VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

16. KÖTET

1864–1870

BUDAPEST 1964

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

16. KÖTET

1864–1870

BUDAPEST 1964

Marx és Engels Müveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a tizenhatodik kötethez

Karl Marx és Friedrich Engels Műveinek 16. kötete azokat a műveket tartalmazza, amelyeket 1864 szeptemberétől 1870 júliusáig, a Nemzetközi Munkásszövetség megalapításától az 1870–71-es porosz–francia háború kitöréséig írtak.

A polgári demokratikus mozgalmaknak és az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmának megerősödésével, a munkásosztály politikai aktivitásának növekedésével és a több európai országban mutatkozó forradalmi fellendüléssel kapcsolatban a tudományos kommunizmus megalapítói ezekben az években rendkívül széleskörű elméleti és gyakorlati forradalmi tevékenységet fejtettek ki.

Marx ebben az időben a „Tőke" első kötetének befejezésével kapcsolatos munkáját összekötötte a Nemzetközi Munkásszövetségben végzett tevékenységével; mint Engels megjegyezte, az Internacionálé volt Marx pártpolitikai munkájának koronája.

Engels tevékenyen részt vett az Internacionálé irányításában. Elméleti munkájának tárgya több időszerű történelmi és katonai probléma, valamint a nemzeti kérdés és a parasztkérdés volt. 1869-től kezdve különösen Írország történetét tanulmányozta.

A kötetben közölt írások egy része Marx főművével, a „Tőké"-vel foglalkozik. Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" című művének 1859-es megjelenése után, némi megszakítással, folytatta közgazdaságtudományi vizsgálódásait. Az 1861–63-ból származó terjedelmes kézirat a tervezett mű valamennyi részének első rendszeres, habár még vázlatos, befejezetlen kifejtése.

Marx 1863–65-ben a „Tőke" három kötetének új kéziratos változatát dolgozta ki. 1866 januárjában elkezdte az első kötet végleges sajtó alá rendezését. Mindez a munka hatalmas erőfeszítést kívánt, annál is inkább, mert Marx emellett igen sok időt szentelt a Nemzetközi Munkásszövetségnek, és ráadásul súlyos anyagi gondokkal és betegséggel küzdött. Marx 1867 augusztusában befejezte a „Tőke" első kötetének korrektúráját. A kötet megjelenése kapcsán írta Engels: „Mióta tőkések és munkások vannak

a világon, nem jelent meg könyv, amely annyira fontos volna a munkásokra nézve, mint ez." (231. old.)

A „Tőke" első kötetéhez a tudományos kommunizmus megalapítóinak számos, ebben a kötetben megtalálható műve kapcsolódik: Marx „Bér, ár és profit" című műve, Engels „kivonata" a „Tőke" első kötetéből, recenziói a „Tőké"-ről stb.

A „Bér, ár és profit" a marxista politikai gazdaságtan legfontosabb művei közé tartozik. Marx ebben, két évvel a „Tőke" első kötetének megjelenése előtt, tömör és népszerű formában kifejtette gazdasági tanainak alapját, és következtetéseit hasznosította a munkásmozgalom gyakorlati feladatainak megoldásában. Ebben az Internacionálé Központi Tanácsában tartott előadásában, vitába szállva Westonnak, a Tanács egyik owenista tagjának hibás felfogásával és az ehhez hasonló proudhonista és lassalleánus nézetekkel, amelyek szerint célszerűtlen a munkások gazdasági harca és szakmai egyesülése, Marx megvilágította a munkabér és az értéktöbblet gazdasági lényegét, bebizonyította, hogy a tőke maximális profitra tör és állást foglalt a passzivitás hirdetése ellen. Elméletileg megindokolta a munkások gazdasági harcának szerepét és jelentőségét; hangsúlyozta, hogy ezt a harcot alá kell rendelni a proletariátus végső céljának: a bérmunkarendszer megsemmisítésének. Bebizonyította, hogy a tőkés termelési mód általános tendenciája a bérek csökkentése, a munkaerő árának a minimális határra, vagyis azon létfenntartási eszközök értékére való leszorítása, amelyek a munkásnak és családjának életéhez teljességgel nélkülözhetetlenek. Ez a tendencia azonban korántsem végzetszerű és örök, hanem a munkások ellenállásába és határozott elhárító akcióiba ütközik. Az eltérő történelmi és társadalmi viszonyoknak, az ipari ciklus eltérő fázisainak megfelelően ez a tendencia a különböző országokban erősebben vagy gyengébben nyilvánul meg.

A kötet közöl több recenziót, amelyeket Engels a „Tőke" első kötetének megjelenése alkalmából a demokratikus, a polgári és a proletársajtó számára írt. A polgári sajtó számára aláírás nélkül küldött recenziókban Engels látszólag „polgári szemszögből" bírálja a könyvet, hogy e „harci eszközzel" – így nevezte Marx – véleménynyilvánításra késztesse a polgári közgazdászokat.

A „Plagizálás" és a „Plágiumom F. Bastiat ellen" című cikkekben Marx leleplezi gazdasági tanának lassalleánus vulgarizálóit és a polgári tudósoknak azokat a kísérleteit, hogy a „Tőke" egyik-másik tételét Marxot megelőző vagy kortárs tudósoknak tulajdonítsák.

A kötet tartalmának fő részét Marxnak és Engelsnek azok a cikkei és dokumentumai alkotják, amelyek az Internacionálében kifejtett tevékenységükkel függnek össze.

A hatvanas évek közepén kialakult történelmi helyzet kedvező előfeltételeket teremtett a nemzetközi proletáregység megvalósításához. Az 1857–58-as világgazdasági válság és a nyomában több európai országban kibontakozott sztrájkharcok megértették a munkásokkal, hogy a tőke elleni harcban szükség van az egyes országok proletariátusának testvéri nemzetközi szolidaritására. A gazdasági harc erősödésével a proletariátus politikai aktivitása is megnőtt. Németországban és Olaszországban a polgári demokratikus mozgalmak fellendültek; a francia második császárság egyre mélyebb válságba bonyolódott; az angol munkások önzetlenül szembeszálltak az angol uralkodó osztályok olyanirányú terveivel, hogy a rabszolgatartó déli államok támogatására beavatkozzanak az amerikai polgárháborúba; Angliában harc folyt a választójogi reformért; Lengyelországban 1863–64-ben felkelésre került sor, amely az európai proletariátus teljes rokonszenvét élvezte. Mindez előmozdította a nagy munkástömegek bekapcsolódását a politikai harcba és egyúttal szükségessé tette a különböző országokbeli proletariátus akcióinak összehangolását.

Az Internacionálé tulajdonképpeni szervezője, vezetője és lelke Marx volt. Ő írta az Internacionálé program-okmányait, számos felhívását, nyilatkozatát, határozatát, beszámolóját és más fontos dokumentumait. Ténylegesen ő volt a Főtanácsnak, az Internacionálé vezető szervének feje. Engels segítségével Marx személyesen vagy harcostársai útján irányította a Nemzetközi Munkásszövetség konferenciáinak és kongresszusainak munkáját, megfogalmazta a kongresszusok legfontosabb határozatait és harcolt azért, hogy az Internacionáléban a forradalmi proletariátus ideológiai és szervezeti elvei győzzenek.

Marxnak az Internacionálé megalapításánál tekintetbe kellett vennie, hogy a különböző országok proletariátusának mások és mások a harci feltételei, és a különböző országok munkásmozgalma más-más fejlettségi fokon, eltérő elméleti színvonalon áll. Az Internacionálé legfontosabb feladatát abban látta, hogy a munkásmozgalom különböző áramlatainak egyesítésével elősegítse a proletariátus elkülönülését a kispolgári demokratáktól, elérje, hogy valóban önálló munkásszervezetek alakuljanak és létrejöjjön a nemzetközi proletariátus különböző osztagainak cselekvési egysége. Marx az Internacionáléban végzett munkája során hasznosította a munkástömegek gyakorlati tapasztalatait; arra törekedett, hogy a munkások felismerjék forradalmi feladataikat, fokozatosan elfogadják az egységes elméleti programot és ilymódon a szocializmus egyesüljön a munkásmozgalommal.

Marx az Alapító Üzenetben konkrétan elemzi az 1848-tól 1864-ig végbement gazdasági fejlődést és a munkások helyzetében ebben az időben tapasz-

talt változást; arra a fontos következtetésre jut, hogy „a mostani fonák alapon a munka termelőerőinek minden új fejlődése el kell hogy mélyítse a társadalmi ellentéteket és ki kell hogy élezze a társadalmi antagonizmusokat". (7. old.) A tízórás munkanapról szóló törvény angliai elfogadása és a szövetkezeti mozgalom fejlődése kapcsán bebizonyítja, hogy a tőkések nélkül végzett szövetkezeti munkát ahhoz, hogy a munkásosztályt felszabadíthassa, „nemzeti méretűvé kell fejleszteni, következésképpen nemzeti eszközökkel kell elősegíteni". (9. old.) Az uralkodó osztályok azonban latba vetik politikai hatalmukat, hogy ezt megakadályozzák. A munkásosztálynak tehát most az a kötelessége, hogy kivívja a politikai hatalmat. A proletariátus felszabadításának szükséges feltétele továbbá a proletárpárt megteremtése és a különböző országok proletariátusának testvéri szövetségbe tömörülése. „A munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kivívnia." (12. old.) Lenin szerint az Ideiglenes Szervezeti Szabályzatnak ez a tömör mondata fejezte ki az Internacionálé alapelvét. Az Internacionálé arra törekedett, hogy a már kialakult munkásszervezetekre támaszkodjék és egységes célra irányítsa tevékenységüket. Ez a szervezeti felépítés megfelelt az Internacionálé feladatának, hogy „egy nagy hadtestté olvassza össze Európa és Amerika egész harcos munkásságát". (Engels)

Marx az Ideiglenes Központi Tanácsnak az 1866-os genfi kongresszuson részt vevő küldöttei számára írt Instrukciókban igen nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy az Internacionálé nyújtson segítséget a munkások gazdasági harcához, mely különösen az 1866-os válság kapcsán fokozódott; rendkívül fontosnak tartotta továbbá a növekvő nemzetközi proletárszolidaritást, mely e harcban megnyilvánult. Mindennek bizonyítékai ebben az időben írott felhívásai és cikkei: a „Figyelmeztetés", „A belgiumi mészárlások", „A genfi építőipari szakmák munkásainak kizárása" és Engelsnek Marx kérésére írott műve, a „Jelentés a szászországi szénbányák bányamunkásegyleteiről". Az Internacionálé tevékenységének erről az oldaláról tanúskodnak azok a jelentések is, amelyeket Marx a Főtanács nevében írt. Az az állandó anyagi és erkölcsi támogatás, melyben az Internacionálé a sztrájkoló és elbocsátott munkásokat részesítette, növelte tekintélyét és befolyását a különböző országok munkásaira.

Marx az Instrukciókban különös figyelmet szentelt a munkanap korlátozásának mint a munkásosztály fizikai regenerálódásához, szellemi fejlődéséhez, társadalmi és politikai tevékenységéhez szükséges előfeltételnek. Ezt a fontos követelést megvédi a proudhonistákkal és a munkanap törvényes korlátozásának más ellenzőivel szemben, és későbbi írásaiban is megvilágítja e kérdés jelentőségét. A nyolcórás munkanap követelése, amelye

az Instrukciók hangsúlyoznak, a proletariátus egyik legfontosabb harci jelszava lett valamennyi tőkés országban.

Marx a munkásosztály egyik további fontos feladatát abban látta, hogy gondoskodjék a gyermekek és fiatalkorúak munkavédelméről és a munkásgyermekek jövőjéről, minthogy a gyermekek és fiatalkorúak termelőmunkájának harmonikus összekapcsolása szellemi és testi nevelésükkel és politechnikai képzésükkel a munkásosztály szellemi felemelkedésének egyik legfontosabb eszköze. A nevelésről és az oktatásról Marx a Főtanácsban is mondott néhány beszédet. (524–525. old.)

Az Instrukcióknak a szövetkezeti munkával foglalkozó részében Marx a proudhonistákkal és más kispolgári reformerekkel ellentétben bebizonyítja, hogy a szövetkezeti mozgalom önmagában nem tudja átalakítani a tőkés társadalmat és hogy alapvető társadalmi változások „csakis úgy valósíthatók meg, ha a társadalom szervezett erői, azaz az államhatalom, a tőkésektől és földtulajdonosoktól magukhoz a termelőkhöz kerülnek". (176. old.)

Igen jelentősek az Instrukcióknak a szakszervezetekre, azok múltjára, jelenére és jövőjére vonatkozó részei. Marx megállapítja, hogy a szakszervezetek nemcsak „a tőke és a munka közötti gerillaharcokhoz" szükségesek, hanem mint szervezési központok is fontosak, abban a harcban, amelyet a munkásosztály a bérmunkarendszer megszüntetéséért vív.

Marx, Engels és híveik védelmezték az Internacionálé alapelveit a szocialista és fél-szocialista szektákkal szemben. Igaz, már az 1848–49-es forradalom bebizonyította a kispolgári szocializmus különféle változatainak életképtelenségét, ám a forradalmi évek hagyományainak elfelejtése, új tömegek bevonása a munkásmozgalomba, és nem utolsó sorban az állandó kispolgári befolyás – különösen azokban az országokban, ahol a kisipari termelés volt még túlsúlyban – a különféle szekták ideiglenes feléledésének kedvezett. Minél erőteljesebben fejlődött az igazi munkásmozgalom, annál reakciósabbakká váltak e szekták.

A kötet számos írása a Franciaországban és Belgiumban igen nagy befolyású proudhonista eszmék ellen irányul. „Proudhonról" című cikkében Marx összefoglalta Proudhon filozófiai, gazdasági és politikai nézeteiről más írásaiban már kifejtett bírálatát. Magát Proudhont mint jellegzetesen kispolgári ideológust jellemezte.

Marx, ellentétben a proudhonistákkal, akik elutasították a munkásosztály mindennemű politikai aktivitását és a „tiszta munkáskérdések" szűk körére akarták korlátozni a proletariátus érdeklődését, abban látta az Internacionálé különböző országokban működő szekcióinak küldetését, hogy „necsak a munkásosztály szervezeti központjául szolgáljanak, hanem segítsék a

különböző országokban mindazokat a politikai mozgalmakat, amelyek végső célunknak – *a munkásosztály gazdasági felszabadításának* – megvalósítására törekszenek". (410. old.) Marx azon fáradozott, hogy a munkásosztály betölthesse az általános demokratikus mozgalom élcsapatának megtisztelő szerepét, önálló politikai erőként lépjen fel a nemzeti és nemzetközi küzdőtéren. Marx e politikájának kiváló példáját szolgáltatják az Internacionálé Lincoln elnökhöz, illetve Johnson elnökhöz intézett üzenetei, amelyekben Marx hangsúlyozta, hogy a nemzetközi proletariátus szempontjából mennyire fontos a rabszolgaság ellen az Egyesült Államokban folyó háború.

Marx és Engels minden haladó, demokratikus mozgalmat támogattak; az elnyomott népek szabadságharcával kapcsolatban is a proletárnemzetköziség elveit vallották, ezekre tanították a proletariátust. Harcoltak Mazzini és Lassalle nacionalizmusa ellen éppúgy, ahogyan erélyesen elítélték a proudhonisták közömbös magatartását a nemzeti kérdésben és főként negatív állásfoglalásukat a lengyel nép függetlenségi harcának kérdésében.

Marx és Engels, figyelembe véve a XIX. század negyvenes-hatvanas éveinek történelmi adottságait, különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak a független és demokratikus Lengyelország megteremtésének, mert Lengyelországban az európai demokrácia szövetségesét látták a cárizmus reakciós befolyása elleni harcban. (Lásd pl. „Helyesbítés", „Beszéd az 1867 január 22-i lengyel gyűlésen", „Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz?" című cikkeket.)

A kötetben közölt okmányok egy része (mint például „A Központi Tanács határozatai a párizsi szekcióban támadt konfliktus ügyében", „A Főtanács határozata Félix Pyat szereplésével kapcsolatban", „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata a francia szekciók tagjainak üldözéséről" stb.) arról tanúskodik, hogy Marx közvetlenül részt vett az Internacionáléhoz tartozó francia munkások vezetésében. Határozottan elítélte a Félix Pyat-típusú kispolgári demokraták álbaloldali frázisait és kalandortaktikáját; ugyanakkor igyekezett megszabadítani a francia munkásokat Proudhon reformista nézeteinek befolyásától és bevonni őket a második császárság elleni harcba.

A kötet számos cikke és okmánya foglalkozik Németországgal és a német munkásmozgalommal. A XIX. század hatvanas éveiben újult erővel kerültek előtérbe az 1848–49-es forradalomban megoldatlanul maradt kérdések, így elsősorban Németország egyesítése. Lassalle azért szállt síkra, hogy támogassák Poroszországot Németország felülről való egyesítésében; Marx és Engels ezzel szemben éppúgy, mint az 1848–49-es években, azért harcoltak, hogy Németország egyesítése forradalmi úton menjen végbe. Ennek leg-

fontosabb előfeltételét a leghaladóbb német osztály, a proletariátus szervezettségében és politikai öntudatosságában látták. Az 1863-ban alapított Általános Német Munkásegylet azonban, jóllehet csökkentette a polgári haladópártnak a munkásokra gyakorolt befolyását, nem volt képes megoldani a proletariátusra váró történelmi feladatokat. Az Egylet élén álló Lassalle lepaktált a Bismarck-kormánnyal. Marx és Engels nem ismerték ugyan a részleteit Lassalle és Bismarck kapcsolatának (levelezésük csak 1928-ban került nyilvánosságra), de hamarosan észrevették, hogy a Munkásegylet vezére kacérkodik a „vaskancellárral". Lassalle halála után megtudták, hogy megígérte Bismarcknak: ha bevezeti az általános választójogot, az Általános Német Munkásegylet Schleswig-Holstein annektálásának kérdésében támogatni fogja Poroszországot. Marx és Engels ezt a munkásosztály ellen elkövetett árulásnak bélyegezték.

Marx és Engels Lassalle halála után nagy erőfeszítéseket tettek, hogy leküzdjék Lassalle hibás és káros taktikájának következményeit és az Általános Német Munkásegyletet a helyes, forradalmi útra vigyék. Minthogy a lassalleánizmus bírálatára és saját nézeteik németországi elterjesztésére más lehetőségük akkoriban nem kínálkozott, hajlandók voltak arra, hogy munkatársakként közreműködjenek a Schweitzer által alapított „Sozialdemokrat" című lapban. Elhatározásukat az a körülmény is megkönnyítette, hogy régi harcostársuk, Wilhelm Liebknecht, a Kommunisták Szövetségének egykori tagja, helyet kapott a „Sozialdemokrat" nem-hivatalos szerkesztőinek sorában.

Marx megküldte a „Sozialdemokrat"-nak a Proudhonról szóló cikket, amelyben, mint Engels írta, a Proudhonra mért csapások egyike-másika Lassalle ellen is irányult. Engels viszont a „Tidmann úr" című ó-dán népdalhoz fűzött kommentárjában hangsúlyozta a parasztság földbirtokosok elleni harcainak óriási jelentőségét, és ezzel is szembefordult a lassalleánusokkal, akik az „egységes reakciós tömeg" elméletét képviselték és tagadták a parasztság forradalmi küldetését.

Amikor Marx és Engels meggyőződtek arról, hogy Schweitzer, mit sem törődve figyelmeztetéseikkel, követi Lassalle nyomdokait és a bismarcki junker-kormánnyal paktál, nyilvánosan bejelentették, hogy szakítanak a lappal. A kötetben közölt „Nyilatkozat"-ban „porosz királyi kormányszocializmus"-nak nevezték a lassalleánizmust (73. old.).

Engels „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" című írása is bírálja a lassalleánusok és a polgári ellenzék ingatag és gyáva magatartását és foglalkozik a munkásosztály taktikájával. Leleplezi a Bismarck-kormány szociális demagógiáját és rámutat a bonapartizmus hasonló politikájára,

különös tekintettel a Louis Bonaparte által bevezetett általános választójog eredményeire. Engels ezzel óva inti a munkásokat attól, hogy a lassalleánusokat követve, az általános választójogot holmi csodaszernek tekintsék, amely tetszőleges körülmények között megszabadíthatja a proletariátust a politikai elnyomástól és a kizsákmányolástól. A német proletariátus fő feladata az, hogy valóban önálló munkáspártot alapítson, amely mentes mindenfajta polgári liberális befolyástól és méginkább a porosz reakció ennél is károsabb hatásától. A munkáspártnak támogatnia kell a polgári haladópártot az általános választójogért és a politikai szabadságjogokért folytatott harcban, de egyidejűleg kíméletlenül ostoroznia kell a haladópárt gyengéit, következetlenségeit és a reakció mesterkedéseit. A lassalleanizmus elleni harc sikeréhez nagyban hozzájárult, hogy a munkások a munkásmozgalom gyakorlati tapasztalatai kapcsán meggyőződtek a lassalleanus dogmák tarthatatlanságáról.

Marx és Engels támogatták Bebelt és Liebknechtet abban, hogy Németországban igazi proletárpártot hozzanak létre. Bebel és Liebknecht – bár politikai felfogásuk néhány vonatkozásban hibás volt – eltérően a lassalleánusoktól helyes forradalmi álláspontot foglaltak el. Lenin a német munkásmozgalom két irányzatát úgy jellemezte, hogy Lassalle és követői a junker Bismarck hegemóniájához alkalmazkodtak, a munkáspártot a bonapartista-államszocialista útra vitték, ezzel szemben „Bebel és Liebknecht következetesen síkraszálltak a demokratikus és proletár út mellett, s küzdöttek azellen, hogy a porosz rendszernek, a bismarckizmusnak, a nacionalizmusnak akár a legcsekélyebb engedményeket tegyék". (*Lenin* Művei, 19. köt. 292. old.)

Óriási jelentőségű volt a német munkásmozgalom egész későbbi történetére nézve az, hogy 1869-ben Eisenachban megalakult a Szociáldemokrata Munkáspárt, amely eszméiben az Internacionálét követte, és szervezetileg is csatlakozott hozzá. Ez azt jelentette, hogy az Internacionálé eszméi győztek Németország munkásmozgalmában. A kötetben közölt több írás Marxnak és Engelsnek azt a határozott törekvését mutatja, hogy segítse a Szociáldemokrata Munkáspárt fejlődését, emelje a német munkások elméleti színvonalát.

Marx és Engels, hogy életre keltsék 1848–49 forradalmi hagyományait és hogy a német munkásokat megismertessék a tudományos kommunizmus legfontosabb műveivel, új kiadásra készítették elő a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikáját"-t és „A német parasztháború"-t.

Az előbbi mű új kiadásához írt előszóban Marx ismételten elemzi a bonapartizmus lényegét, szembefordulva minden olyan kísérlettel, amely a történelmi események konkrét elemzését felszínes történelmi analógiákkal kívánja helyettesíteni. „A német parasztháború" új kiadásának előszavában

Engels a német munkásmozgalomnak az 1850 és 1870 közti időszakban bekövetkezett változásairól és a mozgalom jövőjéről szólva tovább fejlesztette azt a rendkívül fontos elméleti és politikai tételt, hogy a proletariátusnak szövetséget kell kötnie a parasztsággal. Megvizsgálta, hogy milyen paraszti rétegek válhatnak a proletariátus forradalmi szövetségeseivé. Hangsúlyozta az Internacionálé bázeli kongresszusán a földtulajdonról hozott határozat jelentőségét és ezzel is hozzásegítette a német Szociáldemokrata Munkáspártot a helyes politikai álláspont elfoglalásához. Marx közvetlenül részt vett a föld magántulajdonának megszüntetésére és társadalmi tulajdonná történő átalakítására vonatkozó kongresszusi határozat előkészítésében. E határozat elfogadása a szocializmus ideológiai győzelmét jelentette a kispolgári reformizmus fölött.

A német Szociáldemokrata Munkáspárt fejlődését segítette Engelsnek „Karl Marx" című cikke is, amely fellép az ellen a legenda ellen, hogy Lassalle volt a német munkásmozgalom megalapítója. Engels utal az 1848–49-es évek forradalmi hagyományaira, a Kommunisták Szövetségére. Leírja Marx eszmei fejlődését, értékeli legjelentősebb elméleti munkáit, pártpolitikai tevékenységét és az Internacionálében betöltött vezető szerepét.

Marx és Engels állandóan figyelemmel kísérte Magyarország sorsát, a magyar munkásmozgalom fejlődését is. Amennyire elítélték a kiegyezést, a magyar uralkodó osztályok azon törekvését, hogy a Habsburg-monarchia fenntartásával biztosítsák saját uralmukat a dolgozók és a nemzetiségek felett (v. ö. pl. Engels „Előzetes megjegyzés"-ét „A német parasztháború" 1870-es kiadásához, 382. old.), annyira örömmel regisztrálták a magyar munkásosztály minden önálló megmozdulását (lásd a Főtanácsnak a bázeli kongresszus elé terjesztett jelentésében a pozsonyi munkások és Wenckheim belügyminiszter vitájáról adott részletes beszámolót, 368. old.).

Marx a Nemzetközi Munkásszövetség fennállásának kezdetétől fogva azon fáradozott, hogy az angol proletariátus legnagyobb tömegszervezetét, a trade-unionokat, bevonja a Szövetségbe (lásd „Határozati javaslatok munkásszervezeteknek a Nemzetközi Munkásszövetségbe való felvétele feltételeiről"). „A Nemzetközi Munkásszövetség kapcsolatai az angol munkásszervezetekkel" című, 1868 októberében írott cikkében ezt olvashatjuk: „. . . nincs a brit proletariátusnak egyetlen valamennyire is jelentős haladó pártja, amely ne képviseltetné magát közvetlenül, saját vezetői által, a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának kebelében". (324. old.)

Marx remélte, hogy az Internacionálé eszmei befolyásának segítségével sikerül leküzdeni a trade-unionok céljainak és politikájának korlátait, sikerül felszabadítani az angol munkásosztályt a liberális burzsoázia politikai gyám-

sága alól és hozzásegíteni ahhoz, hogy önálló társadalmi és politikai erővé alakuljon. Marx küzdött azellen, hogy a trade-unionok kizárólag a proletariátus közvetlen gazdasági érdekeinek védelmét tekintsék feladatuknak és elutasítsák a munkásosztály politikai harcát. Az angol választási reformért ez idő tájt kibontakozott harc sikeresen előmozdította e feladatok megoldását. Az Internacionálé Marx kezdeményezésére határozottan fellépett a Reformliga megalapításáért; azt a funkciót szánta a Ligának, hogy az angol munkások szervezési központjává váljék az általános választójogért folytatott harcban. Marxnak az volt a véleménye, hogy Angliában, ahol a proletariátus a lakosság többsége és ahol a katonai klikk, valamint a bürokrácia még nem játszik annyira döntő szerepet, a forradalmi munkásság felhasználhatja az általános választójogot saját felszabadítására, – eltérően Franciaországtól és Németországtól, ahol túlsúlyban volt a paraszti lakosság és nem voltak meg a polgári demokratikus szabadságjogok.

A trade-unionok opportunista vezetői mindent megtettek azért, hogy szűk korlátok közé szorítsák a választási reformmozgalmat és hogy kompromisszumra jussanak a kormánnyal. A kötetben közölt több írás („A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának határozata a »Bee-Hive« ügyében" stb.) mutatja Marx harcát a trade-unionista vezetők opportunista politikája ellen, amely a fő oka volt annak, hogy a létrejött reform Anglia dolgozó népességének többségét továbbra is politikai jogtalanságban hagyta.

Marx abban látta a választási reformért folytatott harc csekély sikerének egyik fő okát, hogy a Reformliga nem volt hajlandó támogatni az ír nép nemzeti felszabadító mozgalmát. Az ír függetlenségi mozgalom rohamos fellendülése arra késztette Marxot, hogy behatóan foglalkozzék az ír kérdéssel. Marx elemezte az angliai osztály-erőviszonyokat és az ír felszabadító mozgalom forradalmi lehetőségeit, és ennek alapján megváltoztatta korábbi álláspontját, amely szerint Írország az elnyomó angol nép munkásosztálya révén nyeri el szabadságát; arra a következtetésre jutott, hogy Írország nemzeti felszabadítása és agrárstruktúrájának forradalmi-demokratikus megváltoztatása szükségképpen *„az angol munkásosztály felszabadításának előfeltétele"*. (377. old.) Marx azzal, hogy Írország számára követelte a nemzeti függetlenséget, beleértve az Angliától való teljes különválás jogát, nagy mértékben tovább fejlesztette a proletár politika alapelveit a nemzeti és gyarmati kérdésben, addig a következtetésig, hogy az elnyomott nemzet felszabadító mozgalmát össze kell kapcsolni az anyaország proletariátusának a szocializmusért vívott harcával.

Ehhez az alapelvhez Marx és Engels Írország történetének, az angol–ír kapcsolatoknak sokoldalú, gondos tanulmányozása útján jutottak el. Az ír

kérdéssel foglalkozó két előadásvázlatában (200–218. old.) Marx elemzi az Írországban végbemenő gazdasági és társadalmi folyamatokat, leírja az angol hódítás különböző szakaszait, a brit uralom következményeit – az ír ipar csíráinak elfojtását, az ország mezőgazdasági függelékké változtatását, az ír parasztok tömeges elűzését földjükről stb. „Írország története" című, töredékben maradt művében Engels a földrajzi adottságokat figyelembe véve, a legősibb kortól vizsgálja a kérdést. Ezzel kapcsolatban szembefordul angol polgári tudósok azon kísérleteivel, hogy a földrajzi adottságokra hivatkozva igazolják Anglia írországi uralmát.

Mindezek alapján Marx, harcolva az angol trade-unionista vezetők opportunista, polgári-soviniszta álláspontja ellen, az ír felszabadító mozgalom támogatására hívta fel az angol munkásokat és a nemzetközi munkásmozgalmat. Határozottan síkraszállt az angol kormány által kegyetlenül üldözött ír kispolgári forradalmárok, a fénieknek mellett, jóllehet bírálta összeesküvő taktikájukat. A Főtanács Marx szövegezte 1867 november 20-i határozata, „A Manchesterben bebörtönzött fénieknek és a Nemzetközi Munkásszövetség", az angol kormány bosszújának minősítette a fénieknek ellen hozott halálos ítéletet, és leleplezte a bírósági hamisításokat. Marx javasolta, hogy a Főtanács indítson vitát az ír kérdésben; 1869 november 16-án határozati javaslatot tett azzal kapcsolatban, hogy a brit kormány megtagadta az ír amnesztiát. A határozatban leleplezte a liberális kormány képmutató politikáját és kimutatta, hogy az lényegében nem különbözik a konzervatív kormány gyarmati politikájától. Marx „Az angol kormány és a bebörtönzött fénieknek" című cikke, valamint lányának, Jennynek a „Marseillaise" számára Marx segítségével írott cikkei a nagy nyilvánosság előtt leleplezték az angol uralkodó osztályoknak az ír nemzeti felszabadító mozgalom résztvevőivel szemben tanúsított kegyetlen bánásmódját.

„A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz" című, illetve a „Bizalmas közlés" című írásokban Marx kifejti az ír kérdés nemzetközi jelentőségét és hangsúlyozza, hogy mennyire fontos az ír probléma megoldása a nemzetközi munkásmozgalom fejlődése szempontjából. Az angol uralkodó osztályok gazdasági hatalmához hozzátartozik Írország gyarmati kizsákmányolása; Írország „az angol landlordizmus *bástyája*". (376. old.) Márpedig Anglia a legfejlettebb tőkés ország, az ott „bekövetkező minden forradalomnak közvetlenül vissza kell hatnia az egész világra". (375. old.) Ezért az Internacionálé „legelső feladata, hogy meggyorsítsa a társadalmi forradalmat Angliában. E célból a döntő csapást Írországban kell mérni." (377. old.) Az angol munkásmozgalom egyik legfőbb gyengéje, mutatta ki Marx, abban rejlett, hogy az angol és az ír munkások között nemzetiségi

viszály dúlt, amelyet a burzsoázia minden módon szított. Írország és a többi gyarmat elnyomása óriási akadálya az angliai fejlődésnek. „Az a nép, amely egy másik népet elnyom, saját láncait kovácsolja" (377. old.) – így fogalmazta meg Marx a proletár internacionalizmus legfontosabb alapelvét.

Marx és Engels következetesen internacionalista magatartása az ír kérdésben nemcsak a trade-unionista vezetők, hanem a marxizmus újabb ellenségei, a bakunyinisták részéről is elkeseredett ellenállást váltott ki.

A kötetben közölt több cikk és egyéb okmány mutatja Marx és Engels következetes harcát Bakunyin elméleti tételei és az Internacionáléban végzett felforgató tevékenysége ellen.

Marx írása, „A Nemzetközi Munkásszövetség és a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése", leleplezi Bakunyinnak és híveinek azt a törekvését, hogy Egyesülésüket (az Alliance-ot) mint különálló nemzetközi szervezetet becsempésszék az Internacionáléba, majd magukhoz ragadják az Internacionálé vezetését. A Főtanács 1869 március 9-i levele az Egyesülés Központi Irodájához leleplezi a bakunyinisták programjának fő pontját: „az *osztályok* politikai, gazdasági és társadalmi *egyenlővé tételét*". Ez a követelés, mondja Marx, *a tőke és a munka harmóniájára lyukad ki*, amelyet a burzsoá ideológusok prédikálnak. „Nem *az osztályok egyenlővé tétele* – amely megvalósíthatatlan, logikai képtelenség –, hanem ellenkezőleg, *az osztályok megszüntetése*, a proletár mozgalomnak ez az igazi titka a Nemzetközi Munkásszövetség nagy célja." (339–340. old.)

Miután az Internacionálé nem fogadta el a bakunyinisták kívánta felvételi feltételeket, az Alliance képviselői kijelentették, feloszlatják szervezetüket; Bakunyin és társai azonban valójában továbbra is fenntartották az Alliance-ot mint titkos szervezetet, és ezen a módon folytatták bomlasztó tevékenységüket a Főtanács ellen.

A bakunyinisták már a soronlevő bázeli kongresszuson megkezdték harcukat; sürgetésükre a kongresszus napirendjére felvették az örökösödési jog eltörlésére vonatkozó napirendi pontot.

A Főtanács jelentése az örökösödési jogról, amelyet Marx szövegezett meg, rámutat arra, hogy az örökösödési jog eltörlése mint egy társadalmi forradalom kiinduló pontja „elméletileg hibás és gyakorlatilag reakciós" (357. old.) lenne. Marx konkrét történelmi talajra helyezi az örökösödési jog kérdését. „Mint minden más polgári törvény" – írja Marx –, „az örökösödési törvények sem okai, hanem okozatai, jogi következményei a társadalom fennálló gazdasági szervezetének, amely a termelési eszközök, azaz a föld, a nyersanyag, a gépi berendezés stb. magántulajdonán alapszik . . . Ami ellen küzdenünk kell, az az ok, és nem az okozat, a gazdasági alap, nem pedig

annak jogi felépítménye." (356. old.) Marx rámutat arra, hogy az örökösödési jog eltörlésének követelése politikailag káros, mert eltérítené a proletariátust igazi feladataitól és eltávolítaná tőle szövetségeseit, a parasztokat. Ez a bakunyinista követelés ahelyett, hogy egy társadalmi forradalom kezdete volna, annak végét jelentené.

A bázeli kongresszuson meghiúsult a bakunyinisták törekvése, hogy magukhoz ragadják az Internacionálé vezetését. E kudarc után Bakunyin és hívei nyílt harcot indítottak a Főtanács és mindazon szekciók ellen, amelyek elutasították Bakunyin nézeteit, elsősorban a politikai tevékenységtől való tartózkodás tételét. A bakunyinisták romboló munkájának központja Svájc lett, ahol egy időre sikerült magukhoz ragadniok az „Egalité", a Francia-Svájci Föderális Bizottság lapjának vezetését.

Marx a „Bizalmas közlés" című körlevélben leírja az Internacionálé és az Alliance kapcsolatainak történetét. Megvizsgálja azokat a kérdéseket, amelyek ürügyén a bakunyinisták támadják a Főtanácsot, és ennek során elméletileg alátámasztja a Főtanács politikáját. Marx azt is leszögezi ebben az írásában, hogy Bakunyin a hivatalosan már feloszlatott Alliance-ot titkos szervezetként továbbra is fenntartja.

Marx a bakunyinisták elleni harcban támogatásra lelt az 1870 tavaszán politikai emigránsokból alakult orosz szekció tagjaiban. Bár világnézetüket tekintve általában a kispolgári szocializmus képviselői voltak, nagy történelmi érdemük, hogy szembefordultak a bakunyinista propagandával. A szekció tagjai megküldték Marxnak programjukat és szervezeti szabályzatukat, és levélben felkérték, képviselje őket a Főtanácsban. Marx, aki nagy jelentőséget tulajdonított az orosz forradalmi mozgalomnak, készséggel vállalta ezt a feladatot és többek között ezt írta válaszlevelében: „Az olyan munkák, mint Flerovszkijé és az Önök tanítójáé, Csernisevszkijé, valóban becsületére válnak Oroszországnak és azt bizonyítják, hogy az Önök országa is kezd részt venni századunk általános mozgalmában." (396. old.)

A bakunyinisták a politikai harctól való tartózkodás követelésével igyekeztek maguk köré tömöríteni valamennyi antimarxista áramlatot. Marx ezért javasolta, hogy az 1870 nyarára Mainzba egybehívandó kongresszus napirendjére vegyék fel a következő pontot: „A munkásosztály politikai akciójának és társadalmi mozgalmának összefüggéséről." A kongresszus azonban az időközben kitört német–francia háború miatt nem ülhetett össze.

Marxnak és Engelsnek az Internacionálé megszilárdításáért vívott harca világtörténelmi jelentőségű volt. Rendkívül fontos szakaszt jelentett a proletárpárt megteremtéséért, a tudományos kommunizmus eszméinek elterjesztéséért folyó küzdelem történetében.

A kötet mellékletében olyan okmányokat közlünk, amelyeknek a megszövegezésében vagy szerkesztésében Marx részt vett: főtanácsi üléseken elhangzott beszédek jegyzőkönyvi feljegyzéseit, újságközleményeket elhangzott beszédekről, amelyek kivonatos vagy hiányos voltuk folytán nem kerülhettek a kötet fő szövegébe. Mellékletként közöljük továbbá Marx feleségének és lányának, Jennynek, Marx közvetlen közreműködésével írott cikkeit.

ADDRESS

AND

PROVISIONAL RULES

OF THE

WORKING MEN'S INTERNATIONAL ASSOCIATION,

ESTABLISHED SEPTEMBER 28, 1864,

AT A PUBLIC MEETING HELD AT ST. MARTIN'S HALL, LONG ACRE, LONDON.

PRICE ONE PENNY.

PRINTED AT THE "BEE-HIVE" NEWSPAPER OFFICE,
10, BOLT COURT, FLEET STREET.

1864.

A Nemzetközi Munkásszövetség
alapító üzenete és ideiglenes szervezeti szabályzata
első kiadásának címlapja

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete

A Szövetség alapíttatott 1864 szeptember 28-án, a St. Martin's Hallban (Long Acre, London) tartott nyilvános gyűlésen.[1]

Munkások!

Vitathatatlan tény, hogy a munkástömegek nyomora 1848 és 1864 között nem csökkent, holott ez az időszak az ipar fejlődése és a kereskedelem növekedése tekintetében egyedülálló. 1850-ben a brit középosztálynak egy igen jól tájékozott, mérsékelt irányzatú lapja azt jósolta, hogy ha Anglia kivitele és behozatala 50 százalékkal emelkednék, az angol pauperizmus nullára süllyedne. De jaj! 1864 április 7-én a pénzügyminiszter azzal a kijelentéssel örvendeztette meg parlamenti hallgatóságát, hogy Anglia teljes behozatala és kivitele 1863-ban 443 955 000 font sterlingre növekedett, „amely bámulatos összeg mintegy háromszorosa a viszonylag nem messzi 1843-as időszak kereskedelmének"! Mindazonáltal ékes szavakat mondott a „szegénységről". „Gondoljanak azokra" – kiáltott fel –, „akik a nyomor határán vannak", a „bérekre ... amelyek nem emelkedtek", az „emberi életre ... amely tíz eset közül kilencben csupán a létért való küzdelem!"[2] Nem beszélt Írország népéről, amelyet fokozatosan kiszorítanak északon a gépek, délen a juhlegelők, bár ebben a szerencsétlen országban még a juhok is megfogyatkoznak, igaz, nem oly rohamos ütemben, mint az emberek. Nem ismételte el azt, amit a felső tízezer legfőbb képviselői éppen akkor árultak el hirtelen támadt rémületükben. A garrotte[3] keltette pánik csúcspontján ugyanis a Lordok Háza egy bizottságot küldött ki a deportálás- és fegyházügy megvizsgálására. A bizottság jelentése nyilvánosságra került az 1863. évi testes Kékkönyvben,[4] és hivatalos adatokkal és számokkal bizonyítja, hogy az elítélt gonosztevők legalja, Anglia és Skócia fegyencei, sokkal kevesebbet robotolnak és sokkal jobban táplálkoznak, mint Anglia és Skócia mezőgazdasági munkásai. De ez még nem volt minden. Mikor az amerikai polgárháború következtében Lancashire és Cheshire munkásai az utcára kerültek, ugyancsak a Lordok

Háza egy orvost küldött ki az iparvidékekre azzal a megbízással, vizsgálja meg, mi az a lehető legkisebb mennyiségű szén és nitrogén, a legolcsóbb és legegyszerűbb alakban, amely átlagosan éppen még elégséges lehet az „éhségbetegségek elhárítására". Dr. Smith, az orvosmegbízott megállapította, hogy 28 000 grain szén és 1330 grain nitrogén az a heti fejadag, amely egy átlagos felnőttet . . . éppen még az éhségbetegségek szintje fölött tartana, továbbá azt tapasztalta, hogy ez a mennyiség meglehetősen közel jár ahhoz a szűkös táplálkozáshoz, amelyre a végső ínség nyomása a pamutipari munkásokat valóban rászorította.* De most figyeljetek! Ugyanezt a tudós doktort később ismét kiküldte a Titkos Államtanács orvostisztviselője, hogy vizsgálja meg a munkásosztály szegényebb rétegeinek a táplálkozását. Kutatásainak eredményeit a „Hatodik közegészségügyi jelentés"[5] foglalja magában, amelyet a parlament rendeletére az idén közzétettek. Mit fedezett fel a doktor? Azt, hogy a selyemszövők, varrónők, kesztyűsök, harisnyakötő munkások és így tovább, átlagban** még a pamutipari munkások ínséges adagját sem kapják meg, még azt a szén- és nitrogénmennyiséget sem, amely „éppen még elégséges az éhségbetegségek elhárítására".

„Mi több" – a jelentést idézzük –, „a mezőgazdasági népességből megvizsgált családokra vonatkozóan kitűnt, hogy több mint egyötödük kevesebb széntartalmú táplálékkal és több mint egyharmaduk kevesebb nitrogéntartalmú táplálékkal él a megállapított minimumnál, és hogy három grófságban (Berkshire, Oxfordshire és Somersetshire) a nitrogéntartalmú táplálék elégtelensége jellemzi az átlagos helyi étrendet." „Emlékeztetnünk kell arra" – teszi hozzá a hivatalos jelentés –, „hogy a tápláléktól való megfosztást igen rosszul tűri az ember, és hogy a nagyon szűkös étrend rendszerint csak akkor következik be, mikor már más nélkülözések megelőzték. . . Még a tisztaság is költségessé vagy nehezen megvalósíthatóvá válik, s ha még vannak önérzetes törekvések a fenntartására, minden ilyen törekvés csak tetézi az éhség gyötrelmeit." „Fájdalmas gondolatok ezek, kivált ha emlékezetünkbe idézzük, hogy a szegénység, amelyre utalnak, nem a restség megérdemelt szegénysége; valamennyi esetben dolgozó népesség szegénysége ez. Sőt, az a

* Bizonyára aligha szükséges emlékeztetnünk az olvasót, hogy – a víz és bizonyos szervetlen anyagok elemeitől eltekintve – szénből és nitrogénből áll az emberi táplálék nyersanyaga. De ezeket az egyszerű vegyi összetevőket ahhoz, hogy az emberi szervezetet táplálhassák, növényi vagy állati anyagok formájában kell nyújtani. A burgonya például főleg szenet tartalmaz, míg a búzakenyérben kellő arányban vannak szén- és nitrogéntartalmú anyagok. – *Marx jegyzete az 1864. évi angol kiadáshoz.*

** *A német fordításban*: évről évre átlagban – *Szerk.*

munka, amellyel a szűkös adag táplálékot megszerzik, többnyire rendkívül hosszúra nyújtott." A jelentés rámutat arra a különös és eléggé váratlan tényre, „hogy az Egyesült Királyság részei" – Anglia, Wales, Skócia és Írország – „közül Anglia" – a leggazdagabb rész – „mezőgazdasági népessége a legislegrosszabbul táplált"; de hogy még Berkshire, Oxfordshire és Somersetshire mezőgazdasági munkásai is sokkal jobban táplálkoznak, mint London keleti részének számos tanult otthonmunkása.

Ilyenek azok a hivatalos megállapítások, amelyeket a parlament rendeletére közzétettek 1864-ben, a szabadkereskedelem ezeréves birodalma[6] idején, olyan időben, amikor a pénzügyminiszter az alsóháznak kijelentette, hogy „a brit munkás átlagos helyzete oly mértékben javult, hogy az tudomásunk szerint rendkívüli és példátlan bármely ország vagy bármely kor történelmében". E hivatalos szerencsekívánatok között disszonáns hang a hivatalos közegészségügyi jelentés száraz megjegyzése: „Egy ország közegészsége tömegeinek egészségét jelenti, a tömegek pedig aligha lesznek egészségesek, ha nincsenek – a legalsóbb rétegekig – legalább mérsékelt jólétben."

A pénzügyminiszter, elkápráztatva a „nemzet haladását" kimutató statisztikáktól, melyek a szeme előtt táncolnak, vad eksztázisban így kiált fel: „1842-től 1852-ig az ország megadóztatható jövedelme hat százalékkal növekedett; az 1853-tól 1861-ig eltelt nyolc év alatt, ha 1853-at vesszük alapnak, húsz százalékkal növekedett! A tény olyan bámulatos, hogy szinte hihetetlen!... A gazdagság és hatalom e szédítő növekedése" – teszi hozzá Gladstone úr – „teljesen a vagyonos osztályokra korlátozódik!"[7]

Ha tudni akarjátok, hogy a dolgozó osztályok a megtört egészség, megfertőzött erkölcsök és szellemi romlás milyen feltételei között termelték és termelik „a gazdagság és hatalom e szédítő növekedését, amely teljesen a vagyonos osztályokra korlátozódik", tekintsetek arra a képre, amelyet a legutóbbi „Közegészségügyi jelentés" a szabók, nyomdászok és varrónők műhelyeiről rajzol! Vessétek össze a „Gyermekek foglalkoztatását vizsgáló bizottság" 1863-as jelentésével,[8] amely megállapítja például, hogy „a fazekasok mint osztály, férfiak és nők egyaránt, testileg és szellemileg igen elkorcsosult népesség", hogy „a beteg gyermekből majdan beteg szülő lesz", hogy „a faj további romlása elkerülhetetlen", és hogy „Staffordshire népességének elkorcsosulása még nagyobb volna a szomszédos vidékről való állandó rekrutálódás és egészségesebb fajokkal való összeházasodás nélkül". Vessetek egy pillantást Tremenheere úrnak a „Péklegények panaszairól" szóló Kékkönyvére![9] És ki ne borzadna meg a gyárfelügyelőknek a legfőbb anyakönyvvezető által alátámasztott ama paradox megállapításától, hogy a lancashire-i munkások egészsége – jóllehet az ínséges táplálékadagon tengődtek – valójá-

ban megjavult, mert a gyapotínség miatt egy időre kizárták őket a pamutgyárakból, és hogy a gyermekek halandósága csökkent, mert az anyáknak most végre módjuk volt arra, hogy Godfrey „cordial"-ja[10] helyett saját keblüket nyújtsák nekik.

Nézzük meg újra az érem másik oldalát! Az 1864 július 20-án az alsóház elé terjesztett jövedelem- és vagyonadókimutatások azt tanúsítják, hogy azoknak a személyeknek a száma, akiknek évi jövedelmét az adószedő 50 000 font sterlingre vagy többre becsüli, 1862 április 5-től 1863 április 5-ig, egyetlen év alatt tizenhárommal emelkedett, 67-ről 80-ra. Ugyanezek a kimutatások feltárják azt a tényt is, hogy mintegy 3000 személy 25 000 000 font sterling évi jövedelmet oszt fel egymás között, ami több, mint Anglia és Wales összes mezőgazdasági munkásainak teljes évi keresete. Nézzük meg az 1861-es népszámlálás adatait, és látni fogjuk, hogy Anglia és Wales földtulajdonos férfiainak száma, amely 1851-ben 16 934 volt, 1861-ig 15 066-ra apadt, úgyhogy a föld koncentrációja tíz év alatt 11 százalékkal fokozódott. Ha az ország földjének kevesek kezében való koncentrációja ugyanilyen arányban folytatódik, a földkérdés olyan rendkívüli módon leegyszerűsödik, mint a római birodalomban abban az időben, amikor Nero elvigyorodott azon a felfedezésen, hogy Africa provincia fele hat gentleman tulajdonában van.

Azért időztünk ilyen hosszan ezeknél az „olyan bámulatos, hogy szinte hihetetlen tényeknél", mert Anglia a kereskedelmi és ipari Európa élén halad*. Emlékszünk arra, hogy néhány hónappal ezelőtt Lajos Fülöp egyik száműzött fia nyilvánosan szerencsekívánatait fejezte ki az angol mezőgazdasági munkásoknak, mert sorsuk kedvezőbb, mint a Csatorna másik oldalán élő kevésbé szerencsés társaiké. Valóban, az angliai tények más couleur locale-lal** és némileg korlátoltabb mértékben a kontinens minden ipari és haladó országában ismétlődnek. 1848 óta mindegyikben soha nem látott ipari fejlődés és a behozatal és kivitel soha nem álmodott kiterjedése tapasztalható. Mindegyikben igazán „szédítő" volt a „gazdagság és hatalom növekedése, amely teljesen a vagyonos osztályokra korlátozódik". Mindegyikben, akárcsak Angliában, a munkásosztály egy kisebbségének némileg emelkedett a reálbére***; a legtöbb esetben azonban a bérek pénzbeli emelkedése éppúgy nem jelentette a jólét valóságos növekedését, mint ahogy például a

* *A német fordításban kiegészítve*: és valóban képviseli azt a világpiacon – *Szerk.*

** – helyi színezettel – *Szerk.*

*** *A német fordításban kiegészítve*: azaz a pénzbérrel megszerezhető létfenntartási eszközmennyiség – *Szerk.*

londoni szegényház vagy árvaház lakójának igen kevés haszna volt abból, hogy elemi létfenntartási eszközei 1861-ben 9 font sterling 15 shilling 8 pennybe kerültek az 1852-es 7 font sterling 7 shilling 4 pennyvel szemben. A munkásosztály nagy tömege mindenütt mélyebbre süllyedt, legalább olyan arányban, mint amilyenben a fölötte állók szociális szintje emelkedett. Ma Európa minden országában nyilvánvaló igazság ez minden előítélettől mentes elme számára, és csak akiknek érdekük, hogy mások a balgák paradicsomában maradjanak, csak azok tagadják, hogy sem a gépi berendezés tökéletesítése,* sem a tudomány alkalmazása a termelésben, sem közlekedési találmányok, sem új gyarmatok, sem kivándorlás, sem piacok megnyitása, sem szabadkereskedelem, sem mindezek együttvéve nem szüntetik meg a dolgozó tömegek nyomorát; sőt, hogy a mostani fonák alapon a munka termelőerőinek minden új fejlődése el kell hogy mélyítse a társadalmi ellentéteket és ki kell hogy élezze a társadalmi antagonizmusokat. A gazdasági haladás e szédítő korszakában az éhhalál a brit birodalom fővárosában már-már intézményessé vált. A világ évkönyveiben ezt a korszakot a kereskedelmi és ipari válságnak nevezett társadalmi dögvész egyre gyorsuló visszatérte, egyre nagyobb kiterjedése, egyre halálosabb hatása jellemzi.

Az 1848-as forradalmak kudarca után a kontinensen a munkásosztály valamennyi pártszervezetét és pártlapját szétzúzta az erőszak vasökle, a munka leghaladottabb fiai kétségbeesetten menekültek az óceánon túli köztársaságba, és a felszabadulás rövidéletű álmai szétfoszlottak az ipari láz, erkölcsi rothadás és politikai reakció korszakának beálltával. A kontinens munkásosztályának veresége, amely részben az angol kormány diplomáciájának tulajdonítható – ez a kormány akkor éppúgy, mint most, testvéri szövetségben működött együtt a szentpétervári kabinettel –, csakhamar éreztette fertőző hatását a Csatorna innenső oldalán is. Európai testvéreinek elbukása az angol munkásosztályt elbátortalanította, és megtörte a saját ügyébe vetett hitét; a föld és a pénz urainak ellenben visszaadta némileg megrendült önbizalmukat. Arcátlanul visszavontak már bejelentett engedményeket. Új aranyföldek felfedezése óriási arányú kivándorlást indított meg, ami pótolhatatlan űrt hagyott a brit proletariátus soraiban. Korábban tevékeny tagjai közül mások a több munka és több bér átmeneti megvesztegető hatása alá kerültek, és „politikai sztrájktörőkké" lettek. A chartista mozgalom fenntartására vagy újjáalakítására tett minden erőfeszítés teljes kudarcot vallott; a munkásosztály sajtószervei sorjában kimúltak a tömegek fásultsága követ-

* *A német fordításban kiegészítve*: sem vegyi felfedezések, – *Szerk.*

keztében, és valóban úgy látszott, hogy az angol munkásosztály annyira beletörődött a politikai semmisség állapotába, mint soha azelőtt. Ha abban az időben nem is volt akcióegység a brit és a kontinentális munkásosztály között, vereségükben mindenesetre egyek voltak.

Mindamellett az 1848-as forradalmak óta eltelt időszaknak volt jó oldala is. Itt csak két nagy tényre mutatunk rá.

Harmincéves, csodálatos kitartással vívott küzdelem után az angol munkásosztálynak, kihasználva a föld és a pénz urai közti pillanatnyi viszályt, sikerült keresztülvinnie a tízórás törvényt.[11] Az e törvényből a gyári munkásokra származó mérhetetlen testi, erkölcsi és szellemi előnyöket, amelyekről a gyárfelügyelők jelentései félévenként beszámolnak, ma már mindenütt elismerik. A kontinens legtöbb kormányának az angol gyári törvényt át kellett vennie többé vagy kevésbé módosított formában, és az angol parlament maga évről évre kénytelen kiterjeszteni a törvény hatáskörét. De gyakorlati jelentőségén kívül még valami fokozta a munkások e rendszabályának csodálatos sikerét. A középosztály a maga legismertebb tudományos szócsövei, dr. Ure, Senior professzor és más hasonló vágású bölcsek útján megjövendölte és szíve szerint be is bizonyította, hogy a munkaidő minden törvényes korlátozása elkerülhetetlenül megkondítja a brit ipar halálharangját, hiszen ez az ipar, mint valami vámpír, csak akkor élhet, ha vért szív, méghozzá gyermekvért is. Az ősidőkben a gyermekgyilkosság Moloch vallásának titokzatos szertartása volt, de csak néhány igen ünnepélyes alkalommal gyakorolták, talán egyszer egy évben, és akkoriban Molochnak nem kizárólag a szegények gyermekeire volt étvágya. Ez a munkaidő törvényes korlátozásáért vívott harc még ádázabbul dühöng, mióta – a megrémült fösvénységtől eltekintve – valójában arról a nagy küzdelemről van szó, amely a kínálat és a kereslet törvényeinek vak uralma, azaz a középosztály politikai gazdaságtana és a társadalmi előrelátás által ellenőrzött társadalmi termelés, azaz a munkásosztály politikai gazdaságtana között folyik. A tízórás törvény ezért nem csupán nagy gyakorlati siker volt, hanem egy elv győzelme; ez volt az első eset, hogy a középosztály politikai gazdaságtana fényes nappal alulmaradt a munkásosztály politikai gazdaságtanával szemben.

De hátra volt a munka politikai gazdaságtanának egy még nagyobb győzelme a tulajdon* politikai gazdaságtana fölött. A szövetkezeti mozgalomról beszélünk, kiváltképpen azokról a szövetkezeti gyárakról, amelyek néhány merész „kéz" [„hands"**] senkitől nem támogatott erőfeszítése folytán jöttek

* *A német fordításban*: a tőke – *Szerk.*

** *Angol szóhasználat*: munkások – *Szerk.*

létre. E nagy társadalmi kísérletek értékét nem lehet túlbecsülni. Érvek helyett tettekkel bizonyították be, hogy a nagyarányú és a modern tudomány követelményeivel összhangban levő termelés megvalósítható a kezek osztályát alkalmazó munkáltatók osztályának létezése nélkül; hogy a munkaeszközök gyümölcsözők akkor is, ha nem monopolizálják őket magának a dolgozónak az elnyomására és kizsákmányolására szolgáló eszközként; és hogy éppúgy, mint a rabszolgamunka, éppúgy, mint a jobbágymunka, a bérmunka is csak átmeneti, alacsonyrendű forma*, melynek az a sorsa, hogy eltűnjék a társult munka előtt, amely feladatát készséges kézzel, tiszta fejjel, vidám szívvel fogja végezni. Angliában a szövetkezeti rendszer magvait Robert Owen hintette el: a munkásoknak a kontinensen végzett kísérletei valójában gyakorlati eredményei voltak az 1848-ban nem felfedezett, de hangosan meghirdetett elméleteknek.

Ugyanakkor az 1848-tól 1864-ig terjedő időszak tapasztalatai kétségkívül bebizonyították**, hogy bármily kiváló is elvben és bármily hasznos is a gyakorlatban a szövetkezeti munka, ha elszigetelt munkások alkalmi erőfeszítéseinek szűk körére korlátozódik, soha nem lesz képes arra, hogy feltartóztassa a monopólium mértani haladványban folyó növekedését, hogy felszabadítsa a tömegeket, sőt, még arra sem, hogy érezhetően könnyítsen nyomoruk terhén. Talán éppen ezért történt, hogy az ilyen szerepben tetszelgő arisztokraták, emberbarát középosztálybeli fecsegők, sőt szenvtelen közgazdászok egyszerre émelyítő bókokkal fordultak ugyanazon szövetkezeti munkarendszer felé, amelyet hiába próbáltak csírájában elfojtani azzal, hogy az álmodozók utópiájának csúfolták vagy a szocialisták szentségtörésének bélyegezték. A szövetkezeti munkát ahhoz, hogy a dolgozó tömegeket megmenthesse, nemzeti méretűvé kell fejleszteni, következésképpen nemzeti eszközökkel kell elősegíteni. Ámde a föld és a tőke urai mindig fel fogják használni politikai kiváltságaikat gazdasági monopóliumaik megvédésére és megörökítésére. Nemcsak hogy nem segítik elő a munka felszabadítását, hanem továbbra is minden lehetséges módon akadályt fognak gördíteni útjába. Emlékezzünk arra a gúnyra, amellyel Lord Palmerston az alsóház legutóbbi ülésszakán ledorongolta az ír bérlőjogokról szóló törvényjavaslat védelmezőit. „Az alsóház" – kiáltotta – „a földtulajdonosok háza."[12]

---

* *A német fordításban*: alacsonyrendű társadalmi forma – *Szerk.*

** *A német fordításban kiegészítve*: azt, amit a munkásosztály legöntudatosabb vezetői 1851-ben és 1852-ben az angliai szövetkezeti mozgalommal szemben már kifejezésre juttattak – *Szerk.*

Ezért a politikai hatalom meghódítása a munkásosztály nagy kötelessége. Úgy látszik, hogy a munkásosztály megértette ezt, mert Angliában, Németországban, Olaszországban és Franciaországban egyidejűleg mutatkoztak az újjáéledés jelei, és egyidejűleg tettek erőfeszítéseket a munkáspárt politikai újjászervezésére.

A siker egy eleme birtokukban van – a számuk; a szám azonban csak akkor nyom a latban, ha szövetkezés egyesíti és tudás vezeti. A múlt tapasztalata megmutatta, hogy ha a munkások semmibe veszik azt a testvéri köteléket, amelynek fenn kell állnia a különböző országok munkásai között és ösztönöznie kell őket arra, hogy szilárdan kitartsanak egymás mellett a felszabadulásért vívott minden küzdelmükben, akkor összhang nélküli erőfeszítéseik közös kudarcával bűnhődnek. Ez a felismerés indította arra különböző országok munkásait, akik 1864 szeptember 28-án nyilvános gyűlésen gyűltek össze a St. Martin's Hallban, hogy megalapítsák a Nemzetközi Szövetséget.

Még egy meggyőződés hatotta át ezt a gyűlést.

Ha a különböző országok munkásosztályainak felszabadulásához testvéri együttműködésük szükséges, hogyan tölthetik be e nagy küldetésüket, amíg egy bűnös célokat követő külpolitika nemzeti előítéleteket játszik ki egymás ellen és kalóz háborúkban herdálja el a nép vérét és vagyonát? Nem az uralkodó osztályok bölcsessége, hanem Anglia munkásosztályának bűnös esztelenségükkel szemben tanúsított hősies ellenállása mentette meg Nyugat-Európát attól, hogy hanyatt-homlok belevesse magát egy becstelen kereszteshadjáratba, amelynek célja a rabszolgaság megörökítése és terjesztése lett volna az Atlanti-óceán túlsó oldalán.[13] Az az arcátlan helyeslés, hazug részvét vagy ostoba közöny, amellyel Európa felsőbb osztályai végignézték, hogyan ejti zsákmányul Oroszország a Kaukázus hegyi erődjét, hogyan gyilkolja le a hős Lengyelországot; a hallatlan és ellenállás nélkül tűrt túlkapásai ennek a barbár hatalomnak, amelynek feje Szentpétervárott van, keze pedig ott van Európa valamennyi kabinetjében – mindez megtanította a munkásosztályokat arra a kötelességükre, hogy behatoljanak a nemzetközi politika misztériumaiba; hogy szemmel tartsák kormányuk diplomáciai tevékenységét; hogy szükség esetén azt minden hatalmukban álló eszközzel meghiúsítsák; ha nem tudják elejét venni ennek a tevékenységnek, egyesüljenek egyidejű leleplezésére és szálljanak síkra azért, hogy az erkölcs és igazság egyszerű törvényei, amelyeknek a magánemberek közötti viszonyt kormányozniok kellene, a nemzetek közötti érintkezésnek is legfőbb szabályai legyenek.

Az ilyen külpolitikáért vívott harc része a munkásosztály felszabadításáért folyó általános küzdelemnek.

Világ proletárjai, egyesüljetek!

Address of the Working Men's International Association

A megírás ideje: 1864 október 21. és 27. között

A megjelenés helye: külön brosúrában, London 1864 november;
németül „Der Sozialdemokrat",
1864 december 21., 30. (2., 3.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség ideiglenes szervezeti szabályzata[14]

Tekintettel arra,

hogy a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kivívnia; hogy a munkásosztály felszabadításáért folyó harc nem osztálykiváltságokért és monopóliumokért, hanem egyenlő jogokért és kötelességekért, minden osztályuralom megszüntetéséért vívott harcot jelent;

hogy a szolgaság minden formájának, minden társadalmi nyomorúságnak, szellemi elkorcsosodásnak és politikai függésnek alapja a munkás gazdasági alávetettsége azoknak, akik monopolizálják a munkaeszközöket, azaz az élet forrásait;

hogy ezért a munkásosztály gazdasági felszabadítása a nagy cél, amelynek minden politikai mozgalmat mint eszközt alá kell rendelni;

hogy az összes erőfeszítések, amelyek e nagy célra irányultak, azért hiúsultak meg eddig, mert hiányzott az összetartás minden egyes országban a sokfajta munkaág között, és mert nem volt testvéri szövetség a különböző országok munkásosztályai között;

hogy a munka felszabadítása nem helyi vagy nemzeti, hanem társadalmi kérdés, amely valamennyi országra kiterjed, ahol modern társadalom áll fenn és amelynek megoldása a leghaladottabb országok – gyakorlati és elméleti – együttműködésétől függ;

hogy a munkásosztály mostani újjáéledése Európa haladott ipari országaiban, bár új reményt kelt, egyszersmind ünnepélyes figyelmeztetés is, hogy ne essenek vissza a régi hibákba, s azt követeli, hogy múlhatatlanul egyesítsék a még mindig össze nem hangolt mozgalmakat;

ezekből az okokból

az 1864 szeptember 28-án a londoni St. Martin's Hallban tartott nyilvános gyűlés határozata által meghatalmazott bizottság alulírott tagjai megtették a szükséges lépéseket a Nemzetközi Munkásszövetség megalapítására.

Kijelentik, hogy ez a Nemzetközi Szövetség és a hozzá csatlakozó vala-

mennyi egyesület és egyén az igazságot, az igazságosságot és az erkölcsöt ismeri el az egymás és minden ember iránti magatartás alapjául, tekintet nélkül színre, vallásra vagy nemzetiségre.

Az ember kötelességének tekintik, hogy követelje az emberi és polgári jogokat, nemcsak a maga számára, hanem mindenki számára, aki teljesíti kötelességét. Nincs jog kötelesség nélkül és nincs kötelesség jog nélkül.[15]

Ebben a szellemben állították össze a Nemzetközi Szövetség itt következő ideiglenes szervezeti szabályzatát:

1. A Szövetség azért alakult, hogy a különböző országokban fennálló és ugyanarra a célra, tudniillik a munkásosztály védelmére, haladására és teljes felszabadítására törekvő munkásegyesületek érintkezésének és együttműködésének központi szerve legyen.

2. A *társaság* neve „Nemzetközi Munkásszövetség".

3. 1865-ben Belgiumban összeül egy általános munkáskongresszus, amely a Nemzetközi Szövetséghez addig csatlakozó munkásegyesületek képviselőiből áll majd. A kongresszus hivatott kinyilvánítani Európa színe előtt a munkásosztály közös törekvéseit, dönteni a Nemzetközi Szövetség végleges szervezeti szabályzatáról, fontolóra venni a sikeres működéshez szükséges eszközöket és kinevezni a Szövetség Központi Tanácsát.[16] Az általános kongresszusnak évenként egyszer kell összeülnie.

4. A Központi Tanács Londonban székel és a Nemzetközi Szövetségben képviselt különböző országok munkásaiból áll. A Központi Tanács a saját tagjai közül megválasztja az ügyek viteléhez szükséges tisztségviselőket, mégpedig: elnököt, pénztárnokot, főtitkárt, a különböző országok ügyeivel megbízott titkárokat stb.

5. Az általános kongresszus évenkénti ülésein nyilvános beszámolót kap a Központi Tanács előző évi tevékenységéről. A kongresszus által évenként kinevezett Központi Tanácsnak joga van új tagokkal kiegészíteni magát. Sürgősség esetén a Központi Tanács a rendes évi időpontnál előbb is összehívhatja az általános kongresszust.

6. A Központi Tanács nemzetközi ügyvivőséget alkot a különböző együttműködő szövetségek között, úgy, hogy egy-egy ország munkásai állandóan tájékozva legyenek osztályuknak valamennyi többi országban folyó mozgalmairól; hogy a különböző európai országok társadalmi állapotáról egyidejűleg és közös irányítással folyjék vizsgálat; hogy a valamely tagegyesületben felmerült, általános érdeklődésre számot tartó kérdéseket valamennyi tagegyesület megtárgyalja, és hogy ha azonnali gyakorlati lépésekre van szükség, például nemzetközi viszályok esetén, a Szövetség tagegyesületei egyidejűleg és egységesen cselekedjenek. A Központi Tanács, valahányszor ez

időszerűnek látszik, vállalja a különböző nemzeti vagy helyi egyesületek elé terjesztendő javaslatok kezdeményezését.

7. Minthogy a munkásmozgalom sikere minden egyes országban csak az egyesülés és szervezettség erejével biztosítható, másrészt pedig a Nemzetközi Központi Tanács hasznossága jelentékeny mértékben attól függ, hogy munkásszövetségek kevés nemzeti központjával vagy kis és elszigetelt helyi egyesületek sokaságával van-e dolga, ezért a Nemzetközi Szövetség tagjainak — mindegyiknek a maga országában — minden erejüket latba kell vetniök, hogy az elszigetelt munkásegyesületeket nemzeti központi szervek által képviselt nemzeti szervezetekbe egyesítsék. Magától értetődik azonban, hogy e szabály alkalmazása az egyes országok sajátos törvényeitől függ, és, a törvényes akadályoktól eltekintve, egyetlen független helyi szervezetnek sincs megtiltva, hogy közvetlenül levelezzen a londoni Központi Tanáccsal.

8. Az első kongresszus összeüléséig az 1864 szeptember 28-án megválasztott bizottság működik Ideiglenes Központi Tanácsként, igyekszik kapcsolatot teremteni a különböző nemzeti munkásszövetségek között, tagokat toborozni az Egyesült Királyságban, megtenni az előkészületeket az általános kongresszus összehívására és megvitatni a nemzeti és helyi egyesületekkel a kongresszus elé terjesztendő fő kérdéseket.

9. A Nemzetközi Szövetség minden egyes tagja, aki egyik országból másik országba költözik, a Szövetségbe szervezett munkások testvéri támogatásában részesül.

10. A Nemzetközi Szövetséghez csatlakozó munkásegyesületek, habár a testvéri együttműködés örök szövetségében egyesülnek, sértetlenül megőrzik fennálló szervezetüket.

Provisional Rules of the Working Men's International Association

A megírás ideje: 1864 október 21. és 27. között

A megjelenés helye: külön brosúrában, London 1864 november

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

[Határozati javaslatok munkásszervezeteknek a Nemzetközi Munkásszövetségbe való felvétele feltételeiről[17]]

I

Munkásszervezeteket fel kell hívni, hogy testületileg csatlakozzanak a Szövetséghez, járulékuk összegét pedig anyagi eszközeiktől függően belátásukra kell bízni.

II

A Szövetséghez csatlakozó társaságok jogot kapnak arra, hogy egy-egy képviselőt válasszanak a Központi Tanácsba; a Tanács fenntartja magának a jogot arra, hogy e képviselőket elfogadja vagy elutasítsa.*

A benyújtás ideje: 1864 november 22.
A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper", 1864 november 26. (163.) sz.
Eredeti nyelve: angol

* *A „Bee-Hive Newspaper"-ben a második határozat így hangzik*: „A Szövetséghez csatlakozó londoni társaságok jogot kapnak arra, hogy egy-egy képviselőt válasszanak a Központi Tanácsba; a Tanács fenntartja magának a jogot arra, hogy e képviselőket elfogadja vagy elutasítsa. A csatlakozni kívánó vidéki társaságoknak megadatik az a jog, hogy levelező tagot válasszanak a Szövetségbe." – *Szerk.*

[Karl Marx]

Abraham Lincolnnek, az Amerikai Egyesült Államok elnökének[18]

Uram!

Szerencsét kívánunk az amerikai népnek abból az alkalomból, hogy Önt nagy többséggel újra megválasztották.

Az Ön első megválasztásakor a mértéktartó jelszó az volt, hogy szembe kell szállni a rabszolgatartók hatalmával, újraválasztásának győzelmes csatakiáltása viszont: „Halál a rabszolgaságra!"

Európa munkásai az Amerikában folyó titáni küzdelem kezdetétől fogva ösztönösen érezték, hogy a csillagsávos zászló osztályuk sorsát hordozza. Vajon annak a területekért folyó harcnak, amely e szörnyű hőskölteményt elindította, nem azt kellett-e eldöntenie, hogy a bevándorló munkája termékenyítse-e meg a mérhetetlen területek szűz talaját, vagy a rabszolgahajcsár csizmája becstelenítse meg?

Amikor a 300 000 rabszolgatartó oligarchiája, először a világtörténelemben, a „rabszolgaság" jelszavát merte felírni a fegyveres lázadás zászlajára, amikor ugyanott, ahol alig egy évszázaddal ezelőtt először született meg egy nagy demokratikus köztársaság eszméje, ahol először bocsátottak ki nyilatkozatot az Emberi Jogokról[19] és az első ösztönzést adták a XVIII. század európai forradalmának, amikor ugyanezen a helyen az ellenforradalom, rendszeres alapossággal, azzal kérkedett, hogy felszámolja „a régi alkotmány létrejötte idején elfogadott eszméket", azt állította, hogy „a rabszolgaság üdvös intézmény, valóban egyetlen megoldása a tőke és munka közti viszony nagy problémájának", és cinikusan azt hirdette, hogy embernek ember feletti tulajdona „az új építmény sarkköve"[20] – akkor az európai munkásosztály nyomban megértette, még mielőtt a felsőbb osztályok fanatikus kiállása a konföderált[21] gentry mellett baljóslatúan figyelmeztette erre, hogy a rabszolgatartók lázadása vészjel a tulajdon általános kereszteshadjáratára a munka ellen és hogy a munkások számára nemcsak a jövő reményei, hanem a múlt vívmányai is kockán forognak ebben az Atlanti-óceán túlsó partján folyó

roppant küzdelemben. Ezért a munkások mindenütt türelemmel viselték el a gyapotválság[22] okozta nehézségeket, szenvedélyesen harcoltak a rabszolgaság melletti beavatkozás ellen – amelyet előkelőik úgy szorgalmaztak – és Európa legtöbb országából vérükkel adóztak az igaz ügynek.

Addig, amíg a munkások – Észak igazi politikai ereje – tűrték, hogy a rabszolgaság beszennyezze saját köztársaságukat, amíg a néger előtt, akit megkérdezése nélkül vettek és adtak el, azzal kérkedtek, hogy a fehérbőrű munkás legfőbb előjoga, hogy maga adja el magát és válassza meg gazdáját, addig nem juthattak el a munka igazi szabadságához, s nem támogathatták európai testvéreiket a felszabadulásért vívott harcukban, de a polgárháború vörös tengere elsöpörte a haladásnak ezt az akadályát.

Európa munkásai biztosak abban, hogy miként az amerikai függetlenségi háború a felemelkedés új korszakát nyitotta meg a középosztály számára, az amerikai rabszolgaságellenes háború ugyanezt eredményezi majd a munkásosztály számára. Az eljövendő kor zálogának tekintik azt, hogy Abraham Lincolnnek, a munkásosztály egyeneslelkű fiának jutott osztályrészül, hogy vezesse országát abban a páratlan küzdelemben, amely egy leigázott faj felszabadításáért és a társadalmi rend átformálásáért folyik.

A Nemzetközi Munkásszövetség nevében a Központi Tanács:

Le Lubez, Franciaország ügyeivel megbízott titkár; *F. Rypczinski* (Lengyelország); *Emile Holtorp* (Lengyelország); *J. B. Bocquet*; *H. Jung*, Svájc ügyeivel megbízott titkár; *Morisot*; *George W. Wheeler*; *J. Denoual*; *P. Bordage*; *Le Roux*; *Tallandier*; *Jourdain*; *Dupont*; *R. Gray*; *D. Lama*; *C. Setacci*; *F. Solustri*; *P. Aldovrandi*; *D. G. Bagnagatti*; *G. P. Fontana*, Olaszország ügyeivel megbízott titkár; *G. Lake*; *J. Buckley*; *G. Howell*; *J. Osborne*; *J. D. Stainsby*; *J. Grossmith*; *G. Eccarius*; *Friedrich Lessner*; *Wolff*; *K. Kaub*; *Heinrich Bolleter*; *Ludwig Otto*; *N. P. Hansen* (Dánia); *Karl Pfänder*; *Georg Lochner*; *Peter Petersen*; *Karl Marx*, Németország ügyeivel megbízott titkár; *A. Dick*; *L. Wolf*; *J. Whitlock*; *J. Carter*; *W. Morgan*; *William Dell*; *John Weston*; *Peter Fox*; *Robert Shaw*; *John M. Longmaid*; *Robert Henry Side*; *William C. Worley*; *Blockmoor*; *R. Hartwell*; *W. Pidgeon*; *B. Lucraft*; *J. Nieass*

G. Odger, a Tanács elnöke
William R. Cremer, tiszteletbeli főtitkár

A megírás ideje: 1864 november 22. és 29. között

A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper". 1865 január 7. (169.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

[Levél a „Beobachter" szerkesztőjének[23]]

1864 november 28.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

Szerkesztő Úr!

Felkérem Önt, fogadja el közlésre a *Karl Blind* úrra vonatkozó mellékelt küldeményt.*

Ugyanezt a nyilatkozatot ugyanebben a formában – a stuttgarti „Beobachter"-hez írott levélként – nyilvánosságra hozatal céljából közöltem néhány porosz újsággal, és egy *itteni német lapban* ditto** lenyomatom, úgyhogy a felelősség kizárólag rám hárul.

Teljes tisztelettel

K. Marx

A megjelenés helye: „Der Beobachter",
1864 december 3. (282.) sz.
Eredeti nyelve: német

* *V. ö. a következő cikkel. – Szerk.*
** – úgyszintén – *Szerk.*

Karl Marx

A stuttgarti „Beobachter" szerkesztőjének[24]

Uram!

Karl Blind úr bradfordi strómanja, dr. Bronner útján eljuttatott Önhöz egy nyílt levelet, amelynek szerzője, érdekeltje és témája *Karl Blind úr*, s amelybe egyéb furcsaságok közé belecsúszott a következő mondat:

„Arra a régi", a „*Figyelmeztetés*" című, *Vogt* ellen irányuló röplapra vonatkozó, „*mindenoldalú magyarázatok útján elintézett vitára*, amelyet a szerkesztőség ismét előrángatott, *itt nem kívánok visszatérni*".

„Nem kíván visszatérni"! Micsoda nagylelkűség!

Bizonyítékul arra, hogy Karl Blind úr fontoskodó hiúsága Karl Blind urat hébe-korba a tiszta komikum határain túl hajtja, Ön *Vogt ellen irányuló írásomat** említi. Blind válaszából Ön és olvasói szükségképpen arra a következtetésre jutnak, hogy az ebben az írásban Karl Blind úr ellen emelt vádak „mindenoldalú magyarázatok útján" el vannak intézve. Valójában a máskor oly hévvel irkáló Karl Blind úr munkám megjelenése óta, tehát négy év alatt *soha* egy árva szóval sem mert visszatérni arra a régi vitára, nemhogy „mindenoldalú magyarázatokkal".

Ellenkezőleg, Karl Blind úr megnyugodott abban, hogy „*becstelen hazugnak*" (lásd írásom 66., 67. oldalát) bélyegezték. Karl Blind úr nyilvánosan és ismételten kijelentette, nem *tudja*, hogy *ki* zúdította a világra a Vogt elleni röplapot, *neki semmi része nincs a dologban* stb. Karl Blind úr ezenkívül közzétette *Fidelio Hollinger* nyomdatulajdonosnak *Wiehe* szedő tanúvallomásával alátámasztott tanúvallomását, amely szerint a röplapot nem Hollinger nyomdájában nyomták és az nem Karl Blind úrtól származik. Az én Vogt elleni írásomban viszont megtalálhatók Vögele szedőnek és magának Wiehének *a londoni Bow Street-i rendőrbíróság előtt tett affidavitjei* (eskű erejével bíró kijelentései), amelyek bizonyítják, hogy a röplap kéziratát ugyanez a Karl Blind úr *írta*, Hollingernél *kinyomatta*, a levonatot *sajátkezűleg*

* *V. ö. 14. köt. – Szerk.*

korrigálta, e tények cáfolására *hamis tanúságot eszkábált össze*, e hamis tanúskodásért Hollinger részéről pénzt, a saját részéről jövőbeli hálát ígérve, *kicsalta Wiehe szedő aláírását*, és végül ezt a magaeszkábálta hamis okmányt a magakicsalta aláírással együtt mint *„gonosz koholmányom"* erkölcsileg felháborító bizonyítékát elküldte az augsburgi „Allgemeiné"-nak[25] és más német lapoknak.

Az ilymódon pellengérre állított Karl Blind úr hallgatott. Miért? Mert (lásd írásom 69. oldalát) az általam közzétett *affidavitekket* csak *ellen-affidavitekkel* tudta volna megdönteni, viszont „Anglia aggályos törvénykezési területén volt", ahol *„a bűncselekményekkel nem jó tréfálni"*.

Az Ön lapjához intézett említett nyílt levélben vannak továbbá fantasztikus közlések Karl Blind úr amerikai serénységére vonatkozólag. E pont tisztázása végett engedje meg, hogy idézzem *J. Weydemeyer* néhány napja ideérkezett levelének egy részletét. J. Weydemeyer, amint Ön bizonyára emlékszik, régebben O. Lüninggel együtt a frankfurti „Neue Deutsche Zeitung"-ot[26] szerkesztette és mindenkor a német munkáspárt egyik legkiválóbb élharcosa volt. Rövid idővel az amerikai polgárháború kitörése után a föderalisták[27] soraiba lépett. Fremont St. Louisba rendelte, ahol előbb századosként szolgált az ottani műszaki alakulatban, azután alezredesként egy tüzérezredben, majd, amikor Missourit nemrégen ismét ellenséges betörés fenyegette, hirtelen megbízást kapott, hogy szervezze meg a 41. missouri önkéntes ezredet, amelynek élén most ezredesként áll. Weydemeyer a következőket írja St. Louisból, Missouri fővárosából, ahol ezrede állomásozik:

„Mellékelten kivágást találsz egy itteni lapból, a »Westliche Post«-ból[28], amelyben Karl Blind irodalmi kalóz ismét óriási módon pöffeszkedik a német köztársaságiak terhére. Az itteniek számára ugyan meglehetősen közömbös, hogy milyen módon torzítja el Lassalle törekvéseit és agitációját; aki olvasta az utóbbinak műveit, az tudja, hogy mit gondoljon *Blind bohóckodásáról*; aki sajnálta a fáradságot, hogy valamelyest jobban megismerkedjék a lassalle-i agitációval, ám csodálja meg hiszékenyen a nagy badeni férfiúnak, par excellence* összeesküvőnek, minden titkos társaság és minden jövőbeni ideiglenes kormány tagjának bölcsességét és »elvhűségét«; az ilyenek véleménye semmit sem számít. *No meg az itteknek ez idő szerint más dolguk van, mint hogy Blind tiltakozásaival foglalkozzanak*. De bizonyára célszerű lenne, ha odahaza egyszer alaposan újjára koppintanának ennek a *peckes paprikajancsinak*, és ezért küldöm Neked a cikket, amely csupán mintadarabja Blind hasonló természetű korábbi teljesítményeinek."

* – igazi; kiváltképpeni – *Szerk.*

A „Westliche Post"-ból való kivágás, amelyet J. Weydemeyer elküldött, ezt a címet viseli: *„Köztársasági tiltakozás. London, 1864 szeptember 17."*, és amerikai kiadása annak a „Köztársasági tiltakozás"-nak, amelyet ugyanez az elkerülhetetlen Karl Blind úr ugyanilyen címmel egyidejűleg eljuttatott a „Neue Frankfurter Zeitung"-hoz[29], majd a tőle megszokott serény hangyaszorgalommal, mint újranyomást a „Neue Frankfurter Zeitung"-ból, a londoni „Hermann"-hoz[30]. A Blind-féle tákolmány e két kiadásának összehasonlítása megmutatná, hogy ugyanaz a Karl Blind úr, aki Frankfurtban és Londonban derék-köztársasági-kátói siratóasszony-ábrázattal tiltakozik, a távoli St. Louisban ugyanakkor szabad folyást enged a legcudarabb ostobaságnak és legaljasabb arcátlanságnak.

A tiltakozás két kiadásának összehasonlítása, amelyre itt hely nincsen, ezenkívül újabb mulatságos adalékot szolgáltatna a nyílt levelek, körlevelek, röplapok, tiltakozások, fenntartások, elhárítások, szózatok, felhívások és más hasonló, fejcsóválóan ünnepélyes Blind-féle politikai receptek gyártási módszeréhez, amelyek elől elmenekülni éppoly kevéssé lehetséges, mint Holloway úr pilulái vagy Hoff úr malátakivonata elől.

Teljességgel távol áll tőlem, hogy egy olyan embert, mint Lassalle, és agitációjának valódi tendenciáját meg akarjam magyarázni egy groteszk pojácának*, aki mögött semmi más nem áll, mint a saját árnyéka. Ellenkezőleg, meggyőződésem, hogy Karl Blind úr csak a természettől és Aiszóposztól rárótt hivatását teljesíti, amikor belerúg a *halott oroszlánba*.

London, 1864 november 28.

Karl Marx

An den Redakteur des „Beobachters" zu Stuttgart

A megjelenés helye: „Nordstern",
1864 december 10. (287.) sz.

Eredeti nyelve: német

* *A kéziratban*: egy groteszk Mazzini-féle scapinónak – *Szerk.*

Karl Marx

Proudhonról[31]

[Levél J. B. v. Schweitzernek]

London, 1865 január 24.

Igen tisztelt Uram!

Tegnap levelet kaptam, amelyben Ön *Proudhon* részletes bírálatát kéri tőlem. Idő hiányában nem tudom kívánságát teljesíteni. Azonkívül Proudhon írásai közül *egyik* sincs itt a kezem ügyében. De hogy tanújelét adjam készségemnek, sebtében papírra vetek egy rövid vázlatot. Ön azután kiegészítheti, hozzátehet vagy elhagyhat belőle, egyszóval: azt tehet vele, amit jónak lát.*

Proudhon első kísérleteire már nem emlékszem. A „Langue universelle"-ről írt iskolás dolgozata[32] mutatja, milyen fesztelenül mert nekivágni olyan problémáknak, amelyek megoldásához még elemi előismeretei is hiányoztak.

Első műve, „Qu'est-ce que la propriété?", feltétlenül a legjobb műve. Korszakalkotó, ha nem is új tartalma, de az új és merész mód révén, ahogy a régit kimondja. A francia szocialisták és kommunisták, akiket ismert, műveikben a „propriété"-t** természetesen nemcsak sokoldalúan bírálták, hanem egyszersmind utopisztikusan *„megszüntették"*. Ebben a munkájában Proudhon körülbelül úgy viszonylik Saint-Simonhoz és Fourier-hoz, ahogy Feuerbach Hegelhez. Hegellel összehasonlítva Feuerbach nagyon szegényes. Mégis Hegel *után* korszakalkotó volt, mert *hangsúlyozott* bizonyos, a keresztény tudatnak kellemetlen és a kritika haladása szempontjából fontos pontokat, amelyeket Hegel misztikus félhomályban hagyott.

Proudhonnak ebben az írásában – ha szabad magamat így kifejeznem – még a stílus izmossága uralkodik. E munka fő érdemének stílusát tartom.

---

* Leghelyesebbnek véltük az írást *változtatás nélkül* közölni. – *A „Sozialdemokrat" szerkesztőségének jegyzete.*

** – „tulajdont" – *Szerk.*

Látszik, hogy még ott is, ahol csak régi dolgokat ismétel, Proudhon ezeket önállóan fedezte fel; hogy az, amit mond, neki magának új volt és újnak számít. Kihívó dac, amellyel hozzányúl a közgazdaságtan „szentekszentjéhez", szellemes paradoxonok, amelyekkel a közönséges polgári értelmet ugratja, megsemmisítő ítéletek, keserű irónia, a fennállónak a gyalázatossága feletti felháborodás itt-ott átszűrődő mély és igaz érzése, forradalmi komolyság – mindezzel a „Qu'est-ce que la propriété?" felvillanyozta az olvasókat, és első megjelenésekor nagy hatást keltett. A politikai gazdaságtan szigorúan tudományos történetében ez az írás aligha volna említésreméltó. De az ilyen szenzációs írásoknak éppen úgy megvan a maguk szerepe a tudományokban, mint a regényirodalomban. Vegyük például *Malthus* írását a „népesedésről". Első kiadásában nem egyéb, mint „*sensational pamphlet*"*, méghozzá *plágium* elejétől végéig. Mégis mekkora hatást keltett ez *az emberi nemet gyalázó gúnyirat*!

Ha Proudhon munkája előttem volna, könnyű volna *kezdeti modorát* néhány példán kimutatni. Azokban a paragrafusokban, amelyeket maga is a legfontosabbaknak tart, azt utánozza, ahogy *Kant* az *antinómiákat* kezelte – Kant volt az egyetlen német filozófus, akit akkor fordításokból ismert – és azt az erős benyomást kelti bennünk, hogy számára is, mint Kant számára, az antinómiák feloldása olyasvalami, ami „*túl*" van az emberi értelmen, azaz amivel saját értelme sincs tisztában.

Minden látszólagos egetostromlás ellenére már a „Qu'est-ce que la propriété?"-ben megtaláljuk azt az ellentmondást, hogy Proudhon egyrészt a francia parcellás paraszt (később petit bourgeois**) álláspontjáról és szemével bírálja a társadalmat, másrészt pedig a szocialistáktól hagyományozott mércét alkalmazza.

A mű hiányosságait már a címe is jelzi. A kérdést olyan helytelenül tette fel, hogy nem lehetett rá helyesen válaszolni. Az *antik* „*tulajdonviszonyok*" megsemmisültek a *feudális* tulajdonviszonyokban, a feudálisak a „*polgáriakban*". A történelem így maga gyakorolt bírálatot a múltbeli *tulajdonviszonyok* fölött. Amiről Proudhonnál tulajdonképpen szó volt, az a fennálló *modern polgári tulajdon*. Arra a kérdésre, hogy mi is ez, csak úgy felelhetett volna, ha kritikailag elemzi a „*politikai gazdaságtant*", amely ezeknek a *tulajdonviszonyoknak* egészét átfogja, nem *jogi* kifejezésükben, mint *akarati viszonyokat*, hanem reális alakjukban, vagyis mint *termelési viszonyokat*. Mivel azonban Proudhon ezeknek a gazdasági viszonyoknak összességét

* – „*szenzációs pamflet*" – *Szerk.*

** – kispolgár – *Szerk.*

„*a tulajdon*", „*la propriété*" általános jogi képzetébe keverte bele, nem is juthatott túl azon a válaszon, amelyet *Brissot* egy hasonló írásban már 1789 előtt ugyanazokkal a szavakkal adott: „La propriété c'est le vol."*

Ebből a legjobb esetben is csak az következik, hogy a „*lopás*" polgári jogi képzetei a polgár saját „*becsületes*" szerzeményére is ráillenek. Másrészt Proudhon, mivel a „*lopás*" mint a tulajdon erőszakos megsértése *előfeltételezi a tulajdont*, mindenféle, önmaga előtt sem világos agyszüleményekbe bonyolódott bele *az igazi polgári tulajdont* illetően.

1844-ben, párizsi tartózkodásom alatt, személyes kapcsolatba kerültem Proudhonnal. Ezt itt azért említem meg, mert bizonyos fokig én is felelős vagyok az ő „*sophistication*"-*jéért*, ahogyan az angolok a kereskedelmi cikkek meghamisítását nevezik. Hosszú, gyakran hajnalig tartó vitákban nagy kárára megfertőztem őt hegelianizmussal, amelyet azonban ő, mert németül nem tudott, nem tanulmányozhatott rendesen. Amit én megkezdtem, azt Párizsból való kiutasításom után *Karl Grün* úr folytatta. Neki mint a német filozófia tanítójának velem szemben még az az előnye is megvolt, hogy ő maga semmit sem értett belőle.

Kevéssel második jelentős műve, a „Philosophie de la misère etc." megjelenése előtt Proudhon ezt a könyvet maga jelentette be nekem egy igen részletes levélben, amelyben többek közt e szavak találhatók: „*J'attends votre férule critique.*"** Ez azonban csakhamar olyan módon zúdult rá („A filozófia nyomorúsága stb.", Párizs 1847, c. írásomban), amely barátságunknak örökre véget vetett.

Az itt elmondottakból láthatja, hogy Proudhon „*Philosophie de la misère ou Système des contradictions économiques*" c. műve tartalmazta csak tulajdonképpen a választ a kérdésre: „Qu'est-ce que la propriété?" Valójában csak ez utóbbi írásának megjelenése után kezdte meg gazdaságtani tanulmányait; rájött arra, hogy az általa felvetett kérdésre nem lehet *szitokkal* megfelelni, hanem csak a modern „*politikai gazdaságtan*" *elemzésével*. Egyszersmind megpróbálta a gazdasági kategóriák *rendszerét* dialektikusan ábrázolni. *Kant* feloldhatatlan *antinómiáinak* helyébe a *hegeli* „*ellentmondásnak*" kellett lépnie a kifejtés eszközeként.

Kétkötetes, vaskos művének bírálatát illetően elleniratomra kell Önt utalnom. Ebben többek között kimutattam, milyen kevéssé hatolt be Proudhon a tudományos dialektika titkába; másrészt mennyire osztozik ő is a spekulatív filozófia illúzióiban, amikor a *gazdasági kategóriákat — ahelyett hogy*

* — „A tulajdon — lopás." — *Szerk.*

** — „*Várom szigorú bírálatát.*" — *Szerk.*

történeti, az anyagi termelés meghatározott fejlődési fokának megfelelő termelési viszonyok elméleti kifejezéseinek fogná fel – eleve létező, *örök eszmékké* fecsegi; és hogyan érkezik el ezen a kerülő úton ismét a polgári gazdaságtan álláspontjára.*

Továbbá kimutatom még, mennyire hiányosak, sőt részint iskolásak ismeretei a „politikai gazdaságtanban", amelynek bírálatára vállalkozott, és hogy az utópistákkal együtt hogyan vadászik egy úgynevezett „*tudományra*", amelynek segítségével a „szociális kérdés megoldására" egy formulát lehet a priori** kiagyalni, ahelyett hogy a tudományt a történeti mozgás kritikai megismeréséből merítené, amely mozgás maga termeli ki a *felszabadulás anyagi feltételeit*. Nevezetesen pedig kimutatom, hogy az egésznek alapzatát, a *csereértéket* illetően Proudhon megáll a homályosnál, tévesnél és felemásnál, sőt a *ricardoi* érték-elmélet utopista értelmezését egy új tudomány alapzatának nézi. Általános álláspontjáról összefoglaló ítéletem a következő:

„Minden gazdasági viszonynak van egy jó és egy rossz oldala; ez az egyetlen pont, amelyben Proudhon úr nem hazudtolja meg önmagát. Úgy látja, hogy a jó oldalt a közgazdászok fejtették ki, a rosszat a szocialisták állították pellengérre. A közgazdászoktól az örök viszonyok szükségességét veszi kölcsön, a szocialistáktól pedig azt az illúziót, amely a nyomorban csak a nyomort látja" (ahelyett hogy meglátná benne a forradalmi, romboló oldalt, amely a régi társadalmat meg fogja dönteni). „Mindkettővel egyetért, miközben a tudomány tekintélyére igyekszik hivatkozni. A tudomány az ő számára egy tudományos formula ösztövér méreteire zsugorodik; ő az az ember, aki formulákra vadászik. Ilymódon Proudhon úr azzal hízeleg magának, hogy megbírálta mind a politikai gazdaságtant, mind a kommunizmust – holott mélyen alatta áll egyiknek is, másiknak is. Alatta áll a közgazdászoknak, mert azt hiszi, hogy mint filozófus, akinek egy bűvös formula van a birtokában, megengedheti magának, hogy tisztán közgazdasági részletekbe ne mélyedjen bele; a szocialistáknak pedig azért, mert sem elegendő bátorsága, sem elegendő éleslátása nincs ahhoz, hogy, akár csak spekulatíve, felülemelkedjék a burzsoá látókörön . . . Mint a tudomány embere, a burzsoák és a proletárok felett akar lebegni; pedig ő csak kispolgár, aki állandóan ide-

* „Amikor a közgazdászok azt mondják, hogy a jelenlegi viszonyok – a polgári termelés viszonyai – *természetesek*, ezzel azt akarják értésünkre adni, hogy ezek olyan viszonyok, amelyek között a gazdagság létrehozása és a termelőerők fejlődése a természeti törvényeknek megfelelően történik. Ezek a viszonyok maguk tehát az idők befolyásától független *természeti törvények*. *Örök törvények*, amelyeknek mindig uralkodniok kell a társadalmon. Vagyis történelem volt, de többé már nincs." (Lásd művem 113. oldalát[33].) – *Marx jegyzete.*

** – előre, a tapasztalat előtt – *Szerk.*

oda hányódik a tőke és a munka, a politikai gazdaságtan és a kommunizmus között."*

Bármily keményen hangzik a fenti ítélet, ma is alá kell írnom minden szavát. Ugyanakkor azonban gondoljuk meg, hogy abban az időben, amikor én Proudhon könyvét a petit bourgeois szocializmusa kódexének minősítettem és ezt elméletileg kimutattam, Proudhont még mint *ultra*forradalmárt átkozták ki politikai gazdászok és szocialisták egyaránt. Ezért később sem kiáltoztam soha együtt azokkal, akik őt a forradalom *„elárulásával"* vádolták. Nem az ő hibája, ha másoktól és önmagától eredetileg félreértve, jogosulatlan reményeket nem váltott valóra.

A „Philosophie de la misère"-ben a proudhoni előadásmód összes hiányosságai, ellentétben a „Qu'est-ce que la propriété?"-vel, igen előnytelenül kiütköznek. A stílus gyakran olyan, amit a franciák ampoulénak** neveznek. A fellengző spekulatív zagyvaság, amely német-filozófiai akar lenni, szabályszerűen előkerül, valahányszor a gall éleselméjűség cserbenhagyja. A vásári, öndicsérő, hetvenkedő hang, kivált az állandó bosszantó fecsegés a *„tudományról"* és a hamis nagyzolás vele folyvást bántja az ember fülét. Az igazi melegség helyett, amely az első írását átfűti, itt bizonyos helyeken rendszeresen saját szavalásával hevíti fel magát. Tetejébe az autodidakta gyámoltalan-ellenszenves tudálékossága, akinek önálló eredeti gondolkodásán érzett spontán büszkesége már megtört és aki most, mint a tudomány parvenüje, úgy véli, hogy azzal kell pöffeszkednie, ami nem sajátja és amije nincs. Aztán a kispolgári érzület, hogy egy olyan férfiút, mint *Cabet*, aki tiszteletreméltó a francia proletariátus melletti gyakorlati állásfoglalása folytán, illetlen durvasággal – nem szellemesen, nem alaposan, még csak nem is jogosan – megtámad, ezzel szemben például egy *Dunoyer-val* (aki persze „államtanácsos") illedelmeskedik, noha ennek a Dunoyer-nak egész jelentősége abban a komikus komolyságban van, amellyel három vastag, elviselhetetlenül unalmas köteten keresztül a rigorizmust prédikálja, amelyet Helvétius így jellemez: *„On veut que les malheureux soient parfaits."* (Azt kívánják, hogy a szerencsétlenek tökéletesek legyenek.)

A februári forradalom Proudhonnak valójában nagyon rosszkor jött, mert éppen néhány héttel azelőtt bizonyította be megcáfolhatatlanul, hogy *„a forradalmak kora"* örökre elmúlt. Fellépése a nemzetgyűlésben[35], bármily kevés bizonyítékát adta a fennálló viszonyok megértésének, minden dicséretet megérdemel. A júniusi felkelés *után* ez nagyon bátor cselekedet volt. Azon-

* Uo. 119., 120. old.[31] – *Marx jegyzete.*

** – dagályosnak – *Szerk.*

kívül azzal az előnyös következménnyel járt, hogy *Thiers* úr Proudhon javaslatai elleni beszédében, amelyet azután külön kiadtak, egész Európának bebizonyította, hogy milyen kisgyermek-katekizmusi talapzaton állott a francia burzsoáziának ez a szellemi pillére. Thiers úrral szemben *Proudhon* valóban özönvízelőtti óriássá nőtt.

Az *„ingyen hitel"* felfedezése és az erre alapozott *„népbank"* (banque du peuple) voltak Proudhon utolsó gazdaságtani „tettei". *„A politikai gazdaságtan bírálatához"* c. írásomban, *1. füzet, Berlin 1859* (59–64. old.), megtalálható a bizonyítéka annak, hogy nézetének elméleti alapzata a polgári „politikai gazdaságtan" alapelemeinek, nevezetesen az *áru* és a *pénz* viszonyának félreértéséből ered, míg a gyakorlati felépítmény jóval régebbi és sokkal jobban kidolgozott terveknek puszta ismétlése. Hogy a hitelügy, egészen úgy, ahogy ez pl. Angliában a XVIII. század elején, majd később a XIX. század elején ismét arra szolgált, hogy egyik osztály vagyonát a másikra vigye át, meghatározott gazdasági és politikai körülmények között a dolgozó osztály felszabadításának meggyorsítását szolgálhatja, ahhoz a legcsekélyebb kétség sem fér, az magától értetődik. De a *kamatozó tőkét* a *tőke fő formájának* tekinteni, a hitelügynek egy különös alkalmazását, a kamat állítólagos eltörlését a társadalom átalakulásának bázisává tenni, ez teljesen *nyárspolgári* képzelődés. Ezért ezt a képzelődést széltében kiteregetve csakugyan megtaláljuk már a *XVII. századbeli angol kispolgárság gazdaságtani szóvivőinél.* Proudhon polémiája Bastiat-val a kamatozó tőkéről (1850)[36] mélyen alatta áll a „Philosophie de la misère"-nek. Sikerül eljutnia odáig, hogy még Bastiat-val szemben is alulmarad, és bohózatos szitkokban tör ki, valahányszor ellenfele a fejére üt.

Néhány évvel ezelőtt Proudhon egy pályamunkát írt – azt hiszem a lausanne-i kormány felhívására – az *„adókról"*.[37] Itt a zsenialitásnak utolsó nyoma is eltűnik. Nem marad más, csak a petit bourgeois tout pur*.

Ami Proudhon politikai és filozófiai írásait illeti, valamennyiben ugyanaz az ellentmondásos, kettős jelleg mutatkozik meg, mint gazdaságtani munkáiban. Amellett csak helyi, francia értékük van. Támadásai a vallás, az egyház stb. ellen helyileg mégis nagy szolgálatot tettek egy olyan korban, amikor a francia szocialisták illőnek tartották, hogy a XVIII. század polgári voltairianizmusát és a XIX. század német istentelenségét vallásosságukkal szárnyalják túl. Nagy Péter az orosz barbárságot barbársággal verte le, Proudhon pedig minden tőle telhetőt megtett, hogy a francia frázishalmozást a frázissal gyűrje le.

---

* – színtiszta kispolgár – *Szerk.*

Nemcsak rossz írásnak, hanem aljasságnak, bár a kispolgári álláspontnak megfelelő aljasságnak kell minősíteni a „Coup d'état"-ról szóló írását, amelyben Louis Bonaparte-tal kacérkodik és őt valójában a francia munkások szájaízének megfelelővé igyekszik formálni, úgyszintén legutolsó írását *Lengyelország* ellen[38], amelyben a cár tiszteletére szinte agyalágyult cinizmusról tesz tanúságot.

Proudhont sokszor hasonlították *Rousseau-hoz*. Mi sem lehet tévesebb ennél. Inkább hasonlít *Nicolas Linguet-hez*, akinek „Théorie des lois civiles"-je egyébként nagyon zseniális könyv.

Proudhon természettől hajlott a dialektikára. De minthogy a valóban tudományos dialektikát sohasem értette meg, csak a szofisztikáig jutott el. Valójában ez kispolgári álláspontjával függött össze. A kispolgár, mint *Raumer* történetíró, egyfelől ből és másfelől ből van összetéve. Így gazdasági érdekeiben és *ezért* politikájában, vallási, tudományos és művészeti nézeteiben is. Így erkölcsében, így in everything*. Maga az eleven ellentmondás. Ha emellett, mint Proudhon, szellemes ember is, akkor hamarosan megtanul játszani saját ellentmondásaival és azokat a körülmények szerint feltűnő, zajos, olykor botrányos, olykor ragyogó paradoxonokká dolgozza ki. A tudományos sarlatánság és a politikai alkalmazkodás elválaszthatatlan az ilyen álláspont tól. Csak egy indíték marad még hátra, az egyén *hiúsága*, és mint minden hiú embert, már csak a pillanatnyi siker, a napi feltűnés érdekli. Így szükségszerűen kialszik az az egyszerű erkölcsi érzék, amely pl. egy Rousseau-t mindig távol tartott még a látszatkompromisszumtól is a fennálló hatalmakkal.

Az utókor talán azzal fogja jellemezni a franciaság legutóbbi korszakát, hogy Louis Bonaparte volt a Napóleonja és Proudhon a Rousseau-Voltaire-ja.

Mármost Önnek kell vállalnia a felelősséget azért, hogy, ily kevéssel ennek a férfinak halála után, rám kényszerítette a halottbíró szerepét.

Teljes tisztelettel

Karl Marx

Über P.-J. Proudhon

A megírás ideje: 1865 január 24.

A megjelenés helye: „Der Sozialdemokrat", 1865 február 1., 3., 5. (16., 17., 18.) sz.

Eredeti nyelve: német

---

* – mindenben – *Szerk.*

Friedrich Engels

Tidmann úr

Ó-dán népdal[39]

Korán reggel, hogy kél a nap,
Tidmann úr öltözik ágya előtt.
Csinos ingét veszi, nézi magát –
ez tetszik a süderieknek.

Csinos ingét veszi, nézi magát,
szép, zöld volt rajta a selyemkabát,
kecskebőr csizmája, – abbabujik,
ez tetszik a süderieknek.

Kecskebőr csizmája, – abbabujik,
csatolja aranyos sarkantyuit,
a süderhardei thingbe úgy megyen,
ez tetszik a süderieknek.

A süderhardei thingbe úgy megyen,
szabad parasztokon hogy adót vegyen.
Minden eke után hét véka rozsát,
ez tetszik a süderieknek.

Minden eke után hét véka rozsát,
a makkos erdőből negyedik kocát.
Fölálla erre az öreg.
Ez tetszik a süderieknek.

Fölálla erre az öreg.
Közülünk senki nem adja meg.
S mielőtt az adót odafizetjük –
ez tetszik a süderieknek.

S mielőtt az adót odafizetjük,
a thingben, férfiak maradjunk együtt!
Ti süderhardei parasztok, álljunk karikába!
Ez tetszik a süderieknek.

Ti süderhardei parasztok, álljunk karikába,
Tidmann urat élve nem viszi lába.
Az első ütést az öreg ütötte.
Ez tetszik a süderieknek.

Az első ütést az öreg ütötte,
vele Tidmann urat a földre ütötte;
ott hever Tidmann úr, vére ömölhet.
Ez tetszik a süderieknek.

Ott hever Tidmann úr, vére ömölhet,
szabadon szánt eke fekete földet,
szabadon járja a koca a makkost –
ez tetszik a süderieknek.

A középkori paraszthábornak ez az epizódja a Süderhardéban (harde bírósági kerületet jelent), Aarhustól északra, Jütlandban játszódik. A thingen, a kerület bírósági gyűlésén, bírósági ügyeken kívül adó- és közigazgatási ügyeket is intéztek, és a dal éppen úgy megmutatja, hogy a feltörekvő nemesség hogyan lépett fel az edelingekkel azaz a szabad parasztokkal szemben, mint azt a módot, ahogyan a parasztok véget tudtak vetni a nemesi arroganciának. Egy olyan országban, mint Németország, ahol a vagyonos osztály éppen annyi feudális nemességet, mint amennyi burzsoáziát, és a proletariátus éppen annyi vagy még több mezőgazdasági proletárt, mint amennyi ipari munkást foglal magában, ez az erőteljes régi parasztdal éppen helyénvaló lesz.

Friedrich Engels

Herr Tidmann
A megírás ideje: 1865 január 27. körül
A megjelenés helye: „Der Sozialdemokrat", 1865 február 5. (18.) sz.
Eredeti nyelve: német

Karl Marx és Friedrich Engels

A „Sozialdemokrat" szerkesztőségének

Nyilatkozat[40]

Az Ön lapjának 16. számában M. Hess úr Párizsból meggyanúsítja a Nemzetközi Munkásszövetség *londoni Központi Bizottságának* előtte teljességgel ismeretlen *francia tagjait* ezekkel a szavakkal: „Valóban nem lehet belátni, mit számít az, *ha a londoni Társaságban* – hiszen az nyilvános – *a Palais-Royal néhány barátja*[41] *is helyet foglal* stb." Az előző számban, az „*Association*"[42] c. lapról fecsegve, ugyanez az M. H. úr hasonlókat fogott rá a londoni Bizottság *párizsi barátaira.* Kijelentjük, hogy ráfogásai szemenszedett rágalmak.

Egyébként örülünk, hogy ez a közjáték is igazolja azt a meggyőződésünket, hogy a párizsi proletariátus, mint azelőtt, ezután is engesztelhetetlenül szembenáll a bonapartizmus mindkét alakjával, a Tuileriákbeli[43] és a Palais-Royalbeli alakjával egyaránt, és egyetlen pillanatra sem foglalkozott azzal a tervvel, hogy történelmi becsületét (vagy „*történelmi becsülete*" helyett mondjuk azt, hogy: „a forradalom hordozójaként őt megillető történelmi elsőszülöttségi jogát" ?)* egy tál lencséért eladja. Ajánljuk a német munkásoknak ezt a példát.

London és Manchester
A megírás ideje: 1865 február 6.
Eredeti nyelve: német

---

* *A zárójelbe foglalt kérdés Engelsnek szól a nyilatkozat neki megküldött kéziratában.* – *Szerk.*

Friedrich Engels

A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt[44]

Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei

A megírás ideje: 1865 január vége–február 11.

A megjelenés helye: külön brosúrában,
Hamburg 1865 február végén

Eredeti nyelve: német

Aláírás: Friedrich Engels

Die

preußiſche Militärfrage

und die

deutſche Arbeiterpartei.

Von

Friedrich Engels.

Hamburg.
Otto Meißner.
1865.

Engels „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúrája első kiadásának címlapja

A vita a katonai kérdésről eddig egyfelől a kormány és a feudális párt, másfelől a liberális és radikális burzsoázia között folyt csupán. Most, hogy közeledik a válság, itt az ideje, hogy a munkáspárt is nyilatkozzék.

A katonai tények bírálatában, amelyekről szó van, csak a meglevő tényleges viszonyokból indulhatunk ki. Nem várhatjuk el a porosz kormánytól, hogy másként cselekedjék, mint a porosz álláspontból kiindulva, amíg Németországban és Európában fennállnak a mostani viszonyok. Éppoly kevéssé várjuk el a burzsoá ellenzéktől, hogy más álláspontból induljon ki, mint saját burzsoá érdekeinek álláspontjából.

A munkások pártjának, amely a reakció és a polgárság közötti valamennyi kérdésben a tulajdonképpeni konfliktuson kívül áll, megvan az az előnye, hogy ilyen kérdéseket teljesen hidegvérűen és pártatlanul tárgyalhat. Csakis ez a párt tárgyalhatja e kérdéseket tudományosan, történelmi módon, mintha már a múlté, anatómiai módon, mintha már hullák volnának.

I

Hogy hogyan állt a dolog az előző rendszer szerinti porosz hadsereggel, arra vonatkozóan az 1850-es és 1859-es mozgósítási kísérletek[45] után nem oszolhatnak meg a vélemények. Az abszolút monarchiát 1815 óta kötötte hivatalos ígérete, hogy nem vet ki új adókat és nem bocsát ki kölcsönöket az eljövendő országos képviseleti szerv előzetes jóváhagyása nélkül. Ezt az ígéretet megszegni lehetetlen volt; ilyen jóváhagyás nélkül semmiféle kölcsön nem biztatott a legcsekélyebb eredménnyel sem. Az adórendszer pedig egészében véve olyan volt, hogy miközben az ország gazdagsága nőtt, az adók hozama korántsem emelkedett ugyanabban az arányban. Az abszolutizmus szegény volt, nagyon szegény, és az 1830-as viharok[46] okozta rendkívüli kiadások elegendők voltak ahhoz, hogy a legnagyobb takarékosságra kényszerítsék. Innen a kétéves szolgálati idő bevezetése, innen egy olyan takarékossági rendszer a hadseregvezetés valamennyi ágában, amely a mozgósítás esetére készenlétben tartott felszerelési tárgyak mennyiségét és minőségét a legalacsonyabb színvonalra csökkentette. Mindamellett tartani kellett Poroszország nagyhatalmi helyzetét; ehhez arra volt szükség, hogy háború kezdetére minél erősebb első vonalbeli hadseregük legyen, ezért hozzácsapták a Landwehr első korosztályát[47]. Gondoskodtak tehát arról, hogy mindjárt, mihelyt háború veszélye fenyeget, mozgósítás váljék szükségessé és hogy ezzel az egész építmény összedőljön. Ez az eset 1850-ben bekövetkezett és Poroszország legteljesebb kudarcával végződött.

1850-ben a rendszer anyagi hiányosságainak felismeréséig jutottak el csupán; az egész ügy véget ért, mielőtt az erkölcsi fogyatékosságok kiütközhettek volna. A kamarák által megszavazott alapokat arra használták fel, hogy az anyagi hiányosságokat a lehetőséghez képest megszüntessék. A lehetőséghez képest; mert semmilyen körülmények között nem lehetséges a felszerelést annyira készenlétben tartani, hogy két hét alatt a behívott tartalékokat és további két hét alatt a Landwehr egész első korosztályát ütőképesen felszereljék. Ne felejtsük el, hogy a sorkatonaság legfeljebb 3 évfolyamot, a tartalék és az első korosztály azonban összesen 9 évfolyamot számlált, tehát 3 ütőképes sorkatonára legalább 7 behívott jutott, s négy hét alatt fel kellett

szerelni őket. Jött az 1859-es olasz háború és ezzel az újabb általános mozgósítás. Ekkor is eléggé kiütköztek még anyagi hiányosságok, de ezek messze elmaradtak a rendszer erkölcsi fogyatékosságai mögött, amelyek csak most, a hosszabban tartó mozgósított állapot során tárultak fel. A Landwehrt elhanyagolták, ez tagadhatatlan; zászlóaljainak káderei nagyrészt nem léteztek, előbb még meg kellett őket teremteni; a meglevő tisztek közül sokan alkalmatlanok voltak a harctéri szolgálatra. De még ha mindez másképpen lett volna is, akkor is megmaradt az a tény, hogy a tisztek csak teljesen idegenek lehettek katonáik számára, idegenek nevezetesen katonai képzettségük folytán, és hogy ez a katonai képzettség a legtöbbjüknél túlságosan alacsony volt, semhogy ilyen tisztekkel rendelkező zászlóaljakat bízvást harcba lehetett volna küldeni kipróbált csapatok ellen. Ha a Landwehr-tisztek a dán háborúban[48] igen jól harcoltak is, ne felejtsük el, nagy különbség, hogy egy zászlóaljban $^4/_5$ a hivatásos és $^1/_5$ a Landwehr-tiszt, vagy fordítva. Ehhez jött még egy döntő körülmény. Nyomban kitűnt az, amit előre is tudhattak volna: hogy a Landwehrral harcolni, tudniillik harcolni a saját országának védelmében lehet ugyan, de semmilyen körülmények között sem lehet vele támadó háborút viselni. A Landwehr annyira védelmi intézmény, hogy támadni vele csakis egy visszavert inváziót követőleg lehet, mint 1814-ben és 1815-ben. Egy javarészt nős, 26–32 éves emberekből álló sereget nem lehet hónapokig tétlenül a határokon állni hagyni, miközben naponta befutnak otthonról a levelek, hogy az asszony és a gyerekek nyomorognak; ugyanis a behívottak családjainak nyújtott segély is fölöttébb elégtelennek bizonyult. Ehhez járult még az is, hogy az emberek nem tudták, ki ellen kellene harcolniok, a franciák vagy az osztrákok ellen — s akkoriban egyikük sem bántotta Poroszországot. És ilyen, a többhónapos tétlenség folytán demoralizált csapatokkal támadjanak meg szilárdan szervezett és harcedzett hadseregeket?

Világos, hogy változásnak kellett bekövetkeznie. Poroszországnak az adott viszonyok között szilárdabb szervezetű első vonalbeli hadseregre volt szüksége. Hogyan hozták ezt létre?

A behívott 36 Landwehr-gyalogezredet egyelőre fenntartották és fokozatosan új sorezredekké alakították át. Lassanként a lovasságot és a tüzérséget is annyira növelték, hogy megfeleljen a gyalogos csapatok e megerősített állományának, végül pedig a vártüzérséget elválasztották a tábori tüzérségtől, ami mindenesetre javulást jelentett, nevezetesen Poroszország viszonylatában. Egyszóval, a gyalogságot megkétszerezték, a lovasságot és a tüzérséget körülbelül másfélszeresére növelték. – Hogy fenntarthassák ezt a megerősített hadseregállományt, javasolták, hogy a szolgálati időt a sorkatonaságnál hosszabbítsák meg 5 évről 7 évre – 3 év zászló alatt (a gyalogságnál),

4 év tartalékban –, a Landwehr második korosztályában viszont 4 évvel csökkentsék a hadkötelezettséget, végül pedig növeljék az évi újoncozás kontingensét az addigi 40 000-ről 63 000-re. A Landwehrt közben teljesen elhanyagolták.

A zászlóaljak, századok és ütegek ilymódon megszabott növelése csaknem pontosan megfelelt a porosz lakosság megnövekedésének az 1815-ös 10 millióról az 1861-es 18 millióra; mivel Poroszország gazdagsága időközben gyorsabban gyarapodott, mint a lakossága, és mivel a többi európai nagyhatalom 1815 óta sokkal nagyobb mértékben erősítette hadseregét, a káderek ilyen arányú növelése bizonyosan nem volt túlméretezett. Amellett a javaslat a hadkötelezettek valamennyi terhe közül csak a legfiatalabb korosztályokét, a tartalékos kötelezettséget nehezítette meg, ezzel szemben kétszeres arányban megkönnyítette a legidősebb évfolyamok Landwehr-kötelezettségét és ténylegesen csaknem teljesen megszüntette a Landwehr második korosztályát, mivel az első korosztály most körülbelül azt a helyet foglalta el, amelyet azelőtt a másodiknak jelöltek ki.

Ezzel szemben felhozható volt a tervezet ellen:

Az általános hadkötelezettség – mellesleg az egyetlen demokratikus intézmény, amely Poroszországban, ha csak papíron is, fennáll – olyan óriási haladás minden eddigi katonai rendszerrel szemben, hogy ott, ahol már egyszer fennállt, ha keresztülvitele tökéletlen volt is, tartósan nem szüntethető meg ismét. Csak két világosan meghatározott alap létezik mai hadseregeink számára: vagy toborzás – ez elavult és csak kivételes esetekben, mint például Angliában lehetséges –, vagy általános hadkötelezettség. Minden konskripció és sorshúzás[49] nem egyéb, mint ez utóbbinak igen tökéletlen formája. Az 1814-es porosz törvény alapgondolata – minden állampolgárnak, aki testileg erre alkalmas, kötelessége is, hogy fegyverképes éveiben személyesen harcoljon az ország védelmében –, ez az alapgondolat magasan fölötte áll a helyettes-vásárlás elvének, amelyet valamennyi konskripciós rendszerű országban alkalmaznak, és 50 éves fennállás után bizonyosan nem áldozzák fel a burzsoázia ama hő vágyainak, hogy vezessék be, ahogyan a franciák mondják, „az emberhús-kereskedelmet".

De ha már a porosz katonai rendszer általános hadkötelezettségen alapul, amelyben nincs helyettesítés, ezt csak úgy lehet a saját szellemében és jótékonyan továbbfejleszteni, ha alapelvét egyre inkább megvalósítják. Nézzük meg, hogyan állunk ezzel.

1815-ben 10 millió lakosra 40 000 besorozott jutott, vagyis 4 az 1000-hez. 1861-ben 18 millió lakosra 63 000 besorozott, vagyis 3,5 az 1000-hez. Ez tehát visszalépés, ha haladás is a dolgok 1859-es állásához képest, amikor

ezerből csupán 2 $^{2}/_{9}$ volt a besorozott. Csak ahhoz, hogy az 1815-ös százalékarányt ismét elérjék, 72 000 embert kellene besorozni. (Látni fogjuk, hogy valójában évente megközelítően ennyien, vagy még többen lépnek be a hadseregbe.) De vajon ki van-e merítve a porosz nép katonai ereje azzal, ha évente ezer lakosból négyet besoroznak?

A darmstadti „Allgemeine Militärzeitung"[50] a német középállamok statisztikái alapján ismételten kimutatta, hogy Németországban a sorozásra kerülő fiatalembereknek *pontosan a fele* szolgálatra alkalmas. Az 1861-ben sorozásra megjelent fiatal férfiak száma viszont, a „Zeitschrift des preussischen statistischen Bureaus"[51] (1864 március) szerint – 227 005. Ez évente 113 500 szolgálatra alkalmas újoncot jelentene. Vonjunk le ebből 6500-at mint katonai szolgálatra igénybe nem vehetőt vagy erkölcsileg alkalmatlant, és még mindig marad 107 000. Miért szolgál ebből csak 63 000 vagy legfeljebb 72 000–75 000 fő?

Von Roon hadügyminiszter a képviselőház katonai bizottságával az 1863-as ülésszakon a következő kimutatást közölte az 1861-es sorozásról:

Lakosság összlétszáma (1858-as népszámlálás)	17 758 823	
Húszéves hadkötelezettek, 1861-es sorozás	217 438	
Korábbi évekből átvett hadkötelesek, akikről még nem döntöttek véglegesen	348 364	565 802
Ebből:		
1. Nem sikerült felkutatni	55 770	
2. Más körzetbe költözött és ott vált állításkötelessé	82 216	
3. Kimentés nélkül távolmaradt	10 960	
4. Hároméves önkéntesként belépett .	5 025	
5. Egyéves önkéntes szolgálatra jogosult	14 811	
6. Mint teológus haladékot vagy felmentést nyert	1 638	
7. Tengerészszolgálatra kötelezett ...	299	
8. Mint erkölcsileg alkalmatlant töröltek	596	

9. A kerületi bizottság mint szemmelláthatóan alkalmatlant elbocsátott .		2 489	
10. A kerületi bizottság mint tartósan alkalmatlant elbocsátott		15 238	
11. Póttartalékba átlépett:			
a) 5 lábnál alacsonyabb, háromszori felülvizsgálat után	8 998		
b) 5 láb 1 hüvelyk 3 hüvelykvonalnál alacsonyabb, háromszori felülvizsgálat után	9 553		
c) Ideiglenesen alkalmatlan, háromszori felülvizsgálat után	46 761		
d) Otthoni körülmények miatt, háromszori felülvizsgálat után ...	4 213		
e) Diszponibilis, ötszöri felülvizsgálat után	291	69 816	
12. A hadtáphoz beosztva, a hadtáphoz besorozottakon kívül		6 774	
13. Egyévi haladékot kapott:			
a) Ideiglenes alkalmatlanság miatt .	219 136		
b) Otthoni körülmények miatt	10 013		
c) Polgári jogainak felfüggesztése és vizsgálat miatt	1 087	230 236	495 868
Marad sorozásra			69 934
Valóban besorozva			59 459
Marad diszponibilis			10 475

Bármennyire fogyatékos is ez a statisztika, bármennyire homályba burkol is mindent azzal, hogy 1-től 13-ig minden pontban összekeverednek az 1861-ben sorozottak a két megelőző korosztályból maradt diszponibilis személyekkel, mégis néhány igen értékes beismerést tartalmaz.

Újoncként besoroztak 59 459 főt. Hároméves önkéntesként belépett 5025. Egyéves szolgálatra jogosult volt 14 811; az egyéves önkéntesek alkalmasságát, mint ismeretes, semmiképpen nem vizsgálják olyan szigorúan, mivel fenntartásuk nem kerül semmibe, így hát feltehető, hogy legalább a fele, tehát 7400 fő csakugyan szolgálatba lépett. Ekkor igen szerényen számoltunk; az a kategória, amely egyéves szolgálatra szerez képesítést, legtöbbször amúgy is alkalmas emberekből áll; az eleve alkalmatlanok nem is ve-

sződnek azzal, hogy a képesítést megszerezzék. De tegyük fel, hogy 7400-an vannak. Eszerint 1861-ben a hadseregbe belépett összesen 71 884 ember.

Nézzük tovább. Teológusként haladékot vagy felmentést kapott 1638 ember. Hogy a teológus urak miért ne szolgáljanak, nem látható be. Ellenkezőleg, egy év katonai szolgálat, szabad levegőn élés és a külvilággal való érintkezés csak hasznukra lehet. Hívjuk hát be őket bátran; ha összlétszámuk egyharmada jut a folyó évre s ebből $^3/_4$ rész alkalmatlan, ez még mindig 139 besorozható embert jelent.

18 551 embert azért bocsátottak el, mert nem ütötték meg a mértéket. Jól jegyezzük meg, nem egyáltalában a szolgálatból bocsátották el őket, hanem *„tartalékba* bocsátották". Háború esetén tehát mégiscsak szolgálniok kell. Csak a békeidők parádészolgálatát engedik el nekik, ahhoz nem eléggé szemrevalóak. Elismerik tehát, hogy ezek az alacsony termetű emberek a szolgálatra egészen jól használhatók, és szükség esetén fel is akarják használni őket. *Azt*, hogy ezek az alacsony termetű emberek egészen jó katonák lehetnek, a francia hadsereg bizonyítja, amelyben négy láb nyolc hüvelyknyi emberek is szolgálnak. Tehát feltétlenül az ország katonai forrásaihoz soroljuk őket. A fenti szám csak azokat foglalja magában, akiket véglegesen, háromszori felülvizsgálat után alacsony termetük miatt visszavetettek, ez tehát évenként ismétlődő szám. A felét, mint más szempontokból alkalmatlant, töröljük, marad tehát 9275 alacsony termetű fickó, akikből egy tapasztalt tiszt bizonyára hamarosan nagyszerű katonákat faragna.

Van itt továbbá 6774, a hadtáphoz beosztott ember, a hadtáphoz besorozottakon *kívül*. De a hadtáp is a hadsereghez tartozik, és nem látható be, hogy ezek az emberek miért ne szolgálnák le a rövid, hathónapos hadtápszolgálati időt, ami mind nekik, mind a hadtápnak jobb lenne.

Tehát:

Valóban szolgálatba lépett	71 884
Teológus	139
Alkalmas, aki nem üti meg a mértéket	9 275
A hadtáphoz beosztva	6 774
Összesen	88 072 fő,

akik a von Roon-féle statisztika *saját beismerése* szerint évente beléphetnének a hadseregbe, ha az általános hadkötelezettséget komolyan vennék.

Vegyük elő most az alkalmatlanokat:

Egy évi haladékot kapott, ideiglenes alkalmatlanság miatt	219 136 fő
Háromszori felülvizsgálat után ugyanezért tartalékba küldve	46 761 "
Mint tartósan alkalmatlan törölve *csak*	17 727 "
Összesen	283 624 fő,

úgyhogy a *valódi* testi fogyatkozások miatt *tartósan* alkalmatlan személyek a szolgálat alól alkalmatlanság miatt felmentettek összességének nem egészen 7%-át, és az újoncozó bizottságok előtt évente megjelenők összességének nem egészen 4%-át alkotják. Az ideiglenesen alkalmatlanoknak csaknem 17%-át évente, háromszori felülvizsgálat után, tartalékba küldik. Ezek tehát 23 éves, vagyis olyan korban levő emberek, amikor a testalkat már kezd megállapodni. Bizonyára nem túlozunk, ha feltesszük, hogy ezeknek az embereknek az egyharmada 25. életévének betöltése után egészen alkalmas lesz a szolgálatra, és ez 15 587 fő. A legkevesebb, ami ezektől az emberektől elvárható, az, hogy két éven át évente három hónapig szolgáljanak a gyalogságnál, hogy legalább az újonckiképzésen átmenjenek. Ez azt jelentené, hogy a békebeli hadsereg 3897 fővel gyarapodik.

Ám az újoncok orvosi vizsgálatának egész rendszerét sajátos útra terelték Poroszországban. Mindig több volt az újonc, mint amennyit besorozhattak, mindazonáltal tartani akarták az általános hadkötelezettség látszatát. Mi lehetett volna hát kényelmesebb, mint hogy a *kívánt* számban kiválasszák a legjobbakat, a többit pedig valamilyen ürüggyel alkalmatlannak nyilvánítsák? Ilyen körülmények között, amelyek Poroszországban, jegyezzük meg jól, 1815 óta fennálltak és még fennállnak, az alkalmatlanság fogalmát itt egészen abnormális mértékben kiterjesztették, amit legjobban a német középállamokkal való összehasonlítás bizonyít. Ezekben, mivel konskripció és sorshúzás áll fenn, nem volt ok arra, hogy több embert nyilvánítsanak alkalmatlanná, mint ahányan valóban alkalmatlanok voltak. A viszonyok ugyanolyanok, mint Poroszországban; egyes államokban, mint például Szászországban, még rosszabbak, mert ott magasabb az ipari lakosság százalékaránya. De, mint mondottuk, az „Allgemeine Militärzeitung" ismételten kimutatta, hogy a középállamokban a sorozásra kerülő embereknek *pontosan a fele* alkalmas, és ennek Poroszországban is így kell lennie. Mihelyt komoly háború tör ki, a szolgálatra való alkalmasság képzete Poroszországban hirtelen forradalmon megy majd át, és akkor, a saját kárukra túl későn, megtudják majd, hogy mennyi használható erőt szalasztottak el.

De most jön a legcsodálatosabb. Az 565 802 hadköteles közül, akikről dönteni kell,

Nem sikerült felkutatni	55 770 fő
Más körzetbe költözött *vagy* ott vált állításkötelessé	82 216 "
Kimentés nélkül távolmaradt	10 960 "
Összesen	148 946 fő.

Tehát a dicsőített porosz ellenőrzés dacára – és aki Poroszországban valaha hadköteles volt, tudja, hogy ez mit jelent – évente eltűnik a hadkötelesek teljes 27%-a? Hogyan lehetséges ez? És hová lesz az a 82 216 ember, akiket törölnek a jegyzékből, mert „más körzetbe költözött vagy ott vált állításkötelessé"? Manapság ahhoz, hogy valaki megszabaduljon a hadkötelezettség alól, elegendő, ha Berlinből Potsdamba költözik? Hajlunk arra a feltevésre, hogy itt – hiszen Homérosz is elszundít néha[52] – a hivatalnok urak egyszerűen bakot lőttek a statisztikájukban, vagyis hogy ez a 82 216 fő *kétszer* szerepel az 565 802-es összlétszámban: először hazai körzetükben, másodszor pedig abban a körzetben, ahová átköltöztek. Igen kívánatos volna, hogy ezt megállapítsák, és erre leginkább a képviselőház katonai bizottságának van alkalma, mert ha a valóságos hadkötelezettek száma 483 586-ra csökkenne, ez valamennyi százalékarányt jelentősen megváltoztatná. De tegyük fel, hogy az összlétszám helytálló, akkor is marad még mindig 66 730 ember, akik évente eltűnnek és elpárolognak úgy, hogy sem a porosz ellenőrzés, sem a rendőrség nem képes fegyverbe szólítani őket. Ez a hadkötelezettek csaknem 14%-a. Ebből következik, hogy a szabad költözködési jog egész megnehezítése, amely Poroszországban a hadkötelezettség ellenőrzésének ürügyén uralkodik, *teljességgel fölösleges*. A valódi kivándorlás Poroszországból közismerten *igen csekély* és semmiképpen sem áll arányban az elpárolgott újoncok számával. Ez a csaknem 67 000 ember sem mind kivándorló. A legnagyobb részük vagy mindvégig belföldön marad, vagy pedig csak rövid időre megy külföldre. Egyáltalában a hadkötelezettség alól való kibújást megelőzni kívánó rendszabályok mind haszontalanok és legfeljebb buzdítanak a kivándorlásra. A fiatalemberek zöme amúgy sem vándorolhat ki. Vonultassák csak be szépen, kegyelem nélkül azokat, akik kibújtak a sorozás alól, akkor majd nem lesz szükség az egész vacak bajlódásra és firkálásra, és több lesz az újonc, mint eddig.

Egyébként a teljes bizonyosság kedvéért csak azt tekintjük bizonyítottnak, ami von Roon úr saját statisztikájából következik: nevezetesen azt, hogy, az egyéves önkénteseket nem számítva, évente 85 000 fiatalember hívható be.

A mostani békebeli hadsereg állománya viszont körülbelül 210 000 fő. Kétéves szolgálati idő esetén évi 85 000 fő összesen 170 000, ehhez jönnek még a tisztek, tiszthelyettesek és továbbszolgálók, 25 000–35 000 fő, ez összesen 195 000–205 000, az egyéves önkéntesekkel együtt 202 000–212 000 fő. A gyalogság és a gyalogos tüzérség kétéves szolgálati idejével (a lovasságról később beszélünk majd) tehát még a kormány saját statisztikája szerint is a teljes békebeli állományra lehet emelni az átszervezett hadsereg valamennyi káderét. Az általános hadkötelezettség *valóságos* keresztülvitele esetén, kétéves szolgálati időnél, minden valószínűség szerint 30 000 fővel magasabb volna a létszám; tehát hogy mégse haladják túl a 200 000–210 000-es létszámot, az emberek egy részét már egy-másfél év után elbocsáthatnák. Az ilyen idő előtti elbocsátás, mint az ügybuzgalom jutalma, többet használna az egész hadseregnek, mint a szolgálati idő hat hónappal való meghosszabbítása.

A háborús állomány a következőképpen alakulna:

Az átszervezési terv szerint négy évfolyam egyenként 63 000 fővel 252 000 tartalékost eredményez. Három évfolyam egyenként 85 000 fővel 255 000 tartalékost. Ez tehát bizonnyal éppoly kedvező, mint az átszervezési terv. (Mivel itt csupán az *arányról* van szó, nem tesz semmit, hogy teljesen eltekintünk a tartalékos korosztályok csökkenésétől.)

Ebben rejlik az átszervezési terv gyenge pontja. Azt a látszatot kelti, hogy visszanyúl az eredeti általános hadkötelezettséghez, amely természetesen nem állhat fenn a Landwehr mint nagy hadseregtartalék nélkül, ezzel szemben inkább fordulatot tesz a francia–osztrák káderrendszer[53] irányába és ezzel bizonytalanságot visz a porosz katonai rendszerbe, aminek a legvészesebb következményekkel kell járnia. Nem lehet a két rendszert összekeverni, nem lehet egyidejűleg mindkettőnek az előnyeit élvezni. Tagadhatatlan, és nem is vitatta soha senki, hogy a hosszú hadkötelezettségi és tényleges szolgálati idővel párosult káderrendszer a háború elején nagy előnyöket nyújt a hadseregnek. Az emberek jobban ismerik egymást; még a szabadságoltak is, akik egyszerre legtöbbször csak rövidebb időre kapnak szabadságot, katonának tekintik magukat az egész szabadságidő alatt, és állandóan fel vannak készülve arra, hogy zászló alá szólítják őket – amit a porosz tartalékosokról bizonyosan nem mondhatunk el; ezáltal a zászlóaljaknak, amikor először kerülnek tűzbe, feltétlenül több tartásuk van. Felhozható ez ellen, hogy ha ezt tekintik a legfontosabbnak, éppen úgy elfogadhatnák a tízéves tényleges szolgálaton épülő angol rendszert; hogy a franciáknak algériai hadjárataik, a krími és az olasz háború[54] bizonyára sokkal többet használtak, mint a hosszú szolgálati idő; végül pedig, hogy ezzel a rendszerrel a fegyverképes ember-

anyagnak csak egy részét lehet kiképezni, tehát a nemzetnek korántsem minden erejét hozzák mozgásba. Azonkívül a német katona a tapasztalatok szerint nagyon könnyen hozzászokik a harchoz, és három valamirevaló, legalábbis váltakozó szerencsével megvívott ütközet már előrevisz egy másülönben jó zászlóaljat annyira, mint egy teljes év külön szolgálati idő. Az olyan államban, mint Poroszország, a káderrendszer nem lehetséges. Káderrendszerrel Poroszország *legfeljebb* 300 000–400 000 főnyi hadsereget hozhatna ki, ha a békeállomány 200 000 fő. Ennyire azonban, ha nagyhatalomként tartani akarja magát, már az első vonalbeli hadsereg kivonulásához szüksége van, azaz várőrségekkel, pótlegénységgel stb. mindenfajta komoly háborúhoz 500 000–600 000 ember szükséges. Ha a 18 millió porosznak háború esetén megközelítőleg ugyanolyan népes hadsereget kell kiállítania, mint a 35 millió franciának, 34 millió osztráknak és 60 millió orosznak, ez csak általános hadkötelezettség, rövid, de megfeszített szolgálati idő és viszonylag hosszú Landwehr-kötelezettség útján történhet. Ennél a rendszernél mindig fel kell áldozni valamit a sereg harci készségéből, sőt, harcképességéből is a háború első pillanatában; az állam és a politika semleges, védelmi jelleget ölt; de arra is visszaemlékezhetünk, hogy a káderrendszer elbizakodott támadó taktikája Jénától Tilsitig, ezzel szemben a Landwehr-rendszer és az általános hadkötelezettség szerény védelmi taktikája a Katzbachtól Párizsig vezetett.[55] Tehát: vagy konskripció és helyettesítés, 7–8 éves szolgálati idővel, amelynek körülbelül a fele tényleges szolgálat, későbbi Landwehr-kötelezettség nélkül; vagy pedig általános hadkötelezettség, öt-, legfeljebb hatéves szolgálati idővel, amelyből kettő tényleges szolgálat, és aztán porosz vagy svájci fajtájú Landwehr-kötelezettség[56]. De hogy a néptömegek először a konskripciós rendszer és aztán még a Landwehr-rendszer terhét is viseljék, erre egyetlen európai nemzet sem képes, még a törökök sem, akik pedig harcias barbárságuk folytán még a legtöbbet képesek elviselni. Sok kiképzett ember rövid szolgálati és hosszú hadkötelezettségi idővel, vagy kevés kiképzett ember hosszú szolgálati és rövid hadkötelezettségi idővel – ez a kérdés; de választani kell, vagy az egyiket, vagy a másikat.

William Napier, aki természetesen az angol katonát tekinti a világ legjobb katonájának, „A félszigeti háború történeté"-ben azt mondja, hogy az angol gyalogos háromévi szolgálat után minden vonatkozásban teljesen kiképzett. Tudni kell azonban, hogy azok az elemek, amelyekből az angol hadsereg e század elején összetevődött, a legsilányabbak voltak, amelyekből egy hadsereg egyáltalában alakulhat. A mai angol hadsereg sokkal jobb elemekből alakult, s még ezek is erkölcsi és intellektuális vonatkozásban mérhetetlenül rosszabbak, mint a porosz hadsereg elemei. És amit az angol tisztek három

év alatt véghez tudtak vinni azzal a csőcselékkel, azt ne lehetne Poroszországban két év alatt elérni az oly rendkívül művelhető, részben máris annyira művelt, erkölcsileg eleve iskolázott újonc-nyersanyaggal?

Persze a katonának most többet kell tanulnia. De ezt sohasem hozták fel komoly érvként a kétéves szolgálati idő ellen. Mindig azzal érveltek, hogy ki kell nevelni az *igazi katonás szellemet*, amely, mondták, csak a harmadik szolgálati évben jelentkezik. Ez, ha az urak hajlandók nyíltan beszélni, és ha eltekintünk a zászlóaljak fent elismert nagyobb derekasságától, sokkal inkább politikai, semmint katonai motívum. Az igazi katonás szellemnek inkább a belső Düppelen[57] kell megmutatkoznia, mint a külsőn. Soha sem láttuk, hogy az egyes porosz katona a harmadik szolgálati évben egyebet tanult volna, mint unatkozni, pálinkát zsarolni az újoncoktól és lapos vicceket elsütni feletteseiről. Ha tisztjeink többsége csak egy évig szolgált volna közlegényként vagy tiszthelyettesként, akkor ez semmiképpen sem kerülhette volna el a figyelmüket. – Az „igazi katonás szellem", amennyiben politikai jellegű, a tapasztalatok szerint igen hamar elpárolog, mégpedig visszahozhatatlanul. A katonai szellem megmarad két évi szolgálat után is.

Kétéves szolgálati idő tehát teljességgel elegendő arra, hogy katonáink elnyerjék a gyalogos kiképzést. Amióta a tábori tüzérséget különválasztották a vártüzérségtől, a gyalogos tüzérségre is ugyanez áll; az itt esetleg mutatkozó nehézségek kiküszöbölhetők lesznek, akár még fokozottabb munkamegosztás, akár a tábori tüzérség anyagi felszerelésének amúgy is kívánatos egyszerűsítése útján. A továbbszolgálók számának növelése szintén nem ütközne nehézségbe; de hát a porosz hadseregben az embereknek éppen ezt a kategóriáját nem látják szívesen, amennyiben nem alkalmasak arra, hogy tiszthelyettesek legyenek – micsoda bizonyíték a hosszú szolgálati idő *ellen*! Csak az oly változatos felszerelésű vártüzérségnél és a sokféle, egymástól teljesen soha el nem választható munkaágazatú műszaki csapatoknál válnak majd értékessé, habár ritkává az intelligens továbbszolgálók. A lovastüzérségnek éppannyi szolgálati időre lesz szüksége, mint a lovasságnak.

Ami a lovasságot illeti, elmondhatjuk, hogy született lovasoknak csak rövid, azoknak viszont, akiket később tanítanak lovaglásra, feltétlenül hosszú szolgálati időre van szükségük. Nálunk kevés a született lovas, ezért bizonnyal szükségünk van az átszervezési terv szerinti négyéves szolgálati időre. A lovasság egyetlen igazi harci formája a zárt rendben, kivont karddal való támadás, amelynek kivitelezéséhez a legnagyobb bátorság és az emberek egymás iránti legteljesebb bizalma szükséges. Az embereknek tehát tudniok kell, hogy megbízhatnak egymásban és vezetőikben. Ehhez hosszú szolgálati idő szükséges. De nem ér semmit a lovasság akkor sem, ha a lovas nem

bízik meg a lovában; éppen az kell, hogy lovagolni tudjon, ahhoz pedig, hogy elérje ezt a biztonságot a ló irányításában – azaz nagyjából minden ló irányításában, amelyet kap –, szintén hosszú szolgálati időre van szükség. Ebben a fegyvernemben feltétlenül kívánatosak továbbszolgálók, és minél valódibb zsoldosok, annál jobb, csak szeressék a mesterségüket. Ellenzéki oldalról szemünkre vetik majd, hogy ez csupa bérencből álló lovasság kialakítását jelentené, akik minden államcsínyhez segédkezet nyújtanának. Azt feleljük erre: lehetséges. De a lovasság a fennálló viszonyok között mindig reakciós lesz (gondoljunk csak az 1849-es badeni dragonyosokra),[58] éppúgy, ahogy a tüzérség mindig is liberális lesz. Ez a dolog természetében rejlik. Néhány továbbszolgálóval több vagy kevesebb semmit sem változtat ezen. A barikádharcban lovasság amúgy sem használható; pedig a nagyvárosokban vívott barikádharc, nevezetesen a gyalogság és a tüzérség magatartása e harcban, dönti el manapság minden államcsíny sorsát.

Vannak azonban a továbbszolgálók szaporításán kívül még más eszközök is a rövid szolgálati idejű hadsereg ütőképességének és belső összeforrottságának fokozására. Ide tartoznak egyebek között a gyakorlótáborok, amelyeket maga von Roon hadügyminiszter nevezett olyan eszköznek, amely kiegyenlíti a rövidebb szolgálati időt. Továbbá a kiképzés ésszerű megszervezése, és ebben a vonatkozásban nagyon sok még a tennivaló Poroszországban. Az a babona, hogy rövid szolgálati idő esetén a díszmenet túlzott pontosságára, a „feszes" gyakorlatozásra, a lábak nevetségesen magas felemelésére – „a combízületből szabadon" lyukat fúrnak a levegőbe – van szükség, hogy kiegyenlítsék a rövid szolgálati időt, – ez az egész babona merő túlzáson alapul. Addig ismételgették ezt a porosz hadseregben, amíg végül kétségbevonhatatlan axióma lett belőle. Miféle előny származik abból, ha az emberek a fegyverfogásoknál olyan hévvel verik vállukhoz a fegyvert, hogy majdnem összeesnek, és közben az egész alakzaton a legkevésbé sem katonás remegés fut végig, amilyet semmilyen más hadseregnél nem látni? Végül, a lerövidített szolgálati idő egyik – és leglényegesebb – egyenértékének tekintendő az ifjúság jobb testnevelése. Csak aztán gondoskodni kell arról, hogy valóban történjék valami e téren. Igaz ugyan, hogy valamennyi falusi iskolában felállítottak korlátokat és nyújtókat, de szegény falusi tanítóink nemigen tudnak mit kezdeni ezzel. Küldjenek minden körzetbe legalább egy kiszolgált őrmestert, aki alkalmas tornatanárnak, és bízzák rá a tornatanítás irányítását; gondoskodjanak arról, hogy a tanuló ifjúság idővel megtanulja a sorban és rendben való menetelést, a szakasz és a század mozdulatait, és jól ismerje a megfelelő vezényszavakat. 6–8 év alatt bőségesen megtérül mindez, s több és jobb újonca lesz a hadseregnek.

Az átszervezési terv fenti bírálatában, mint mondottuk, csakis a ténylegesen meglevő politikai és katonai viszonyokhoz tartottuk magunkat. Ide tartozik az a feltevés is, hogy a mostani körülmények között kétéves szolgálati idő törvényes megállapítása a gyalogság és a gyalogos tüzérség számára a szolgálati idő maximálisan elérhető lerövidítése lenne. Sőt, az a véleményünk, hogy az olyan állam, mint Poroszország – bármelyik párt van is kormányon –, a legnagyobb baklövést követné el, ha a szabályos szolgálati időt pillanatnyilag még jobban lerövidítené. Amíg az egyik oldalon ott van a francia, a másikon pedig az orosz hadsereg, amíg fennáll e kettő egyidejű és összehangolt támadásának lehetősége, addig olyan csapatokra van szükség, amelyek nem az ellenség színe előtt tanulják majd meg a háború iskolájának alapelemeit. Ezért a legkevésbé sem vesszük figyelembe az úgyszólván szolgálati idő nélküli milícia-hadseregről szőtt fantáziákat; ez ma úgy, ahogyan elképzelik, egy 18 millió lakosú, igen veszélyeztetett határokkal rendelkező országban lehetetlen, de még más viszonyok között sem lehetséges ezen a módon.

Mindazok után, amit elmondottunk: elfogadhatók voltak-e az átszervezési terv alapvonásai olyan képviselőház számára, amely a porosz álláspontón áll? Katonai és politikai okokból kiindulva ezt mondjuk: a káderek növelése úgy, ahogy ez megtörtént, a békebeli hadsereg felerősítése 180 000–200 000 főre, a Landwehr első korosztályának átminősítése nagy hadseregtartalékká vagy második vonalbeli hadsereggé, illetve várőrséggé, elfogadható volt azzal a feltétellel, *hogy az általános hadkötelezettséget szigorúan keresztülviszik, hogy törvényesen így szabják meg a szolgálati időt: két év zászló alatt, három év tartalékban és 36 éves korig a Landwehrben*, végül pedig, hogy *a Landwehr első korosztályának kádereit helyreállítják*. Elérhető volt e feltételek teljesítése? Azok közül, akik a vitákat követték, csak kevesen fogják tagadni, hogy ez az „új érában"[59] és talán még később is lehetséges volt.

Hogyan viselkedett mármost a polgári ellenzék?

II

A porosz burzsoázia – amelynek, lévén a legfejlettebb része az egész német burzsoáziának, ebben az esetben joga van, hogy ezt az utóbbit is képviselje – a bátorság olyan nagyfokú hiányában tengeti politikai létezését, amely még e merésznek éppenséggel nem nevezhető osztály történetében is páratlan és csak az egyidejű külső eseményekkel menthető némileg. 1848 márciusában és áprilisában nyeregbe jutott, de alighogy elkezdődtek a munkásosztály első önálló megmozdulásai, a burzsoázia nyomban megijedt és visszamenekült ugyanannak a bürokráciának és ugyanannak a feudális nemességnek a védelme alá, amelyet csak az imént győzött le a munkások segítségével. A Manteuffel-korszak[60] lett ennek elkerülhetetlen következménye. Végül – a polgári ellenzék közreműködése nélkül – elkövetkezett az „új éra". A nem várt szerencse elcsavarta a polgárok fejét. Teljesen megfeledkeztek arról a helyzetről, amelyet ismételt alkotmányrevízióikkal, a bürokratáknak és a feudálisoknak való behódolásukkal (egészen a feudális tartományi és járási rendek[61] visszaállításáig) és pozícióról pozícióra való folytonos meghátrálásukkal maguk teremtettek maguknak. Azt hitték most, hogy ismét nyeregben vannak, és teljesen megfeledkeztek arról, hogy ők maguk állítottak helyre minden velük szemben ellenséges erőt, amelyek, azóta megerősödve, kezükben tartották a valódi államhatalmat, egészen úgy, mint 1848 előtt. Ekkor gyújtóbombaként csapott közéjük a hadsereg átszervezése.

A burzsoáziának csak két útja van a politikai hatalom megszerzésére. Minthogy ő maga olyan hadsereg, amelynek csak tisztjei vannak katonák nélkül, és ezeket a katonákat csak a munkásokból teremtheti meg magának, vagy biztosítania kell magának a munkások szövetségét, vagy pedig darabonként meg kell vásárolnia a politikai hatalmat a fölötte és vele szembenálló erőktől, nevezetesen a királyságtól. Az angol és a francia burzsoázia története mutatja, hogy más út nem létezik.

Ám a porosz burzsoáziának – mégpedig minden ok nélkül – teljesen elment a kedve attól, hogy becsületes szövetséget kössön a munkásokkal. 1848-ban az akkor még a fejlődés és a szervezkedés kezdetén levő német munkáspárt kész volt arra, hogy igen szerény feltételek mellett elvégezze a

munkát a burzsoázia számára, ez azonban jobban félt a proletariátus legcsekélyebb önálló megmozdulásától, mint a feudális nemességtől és a bürokráciától. A szolgaság árán megvásárolt nyugalom kívánatosabbnak tűnt neki a szabadsággal párosult harcnak még a puszta *kilátásánál* is.[62] Azóta e szent félelem a munkásoktól hagyományossá vált a polgároknál, míg végül Schulze-Delitzsch úr megkezdte takarékpersely-agitációját. Ennek az volt a rendeltetése, hogy bebizonyítsa a munkásoknak, nem érheti őket nagyobb szerencse, mint hogy egész életükben, sőt még utódaikban is a burzsoázia iparilag kizsákmányolja őket; mi több, hogy nekik maguknak hozzá kell járulniok ehhez a kizsákmányoláshoz azzal, hogy mindenféle ipari szövetkezetek útján sajátmaguknak mellékkeresetet, s ezzel a tőkéseknek munkabércsökkentési lehetőséget teremtenek. És bár bizonyos, hogy az ipari burzsoázia, a lovashadnagyok mellett, a legműveletlenebb osztálya a német nemzetnek, mindazonáltal egy szellemileg annyira fejlett népnél, mint a német, az ilyen fajta agitációnak eleve nem volt semmi kilátása tartós sikerre. A világosabban látó burzsoá fők maguk is kénytelenek voltak megérteni, hogy ebből nem lehet semmi, és a munkásokkal való szövetség ismét megbukott.

Maradt hát az alkudozás a kormánnyal a politikai hatalomért, amelyért készpénzzel fizettek – természetesen a nép zsebéből. A burzsoázia *valódi* hatalma az államban csupán a – ráadásul kikötésekkel nagyon korlátozott – adómegszavazási jogban állt. Itt kellett tehát nekifeszíteni az emelőt, és egy osztály, amely olyan kiválóan ért az alkudozáshoz, itt feltétlenül előnyben volt.

De nem így történt. A porosz polgári ellenzék – teljes ellentétben a XVII. és XVIII. századi angol klasszikus polgársággal – úgy értelmezte a dolgot, hogy kialkudja a hatalmat, *anélkül* hogy pénzt fizetne értle.

Ha tisztán polgári álláspontról indulunk ki és teljességge figyelembe vesszük a viszonyokat, amelyek között a hadsereg átszervezésével előálltak, mi lett volna a polgári ellenzék helyes politikája? Ha tisztában volt erejével, tudnia kellett, hogy, miután csak az imént emelték fel – és valóban a saját közreműködése nélkül – a manteuffeli megaláztatásból, bizonyosan nem áll hatalmában, hogy megakadályozza a terv *tényleges* keresztülvitelét, amelyhez már hozzá is láttak. Tudnia kellett, hogy minden meddő ülésszakkal nehezebb lesz felszámolni a ténylegesen már fennálló új berendezkedést, hogy tehát a kormány évről évre kevesebbet kínál majd a képviselőház beleegyezésének elnyeréséért. Tudnia kellett, hogy még korántsem tart ott, hogy kinevezhessen és elmozdíthasson minisztereket, hogy tehát minél tovább húzódik a konfliktus, annál kevésbé áll majd szemben kompromisszumra hajló miniszterekkel. Végül pedig tudnia kellett volna; mindenekelőtt a saját érdeke

kívánja, hogy ne élezze ki a dolgokat a végsőkig. Hiszen a kormánnyal való komoly konfliktus, a német munkások fejlettségi színvonalát tekintve, szükségszerűen egy független munkásmozgalmat hív életre, és a burzsoáziát végső esetben ismét az elé a dilemma elé állítja: vagy szövetség a munkásokkal, de ezúttal sokkal kevésbé kedvező feltételek mellett, mint 1848-ban, vagy pedig térdre a kormány előtt, és: pater, peccavi!*

A liberális és haladó burzsoáziának[64] ezért elfogulatlan tárgyilagos vizsgálat alá kellett volna vennie a hadseregátszervezést és a békeállomány ettől elválaszthatatlan felemelését, aminek során valószínűleg körülbelül ugyanarra az eredményre jutott volna, mint mi. Közben nem lett volna szabad megfeledkeznie arról, hogy mégsem képes megakadályozni az újítás ideiglenes bevezetését, és végleges lerögzítését is csupán késleltetheti, hiszen a terv olyan sok helyes és használható elemet tartalmaz. Mindenekelőtt óvakodnia kellett tehát attól, hogy eleve egyenesen ellenséges álláspontot foglaljon el az átszervezéssel szemben; ellenkezőleg, ezt az átszervezést és a rá megszavazandó pénzösszegeket arra kellett felhasználnia, hogy minél nagyobb egyenértéket vásároljon érte az „új érától", hogy a 9 vagy 10 milliónyi új adót minél több politikai hatalomra váltsa át önmaga számára.

És mi minden tennivaló akadt itt még! Itt volt az egész Manteuffel-féle törvényhozás a sajtóról és az egyesülési jogról; itt volt az abszolút monarchiától változtatás nélkül átvett egész rendőri és hivatalnoki hatalom; a bíróságok kiküszöbölése hatásköri összeütközések által; itt voltak a tartományi és járási rendek; és itt volt mindenekelőtt az alkotmány Manteuffel idején uralkodó értelmezése, amellyel szemben új alkotmányos gyakorlatot kellett megállapítani; itt volt a városi önkormányzat megnyomorítása a bürokrácia által és még száz egyéb dolog, amelyeket minden más, hasonló helyzetben levő burzsoázia szívesen megvásárolt volna fejenként fél talléros adóemeléssel, és amelyeket mind megszerezhettek volna, ha csak valamennyire is ügyesen járnak el. De a polgári ellenzék másképpen gondolkodott. Ami a sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot illeti, Manteuffel törvényei éppen azt a mértéket állapították meg, amelyben a polgárok kellemesen érezték magukat. Szelíd fellépésüket a kormány ellen nem akadályozták; a szabadság bármilyen megnövelése rájuk nézve kevesebb előnnyel járt, mint a munkásokra nézve, és a burzsoázia szívesebben tűrt el valamivel több megszorítást a kormány részéről, mint hogy szabadságot adjon a munkásoknak egy önálló mozgalomhoz. A rendőri és a hivatalnoki hatalom korlátozásával ugyanez volt a helyzet. A burzsoázia azt hitte, hogy az „új éra" kormánya által már alá-

* – atyám, vétkeztem![63] – *Szerk.*

vetette magának a bürokráciát, és jó szemmel nézte, hogy ez a bürokrácia megtartotta cselekvési szabadságát a munkásokkal szemben. Teljesen megfeledkezett arról, hogy a bürokrácia jóval erősebb és életképesebb, mint bármilyen polgárbarát kormány. Aztán meg elhitette önmagával, hogy Manteuffel bukásával eljött a polgárok ezeréves birodalma,[6] és hogy most már nincs is szó egyébről, mint hogy betakarítsa az érett termést, a polgári egyeduralmat, anélkül hogy egy fillért is fizetne érte.

De hát az a sok megszavazásra váró pénz, miután már az 1848 óta eltelt néhány esztendő annyi pénzbe került, annyira megnövelte az államadósságot és felemelte az adókat! – Uraim, Önök a világ legfiatalabb alkotmányos államának a képviselői, és nem tudják, hogy a konstitucionalizmus a világ legköltségesebb kormányformája? majdnem költségesebb még, mint a bonapartizmus, amely – après moi le déluge* – a régi adósságokat egyre újabbakkal fedezi és így tíz év alatt leszámítolja egy évszázad pénzforrásait? A korlátozott abszolutizmus arany napjai, amelyek még mindig az Önök szeme előtt lebegnek, sohasem térnek vissza többé.

De hát mi lesz az egyszer már megszavazott adók további szedésével kapcsolatos alkotmányos kikötésekkel? – Mindenki tudja, mennyire szemérmes volt az „új éra" a pénzkövetelésben. Azzal, hogy írásban pontosan lefektetett ellenengedmények fejében az átszervezés költségeit felvették a rendes szükséglet-rovatba, azzal még nem sokról mondtak le. Arról volt szó, hogy új adókat szavazzanak meg, amelyek fedeznék ezeket a költségeket. Itt aztán lehetett fukarkodni, és ehhez kívánni se lehetett volna jobb kormányt, mint az „új éra" kormányát. Hiszen még nyeregben volt annyira a burzsoázia, amennyire azelőtt, és új hatalmi eszközökre tett szert más területeken.

De hát a reakció megerősödése, ha fő eszközét, a hadsereget megkétszerezik? – Ez olyan terület, ahol a haladópárti polgárok a legfeloldhatatlanabb konfliktusba keveredtek önmagukkal. Azt kívánják Poroszországtól, hogy játssza el a német Piemont szerepét. Ehhez erős, ütőképes hadseregre van szükség. Van egy „új érás" kormányuk, amely szép csendben ugyanezeket a nézeteket vallja, a legjobb kormány, amellyel az adott körülmények között rendelkezhetnek. *Megtagadják* ettől a kormánytól a hadsereg megerősítését. – Napról napra, reggeltől estig Poroszország dicsőségét, Poroszország nagyságát, Poroszország hatalmának fejlődését hajtogatják; de *megtagadják* Poroszországtól a hadsereg olyan megerősítését, amely pedig csak pontos arányban állna azzal, amelyet a többi nagyhatalom 1814 óta megvalósított. – Miért van mindez? Mert attól félnek, hogy ez a megerősítés

* – utánam az özönvíz – *Szerk.*

csak a reakciónak válik majd javára, felemeli a lezüllött tiszti nemességet és egyáltalában erőt ád a feudális és bürokratikus-abszolutista pártnak ahhoz, hogy államcsínnyel eltemesse az egész konstitucionalizmust.

Elismerjük, a haladópárti polgároknak igazuk volt abban, hogy nem kívánták a reakció megerősítését és hogy a hadsereg volt a reakció legbiztosabb támasza. De adódott-e valaha jobb alkalom arra, hogy a hadsereget a képviselőház ellenőrzése alá helyezzék, mint éppen ez az átszervezés, melyet olyan polgárbarát kormány javasolt, amilyennel Poroszország nyugalmas időkben még sohasem rendelkezett? Mihelyt késznek nyilatkoztak volna arra, hogy bizonyos feltételek mellett megszavazzák a hadsereg megerősítését, nem lehetett volna éppen akkor tisztázni a hadapródiskolák, a nemesi előjogok és az összes többi vádpont kérdését és olyan biztosítékokat szerezni, amelyek polgáribb jelleget adnának a tisztikarnak? Az „új éra" számára csak egy dolog volt világos: hogy a hadsereg megerősítését keresztül kell vinni. A kerülő utak, amelyeken az átszervezést az életbe becsempészte, mindennél jobban bizonyították rossz lelkiismeretét és félelmét a képviselőktől. Ezt két kézzel meg kellett volna ragadni; még egy ilyen esélyt a burzsoázia az elkövetkező száz évben nem várhat. Mi mindent lehetett volna itt apránként kicsiholni ebből a kormányból, ha a haladópárti polgárok nem fösvények, hanem nagystílű spekulánsok módjára fogják fel a dolgot!

Hát még az átszervezés gyakorlati következményei magára a tisztikarra! Tiszteket kellett találni kétszer annyi zászlóalj számára. A hadapródiskolákból korántsem futotta már erre. Olyan liberalizmus nyilvánult meg, mint még soha azelőtt békeidőkben; úgyszólván jutalomként kínálták a hadnagyi tisztségeket diákoknak, bírósági gyakornokoknak, minden művelt fiatalembernek. Aki az átszervezés után látta viszont a porosz hadsereget, nem ismert rá a tisztikarra. Nem mendemondák, hanem saját megfigyeléseink alapján beszélünk erről. A sajátos tiszti zsargon háttérbe szorult, a fiatalabb tisztek természetes anyanyelvükön beszéltek és semmiképpen sem tartoztak holmi zárt kaszthoz, hanem inkább, mint 1815 óta valaha, az állam valamennyi művelt osztályát és valamennyi tartományát képviselték. Ezt a pozíciót tehát az események szükségszerűsége folytán máris megnyerték; most már csak tartani kellett, és kihasználni. A haladópárti polgárok azonban ehelyett figyelemre sem méltatták mindezt és továbbra is úgy beszéltek, mintha ezek a tisztek mind nemesi kadétok lennének. Pedig 1815 óta soha nem volt Poroszországban több polgári származású tiszt, mint éppen most.

Mellesleg szólva azt, hogy a porosz tisztek bátran léptek fel az ellenséggel szemben a schleswig-holsteini háborúban, főképpen e friss vér beömlesztésének tulajdonítjuk. A régi állománybeli alsóbb tisztek egymaguk nem mer-

tek volna ilyen sokszor a saját felelősségükre cselekedni. Ebben a vonatkozásban igaza van a kormánynak, ha az átszervezésnek lényeges befolyást tulajdonít a sikerek „eleganciájára"; hogy a dánok szempontjából az átszervezés milyen más tekintetben volt félelmetes, azt nem tudjuk.

Végül pedig a fő kérdés: vajon a békebeli hadsereg megerősítése megkönnyíti-e egy államcsíny végrehajtását? – Teljesen helytálló, hogy a hadseregek olyan eszközök, amelyekkel államcsínyeket hajtanak végre, s hogy tehát a hadsereg mindenfajta megerősítése növeli egy államcsíny keresztülvitelének lehetőségét. Ám a hadseregnek egy nagyhatalom számára szükséges létszáma nem az államcsínyekre való nagyobb vagy kisebb kilátáshoz, hanem a többi nagyhatalom hadseregének nagyságához igazodik. Aki á-t mondott, annak bé-t is kell mondania. Aki elfogadja a porosz képviselői mandátumot, aki Poroszország nagyságát és európai nagyhatalmi helyzetét írja zászlajára, annak abba is bele kell egyeznie, hogy létrehozzák azokat az eszközöket, amelyek nélkül Poroszország nagyságáról és nagyhatalmi helyzetéről szó sem lehet. Ha ezek az eszközök nem hozhatók létre államcsínyek megkönnyítése nélkül, annál rosszabb a haladópárti uraknak. Ha 1848-ban nem viselkednek oly nevetségesen gyáván és ügyetlenül, valószínűleg régesrég elmúlt volna az államcsínyek korszaka. A fennálló körülmények között azonban nem tehetnek egyebet, mint hogy ilyen vagy amolyan formában végül mégiscsak elismerik a hadsereg megerősítését, az államcsínyekre vonatkozó aggályaikat pedig megtartják maguknak.

De a kérdésnek még más oldalai is vannak. Először is, még mindig tanácsosabb volt, hogy egy „új érás" kormánnyal, semmint hogy egy Bismarck-kormánnyal tárgyaljanak ennek az államcsíny-szerszámnak a megszavazásáról. Másodszor, az általános hadkötelezettség valóságos keresztülvitelére irányuló minden újabb lépés magától értetődően csökkenti a porosz hadsereg alkalmasságát arra, hogy államcsínyek eszköze legyen. Mihelyt az önkormányzás vágya és a szembeszegülő elemek elleni harc szükségessége a nép egész tömegét áthatotta, a 20–21 éves fiatalembereket is magával kell hogy ragadja a mozgalom, és egy államcsíny végrehajtása az ő közreműködésükkel, még feudális és abszolutista tisztek vezetése alatt is, egyre nehezebbé válik. Minél inkább előrehalad az országban a politikai művelődés, annál kelletlenebbé válik a behívott újoncok hangulata. Erről már a kormány és a burzsoázia mostani harcának is bizonyságot kellett tennie.

Harmadszor, a kétéves szolgálati idő elegendő ellensúly a hadsereg megnövelésével szemben. Abban a mértékben, ahogyan a hadsereg megerősítése a kormány számára gyarapítja a puccsokhoz való anyagi eszközöket, ugyanabban a mértékben csökkenti a kétéves szolgálati idő az erre szolgáló morális

eszközöket. Lehetséges, hogy a harmadik szolgálati évben az abszolutista tanok örökös maolása és az engedelmesség megszokása pillanatnyilag, és a szolgálat tartamáa, terem valami gyümölcsöt a katonáknál. A harmadik szolgálati évben, amikor az egyes katonának már szinte semmi katonai tanulnivalója nincsen, általános hadkötelezettünk valamelyest megközelíti már a francia–osztrák rendszer hosszú évekre behívott katonáját. Már van benne valami a hivatásos katonából, és mint ilyen minden esetben sokkal könnyebben felhasználható, mint a fiatalabb katona. Ha az államcsíny lehetőségéből indulunk ki, a harmadik szolgálati évüket töltők elbocsátása minden bizonnyal kiegyenlítené a további 60 000–80 000 ember behívását.

Ehhez azonban még egy további pont járul, éspedig a döntő. Nem kívánjuk tagadni, hogy jöhetnek olyan viszonyok – ehhez túl jól ismerjük burzsoáziánkat –, amelyek között még mozgósítás nélkül, egyszerűen békebeli állományú hadsereggel is lehetségessé válhat államcsíny. Ez azonban nem valószínű. Egy nagy puccs végrehajtásához majdnem mindig mozgósítani kell. És ekkor következik be a fordulat. A békeidők porosz hadserege bizonyos körülmények között puszta eszközzé válhat a kormány kezében, amelyet felhasználhat az ország belsejében; a háborús idők porosz hadserege egészen bizonyosan soha. Akinek valaha alkalma nyílt arra, hogy egy zászlóaljat előbb békeállapotban, majd hadiállapotban lásson, tudja, milyen óriási különbség van az emberek egész magatartásában, az egész tömeg jellegében. Azok az emberek, akik félig gyermekként léptek be a hadseregbe, most férfiként térnek vissza soraiba; tarsolyukban önbecsülést, önbizalmat, magabiztosságot és jellemességet hoznak magukkal, és ez az egész zászlóaljnak javára válik. A katonák viszonya a tisztekhez, a tiszteké a katonákhoz nyomban megváltozik. A zászlóalj katonai szempontból sokat nyer, de politikai szempontból – abszolutista célokra – teljességgel megbízhatatlanná válik. Ezt még a Schleswigbe való bevonuláskor is látni lehetett, ahol a porosz katonák, az angol hírlaptudósítók nagy meglepetésére, mindenütt nyíltan részt vettek a politikai tüntetéseken és félelem nélkül hangoztatták korántsem ortodox nézeteiket. És ezt az eredményt – a mozgósított hadsereg politikai használhatatlanságát abszolutista célokra – főképpen a Manteuffel-korszaknak és a „legújabb" érának köszönhetjük. 1848-ban még egészen más volt a helyzet.

Hiszen a porosz hadügyi berendezkedés egyik legjobb vonása, az átszervezés előtt éppúgy, mint utána, éppen az, hogy Poroszország *ezzel* a hadügyi berendezkedéssel sem népszerűtlen háborút nem viselhet, sem tartósnak ígérkező államcsínyt nem hajthat végre. Mert még ha a békebeli hadsereg hagyná is, hogy egy kisebb államcsínyhez felhasználják, az első mozgósítás és

az első háborús veszély mégis elegendő volna ahhoz, hogy minden „vívmányt" ismét kérdésessé tegyen. A háborús hadsereg jóváhagyása nélkül a békebeli hadsereg hőstettei a „belső Düppelen" csak rövidéletű jelentőségűek lennének; ezt a jóváhagyást pedig egyre nehezebb lesz elérni. Néhány reakciós lap a kamarákkal szemben a „hadsereget" nyilvánította az igazi népképviseletnek. Természetesen csak a tiszteket értették ezen. Ha valaha sor kerülne arra, hogy a „Kreuzzeitung"[65] urai államcsínyt hajtanak végre, amelyhez *mozgósított* hadseregre lenne szükségük, ugyancsak meglepődnének ezen a népképviseleten, efelől nyugodtak lehetnek.

Végső soron azonban nem is ebben rejlik a fő biztosíték az államcsíny ellen. Abban rejlik, hogy egyetlen kormány sem képes államcsíny útján olyan kamarát összehozni, amely megszavaz neki új adókat és kölcsönöket; továbbá, hogy ha összehozna is egy erre hajlandó kamarát, egyetlen bankár sem akadna Európában, aki ilyen kamarai határozatokra hitelt nyújtana neki. A legtöbb európai államban másként állnának a dolgok. De hiába, Poroszország az 1815-ös ígéretek és az 1848 előtti hasztalan pénzszerzési manőver óta abban a hírben áll, hogy jogérvényes és megtámadhatatlan kamarai határozat nélkül egy fillért sem szabad kölcsönözni neki. Még Raphael von Erlanger úr, aki pedig kölcsönt nyújtott az amerikai konföderáltaknak,[21] még ő is aligha bízna készpénzt egy államcsíny nyomán létrejött porosz kormányra. Ezt egyesegyedül az abszolutizmus korlátoltságának köszönheti Poroszország.

Ebben rejlik a burzsoázia ereje; abban ugyanis, hogy a kormány, ha pénzszűkében van — és ez előbb vagy utóbb bizonyosan bekövetkezik —, *maga* kénytelen *a burzsoáziához fordulni pénzért*, éspedig ezúttal nem a burzsoázia politikai képviseletéhez, amely végső soron tudja: azért van, hogy fizessen, hanem a pénzarisztokráciához, amely jó üzletet akar csinálni a kormánnyal, amely ugyanazzal a mércével méri egy kormány hitelképességét, mint bármely magánemberét, és amelynek teljesen közömbös, hogy a porosz államnak sok vagy kevés katonára van-e szüksége. Ezek az urak csak három aláírással ellátott váltókat számítolnak le, és ha a kormányon kívül csak a főrendiház írta alá, a képviselőház nélkül, vagy pedig egy olyan képviselőház, amely strómanokból áll, akkor ezt váltószédelgésnek tekintik és köszönettel lemondanak az üzletről.

Itt végződik a katonai kérdés és kezdődik az alkotmány kérdése. Mindegy, hogy milyen hibák és bonyodalmak folytán, de a polgári ellenzék most olyan helyzetbe került, hogy vagy végigharcolja a katonai kérdést, vagy pedig azt a maradék politikai hatalmát is elveszti, amellyel még rendelkezik. A kormány már az egész költségvetésjóváhagyási jogát kétségbe vonta. Ha mármost a

kormány előbb-utóbb mégiscsak *kénytelen* lesz békét kötni a kamarával, nem a legjobb politika-e egyszerűen kitartani, amíg ez az időpont elkövetkezik?

Miután már ilyen messzire mentek a konfliktusban – feltétlenül igen. Hogy ezzel a kormánnyal lehetséges-e elfogadható alapon megegyezni, az több mint kétséges. A burzsoázia önnön erejének túlbecsülésével olyan helyzetbe hozta magát, hogy ebben a katonai kérdésben ki kell próbálnia, vajon a döntő elem-e az államban, vagy pedig semmi. Ha győz, ezzel egyszersmind kivívja magának azt a hatalmat, hogy minisztereket nevezzen ki és váltson le, azt a hatalmat, amellyel az angol alsóház rendelkezik. Ha alulmarad, akkor alkotmányos úton soha többé nem tesz szert semmiféle jelentőségre.

Ám rosszul ismeri német polgárainkat az, aki azt hiszi, hogy ilyen kitartás elvárható tőlük. A burzsoázia bátorsága politikai dolgokban mindenkor egyenes arányban áll az adott ország polgári társadalmában elért súlyával. Németországban a burzsoázia társadalmi ereje sokkal kisebb, mint Angliában vagy akár Franciaországban; a német burzsoázia sem nem szövetkezett a régi arisztokráciával, mint Angliában, sem nem semmisítette meg azt a parasztok és a munkások segítségével, mint Franciaországban. A feudális arisztokrácia Németországban még mindig hatalom, a burzsoáziával szemben ellenséges és ráadásul a kormányokkal szövetkező hatalom. A gyáripar, a modern burzsoázia egész társadalmi erejének alapja, Németországban sokkal kevésbé fejlett, mint Franciaországban és Angliában, bármilyen óriási haladást tett is meg 1848 óta. A hatalmas tőkefelhalmozások egy-egy kézben, amelyek Angliában és még Franciaországban is gyakoriak, Németországban ritkábban fordulnak elő. Innen ered egész burzsoáziánk kispolgári jellege. A viszonyok, amelyek között él, a látókör, amelyet kialakíthat magának, kicsinyesek; nem csoda hát, hogy egész gondolkodásmódja éppilyen kicsinyes! Honnan lenne hát bátorsága ahhoz, hogy egy ügyért a végsőkig harcoljon? A porosz burzsoázia nagyon is jól tudja, hogy a saját ipari tevékenységét illetően mennyire függ a kormánytól. A koncessziók[66] és a közigazgatási ellenőrzés lidércként nyomják. A kormány minden új vállalkozásnál akadályokat gördíthet az útjába. Hát még politikai téren! A katonai kérdésben támadt konfliktus alatt a burzsoá kamara csak tagadólag léphet fel, merőben védekezésre van utalva; a kormány ugyanakkor támadólag jár el, a maga módján értelmezi az alkotmányt, megrendszabályozza a liberális hivatalnokokat, érvényteleníti a liberális városi választásokat, megmozgatja a bürokratikus erőszak minden eszközét arra, hogy megértesse a polgárokkal alattvalói álláspontjukat, ténylegesen egyik pozíciót a másik után foglalja el és olyan helyzetet vív ki magának, amilyen még Manteuffelnak sem volt. A költségvetés nélküli pénzkiadás és adókivetés időközben nyugodtan halad a maga útján,

a hadsereg átszervezése pedig fennállásának minden évével újabb erőre tesz szert. Röviden, a burzsoázia kilátásban levő végső győzelme évről évre forradalmibb jelleget ölt, a kormány napról napra, minden területen sokasodó részgyőzelmei pedig egyre inkább befejezett tények alakját öltik. Ehhez jön a burzsoáziától és a kormánytól egyaránt teljesen független munkásmozgalom, amely arra kényszeríti a burzsoáziát, hogy vagy tegyen igen végzetes engedményeket a munkásoknak, vagy készüljön el arra, hogy a döntő pillanatban kénytelen lesz a munkások nélkül cselekedni. Lesz-e a porosz burzsoáziának ilyen körülmények között bátorsága ahhoz, hogy a végsőkig kitartson? Ehhez csodálatosan meg kellett volna javulnia 1848 óta — a saját szellemében —, és az a sóvárgó kompromisszum-vágy, amely a haladópárt soraiban a jelenlegi ülésszak megnyitása óta nap mint nap megnyilvánul, nem erről tanúskodik. Attól tartunk, a burzsoázia ezúttal sem riad majd vissza attól, hogy elárulja önmagát.

III

„Mi hát a munkáspárt álláspontja ezzel a hadseregátszervezéssel és a kormányzat, valamint a polgári ellenzék között ebből keletkező konfliktussal kapcsolatban?"

A munkásosztálynak politikai tevékenysége teljes kibontakozásához sokkal nagyobb térre van szüksége, mint amit a mai szétforgácsolt Németország egyes államai nyújtanak. A sokállamiság a proletariátus számára mozgási akadállyá lesz, de jogosult létezéssé, a komoly gondolkodás tárgyává sohasem. A német proletariátus sohasem fog birodalmi alkotmányokkal, porosz vezetéssel, triásszal[67] és ilyesmikkel foglalkozni, hacsak nem azért, hogy leszámoljon velük; neki közömbös az a kérdés, hogy hány katonára van a porosz államnak szüksége ahhoz, hogy nagyhatalomként tovább vegetáljon. Hogy az átszervezés a katonai terheket valamelyest növeli-e vagy sem, az a munkásosztálynak *mint osztálynak* nem sokat számít. Ezzel szemben az egyáltalán nem közömbös neki, hogy az általános hadkötelezettséget tökéletesen megvalósítják-e vagy sem. Minél több munkást képeznek ki a fegyverforgatásra, annál jobb. Az általános hadkötelezettség az általános szavazati jog szükségszerű és természetes kiegészítése; a szavazóknak módot ad arra, hogy határozataikat minden államcsíny-kísérlettel szemben fegyverrel a kezükben érvényesítsék.

Az általános hadkötelezettség minél következetesebb megvalósítása az az egyetlen pont a porosz hadseregátszervezésben, amely Németország munkásosztályát érdekli.

Fontosabb az a kérdés, hogy milyen álláspontot kell elfoglalnia a munkáspártnak a kormányzat és a kamara között ebből felmerülő konfliktusban.

A modern munkás, a proletár, a nagy ipari forradalom terméke, amely főként az utóbbi száz évben teljesen forradalmasította minden civilizált országban az egész termelési módot, először az iparét és azután a mezőgazdaságét is, és amely forradalom következtében már csak két osztály vesz részt a termelésben: a tőkések, akik a munkaeszközöknek, a nyersanyagoknak és a létfenntartási eszközöknek a birtokosai, és a munkások, akiknek sem munkaeszközeik, sem nyersanyagaik, sem létfenntartási eszközeik nincsenek, ha-

nem ez utóbbiakat előbb munkájukkal meg kell vásárolniok a tőkésektől. A modern proletárnak tehát csak egy társadalmi osztállyal van közvetlenül dolga, amely ellenségesen szembenáll vele, kizsákmányolja őt: a tőkések, a burzsoák osztályával. Az olyan országokban, ahol ez az ipari forradalom tökéletesen megvalósult, mint Angliában, a munkásnak valóban csak a tőkésekkel van dolga, hiszen a falun a nagybérlő sem más, mint tőkés; az arisztokratával, aki csak felemészti birtokai földjáradékát, a munkásnak egyáltalán semmi társadalmi érintkezési pontja nincs.

Más a helyzet az olyan országokban, ahol ez az ipari forradalom csak megvalósulóban van, mint Németországban. Itt a korábbi feudális és postfeudális állapotokból még egy sereg társadalmi elem megmaradt, ezek, hogy így fejezzük ki magunkat, a társadalmi közeget (médiumot) zavarják, akadályozzák, hogy Németország társadalmi állapota azt az egyszerű, tiszta, klasszikus jelleget öltse, amely Anglia fejlődési állapotát jellemzi. Azt látjuk, hogy egy napról napra modernebbé váló légkörben és egészen modern tőkések és munkások között elevenen járnak-kelnek itt a legcsodálatosabb vízözönelőtti kövületek: feudális urak, úriszékek, parlagi junkerek, botbüntetések, kormánytanácsosok, kerületi főnökök, céhek, illetékességi konfliktusok, közigazgatási büntetőhatalom stb. És azt látjuk, hogy a politikai hatalomért folyó harcban mindezek az eleven kövületek összesereglenek a burzsoázia ellen, amely, mivel tulajdona révén az új korszak leghatalmasabb osztálya, az új korszak nevében magának követeli tőlük a politikai uralmat.

A burzsoázián és a proletariátuson kívül a modern nagyipar még egyfajta közbülső osztályt termel ki kettőjük között, a kispolgárságot. Ez részint a korábbi félig középkori nyárspolgárság maradványaiból, részint némileg feltört munkásokból áll. Helyét nem annyira áruk termelésében, mint elosztásában találja meg; fő szakmája a kiskereskedés. Míg a régi nyárspolgárság a társadalom legstabilabb osztálya volt, ez a modern kispolgárság a legtöbbet változó osztály; a csőd intézménnyé vált nála. Kis tőkéje révén a burzsoáziának, egzisztenciájának bizonytalansága révén a proletariátusnak az élethelyzetében osztozik. Politikai állásfoglalása éppoly ellentmondásos, mint társadalmi léte; általánosságban azonban legszabatosabb kifejezése a „tiszta demokrácia". Politikai hivatása az, hogy a burzsoáziát a régi társadalom maradványai elleni és főként saját gyöngesége és gyávasága elleni harcában előrehajtsa, és segítsen azoknak a szabadságoknak a kiharcolásában – sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési szabadság, általános választójog, helyi önkormányzat –, amelyek nélkül, habár polgári természetűek, egy félénk burzsoázia bizonyára elboldogulhat, de a munkások sohasem vívhatják ki felszabadulásukat.

A régi, vízözönelőtti társadalom maradványai és a burzsoázia között vívott harc folyamán mindenütt eljön valamikor az a pillanat, amikor mindkét küzdő fél a proletariátushoz fordul és támogatását kéri. Ez a pillanat rendszerint egybeesik azzal, amikor a munkásosztály maga kezd mozgolódni. A hanyatló társadalom feudális és bürokrata képviselői odakiáltják a munkásoknak, hogy velük együtt rontsanak neki a kiszipolyozóknak, a tőkéseknek, akik a munkások egyedüli ellenségei; a burzsoák felhívják a munkások figyelmét arra, hogy ők ketten együtt az új társadalmi korszakot képviselik, és ezért a hanyatló régi társadalmi formával szemben mindenesetre azonosak az érdekeik. Ez idő tájt ébred azután a munkásosztály fokozatosan annak tudatára, hogy önálló osztály önálló érdekekkel és önálló, független jövővel; és ezzel felmerül a kérdés, amely egymás után Angliában, Franciaországban és Németországban is előtört: milyen álláspontot kell a munkáspártnak elfoglalnia a harcoló felekkel szemben?

Ez mindenekelőtt attól fog függni, hogy a munkáspárt, azaz a munkásosztálynak az a része, amely az osztály közös érdekeinek tudatára ébredt, miféle célokra fog törni az osztály érdekében?

Amennyire ismeretes, Németország leghaladottabb munkásai ezt a követelést állították fel: a munkások felszabadítása a tőkésektől állami tőkének a szövetkezett munkásokra való átruházása révén, hogy a termelés közös számlára és tőkések nélkül folyjon; és e cél megvalósításának eszközeként a politikai hatalom meghódítása az általános, közvetlen választójog révén.[68]

Annyi mármost világos, hogy sem a feudális-bürokrata párt, amelyet röviden *reakciónak* szoktak nevezni, sem a liberál-radikális burzsoá párt nem lesz hajlandó arra, hogy ezeket a követeléseket önként teljesítse. A proletariátus azonban hatalommá válik attól a pillanattól fogva, amikor önálló munkáspártot alkot magának, a hatalommal pedig számolni kell. Mindkét ellenséges párt tudja ezt, tehát adott pillanatban hajlandó lesz arra, hogy a munkásoknak látszólagos vagy valódi engedményeket tegyen. Melyik oldalon érhetik el a munkások a legnagyobb eredményeket?

A reakciós párt szemében már a burzsoák és proletárok létezése is szálka. Hatalma azon nyugszik, hogy a modern társadalmi fejlődést megint elfojtják vagy legalábbis gátolják. Különben lassanként minden vagyonos osztály tőkésekké, minden elnyomott osztály proletárokká változna, és ezzel a reakciós párt önmagától eltűnne. A reakció, ha következetes, persze meg akarja szüntetni a proletariátust, de nem úgy, hogy a szövetkezés felé halad előre, hanem úgy, hogy a modern proletárokat megint céhlegényekké és egész vagy féljobbágy paraszti zsellérekké változtatja vissza. Segítség-e a mi proletárainknak egy ilyen változás? Visszakívánkoznak-e újból a céh-

mester és a „nagyságos úr" atyai fegyelme alá, ha ilyesmi lehetséges volna? Bizonyára nem. Hiszen éppen a munkásosztálynak minden korábbi látszattulajdontól és látszatkiváltságtól való elszakadása, a tőke és a munka közti pőre ellentét megteremtése az, ami egyetlen nagy, közös érdekekkel bíró munkásosztály, egy munkásmozgalom, egy munkáspárt létezését egyáltalán lehetővé tette. És ezenkívül a történelem ilyen visszafordítása teljes lehetetlenség. A jelen gőzgépei, mechanikai fonógépei és szövőszékei, gőzekéi és cséplőgépei, vasúti és elektromos távírói, gőzműködésű sajtói nem engednek meg ilyen abszurd visszalépést, ellenkezőleg, fokozatosan és könyörtelenül megsemmisítik a feudális és céhes állapotok minden maradványát, és valamennyi korábbról átvett kis társadalmi ellentétet a tőke és a munka egyetlen világtörténelmi ellentétévé oldanak fel.

Ezzel szemben a burzsoáziának nincs semmi más történelmi pozíciója, mint hogy a modern társadalom említett óriási termelőerőit és érintkezési eszközeit minden oldalról gyarapítsa és a legmagasabb fokra emelje, hiteltársulatai révén a korábbi időkből átörökölt termelési eszközöket is, főként a földtulajdont, a maga kezére játssza, minden termelési ágat modern segédeszközökkel űzzön, a feudális termelés és a feudális viszonyok minden maradványát megsemmisítse, és ennélfogva az egész társadalmat a tőkések osztályának és a nincstelen munkások osztályának egyszerű ellentétére vezesse vissza. Ugyanabban a mértékben, ahogy a társadalmi osztályellentéteknek ez a leegyszerűsödése végbemegy, nő a burzsoázia ereje, de még nagyobb mértékben nő a proletariátus ereje, osztályöntudata és győznitudása; csak a burzsoázia erejének ez a megnövekedése juttatja a proletariátust fokról fokra oda, hogy az államban többséggé, túlnyomó többséggé váljon, ahogy ez Angliában már megtörtént, de Németországban, ahol falun a különböző fajta parasztok, a városokban pedig a kisiparosok, kiskereskedők stb. túlsúlyban vannak vele szemben, semmi esetre sem.

Tehát: a reakció minden győzelme gátolja a társadalmi fejlődést, feltétlenül távolabb tolja azt az időpontot, amikor a munkások győzni tudnak. Ezzel szemben a burzsoázia minden győzelme a reakció fölött bizonyos szempontból egyszersmind munkásgyőzelem, hozzájárul a tőkés uralom végső bukásához, közelebb hozza azt az időpontot, amikor a munkások a burzsoázia fölött győzni fognak.

Nézzük a német munkáspárt helyzetét 1848-ban és most. Él még Németországban elég veterán, akik közreműködtek 1848 előtt egy német munkáspárt megalapításának első lépéseinél, akik a forradalom után segédkeztek kiépítésében, amíg a kor viszonyai megengedték. Mindnyájan tudják, micsoda fáradságba került még azokban az izgatott időkben is munkásmoz-

galmat létrehozni, működésben tartani, a reakciós-céhszerű elemeket eltávolítani, és hogyan aludt el néhány év múlva újból az egész dolog. Ha most mondhatni önmagától keletkezett egy munkásmozgalom, honnan ered ez? Onnan, hogy 1848 óta a burzsoá nagyipar Németországban példátlan haladást tett, mivel egy sereg kisiparost és más, munkás és tőkés közti közbülső elemet megsemmisített, egy sereg munkást közvetlenül ellentétbe állított a tőkéssel, egyszóval jelentős proletariátust hozott létre ott, ahol ez korábban nem vagy csak kismértékben állt fenn. Ennek az ipari fejlődésnek a következtében a munkáspárt és a munkásmozgalom szükségszerűséggé vált.

Ezzel nem mondjuk azt, hogy nem jöhetnek olyan pillanatok, amikor a reakció tanácsosnak látja, hogy a munkásoknak engedményeket tegyen. De ezek az engedmények mindig egészen sajátos fajtájúak. Sohasem politikai természetűek. A feudális-bürokratikus reakció nem fogja kiterjeszteni a választójogot, és a sajtó, az egyesülés és a gyülekezés jogát sem fogja megadni, sem a bürokrácia hatalmát nem fogja korlátozni. Az engedmények, amelyeket tesz, mindig közvetlenül a burzsoázia ellen irányulnak, és olyan jellegűek, hogy a munkások politikai hatalmát semmiképpen sem gyarapítják. Így vitték keresztül Angliában a tízórás törvényt a gyári munkások számára a gyárosok akarata ellenére. Így követelni lehetett volna a poroszországi kormányzattól, hogy a gyárakban pontosan tartsák be a munkaidőre vonatkozó előírásokat — amelyek most csak a papíron léteznek —, továbbá követelni lehetett volna a munkások egyesülési jogát[69] stb., és talán el is lehetett volna érni ezeket. De a reakciónak mindezeknél az engedményeinél fennáll az, hogy a munkások bármiféle ellenszolgáltatás nélkül érik el ezeket, éspedig joggal, mert a reakció már azzal, hogy a burzsoá életét megkeseríti, elérte a célját, és a munkások nem tartoznak neki hálával, nem is hálálkodnak neki sohasem.

Mármost van még a reakciónak egy fajtája, amelynek az utóbbi időben nagy sikere volt, és bizonyos embereknél nagyon divatba jött: az a fajta, amelyet manapság bonapartizmusnak neveznek. A bonapartizmus a szükségszerű államforma olyan országban, ahol a munkásosztályt, amely a városokban fejlődése magas fokán áll, de falun a kisparasztok számszerűen felülmúlják, nagy forradalmi harcban legyőzi a tőkésosztály, a kispolgárság és a hadsereg. Amikor Franciaországban az 1848 júniusi óriási harcban a párizsi munkásokat legyőzték, egyszersmind a burzsoázia e győzelemben teljesen kimerült. Tudta, hogy még egy ilyen győzelmet nem bír elviselni. Névlegesen még uralkodott, de túl gyönge volt az uralomra. Az élre a hadsereg, a tulajdonképpeni győztes állt, arra az osztályra támaszkodva, amelyből elsősorban rekrutálódott, a kisparasztokra, akik azt akarták, hogy nyug-

tuk legyen a városi zavargóktól. Ennek az uralomnak a formája magától értetődően a katonai despotizmus volt, természetes főnöke ennek vérszerinti örököse, Louis Bonaparte.

Mind a munkásokkal, mind a tőkésekkel szemben a bonapartizmus azáltal tűnik ki, hogy megakadályozza őket abban, hogy egymásnak rontsanak. Azaz megvédi a burzsoáziát a munkások erőszakos támadásaitól, elősegít egy kis békés csatárharcot a két osztály között, egyébként pedig mind az egyiktől, mind a másiktól a politikai hatalom minden jelét megvonja. Egyesülési jog nincs, gyülekezési jog nincs, sajtószabadság nincs, általános választójog olyan bürokratikus nyomás alatt van, hogy ellenzékiek megválasztása csaknem lehetetlen; rendőruralom, amely még a rendőrösített Franciaországban is példa nélkül állt eddig. Emellett mind a burzsoázia, mind a munkások egy részét közvetlenül *megvásárolják*; az egyiket kolosszális hitelszédelgések révén, melyekkel a kistőkések pénzét a nagyok zsebébe csalogatják; a másikat kolosszális állami építkezések révén, amelyek a természetes, önálló proletariátus mellett egy mesterséges, császári, a kormányzattól függő proletariátust koncentrálnak a nagyvárosokban. Végül hízelegnek a nemzeti büszkeségnek látszólag heroikus háborúkkal, amelyeket azonban mindig Európa magas hatósági engedélyével a mindenkori általános bűnbak ellen viselnek, és csak olyan feltételekkel, hogy a győzelem előre biztosítva van.

A legtöbb, amit ilyen kormányzat alatt mind a munkások, mind a burzsoázia nyerhetnek, az, hogy kipihenik a harc fáradalmait, hogy az ipar – egyébként kedvező körülmények között – erőteljesen fejlődik, hogy tehát kialakulnak az új és hevesebb harc elemei, és hogy ez a harc kitör, mihelyt egy ilyen nyugvópont szükséglete nem létezik többé. A legnagyobb fokú ostobaság volna többet várni a munkások számára egy olyan kormányzattól, amely éppen azért létezik, hogy a munkásokat a burzsoáziával szemben fékentartsa.

Térjünk mármost rá az előttünk fekvő speciális esetre. Mit nyújthat a reakció Poroszországban a munkáspártnak?

Nyújthat-e ez a reakció a munkásosztálynak valódi részesedést a politikai hatalomban? – Semmi esetre sem. Először is az újabbkori történelemben sem Angliában, sem Franciaországban sohasem fordult elő, hogy reakciós kormányzat ezt megtette volna. Másodszor a jelenlegi harc Poroszországban éppen akörül folyik, hogy a kormányzat magában egyesítsen-e minden valódi hatalmat, vagy ossza-e meg azt a parlamenttel. És a kormányzat igazán nem azért mozgat meg minden eszközt a burzsoáziának a hatalomtól való megfosztására, hogy ezt a hatalmat utána a proletariátusnak ajándékozza!

A feudális arisztokrácia és a bürokrácia Poroszországban megtarthatja valóságos hatalmát parlamenti képviselet nélkül is. Hagyományos helyzetük az udvarnál, a hadseregben, a hivatalnoki karban biztosítja nekik ezt a hatalmat. Még csak különös képviseletet sem kell kívánniok, hiszen nemesekből és hivatalnokokból álló kamarák, amilyenek Manteuffel idejében voltak, manapság tartósan mégiscsak lehetetlenek Poroszországban. Ezért az egész kamararendszert is a pokolba kívánják.

Ezzel szemben a burzsoázia és a munkások valóságos szabályozott politikai hatalmat csak parlamenti képviselet révén gyakorolhatnak; és ez a parlamenti képviselet csak akkor ér valamit, ha részt vehet a vitában és a határozathozatalban, másszóval, ha kezében tarthatja „az erszény gombját". De éppen ez az, amit Bismarck bevallottan meg akar akadályozni. Kérdezzük: érdeke-e a munkásoknak, hogy ez a parlament minden hatalomtól megfosztassék, ez a parlament, amelybe – azt remélik – az általános, közvetlen választójog kivívása révén maguk is bekerülnek és amelyben egyszer majd többség lesznek? Érdekük-e az agitáció minden emeltyűjét mozgásba hozni, hogy bekerüljenek egy olyan gyülekezetbe, amelynek végeredményben semmi szava nincs? Bizonyára nem.

De ha a kormányzat a fennálló választási törvényt hatálytalanítaná és oktrojálná az általános, közvetlen választójogot? Igen, *ha*! *Ha* a kormányzat ilyen bonapartista csínyt tenne, és a munkások ráállnának erre, ezzel már eleve elismernék a kormányzat jogát arra, hogy egy új oktrojálással, mihelyt kedve támad rá, megint megszüntesse az általános, közvetlen választójogot, és akkor mit érne az egész általános, közvetlen választójog?

Ha a kormányzat oktrojálná az általános, közvetlen választójogot, akkor eleve úgy foglalná pontokba, hogy az éppenséggel nem lenne többé általános, közvetlen választójog.

Ami pedig magát az általános, közvetlen választójogot illeti, csak Franciaországba kell menni, hogy meggyőződjünk arról, micsoda jámbor választásokat lehet lebonyolítani ezzel, ha nagyszámú ostoba falusi lakosságunk, jól szervezett bürokráciánk, alaposan megrendszabályozott sajtónk, a rendőrség által kellően fékentartott egyesületeink vannak, és egyáltalán nincs politikai gyűlésezés. Hány munkásképviselőt hoz hát be az általános, közvetlen választójog a francia kamarába? Pedig a francia proletariátus sokkal koncentráltabb, mint a német, és több harci és szervezeti tapasztalata van.

Ez átvezet bennünket még egy másik kérdésre. Németországban a falusi népesség kétszer akkora, mint a városi népesség, azaz az emberek kétharmada a mezőgazdaságból, egyharmada az iparból él. És mivel Német-

országban a nagybirtok a szabály és a kisparcellás paraszt a kivétel, ez más szavakkal azt jelenti, hogy míg a munkások egyharmada a tőkés parancsnoksága alatt áll, kétharmada *a feudális úr parancsnoksága alatt*. Azok, akik szakadatlanul a tőkésekre rontanak rá, de a feudálisok ellen egy haragos szavuk sincs, megszívlelhetnék ezt. A feudálisok Németországban éppúgy közvetlen ellenségei a munkásoknak, mint a kapitalisták. De ez még korántsem minden. A patriarchális gazdálkodás a régi feudális birtokokon a falusi napszámosnak vagy zsellérnek „nagyságos urától" való öröklött függőségét hozza létre, ami nagyon megnehezíti a mezőgazdasági proletár bekapcsolódását a városi munkások mozgalmába. A papok, a rendszeres butítás a falun, a rossz iskolai oktatás, az emberek világtól való elzártsága megteszi a többit. A mezőgazdasági proletariátus a munkásosztálynak az a része, amely a legnehezebben és a legkésőbben érti meg saját érdekeit, saját társadalmi helyzetét, másszóval az a része, amely a legtovább marad öntudatlan eszköz az őt kizsákmányoló kiváltságos osztály kezében. És melyik ez az osztály? Németországban nem a burzsoázia, hanem a *feudális nemesség*. Még Franciaországban is, ahol pedig szinte kizárólag csak szabad földtulajdonú parasztok léteznek, ahol a feudális nemesség régóta meg van fosztva minden politikai hatalomtól, az általános választójog a munkást nem vitte be a kamarába, hanem csaknem teljesen kizárta onnan. Mi lenne az általános választójog eredménye Németországban, ahol a feudális nemesség még tényleges társadalmi és politikai hatalom, és ahol két mezőgazdasági napszámos jut egy ipari munkásra? A feudális és bürokratikus reakció elleni harc – hiszen a kettő nálunk most elválaszthatatlan – Németországban egyet jelent a falusi proletariátus szellemi és politikai felszabadításáért vívott harccal, és amíg a falusi proletariátus nem sodródik bele a mozgalomba, addig a városi proletariátus Németországban a legcsekélyebbet sem érheti és éri el, addig az általános, közvetlen választójog a proletariátus számára nem fegyver, hanem *csapda*.

Talán ez az igen szókimondó, de szükséges fejtegetés fel fogja bátorítani a feudálisokat arra, hogy az általános, közvetlen választójogért felléphjenek. Annál jobb.

Vagy a kormányzat csak azért csonkítaná meg a polgári ellenzék sajtóját, egyesülési jogát, gyülekezési jogát (ha a mostani állapotok között egyáltalán van még sok csonkítanivaló), hogy a munkásokat szabad sajtóval, szabad egyesülési és gyülekezési joggal ajándékozza meg? Valóban, vajon a munkásmozgalom nem nyugodtan és zavartalanul járja-e a maga útját?

Éppen itt a bökkenő. A kormányzat *tudja*, és a burzsoázia is tudja, hogy az egész mostani német munkásmozgalom csak *megtűrt* valami, csak addig

él, amíg a kormányzatnak *tetszik*. Amíg a kormányzatnak hasznos, hogy ez a mozgalom fennáll, hogy a polgári ellenzéknek új, független ellenfele nőtt fel, addig megtűri a mozgalmat. Attól a pillanattól kezdve, amikor ezáltal a kormányzatra veszélyessé válik, a dolognak egyszerre vége szakad. Az a mód, ahogyan a haladópártiak agitációját a sajtóban, egyesületekben és gyűléseken megakadályozták, legyen figyelmeztetés a munkásoknak. Ugyanazok a törvények, rendeletek és intézkedések, amelyeket akkor alkalmaztak, bármelyik nap alkalmazhatók őellenük és végezhetnek az ő agitációjukkal; sor is kerül erre, mihelyt ez az agitáció veszélyessé válik. Igen fontos, hogy a munkások ebben a kérdésben tisztán lássanak, hogy ne essenek ugyanabba a tévedésbe, mint a burzsoázia az új éra idején, amikor szintén csak *megtűrték*, de már a nyeregben hitte magát. És ha valaki azt képzeli, hogy a mostani kormányzat meg fogja szabadítani a sajtót, az egyesülési és gyülekezési jogot mostani bilincseitől, az éppenséggel azok közé az emberek közé tartozik, akikkel kár minden szóért. Márpedig sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog nélkül nem lehetséges semmilyen munkásmozgalom.

A fennálló porosz kormányzat nem olyan együgyű, hogy el akarná vágni a saját torkát. És ha a dolog odáig jutna, hogy a reakció a német proletariátusnak némi politikai látszatengedményt lökne oda csalétekül – akkor a német proletariátus remélhetőleg az ősi Hildebrand-ének[70] büszke szavaival fog válaszolni:

„Mit gêrû scal man geba infâhan, ort widar orte."
„Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen."

Ami a *szociális* engedményeket illeti, amelyeket a reakció a munkásoknak tehetne – a munkaidő megrövidítését a gyárakban, a gyári törvények jobb alkalmazását, egyesülési jogot stb. –, minden ország tapasztalata azt bizonyítja, hogy a reakció tesz ilyen javaslatokat, anélkül hogy a munkásoknak a legcsekélyebb fizetséget kellene nyújtaniok érte. A reakciónak szüksége van a munkásokra, a munkásoknak azonban nincs szükségük a reakcióra. Amíg tehát a munkások saját önálló agitációjukban ragaszkodnak ezekhez a pontokhoz, számíthatnak rá, hogy eljön az a pillanat, amikor reakciós elemek ugyanezeket a követeléseket felállítják, csak hogy a burzsoáziát bosszantsák: ezzel a munkások sikereket érnek el a burzsoáziával szemben, anélkül hogy a reakciónak valamiféle hálával tartoznának.

Ha azonban a munkáspárt a reakciótól nem várhat egyebet, mint kis engedményeket, amelyeket különben is megkap, anélkül hogy koldulnia kellene értük – mit várhat akkor a polgári ellenzéktől?

Láttuk, hogy burzsoázia és proletariátus mindketten egy új korszak gyermekei, hogy mindketten társadalmi tevékenységükben arra törekszenek, hogy a korábbi időből ittmaradt kacat maradványait félretolják. Egymás között igen komoly harcot kell ugyan eldönteniök, de ezt a harcot csak akkor vívhatják majd végig, ha csupán egymással állnak szemben. Csak azáltal, hogy a régi ócskaságot kivetik a korláton, lesz „a hajó ütközetre kész" – csakhogy ezúttal az ütközet nem két hajó között folyik, hanem egyetlen hajón a tisztek és a legénység között.

A burzsoázia nem harcolhatja ki politikai uralmát, nem fejezheti ki ezt a politikai uralmat alkotmányban és törvényekben anélkül, hogy egyidejűleg ne adjon a proletariátusnak fegyvereket a kezébe. A régi, születés által megkülönböztetett rendekkel szemben az emberi jogokat, a céhrendszerrel szemben a kereskedelem és iparűzés szabadságát, a bürokratikus gyámkodással szemben a szabadságot és az önkormányzatot kell zászlajára írnia. Következésképp tehát az általános, közvetlen választójogot, sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot s a népesség egyes osztályai ellen hozott minden külön törvény megszüntetését kell követelnie. De ez minden, amit a proletariátusnak a burzsoáziától követelnie kell. Azt nem kívánhatja meg, hogy a burzsoázia szűnjék meg burzsoázia lenni, de azt igen, hogy saját elveit következetesen valósítsa meg. Ezzel azonban a proletariátus a kezébe kapja mindazokat a fegyvereket is, amelyekre végső győzelméhez szüksége van. A sajtószabadsággal, a gyülekezési és egyesülési joggal meghódítja magának az általános választójogot, az agitáció fönti eszközeivel párosult általános, közvetlen választójoggal minden egyebet.

A munkásoknak tehát érdekük, hogy a burzsoáziát minden reakciós elem elleni harcában támogassák, *amíg az önmagához hű marad.* Minden siker, amelyet a burzsoázia a reakciótól kicsikar, ezzel a feltétellel a munkásosztálynak végül is javára válik. A német munkásoknak is megvolt ez a helyes ösztönük. Minden német államban, teljes joggal, mindenütt a legradikálisabb jelöltekre szavaztak, akiknek kilátásuk volt arra, hogy bejussanak.

De mi lesz, ha a burzsoázia hűtlenné válik önmagához, elárulja saját osztályérdekeit és a belőlük következő elveket?

Akkor a munkások számára két út marad!

Vagy előrehajtják saját akarata ellenére a burzsoáziát, és amennyire lehet, kényszerítik, hogy a választójogot terjessze ki, a sajtót, az egyesülést és a gyülekezést tegye szabaddá, és ezzel a proletariátusnak teremtsen olyan területet, amelyen szabadon mozoghat és megszervezheti magát. Ezt tették az angol munkások az 1832-es Reform Bill[71], a francia munkások az 1830-as júliusi forradalom óta, és éppen ezzel a mozgalommal, amelynek közvet-

len céljai tisztán polgári természetűek voltak, mozdították előre, jobban, mint bármilyen más eszközzel, saját fejlődésüket és szervezettségüket. Ez az eset mindig be fog következni, mert a burzsoázia, híján lévén a politikai bátorságnak, időről időre mindenütt hűtlenné válik önmagához.

Vagy pedig a munkások teljesen visszahúzódnak a polgári mozgalomtól és a burzsoáziát sorsára hagyják. Ez az eset következett be Angliában, Franciaországban és Németországban az 1848 és 1850 közötti európai munkásmozgalom kudarca után. Ez az eset csak hatalmas és pillanatnyilag termé-ketlen erőfeszítések után lehetséges, amelyek után az osztálynak nyugalomra van szüksége. A munkásosztály egészséges állapotában ez lehetetlen; hiszen teljes politikai lemondással lenne egyenlő, és erre huzamosabb időn át egy természeténél fogva bátor osztály, olyan osztály, amely semmit sem veszthet és mindent megnyerhet, képtelen.

Még abban a legvégső esetben, ha a burzsoázia, a munkásoktól való félelmében, a reakció szoknyája mögé bújik és a vele ellenséges elemek hatalmához folyamodik védelemért a munkások ellen – még akkor sem marad más hátra a munkáspárt számára, mint hogy a polgárok ellenére folytassa a polgári szabadságért, a sajtószabadságért, a gyülekezési és egyesülési jogért való, a polgárok által cserbenhagyott agitációt. E szabadságok nélkül maga sem mozoghat szabadon; ebben a harcban saját életeleméért küzd, a levegőért, amelyre a lélegzéshez szüksége van.

Magától értetődik, hogy mindezekben az esetekben a munkáspárt nem a burzsoázia puszta uszályaként, hanem tőle tökéletesen különböző, önálló pártként fog fellépni. A burzsoáziának minden alkalommal emlékezetébe fogja idézni, hogy a munkások osztályérdekei a tőkésekéivel szöges ellentétben állnak, és hogy a munkások tudatában vannak ennek. Saját szervezetét a burzsoázia pártszervezetével szemben meg fogja tartani és tovább fogja fejleszteni, és az utóbbival csak úgy fog tárgyalni, mint egyik hatalom a másikkal. Ilymódon tiszteletet parancsoló helyzetet fog magának biztosítani, fel fogja világosítani az egyes munkásokat osztályérdekeikről, és a legközelebbi forradalmi viharkor – és ezek a viharok most oly szabályszerűen térnek vissza, mint a kereskedelmi válságok és a napéjegyenlőségi viharok – kész lesz a cselekvésre.

Ebből magától következik a munkáspárt politikája a porosz alkotmánykonfliktusban:

mindenekelőtt megtartani a munkáspárt szervezettségét, amennyire csak a mostani állapotok engedik;

a haladópártot előrehajszolni a *valódi* haladás felé, amennyire ez lehetséges; rákényszeríteni őket, hogy saját programjukat tegyék radikálisabbá, és

ahhoz tartsák magukat; minden következetlenségüket és gyengeségüket kíméletlenül megbüntetni és nevetségessé tenni;

a tulajdonképpeni katonai kérdést hagyni a maga útján, annak tudatában, hogy egyszer a munkáspárt is megcsinálja majd a saját, *német* „hadsereg-átszervezését";

a reakció képmutató csábításaira pedig ezt felelni: „Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen."

Karl Marx és Friedrich Engels

Nyilatkozat[72]

A „Sozialdemokrat" szerkesztőségének

Alulírottak azzal a határozott kikötéssel ígérték meg közreműködésüket a „Sozialdemokrat"-ban és engedték meg munkatársakként való említésüket, hogy a lap szerkesztése a velük közölt rövid program szellemében történik. Egy pillanatra sem tévesztették szem elől a „Sozialdemokrat" nehéz helyzetét és ezért nem támasztottak olyan igényeket, amelyek nem egyeztethetők össze a berlini éghajlattal. Ismételten követelték azonban, hogy a kormánnyal és a feudális-abszolutista párttal szemben a lap legalább olyan merész hangot üssön meg, mint a haladópártiakkal szemben. A taktika, amelyet a „Sozialdemokrat" követ, kizárja azt, hogy az alulírottak továbbra is munkatársai legyenek. Alulírottak nézetüket a porosz királyi kormányszocializmusról és a munkáspárt helyes állásfoglalásáról az ilyen szemfényvesztéssel szemben már részletesen kifejtették a „Deutsche Brüsseler Zeitung" 1847 szeptember 12-i, 73. számában*, válaszul a Kölnben akkor megjelenő „Rheinischer Beobachter"[73] 206. számára, amely azt javasolta, hogy a „proletariátus" szövetkezzék a „kormánnyal" a „liberális burzsoázia" ellen. Akkori nyilatkozatunk minden szavát ma is aláírjuk.

London és Manchester, 1865 február 23.

Friedrich Engels *Karl Marx*

Erklärung. An die Redaktion des „Sozialdemokrat"
Eredeti nyelve: német

* *V. ö. 4. köt. 182—194. old. – Szerk.*

[Friedrich Engels]

[Újsághír „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúráról[74]]

A hamburgi Otto Meissner kiadásában a napokban megjelenik *Friedrich Engels* „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúrája (ára 6 ezüstgaras); ellentétben a legújabb, „szociáldemokrata" párttaktikával*, a brosúra ismét arra az álláspontra helyezkedik, amelyet a proletariátus irodalmi képviselői 1846 és 1851 között elfoglaltak, és ezt az álláspontot fejti ki az éppen most szóbanforgó katonai és költségvetési kérdéssel kapcsolatban mind a reakcióval, mind a haladó burzsoáziával szemben.

A megírás ideje: 1865 február 27.
A megjelenés helye: „Berliner Reform", 1865 március 3. (53.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

* *Engels az 1865 február 27-én Siebelnek küldött szövegben a következőképpen jellemzi ezt a taktikát*: „Az a Bismarck-barát irány, amelyet a legújabb »szociáldemokrácia« követ, lehetetlenné tette a »Neue Rheinische Zeitung«[75] képviselőinek, hogy *ennek* a »szociáldemokráciának« a sajtóorgánumaiban közreműködjenek." *Ezt a variánst tartalmazza a „Düsseldorfer Zeitung"-ban megjelent szöveg is.* – *Szerk.*

Karl Marx

[Határozati javaslat a párizsi szekcióban támadt konfliktus ügyében[76]]

1. A londoni Központi Tanács megerősíti funkciójában a párizsi szekció jelenlegi vezetőségét, amely Tolain, Fribourg és Limousin polgártársakból áll, és egyben köszönetet mond nekik buzgó tevékenységükért.

2. *Pierre Vinçard* polgártársnak a párizsi szekció vezetőségébe való bevonását kívánatosnak véljük.[77]

3. A londoni Központi Tanács megköszöni Lefort polgártársnak a Nemzetközi Szövetség megalapításában való részvételét és őszintén óhajtja, hogy mint *homme de conseil** együttműködjék a párizsi szekció vezetőségével; a Tanács ugyanakkor nem érzi magát feljogosultnak arra, hogy Lefort polgártársat bárminemű hivatalos minőségben a párizsi szekció vezetőségére ráerőszakolja.

4. *Victor Schily* polgártársat kinevezi a londoni Központi Tanács párizsi *képviselőjévé.*

Ebben a minőségében csak a párizsi szekció *vezetőségével* együtt tevékenykedhet. Azt a *droit de surveillance-ot*** gyakorolja majd, amelyet maga a párizsi szekció a jelenlegi politikai körülmények között helyesnek vélt a Központi Tanács szükséges attributumaként elismerni.

A megírás ideje: 1865 március 4.
Eredeti nyelve: angol

* – *tanácsadó – Szerk.*
** – *felügyeleti jogot – Szerk.*

[Karl Marx]

[A Központi Tanács határozatai a párizsi szekcióban támadt konfliktus ügyében[78]]

I. határozat. Tekintettel arra, hogy Tolain polgártárs többször felajánlotta lemondását és a Központi Tanács ennek elfogadását mindannyiszor elutasította, a nevezett Tanács most Tolain polgártársra és a párizsi vezetőségre bízza, hogy fontolják meg, vajon a jelenlegi körülmények között e lemondás célszerű-e vagy sem. A Központi Tanács eleve jóváhagyja a vezetőség bármilyen határozatát e kérdésben.[79]

II. határozat. Eleget téve azoknak a kívánságoknak, amelyek a Nemzetközi Munkásszövetség 32 tagjának február 24-i párizsi gyűlésén elhangzottak, és híven a népszuverenitás és az önkormányzat elvéhez, a Központi Tanács hatálytalanítja azt a határozatát, hogy hivatalos védőt nevez ki a francia sajtó területére. Egyidejűleg a Tanács felhasználja az alkalmat arra, hogy nagyrabecsülését fejezze ki Lefort polgártársnak, mint a Nemzetközi Munkásszövetség egyik megalapítójának különösen, és mint érdemes közéleti személyiségnek általában;[80] továbbá tiltakozik az ellen a jóvá nem hagyható elv ellen, hogy Szövetségünkben csak *ouvrier** fogadható el funkcionáriusnak.[81]

III. határozat. A Tanács elhatározza, hogy jóváhagyja a jelenlegi vezetőséget, belevonva még Vinçard polgártársat.

IV. határozat. A Központi Tanács azzal a komoly kéréssel fordul a párizsi vezetőséghez, hogy jusson megegyezésre Lefort és Béluze polgártársakkal olymódon, hogy nekik és az általuk képviselt munkáscsoportnak háromtagú képviseletet biztosít a vezetőségben; a Tanács azonban csak kívánságát fejezi ki, sem jogában, sem szándékában nem áll, hogy parancsoljon a párizsi vezetőségnek.

V. határozat. Mivel a párizsi vezetőség kifejezte készségét arra, hogy a Központi Tanács közvetlen képviseletét elismerje, a Tanács Schily polgártársat kinevezi képviselőjének a nevezett vezetőségbe.

---

* – *munkás – Szerk.*

Magánutasítás Schilynek

„Abban az esetben, ha nem sikerül megegyezést elérni, a Tanács kijelenti, hogy a Lefort-csoportnak, **miután** *kiváltotta tagsági jegyeit*, szervezeti szabályzatunk értelmében (lásd 7. §)* joga van arra, hogy helyi fiókegyletet alakítson."

Ezt in terrorem**, de bizalmasan, Fribourg és Tsa tudomására kell hozni, hogy a szükséges engedményekre bírjuk őket, feltéve, hogy Lefort és Béluze (a Banque du Peuple[82] igazgatója) valóban a Szövetségbe való belépésre biztatja csoportját.

Eredeti nyelve: angol

* *V. ö. 14. old. – Szerk.*
** – fenyegetésképpen – *Szerk.*

[Karl Marx]

Friedrich Engels: A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt (Hamburg, Otto Meissner[83])

Ez az igen jelentős brosúra három fejezetre oszlik.

Az elsőben a szerző hadtudományi bírálatnak veti alá a porosz hadseregátszervezést. A fő hibát abban látja, hogy az átszervezési terv „azt a látszatot kelti, hogy visszanyúl az eredeti *általános hadkötelezettséghez*, amely természetesen nem állhat fenn a *Landwehr* mint nagy hadseregtartalék nélkül, ezzel szemben inkább fordulatot tesz a *francia–osztrák káderrendszer* irányába".*

A második fejezet élesen bírálja azt a módot, ahogyan a *polgári ellenzék* a katonai kérdést kezeli. A szerző erre a következtetésre jut: „Mindegy, hogy milyen hibák és bonyodalmak folytán, de a polgári ellenzék most olyan helyzetbe került, hogy vagy végigharcolja a katonai kérdést, vagy pedig azt a maradék politikai hatalmát is elveszti, amellyel még rendelkezik . . . Lesz-e a porosz burzsoáziának . . . bátorsága ahhoz, hogy a végsőkig kitartson? Ehhez csodálatosan meg kellett volna javulnia 1848 óta . . . és az a sóvárgó kompromisszum-vágy, amely a haladópárt soraiban a jelenlegi ülésszak megnyitása óta nap mint nap megnyilvánul, nem erről tanúskodik."**

A harmadik fejezetben a szerző azt vizsgálja, hogy mi „a munkáspárt álláspontja ezzel a hadseregátszervezéssel" és „az ebből keletkező alkotmányos-konfliktussal kapcsolatban". Válaszát a következő mondatokban foglalja össze:

„Az általános hadkötelezettség minél következetesebb megvalósítása az az egyetlen pont a porosz hadseregátszervezésben, amely Németország munkásosztályát érdekli."***

A politika, amelyet a munkásosztálynak az alkotmány konfliktusban

---

* *V. ö. 46. old. – Szerk.*

** *V. ö. 58, 60. old. – Szerk.*

*** *V. ö. 61. old. – Szerk.*

követnie kell: „mindenekelőtt megtartani a munkáspárt szervezettségét, amennyire csak a mostani állapotok engedik; a haladópártot előrehajszolni a *valódi* haladás felé, amennyire ez lehetséges; a reakció képmutató csábításaira pedig ezt felelni: »Lándzsával kell az adományt fogadni, hegyet hegy ellen.«"*

Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei. Von Friedrich Engels

A megírás ideje: 1865 március 13. körül

A megjelenés helye: „Hermann",
1865 március 18.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* *V. ö. 71-72. old. – Szerk.*

Karl Marx

Nyilatkozat
[a „Sozialdemokrat"-tal való szakítás okairól[84]]

Rüstow és *Herwegh* urak kilépési nyilatkozatához fűzött utószavába (a „*Sozialdemokrat*" 31. számában) von Schweitzer úr egy Londonból a „*Neue Frankfurter Zeitung*"-nak küldött cikket is belefoglal annak bizonyítására, hogy „mennyire *következetlen* és *belsőleg ingatag Marx* és *Engels* urak eljárása". Megkísérli a tények meghamisítását. Ezért közlöm a következő tényállást.

1864 november 11-én von Schweitzer úr írásban értesített a „*Sozialdemokrat*"-nak, *az Általános Német Munkásegylet lapjának* megalapításáról, és ebből az alkalomból egyebek között a következőket mondotta:

„Mintegy 6–8 kipróbált párttaghoz, illetve legalábbis a párthoz közelálló emberekhez fordultunk, hogy munkatársaknak megnyerjük őket, és aligha kétséges, hogy ezek az urak beleegyezésüket adják. Ám *hasonlíthatatlanul fontosabbnak* tartjuk, hogy *Ön, a német munkáspárt megalapítója*" (e szavakat maga von Schweitzer úr húzta alá) „*és legelső élharcosa* közreműködésében *részesítsen* bennünket. *Azt a reményt tápláljuk, hogy Ön egy olyan egyesületet,* amely, ha csak közvetve is, *az Ön saját munkásságára vezethető vissza,* támogatni fog nehéz harcában az őt ért nagy veszteség után."

Ehhez a meghíváshoz egy „*kézirat gyanánt*" *kinyomtatott prospektust* mellékeltek. Ahelyett, hogy ebben a prospektusban, ahogyan azt von Schweitzer úr most a „Neue Frankfurter Zeitung" nyomán hazudja, „Lassalle szavai az irányadók" lettek volna, vagy „zászlajukra Lassalle nevét írták" volna, nem szerepeltek benne sem Lassalle szavai, sem a neve. A prospektus csupán három pontot tartalmazott: „a népek érdekeinek szolidaritása", „az egész hatalmas Németország – egységes szabad népállam", „a tőke uralmának megszüntetése". Engels és én *erre* a prospektusra való nyomatékos hivatkozással ígértük meg közreműködésünket.

1864 *november 19-én* ezt írta nekem von Schweitzer úr: „Ha a prospektus kiadását illetően valamit még megjegyezni kívánna, ennek *azonnal* meg kell történnie." Nem jegyeztem meg semmit.

Von Schweitzer úr megkérdezte továbbá, hogy „várhatunk-e mi" (a szerkesztőség) „néhanapján Öntől egy-egy cikket, és egyszersmind *megengedi-e* nekünk, *hogy ezt olvasóinknak bejelentsük*". Engels és én előbb ismerni kívántuk azt a társaságot, amelyben nyilvánosan szerepelünk majd. Von Schweitzer úr ekkor felsorolta őket és hozzáfűzte: „Ha ezen urak valamelyikén esetleg megütközne, aggályait remélhetőleg eloszlatja az a megfontolás, hogy hiszen egy lap munkatársai között egyáltalán nem áll fenn szigorú szolidaritás."

November 28-án ezt írta von Schweitzer úr: „Az Ön és Engels beleegyezése *a pártban*, amennyire egyáltalán *be van avatva* ebbe, *igen örömteli szenzációt keltett.*"

Az első két mutatványszám már tartalmazott egy s más aggasztó dolgot. Észrevételt tettem. És *egyebek között* felháborodásomat fejeztem ki afölött, hogy egy magánlevélből, amelyet Lassalle halálhírére Hatzfeld grófnénak írtam, néhány vigasztaló szót kiragadtak, anélkül hogy nevemet adtam volna hozzá, nyilvánosságra hoztak és szemérmetlenül *visszaélve* arra használtak fel, hogy velük Lassalle szolgai dicsőítését *„be- és kiharangozzák"*. Von Schweitzer úr december 30-án ezt válaszolta: „Igen tisztelt uram! Legyen *türelemmel* irántunk, – *lassanként majd jobban mennek* a dolgok, helyzetünk igen nehéz. Mindenhez idő kell, és *ezért remélem*, hogy *megnyugszik és egy ideig várakozó álláspontot lesz.*" Ez *1864 december 30-án* történt, amikor még csak az első mutatványszámok voltak a kezemben!

1865 január elején, a „Sozialdemokrat" egyik legelső számának elkobzása után gratuláltam von Schweitzer úrnak ehhez az eseményhez és hozzáfűztem, hogy nyíltan szakítania kell a kormánnyal.

Amikor megérkezett *Proudhon* halálának a híre, cikket kért tőlem Proudhonról. Postafordultával eleget tettem kérésének, de felhasználtam ezt az alkalmat arra, hogy most az ő saját lapjában „még a *látszatkompromisszumot* is a fennálló hatalommal" „az egyszerű erkölcsi érzék" megsértésének, és Proudhon kacérkodását L. Bonaparte-tal az államcsíny után „aljasságnak" jellemezzem.* Ugyanakkor *Engels* megküldte neki egy ó-dán parasztdal fordítását**, hogy a „Sozialdemokrat" olvasóinak széljegyzetben lelkére kösse a parlagi junkerek elleni harc szükségességét.

Ám ugyanebben a *január* hónapban ismét tiltakoznom kellett von Schweitzer úr „taktikája" ellen.[85] *Február 4-én* ezt felelte: „*Ami a taktikánkat* illeti, kérem, fontolja meg, mennyire nehéz a helyzetünk. Először mindenképpen arra kell törekednünk, hogy *megerősödjünk*" stb.

* *V. ö. 28. old. – Szerk.*
** *V. ö. 29–30. old. – Szerk.*

Január végén a „Sozialdemokrat" párizsi tudósítójának egy ráfogása Engelst és engem nyilatkozatra késztetett, amelyben egyebek között kifejeztük örömünket, hogy igazolva látjuk azt a nézetünket, hogy „a párizsi proletariátus, mint azelőtt, ezután is engesztelhetetlenül szembenáll a bonapartizmus mindkét alakjával — a Tuileriákbeli és a Palais-Royalbeli alakjával egyaránt —, és egyetlen pillanatig sem gondolt arra, hogy a forradalom előharcosaként őt megillető történelmi elsőszülöttségi jogát egy tál lencséért elkótyavetyélje". A nyilatkozat ezekkel a szavakkal zárult: „Ajánljuk a német munkásoknak ezt a példát."*

A párizsi tudósító időközben a „Sozialdemokrat" 21. számában helyreigazította korábbi közlését és ezzel nyilatkozatunkat megfosztotta a közvetlen indítéktól. Ezért eltűrtük, hogy von Schweitzer úr megtagadta kinyomtatását. Egyidejűleg azonban megírtam neki, hogy „máshelyütt részletesen kifejtjük nézetünket a munkásoknak a porosz kormányhoz való viszonyáról". Végül egy utolsó kísérletet tettem arra, hogy egy *gyakorlati példa*, az *egyesülések kérdése* kapcsán megértessem vele, mennyire szánalmas a *„taktikája"*, még ha máskülönben becsületes szándékból fakadt is.[86] Február 15-én ezt felelte:

„Ha, mint legutóbbi levelében, *elméleti*" (!) „kérdésekről óhajt felvilágosítani, az ilyen *útbaigazítást* Öntől *hálásan* fogadom. Ami azonban *a pillanatnyi taktika gyakorlati kérdéseit* illeti, arra kérem, fontolja meg, hogy e dolgok megítéléséhez a mozgalom középpontjában kell állni. Méltánytalanul jár el tehát velünk szemben, ha *bárhol és bármiképpen kifejezésre juttatja taktikánkkal való elégedetlenségét*. Ezt csak akkor tehetné meg, ha pontosan ismerné a viszonyokat. Arról se feledkezzék meg, hogy az Általános Munkásegylet konszolidált testület, és hogy bizonyos fokig kötik *saját hagyományai*. Hiszen a dolgok in concreto** mindig hurcolnak magukkal valamiféle *béklyót*."

Erre a Schweitzer-féle ultimátumra feleltünk Engels és én nyilvános kilépési nyilatkozattal.***

London, 1865 március 15.

Karl Marx

Erklärung

A megjelenés helye: „Berliner Reform", 1865 március 19. (67.) sz.

Eredeti nyelve: német

* *V. ö. 31. old. – Szerk.*

** – konkrétan – *Szerk.*

*** *V. ö. 73. old. – Szerk.*

Karl Marx

A „Berliner Reform" szerkesztőségének[87]

A „*Reform*" 68. és a „*Sozialdemokrat*" 37., ide utánamkuldott számából látom, hogy von Schweitzer úr zavartan és hazudozva megpróbál kikászálódni a magateremtette „kellemetes akadályokból"[88]. Habeat sibi!* Azt azonban nem engedem meg neki, hogy március 15-i nyilatkozatomat**, amelyben egyszerűen önmagával jellemeztetem őt, *Lassalle-ról szóló nyilatkozattá* ferdítse ki. Lassalle velem folytatott, mintegy 15 évet felölelő és birtokomban levő levelezése teljességgel megfosztja a Schweitzereket és társaikat attól a lehetőségtől, hogy meghamisítsák személyes viszonyunkat, vagy pedig meggyanúsítsák a Lassalle-i agitációval kapcsolatos semleges magatartásom indítékait. Másfelől, ami Lassalle elméleti munkáinak az enyémekhez való viszonyát illeti, ez tudományos bírálat tárgya. Egyik vagy másik pont taglalására később talán alkalom kínálkozik. De minden körülmények kozott a kegyelet tiltja nekem, hogy az ilyesmit szikofantákkal*** való sajtópolémia tárgyává tegyem.

Zalt-Bommel, 1865 március 28.

Karl Marx

An die Redaktion der „Berliner Reform"

A megjelenés helye: „Berliner Reform", 1865 április 1. (78) sz.

Eredeti nyelve: német

---

* – Felolem! – *Szerk.*

** *V. ö. 80–82. old.* – *Szerk.*

*** – talpnyalokkal, besúgokkal – *Szerk.*

Karl Marx

Az „emberiség elnöke"[89]

Hollandiából Londonba való visszatértemkor a „Sozialdemokrat" 39. száma Bernhard Becker úr sajátkezűleg sütött Asafötida-kalácsát[90] nyújtja át nekem, amely nagyrészt Vogt-féle rágalommorzsákból áll. A Vogt-féle hazug mesék bíróilag dokumentált cáfolata megtalálható „Vogt úr" c., Londonban 1860-ban megjelent írásomban*. Bernhard Becker úr, az „emberiség elnöke" azonban, szokásától teljesen eltérően, ezúttal nem elégszik meg a puszta másolással. Életében először megkísérli, hogy olyat is adjon, ami az övé.

„Sőt" – mondja az „emberiség elnöke" –, „Marx Dronke útján 1000 tallérért elzálogosított egy kéziratot, amelyet a londoni emigránsok körében kémkedő Stieber porosz rendőrbiztos váltott ki." És Bernhard Beckerünk személyesen elmondott elnöki beszéde folyamán háromszor, egyre vidámabban, visszatér erre a „tényre".

„Vogt úr" c. írásom 124. oldalán jegyzetben ezt mondom: „Én magam 1850-ben Londonban ismerkedtem meg Bangyával és akkori barátjával, a mostani Türr tábornokkal. Gyanúmat, amelyet a legkülönbözőbb pártokkal – orléanistákkal, bonapartistákkal stb. – folytatott szédelgései és mindenféle »nemzetiségű« rendőrökkel való érintkezése keltettek bennem, egyszerűen eloszlatta azzal, hogy felmutatott egy Kossuth által sajátkezűleg kiállított pátenst; eszerint Bangya, aki korábban Klapka alatt Komáromban már ideiglenes rendőrfőnök volt, kineveztetik rendőrfőnökké in partibus[91]. Természetes, hogy mint a forradalom szolgálatában álló titkos rendőrfőnöknek, »nyitva« kellett tartania az ajtókat a kormányok szolgálatában álló rendőrséghez. 1852 nyarán rájöttem arra, hogy egy kéziratot, amelyet egy berlini könyvkereskedőhöz való eljuttatás végett rábíztam, elsikkasztott, és az egyik német kormány kezére játszott.[92] Miután ezt az esetet és e férfiú több más, nekem már régebben feltűnt sajátosságát megírtam Párizsba egy magyar-

* *V. ö. 14. köt. – Szerk.*

nak" (Szemerének), „és egy harmadik, pontosan tájékozott személy közbenjöttével a Bangyarejtély teljesen megoldódott, 1853 elején névaláírásommal ellátott nyilvános leleplezést küldtem a »New-Yorker Kriminalzeitung«-hoz."[93]

Az „emberiség elnöke" nyilvánvalóan nem olvasta a „New-Yorker Kriminalzeitung"-ban 13 évvel ezelőtt közzétett, részletes leleplezésemet Bangyáról, aki akkor még Londonban tanyázott. Koholmányait máskülönben bizonyára valamivel jobban hozzáidomította volna a tényálláshoz. Így teljesen rábízza magát bájos fantáziájának játékára, ahhoz pedig mi állhatott volna közelebb, mint London és az elzálogosítás kellemes eszmetársítása? Azért azonban kezeskedem, hogy Bernhard Becker sohasem zálogosította el a kéziratait.

Az „emberiség elnöke" a továbbiakban kegyeskedett hozzáfűzni, „hogy Marx a bécsi »Botschafter«-nak, az osztrák kormány félhivatalos lapjának keletkezésekor engem" (mármint ugyanezt a Bernhard Beckert) „meg akart nyerni e lap számára tudósítónak, elhallgatván előttem, hogy ez a felbukkanó lap, amelyet neki állítólag megküldtek, félhivatalos jellegű, sőt ellenkezőleg, hangsúlyozván, hogy egészen vörös* cikkeket küldhetek oda".

Bernhard Becker úr, aki akkor még nem volt az „emberiség elnöke" és akinek az a rendíthetetlen szokása volt, hogy „egészen sápadt cikkeket" firkáljon a londoni „Hermann"-ba, kevéssel azelőtt, hogy bizonyos okokból csendesen kilopakodott Londonból, azzal lepett meg (előzőleg csak egy- vagy kétszer láttam véletlenül), hogy egy szép estén személyesen meglátogatott házamban. Panaszosan elvinnyogta nekem balszerencséjét és érdeklődött, nem szerezhetnék-e neki tudósítói munkát, hogy kisegítsem keserves nyomorából? Azt válaszoltam, hogy Kolatschek úr néhány nappal azelőtt S. Borkheim politikai menekültnek és citybeli kereskedőnek jelezte egy új, állítólag „igen liberális" bécsi lap megalapítását, mutatványszámokat küldött neki és felkérte, hogy szerezzen a lapnak egy londoni tudósítót. Bernhard Becker hő kívánságára megígértem, hogy érdekében ebben az ügyben Borkheim úrhoz fordulok, aki mindig nagyon készséges, ha menekültekről van szó. Bernhard Becker, amennyire visszaemlékszem, küldött is egy vagy több próbacikket Bécsbe. És az ő balul sikerült kísérlete arra, hogy a „Botschafter" tudósítója legyen, bizonyítja szövetségemet az osztrák kancelláriával! Bernhard Becker úr nyilván azt hiszi, hogy mivel Hatzfeld grófné hivatalt adott, az Úristen az ehhez szükséges észt is megadta neki!

„Liebknecht", meséli tovább Bernhard Becker, „most rendszeresen gyúrja Hatzfeld grófnét, akinek Marx is küldözget táviratokat és leveleket, hogy felingerelje az Egylet ellen."

---

* *A „Berliner Reform"-ban sajtóhiba*: nyers (roh – rot *helyett*) – *Szerk.*

Bernhard Becker úr úgy véli, hogy a végrendeletileg reá hagyományozott fontosságot[94] én éppolyan „rendszeresen" komolyan veszem, mint ő maga! Hatzfeld grófnéhoz Lassalle halála után írott leveleim a következőkből álltak: egy kondoleáló levélből, válaszokból különböző, a tervezett Lassalle-brosúrával kapcsolatban hozzám intézett kérdésekre, és a Lassalle egyik rágalmazója ellen tőlem kért és ténylegesen meg is adott védelem* megtárgyalásából. Félreértések elkerülése végett azonban célszerűnek tartottam 1864 december 22-i levelemben emlékeztetni a grófnét arra, hogy nem értettem egyet Lassalle politikájával. Ezzel lezárult levelezésünk, amelyben egyetlen szó sem esett az Egyletről.[95] A grófné egyebek között megkért, írjam meg neki azonnal, helyénvalónak látom-e bizonyos portrék mellékelését a tervezett brosúrához. Táviratban válaszoltam: nem! Ezt az egy táviratot teszi át Bernhard Becker úr, aki éppoly nagy nyelvész, mint amilyen nagy költő és gondolkodó, a többes számba.

Azt meséli, hogy később is részt vettem egy ellene indított agitációban. Az egyetlen lépés, amelyet ebben a nagy fontosságú ügyben tettem, ez volt: Berlinből azt írták nekem, hogy Bernhard Beckert bizonyos oldalról üldözik, mert nem akarja, hogy a „Sozialdemokrat"-ot és az Egyletet felhasználják a Schleswig-Holsteinnak Poroszországba való bekebelezéséért folyó agitációra.[96] Ugyanakkor felkértek, hogy figyelmeztetés céljából közöljem ezt az „intrikát" Klings úrral Solingenben – bizonyos befolyást tulajdonítottak nekem erre az úrra, korábbi kapcsolatunk folytán – és Philipp Becker úrral Genfben. Közöltem is mindkettővel, az egyikkel egy barmeni barátom**, a másikkal Schily párizsi barátom útján, aki, csakúgy, mint én, abban a tévhitben élt, hogy az „emberiség elnökével" valami emberi dolog történt és hogy egyszer valóban rendesen viselkedett. Most persze éppen a visszájára fordítja a tényállást – mint dialektikus.

Ám az „emberiség elnöke" nemcsak mint költő, gondolkodó, nyelvész és dialektikus nagy. Ezenfelül még patológus is a legjavából. Másfél éves karbunkulózisomat, ezt a vérvörös betegséget, amely véletlenül hat hónappal Lassalle halála után is tartott még, „Lassalle nagysága miatt érzett sárga irigységgel" magyarázza. De, teszi hozzá nyomatékosan, „nem mert fellépni Lassalle ellen, mert igen jól tudta, hogy az óriásbuzogányával leterítette volna, ahogyan leterítette Bastiat–Schulzét".

Ám Lassalle éppen ebben a legutolsó, „Bastiat–Schulzé"-ról szóló írásában érdemen felül dicséri „A politikai gazdaságtan bírálata" című, Berlinben

* *V. ö. 19–21. old. – Szerk.*

** Karl Siebel. – *Szerk.*

1859-ben megjelent munkámat*, „korszakalkotónak", „mesterműnek" nevezi és egy vonalba állítja A. Smith és Ricardo műveivel. Bernhard Becker úr a reá jellemző gondolkodási képességgel ebből arra következtet, hogy Lassalle, akárcsak Schulze–Bastiat-t, engem is megölhetne. Lassallenak egyébként egészen más elképzelései is voltak arról, hogy én mit „merek". Amikor egy itt nem tárgyalandó alkalommal azt írtam neki, hogy Engels és én bizonyos okokból, amelyeket felsoroltam, kénytelenek leszünk őt nyilvánosan megtámadni[97], ő részletes levélben válaszolt, amely e pillanatban itt fekszik előttem, s amelyben előbb ellenérveit sorakoztatja fel, majd ezzel a fordulattal zárja: „Gondoljátok meg mindezt, mielőtt hangosan és nyilvánosan beszéltek. S a megoszlás és szakadás közöttünk sajnálatos esemény lenne amúgy sem nagy, sajátos pártunkra nézve!"[98]

Bernhard Becker úr tökéletes ellentmondást lát abban, hogy tudni sem akartam egy nemzetközi zugszövetségről[99], amelyben ő, Bernhard Becker, úgymond szerepelt, ezzel szemben nagy buzgalommal részt vettem a londoni trade-unionok vezetői által tavaly szeptemberben alapított Nemzetközi Szövetségben.

Bernhard Becker úr megkülönböztetőképessége nyilvánvalóan felveszi a versenyt következtetőképességével. Szövetsége, így dicsekszik, teljes „400 főre" virágzott fel, ezzel szemben a mi Szövetségünk olyan szerénytelen, hogy már most csupán Angliában tízezer tagot számlál. Valóban megengedhetetlen, hogy ilyesmi úgyszólván az „emberiség elnökének" háta mögött menjen végbe.

Mindent egybevetve, és kivált Bernhard Becker úr képességeinek sokaságát, amire csak egészen röviden céloztam, aligha érezhetjük jogosnak panaszát, hogy egy olyan embernek, mint ő, túl sokat akarnak egyszerre a nyakába varrni; hogy nemcsak az autokráciát, mint fő szakmáját, hanem „mellesleg" azt a kisebb tisztséget is ráoktrojálják, hogy „tojást és vajat vásároljon a háztartás számára"[100]. De úgy látszik, hogy kettős jellegű funkciói között jobb házirend állítható fel. Tegyék a jövőben fő feladatává, hogy „tojást és vajat vásároljon a háztartás számára", ezzel szemben csak úgy egészen „mellesleg" elnököltessék az emberiség fölött.

London, 1865 április 8. *Karl Marx*

Der „Präsident der Menschheit"

A megjelenés helye: „Berliner Reform", 1865 április 13. (88.) sz.

Eredeti nyelve: német

* *V. o 13. köt. – Szerk.*

[Karl Marx]

Helyesbítés[101]

Miután Beales és Leverson uraknak a március 1-i londoni lengyel gyűlésen elhangzott és az Ön lapjának 30. számában említett két javaslatát elfogadták, *Peter Fox* úr (angol) a *Nemzetközi Munkásszövetség* nevében azt az indítványt tette, „hogy az osztatlan és független Lengyelország a demokratikus Európa nélkülözhetetlen feltétele, és hogy amíg ez a feltétel teljesítetlen, a kontinensen aratott forradalmi győzelmek csupán az ellenforradalmi uralom hosszan tartó időszakainak rövidéletű előjátékai lehetnek".

Miután rövid történelmi vázlatot adott a Lengyelország szabadságának elvesztése és Oroszország hódító politikája következtében Európára zúdult bajokról, P. Fox úr rámutatott arra, hogy a *liberális* párt álláspontja ebben a kérdésben nem vág egybe annak a *demokratikus* társaságnak az álláspontjával, amelynek nevében ő beszél. A konzervatív Európa jelmondata így hangzik: leigázott Európa, leigázott Lengyelországgal mint bázissal. A Nemzetközi Munkásszövetség jelmondata ezzel szemben: szabad Európa, amely szabad és független Lengyelországra támaszkodik.

Eccarius úr (német munkás, a Nemzetközi Munkásszövetség alelnöke) támogatta az indítványt és részletesen kifejtette Poroszország részvételét Lengyelország különböző felosztásaiban. Beszédét e szavakkal zárta: „*A porosz monarchia bukása* Németország megteremtésének és Lengyelország helyreállításának conditio sine qua non-ja*."

Le Lubez úr, a Nemzetközi Munkásszövetség francia tagja, ugyancsak az indítvány mellett szólt, *amelyet egyhangúlag és a gyűlés szűnni nem akaró tetszésnyilvánításai közepette elfogadtak.*

A „*Daily News*"[102] és néhány más „liberális" londoni napilap *törölte* a beszámolónak ezt a részét, mert bosszantotta őket, hogy diadalt aratott a Nemzetközi Munkásszövetség, amelynek közreműködése nélkül, mellesleg szólva, egyáltalán nem kerülhetett volna sor a St. Martin's Hall-i lengyel gyűlésre.

---

* – elengedhetetlen feltétele. – *Szerk.*

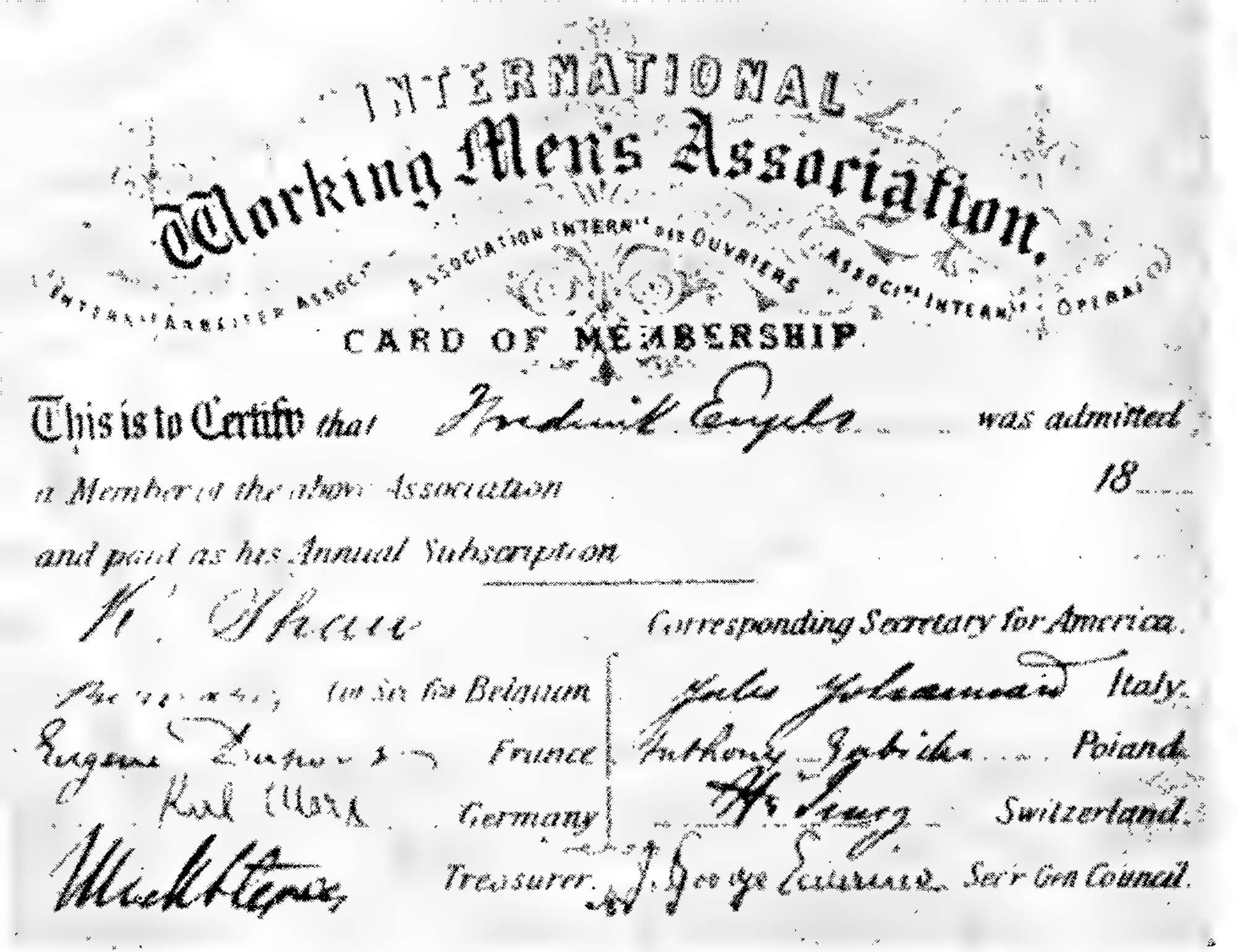
INTERNATIONAL
Working Men's Association.
INTERNATIONALE ARBEITER ASSOC. ASSOCIATION INTERNATIONALE DES OUVRIERS ASSOCIAZIONE INTERNAZIONALE DEI LAVORATORI
CARD OF MEMBERSHIP
This is to Certify that Frederick Engels was admitted
a Member of the above Association 18
and paid as his Annual Subscription
Corresponding Secretary for America.
for Belgium
France
Germany
Italy.
Poland.
Switzerland.
Treasurer. Gen. Council.

Engels Internacionálé-tagsági jegye

A Nemzetközi Munkásszövetség nevében felkérem Önt e helyesbítés közlésére.

London stb.

H. Jung,
A Nemzetközi Munkásszövetség
Svájc ügyeivel megbízott titkára

Berichtigung

A megírás ideje: 1865 április 13.

A megjelenés helye: „Der weisse Adler",
1865 április 22. (48.) sz.

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség üzenete Johnson elnökhöz[103]

Andrew Johnsonnak, az Egyesült Államok elnökének

Uram,

ama „sajátságos intézmény"[104] démona, amelynek uralmáért a Dél fegyveresen felkelt, nem engedhette meg imádóinak, hogy nyílt csatában, tisztességgel essenek el. Ami árulással kezdődött, annak szükségképpen aljassággal kellett végződnie. Ahogyan II. Fülöp inkvizíciós háborúja egy Gérard-t hozott létre, úgy hozott létre Jefferson Davis rabszolgatartó-háborúja egy Bootht.

Nem a mi dolgunk, hogy a bánat és az iszonyat szavait kiáltsuk, amikor két világ szívét indulat feszíti. Még a szikofanták is, akik pedig évről évre és napról napra sziszifuszi munkát végeztek, hogy Abraham Lincolnt és a nagy köztársaságot, melynek élén állt, erkölcsileg ledöfjék, rémülten állnak most szemben a nép ez általános érzelmi kitörésével és egymással versenyezve szórják szóvirágaikat nyitott sírjára. Most végre rájöttek, hogy Lincoln olyan ember volt, akit sem a balszerencse nem tört le, sem a siker nem szédített meg, aki hajthatatlanul törekedett nagy célja felé, sohasem kockáztatva azt vak sietséggel, aki megfontoltan mérlegelte lépteit, de sohasem hátrált, akit sohasem ragadott el a nép kegyének árja, sohasem csüggesztett el, ha lassabban lüktetett a nép vére, aki a szigorú cselekedeteket jó szívének melegével enyhítette, a szenvedélytől komor jeleneteket humorának mosolyával beragyogta, s aki titáni munkáját éppoly egyszerűen és szerényen végezte, amilyen hivalkodó pompával és fénnyel hajtják végre apró dolgaikat az Isten kegyelméből való uralkodók; egyszóval, azon ritka emberek közé tartozott, akik naggyá tudnak válni, anélkül hogy megszűnnének jók lenni. Valóban, akkora volt e nagy és jó ember szerénysége, hogy a világ csak azután fedezte fel benne a hőst, hogy vértanúként elesett.

Hogy ilyen vezető mellett a rabszolgaság alvilági isteneinek második áldozatául szemeltessék ki, ez olyan megtiszteltetés, amely megillette Seward

urat. Az általános tétovázás idején nem volt-e oly bölcs, hogy előrelássa, és oly bátor, hogy megjósolja az „elháríthatatlan konfliktust"?[105] És e konfliktus legsötétebb óráiban nem bizonyította-e be hűségét a római kötelességéhez, hogy sohase rendüljön meg hite a köztársaságban és annak csillagaiban? Szívből reméljük, hogy ő és fia sokkal hamarább, semmint „90 nap"[106] alatt felépül, és visszatér a közéleti tevékenységhez és a jól megérdemelt dicsőséghez.

A rettenetes polgárháború után – amelyről, ha óriási arányait és tág színterét tekintjük és összevetjük az Óvilág százéves, harmincéves és huszonhárom éves háborújával[107], aligha mondhatjuk, hogy kilencven napig tartott – Önnek, Uram, jutott az a feladat, hogy gyökerestül kiirtsa a törvény erejével azt, amit a kard ledöntött, hogy irányítsa a politikai újjászervezés és a társadalmi újjászületés nehéz munkáját. Nagy küldetésének mélységes átérzése meg fogja óvni Önt attól, hogy bármi engedményt tegyen szigorú kötelességeiből. Sohasem fogja elfelejteni, hogy az amerikai nép, a munka felszabadításának új korszakát megindítandó, a vezetés felelősségét a munka két emberére ruházta – az egyik Abraham Lincoln, a másik Andrew Johnson.

Aláírta Londonban, 1865 május 13-án, a Nemzetközi Munkásszövetség nevében a Központi Tanács:

Karl Kaub; *Edwin Coulson*; *F. Lessner*; *Karl Pfänder*; *N. P. Hansen*; *Karl Schapper*; *William Dell*; *Georg Lochner*; *Georg Eccarius*; *John Osborne*; *P. Petersen*; *A. Janks*; *H. Klimosch*; *John Weston*; *H. Bolleter*; *B. Lucraft*; *J. Buckley*; *Peter Fox*; *N. Salvatella*; *George Howell*; *Bordage*; *A. Valltier*; *Robert Shaw*; *J. Longmaid*; *W. Morgan*; *G. W. Wheeler*; *J. D. Nieass*; *W. Worley*; *D. Stainsby*; *F. de Lassassie*; *J. Carter*; *Emile Holiorp*, Lengyelország ügyeivel megbízott titkár; *Karl Marx*, Németország ügyeivel megbízott titkár; *H. Jung*, Svájc ügyeivel megbízott titkár; *E. Dupont*, Franciaország ügyeivel megbízott titkár; *J. Whitlock*, pénzügyi titkár; *G. Odger*, elnök; *W. R. Cremer*, tiszteletbeli főtitkár

Address from the Working Men's
International Association
to President Johnson

A megírás ideje: 1865 május 2. és 9. között

A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper",
1865 május 20. (188.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

Bér, ár és profit[108]

Value, price and profit

A megírás ideje: 1865 május vége–június 27.

A megjelenés helye: külön brosúrában, London 1898

Eredeti nyelve: angol

[*Bevezetés*]

Polgártársak!

Engedjék meg, hogy mielőtt tulajdonképpeni tárgyamra térnék, néhány előzetes megjegyzést tegyek.

A kontinensen most valóságos sztrájkjárvány dúl, és mindenütt hangosan követelik a bérek emelését. A kérdést kongresszusunk is tárgyalja majd.* Önöknek, akik a Nemzetközi Szövetség élén állanak, ebben a fő kérdésben kialakult meggyőződéssel kell rendelkezniök. Ezért kötelességemnek tartom, hogy alaposan foglalkozzam a kérdéssel, még ha kockáztatom is, hogy ezzel türelmüket nehéz próbára teszem.

Másik előzetes megjegyzésem Weston polgártársra vonatkozik. Weston nemcsak Önök előtt fejtett ki, hanem nyilvánosan is védelmezett olyan nézeteket – ő úgy véli, a munkásosztály érdekében –, amelyekről tudja, hogy a munkásosztály körében igen népszerűtlenek. Az erkölcsi bátorságnak ilyen kinyilvánítását mindnyájunknak nagyra kell becsülnünk. Remélem, hogy fejtegetésem csiszolatlan stílusa ellenére Weston a végén úgy látja majd, hogy egyetértek vele abban a helyes eszmében, melyen szerintem tételei alapulnak, melyeket azonban mostani formájukban elméletileg hamisnak és gyakorlatilag veszélyesnek kell tekintenem.

Rátérek mármost a napirendünkön levő tárgyra.

1. [*Termelés és bér*]

Weston polgártárs érvelése voltaképpen két feltevésen alapult:

1. hogy a *nemzeti termelés összege rögzített valami, állandó* mennyiség vagy nagyság, ahogy a matematikusok mondanák;

* *V. ö. 472. old. – Szerk.*

2. hogy a *reálbérek összege* – vagyis a bérek összege az értük vásárolható áruk mennyiségével mérve – *rögzített* összeg, *állandó* nagyság.

Nos, első állítása nyilvánvalóan téves. Önök évről évre láthatják, hogy a termelés értéke és tömege növekedik, hogy a nemzeti munka termelőerői növekednek, és hogy a pénzösszeg, amely ennek a növekvő termelésnek a körforgásához szükséges, folyton változik. Ami igaz az év végén, és különböző, egymással összehasonlított évekre nézve, az érvényes az év minden átlagos napjára is. A nemzeti termelés összege vagy nagysága folyton változik. Nem *állandó*, hanem *változó* nagyság, és, eltekintve a népesség változásától, ennek így kell lennie *a tőke felhalmozásának* és *a munka termelőerejének* folytonos változása miatt. Tökéletesen igaz, hogy ha *az általános bérráta* ma *emelkednék*, ez az emelkedés, akármilyen is a végső hatása, *önmagában véve*, *közvetlenül* nem változtatná meg a termelés összegét. Ez a béremelkedés mindenekelőtt a dolgok meglevő állapotából indulna ki. De ha a nemzeti termelés a bérek emelkedése *előtt változó* volt és nem *rögzített*, akkor a béremelkedés *után* is változó és nem rögzített lesz.

De tegyük fel, hogy a nemzeti termelés összege *állandó*, nem pedig *változó*. Még akkor is indokolatlan állítás lenne Weston barátunk állítása, amelyet logikus következtetésnek tekint. Ha van egy adott számom, például 8, ennek a számnak az *abszolút* határai semmiképpen sem akadályozzák alkotórészei *relatív* határainak megváltozását. Ha a profit 6 és a bér 2, akkor a bér 6-ra növekedhet és a profit 2-re csökkenhet, az egész összeg mégis 8 marad. Ilymódon a termelés rögzített összege semmiképpen sem bizonyítaná, hogy a bérek összege is rögzített. Hogyan bizonyítja tehát Weston barátunk ezt a rögzítettséget? Pusztán azzal, hogy állítja.

De még ha állítását elfogadnók is, az kétirányú lenne, míg ő csak egy irányban értelmezi. Ha a bérek összege állandó nagyság, akkor sem nem növekedhet, sem nem csökkenhet. Ha tehát a munkások balgán cselekszenek, amikor időleges béremelést erőszakolnak ki, a tőkések nem kevésbé balgán cselekednének, amikor időleges bérleszállítást erőszakolnának ki. Weston barátunk nem tagadja, hogy a munkások bizonyos körülmények között kierőszakol*hatnak* béremelést, de minthogy szerinte a bérek összege természetileg rögzített, ezért ellenhatásnak kell bekövetkeznie. Másrészt azt is tudja, hogy a tőkések kierőszakol*hatnak* bérleszállítást, és ezt valóban folyton meg is kísérlik. A bérek állandóságának elve szerint ebben az esetben éppúgy be kellene következnie az ellenhatásnak, mint az előző esetben. A munkások tehát helyesen cselekednének, ha megkísérelt vagy tényleg keresztülvitt bérleszállításokkal szembeszállnának. Helyesen cselekednének tehát, ha *béremelést* erőszakolnának ki, mert minden *reakció* egy bérleszállítással

szemben valójában *akció* a béremelésért. Tehát éppen Weston polgártársnak a *bérek állandóságát* hirdető elve szerint a munkásoknak bizonyos körülmények között össze kell fogniok és béremelésért kell harcolniok.

Ha Weston ezt a következtetést tagadja, el kell ejtenie azt a feltevést, amelyből folyik. Nem szabad azt állítania, hogy a bérek összege *állandó mennyiség*, hanem, hogy bár nem lehet és nem kell *emelkednie*, de lehet és kell *esnie*, valahányszor a tőkének úgy tetszik, hogy leszállítsa. Ha a tőkésnek úgy tetszik, hogy krumplival táplálja Önöket hús helyett, és zabbal búza helyett, akaratát a politikai gazdaságtan törvényének kell tekinteniök és bele kell nyugodniok. Ha valamely országban, például az Egyesült Államokban a bérráta magasabb, mint egy másik országban, például Angliában, a bérrátának ezt a különbségét azzal kell magyarázniok, hogy különbség van az amerikai tőkés akarata és az angol tőkés akarata között. Ez a módszer bizonyára nagyon egyszerűsítené nemcsak a gazdasági jelenségek, de minden más jelenség tanulmányozását is.

De még akkor is felmerülhetne a kérdés, *miért* különbözik az amerikai tőkés akarata az angol tőkés akaratától? És hogy erre a kérdésre válaszoljunk, túl kell lépnünk az *akarat* körén. A pap azt mondhatná, hogy Isten Franciaországban ezt akarja, Angliában pedig amazt. Ha felszólítom, hogy magyarázza meg az akaratnak ezt a kettősségét, talán arcátlanul azt felelné, hogy Isten úgy akarja, legyen Franciaországban ez az akarata, Angliában pedig amaz. De Weston barátunk bizonyára az utolsó, aki minden okfejtésnek ilyen teljes tagadásához folyamodna érvként.

A tőkés *akarata* bizonyára az, hogy minél többet megkaparintson magának. A mi dolgunk nem az, hogy arról beszélgessünk, mit *akar* a tőkés, hanem hogy megvizsgáljuk, mi áll a *hatalmában*, melyek e *hatalom határai* és *milyen jellegűek ezek a határok*.

2. [*Termelés, bér, profit*]

Weston polgártárs előttünk tartott előadását dióhéjba lehetett volna sűríteni.

Egész okfejtése a következőkben foglalható össze: Ha a munkásosztály kényszeríti a tőkésosztályt, hogy öt shillinget fizessen négy shilling helyett pénzbér alakjában, akkor a tőkés öt shillingnyi érték helyett négy shillingnyi értéket fog visszaadni áruk alakjában. A munkásosztálynak öt shillinget kellene majd fizetnie azért, amit a béremelés előtt négy shillingért vásárolt. De miért van ez így? Miért ad a tőkés csak négy shillingnyi értéket öt helyett?

Mert a bérek összege rögzített. De miért rögzítették négy shillingnyi áruértékben? Miért nem három vagy két shillingben vagy valamely más összegben? Ha a bérek összegének határát gazdasági törvény szabja meg, mely mind a tőkés, mind a munkás akaratától független, Weston polgártársnak elsősorban ezt a törvényt kellett volna kifejtenie és bebizonyítania. Azonkívül be kellett volna bizonyítania, hogy a bérek tényleg kifizetett összege minden adott időpontban mindig pontosan megegyezik a bérek szükségszerű összegével, és attól soha el nem tér. Ha viszont a bérösszeg adott határa a tőkés *puszta akaratától* vagy kapzsiságának határaitól függ, akkor ez önkényes határ. Semmi szükségszerű nincs benne. Megváltoztatható bármikor a tőkés akarata *szerint*, s ennélfogva megváltoztatható a tőkés akarata *ellenére* is.

Weston polgártárs elméletének szemléltetésére elmondta Önöknek, hogy ha egy levesestálban bizonyos mennyiségű leves van bizonyos számú személy részére, a kanalak nagyságának növelése nem növelné meg a leves mennyiségét. Weston megbocsát, de ezt a példát kissé hígnak találom.* Emlékeztet némileg arra a hasonlatra, amelyet Menenius Agrippa alkalmazott. Amikor a római plebejusok a római patríciusok ellen sztrájkoltak, a patrícius Agrippa azt mondta nekik, hogy a patrícius has táplálja a politikai test plebejus tagjait. Agrippának nem sikerült kimutatnia, hogy egy ember testének tagjait táplálom azzal, hogy megtöltöm egy másik ember hasát. Weston polgártárs a maga részéről megfeledkezett arról, hogy a levesestálban, melyből a munkások esznek, benne van a nemzeti munka egész terméke, és hogy a munkásokat abban, hogy többet merítsenek belőle, nem az akadályozza, hogy a levesestál kicsi, sem pedig az, hogy tartalma szűkös, hanem egyes-egyedül az, hogy kanaluk kicsi.

Mely fortély képesíti a tőkést arra, hogy öt shillingért négy shillingnyi értéket adjon vissza? Az eladásra bocsátott áru árának emelése. Nos, vajon a tőkés puszta akaratától függ-e az ár emelése és, általánosabban szólva, az áruárak változása, maguk az áruárak? Vagy pedig ellenkezőleg, bizonyos körülmények szükségesek ennek az akaratnak az érvényesítéséhez. Ha ilyen körülményekre nincs szükség, a piaci árak emelkedése és süllyedése, szüntelen hullámzása megoldhatatlan rejtéllyé válna.

Ha feltételezzük, hogy sem a munka termelőerőiben, sem a tőke és a munka alkalmazott mennyiségében vagy a pénz értékében, melyben a termékek értékét felbecsülik, semmiféle változás nem történt, hanem *csak a bérráta változott*, miként befolyásolhatná ez a *béremelkedés* az *áruk árát*? Csak úgy, hogy befolyásolja az áruk keresletének és kínálatának fennálló viszonyát.

---

* Spoon: kanál *és* bárgyú ember; spoony: együgyű, bárgyú. – *Szerk.*

Tökéletesen igaz, hogy a munkásosztály, egészét tekintve, jövedelmét *létfenntartási eszközökre* költi és kell hogy költse. A bérráta általános emelkedése tehát növelné a *létfenntartási eszközök* keresletét, és következésképpen azok *piaci árait* is. Azokat a tőkéseket, akik ezeket a létfenntartási eszközöket termelik, áruik piaci árának emelkedése kártalanítaná a bérek emelkedéséért. De hogyan áll a dolog a többi tőkéssel, akik *nem* létfenntartási eszközöket termelnek? És ne képzeljék, hogy ez kis csoport. Ha meggondolják, hogy a nemzeti termék kétharmadát a lakosság egyötöde – az alsóház egy tagja nemrég megállapította, hogy csak a lakosság egyhetede – fogyasztja el, akkor megértik, hogy a nemzeti termék milyen óriási hányadát termelik luxuscikkek formájában vagy *cserélik ki* luxuscikkekre, és hogy még a létfenntartási eszközöknek is milyen óriási tömegét pazarolják lakájokra, lovakra, macskákra stb., s ez a pazarlás – amint tapasztalatból tudjuk – a létfenntartási eszközök árának emelkedésével mindig erősen korlátozódik.

Nos, milyen lenne azoknak a tőkéseknek a helyzete, akik *nem* létfenntartási eszközöket termelnek? Ha az általános béremelés következtében *profitrátájuk esne*, nem kártalaníthatnák magukat azzal, hogy *áruik árát felemelik*, hiszen ezeknek az áruknak a kereslete nem emelkedett. Jövedelmük csökkenne; és ebből a csökkent jövedelemből többet kellene fizetniök a megdrágult létfenntartási eszközök ugyanazon mennyiségéért. De ez még nem minden. Mivel jövedelmük csökkent, kevesebbet költhetnének luxuscikkekre, és ezért az általuk előállított áruk iránti kölcsönös keresletük is csökkenne. A keresletnek e csökkenése következtében áruik ára esne. Ezért a *profitráta* ezekben az iparágakban *esne*, nemcsak a bérráta általános emelkedésének egyszerű arányában, hanem az általános béremelkedésnek, a létfenntartási eszközök áremelkedésének és a luxuscikkek áresésének összetett arányában is.

Mi lenne a következménye annak, hogy a különböző iparágakban alkalmazott tőkék *profitrátája* ilyen *különböző*? Nos, a következmény az lenne, mint általában bármikor, ha a termelés különböző területein bármely okból különbség támad az *átlagos profitrátában*. A tőkét és a munkát a kevésbé jövedelmező ágakból átvinnék a jövedelmezőbb ágakba; és az átvitelnek ez a folyamata addig tartana, míg a kínálat az egyik iparágban a megnövekedett kereslet arányában nem emelkedne és a többi iparágban a csökkent keresletnek megfelelően nem esne. *Ha ez a változás megtörtént*, az *általános profitráta* megint *kiegyenlítődne* a különböző ágakban. Mivel az egész eltolódás eredetileg csupán abból eredt, hogy különböző áruk keresletének és kínálatának a viszonya megváltozott, az ok megszűnésével megszűnne az okozat is, és az *árak* visszatérnének előbbi színvonalukra és egyensúlyukra. *A profitrátának* a béremelkedés következtében beállott *esése* nem korlátozódnék néhány iparágra,

hanem *általánossá* lenne. Feltevésünk szerint nem állna be változás sem a munka termelőerőiben, sem a termelés összmennyiségében, de *a termelésnek ez az adott mennyisége megváltoztatná formáját.* A termékek nagyobb része létezne létfenntartási eszközök alakjában és kisebb része luxuscikkek alakjában, vagy ami egyre megy, a termékek kisebb részét cserélnék ki külföldi luxuscikkekre és fogyasztanák el eredeti formájában, vagy ami megint egyre megy, a belföldi termékek nagyobb részét cserélnék ki külföldi létfenntartási eszközökre luxuscikkek helyett. A bérráta általános emelkedése tehát a piaci áraknál fellépő átmeneti zavar után csak a profitráta általános esését eredményezné, de az áruk árában tartós változást nem idézne elő.

Ha okfejtésemben kifogásolnák azt a feltevést, hogy az egész többletbért létfenntartási eszközökre költik el, azt felelném, hogy a Weston polgártárs nézetére legkedvezőbb eshetőséget tettem fel. Ha a többletbért a munkások olyan cikkekre költenék, amelyek azelőtt nem kerültek bele fogyasztásukba, vásárlóképességük valóságos növekedése nem szorulna bizonyításra. Mivel azonban vásárlóképességüknek ez a növekedése csak béremelkedésből származik, pontosan meg kell felelnie a tőkések vásárlóképességében beálló csökkenésnek. Az áruk *összkereslete* tehát nem *növekednék*, hanem e kereslet alkotórészei *változnának*. Az egyik oldalon növekvő keresletet kiegyenlítené a másik oldalon csökkenő kereslet. Ilymódon minthogy az összkereslet nem változik, az áruk piaci áraiban semmiféle változás sem állhatna be.

Így tehát a következő dilemma áll előttünk: vagy egyenletesen valamennyi fogyasztási cikkre költik a többletbért – akkor a munkásosztály bővülő keresletét a tőkésosztály szűkülő keresletének kell ellensúlyoznia –, vagy pedig csak néhány cikkre költik, amelyeknek piaci árai átmenetileg emelkednek majd. Ekkor a profitrátának egyes iparágakban bekövetkező emelkedése és más iparágakban bekövetkező esése változást idéz majd elő a tőke és a munka elosztásában, mindaddig, amíg a kínálat nem alkalmazkodik az egyik iparágban megnövekedett kereslethez és a másik iparágban leapadt kereslethez. Az első feltevés szerint az áruk árában nem történik változás. A második feltevés szerint az áruk csereértékei, a piaci árak némi ingadozása után, lesüllyednek majd előbbi színvonalukra. A bérráta általános emelkedésének mindkét feltevés szerint végül is az egyetlen következménye a profitráta általános esése lesz.

Képzelőerejüket serkentendő, Weston polgártárs arra kérte Önöket, gondolják el, micsoda nehézségek támadnának abból, ha az angol mezőgazdasági bérek általánosan 9 shillingről 18-ra emelkednének. Gondolják el – kiáltott fel –, milyen roppantul emelkednék a létfenntartási eszközök kereslete, és milyen félelmetesen emelkednék ennek következtében áruk! Nos,

Önök mindannyian tudják, hogy az amerikai mezőgazdasági munkások átlagos bére több mint kétszerese az angol mezőgazdasági munkások átlagos bérének, jóllehet az Egyesült Államokban a mezőgazdasági termékek ára alacsonyabb, mint Angliában, jóllehet az Egyesült Államokban ugyanazok az általános viszonyok állnak fenn tőke és munka között, mint Angliában, és jóllehet a termelés évi mennyisége az Egyesült Államokban sokkal kisebb, mint Angliában. Miért veri hát félre barátunk a harangot? Csak azért, hogy elterelje a figyelmet a tulajdonképpeni kérdésről. A bér hirtelen emelkedése 9 shillingről 18 shillingre 100 százalékos hirtelen emelkedés lenne. Mi azonban egyáltalán nem azt a kérdést vitatjuk, lehet-e Angliában az általános bérrátát hirtelen 100 százalékkal emelni. Semmi dolgunk az emelkedés *nagyságával*, amely minden gyakorlati esetben az adott körülményektől függ és ezekhez kell alkalmazkodnia. Nekünk csak azt kell vizsgálnunk, hogyan hatna a bérráta általános emelkedése, még ha az csak 1 százalékos is.

Weston barátunk képzeletbeli 100 százalékos emelkedését félretéve, felhívom figyelmüket a béreknek arra a tényleges emelkedésére, amely Nagy-Britanniában 1849 és 1859 között végbement.

Önök mindnyájan ismerik a tízórás törvényt, jobbanmondva a tíz és fél órás törvényt, melyet 1848-ban léptettek életbe. Ez egyike volt a szemünk előtt lezajlott legnagyobb gazdasági változásoknak. Hirtelen és kényszerű béremelést jelentett nem néhány helyi jellegű szakmában, hanem a vezető iparágakban, melyek révén Anglia uralkodik a világ piacain. Ez a béremelés páratlanul kedvezőtlen körülmények között következett be. Dr. Ure, Senior professzor és a burzsoázia összes többi hivatalos gazdasági szóvivői *bebizonyították* – és meg kell mondanom, jóval nyomósabb érvekkel, mint Weston barátunk –, hogy ez a törvény az angol ipar halálharangja lesz. Bebizonyították, hogy nemcsak egyszerű béremelésről van szó, hanem olyan béremelésről, amelyet az alkalmazott munka mennyiségének csökkenése idéz elő és amely ezen a csökkenésen alapszik. Azt állították, hogy a tizenkettedik óra, melytől a tőkést meg akarják fosztani, éppen az egyetlen óra, amelyből profitja származik. A felhalmozás csökkenését, az árak emelkedését, a piacok elvesztését, a termelés szűkülését jósolták, ami visszahat majd a bérekre és végül összeomláshoz vezet. Valóban, jelentették ki, Maximilien Robespierre maximum-törvényei[109] ehhez képest csekélységnek tekinthetők, és bizonyos értelemben igazuk is volt. Nos, mi lett az eredmény? A gyári munkások pénzbérének emelkedése a munkanap megrövidítése ellenére, a foglalkoztatott gyári kezek számának nagy megnövekedése, termékeik árának folytonos esése, munkájuk termelőerejének bámulatos fejlődése, áruik piacainak hallatlanul fokozódó bővülése. Manchesterben, a Society for the Advance-

ment of Science 1861. évi gyűlésén magam hallottam, amint *Newman* úr bevallotta, hogy ő, dr. Ure, Senior és a gazdaságtudomány többi hivatalos képviselői tévedtek, míg a nép ösztöne helyes volt. W. Newman úrról beszélek[110], nem pedig Francis Newman professzorról, mert az előbbi kimagasló helyet foglal el a gazdaságtudományban mint munkatársa és kiadója *Thomas Tooke „History of Prices"-ának*, ennek a kitűnő munkának, amely 1793-tól 1856-ig nyomon kíséri az árak történetét. Ha Weston barátunk rögeszméje a bérek rögzött összegéről, a termelés rögzött összegéről, a munka termelőerejének rögzött fokáról, a tőkések rögzött és állandó akaratáról és valamennyi többi rögzöttsége és megmásíthatatlansága helyes volna, akkor Senior professzor baljós sejtései is helyesek lettek volna, és nem lett volna igaza Robert Owennak, aki már 1815-ben követelte a munkanap általános korlátozását mint első előkészítő lépést a munkásosztály felszabadítására és aki ezt az általános előítélettel szembeszállva a maga szakállára valóban be is vezette saját New Lanark-i pamutgyárában.

Ugyanabban az időszakban, melyben a tízórás törvény bevezetése és az ebből következő béremelkedés végbement, olyan okokból, melyeknek felsorolása nem ide tartozik, *a mezőgazdasági bérek* Nagy-Britanniában *általánosan emelkedtek*.

Bár ezt közvetlen célom nem teszi szükségessé, félreértések elkerülése végett néhány előzetes megjegyzést akarok tenni.

Ha valakinek a hetibére 2 shilling volt és ha bére 4 shillingre emelkedik, a *bérráta* 100 százalékkal emelkednék. Ez nagyszerű dolognak látszanék, ha a *bérráta* emelkedéseként fejeznők ki, jóllehet a *bér tényleges összege*, heti 4 shilling, még mindig nyomorultul alacsony éhbér lenne. Ne engedjék tehát a bérek *rátájának* hangzatos százalékaitól elkápráztatni magukat. Mindig meg kell kérdeznünk: mennyi volt az *eredeti* összeg?

Továbbá, azt is megértik Önök, hogy ha 10 munkás fejenként heti 2 shillinget, 5 munkás fejenként heti 5 shillinget és további 5 munkás fejenként heti 11 shillinget kap, a 20 munkás összesen 100 shillinget, vagyis 5 £-et kap hetenként. Ha most heti béreik *együttes* összege, mondjuk, 20 százalékkal nő, az 5 £ 6 £-re emelkednék. Ha az átlagot vesszük, azt mondhatjuk, hogy az *általános bérráta* 20 százalékkal emelkedett, jóllehet valójában a 10 munkás bére változatlan maradna, az egyik 5 munkásból álló csoport bére fejenként 5 shillingről 6-ra emelkednék csak, a másik 5 munkásból álló csoport bére pedig [együttesen] 55 shillingről 70 shillingre. A munkások felének a helyzete egyáltalán nem javulna, egynegyedük helyzete észre sem vehető fokban és csak egynegyedük helyzete javulna valóban. Mégis, ha az *átlagot* számítjuk, e 20 munkás bérének teljes összege 20 százalékkal növekedne, és ami az

őket alkalmazó össztőkét és az általuk termelt áruk árát illeti, ez pontosan ugyanazt jelentené, mintha e munkások valamennyien egyenlően részesültek volna az átlagos béremelésben. A mezőgazdasági munkások esetében, mivel Anglia és Skócia különböző grófságaiban a bérszínvonal igen különböző, a béremelés igen egyenlőtlenül érintette őket.

Végül, abban az időszakban, amelyben a szóbanforgó béremelkedés bekövetkezett, ellentétesen ható befolyások is voltak, mint pl. az orosz háború[111] nyomán kirótt új adók, a mezőgazdasági munkások lakóházainak nagymérvű lerombolása[112] stb.

Miután ennyi mindent előrebocsátottam, rátérek arra a megállapításra, hogy 1849 és 1859 között Nagy-Britannia mezőgazdasági munkásainak átlagos bérrátája *körülbelül 40 százalékkal emelkedett*. Állításom bizonyítására bőséges részleteket közölhetnék, de mostani célomhoz elegendőnek tartom, ha arra a lelkiismeretes és kritikai előadásra utalok, melyet néhai *John C. Morton* úr tartott 1860-ban a londoni Society of Arts-ban „*The Forces used in Agriculture*" címmel.[113] Morton úr olyan adatokat közölt, melyeket körülbelül 100 bérlő számláiból és más hiteles okmányaiból 12 skót és 35 angol grófságban gyűjtött össze.

Weston barátunk nézete szerint, és hozzávéve még a gyári munkások egyidejűleg bekövetkezett béremelkedését, a mezőgazdasági termékek árának 1849 és 1859 között szörnyűségesen emelkednie kellett volna. De mi történt a valóságban? Az orosz háború és az 1854-től 1856-ig egymást követő rossz termések ellenére 1849 és 1859 között a búzának, Anglia legfőbb mezőgazdasági termékének átlagos ára quarteronként körülbelül 3 £-ről, amennyibe 1838 és 1848 között került, körülbelül 2 £ 10 sh.-re esett. Ez a búza árának több mint 16 százalékos csökkenése, a mezőgazdasági munkabérek átlagosan 40 százalékos emelkedésével egyidejűleg. Ugyanekkor, ha az időszak végét összehasonlítjuk az elejével, 1859-et 1849-cel, a hivatalos pauperizmus 934 419 főről 860 470 főre esett, a különbség tehát 73 949; elismerem, igen csekély csökkenés ez, és a következő években megint veszendőbe is ment, de mégis csökkenés.

Azt mondhatná valaki, hogy 1849-től 1859-ig az 1838 és 1848 közötti időszakhoz képest a gabonatörvények eltörlése[114] következtében több mint kétszeresére nőtt a külföldi gabona behozatala. És mit jelentene ez? Weston polgártárs álláspontjáról azt kellett volna várni, hogy ez a külföldi piacokon fellépő hirtelen, roppant nagy és folytonosan növekvő kereslet rettenetes magasra szökteti fel a mezőgazdasági termékek árát, mert a megnövekedett kereslet egyformán hatna, akár kívülről, akár belülről jön. De mi történt a valóságban? Néhány rossz termésű év kivételével ebben az egész időszakban

állandóan a gabona árának vészes eséséről szavaltak Franciaországban; az amerikaiak újra meg újra kénytelenek voltak fölös termékeiket elégetni; és ha Urquhart úrnak hihetünk, Oroszország azért szította az amerikai polgárháborút, mert mezőgazdasági termékeinek kivitelét a jenki konkurrencia az európai piacokon megbénította.

Elvont formájára visszavezetve Weston polgártárs érve a következőkre lyukad ki: a kereslet minden növekedése mindig adott termelési mennyiség bázisán történik. A kereslet ennélfogva *sohasem növelheti a keresett cikkek kínálatát*, hanem *csak azok pénzárát emelheti*. Márpedig a legegyszerűbb megfigyelés is azt mutatja, hogy a kereslet növekedése az áruk piaci árait egyes esetekben teljesen változatlanul hagyja, más esetekben átmeneti emelkedést idéz elő a piaci árakban, amit a kínálat megnövekedése követ, ennek nyomán pedig az árak eredeti színvonalu*kra* és sok esetben eredeti színvonaluk *alá* csökkennek. Hogy a kereslet növekedése a többletbérből vagy valamely más okból fakad-e, az mitsem változtat a probléma feltételein. Weston polgártárs álláspontjáról az általános jelenség éppoly kevéssé magyarázható meg, mint az a jelenség, amely a béremelés kivételes körülményei között mutatkozik. Érvelése tehát semmilyen vonatkozásban sem érinti az általunk tárgyalt kérdést. Csupán abbeli zavarát fejezi ki, hogy megmagyarázza azokat a törvényeket, melyeknél fogva a kereslet növekedése a kínálat növekedését idézi elő, nem pedig a piaci árak végső fokú emelkedését.

3. [A bérek és a pénzforgalom]

A vita második napján Weston barátunk új formába öntötte régi állításait. Kijelentette: a pénzbérek általános emelkedése következtében ugyanazoknak a béreknek a kifizetéséhez több forgalmi eszközre lesz szükség. Minthogy azonban a forgalmi eszközök összege *rögzített*, hogyan fizethetnek ezzel a rögzített összegű forgalmi eszközzel megnövekedett pénzbéreket? Előbb abból eredt a nehézség, hogy a munkásra pénzbérének emelkedése ellenére rögzített árumennyiség jut; most abból ered, hogy a pénzbérek az áruk rögzített mennyisége ellenére emelkedtek. Persze, ha elvetjük Weston eredeti dogmáját, másodlagos panasza is elesik.

De ki fogom mutatni, hogy ennek a forgalmi eszköz-kérdésnek a legcsekélyebb köze sincs tárgyunkhoz.

Az Önök országában a fizetések mechanizmusa sokkal tökéletesebb, mint Európa bármely más országában. A bankrendszer kiterjedése és központosítása folytán sokkal kevesebb forgalmi eszköz kell ugyanazon értékösszeg

forgalmához és ugyanazon vagy még nagyobb összegű üzletek lebonyolításához. Ami pl. a béreket illeti, az angol gyári munkás hetenként lefizeti bérét a szatócsnak, aki minden héten a bankba küldi a pénzt; a bank hetenként visszajuttatja a gyároshoz, aki megint kifizeti munkásainak és így tovább. Ezzel a módszerrel egy munkás évi bérét, mondjuk 52 £-et ki lehet fizetni egyetlen sovereignnel*, amely minden héten megteszi ugyanazt a körforgást. Ez a mechanizmus még Angliában sem olyan tökéletes, mint Skótországban, és nem egyformán tökéletes mindenütt. Ezért azt látjuk, hogy például néhány mezőgazdasági kerületben a gyáripari kerületekhez képest sokkal több forgalmi eszközre van szükség sokkal kisebb értékösszeg forgalmához.

Ha átkelnek a Csatornán, azt tapasztalják majd, hogy a *pénzbérek* ott sokkal alacsonyabbak, mint Angliában, de hogy forgalmukhoz Németországban, Olaszországban, Svájcban és Franciaországban *sokkal nagyobb összegű forgalmi eszközre* van szükség. Ugyanaz a sovereign nem kerül olyan gyorsan a bankárhoz vagy tér vissza az ipari tőkéshez; és ezért ahelyett, hogy egy sovereignnel forgathatnának évi 52 £-et, talán három sovereign kell 25 £ összegű évi bér forgalmához. Ilymódon, ha a kontinens országait Angliával összehasonlítják, nyomban meglátják, lehetséges, hogy alacsony pénzbérek sokkal nagyobb mennyiségű forgalmi eszközt kívánnak, mint magas pénzbérek, és hogy ez valójában pusztán technikai kérdés, mely egészen távol esik tárgyunktól.

Az általam ismert legjobb számítások szerint ebben az országban a munkásosztály évi jövedelme 250 millió £-re becsülhető. Ez az óriási összeg mintegy 3 millió £ segítségével forog. Tegyük fel, hogy a bérek 50 százalékkal emelkednek. Akkor 3 millió helyett 4 és $^1/_2$ millió £-nyi forgalmi eszközre volna szükség. Mivel a munkás a maga napi kiadásának jelentékeny részét ezüstben és rézben, azaz puszta érmejegyben egyenlíti ki, melynek viszonylagos értékét az aranyhoz a törvény éppoly önkényesen állapítja meg, mint a be nem váltható papírpénzét, a pénzbérek 50 százalékos emelkedése a legvégső esetben mondjuk egymilliónyi összegű sovereign pótlólagos forgalombahozatalát tenné szükségessé. Egymillió, amely most rúdarany vagy érmék alakjában az Angol Bank vagy magánbankárok pincéiben hever, forgalomba kerülne. De még azt a csekély kiadást is, melyet ennek a milliónak a pótlólagos érmévé verése vagy pótlólagos kopása okozna, meg lehetne takarítani és valóban meg is takarítanák, ha a pótlólagos forgalmi eszközök szükségletéből bármilyen súrlódás keletkezne. Mindnyájan tudják, hogy ennek az országnak a forgalmi eszközei két nagy csoportra oszlanak: az egyik fajtát,

* – egy font sterlinges aranypénzzel – *Szerk.*

amely a különféle bankjegyekből áll, az üzletemberek egymás közötti ügyleteiben és a fogyasztók üzletembereknek történő nagyobb fizetéseinél használják, míg a forgalmi eszközök másik fajtája, a fémpénz, a kiskereskedelemben forog. Habár a forgalmi eszközöknek e két fajtája különböző, mégis keveredtek egymással. Így még nagyobb fizetéseknél is jelentős mértékben aranyérme van forgalomban az 5 £-en aluli maradékösszegek kiegyenlítésére. Ha holnap 4 £-es, vagy 3 £-es, vagy 2 £-es bankjegyeket bocsátanának ki, akkor az e forgalmi csatornákat megtöltő aranyérme nyomban kiszorulna onnan, és azokba a csatornákba ömlene, ahol a pénzbérek emelkedése következtében szükség lenne rá. Ilymódon azt a pótlólagos milliót, melyet a bérek 50 százalékos emelkedése megkívánna, elő lehetne teremteni egyetlen sovereign hozzáadása nélkül. Ugyanezt az eredményt el lehetne érni egyetlen új bankjegy nélkül, pótlólagos váltóforgalommal, ahogy Lancashire-ben hosszú ideig ez történt.

Ha a bérráta általános, például 100 százalékos emelkedése, amit Weston polgártárs a mezőgazdasági bérekre vonatkozóan feltételezett, a létfenntartási cikkek árának nagy emelkedését idézné elő, és ez, nézete szerint, a forgalmi eszközök megszerezhetetlen pótlólagos összegét tenné szükségessé, akkor *a bérek általános esésének* ellenkező irányban ugyanazt a hatást kellene előidéznie, ugyanolyan mértékben. Nos, mindnyájan tudják, hogy az 1858 és 1860 közötti évek a legvirágzóbb évek voltak a pamutipar számára, és hogy különösen az 1860-as esztendő ebben a tekintetben páratlanul áll a kereskedelem évkönyveiben, ugyanakkor pedig a többi iparág is nagyban virágzott. A pamutipari munkások bére és az e szakmához kapcsolódó összes többi munkás bére 1860-ban magasabb volt, mint azelőtt bármikor. Jött az amerikai válság és mindezek a bérek hirtelen körülbelül negyedükre estek. Ez az ellenkező irányban 400 százalékos emelkedést jelentett volna. Ha a bérek 5 shillingről 20 shillingre emelkednek, azt mondjuk, hogy 300 százalékkal emelkedtek; ha 20 shillingről 5 shillingre esnek, azt mondjuk, hogy 75 százalékkal estek, de az emelkedés összege az egyik esetben és az esés összege a másik esetben ugyanaz volna, tudniillik 15 shilling. Ez tehát hirtelen és példa nélkül álló változást idézett elő a bérrátában, s egyszersmind a munkások olyan tömegére terjedt ki, amely, ha nemcsak a pamutiparban közvetlenül alkalmazott, de tőle közvetve függő munkásokat is számításba vesszük, 50 százalékkal nagyobb volt, mint a mezőgazdasági munkások száma. Esett-e a búza ára? *Emlékedett*, az 1858 és 1860 közötti három év quarteronkénti 47 sh. 8 d.-nyi évi átlagáráról az 1861 és 1863 közötti három év quarteronkénti 55 sh. 10 d.-nyi évi átlagárára. Ami a forgalmi eszközöket illeti, 1861-ben 8 673 232 £-et vertek a pénzverdében az 1860. évi

3 378 102 £-gel szemben, vagyis 1861-ben 5 295 130 £-gel többet vertek, mint 1860-ban. Igaz, hogy a bankjegyforgalom 1861-ben 1 319 000 £-gel kisebb volt, mint 1860-ban. Vonjuk ezt le. Az 1861. év a virágzó 1860. évhez képest még mindig 3 976 130, vagyis kb. 4 millió £ többletet mutat forgalmi eszközökben; de az Angol Bank rúdaranytartaléka egyidejűleg csökkent, nem egészen, de megközelítőleg ugyanebben az arányban.

Hasonlítsuk össze az 1862. évet 1842-vel. A forgalomban levő áruk értékének és mennyiségének roppant megnövekedésétől eltekintve 1862-ben csupán az angol és walesi vasutak részvényeire, kölcsönkötvényeire stb. szabályosan befizetett tőke 320 millió £-re rúgott; ez az összeg 1842-ben mesésnek tűnt volna. A forgalmi eszközök összmennyisége mégis körülbelül egyenlő volt 1862-ben és 1842-ben, és általában az a tendencia tapasztalható, hogy nemcsak az áruknak, de általában a pénzügyleteknek a hatalmasan növekvő értékével szemben a forgalmi eszközök fokozatosan csökkennek. Weston barátunk álláspontjáról nézve ez megoldhatatlan rejtély.

Ha Weston kissé mélyebben hatolt volna e kérdésbe, rájött volna, hogy a bérektől teljesen eltekintve, és akkor is, ha rögzítettnek tételezzük fel őket, a forgalombahozandó áruk értéke és tömege, valamint általában a lebonyolítandó pénzügyletek összege naponta változik; hogy a kibocsátott bankjegyek összege naponta változik; hogy a fizetések összege, amelyeket minden pénz közbejötte nélkül, váltók, csekkek, könyvhitel, leszámoló intézetek útján bonyolítanak le, naponta változik; hogy amennyire valóban fémpénzre van szükség, az arány a forgalomban levő érmék és a tartalékban levő vagy bankok pincéiben szunnyadó érmék és rúdarany között naponta változik; hogy a nemzeti forgalom által felszívott rúdarany mennyisége és a nemzetközi forgalom céljára külföldre küldött rúdarany mennyisége naponta változik. Rájött volna, hogy a forgalmi eszközök rögzített mennyiségére vonatkozó dogmája szörnyű tévedés, amely nem egyeztethető össze a mindennapi mozgással. Vizsgálni kezdte volna azokat a törvényeket, melyek lehetővé teszik a forgalmi eszközök alkalmazkodását ily folytonosan változó körülményekhez, ahelyett hogy a forgalmi eszközök törvényeinek téves értelmezéséből érvet kovácsoljon a bérek emelése ellen.

4. [Kínálat és kereslet]

Weston barátunk magáévá tette a latin közmondást: „repetitio est mater studiorum", vagyis hogy ismétlés a tanulás anyja, és következésképp eredeti dogmáját megismételte abban az új formában, hogy a forgalmi eszközöknek

a béremelés folytán beálló kevesbedése a tőke csökkenését idézné elő, és így tovább. Minthogy a forgalmi eszközökre vonatkozó vesszőparipáját már letárgyaltam, teljesen fölöslegesnek tartom azoknak a képzelt következményeknek a taglalását, amelyek hiedelme szerint a képzelt forgalmi eszköz-szerencsétlenségből folynak. Ezért azonnal rátérek arra, hogy *egy és ugyanazon dogmáját*, amelyet annyi különböző alakban megismétel, *legegyszerűbb elméleti kifejezésére* visszavezessem.

A kritikátlanság, mellyel Weston kezelte tárgyát, egyetlen megjegyzésből világossá válik. Weston állást foglal a béremelés ellen, illetve a magas bér mint az ilyen emelés következménye ellen. Most megkérdezem tőle: mi magas bér és mi alacsony bér? Miért alacsony például a heti 5 shillinges bér és miért magas a heti 20 shillinges bér? Ha 5 alacsony 20-hoz viszonyítva, 20 még alacsonyabb 200-hoz viszonyítva. Ha valaki a hőmérőről tart előadást, s azzal kezdi, hogy magas és alacsony fokokról szónokol, semmilyen ismeretet sem nyújt. Először meg kell magyaráznia, hogyan állapítják meg a fagypontot és hogyan a forrpontot, és hogy ezeket a mértékadó pontokat természeti törvények határozzák meg, nem pedig a hőmérő eladóinak vagy készítőinek a képzelete. Nos, a bérekre és profitokra vonatkozólag Weston polgártárs nemcsak elmulasztotta, hogy ilyen mértékadó pontokat a gazdasági törvényekből levezessen, hanem még csak szükségét sem érezte annak, hogy keresse őket. Megelégedett azzal, hogy elfogadta a közkeletű vulgáris kifejezéseket: alacsony és magas, mintha rögzített jelentésük lenne, bár nyilvánvaló, hogy a bérek magasnak vagy alacsonynak csak olyan mértékhez viszonyítva nevezhetők, amellyel nagyságukat mérhetjük.

Weston képtelen lesz nekem megmagyarázni, miért adnak bizonyos mennyiségű munkáért bizonyos mennyiségű pénzt. Ha azt felelné, hogy ezt a kínálat és kereslet törvénye szabályozza, először is megkérdezném tőle, miféle törvény szabályozza magát a kínálatot és a keresletet. És ez az ellenvetés tüstént harcképtelenné tenné. A munka kínálata és kereslete közötti viszony folytonos változásoknak van alávetve, és ezzel együtt változnak a munka piaci árai is. Ha a kereslet fölülmúlja a kínálatot, a bérek emelkednek; ha a kínálat fölülmúlja a keresletet, a bérek esnek, jóllehet ilyen körülmények között szükségesnek mutatkozhatik, hogy a kereslet és a kínálat tényleges állapotát például sztrájk vagy valamely más módszer segélyével *ellenőrizzük*. De ha elfogadják, hogy a kínálat és kereslet a béreket szabályozó törvény, akkor éppoly gyermekded, mint haszontalan dolog a béremelés ellen szónokolni, mert a legfőbb törvény szerint, amelyre hivatkoznak, a bérek időszakos emelkedése éppoly szükségszerű és jogos,

mint a bérek időszakos esése. Ha pedig *nem* ismérik el, hogy a kínálat és kereslet a béreket szabályozó törvény, akkor megismétlem a kérdést, miért adnak bizonyos mennyiségű munkáért bizonyos mennyiségű pénzt?

De vegyük a kérdést tágabban is szemügyre. Egészen téves lenne azt képzelni, hogy a munka vagy bármely más áru értékét végső fokon a kínálat és a kereslet szabja meg. Kínálat és kereslet nem szabályoznak egyebet, mint a piaci árak időleges *ingadozásait*. Érthetővé teszik, miért emelkedik egy áru piaci ára az *értéke* fölé, vagy miért esik az alá, de sohasem magyarázhatják meg azt az *értéket* magát. Tegyük fel, hogy kínálat és kereslet egyensúlyozzák egymást, vagy mint a közgazdászok mondják, kölcsönösen fedik egymást. Nos, abban a pillanatban, amikor ezek az ellentétes erők egyenlővé válnak, megbénítják egymást, és nem hatnak többé sem egyik, sem másik irányban. Abban a pillanatban, amikor kínálat és kereslet egyensúlyban vannak, és így nem hatnak többé, egy áru *piaci ára* egybeesik *valóságos értékével*, azzal a normális árral, amely körül piaci árai ingadoznak. Ezért amikor ennek az *értéknek* a természetét vizsgáljuk, semmi dolgunk nincs azokkal az időleges hatásokkal, melyeket kínálat és kereslet a piaci árakra gyakorolnak. A bérre ugyanaz érvényes, mint minden más áru árára.

5. [*Bérek és árak*]

Barátunk összes érvei, legegyszerűbb elméleti kifejezésükre visszavezetve, ebben az egyetlen dogmában oldódnak fel: „*Az áruk árát a bérek határozzák meg, illetve szabályozzák.*"

Ezzel az elavult és túlhaladott tévhittel szemben hivatkozhatnék a gyakorlati megfigyelés tanúságára. Elmondhatnám Önöknek, hogy az angol gyári munkások, bányászok, hajóépítők stb., akiknek munkájáért viszonylag magas bért fizetnek, minden más nemzetet vernek termékeik olcsóságával; ezzel szemben például az angol mezőgazdasági munkást, akinek munkájáért viszonylag alacsony bért fizetnek, majdnem minden más nemzet veri termékeinek drágasága folytán. Kimutathatnám, azzal, hogy egy országon belül az egyik cikket a másikkal és különböző országok áruit egymással összehasonlítom, hogy néhány, inkább látszólagos, mint valóságos kivételtől eltekintve, átlagban a magas bérű munka termel olcsón és az alacsony bérű munka termel drágán. Ez persze nem bizonyítaná, hogy az egyik esetben a munka magas ára és a másik esetben a munka alacsony ára az oka ezeknek a homlokegyenest ellentétes eredményeknek, de minden-

esetre bizonyítaná, hogy nem a munka ára szabja meg az áruk árát. Egészen fölösleges azonban ezt az empirikus módszert alkalmaznunk.

Esetleg tagadhatnák, hogy Weston polgártárs felállította azt a dogmát, hogy *„az áruk árát a bérek határozzák meg, illetve szabályozzák"*. Weston csakugyan sohasem fogalmazta meg ezt. Ellenkezőleg, azt mondta, hogy a profit és a járadék szintén alkotórészei az áruk árának, mert az áruk árából kell fizetni nemcsak a munkás bérét, hanem a tőkés profitját és a földtulajdonos járadékát is. De hogyan alakulnak az ő elgondolásában az árak? Először a bérekből. Azután hozzácsapnak az árhoz valamely pótlólagos százalékot a tőkés javára és másik pótlólagos százalékot a földtulajdonos javára. Tegyük fel, hogy valamely áru termelésében alkalmazott munka bére 10. Ha a profitráta 100 százalék, a tőkés az előlegezett bérhez 10-et csapna hozzá, és ha a járadék rátája szintén a bér 100 százaléka, akkor újabb 10-et csapnának hozzá, és az áru teljes ára 30-ra rúgna. De az árak ilyen meghatározása nem egyéb, mint a bérrel való meghatározásuk. Ha a bér a fenti esetben 20-ra emelkednék, akkor az áru ára 60-ra emelkednék, és így tovább. Ezért a politikai gazdaságtan minden kiérdemesült művelője, aki azt a dogmát vallotta, hogy a bérek szabályozzák az árakat, ezt úgy próbálta bizonyítani, hogy a profitot és a járadékot *csupán a bérhez hozzácsapott pótlólagos százaléknak* tekintette. Természetesen egyikük sem tudta e százalékok határait valamilyen gazdasági törvényre visszavezetni. Ellenkezőleg, úgy látszik, azt hiszik, hogy a profitot a hagyomány, a szokás, a tőkés akarata vagy valamely más hasonlóan önkényes és megmagyarázhatatlan módszer szabja meg. Ha azt állítják, hogy a tőkések közötti konkurrencia szabja meg, ezzel semmit sem mondanak. Ez a konkurrencia minden bizonnyal kiegyenlíti a különböző profitrátákat a különböző szakmákban, vagy redukálja őket egy átlagos színvonalra, de magát ezt a színvonalat, vagyis az általános profitrátát sohasem határozhatja meg.

Mit értünk azon, ha azt mondjuk, hogy az áruk árát a bérek határozzák meg? Minthogy a bér csak a munka árának más elnevezése, ezen azt értjük, hogy az áruk árát a munka ára szabályozza. Mivel az *„ár"* csereérték — és ha értékről beszélek, mindig csereértékről beszélek —, mégpedig *pénzben kifejezett* csereérték, ez az állítás egyenlő azzal, hogy *„az áruk értékét a munka értéke határozza meg"*, vagy hogy *„a munka értéke az általános értékmérő"*.

De hogyan határozzuk meg akkor magát *„a munka értékét"*? Itt holtpontra jutunk. Persze, holtpontra csak akkor, ha logikusan próbálunk gondolkodni. De az említett elmélet képviselői rövid úton végeznek a logikai aggályokkal. Vegyük például Weston barátunkat. Először azt mondta

nekünk, hogy a bérek szabályozzák az áruk árát és hogy ennek következtében az áraknak emelkedniök kell, ha a bérek emelkednek. Azután fordult egyet, s kimutatta, hogy a bérek emelkedése mitsem használna, mert az áruk ára emelkedett és mert a béreket a valóságban azoknak az áruknak az árával mérik, amelyekre elköltik őket. Így tehát kezdjük azzal az állítással, hogy az áruk értékét a munka értéke határozza meg, és végezzük azzal az állítással, hogy a munka értékét az áruk értéke határozza meg. Ide-oda forgolódunk tehát a leghibásabb körben, és nem jutunk semmi eredményre.

Általában kézenfekvő, hogy ha egy áru, mondjuk a munka, a gabona vagy bármely más áru értékét tesszük az érték általános mérőjévé és szabályozójává, csak elodázzuk a nehézséget, mert az egyik értéket egy másik értékkel határozzuk meg, mely a maga részéről szintén meghatározásra szorul.

Ha azt a dogmát, hogy „a bérek határozzák meg az áruk árát", legelvontabb alakjában fejezzük ki, arra lyukadunk ki, hogy „az értéket érték határozza meg" és ez a tautológia azt jelenti, hogy valójában semmit sem tudunk az értékről. Ha ezt az előfeltevést elfogadjuk, akkor minden érvelés a politikai gazdaságtan általános törvényeiről üres fecsegéssé válik. Ezért Ricardo nagy érdeme volt, hogy 1817-ben közzétett „*On the Principles of Political Economy*" c. művében alapjában döntötte meg a régi, közkeletű és elcsépelt téveszmét, hogy „a bérek határozzák meg az árakat", azt a téveszmét, amelyet Adam Smith és francia elődei kutatásaik valóban tudományos részeiben elutasítottak, de amelyet felszínesebb és vulgarizáló fejezeteikben mégis megismételtek.

6. [*Érték és munka*]

Polgártársak! Olyan pontra érkeztem most el, ahol a kérdés tényleges fejtegetésére kell rátérnem. Nem ígérhetem meg, hogy ezt nagyon kielégítő módon teszem majd, mert ahhoz kénytelen lennék a politikai gazdaságtan egész területét átfogni. Csak főbb pontjaiban tudom a kérdést érinteni, mint a francia mondja: „effleurer la question".

Az első kérdés, melyet fel kell tennünk, a következő: Mi egy áru *értéke*? Mi határozza meg ezt az értéket?

Az első pillantásra úgy látszik, hogy egy áru értéke egészen *viszonylagos* valami, s nem állapítható meg anélkül, hogy egy árut ne valamennyi többi áruhoz való viszonyaiban szemléljünk. Valóban, amikor egy áru értékéről, csereértékéről beszélünk, ezen azokat az arányos mennyiségeket értjük,

melyekben ez az áru minden más áruval kicserélhető. De ekkor felmerül a kérdés: mi szabályozza azokat az arányokat, amelyekben az áruk egymással kicserélődnek?

Tapasztalatból tudjuk, hogy ezek az arányok végtelenül sokfélék. Ha egyvalamely árut vizsgálunk, például a búzát, azt tapasztaljuk, hogy egy quarter búza szinte megszámlálhatatlanul sokféle arányban cserélhető ki különböző árukkal. Mégis, minthogy *a búza értéke mindig ugyanaz marad*, akár selyemben, akár aranyban, akár valamely más áruban fejezzük ki, ennek az értéknek olyasvalaminek kell lennie, ami megkülönböztetett és független ezektől a *különböző arányoktól*, amelyekben különböző cikkekkel *kicserélhető*. Meg kell lennie a lehetőségnek, hogy másképpen fejezzük ki, mint a különféle áruk közti különféle egyenletek formájában.

Továbbá, ha azt mondom, hogy egy quarter búza bizonyos arányban kicserélhető vassal, vagy hogy egy quarter búza értéke bizonyos mennyiségű vasban fejeződik ki, akkor azt mondom ezzel, hogy a búza értéke és vas-egyenértéke *egyenlő valamely harmadik dologgal*, amely se nem búza, se nem vas, hiszen feltételezem, hogy ezek ugyanazt a nagyságot fejezik ki két különböző alakban. Tehát mindegyiküknek, mind a búzának, mind a vasnak, egymástól függetlenül, redukálhatóknak kell lenniök erre a harmadik dologra, amely közös mértékük.

Hogy ezt megvilágítsam, igen egyszerű mértani példát veszek segítségül. Ha összehasonlítjuk az összes lehetséges formájú és nagyságú háromszögek területét egymással, vagy ha háromszögeket négyszögekkel vagy bármely más egyenesvonalú alakzattal hasonlítunk össze, miképpen járunk el? Minden háromszög területét olyan kifejezésre redukáljuk, amely teljesen különbözik látható formájától. Minthogy a háromszög természetéből megismertük, hogy területe egyenlő az alap és a magasság szorzatának felével, mindenfajta háromszög és valamennyi egyenesvonalú alakzat különböző értékeit összehasonlíthatjuk egymással, mert valamennyien feloldhatók bizonyos számú háromszögre.

Ugyanezt az eljárási módot kell alkalmaznunk az áruk értékénél. Valamennyit egy közös kifejezésre kell tudnunk redukálni, csak azon arányok szerint különböztetve meg őket egymástól, amelyekben ezt az azonos mértéket tartalmazzák.

Mivel az áruk *csereértékei* csak *társadalmi funkciói* ezeknek a dolgoknak, és semmi közük sincsen *természeti* tulajdonságaikhoz, mindenekelőtt azt kell kérdeznünk: Mi minden áru közös *társadalmi szubsztanciája*? A *munka*. Hogy egy árut termeljünk, bizonyos mennyiségű munkát kell reá fordítani vagy benne feldolgozni. És nem egyszerűen *munkát* mondok, hanem *társa-*

dalmi munkát. Aki egy cikket saját közvetlen használatára termel, hogy maga fogyassza el, az *terméket*, de nem *árut* állít elő. Mint önmagát eltartó termelőnek semmi köze a társadalomhoz. De hogy *árut* termeljen valaki, nemcsak olyan cikket kell termelnie, amely valamely *társadalmi* szükségletet elégít ki, hanem munkájának magának is a társadalom által kifejtett összmunka egy részét kell alkotnia. Alárendelve kell lennie a *társadalmon belüli munkamegosztásnak*. Munkája semmi a többi részmunka nélkül, és a maga részének ezeket *ki* kell *egészítenie*.

Ha az *árukat mint értékeket* tekintjük, akkor kizárólag abból az egyetlen szempontból tekintjük őket, hogy *realizált, megrögzített*, vagy ha úgy tetszik, *kikristályosodott társadalmi munkát* képviselnek. Ebben a tekintetben csak abban *különbözhetnek* egymástól, hogy nagyobb vagy kisebb mennyiségű munkát képviselnek-e, ahogy például nagyobb mennyiségű munka lehet feldolgozva egy selyemzsebkendőben, mint egy téglában. De hogyan mérjük a *munkamennyiségeket*? *Azzal az idővel, ameddig a munka tart*, a munkát ekképpen órákkal, napokkal stb. mérve. Hogy ezt a mértéket alkalmazhassuk, természetesen az összes munkafajtákat átlagos vagy egyszerű munkára mint egységükre kell visszavezetnünk.

Ilymódon erre a következtetésre jutunk: egy árunak azért van *értéke*, mert *társadalmi munka kikristályosodása*. Értékének *nagysága*, illetve *viszonylagos* értéke e benne foglalt társadalmi szubsztancia nagyobb vagy kisebb mennyiségétől, vagyis a termeléséhez szükséges munka viszonylagos tömegétől függ. Az *áruk viszonylagos értékét* tehát a *bennük feldolgozott, realizált, megrögzített munka mennyisége* vagy *összege* határozza meg. Azok a *viszonos* árumennyiségek, amelyek *ugyanazon munkaidő* alatt termelhetők meg, *egyenlőek*. Vagy: az egyik áru értéke úgy viszonylik a másik áru értékéhez, mint ahogy az egyikben megrögzített munkamennyiség viszonylik a másikban megrögzített munkamennyiséghez.

Az a gyanúm, hogy sokan kérdezik majd Önök közül: igazán olyan nagy a különbség vagy van-e egyáltalán különbség aközött, hogy az áruk értékét a *bérek* határozzák meg, és aközött, hogy a termelésükhöz szükséges *viszonylagos munkamennyiségek* határozzák meg? De tudniok kell, hogy a munka *díjazása* és a munka *mennyisége* két teljesen különnemű dolog. Tegyük fel például, hogy egy quarter búzában és egy uncia aranyban *egyenlő mennyiségű munka* van megrögzítve. Azért folyamodom ehhez a példához, mert ezt használta *Benjamin Franklin* 1729-ben* megjelent, „*A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency*" c. első tanulmányában, amelyben

* *A kéziratban tévesen*: 1721-ben – *Szerk.*

mint az elsők egyike rájött az érték igazi természetére. Nos, feltesszük tehát, hogy egy quarter búza és egy uncia arany *egyenlő értékek*, illetve *egyenértékek*, mert *egyenlő mennyiségű átlagos munka kikristályosodásai*, mindegyikük ennyi meg ennyi nap vagy hét bennük megrögzített munkáját tartalmazza. Amikor a búza és arany viszonylagos értékét ekképpen meghatározzuk, tekintetbe vesszük-e bármi módon is a mezőgazdasági munkás és a bányász *bérét*? Semmiképpen. Teljesen *meghatározatlanul* hagyjuk, hogy *hogyan* fizették meg napi vagy heti munkájukat, sőt még azt is, alkalmaztak-e egyáltalán bérmunkát. Ha bérmunkát alkalmaztak, a bérek igen egyenlőtlenek lehettek. Lehet, hogy az a munkás, akinek a munkája a quarter búzában realizálódott, csak két bushel búzát kapott, a bányászatban alkalmazott munkás pedig talán az uncia arany felét kapta. Vagy, feltéve, hogy bérük egyenlő, ezek a bérek a legkülönbözőbb arányokban eltérhetnek az általuk termelt áruk értékétől. Rúghatnak a quarter búzának vagy uncia aranynak a felére, harmadára, negyedére, ötödére, vagy bármilyen más hányadára. Persze, *bérük* nem *haladhatja meg* az általuk termelt áruk értékét, nem lehet *magasabb*, de minden lehetséges mértékben lehet *alacsonyabb. Bérüknek határt szab* termékeik *értéke*, de *termékeik értékének* nem szab határt bérük. És ami a legfontosabb, az értékeknek, például a búza és az arany viszonylagos értékének megállapítása az alkalmazott munka értékére, vagyis a *bérekre* való minden tekintet nélkül történik. Az áruk értékének a *bennük megrögzített munka viszonylagos mennyisége* által történő meghatározása tehát egészen másvalami, mint az a tautologikus módszer, amely az áruk értékét a munka értékével, illetve a *bérekkel* határozza meg. Ezt a pontot azonban vizsgálódásunk folyamán még jobban megvilágítjuk.

Amikor egy áru csereértékét kiszámítjuk, az *utoljára* alkalmazott munkamennyiséghez hozzá kell adnunk az *előzőleg* az áru nyersanyagában feldolgozott munkamennyiséget, és azt a munkát, melyet az ilyen munkánál segítségül vett felszerelésekre, szerszámokra, gépi berendezésre és épületekre fordítottak. Így például bizonyos mennyiségű pamutfonal értéke a gyapothoz a fonási folyamatban hozzáadott munkamennyiségnek, a gyapotban magában előzőleg realizált munkamennyiségnek, a szénben, olajban és más felhasznált segédanyagokban realizált munkamennyiségnek, a gőzgépben, az orsókban, a gyárépületben stb. megrögzített munkamennyiségnek a kikristályosodása. A tulajdonképpeni termelési szerszámokat, úgymint a munkaeszközöket, gépi berendezést, épületeket hosszabb vagy rövidebb időszakon át újra meg újra használják ismétlődő termelési folyamatokban. Ha egyszerre használnák el őket, mint a nyersanyagokat, akkor egész értékük egyszerre átmenne az árukra, amelyeknek termelésében segédkeznek. De mivel

például egy orsót csak fokozatosan használnak el, ezért átlagszámítást végeznek azon az alapon, hogy mennyi az orsó átlagos élettartama és mennyi az átlagos elhasználódása, illetve kopása bizonyos időszak, mondjuk egy nap alatt. Ilyen módon kiszámítjuk, mennyi megy át az orsó értékéből az egy nap alatt font fonalba és mennyi jut ennélfogva a például egy font fonalban realizált egész munkamennyiségből az orsóban előzőleg realizált munkamennyiségre. Mostani célunk szempontjából nem szükséges, hogy ennél a pontnál tovább időzzünk.

Úgy tűnhetne, hogy ha egy áru értékét *a termelésére fordított munka mennyisége* határozza meg, akkor minél lustább vagy ügyetlenebb valaki, annál értékesebb az áruja, mert annál több munkaidőt kívánt meg az áru elkészítése. De ez súlyos tévedés lenne. Bizonyára emlékeznek arra, hogy a *„társadalmi* munka" kifejezést használtam és ez a megjelölés, *„társadalmi"*, számos mozzanatot foglal magában. Ha azt mondjuk, hogy egy áru értékét a benne feldolgozott vagy kikristályosodott *munkamennyiség* határozza meg, ezen azt a *munkamennyiséget* értjük, amely az áru termeléséhez adott társadalmi állapotban, bizonyos társadalmi átlagos termelési feltételek között, az alkalmazott munka adott társadalmi átlagintenzitása és átlagos ügyessége mellett *szükséges*. Amikor Angliában a mechanikai szövőszék konkurrálni kezdett a kézi szövőszékkel, a régebbi munkaidőnek csak a felére volt szükség, hogy adott mennyiségű fonalat egy yard perkállá vagy posztóvá változtassanak át. A szegény kéziszövő most napi 17–18 órát dolgozott a régebbi 9 vagy 10 óra helyett. Mégis 20 órai munkájának terméke most csak 10 társadalmi munkaórát képviselt, vagyis 10 órai olyan munkát, mely társadalmilag szükséges bizonyos mennyiségű fonalnak szövött áruvá változtatásához. 20 órája termékének tehát nem volt több értéke, mint azelőtt 10 órája termékének.

Ha tehát az áruk csereértékét a bennük realizált társadalmilag szükséges munka mennyisége szabja meg, akkor az áru megtermeléséhez szükséges munkamennyiség minden növekedésének emelnie, minden csökkenésének kisebbítenie kell az értékét.

Ha bizonyos áruk termeléséhez szükséges bizonyos munkamennyiségek állandóak maradnának, viszonylagos értékeik is állandóak volnának. De ez az eset nem forog fenn. Valamely áru termeléséhez szükséges munkamennyiség folyton változik az alkalmazott munka termelőerejének változásával. Minél nagyobb a munka termelőereje, annál több termék készül el egy adott munkaidő alatt; és minél kisebb a munka termelőereje, annál kevesebb készül el ugyanazon idő alatt. Ha például a népesség szaporodása következtében kevésbé termékeny földet is művelésbe kellene venni, ugyanazt a termékmennyiséget csak nagyobb munkamennyiség ráfordításával lehetne elérni, és a

mezőgazdasági termékek értéke következésképp emelkednék. Másrészt nyilvánvaló, hogy ha egyetlen fonómunkás a modern termelési eszközökkel egy munkanap alatt sok ezerszer több gyapotot változtat át fonallá, mint amennyit ugyanannyi idő alatt rokkával tudott megfonni, akkor minden egyes font gyapot sok ezerszer kevesebb fonómunkát szív magába, mint azelőtt, és ezért a minden egyes font gyapothoz fonással hozzáadott érték ezerszerte kisebb lesz, mint azelőtt. A fonal értéke ennek megfelelően esik majd.

A különböző népek különböző természeti energiáitól és szerzett munkajártasságától eltekintve, a munka termelőereje szükségképpen főleg a következőktől függ:

1. a munka *természeti* feltételeitől, mint pl. a föld, a bányák stb. termékenysége;

2. a *munka társadalmi erőinek* haladó tökéletesedésétől, ami következménye a nagyban való termelésnek, a tőkekoncentrációnak és a munka kombinálásának, a munkamegosztásnak, a gépi berendezésnek, a tökéletesített módszereknek, vegyi és egyéb természeti erők alkalmazásának, az idő és távolság megrövidítésének közlekedési és szállítási eszközök révén és valamennyi egyéb találmánynak, amelyek segítségével a tudomány a természeti erőket a munka szolgálatába kényszeríti és amelyek révén a munka társadalmi vagy kooperatív jellege fejlődik. Minél nagyobb a munka termelőereje, annál kevesebb munkát fordítanak egy adott termékmennyiségre; ezért annál kisebb e termékek értéke. Minél kisebb a munka termelőereje, annál több munkát fordítanak ugyanarra a termékmennyiségre; ezért értéke annál nagyobb. Ennélfogva mint általános törvényt állapíthatjuk meg:

Az áruk értéke egyenes arányban van a termelésükben alkalmazott munkaidővel és fordított arányban az alkalmazott munka termelőerejével.

Mivel eddig csak az *értékről* beszéltem, hozzáfűzök néhány szót az *árról* is, amely az érték sajátos megjelenési formája.

Önmagában véve az ár nem egyéb, mint az *érték pénzkifejezése*. Ebben az országban pl. minden áru értékét aranyárakban fejezik ki, míg a kontinensen főleg ezüstárakban. Az arany vagy ezüst értékét, mint minden más áruét, az előállításukhoz szükséges munkamennyiség szabja meg. Önök nemzeti termékeik bizonyos mennyiségét, amelyben nemzeti munkájuk bizonyos mennyisége kristályosodott ki, kicserélik az aranyat és ezüstöt termelő országok termékeivel, amelyekben az *ő* munkájuk bizonyos mennyisége kristályosodott ki. Ilyen módon, valójában a csere útján, tanulják meg aranyban és ezüstben kifejezni minden áru értékét, vagyis a reá fordított munkamennyiségeket. Ha valamivel közelebbről veszik szemügyre az *érték pénzkifejezését*, vagy ami ugyanaz, az *érték átváltozását árrá*, látni fogják, hogy ezzel a folya-

mattal minden áru *értékének független* és *egynemű formát* adnak, vagyis ezeket az értékeket mint *egyenlő* társadalmi munka mennyiségeit fejezik ki. Amennyiben az ár csak az érték pénzkifejezése, Adam Smith *természetes árnak*, a francia fiziokraták pedig *„prix nécessaire"-nek** nevezik.

Mi mármost a viszony *érték* és *piaci árak*, illetve *természetes árak* és *piaci árak* között?

Mindnyájan tudják, hogy a *piaci ár* minden egyazon fajta árunál *ugyanaz*, akármilyen különbözőek is az egyes termelők termelési feltételei. A piaci ár csak azt az *átlagos társadalmi munkamennyiséget* fejezi ki, amely átlagos termelési feltételek között szükséges ahhoz, hogy a piacot bizonyos cikk bizonyos tömegével ellássák. Ezt az árat bizonyos fajta áru össztömegének alapján számítják ki.

Ennyiben valamely áru *piaci ára* egybeesik annak *értékével*. Másfelől a piaci árak ingadozásai – az, hogy azok hol az érték vagy természetes ár fölé emelkednek, hol alája süllyednek – a kínálat és kereslet hullámzásaitól függnek. A piaci árak folyton eltérnek az értéktől, de mint *Adam Smith* mondja:

„A természetes ár az a központi ár, amely felé az áruk árai folytonosan gravitálnak. Különböző véletlenek néha jóval föléje emelhetik, néha pedig valamivel alája is szoríthatják. De akármilyenek is az akadályok, melyek az árakat visszatartják attól, hogy a nyugalom és állandóság e központjában megállapodjanak, mégis állandóan feléje törekszenek."[115]

Nem térhetek most ki részletesen erre a dologra. Elég annyi, hogy *ha* a kínálat és kereslet egyensúlyban van, akkor az áruk piaci ára megfelel természetes áruknak, vagyis értéküknek, amelyet a termelésükhöz szükséges munkamennyiség határoz meg. De a kínálatnak és keresletnek állandóan törekednie *kell* arra, hogy egyensúlyba kerüljön, bár ez csak olymódon történik, hogy az egyik ingadozást kiegyenlíti a másik, az emelkedést a csökkenés, és fordítva. Ha nemcsak a napi ingadozásokat vesszük figyelembe, hanem a piaci árak mozgását hosszabb időszakon át elemezzük, mint ezt pl. Tooke úr tette *„History of Prices"* c. munkájában, azt találjuk, hogy a piaci árak ingadozásai, eltérésük az értékektől, emelkedésük és esésük közömbösítik és kiegyenlítik egymást, úgyhogy eltekintve a monopóliumok hatásától és néhány más módosulástól, amelyeket most nem érinthetek, mindenfajta áru átlagosan a maga *értékén* vagy természetes árán kel el. Az átlagos időszakok, amelyek alatt a piaci árak ingadozásai kiegyenlítik egymást, a különböző fajta áruknál különbözőek, mert az egyik fajta árunál a kínálat könnyebben alkalmazkodhat a kereslethez, mint a másiknál.

* – *„szükséges árnak"* – *Szerk.*

Ha tehát, általánosabban szólva, és hosszabb időszakokat felölelve, mindenfajta áru az értékén kel el, akkor badarság feltételezni, hogy a profit – nem az egyéni eseteket, hanem a különböző szakmák állandó és szokásos profitjait tekintve – az áruk árainak megtetézéséből, illetve abból fakad, hogy *értékükön* fölüli áron adják el őket. Ennek a nézetnek a tarthatatlansága nyilvánvaló, mihelyt általánosítjuk. Amit valaki mint eladó állandóan nyerne, azt mint vevőnek állandóan el kellene veszítenie. Mit sem segít, ha azt mondjuk, hogy vannak, akik vásárolnak, anélkül hogy eladnának, vagy akik fogyasztanak, anélkül hogy termelnének. Amit ezek az emberek a termelőknek fizetnek, azt előbb ingyen kellene tőlük megkapniok. Ha valaki először elveszi a pénzünket és azután visszaadja ezt a pénzt azáltal, hogy megveszi áruinkat, sohasem fogunk meggazdagodni azáltal, hogy áruinkat túl drágán adjuk el ugyanennek az embernek. Az ilyenfajta ügylet csökkentheti a veszteséget, de sohasem fog profitot realizálni.

Hogy tehát a *profit általános természetét* megmagyarázzuk, abból az elvből kell kiindulnunk, hogy az árukat átlagosan *valóságos értékükön adják el*, és hogy *a profitot úgy szerzik, hogy az árukat értékükön*, vagyis a bennük realizált munkamennyiség arányában *adják el*. Ha a profitot e feltételezés alapján nem tudják megmagyarázni, akkor sehogy sem tudják megmagyarázni. Ez látszólag paradox és ellentmond a mindennapi megfigyelésnek. De az is paradox, hogy a Föld forog a Nap körül, és hogy a víz két igen gyúlékony gázból tevődik össze. A tudományos igazság mindig paradox, ha a mindennapi tapasztalat alapján ítéljük meg, amely a dolgoknak csak megtévesztő látszatát ragadja meg.

7. A munkaerő

Most, hogy – amennyire ez ilyen futólagos módon lehetséges volt – *az értéknek, bármely áru értékének* természetét megvizsgáltuk, figyelmünket a *munka* sajátlagos *értékére* kell irányítanunk. És itt ismét olyasmivel kell Önöket meghökkentenem, ami paradoxnak látszik. Önök valamennyien meg vannak győződve arról, hogy amit a munkások naponta eladnak, az a munkájuk; hogy tehát a munkának ára van, és minthogy valamely áru ára csak értékének pénzkifejezése, bizonyosan kell olyasvalaminek lennie, mint a *munka értéke*. Ámde olyasvalami, amit a szó közönséges értelmében véve a *munka értékének* neveznek, nem létezik. Láttuk, hogy egy áru értékét a benne kikristályosodott szükséges munkamennyiség alkotja. Ha mármost ezt az értékfogalmat alkalmazzuk, hogyan határozhatjuk meg teszem egy tízórás munkanap értékét? Mennyi munkát tartalmaz egy ilyen nap? Tíz órai

munkát. Ha azt mondanók, hogy egy tízórás munkanap értéke egyenlő tíz órai munkával, illetve a tízórás munkanapban foglalt munkamennyiséggel, ez tautologikus, és a tetejébe értelmetlen kifejezés volna. Persze, ha már egyszer megtaláltuk *„a munka értéke"* kifejezés igazi, de rejtett értelmét, módunk lesz arra, hogy az értéknek ezt az ésszerűtlen és látszólag képtelen alkalmazását megmagyarázzuk, éppúgy, ahogy az égitestek látszólagos, illetve pusztán tüneti mozgásait megmagyarázhatjuk, mihelyt valóságos mozgásukat megismertük.

Amit a munkás elad, az nem közvetlenül a *munkája*, hanem a *munkaereje*, az efeletti ideiglenes rendelkezést engedi át a tőkésnek. Annyira ez az eset, hogy nem tudom, angol törvény van-e erre, de a kontinensen egyes törvények okvetlenül megszabják a *maximális időt*, amelyre valaki eladhatja munkaerejét. Ha megengednék, hogy munkaerejét bármekkora időtartamra eladja, nyomban feléledne a rabszolgaság. Az ilyen eladás, ha például az egész életidejére szólna, az eladót rögtön munkáltatójának életfogytiglani rabszolgájává tenné.

Thomas Hobbes, Anglia egyik legrégibb közgazdásza és legeredetibb filozófusa, *„Leviathan"-jában* már ösztönösen rátapintott erre a kérdésre, amely minden utódjának a figyelmét elkerülte. Kijelenti: *„Egy ember értéke* vagy *becse*, mint minden más dologé, az *ára*: vagyis annyi, amennyit *ereje használatáért* adnak."[116]

Ebből az alapból kiindulva éppen úgy meg tudjuk határozni a *munka értékét*, mint minden más áruét.

De mielőtt ezt tesszük, felvetjük a kérdést, hogyan jön létre az a furcsa jelenség, hogy a piacon olyan vevők csoportja található, akik birtokosai a földnek, a gépi berendezésnek, a nyersanyagoknak és a megélhetési eszközöknek, csupa olyan dolognak, amelyek – kivéve a földet a nyers állapotában – *munkatermékek*, a másik oldalon pedig olyan eladók csoportja, akiknek munkaerejükön, dolgos kezükön és agyukon kívül nincs mit eladniok? Miért van az, hogy az egyik csoport folyvást vásárol, hogy profitra tegyen szert és gazdagodjék, míg a másik csoport folyvást elad, hogy életét fenntartsa. Ennek a kérdésnek a vizsgálata annak a vizsgálata lenne, amit a közgazdászok *„előzetes* vagy *eredeti felhalmozásnak"* neveznek, amit azonban *eredeti kisajátításnak* kellene nevezni. Akkor kiderülne, hogy ez az úgynevezett *eredeti felhalmozás* semmi egyebet nem jelent, mint olyan történelmi folyamatok sorozatát, amelyek eredményeként *felbomlott* a dolgozó ember és munkaeszközei között fennálló *eredeti egység*. Ez a vizsgálat azonban jelenlegi tárgyam keretein kívül esik. Miután a munka embere és a munka eszközei már *különváltak*, ez az állapot fennmarad és állandóan

növekvő szinten újratermelődik mindaddig, amíg a termelési mód új és gyökeres forradalma megint megdönti, és az eredeti egységet új történelmi formában helyreállítja.

Mi tehát a *munkaerő értéke*?

Akárcsak minden más áru értékét, a munkaerő értékét is a termeléséhez szükséges munkamennyiség határozza meg. Egy ember munkaereje csupán élő személyiségében létezik. Az embernek bizonyos tömegű létfenntartási eszközt kell elfogyasztania, hogy felnőjön és életét fenntartsa. De az ember, akár a gép, elkopik és pótolni kell egy másik emberrel. A *saját* fenntartásához szükséges létfenntartási eszközök tömegén kívül szüksége van a létfenntartási eszközöknek egy további mennyiségére is, hogy bizonyos számú gyermeket felnevelhessen, akik őt a munkapiacon pótolni és a munkások faját megörökíteni hivatottak. Ezenkívül munkaereje fejlesztésére és bizonyos jártasság megszerzésére az értékeknek egy további mennyiségét kell fordítania. Célunkra elegendő, ha csak *átlag*munkát veszünk tekintetbe, amelynek nevelési és fejlesztési költsége elenyésző nagyság. Meg kell azonban ragadnom az alkalmat annak megállapítására, hogy amiképp a különböző minőségű munkaerők termelési költségei különböznek, úgy a különböző szakmákban alkalmazott munkaerők értékeinek is különbözniök kell. A *bérek egyenlőségének* jelszava tehát tévedésen nyugszik, *dőre* óhajon, amely sohasem teljesülhet. Ez a jelszó annak a hamis és felszínes radikalizmusnak a hajtása, amely elfogad bizonyos előfeltevéseket, de ki akar térni a következtetések elől. A bérrendszér bázisán a munkaerő értékét úgy állapítják meg, mint minden más áruét; mivel pedig a munkaerő különböző fajtáinak különböző az értéke, illetve termelésükhöz különböző munkamennyiségekre van szükség, különböző árakat *kell* elérniök a munkapiacon. A bérrendszer bázisán *egyenlő vagy akár méltányos díjazást* követelni ugyanannyi, mint a rabszolgarendszer bázisán *szabadságot* követelni. Amit tehát Önök igazságosnak vagy méltányosnak tekintenek, az szóba sem jöhet. A kérdés az: mi szükséges és elkerülhetetlen egy adott termelési rendszerben?

Az elmondottakból következik, hogy a *munkaerő értékét* azoknak a *létfenntartási eszközöknek az értéke* határozza meg, amelyek a munkaerő termeléséhez, fejlesztéséhez, fenntartásához és megörökítéséhez szükségesek.

8. Az értéktöbblet termelése

Mármost tegyük fel, hogy egy dolgozó ember napi létfenntartási eszközeinek átlagos mennyisége *6 órai átlagmunkával* termelhető meg. Tegyük fel ezenkívül, hogy 6 órai átlagmunka van realizálva 3 shillingnyi arany-

mennyiségben is. Akkor 3 shilling volna az *ára*, vagyis pénzkifejezése az illető *munkaereje napi értékének*. Ha napi 6 órát dolgoznék, naponta annyi értéket termelne, amennyi elegendő arra, hogy napi létfenntartási eszközeinek átlagos mennyiségét megvásárolja, vagyis önmagát mint dolgozó embert fenntartsa.

De emberünk bérmunkás. Ezért munkaerejét el kell adnia egy tőkésnek. Ha napi 3 shillingért vagy heti 18 shillingért adja el, akkor értékén adja el. Tegyük fel, hogy emberünk fonómunkás. Ha napi 6 órát dolgozik, akkor napi 3 shilling értéket tesz hozzá a gyapothoz. Ez az érték, melyet naponta hozzátesz, pontos egyenértéke volna annak a bérnek vagy munkaereje árának, melyet naponta kap. De ebben az esetben a tőkés semmiféle *értéktöbblethez* vagy *többlettermékhez nem* jutna. Itt érkezünk tehát a dolog bökkenőjéhez.

A munkás munkaerejének megvásárlásával és értékének kifizetésével a tőkés, akárcsak minden más vevő, szert tett arra a jogra, hogy a megvásárolt árut elfogyassza vagy elhasználja. Egy ember munkaerejét úgy fogyasztják vagy használják el, hogy dolgoztatják, mint ahogy egy gépet úgy fogyasztanak vagy használnak el, hogy járatják. A tőkés tehát azzal, hogy megvette a munkás munkaerejének napi vagy heti értékét, megszerezte a jogot arra, hogy ezt a munkaerőt az *egész nap vagy hét* folyamán használja vagy dolgoztassa. A munkanapnak vagy a munkahétnek persze vannak bizonyos határai, de ezt majd később fogjuk behatóbban megvizsgálni.

Egyelőre figyelmüket egy döntő pontra akarom irányítani.

A munkaerő *értékét* az a munkamennyiség határozza meg, amely fenntartására vagy újratermelésére szükséges, de e munkaerő *használatának* csak a munkás életenergiája és testi ereje szab határt. A munkaerő napi vagy heti *értéke* teljesen különböző ennek az erőnek napi vagy heti *gyakorlásától*, mint ahogy a takarmány, melyre egy lónak szüksége van és az az idő, ameddig a ló a lovast hordozni tudja, két teljesen különböző dolog. A munkamennyiség, amely határt szab a munkás munkaereje *értékének*, semmiképpen sem határa annak a munkamennyiségnek, amelyet munkaereje teljesíteni képes. Vegyük például fonómunkásunkat. Láttuk, hogy munkaerejének napi újratermeléséhez naponta 3 shillingnyi értéket kell újratermelnie, amit napi 6 órai munkával elvégez. De ez nem teszi őt képtelenné arra, hogy naponta 10–12 vagy még több órát dolgozzék. De a tőkés, amikor megfizeti a fonómunkás munkaerejének napi vagy heti *értékét*, szert tett arra a jogra, hogy ezt a munkaerőt *egész nap vagy egész héten* használja. Dolgoztatni fogja ennélfogva, mondjuk, napi *12* órát. A 6 órán *felül és túl* tehát, amely szükséges, hogy bérét, illetve munkaereje értékét

pótolja, *6 további órát* kell majd dolgoznia. Ezeket az órákat a *többletmunka* óráinak fogom nevezni, s ez a többletmunka *értéktöbbletben* és *többlettermékben* fog realizálódni. Ha pl. fonómunkásunk napi 6 órai munkájával 3 shilling értéket tesz hozzá a gyapothoz, olyan értéket, mely pontos egyenértéke bérének, akkor 12 óra alatt 6 shilling értéket tesz hozzá a gyapothoz, és ezzel *arányban álló többletfonalat* termel. Minthogy munkaerejét eladta a tőkésnek, az általa alkotott egész érték vagy termék a tőkésé, munkaerejének időleges tulajdonosáé. A tőkés tehát 3 shilling előlegezésével 6 shilling értéket realizál, mert olyan érték előlegezéséért, amelyben 6 munkaóra kristályosodott ki, olyan értéket kap vissza, amelyben 12 munkaóra kristályosodott ki. Ennek a folyamatnak napi megismétlésével a tőkés naponta előlegez 3 shillinget és naponta zsebre vág 6 shillinget, amelynek egyik felét megint bérfizetésre fogja fordítani, és a másik fele lesz az *értéktöbblet*, amelyért a tőkés nem fizet egyenértéket. *A tőke és a munka közötti cserének ezen a fajtáján* alapszik a tőkés termelés, illetve a bérrendszer, és ez a cserefajta szükségszerű eredményként mindig újratermeli a munkást mint munkást és a tőkést mint tőkést.

Az *értéktöbblet rátája*, ha minden egyéb körülmény változatlan marad, a munkanapnak a munkaerő-érték újratermeléséhez szükséges része és a tőkés számára végzett *többletidő* vagy *többletmunka* közti aránytól függ. Az értéktöbblet rátája tehát attól az *aránytól* függ, *amelyben a munkanapot meghosszabbítják azon mértéken túl*, melyben a munkás munkájával csak munkaereje értékét termelné újra, azaz bérét pótolná.

9. A munka értéke

Vissza kell most térnünk *„a munka értéke, illetve ára"* kifejezéshez. Láttuk, hogy ez valójában csak a munkaerő értéke, ezt pedig a munkaerő fenntartásához szükséges áruk értéke méri. De mivel a munkás a bérét csak munkájának elvégzése *után* kapja meg, s azonkívül tudja, hogy amit a tőkésnek ténylegesen ad, az a munkája, ezért munkaerejének értéke vagy ára szükségképpen úgy jelenik meg neki, mint *magának a munkájának ára* vagy *értéke*. Ha munkaerejének ára 3 shilling, amelyben 6 munkaóra realizálódik, és ha 12 órát dolgozik, ezt a 3 shillinget szükségképpen 12 munkaóra értékének vagy árának tekinti, bár ez a 12 munkaóra 6 shilling értékben realizálódik. Ebből két dolog következik:

Először: A *munkaerő értéke vagy ára* azt a látszatot ölti, hogy *magának a munkának az ára vagy értéke*, bár szigorúan véve a munka értéke és ára értelmetlen kifejezések.

Másodszor: Jóllehet a munkás napi munkájának csak egy része van *megfizetve*, a másik része *nincs megfizetve*, s éppen ez a meg nem fizetett vagy többletmunka alkotja azt az alapot, amelyből az *értéktöbblet* vagy *profit* képződik, mégis úgy látszik, mintha az egész munka megfizetett munka volna.

Ez a hamis látszat különbözteti meg a *bérmunkát* a munka más *történelmi* formáitól. A bérrendszer bázisán még a *meg nem fizetett* munka is *megfizetett munkának* látszik. Ezzel szemben a *rabszolga* esetében munkájának még az a része is, amelyet megfizetnek, mint meg nem fizetett jelenik meg. A rabszolgának természetesen élnie kell, hogy dolgozhassék és munkanapjának egy része arra szolgál, hogy saját fenntartásának értékét pótolja. De mivel a rabszolga és ura nem kötnek üzletet, és a két fél között nem megy végbe adásvételi aktus, úgy látszik, mintha a rabszolga az egész munkáját ingyen adná.

Vegyük másrészt a jobbágyparasztot, úgy, ahogy nyugodtan mondhatom, még a tegnapi napig egész Kelet-Európában létezett. Ez a paraszt például 3 napot dolgozott önmagának, saját földjén, illetve a neki kiosztott földön, a másik 3 napon pedig ingyen kényszermunkát végzett ura birtokán. Itt tehát a munka megfizetett és meg nem fizetett részei láthatóan el voltak egymástól választva, el voltak választva időben és térben, s liberálisainkat erkölcsi felháborodás töltötte el: micsoda természetellenes gondolat, hogy embereket ingyen dolgoztassanak.

Valójában azonban egyre megy, hogy heti 3 napot önmagának dolgozik-e valaki a saját földjén és 3 napot ura birtokán ingyen, vagy pedig a gyárban vagy a műhelyben naponta 6 órát dolgozik önmagának és 6 órát a munkáltatójának, jóllehet az utóbbi esetben a munka megfizetett és meg nem fizetett részei elválaszthatatlanul összekeveredtek, és az egész ügyletnek a természetét teljesen elfedi *egy szerződés közbejötte* és a hét végén kapott *fizetség*. Az ingyenes munka az egyik esetben önként adottnak, a másikban kényszerűnek látszik. Ez az egész különbség.

Amikor a „*munka értéke*" szót használom, ezt csak mint közkeletű konyhakifejezést használom a „*munkaerő értékére*".

10. Profitra úgy tesznek szert, hogy az árut értékén adják el

Tegyük fel, hogy egy átlagmunkaóra 6 penny értékben realizálódik, vagy 12 átlagmunkaóra 6 shillingben. Tegyük fel továbbá, hogy a munka értéke 3 shilling, illetve 6 munkaóra terméke. Ha mármost valamely árura

elhasznált nyersanyagban, gépi berendezésben stb. 24 átlagmunkaóra volt realizálva, akkor az áru értéke 12 shilling lenne. Ha ezenkívül a tőkés által alkalmazott munkás 12 munkaórát tesz hozzá ezekhez a termelési eszközökhöz, akkor ez a 12 óra további 6 shilling értékben realizálódik. A *termék összértékét* tehát 36 órai realizált munka alkotná, és 18 shillinggel lenne egyenlő. Minthogy azonban a munka értéke, vagyis a munkásnak fizetett bér csak 3 shilling, a tőkés a munkás által elvégzett és az áru értékében realizálódott 6 órai többletmunkáért nem fizetett volna egyenértéket. Azáltal tehát, hogy ezt az árut értékén, 18 shillingért, adja el, a tőkés 3 shillingnyi olyan értéket realizál, amelyért nem fizetett egyenértéket. Ez a 3 shilling alkotná a tőkés által bezsebelt értéktöbbletet, illetve profitot. A tőkés tehát nem úgy realizálja a 3 shilling profitot, hogy áruját értékén *felüli* áron, hanem úgy, hogy a *valódi értékén* adja el.

Egy áru értékét a benne foglalt *teljes munkamennyiség* határozza meg. De ennek a munkamennyiségnek egy része olyan értékben realizálódott, amelyért bérek formájában egyenértéket fizettek; egy másik része olyan értékben realizálódott, amelyért *nem* fizettek egyenértéket. Az áruban foglalt munka egy része *megfizetett* munka; a másik része *meg nem fizetett* munka. Ha tehát a tőkés az árut *az értékén*, vagyis a ráfordított *teljes munkamennyiség* kikristályosodásaként adja el, akkor szükségképpen profittal kell eladnia. Nemcsak azt adja el, ami neki egyenértékbe került, hanem azt is eladja, ami nem került neki semmibe, bár a munkásának a munkájába került. A költség, amibe az áru a tőkésnek kerül és az áru valóságos költsége két különböző dolog. Ismétlem tehát, hogy a normális és átlagos profitot nem úgy szerzik, hogy az árukat *valódi értékükön felül*, hanem úgy, hogy *valódi értékükön* adják el.

11. A különböző részek, amelyekre az értéktöbblet oszlik

Az *értéktöbbletet*, vagyis az áru teljes értékének azt a részét, amelyben a munkás *többletmunkája*, illetve *meg nem fizetett munkája* realizálódik, *profitnak* nevezem. A tőkés vállalkozó nem vágja ezt az egész profitot zsebre. A földmonopólium lehetővé teszi, hogy az *értéktöbblet* egy részére *járadék* néven a földtulajdonos tartson igényt, akár mezőgazdaságra, akár épületek céljára, vasutakra, akár más termelési célokra használják ezt a földet. Másrészt éppen az a tény, hogy a *munkaeszközök* birtoklása lehetővé teszi a tőkés vállalkozónak *értéktöbblet* termelését, vagy ami ugyanazt jelenti, *bizonyos mennyiségű meg nem fizetett munka elsajátítását*, lehetővé teszi a munkaeszközök tulajdonosának, aki ezeket a tőkés vállalkozónak egészben

vagy részben kölcsönadja – lehetővé teszi egyszóval a *pénzkölcsönző tőkésnek*, hogy *kamat* néven magának követelje ennek az értéktöbbletnek egy másik részét, úgyhogy a tőkés vállalkozónak *mint ilyennek* csak az marad meg, amit *ipari* vagy *kereskedelmi profitnak* neveznek.

Milyen törvények szabályozzák az értéktöbblet teljes összegének ezt az elosztását az említett három kategória között, ez tárgyunktól egészen távol eső kérdés. Ennyi azonban következik az elmondottakból:

Járadék, kamat és ipari profit csak *különböző elnevezések* az áru *értéktöbbletének*, vagyis az *áruban realizálódott meg nem fizetett munkának különböző részeire*, és mindhárom *egyaránt ebből a forrásból, és csakis ebből a forrásból származik*. Nem a *földből* mint olyanból, sem a *tőkéből* mint olyanból származnak, hanem föld és tőke lehetővé teszi tulajdonosaiknak, hogy abból az értéktöbbletből, amelyet a tőkés vállalkozó a munkásból kisajtol, megfelelő részüket megkapják. Magára a munkásra nézve alárendelt jelentőségű kérdés, vajon ezt az értéktöbbletet, többletmunkájának, vagyis meg nem fizetett munkájának eredményét egészében a tőkés vállalkozó vágja-e zsebre, avagy ez utóbbi kénytelen annak bizonyos részeit járadék és kamat néven harmadik személyeknek átengedni. Tegyük fel, hogy a tőkés vállalkozó csak saját tőkéjét használja és saját földjén áll a gyára, akkor az egész értéktöbblet az ő zsebébe vándorol.

A tőkés vállalkozó az, aki közvetlenül kisajtolja a munkásból ezt az értéktöbbletet, függetlenül attól, mekkora részét tarthatja meg belőle végül is magának. Ennélfogva ezen a viszonyon, mely a tőkés vállalkozó és a bérmunkás között fennáll, fordul meg az egész bérrendszer és az egész jelenlegi termelési rendszer. Nem volt tehát igaza annak a néhány polgártársnak, akik vitánk során a dolgokat szépítgetni és ezt az alapvető viszonyt a tőkés vállalkozó és a munkás között másodrendű kérdésnek feltüntetni próbálták, bár igazuk volt abban, hogy az árak emelkedése adott körülmények között igen egyenlőtlen mértékben érintheti a tőkés vállalkozót, a földtulajdonost, a pénztőkést és, ha úgy tetszik, az adószedőt.

Az elmondottakból még más is következik.

Az áru értékének az a része, amely csak a nyersanyagok, a gépi berendezés értékét, egyszóval az elhasznált termelési eszközök értékét képviseli, egyáltalán *nem* képez *jövedelmet*, hanem *csak tőkét* pótol. De ettől eltekintve nem igaz, hogy az áru értékének azt a másik részét, *amely jövedelmet képez*, vagyis bér, profit, járadék, kamat formájában elkölthető, a bér értéke, a járadék értéke, a profit értéke stb. *alkotja*. A bért egyelőre figyelmen kívül hagyjuk, és csak az ipari profitot, a kamatot és a járadékot tárgyaljuk. Az imént láttuk, hogy az áruban foglalt *értéktöbblet*, vagyis az áru értékének az a része,

amelyben *meg nem fizetett munka* realizálódott, különböző részekre *oszlik*, amelyek három különböző nevet viselnek. De teljesen ellenkeznék az igazsággal, ha azt állítanók, hogy ennek a résznek az értéke *e három alkotórész független értékének összeadásából tevődik össze* vagy *képződik*.

Ha egy munkaóra 6 penny értékben realizálódik, ha a munkás munkanapja 12 óra, ha ennek az időnek a fele meg nem fizetett munka, akkor ez a többletmunka hozzátesz az áruhoz 3 shillingnyi *többletértéket*, azaz olyan értéket, amelyért nem fizettek egyenértéket. Ez a 3 shillingnyi többletérték az az *egész alap*, amelyet a tőkés vállalkozó valamilyen arány szerint megoszthat a földtulajdonossal és a pénzkölcsönzővel. Ennek a 3 shillingnek az értéke alkotja annak az értéknek a határát, amelyet megoszthatnak egymás között. De nem az történik, hogy a tőkés vállalkozó hozzátesz az áru értékéhez egy önkényes értéket profitja végett, ehhez hozzátesznek egy másik értéket a földtulajdonos számára stb., úgyhogy ezeknek az önkényesen megállapított értékeknek az összeadása alkotná az összértéket. Látják tehát, menynyire csalóka az a közkeletű felfogás, mely egy *adott érték* három részre *oszlását* összetéveszti ennek az értéknek három egymástól *független* érték összeadása útján való *képződésével*, és így önkényes nagysággá változtatja azt az összértéket, amelyből járadék, profit és kamat származik.

Ha a teljes profit, amelyet a tőkés realizál, egyenlő 100 font sterlinggel, akkor ezt az összeget, *abszolút* nagyságnak tekintve, a *profit tömegének* nevezzük. Ha pedig azt az arányt számítjuk, melyben ez a 100 font sterling az előlegezett tőkével áll, akkor ezt a *viszonylagos* nagyságot a *profit rátájának* nevezzük. Világos, hogy ez a profitráta kétféleképpen fejezhető ki.

Tegyük fel, hogy 100 font sterling a *bérekben előlegezett* tőke. Ha a létrehozott értéktöbblet szintén 100 font sterling — és ez azt mutatná, hogy a munkás munkanapjának a fele *meg nem fizetett* munkából áll — és ha ezt a profitot a bérekben előlegezett tőke értékén mérnénk, akkor azt mondanánk, hogy a *profitráta* 100 százalékos, mert az előlegezett érték 100, a realizált érték pedig 200 lenne.

Ha másfelől nemcsak a *bérekben előlegezett tőkét*, hanem az előlegezett *össztőkét* vesszük tekintetbe, mondjuk például 500 font sterlinget, amelyből 400 font sterling a nyersanyag, a gépi berendezés stb. értékét képviseli, akkor azt mondanánk, hogy a *profitráta* csak 20 százalék, mert a 100 profit csak ötödrésze az előlegezett *össztőkének*.

A profitráta kifejezésének az első módja az egyetlen, amely a megfizetett és meg nem fizetett munka valóságos arányát, a *munka exploitation-jának**

* — *kizsákmányolásának* — *Szerk.*

(engedjék meg nekem ezt a francia szót) valóságos fokát megmutatja. A másik kifejezésmód a szokásos, és bizonyos célokra csakugyan alkalmas. Mindenesetre igen hasznavehető arra, hogy eltakarja, milyen fokban sajtol ki a tőkés ingyen munkát a munkásból.

Azokban a megjegyzésekben, melyeket még tennem kell, a *profit* szót a tőkés által kisajtolt értéktöbblet egész összegére használom, tekintet nélkül arra, hogy ez az értéktöbblet megoszlik különböző felek között, és amikor a *profitráta* szót használom, a profitot mindig a bérekben előlegezett tőke értékén fogom mérni.

12. A profit, a bér és az ár általános viszonya

Ha egy áru értékéből levonjuk azt az értéket, amely a ráfordított nyersanyagok és egyéb termelési eszközök értékét pótolja, vagyis ha levonjuk azt az értéket, amely az áruban foglalt *múltbeli* munkát képviseli, a hátramaradó érték abban a munkamennyiségben oldódik fel, amelyet az *utoljára* alkalmazott munkás tett hozzá az áruhoz. Ha ez a munkás napi 12 órát dolgozik, ha 12 órai átlagmunka 6 shillinggel egyenlő aranymennyiségben kristályosodik ki, akkor ez a 6 shillingnyi hozzátett érték az *egyetlen* érték, melyet az ő munkája hozott létre. Ez az adott érték, melyet az ő munkájának ideje határoz meg, az egyetlen alap, amelyből ő is meg a tőkés is a maga részesedését vagy osztalékát húzhatja, az egyetlen érték, amely bérre és profitra osztható. Világos, hogy maga ez az érték nem változik azzal a változó aránnyal, melyben a két fél között felosztható. Az sem változtat semmit a dolgon, ha egy munkás helyett az egész dolgozó népességet, egy munkanap helyett például 12 millió munkanapot veszünk.

Minthogy a tőkés és a munkás csak ezen a korlátozott értéken, vagyis a munkás összmunkájával mért értéken osztozkodhat, minél többet kap az egyik, annál kevesebb jut a másiknak, és vice versa*. Valahányszor adva van egy mennyiség, az egyik rész mindig abban az arányban nő, amilyenben a másik csökken. Ha a bér változik, a profit az ellenkező irányban változik. Ha a bér esik, a profit emelkedik; és ha a bér emelkedik, a profit esik. Ha a munkás előbbi feltevésünk szerint 3 shillinget kap, s ez a fele az általa létrehozott értéknek, vagy ha egész munkanapja felerészt megfizetett, felerészt meg nem fizetett munkából tevődik össze, akkor a *profitráta* 100 százalékos lesz, mert a tőkés szintén 3 shillinget kap. Ha a munkás csak 2 shillinget kap,

* – megfordítva – *Szerk.*

vagyis az egész napnak csak egyharmadában dolgozik a maga számára, a tőkés 4 shillinget fog kapni, és a profitráta 200 százalék lesz. Ha a munkás 4 shillinget kap, a tőkés csak 2 shillinget fog kapni, és a profitráta 50 százalékra süllyed; de mindezek a változások nem érintik az áru értékét. A bérek általános emelkedése tehát az általános profitráta süllyedését eredményezné, de nem érintené az értékeket.

De jóllehet az áruk értékét, amelynek végső soron szabályoznia kell piaci áraikat, kizárólag a bennük megrögzített munka összmennyisége határozza meg, nem pedig ennek a mennyiségnek fizetett és meg nem fizetett munkára oszlása, ebből semmiképp sem következik az, hogy az egyes áruk vagy árucsoportok értéke, amelyeket pl. 12 óra alatt termelnek meg, változatlan marad. Egy adott munkaidő alatt vagy egy adott munkamennyiséggel termelt áruk *száma* vagy tömege az alkalmazott munka *termelőerejétől* függ, nem pedig a munka *terjedelmétől* vagy időtartamától. A fonómunka például termelőereje bizonyos fokán 12 órás munkanapon 12 font fonalat tud termelni, a termelőerő alacsonyabb fokán pedig csak 2 fontot. Ha tehát az egyik esetben 12 órai átlagmunka 6 shillingnyi értékben realizálódott, a 12 font fonal 6 shillingbe kerülne, a másik esetben a 2 font fonal szintén 6 shillingbe kerülne. Egy font fonal tehát az egyik esetben 6 pennybe, a másikban 3 shillingbe kerülne. Az árkülönbség az alkalmazott munka termelőerőinek különbségéből eredne. A nagyobb termelőerő esetében egy munkaóra realizálódnék egy font fonalban, míg a csekélyebb termelőerő esetében 6 munkaóra realizálódnék benne. Egy font fonal ára az egyik esetben csak 6 penny lenne, jóllehet a bér viszonylag magas és a profitráta alacsony; a másik esetben 3 shilling lenne, jóllehet a bér alacsony és a profitráta magas. Ez azért volna így, mert az egy font fonal árát *a benne feldolgozott munka összmennyisége* szabja meg, nem pedig az *az arány, amelyben ez az összmennyiség fizetett és meg nem fizetett munkára oszlik*. Az előbb említett tény, hogy magasan fizetett munka olcsó, alacsonyan fizetett munka pedig drága árukat termelhet, ennélfogva elveszti paradox látszatát. Ez a tény csak kifejezése annak az általános törvénynek, hogy egy áru értékét a benne feldolgozott munkamennyiség szabja meg, de ez a benne feldolgozott munkamennyiség teljesen az alkalmazott munka termelőerejétől függ, és ezért a munka termelékenységének minden változásával változni fog.

13. A főbb esetek, amelyekben megkísérlik a bérek felemelését vagy ellenállást fejtenek ki csökkentésükkel szemben

Vegyük most komolyan szemügyre azokat a főbb eseteket, amelyekben megkísérlik a bérek felemelését vagy ellenállást fejtenek ki csökkentésükkel szemben.

1. Láttuk, hogy a *munkaerő értékét* vagy népszerűbb nyelven a *munka értékét* a létfenntartási eszközök értéke, vagyis a termelésükhöz szükséges munkamennyiség határozza meg. Ha tehát egy adott országban a munkás átlagos napi létfenntartási eszközeinek értéke 6 munkaóra, amely 3 shillingben fejeződik ki, akkor a munkásnak 6 órát kellene dolgoznia naponta, hogy napi létfenntartásának egyenértékét megtermelje. Ha az egész munkanap 12 óra, akkor a tőkés, ha 3 shillinget fizetne a munkásnak, megfizetné munkája értékét. A munkanap fele meg nem fizetett munka, és a profitráta 100 százalék lenne. De tegyük most fel, hogy a termelékenység csökkenése következtében több munka szükséges ahhoz, hogy mondjuk a mezőgazdasági termékek ugyanolyan mennyiségét megtermeljék, úgyhogy az átlagos napi létfenntartási eszközök ára 3 shillingről 4 shillingre emelkednék. Ebben az esetben a munka *értéke* egyharmadával, vagyis $33^1/_3$ százalékkal emelkednék. Akkor a munkanap 8 órájára lenne szükség ahhoz, hogy a munkás régi életszínvonalának megfelelő napi létfenntartása egyenértékét megtermelje. A többletmunka tehát 6 óráról 4 órára, a profitráta pedig 100 százalékról 50 százalékra süllyedne. De a munkás béremelést követelve csupán *munkája megnövekedett értékét* követelné meg, akárcsak minden más árueladó, aki, mihelyt áruinak költségei megnövekedtek, megkísérli, hogy ezt a megnövekedett értéket meg is kapja. Ha a bérek nem emelkednének vagy nem eléggé emelkednének ahhoz, hogy kiegyenlítsék a létfenntartási eszközök megnövekedett értékét, a munka *ára a munka értéke alá* süllyedne, és a munkás életszínvonala rosszabbodna.

De bekövetkezhet változás ellenkező irányban is. Előfordulhat, hogy a munka megnövekedett termelékenysége folytán az átlagos napi létfenntartási eszközöknek ugyanaz a mennyisége 3 shillingről 2 shillingre süllyed, vagy 6 óra helyett a munkanapnak csak 4 órája szükséges ahhoz, hogy a napi létfenntartási eszközök értékének egyenértékét újratermeljék. A munkás akkor 2 shillingért ugyanannyi létfenntartási eszközt vásárolhatna, mint amennyit azelőtt 3 shillingért vásárolhatott. A *munka értéke* valójában esett volna, de ez a csökkent érték az áruk ugyanolyan mennyisége fölött parancsnokolna, mint azelőtt. Akkor a profit 3 shillingről 4 shillingre, a profitráta pedig 100

százalékról 200 százalékra emelkednék. Habár a munkás abszolút életszínvonala ugyanaz maradna, *viszonylagos* bére és ezzel *viszonylagos társadalmi helyzete* a tőkés helyzetéhez képest süllyedt volna. Ha a munkás ellenállást fejtene ki e viszonylagos bércsökkentés ellen, akkor csak azt kísérelné meg, hogy némi részt kapjon saját munkája megnövekedett termelőerejéből és hogy fenntartsa előbbi viszonylagos helyzetét a társadalmi rangsorban. Így például az angol gyárurak a gabonatörvények eltörlése után és a gabonatörvény-ellenes agitáció idején tett ünnepélyes fogadalmuk botrányos megszegésével általánosan leszállították a béreket 10 százalékkal. A munkások ellenállása eleinte sikertelen volt, de később, olyan körülmények folytán, amelyekre most nem térhetek ki, visszanyerték az elvesztett 10 százalékot.

2. A létfenntartási eszközök *értéke* és következésképpen a *munka értéke* ugyanaz maradhat, de a *pénz értékének* megelőző *változása* következtében *pénzáraik* megváltozhatnak.

Ha kiadósabb aranybányákat stb. fedeznének fel, akkor például két uncia arany termelése nem kerülne több munkába, mint azelőtt egy unciáé. Az arany *értéke* akkor a felére, vagyis 50 százalékkal csökkenne. Minthogy akkor az összes többi áruk *értéke* előbbi *pénzáraik* kétszeresében fejeződne ki, ugyanez vonatkozna a *munka értékére* is. 12 munkaóra, amely előzőleg 6 shillingben fejeződött ki, most 12 shillingben fejeződnék ki. Ha a munkás bére 3 shilling maradna, ahelyett hogy 6 shillingre emelkednék, *munkájának pénzára* csak *munkája értékének felével* lenne egyenlő, és életszínvonala rettenetesen lesüllyedne. Ez kisebb-nagyobb mértékben akkor is bekövetkeznék, ha bére emelkednék ugyan, de nem abban az arányban, ahogyan az arany értéke esett. Ilyen esetben semmi sem változott volna, sem a munka termelőerőiben, sem a kínálatban és keresletben, sem az értékekben. Semmi sem változott volna, csak ezeknek az értékeknek a pénz*nevei*. Azt mondani, hogy ilyen esetben a munkásnak nem kell megkövetelnie bére arányos emelését, annyi, mint azt mondani, elégedjék meg azzal, hogy nevekkel fizetik ki dolgok helyett. Az egész eddigi történelem bizonyítja, hogy valahányszor a pénz ilyen elértéktelenedése bekövetkezik, a tőkések kapnak az alkalmon, hogy ezt a munkás becsapására használják fel. A közgazdászok egy igen jelentékeny iskolája azt állítja, hogy az új aranymezők felfedezése, az ezüstbányák jobb kiaknázása és az olcsóbb higanyfelhozatal következtében a nemesfémek értéke megint esett. Ez megmagyarázná, miért történnek általános és egyidejű kísérletek a kontinensen a bérek emelésére.

3. Eddig feltételeztük, hogy a *munkanapnak* adott határai vannak. De a munkanapnak önmagában nincsenek állandó határai. A tőke állandó tendenciája az, hogy a munkanapot a fizikailag lehetséges legvégső hosszúságig

kiterjessze, mert ugyanolyan fokban nő majd a többletmunka és ennélfogva a belőle fakadó profit. Minél inkább sikerül a tőkének a munkanapot meghosszabbítani, annál nagyobb az a mennyiség, melyet más emberek munkájából elsajátít. A XVII. század folyamán, sőt még a XVIII. század első két harmadában is tízórás munkanap volt a normálmunkanap egész Angliában. Az antijakobinus háború[117] alatt, amely valójában a brit báróknak a brit dolgozó tömegek ellen viselt háborúja volt, a tőke orgiákat ült, és a munkanapot 10 óráról 12, 14, 18 órára hosszabbította meg. *Malthus*, akit semmiképpen sem lehet lágyszívű szentimentalizmussal gyanúsítani, egy 1815 körül megjelent röpiratában kijelentette, hogy ha a dolgok tovább is így folynak, a nemzet életét gyökerében támadják meg. Néhány évvel az újonnan felfedezett gépek általános alkalmazása előtt, 1765 körül megjelent Angliában egy röpirat: „*An Essay on Trade*"[118] címmel. A névtelen szerző, a munkásosztály esküdt ellensége, a munkanap határai kitágításának szükségességéről szónokol. Egyéb eszközök között *dologházakat* javasol erre a célra, amelyeknek, mondja, a „*rémület házainak*" kell lenniök. És milyen hosszú munkanapot ír elő e „rémület házai" számára? *12 órát*, ugyanazt az időt, melyről 1832-ben tőkések, közgazdászok és miniszterek kijelentették, hogy ez nemcsak a meglevő, de a szükségszerű munkaidő 12 éven aluli gyermekek számára.[119]

Azzal, hogy a munkás eladja munkaerejét – és a jelen rendszerben kénytelen ezt tenni –, átengedi a tőkésnek ezen erő fogyasztását, de bizonyos ésszerű határokon belül. Azért adja el munkaerejét, hogy, eltekintve természetes elhasználódásától, fenntartsa, nem pedig hogy tönkretegye. Abba, hogy munkaerejét napi vagy heti értékén adja el, beleértődik, hogy egy nap alatt vagy egy hét alatt nem szabad ezt a munkaerőt kétnapi vagy kétheti rongálásnak vagy elhasználásnak alávetni. Vegyünk egy 1000 font sterling értékű gépet. Ha tíz év alatt használják el, akkor évenként 100 font sterlinget ad hozzá azon áruk értékéhez, amelyeknek termelésében közreműködik. Ha öt év alatt használják el, évenként 200 font sterlinget ad hozzá, vagyis évi kopásának az értéke fordított arányban áll elfogyasztásának időtartamával. De ez különbözteti meg a munkást a géptől. A gépi berendezés nem pontosan ugyanabban az arányban kopik el, amelyben használják. Az ember ellenben nagyobb arányban megy tönkre, mint ahogy az a munka puszta számszerű növeléséből látszik.

Azzal, hogy megkísérlik a munkanapot régebbi ésszerű méreteire csökkenteni, vagy pedig ott, ahol nem tudják kikényszeríteni egy normálmunkanap törvényes lerögzítését, a túlmunkát béremeléssel próbálják meggátolni, olyan emeléssel, amely nemcsak arányos a követelt többletidővel, hanem nagyobb arányú, a munkások csak önmaguk és fajuk iránti kötelességüket telje-

sítik. Ezzel csak határt szabnak a tőke zsarnoki túlkapásainak. Az idő az a tér, amelyben az emberi fejlődés végbemegy. Az olyan ember, akinek nem áll rendelkezésére szabad idő, akinek egész életidejét az alvás, étkezés stb. pusztán fizikai megszakításaitól eltekintve a tőkésnek végzett munkája nyeli el, az ilyen ember kevesebb, mint az igavonó barom. Testileg megtört, szellemileg eldurvított gép csupán, amely idegen gazdagságot termel. És mégis a modern ipar egész története mutatja, hogy a tőke, ha ebben meg nem akadályozzák, kíméletlenül és könyörtelenül azon munkálkodik, hogy az egész munkásosztályt a lealázottság e végső állapotába taszítsa.

A munkanapot meghosszabbítva a tőkés fizethet *magasabb béreket* és mégis leszállíthatja a *munka értékét*, ha a béremelés nem felel meg a kisajtolt nagyobb munkamennyiségnek és a munkaerő ilymódon előidézett gyorsabb pusztulásának. Ez más módon is történhet. Például az Önök burzsoá statisztikusai azt állítják, hogy a lancashire-i gyárimunkás-családok átlagbére emelkedett. Megfeledkeznek arról, hogy a férfi, a családfő helyett most feleségét és talán három-négy gyermekét vetették a tőke Dzsaggannath-kerekei alá,[120] és hogy a család összmunkabérének az emelkedése nem felel meg a családból kisajtolt össztöbbletmunkának.

Még a munkanap adott határai esetén is, ahogyan ezek most a gyári törvényeknek alávetett összes iparágakban megvannak, szükségessé válhat béremelés, ha csak azért is, hogy a *munka értékének* régi *színvonalát* fenntartsák. A munka *intenzitásának* növelése oda juttathat valakit, hogy egy óra alatt annyi életerőt használ el, mint korábban kettő alatt. Ezt a gyári törvényeknek alávetett szakmákban bizonyos fokig elérték azzal, hogy a gépi berendezést gyorsabban járatják és azzal, hogy egy embernek most nagyobb számú munkagépre kell felügyelnie. Ha a munka intenzitásának vagy az egy óra alatt kifejtett munka mennyiségének a növelése némileg arányban van a munkanap tartamának csökkentésével, akkor a munkás még nyer ezen. De ha ezt a határt túllépik, az egyik formában elveszti azt, amit a másikban nyert, s akkor 10 munkaóra éppoly ártalmas lehet számára, mint azelőtt 12 óra volt. Amikor tehát a munkás gátolja a tőkének ezt a tendenciáját és harcol a munka növekvő intenzitásának megfelelő béremelésért, akkor csak munkája értéktelenítésével és faja elkorcsosításával szemben fejt ki ellenállást.

4. Önök valamennyien tudják, hogy – olyan okokból, melyeket most nem kell megmagyaráznom – a tőkés termelés bizonyos periodikus ciklusokban mozog. Átmegy a nyugalom, a növekvő élénkség, a virágzás, a túltermelés, a válság és a pangás állapotán. Az áruk piaci árai és a piaci profitráták követik ezeket a szakaszokat azáltal, hogy hol átlaguk alá süllyednek, hol e fölé emelkednek. Az egész ciklust szemlélve azt fogják látni, hogy a piaci

ár egyik eltérését kiegyenlíti a másik, és hogy a ciklus átlagát véve az áruk piaci árát értékük szabályozza. Nos jó! A munkás a süllyedő piaci árak, majd a válság és a pangás szakaszában, ha nem veszti el egészen a munkáját, biztos lehet abban, hogy leszállítják a bérét. Ha nem akarja, hogy becsapják, még az ilyen piaci áreséskor is vitáznia kell a tőkéssel, hogy milyen arányban vált a bérek leszállítása szükségessé. Ha a virágzás szakaszában, amikor extraprofitokat csinálnak, nem harcolna béremelésért, akkor egy ipari ciklus átlagát véve még az *átlagbérét*, vagyis munkája *értékét* sem kapná meg. Az őrültség tetőfokán azt kívánni, hogy a munkás, akinek bérét a ciklus kedvezőtlen szakaszai szükségképpen érintik, a ciklus virágzó szakaszaiban kirekessze önmagát a kárpótlásból. Általában valamennyi áru *értéke* csak a folyton változó piaci áraknak a kereslet és kínálat folytonos ingadozásaiból eredő kiegyenlítődése révén realizálódik. A jelenlegi rendszer bázisán a munka csupán áru, mint a többi. Ezért ugyanazokon az ingadozásokon kell áthaladnia, hogy értékének megfelelő átlagárat érjen el. Képtelenség volna egyfelől áruként bánni vele, másfelől pedig azt kívánni, hogy mentesüljön azon törvények alól, amelyek az áruk árát szabályozzák. A rabszolga állandó és megszabott mennyiségű ellátást kap; a bérmunkás nem. Neki meg kell kísérelnie, hogy béremelést kapjon az egyik esetben, ha csak azért is, hogy kárpótlást szerezzen a bérek eséséért a másikban. Ha beletörődnék abba, hogy a tőkés akaratát, parancsait legfőbb gazdasági törvényként elfogadja, részesednék a rabszolga minden nyomorúságában anélkül, hogy részesednék a rabszolga biztonságában.

5. Látták, hogy mindazokban az esetekben, melyeket szemügyre vettem, és ez az esetek 99 százaléka, a béremelésért folyó harc csak következménye *megelőző* változásoknak, és szükségszerű hajtása azoknak a megelőző változásoknak, amelyek beállnak a termelés mennyiségében, a munka termelőerejében, a munka értékében, a pénz értékében, a kisajtolt munka terjedelmében vagy intenzitásában, a piaci árak ingadozásaiban, melyek a kereslet és kínálat ingadozásaitól függnek és az ipari ciklus különböző szakaszaival együtt léteznek; egyszóval, hogy ez a harc a munka reakciója a tőke megelőző akciójára. Ha Önök a béremelésért folyó harcot mindezektől a körülményektől függetlenül tárgyalják, és csak a bérek változásait veszik figyelembe, figyelmen kívül hagyva mindazokat az egyéb változásokat, amelyekből ezek erednek, akkor téves előfeltevésből indulnak ki, hogy téves következtetésekre jussanak.

14. A tőke és a munka között folyó harc és eredményei

1. Miután kimutattuk, hogy a munkások periodikus ellenállása a bérleszállítással szemben és periodikus kísérleteik, hogy béremelést vívjanak ki, elválaszthatatlanok a bérrendszertől, s az a tény diktálja őket, hogy a munka az áruk közé van sorolva és ezért alá van vetve az árak általános mozgását szabályozó törvényeknek; továbbá kimutattuk, hogy a bérek általános emelkedése az általános profitráta süllyedését vonná maga után, de nem befolyásolná az áruk átlagárát vagy értékét, most végül felmerül a kérdés, mennyiben számíthat sikerre a munka ebben a közte és a tőke között szakadatlanul dúló harcban.

Felelhetnék általánosítással, és mondhatnám, hogy a munka *piaci ára* éppúgy, mint minden más árué, hosszabb időt tekintve hozzáidomul *értékéhez*; hogy ennélfogva a munkás, minden emelkedés és esés ellenére, akármit tegyen is, átlagban csak munkája értékét kapja meg, amely munkaereje értékében oldódik fel; ezt a fenntartásához és újratermeléséhez szükséges létfenntartási eszközök értéke határozza meg, e létfenntartási eszközök értékét pedig végül a termelésükhöz megkívánt munkamennyiség szabályozza.

De van néhány sajátos vonás, amely a *munkaerő értékét* vagy a *munka értékét* megkülönbözteti minden más áru értékétől. A munkaerő értéke két elemből áll – az egyik merőben fizikai, a másik történelmi, illetve társadalmi. *Végső határát* a *fizikai* elem határozza meg, azaz a munkásosztálynak, hogy fenntartsa és újratermelje magát, hogy fizikai létezését állandósítsa, meg kell kapnia az élethez és szaporodáshoz abszolúte nélkülözhetetlen létfenntartási eszközöket. Ezeknek a nélkülözhetetlen létfenntartási eszközöknek az *értéke* alkotja ezért a *munka értékének* végső határát. Másrészről a munkanap hosszát is korlátozzák végső, habár igen rugalmas határok. Végső határát a dolgozó ember fizikai ereje adja meg. Ha életerejének napi kimerülése bizonyos fokot meghalad, akkor ezt az erőfeszítést nem lehet újból, napról napra kifejteni. De mint mondtam, ez a határ igen rugalmas. Beteges és rövidéletű nemzedékek gyors egymásutánja éppoly jól ellátja a munkapiacot, mint az erőteljes és hosszúéletű nemzedékek sora.

Ezen a merőben fizikai elemen kívül a munka értékét minden országban meghatározza a *hagyományos életszínvonal*. Ez nem pusztán a fizikai élet, hanem azon társadalmi feltételekből fakadó bizonyos szükségletek kielégítése, amelyek közé az emberek kerültek és amelyek között felnevelkednek. Az angol életszínvonalat le lehetne nyomni az ír színvonalra, a német paraszt életszínvonalát a livlandi paraszt színvonalára. Az a fontos szerep, melyet

ebben a tekintetben történelmi hagyomány és társadalmi szokás játszanak, kitűnik *Thornton* úr „*Overpopulation*" c. művéből, melyben kimutatja, hogy az átlagbérek Anglia különböző mezőgazdasági kerületeiben még ma is azok szerint a többé vagy kevésbé kedvező körülmények szerint térnek el egymástól, amelyek között e kerületek a jobbágyság állapotából kikerültek.

Ezt a történelmi vagy társadalmi elemet, amely belekerül a munka értékébe, lehet tágítani vagy szűkíteni, vagy egészen kiküszöbölni, úgyhogy nem marad meg más, mint a *fizikai határ*. Az *antijakobinus háború* idején, melyet – ahogy az öreg George Rose, ez a javíthatatlan adó-evő és szinekurista, mondani szokta – azért indítottak, hogy szent vallásunk vigaszait megoltalmazzák a francia hitetlenek támadásaitól, a tisztes angol farmerek, akiket egy előbbi ülésünkön olyan gyöngéden kezeltünk, a mezőgazdasági munkások bérét még ez alá a *merőben fizikai minimum* alá is szorították, de a hiányzó, a faj fizikai fenntartására szükséges részt *szegénytörvények*[121] útján pótolták. Ez dicső módja volt annak, hogy a bérmunkást rabszolgává és Shakespeare büszke szabad parasztját pauperrá változtassák.

Ha a különböző országokban és ugyanazon ország különböző történelmi korszakaiban kialakult átlagos béreket vagy munkaértékeket egybevetjük, azt találjuk, hogy a *munka értéke* maga nem állandó, hanem változó nagyság még akkor is, ha feltesszük, hogy minden más áru értéke változatlan marad.

Hasonló egybevetés megmutatná, hogy a *profitnak* nemcsak a *piaci rátái* változnak, hanem *átlagos rátái* is.

De ami a *profitot* illeti, nem létezik olyan törvény, amely *minimumát* meghatározná. Nem mondhatjuk meg, mi csökkenésének végső határa. És miért nem állapíthatjuk meg ezt a határt? Azért, mert megállapíthatjuk ugyan a bér *minimumát*, de *maximumát* nem. Csak azt mondhatjuk, hogy ha a munkanap határai adva vannak, a *profit maximuma* megfelel a *bérek fizikai minimumának*; és ha a bérek vannak adva, a *profit maximuma* megfelel a munkanap olyan meghosszabbításának, amely még összeegyeztethető a munkás fizikai erejével. A profit maximumának határa tehát a bérek fizikai minimuma és a munkanap fizikai maximuma. Nyilvánvaló, hogy e *maximális profitráta* két határa között a változatok mérhetetlen skálája lehetséges. Tényleges fokát csak a tőke és munka közötti szüntelen harc dönti el, mivel a tőkés állandóan arra törekszik, hogy a béreket fizikai minimumukra szorítsa és a munkanapot fizikai maximumára nyújtsa, míg a munkás állandó nyomást gyakorol az ellenkező irányban.

A kérdés a harcoló felek erőviszonyának kérdésévé oldódik fel.

2. Ami a *munkanap korlátozását* illeti, Angliában éppúgy, mint a többi országban, ez sohasem intéződött másképp, mint *törvényhozási beavatkozás-*

sal. A munkások kívülről jövő állandó nyomása nélkül erre a beavatkozásra sohasem került volna sor. De mindenesetre a munkások és a tőkések közötti magánegyezséggel ez az eredmény nem volt elérhető. Éppen az *általános politikai akciónak* ez a szükségessége a bizonyítéka annak, hogy a merőben gazdasági akciójában a tőke az erősebb fél.

Ami a *munka értékének határait* illeti, annak tényleges megállapítása mindig a kínálattól és kereslettől függ, értem ezen a tőkének munka iránti keresletét és a munkások munkakínálatát. A gyarmati országokban a kínálat és kereslet törvénye a munkásra kedvező. Innen ered a bérek viszonylag magas színvonala az Egyesült Államokban. A tőke ott, bármit tesz, nem tudja megakadályozni, hogy a munkapiac folytonosan ki ne ürüljön azáltal, hogy a bérmunkások független, önmagukat eltartó parasztokká válnak. A bérmunkásfunkció az amerikai nép igen nagy része számára csak a próbaidő állapota, amelyet hosszabb vagy rövidebb idő múlva biztosan otthagynak.[122] Az atyai brit kormány, hogy a dolgok e gyarmati állapotán javítson, egy idő óta magáévá tette az úgynevezett modern gyarmatosítási elméletet, amely abból áll, hogy a gyarmati földek árának mesterséges felemelésével akadályozzák a bérmunkásoknak független parasztokká való túl gyors átváltozását.

De térjünk át most a régi civilizált országokra, amelyekben az egész termelési folyamaton a tőke uralkodik. Vegyük például a mezőgazdasági bérek emelkedését Angliában 1849 és 1859 között. Mi volt ennek a következménye? A bérlőknek nem állt módjukban – ahogy Weston barátunk tanácsolta volna nekik – felemelni a gabona értékét, még piaci árát sem. Ellenkezőleg, bele kellett törődniök abba, hogy az árak estek. De e tizenegy év alatt mindenféle gépi berendezést vezettek be, tudományosabb módszereket alkalmaztak, a szántóföld egy részét legelővé változtatták, bővítették a farmok méreteit és ezzel a termelés szintjét, és minthogy ezekkel és más eljárásokkal termelőerejének növelése révén csökkentették a munka iránti keresletet, megint viszonylagosan fölössé tették a mezőgazdasági népességet. Ez az általános módszer, amellyel a tőke a rég benépesült országokban gyorsabban vagy lassabban reagál a bérek emelkedésére. Ricardo helyesen jegyezte meg, hogy a gépi berendezés állandóan konkurrál a munkával, és gyakran csak akkor vezethető be, ha a munka ára bizonyos magasságot ért el[123], de a gépi berendezés alkalmazása csak egyike a számos módszernek, mellyel a munka termelőerőit növelik. Ugyanez a fejlődés, amely a tanulatlan munkát viszonylag fölössé teszi, másrészt egyszerűsíti és így értékteleníti a tanult munkát.

Ugyanez a törvény más formában is érvényesül. A munka termelőerőinek fejlődésével meggyorsul a tőke felhalmozása, még egy viszonylag magas bérráta ellenére is. Ebből arra lehetne következtetni, amire *A. Smith* követ-

keztetett, akinek korában a modern ipar még gyermekkorát élte, hogy ez a gyorsult tőkefelhalmozás szükségképpen a munkás javára billenti a mérleget azáltal, hogy növekvő keresletet biztosít munkája iránt. Ugyanerről az álláspontról sok mai író csodálkozott azon, hogy bár az angol tőke az utóbbi húsz évben sokkal gyorsabban nőtt, mint az angol népesség, a bérek nem emelkedtek jobban. De a felhalmozás előrehaladásával egyidejűleg *a tőke összetételében* is *progresszív változás* áll be. Az össztőkének az a része, amely állótőkéből, gépi berendezésből, nyersanyagokból, minden elképzelhető formájú termelési eszközből áll, fokozottabban növekszik, mint a tőkének az a másik része, amelyet munkabérre, vagyis munka vásárlására fordítanak. Ezt a törvényt többé-kevésbé szabatos módon megállapították Barton, Ricardo, Sismondi, Richard Jones professzor, Ramsay professzor, Cherbuliez és mások.

Ha az arány a tőke e két eleme között eredetileg 1 : 1 volt, akkor az ipar haladása során 5 : 1 stb. lesz. Ha egy 600-as össztőkéből 300-at fordítanak szerszámokra, nyersanyagokra stb. és 300-at munkabérekre, akkor az össztőkét csak meg kell kétszerezni ahhoz, hogy 300 munkás helyett 600 munkás iránt teremtsenek keresletet. De ha egy 600-as tőkéből 500-at fordítanak gépi berendezésre, anyagokra stb. és csak 100-at munkabérre, akkor ugyanannak a tőkének 600-ról 3600-ra kell növekednie ahhoz, hogy 300 munkás helyett 600 munkás iránt teremtsenek keresletet. Az ipar haladása során ezért a munka iránti kereslet nem tart lépést a tőkefelhalmozással. Nőni fog még, de a tőke növekedéséhez képest állandóan csökkenő arányban.

Ez a néhány utalás eléggé mutatja, hogy a modern ipar egész fejlődése szükségképpen mindinkább a tőkés javára és a munkás rovására billenti a mérleget, és ennélfogva a tőkés termelés általános tendenciája nem az, hogy emelje, hanem hogy süllyessze az átlagos bérszínvonalat, vagyis hogy a *munka értékét* többé-kevésbé a *minimális határára* szorítsa. De ha ebben a rendszerben ez a *dolgok* tendenciája, azt jelenti-e ez, hogy a munkásosztálynak nem kell többé ellenállást kifejtenie a tőke túlkapásaival szemben és fel kell hagynia kísérleteivel, hogy az alkalmi lehetőségeket kihasználja helyzetének időleges javítására? Ha ezt tenné, letört nyomorultak szürke tömegévé süllyedne le, akiknek a számára már nincs megváltás. Azt hiszem, kimutattam, hogy a munkásoknak a bérszínvonalért vívott harcai az egész bérrendszer elválaszthatatlan kísérő jelenségei, hogy 100 közül 99 esetben a béremelésre irányuló erőfeszítéseik csak a munka adott értékének fenntartására irányuló erőfeszítések, s hogy annak szükségszerűsége, hogy a maguk áráért a tőkéssel vitázzanak, velejárója ama helyzetüknek, hogy önmagukat kell áruként eladniok. Ha a munkások a tőkével való mindennapos összetűzéseikben

gyáván meghátrálnának, minden bizonnyal képtelenekké tennék magukat arra, hogy valamilyen nagyobb mozgalmat indítsanak.

Ugyanakkor, és a bérrendszerben benne rejlő általános szolgaságtól teljesen eltekintve, a munkásosztálynak nem szabad eltúloznia önmaga előtt e mindennapos harcok végső kihatását. Nem szabad elfelednie, hogy okozatok, nem pedig az okozatok okai ellen harcol; hogy a lefelé menő mozgást csak lassítja, de irányát nem változtatja meg; hogy csak csillapítószereket alkalmaz, de a betegséget nem gyógyítja. Ezért nem szabad teljesen elmerülnie ezekben az elkerülhetetlen gerillaharcokban, amelyeket a tőke szűnni nem akaró túlkapásai, illetve a piac változásai szakadatlanul előidéznek. A munkásosztálynak meg kell értenie, hogy a jelenlegi rendszer, minden nyomorúságával, melyet reázúdít, egyidejűleg méhében hordja azokat az *anyagi feltételeket* és *társadalmi formákat*, amelyek a társadalom gazdasági újjáalakításához szükségesek. A *„tisztességes napibért tisztességes napi munkáért" konzervatív* jelszava helyett ezt a *forradalmi* jelszót kell zászlajára írnia: *„töröljük el a bérrendszert!"*

Ez után az igen hosszú, és attól tartok, fárasztó fejtegetés után, melybe bele kellett bocsátkoznom, hogy a szóbanforgó kérdést némileg megvilágítsam, befejezésül a következő határozatokat indítványozom:

Először: a bérráta általános emelkedése az általános profitráta süllyedését eredményezné, de nagyjából véve nem érintené az áruk árait.

Másodszor: a tőkés termelés általános tendenciája nem az, hogy emelje, hanem hogy süllyessze az átlagos bérszínvonalat.

Harmadszor: a szakszervezetek, mint az ellenállás központjai a tőke túlkapásaival szemben, jó szolgálatokat tesznek. Részleges kudarcot vallanak, amennyiben erejüket nem értelmesen használják. Általános kudarcot vallanak, amennyiben a fennálló rendszer hatásai ellen vívott gerillaháborúra korlátozódnak, ahelyett hogy egyidejűleg próbálnák a rendszert megváltoztatni, ahelyett hogy szervezett erőiket a munkásosztály végső felszabadításának, vagyis a bérrendszer végleges eltörlésének emelőjeként használnák fel.

Friedrich Engels

Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz?[124]

I

A „Commonwealth" szerkesztőjének

Uram,

bárhol, ahol a munkásosztály önállóan részt vett politikai mozgalmakban, külpolitikája kezdettől fogva ebben a néhány szóban fejeződött ki – *Lengyelország helyreállítása.* Így volt ez a chartista mozgalomban, amíg létezett; így volt ez a francia munkásoknál, még jóval 1848 előtt éppúgy, mint az emlékezetes 1848-as évben, amikor május 15-én ezzel a kiáltással vonultak a nemzetgyűléshez: „Vive la Pologne!" – Éljen Lengyelország![125] Így volt ez Németországban, amikor 1848-ban és 1849-ben a munkásosztály sajtóorgánumai háborút követeltek Oroszország ellen, Lengyelország helyreállításáért.[126] Így van ez még most is; Európa munkásai egy kivétellel – amelyről majd még beszélünk – Lengyelország helyreállítását egyhangúlag politikai programjuk szerves alkotórészének, külpolitikájuk legátfogóbb kifejezésének nyilvánítják. A burzsoázia szintén táplált és táplál ma is „rokonszenvet" a lengyelek iránt; ám ez a rokonszenv nem akadályozta meg abban, hogy 1831-ben, 1846-ban és 1863-ban cserbenhagyja a lengyeleket, sőt, még abban sem akadályozta meg, hogy Lengyelország legádázabb ellenségeivel, mint amilyen Lord Palmerston, úgy intéztesse az ügyeket, hogy valójában Oroszországot támogassa, miközben szavakban Lengyelország mellett állt. Nem úgy a munkásosztály. Beavatkozást akar, nem pedig be nem avatkozást; háborút akar Oroszország ellen, amíg az beavatkozik Lengyelország ügyeibe; és ezt be is bizonyította, valahányszor a lengyelek felkeltek elnyomóik ellen. Nemrégiben pedig a Nemzetközi Munkásszövetség teljesebb kifejezést adott az általa képviselt tömeg ezen egyetemes, ösztönös érzésének, mivel ezt írta zászlajára: „Ellenállás az orosz túlkapásokkal szemben Európában – Lengyelország helyreállítása!"[127]

A nyugat- és közép-európai munkásoknak ez a külpolitikai programja egyhangú helyeslésre talált annál az osztálynál, amelyhez fordult, egy kivétellel, mint előbb már mondottuk. A franciaországi munkások között van egy csekély kisebbség, amely a néhai P.-J. Proudhon iskolájához tartozik. Ez az iskola in toto* eltér a haladó és gondolkodó munkások többségétől; tudatlan bolondoknak nyilvánítja őket és a legtöbb kérdésben az övéikkel teljesen ellentétes nézeteket vall. Ez külpolitikájukra is érvényes. A proudhonisták, törvényt ülve az elnyomott Lengyelország fölött, a stalybridge-i esküdtszék módjára ítélkeznek: „Úgy kell neki." Csodálják Oroszországot, mint a jövő nagy országát, mint a leghaladóbb nemzetet e földön, amely mellett egy olyan hitvány ország, mint az Egyesült Államok, meg sem érdemli, hogy megemlítsék. Megvádolták a Nemzetközi Munkásszövetség Tanácsát, hogy magáévá teszi a bonapartista nemzetiségi elvet, és hogy a civilizált Európa határain kívül állónak nyilvánítja a nagylelkű orosz népet; ez pedig súlyos bűn az egyetemes demokráciának és valamennyi nemzet testvériségének elvei ellen. Ezek a vádak.[128] Ha eltekintünk a demokratikus frazeológiától, nyomban láthatjuk, hogy szó- és betűszerint megegyeznek azzal, amit minden ország legszélsőségesebb toryjai mondanak Lengyelországról és Oroszországról. Az effajta vádak nem érdemlik meg a cáfolatot; de mivel a munkásosztály egy részétől származnak, bármennyire kicsiny is az, kívánatossá tehetik, hogy ismét kifejtsük a lengyel–orosz kérdést és megvédjük azt, amit ezentúl Európa egyesült munkásai külpolitikájának nevezhetünk.

De vajon Lengyelországgal kapcsolatban miért mindig csak Oroszországot említjük? Vajon két német hatalom, Ausztria és Poroszország, nem vett-e részt a rablásban? Vajon nem tartják-e ők is rabságban Lengyelország egyes részeit, és Oroszországgal szövetkezve nem törekszenek-e arra, hogy minden lengyel nemzeti mozgalmat elnyomjanak?

Jól tudjuk, milyen keményen küzdött Ausztria azért, hogy távol tartsa magát a lengyel ügytől, s hogy milyen sokáig ellenállt az orosz és porosz felosztási terveknek. Lengyelország Ausztria természetes szövetségese volt Oroszország ellen. Amikor aztán Oroszország félelmetes erővé vált, semmi sem állhatott inkább Ausztria érdekében, mint hogy önmaga és az újonnan felemelkedő birodalom között életben tartsa Lengyelországot. Csak amikor Ausztria látta, hogy Lengyelország sorsa megpecsételtetett, hogy a másik két hatalom elhatározta, hogy vele vagy nélküle, de megsemmisíti Lengyelországot, csak ekkor ment bele — önvédelemből — a

* — teljességgel — *Szerk.*

területi részesedésbe. De már 1815-ben síkraszállt a független Lengyelország helyreállítása mellett; 1831-ben és 1863-ban kész volt arra, hogy hadat viseljen e cél érdekében és hogy lemondjon a saját lengyelországi részéről, feltéve, ha Anglia és Franciaország hajlandó csatlakozni hozzá. Ugyanez volt a helyzet a krími háború idején. Mindezt nem azért mondjuk, hogy igazoljuk az osztrák kormány általános politikáját. Ausztria elég gyakran bebizonyította, hogy valamely gyengébb nemzet elnyomása olyan dolog, amely közeláll uralkodóihoz. Ám Lengyelország esetében az önfenntartási ösztön erősebb volt, mint az új területek után érzett sóvárgás vagy a kormány szokásai. Ez pedig pillanatnyilag peren kívül helyezi Ausztriát.

Ami Poroszországot illeti, Lengyelországból való részesedése túlságosan csekély, semhogy sokat nyomna a latban. Barátjának és szövetségesének, Oroszországnak, sikerült megszabadítania Poroszországot a kilenctized részétől annak, amit a három felosztás során kapott. De az a kevés, amije maradt, lidércnyomásként nehezedik reá. Ez láncolta Poroszországot Oroszország diadalkocsijához, ez adott módot a porosz kormánynak még 1863-ban és 1864-ben is, hogy háborítatlanul megsértse a törvényt, felrúgja a személyes szabadságot, a gyülekezési jogot és a sajtószabadságot Porosz-Lengyelországban, amit azután hamarosan az ország többi részében is megtett; ez hamisította meg a burzsoázia egész liberális mozgalmát, amely, attól tartva, hogy megkockáztatja néhány négyzetmérföldnyi terület elvesztését a keleti határon, megengedte a kormánynak, hogy a lengyelekkel szemben sutba dobjon minden törvényt. Nemcsak Poroszország, hanem egész Németország munkásai bármely más ország munkásainál inkább érdekeltek Lengyelország helyreállításában, és minden forradalmi mozgalomban bebizonyították, hogy tudatában vannak ennek. Lengyelország helyreállítása egyet jelent számukra saját országuk felszabadításával az orosz hűbéresség alól. Ez pedig, úgy gondoljuk, Poroszországot is peren kívül helyezi. Amikor majd Oroszország munkásosztálya (ha ebben az országban van ilyesmi abban az értelemben, ahogyan ezt Nyugat-Európában értik) politikai programot állít fel és ez a program magában foglalja Lengyelország felszabadítását, — akkor, de csak akkor Oroszország mint nemzet szintén peren kívül kerül, és a cári kormány marad az egyedüli vádlott.

II

A „Commonwealth" szerkesztőjének

Uram,

azt mondják, Lengyelország függetlenségének követelése egyet jelent a „nemzetiségi elv" elismerésével, a nemzetiségi elv pedig bonapartista találmány, amelyet azért eszeltek ki, hogy alátámasszák a napóleoni despotizmust Franciaországban. Nos, mi hát ez a „nemzetiségi elv"?

Az 1815-ös szerződések a különböző európai államok határait kizárólag a diplomácia, és különösen a kontinens akkor legerősebb hatalma, Oroszország, tetszése szerint húzták meg. Nem vették figyelembe sem a lakosság kívánságait és érdekeit, sem pedig nemzeti különbözőségeit. Ilyen módon felosztották Lengyelországot, felosztották Németországot, felosztották Olaszországot, nem is szólva a Délkelet-Európában élő sok kisebb nemzetiségről, amelyekről abban az időben még kevesen tudtak valamit. Ennek következtében Lengyelország, Németország és Olaszország számára a legelső lépés mindenfajta politikai mozgalomban az a kísérlet volt, hogy helyreállítsák a nemzeti egységet, amely nélkül a nemzeti élet csupán árnyék lehetett. És amikor az 1821–23-as olaszországi és spanyolországi forradalmi kísérletek leverése után, majd ismét a franciaországi 1830-as júliusi forradalom után a civilizált Európa nagyobbik részének radikális politikusai összeköttetésbe léptek egymással és valamiféle közös programot próbáltak kidolgozni, az elnyomott és széjjelszabdalt nemzetek felszabadítása és egyesítése közös jelszavukká vált.[129] Így volt ez 1848-ban is, amikor az elnyomott nemzetek száma ismét szaporodott eggyel, nevezetesen Magyarországgal. Csakugyan, nem lehetett kétféle nézet arra vonatkozóan, hogy mindegyik nagy európai nemzeti alakulatnak joga van arra, hogy minden belső ügyben szomszédaitól függetlenül maga rendelkezzék, amíg ez nem csorbítja a többiek szabadságát. Ez a jog valóban mindegyikük belső szabadságának egyik alapvető feltétele volt. Hogyan törekedhetne például Németország szabadságra és egységre, ha ugyanakkor támogatná Ausztriát abban, hogy közvetlenül vagy hűbéresei révén rabságban tartsa Olaszországot? Hiszen az osztrák monarchia teljes felbomlása Németország egyesítésének legelső feltétele!

A nagy európai nemzeti alakulatok e jogát a politikai függetlenségre, amelyet az európai demokrácia elismert, a munkásosztálynak természetesen különösképpen el kellett ismernie. Ez valójában nem jelentett egyebet,

mint hogy más nagy, kétségtelenül életképes nemzeti testekre vonatkozóan is elismerik ugyanazt a jogot a sajátos nemzeti létezésre, amelyet minden egyes ország munkásai önmaguknak követeltek. Ám ez az elismerés és a nemzeti törekvések iránti rokonszenv Európa nagy és pontosan meghatározott, történelmi nemzeteire korlátozódott: ezek Olaszország, Lengyelország, Németország, Magyarország voltak. Franciaországot, Spanyolországot, Angliát és Skandináviát, amelyek nem voltak felosztva, s nem álltak idegen ellenőrzés alatt, csak közvetve érintette a kérdés; ami pedig Oroszországot illeti, csak mint óriási mennyiségű lopott tulajdon birtoklóját említhetjük meg, amelyet a leszámolás napján vissza kell majd szolgáltatnia.

Az 1851-es coup d'état* után Louis Napoléonnak, az „Isten kegyelméből és a nemzet akaratából" való császárnak demokratizált és népszerűen csengő nevet kellett találnia külpolitikája számára. Mi lehetett volna megfelelőbb, mint hogy a „nemzetiségi elvet" írja lobogójára? Mindegyik nemzetiség legyen döntőbírája a maga sorsának; mindegyik nemzetiség mindegyik leválasztott töredékének engedjék meg, hogy csatlakozzék a nagy anyaországhoz – mi lehetett volna liberálisabb? Ám figyeljük csak meg – nem *nemzetekről* volt többé szó, hanem *nemzetiségekről*.

Egyetlen ország sincs Európában, ahol ne különböző nemzetiségek élnének egyazon kormány alatt. A felföldi gaelek és a walesiek kétségtelenül más nemzetiségűek, mint az angolok, de senki sem fogja rég letűnt népek e maradványait, vagy akár a franciaországi Bretagne kelta lakosait nemzeteknek nevezni. Azonkívül egyetlen államhatár sem esik egybe a nemzetiség természetes határával, a nyelvi határral. Sok ember él Franciaországon kívül, akiknek az anyanyelve francia, ahogyan sok német anyanyelvű ember él Németországon kívül, és ez minden valószínűség szerint mindig így is marad. Annak a kusza és lassú történelmi fejlődésnek, amelyen Európa az utóbbi évezredben átment, természetes következménye, hogy csaknem minden nagy nemzetnek meg kellett válnia testének néhány távoli részétől, amelyek különváltak a nemzeti élettől és többnyire részt vettek egy másik nép nemzeti életében, mégpedig olyannyira, hogy nem kívánnak újra csatlakozni alaptörzsükhöz. A svájci és elzászi németek nem kívánják, hogy újra egyesítsék őket Németországgal, és éppoly kevéssé kívánják a belgiumi és svájci franciák, hogy politikailag Franciaországhoz csatolják őket. Végső soron pedig nem csekély előny, hogy a különböző nemzetek politikai kialakulásuk során többnyire néhány idegen elemet is

* – államcsíny – *Szerk.*

felvettek magukba, amelyek összekötő kapcsot alkotnak szomszédaikhoz és változatossá teszik a nemzeti jelleg máskülönben túlságosan monoton egyformaságát.

Itt látjuk a különbséget a „*nemzetiségi* elv" és a demokrácia és a munkásosztály azon régi alapelve között, hogy a nagy európai *nemzeteknek* joguk van önálló és független létezéshez. A „nemzetiségi elv" egyáltalán nem érinti az európai történelmi népek nemzeti létezéshez való jogának nagy kérdését; ha pedig mégis érinti, akkor csak azért, hogy összezavarja. A nemzetiségi elv kétféle kérdést vet fel: elsősorban az e nagy történelmi népek közötti határok kérdését; másodsorban pedig azt a kérdést, van-e joga független nemzeti létezéshez azon népek számos kis maradványának, amelyek, miután hosszabb vagy rövidebb ideig szerepeltek a történelem színterén, végül alkotórészekként felszívódtak egyik vagy másik hatalmasabb nemzetbe, amely nagyobb életereje folytán nagyobb akadályok leküzdésére volt képes. Valamely nép európai jelentősége, életereje mit sem számít a nemzetiségi elv szempontjából; ez az elv a havasalföldi románokat, akiknek soha nem volt történelmük, sem pedig az ehhez szükséges energiájuk, éppolyan fontosaknak tekinti, mint a kétezeréves történelemmel és töretlen nemzeti életerővel rendelkező olaszokat; a walesieknek és Man sziget lakóinak, ha kívánnák, ugyanolyan joguk volna a független nemzeti létezéshez, mint az angoloknak, bármilyen képtelen is ez. Az egész dolog képtelenség, amelyet népszerű mezbe öltöztetnek, hogy együgyű embereknek port hintsenek a szemébe és kényelmes fráziskent használják, vagy félredobják, ha a körülmények úgy kívánják.

De bármilyen együgyű is a dolog, a kieszeléséhez okosabb fejre volt szükség, mint amilyen Louis Napoléoné. A nemzetiségi elv korántsem bonapartista találmány Lengyelország feltámasztására, hanem csupán *orosz találmány, amelyet Lengyelország megsemmisítésére eszeltek ki.* Oroszország a nemzetiségi elv ürügyén, mint ezt majd még meglátjuk, nyelte el a régi Lengyelország nagyobbik részét. Ez az eszme már több mint száz éves, és Oroszország most nap nap után felhasználja. Mi más a pánszlávizmus, mint a nemzetiségi elv Oroszország részéről, orosz érdekből történő alkalmazása a szerbekre, a horvátokra, a ruténokra,[130] a szlovákokra, a csehekre és letűnt szláv népek más maradványaira Törökországban, Magyarországon és Németországban? Az orosz kormány még a jelen pillanatban is ügynököket utaztat az észak-norvégiai és svédországi lappok között, hogy e nomád vadak körében propagálja egy „nagy finn nemzetiség" gondolatát, amelyet helyre kell állítani Észak-Európa legtávolabbi részén – természetesen orosz védnökség alatt. Az elnyomott lappföldiek „kétségbeesett kiál-

tása" igen hangosan szól az orosz újságokban, de nem az elnyomott nomádok, hanem az orosz ügynökök hallatják – és csakugyan, szörnyű elnyomás, hogy e szegény lappföldieket a civilizált norvég vagy svéd nyelv megtanulására kényszerítik, ahelyett hogy a saját barbár, féleszkimó nyelvjárásukra korlátoznák őket! A nemzetiségi elvet valóban csak Kelet-Európában találhatták fel, amelyet ezer éven át újra meg újra elárasztott az ázsiai betörés hulláma, otthagyva a parton összekeveredett nemzetroncsok halmazait, amelyeken az etnológus még ma is bajosan tud eligazodni, és ahol a török, a finn-magyar, a román, a zsidó és vagy tucatnyi szláv törzs végtelen összevisszaságban elkeveredve él. Ez volt az a talaj, amelyen ki lehetett fejleszteni a nemzetiségi elvet, és hogy Oroszország hogyan fejlesztette ki, azt hamarosan meglátjuk Lengyelország példáján.

III

A nemzetiségi elv alkalmazása Lengyelországra

Lengyelországot, mint a legtöbb európai országot, különböző nemzetiségű emberek lakják. A lakosság zömét, erejének magját kétségtelenül a voltaképpeni lengyelek alkotják, akik lengyelül beszélnek. Ám a tulajdonképpeni Lengyelország már 1390 óta egyesítve volt a Litván Nagyfejedelemséggel,[131] amely a legutóbbi, 1794-es felosztásig a Lengyel Köztársaság[132] szerves részét alkotta. Ezt a Litván Nagyfejedelemséget a legkülönbözőbb fajták lakták. Az északi, balti-tengeri tartományok a tulajdonképpeni *litvánok* birtokában voltak, amely nép szláv szomszédaitól eltérő nyelven beszél; ezeket a litvánokat nagyrészt leigázták német bevándorlók, akik viszont csak nehezen tudtak védekezni a litván nagyfejedelmek ellen. Távolabb délre és keletre a mostani Lengyel Királyság területén voltak a *fehéroroszok*, akiknek nyelve átmenet a lengyel és az orosz között, de az utóbbihoz áll közelebb; és végül a déli tartományokat az úgynevezett *kisoroszok* lakták, akiknek nyelvét manapság a legtöbb szaktekintély a nagyorosztól (attól a nyelvtől, amelyet általában orosznak nevezünk) teljesen eltérőnek minősíti. Így hát, ha valaki azt mondja, hogy Lengyelország helyreállítását követelni annyi, mint a nemzetiségi elvre hivatkozni, ezzel csak azt bizonyítja, hogy nem tudja, mit beszél, mert Lengyelország helyreállítása egy legalább négy különböző nemzetiségből álló állam újrafelállítását jelenti.

De hol volt Oroszország akkor, amikor a Litvániával való egyesülés révén létrejött a régi lengyel állam? A mongol hódító igája alatt nyögött,

akit a lengyelek és a németek 150 évvel azelőtt egyesült erővel visszaűztek keletre, a Dnyeperen túlra. Hosszú küzdelembe került, amíg a moszkvai nagyfejedelmek végleg lerázták a mongol igát és nekikezdtek, hogy Nagyoroszország sok különböző fejedelemségét egy államban egyesítsék. De úgy látszik, ez a siker csak serkentette becsvágyukat. Alighogy Konstantinápoly a törökök kezére került, a moszkvai nagyfejedelem a bizánci császárok kétfejű sasát címerpajzsába helyezte, utódjuknak és jövőbeli bosszúállójuknak nyilvánítva magát ezzel; és azóta, mint tudjuk, az oroszok arra törekedtek, hogy Cárgrádot, a cár városát, ahogyan Konstantinápolyt a maguk nyelvén nevezik, meghódítsák. Azután Kisoroszország dús síkságai ingerelték annektáló kedvüket; de a lengyelek akkor még erős és mindig is bátor nép voltak, amely nemcsak ahhoz értett, hogy a magáét megvédje, hanem visszavágni is tudott: a XVII. század elején néhány évig még Moszkvát is megszállva tartották.[133]

Az uralkodó arisztokrácia fokozatos demoralizálódása, a burzsoázia kifejlesztéséhez szükséges erő hiánya és az országot pusztító állandó háborúk végül megtörték Lengyelország hatalmát. Egy olyan ország, amely ragaszkodott ahhoz, hogy érintetlenül fenntartsa a feudális társadalmi rendet, miközben valamennyi szomszédja előrehaladt, kialakította burzsoáziáját, fejlesztette a kereskedelmet és az ipart, és nagyvárosokat teremtett — az ilyen ország pusztulásra ítéltetett. Kétségtelen, hogy az arisztokrácia tönkretette Lengyelországot, mégpedig teljesen tönkretette; és miután tönkretették az országot, szemrehányást tettek egymásnak ezért, majd pedig önmagukat és országukat eladták az idegeneknek. A lengyel történelem 1700 és 1772 között nem egyéb, mint krónika a lengyelországi orosz hatalombitorlásról, amelyet a nemesség megvesztegethetősége tett lehetővé. Az orosz katonák csaknem folytonosan megszállva tartották az országot, a lengyel királyok pedig, ha maguk nem akartak is árulókká válni, egyre inkább az orosz nagykövet markába kerültek. Ez a játék olyan sikeres volt s oly soká játszották, hogy amikor Lengyelországot végül megsemmisítették, egész Európában egyetlen tiltakozás sem hallatszott, és mindenki csak azon ámult, hogyan lehetett Oroszország olyan nagylelkű, hogy ilyen nagy területrészt enged át Ausztriának és Poroszországnak.

Különösen érdekes az a mód, ahogyan ezt a felosztást véghezvitték. Abban az időben volt már Európában felvilágosult „közvélemény". Bár a „Times"[134] akkor még nem kezdte meg ennek az árucikknek a gyártását, létezett a közvéleménynek az a fajtája, amelyet Diderot, Voltaire, Rousseau és a többi XVIII. századbeli francia író óriási befolyása kialakított. Oroszország mindig tudta, milyen fontos, hogy a közvélemény lehetőleg mellette álljon,

és gondja volt rá, hogy maga mellé is állítsa. II. Katalin udvara az akkori idők felvilágosult férfiainak, különösen a franciáknak a főhadiszállásává lett; a császárnő és udvara a legfelvilágosultabb elveket vallották, s oly jól sikerült a megtévesztés, hogy Voltaire és sokan mások „Észak Szemiramiszának" dicséretét zengték és Oroszországot a világ leghaladottabb országának, a liberális elvek hazájának, a vallási tolerancia bajnokának nyilvánították.

Vallási tolerancia – ez a szó hiányzott még Lengyelország letöréséhez. Lengyelország mindig rendkívül liberális volt vallási kérdésekben; bizonyítja ezt, hogy a zsidók menedéket találtak ott, amikor Európa minden más részén üldözték őket. A keleti tartományok lakosságának nagy része a görögkeleti hitvallást követte, a voltaképpeni lengyelek viszont római katolikusok voltak. E görögkeletiek jelentős részét a XVI. században arra kényszerítették, hogy ismerjék el a pápa fennhatóságát, és elnevezték őket görög egyesülteknek; de sokan közülük minden tekintetben hívek maradtak régi görögkeleti vallásukhoz. Ezek nagyrészt jobbágyok voltak, míg nemes uraik csaknem mind római katolikusok; nemzetiségre a jobbágyok kisoroszok voltak. Mármost ez az orosz kormány, amely odahaza nem tűrt meg más vallást, mint a görögkeletit és a hitehagyást bűncselekményként torolta meg; amely idegen nemzeteket igázott le és jobbról-balról idegen tartományokat annektált; s amely akkoriban azon fáradozott, hogy még szorosabbra kovácsolja az orosz jobbágy láncait – ugyanez az orosz kormány csakhamar rátört Lengyelországra a vallási tolerancia nevében, mert Lengyelország, úgymond, elnyomta a görögkeletieket; a nemzetiségi elv nevében, mert e keleti tartományok lakosai *kis*oroszok voltak, tehát annektálni kellett őket *Nagy*oroszországhoz; és a forradalmi jog nevében, felfegyverezve a jobbágyokat uraik ellen. Oroszország egyáltalán nem aggályoskodó eszközeinek megválasztásában. Azt mondják, hogy osztálynak osztály ellen vívott háborúja rendkívül forradalmi dolog; – nos, Oroszország már vagy 100 évvel ezelőtt elindított egy ilyen háborút Lengyelországban, és az osztályháború szép példája volt, amikor orosz katonák és kisorosz jobbágyok közösen nekiláttak, hogy felégessék a lengyel urak kastélyait, csakis azért, hogy előkészítsék az orosz annexiót; mihelyt pedig az annexió végbement, ugyanezek az orosz katonák visszahelyezték a jobbágyokat uraik igája alá.

Mindez a vallási tolerancia nevében történt, mert a nemzetiségi elv akkor még nem volt divatban Nyugat-Európában. De a kisorosz parasztok szeme előtt már akkor meglobogtatták, és a lengyel ügyekben azóta fontos szerepet játszott. Oroszország első és legfőbb törekvése, hogy valamennyi orosz törzset egyesítse a cár alatt, aki minden oroszok egyeduralkodójának (szamogyerzsec vszeh rosszijszkih) nevezi magát, ideértve Fehér- és Kisoroszország

got is. És bizonyítandó, hogy törekvései ennél tovább nem terjednek, gondosan ügyelt arra, hogy a három felosztás során csak fehér- és kisorosz tartományokat annektáljon, míg a lengyelek lakta területet, sőt, Kisoroszország egy részét (Kelet-Galíciát) bűntársainak hagyta. De hogy állnak a dolgok most? Az 1793-ban és 1794-ben Ausztria és Poroszország által annektált tartományok nagy része most, Lengyel Királyság néven, orosz uralom alatt van, és a lengyelek között időről időre az a remény támad, hogy ha alávetik magukat az orosz fennhatóságnak és lemondanak a régi litván tartományokra vonatkozó minden igényükről, számíthatnak az összes többi lengyel tartományok újraegyesítésére és Lengyelország helyreállítására az orosz császár mint király alatt. És ha a jelenlegi helyzetben Poroszország és Ausztria között harcra kerülne sor, több mint valószínű, hogy ez a háború végül is nem Schleswig-Holsteinnak Poroszországhoz vagy Velencének Olaszországhoz, hanem inkább Osztrák-Lengyelországnak és Porosz-Lengyelország legalábbis egy részének Oroszországhoz való annektálásáért folyik majd.

Ennyit a nemzetiségi elvről a lengyel ügyekkel kapcsolatban.

What have the Working Classes to do with Poland

A megírás ideje: 1866 január vége–április 6.

A megjelenés helye: „The Commonwealth",
1866 március 24., 31., május 5. (159., 160., 165.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Frederic Engels

Karl Marx

Figyelmeztetés[135]

Nemrégiben a londoni szabólegények általános szövetséget alakítottak,[136] hogy érvényesítsék igényeiket a londoni szabómesterekkel szemben, akik jórészt nagykapitalisták. Nem csak arról volt szó, hogy a béreket a létfenntartási eszközök emelkedett áraival egyensúlyba hozzák, hanem arról is, hogy véget vessenek ebben az iparágban a munkásokkal való kivételesen brutális bánásmódnak. A mesterek igyekeztek megtörni ezt az egyesülést azzal, hogy szabólegényeket toboroztak, főként Belgiumból, Franciaországból és Svájcból. Erre a Nemzetközi Munkásszövetség Központi Tanácsának titkárai figyelmeztetést tettek közzé a belga, francia és svájci újságokban, melynek sikere teljes volt.[137] A londoni mesterek manővere meghiúsult; le kellett tenniök a fegyvert és ki kellett elégíteniök munkásaik jogos igényeit.

A mesterek, miután Angliában megverték őket, most *Skóciából* kiindulva kísérelnek meg reakciót előidézni. A londoni események következtében ugyanis rákényszerültek arra, hogy Edinburgh-ban is beleegyezzenek egyelőre egy 15 százalékos béremelésbe. Suttyomban azonban ügynököket küldtek Németországba, hogy főként Hannover és Mecklenburg vidékéről szabólegényeket toborozzanak Edinburgh-ba való importálásra. Az első effajta szállítmány már megérkezett. A célja ennek az importálásnak ugyanaz, mint az indiai* kulik Jamaicába való importálásának – a *rabszolgaság megörökítése*. Ha sikerülne az edinburgh-i mestereknek német behozatal révén a már megtett engedményeket visszavonniok, az elkerülhetetlenül visszahatna Angliára. *Senki sem szenvedné meg ezt súlyosabban, mint maguk a német munkások*, akik nagyobb számban vannak képviselve Nagy-Britanniában, mint valamennyi többi kontinentális nemzet munkásai. Az újonnan importált munkások pedig, akik teljesen tehetetlenek az idegen országban, hamarosan páriahelyzetbe süllyednének le.

Azonkívül a német munkásoknak becsületbeli ügyük, hogy a külföldnek

* *A kéziratban*: ázsiai – *Szerk.*

bebizonyítsák, hogy ők, akár franciaországi, belgiumi és svájci testvéreik, képesek osztályuk közös érdekét képviselni, és nem csapnak fel *a tőke akarat nélküli zsoldosainak* abban a harcban, melyet a tőke a munka ellen folytat.

A Nemzetközi Munkásszövetség
Központi Tanácsa* megbízásából

London, 1866 május 4. *Karl Marx*

Azok a német szabólegények, akik részletesebb felvilágosítást kívánnak az angliai helyzetről, kérjük, küldjék leveleiket a Londoni Szabószövetség német részlegének bizottságához a következő címre: *Albert F. Haufe*, London, Crown Public House, Hedden Court, Regent Street.

Warnung

A megjelenés helye: „Oberrheinischer Kurier", 1866 május 15. (113.) sz.
Eredeti nyelve: német

* *A kéziratban*: Főtanácsa – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

Jegyzetek a németországi háborúról[138]

Notes on the War in Germany

A megírás ideje: 1866 június 19. és július 5. között

A megjelenés helye: „The Manchester Guardian", 1866 június 20., 25., 28., július 3., 6. (6190., 6194., 6197., 6201., 6204.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás nélkül

I

A következő jegyzetek célja az, hogy pártatlan és szigorúan katonai szempontból magyarázatot fűzzünk a háború folyó eseményeihez és, amennyire lehetséges, kimutassuk, hogy valószínűleg milyen befolyással lesznek a küszöbönálló hadműveletekre.

Az a hely, ahol az első döntő csapásoknak meg kell történniök, Szászország és Csehország határa. Az olaszországi háború bajosan vezethet döntő eredményekhez, ameddig a négyszöget[139] el nem foglalják, elfoglalása pedig alighanem hosszadalmas hadművelet lesz. Lehet, hogy sok harci műveletre fog sor kerülni Nyugat-Németországban, de a lekötött erők létszámát tekintve ezek eredményei mégis másodrendűek lesznek a cseh határ eseményeihez viszonyítva. Ezért egyelőre kizárólag erre a vidékre irányítjuk figyelmünket.

Az egymással harcoló seregek erejének megítéléséhez minden gyakorlati célból elegendő lesz, ha csakis a gyalogságot vesszük számításba, észben tartva azonban, hogy az osztrák lovasság létszáma úgy viszonylik a poroszéhoz, mint három a kettőhöz. A tüzérség aránya a gyalogsághoz a két hadseregben körülbelül ugyanaz, mondjuk 3 ágyú 1000 emberre.

A porosz gyalogság 253 sorzászlóaljból, 83,5 tartalékos zászlóaljból és 116 Landwehr-zászlóaljból (első korosztály, a 27 és 32 év közötti férfiak)[47] áll. Ezek közül a tartalékos zászlóaljak és a Landwehr az erődök helyőrségét alkotják és azonkívül a kisebb német államok elleni fellépésre vannak szánva, míg a sorkatonaságot Szászországban és körülötte összpontosították, hogy szembeszálljon az északi osztrák hadsereggel. Ha levonunk mintegy 15 zászlóaljat, amelyek Schleswig-Holsteint tartják megszállva és másik 15 zászlóaljat, Rastatt, Mainz és Frankfurt eddigi helyőrségét, amelyet most Wetzlarnál összpontosítottak, marad a fősereg számára mintegy 220 zászlóalj. Lovassággal és tüzérséggel, valamint annyi Landwehrrel, amennyi a szomszédos erődökből elvonható, ez a hadsereg körülbelül 300 000 főt fog számlálni 9 hadtestben.

Az északi osztrák hadsereg 7 hadtestből áll, melyek mindegyike jóval nagyobb, mint egy porosz hadtest. Igen keveset tudunk jelenleg összetételük-

ről és szervezetükről, de minden okunk megvan annak feltételezésére, hogy 320 000–350 000 főnyi hadsereget alkotnak. Ilymódon úgy látszik, hogy a számbeli fölény biztosítva van az osztrákok számára.

A porosz hadsereg a király főparancsnoksága alatt áll majd, azaz egy parádé-katona főparancsnoksága alatt, akinek képességei legjobb esetben igen közepesek, jelleme pedig gyenge, de sokszor csökönyös. Körülveszik először is a hadsereg vezérkara, élén Moltke tábornokkal, egy kitűnő tiszttel; másodszor „külön katonai kabinetje", amely személyes kegyenceiből áll; és harmadszor olyan más főtisztek, akiket kíséretének nevezhet. Lehetetlen hatékonyabb rendszert kitalálni arra, hogy már a hadsereg főhadiszállásán biztosítsák a vereséget. Már a kezdet kezdetén fellép a természetes féltékenység a hadsereg törzskara és a király kabinetje között, mindegyikük harcolni fog a legfőbb befolyásért és kiagyalja és védelmezi a saját kedvenc hadműveleti tervét. Ez egymagában csaknem lehetetlenné teszi a célok egységét, a következetes cselekvést. Akkor azonban jönnek a vég nélküli haditanácsok, amelyek ilyen körülmények között elkerülhetetlenek és amelyek tíz eset közül kilencben valamilyen félrendszabály elfogadásával végződnek – ami háborúban a lehető legrosszabb eljárás. Ilyen esetekben a mai parancsok rendszerint ellentmondanak a tegnapiaknak, amikor pedig a dolgok bonyolultakká válnak vagy rosszra fordulással fenyegetnek, egyáltalán nem adnak ki parancsokat és a dolgok a maguk útján mennek. „Ordre, contre-ordre, désordre"*, ahogy Napóleon szokta mondani. Senki sem felelős, mert a nem-felelős király minden felelősséget magára vesz, s ezért senki sem tesz semmit, amíg külön meg nem parancsolják neki. Az 1806-os hadjáratot hasonló módon vezényelte a mostani király apja; a következmény a jénai és auerstedti vereség és az egész porosz hadsereg három hét alatti összeomlása volt.[55] Semmi okunk nincs annak feltételezésére, hogy a mostani király bátrabb, mint apja volt; és ha Bismarck grófban talált is olyan embert, akinek politikai irányítását feltétlenül követheti, a hadseregben nincs olyan megfelelő rangú ember, aki a katonai ügyek kizárólagos terhét hasonlóképpen magára vehetné.

Az osztrák hadsereg Benedek tábornok feltétlen parancsnoksága alatt áll, aki tapasztalt tiszt és aki legalábbis tudja, hogy mit akar. A legfelsőbb parancsnokság fölénye határozottan az osztrákok oldalán van.

A porosz erők két „hadseregre" oszlanak; az első, Frigyes Károly herceg parancsnoksága alatt, az 1., 2., 3., 4., 7. és 8. hadtestből áll; a második, a trónörökös parancsnoksága alatt, az 5. és a 6. hadtestből. A testőrség, a fő tartalékot alkotva, valószínűleg az első hadsereghez fog csatlakozni. Már-

* – „Parancs, ellenparancs, rendetlenség" – *Szerk.*

most ez a felosztás nemcsak hogy megtöri a parancsnoklás egységét, hanem igen gyakran arra is vezet, hogy a két hadsereg két különböző hadműveleti vonalon mozogjon, hogy kombinált mozdulatokat végezzen, hogy összekötőpontjukat az ellenség hatókörébe helyezzék; más szavakkal, az a tendenciája, hogy a két hadsereget külön tartsa, holott amennyire csak lehet, össze kellene fogni őket. A poroszok 1806-ban és az osztrákok 1859-ben igen hasonló körülmények között ugyanezt a vonalat követték és vereséget szenvedtek. Ami pedig a két parancsnokot illeti, a trónörökös mint katona ismeretlen nagyság, Frigyes Károly herceg pedig kétségtelenül nem mutatkozott nagy parancsnoknak a dán háborúban.[48]

Az osztrák hadseregnek nincs ilyen felosztása: a hadtestparancsnokok közvetlenül Benedek tábornok alá vannak rendelve. Ezért a hadsereg szervezetét illetően megint fölényben vannak ellenfeleikkel szemben.

A porosz katonák, különösen a tartalékosok és a Landwehr, akiket be kellett hívni a sorkatonaság hézagainak betöltésére (és sok ilyen van), akaratuk ellenére mennek háborúba; az osztrákok ezzel szemben régóta vágytak egy háborúra Poroszország ellen és türelmetlenül várják a menetparancsot. Ezért a csapatok *moráljá*t illetően is fölényben vannak.

Poroszország ötven év óta nem viselt nagy háborút; hadserege, egészében véve, békehadsereg, a békehadseregek minden pedantériájával és szabályokon lovaglásával. Kétségtelen, hogy újabban, különösen 1859 óta, sokat tettek ennek kiküszöbölésére; de negyven év szokásait nem olyan könnyű kiirtani és nagyszámú tehetségtelen és pedáns ember található még mindig, különösen a legfontosabb helyeken – a törzstisztek között. Az osztrákok viszont alaposan kigyógyultak ebből a betegségből az 1859-es háborúban, és drágán megvásárolt tapasztalatukat jól használták fel. Kétségtelen, hogy a részletek megszervezésében, a hadviseléshez való alkalmazkodásban és ez irányú tapasztalatban az osztrákok szintén fölényben vannak a poroszokkal szemben.

Az oroszok kivételével csak a porosz csapatoknál normális harci alakzat a mély zárt oszlop. Képzeljük el egy angol zászlóalj nyolc századát negyednyi távolságú oszlopban, de az arcvonalat egy helyett két század alkotja, úgy hogy két század minden négy sora alkotja az oszlopot, és akkor előttünk áll a „porosz rohamoszlop". Ennél jobb célpontot huzagoltcsövű tűzfegyverek számára elképzelni sem lehet, s minthogy a huzagoltcsövű ágyú 2000 yard távolságról gránátot tud vetni reá, ez az alakzat csaknem lehetetlenné teszi, hogy egyáltalában elérjék az ellenséget. Figyeljük meg, hogy ha csak egyetlen gránát robban ennek a tömegnek a közepében, használható-e utána ez a zászlóalj bármire is aznap.

Az osztrákok átvették a franciáktól a laza nyitott oszlopot, amely alig nevezhető oszlopnak; inkább két vagy három, egymást 20–30 yard távolságban követő vonalra emlékeztet, s aligha szenvedhet tüzérségtől nagyobb veszteségeket, mint egy felfejlődött vonal. A harcászati alakzat előnye megint az osztrákok oldalán van.

Mindezeket az előnyöket a poroszok csak két dologgal ellensúlyozhatják. Hadbiztosságuk kétségtelenül jobb és ezért az ő csapataik fognak jobb ellátást kapni. Az osztrák hadbiztosság, mint az egész osztrák adminisztráció, a megvesztegetés és sikkasztás tanyája, aligha jobb, mint az oroszoké. Még most is azt halljuk, hogy a csapatokat rosszul és rendszertelenül élelmezik; a harctéren és az erődökben ez még rosszabb lesz, s az osztrák adminisztráció talán veszedelmesebb ellenségnek bizonyul a négyszög erődjei számára, mint az olasz tüzérség.

A poroszok második előnye jobb fegyverzetük. Bár huzagoltcsövű tüzérségük határozottan jobb az osztrákokénál, ez nyílt mezőn igen keveset jelent. A porosz és az osztrák puskák lőtávolsága, röppályája és pontossága körülbelül egyenlő lesz, de a poroszoknak hátultöltő fegyverük van, s állandó, jól irányzott tüzet adhatnak soraikból, percenként legalább négyszer. Ennek a fegyvernek az óriási fölénye megmutatkozott a dán háborúban, s nem kétséges, hogy az osztrákok sokkal nagyobb mértékben fogják tapasztalni hatását. Ha ezek, ahogy hír szerint Benedek utasította őket, nem vesztegetnek sok időt tüzeléssel, hanem azonnal szuronnyal mennek az ellenségnek, óriási veszteségeik lesznek. A dán háborúban a poroszok vesztesége sohasem volt több a dán veszteségek egynegyedénél, néha pedig csak egytizede volt annak; s ahogy a „Times" egy katonai tudósítója nemrég igen helyesen megjegyezte, a dánok csaknem mindenütt számbeli hátrányban levő csapatoktól szenvedtek vereséget.

Mégis, a gyútűs puska ellenére az esélyek a poroszok ellen szólnak; és ha nem szenvednek vereséget az első nagy csatában az osztrákok jobb vezetése, szervezete, taktikai alakzata és *morálja*, valamint, nem utolsósorban, saját parancsnokaik miatt, akkor bátorságuk bizonyára más, mint ami egy 50 év óta békeállapotban levő hadseregtől elvárható.

II

Az emberek kezdenek türelmetlenkedni a cseh határon levő két nagy hadsereg nyilvánvaló tétlensége miatt. De ennek a késedelemnek számos oka van. Mind az osztrákok, mind a poroszok teljesen tudatában vannak a kü-

szöbönálló összeütközés fontosságának, amely eldöntheti az egész hadjárat eredményét. Mindketten az arcvonalra hajszolnak annyi katonát, amennyire csak rátehetik a kezüket: az osztrákok az új alakulataikból (a gyalogezredek 4. és 5. zászlóaljait), a poroszok a Landwehrből, amelyet először csak helyőrségi szolgálatra szántak.

Ugyanakkor úgy látszik, hogy mindkét oldalon megkísérlik manőverezéssel felülkerekedni a szembenálló hadseregen és a legkedvezőbb stratégiai feltételek között megkezdeni a hadjáratot. Hogy ezt megértsük, vessünk egy pillantást a térképre és vizsgáljuk meg azt a vidéket, amelyen ezek a hadseregek elhelyezkednek.

Bizonyosnak véve, hogy a két hadsereg normális visszavonulási pontja Berlin és Bécs, s hogy ezért az osztrákok Berlin elfoglalására, a poroszok pedig Bécs elfoglalására fognak törekedni, három útvonal van, amelyen hadműveleteket végezhetnek. Egy nagy hadseregnek bizonyos kiterjedésű vidékre van szüksége, amelynek erőforrásaiból menetelés közben élhet, s hogy gyorsan mozoghasson, kénytelen több oszlopban menetelni több párhuzamos úton; arcvonala ezért egy mondjuk hatvan és tizenhat mérföld között váltakozó szélességre fog kiterjedni, aszerint, milyen közel van az ellenség és milyen távolságra vannak az utak egymástól. Ezt figyelembe kell venni.

Az első útvonal az Elba és a Moldva balpartján haladna, Lipcsén és Prágán át. Világos, hogy ezen az útvonalon a hadviselők mindegyikének kétszer át kellene kelnie a folyón, másodszor szemközt az ellenséggel. Feltéve, hogy valamelyik hadsereg megkísérli, hogy ezen az útvonalon ellenfelének oldalába kerüljön, az utóbbi, mivel övé a rövidebb, mert egyenesebb út, a folyó vonalán elébe vághat a megkerülő erőnek, s ha sikerül visszavernie azt, egyenesen bevonulhat az ellenséges fővárosba. Ez az útvonal, amely egyformán előnytelen mindkét fél számára, ezért figyelmen kívül hagyható.

A második útvonal az Elba jobbpartján húzódik, a folyó és a Sziléziát Csehországtól és Morvaországtól elválasztó Szudéta-hegylánc között. Ez csaknem a Berlin és Bécs közötti egyenes vonalon van; a most a két hadsereg között levő részt a Löbau–Pardubitz vasút jelzi. Ez a vasút Csehországnak azon a részén halad át, amelyet délről és nyugatról az Elba, északkeletről pedig a hegység határol. Sok jó útja van, és ha a két hadsereg egyenesen egymás ellen vonulna, akkor itt lenne az összeütközés helye.

A harmadik útvonal Breslaun át és onnan a Szudéta-hegyláncon keresztül halad. Ez a hegylánc, amely a morva határon, ahol több jó út keresztezi, nem számottevően magas, a Csehország határát képező Óriás-hegységben magasabbá és meredekebbé válik. Itt csak néhány út vezet át; Trautenau és

Reichenberg között negyven mérföldnyi távolságban a hegylánc egész északkeleti részét egyetlen katonai út sem szeli át. Az egyetlen létező út, amely Hirschbergből az Iser völgyébe vezet, az osztrák határnál megszakad. Ebből tehát az következik, hogy ez az egész, negyven mérföld hosszú akadály járhatatlan, legalábbis egy nagy hadsereg és megszámlálhatatlanul sok málhája számára, s hogy egy Breslau ellen vagy rajta át menő előnyomulásnak az Óriás-hegységtől délnyugatra kell áthaladnia a hegyeken.

Mármost mi a két hadsereg helyzete, összeköttetéseit tekintve, ha ezen az úton támad?

A poroszok, ha egyenesen Breslautól délre támadnak, nyitva hagyják Berlinnel való összeköttetésüket. Az osztrákok, ha elég erősek ahhoz, hogy csaknem abszolúte biztosak legyenek a győzelemben, hagyhatják őket előnyomulni egészen az olmützi megerősített táborig, amely megállítaná őket, míg ők maguk Berlin ellen vonulhatnának, bízva abban, hogy átmenetileg megszakadó összeköttetéseiket egy döntő győzelem újra megnyitja; vagy egyenként megütközhetnek a porosz hadoszlopokkal, ahogy azok kikerülnek a hegyekből, és siker esetén visszaűzhetik őket Glogauba és Posenba, ami által Berlin és a porosz államok nagyobb része ki lenne szolgáltatva nekik. Ennélfogva egy Breslaun át való előnyomulás csak nagy számbeli fölény esetén lenne ajánlatos a poroszoknak.

Az osztrákok egész más helyzetben vannak. Megvan az az előnyük, hogy a Monarchia nagyobbik része Breslautól délkeletre terül el; azaz a Berlin–Breslau vonal *közvetlen folytatásában*. Minthogy a Duna északi partját Bécs közelében megerősítették, hogy megvédje a fővárost egy rajtaütéstől, átmenetileg, sőt hosszabb időre is feláldozhatják Béccsel való közvetlen összeköttetésüket, s ember- és készlet-utánpótlásukat Magyarországról meríthetik. Ezért egyenlő biztonsággal operálhatnak a löbaui és a breslaui úton, a hegyektől északra vagy délre; sokkal nagyobb szabadságuk van a manőverezésben, mint ellenfeleiknek.

A poroszoknak ezenfelül további okaik is vannak az óvatosságra. Csehország északi határától Berlin úgyszólván fele akkora távolságra van, mint Bécs; Berlin ezért sokkal veszélyeztetettebb. Bécset védi a Duna, amely mögött egy megvert hadsereg védelmet találhat, védik a folyó északi partján felállított erődítmények, valamint az olmützi megerősített tábor, amely mellett a poroszok nem haladhatnak el észrevétlenül és büntetlenül, ha az osztrák hadsereg zöme egy vereség után ott foglalna állást. Berlinnek nincs semmiféle védelme a harctéren levő seregen kívül. E körülmények és az első cikkünkben részletezettek között úgy látszik, hogy a poroszoknak nyilvánvalóan a védekező szerep jut.

Ugyanezek a körülmények és emellett erős politikai szükségesség Ausztriát csaknem kényszeríti a támadó fellépésre. Egyetlen győzelem nagy eredményeket biztosíthat számára, míg veresége nem törné meg ellenálló erejét.

A hadjárat stratégiai terve alapvonásaiban szükségképpen igen egyszerű. Bármelyik támad először a két fél közül, csak ez a választása van: vagy színlelt támadás az Óriás-hegységtől *északnyugatra* és igazi támadás tőle délkeletre, vagy megfordítva. A negyven mérföldes akadály a hadszíntér döntő jellegzetessége és a hadseregeknek e felé kell törekedniök. Harcokról fogunk hallani ennek az akadálynak mindkét végén, s néhány nappal később tisztázódni fog az igazi támadás iránya és talán az első hadjárat sorsa is. Mégis, amikor két ilyen nehézkes hadsereg áll egymással szemben, hajlunk arra a gondolatra, hogy a legegyenesebb út a legbiztonságosabb, s hogy annak nehézsége és veszélye, hogy ilyen nagy csapattesteket több oszlopban különböző utakon nehéz hegyvidéken át vigyenek, csaknem természetszerűen mindkét szembenálló sereget a Löbau–Pardubitz útra fogja terelni.

Az eddig végrehajtott mozdulatok a következők: A poroszok június első hetében szászországi hadseregüket a szász határon, Zeitztől Görlitzig, sziléziai hadseregüket pedig Hirschbergtől a Neisséig vonták össze. Június 10-re közelebb nyomultak egymáshoz, jobbszárnyuk az Elbánál volt, Torgau közelében, balszárnyszélük pedig Waldenburg közelében. 12-től 16-ig a sziléziai hadsereg, amely most az 1., 5., 6. hadtestből és a gárdából áll, megint kelet felé terjeszkedett, ezúttal Ratiborig, vagyis Szilézia legdélkeletibb sarkáig. Ez színlelésnek látszik, különösen a gárdisták parádézása, akikről azt feltételezzük, hogy mindig a fősereggel vannak. Ha ez több, mint színlelés, vagy ha nem tesznek intézkedéseket, hogy ezt a négy hadtestet a legrövidebb időn belül visszaindítsák Görlitz felé, akkor több mint 120 000 katonának ez a távoleső sarokban való koncentrálása nyilvánvaló hiba; el lehet őket vágni a visszavonulás minden lehetőségétől, s kétségtelenül minden kapcsolattól a hadsereg többi részével.

Az osztrákokról nem sokkal többet tudunk, mint azt, hogy Olmütz körül vannak összpontosítva. A „Times"-nak táborukban tartózkodó tudósítója közli, hogy 6. hadtestük, 40 000 fő, 19-én Weisskirchenből Olmütz be érkezett, ami nyugati irányú mozgásra mutat. Hozzáteszi, hogy 21-ére a főhadiszállást át kellett helyezni Trübauba, a Morvaország és Csehország közötti határra. Ez a mozdulat ugyanabba az irányba mutatna, ha nem tűnne nagyonis *kacsának*, amelyet azzal a szándékkal küldtek Londonba, hogy onnan félrevezetésül megtáviratozzák a porosz főhadiszállásnak. Egy tábornok, aki olyan titoktartással jár el és aki olyan ellenszenvvel viseltetik a laptudósítók-

kal szemben, mint Benedek, nem valószínű, hogy 19-én tájékoztatja őket arról, hogy hol lesz főhadiszállása 21-én, hacsak nincs oka erre.

Mielőtt befejeznők, vessünk egy pillantást az északnyugat-németországi hadműveletekre. A poroszoknak több erejük volt ott, mint ahogy korábban tudtuk. 15 zászlóaljjal rendelkeztek Holsteinban, 12-vel Mindenben és 18-cal Wetzlarban. Gyors koncentrikus mozdulatokkal, amelyek alatt a csapatok egészen váratlanul képeseknek mutatkoztak erőltetett menetelésre, két nap alatt elfoglalták a Koblenz–Eisenach vonaltól északra levő egész vidéket és minden összeköttetési vonalat a királyság keleti és nyugati tartományai között. A hesseni csapatoknak, mintegy 7000 főnek, sikerült elmenekülniök, de a 10–12 000 főnyi hannoveri sereg közvetlen visszavonulási vonalát Frankfurt felé elvágták és már 17-én a 7. porosz hadtest hátralevő része, 12 zászlóalj, a két koburgi zászlóaljjal együtt az Elba felől Eisenachba érkezett. Ilymódon úgy látszik, hogy a hannoveriek minden oldalról körül vannak véve és csak csoda vagy a poroszok ostobasága révén menekülhetnek meg. Mihelyt sorsuk eldől, 50 porosz zászlóalj felszabadul a szövetségi hadsereggel szemben, amelyet Sándor darmstadti herceg alakít Frankfurtnál és amely mintegy 23 000 württembergiből, 10 000 darmstadtiból, 6000 nassauiból, 13 000 badeniből (ezeket csak most mozgósítják), 7000 hesseniből és 12 000 osztrákból fog állni, akik most vannak úton Salzburgból; összesen mintegy 65 000 fő, akiket lehet, hogy még megerősítenek 10–20 000 bajorral. Most azt jelentik, hogy ezek közül mintegy 60 000 fő már összpontosul Frankfurtnál és Sándor herceg megkockáztatta az előrehaladást azzal, hogy 22-én visszafoglalta Hessent. Ennek azonban nincs semmi jelentősége. A poroszok nem fogják megtámadni, amíg nem összpontosították jól erőiket, és akkor, minden fegyvernembeli 70 000 katonájukkal és jobb fegyverzetükkel, gyorsan végezhetnek ezzel a vegyes hadsereggel.

III

Az első nagy ütközetet megvívták, nem Csehországban, hanem Itáliában, s a négyszög megint leckét adott az olaszoknak stratégiából. Ennek a híres állásnak, ahogy valójában minden valamit érő megerősített állásnak az erőssége nem annyira négy erődjének nagy védelmi képességében rejlik, hanem abban, hogy ezek az erődök úgy vannak csoportosítva egy sajátos katonai vonásokkal rendelkező vidéken, hogy a támadó erő csaknem mindig indíttatva van és gyakran kénytelen arra, hogy megossza magát és két különböző ponton támadjon, míg a védekező sereg a maga egész egyesített erejét e tá-

madók egyike ellen küldheti, azt nagyobb létszámával szétzúzhatja és azután a másik ellen fordulhat. Az olasz hadsereg el is követte ezt a hibát. A király tizenegy hadosztállyal a Mincionál állt, míg Cialdini öt hadosztállyal a Pó alsó folyása felé fordult, közel Ponte Lagoscurohoz és Polesellához. Egy olasz hadosztály 17, egyenként 700 főnyi zászlóaljból áll; ennélfogva Viktor Emmánuelnak lovassággal és tüzérséggel együtt legalább 120–125 000 katonája volt, Cialdininak pedig mintegy feleannyi. Miközben a király 23-án átkelt a Mincion, Cialdininak át kellett kelnie a Pó alsó folyásán és az osztrákok hátában tevékenykednie; de addig a pillanatig, amikor ezeket írjuk, semmi biztos hír nem érkezett arról, hogy ezt az utóbbi mozdulatot végrehajtották volna. Mindenesetre az a 60 000 katona, akiknek jelenléte megfordíthatta és valószínűleg meg is fordította volna a csata sorsát múlt vasárnap Custozzánál,[140] eddig nem érhetett el semmiféle olyan előnyt, amely arányban állna egy nagy csata elvesztésével.

A Garda-tó az Alpok két nyúlványa közé ékelődik, amelyek a tótól délre két dombcsoportot alkotnak; ezek között vág utat magának a Mincio a mantovai lagúnák felé. Mindkét csoport erős katonai állást alkot; déli lejtőikről áttekinthető a Lombard-síkság és ágyú-lőtávolságon belül uralkodnak felette. Ezek a dombok jól ismertek a hadtörténetben. A nyugati csoport, Peschiera és Lonato között, volt a színhelye az 1797-es castiglionei és lonatói és az 1859-es solferinói csatának;[141] a keleti csoportért, Peschiera és Verona között, három napig harcoltak 1848-ban, majd a múlt vasárnapi csatában ismét.

Ez a keleti dombcsoport az egyik oldalon a Mincio felé lejt, s a valleggiói síkságban végződik; a másik oldalon, délkelet felé néző hosszú ívben, az Adige felé, amelyet Bussolengónál ér el. Ezt a dombcsoportot északról délre két körülbelül egyenlő részre osztja egy mély szakadék, amelyben a Tione patak folyik; úgyhogy a Mincio felől előrenyomuló haderőnek először ki kell erőszakolnia a folyón való átkelést és közvetlenül ezután ismét feltartóztatja ez a szakadék. A lejtő szélén, a síkság felé nézve, és a szakadéktól keletre a következő falvak vannak: a déli szélen Custozza; tovább északra Sommacampagna, Sona, majd Santa Giustina. A Peschiera–Verona vasút Sommacampagnánál szeli át a dombokat, a főút Sonánál.

1848-ban a piemontiak, miután elfoglalták Peschierát, ostromzár alá vették Mantovát és hadseregük e helységtől Rivoliig helyezkedett el a Gardatónál, centrumuk a szóbanforgó halmokat foglalta el. Július 23-án Radetzky hét dandárral előrenyomult Veronából, áttörte e túlságosan kiterjedt vonal középső részét és ő maga szállta meg a dombokat. 24-én és 25-én a piemontiak megpróbálták visszafoglalni eredeti állásukat, de 25-én végleges veresé-

get szenvedtek és Milánón át azonnal visszavonultak a Ticino mögé. Ez az első custozzai csata eldöntötte az 1848-as hadjáratot.

Az olasz főhadiszállásról érkezett, a múlt vasárnapi csatára vonatkozó táviratok eléggé ellentmondóak; de a másik oldalról kapott táviratok segítségével eléggé világos betekintést nyerhetünk megvívásának körülményeibe. Viktor Emmánuel úgy tervezte, hogy 1. hadteste (Durando tábornok, 4 hadosztály, illetve 68 zászlóalj) Peschiera és Verona között foglaljon állást, hogy fedezni tudja az előbbi erőd ostromát. Ennek az állásnak természetesen Sonának és Sommacampagnának kellett lennie. A 2. hadtestnek (Cucchiari tábornok, 3 hadosztály, illetve 51 zászlóalj) és a 3. hadtestnek (Della Rocca tábornok, ugyanolyan erősségű, mint a 2. hadtest) egyidejűleg át kellett kelniök a Minción, hogy fedezzék az 1. hadtest hadműveleteit. Az 1. hadtest valószínűleg Salionze közelében vagy tőle délre kelt át és azonnal a dombok felé indult; a 2. úgy látszik Valleggiónál kelt át, a 3. pedig Goitónál, és a síkságon nyomult előre. Ez szombaton, 23-án történt. Pulz osztrák dandárja, amely előőrs volt a Minciónál, lassan visszavonult Verona felé; vasárnap, Solferino évfordulóján pedig az egész osztrák hadsereg kivonult Veronából, hogy szembeszálljon az ellenséggel. Úgy látszik, időben érkeztek meg ahhoz, hogy még az olaszok előtt elfoglalják Sona és Sommacampagna magaslatait és a Tione szakadékának keleti szélét. A csatát tehát főleg a szakadékon való átkelőért vívták. A déli szélen a síkságon levő két hadtest együtt tudott működni a dombokon levő 1. olasz hadtesttel és ilymódon Custozza a kezükbe került. Az olaszok a síkságon fokozatosan mindinkább előrenyomultak Verona irányában, hogy oldalba és hátba támadják az osztrákokat, az osztrákok pedig csapatokat küldtek ellenük. Ilymódon a két hadsereg arcvonala, amely eredetileg kelet, illetve nyugat felé nézett, negyed körfordulatot vett, az osztrákoké délre, az olaszoké pedig északra nézett. De minthogy a dombok *Custozzától északkelet felé távolodnak, az olasz 2. és 3. hadtestnek ez az* oldalazó művelete nem befolyásolhatta azonnal a dombokon levő 1. hadtestük állását, mert ezt nem lehetett elég messzire kiszélesíteni anélkül, hogy ne sodorják veszélybe magukat az oldalazó csapatokat. Ilymódon az osztrákoknak úgy látszik a 2. és 3. hadtestet csak le kellett kötniök annyi erővel, amennyi elegendő ezek első lendületének megtöréséhez, míg minden rendelkezésükre álló katonát az 1. hadtest ellen indítottak és számbeli fölényükkel szétzúzták azt. Sikerük teljes volt; az 1. hadtestet hősies harc után visszaűzték és végül az osztrákok rohammal elfoglalták Custozzát. Ezáltal a Custozzán túl keletre és északkeletre előrenyomult olasz jobbszárny szemmel láthatólag komoly veszélybe került. Ennek következtében újabb harc indult a faluért, melynek folyamán az elvesztett összeköttetést valószínűleg helyre-

állították és megállították a Custozzából kiinduló osztrák előrenyomulást, de a helység az osztrákok kezében maradt és az olaszoknak aznap éjszaka újra át kellett kelniök a Mincion.

A csatának ezt a vázlatát nem történelmi beszámolóként adjuk – ehhez még minden részlet hiányzik –, hanem csupán kísérletként arra, hogy térképpel a kezünkben összeegyeztessük a csatára vonatkozó különböző táviratokat egymással és a katonai józan ésszel; és ha a táviratok valamennyire is megbízhatóak és teljesek, meg vagyunk győződve arról, hogy a csata általános képe nem fog túlságosan eltérőnek mutatkozni az általunk felvázolttól.

Az osztrákok körülbelül 600 foglyot vesztettek, az olaszok 2000-et, valamint néhány ágyút. Ez azt mutatja, hogy a csata vereség volt, de nem katasztrófa. Az erőknek eléggé egyenlőknek kellett lenniök, bár igen valószínű, hogy az osztrákoknak kevesebb csapatuk volt tűzben, mint ellenfeleiknek. Az olaszoknak minden okuk megvan arra, hogy szerencsésnek mondják magukat, amiért nem kergették őket a Mincióba; az I. hadtest állása e folyó és a szakadék között, egy két-négy mérföld széles földsávon, fölényben levő ellenséggel szemben, minden bizonnyal igen veszélyes volt. Kétségtelenül hiba volt, hogy a csapatok fő erejét a síkságra küldték, miközben a döntő pontokat, az uralkodó magaslatokat elhanyagolták; de a legnagyobb hiba, ahogy már korábban kifejtettük, az volt, hogy megosztották a hadsereget, hogy Cialdinit 60 000 katonával a Pó alsó folyásánál hagyták és csak a többiekkel támadtak. Cialdini hozzájárulhatott volna egy győzelemhez Verona előtt, s ezután, visszafelé vonulva a Pó alsó folyásához, sokkal könnyebben átkelhetett volna a folyón, ha mindenáron ragaszkodtak ehhez a kombinált manőverhez. Úgy látszik, hogy nem nyomult tovább előre, mint az első napon és most talán nagyobb erőkkel kell majd megütköznie, mint azelőtt. Az olaszoknak most tudniok kellett volna, hogy igen szívós ellenféllel van dolguk. Solferinónál Benedek 26 000 osztrákkal egy egész napon át feltartóztatta a kétszer akkora teljes piemonti hadsereget, amíg el nem rendelték visszavonulását, mivel a másik hadtest vereséget szenvedett a franciáktól. Az a piemonti hadsereg sokkal jobb volt a mostani olasz hadseregnél; kiképzettebb, egyneműbb volt és jobbak voltak a tisztjei. A mostani hadsereg igen újkeletű alakulat és az ezzel járó összes hátrányokban szenved; míg a mai osztrák hadsereg sokkal jobb az 1859-esnél. A nemzeti lelkesedés óriási jelentőségű, de amíg nem fegyelmezik és nem szervezik meg, senki sem nyerhet vele csatát. Még Garibaldi „ezre"[142] sem puszta lelkesedők tömege volt, hanem fegyelmezett emberek, akik 1859-ben megtanultak parancsoknak engedelmeskedni és puskaport szagolni. Remélhető, hogy az olasz hadsereg törzskara, saját érdekében, tartózkodni fog attól, hogy meggondolatlansá-

gokba bocsátkozzék egy olyan hadsereggel szemben, amely bár számbelileg alulmarad, lényegében fölötte áll az övének és azonkívül Európa egyik legerősebb hadállását tartja.

IV

Képzeljünk el egy fiatal porosz zászlóst vagy kornétást, akitől a hadnagyi vizsgán megkérdezik, mi lenne a legbiztonságosabb terv egy porosz hadsereg Csehországba való betörése számára? Képzeljük el, hogy ifjú tisztünk ezt válaszolja: „A legjobb út az lenne, ha csapatainkat két körülbelül egyenlő részre osztanánk, az egyikkel keletre kerültetnénk meg az Óriás-hegységet, a másikkal nyugatra, és Gitschinben egyesítenénk őket." Mit mondana a vizsgáztató tiszt erre? Felvilágosítaná az ifjú úriembert arról, hogy terve vét a stratégia két legelemibb törvénye ellen: először, soha ne oszd meg csapataidat úgy, hogy ne támogathassák egymást, hanem tartsd őket jól együtt; és másodszor, ha különböző utakon nyomulnak előre, a különböző oszlopok egyesítését olyan ponton kell végrehajtani, amely nincs az ellenség hatótávolságában; hogy ezért a javasolt terv a lehető legrosszabb; csak akkor lehetne figyelembe venni, ha Csehországot egyáltalán nem tartanák megszállva ellenséges csapatok; és, ennek következtében, az a tiszt, aki ilyen hadjárattervet javasol, nem érdemli meg még a hadnagyi kinevezést sem.

Mégis, a porosz hadsereg bölcs és képzett vezérkara éppen ezt a tervet fogadta el. Ez szinte hihetetlen – de így van. Ezt a hibát, amelyért az olaszoknak meg kellett szenvedniök Custozzánál, a poroszok újra elkövették, mégpedig olyan körülmények között, amelyek tízszerte rosszabbá tették. Az olaszok legalább azt tudták, hogy tíz hadosztállyal számbeli fölényben vannak az ellenséggel szemben. A poroszoknak tudniok kellett, hogy ha kilenc hadtestüket együtt tartják, a legjobb esetben alighogy egyenlőek lesznek létszámban Benedek nyolc hadtestével; és hogy erőik megosztásával a két hadsereget majdnem biztosan annak a sorsnak teszik ki, hogy a túlerő egyiket a másik után szétzúzza. Teljesen érthetetlen volna, hogyan lehetett ilyen tervet még csak meg is vitatni, nemhogy elfogadni olyan kétségtelenül tehetséges tisztek testületében, mint amilyenek a porosz vezérkart alkotják, ha nem Vilmos király lenne a főparancsnok. De senki sem számíthatott arra, hogy a királyok és hercegek főparancsnokságának végzetes következményei ilyen hamar és ilyen erősen megmutatkoznak. A poroszok most Csehországban élethalálharcot vívnak. Ha a két hadsereg

egyesülését Gitschinnél vagy mellette megakadályozzák, ha valamelyikük vereséget szenvedve kénytelen visszavonulni Csehországból és visszavonulásával még jobban eltávolodik a másiktól, akkor a hadjárat tulajdonképpen befejezettnek mondható. Akkor Benedek figyelmen kívül hagyhatja a trónörökös hadseregét, amíg az visszavonul Breslau felé, és minden erejével üldözheti Frigyes Károly herceg hadseregét, amely aligha kerülheti el a teljes megsemmisülést.

A kérdés az, hogy sikerül-e megakadályozni ezt az egyesülést? Addig a pillanatig, amikor e sorokat írjuk, legfrissebb híreink 29., péntek estéről szólnak. A poroszok, akiket 28-án Edelsheim tábornok kivert Gitschinből (a hely neve csehül Jičin), azt állítják, hogy 29-én rohammal újra elfoglalták a várost, és ez az utolsó értesülésünk. Az egyesülés akkor még nem jött létre; legalább négy osztrák hadtest és a szász hadtest részei akkor harcban álltak mintegy öt-hat porosz hadtesttel.

A trónörökös hadseregének különböző oszlopait, amikor a dombok csehországi oldalán leereszkedtek a völgybe, az osztrákok kedvező ponton támadták meg, ahol a völgy kiszélesedve lehetővé tette számukra, hogy szélesebb arcvonalat állítsanak szembe a porosz oszlopokkal és megkíséreljék megakadályozni azok felfejlődését; eközben a poroszok, ahol ez lehetséges volt, csapatokat küldtek az oldalsó völgyeken át, hogy oldalba és hátba támadják ellenfeleiket. Ez történik mindig a hegyi hadviselésben és ez magyarázza, hogy ilyen körülmények között mindig nagyszámú foglyot ejtenek. A másik oldalon úgy látszik, hogy Frigyes Károly herceg és Herwarth von Bittenfeld seregei szinte ellenállás nélkül jutottak át a szorosokon; az első ütközetek az Iser folyó vonalán zajlottak le, azaz csaknem félúton a két hadsereg kiindulási pontjai között. Haszontalan volna megkísérelni az utolsó három-négy napon érkezett, rettenetesen ellentmondó és gyakran semmiképpen sem hiteles táviratok kibogozását és összhangba hozását.

A harc szükségképpen igen váltakozó eredménnyel folyt: ahogy új erők kerültek elő, a győzelem hol az egyik, hol a másik félnek kedvezett. De péntekig az általános eredmény, úgy látszik, a poroszok javára ütött ki. Ha sikerült tartaniok magukat Gitschinben, akkor az egyesülés szombaton vagy vasárnap kétségtelenül megtörtént, és akkor túl vannak a legnagyobb veszélyen. Az egyesülés előtti végső küzdelmet valószínűleg mindkét részről koncentrált tömegekkel vívták meg és ez a harc, legalábbis egy időre, eldönti a hadjáratot. Ha a poroszok győztek, egyszerre túl vannak minden maguk teremtette nehézségen, de ugyanezeket az előnyöket, sőt még nagyobbakat is elérhették volna anélkül, hogy kitették volna magukat ilyen szükségtelen veszélyeknek.

Úgy látszik, hogy a küzdelem igen elkeseredett volt. Az első osztrák dandár, amely harcba szállt a poroszokkal, a „fekete-sárga" dandár volt, amely Schleswigben megrohamozta a Königsberget, Oberselk mellett, a Dannevirke kiürítése előtti napon. Fekete-sárgának a benne levő két ezred hajtókájáról nevezik, és mindig a hadsereg egyik legjobb dandárjának tekintették. De vereséget szenvedett a gyútűs puskától és egyik ezredének (Martini) több mint 500 katonája foglyul esett, miután ötször hiába rohamozták meg a porosz vonalakat. Egy későbbi csatában zsákmányul ejtették a Deutschmeister ezred 3. zászlóaljának lobogóját. Ezt az ezredet, amelynek újoncai kizárólag Bécsből kerülnek ki, a legjobbnak tekintik az egész hadseregben. Tehát a legjobb csapatokat már harcba vetették. A poroszok régi békehadsereg létükre szemmelláthatóan ragyogóan viselkedtek. Amikor a háborút valóban megüzenték, a hadsereg szelleme teljesen megváltozott, amit főleg az északnyugati apró hatalmasságok kiseprése[143] idézett elő. Ez – helyesen vagy tévesen, mi csupán regisztráljuk a tényt – azt a gondolatot keltette a csapatokban, hogy ezúttal Németország egyesítéséért hívják harcba őket, és az addig kelletlen és mogorva tartalékosok és landwehresek akkor hangos ujjongással lépték át Ausztria határát. Főleg ennek köszönhető, hogy olyan jól harcoltak; de ugyanakkor minden sikerük nagyobb részét hátultöltő puskáiknak kell tulajdonítanunk; és ha valaha kikerülnek azokból a nehézségekből, amelyekbe tábornokaik oly meggondolatlanul sodorták őket, a gyútűs puskának kell ezt köszönniök. A jelentések egyetértenek abban, hogy óriási fölényben van az elöltöltő puskákkal szemben. A Martini-ezred egy foglyul esett őrmestere kijelentette a „Kölnische Zeitung"[144] tudósítójának: „Bizonyosan megtettünk mindent, ami bátor katonáktól elvárható, de senki nem állhat helyt ezzel a gyorstüzeléssel szemben." Ha az osztrákok vereséget szenvednek, ezért nem annyira Benedek tábornok vagy Ramming tábornok, mint inkább Puskavessző [Ramrod] tábornok okolható.

Északnyugaton a hannoveriek, akiket Manteuffel tábornok előőrsének Flies tábornok vezette erős támadása ébresztett helyzetük tudatára, megadták magukat, s ezáltal 59 porosz zászlóalj felszabadult a szövetségi csapatokkal szemben. Ennek legfőbb ideje is volt, mielőtt Bajorország befejezi egész fegyverkezését, mert különben sokkal nagyobb erőkre lett volna szükség Délnyugat-Németország meghódításához. Bajorország tudvalevően mindig lassú és késlekedő a katonai előkészületeiben, de mikor ezek befejeződtek, 60–80 000 főnyi jó katonát tud harcba vinni. Most valószínűleg hamarosan hallani fogunk a poroszoknak a Majnánál való gyors összpontosításáról és aktív hadműveleteiről Sándor hessen-darmstadti herceg és hadserege ellen.

V

A hadjáratot, amelyet a poroszok feltűnő stratégiai baklövéssel kezdtek meg, azóta olyan iszonyú taktikai eréllyel folytatták, hogy pontosan nyolc nap alatt győzelmes befejezésig vitték.

Legutóbbi cikkünkben azt mondottuk, hogy az egyetlen eset, amelyben a porosz terv igazolható – két, az Óriás-hegység által elválasztott hadsereggel törni be Csehországba –, az, ha Csehország nincs megszállva ellenséges csapatok által. Benedek tábornok rejtélyes terve úgy látszik főképpen egy effajta helyzet megteremtésében állott. Úgy látszik, hogy csak két osztrák hadtest – az 1. (Clam-Gallas) és a 6. (Ramming) – volt Csehország északnyugati sarkában, ahol kezdettől fogva a döntő csaták megvívását vártuk. Ha ez azzal a szándékkal történt, hogy a poroszokat kelepcébe csalják, akkor ez Benedeknek annyira sikerült, hogy ő maga esett bele. Mindenesetre a porosz előnyomulás két vonalon, amelyek között 40–50 mérföld járhatatlan terep fekszik, egy a kiinduló ponttól két teljes napi menetre és az ellenség vonalai mögött levő egyesülési pont felé – ez az előrenyomulás minden körülmények között igen veszélyes manőver marad, amelyet súlyos vereség követett volna Benedek furcsa lassúsága, a porosz csapatok váratlan lendülete és hátultöltő puskái nélkül.

Frigyes Károly herceg előnyomulása három hadtesttel (a 3., 4. és 2.-kal, az utóbbi tartalékban volt) Reichenbergen át történt, északra egy nehezen járható hegyvonulattól, amelynek déli oldalán Herwarth tábornok nyomult előre másfél hadtesttel (a 8.-kal és a 7. egy hadosztályával). Ugyanakkor a trónörökös az 1., 5. és 6. hadtesttel és a gárdistákkal a Glatz körüli hegyekben állt. Ilymódon a hadsereg három oszlopra oszlott – 45 000 fő a jobbszárnyon, 90 000 fő a centrumban és 120 000 fő a baloldalon –, amelyek közül egyik sem támogathatta valamelyik másikat legalábbis néhány napig. Ha valaha is, itt esélye volt egy legalább egyenlő számú katonát vezénylő tábornoknak arra, hogy részenként zúzza szét ellenfeleit. De úgy látszik, semmi sem történt ebben az irányban. 26-án volt Frigyes Károly hercegnek az első komoly összeütközése, Turnaunál, az 1. hadtest egy dandárjával, s ezáltal helyreállította összeköttetését Herwarthtal; 27-én az utóbbi elfoglalta Münchengrätzet, míg a trónörökös hadseregének első oszlopa – az 5. hadtest – előnyomult Nachodon túl és súlyosan megverte a 6. osztrák hadtestet (Ramming hadtestét); 28-án, az egyetlen napon, amely némileg balszerencsés volt a poroszokra nézve, Frigyes Károly herceg előhada elfoglalta Gitschint, de Edelsheim tábornok lovassága ismét kiűzte onnan,

míg a trónörökös hadseregének 1. hadtestét Trautenaunál némi veszteséget okozva megállította Gablenz 10. osztrák hadteste és csak a gárdisták Eipel felé való előnyomulása – az 1. és 5. porosz hadtestek közti úton – szabadította fel őket. 29-én Frigyes Károly herceg megrohamozta Gitschint és a trónörökös hadserege teljesen legyőzte a 6., 8. és 10. osztrák hadtesteket. 30-án Benedeknek Gitschin visszafoglalására tett újabb kísérletét (az 1. hadtesttel és a szász hadsereggel) ragyogóan meghiúsították és a két porosz hadsereg egyesült. Az osztrák veszteség legalább másfél hadtestnyi katonára rúgott, míg a poroszoké nem érte el ennek egynegyedét sem.

Ilymódon azt látjuk, hogy 27-én az osztrákoknak csak két hadtestük volt kéznél, egyenként 33 000 fővel; 28-án három; 29-én négy, és ha az egyik porosz távirat helytálló, egy ötödiknek (a 4. hadtestnek) egy része; a szász hadtest pedig csak 30-án tudott segítségükre jönni. Tehát két, ha ugyan nem három hadtest egész idő alatt távol volt a küzdőtérről, ezzel szemben a poroszok minden emberüket elvitték Csehországba. Egészen 29-én estig a hadszíntéren levő osztrák csapatok összlétszáma valójában alig haladta meg a két porosz hadsereg bármelyikének létszámát és minthogy fokozatosan vetették őket az ütközetbe, úgyhogy az erősítések csak az először bevetett csapatok veresége után érkeztek meg, az eredmény katasztrofális volt.

A jelentések szerint a 3. hadtestet (Ernő főherceg), amely Custozzánál harcolt, nyomban e csata után vasúton északra küldték és egyes beszámolók a Benedek rendelkezésére álló erők között jegyezték fel. Ez a hadtest, amelylyel együtt az egész haderő, beleértve a szászokat is, kilenc hadtest lett volna, nem érkezhetett meg idejében a június utolsó napjaiban lezajlott csatákhoz.

A poroszok, bármilyen hibás volt is hadműveleti tervük, gyorsaságukkal és energikus akciójukkal kiegyenlítették ezt. A két hadsereg egyikének hadműveleteiben sem lehet hibát fellelni. Csapásaik mind rövidek, élesek és döntőek voltak és teljes sikerrel jártak. Ez az energia nem lankadt azután sem, hogy a két hadsereg egyesült; tovább nyomultak és már 3-án egész seregük megütközött Benedek egyesült erőivel, és végső megsemmisítő csapást mért rájuk.[145]

Aligha feltételezhető, hogy Benedek önszántából bocsátkozott ebbe a csatába. Nem kétséges, hogy a poroszok gyors üldözése kényszerítette arra, hogy erős hadállást foglaljon el egész hadseregével, hogy átcsoportosítsa csapatait és egy napi előnyt adjon visszavonuló trénjének, arra számítva, hogy a nap folyamán nem fogják megtámadni számottevő erővel és éjszaka el tud majd vonulni. Senki az ő helyében, amikor négy hadtestét teljesen szétverték és amikor ilyen szörnyű veszteségeket szenvedett, nem

kívánhatott akkor és ott döntő csatát, ha biztonságban elvonulhat. De a poroszok, úgy látszik, harcra kényszerítették és az eredmény az osztrákok teljes veresége volt, akik, ha a fegyverszünetet nem fogadják el, most meg fogják kísérelni, hogy eljussanak Olmützig vagy Bécsig, igen kedvezőtlen körülmények között, mivel a poroszok legcsekélyebb átkaroló mozdulata a jobbszárnyukon számos különítményüket feltétlenül elvágja az egyenes úttól és a glatzi magaslatokra szorítja őket, ahol fogságba esnek. Az „Északi hadsereg", amely tíz nappal ezelőtt Európa legragyogóbb hadserege volt, nem létezik többé.

Kétségtelen, hogy a gyútűs puska, gyors tüzelésével, nagy szerepet játszott ebben. Kérdés, hogy enélkül megtörténhetett volna-e a két porosz hadsereg egyesülése; és egészen biztos, hogy ezt az óriási és gyors sikert nem érhették volna el ilyen tűzfölény nélkül, mert az osztrák hadsereg rendszerint kevésbé hajlamos a pánikra, mint a legtöbb európai hadsereg. De más körülmények is közrejátszottak itt. Már említettük, hogy a két porosz hadsereg milyen kitűnő intézkedéseket tett és mennyire habozás nélkül cselekedett attól a perctől kezdve, hogy benyomultak Csehországba. Hozzátehetjük még, hogy ebben a hadjáratban ők is lemondtak az oszloprendszerről és főleg felfejlődött vonalakban vitték előre tömegeiket, úgyhogy minden puska tüzelhessen és megóvják katonáikat a tüzérségi tűztől. El kell ismernünk, hogy mind a menetelés alatt, mind az ellenség előtt olyan rendben és pontossággal hajtották végre mozdulataikat, amelyet senki sem várhatott egy olyan hadseregtől és hadvezetéstől, amelyre ötven évi béke rozsdája rakódott. És végül az egész világ szükségképpen meglepődött azon a bátorságon, amelyet ezek a fiatal csapatok kivétel nélkül minden ütközetben tanúsítottak. Könnyű azt mondani, hogy a hátultöltő fegyverek tették ezt, de a fegyverek nem működnek önmaguktól, szükségük van bátor szívekre és erős karokra, amelyek kezelik őket. A poroszok igen gyakran túlerővel szemben harcoltak és csaknem mindenütt ők voltak a támadó fél; ezért az osztrákoknak módjukban állt megválasztani a terepet. S erős állások és elbarikádozott városok megrohamozásakor a hátultöltő fegyver előnyei csaknem teljesen elenyésznek; a szuronyon van a sor és itt elég sok dolga is akadt. Azonkívül a lovasság ugyanazzal a bátorsággal harcolt; a rohamban egyedüli fegyvere a kard és a lovak gyorsasága volt. Azok a francia hírlapi *kacsák*, hogy a porosz lovassági vonalak először puskatűzzel (hátultöltővel vagy más módon) megsörétezik ellenfeleiket és azután rohannak rájuk karddal, csak olyanoktól származhattak, akiknek lovassága igen gyakran követte el ezt a fogást és mindig megbűnhődött érte, mert a rohamozó ellenség túlnyomó ereje legyőzte. Semmi kétség, a porosz hadsereg egyet-

len hét alatt olyan magas pozíciót vívott ki, amilyennel még soha nem rendelkezett, és most biztos lehet abban, hogy bármely ellenféllel szemben meg tudja állni a helyét. Nincs feljegyezve még egy hadjárat, amelyben ilyen rövid idő alatt és említésre méltó veszteség nélkül ilyen fényes sikert értek volna el, kivéve a jénai hadjáratot, amely megsemmisítette az akkori porosz hadsereget és – a lignyi vereséget nem számítva – a waterlooi hadjáratot.[146]

[Karl Marx]

Instrukciók az Ideiglenes Központi Tanács küldöttei számára. Különféle kérdések[147]

1. A Nemzetközi Szövetség szervezete

Az Ideiglenes Központi Tanács egészében véve az ideiglenes szervezeti szabályzatban felvázolt *szervezeti tervet* ajánlja. Kétesztendei tapasztalat bebizonyította helyességét és azt, hogy az akcióegység sérelme nélkül könnyen alkalmazható különböző országokra. A jövő évre Londont ajánljuk a Központi Tanács székhelyéül, mivel a kontinensen a helyzet nem látszik kedvezőnek változtatás szempontjából.

A Központi Tanács tagjait természetesen a kongresszusnak kell megválasztania (az ideiglenes szervezeti szabályzat 5. paragrafusa), felhatalmazva őket számuk kiegészítésére.

A *főtitkárt* a kongresszus egy évre válassza, és ez legyen a Szövetség egyetlen fizetett tisztviselője. Mi heti 2 font sterling bért javasolunk.*

A Szövetség minden egyéni tagjának egységes *évi járuléka fél penny* (talán egy penny) legyen. A tagsági jegy (könyv) önköltségi ára külön fizetendő.

Bár felhívjuk a Szövetség tagjait, hogy alakítsanak segítőegyesületeket és létesítsenek ezek között nemzetközi kapcsolatot, e kérdésben a kezdeményezést (établissement des sociétés de secours mutuels. Appui moral et matériel accordé aux orphelins de l'association**) átengedjük a svájciaknak, akik a tavaly szeptemberi konferencián elsőkként javasolták ezt.

---

* *A „Courrier international"-ban itt még ez a bekezdés található:* Az *állandó bizottságot*, amely valójában a Központi Tanács végrehajtó szerve, a kongresszus választja; egyes tagjainak funkcióját a Központi Tanács határozza meg. – *Szerk.*

** – kölcsönös segítőtársaságok létesítése. Erkölcsi és anyagi támogatás nyújtása a szövetségi tagok árváinak – *Szerk.*

2. Az erőfeszítések nemzetközi egyesítése a Szövetség útján a munka és a tőke harcában

(a) Általánosságban véve ez a kérdés felöleli a Nemzetközi Szövetség egész tevékenységét, amelynek az a célja, hogy egyesítse, általánosítsa a különböző országok munkásosztályának a felszabadulásra irányuló, mindeddig elszigetelt erőfeszítéseit.

(b) Az egyik különleges funkció, amelyet Szövetségünk mindeddig sikeresen teljesített, az, hogy megakadályozza a tőkések intrikáit, akik mindenkor készek arra, hogy sztrájkok és munkáskizárások esetén a külföldi munkásokat eszközként használják fel saját országuk munkásai ellen. A Szövetség egyik nagy célja elérni azt, hogy a különböző országok munkásai ne csak úgy *érezzenek*, hanem úgy is *cselekedjenek*, mint testvérek és bajtársak a felszabadítás hadseregében.

(c) „Az erőfeszítéseknek" egyik általunk ajánlott nagyarányú „nemzetközi egyesítése" *valamennyi ország munkásosztálya helyzetének statisztikai vizsgálata, amelyet maguk a munkásosztályok szerveznek meg.* Hogy valamennyire is sikeresen cselekedhessünk, ismernünk kell az anyagot, amellyel dolgunk van. A munkások, amikor ilyen nagy munkába kezdenek, be fogják bizonyítani, hogy képesek arra, hogy saját sorsukat saját kezükbe vegyék. Ezért javasoljuk:

hogy minden helységben, ahol Szövetségünknek szervezetei vannak, haladéktalanul kezdődjék meg a munka, és gyűjtsenek bizonyító adatokat a csatolt vizsgálati sémában felsorolt különböző pontokra vonatkozóan;

hogy a kongresszus hívja fel Európa és az Amerikai Egyesült Államok valamennyi munkását, hogy működjenek közre a munkásosztályra vonatkozó statisztika elemeinek összegyűjtésében; hogy küldjenek beszámolókat és bizonyító adatokat a Központi Tanácshoz; hogy a Központi Tanács ezeket egy általános jelentésben dolgozza fel, s a bizonyító adatokat függelékként csatolja hozzá;

hogy ezt a jelentést függelékével együtt terjesszék a következő évi kongresszus elé, és miután a kongresszus jóváhagyta, adják ki a Szövetség költségén.

Az általános vizsgálati séma, amelyet természetesen minden helység módosíthat

1. Az ipar neve.
2. A foglalkoztatottak kora és neme.
3. A foglalkoztatottak száma.

4. Fizetések és bérek: (a) tanoncok; (b) napibérek vagy darabbérek; közvetítők által fizetett bérek. Heti, évi átlag.
5. (a) Munkaórák a gyárakban; (b) munkaórák kisvállalkozóknál és otthonmunka esetén, ha az üzlet e különböző módokon folyik; (c) éjjeli munka és nappali munka.
6. Étkezési idő és bánásmód.
7. A műhely és a munka jellemzése: túlzsúfoltság, hiányos szellőzés, napfény hiánya, gázvilágítás használata. Tisztaság stb.
8. A foglalatosság természete.
9. A munka hatása a fizikai állapotra.
10. Erkölcsi állapot. Nevelés.
11. A szakma helyzete: idényszakma-e, vagy pedig többé-kevésbé egyenletesen oszlik el az év folyamán, nagyon hullámzó-e, ki van-e téve külföldi konkurrenciának, főleg hazai vagy külföldi konkurrenciára dolgozik-e stb.[148]

3. A munkanap korlátozása

A *munkanap korlátozása* olyan előzetes feltétel, amely nélkül a javulásra és a felszabadulásra irányuló minden további kísérlet szükségképpen kudarcra van ítélve.

Szükség van erre, hogy helyre lehessen állítani a munkásosztálynak, azaz minden nemzet nagy tömegének egészségét és fizikai energiáját, valamint biztosítani lehessen számára a szellemi fejlődés, a társas érintkezés, a társadalmi és politikai tevékenység lehetőségét.

Azt javasoljuk, hogy a munkanap *törvényes korlátja 8 munkaóra* legyen. Ez a korlátozás az Amerikai Egyesült Államok munkásainak már általános követelése,[149] a kongresszus döntése pedig világszerte a munkásosztály közös platformjává fogja emelni.

A kontinensen élő tagok tájékoztatására – akiknek a gyári törvényhozással kapcsolatos tapasztalatai viszonylag újkeletűek – hozzáfűzzük, hogy minden törvényes megszorítás kudarcot fog vallani, és a tőke át fogja hágni ezeket, ha nincs megszabva, hogy a *nap* mekkora *időszakára* kell a 8 munkaórának esnie. Ezen időszak hosszát a 8 munkaórának és az ehhez járuló étkezési szüneteknek kell meghatározniok. Ha például a különböző étkezési megszakítások *egy órára* rúgnak, akkor a nap törvényes időszakának 9 órát kell magában foglalnia, mondjuk reggel 7 órától délután 4 óráig vagy reggel 8 órától délután 5 óráig stb. Éjjeli munka csak kivételes esetben engedhető meg, a tör-

vény által megjelölt iparokban vagy iparágakban. A tendencia minden éjjeli munka megszüntetése legyen.

Ez a cikkely csak a felnőtt személyekre, férfiakra és nőkre vonatkozik, az utóbbiakat azonban szigorúan ki kell zárni *mindennemű éjjeli munkából* és mindenfajta olyan munkából, amely a gyengébb nemre káros, vagy pedig mérgező és egyéb ártalmas hatásoknak teszi ki a nők testét. Felnőtt személyen 18 éves vagy annál idősebb személyt értünk.

4. Fiatalkorúak és gyermekek munkája (mindkét nem)

A modern iparnak azt a tendenciáját, hogy a mindkét nembeli gyermekeket és fiatalkorúakat bekapcsolja a társadalmi termelés nagy munkájába, haladó, egészséges és jogos tendenciának tekintjük, jóllehet a tőke uralma alatt ez a tendencia förtelemmé torzult. A társadalom ésszerű állapotában 9 éves korától kezdve *minden egyes gyermeknek* termelő munkássá kellene válnia ugyanúgy, ahogy egyetlen testileg alkalmas felnőttnek sem volna szabad kivételnek lennie az általános természeti törvény alól, tudniillik, hogy dolgozzék azért, hogy ehessen, és dolgozzék nemcsak az agyával, hanem a kezével is.

Jelenleg azonban csak a munkásosztályhoz tartozó mindkét nembeli gyermekekkel és fiatalkorúakkal van dolgunk. Fizikai okokból szükségesnek tartjuk, hogy mindkét nembeli gyermekeket és fiatalkorúakat *három csoportra* osszuk, amelyeket különbözőképpen kell kezelni; az első csoportba a 9–12 éveseket soroljuk, a másodikba a 13–15 éveseket, és a harmadik a 16–17 éves korúakat foglalja magába. Javasoljuk, hogy az első csoport foglalkoztatása bármely műhelyben vagy otthonmunkában *két* órára, a másodiké *négy* órára és a harmadiké *hat* órára legyen törvényileg korlátozva. A harmadik csoport számára biztosítani kell egy legalább egyórás megszakítást az étkezésekre, illetve pihenésre.

Kívánatos lenne az elemi iskolai oktatást a 9 éves kor előtt megkezdeni; de itt csak a legnélkülözhetetlenebb ellenszereivel foglalkozunk egy olyan társadalmi rendszer tendenciáinak, amely a munkást a tőkefelhalmozást szolgáló puszta szerszámmá alacsonyítja, és a szülőket nyomoruk által rabszolgatartókká, saját gyermekeik eladóivá változtatja. Meg kell védeni a gyermekek és a fiatalkorúak *jogát*. Ők maguk nem képesek cselekedni önmaguk érdekében. A társadalom kötelessége tehát, hogy helyettük cselekedjék.

Ha a közép- és felsőbb osztályok elhanyagolják ivadékaik iránti kötelességeiket, az az ő vétkük. Az a gyermek, aki részesül ezeknek az osztályoknak a kiváltságaiban, arra van kárhoztatva, hogy szenvedjen előítéleteiktől.

A munkásosztály esete egészen más. A munkás nem szabadon cselekvő személy. Nagyon sok esetben túlságosan tudatlan is ahhoz, hogy megértse gyermekének igazi érdekét vagy az emberi fejlődés normális feltételeit. Mégis a munkásosztály felvilágosultabb része teljes mértékben megérti, hogy osztályának és ennélfogva az emberiségnek a jövője teljességgel a felnövekvő munkásnemzedék képzésétől függ. Tudják, hogy a gyermekeket és fiatal munkásokat mindenekelőtt meg kell menteni a jelenlegi rendszer megsemmisítő hatásától. Ez csak a *társadalmi ésszerűségnek társadalmi erővé* változtatásával vihető véghez, ennek pedig az adott körülmények között nincs más módszere, mint *általános törvények*, amelyeket az állam hatalmával kényszerítenek ki. A munkásosztály ilyen törvények kikényszerítésével nem erősíti a kormányhatalmat. Ellenkezőleg, ezt a hatalmat, amelyet most ellene használnak fel, saját hatóerejévé alakítja át. Egy általános törvénnyel véghezviszi azt, amire számos elszigetelt egyéni erőfeszítéssel hiába törekedett volna.

Ebből az álláspontból kiindulva kijelentjük, hogy sem szülő, sem munkáltató számára nem szabad megengedni fiatalkorúak munkájának felhasználását, hacsak nincs összekapcsolva neveléssel.

Nevelésen három dolgot értünk.

Először: *Szellemi nevelést.*

Másodszor: *Testi nevelést*, amelyet gimnasztikai iskolákban és katonai gyakorlatokkal nyújtanak.

Harmadszor: *Technológiai képzést*, amely közli valamennyi termelési folyamat általános alapelveit, és egyúttal bevezeti a gyermeket és az ifjút valamennyi szakma elemi szerszámainak gyakorlati használatába és kezelésébe.

A szellemi, gimnasztikai és technológiai képzés fokozatos és progresszív menete meg kell hogy feleljen a fiatal dolgozók korcsoportokra osztásának. A technológiai iskolák költségeit részben termékeik eladásából kell fedezni.

A fizetett termelőmunka, a szellemi nevelés, a testgyakorlás és a politechnikai képzés összekapcsolása a munkásosztályt jóval a felsőbb és a középosztályok színvonala fölé fogja emelni.

Magától értetődik, hogy 9–17 éves (bezárólag) személyek alkalmazását éjjeli munkában és az összes egészségre ártalmas szakmákban törvényileg szigorúan meg kell tiltani.

5. Szövetkezeti munka

A Nemzetközi Munkásszövetségnek az a feladata, hogy egyesítse és általánosítsa a munkásosztály *spontán mozgalmait*, de nem az, hogy reá diktáljon vagy erőszakoljon bármiféle doktrinér rendszert. Ezért a kongresszus ne hir-

desse meg a szövetkezés valamilyen *speciális rendszerét*, hanem szorítkozzék néhány általános elv kijelentésére.

(a) Elismerjük, hogy a szövetkezeti mozgalom egyike a jelenlegi, osztályantagonizmuson alapuló társadalmat átalakító erőknek. Nagy érdeme az, hogy gyakorlatilag megmutatja, hogy a jelenlegi nyomorbadöntő és zsarnoki rendszert, a *munka alárendelését* a tőkének, fel lehet váltani a *szabad és egyenlő termelők társulásának* köztársasági és jótevő rendszerével.

(b) De azokra a törpe formákra korlátozva, amelyeket az egyéni bérrabszolgák a maguk magánerőfeszítéseivel létre tudnak hozni, a szövetkezeti mozgalom sohasem fogja átalakítani a tőkés társadalmat. Ahhoz, hogy a társadalmi termelést a szabad és szövetkezett munka egységes, nagy és harmonikus rendszerévé változtassuk, *általános társadalmi változások* szükségesek, *a társadalom általános feltételeinek változásai*, amelyek csakis úgy valósíthatók meg, ha a társadalom szervezett erői, azaz az államhatalom, a tőkésektől és földtulajdonosoktól magukhoz a termelőkhöz kerülnek.

(c) Azt ajánljuk a munkásoknak, hogy inkább *szövetkezeti termelésbe* fogjanak, mint *szövetkezeti kereskedésbe*. Az utóbbi csak a felszínét érinti a jelenlegi gazdasági rendszernek, az előbbi az alapját támadja.

(d) Azt ajánljuk minden szövetkezetnek, hogy közös jövedelmük egy részét változtassák olyan alappá, amely elveik propagálását szolgálja példával és tanáccsal, másszóval új szövetkezeti üzemek létesítésének előmozdításával, valamint tanításuk terjesztésével.

(e) Annak megakadályozására, hogy a szövetkezetek közönséges burzsoá részvénytársaságokká (sociétés par actions) fajuljanak, minden alkalmazott munkásnak, akár részvényes, akár nem, egyformán kell részesednie. Pusztán időleges rendszabályként hajlandók vagyunk beleegyezni abba, hogy a részvényesek kapjanak alacsony kamatot.

6. A szakszervezetek. Múltjuk, jelenük és jövőjük

(a) Múltjuk.

A tőke koncentrált társadalmi erő, a munkás viszont csak munkaerejével rendelkezhet. A tőke és a munka közötti *szerződés* ezért sohasem jöhet létre méltányos feltételek alapján, még egy olyan társadalom megítélése szerint sem, amely az anyagi létfenntartási és munkaeszközök tulajdonát az egyik oldalra, az eleven termelő energiákat pedig az ellenkező oldalra helyezi. A munkások egyetlen társadalmi ereje számukban van. A számok erejét azonban megtöri a megosztottság. A munkások megosztottságát *egymás közötti elkerülhetetlen konkurrenciájuk* hozza létre és tartja fenn.

A szakszervezeteket eredetileg a munkásoknak arra irányuló *spontán* kísérletei hívták életre, hogy kiküszöböljék vagy legalább gátolják ezt a konkurrenciát, és ezáltal olyan szerződési feltételeket vívjanak ki, amelyek legalább a puszta rabszolgák helyzete fölé emelhetik őket. A szakszervezetek közvetlen célja ezért a mindennapi szükségletekre, a tőke szakadatlan túlkapásai megakadályozásának eszközeire, egyszóval a munkabér és a munkaidő kérdéseire korlátozódott. A szakszervezeteknek ez a tevékenysége nemcsak törvényes, hanem szükséges is. Nem lehet róla lemondani mindaddig, amíg a jelenlegi termelési rendszer fennáll. Sőt ellenkezőleg, általánosítani kell azáltal, hogy minden országban szakszervezeteket alakítunk, és ezek között kapcsolatot létesítünk. Másrészt a szakszervezetek, anélkül hogy ennek tudatában lettek volna, a munkásosztály *szervezési központjaivá* váltak, úgy ahogy a középkori városi tanácsok és kommunák szervezési központjai lettek a középosztálynak. Ha a szakszervezetekre szükség van a tőke és a munka közötti gerillaharcokhoz, még fontosabbak mint *a bérmunka-rendszer és a tőkés uralom felszámolását elősegítő szervezett hatóerők*.

(b) Jelenük.

A szakszervezetek, minthogy nagyon is kizárólagosan a tőke elleni helyi és közvetlen harcokkal foglalkoztak, még nem értették meg teljesen, hogy mekkora erőt képviselnek, ha magával a bérrabszolgaság rendszerével szemben lépnek fel. Ezért túlságosan távol tartották magukat az általános társadalmi és politikai mozgalmaktól. Újabban azonban, úgy látszik, valamennyire tudatára ébredtek nagy történelmi küldetésüknek, amint ez kiderül például abból, hogy Angliában részt vettek a legutóbbi politikai mozgalomban[150], abból, hogy az Egyesült Államokban tágabb értelemben fogják fel funkciójukat[151], s a trade-unionok küldötteinek nemrégiben Sheffieldben tartott nagyszabású konferenciáján hozott következő határozatból: „E konferencia nagyra becsüli a Nemzetközi Szövetség ama erőfeszítéseit, hogy a testvériség egyetlen közös kötelékébe egyesítse a világ munkásait, és a leghatározottabban ajánlja az itt képviselt különféle társaságoknak, hogy lépjenek be e testület tagjainak a sorába, mivel meggyőződése, hogy ez lényeges az egész munkásközösség haladása és felvirágzása szempontjából."[152]

(c) Jövőjük.

Eredeti céljaikon kívül most meg kell tanulniok a munkásosztály szervező központjaiként tudatosan cselekedni a munkásosztály *teljes felszabadításának* nagyszerű ügyéért. Támogatniok kell minden társadalmi és politikai mozgalmat, amely ebben az irányban halad. Mivel az egész munkásosztály bajnokainak és képviselőinek tekintik magukat, és ekként cselekszenek, feltétlenül be kell vonniok soraikba a kívülállókat. Gondosan törődniök kell a

legrosszabbul fizetett szakmák érdekeivel, mint amilyenek a mezőgazdasági munkások, akiket kivételes körülmények tehetetlenné tettek.* Meg kell győzniök az egész világot, hogy erőfeszítéseik semmiképpen sem korlátoltak és önzők, hanem az eltiport milliók felszabadítására irányulnak.

7. *Egyenes és közvetett adózás*

(a) Az adózás formájának semmiféle módosítása sem hozhat jelentős változást a munka és a tőke viszonyában.

(b) Mégis, ha választani kell két adózási rendszer között, a *közvetett adók teljes eltörlését* és *egyenes adókkal való általános helyettesítésüket* ajánljuk;

mert a közvetett adók emelik az áruk árát, mivel a kereskedők nemcsak a közvetett adók összegét teszik hozzá ezekhez az árakhoz, hanem az adó fizetésére előlegezett tőke kamatát és profitját is;

mert a közvetett adók homályba burkolják az egyén előtt azt, hogy mit fizet az államnak, míg az egyenes adó leplezetlen, őszinte, és a leggyengébb felfogású ember sem értheti félre. Ezért az egyenes adózás mindenkit arra buzdít, hogy ellenőrizze a kormányzó hatalmakat, míg a közvetett adózás elpusztít minden önkormányzatra irányuló törekvést.

8. *Nemzetközi hitel*

A kezdeményezést hagyjuk a franciáknak.

9. *Lengyel kérdés***

(a) Miért foglalkoznak az európai munkások ezzel a kérdéssel? Elsősorban azért, mert a burzsoá írók és agitátorok összeesküdtek agyonhallgatására, noha mindenfajta nemzetiséget pártfogolnak a kontinensen, még Írországot is. Honnan ered ez a tartózkodás? Onnan, hogy mind az arisz-

---

* A „*Courrier international*"-*ban*: akiket kivételesen kedvezőtlen körülmények megakadályoznak minden szervezett ellenállásban. – *Szerk.*

** A „*Courrier international*"-*ban*: *Az európai orosz befolyás megszüntetésének szükségessége a népek önrendelkezési jogának alkalmazása és Lengyelország demokratikus és szociális alapon való helyreállítása végett* – *Szerk.*

tokraták, mind a burzsoák úgy tekintenek a háttérben levő sötét ázsiai hatalomra, mint utolsó mentsvárra a munkásmozgalom előretörő áradatával szemben. Ezt a hatalmat csak Lengyelország demokratikus alapon való helyreállításával lehet eredményesen megdönteni.

(b) Közép-Európa és különösen Németország jelenlegi, megváltozott helyzetében egy demokratikus Lengyelország szükségesebb, mint valaha. Ha nincs, Németország a Szent Szövetség külső bástyájává válik, ha van, a köztársasági Franciaország szövetségesévé. A munkásmozgalmat folyton megakasztják, gátolják és késleltetik majd, amíg ez a nagy európai kérdés meg nem oldódik.

(c) Különösen a német munkásosztálynak kötelessége a kezdeményezés ebben az ügyben, mert Németország egyike Lengyelország felosztóinak.

*10. Hadseregek**

(a) A nagy állandó hadseregeknek a *termelésre* való káros befolyását már eléggé megvilágították különböző elnevezésű burzsoá kongresszusokon – békekongresszusokon, gazdasági kongresszusokon, statisztikai kongresszusokon, filantróp kongresszusokon, szociológiai kongresszusokon. Ezért úgy véljük, teljesen felesleges sokat beszélni erről a pontról.

(b) Javasoljuk a nép általános felfegyverzését és a fegyverforgatásra való általános kiképzését.

(c) Elfogadjuk, hogy átmenetileg szükségesek kis állandó hadseregek a milícia tisztjeinek iskolájaként; minden férfipolgárnak igen rövid ideig szolgálnia kell ezekben a hadseregekben.

*11. Vallási kérdés***

A kezdeményezést hagyjuk a franciáknak.

A megírás ideje: 1866 augusztus vége
A megjelenés helye: „The International Courer", 1867 február 20., március 13. (6–7., 8–10.) sz.
Eredeti nyelve: angol

* *A „Courrier international"-ban: Állandó hadseregek; viszonyuk a termeléshez – Szerk.*
** *A „Courrier international"-ban: Vallási eszmék; befolyásuk a társadalmi, politikai és szellemi fejlődésre – Szerk.*

Karl Marx

[Beszéd az 1867 január 22-i londoni lengyel gyűlésen[153]]

Hölgyeim és uraim!*

Több mint harminc évvel ezelőtt Franciaországban forradalom tört ki. Ez olyan esemény volt, amelyet a szentpétervári gondviselés nem látott előre, hiszen csak kevéssel előbb kötött titkos szerződést X. Károllyal Európa igazgatásának és földrajzi elrendezésének megjavítása végett. E hír megérkezése után, amely áthúzott minden tervet, Miklós cár egybehívta gárdájának tisztjeit és rövid, harcias beszédet intézett hozzájuk, mely e szavakkal végződött: Lóra, uraim! Ez nem volt üres fenyegetődzés. Paszkevicset Berlinbe küldték, hogy ott előkészítse Franciaország megrohanásának tervét. Néhány hónapon belül minden készen állt. A poroszok összpontosuljanak a Rajnánál, a lengyel hadsereg vonuljon be Poroszországba, és a moszkoviták[154] kövessék őket. De aztán, amint Lafayette mondotta a francia képviselőházban, „az elővéd a főserég ellen fordult". A varsói felkelés megmentette Európát egy második antijakobinus háborútól.

Tizennyolc évvel később a forradalom tűzhányójának újabb kitörése, vagy inkább földrengés következett be, amely az egész kontinenst megrázta. Még Németország is mozgolódni kezdett, habár Oroszország az úgynevezett függetlenségi háború óta állandóan anyai pórázon tartotta. De ami még meglepőbb, az az, hogy valamennyi német város közül Bécs tett elsőnek kísérletet barikádok építésére, éspedig sikerrel. Oroszország ezúttal – valószínűleg először a történelem során – elvesztette önuralmát. Miklós cár már nem a gárdához fordult, hanem kiáltványt intézett népéhez, amelyben elmondta, hogy a francia pestis még Németországot is megfertőzte, hogy közeledik a birodalom határaihoz, és hogy a forradalom őrületében a Szent Oroszországra veti lázas tekintetét. Nem csoda! – kiáltotta. Hiszen

* *A „Głos Wolny" a következő szavakkal vezeti be Marx beszédét*: „Az elején a német Marx doktor rövid, de rendkívül jelentős határozatot nyújtott be: »Lengyelország függetlensége nélkül nem lehet megszilárdítani a szabadságot Európában.«" – *Szerk.*

ez a Németország évek óta a hitetlenség fészke. Egy gyalázatos filozófia rákfenéje megtámadta e látszatra oly egészséges nép életerős szerveit. És felhívását a németekhez intézett következő figyelmeztetéssel zárta: „Velünk az Isten! Gondoljátok ezt jól meg, pogányok, és vessétek alá magatokat, mert velünk az Isten!" Kevéssel ezután hű szolgája, Nesselrode útján újabb üzenetet küldött a németekhez, amely tele volt gyengédséggel e pogány nép iránt.[155] Miért ez a fordulat? Nos, a berliniek nemcsak forradalmat vittek véghez, hanem Lengyelország helyreállítását is kinyilvánították, a nép lelkesedésétől elvakított porosz-lengyelek pedig Poznańban katonai táborokat kezdtek létesíteni. Innen erednek a cár hízelkedései. Megint a lengyel nép, Európa halhatatlan lovagja, késztette visszavonulásra a mongolokat! Csak miután a németek és különösen a frankfurti német nemzetgyűlés elárulta a lengyeleket, tért Oroszország ismét magához és gyűjtött elegendő erőt ahhoz, hogy az 1848-as forradalomra utolsó mentsvárában, Magyarországon, csapást mérjen, de itt is az utolsó lovag, aki szembeszállt vele, lengyel volt – Bem tábornok.

Akadnak még manapság emberek, akik elég naivul azt hiszik, hogy minden megváltozott, hogy Lengyelország nem „szükséges nemzet" többé, amint ezt egy francia író kifejezte, sőt, hogy Lengyelország ma már nem több érzelmes emléknél. Önök pedig tudják, hogy sem érzelmeket, sem emlékeket nem jegyeznek a tőzsdén. Amikor Angliában ismeretessé váltak a Lengyel Királyság megszüntetéséről szóló legutóbbi orosz rendeletek, a vezető pénzeszsákok sajtóorgánuma azt tanácsolta a lengyeleknek, váljanak moszkovitákká.[156] Miért is ne, már csak azért is, hogy biztosítsák a hatmillió font sterling kamatainak kifizetését, amelyet éppen akkor adtak kölcsön az angol tőkések a cárnak! A legrosszabb esetben, írta a „Times", ám foglalja el Oroszország Konstantinápolyt, csak engedje meg Angliának, hogy birtokába vegye Egyiptomot és biztosítsa útját nagy indiai piacához! Más szavakkal: engedje át Anglia Oroszországnak Konstantinápolyt, ha Oroszország kegyesen megengedi neki, hogy elvitassa Franciaországtól Egyiptomot. A moszkovita, írja a „Times", szívesen vesz fel kölcsönt Angliától, és jól fizet. Szereti az angol pénzt. Csakugyan szereti. De hogy mennyire szereti magukat az angolokat, azt legjobban a „Gazette de Moscou"[157] 1851 decemberi száma mondja el Önöknek: „Nem, végre a hitszegő Albionnak kell sorra kerülnie, és egy idő múlva már csak Kalkuttában írunk alá szerződést ezzel a néppel."

Kérdem Önöket, mi változott? Csökkent az Oroszország részéről fenyegető veszély? Nem. Csak az európai uralkodó osztályok szellemi elvakultsága érte el tetőpontját. Először is Oroszország politikájában, mint ezt

hivatalos történésze, Karamzin, bevallja, semmi sem változott. Módszerei, taktikája, manőverei változhatnak, de e politika vezérlő csillaga – a világuralom – változhatatlan. Csak egy barbár tömegeken uralkodó agyafúrt kormány képes manapság ilyen tervet kieszelni. Amint a legnagyobb újkori orosz diplomata, Pozzo di Borgo írta I. Sándornak a bécsi kongresszus idején, Lengyelország a legfontosabb eszköz az orosz világuralmi szándékok megvalósításához; ugyanakkor azonban leküzdhetetlen akadály is mindaddig, amíg a lengyel, Európa szüntelen árulásaiba belefásulva, nem válik félelmetes ostorrá a moszkovita kezében. Nos, a lengyel nép hangulatától eltekintve, megkérdezem: történt-e valami, ami áthúzta volna Oroszország terveit vagy megbénította volna cselekedeteit?

Nem kell Önöknek mondanom, hogy ázsiai hódításait szakadatlan siker kíséri. Nem kell Önöknek mondanom, hogy az úgynevezett angol–francia háború Oroszország ellen kezére adta ez utóbbinak a kaukázusi hegyi erődöket, meghozta számára az uralmat a Fekete-tenger fölött, valamint a tengeri jogokat, amelyeket II. Katalin, Pál és I. Sándor hiába igyekezett elragadni Angliától. Vasutak kötik össze és összpontosítják nagy területre szétszórt erőit. Anyagi forrásai a kongresszusi Lengyelországban[158], amely európai megerősített táborát alkotja, hallatlanul meggyarapodtak. A varsói, modlini, ivangorodi erődök – I. Napóleon által kiválasztott pontok – uralják a Visztula egész folyását és félelmetes támadási bázist alkotnak észak, nyugat és dél felé. A pánszláv propaganda ugyanabban a mértékben halad előre, amilyen mértékben Ausztria és Törökország gyengül. És hogy mit jelent a pánszláv propaganda, azt láthatták 1848–49-ben, amikor a Jellachich, Windischgrätz és Radetzky zászlói alatt harcoló szlávok megrohanták Magyarországot, feldúlták Bécset és eltiporták Olaszországot. És mindennek tetejébe Anglia Írország ellen elkövetett bűnei egy új, hatalmas szövetségest szereztek Oroszországnak az Atlanti-óceán partján.

I. Péter mondotta egyszer, hogy a világ meghódításához semmi sem hiányzik a moszkovitákból – csak a lélek.* Az éltető szellem, amelyre Oroszországnak szüksége van, csak a lengyelek elnyelése után költözik testébe. És vajon akkor Önök mit dobnak majd a mérleg másik serpenyőjébe? Ezt a kérdést különböző szempontokból válaszolják meg. Egyesek azt mondják, hogy Oroszország a parasztok felszabadításával immár a

* *A „Le Socialisme"-ban*: Az orosz politika terve változatlan marad; cselekvési eszközei 1848 óta jelentősen gyarapodtak, csak egy valami maradt eddig hatósugarukon kívül, és Nagy Péter ezt a gyenge pontot érintette, amikor felkiáltott, hogy a világ meghódításához semmi sem hiányzik a moszkovitákból, csak a lélek. – *Szerk.*

civilizált népek családjához tartozik. A német hatalom, állítják mások, amelyet nemrégen porosz kezekben összpontosítottak, minden ázsiai támadással dacolni képes. Mások, radikálisabbak, Nyugat-Európa belső társadalmi átalakulásaiban reménykednek.*

Ami mármost az elsőt illeti, a jobbágyparasztok felszabadítását Oroszországban, ez megszabadította a legfelső kormányhatalmat azoktól az akadályoktól, amelyeket a nemesség gördíthetett volna központosító tevékenységének útjába. Széles lehetőséget teremtett a hadseregébe való toborzáshoz, felbomlasztotta az orosz parasztok közösségi tulajdonát, szétválasztotta őket, és megerősítette hitüket a cár-atyuskában. Nem tisztította meg őket az ázsiai barbárságtól, mert a civilizáció évszázadok során alakul ki. Minden a parasztok erkölcsi színvonalának emelésére irányuló kísérletet bűncselekményként büntetnek. Csupán az antialkoholista egyesületek hivatalos üldözésére emlékeztetem Önöket, amelyek attól igyekeztek megmenteni a moszkovitákat, amit Feuerbach vallásuk anyagi lényegének nevezett, vagyis a vodkától. Nem tudjuk, hogy a parasztok felszabadítása milyen következményekkel járhat a jövőben, most azonban nyilvánvaló, hogy növelte a cár rendelkezésére álló erőket.

Most pedig, ami Poroszországot illeti. Ez, Lengyelország egykori vazallusa lévén, csak Oroszország oltalma alatt és Lengyelország felosztása révén vált elsőrendű hatalommá. Ha holnap elveszítené lengyel zsákmányát, feloldódna Németországban, ahelyett hogy elnyelné azt. Hogy Németországon belül különálló hatalomként tartani tudja magát, feltétlenül a moszkovitára kell támaszkodnia. Uralmának legújabb kiterjesztése nemhogy lazította volna, ellenkezőleg, feloldhatatlanná tette ezeket a kötelékeket és fokozta a Franciaországgal és Ausztriával való antagonizmusát. Ugyanakkor Oroszország az a pillér, amelyen a Hohenzollern-dinasztiának és feudális hűbéreseinek korlátlan uralma nyugszik. Oroszország a pajzsuk a nép elégedetlensége ellen. Poroszország tehát nem bástya Oroszország ellen, hanem annak eszköze, mely Franciaország megrohanására és Németország meghódítására rendeltetett.

---

* *A „Le Socialisme"-ban*: A kontinentális európai talán azt feleli majd nekem, hogy Oroszország most már, a jobbágyok felszabadítása révén, a civilizált népek családjához tartozik, hogy a német hatalom, amelyet nemrégen porosz kezekben összpontosítottak, minden ázsiai támadással dacolni képes, és végül, hogy a nyugat-európai társadalmi forradalom véget vet majd a „nemzetközi konfliktusok" veszélyének. Az az angol pedig, aki csak a „Times"-t olvassa, azt felelhetné nekem, hogy a legrosszabb esetben, ha Oroszország meghódítja Konstantinápolyt, Anglia birtokába veszi Egyiptomot és ilymódon biztosítja útját nagy indiai piacához. – *Szerk.*

Ami pedig a társadalmi forradalmat illeti, mi egyebet jelent ez, mint osztályharcot? Lehetséges, hogy a harc a munkások és a tőkések között kevésbé kegyetlen és kevésbé véres lesz, mint egykor a feudális urak és a tőkések közötti harc Angliában és Franciaországban. Szeretnénk remélni. De mindenesetre az ilyen társadalmi válság, habár fokozhatja a nyugati népek energiáját, ugyanakkor, mint minden belső konfliktus, külső agressziót is kiválthat. Újra eljátszatja majd Oroszországgal azt a szerepet, amelyet az antijakobinus háború idején és a Szent Szövetség keletkezése óta játszott — a rend gondviselés-kiválasztotta megmentőjének szerepét. Soraiba toborozza majd Európa valamennyi kiválasztott osztályát. Már a februári forradalom idején sem Montalembert gróf volt az egyetlen, aki fülét a földhöz szorította, nem hallja-e közeledő kozák lovak patadobogását[159]. Nemcsak a német képviselőtestületekben helyet foglaló porosz parlagi nemesek nyilvánították a cárt „apjuknak és oltalmazójuknak". Valamennyi európai tőzsdén minden orosz győzelemkor* emelkedtek, és minden orosz vereségkor estek az árfolyamok.

Európa számára tehát csak egy alternatíva létezik: vagy Európára zúdul lavinaként a moszkoviták vezette ázsiai barbárság, vagy pedig Európának helyre kell állítania Lengyelországot, ilymódon húszmillió hőst állítva maga és Ázsia közé, hogy időt nyerjen társadalmi átalakulásának befejezéséhez.

A megírás ideje: 1867 január 22. körül
A megjelenés helye: „Głos Wolny",
1867 február 10. (130.) sz.

**A „Le Socialisme"-ban*: a magyarokon aratott minden orosz győzelemkor – *Szerk.*

Karl Marx

[Helyreigazítás[160]]

Kérem a „Zeitung für Norddeutschland" tekintetes szerkesztőségét, hogy közölje a következő helyreigazítást.

Kiváló tisztelettel
Karl Marx

A „Zeitung für Norddeutschland" szerkesztőségének

Az Önök lapjának 5522. számába valószínűleg tévedésből belekerült hír:

„Úgy látszik, hogy ... a Londonban élő dr. Marxot választották ki arra, hogy a kontinensre utazzék, s ott az ügy" („a következő felkelés" Lengyelországban) „érdekében propagandát fejtsen ki",

úgy látom, rendőri koholmány, amelyet nem tudom miféle „ügy" érdekében agyaltak ki.

London, 1867 február 18.

Karl Marx

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

[Határozati javaslat a Nemzetközi Munkásszövetségnek a Béke- és Szabadságliga kongresszusával kapcsolatos álláspontjáról[169]]

A Tanács küldötteit utasítani kell, hogy ne vegyenek hivatalosan részt a Békekongresszuson és hogy a Munkásszövetség kongresszusán szálljanak szembe minden olyan javaslattal, amelyet a hivatalos részvétel végett esetleg benyújtanak.

A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper",
1867 augusztus 17. (305.) sz.

Eredeti nyelve: angol

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Zukunft" számára[162]]

K. Marx. A tőke. Első kötet. Hamburg, Meissner 1867. 784 old., 8°

Minden németet elszomorító tény az, hogy mi, a gondolkodók népe, a politikai gazdaságtan területén eddig olyan keveset tettünk. E szakbeli hírességeink a legjobb esetben kompilátorok, mint Rau és Roscher, s ahol valami eredetivel találkozunk, ott védővámosokkal van dolgunk, mint List (aki egyébként, azt mondják, egy franciát másolt[163]), vagy szocialistákkal, mint Rodbertus és Marx. Úgy látszik, korrekt politikai gazdaságtanunk valóban azt a feladatot tűzte maga elé, hogy mindenkit, aki a gazdaságtudományt komolyan veszi, a szocializmus karjaiba kergessen. Hiszen megértük, hogy az egész hivatalos gazdaságtan odáig merészkedett, hogy egy Lassalle-lal szemben megtagadja a munkabér meghatározásának rég ismert és elismert törvényét, s hogy egy Lassalle-nak engedték át azt, hogy olyan embereket, mint Ricardo, megvédjen Schulze-Delitzschcsel és másokkal szemben! Sajnos igaz, hogy még Lassalle-lal sem bírtak tudományosan elbánni és el kellett tűrniök – akármilyen elismerést érdemeltek is ki gyakorlati törekvéseik – a szemrehányást, hogy egész tudományuk egy Bastiat minden ellentétet és nehézséget elleplező harmóniájának felhígításában áll. A szaktekintély Bastiat és a megtagadott Ricardo – ez a mi hivatalos gazdaságtanunk ma Németországban! De persze hogyan is lehetne másképpen? A gazdaságtan sajnos olyan terület nálunk, amely iránt senki sem tudományosan érdeklődik: az államtudományi vizsga letételéhez kenyérkeresetért választott tanulmány vagy a politikai agitáció lehető legfelszínesebben elsajátítható segédeszköze. Vajon állami szétforgácsoltságunk, sajnálatos módon még annyira fejletlen iparunk vagy a külföldtől való, ebben a tudományágban hagyományos függés az oka ennek?

Ilyen körülmények között mindig örvendetes, ha olyan könyv kerül a kezünkbe, mint a fenti, amelyben a szerző a most forgalomban levő felhígított vagy – ahogy ő igen találóan nevezi – „vulgáris gazdaságtant" felháborodva

klasszikus példaképeihez utasítja vissza, Ricardóig és Sismondiig, s bár a klasszikusokat is bírálja, mégis állandóan a szigorúan tudományos vizsgálat menetének megtartására törekedik. Már Marx korábbi írásai, főként az 1859-ben Dunckernál Berlinben a pénzről megjelent munka[164] kitűntek mind szigorúan tudományos szellemükkel, mind kíméletlen bírálatukkal, s tudomásunk szerint egész hivatalos gazdaságtanunk eddig semmit sem hozott fel ellene. De ha már az akkori írással sem tudtak elbánni, mi lesz velük most, amikor itt ez a 49 ív a tőkéről? Értsenek meg jól minket: nem azt mondjuk, hogy e könyv levezetései ellen semmit nem lehet felhozni, hogy Marx teljesen bebizonyított mindent; pusztán azt mondjuk, nem hisszük, hogy összes közgazdászaink között egy is akadna, aki képes lenne megcáfolására. Azok a vizsgálódások, amelyeket Marx ebben a könyvben végzett, a legmagasabb fokú tudományos precizitásra vallanak. Mindenekelőtt az egésznek művészi, dialektikus felépítésére hivatkozunk, arra a módra, ahogyan az áru fogalmában már ábrázolja a pénzt, mint magán-valóan létezőt, ahogyan a pénzből kifejleszti a tőkét. Elismerjük, hogy az *értéktöbblet* újonnan bevezetett kategóriáját haladásnak tekintjük; hogy nem látjuk be, mit lehet felhozni az ellen a megállapítás ellen, hogy nem a *munka*, hanem a munka*erő* jelenik meg áruként a piacon; hogy a ricardoi profitráta-törvény helyesbítését (hogy a profit helyére értéktöbbletet kell tenni) teljesen rendben levőnek tekintjük. Be kell vallanunk, hogy nagyon megkapott bennünket az a történelmi érzék, amely az egész könyvet áthatja, s amely megtiltja a szerzőnek, hogy a gazdaságtani törvényeket örök igazságoknak tekintse, valami másnak, mint bizonyos múlandó társadalmi állapotok létezési feltételei megformulázásának; hogy azt a tudományosságot és éleselméjűséget, amellyel itt a különböző történelmi társadalmi állapotokat s azok létezési feltételeit ábrázolja, hivatalos közgazdászainknál sajnos hiába keresnénk. Az olyan vizsgálódások, mint a rabszolgaság gazdasági feltételeire és törvényeire, a jobbágyság és függőség különböző formáira, továbbá a szabad munkások keletkezésére vonatkozóak, eddig teljesen idegenek maradtak hivatásos közgazdászaink számára. Úgyszintén szívesen meghallgatnánk ezen urak véleményét azokra a fejtegetésekre vonatkozóan, amelyeket e könyv ad a kooperációról, a munkamegosztásról és a manufaktúráról, a gépi berendezésről és a nagyiparról — történelmi és gazdasági összefüggéseikben és hatásaikban —, mindenesetre sok újat tanulhatnának belőlük. És főleg mit szólnak majd ahhoz a szabad konkurrencia összes bevett elméleteit arcul csapó és mindazonáltal itt hivatalos anyag alapján bebizonyított tényhez, hogy Angliában, a szabad konkurrencia hazájában most jóformán nincs már olyan munkaág, amelyben a napi munkaidő ne lenne állami beavatkozások útján szigorúan előírva, s amelyet ne

ellenőrizne a gyárfelügyelő? És hogy ennek ellenére, abban a mértékben, ahogy a munkaidőt korlátozzák, nemcsak az egyes iparágak fejlődnek, hanem az egyes munkás is a rövidebb idő alatt több profitot termel, mint azelőtt a hosszabb idő alatt?

Sajnos tagadhatatlan, hogy az a különösen csípős hang, amelyet a szerző a hivatalos *német* közgazdászokkal szemben megüt, nem jogosulatlan. Mindnyájan többé vagy kevésbé a „vulgáris gazdaságtanhoz" tartoznak, a napi népszerűségért lealjasították tudományukat és annak klasszikus nagyjait megtagadták. „Harmóniáról" beszélnek és a legközönségesebb ellentmondásokba keverednek. Bárcsak ébresztené fel őket e könyv kemény leckéztetése fásultságukból és idézné emlékezetükbe azt, hogy a gazdaságtan nem pusztán fejőstehén, amely ellát bennünket vajjal, hanem tudomány, amely azt kívánja, hogy komolyan és buzgón műveljék.

A megírás ideje: 1867 október 12.
A megjelenés helye: „Zukunft",
1867 október 30. (254.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Rheinische Zeitung" számára[165]]

Karl Marx. A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata.
I. kötet. A tőke termelési folyamata.
Hamburg, O. Meissner 1867.

Az általános választójog eddigi parlamenti pártjainkat egy újjal, a *szociáldemokrata* párttal gyarapította. Az észak-német Reichstagba történt legutóbbi választásokon ez a párt a legtöbb nagyvárosban, valamennyi gyári kerületben, saját jelöltjét állította és hat vagy nyolc képviselője be is jutott. Az utolsó előtti választásokkal összehasonlítva jóval nagyobb erőt fejtett ki, és ezért feltételezhető, hogy, legalábbis egyelőre, még növekedőben van. Őrültség lenne, ha egy ilyen párt létezését, tevékenységét és tanait továbbra is előkelő agyonhallgatással akarnák kezelni abban az országban, amelyben az általános választójog a végső döntést a legnépesebb és legszegényebb osztályok kezébe helyezte.

Bármennyire nem egységes a kevésszámú szociáldemokrata parlamenti képviselő, bármennyire zavarosak is, mégis biztosra vehető, hogy a szóbanforgó könyvet e párt valamennyi frakciója mint *elméleti bibliáját* fogja üdvözölni, mint fegyvertárat, amelyből legfontosabb érveit merítheti. A könyv már ebből az okból is különös figyelmet érdemel. De saját tartalmánál fogva is alkalmas arra, hogy feltűnést keltsen. Míg Lassalle fő érvelése — és Lassalle a politikai gazdaságtan területén csupán Marx tanítványa volt — arra korlátozódott, hogy minduntalan megismételje az úgynevezett Ricardo-féle munkabértörvényt, itt olyan mű áll előttünk, amely, tagadhatatlanul ritka tudományossággal, a tőke és a munka egész viszonyát az egész gazdaságtudománnyal való összefüggésében tárgyalja, amely „a modern társadalom *gazdasági mozgástörvényének* feltárását" tűzte ki maga elé végső célul és nyilvánvaló becsületességgel és félreismerhetetlen tárgyismerettel végzett vizsgálódások után arra az eredményre jut, hogy az egész „tőkés termelési módot" meg kell szüntetni. Ezenkívül azonban még külön fel szeretnénk

hívni a figyelmet arra, hogy eltekintve a mű végső következtetéseitől, a szerző a könyvben a gazdaságtan egész sor főtételét teljesen új fényben világítja meg és itt, tisztán tudományos kérdésekben, olyan eredményekre jut, amelyek az eddig dívó gazdaságtantól igen eltérnek, s amelyeket az iskolai közgazdászoknak komoly bírálat alá kell vetniök és tudományosan megcáfolniok, ha nem akarják, hogy eddigi tantételeik csúfot valljanak. A tudomány érdekében kívánatos, hogy a vita, éppen e pontokról, hamarosan kibontakozzék a szakirodalomban.

Marx az áru és pénz viszonyának tárgyalásával kezdi, amiről a leglényegesebbet már régebben, egy külön írásában[164] közzétette. Azután áttér a tőkére és itt nyomban az egész mű ugróponljához érkezünk. Mi a tőke? Pénz, amely áruvá változik át, hogy az áruból több pénzzé változzék vissza, mint amennyi az eredeti összeg volt. Azáltal, hogy 100 tallérért gyapotot vásárolok és 110 tallérért adom el, igazolom, hogy 100 tallérom tőke, önmagát értékesítő érték. Most felmerül a kérdés, honnan származik a 10 tallér, amelyet e folyamatnál keresek, hogyan történhet, hogy 100 tallérból két ízbeni egyszerű csere folytán 110 tallér lesz? A gazdaságtan ugyanis feltételezi, hogy minden cserében egyenlő értéket egyenlő értékkel cserélnek ki. Marx most végigmegy minden lehetséges eseten (az áruk áringadozásain stb.) és bebizonyítja, hogy a gazdaságtan által megjelölt előfeltételek közt *lehetetlen*, hogy az eredeti 100 tallérból 10 tallér *értéktöbblet* képződjék. Mégis, ez a folyamat naponta végbemegy, s a közgazdászok adósak maradtak a magyarázattal. Marx ezt a magyarázatot a következőkben adja meg: a rejtély csak akkor oldható meg, ha egy egészen sajátos fajta árut találunk a piacon, olyan árut, amelynek használati értéke abban áll, hogy csereértéket hoz létre. Ilyen áru létezik – a *munkaerő* az. A tőkés megvásárolja a piacon a munkaerőt és dolgoztatja a maga számára, hogy termékét ismét eladja. Tehát mindenekelőtt a munkaerőt kell megvizsgálnunk.

Mi a munkaerő értéke? Az ismert törvény szerint: azoknak a létfenntartási eszközöknek az értéke, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a munkás egy adott országban és adott korban történelmileg megszabott módon fennmaradhasson és szaporodhasson. Feltételezzük, hogy a munkásnak munkaereje teljes értékét megfizetik. Feltételezzük továbbá, hogy ez az érték napi *hat* órai munkát képvisel, vagyis *fél* munkanapot. A tőkés azonban azt állítja, hogy a munkaerőt az *egész* munkanapra megvette, és a munkást 12 vagy ennél több órán át dolgoztatja. Tehát 12 órai munkánál 6 munkaóra termékéhez megfizetetlenül jutott hozzá. Ebből Marx ezt a következtetést vonja le: *minden értéktöbblet*, bármiként is oszoljék meg – mint a tőkés nyeresége, földjáradék, adó stb. –, *meg nem fizetett munka.*

A gyáros érdekéből, hogy mindennap lehetőleg sok meg nem fizetett munkát facsarjon ki, s a munkás ezzel ellenkező érdekéből keletkezik a harc a munkanap hosszáért. Mintegy száz oldalnyi, valóban elolvasásra méltó illusztrációban írja le Marx e harc lefolyását az angol nagyiparban, amely küzdelem a tavasszal azzal végződött, hogy – a szabadkereskedő gyárosok tiltakozása ellenére – nemcsak az egész gyáripart, de az egész kisipart, sőt a háziipart is a gyári törvény hatálya alá helyezték. E törvény a nők és 18 éven aluli gyermekek napi munkaidejét – s ezzel közvetve a férfiakét is – a legjelentősebb iparágakban legfeljebb $10^1/_2$ órában állapítja meg.[166] Marx egyúttal meg is magyarázza, miért nem szenvedett az angol ipar kárt ezáltal, hanem ellenkezőleg, nyert rajta: mert minden egyes munkás munkája intenzitásban többet növekedett, mint amennyit időtartamban csökkent.

Az értéktöbblet azonban még más módon is fokozható, mint azzal, hogy a munkaidőt azon az időn túl meghosszabbítják, amelyet a szükséges létfenntartási eszközöknek, illetve értéküknek előállítása megkíván. Egy adott; mondjuk 12 órás munkanapban az előbbi feltevés szerint 6 óra a szükséges, 6 óra pedig az értéktöbblet termelésére fordított munka. Ha mármost sikerül valamilyen eszközzel a szükséges munkaidőt 5 órára lenyomni, akkor 7 óra marad az értéktöbblet termelésére. Ezt el lehet érni a szükséges létfenntartási eszközök termeléséhez megkívánt munkaidő csökkentésével, másszóval a létfenntartási eszközök olcsóbbá tételével, ez viszont csak a termelés tökéletesítésével vihető véghez. Marx ennél a pontnál megint részletes illusztrációt nyújt, miközben azt a három fő eszközt vizsgálja, illetve ábrázolja, amelyekkel ilyen tökéletesítés elérhető: 1. a *kooperációt*, azaz az erők megsokszorozódását, amely sok munkás egyidejű és tervszerű együttműködéséből keletkezik, 2. a *munkamegosztást*, ahogy az a tulajdonképpeni manufaktúra időszakában (tehát mintegy 1770-ig) kialakult, végül 3. a *gépi berendezést*, melynek segítségével a nagyipar ez idő óta kifejlődött. Ezek a leírások is nagyon érdekesek és bámulatos tárgyismeretről tesznek tanúságot még a technológiai részletekben is . . .*

Nem bocsátkozhatunk bele az értéktöbblet és a munkabér vizsgálatának további részleteibe, csupán a félreértések elkerülése céljából jegyezzük meg, hogy, mint Marx az idézetek tömegével bizonyítja, az iskolai gazdaságtan előtt sem ismeretlen az a tény, hogy a munkabér kisebb, mint a munka egész terméke. Remélhető, hogy ez a könyv alkalmat ad majd az iskolák urainak arra, hogy e csakugyan meglepő pontról közelebbi felvilágosítást nyújtsanak. Igen dicséretes, hogy Marx valamennyi ténybeli bizonyítékát, amelye-

* *A kéziratból itt hiányzik egy lap. – Szerk.*

ket idéz, a legjobb forrásokból, többnyire hivatalos parlamenti jelentésekből veszi. Ez alkalommal támogatnunk kell a szerzőnek az előszóban közvetve felvetett javaslatát: Németországban is alaposan vizsgáltassák meg kormánybiztosok útján – de nem szabad, hogy ezek elfogult bürokraták legyenek – a munkások viszonyait a különböző iparokban, és a jelentéseket terjesszék a Reichstag és a közönség elé.

Az első kötet a tőke felhalmozásának tárgyalásával végződik. Erről a pontról már gyakrabban írtak, ámbár be kell vallanunk, hogy e könyv itt is sok újat nyújt, a régit pedig új oldalakról világítja meg. A legsajátságosabb annak a megkísérelt bizonyítása, hogy a tőke koncentrációja és felhalmozása mellett, s vele lépést tartva, létszámfeletti munkásnépesség felhalmozása is végbemegy, és hogy e kettő végül gyökeres társadalmi átalakulást tesz egyrészt szükségessé, másrészt lehetővé.

Bárhogy vélekedjék is az olvasó a szerző szocialista nézeteiről, azt hisszük, az előbbiekben rámutattunk arra, hogy itt olyan írással van dolgunk, amely magasan a közkézen forgó szociáldemokrata napi irodalom felett áll. Hozzáfűzzük, hogy az első 40 oldalon levő kissé erősen dialektikus részeket kivéve a könyv, minden tudományos komolysága ellenére, igen könnyen érthetően, sőt a szerző maró, senkit sem kímélő stílusa folytán érdekesen van megírva.

A megírás ideje: 1867 október 12.
Eredeti nyelve: német

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről az „Elberfelder Zeitung" számára[167]]

Karl Marx a tőkéről
(Hamburg, Otto Meissner kiadása, I. kötet, 1867)

Ötven ív tudós értekezés annak bebizonyítására, hogy bankáraink, kereskedőink, gyárosaink és nagybirtokosaink egész tőkéje nem más, mint a munkásosztály felhalmozott és meg nem fizetett munkája! Emlékszünk arra, hogy 1849-ben a „Neue Rheinische Zeitung" a szileziai parasztok nevében a „szileziai milliárd" követelését állította fel[168]. Ezermillió tallér — mondották —, az az összeg, amelyet a jobbágyság és a hűbéri szolgáltatások eltörlésekor csupán a szileziai parasztoktól jogtalanul elvontak, s amely a nagybirtokosok zsebébe vándorolt, és ezt az összeget követelték vissza. A megboldogult „Neue Rheinische Zeitung" urai azonban olyanok, mint a néhai szibillák a könyveikkel: minél kevesebbet kínál nekik az ember, annál többet követelnek. Mi ezermillió tallér az egész munkásosztály nevében most támasztott roppant követeléshez képest — mert hisz így kell értenünk a dolgot! Ha a vagyonos osztályok egész felhalmozott tőkéje nem más, mint „meg nem fizetett munka", akkor hát ebből, úgy tűnik, egyenesen következik, hogy ezt a munkát utólag megfizessék, vagyis az egész kérdéses tőkét átruházzák a munkára. Természetesen itt először még arról kellene beszélni, tulajdonképpen *ki* lesz majd jogosult arra, hogy átvegye. Ám félre a tréfával! Bármennyire radikális-szocialista módon fog is a munkához e könyv, bármennyire keményen és kíméletlenül lép is fel mindenütt olyan emberek ellen, akik különben tekintélynek számítanak, mégis el kell ismernünk, hogy rendkívül elmélyült és a legszigorúbb tudományosságra igényt tartó munka. A sajtóban már gyakran esett szó arról, hogy Marx sokéves tanulmányainak eredményeit az egész eddigi nemzetgazdaságtan bírálatában akarja összefoglalni, s ezzel akarja megadni a szocialista törekvéseknek azt a tudományos alapot, amelyet mindeddig sem Fourier, sem Proudhon, sőt még Lassalle

sem tudott megadni. Ezt a munkát a sajtóban már régen és többször is bejelentették. 1859-ben megjelent Berlinben Dunckernál egy „első füzet"[164], de ez csak olyan anyagokra tért ki, amelyeknek nem volt közvetlen gyakorlati érdekességük, s ezért kevés feltűnést keltett. A következő füzetek nem jelentek meg, s úgy tűnt, hogy az új szocialista tudomány nem éli túl szülési fájdalmait. Hány élcet faragtak erről az új kinyilatkoztatásról, amelyet oly gyakran bejelentettek és amely, úgy látszott, sohasem tud világra jönni! Nos, végre itt van az „első kötet" – ötven nyomtatott ív, mint említettük –, és senki sem mondhatja, hogy nem tartalmaz elég, több mint elég új, bátor, vakmerő dolgot, s hogy ezeket nem a legtudományosabb formában adja elő. Szokatlan tételeivel Marx ezúttal nem a tömegekhez, hanem a tudomány embereihez fordul. Most rajtuk a sor, hogy gazdasági elméleteik itt alapjukban megtámadott törvényeit megvédjék, bebizonyítsák, hogy a tőke felhalmozott munka ugyan, de nem *meg nem fizetett* felhalmozott munka. Lassalle gyakorlati agitátor volt, s vele szemben elegendő lehetett a gyakorlati agitációban, a napi sajtóban, gyűléseken fellépni. Itt azonban rendszerbe foglalt, tudományos elméletről van szó, itt a napi sajtó nem vehet részt a döntésben, itt csak a tudomány mondhatja ki az utolsó szót. Remélhető, hogy olyan emberek, mint Roscher, Rau, Max Wirth stb. megragadják ezt az alkalmat, hogy az eddig általánosan elismert politikai gazdaságtan jogosultságát megvédjék ezen új és minden bizonnyal nem lebecsülendő támadással szemben. A szociáldemokrata vetés sok helyen kikelt az ifjabb nemzedék és a munkásnépesség között – e könyvben úgyis elegendő új táplálékra lel majd.

A megírás ideje: 1867 október 22.

A megjelenés helye: „Elberfelder Zeitung",
1867 november 2. (302.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Düsseldorfer Zeitung" számára[169]]

Karl Marx. A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. Hamburg, Meissner 1867.

Ez a könyv némely olvasóban nagy csalódást fog kelteni. Megjelenésére bizonyos oldalról már évek óta utaltak. Ebben kellett volna végre feltárulniok az igazi szocialista titkos tanoknak és csodaszereknek, s némelyek, amikor végre hírét vették megjelenésének, azt képzelték, hogy itt most megtudják, hogyan is fest majd tulajdonképpen a kommunista ezeréves birodalom[6]. Nos, aki ilyen szórakozásra számított, az alaposan tévedett. Azt mindenesetre megtudja belőle, hogyan nem kellene lenniök a dolgoknak, s méghozzá igen egyértelmű keménységgel, 784 oldalon fejtik ki ezt neki, és akinek azért van szeme, hogy lásson, az itt egy társadalmi forradalom követelését látja elég világosan felállítva. Itt nem állami tőkével támogatott munkásszövetkezetekről van szó, mint a néhai Lassalle-nál, hanem *a tőke megszüntetéséről* egyáltalában.

Marx ugyanaz a forradalmár, aki mindig is volt, és az is fog maradni, s ő lenne az utolsó, aki tudományos munkában elleplezi ilyen irányú nézeteit. De hogy azután, a társadalmi átalakulás után mi lesz – arról csak *igen* homályos jelzéseket közöl. Megtudjuk, hogy a nagyipar „megérleli a termelési folyamat tőkés formájának ellentmondásait és antagonizmusait, s ezért egyúttal egy új társadalom kialakulásának és a régi társadalom forradalmi átalakításának mozzanatait is", továbbá, hogy a termelés tőkés formájának megszüntetése „helyreállítja az egyéni tulajdont, de a tőkés korszak vívmánya: a szabad munkások kooperációja és a földnek, valamint a maga a munka által termelt termelési eszközöknek közös tulajdona alapzatán".[170]

Ennyivel kell megelégednünk, s az előttünk levő kötetből következtetve nyilván e mű kilátásba helyezett második és harmadik kötete is csak keveset fog nyújtani erről az érdekes kérdésről. Ezúttal meg kell elégednünk ponto-

san „a politikai gazdaságtan bírálatával", s ezzel mindenesetre igen nagykiterjedésű területre jutunk. Itt természetesen nem bocsátkozhatunk bele e terjedelmes könyv részletes levezetéseinek tudományos mérlegelésébe, még röviden sem adhatjuk vissza a benne felállított fő tételeket. A szocialista elmélet többé-kevésbé ismert alapelvei mind arra redukálódnak, hogy a munkás a mai társadalomban nem kapja meg munkája termékének teljes értékét. Ez a tétel a vezérfonala az előttünk fekvő műnek is, csak sokkal élesebben meghatározva, következetesebben nyomonkísérve minden következtetésében, szorosabban összeszőve a nemzetgazdaságtan fő tételeivel, vagy közvetlenebbül szembeállítva velük, mint eddig. Marx írásának ez a része azáltal, hogy szigorú tudományosságra törekszik, nagyon előnyösen különbözik az összes általunk ismert korábbi ilyenfajta írásoktól, s látszik, hogy a szerző nemcsak a maga elméletét veszi komolyan, hanem a tudományt egyáltalában.

Ami ebben a könyvben különösen feltűnő volt számunkra, az a következő: a szerző a nemzetgazdaságtan tételeit nem örökké érvényes igazságoknak fogja fel, ahogy ez szokásos, hanem meghatározott történelmi fejlődések eredményeinek. Miközben maga a természettudomány egyre inkább történelmi tudománnyá alakul át – gondoljunk csak Laplace asztronómiai elméletére, az egész geológiára és Darwin írásaira –, a nemzetgazdaságtan eddig éppolyan elvont, általános érvényű tudomány volt, mint a matematika. Bármi lesz is a sorsa e könyv egyéb megállapításainak, mi Marx maradandó érdemének tudjuk be azt, hogy véget vetett ennek a korlátolt elképzelésnek. Ez után az írás után már lehetetlen lesz gazdaságilag egy kalap alá venni pl. a rabszolgamunkát a robotmunkával és a szabad bérmunkával, avagy olyan törvényeket, amelyek a szabad konkurrencia meghatározta mai nagyiparra érvényesek, minden további nélkül az ókori állapotokra vagy a középkori céhekre alkalmazni, avagy, ha ezek a modern törvények nem illenek a régi állapotokra, egyszerűen eretnekségnek nyilvánítani a régi állapotokat. Minden nemzet közül a németeknek van leginkább, sőt szinte csak nekik van történelmi érzékük, s ennélfogva egészen rendjénvaló, hogy megint egy német az, aki a nemzetgazdaságtan területén is rámutat a történelmi összefüggésekre.

A megírás ideje: 1867 november 3. és 8. között
A megjelenés helye: „Düsseldorfer Zeitung",
1867 november 17. (316.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A Manchesterben bebörtönzött féniek és a Nemzetközi Munkásszövetség[171]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának rendkívüli ülésén, amelyre szerdán este, a Tanács hivatalos helyiségében, 16, Castle Street East, W., került sor, a következő emlékiratot fogadták el:

„A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának emlékirata
Gathorne-Hardy őméltóságához,
Őfelsége miniszteréhez

Alulírottak, munkásszövetségek képviselői Európa minden részéből, kijelentik,

hogy a Manchesterben halálra ítélt ír foglyok kivégzése erősen árt Anglia erkölcsi befolyásának az európai kontinensen. A négy fogoly kivégzése – mivel ugyanazon a tanúvallomáson és ugyanazon az ítéleten alapul, s az előbbit hamisnak, az utóbbit tévesnek nyilvánította hivatalosan Maguire megkegyelmezése – nem bírósági aktus, hanem politikai bosszú bélyegét hordozza majd. De még ha a manchesteri esküdtszék ítéletét és a tanúvallomást, amelyre támaszkodik, nem tette volna kétessé maga a brit kormány, ez utóbbinak most választania kellene az öreg Európa véres gyakorlata és a fiatal tengerentúli köztársaság nagylelkű humanizmusa között.[172]

Az ítélet enyhítése, amelyet kérünk, nemcsak igazságosságról, hanem politikai bölcsességről tanúskodó cselekedet is lesz.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának megbízásából:

John Weston, elnök
R. Shaw, Amerika ügyeivel megbízott titkár
Eugène Dupont, Franciaország ügyeivel megbízott titkár
Karl Marx, Németország ügyeivel megbízott titkár
Hermann Jung, Svájc ügyeivel megbízott titkár
P. Lafargue, Spanyolország ügyeivel megbízott titkár

Zabicki, Lengyelország ügyeivel megbízott titkár
Derkinderen, Hollandia ügyeivel megbízott titkár
Besson, Belgium ügyeivel megbízott titkár
G. Eccarius, főtitkár"

1867 november 20.

The Fenian Prisoners at Manchester and
the International Working Men's Association

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

[Az ír kérdésre vonatkozó el nem hangzott beszéd vázlata[173]]

I

Bevezetés. A kivégzés

Legutóbbi ülésünk óta vitánk tárgya, a fénizmus, új szakaszba lépett. Az angol kormány vérrel keresztelte meg. A manchesteri politikai kivégzések arra a sorsra emlékeztetnek bennünket, amely John Browntot sújtotta Harpers Ferryben.* Új időszakot nyitnak meg az Írország és Anglia között folyó harcban. Az egész parlament és a liberális sajtó felelős. Gladstone. Ok: fenntartani azt a képmutatást, hogy ez nem politikai, hanem közönséges bűnügy volt. A hatás, amelyet Európában keltett, éppen az ellenkezője. Úgy látszik, mindenáron érvényben akarják tartani a Hosszú Parlament törvényét.[174] Az angoloknak isteni joguk, hogy az írek ellen azok szülőföldjén harcoljanak, de minden ír, aki Angliában a brit kormány ellen harcol, banditaként kezelendő. A Habeas Corpus Act felfüggesztése.[175] Ostromállapot. Tények a „*Chronicle*"-ből. „Orgyilkosság és erőszak"[176] szervezése a kormány által. Bonaparte esete.[177]

II

A kérdés

Mi a fénizmus?

* *A kéziratban törölve*: De a rabszolgatartók John Browntot legalább lázadóként, nem pedig közönséges bűnözőként kezelték. – *Szerk.*

III

A földkérdés

A lakosság csökkenése

1846			
1841:	8 222 664	25 év alatt	1801: 5 319 867
1866:	5 571 971	2 650 693 főnyi	
	2 650 693	csökkenés	

1855:	6 604 665	11 év alatt
1866:	5 571 971	1 032 694 főnyi
	1 032 694	csökkenés

Nemcsak, hogy a lakosság csökkent, hanem a süketnémák, vakok, megrokkantak, elmebetegek és gyengeelméjűek száma a lakosság számához viszonyítva megnőtt.

A jószágállomány megnövekedése 1855-től 1866-ig

Ugyanebben az időszakban, 1855-től 1866-ig, a jószágállomány a következőképpen növekedett: szarvasmarha 178 532 darabbal, juh 667 675-tel, sertés 315 918-cal. Ha ugyanakkor figyelembe vesszük a lovak 20 656-tal való csökkenését és nyolc juhot egyenlőnek tekintünk egy lóval, *a jószágállomány összes növekedése* 996 877, vagyis körülbelül egymillió.

Ennélfogva az 1 032 694 írt körülbelül egymilliónyi szarvasmarhával, sertéssel és juhhal helyettesítették. Mi történt ezekkel az írekkel? A *kivándorlási statisztika* ad erre választ:

Kivándorlás

1851 május 1-től 1866 december 31-ig 1 730 189 fő. E kivándorlás jellege. A folyamatot *a gazdaságok összedobása* vagy *egyesítése* (az emberek elűzése) és a szántóföld egyidejű átalakítása legelővé idézte elő és ennek következtében megy végbe még mindig, folyton növekvő mértékben.

1851 és *1861* között az *összes gazdaságok száma* 120 000-rel csökkent, ugyanakkor a 15–30 acre-es gazdaságok száma 61 000-rel, a 30 acre-en fe-

lülieké pedig 109 000-rel (összesen 170 000) nőtt. A csökkenés csaknem kizárólag az 1 acre alattitól 15 acre alattiig terjedő gazdaságok megsemmisítésének tulajdonítható. Lord Dufferin.* A növekedés csak azt jelenti, hogy a gazdaságok csökkent számában nagyobb a nagy méretű gazdaságok aránya.

Hogyan hat ki a folyamat

a) *a népre*

A *nép zömének* helyzete romlott és az 1846-oshoz hasonló válsághoz közeledik. A viszonylagos túlnépesedés ma olyan nagy, mint az éhínség előtt.

A *munkabér* a burgonyaéhínség óta csupán 20%-kal emelkedett. A burgonya ára csaknem 200%-kal emelkedett; a szükséges létfenntartási eszközök ára átlagban 100%-kal. *Cliffe Leslie professzor* ezt írja a londoni „Economist" 1867 február 9-i számában:

„Azután, hogy a lakosság 21 év alatt $^2/_5$-del csökkent, a munkabér rátája most csaknem az egész szigeten csak napi 1 shilling; 1 shillingért nem kapni többet, mint 21 évvel ezelőtt 6 pennyért. A mindennapi táplálék árának ezzel az emelkedésével a munkás helyzete rosszabb, mint 10 évvel ezelőtt."

b) *a földre*

1) *A megművelt terület csökkenése*

Csökkenés szemestermények-nél	*Csökkenés zöldségféléknél*
1861–66: 470 917 acre	*1861–66*: 128 061 acre

2) *Minden növény acre-enkénti hozamának csökkenése.* A búza *hozama* csökkent, de nagyobb volt a pontos csökkenés *1847* és *1865* között százalékban a következőknél: zab 16,3; len 47,9; fehérrépa 36,1; burgonya 50. Egyes évek még erősebb csökkenést mutattak, de egészében véve a csökkenés 1847 óta *fokozatos* volt.

Az exodus óta a földet nem trágyázták és kimerítették, részben a gazdaságok meggondolatlan egyesítésével, részben, mert a bérlő a corn-acre rendszerben[178] nagyrészt munkásaira bízta, hogy a földet számára trágyázzák. A járadék és a profit növekedhet akkor is, ha a talaj hozama csökken. Az összes termék csökkenhet, de az a része, amely többlettermékké változik és amely a landlordoknak és a nagyobb bérlőknek jut, ahelyett, hogy a munkásoknak jutna, nagyobb lett, s a többlettermék ára is emelkedett.

Így az eredmény: a hazai lakosság fokozatos elűzése, a nemzeti élet forrásának, a földnek fokozatos romlása és kimerülése.

---

* *V. ö. 544, 548. old. – Szerk.*

Az egyesítési folyamat

Ez a folyamat még csak elkezdődött; gyors léptekkel halad. Az egyesítés először az 1 acre alattitól 15 acre alattiig terjedő gazdaságokat érintette. Ha valamennyi 100 acre alatti gazdaság eltűnik, ez az egyesítés akkor sem éri el korántsem azt a szintet, mint Angliában. Az 1864-es állapot ez volt:

Írország összterülete, tőzeges lápot és pusztaságot beleértve: 20 319 924 acre.

Ennek $^3/_5$*-e, vagyis 12 092 117 acre* még mindig *1 acre alattitól 100 acre-ig* terjedő gazdaság, amelyek 569 844 bérlő kezében vannak; $^2/_5$, vagyis 8 227 807 acre 100-tól 500 acre fölöttiig terjedő gazdaság, amelyek 31 927 személy kezében vannak. Következésképpen, ha csak a bérlőket és családjukat számoljuk, 2 847 220 embert űznek el.

Ez a rendszer az 1846-os éhínség természetes következménye, amelyet meggyorsított a gabonatörvények eltörlése[114], valamint a hús- és gyapjúárak mostani rendszeres emelkedése.

Az írországi birtok megtisztítása[179], ami Írországot Angliától széles vizesárokkal elválasztott angol mezőgazdasági kerületté változtatja, – földesurak nélkül, akik csatlósaikkal Angliában ülnek.

Az angol uralom jellegének megváltozása Írországban

Az állam csupán a landlordok eszköze. Az elűzést politikai büntetőeszközként is alkalmazzák. (*Lord Abercorn.* Anglia. *Gaelek a Skót Felföldön*[180].) Azelőtti angol politika: az írek kiszorítása angolokkal (Erzsébet), kerekfejűekkel[181] (Cromwell). Anna óta, a XVIII. században a gazdaságpolitikai jelleg csupán Anglia protekcionista intézkedéseiben mutatkozik saját ír gyarmatával szemben; e gyarmaton belül a *vallásból* jogcímet csinálnak a tulajdonra. Az *Unió*[182] után uzsorabérletek és közvetítőbérlők rendszere, de az írek, ha a végsőkig elnyomták is őket, ősi földjük birtokában maradtak. Mostani rendszer: nyugodt, üzletszerű megsemmisítés, a kormány pusztán a landlordok (és az uzsorások) eszköze.

Ebből a megváltozott helyzetből folyik:

1. *A fénizmus megkülönböztető vonása: szocialista mozgalom, az alsóbb osztályok mozgalma.*

2. *Nem-katolikus mozgalom.*

A papok addig voltak vezetők, amíg a katolikusok emancipációja[183] és vezérük, Daniel O'Connell, foglalták el a vezető helyet az ír mozgalomban. Az angolok nevetséges pápistázása. Katolikus főpapok a fénizmus ellen.

3. *Egyetlen reprezentatív vezetője sincs az angol parlamentben.*

O'Connell jelleme fizikai erő-mozgalom. Az ír párt szétesése a parlamentben.

4. *Nemzeti jellege.* Az európai mozgalom és az angol frazeológia befolyása.

5. *Amerika, Írország, Anglia* a cselekvés három színtere; Amerika vezető szerepe.

6. *Köztársasági mozgalom,* minthogy Amerika köztársaság.

Megjelöltem tehát a fénizmus jellemző vonásait.

IV

Az angol nép

Az emberiesség és az igazságosság ügye, de mindenekelőtt sajátlagosan angol kérdés.

a) *Arisztokrácia és egyház. Hadsereg.* (*Franciaország,* Algéria.)

b) *Írek Angliában.* Befolyásuk a munkabérekre stb. Az angol és az ír jellem kiegyenlítődése. *Az ír jellem.* Az írek szemérmessége. Művelődési kísérletek Írországban. A bűnözés csökkenése.

Elítéltek Írországban

Törvényszék elé állítottak	*Elítéltek*
1852: 17 678	10 454
1866: 4 326	2 418

Az Angliában és Walesben bíróság elé állított személyek számának 1855 utáni csökkenése részben az *1855-ös büntetőtörvényre* vezethető vissza, amely felhatalmazza a bírákat, hogy a rövid időre szóló börtönbüntetéseket a letartóztatottak hozzájárulásával maguk szabják ki, ahelyett hogy ezeket vizsgálat céljából a törvényszék ülései elé utalnák.

Birmingham[184]. Az angol nép haladása. Az angol sajtó aljassága.

c) *A külpolitika.* Lengyelország stb. Castlereagh. Palmerston.

V

Az orvoslás

A kisebb parlamenti indítványok értelmetlensége.
A Reformliga hibája.[185]
Az Unió eltörlése – az angol demokrata párt követelése.

A megírás ideje: 1867 november 26. körül
Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

[Az ír kérdésről a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben tartott előadás vázlata[186]]

I

Mi jellemzi a fénizmust? Valójában ír amerikaiaktól, Amerikában élő írektől indul ki. Ők a kezdeményezők és vezetők. De magában Írországban a mozgalom csak a néptömegekben, az alsóbb osztályokban vert gyökeret (és voltaképpeni fészke még mindig ott van). Ez *jellemzi* a mozgalmat. Minden korábbi ír mozgalomban a nép csak az arisztokraták vagy a burzsoák vezetését és mindenkor a katolikus papokat követte. A Cromwell elleni felkeléskor angol-ír törzsfőnököket és papokat; sőt, a III. Vilmos elleni háborúban II. Jakab angol király állt az írek élén, az 1798-as forradalomban ulsteri protestáns republikánusok (Wolfe Tone, Lord Fitzgerald)[187], végül ebben a században a burzsoá O'Connell, a katolikus papságra támaszkodva, amely 1798 kivételével valamennyi korábbi mozgalomban is vezető szerepet játszik. A fénizmust a katolikus papság átokkal sújtotta. Ellenállásával csak azóta hagyott fel, amióta attól tart, hogy ezáltal elveszíti az ír néptömegekre gyakorolt minden befolyását.

II

Amin az angolok csodálkoznak, az a következő: Írországnak Anglia által történt korábbi elnyomásához képest ennek a mostani rendszerét enyhének tekintik. Honnan ered éppen most az ellentétnek ez az igen határozott és engesztelhetetlen formája? Amit meg akarok mutatni, és ami még azoknak az angoloknak is titok, akik pártolják az ír nemzetiséget és jogát ahhoz, hogy elszakadjon Angliától, az az, hogy az elnyomás 1846 óta, habár formáját tekintve kevésbé barbár, lényegét tekintve megsemmisítő, és nem tesz lehetővé más kiutat, mint azt, hogy Anglia önként felszabadítsa Írországot, vagy pedig az élethalálharcot.

III

Ami a múlt történelmét illeti, tények minden történelemkönyvben találhatók. Ezért csak néhány utalást adok, hogy, amennyire szükséges, megmagyarázzam a jelenlegi korszak eltérését a korábbitól, másodszor pedig kiemeljek néhány pontot annak a jellegét illetően, amit ma ír népnek nevezünk.

a) *Az angolok Írországban a protestáns reformáció előtt*

1172. II. Henrik. Írországnak nem egészen egyharmadát hódítja meg. Névleges meghódítás. IV. Adorján pápa (angol) ajándéka. Körülbelül 400 évvel később (Erzsébet idején) (1576) egy másik pápa – XIII. Gergely – újra elveszi az angoloktól (Erzsébettől) a kacatot. Az *„Angol Pale"*[188]. Főváros: *Dublin.* Az angol telepes köznép elkeveredése az írekkel, az angol-normann arisztokratáké az ír törzsfőnökökkel. Egyébként olyan hódító háborút viselnek, mint (eredetileg) a rézbőrű indiánok ellen. 1565-ig (Erzsébetig) nem küldenek Írországba angol erősítéseket.

b) *A protestáns korszak. Erzsébet. I. Jakab. I. Károly. Cromwell. Gyarmatosítási terv (XVI–XVII. század)*

Erzsébet. A terv az volt, hogy az íreket kiirtják, legalábbis a Shannon folyóig, és a helyükre angol telepeseket ültetnek, hogy elveszik tőlük a földet stb. Az Erzsébet elleni harcokban a katolikusnak megmaradt angol-írek az őslakosokkal együtt harcoltak az angolok ellen. Ez utóbbiak bevallott terve: *megtisztítani a szigetet az őslakosoktól és hűséges angolokkal benépesíteni.* Csak földbirtokos arisztokráciát sikerült odatelepíteniök. Angol *protestáns „kalandorokat"* (kereskedőket, uzsorásokat), akik az angol koronától kapták meg az elkobzott földeket, és „nemesi vállalkozókat", akiknek az volt a feladatuk, hogy a rájuk ruházott birtokokat angol születésű családokkal telepítsék be.

I. Jakab. Ulster. (Jakobita gyarmatosítás, 1609–12.) Brit vállalkozók „népesítsék be írekkel az elkobzott, ellopott földeket". Csak *1613* óta tekintik az íreket angol *alattvalóknak*, addig „banditák" és „ellenségek", az *ír parlament*[189] pedig csak a *Pale-en* belül uralkodott. Ezzel együtt a katolikusok üldözése.

Erzsébet betelepítette *Munstert, I. Jakab* Ulstert, de *Leinstert* és *Connaughtot* még nem tisztították meg. *I. Károly* megpróbálta megtisztítani *Connaughtot.*

Cromwell: Írország első nemzeti felkelése, második teljes meghódítása. Részleges újragyarmatosítás (1641–60).

1641-es ír forradalom. *1649 augusztusában Cromwell partraszáll Dublinban.* (Utána Ireton, Lambert, Fleetwood, Henry Cromwell.) *1652-ben befejeződik Írország második teljes meghódítása. A zsákmány elosztása az angol parlament 1652 augusztus 12-i és 1653 szeptember 26-i törvényének*[174] megfelelően: maga a kormány, a *„kalandorok"*, akik a 11 háborús év alatt 360 000 font sterlinget kölcsönöztek, a *tisztek és a katonák.* „Irtsátok ki gyökerestül az ír nemzet amalekitáit[190] és telepítsétek be az ismét elpusztított földeket teljesen új angol puritánok új kolóniáival." Vérontás, pusztítás, egész grófságok elnéptelenítése, lakosságuk áthelyezése más vidékekre, számos ír rabszolgaként való eladása a Nyugat-Indiai Szigetekre.

Írország meghódításával Cromwell halomra döntötte az angol köztársaságot.

Ez idő óta az írek bizalmatlanok az *angol néppárt* iránt.

c) *A Stuartok restaurációja. III. Vilmos. A második ír felkelés és a feltételes kapituláció. 1660–1692**

Akkor volt a britek száma a legnagyobb Írországban. Sohasem volt magasabb, mint az ír lakosság $^{3}/_{11}$-e és alacsonyabb, mint $^{2}/_{11}$-e.

1684. II. Károly támogatni kezdi Írország katolikus érdekeit és egy katolikus hadsereg toborzásába kezd.

1685. II. Jakab szabad kezet ad az írországi katolikusoknak. A katolikus hadsereg növekszik és kedvezményekben részesül. A katolikusok hamarosan elkezdik kijelenteni, hogy az Act of Settlementeket[174] el kell törölni és az 1641-es tulajdonosokat vissza kell helyezni jogaikba. Jakab néhány ír ezredet hív Angliába.

1689. III. Vilmos Angliában. *1689 március 12.* Jakab ír katonák élén *Kinsale-nél* partraszáll. *Limerick 1691-ben kapitulál III. Vilmos előtt*[191]. A szerződés gyalázatos megszegése már III. Vilmos alatt, még inkább Anna idején.

d) *Írországot becsapják és a végsőkig megalázzák. 1692–1776 július 4.*

α) Minden arra irányuló szándékot, hogy az országot angol és skót yeomanekkel[192] vagy bérlőkkel *„telepítsék be"*, feladtak. Megkísérlik német és francia protestánsok odatelepítését. A városokbeli francia protestánsokat (gyapjúfeldolgozók) kiűzi az angol protekcionista és merkantilista rendszer.

* *A kéziratban ez következik:* (1701) (Anna) – *Szerk.*

1698. Az angol-ír parlament (alázatos gyarmatosok módjára) az anyaország parancsára *tiltó adót* szavazott meg *az ír gyapjúáruk* külföldi országokba történő *exportjára.*

1698. Ugyanebben az évben az angol parlament *magas adóval* sújtotta ír készítmények Angliába és Walesbe történő importját és *teljesen megtiltotta más országokba való exportálásukat.* Anglia tönkretette Írország manufaktúráit, elnéptelenítette városait és lakosságát visszakergette a földekre.

A *williamita*[193] (importált) lordok, az *absenteek.*[193] Zúgolódás *az absenteek ellen 1692 óta.*

Éppígy *angol törvények az ír szarvasmarha ellen.*

1698. Molyneux pamfletja az ír parlamentnek (azaz az *írországi angol kolóniának*) az angoloktól való függetlensége mellett. Így kezdődött *az írországi angol kolónia és az angol nemzet harca. Egyidejűleg harc az angol-ír kolónia és az ír nemzet között.* III. Vilmos szembeszállt az angol és *az angol-ír parlament* arra irányuló gyalázatos kísérleteivel, *hogy megszegjék a limericki és a galwayi szerződéseket.*

β) Anna királynő (1701–1713; György 1776-ig).

Büntető kódex,[194] *amelyet az angol-ír parlament az angol parlament jóváhagyásával dolgozott ki.* A leggaládabb eszköz arra, hogy az ír katolikusokat a *„tulajdon"* szabályozásával *protestánsokká térítsék át.* Kódex arra, hogy a *„tulajdon"* a katolikusoktól a protestánsokhoz *kerüljön át,* vagyis arra, hogy az *„anglikanizmust" tulajdoni jogcímmé* tegyék. (*Nevelés. Személyi jogképtelenség.* Egyetlen katolikus sem lehet közkatona.) A katolikus vallás oktatása deportálással büntetendő főbenjáró bűn volt, egy protestáns áttérítése a katolicizmusra hazaárulás. Katolikus érseknek lenni száműzetést jelentett, ha valaki visszatért a száműzetésből, ezzel felségsértést követett el; felakasztották, elevenen kizsigerelték és utána felnégyelték. *Kísérlet arra, hogy az ír nemzet zömére rákényszerítsék az anglikán vallást. A katolikusokat megfosztották attól a jogtól, hogy részt vegyenek a parlament tagjainak megválasztásában.*

Ez a büntető kódex megerősítette a katolikus papság hatalmát az ír nép fölött.

A szegényeknek szokásává lett a restség.

A protestantizmus fölényének és a katolicizmus lealázásának boldog napjaiban a protestánsok száma nem nőtt meg a katolikusok rovására.

e) *1776–1801. Átmeneti időszak*

α) Mielőtt erre az átmeneti időszakra rátérnénk, mi volt az angol terrorizmus eredménye?

Az ír nép a bevándorolt angolokat felszívta és katolizálta.

A városokat az angol-írek alapították.

Nincs *angol település* (kivéve az *ulsteri* skótokat), *csak angol földtulajdonosok vannak.*

Az észak-amerikai forradalom az első fordulópont az ír történelemben.

β) 1777-ben a brit hadsereg Saratoga Springsnél megadta magát az amerikai „lázadóknak". *A brit kabinet kénytelen volt engedményeket tenni az írországi nacionalista (angol) pártnak.*

1778. Római katolikus türelmi törvény (az angol-ír parlament szavazza meg). A katolikusok továbbra sem szerezhetnek *vétel vagy bérbevétel útján freeholdot.*[195]

1779. Szabadkereskedelem Nagy-Britanniával. Az ír ipart sújtó csaknem valamennyi korlátozást elsöpörték.

1782. A büntető kódex érvényességét tovább korlátozzák. A római katolikusoknak megengedték, hogy *életük tartamára* vagy *mint fee simple-t*[196] *freeholdot* szerezzenek és hogy *iskolákat nyissanak.*

1783. Egyenlő jogok az *angol-ír parlamentnek.*

1792–93 tele. Miután a francia kormány annektálta Belgiumot és Anglia elhatározta magát a Franciaország elleni háborúra, törölték a büntető kódex egy további részét. Az írek ezredesi rangot szerezhettek a hadseregben, *választójogot* kaptak az *ír parlamentbe* stb.

Az 1798-as felkelés. A belfasti republikánusok (Wolfe Tone, Lord Fitzgerald). Az ír parasztok nem érettek.

Az angol-ír alsóház az Unióról szóló törvény mellett szavazott, amelyet 1800-ban fogadtak el. Britannia és Írország törvényhozási és vámuniójával *lezárult az angol-írek és az angolok közti harc.* Maga a gyarmat tiltakozott az Unióról szóló illegális törvény ellen.

1801–1846

1801–31. Ez idő alatt (a háború befejezése után) Angliával közös az írek mozgalma a katolikusok emancipációjáért (1829).

1783-tól Írország törvényhozási tekintetben független volt; kevéssel ezután *különböző* külföldi gyártmányú *cikkeket* vámmal sújtottak, azzal a nyíltan bevallott szándékkal, hogy az ír lakosság egy bizonyos részének módot nyújtsanak az ország fölös munkája egy részének foglalkoztatására stb. Mihelyt az Unióról szóló törvény érvénybe lépett, az lett a természetes következménye, hogy az ír manufaktúrák fokozatosan megszűntek.

Dublin

gyapjúmanufaktúra-tulajdonosok	1800	91;	1840	12
náluk foglalkoztatott munkások	„	4918;	„	602
gyapjúkártolóműhely-tulajdonosok	„	30;	1834	5
náluk foglalkoztatott munkások	„	230;	„	66
szőnyegmanufaktúra-tulajdonosok	„	13;	1841	1
náluk foglalkoztatott munkások	„	720;	„	0
selyemszövőszékeken dolgozó szövők	„	2500;	1840	250

Kilkenny

gyapjútakaró-manufaktúrák tulajdonosai	1800	56;	1822	42
náluk foglalkoztatott munkások	„	3000;	„	925

Balbriggan

üzemben levő kalikó-szövőszékek	1799	2500;	1841	226

Wicklow

üzemben levő kézi szövőszékek	1800	1000;	1841	0

Cork

paszományszövők	1800	1000;	1834	40
fésűsszövet-szövők	„	2000;	„	90
harisnyaszövők	„	300;	„	28
gyapjúkártolók	„	700;	„	110
pamutszövők	„	2000;	„	220

stb. A vászonipar (Ulster) nem kárpótol.

„*Dublin pamutiparát*, amely 14 000 munkást foglalkoztatott, megsemmisítették; a 3400 selyemszövőszéket megsemmisítették; a szerzs-gyártást, amely 1491 munkást foglalkoztatott, megsemmisítették; a rathdrumi flanellgyártást, a kilkennyi gyapjútakaró-gyártást, a bandoni teveszőripart, a waterfordi fésűsszövet-manufaktúrákat, a Carrick on Suir-i ratiné- és daróc-manufaktúrákat megsemmisítették. Egyetlen szakma maradt csupán! ... Ez a szerencsés szakma, melyet az Unióról szóló törvény nem rombolt szét, ez az előnyben részesülő, kiváltságos és támogatott szakma az ír koporsókészítőké." (*T. F. Meagher beszéde, 1847.*)

Valahányszor tehát Írország elérkezett odáig, hogy iparilag fejlődjék, leverték, és visszaváltoztatták pusztán mezőgazdasági országgá.

A legutóbbi, *1861-es* általános cenzus szerint:

Írország földművelő lakossága (ideértve valamennyi cottert[197] és mezőgazdasági munkást, családjukkal együtt)	4 286 019
A 798 városban (amelyek közül sok valójában csak mezőváros) él	1 512 948
	5 798 967

Tehát (1861-ben) körülbelül $^4/_5$ tisztán mezőgazdasági, de valójában, ha a mezővárosokat hozzászámítjuk, talán $^6/_7$.

Minthogy tehát Írország tisztán mezőgazdasági ország: „A föld az élet." (*Blackburne bíró.*) A föld lett minden törekvések nagy célja. A népnek most nem maradt más választása, mint hogy bérli a földet, *bármilyen járadékért*, vagy *éhen hal.* Az *uzsorabérletek* rendszere.

„A föld tulajdonosa ezáltal abban a helyzetben volt, hogy a saját feltételeit diktálja, és ezért hallhattunk acre-enként 5, 6, 8, sőt 10 font sterling fizetségről is. Roppant magas járadékok, alacsony munkabérek, óriási méretű bérletek, amelyeket kapzsi és rest tulajdonosaik *monopolista földspekulánsoknak* adnak haszonbérbe, hogy ezek a közvetítő elnyomók a földet értékének ötszörösééért újra bérbeadják azoknak a szerencsétleneknek, akik burgonyán és vizen éhen halnak."

Az általános éhínség állapota.

Az angliai gabonatörvények bizonyos fokig monopóliumot biztosítottak az ír gabona angliai exportjának. Az átlagos gabonaexport az Unió-törvény elfogadása utáni *első három évben* körülbelül 300 000 quarter volt.

1820 több mint egymillió quarter.

1834 két és fél millió quarter az évi átlag.

Az *absenteeknek* fizetendő *járadék* és a jelzálogkamat összege (1834-ben) több mint 30 millió dollár (*körülbelül 7 millió font sterling*). A közvetítő bérlők vagyonokat halmoztak fel, amelyeket a talaj javításába befektetni nem *akartak*, és egy olyan rendszerben, amely az ipart megsemmisítette, gépi berendezésbe stb. befektetni nem *tudtak*. Ezért minden felhalmozásukat Angliába küldték befektetésre. Egy a brit kormány által nyilvánosságra hozott hivatalos okmány megmutatja, hogy a brit értékpapíroknak Angliából Írországba történt átvitele, vagyis az ír tőke angliai befektetése az 1821-et, a szabadkereskedelem bevezetését követő 13 évben sok millió font sterlingre rúgott; Írország ezáltal arra kényszerült, hogy olcsó munkával és olcsó tőkével járuljon hozzá „Britannia nagy üzemeinek" felépítéséhez.

Sok sertés és ezek exportja.

1831–1841. Írország lakosságának megnövekedése *7 767 401-ről 8 175 238-ra.*

Tíz év alatt	407 837
Emigráció ugyanezen idő alatt (évente valamivel több mint 40 000)	450 873
	858 710

O'Connell. Repeal-mozgalom. Lichfield-House-szerződés a whigekkel.[198] Helyi éhínségek. *Törvények a lázadásról. Törvények a fegyverekről. Kivételes törvények.*[199]

IV

Az utóbbi 20 ev időszaka (1846 óta). Az írországi birtok megtisztítása

Azelőtt ismétlődő helyi éhínség-esetek. Most általános éhínség.

Ez az új időszak a burgonyavésszel (1846–47), az éhínséggel és a rákövetkező exodusszal kezdődik.

Több mint egy millió pusztul el részben közvetlenül éhhalállal, részben betegségek stb. következtében (amelyeket az éhség okozott). Kilenc év alatt, 1847-től 1855-ig, *1 656 044* ember vándorolt ki.

A régi mezőgazdasági rendszer forradalmasodása először a parlagon heverő földek természetes következménye. Menekülő emberek. (A családok összeálltak, hogy a legfiatalabbakat és legmerészebbeket kiküldjék.) Ezáltal természetesen bekövetkezett a kis bérlemények összedobása és a földművelést kiszorította a legeltetés.

De hamarosan olyan körülmények járultak ehhez, amelyek által ez tudatos és tervszerűen követett rendszerré vált.

Először. Fő mozzanat: Az ír katasztrófa egyik közvetlen következménye a gabonatörvények eltörlése volt. Az ír gabona ezáltal elvesztette az angol piacon a közönséges években élvezett monopóliumát. A gabonaárak esése. A járadék fizetése lehetetlenné vált. Ugyanakkor a hús, a gyapjú és más állati termékek árának folytonos emelkedése az utóbbi 20 évben. Az angliai gyapjúipar hallatlan fellendülése. A sertéstenyésztés részben összefüggött a régi rendszerrel. Most különösen juhot és szarvasmarhát tenyésztenek. Írországot most megfosztották az angol piactól, ahogyan annak idején az Unió-törvénnyel megfosztották a saját piacától.

Mellékkörülményekként hozzájárulnak ennek rendszeressé tételéhez:

Másodszor: Az angliai mezőgazdaság átalakulása. Ennek karikatúrája Írországban.

Harmadszor: Az éhező írek kétségbeesett menekülése Angliába Liverpoolban, Manchesterben, Birminghamben és Glasgow-ban pincéket, nyomortanyákat, dologházakat zsúfolt tele az éhhalál küszöbén álló férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel. A parlament (1847–48-ban) elfogad egy törvényt, amely szerint az ír landlordoknak támogatniok kell a saját pauperaikat. (Az angol paupertörvényt[121] kiterjesztették Írországra.) Innen (tudniillik Anglia miatt) a nagyrészt erősen eladósodott ír landlordok törekvése arra, hogy megszabaduljanak az emberektől és megtisztítsák birtokukat.

Negyedszer: Az eladósodott birtokokról szóló törvény (*1853*):

„A landlord tönkrement, mert járadékot beszedni nem tudott, ugyanakkor pedig arra kötelezték, hogy óriási adókat fizessen szegény szomszédainak fenntartására. Földjét a magas élelmiszerár idején felvett jelzálogkölcsön és adósság terhelte, és ő nem tudott kamatot fizetni; most pedig törvényt hoztak, amelynek értelmében a tulajdon fölött árverésen sommásan lehetett intézkedni, és a bevételt szétosztották azok között, akiknek törvényes igényük volt rá."

Ezáltal megsokasodtak az abszentista tulajdonosok (angol tőkések, biztosító társaságok stb.), valamint a korábbi közvetítő bérlők stb., akik korszerűen és gazdaságosan akartak gazdálkodni.

A bérlő *kiszorítása* részben békés felmondás útján történik. De méginkább tömeges *elűzés* útján (erőszakosan, *crowbar* brigade, feszítővas-brigád, amely a háztető elpusztításával kezdi), erőszakos kidobással. (Ez politikai büntetőeszköz is.) Ez 1847-től mostanig tart (*Abercorn*, Írország alkirálya). Afrikai razziák (afrikai kiskirályok razziái). (Az embereket elűzték a földekről. A városok éhező lakossága tetemesen megnövekedett.)

„A bérlőket ugyanakkor tömegével kergetik ki cottage-aikból . . . Földügynökök irányítják ezt a műveletet. Nagy rendőri és katonai erőkkel hajtják végre. A feszítővas-brigád az utóbbiak védelme alatt nyomul előre a pusztulásra szánt település felé, elfoglalja a házakat . . . A nap, mely egy falu fölött kelt fel, pusztaság fölött nyugszik le." („Galway Paper") 1852. (*Abercorn.*)

Nézzük meg először, hogyan hat ki ez a rendszer a földre *Írországban*, ahol a viszonyok egészen mások, mint Angliában.

A megművelt terület csökkenése 1861–66

Csökkenés szemesterményeknél		*Csökkenés zöldségféléknél*	
1861–65	428 041 acre	*1861–65*	107 984 acre
1866	42 876 „	*1866*	20 077 „
Összesen	470 917 acre		128 061 acre

Minden növény acre-enkénti hozamának csökkenése

1847–65 a pontos csökkenés százalékban: *zab* 16,3; *len* 47,9; *fehérrépa* 36,1; *burgonya* 50. Egyes évek még erősebb csökkenést mutattak, de egészében véve a csökkenés 1847 óta fokozatos volt.

Felbecsült acre-enkénti átlaghozam

	Búza hundredweightben	*Burgonya tonnában*	*Len stone-ban* (1 stone=14 font)
1851	12,5	5,1	38,6
1866	11,3	2,9	24,9

Míg Írország máskor sok búzát exportált, most kijelentik, hogy már csak arra jó, hogy *zabot* (oats) termesszen (melynek acre-enkénti hozama szintén folyton csökken).

Csakugyan: *1866-ban* Írország csak 13 250 quarter búzát exportált, viszont 48 589 quartert importált (tehát majdnem a négyszeresét). Ezzel szemben exportált körülbelül egymillió quarter zabot (1 201 737 font sterlingért).

Az exodus óta a földet nem trágyázták, és kimerítették, részben a gazdaságok meggondolatlan egyesítésével, részben, mert a bérlő a corn-acre rendszerben[178] nagyrészt munkásaira bízta, hogy a földet számára trágyázzák. A járadék és a profit (ott, ahol a bérlő nem földműves) növekedhet akkor is, ha a talaj hozama csökken. Az össztermék csökkenhet, és mégis egyre nagyobb része változik át többlettermékké, mely a landlordoknak és a (nagy) bérlőknek jut, s a többlettermék ára is emelkedett.

Tehát a föld (fokozatos) *sterilizálása*, mint *Szicíliáé az ókori Róma által* (ditto *Egyiptom*).

A *jószágállományról* majd mindjárt beszélünk. De vegyük először a *lakosságot*.

A lakosság csökkenése

1801: 5 319 867; *1841*: 8 222 664; *1851*: 6 515 794; *1861*: 5 764 543. Ha a fejlődés ugyanígy marad, akkor *1871-ben* 5 300 000 lenne, tehát kevesebb, mint 1801-ben. Mindjárt kimutatom azonban, hogy 1871-ben kisebb lenne a szám, még akkor is, ha az emigráció aránya állandó maradna.

Az emigráció

Ez természetesen részben megmagyarázza a csökkenést.

1845 és *1866* között 1 990 244, tehát körülbelül *2 millió ír* vándorolt ki. (Hallatlan! Körülbelül $^2/_5$-e az *Egyesült Királyságból 1845 és 1866 között összesen kivándoroltaknak*: nevezetesen 4 657 588-nak.) 1831 és 1841 között az emigráció körülbelül a fele volt a lakosság ezen évtized alatti *szaporulatának*. 1847 óta jóval nagyobb, mint a szaporulat.

Ám az emigráció egymagában nem magyarázza meg a lakosságnak 1847 óta bekövetkezett csökkenését.

Az évi természetes népszaporulat csökkenése

Ez az évi szaporulat *1831 és 1841 között* 1,1%, tehát (körülbelül) $1^1/_{10}$% évente. Ha a lakosság *1841 és 1851 között* ugyanebben az arányban növekszik, akkor *1851-ben* 9 074 514 lett volna. De csak 6 515 794 volt. Tehát 2 558 720 főnyi veszteség. Ebből az emigrációra jut 1 274 213. Számba kell tehát venni 1 284 507-et. Több mint egymillió éhenhalt. De ez nem az egész 1 284 507 főnyi veszteség. Nyilvánvalóan csökkent tehát 1841 és 1851 között a természetes népszaporulat.

Ezt igazolja az *1851–61-es évtized* vizsgálata. Éhínség nem volt. A lakosság 6 515 794-ről 5 764 543-ra csökkent. Az abszolút csökkenés: 751 251. De az emigránsok száma ebben az időben több mint 1 210 000. Tehát a 10 év alatt majdnem 460 000 főnyi szaporulat. Ugyanis 751 251 + 460 000 = a kivándoroltak számával, vagyis 1 211 251-gyel. Az emigráció a szaporulatnak csaknem háromszorosát vette el. A szaporulat rátája évi 0,7 % ($^{70}/_{100}$), tehát jelentősen csökkent az 1831 és 1841 közötti 1,1-hez képest.

A dolognak igen egyszerű a magyarázata. Valamely lakosság születések révén való növekedése szükségképpen főként attól függ, hogy milyen arányban vannak a 20 és 35 év közötti személyek a közösség többi részéhez. Nos, a 20 és 35 év közötti személyek aránya az Egyesült Királyság lakos-

ságában körülbelül 1 : 3,98, vagyis 25,06 %, míg a kivándorlók között arányuk még ma is körülbelül 1 : 1,89, vagyis 52,76 %. Írországban valószínűleg még nagyobb.

A lakosság fizikai rosszabbodása

1806-ban, amikor az összlakosság 5 574 107 volt, a férfiak száma 50 469-cel meghaladta a nőkét, míg 1867-ben az összlakosság száma 5 557 196 volt és a nők száma meghaladta a férfiakét. Ugyanakkor a süketnéma, vak, elmebeteg, gyengeelméjű és megrokkant lakosok száma *nemcsak relatíve*, hanem *abszolúte is növekedett*. Ha 1851-et összehasonlítjuk 1861-gyel, kitűnik, hogy miközben a lakosság óriási mértékben csökkent, a süketnémák száma a korábbi 5180-hoz képest 473-mal, a bénák és megrokkantak száma a korábbi 4375-höz képest 225-tel, a vakok száma a korábbi 5767-hez képest 1092-vel, és az elmebetegek és gyengeelméjűek száma a korábbi 9980-hoz képest roppant nagy mértékben, 4118-cal megnőtt és 1861-ben a lakosság csökkenése ellenére elérte a 14 098-at.

A munkabér

A munkabér a burgonyaéhínség óta csupán 20 %-kal emelkedett. A burgonya ára csaknem 200 %-kal emelkedett; átlagosan 100 %-kal emelkedett a szükséges létfenntartási eszközök — táplálék, szén stb. — ára.

Cliffe Leslie professzor ezt írja az „Economist" *1867 február 9-i* számában:

„Azután, hogy a lakosság 21 év alatt $^2/_5$-del csökkent, a munkabér rátája most csaknem az egész szigeten csak napi 1 shilling; 1 shillingért nem kapni többet, mint 21 évvel ezelőtt 6 pennyért. A mindennapi táplálék árának ezzel az emelkedésével a munkás helyzete rosszabb, mint 10 évvel ezelőtt."

Helyi éhínségek, különösen Munsterben és Connaughtban. A boltosok folytonos csődje. A mezővárosok hanyatlása stb.

A folyamat végeredménye

1855-től 1866-ig: 1 032 694 írt *996 877* jószággal (szarvasmarhával, juhval és sertéssel) helyettesítettek. Ez ugyanis a jószágállomány ez idő alatt történt gyarapodása, ha a lovak ebben az időben bekövetkezett csökkenését (20 656-tal) lovanként 8 juh kiegyenlítette, ezeket tehát levontuk a gyarapodásból.

A gazdaságok egyesítése

1851 és *1861* között az összes gazdaságok száma 120 000-rel csökkent. (A 15–30 acre-es és a 30 acre-en felüli gazdaságoké növekedett.) A csökkenés tehát különösen az 1 acre alattitól 15 acre alattiig terjedő gazdaságokat sújtotta.

1861-ben tehát (Írország összterülete 20 319 924 acre) a terület körülbelül $^3/_5$-e, 12 millió acre, 1 acre alattitól 100 acre-ig terjedő gazdaság *569 844 bérlővel.*

Körülbelül $^2/_5$ (8 millió acre) 100-tól 500 acre fölöttiig terjedő gazdaság (*31 927* bérlő).

A folyamat igen szépen halad előre: Ulster (lentermesztés, skót protestáns bérlők).

„Times" stb. Abercorn hivatalosan, mint alkirály, gratulál ehhez a rendszerhez. Ő maga egyike e pusztítóknak. Lord Dufferin: túlnépesedés stb.

Ilymódon ez élet-halál kérdése.

Meagher, Hennessy, „Irishman".

A bűnözés csökkenése Írországban

Törvényszék elé állítottak		*Elítéltek*
1852	17 678	10 454
1866	4 326	2 418

V

Az Egyesült Államok és a féniznus

A megírás ideje: 1867 december 16. körül

Eredeti nyelve: német, részben angol

[Karl Marx]

Plagizálás[200]

A „Sozialdemokrat" november 29-i számából. Az Általános Német Munkásegylet közgyűlése

Vita a munkanapról

Beszél *v. Hofstetten* (a „*Sozialdemokrat*" tulajdonosa):

1. „A *munkaerő* manapság áru. Valamely dolog" (helyesen: *áru*) „vételárát" (helyesen: *értékét*) „az előállításához szükséges munkaidő határozza meg. A munkásnak tehát meghatározott számú órát kell dolgoznia ahhoz, hogy azt az értéket, amelyet munkaerejéért kapott, ismét létrehozza: ez *a munkanap szükséges része*, de korántsem *maga a munkanap*. Hogy ezt az értéket előállíthassák, hozzá kell" (miért?) „jönnie egy meghatározatlan résznek; noha *meghatározatlan*, mégis megvannak a maga *szükséges határai*."

Karl Marx: „A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata", 1867. „A munkanap" c. fejezet

1. „Abból a feltevésből indultunk ki, hogy a *munkaerőt értékén* vásárolják és adják el. Értékét, mint minden más áruét, a termeléséhez szükséges munkaidő határozza meg. Ha tehát a munkás napi létfenntartási eszközeinek átlagos összege napi 6 órát kíván megtermeléséhez, akkor átlagosan napi 6 órát kell dolgoznia ahhoz, hogy munkaerejét naponta megtermelje, illetve az eladása fejében kapott *értéket* újratermelje. *Munkanapjának szükséges része* ekkor 6 óra, s ezért ez – egyébként változatlan körülmények között – *adott nagyság*. De ezzel magának *a munkanapnak a nagysága* még nincs adva... Egyik részét ugyan meghatározza a magának a munkásnak állandó újratermeléséhez szükséges munkaidő, de teljes nagysága a *többletmunka*

hossza, vagyis tartama szerint változik. . . Ámbár egyrészt a munkanap nem szilárd, hanem folyékony nagyság, másrészt csak *bizonyos korlátok között* változhatik." (198., 199. old.)

2. „Az egyik" (határ), „a *maximális határ*, annak fizikai lehetőségében nyugszik" (hogyan nyugodhat határ egy lehetőség*ben*!), „hogy mennyi ideig képes az ember egyáltalában dolgozni, mivel életének tengetéséhez mégiscsak kell aludnia, pihennie, öltözködnie és tisztálkodnia. A *minimális határ* azokban a követelményekben van megadva, amelyekkel egy korszak időleges *kulturális állapota* fellép. Ennek az állapotnak és a fennálló törvényhozásnak megfelelően különböző a munkanap és a többletmunka időtartama is. Ennélfogva van 8, 12, 16, sőt még 18 órás munkanap is."

2. (A munkanap) *„minimális korlátja* azonban meghatározhatatlan. Persze, ha a többletmunkát 0-val tesszük egyenlővé, akkor kapunk egy minimális korlátot, tudniillik a napnak azt a részét, amely alatt a munkásnak szükségszerűen dolgoznia kell, hogy önmagát fenntartsa. A tőkés termelési mód alapján azonban a szükséges munka mindig csak *egy* része lehet munkanapjának, a munkanap tehát sohasem rövidülhet eddig a minimumig. *Maximális korlátja* ellenben van a munkanapnak. Bizonyos határon túl nem hosszabbítható meg. Ez a maximális korlát kettősen meghatározott. Egyrészt a *munkaerő fizikai korlátja révén*. Egy ember a 24 órás természetes nap során csak meghatározott mennyiségű életerőt fejthet ki, és ennek az erőkifejtésnek a mértéke képezi fizikailag lehetséges munkaidejének mértékét. Így például egy ló csak 8 órát dolgozhatik nap nap után. A nap egy részében az erőnek pihennie, aludnia kell, egy másik részében az embernek más fizikai szükségleteit kell kielégítenie, táplálkoznia, tisztálkodnia, öltözködnie stb. kell. Ezen az *egy fizikai korláton* kívül a munkanap meghosszabbítása *erkölcsi korlátokba* ütközik. A munkásnak idő kell szellemi és szociális szükségleteinek

kielégítéséhez, amelyeknek terjedelmét és számát az általános *kulturális állapot* határozza meg . . . De mindkét korlát" (a fizikai és erkölcsi maximális korlát) „igen rugalmas természetű és a legnagyobb mozgási teret engedi meg. Így találkozunk 8, 10, 12, 14, 16, 18 órás stb. munkanapokkal." (199. old.)

Von Hofstetten úr ostobaságot csinál a passzusból, amelyet plagizált. Például a munkanap *maximális korlátját* szerinte *merőben fizikai, minimális korlátját* pedig *erkölcsi* határok határozzák meg, miután előbb maga is utánaszajkózta, hogy a *munkanap szükséges részét*, tehát abszolút minimális korlátját a munkaerő fenntartásához *szükséges munkaidő* határozza meg!

3. „A tapasztalat Angliában megmutatta, hogy rövidebb munkanap alatt ugyanannyi többletmunkát érnek el, azáltal hogy akkor a munka sokkal intenzívebben folyik."

3. A munka intenzívebbé tételéről és ugyanannyi vagy több „többletmunka" eléréséről a munkanap kényszertörvénnyel való megrövidítése mellett Angliában v. ö. 401–409. old.

4. „A tőkések *törekvése* tehát arra irányul, hogy a lehető leghosszabb munkanapot *célozzák*." (Minő értelmetlenség! Törekvést célozni!) „De a munkás csak egyetlen áruval rendelkezik, a munkaerejével, és ha ebben egy bizonyos pont túl van lépve" (mit jelent ez: *egy pont a munkaerőben* túl van lépve?), „akkor ezt kell mondania: *engem* elhasználtak" (!), „meggyilkoltak." (Éljen!) (Miután már meggyilkolták, még utólag ezt kell mondania!) „Ezért" (mert ezt kell mondania!) „a munka mértékét a munkás érdekében rögzíteni kell, hogy ez az áru, a munkaerő, a lehető leghosszabb ideig megmaradjon és *kihasználható* legyen. Ezzel csak sa-

4. „A tőkés ezért csak vevői jogára támaszkodik, amikor igyekszik a munkanapot a lehető leghosszabbra nyújtani, s egy munkanapból lehetőleg kettőt csinálni. Másrészt az eladott áru sajátos természete korlátot szab a vevő általi elfogyasztásának, és a munkás ezért csak eladói jogára támaszkodik, amikor a munkanapot meghatározott normális nagyságra akarja korlátozni . . . Gazdálkodni akarok" (mondja a munkás) „egyetlen vagyonommal, a munkaerővel . . . Munkaerőm *használása* és *kifosztása* egészen különböző dolgok . . . Egy napi munkaerőt fizetsz meg nekem, holott három napit használsz el. Ez

ját jogát követeli." (Hiszen éppen azt panaszolta, hogy *elhasználták*, és most saját jogaként követeli azt, hogy kihasználják!)

5. „Angliában ezt a mértéket" (a munkanapét) „törvényesen 10 órában állapították meg" (!), „és ugyanott vannak gyárfelügyelők, akik jelentést tesznek a minisztériumnak e törvény megtartásáról. Sok országban a gyermekmunka korlátozására is vannak törvények: Ausztriában, Svájcban, Amerikában, és Belgiumban" (!) „hasonló törvényeket *készítenek elő*" (!). „*Poroszországban* is megvannak ugyanezek a törvények, de itt csak papíron, és sohasem hajtották végre őket. Amerikában a rabszolgák felszabadítását eredményező háború befejeződése után éppenséggel a nyolcórás munkanapot követelték. A »Nemzetközi Munkáskongresszus« is 1866-ban nyolcórás munkanapot javasolt."

ellenkezik szerződésünkkel és az árucsere törvényével. Én tehát *normális* hosszúságú munkanapot kívánok stb." (202., 201. old.)

5. „A most érvényben levő 1850-es Factory Act" (nem *Angliában*, hanem az Egyesült Királyság *különös*, Marx által megnevezett iparágaiban) „10 órát engedélyez az átlagos hétköznapra . . . A törvény megtartásának ellenőrzésére külön őröket neveztek ki, a belügyminisztériumnak közvetlenül alárendelt *gyárfelügyelőket*, akiknek jelentéseit félévenként a parlament rendeletére közzéteszik." (207. old.)

. . . A munkanap valóságos, nem előkészületben levő korlátozásai kiskorúak számára Észak-Amerika egyes államaiban (244. old.), egyáltalában a munkanap korlátozása Franciaországban (251. old.), gyermekek számára Svájc egyes kantonjaiban (251. old.), Ausztriában (252. old.); Belgiumban nincs *semmi* ilyesmi (uo.). Dicséretreméltóak lennének v. d. Heydt és Manteuffel stb. urak rendeletei, ha végrehajtanák őket (uo.). „Az Egyesült Államokban minden önálló munkásmozgalom béna maradt addig, amíg a köztársaság egy részét a rabszolgaság éktelenítette el . . . De a rabszolgaság halálából azonnal egy új, megifjodott élet sarjadt. A polgárháború első gyümölcse a *nyolcórás agitáció* volt. Egyidejűleg a »Nemzetközi Munkáskongresszus« elhatározta: ». . . A munkanap törvényes korlát-

jául nyolc munkaórát javasolunk.«"
(279., 280. old.)

Von Hofstetten úrhoz hasonlóan tönkrejavította az angol gyári törvényhozás Marx tollából származó történetét a következő szónok is, *Geib* úr Hamburgból. Mindkét úr gondosan elhallgatta bölcsessége forrását.

Plagiarismus
A megírás ideje: 1867 december 6.
A megjelenés helye: „Die Zukunft",
1867 december 12. (291.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Beobachter" számára[201]]

Karl Marx. A tőke.
A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet.
Hamburg, Meissner 1867.

Bármit is gondolnak e könyv tendenciájáról, úgy hisszük, kijelenthetjük, hogy azok közé az alkotások közé tartozik, amelyek dicsőséget szereznek a német szellemnek. Jellemző, hogy szerzője porosz ugyan, de rajnai porosz, ezek pedig még nemrégiben is szívesen nevezték magukat „muszájporoszoknak"; továbbá olyan porosz, aki az utóbbi évtizedeket Poroszországtól távol, száműzetésben töltötte. Maga Poroszország már rég nem az az ország, ahol bármiféle tudományos kezdeményezés lehetséges, különösen történelmi, politikai vagy szociális téren lehetetlen ott az ilyesmi. Inkább azt mondhatjuk Poroszországról, hogy az orosz, és nem a német szellemet képviseli.

Ami mármost magát a könyvet illeti, éles különbséget kell benne tenni két nagyon különnemű rész között: először az alapos pozitív fejtegetések, és másodszor a tendenciózus végkövetkeztetések között, amelyeket a szerző az előbbiekből levon. Az előbbiek legnagyobb része közvetlenül gazdagítja a tudományt. A szerző a gazdasági viszonyokat itt egészen új, materialista, természettörténeti módszerrel tárgyalja. Így ábrázolja a pénz lényegét és így mutatja ki részletesen, nagyon szakavatottan, hogyan fejlődnek ki egymásból természetadta módon az ipari termelés különböző, egymást követő formái, itt a kooperáció, a munkamegosztás és vele a szűkebb értelemben vett manufaktúra, végül pedig a gépi berendezés, a nagyipar, valamint a neki megfelelő társadalmi kombinációk és viszonyok.

Ami mármost a szerző tendenciáját illeti, itt megint két irányt különböztethetünk meg. Ameddig annak kimutatásán fáradozik, hogy a mostani társadalom, gazdaságilag tekintve, egy másik, magasabb társadalmi formával terhes, addig csak ugyanazt a fokozatos átalakulási folyamatot igyekszik

a szociális területen törvénynek feltüntetni, amelyet Darwin természettörténetileg mutatott ki. Ilyen fokozatos változás eddig is végbement a társadalmi viszonyokban az ókortól kezdve a középkoron át napjainkig, s tudomásunk szerint még soha, semmilyen tudományos részről nem állították komolyan azt, hogy Adam Smith és Ricardo mondták ki az utolsó szót a mai társadalom jövőbeli továbbfejlődésére vonatkozólag. Ellenkezőleg — a haladás liberális tana magába foglalja a szociális területen való haladást is, és az ún. szocialisták követelődző paradoxonaihoz illik úgy tenni, mintha ők egyedül bérelték volna ki a társadalmi haladást. A megszokott szocialistákkal szemben Marx érdemének kell elismernünk, hogy ott is haladást mutat ki, ahol a jelenlegi állapotok szélsőségesen egyoldalú fejlődését ijesztő közvetlen következmények kísérik. Így tesz mindenütt, ahol gazdagságnak és szegénységnek a nagybani gyárrendszerből adódó szélsőségeit stb. ábrázolja. Éppen a tárgynak ezzel a kritikai felfogásával a szerző - bizonnyal akarata ellenére — a legélesebb érveket szolgáltatta minden professzionális szocializmus [Sozialismus vom Fach] ellen.

Egészen másképpen áll a dolog a szerző tendenciájával, a szubjektív végkövetkeztetéseivel, azzal a móddal, ahogyan a maga és mások számára ábrázolja a mostani társadalmi fejlődési folyamat végeredményét. Ezeknek semmi közük sincs ahhoz, amit a könyv pozitív részének nevezünk; sőt, ha a hely megengedné, hogy belemenjünk ebbe, talán ki tudnánk mutatni, hogy saját *objektív* kifejtése megcáfolja ezeket a *szubjektív* agyrémeit.

Lassalle egész szocializmusa abban állt, hogy szidalmazta a tőkéseket és hízelgett a porosz parlagi nemeseknek, itt viszont éppen az ellenkezőjére bukkanunk. Marx úr világosan kimutatja a tőkés termelési mód — ahogyan ő a mostani társadalmi szakaszt nevezi — történelmi szükségszerűségét, és éppígy a pusztán fogyasztó földbirtokos junkerség fölöslegességét. Lassalle-nak olyan bogarak jártak a fejében, mint Bismarck elhivatottsága a szocialista ezeréves birodalom[6] bevezetésére, ezzel szemben Marx elég hangosan megcáfolja eltévelyedett tanítványát. Nemcsak hogy határozottan kijelentette, hogy semmi köze sincs semmiféle „porosz kir. kormányszocializmushoz", hanem a 762. és köv. oldalon egyenesen kimondja azt is, hogy a Franciaországban és Poroszországban most uralkodó rendszer, ha nem fékezik meg idejében, rövidesen az orosz kancsuka Európa feletti uralmát hozza magával.

Végül megjegyezzük, hogy fentiekben csak a testes kötet főbb vonásait vehettük figyelembe; részleteiben vizsgálva még sok megjegyezni valónk

lenne, amit azonban itt mellőznünk kell. Hiszen van elég szakfolyóiratunk, amelyek bizonnyal foglalkoznak majd ezzel a mindenesetre nagyon figyelemreméltó kiadvánnyal.

A megírás ideje: 1867 december 12–13.

A megjelenés helye: „Der Beobachter", 1867 december 27. (303.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Gewerbeblatt aus Württemberg" számára[202]]

Karl Marx. A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. Hamburg, Meissner 1867.

Ha a fenti művet figyelembe vesszük, ezt minden bizonnyal nem sajátosan szocialista tendenciája miatt tesszük, amelyet a szerző már az előszóban nyíltan tudomásunkra ad.

Azért tesszük, mert ez a mű, tendenciájától eltekintve, olyan tudományos fejtegetéseket és tényanyagot tartalmaz, amely minden figyelmet megérdemel. A tudományos résszel sem foglalkozunk itt, mivel nem ez a célunk, s ezért csupán a tényanyagra szorítkozunk.

Úgy hisszük, nincs még egy mű – akár német, akár idegen nyelven –, amelyben az újabb ipartörténet analitikus alapelemeit a középkortól napjainkig olyan világosan és teljesen összefoglalták volna, mint a szóbanforgó könyv 302–495. oldalán, ebben a három fejezetben: Kooperáció, Manufaktúra és Nagyipar. Az ipari haladás minden egyes oldalát itt a maga helyén érdeme szerint kiemeli, s ha a sajátos tendencia néhol áttör is, abban igazságot kell szolgáltatnunk a szerzőnek, hogy sohasem a tényeket idomítja elméletéhez, hanem ellenkezőleg: elméletét a tények eredményeként igyekszik kifejteni. Ezeket a tényeket mindig a legjobb, s ami a legújabb állapotot illeti, olyan forrásokból merítette, amelyek éppoly hitelesek, mint amilyen ismeretlenek ez idő szerint Németországban: az angol parlamenti jelentésekből. Azok a német üzletemberek, akik iparukat nem pusztán a mindennapi kereset álláspontjáról szemlélik, hanem a minden országot érintő egész, nagy modern ipari fejlődés lényeges tagjának tekintik, s ezért aziránt is érdeklődnek, ami nem közvetlenül az üzletágukhoz tartozik, az okulás gazdag forrására bukkannak e könyvben, s hálásak lesznek azért, hogy felhívtuk rá a figyelmüket. Hiszen rég elmúlt már az az idő, amikor minden üzletág külön és csendesen önmagáért állt fenn, most mind függnek egymástól és attól a haladástól, amelyet akár a legtávolabbi

országokban, akár a közvetlen közelben tesznek, valamint a világpiac változó konjunktúrájától. És ha az új vámegyleti szerződéseket – ahogy ez nagyonis lehetséges – nemsokára az eddigi védővám korlátozása követné nyomon[203], akkor összes gyárosaink számára kívánatossá válik, hogy nagyjából megismerkedjenek az új ipar történetével, s előre megtanulhassák belőle, mi a leghelyesebb viselkedés ilyen változásokkor. A magasabb képzettség, amely minket németeket eddig a politikai szétforgácsoltság ellenére újra meg újra megmentett, ebben az esetben is a legjobb fegyver lenne, amelyet a durván materiális angolokkal szemben alkalmazhatunk.

Ez egy másik kérdéshez vezet át bennünket. Az új vámegyleti törvényhozásban hamarosan bekövetkezhet az a pillanat, amikor maguk a gyárosok fogják követelni a munkaidő egyenlő szabályozását a vámegyletbe tömörült országok gyáraiban. Nyilvánvalóan méltánytalan volna, ha egy államban a munkaidő, nevezetesen a gyermekek és nők munkaideje teljesen a gyáros tetszésétől függene, míg egy másik államban lényeges korlátozásoknak van alávetve. Aligha lehet kitérni ebben a vonatkozásban egy közös rendelkezésekben való megegyezés elől, s annál kevésbé, ha valóban életbe lépne a védővámok csökkentése. E tekintetben azonban nekünk Németországban csak igen elégtelen tapasztalataink vannak, sőt úgyszólván semmiféle tapasztalatunk sincsen, s teljesen azokra a tanulságokra vagyunk utalva, amelyeket más országok, nevezetesen Anglia törvényhozásából, valamint ennek eredményeiből levonhatunk. S itt a szerző nagy szolgálatot tett a német iparnak azáltal, hogy az angol gyári törvényhozás történetét és eredményeit a hivatalos dokumentumok nyomán igen részletesen közölte. (V. ö. 207–281. és 399–496. old. és később helyenként.) Az angol iparnak ez az oldala Németországban szinte teljesen ismeretlen, és az olvasók csodálkozással fognak értesülni arról, hogy miután egy ezévi parlamenti törvény nem kevesebb, mint $1\,^1/_2$ millió munkást helyezett kormányellenőrzés alá, most Angliában nemcsak majd minden ipari, hanem a legtöbb otthonmunka és a mezőgazdasági munka egy része is a hivatalnokok felügyeletének, valamint közvetlen vagy közvetett időkorlátozásnak van alávetve. Felszólítjuk gyárosainkat, hogy ne tartsa vissza őket a könyv tendenciája, és kiváltképpen ezt a részét komolyan tanulmányozzák; ezt a kérdést előbb vagy utóbb nekik is bizonnyal felteszik!

A megírás ideje: 1867 december 12–13.

A megjelenés helye: „Gewerbeblatt aus Württemberg", 1867 december 27. (306.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Neue Badische Landeszeitung" számára[204]]

Karl Marx. A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. Hamburg, Meissner 1867.

Másoknak kell átengednünk azt, hogy e mű elméleti és szigorúan tudományos részével foglalkozzanak, s bírálat alá vessék azt az új nézetet, amelyet a szerző a tőke keletkezéséről kifejt. De nem mulaszthatjuk el felhívni a figyelmet arra, hogy a szerző egyúttal a legbecsesebb történelmi és statisztikai anyagok nagy tömegét nyújtja itt, amelyeket jóformán kivétel nélkül hivatalos, az angol parlament elé terjesztett bizottsági jelentésekből merített. Joggal hangsúlyozza az ilyen vizsgáló bizottságok fontosságát egy ország belső szociális állapotainak kikutatása szempontjából. Ezek a vizsgáló bizottságok – ha egyébként megtalálják számukra a megfelelő embereket – a legalkalmasabb eszközei annak, hogy egy nép megismerje önmagát; és Marx úrnak bizonyára igaza van, amikor azt mondja, hogy hasonló vizsgálatok Németországban olyan eredményekhez vezetnének, amelyektől magunk is megborzadnánk. De tudta-e azelőtt egyetlen angol is, hogy állnak a dolgok országának szegényebb osztályában!

Egyébként magától értetődik, hogy ilyen vizsgálatok nélkül minden szociális törvényhozás, amint ezt manapság Bajorországban mondják, fél hozzáértéssel és gyakran teljesen a sötétben tapogatózva jön létre. A német hatóságok ún. „kutatásainak" és „puhatolózásainak" korántsincs olyan értékük. Túlságosan jól ismerjük a bürokratikus sablonokat: űrlapokat küldözgetnek, s örülnek, ha azokat valahogyan kitöltve visszakapják, a felvilágosítást, amely végett a kitöltés történt, igen gyakran éppen azoktól kérik, akiknek érdeke az, hogy a valóságot elleplezzék. Vessük egybe ezzel az angol bizottságoknak pl. az egyes üzletágak munkaviszonyairól folytatott vizsgálatait. Ott nemcsak a gyárosokat és a mestereket, hanem a munkásokat is kihallgatják, egészen a kislányokig, s nemcsak ezeket, hanem

meghallgatnak orvosokat, békebírákat, papokat, tanítókat is, és egyáltalában mindenkit, aki a tárgyról bármiféle módon felvilágosítást adhat. Minden kérdést és minden választ gyorsírással feljegyeznek és szóról szóra kinyomatnak, s csatolják az erre alapozott bizottsági jelentés egész anyagához, amelyben ott vannak a bizottság végkövetkeztetései és javaslatai. A jelentés és anyaga tehát egyúttal részleteiben megmutatja, hogy teljesítették-e a biztosok kötelességüket és hogyan, és erősen megnehezít minden egyéni részrehajlást. Közelebbit, valamint számtalan példát olvashatunk erről magában az említett könyvben. Itt csak azt az egy pontot akarjuk kiemelni, hogy Angliában a kereskedelmi és ipari szabadság kiterjesztésével lépést tart a gyermekek és nők munkaideje törvényes korlátozásának kiterjesztése, s ezzel majd minden iparnak a kormány felügyelete alá helyezése. Marx úr részletes történelmi ábrázolását adja ennek a fejlődésnek, hogyan korlátozták először a fonodákat és szövödéket 1833 óta ilymódon napi 12 órás munkaidőre; hogyan állapították meg végül a gyárosok és munkások közötti hosszú harc után a munkaidőt $10\,^1/_2$ órában – $6\,^1/_2$ órában gyermekek számára –, és hogyan helyezik most 1850-től egyik iparágat a másik után ennek a gyári törvénynek a hatálya alá. Legelőször (már 1845-ben) a kartonnyomó üzemeket, azután 1860-ban a festödéket és a fehérítőket, 1861-ben a csipke- és kötöttárugyárakat, 1863-ban a fazekasságokat, tapétagyárakat stb. és végül 1867-ben majdnem az összes egyéb valamelyest jelentős iparágat. Ezen utóbbi, 1867-es intézkedés jelentőségéről akkor tudunk fogalmat alkotni, ha megtudjuk, hogy nem kevesebb, mint *másfél millió* nő és gyermek munkáját helyezi a törvény védelem és ellenőrzés alá. E pontot azért hangsúlyoztuk különösen, mert ebben a vonatkozásban mi Németországban egészében véve sajnos, elég rosszul állunk, s hálával tartozunk a szerzőnek, hogy ezt olyan részletesen tárgyalta és először tette hozzáférhetővé a német közönség számára. Minden emberbarát ezen a nézeten lesz, bármint vélekedjék is Marx úr elméleti tételeiről.

Nincs helyünk arra, hogy az ipar és a földművelés történetére vonatkozó egyéb becses anyaggal foglalkozzunk, de az a véleményünk, hogy mindenkinek, aki érdeklődik a nemzetgazdaságtan, az ipar, a munkásviszonyok, a kultúrtörténet és a szociális törvényhozás iránt, bármilyen álláspontot foglal is el, okvetlenül el kell olvasnia ezt a könyvet.

A megírás ideje: 1868 január első fele

A megjelenés helye: „Neue Badische Landeszeitung", 1868 január 21. (20.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Demokratisches Wochenblatt" számára[205]]

*Marx „Tőké"-je**

I

Mióta tőkések és munkások vannak a világon, nem jelent meg könyv, amely annyira fontos volna a munkásokra nézve, mint ez. A tőke és a munka viszonya, az a tengely, mely körül egész mai társadalmi rendszerünk forog, itt először van tudományosan kifejtve, mégpedig oly alapossággal és élességgel, amilyen csak némettől telik. Bármennyire értékesek és értékesek is maradnak Owen, Saint-Simon, Fourier írásai – csak németnek sikerült arra a magaslatra emelkednie, ahonnan a modern társadalmi viszonyok egész területe világosan és áttekinthetően kibontakozik, mint a legmagasabb csúcson álló előtt az alacsonyabban fekvő hegyvidék.

Az eddigi politikai gazdaságtan arra tanít bennünket, hogy minden gazdagság forrása és minden érték mértéke a munka, úgyhogy két tárgynak, melynek létrehozása ugyanannyi munkaidőbe került, ugyanaz is az értéke és mivel átlagban csak egyenlő értékek cserélhetők ki egymásra, a két tárgynak egymással ki is kell cserélődnie. Ugyanakkor azt tanítja azonban, hogy létezik egyfajta felraktározott munka, melyet tőkének nevez; hogy ez a tőke a benne rejlő segélyforrások révén az eleven munka termelékenységét százszorosára és ezerszeresére fokozza, s ezért bizonyos térítésre tart igényt, melyet profitnak vagy nyereségnek neveznek. Mint mindnyájan tudjuk, a valóságban ez úgy fest, hogy a felraktározott, holt munka profitjai egyre tömegesebbek, a tőkések tőkéi egyre hatalmasabbak lesznek, míg az eleven munka bére egyre csekélyebb, a csupán munkabérükből élő munkások

* Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Von Karl Marx. Erster Band: Der Produktionsprozess des Kapitals. Hamburg, O. Meissner 1867. – *Engels jegyzete.*

tömege egyre számosabb és szegényebb lesz. Hogyan oldható meg ez az ellentmondás? Hogyan maradhat profit a tőkés számára, ha a munkás megkapja teljes értékét annak a munkának, melyet termékéhez hozzátesz? S minthogy csak egyenlő értékeket cserélnek, ennek így is kellene lennie. Másrészt hogyan cserélhetők egyenlő értékek, hogyan kaphatja meg a munkás a terméke teljes értékét, ha, mint azt sok közgazdász elismeri, ez a termék megoszlik közte és a tőkés között? Az eddigi gazdaságtan tanácstalanul áll ez előtt az ellentmondás előtt, csak zavart, semmitmondó szólamokat ír le vagy dadog el. Még a gazdaságtan eddigi szocialista bírálói sem voltak többre képesek, mint arra, hogy az ellentmondást kiemeljék; megoldani egyik sem tudta, míg most végre Marx ennek a profitnak keletkezési folyamatát egészen szülőhelyéig nyomon követte és ezzel mindent tisztázott.

A tőke kifejtésénél Marx abból az egyszerű, közismert tényből indul ki, hogy a tőkések tőkéjüket csere útján értékesítik: pénzükön árut vásárolnak, amelyet azután több pénzért adnak el, mint amennyibe nekik került. Például egy tőkés 1000 tallérért gyapotot vásárol és azt újra eladja 1100 tallérért, tehát 100 tallért „keres". Ezt az eredeti tőkén felüli száz tallérnyi többletet Marx *értéktöbbletnek* nevezi. Miből keletkezik ez az értéktöbblet? A közgazdászok feltevése szerint csak egyenlő értékeket cserélnek ki, és az elvont elmélet területén ez helyes is. A gyapot megvétele és újraeladása éppoly kevéssé szolgáltathat értéktöbbletet, mint egy ezüsttallér kicserélése harminc ezüstgarasra és a váltópénznek újólagos elcserélése az ezüsttallérra, aminél az ember se szegényebb, se gazdagabb nem lesz. De az értéktöbblet abból sem keletkezhet, hogy az eladók az árukat azok értékén felül adják el, vagy pedig a vevők értékükön alul vásárolják, mert mindenki sorjában hol vevő, hol eladó és így ez megint kiegyenlítődnék. Éppoly kevéssé eredhet onnan, hogy a vevők és az eladók kölcsönösen rászedik egymást, mert ez nem teremtene új értéket vagy értéktöbbletet, hanem csak a meglevő tőkét osztaná el másképp a tőkések között. Annak ellenére, hogy a tőkés az árukat értékükön vásárolja és értékükön adja el, több értéket von ki, mint amennyit bedobott. Hogyan történik ez?

A jelenlegi társadalmi viszonyok közt a tőkés az árupiacon *olyan árut* talál, melynek az a sajátságos tulajdonsága, hogy *elhasználása új érték forrása, új érték teremtése*, s ez az áru — a *munkaerő*.

Mi a munkaerő értéke? Minden áru értékét az előállításához szükséges munka méri. A munkaerő az élő munkás alakjában létezik, akinek meghatározott összegű létfenntartási eszközre van szüksége létezéséhez, valamint családja fenntartásához, ami biztosítja a munkaerő fennmaradását a munkás

halála után is. A munkaerő értéke tehát az a munkaidő, amely ezeknek a létfenntartási eszközöknek az előállításához szükséges. A tőkés hetenként fizeti ezt és megveszi vele a munkás egyheti munkájának a használatát. Eddig a pontig a közgazdász urak bizonyára nagyjából egyetértenek velünk a munkaerő értéke tekintetében.

A tőkés mármost munkába állítja munkását. Meghatározott idő alatt a munkás annyi munkát szolgáltat majd, amennyit hetibére képviselt. Ha feltesszük, hogy egy munkás hetibére három munkanapot képvisel, akkor a munkás, aki hétfőn kezd dolgozni, szerda estig *pótolja* a tőkésnek *a fizetett bér teljes értékét*. De abbahagyja-e akkor a munkát? Korántsem. A tőkés az ő *heti* munkáját vásárolta meg és a munkásnak a hét hátralevő három napján is dolgoznia kell még. A munkásnak ez a *többletmunkája*, melyet a bére pótlására szükséges időn túl dolgozik, *forrása az értéktöbbletnek*, a profitnak, a tőke egyre növekvő gyarapodásának.

Ne mondják önkényes feltevésnek azt, hogy a munkás három nap alatt ledolgozza a bért, melyet kapott, és a többi három napon a tőkés számára dolgozik. Hogy éppen három napra van-e szüksége ahhoz, hogy bérét pótolja, vagy kettőre vagy négyre, az persze itt teljesen közömbös és a körülmények szerint változik is; a fő azonban az, hogy a tőkés azon a munkán kívül, amelyet megfizet, olyan munkát is kisajtol még, amelyet *nem fizet meg*, ez pedig nem önkényes feltevés, hiszen a tőkés azon a napon, amelyen tartósan már csak annyi munkát kapna a munkástól, amennyit neki a bérben megfizet, bezárná műhelyét, mivel egész profitja füstbe menne.

Itt a megoldása valamennyi fent említett ellentmondásnak. Az értéktöbblet keletkezése (a tőkés profitja jelentős része az értéktöbbletnek) most már egészen világos és természetes. A munkaerő értékét megfizetik, de ez az érték sokkal kisebb annál az értéknél, melyet a tőkés a munkaerőből ki tud sajtolni, és a különbség, a *meg nem fizetett munka*, alkotja éppen a tőkés, vagy, pontosabban szólva, a tőkésosztály részét. Mert még annak a profitnak is, melyet a fenti példában a gyapotkereskedő a gyapotjából szerzett, meg nem fizetett munkából kell állnia, hacsak a gyapot ára nem emelkedett. A kereskedő csak pamutgyárosnak adhatta el gyapotját, aki gyártmányából az említett 100 talléron kívül még a maga számára nyereséget is ki tud sajtolni, aki tehát a bezsebelt meg nem fizetett munkát megosztja vele. Egyáltalában ez a meg nem fizetett munka az, ami a társadalom valamennyi nem-dolgozó tagját eltartja. Belőle fizetik az állami és községi adókat, amennyiben azok a tőkésosztályt sújtják, a földbirtokosok földjáradékát stb. Ezen alapul az egész fennálló társadalmi rend.

Másrészt ízetlen feltevés volna, hogy a meg nem fizetett munka csak a jelenlegi viszonyok közt keletkezett, amikor a termelést egyfelől tőkések, másfelől bérmunkások folytatják. Ellenkezőleg. Az elnyomott osztálynak minden korban kellett meg nem fizetett munkát végeznie. Az egész hosszú idő alatt, mikor a rabszolgaság volt a munkaszervezet uralkodó formája, a rabszolgáknak sokkal többet kellett dolgozniok, mint amennyit létfenntartási eszközök formájában megtérítettek nekik. A jobbágyrendszer uralma alatt és a paraszti robotmunka eltörléséig ugyanez volt az eset; sőt itt kézzelfoghatóan megmutatkozik a különbség a között az idő között, amelyet a paraszt a saját létfenntartásáért dolgozik és a többletmunka között, melyet a földesúr számára teljesít, mert az utóbbi az előbbitől elkülönítve folyik le. A forma most megváltozott, de a dolog megmaradt, és ameddig „a társadalom egy része a termelési eszközök monopóliumával rendelkezik, a munkásnak, akár szabad ember, akár nem, az önmaga fenntartásához szükséges munkaidőhöz többletmunkaidőt kell hozzátennie, hogy a létfenntartási eszközöket megtermelje a termelési eszközök tulajdonosai számára". (Marx, 202. old.)

II

Az előző cikkben láttuk, hogy minden munkás, akit a tőkés foglalkoztat, kettős munkát végez. Munkaideje egy részében pótolja a bért, amelyet a tőkés előlegezett neki, és a munkának ezt a részét Marx *szükséges munkának* nevezi. De ezután még tovább kell dolgoznia és ez alatt az idő alatt termeli a tőkés számára az *értéktöbbletet*, melynek jelentékeny részét a profit alkotja. A munkának ezt a részét többletmunkának nevezik.

Tegyük fel, hogy a munkás hetenként három napot dolgozik, hogy bérét pótolja és három napot, hogy értéktöbbletet termeljen a tőkés számára. Másképp kifejezve ez annyit jelent, hogy napi tizenkét óra munka esetén napi hat órát dolgozik a béréért és hat órát értéktöbblet előállítására. Egy hétből csak hat napot, és még a vasárnap bevonásával is csak hét napot lehet kipréselni, de minden egyes napból ki lehet préselni hat, nyolc, tíz, tizenkét, tizenöt, sőt még több munkaórát. Napibéréért a munkás egy munkanapját adta el a tőkésnek. De *mi egy munkanap*? Nyolc óra vagy tizennyolc?

A tőkésnek az az érdeke, hogy a munkanapot a lehető leghosszabbá tegyék. Minél hosszabb, annál több értéktöbblet jön létre. A munkásnak megvan az a helyes érzése, hogy minden órai munkát, melyet munkabére pótlásán felül

dolgozik, jogtalanul vesznek el tőle: saját testén kell tapasztalnia, mit jelent az, túlhosszú ideig dolgozni. A tőkés a profitjáért, a munkás az egészségéért harcol, pár órai mindennapi nyugalomért, hogy munkán, alváson és evésen kívül még egyéb emberi tevékenységet is folytathasson. Mellesleg megjegyezve, nem is függ az egyes tőkések jóakaratától, hogy belebocsátkoznak-e ebbe a harcba vagy sem, mert a konkurrencia még a *legemberbarátibb* tőkést is arra kényszeríti, hogy kollégáihoz csatlakozzék és olyan hosszú munkaidőt szabjon meg, mint ezek.

A munkanap megállapítása körüli harc a szabad munkás első történelmi fellépésétől a mai napig tart. A különböző szakmákban különböző hagyományos munkanap uralkodik; de valójában ezt ritkán tartják be. Csak ott, ahol törvény állapítja meg a munkanapot, és ellenőrzi betartását, csak ott lehet valóban normálmunkanapról beszélni. És ez ideig ez jóformán csak az angol gyári kerületekben van így. Itt minden nő és minden 13–18 éves fiú számára tízórás munkanap (öt napon át 10 és fél óra, szombaton 7 és fél) van megállapítva, s minthogy a férfiak a nők és gyermekek nélkül nem dolgozhatnak, rájuk is érvényes a tízórás munkanap. Az angol gyári munkások ezt a törvényt sok évi kitartással, a gyárosokkal vívott rendkívül szívós, makacs harccal, a sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési jog segítségével és a magában az uralkodó osztályban támadt szakadások ügyes kihasználásával küzdötték ki. Ez a törvény védőpajzsa lett Anglia munkásainak, lassanként kiterjesztették valamennyi nagy iparágra és a múlt évben majdnem *minden szakmára*, legalábbis mindazokra, melyekben nőket és gyermekeket foglalkoztatnak. Marx műve fölöttébb részletes anyagot tartalmaz a munkanap angliai törvényes szabályozásának történetéről. A legközelebbi észak-német Reichstag szintén tanácskozni fog egy ipari rendtartásról és ezzel kapcsolatban a gyári munka szabályozásáról. Elvárjuk, hogy azon képviselők közül, akiket német munkások választottak meg, egy sem fog ennek a törvénynek a tárgyalásában anélkül részt venni, hogy előzőleg teljesen meg ne ismerkedjék *Marx* könyvével. *Sokat kell itt keresztülvinni.* Az uralkodó osztályokon belüli szakadások kedvezőbbek a munkások számára, mint Angliában valaha voltak, mert *az általános választójog arra kényszeríti az uralkodó osztályokat, hogy a munkások kegyét keressék.* A proletariátus négy vagy öt képviselője ilyen körülmények között *hatalom*, ha értenek hozzá, hogy kihasználják helyzetüket, s ha mindenekelőtt tudják, miről van itt szó, amit a polgárok nem tudnak. És ehhez Marx könyve minden anyagot készen a kezükbe ad.

Átsiklunk egész sor további igen szép, inkább elméleti jelentőségű fejtegetésen és még csak az utolsó fejezetre térünk ki, amely a tőke akkumulációjáról vagy felhalmozásáról szól. Itt Marx elsőként mutatja ki, hogy a tőkés

termelési mód, vagyis az a termelési mód, melyben egyrészt tőkések, másrészt bérmunkások vesznek részt, nemcsak a tőkésnek termeli meg mindig újra a tőkéjét, hanem egyszersmind a munkások nyomorát is mindig újra megtermeli; úgyhogy gondoskodás történik arról, hogy újra meg újra meglegyenek az egyik oldalon a tőkések, akik tulajdonosai minden létfenntartási eszköznek, nyersanyagnak és munkaszerszámnak, a másik oldalon pedig a munkások nagy tömege, amely kénytelen munkaerejét ezeknek a tőkéseknek olyan mennyiségű létfenntartási eszközért eladni, melyek a legjobb esetben éppencsak elegendők, hogy a munkásokat munkaképes állapotban tartsák, és a munkaképes proletárok új nemzedékét felneveljék. De a tőke nem pusztán újratermeli magát: folyvást sokszorozódik és nagyobbodik – s ezzel nő a hatalma is a munkások tulajdonnélküli osztálya fölött. S ahogy ő maga egyre nagyobb méretekben újratermelődik, úgy termeli újra a modern tőkés termelési mód szintén egyre nagyobb méretekben, egyre növekvő számban a nincstelen munkások osztályát. „A tőke felhalmozása a bővített tőkeviszonyt termeli újra, több tőkést vagy nagyobb tőkéseket az egyik oldalon, több bérmunkást a másikon . . . *A tőke felhalmozása tehát a proletariátus szaporítása.*" (600. old.) Mivel azonban a gépi berendezés haladása, a földművelés javítása stb. következtében egyre kevesebb munkás szükséges ahhoz, hogy egyenlő mennyiségű terméket állítsanak elő, mivel ez a tőkéletesítés, azaz a munkások e létszámfelettivé tétele gyorsabban nő, mint maga a növekvő tőke, mi lesz a munkásoknak ebből a folyton szaporodó számából? Ipari tartaléksereget alkotnak, melyet rossz vagy középszerű üzletmenet idején munkája értékén *alul* fizetnek és rendszertelenül foglalkoztatnak, vagy a nyilvános szegénygondozást terhelik meg vele, amely azonban különösen élénk üzletmenet idején nélkülözhetetlen a tőkés osztálynak, amint ezt Anglia példája kézzelfoghatóan bizonyítja – mely azonban *minden körülmények között* arra szolgál, hogy a rendszeresen foglalkoztatott munkások ellenállóerejét megtörje és bérét alacsonyan tartsa. „Mennél nagyobb a társadalmi gazdagság . . . annál nagyobb a viszonylagos túlnépesség" (létszámfeletti népesség), „vagyis ipari tartaléksereg . . . Mennél nagyobb azonban ez a tartaléksereg az aktív" (rendszeresen foglalkoztatott) „munkássereghez képest, annál tömegesebb a konszolidált" (állandó) „túlnépesség, vagyis az a munkásréteg, melynek nyomora fordított arányban áll munka-gyötrelmével. Végül mennél nagyobb a munkásosztály lázárjainak rétege és az ipari tartaléksereg, annál nagyobb a hivatalos pauperizmus. *Ez a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvénye.*" (631. old.)

Ez a modern, tőkés társadalmi rendszer szigorú tudományossággal bebizonyított néhány legfőbb törvénye, és a hivatalos közgazdászok óvakodnak

attól, hogy akár csak megkíséreljék cáfolásukat. De ez volna minden? Korántsem! Amily élesen kiemeli Marx a tőkés termelés rossz oldalait, éppoly világosan kimutatja azt is, hogy ez a társadalmi forma szükséges volt ahhoz, hogy a társadalom termelőerői olyan fokra legyenek fejleszthetők, amely a társadalom *minden* tagja számára egyenlő, emberhez méltó fejlődést tesz lehetővé. Minden előző társadalmi forma túl szegény volt ehhez. Csak a tőkés termelés teremti meg azt a gazdagságot és azokat a termelőerőket, amelyek ehhez szükségesek, de az elnyomott munkások tömegében egyúttal megteremti azt a társadalmi osztályt is, amely mindinkább arra kényszerül, hogy ezt a gazdagságot és ezeket a termelőerőket az egész társadalom érdekében való felhasználásra igénybe vegye, ahelyett hogy – amint ez ma történik – egy kiváltságos osztály érdekében kerülnek felhasználásra.

„Das Kapital" von Marx

A megírás ideje: 1868 március 2. és 13. között

A megjelenés helye: „Demokratisches Wochenblatt", 1868 március 21., 28. (12., 13.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

Friedrich Engels

Karl Marx: „A tőke"

Első kötet

[Kivonat a „Tőke" első kötetéből[206]]

A megírás ideje: 1868

Eredeti nyelve: német

ELSŐ KÖNYV

A tőke termelési folyamata

ELSŐ FEJEZET

Áru és pénz[207]

I. Az áru magán-valóan

Azoknak a társadalmaknak a gazdagsága, amelyekben tőkés termelés uralkodik, *árukból* áll. Az áru dolog, amelynek *használati értéke* van; ez utóbbi minden társadalmi formában megvan, a tőkés társadalomban azonban a használati érték egyúttal anyagi hordozója a *csereértéknek*.

A csereérték előfeltételez egy tertium comparationist*, amelyen mérik: a munkát, a csereértékek közös társadalmi szubsztanciáját, mégpedig a *társadalmilag szükséges munkaidőt*, amely e csereértékben tárgyiasult.

Ahogy az áru kettős jellegű: használati érték és csereérték, a benne foglalt munka is kettősen meghatározott: egyrészt mint *meghatározott termelő tevékenység*, szövő-, szabó- stb. munka, *„hasznos munka"*, másrészt mint *emberi munkaerő egyszerű kifejtése, lecsapódott elvont munka*. Az előbbi használati értéket termel, az utóbbi csereértéket, csak ez utóbbi hasonlítható össze mennyiségileg (a tanult és tanulatlan, összetett és egyszerű munka közti megkülönböztetések *megerősítik* ezt).

A csereérték szubsztanciája tehát az elvont munka, nagysága pedig a munka időmértéke. Most vegyük még szemügyre a csereérték formáját.

1. x mennyiségű a áru = y mennyiségű b áru, egy árunak egy másik áru használati értékében kifejezett értéke az illető áru *viszonylagos értéke*. Két áru egyenértékűségének kifejezése a viszonylagos érték egyszerű formája. A fenti egyenletben y mennyiségű b áru az *egyenérték*. Az x mennyiségű a áru benne kapja meg értékformáját, ellentétben természeti formájával, míg az y mennyiségű b áru ugyanakkor a közvetlen kicserélhetőség tulajdonságát

* – összehasonlítási alapot – *Szerk.*

kapja, magában a természeti formájában. A csereértéket meghatározott történelmi viszonyok nyomják rá az áru használati értékére. Ezért az áru nem fejezheti ki csereértékét saját használati értékében, hanem csupán egy másik áru használati értékében. Csak két konkrét munkatermék egyenlővételében lép napvilágra a mindkettőben benne foglalt konkrét munkának az a tulajdonsága, hogy elvont emberi munka, azaz egy áru a benne magában foglalt konkrét munkához nem viszonyulhat úgy, mint elvont munka puszta megvalósulási formájához, de igenis viszonyulhat így a más árufajtákban foglalt konkrét munkához.

Az *x* mennyiségű *a* áru = *y* mennyiségű *b* áru egyenlet szükségképpen magában foglalja, hogy *x* mennyiségű *a* áru kifejezhető más árukban is, tehát

2. *x* mennyiségű *a* áru = *y* mennyiségű *b* áru = *z* mennyiségű *c* áru = = *v* mennyiségű *d* áru = *u* mennyiségű *e* áru = stb. stb. stb. Ez a *kifejlett* viszonylagos értékforma. Itt *x* mennyiségű *a* áru már nem egy árura vonatkoztatja magát, mint a benne magában megtestesült munka puszta megjelenési formájára, hanem *valamennyi* árura. De ez puszta megfordítással elvezet

3. a viszonylagos érték fordítva vonatkoztatott második formájához:

y mennyiségű *b* áru = *x* mennyiségű *a* áru
v mennyiségű *c* áru = *x* mennyiségű *a* áru
u mennyiségű *d* áru = *x* mennyiségű *a* áru
t mennyiségű *e* áru = *x* mennyiségű *a* áru stb. stb.

Itt az áruk az *általános viszonylagos értékformát* kapják, amelyben mint áruk elvonatkoztatnak használati értéküktől és mint elvont munka anyagiasulása egyenlővé teszik magukat *x* mennyiségű *a* áruval. *x* mennyiségű *a* áru az egyenérték nembeli formája valamennyi többi áru számára, azok *általános egyenértéke*, a benne anyagiasult munka minden további nélkül az elvont munka realizálódásának, általános munkának számít. De mármost

4. a sor *mindegyik* áruja átveheti az általános egyenérték szerepét, ám *egyidejűleg* mindig csak egyikük, mert ha *valamennyi* áru általános egyenérték volna, mindegyik kirekesztené ebből a többit. A 3. formát nem *x* mennyiségű *a* áru hozta létre, hanem a többi áru, objektíven. Tehát egy meghatározott árunak kell átvennie a szerepet – egyidőre, ez az áru váltakozhat –, és csak ezáltal válik az áru teljesen áruvá. Ez a különös áru, amelynek természeti formájával az általános egyenértékforma összenő, a *pénz*.

A *nehézség* az *árunál* abban rejlik, hogy – mint a tőkés termelési mód valamennyi kategóriája – személyi viszonyt képvisel dologi burokban. A termelők különböző munkáikat azáltal vonatkoztatják egymásra mint általános emberi munkát, hogy termékeiket mint *árukat* vonatkoztatják egymásra –

a dolognak e közvetítése nélkül nem viszik ezt véghez. A *személyek* viszonya tehát a *dolgok* viszonyaként *jelenik meg.*

Olyan társadalom számára, amelyben az árutermelés uralkodik, a kereszténység, különlegesen a protestantizmus a megfelelő vallás.

II. Az áru cserefolyamata

Az áru a cserében bizonyítja be azt, hogy áru. Két áru tulajdonosaiban meg kell hogy legyen az akarat megfelelő áruik kicserélésére, kölcsönösen el kell tehát ismerniök egymást *magántulajdonosoknak.* Ez a jogi viszony, amelynek *formája* a szerződés, csupán az az akarati viszony, amelyben a gazdasági viszony visszatükröződik. *Tartalmát* megadja maga a gazdasági viszony. (45. old.)

Az áru használati érték nem-tulajdonosa számára, nem-használati érték tulajdonosa számára. Innen a csere szükséglete. De minden árutulajdonos sajátos, számára szükséges használati értékeket akar kapni a cserében – enynyiben a csere egyéni folyamat. Másrészt árját mint értéket akarja realizálni, tehát bármely áruban, akár használati érték *az ő* áruja a másik áru tulajdonosa számára, akár nem. Ennyiben számára a csere általános társadalmi folyamat. De ugyanaz a folyamat nem lehet egyidejűleg valamennyi árutulajdonos számára egyéni és általános társadalmi. Minden árutulajdonosnak az *ő* áruja általános egyenérték, minden más áru viszont az ő árujának megannyi különös egyenértéke. Mivel *minden* árutulajdonos ugyanazt teszi, *egyik* áru sem általános egyenérték, s ennélfogva *egyik* árunak sincs általános viszonylagos értékformája, amelyben mint értékeket egyenlővé tennék és mint értéknagyságokat összehasonlítanák magukat. Ezért egyáltalán nem is mint áruk állnak egymással szemben, hanem csak mint termékek. (47. old.)

Az áruk csak úgy vonatkozhatnak egymásra értékekként és ezért árukként, hogy ellentétesen valamely más árura mint általános egyenértékre vonatkoznak. De csak a *társadalmi tett tehet valamely meghatározott árut általános egyenértékké: pénzzé.*

Az áruban, mint a használati érték és csereérték közvetlen egységében, mint a hasznos magánmunka termékében . . . és mint az elvont emberi munka közvetlen társadalmi anyagiasulásában rejlő immanens ellentmondás nem nyugszik, míg odáig nem alakul, hogy az áru megkettőződik áruvá és pénzzé. (48. old.)

Minthogy minden más áru csak a pénz különös egyenértéke, a pénz pedig ezeknek az áruknak általános egyenértéke, minden áru mint *különös* áru vi-

szonyul a pénzhez mint az általános áruhoz. (51. old.) A cserefolyamat annak az árunak, amelyet pénzzé változtat, nem *értékét*, hanem értékformáját adja. (51. old.) – Fetisizmus: a látszat az, hogy egy áru nem azért válik pénzzé, mert valamennyi többi áru benne fejezi ki értékét, hanem fordítva, azért fejezik ki benne értéküket, mert ez az áru *pénz*.

III. A pénz vagy az áruforgalom

A) Értékmérő (feltételezve, hogy arany = pénz)

A pénz mint értékmérő szükségszerű *megjelenési formája* az áruk *immanens* értékmérőjének, a *munkaidőnek*. Az áruk egyszerű viszonylagos értékkifejezése pénzben – *x* mennyiségű *a* áru = *y* mennyiségű pénz – az áruk ára. (55. old.)

Az áru ára, pénzformája, *képzelt* pénzben fejeződik ki; *értékmérő* funkciójában tehát a pénz csak mint eszmei pénz szolgál. (57. old.)

Mihelyt az értéknek árrá változtatása végbement, technikailag szükségessé válik, hogy az értékmérőt továbbfejlesszék az *árak mércéjévé*; azaz megállapítanak egy aranymennyiséget, *amelyen különböző aranymennyiségeket mérnek*. Ez teljesen különbözik az értékmérőtől, amely az arany értékétől függ, az árak mércéje szempontjából azonban az arany értéke közömbös. (59. old.)

Amikor az árakat az arany számolási neveiben fejezik ki, a pénz *számolási pénzül* szolgál.

Ha az ár mint az áru értéknagyságának mutatója az áru pénzzel való csereviszonyának mutatója, ebből *nem* következik a fordítottja, hogy az áru pénzzel való csereviszonyának mutatója *szükségszerűen* értéknagyságának a mutatója is. Tegyük fel, hogy a körülmények megengedik vagy arra kényszerítenek, hogy egy árut értéke felett vagy alatt adjanak el, akkor ez az eladási ár nem felel meg értékének, de mégis az áru *ára*, mert 1. értékformája, pénz és 2. az áru pénzzel való csereviszonyának mutatója.

Az ár és az értéknagyság mennyiségi meg nem egyezésének . . . lehetősége tehát *magában az árformában adva* van. Ez nem fogyatékossága ennek a formának, hanem ellenkezőleg, egy olyan termelési mód adekvát formájává teszi, amelyben a szabály a szabálytalanságok káoszában csak mint az átlagok vakon ható törvénye érvényesülhet. De az árforma . . . minőségi ellentmondást is rejthet magában, úgyhogy az ár egyáltalában megszűnik értékkifejezés lenni . . . Lelkiismeret, becsület stb. . . . minthogy áruk van, áruformára tehetnek szert. (61. old.)

Az értékek pénzben való mérése, az árforma magában foglalja az elidegenítés szükségszerűségét, az eszmei árubabocsátás magában foglalja a valóságosat. Innen ered a forgalom.

B) Forgalmi eszköz

a) *Az áruk átalakulása*

Egyszerű forma: *Á–P–Á*, ennek anyagi tartalma = *Á–Á*. Csereértéket adnak oda és használati értéket sajátítanak el.

α) Első szakasz: *Á–P* = eladás, ehhez ketten szükségesek, tehát fennáll a lehetősége annak, hogy nem sikerül, illetve, hogy értéken vagy akár termelési költségen alul kell eladni, ha az áru társadalmi értéke megváltozik. „A munka megosztása a munkaterméket áruvá változtatja és ezzel *szükségessé* teszi pénzzé való átváltoztatását." Ugyanakkor *véletlenné* teszi, sikerül-e ez az átlényegülés. (65–67. old.) De itt a jelenséget tisztán kell szemügyre vennünk. *Á–P* a *P* tulajdonosánál (hacsak nem aranytermelő) előfeltételezi, hogy *P*-jét előzőleg más *Á*-ért cserélte; a *vevő* számára tehát *Á–P* nem csupán fordítva = *P–Á*, hanem előfeltételez nála egy korábbi eladást stb., úgyhogy vételek és eladások végtelen sorába kerültünk.

β) Ugyanez történik a második szakaszban, *P–Á*. *Vétel*, amely a másik részvevő számára ugyanakkor eladás.

γ) Az összfolyamat tehát vételek és eladások körforgása. *Áruforgalom*. Ez teljesen különbözik a közvetlen termékcserétől; egyrészt áttöri a közvetlen termékcsere egyéni és helyi korlátait és közvetíti az emberi munka anyagcseréjét, másrészt már itt megmutatkozik, hogy az egész folyamatot a cselekvő személyektől független társadalmi természeti összefüggések szabják meg. (72. old.) Az egyszerű csere kimerült egyetlen csereaktusban, amelyben mindenki nem-használati értéket cserél használati értékért, a forgalom viszont vég nélkül folyik.

(73. old.) Itt a hazug közgazdasági dogma: *az áruforgalom a vételek és eladások szükségszerű egyensúlyát tételezi fel, mert minden vétel eladás is és vice versa*, – amivel azt akarják mondani, hogy minden eladó magával hozza a piacra vevőjét is.* 1. A vétel és eladás egyrészt két polárisan ellenkező személy azonos művelete, másrészt egy személy két polárisan ellenkező művelete. A vétel és eladás azonossága tehát magában foglalja azt, hogy az áru

* – *megfordítva – Szerk.*

haszontalan, ha nem kel el és éppígy azt is, hogy ez az eset bekövetkezhet. 2. *Á–P* mint részfolyamat egyúttal önálló folyamat is és magában foglalja, hogy a *P* megszerzője megválaszthatja az időpontot, amikor ezt a *P*-t ismét *Á*-vá változtatja. *Várhat.* Az *Á–P* és *P–Á* önálló folyamatok belső egysége, éppen e folyamatok önállósága következtében, külső ellentétekben mozog, és ha e függő folyamatok önállósulása bizonyos határt elér, *az egység* **válság** *útján szerez magának érvényt.* A válság *lehetősége* tehát már itt adva van.

Mint az áruforgalom közvetítője, a pénz *forgalmi eszköz.*

b) *A pénz forgása*

A pénz közvetíti minden egyéni áru belépését a forgalomba és kilépését belőle; ő maga mindig a forgalomban marad. Ezért, bár pusztán *kifejezése* az áruforgalomnak, mégis az áruforgalom *jelenik meg* a pénzforgalom eredményeként. Minthogy a pénz mindig a forgalom területén marad, az a kérdés, *mennyi* pénz van benne.

A forgalomban levő pénz tömegét (a pénz változatlan értéke esetén) az *áruk árösszege* határozza meg, ezt pedig a forgalomban levő *árutömeg.* Ha ezt az árutömeget adottnak tételezzük fel, akkor a forgalomban levő pénz tömege az áruk *áringadozásaival* együtt változik. Minthogy pedig egy és ugyanazon pénzdarab adott idő alatt mindig egész csomó üzletet közvetít egymás után, egy adott időszakaszra $\frac{\text{áruk árösszege}}{\text{egy pénzdarab forgási száma}}$ – a forgalmi eszközként funkcionáló pénz tömege. (80. old.)

Ezért a papírpénz kiszoríthatja az aranypénzt, ha telített forgalomba dobják bele.

Minthogy a pénzforgásban csak az áruk forgalmi folyamata *jelenik meg*, a pénzforgás sebességében is csak az áruk alakcseréjének sebessége, megakadásában a vételnek az eladástól való elválása, a társadalmi anyagcsere megakadása jelentkezik. Az persze a *forgalmon* nem látszik, hogy honnan ered ez a megakadás, ez csak magát a jelenséget mutatja. A nyárspolgár a jelenséget a forgalmi eszközök elégtelen mennyiségével magyarázza. (81. old.)

Tehát: 1. Változatlan áruárak esetén a forgalomban levő pénztömeg növekszik, ha a forgalomban levő árutömeg növekszik vagy a pénz forgása lassul; vice versa pedig csökken.

2. Általánosan emelkedő áruárak esetén a forgalomban levő pénztömeg változatlan marad, ha ugyanolyan arányban az árutömeg csökken vagy a pénz forgási sebessége növekszik.

3. Általánosan eső áruáraknál a helyzet a 2.-nak fordítottja.

Általában meglehetősen állandó átlag adódik, amely úgyszólván csak *válságok* következtében szenved jelentős eltéréseket.

c) *Az érme — Az értékjel*

Az árak mércéjét az állam állapítja meg; ugyanígy a meghatározott aranydarabot – az érmét is az állam nevezi el és készíti el. A világpiacon a megfelelő nemzeti egyenruhát ismét levetik (a pénzverési illetéktől itt elvonatkoztatunk), úgyhogy az érme és a rúdarany csak a formában különböznek egymástól. – De *az érme* a forgásban *elkopik*, az arany mint forgalmi eszköz eltér az aranytól mint az árak mércéjétől, az érme egyre inkább *jelképévé* válik hivatalos tartalmának.

Ezzel rejtetten adva van az a lehetőség, hogy a fémpénzt jegyekkel, vagyis jelképekkel helyettesítsék. Innen ered: 1. A váltópénz réz- vagy ezüstjegyekből; annak megakadályozására, hogy a valóságos aranypénz helyére ezek telepedjenek le, korlátozzák a mennyiséget, amelyben ezek legal tender*. Tartalmukat merőben önkényesen a törvény állapítja meg, és ezzel érmefunkciójuk függetlenné válik *értéküktől*. Ezért lehetővé válik a haladás a *teljesen értéktelen* jegyek felé. 2. A *papírpénz*, azaz *kényszerárfolyamú állami papírpénz* (a hitelpénz itt még nem tárgyalható). Amennyiben ez a papírpénz valóban aranypénz helyett forog, az aranyforgalom törvényeinek van alávetve. Csak az az arány, amelyben a papír aranyat helyettesít, lehet külön törvény tárgya, ez pedig így hangzik: a papírpénz kibocsátása arra a mennyiségre korlátozandó, amelyben az általa megjelenített aranynak valóban forognia kellene. A forgalom telítettségi foka ugyan ingadozik, de mindenütt kialakul egy tapasztalatszerű minimum, amely alá sohasem esik. Ez a minimum kibocsátható. Ha ezt túllépik, a telítettségi fok minimumra süllyedésekor egy rész azonnal feleslegessé válik. Ilyen esetben az egész papírmennyiség az áruvilágon belül mégis csupán azt az aranymennyiséget képviseli, amelyet e világ belső törvényei meghatároznak, tehát amelyet egyedül képviselhet. Ha tehát a papírtömeg kétszerese a felszívott aranytömegnek, akkor minden papírdarab értéke névértékének felére csökken. Éppen úgy, mintha változás történt volna az arany ármérce funkciójában, értékében. (89. old.)

---

* – törvényes fizetési eszköz – *Szerk.*

C) Pénz

a) *Kincsképzés*

Az áruforgalom fejlődésének már a kezdetén kifejlődik az a szükségszerűség és szenvedély, hogy az *Á–P* termékét, = a *P*-t, megtartsák. Ez az alakcsere az anyagcsere puszta közvetítéséből *öncéllá* lesz. A pénz *kinccsé* kövül, az árueladóból *kincsképző* lesz. (91. old.)

Ez a forma az áruforgalomnak éppen a kezdetén uralkodó. *Ázsia.* Ahogy az áruforgalom tovább fejlődik, minden árutermelő kénytelen a nexus rerumot*, a társadalmi kézizálogot – *P*-t biztosítani magának. Így mindenütt kincsek keletkeznek. Az áruforgalom fejlődése növeli a pénznek, a gazdagság mindig ütőképes, abszolút társadalmi formájának hatalmát. (92. old.) A kincsképzés ösztöne a természettől fogva korlátlan. *Minőségileg*, vagyis formája szerint, a pénz korlátlan, vagyis az anyagi gazdagság általános képviselője, mert minden árura közvetlenül kicserélhető. *Mennyiségileg* azonban minden valóságos pénzösszeg korlátozott, s ezért csak korlátozott hatású vásárlóeszköz. Ez az ellentmondás a kincsképzést mindig újra és újra visszaűzi a felhalmozás sziszifuszi munkájához.

Emellett az arany és ezüst felhalmozása in plate** egyben új piac e fémek számára és rejtett pénzforrás.

A kincsképzés *a forgalomban levő pénz lefolyó és tápláló csatornája* a forgalom telítettségi fokának állandó ingadozásaikor. (95. old.)

b) *Fizetési eszköz*

Az áruforgalom kifejlődésével új viszonyok lépnek fel: az áru elidegenítése időbelileg el lehet választva árának realizálásától. Az áruk termeléséhez különböző időtartam szükséges, különböző évszakokban termelik őket, némelyeket távoli piacokra kell küldeni stb. Ezért *A* eladó lehet, mielőtt még *B*, a vevő, fizetni tud. – A gyakorlat úgy szabályozza a fizetési feltételeket, hogy *A hitelezővé* lesz, *B adóssá*, a pénz pedig *fizetési eszközzé*. A *hitelező és adós* viszonya tehát már *antagonisztikusabbá* válik. (Ez a viszony felléphet az áruforgalomtól függetlenül is, például az ókorban és a középkorban.) (97. old.)

Ebben a viszonyban a pénz először mint értékmérő funkcionál az eladott

* – a dolgok közti kapcsot – *Szerk.*

** – étkészletben; ötvösmunkákban – *Szerk.*

áru árának meghatározásakor, másodszor mint eszmei vásárlóeszköz. A kincsnél *P*-t *kivonták* a forgalomból, itt, a fizetési eszköznél, *P* forgalomba lép, de csak miután *Á* kilépett belőle. Az adós vevő elad, hogy *fizethessen*, vagy elárverezik. *P* tehát most – magának a forgalmi folyamatnak a viszonyaiból fakadó társadalmi szükségszerűség folytán – az *eladás öncéljává* lesz. (97–98. old.)

A vételek és eladások nem-egyidejűsége, amely a pénz fizetési eszköz funkcióját életre hívja, ugyanakkor létrehozza a forgalmi eszközök gazdaságos felhasználását, a fizetések összpontosulását egy meghatározott helyen. Virement-ok a középkori *Lyonban*, egyfajta clearing-house*, ahol a kölcsönös követeléseknek csak az egyenlegét fizetik ki. (98. old.)

Amennyiben a fizetések kiegyenlítik egymást, a pénz csak eszmeileg, mint *számolási pénz*, illetve mint értékmérő funkcionál. Amennyiben valóságos fizetéseket kell eszközölni, nem forgalmi eszközként, nem az anyagcsere csak tovatűnő és közvetítő formájaként lép fel, hanem mint a társadalmi munka egyéni megtestesülése, mint a csereérték önálló létezése, mint *abszolút áru*. Ez a *közvetítés nélküli ellentmondás* a termelési és kereskedelmi válságoknak abban a mozzanatában robban ki, *amelyet pénzválságnak neveznek*. Ez csak ott következik be, ahol a fizetések folyamatot végző láncolata és kiegyenlítésük mesterséges rendszere teljesen kifejlődött. Ha ebben a mechanizmusban általánosabb zavarok állnak be, akárhonnan erednek is ezek, a pénz a *számolási pénz* pusztán eszmei alakjából hirtelen és közvetlenül *csengő pénzbe* csap át, nem helyettesíthető profán árukkal. (99. old.)

A *hitelpénz* a pénz fizetési eszköz funkciójából ered, maguk az adóslevelek megint forgalomba kerülnek az adóssági követelések átruházására. A hitelüggyel ismét kiterjed a pénz fizetési eszköz funkciója; mint ilyen sajátos létformákat ölt, amelyekben a nagy kereskedelmi ügyletek területén tanyázik, míg az érme főleg a kiskereskedelem területére szorul vissza. (101. old.)

Az árutermelés bizonyos fejlettségi foka és terjedelme esetén a pénz fizetési eszköz funkciója túllép az áruforgalom területén, a *szerződések általános árujává* lesz. *Járadékok, adók stb. természetbeni szolgáltatásokból pénzbeli fizetésekké változnak*. V. ö. Franciaország XIV. Lajos alatt (Boisguillebert és Vauban), ezzel szemben Ázsia, Törökország, Japán stb. (102. old.)

A pénz fizetési eszközzé fejlődése szükségessé teszi, hogy a lejárati napokra pénzt halmozzanak fel – a kincsképzés, amely mint önálló meggazdagodási forma a további társadalmi fejlődésben eltűnik, a fizetési eszközök tartalékalapjaként ismét felbukkan. (103. old.)

* – elszámolási hely – *Szerk.*

c) *Világpénz*

A világforgalomban a pénz leveti magáról az érme, váltópénz, értékjel helyi formáit és csak rúdalakja érvényesül mint *világpénz. Csak a világpiacon funkcionál a pénz teljes terjedelmében mint az az áru, amelynek természeti formája egyszersmind az in abstracto* emberi munka közvetlen társadalmi megvalósulási formája.* Létezési módja adekvátá válik fogalmával. (104., részletek 105. old.)

* – elvontan – *Szerk.*

MÁSODIK FEJEZET

A pénz átváltozása tőkévé

I. A tőke általános formulája

Az áruforgalom a tőke kiindulópontja. Ezért mindenütt az árutermelés, az áruforgalom és ennek fejlődése, a kereskedelem, azok a történelmi előfeltételek, amelyek mellett a tőke létrejön. A tőke modern élettörténete a modern világkereskedelem és világpiac megteremtésével – a XVI. században – kezdődik. (106. old.)

Ha csak a gazdasági formákat vesszük szemügyre, amelyeket az áruforgalom létrehoz, akkor utolsó terméke a pénz, s ez *a tőke első megjelenési formája*. Történelmileg a tőke mindig először mint *pénzvagyon*, kereskedőtőke vagy uzsoratőke lép szembe a földtulajdonnal, és minden új tőke még ma is *pénz* alakjában lép a színre, mint olyan pénz, amelynek meghatározott folyamatok útján tőkévé kell átváltoznia.

A pénz mint pénz és a pénz mint tőke először csak abban különbözik, hogy *körforgásának* különböző a **formája**. Az *Á–P–Á* mellett előfordul a *P–Á–P* forma is, vétel eladás céljából. Az a pénz, amely mozgásában a körforgásnak ezt a formáját írja le, tőkévé lesz és magán-valóan (azaz rendeltetése szerint) máris tőke.

P–Á–P eredménye *P–P*, pénz közvetett kicserélése pénzre. 100 font sterlingért gyapotot vásárolok, eladom 110 font sterlingért, végeredményben 100 font sterlinget 110 font sterlingre, pénzt pénzre cseréltem ki.

Ha ez a folyamat eredményében ugyanazt a pénzértéket adná ki, amelyet eredetileg beledobtunk, 100 font sterlinget 100 font sterlingért, akkor értelmetlen lenne. De akár 100 font sterlinget, akár 110-et, vagy akár csak 50-et realizál a kereskedő az ő 100 font sterlingjéből, pénze mégis sajátságos, az *Á–P–Á* áruforgalom mozgásától teljesen különböző mozgást írt le. Ha megvizsgáljuk e mozgás formai különbségeit *Á–P–Á*-tól, megkapjuk a tartalmi különbséget is.

A folyamat mindkét fázisa ugyanaz, mint *Á–P–Á*-nál. De az összfolyamatban nagy a különbség. *Á–P–Á*-ban a pénz a közvetítő, az áru a kezdet

és a vég; itt *Á* a közvetítő, *P* a kezdet és a vég. *Á–P–Á*-ban a pénzt véglegesen elköltik, *P–Á–P*-ben csak *előlegezik*, ismét vissza akarják szerezni. *Visszaáramlik kiindulópontjára* – itt tehát már érzékileg észlelhető különbség van a pénznek pénzként és a pénznek tőkeként megtett körforgása között.

Az *Á–P–Á*-ban a pénz csak az *összfolyamat megismétlése, új* áruk eladása révén áramolhat vissza kiindulópontjára; a visszaáramlás tehát független magától a folyamattól. Ezzel szemben *P–Á–P* esetében a visszaáramlást már eleve megszabja a folyamat természete, ha a visszaáramlás nem sikerül, a folyamat nem teljes. (110. old.)

Á–P–Á végcélja használati érték, *P–Á–P* végcélja *maga a csereérték*.

Á–P–Á-ban a két végpontnak ugyanaz a gazdasági formameghatározottsága. Mindkettő *áru*, mégpedig *egyenlő értéknagyságú* áru. De ugyanakkor minőségileg különböző használati értékek, s a folyamat tartalma a társadalmi anyagcsere. – *P–Á–P* esetében a művelet első pillantásra tautologikusnak, tartalmatlannak tűnik. 100 font sterlinget 100 font sterlingre cserélni, meghozzá kerülő úton, ez értelmetlennek tűnik. Az egyik pénzösszeg csakis *nagyságában* különbözhetik a másiktól; *P–Á–P* ezért csak a végpontok *mennyiségi különbözősége* által kapja meg tartalmát. Több pénzt vonnak ki a forgalomból, mint amennyit beledobtak. A 100 font sterlingért vásárolt gyapotot például 100+10 font sterlingért adják el, a folyamat tehát a *P–Á–P'* formulát kapja, ahol $P' = P + \Delta P$. Ez a ΔP, *ez a növekmény* **értéktöbblet.** Az eredetileg előlegezett érték a körforgásban nemcsak *fennmarad*, hanem értéktöbbletet tesz hozzá magához, *értékesíti magát* és *ez a mozgás* **a pénzt tőkévé változtatja.**

Igaz, *Á–P–Á*-nál is fennállhat értékkülönbség a végpontok között, de ez e körforgási forma számára merőben véletlen és *Á–P–Á* nem válik értelmetlenné, ha végpontjai egyenlő értékűek – ellenkezőleg, ez inkább a normális lefolyás feltétele.

Á–P–Á megismétlésének mértéke és célja egy rajta kívülálló végcél, a fogyasztás, meghatározott szükségletek kielégítése. *P–Á–P*-ben ellenben kezdet és vég ugyanaz, pénz, és a mozgás már ezért is végnélküli. Igaz, hogy $P + \Delta P$ a *P*-től eltérő mennyiség, de mégis szintén csak egy *korlátozott* pénzösszeg; ha elköltenék, nem lenne többé tőke; ha kivonnák a forgalomból, kincsként vesztegelne. Ha az érték értékesítésének szükséglete egyszer adva van, akkor *P'* számára éppúgy fennáll, mint *P* számára és a tőke mozgásának nincs mértéke, mert célját a folyamat végén éppoly kevéssé érte el, mint az elején. (111–112. old.) E folyamat hordozójaként a pénztulajdonos *tőkéssé* válik.

Az áruforgalomban a csereérték az áru használati értékével szemben leg-

feljebb önálló formává érik, *itt* viszont *hirtelen mint folyamatot végző, önmagát mozgató szubsztancia jelenik meg, melynek áru és pénz puszta formái. Sőt mint eredeti érték különbözik önmagától mint értéktöbblettől.* A csereérték folyamatot végző pénzzé és mint ilyen, tőkévé válik. (116. old.)

P–Á–P' látszólag ugyan csak a kereskedőtőke sajátos formája. De az ipari tőke is pénz, amely áruvá változik, és az áru eladása révén több pénzzé változik vissza. Azok a műveletek, amelyek *a vétel és az eladás között, a forgalom területén kívül esetleg* végbemennek, ezen mit sem változtatnak. Végül a kamatozó tőkében a folyamat közvetítés nélkül mint *P–P'* jelentkezik, mint olyan érték, amely mintegy nagyobb önmagánál. (117. old.)

II. Az általános formula ellentmondásai

A körforgásnak az a formája, amely által a pénz tőkévé válik, ellentmond minden eddigi törvénynek az áru, az érték, a pénz és maga a forgalom természetéről. Lehetséges, hogy a fordított sorrend pusztán formai különbsége okozná ezt?

Mi több. Ez a megfordítottság a három cselekvő személy közül csupán az egyik számára létezik. Mint tőkés árut veszek *A*-tól és újra eladom *B*-nek, *A* és *B* csak áruk egyszerű vásárlóiként és eladóiként lépnek fel. Én mindkét esetben csak mint egyszerű pénztulajdonos vagy árutulajdonos állok szemben velük, az egyikkel mint vevő vagyis pénz, a másikkal mint eladó vagyis áru, de egyikükkel szemben sem mint tőkés, vagyis mint olyasvalaminek a képviselője, ami több mint pénz vagy áru. *A* számára az üzlet *eladással* kezdődött, *B* számára *vétellel* végződött, tehát teljesen úgy, mint az áruforgalomban. Sőt, ha a fordított sorrendre alapítom az értéktöbbletre való jogomat, *A közvetlenül* is eladhatna *B*-nek és az értéktöbblet lehetősége elesik.

Tegyük fel, hogy *A* és *B* közvetlenül egymástól vásárolnak árukat. Ami a *használati értéket* illeti, lehetséges, hogy *mindkettő* nyer, sőt *A* ugyanazon idő alatt többet termelhet az ő árujából, mint amennyit *B* termelhetne és vice versa, aminél megint mindkettő nyer. De másképp áll a dolog a *csereértékkel*. Itt *egyenlő értéknagyságokat* cserélnek ki egymással, akkor is, ha a pénz mint forgalmi eszköz közbelép. (119. old.)

Elvontan nézve a dolgot, az egyszerű áruforgalomban egyik használati értéknek a másikkal való helyettesítésén kívül nem történik más, csak az áru *formaváltozása*. Mivel az áruforgalom az áru csereértékének csupán formaváltozását feltételezi, ezért – ha a jelenség *tisztán* megy végbe – *egyenértékek cseréjét* feltételezi. El lehet ugyan adni árukat értéküktől eltérő árakon, de

csak az árucsere törvényének megsértésével. Tiszta alakjában az árucsere egyenértékek cseréje, tehát nem eszköz arra, hogy meggazdagodjanak. (120. old.)

Innen ered minden olyan kísérlet tévedése, amely az értéktöbbletet az áruforgalomból akarja levezetni. Condillac (121. old.), Newman (122. old.).

De tételezzük fel, hogy a csere nem tisztán megy végbe, *hogy nem-egyenértékeket cserélnek*. Tételezzük fel, hogy minden eladó árúját 10%-kal értéke felett adja el. Minden marad a régiben, mindegyik azt, amit mint eladó megkeresett, mint vevő ismét elveszti. Egészen úgy, mintha a pénz értéke 10%-kal megváltozott volna. Ugyanúgy, ha a *vevők* mindent 10%-kal értéke *alatt* vásárolnának. (123. old.) (Torrens.)

Az a feltevés, hogy az értéktöbblet az ár megtetézéséből keletkezik, előfeltételezi, hogy van egy osztály, amely *vesz, anélkül hogy eladna*, vagyis **fogyaszt, anélkül hogy termelne,** amelyhez állandóan *ingyen* áramlik a pénz. Ha az árukat értékük fölött adják el ennek az osztálynak, ez csak annyit jelent, hogy az ingyen odaadott pénz egy részét visszaszélhámoskodják. (Kisázsia és Róma.) Hisz emellett az eladó mindig becsapott marad, ettől nem gazdagodhatik meg, nem tehet szert értéktöbbletre.

Tételezzük fel a **csalás** esetét. *A* 40 font sterling értékű bort ad el *B*-nek 50 font sterling értékű gabonáért. *A* 10 font sterlinget keresett. De *A*+*B*-nek együtt mégiscsak 90 font sterlingje van, *A*-nak 50 és *B*-nek már csak 40. Értéket átvittek, de nem *hoztak létre*. Egy ország tőkésosztályának összessége nem csaphatja be önmagát. (126. old.)

Tehát ha egyenértékeket cserélnek, nem keletkezik értéktöbblet, ha pedig nem-egyenértékeket cserélnek, szintén nem keletkezik értéktöbblet. Az áruforgalom nem hoz létre új értéket.

Ezért a tőke legrégebbi és legnépszerűbb formáit, a kereskedelmi és az uzsoratőkét itt figyelmen kívül hagyjuk. Ha a kereskedelmi tőke értékesülését nem puszta *csalással* akarjuk magyarázni, akkor ahhoz sok, itt még hiányzó közbenső láncszemre van szükség. Még inkább így van ez az uzsora- és kamatozó tőkénél. Később látni fogjuk, hogy mindkettő levezetett forma, valamint azt is, hogy történelmileg miért a modern tőke *előtt* lépnek fel.

Az értéktöbblet tehát nem eredhet a forgalomból. Hát a forgalmon kívül? A forgalmon kívül az árutulajdonos csupán egyszerű termelője árujának, amelynek értéke benne foglalt saját munkájának meghatározott társadalmi törvény szerint mért mennyiségétől függ; ezt az értéket számolási pénzben fejezik ki, pl. 10 font sterling árban. Ez az érték azonban nem 11 font

sterling érték egyúttal; az árutulajdonosnak mint egyszerű árutermelőnek a munkája értékeket hoz létre, de nem magukat értékesítő értékeket. Meglevő értékhez több értéket tehet hozzá, de ez csak *több munka* hozzátevésével történik. Tehát az árutermelő *a forgalom területén kívül*, anélkül hogy más árutulajdonosokkal érintkezésbe kerülne, *nem termelhet értéktöbbletet.*

A tőkének tehát az áruforgalom**ban** és ugyanakkor **nem** benne kell erednie. (128. old.)

Tehát: A pénz tőkévé változását az árucsere immanens törvényei alapján kell kifejteni, úgy, hogy egyenértékek cseréje a kiindulópont. Pénztulajdonosunknak, aki még csak tőkés hernyója, az árukat értékükön kell vásárolnia, értékükön kell eladnia és a folyamat végén mégis több értéket kell kihúznia, mint amennyit beledobott. Lepkévé bontakozásának a forgalom területén és nem a forgalom területén kell végbemennie. Ezek a probléma feltételei. Hic Rhodus, hic salta[78]! (129. old.)

III. A munkaerő vétele és eladása

Annak a pénznek az értékváltozása, amelynek tőkévé kell változnia, nem következhetik be magán ezen a pénzen, mert az a vételben csak realizálja az áru árát és másrészt, amíg *pénz marad*, nem változtatja értéknagyságát s az eladásban szintúgy csupán átváltoztatja az árut természeti formájából pénzformájába. A változásnak tehát a *P–Á–P áruján* kell végbemennie; de nem *csereértékében*, hiszen egyenértékeket cserélnek, hanem csakis *használati értékéből mint olyanból* eredhet, vagyis az áru *elhasználásából* eredhet a változás. Ehhez olyan áru szükséges, *amelynek használati értéke azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy csereérték forrása* – és ilyen létezik: **a munkaerő.** (130. old.)

Hogy azonban a pénztulajdonos a munkaerőt mint *árut* a piacon készentalálja, ahhoz az kell, hogy saját birtokosa eladja, tehát, hogy **szabad** munkaerő legyen. Minthogy mindketten, vevő és eladó, mint szerződő felek *jogilag egyenlő* személyek, szükséges, hogy a munkaerőt csak *időlegesen* adják el, mert ha en bloc* eladják, az eladó nem eladó többé, hanem maga is áruvá válik. Szükséges továbbá, hogy a munkaerő birtokosa, ahelyett hogy *árukat* adhatna el, amelyekben munkája tárgyiasult, inkább olyan helyzetben legyen, hogy **magát a munkaerejét** legyen kénytelen **áruként** leadni. (131. old.)

* – egészében, teljesen - *Szerk.*

Ahhoz tehát, hogy pénzét tőkévé változtathassa, a pénztulajdonosnak az árupiacon készen kell találnia a *szabad* munkást, aki szabad abban a kettős értelemben, hogy szabad személyként rendelkezik munkaerejével mint a *maga* árujával, s hogy másrészt nincs *más* eladható áruja, mentes és szabad minden *dologtól*, amely munkaereje megvalósításához szükséges. (132. old.)

Mellékesen megjegyezve, a pénztulajdonos és a munkaerőtulajdonos közötti viszony nem természeti, vagy minden korban közös társadalmi viszony, hanem történelmi, sok gazdasági forradalom terméke. Az eddigiek során szemügyre vett gazdasági kategóriák is magukon viselik történelmi bélyegüket. Hogy a termék áruvá váljék, ehhez az szükséges, hogy azt többé ne közvetlen létfenntartási eszközként termeljék. A termékek zöme csak *egy meghatározott termelési módon, a tőkés termelési módon belül* ölthet áruformát, bár árutermelés és forgalom már ott is lehetséges, ahol a termékek zöme soha nem válik áruvá. A pénz ugyancsak minden korszakban létezhet, amely az áruforgalom bizonyos fejlettségét elérte; a pénz különös formái, a puszta egyenértéktől a világpénzig, a fejlődés különböző fokait előfeltételezik, ennek ellenére igen gyengén fejlett áruforgalom valamennyit létrehozhatja. Ezzel szemben *tőke* csak a fenti feltétel mellett jön létre, és ez az egy feltétel világtörténelmet zár magába. (133. old.)

A munkaerőnek csereértéke van, amelyet, mint minden más áruét, a termeléséhez, tehát újratermeléséhez is szükséges munkaidő határoz meg. A munkaerő értéke a birtokosa fenntartásához, mégpedig normális munkaképes állapotban való fenntartásához szükséges létfenntartási eszközök értéke. Ez függ az *éghajlattól*, a *természeti feltételektől* stb., valamint a minden egyes országban *történelmileg* adott standard of life-tól*. Ezek változnak, de meghatározott országban és meghatározott korban *adottak*. Továbbá magában foglalja ez a *pótemberek*, azaz a *gyermekek* létfenntartási eszközeit is, úgyhogy a sajátságos árutulajdonosok e fajtája megörökül. Továbbá, tanult munkánál, magában foglalja a *kiképzési* költségeket. (135. old.)

A munkaerő értékének minimális határa *a fizikailag nélkülözhetetlen létfenntartási eszközök* értéke. Ha a munkaerő ára erre a minimumra süllyed, akkor *értéke* alá süllyed, mert ez az érték a munkaerő *normális*, nem elsatnyult minőségét előfeltételezi. (136. old.)

A munka természete magában foglalja azt, hogy a munkaerőt csak a szerződés megkötése *után* használják el, és minthogy az ilyen áruknál a

* – életszínvonaltól – *Szerk.*

pénz többnyire *fizetési eszköz*, minden országban, amelyben tőkés termelési mód van, csak azután fizetik meg, hogy a munkát *elvégezte*. Mindenütt tehát *a munkás hitelez a tőkésnek*. (137–138. old.)

A munkaerő elfogyasztásának a folyamata egyúttal *áru és értéktöbblet termelésének a folyamata* és ez az elfogyasztás a forgalom területén kívül történik. (140. old.)

HARMADIK FEJEZET

Az abszolút értéktöbblet termelése

I. Munkafolyamat és értékesítési folyamat

A munkaerőt vevője úgy fogyasztja el, hogy eladóját dolgoztatja. Ez a munka ahhoz, hogy árut jelenítsen meg, mindenekelőtt használati értéket jelenít meg és ebben a tulajdonságában független a tőkés és a munkás közötti sajátos viszonytól. A munkafolyamatnak mint olyannak leírása. (141–149. old.)

A tőkés alapon végbemenő munkafolyamatnak két sajátságossága van: 1. a munkás a tőkés ellenőrzése alatt dolgozik, 2. a termék a tőkés tulajdona, mert a munkafolyamat most két, a tőkés által megvásárolt *dolog*: a munkaerő és a termelési eszközök közötti folyamat. (150. old.)

A tőkés azonban nem azt kívánja, hogy a használati értéket *önmagáért* termeljék, hanem csak mint a csereérték és sajátlag az *értéktöbblet* hordozóját. A munka e feltétel mellett – amikor az áru a használati érték és csereérték egysége volt – *a termelési folyamat és az értékképzési folyamat egységévé* válik. (151. old.)

Tehát a termékben tárgyiasult munkamennyiséget kell megvizsgálnunk.

Vegyük például a fonalat. Tegyük fel, hogy előállításához szükséges 10 font gyapot, mondjuk 10 shilling, és a munkaeszközök, amelyeknek a fonáshoz szükséges kopása – itt röviden orsórésznek nevezzük – 2 shillingnyi orsót képvisel. Így a termékben 12 shilling rejlik termelési eszközök fejében, ti. amennyiben 1. a termék *valóságos használati értékké*, itt fonallá vált és 2. amennyiben ezekben a munkaeszközökben csak a társadalmilag szükséges munkaidő volt képviselve. Mennyit tesz hozzá a fonómunka?

Itt tehát a munkafolyamatot egészen más oldalról nézzük. A termék értékében a gyapottermesztés, az orsókészítés és a fonás stb. munkája mint összemérhető részek – minőségileg egyenlővé téve mint általános emberileg szükséges *értékképző* munka –, tehát pusztán mennyiségileg különböztetendők meg és éppen ezért *mennyiségileg összehasonlíthatók* az időtartam

révén. Előfeltételezzük, hogy ez *társadalmilag szükséges* munkaidő, mert csak ez értékképző.

Tegyük fel, hogy a munkaerő napi értéke = 3 shilling és hogy ez 6 munkaórát képvisel, hogy óránként 1 $^{2}/_{3}$ font fonalat készítenek, tehát 6 óra alatt 10 font gyapotból 10 font fonalat (mint fent), akkor 6 óra alatt 3 shillingnyi értéket tettek hozzá és a termék 15 shilling értékű (10 sh. + 2 sh. + 3 sh.), vagyis a fonal fontja 1 shilling 6 penny.

De itt nincs értéktöbblet. Ezzel a tőkés nem mehet semmire.

(Vulgáris gazdaságtani hazugságok.) (157. old.)

Feltételeztük, hogy a munkaerő napi értéke 3 shilling - mert benne egy fél munkanap, vagyis 6 óra tárgyiasult. *De az, hogy a munkás 24 órai fenntartására fél munkanap szükséges, semmiképpen* sem akadályozza meg őt abban, hogy *egész napot dolgozzék*. A munkaerő *értéke* és *értékesítése* két különböző nagyság. *Hasznos* tulajdonsága csupán conditio sine qua non* volt, a döntő azonban a munkaerő *sajátos* használati értéke volt, az, hogy a *sajátjánál nagyobb csereérték forrása*. (159. old.)

A munkás tehát 12 órát dolgozik, 20 font gyapotot fon fel, - 20 shilling, és 4 shilling az orsó, munkája pedig 3 shillingbe kerül = 27 shilling. De a termékben ez tárgyiasul: 4 munkanap orsó és gyapot, 1 munkanap a fonómunkásé = 5 nap; ez 6 shillingjével - *a termék értéke, 30 shilling. Itt 3 shillingnyi értéktöbblet van: pénz átváltozott tőkévé.* (160. old.) A probléma minden feltétele teljesült. (Részletek 160. old.)

A munkafolyamat mint értékképzési folyamat *értékesítési folyamattá* válik, mihelyt azon a ponton *túl meghosszabbítják*, amelyen egyszerű *egyenértékét* szolgáltatja a munkaerő megfizetett értékének.

Az értékképzési folyamat az egyszerű munkafolyamattól abban különbözik, hogy az utóbbit *minőségileg*, az előbbit *mennyiségileg* vizsgáljuk, éspedig csak amennyiben társadalmilag szükséges munkaidőt tartalmaz. (161. old.) Részletek. (162. old.)

A termelési folyamat mint a munkafolyamat és az *értékképzési* folyamat egysége *áruk termelése*, mint a munkafolyamat és az *értékesítési* folyamat egysége *tőkés árutermelési folyamat*. (163. old.)

Az összetett munka visszavezetése egyszerű munkára. (163–165. old.)

* – elengedhetetlen feltétel – *Szerk.*

II. Állandó és változó tőke

A munkafolyamat *új* értéket tesz hozzá a munkatárgyhoz, ugyanakkor pedig a munkatárgy értékét *átviszi* a termékre, tehát fenntartja új érték puszta hozzátételével. Ezt a kettős eredményt így éri el: a munka *sajátos hasznos, minőségi jellege* egy használati értéket más használati értékké változtat át és *ezáltal fenntartja az értéket*; a munka *értékképző, elvont általános mennyiségi jellege* pedig *hozzátesz értéket.* (166. old.)

Tegyük fel pl., hogy a fonómunka termelékenysége meghatszorozódik. Mint *hasznos* (minőségi) munka ugyanannyi idő alatt hatszor annyi munkaeszközt *tart fenn.* De csupán ugyanannyi *új* értéket tesz hozzá mint addig, vagyis minden font fonalban a hozzátett új érték csak $^1/_6$-a a korábbinak. Mint *értékképző* munka nem végez többet, mint azelőtt. (167. old.) Fordított az eset, ha a fonómunka termelékenysége változatlan marad, de a munkaeszköz értéke emelkedik. (168. old.)

A munkaeszköz a terméknek csak *azt* az értéket adja át, amelyet *maga elveszít.* (169. old.) Ez különböző mértékben történik. A szenet, lubricantst* stb. teljesen elfogyasztják. A nyersanyagok új formát öltenek. A szerszámok, gépek stb. csak lassan és részletenként adnak át értéket, és a kopást tapasztalat szerint számítják ki. (169–170. old.) Emellett a szerszám mégis folyton a maga *egészében* van a munkafolyamatban. Itt tehát ugyanaz a szerszám a *munkafolyamatban egészében,* de az *értékesítési folyamatban* csak részben számít, úgyhogy a két folyamat különbsége itt tárgyi tényezőkön tükröződik vissza. (171. old.) Megfordítva, az a nyersanyag, amely hulladékot képez, egészében belekerül az értékesítési folyamatba, a munkafolyamatba pedig [csak részben], mivel a hulladék levonásával jelenik meg a termékben. (171. old.)

De a munkaeszköz semmilyen esetben sem adhat át *több* csereértéket, mint amennyivel maga rendelkezett – a munkafolyamatban csak mint használati érték szolgál és ezért csak azt a csereértéket adhatja át, amellyel már azelőtt rendelkezett. (172. old.)

Ez az értékfenntartás a tőkésnek sokat ér és nem kerül neki semmibe. (173–174. old.)

De a fenntartott érték *csak újra megjelenik,* megvolt azelőtt, és csak a munkafolyamat *tesz hozzá új értéket.* Mégpedig a tőkés termelésben *értéktöbbletet, a termék értékének többletét az elfogyasztott termékképzők* (termelési eszközök és munkaerő) *értéke felett.* (175–176. old.)

---

* – kenőanyagokat – *Szerk.*

Ezzel ábrázoltuk azokat a létezési formákat, amelyeket az eredeti tőkeérték magára ölt, amikor pénzformáját leveti és átváltozik a munkafolyamat tényezőivé: 1. *munkaeszközök* vásárlásával és 2. *munkaerő* vásárlásával.

A munkaeszközökbe fektetett tőke tehát *nem* változtatja értékének nagyságát a termelési folyamatban, *állandó tőkének* nevezzük.

A munkaerőbe fektetett része *megváltoztatja* értékét és termeli: 1. *saját* értékét és 2. *értéktöbbletet* – változó tőke. (176. old.)

(A tőke csupán a speciálisan adott termelési folyamatra vonatkoztatva *állandó*, abban nem változik; hol több, hol kevesebb munkaeszközből állhat, a megvásárolt munkaeszközök értéke emelkedhet vagy eshet, de ez nem érinti a termelési folyamathoz való viszonyukat. (177. old.) Éppígy változhat az a százalékarány is, amelyben egy adott tőke állandó és változó részre oszlik, de minden adott esetben a c marad állandó és a v változó. (178. old.))

III. Az értéktöbblet rátája

$C = 500$ font sterling $= \overset{c}{410} + \overset{v}{90}$. A munkafolyamat végén, amelyben v egyszer munkaerővé alakult át, ezt kapjuk: $\overset{c}{410} + \overset{v}{90} + \overset{m}{90} = 590$. Tegyük fel, hogy c 312 nyersanyagból, 44 segédanyagból és 54 gépkopásból áll = 410. Az *egész* gépi berendezés értéke azonban legyen 1054. Ha ezt *egészében* számításba vesszük, akkor c mindkét oldalon 1410 lenne; az értéktöbblet maradna ezután is, mint eddig, 90. (179. old.)

Minthogy c értéke a termékben csak *újra megjelenik*, a kapott *termékérték* különbözik a folyamatban kapott *értékterméktől*, ez utóbbi tehát nem $= c+v+m$, hanem $= v+m$. Az értékesítési folyamat szempontjából tehát c nagysága közömbös, vagyis $c = 0$. (180. old.) Ez történik gyakorlatilag is, mihelyt figyelmen kívül hagyjuk a számítás kereskedői módját, pl. valamely ország iparából származó nyereségének kiszámításánál, amikor is a behozott nyersanyagot levonják. (181. old.) Az értéktöbbletnek az össztőkéhez való arányáról a szükségest a III. könyv tartalmazza.

Tehát: az értéktöbblet rátája $= m : v$, a fenti példában $90 : 90 = 100\%$.

Az a munkaidő, amelyben a munkás újratermeli munkaerejének értékét – tőkés vagy más viszonyok között –, *szükséges* munka, ami ezen felül van, ami értéktöbbletet képez a tőkésnek, *többletmunka*. (183–184. old.) Az értéktöbblet megalvadt többletmunka, és csak az a *forma*, amelyben ezt a többletmunkát *kisajtolják*, különbözteti meg a különböző társadalmi alakulatokat.

Példa arra, mennyire téves c-t is beszámítani (185–196. old.) (*Senior*). A szükséges munka és a többletmunka összege = a *munkanap*.

IV. A munkanap

A *szükséges* munkaidő *adott*. A *többlet*munka *változó*, de bizonyos határokon belül. Soha nem lehet = 0, hisz különben megszűnik a tőkés termelés. Fizikai okokból soha nem érheti el a 24 órát, azonkívül a maximális határt állandóan befolyásolják még erkölcsi okok. Ezek a korlátok azonban igen rugalmasak. — A gazdasági követelmény az, hogy a munkanap ne legyen hosszabb, mint ami a munkást csak normálisan koptatja el. De mi a *normális*? Antinómia van itt, és csak az erőszak dönthet. Ezért folyik a harc a munkásosztály és a tőkésosztály között a *normálmunkanapért*. (198–202. old.)

Többletmunka korábbi társadalmi korszakokban. Amíg a csereérték nem fontosabb a használati értéknél, a többletmunka enyhébb, pl. az ókorban: csak ott, ahol közvetlenül csereértéket — aranyat és ezüstöt termeltek, volt szörnyű többletmunka. (203. old.) Ugyanúgy az amerikai rabszolgaállamokban, amíg nem termeltek gyapottömegeket exportra. Ugyanúgy a robotmunka pl. Romániában.

A robotmunka a legjobb eszköz a tőkés kizsákmányolással való összehasonlításra, mert az előbbi a többletmunkát mint külön elvégzendő munkaidőt rögzíti és tünteti fel. Havasalföld Règlement organique-ja.[209] (204–206. old.)

Ahogy ez pozitív kifejezése a többletmunkára irányuló farkasétvágynak, az angol *Factory Actek* negatív kifejezései ennek.

A Factory Actek. Az 1850-es (207. old.). $10^1/_2$ óra, szombaton $7^1/_2$ = heti 60 óra. A gyárosok profitja a törvény kijátszása által. (208–211. old.)

Kizsákmányolás a *nem korlátozott* vagy csak később korlátozott ágakban: *csipkegyártás* (212. old.), *fazekasság* (213. old.), *gyufa* (214. old.), *tapéta* (214–217. old.), *pékipar* (217–222. old.), *vasutasok* (223. old.), *varrónők* (223–225. old.), *kovácsok* (226. old.), *nappali és éjjeli műszakosok*: a) *kohászat és fémipar* (227–236. old.)

Ezek a tények bizonyítják, hogy a tőke a munkásban nem lát mást, mint *munkaerőt*, akinek egész ideje munkaidő, amennyire csak ez pillanatnyilag lehetséges; hogy a munkaerő élettartama a tőkés számára közömbös. (236–238. old.) De vajon nem magának a tőkésnek az érdeke ellen való ez? Hogyan áll a dolog a gyorsan elkopottak pótlásával? — Az Egyesült Államok belsejében a szervezett rabszolgakereskedelem gazdasági elvvé emelte a rab-

szolgák gyors elkoptatását, ugyanúgy Európában a mezőgazdasági körzetekből stb. való munkásutánpótlás (239. old.). Poorhouse-supply* (240. old.). A tőkés csak a mindig rendelkezésére álló túlnépességet látja és elkoptatja azt. Hogy a faj tönkremegy — après moi le déluge**. A *tőke nincs tekintettel a munkás egészségére és élettartamára, hacsak a társadalom nem kényszeríti rá, hogy tekintettel legyen . . . és a szabad konkurrencia a tőkés termelés benső törvényeit az egyes tőkéssel szemben mint külső kényszertörvényt érvényesíti.* (243. old.)

Egy normálmunkanap megállapítása *a tőkés és a munkás között sok száz éven át folyó harcnak az eredménye.*

Eleinte azért hozták a törvényeket, hogy a munkaidőt *felemeljék*, most azért, hogy leszállítsák. (244. old.) Az első „Statute of Labourers" 23. Edward III. 1349.*** azzal az ürüggyel, hogy a pestis annyira megtizedelte a lakosságot, hogy mindenkinek többet kell dolgoznia. Ezért törvényileg megállapították a munkabér maximumát és a munkanap határát. 1496-ban, VII. Henrik alatt, a mezőgazdasági munkások és valamennyi kézműves (artificer) munkanapjának nyáron — márciustól szeptemberig — reggel 5 órától este 7–8 óráig kellett volna tartania, 1 órás, $1^1/_2$ órás és $^1/_2$ órás = összesen 3 órás megszakítással. Télen reggel 5 órától besötétedésig. Ezt a statútumot soha nem vitték keresztül szigorúan. — A XVIII. században a tőkének még nem állott rendelkezésére (a mezőgazdasági munkásokat kivéve) az *egész* heti munka. Lásd a kor vitáját. (248–251. old.) Csak a nagyiparral sikerült ez és még több is, a nagyipar lerombolt *minden* korlátot és a legszemérmetlenebbül kizsákmányolta a munkást. A proletariátus, mihelyt ismét feleszmélt, ellenállt. Az 1802 és 1833 között hozott 5 törvény névleges maradt, mert nem voltak felügyelők. Csak az 1833-as törvény teremtett a 4 textil-iparágban normálmunkanapot: reggel 5.30-tól este 8.30-ig; ezen időn belül a 13–18 év közötti fiatal személyeket csak 12 órán át volt szabad foglalkoztatni, $1^1/_2$ óra szünettel. 9–13 éves gyermekeket csak 8 órán át, és a gyermekek és fiatal személyek éjjeli munkája tilos. (253–255. old.)

Relais-rendszer° és a vele való visszaélés a törvény kijátszására. (256. old.) Végre az 1844. évi törvény, amely a *nőket korra való tekintet nélkül* a fiatal személyekkel egyenlővé teszi, a gyermekek munkaidejét $6^1/_2$ órában állapítja meg és megzabolázza a relais-rendszert. Ezzel szemben most *8 éves kortól*

---

* – Szegényházakból való utánpótlás – *Szerk.*

** – utánam az özönvíz – *Szerk.*

*** – „munkás-statútum", III. Edward uralkodásának 23. esztendejéből, 1349-ből – *Szerk.*

° – *Váltási rendszer – Szerk.*

engedélyezte a gyermekmunkát. – Végül 1847-ben meghozzák a *tízórás törvényt* a nők és fiatal személyek számára. (259. old.) A tőkések kísérletei ez ellen. (260–268. old.) Az 1847-es törvény egy hézaga azután az 1850. évi kompromisszumos törvényhez vezetett (269. old.), amely a fiatal személyek és nők munkanapját 5 napra $10^1/_2$, 1 napra $7^1/_2$ = heti 60 órában állapította meg, mégpedig *reggel 6 és este 6 óra között*. Máskülönben az 1847-es törvény a gyermekekre vonatkozóan érvényben maradt. – Kivétel a selyemipar, lásd 270. old. – 1853-ban a *gyermekek* munkaidejét is reggel 6 és este 6 óra közé korlátozzák. (272. old.)

A „Printworks' Act"* – 1845, szinte semmit sem korlátoz. Gyermekek és nők 16 órát dolgozhatnak!

Fehérítőüzemek és festödék 1860, csipkegyárak 1861, fazekasüzemek és sok más ág 1863 (ezek a gyári törvény hatálya alá kerültek, a szabad levegőn történő fehérítésre és a pékségre külön törvényeket hoztak ugyanabban az évben). (274. old.)

A nagyipar teremti tehát meg először a munkaidő korlátozásának szükségletét, később azonban kiderül, hogy ugyanez a túldolgoztatás fokozatosan valamennyi többi ágat is hatalmába kerítette. (277. old.)

Továbbá a történelem megmutatja, hogy – kivált a női és gyermekmunka bevezetése óta – az *egyes* „szabad" munkás a tőkéssel szemben védtelen és alulmarad, úgyhogy ennek következtében kibontakozik a munkások és tőkések közötti osztályharc. (278. old.)

Franciaországban csak 1848-ban születik meg a 12 órás törvény minden életkorra és munkaágra. (Lásd azonban a 253. old. jegyzetét a gyermekmunkáról hozott 1841. évi francia törvényről; ezt csak 1853-ban hajtották valóban végre és akkor is csupán a Département du Nord-ban.) Belgiumban teljes „munkaszabadság"! Amerikában a 8 órás mozgalom. (279. old.)

A munkás tehát egészen másképp jön ki a termelési folyamatból, mint ahogyan oda belépett. A munkaszerződés nem *szabadon cselekvő* valakinek az aktusa volt, az idő, amelyre *szabadságában áll* munkáját eladni, olyan idő, amelyre *kénytelen* azt eladni és csak a munkások *tömeges* ellenállása vív ki számukra *állami törvényt*, amely őket magukat megakadályozza abban, hogy a tőkével kötött önkéntes szerződéssel halálra és rabszolgaságra adják el magukat és ivadékaikat. Az elidegeníthetetlen emberi jogok pompázatos listája helyébe a gyári törvény szerény Magna Chartája lép. (280–281. old.)

---

* – kartonnyomó üzemekről szóló törvény – *Szerk.*

V. Az értéktöbblet rátája és tömege

Az értéktöbblet *rátájával* egyúttal adva van a *tömege* is. Ha *egy* munkaerő napi értéke 3 shilling – és az értéktöbblet rátája 100%, akkor napi tömege = 3 shilling egy munkásnál.

1. Minthogy a *változó tőke* az egy tőkés által egyidejűleg alkalmazott *valamennyi* munkaerő értékének a pénzkifejezése, az általuk termelt értéktöbblet *tömege* = a változó tőke, szorozva az értéktöbblet rátájával. Mindkét tényező változhat s ebből különböző kombinációk keletkezhetnek. Az értéktöbblet *tömege* még a változó tőke csökkenése esetén is növekedhet, ha a ráta emelkedik, tehát a munkanapot *meghosszabbítják*. (282. old.)

2. Az értéktöbbletráta ezen emelkedésének *abszolút korlátja* az, hogy a munkanapot soha nem lehet teljes 24 órára meghosszabbítani, *egy* munkás napi termelésének összértéke tehát *sohasem* lehet = 24 munkaóra értékével. Változó tőkét tehát csak *e határokon belül* lehet a munka fokozott kizsákmányolásával pótolni, hogy *egyazon* tömegű értéktöbbletet kapjanak. Ez fontos különböző olyan jelenségek megmagyarázásához, amelyek a tőke ama ellentmondó tendenciájából keletkeznek, hogy: 1. a változó tőkét és a foglalkoztatott munkások számát *csökkentse* és 2. mégis a lehető legnagyobb értéktöbblet-tömeget termelje. (283–284. old.)

3. A különböző tőkék által termelt érték- és értéktöbblet-tömegek a munkaerő adott értéke és egyenlő kizsákmányolási foka esetén *egyenes arányban vannak e tőkék változó alkatrészének nagyságával*. (285. old.) Ez látszólag minden ténynek ellentmond.

Adott társadalom és adott munkanap esetén az értéktöbbletet csak a munkások számának, azaz a népességnek gyarapításával lehet gyarapítani, adott munkáslétszám esetén pedig csak a munkanap meghosszabbításával. Ez azonban csak az *abszolút* értéktöbbletre érvényes.

Most kitűnik, hogy nem *minden* pénzösszeget lehet tőkévé változtatni, hogy létezik egy minimum: *egyetlen* munkaerő és a szükséges munkaeszközök költségára. Ahhoz, hogy *maga* a tőkés munkás módjára élhessen, 50% értéktöbbletrátánál már két munkást kellene foglalkoztatnia és akkor még semmit sem tenne félre. Nyolc munkás foglalkoztatásánál is még mindig kismester. Ezért a középkorban az egy mester által tartható legények számának korlátozásával erőszakosan megakadályozták az embereket, hogy kézművesmesterekből tőkésekké változzanak át. A vagyonnak az a minimuma, amely ahhoz szükséges, hogy valódi tőkéssé váljék valaki, a különböző időszakok és üzleti ágak szerint változik. (288. old.)

A tőke a *munka fölötti parancsnoklássá* fejlődött és gondoskodik arról, hogy rendesen és intenzíven dolgozzanak. Továbbá arra *kényszeríti* a munkásokat, hogy több munkát végezzenek, mint amennyi eltartásukra szükséges, és értéktöbblet kiszipolyozása tekintetében minden korábbi, *közvetlen* kényszermunkán nyugvó termelési rendszert felülmúl.

A tőke a munkát az adott technikai feltételekkel vette át és azokat eleinte nem változtatja meg. Ezért ha a termelési folyamatot mint *munkafolyamatot* vesszük szemügyre, akkor a munkás a termelési eszközökhöz nem mint tőkéhez, hanem mint saját célszerű tevékenységének eszközeihez viszonylik. Ha azonban mint *értékesítési* folyamatot vesszük szemügyre, más a helyzet. A termelési eszközök *idegen munka felszívásának* eszközeivé válnak. *Már nem a munkás alkalmazza a termelési eszközöket, hanem a termelési eszközök alkalmazzák a munkást.* (289. old.) Ahelyett hogy *a munkás* fogyasztaná el . . . a termelési eszközöket, *ezek fogyasztják el őt* saját életfolyamatuk erjesztőjeként, a tőke életfolyamata pedig csak *önmagát értékesítő értékként* való mozgásában áll . . . A pénz puszta átváltozása . . . termelési eszközökké ez utóbbiakat *idegen munkára és többletmunkára jogcímet* adó és arra kényszerítő tényezővé változtatja át.

NEGYEDIK FEJEZET

A relatív értéktöbblet termelése

1. A relatív értéktöbblet fogalma

Adott munkanap esetén a többletmunkát csak a *szükséges* munka csökkentésével lehet növelni, ez azonban – a munkabérnek az érték alá való leszorítását figyelmen kívül hagyva – csak a munka[erő] értékének, tehát a szükséges létfenntartási eszközök árának csökkentésével érhető el. (291–293. old.) Ezt viszont csak a *munka termelőerejének fokozásával, magának a termelési módnak a forradalmasításával* lehet elérni.

A munkanap meghosszabbítása révén termelt értéktöbblet *abszolút*, a szükséges munkaidő megrövidítése révén termelt pedig *relatív* értéktöbblet. (295. old.)

Ahhoz, hogy a munka[erő] értékét csökkentse, a termelőerő fokozódásának olyan iparágakat kell megragadnia, amelyeknek termékei a munkaerő értékét meghatározzák – szokásos létfenntartási eszközök és ezek pótlékai, nyersanyagai stb. Annak bizonyítása, hogy a konkurrencia következtében a fokozódott termelőerő az áruk alacsony árában jelenik meg. (296–299. old.)

Az áru *értéke fordított arányban* áll a munka termelőerejével és ugyanúgy a *munkaerő értéke* is, hiszen áruértékek határozzák meg. Ezzel szemben a *relatív értéktöbblet egyenes arányban* áll a munka termelőerejével. (299. old.)

A tőkést nem érdekli az áru *abszolút* értéke, hanem csak a benne rejlő *értéktöbblet*. Az értéktöbblet realizálása magában foglalja az előlegezett érték pótlását. Minthogy a 299. old. szerint ugyanaz a folyamat – a termelőerő fokozódása – az áruk értékét csökkenti és a bennük foglalt értéktöbbletet növeli, érthető, hogy a tőkés, aki csak a csereérték termelésével törődik, miért igyekszik állandóan csökkenteni az áruk csereértékét. V. ö. Quesnay. (300. old.)

A termelőerő fejlesztése révén való munkamegtakarítás a tőkés termelésben tehát egyáltalában nem a munkanap megrövidítését célozza. Ezt még *meg* is *hosszabbíthatják*. Ezért az olyan vágású közgazdászoknál, mint

MacCulloch, Ure, Senior és tutti quanti*, az egyik oldalon azt olvashatjuk, *hogy a munkás a tőkének a termelőerők fejlesztéséért hálával tartozik*, a következő oldalon pedig azt, hogy *ezt a hálát azzal kell kimutatnia, hogy 10 óra helyett a jövőben 15 órát dolgozik*. A termelőerők e fejlesztése csak azt célozza, hogy a *szükséges munkát* megrövidítse és a tőkés számára végzett munkát meghosszabbítsa. (301. old.)

II. Kooperáció

Mint láttuk (288. old.), a tőkés termeléshez olyan egyéni tőke szükséges, amely elég nagy ahhoz, hogy nagyobb számú munkást foglalkoztasson egyidejűleg; csak amikor ő maga egészen mentesül a munkától, válik a munkáltató teljesen tőkéssé. Nagyobb számú munkás működése egyazon időben, egyazon munkamezőn, egyazon árufajta termelése céljából, egyazon tőkés parancsnoksága alatt, – ez alkotja *történelmileg és fogalmilag a tőkés termelés kiindulópontját*. (302. old.)

A különbség tehát először csupán *mennyiségi* a korábbi állapottal szemben, amikor egy munkáltató *kevesebb* munkást foglalkoztatott. De mégis mindjárt van egy módosulás. Már a munkások nagyobb száma biztosítja azt, hogy alkalmazójuk *valóban átlagmunkát* kap, nem úgy, mint a kismesternél, akinek azért mégis a munka átlagértékét kell fizetnie; a kisüzemben az egyenlőtlenségek a társadalom szempontjából kiegyenlítődnek, az egyes mester szempontjából nem. Az *értékesítés törvénye* tehát csak akkor realizálódik teljesen az egyes termelő számára, amikor az *mint tőkés* termel, sok munkást alkalmaz egyidejűleg, tehát *eleve társadalmi átlagmunkát* hoz mozgásba. (303–304. old.)

Továbbá pedig: a termelési eszközök gazdaságossága már csak a nagyüzem révén is – az állandó tőke-részek kevesebb értéket adnak át a terméknek –, ami csakis abból fakad, hogy sok ember munkafolyamatában közösen fogyasztják el ezeket. A munka*eszközök* ilymódon társadalmi jelleget szereznek, mielőtt azt maga a munka*folyamat* megszerezné (eddig egynemű folyamatok puszta egymásmellettisége). (305. old.)

A termelési eszközök gazdaságosságát itt csak annyiban kell szemügyre vennünk, hogy olcsóbbá tesz árukat és ezáltal *csökkenti a munka[erő] értékét*. Azt, hogy mennyire változtatja meg az értéktöbbletnek az előlegezett *össztőkéhez* ($c+v$) való viszonyát, csak a III. könyvben kell szemügyre vennünk. Ez a szétszakítás teljesen megfelel a tőkés termelés szellemének; minthogy

* – ahányan csak vannak – *Szerk.*

itt a munkafeltételek önállóan szembekerülnek a munkással, gazdaságosságuk is különleges műveletként jelenik meg, amely nem tartozik a munkásra és ezért el van választva azoktól a módszerektől, amelyek a tőke által elfogyasztott munkaerő termelékenységét fokozzák.

A munkának azt a formáját, mikor ugyanabban a termelési folyamatban vagy összefüggő termelési folyamatokban sok ember tervszerűen együtt dolgozik és együttműködik, kooperációnak hívják. (306. old.) (Concours de forces.* Destutt de Tracy.)

Az egyes munkások mechanikai erő-összege lényegesen különbözik attól a mechanikai *erőpotenciától*, amely akkor fejlődik ki, ha sok kéz *működik össze* egyidejűleg egyazon osztatlan műveletben (teher emelése stb.). A kooperáció eleve olyan termelőerőt hoz létre, amely önmagában *tömegerő*.

Továbbá a legtöbb termelőmunkánál a *puszta társadalmi érintkezés versengést* idéz elő, amely fokozza az egyesek egyéni teljesítőképességét, úgyhogy 12 munkás együtt a 144 órás közös munkanap alatt nagyobb terméket szolgáltat, mint 12 munkás 12 különválasztott, vagy 1 munkás 12 egymásutáni munkanapon. (307. old.)

Ámbár sokan készítik ugyanazt vagy egyenlő fajtát, mégis mindegyiknek az egyéni munkája a munkafolyamat más-más szakaszát képviselheti (emberek lánca, akik valamit adogatnak egymásnak), amikor is a kooperáció megint munkát takarít meg. Éppígy, ha valamely építkezést több oldalról egyszerre kezdenek meg. A kombinált munkásnak vagy összmunkásnak elölhátul van szeme meg keze, és bizonyos fokig mindenütt jelenvaló. (308. old.)

Bonyolult munkafolyamatoknál a kooperáció lehetővé teszi, hogy a külön folyamatokat elosszák, egyidejűleg végezzék el, és ezáltal az össztermék előállításának munkaidejét megrövidítsék. (308. old.)

Sok termelési ágban vannak *kritikus pillanatok*, amikor sok munkás szükséges (aratás, heringfogás stb.). Itt csak a kooperáció segít. (309. old.)

A kooperáció egyrészt *kiterjeszti* a termelés mezejét, és ezért szükséglet olyan munkáknál, ahol a munka mezejének nagy a térbeli összefüggése (lecsapolás, útépítés stb., gátépítés), másrészt a munkások egy helyiségbe való összpontosításával *szűkíti* azt és ezáltal költséget takarít meg. (310. old.)

Mindezekben a formákban a kooperáció, a kombinált munkanap sajátos termelőereje a munka társadalmi termelőereje. E termelőerő magából a kooperációból fakad. A másokkal való tervszerű együttműködésben a munkás leveti egyéni korlátait és kifejleszti nembeli képességét.

Mármost bérmunkások csak akkor működhetnek össze, ha őket *ugyanaz*

* – Az erők összműködése, illetve versengése. – *Szerk.*

a tőkés egyidejűleg alkalmazza, fizeti és ellátja munkaeszközökkel. A kooperáció mértéke tehát attól függ, hogy *egy tőkésnek mennyi tőkéje van.* Az a feltétel, hogy bizonyos nagyságú tőke kell ahhoz, hogy a tulajdonost tőkéssé tegye – most *anyagi* feltételévé válik annak, hogy a sok szétforgácsolt és egymástól független egyéni munkát egy kombinált társadalmi munkafolyamattá lehessen átváltoztatni.

Ugyanígy a tőkének a munka feletti *parancsnoklása*, amely eddig csak formális következménye volt a tőkés és munkás viszonyának, most magának a munkafolyamatnak *szükségszerű feltételévé* válik; a tőkés éppen a kombinációt képviseli a munkafolyamatban. A munkafolyamat *vezetése* a kooperációban a *tőke funkciójává* lesz, és mint ilyen sajátos jellemvonásokra tesz szert. (312. old.)

A tőkés termelés céljának (a tőke lehető legnagyobb önértékesítésének) megfelelően ez a vezetés egyszersmind egy társadalmi munkafolyamat lehető legnagyobb kizsákmányolásának funkciója, s ezért a kizsákmányolók és kizsákmányoltak között elkerülhetetlen antagonizmus szabja meg. Továbbá ez a vezetés a munkaeszközök helyes felhasználásának ellenőrzése. Végül az egyes munkások funkcióinak összefüggése *rajtuk kívül*, a tőkében van, úgyhogy saját egységük mint a *tőkés tekintélye*, mint idegen akarat lép velük szembe. Ilymódon a tőkés vezetés *kettős jellegű* (1. termék előállítására szolgáló társadalmi munkafolyamat, 2. a tőke értékesítési folyamata), és formájában *zsarnoki*. E zsarnokság most kifejleszti sajátságos formáit: a tőkés, aki csak az imént mentesült magától a munkától, most az alsóbb felügyeletet a tisztek és altisztek szervezett bandájára ruházza át, akik maguk is a tőke bérmunkásai. A közgazdászok e felügyelet költségeit a *rabszolgaságnál* a faux frais-hez* számítják, a tőkés termelésnél pedig a vezetést, amennyiben azt a kizsákmányolás szabja meg, egyenesen azonosítják ugyanezzel a funkcióval, amennyiben az a társadalmi munkafolyamat természetéből fakad. (313–314. old.)

A főparancsnokság az iparban a tőke velejárója lesz, mint ahogy a hűbéri időkben a főparancsnokság háborúban és bíráskodásban a földbirtok velejárója volt. (314. old.)

A tőkés 100 egyes munkaerőt vásárol, és 100-nak kombinált munkaerejét kapja érte. A 100-nak kombinált munkaerejét *nem* fizeti meg. Azzal, hogy beléptek a kombinált munkafolyamatba, a munkások már nem önmagukéi, a tőke bekebelezte őket. Így a *munka társadalmi termelőereje a tőke immanens termelőerejeként* jelenik meg. (315. old.)

* – improduktív, de szükséges költségekhez – *Szerk.*

A kooperáció példái a régi egyiptomiaknál stb. (316. old.)

A természetadta kooperáció a kultúra kezdetein vadásznépeknél, nomádoknál vagy indiai közösségeknél egyrészt a termelési feltételek közös tulajdonán nyugszik, másrészt az egyesek természetadta odatapadásán a törzshöz és az ősi közösséghez. — A szórványos kooperáció az ókorban, a középkorban és a modern gyarmatokon közvetlen uralmon és erőszakon, többnyire rabszolgaságon nyugszik. — A tőkés kooperáció ezzel szemben a szabad bérmunkást előfeltételezi. Történelmileg e kooperáció a paraszti gazdasággal és a független (céhes vagy nem-céhes) kézműves üzemmel egyenes ellentétben jelenik meg, éspedig mint a tőkés termelési folyamatra nézve sajátságos és azt megkülönböztető történelmi forma. Ez az első változás, amelyen a munkafolyamat átmegy azáltal, hogy a tőke alá rendelik. Így itt egyszerre 1. a tőkés termelési mód úgy lép fel, mint történelmi szükségszerűség a munkafolyamat társadalmi folyamattá való átváltozása szempontjából, de 2. a munkafolyamat e társadalmi formája is úgy lép fel, mint a tőke egyik módszere arra, hogy a munkafolyamatot termelőerőinek fokozása útján hasznothajtóbban zsákmányolja ki. (317. old.)

Eddig vizsgált *egyszerű* formájában a kooperáció egybeesik a nagyobb méretű termeléssel, de nem szilárd, jellegzetes formája a tőkés termelés egy különös korszakának és még ma is fennáll ott, ahol a tőke nagy méretekben működik anélkül, hogy a munkamegosztás vagy a gépek jelentős szerepet játszanának. Ilymódon, bár a kooperáció az egész tőkés termelés alapformája, *egyszerű* formája maga mint különös forma lép fel továbbfejlődött formái mellett. (318. old.)

III. A munka megosztása és a manufaktúra

A manufaktúra, a munkamegosztáson nyugvó kooperáció klasszikus formája, kb. 1550-től 1770-ig uralkodik.

Úgy keletkezik, hogy

1. vagy összehoznak különböző kézművességeket, amelyek mindegyike egy részműveletet végez (pl. hintómanufaktúra), amikor is az illető egyes kézműves igen hamar elveszíti a képességét arra, hogy *egész* mesterségét űzze, annál jártasabb lesz viszont részmesterségében; tehát a folyamat az összműveletnek egyes részeire osztásává változik át (318–319. old.);

2. vagy sok kézművest, akik egy munkát vagy egyenlő fajta munkát végeznek, egyazon gyárban egyesítenek és az egyes műveleteket, ahelyett hogy egy-egy munkás egymásután végezné el, fokozatosan szétválasztják

és különböző munkások egyidejűleg végzik (tűk stb.). A termék most egy kézműves műve helyett kézművesek egyesülésének műve, akik közül mindegyik csak egy-egy részműveletet végez. (319–320. old.)

Mindkét esetben az eredmény olyan *termelési mechanizmus, amelynek szervei emberek*. A véghezvitel *kézműszerű* marad; minden részfolyamatnak, amelyen a termék átmegy, *kézimunkával* kivitelezhetőnek kell lennie, tehát *a termelési folyamat* minden *valóban tudományos elemzése ki van zárva*. Éppen a kézműszerű jelleg *miatt* láncolnak minden egyes munkást oly teljesen egy részfunkcióhoz. (321. old.)

Ezáltal a kézműveshez képest munkát takarítanak meg, és ez még inkább fokozódik azáltal, hogy átszáll a következő nemzedékre. Ezáltal a manufaktúraszerű munkamegosztás megfelel korábbi társadalmak ama törekvésének, hogy a mesterségeket örökletessé tegyék – kasztok, céhek. (322. old.)

A szerszámok alosztályokra osztása a különböző részmunkákhoz való idomítás révén · 500 fajta kalapács Birminghamben. (323–324. old.)

Összmechanizmusa szempontjából vizsgálva a manufaktúrának két oldala van: vagy önálló résztermékeknek pusztán mechanikus összeállítása (óra), vagy összefüggő folyamatok sora *egy* műhelyben (tű).

A manufaktúrában mindegyik munkáscsoport nyersanyagot szállít a másiknak. Ezért alapfeltétel, hogy minden csoport az *adott idő* alatt *adott mennyiséget* hozzon létre, tehát a munkának egészen más folyamatossága, szabályszerűsége, egyöntetűsége és intenzitása jön létre, mint akár a kooperációban. *Itt tehát már* a **termelési folyamat technológiai** törvényévé válik az, *hogy a munka társadalmilag szükséges munka legyen*. (329. old.)

Minthogy az egyes műveletekhez szükséges idő nem-egyenlő, a munkások különböző csoportjainak különböző *erejűeknek* és létszámúaknak kell lenniök (a betűöntésnél 4 öntő és 2 öntőfej-letörő jut 1 betűcsiszolóra). A manufaktúra tehát létrehoz egy matematikailag szilárd arányt az összmunkás egyes szerveinek mennyiségi terjedelmét illetően és a termelést csak úgy lehet bővíteni, hogy az összcsoport *többszörösét* állítják be újonnan. Ehhez járul még, hogy bizonyos funkciók · felügyelet, a termékek egyik helyiségből a másikba szállítása stb. · önállósulása csak akkor válik kifizetődővé, ha a termelés bizonyos fokot elért. (329–330. old.)

Előfordul az is, hogy különböző manufaktúrákat összekapcsolnak egy összmanufaktúrává, de ez még híjával van a valóságos technológiai egységnek, amely csak a gépi berendezéssel jön létre. (331. old.)

Már korán előfordulnak a manufaktúrában gépek – szórványosan –, gabonamalmok, zúzómalmok stb., de csak mellékesen. A manufaktúra fő gépi berendezése a *kombinált összmunkás*, aki sokkal tökéletesebb, mint a

régi egyéni munkát végző kézműves, és akiben a részmunkásban gyakran szükségszerűen kifejlődött tökéletlenségek mind tökéletességként jelennek meg. (333. old.) A manufaktúra különbségeket fejleszt ki a részmunkások között, skilled és unskilled* munkásokat hoz létre, sőt a munkások teljes hierarchiáját is. (334. old.)

A munkamegosztás 1. általános (mezőgazdaságra, iparra, hajózásra stb.), 2. különös (fajokra és alfajokra), 3. egyes (a műhelyben). A társadalmi munkamegosztás is különböző kiindulópontokból fejlődik ki. 1. A családon és törzsön belül a természetadta megosztás nem és kor szerint, ehhez járul a szomszédok elleni erőszak révén a rabszolgaság, amely ezt kibővíti. (335. old.) – 2. Különböző közösségek földrajzi fekvés, éghajlat, kultúrfok szerint különböző termékeket állítanak elő és ezeket *kicserélik, ahol ezek a közösségek érintkezésbe kerülnek egymással.* (49. old.) Az idegen közösségekkel való csere aztán egyik fő eszköze a saját közösség természetadta összefüggése felrobbantásának a természetadta munkamegosztás továbbfejlesztése révén. (336. old.)

A manufaktúraszerű munkamegosztás tehát egyrészt előfeltételezi a társadalmi munkamegosztás bizonyos fejlettségi fokát, másrészt továbbfejleszti ezt – így a munka területi megosztását. (337–338. old.)

De a társadalmi és a manufaktúraszerű munkamegosztás között mindig megvan az a különbség, hogy az előbbi szükségszerűen *árukat* termel, míg az utóbbiban a részmunkás *nem* árukat termel. Ezért van az utóbbinál koncentráció és szervezettség, az előbbinél pedig szétforgácsoltság és a konkurrencia rendetlensége. (339–341. old.)

Az indiai közösségek régebbi szervezetéről. (341–342. old.) A céh. (343–344. old.) Míg a munka *társadalombeli* megosztása mindezeknél fennáll, a munka manufaktúraszerű megosztása *a tőkés termelési mód sajátos teremtménye.*

Mint a kooperációban, a manufaktúrában is a funkcionáló munkaszervezet a *tőke* egyik *létezési formája.* A munkák kombinációjából eredő termelőerő ezért a *tőke termelőerejeként* jelenik meg. Míg azonban a kooperáció az egyesek munkamódját egészében változatlanul hagyja, a manufaktúra forradalmasítja azt, elnyomorítja a munkást, képtelenné teszi arra, hogy önálló terméket készítsen; a munkás már csak a tőkés műhelyének *tartozéka.* A munka szellemi potenciái a sokak oldalán eltűnnek, hogy az egynek oldalán kibővítsék méretüket. A munka manufaktúraszerű megosztásának egyik terméke az, hogy a munkafolyamat szellemi potenciáit mint

* – tanult és tanulatlan – *Szerk.*

idegen tulajdont és rajtuk uralkodó hatalmat szembeállítja a munkásokkal. Ez az elválási folyamat, amely már a kooperációban elkezdődik, a manufaktúrában kifejlődik, kiteljesedik a nagyiparban, amely a tudományt mint önálló termelési potenciát a munkától elválasztja és a tőke szolgálatába hajtja. (346. old.)

Bizonyító passzusok. (347. old.)

A manufaktúra, amely egyrészt a társadalmi munka meghatározott szervezete, másrészt csak különleges *módszer relatív értéktöbblet létrehozására.* (350. old.) Történelmi jelentősége ugyanott.

A manufaktúra fejlődésének akadályai még klasszikus időszakában is: a tanulatlan munkások számának korlátozottsága a tanultak túlsúlya miatt, a gyermekek és nők munkájának korlátozottsága a férfiak ellenállása következtében, a laws of apprenticeshipre* való apellálás a végletekig, még ott is, ahol felesleges, a munkások folytonos engedetlensége – minthogy az összmunkásnak még nincs a munkásoktól független csontváza, a munkások kivándorlása. (353–354. old.)

Azonfelül a manufaktúra maga nem tudta az egész társadalmi termelést forradalmasítani, vagy akár csak hatalmába keríteni sem. Szűk technikai bázisa ellentmondásba került az önmaga-teremtette termelési szükségletekkel. Szükségessé válik a gép, és a manufaktúra már meg is tanulta annak elkészítését. (355. old.)

IV. Gépi berendezés és nagyipar

a) *A gépi berendezés magán-valóan*

A termelési mód forradalmasodása, amely a manufaktúrában a munka*erőtől*, itt a munka*eszköztől* indul ki.

Minden kifejlődött gépi berendezés 1. a mozgatógépből, 2. az átviteli szerkezetből, 3. a szerszámgépből áll. (357. old.)

A XVIII. század ipari forradalma a *szerszámgépből* indul ki. Jellegzetessége az, hogy a szerszám – többé-kevésbé megváltozott alakban – az emberről átkerül a gépre, s ez utóbbi hajtja funkciójának elvégzésére. Hogy emellett a hajtó*erő* emberi-e vagy természeti, az egyelőre közömbös. A sajátos különbség az, hogy az ember csak *saját szerveit alkalmazhatja*, a *gép azonban bizonyos határokon belül annyi szerszámot alkalmazhat, amennyire csak szükség van.* (A rokka 1, a Jenny 12–18 orsóval dolgozik.)

* – tanonctörvényekre – *Szerk.*

Minthogy a rokkánál nem a lábítót, az erőt, hanem az orsót ragadta meg a forradalom, kezdetben még mindenütt az ember a hajtóerő és egyben felügyelő. Ellenkezőleg, a szerszámgépek forradalma tette csak szükségletté a gőzgépek tökéletesítését s azután véghez is vitte ezt. (359–360., továbbá 361–362. old.)

A nagyiparban kétféle gépi berendezés van: 1. egyenlő fajta gépek kooperációja (powerloom, envelope-machine*, amely különböző szerszámok kombinációja révén egész sor részmunkás munkáját összegezi) – itt már megvan a technológiai egység az átviteli szerkezet és a mozgatóerő révén –, vagy 2. géprendszer, különböző részmunka-gépek kombinációja (fonoda). Ez természetadta alapját a manufaktúra munkamegosztásában találja meg. De mindjárt egy lényeges különbség. A manufaktúrában minden részfolyamatot hozzá kellett idomítani a *munkáshoz*, ez itt nem szükséges többé, a munkafolyamatot *objektíven* alkotórészeire lehet felbontani, azután a tudomány, illetve a reá alapozott tapasztalat feladata, hogy gépek segítségével ezekkel a részekkel megbirkózzék. – Az egyes munkáscsoportok mennyiségi viszonya itt az egyes gépcsoportok viszonyaként ismétlődik meg. (363–366. old.)

Mindkét esetben a gyár egyetlen *nagy automata* (amelyet egyébként csak újabban tökéletesítettek ennyire), s ez az adekvát alakja (367. old.), legkiteljesedettebb alakja pedig a *gépgyártó automata*, amely megszüntette a nagyipar kézmű- és manufaktúraszerű alapzatát és ezzel először szolgáltatta a gépi berendezés kiteljesedett alakját. (369–372. old.)

Az egyes ágak forradalmasodása közötti kapcsolat egészen a közlekedési eszközökig. (370. old.)

A manufaktúrában a munkások kombinációja szubjektív, itt viszont objektív *mechanikus* termelési organizmus van, amelyet a munkás készentalál, s amely csak a közös munka kezében funkcionálhat, a munkafolyamat kooperatív jellege most *technikai szükségesség*. (372. old.)

A kooperációból és a munkamegosztásból eredő termelőerők a tőkének semmibe sem kerülnek; a természeti erők, gőz, víz ugyancsak nem. Éppígy a tudomány által felfedezett erők. De ezeket csak nagy költségekkel előállított, megfelelő berendezéssel lehet realizálni, s éppígy a szerszámgépek is sokkal többe kerülnek, mint a régi szerszámok. Ezeknek a gépeknek azonban sokkal hosszabb az élettartamuk, sokkal nagyobb a termelési mezejük, mint a szerszámé és ezért aránylag sokkal kisebb értékrészt adnak át a terméknek, mint a szerszám; ezért az az *ingyenes szolgálat*, amelyet a gép

* – mechanikai szövőszék, borítékgyártó gép – *Szerk.*

végez (s amely a termék értékében *nem* jelenik meg újra), sokkal nagyobb, mint a szerszámnál. (374., 375–376. old.)

A termelés koncentrációja okozta olcsóbbodás a nagyiparban sokkal nagyobb, mint a manufaktúrában. (375. old.)

A kész áruk árai mutatják, mennyire olcsóbbá tette a termelést a gép, és hogy a munkaeszköz számlájára írható értékrész relatíve nő, abszolúte azonban csökken. A gép termelékenységét az méri, hogy milyen fokban *helyettesít emberi munkaerőt*. Példák (377–379. old.).

Ha feltételezzük, hogy egy gőzeke 150 munkást helyettesít, akiknek évi bére 3000 font sterling, akkor ez az évi bér *nem az egész általuk végzett munkát* képviseli, hanem csak a *szükséges* munkát – a munkások azonban ezenkívül még *többletmunkát* is végeznek. Ezzel szemben, ha a gőzeke kerül 3000 font sterlingbe, akkor ez az *egész* benne foglalt munka pénzkifejezése; ha tehát a gép ugyanannyiba kerül, mint az általa helyettesített munkaerő, akkor a benne megtestesült emberi munka mindig *sokkal kisebb*, mint az, amelyet helyettesít. (380. old.)

Mint a termelés *olcsóbbítására* szolgáló *eszköznek*, a gépnek *kevesebb munkába* kell *kerülnie, mint amennyit helyettesít. A tőke számára* azonban *értékének* kisebbnek kell lennie, mint *az általa helyettesített munkaerő értékének*. Ezért Amerikában kifizetődhetnek olyan gépek, amelyek Angliában nem fizetődnek ki (pl. kőtörő gépek). Ezért bizonyos törvényes korlátozások következtében hirtelen felbukkanhatnak olyan gépek, amelyek korábban nem fizetődtek ki a tőke számára. (380–381. old.)

b) *A munkaerő elsajátítása a gépi berendezés révén*

Minthogy a gépi berendezés maga tartalmazza az erőt, amely hajtja, az izomerő értéke csökken. – *Női és gyermekmunka*, a *bérmunkások számának* azonnali *gyarapítása* az eddig bérmunkát nem végző családtagok bevonása révén. Ezzel a *férfi munkájának értéke az egész család munkaerejére oszlik el*, tehát *elértéktelenedik*. – Most már négy embernek kell nemcsak munkát, hanem *többletmunkát* is szolgáltatnia a tőke számára, hogy egy család megélhessen, míg korábban csak egynek. Így a kizsákmányolás *anyagával* együtt mindjárt a kizsákmányolás *foka* is kibővül. (383. old.)

A munkaerő adása és vétele azelőtt *szabad személyek* viszonya volt, most *nem-teljesjogúakat vagy félig nem-teljesjogúakat* vásárolnak meg, a munkás most asszonyát és gyermekét adja el, *rabszolgakereskedő* lesz. Példák (384–385. old.).

Fizikai romlás – munkásgyerekek halandósága (386. old.), az ipari módon űzött mezőgazdaságban is (banda-rendszer). (387. old.)

Erkölcsi romlás. (389. old.) Nevelési záradékok és a gyárosok ellenállása ezekkel szemben. (390. old.)

A nőknek és gyermekeknek a gyárba való belépése végül megtöri a *férfi-munkás ellenállását a tőkés zsarnoksággal szemben.* (391. old.)

Ha a gép a valamely tárgy termeléséhez szükséges munkaidőt *megrövidíti*, a tőke kezében a legerőteljesebb eszközzé lesz arra, hogy a munkanapot *messze normális korlátján túl meghosszabbítsák*. Egyrészt *új feltételeket* teremt, amelyek a tőkét erre képessé teszik, másrészt *új indítékokat* hoz létre erre.

A gép szüntelen mozgásra képes és csak a segédkező emberi munkaerő gyengesége és korlátozottsága korlátozza. Az a gép, amely napi 20 órai munka mellett $7^1/_2$ év alatt kopik el, a tőkés számára *ugyanannyi többlet-munkát* nyel el, **de félannyi idő alatt,** mint az, amely 10 órai munkaidő mellett 15 év alatt kopik el. (393. old.)

A gép erkölcsi kopását – by superseding* – ilymódon még kevésbé kockáztatják. (394. old.)

Továbbá nagyobb munkamennyiséget szívnak fel, *anélkül hogy* az épületekre és gépekre fordított *befektetéseket gyarapítanák*, tehát nemcsak az értéktöbblet növekedik a munkanap meghosszabbításával, hanem viszonylag csökkennek az annak eléréséhez szükséges kiadások is. Ez annál fontosabb, mennél inkább túlnyomó az *álló* tőkerész, mint ahogy a nagyiparban ez a helyzet. (395. old.)

A gép első időszakában, amikor *monopol*jelleggel bír, a profit rendkívül nagy, és innen ered a szomjúság a munkanap még nagyobb, mértéktelen meghosszabbítására. A gép általános bevezetésével ez a monopolnyereség eltűnik és érvényesül az a törvény, hogy az értéktöbblet nem abból a munkából ered, amelyet a gép *helyettesít*, hanem abból a munkából, amelyet a gép *alkalmaz*, tehát a változó tőkéből – ezt azonban a gépi üzemnél a nagy kiadások szükségképpen *csökkentik*. A gépi berendezés tőkés alkalmazásában tehát benső ellentmondás van: adott tömegű tőke mellett azáltal *nagyobbítja* az értéktöbblet egyik tényezőjét, az értéktöbblet *rátáját*, hogy a másikat, a munkások számát, *kisebbíti*. Mihelyt a géppel gyárilag előállított áru értéke ennek az árunak szabályozó társadalmi értékévé lesz, ez az ellentmondás felszínre kerül és *megintcsak a munkanap meghosszabbítására ösztökél.* (397. old.)

---

* – azáltal, hogy kiszorítják – *Szerk.*

Ugyanakkor azonban a gép a kiszorított munkások szabaddátételével, valamint a nők és gyermekek bevonásával *létszámfeletti munkásnépességet* termel, amely kénytelen hagyni, hogy a törvényt a tőke diktálja neki. Innen van az, hogy a gép ledönti a munkanap valamennyi erkölcsi és természeti korlátját. Innen van az a paradoxon, hogy a munkaidő megrövidítésének legerőteljesebb eszköze a legbiztosabb eszközévé válik annak, hogy a munkás és családja egész életidejét a tőke értékesítése számára rendelkezésre álló munkaidővé változtassák. (398. old.)

Láttuk már, hogyan lép itt közbe a társadalom reakciója a normálmunkanap megállapításával; és ezen az alapzaton fejlődik ki most a *munka intenzívebbé tétele.* (399. old.)

Eleinte, ahogy a gépek gyorsultak, a munka intenzitása egyidejűleg növekedett az idő meghosszabbításával. De csakhamar elérték azt a pontot, amikor a kettő kizárja egymást. A munkaidő korlátozásával azonban módosul a helyzet. Az intenzitás most nőhet, 10 óra alatt annyi munkát lehet elvégezni, mint különben 12 vagy több óra alatt, s most az intenzívebb munkanap *hatványozottnak* számít és a munkát nemcsak az időtartam szerint mérik, hanem intenzitása szerint is. (400. old.) Így tehát 5 órai szükséges és 5 órai többletmunkával elérhető ugyanaz az értéktöbblet, mint csekélyebb intenzitás mellett 6 órai szükséges és 6 órai többletmunkával. (400. old.)

Hogyan teszik intenzívebbé a munkát? A **manufaktúrában** bebizonyult (159. jegyzet), pl. a fazekasságban stb., hogy *a munkanap puszta megrövidítése* elegendő volt, a termelékenység rendkívül megnövekedett. A *gépi munkánál* ez sokkal kétségesebb volt. Ám R. Gardner bizonyítéka. (401–402. old.)

Mihelyt a munkanap megrövidítése *törvénnyé* válik, a gép eszközzé lesz arra, hogy a munkásból intenzívebb munkát préseljenek ki, vagy nagyobb sebesség révén, vagy azáltal, hogy a géphez viszonyítva kevesebb munkáskezet alkalmaznak. Példák (403–407. old.). Hogy a meggazdagodás és a gyár kiterjedése ezzel egyidejűleg fokozódik, bizonyítja 407–409. old.

c) A gyár-egész, klasszikus alakjában

A gyárban a *gép* gondoskodik a szerszám célszerű irányításáról, tehát a munka minőségi különbségei, amelyek a manufaktúrában kifejlődtek, itt megszűnnek, a munka egyre inkább *nivellálódik*, különbség legfeljebb korban és nemben van. A munka megosztása itt *a munkások elosztása a specializált gépek között.* Megosztás itt csak a valóban a szerszámgépen foglalkozta-

tott *főmunkások* és a *feederek** között van (ez csupán a szelfaktorra áll, a throstle-ra alig, a powerloom correctedre** még kevésbé); ehhez felügyelők, engineers, stokers, mechanics, joiners*** stb. – olyan osztály ez, amely csak külsőlegesen van hozzácsatolva a gyárhoz. (411–412. old.)

Annak szükségessége, hogy a munkás hozzáidomuljon egy automata folyamatos mozgásához, megköveteli az ifjúkortól való betanulást, de már korántsem úgy, mint a manufaktúrában, hogy a munkás életfogytiglan egy részfunkcióhoz legyen kötve. Személycsere mehet végbe ugyanannál a gépnél (relay-rendszer) és a betanulás csekély fáradsága folytán a munkásokat át lehet helyezni egyik fajta géptől a másikhoz; a kéz alá adogatók munkája vagy igen egyszerű, vagy egyre inkább a gépre száll át. Ennek ellenére a manufaktúraszerű munkamegosztás eleinte a hagyomány alapján tovább tengődik, sőt még nagyobb eszköze lesz a tőkének a kizsákmányolásban. A munkás élete fogytáig egy részgép részévé válik. (413. old.)

Minden tőkés termelésnek, amennyiben nemcsak munkafolyamat, hanem a tőke értékesítési folyamata is, közös vonása, hogy nem a munkás *alkalmazza* a munkafeltételt, hanem fordítva, a *munkafeltétel a munkást*, de csak a gépi berendezéssel tesz szert ez a megfordítás technológiai, *kézzelfogható valóságra. Automatává* való átváltozása révén a munkaeszköz magának a munkafolyamatnak során *a munkással mint tőke lép szembe*, mint holt munka, amely az eleven munkaerőn uralkodik és azt kiszipolyozza. Ugyanígy a termelési folyamat szellemi potenciái mint a tőkének a munka feletti hatalmai . . . Az egyéni, üressé tett gépmunkás részletügyessége, mint apró, mellékes dolog, eltűnik a tudomány, a roppant természeti erők és a társadalmi tömegmunka mellett, amelyek a géprendszerben testesülnek meg. (414–415. old.)

A gyár kaszárnyaszerű fegyelme, gyári kódex. (416. old.)

A gyár fizikai feltételei. (417–418. old.)

c' *vagy* d) *A munkások harca a gyárrendszer és a gép ellen*

Ez a harc, amely a tőkeviszony óta áll, itt először lép fel a gép mint a tőkés termelési mód anyagi alapja elleni lázadásként. Szalagmalom. (419. old.) Luddíták.[210] (420. old.) Csak később tesznek különbséget a munkások az

* – etetők – *Szerk.*

** – javított mechanikai szövőszékre – *Szerk.*

*** – mérnökök, fűtők, mechanikusok, asztalosok – *Szerk.*

anyagi termelési eszköz és annak társadalmi kizsákmányolási formája között.

A manufaktúra idején a tökéletesített munkamegosztás inkább arra eszköz, hogy *virtuálisan* munkásokat pótoljanak. (421. old.) (Kitérő a mezőgazdaságról, kiszorítás. 422. old.) A gépi berendezéssel azonban a munkást *valóságosan kiszorítják*, a gép közvetlenül konkurrál vele. Hand loom weavers.* (423. old.) Ugyanígy Indiában. (424. old.) Ez a hatás állandó, mert a gép mindig új meg új termelési területeket ragad meg. Az az önállósult és elidegenedett alak, amelyet a tőkés termelés a munkaeszköznek a munkással szemben ad, a *gép* révén teljes *ellentétté* fejlődik – ezért most először lázad a munkás a munkaszerszám ellen. (424. old.)

Részletek, hogyan szorítja ki a munkásokat a gép. (425–426. old.) A gép eszköz arra, hogy a munkások ellenállását a tőkével szemben kiszorítással letörjék. (427–428. old.)

A liberális gazdaságtan azt állítja, hogy a gép, amely munkásokat szorít ki, egyidejűleg szabaddá tesz egy tőkét, amely ezeket a munkásokat foglalkoztatni tudja. De ellenkezőleg: a gépek bevezetése mindig tőkét *köt meg*, csökkenti annak *változó* részét és növeli állandó részét, tehát a tőke foglalkoztatóképességét csak *korlátozhatja*. Valójában – és erre gondolnak ezek az apologéták is – ezen a módon nem tőke szabadul fel, hanem a kiszorított munkások *létfenntartási eszközei* szabadulnak fel, *a munkást teszik szabaddá a létfenntartási eszközöktől*, amit az apologéta úgy fejez ki, hogy *a gép szabaddá tesz létfenntartási eszközöket a munkás számára*. (429–430. old.)

Ez tovább kifejtve (*nagyon jó a „Fortnightly" számára***). (431–432. old.) A gép tőkés alkalmazásától elválaszthatatlan antagonizmusok *az apologéta számára nem léteznek, mert nem magából a gépből, hanem annak tőkés alkalmazásából nőnek ki.* (432. old.)

A gépek közvetlenül és közvetve kiterjesztik a termelést és ezzel *lehetséges* az addigi munkáslétszám növekedése: bányászok, rabszolgák a cotton statesben*** stb. Ezzel szemben a gyapjúgyár következtében skótokat és íreket birkák szorítanak ki. (433–434. old.)

A gépi üzem sokkal inkább fokozza a *társadalmi* munkamegosztást, mint a manufaktúra. (435. old.)

---

* – Kéziszövők. – *Szerk.*

** *Lásd 283–302. old.* – *Szerk.*

*** – gyapot-államokban – *Szerk.*

c" *vagy* e) *Gép és értéktöbblet*

A gép első eredménye az, hogy *megnöveli az értéktöbbletet* s egyszersmind azt a terméktömeget, amelyben ez megtestesül s amelyből a tőkésosztály és függeléke fogyaszt – tehát megnöveli a tőkések számát; új luxusszükségletet hoz létre s egyszersmind kielégítésének eszközeit is. A *luxustermelés* nő, szintúgy a *közlekedési eszközök* (amelyek azonban a fejlett országokban kevés munkaerőt szívnak fel) (bizonyíték 436. old.), végül nő a *szolgáló osztály*, a *modern házirabszolgák*, akiknek emberanyagát a *szabaddá tétel* szolgáltatja. (437. old.) **Statisztika.**

Gazdaságtani ellentmondások. (437. old.)

A munka *abszolút növekedésének* lehetősége egy üzletágban a gép következtében és e folyamat módozatai. (439–440. old.)

A nagyipar rendkívüli rugalmassága, képessége hirtelen, ugrásszerű terjeszkedésre a fejlettség magas fokán. (441. old.) Visszahatás a nyersanyagtermelő országokra. Kivándorlás munkások szabaddá tétele következtében. Nemzetközi munkamegosztás ipari és mezőgazdasági országok között – válságok és virágzás periodicitása. (442. old.) A munkások ide-oda dobálása e terjeszkedési folyamat során. (444. old.)

Történelmi adatok erről. (445–449. old.)

A kooperációnak és a manufaktúrának a gép által történt kiszorításáról (és a közbenső fokok, 450–451. old.). A nem gyárszerűen űzött iparágak is megváltoznak a nagyipar szellemében – az otthonmunka a gyár külosztálya. (452. old.) A kizsákmányolás az otthonmunkában és a modern manufaktúrában még szemérmetlenebb, mint a tulajdonképpeni gyárban. (453. old.) Példák: londoni nyomdák. (453. old.) Könyvkötészet, rongyválogatás. (454. old.) Téglaégetés. (455. old.) A modern manufaktúra általában. (456. old.) *Otthonmunka*: *csipkeverés*. (457–459. old.) *Szalmafonás*. (460. old.) A kizsákmányolhatóság végső határának elérésekor átcsapás gyárüzembe: *wearing apparel** *varrógéppel*. (462–466. old.) Ennek az átcsapásnak a meggyorsítása a gyári kényszertörvények kiterjesztésével, amelyek megszüntetik az eddigi, korlátlan kizsákmányolásra alapozott vakszokást. (466. old.) *Példák*: *fazekasság*. (467. old.) Gyufa. (468. old.) Továbbá a gyári törvények hatása a munkások korhelykedése következtében, valamint az idény és divat következtében nem rendszeres munkára. (470. old.) Túlmunka henyélés mellett az idények következtében az otthonmunkában és manufaktúrában. (471. old.)

* – *ruházati cikkek – Szerk.*

A gyári törvények egészségügyi záradékai. (473. old.) Nevelésügyi záradékok. (475. old.)

Munkások szabaddátétele pusztán *koruk* miatt, mihelyt felnőttek és nem alkalmasak többé arra a munkára, nem tudnak már megélni gyermekbérből, s ugyanakkor nem tanultak semmiféle új munkát. (477. old.)

A nagyipar megszünteti a mysteryket* s a manufaktúra és a kézművesség hagyományos megcsontosodását; a termelési folyamatot a természeti erők tudatos alkalmazásává változtatja. Ezért valamennyi korábbi formával szemben egyedül a nagyipar *forradalmi*. (479. old.) De mint tőkés forma *a munkás számára fenntartja* a megcsontosodott munkamegosztást, és minthogy ennek bázisát naponta forradalmasítja, a munkás tönkremegy ezen. Másrészt éppen ebben, ugyanazon munkás tevékenységeinek e szükségszerű változásában, rejlik lehető legnagyobb sokoldalúságának követelménye és a társadalmi forradalom lehetősége. (480–481. old.)

Annak szükségessége, hogy a gyári törvényhozást valamennyi nem gyárszerűen üzött ágra is kiterjesszék. (482. skk. old.) Az 1867-es törvény. (485. old.) Bányák, jegyzet. (486. skk. old.)

A gyári törvények koncentráló hatása, a gyári üzemnek és ezzel a tőkés termelés klasszikus formájának általánossá válása, benne rejlő ellentmondásainak kiéleződése; a régi társadalom forradalmasító elemeinek és az új társadalom alkotó elemeinek megérlelése. (486–493. old.)

Mezőgazdaság. Itt a gépek által való szabaddátétel még akutabb. A paraszt helyettesítése bérmunkással. A falusi házimanufaktúra megsemmisítése. A város és falu ellentéteinek kiéleződése. A mezőgazdasági munkások szétforgácsolódása és gyengülése, miközben a városi munkások koncentrálódnak, ezért minimális a mezőgazdasági munkások bére. Ugyanakkor a *talaj* megrablása: a tőkés termelési mód koronája *minden gazdagság forrásának* – a földnek és a munkásnak – aláásása. (493–496. old.)

*V. További vizsgálódások az értéktöbblet termeléséről***

* – kézműves mesterségeket (*szószerint*: titkokat) – *Szerk.*

** *A kézirat itt megszakad.* – *Szerk.*

[Friedrich Engels]

[Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Fortnightly Review" számára[211]]

*Karl Marx a tőkéről**

Thomas Tooke úr a forgalmi eszközről folytatott vizsgálataiban kiemeli azt a tényt, hogy a pénz, amikor tőkeként funkcionál, visszaáramlik kiindulópontjához, míg azzal a pénzzel, amely a puszta forgalmi eszköz funkcióját tölti be, nem ez az eset.[212] Ezt a megkülönböztetést (amelyet azonban Sir James Steuart már jóval előbb megtett) Tooke úr csak mint egy láncszemet használja fel érvelésében a „currencysták"[213] és a papírpénz-kibocsátásnak az áruárakra gyakorolt befolyására vonatkozó állításaik ellen. Szerzőnk, ellenkezőleg, ezt a megkülönböztetést kiindulóponttá teszi magának a tőkének a természetére vonatkozó vizsgálódásában, kiváltképpen azt a kérdést illetően, hogyan változik át a pénz, az értéknek ez a független létezési formája, tőkévé.

Az üzletemberek minden fajtájának – mondja Turgot – közös vonása az, hogy azért *vesznek, hogy eladjanak*. Vételeik előlegek, amelyek később visszaáramlanak hozzájuk.[214]

Venni, hogy eladjanak, valóban ez az az ügylet, amelyben a pénz tőkeként funkcionál és amely szükségszerűvé teszi visszaáramlását kiindulópontjához; ellentétben a *vétel céljából való eladással*, amely folyamatban a pénz csak mint forgalmi eszköz funkcionál*hat*. Látjuk tehát, hogy a különböző sorrend, amelyben az eladás és vétel műveletei követik egymást, a pénzre két különböző forgalmi mozgást kényszerít rá. Hogy ezt a két folyamatot szemléltesse, szerzőnk a következő formulákat adja meg:

Eladás vétel céljából: *Á* árut elcserélik *P* pénzre, amelyet ismét elcserélnek egy másik *Á* árura; vagyis *Á–P–Á*.

Vétel eladás céljából: a pénzt elcserélik árura és azt ismét pénzre: *P–Á–P*.

* Das Kapital. Von Karl Marx. Erster Band. Hamburg, Meissner 1867. – *Engels jegyzete.*

Az *Á–P–Á* formula az egyszerű áruforgalmat képviseli, amelyben a pénz forgalmi eszközként, currencyként funkcionál. Ezt a formulát elemzi könyvünk első fejezete[207], amely egy új és nagyon egyszerű érték- és pénz-elméletet tartalmaz, ezzel azonban, bár tudományos szempontból rendkívül érdekes itt nem foglalkozunk, mert egészében véve nem lényeges annak szempontjából, amit Marx úrnak a tőkére vonatkozó nézeteiben a sarkalatos pontoknak tekintünk.

A *P–Á–P* formula viszont a körforgás azon formáját képviseli, amelyben a pénz tőkévé változik át.

Az eladás céljából való vétel folyamata: *P–Á–P*, nyilvánvalóan feloldható *P–P*-re; pénz közvetett kicserélése pénzre. Tegyük fel, hogy 1000 font sterlingért gyapotot veszek és eladom 1100 font sterlingért, akkor *végeredményben* 1000 font sterlinget cseréltem 1100 font sterlingre, pénzt pénzre.

Mármost, ha ez a folyamat mindig azt eredményezné, hogy visszaáramlik hozzám ugyanaz a pénzösszeg, amelyet előlegeztem, akkor értelmetlen volna. De akár 1100, akár 1000, vagy éppen csak 900 font sterlinget realizál a kereskedő, aki 1000 font sterlinget előlegezett, pénze az *Á–P–Á* formuláétól lényegében különböző szakaszon ment át, mert az *Á–P–Á* formula azt jelenti, eladni vétel céljából, eladni azt, amire nincs szükségünk, hogy megvehessük érte azt, amire szükségünk van. Hasonlítsuk össze a két formulát.

Mindkét folyamat két fázisból vagy aktusból tevődik össze, és ez a két aktus azonos mindkét formulában, de nagy a különbség a két folyamat között. *Á–P–Á* esetében a pénz pusztán közvetítő; az áru, a használati érték alkotja mind a kiinduló, mind a befejező pontot. *P–Á–P* esetében az áru a közbeeső láncszem, a pénz pedig a kezdet és a vég. *Á–P–Á* esetében a pénzt egyszer és mindenkorra elköltötték; *P–Á–P* esetében csak előlegezték, azzal a szándékkal, hogy visszaszerezzék; visszatér kibocsátási pontjához, és itt van az első kézzelfogható különbség a pénznek *forgalmi eszközként* és a pénznek *tőkeként* való körforgása között.

A vétel céljából történő eladás folyamatában, *Á–P–Á*, a pénz csak azzal a feltétellel térhet vissza kibocsátási pontjához, ha az egész folyamatot megismétlik, ha új árumennyiséget adnak el. A visszaáramlás tehát független magától a folyamattól. De *P–Á–P* esetében ez a visszaáramlás szükségszerű és kezdettől fogva szándékolt; ha nem történik meg, akkor valahol fennakadás van és a folyamat befejezetlen marad.

A vétel céljából való eladás *használati* érték megszerzésére irányul; az eladás céljából való vétel *csereérték* megszerzésére.

Á P–Á formulában a két végpont, gazdaságilag szólva, azonos. Mindkettő áru, sőt mindkettő mennyiségileg ugyanakkora érték, mert az egész

érték-elmélet abból a feltevésből indul ki, hogy normálisan csak egyenértékeket cserélnek. Ugyanakkor ez a két végpont, *Á–Á*, két minőségileg különböző használati érték, s éppen ezért cserélik ki őket. A *P–Á–P* folyamatban első pillantásra az egész művelet értelmetlennek tűnik. 100 font sterlinget 100 font sterlingre kicserélni, méghozzá kerülő úton, képtelenségnek tűnik. Egyik pénzösszeg a másik pénzösszegtől csakis mennyiségében különbözhet. A *P–Á–P* folyamatnak ezért csak akkor lehet valami értelme, ha végpontjai között mennyiségi különbség van. Több pénzt kell kihúzni a forgalomból, mint amennyit beledobtak. Az 1000 font sterlingért vásárolt gyapotot 1100 = 1000+100 font sterlingért adják el; a folyamatot képviselő formula tehát átváltozik *P–Á–P'*-vé, amelyben *P'* = *P*+*ΔP*, *P* plusz egy növekmény. Ezt a *ΔP*-t, ezt a növekményt Marx úr *értéktöbbletnek** nevezi. Az eredetileg előlegezett érték nemcsak megmarad, hanem növekményt is hozzátesz magához, *értéket nemz*, és *ez az a folyamat, amely a pénzt tőkévé változtatja át.*

Lehetséges persze, hogy a végpontok az *Á–P–Á* forgási formában is különböző értékűek, de ez a körülmény itt teljesen közömbös; a formula nem válik értelmetlenné, ha a végpontok egyenértékek. Éppen ellenkezőleg, normális jellegének feltétele, hogy azok legyenek.

Á–P–Á megismétlődését magán a cserefolyamaton teljesen kívülálló körülmények, a fogyasztás szükségletei, korlátozzák. *P–Á–P* esetében azonban a kezdet és a vég minőségileg azonos, és éppen ebből a tényből kifolyólag a mozgás állandó, vagy állandó lehet. Nem kétséges, hogy *P*+*ΔP* mennyiségileg különbözik *P*-től, de ez is csak egy korlátozott pénzösszeg. Ha elköltik, nem tőke többé, ha kivonják a forgalomból, veszteglő kinccsé lesz. Ha egyszer feltételeztük a folyamatra nézve az indítékot, hogy az értéket értéknemzővé tegyék, ez az indíték *P'*-re nézve éppúgy fennáll, mint ahogyan fennállt *P*-re nézve. A tőke mozgása örökössé és vég nélkülivé válik, mert minden egyes ügylet befejezésekor éppoly kevéssé érte el célját, mint előtte. E vég nélküli folyamat megvalósítása változtatja át a pénztulajdonost *tőkéssé.*

A *P–Á–P* formula látszólag csak a kereskedőtőkére alkalmazható. De az ipari tőke is olyan pénz, amelyet árukra cserélnek, majd visszacserélnek több pénzre. Kétségtelen, hogy ebben az esetben számos művelet iktatódik be a vétel és az eladás közé, olyan műveletek, amelyek a puszta forgalom körén kívül mennek végbe, ezek azonban mit sem változtatnak a folyamat

* Ahol itt az „*érték*" szót meghatározás nélkül használjuk, ott mindig *csereértéket* jelent. – *Engels jegyzete.*

természetén. Másrészt, ugyanezt a folyamatot látjuk leglerövidítettebb formájában a kamatra kikölcsönzött tőkében. Itt a formula *P–P'*-vé zsugorodik, érték, amely – hogy úgymondjuk – nagyobb önmagánál.

De honnan származik *P*-nek ez a növekménye, ez az értéktöbblet? Eddigi vizsgálataink az árunak, az értéknek, a pénznek és magának a forgalomnak természetéről nemcsak hogy nem magyarázzák meg, de látszólag éppenséggel kizárják a körforgásnak olyan formáját, amely olyasvalamit eredményez, mint az értéktöbblet. Az egész különbség az áruforgalom (*Á–P–Á*) és a pénznek tőkeként való körforgása (*P–Á–P*) között látszólag a folyamat egyszerű megfordításából áll. Hogyan hozhat létre ez a megfordítás ilyen furcsa eredményt?

Sőt, mi több, ez a megfordítás a folyamat három résztvevője közül csupán *egyik* számára létezik. Én mint tőkés árut veszek *A*-tól, és ismét eladom azt *B*-nek. *A* és *B* mint puszta árueladó, illetve vevő jelenik meg. Én magam *A*-tól vásárolva pusztán mint pénztulajdonos, *B*-nek eladva pedig mint árutulajdonos jelenek meg; de egyik műveletben sem úgy jelenek meg, mint tőkés, mint olyasvalaminek a képviselője, ami *több*, mint akár a pénz, akár az áru. Az ügylet *A* számára eladással kezdődött, *B* számára pedig vétellel. Ha az én szempontomból az *Á–P–Á* formula megfordult, az ő szempontjukból nem. Azonkívül semmi sem akadályozza meg *A*-t abban, hogy áruját *B*-nek az én közbejöttöm nélkül adja el, és akkor nincs alkalom semmiféle értéktöbbletre.

Tegyük fel, hogy *A* és *B* kölcsönös szükségleteiket közvetlenül egymástól szerzik be. Ami a használati értéket illeti, lehetséges, hogy mindketten nyernek. Sőt még az is lehet, hogy *A* az ő sajátos árujából többet termel, mint amennyit *B* termelne ugyanannyi idő alatt, és vice versa*, amely esetben mindketten nyernének. De másképp áll a dolog a csereértékkel. Ebben az utóbbi esetben egyenlő értéknagyságokat cserélnek, akár közbejön a pénz, akár nem.

Elvontan nézve a dolgot, vagyis eltekintve mindazon körülményektől, amelyek nem vezethetők le az egyszerű áruforgalom benső törvényeiből, egyik használati értéknek egy másikkal való helyettesítésén kívül, ebben az egyszerű forgalomban csupán az áru formája változik meg. *Ugyanaz* a csereérték, ugyanolyan mennyiségű tárgyiasult társadalmi munka marad az áru tulajdonosának kezében, akár magának ennek az árunak az alakjában, akár a pénz alakjában, amelyért azt eladta, akár a másik áruében, amelyet a pénzért vett. Ez a formaváltozás éppúgy nem foglalja magában az érték-

* – megfordítva – *Szerk.*

nagyság semmiféle változását, mint az, ha egy ötfontos bankjegyet öt sovereignre cserélnek. Mivel itt a csereértéknek csupán *forma*változásáról van szó, szükségképpen egyenértékeket cserélnek, legalábbis akkor, ha a folyamat tisztán és normális körülmények között játszódik le. Árukat el *lehet* adni értékük feletti vagy alatti áron, de valahányszor ez történik, megsértik az árucsere törvényét. Ezért tiszta és normális formájában az árucsere nem eszköz arra, hogy értéktöbbletet hozzanak létre. Innen ered mindazoknak a közgazdászoknak tévedése, akik, mint Condillac, az értéktöbbletet az árucseréből próbálják származtatni.

De tegyük fel, hogy a folyamat nem normális körülmények között megy végbe és nem-egyenértékeket cserélnek. Tegyük fel, például, hogy minden eladó 10 százalékkal értéke felett adja el árúját. Ceteris paribus* mindenki mint vevő ismét elveszti azt, amit mint eladó nyert. Pontosan ugyanaz lenne a helyzet, mint ha a pénz értéke 10 százalékkal esne. A megfordítottja történnék, ugyanezzel az eredménnyel, ha minden vevő 10 százalékkal értéke alatt venné meg árúját. Egyetlen lépéssel sem jutunk közelebb a megoldáshoz azzal a feltevéssel, hogy minden árutulajdonos értéke felett adja el árúját mint termelő, és értéke felett vásárolja meg mint fogyasztó.

Akik következetesen képviselik azt a tévhitet, hogy az értéktöbblet az áruk árának valamely névleges megtetézéséből ered, mindig olyan osztály létezését tételezik fel, amely vesz, anélkül hogy valaha eladna, fogyaszt, anélkül hogy termelne. Vizsgálódásunk e fokán egy ilyen osztály léte még nem magyarázható meg. De tételezzük fel. Honnan kapja ez az osztály azt a pénzt, amellyel folyton vásárol? Nyilvánvalóan az áruk termelőitől – mindegy, hogy jogcím vagy erőszak alapján –, csere nélkül. Ha az árukat értékük fölött adják el ennek az osztálynak, ez csak annyit jelent, hogy az ingyen odaadott pénz egy részét visszaszerzik. Így például a kisázsiai városok, amelyek sarcot fizettek a rómaiaknak, e pénz egy részét visszaszerezték azáltal, hogy a kereskedelemben becsapták a rómaiakat, de kettejük közül végül is a városok voltak a nagyobb vesztesek. Ez tehát nem módszere értéktöbblet létrehozásának.

Tegyük fel azt az esetet, hogy csalnak. *A* 40 font sterling értékű bort ad el *B*-nek 50 font sterling értékű gabonáért. *A* nyert 10 font sterlinget, *B* pedig vesztett 10 font sterlinget, de együttvéve csak 90 font sterlingjük van, éppúgy, mint azelőtt. Értéket vittek át, de nem hoztak létre. Egy ország tőkésosztályának egésze nem növelheti közös gazdagságát azáltal, hogy tagjai becsapják egymást.

* – Egyébként azonos körülmények esetén – *Szerk.*

Tehát: ha egyenértékeket cserélnek, nem keletkezik értéktöbblet, ha nem-egyenértékeket cserélnek, szintén nem keletkezik értéktöbblet. Az áruforgalom nem hoz létre új értéket. Ez az oka annak, hogy a tőke két legrégibb és legközkeletűbb formáját, a kereskedelmi tőkét és a kamatozó tőkét, itt teljesen figyelmen kívül hagyjuk. Ahhoz, hogy a tőke e két formája által elsajátított értéktöbbletet másként, mint puszta csalás eredményét magyarázhassuk, számos közbenső láncszemre van szükségünk, amelyek vizsgálódásunk e fokán még hiányoznak. Később látni fogjuk, hogy mindkettő csak másodlagos forma, és ki fogjuk nyomozni annak okát is, hogy miért jelenik meg mindkettő a történelemben jóval a modern tőke előtt.

Az értéktöbblet tehát nem eredhet az áruforgalomból. De eredhet-e az áruforgalmon kívül? Az áruforgalmon kívül az árutulajdonos egyszerűen annak az árunak a termelője, amelynek értékét munkájának benne foglalt és meghatározott társadalmi törvény szerint mért mennyisége határozza meg. Ez az érték számolási pénzben fejeződik ki, mondjuk 10 font sterlinges árban. De ez a 10 font sterlinges ár nem lehet egyidejűleg 11 font sterlinges ár; ez az áruban foglalt munka értéket hoz létre, de nem olyan értéket, amely új értéket nemz; új értéket tehet hozzá már létező értékhez, de csak azzal, hogy új munkát tesz hozzá. Hogyan tud tehát az árutulajdonos a forgalom területén kívül, anélkül hogy más árutulajdonosokkal érintkezésbe lépne – hogyan tud értéktöbbletet termelni, vagy másszóval árut vagy pénzt tőkévé változtatni?

„Lehetetlen tehát, hogy a tőke a forgalomból ered, és éppoly lehetetlen, hogy *nem* a forgalomból ered. Benne és ugyanakkor *nem* benne kell erednie [...] A pénz tőkévé változását az árucsere benső törvényei alapján kell kifejteni, úgyhogy *egyenértékek cseréje a kiindulópont*. Pénztulajdonosunknak, aki még csak tőkés hernyója, az árukat értékükön kell vásárolnia, értékükön kell eladnia és a folyamat végén mégis több pénzt kell kihúznia, mint amennyit beledobott. Lepkévé bontakozásának a forgalom területén és *nem* a forgalom területén kell végbemennie. Ezek a probléma feltételei. *Hic Rhodus, hic salta!*"[208]

Most pedig a megoldás:

„Annak a pénznek az értékváltozása, amelynek tőkévé kell változnia, nem következhetik be magán ezen a pénzen, mert mint vásárlási és fizetési eszköz csak *realizálja* a vele megvásárolt vagy kifizetett áru árát, míg saját formáját megtartva változatlan értéknagyság petrefaktumává* merevedik. Éppoly kevéssé eredhet a változás a körforgás második műveletéből, az áru

* – kövületévé – *Szerk.*

újraeladásából, mert ez a művelet csak visszaváltoztatja az árut természeti formájából pénzformába. *A változásnak tehát az árun kell végbemennie*, amelyet az első műveletben (*P Á*) megvesznek, de nem az áru értékén, hiszen egyenértékeket cserélnek, az árut értékén fizetik meg. *A változás tehát csakis az áru használati értékéből mint olyanból eredhet*, vagyis *az áru elhasználásából*. Ahhoz, hogy egy áru elhasználásából értékre tegyen szert, pénztulajdonosunknak olyan szerencsésnek kellene lennie, hogy a forgalom területén belül, a piacon, olyan árut fedezzen fel, *amelynek maga a használati értéke azzal a sajátságos tulajdonsággal rendelkezik, hogy érték forrása, s amelynek tényleges elhasználása tehát maga is munka tárgyiasulása s ezért értékteremtés.* S a pénztulajdonos készentalál a piacon egy ilyen sajátos árut, a munkaképességet vagyis *a munkaerőt*.

Munkaerőn vagy munkaképességen azoknak a fizikai és szellemi képességeknek az összességét értjük, amelyek egy ember testi mivoltában, élő személyiségében megvannak, s amelyeket mozgásba hoz, valahányszor valamilyen fajta használati értéket termel.

Hogy azonban a pénztulajdonos a munkaerőt mint árut a piacon készentalálja, ahhoz az szükséges, hogy előzőleg eleget tegyenek különböző feltételeknek. Az árucsere önmagában véve csak olyan függőségi viszonyokat foglal magában, melyek saját természetéből fakadnak. Ha ezeket feltételezzük, a munkaerő csak akkor és annyiban jelenhetik meg áruként a piacon, amikor és amennyiben saját birtokosa – az a személy, akinek a munkaereje – áruba bocsátja, illetve eladja. Hogy birtokosa áruként eladhassa, ahhoz az szükséges, hogy rendelkezhessék vele, tehát szabad tulajdonosa legyen munkaképességének, személyének. Ő és a pénztulajdonos a piacon találkoznak, s mint egyenrangú árutulajdonosok lépnek viszonyba egymással, csak abban különböznek, hogy az egyik vevő, a másik eladó, jogilag tehát mindketten egyenlő személyek. Hogy ez a viszony tovább tartson, ehhez az szükséges, hogy a munkaerő tulajdonosa munkaerejét mindig csak meghatározott időre adja el, mert ha mindenestül, egyszer s mindenkorra eladja, akkor önmagát adja el, szabad emberből rabszolgává, árutulajdonosból áruvá változik . . . A második lényeges feltétele annak, hogy a pénztulajdonos a munkaerőt a piacon mint árut készentalálja, az, hogy a munkaerő tulajdonosa ne adhasson el árukat, amelyekben munkája tárgyiasult, hanem kénytelen legyen magát a munkaerejét, amely csak az ő eleven testi mivoltában létezik, áruba bocsátani.

Ahhoz, hogy valaki munkaerejétől megkülönböztetett árukat adhasson el, természetesen termelési eszközökkel, például nyersanyagokkal, munkaszerszámokkal stb. kell rendelkeznie. Bőr nélkül nem készíthet csizmát.

Ezenkívül létfenntartási eszközökre van szüksége. Senki sem élhet jövőbeli termékeken, tehát olyan használati értékeken, amelyeknek termelése még nem kész, és éppúgy, miként a föld színpadán való fellépésének első napján, az embernek most is nap nap után fogyasztania kell, mielőtt és miközben termel. Ha a termékeket *árukként* termelik, akkor eladandók, *miután* termelték őket, s a termelő szükségleteit csak eladásuk után elégíthetik ki. A termelés idejéhez az eladáshoz szükséges idő járul.

Ahhoz tehát, hogy pénzét tőkévé változtathassa, a pénztulajdonosnak az árupiacon készen kell találnia a *szabad munkást*, aki szabad abban a kettős értelemben, hogy szabad személyként rendelkezik munkaerejével mint a maga árujával, s hogy, másrészt, nincs más eladható áruja, mentes és szabad minden dologtól, amely munkaereje megvalósításához szükséges.

Hogy ez a szabad munkás miért lép vele szembe a forgalom területén, ez a kérdés nem érdekli a pénztulajdonost, aki a munkapiacot mint az árupiac egy külön osztályát készentalálja. S bennünket egyelőre éppoly kevéssé érdekel ez. Elméletileg megkapaszkodunk a tényben, mint ahogy a pénztulajdonos ezt gyakorlatilag teszi. Egy azonban világos. A természet nem hoz létre az egyik oldalon pénz- vagy árutulajdonosokat, a másikon pedig olyan embereket, akik pusztán saját munkaerejük tulajdonosai. Ez a viszony nem természettörténeti, és éppoly kevéssé olyan társadalmi viszony, amely minden történelmi korszaknak közös sajátja. Nyilvánvalóan maga is előzetes történelmi fejlődés eredménye, számos gazdasági forradalom, a társadalmi termelés egész sor régebbi alakulata pusztulásának a terméke.

Az előzőkben szemügyre vett gazdasági kategóriák is magukon viselik a történelem nyomát. A terméknek áruként való létezése meghatározott történelmi feltételeket burkol. Hogy a termék áruvá váljék, ehhez az szükséges, hogy ne magának a termelőnek közvetlen létfenntartási eszközeként termeljék. Ha tovább kutattuk volna, milyen körülmények között ölti valamennyi termék vagy legalábbis többségük áru formáját, azt láttuk volna, hogy ez csak egy egészen sajátos termelési mód, a *tőkés* termelési mód alapján történik meg. Az ilyen vizsgálat azonban nem tartozott az áru elemzéséhez. Árutermelés és áruforgalom lehetséges akkor is, ha a termékek legnagyobb része közvetlenül a termelő saját szükségletét szolgálja, nem változik áruvá, tehát a csereérték még korántsem uralkodik a társadalmi termelési folyamaton annak egész szélességében és mélységében . . . Ha pedig a pénzt vesszük szemügyre, azt látjuk, hogy ennek előfeltétele az árucsere bizonyos fejlettségi foka. A pénz különös formái – a puszta áruegyenérték, vagy a forgalmi eszköz, vagy a fizetési eszköz, a kincs és a világpénz – az egyik vagy a másik funkció különböző terjedelme és viszonylagos túlsúlya szerint a társadalmi

termelési folyamat igen különböző fokaira utalnak. A tapasztalat mégis azt mutatja, hogy viszonylag gyengén fejlett áruforgalom elegendő mindezeknek a formáknak a kialakulásához. Más a helyzet a tőkével. Ennek történelmi létezési feltételei még egyáltalán nincsenek meg attól, hogy megvan az áru- és a pénzforgalom. A tőke csak ott jön létre, ahol a termelési és létfenntartási eszközök tulajdonosa készentalálja a piacon a szabad munkást mint munkaerejének eladóját, és ez az egy történelmi feltétel egy világtörténelmet foglal magában. A tőke tehát már eleve a társadalmi termelési folyamat egy korszakát nyitja meg."

Ezt a sajátságos árut, a munkaerőt, kell most megvizsgálnunk. Mint minden más árunak, csereértéke van; ezt az értéket ugyanaz határozza meg, mint minden más áruét: a termeléséhez, beleértve újratermelését is, szükséges munkaidő. A munkaerő értéke a tulajdonosának normális munkaképes állapotban való fenntartásához szükséges létfenntartási eszközök értéke. Ezeket a létfenntartási eszközöket éghajlati és egyéb természeti feltételek és az egyes országokban történelmileg kialakult színvonal szabják meg. Ezek változnak, de egy adott országra és adott korszakra maguk is adottak. Sőt, magukban foglalják az elhasznált munkások pótlóinak, gyermekeiknek létfenntartási eszközeit, hogy az árutulajdonosoknak ez a sajátságos fajtája megörökíthesse magát. Végül magában foglalja a tanult munka számára a kiképzés költségét.

A munkaerő értékének minimális határa a fizikailag nélkülözhetetlen létfenntartási eszközök értéke. Ha ára erre a minimumra esik, akkor értéke alá esik, mert az utóbbi normális, nem pedig silány minőségű munkaerőt feltételez.

A munka természete nyilvánvalóvá teszi, hogy a munkaerőt csak az eladás megtörténte *után* használják fel; és minden országban, amelyben tőkés termelési mód van, a munkát csak elvégzése után fizetik meg. A munkás tehát mindenütt hitelez a tőkésnek. Arra vonatkozóan, hogy ez a munkás nyújtotta hitel milyen gyakorlati következményekkel jár, Marx úr néhány érdekes példát közöl parlamenti jelentésekből, ezeket illetően magára a könyvre utalunk.

A munkaerő elfogyasztásával megvásárlója egyszerre termel árukat és értéktöbbletet; és hogy ezt megvizsgáljuk, el kell hagynunk a forgalom területét s áttérünk a termelés területére.

Itt rögtön azt látjuk, hogy a munkafolyamatnak kettős természete van. Egyrészt használati érték termelésének egyszerű folyamata; mint ilyen létezhet és léteznie is kell a társadalmi létezés minden történelmi formájában; másrészt olyan folyamat ez, amely a tőkés termelés sajátos feltételei között megy végbe, amint azt az előbb megállapítottuk. Ezt kell most megvizsgálnunk.

A tőkés alapon végbemenő munkafolyamatnak két sajátossága van. Először a munkás a tőkésnek az ellenőrzése alatt dolgozik, aki ügyel arra, hogy ne pazaroljanak és hogy minden egyes munkadarabra csak a társadalmilag elengedhetetlen munkamennyiséget fordítsák. Másodszor: a termék a tőkés tulajdona, mivel maga a folyamat két, az ő tulajdonában levő dolog, a munkaerő és a munkaeszközök között megy végbe.

A tőkés nem törődik a használati értékkel, kivéve amennyiben az cserevértéknek és mindenekelőtt értéktöbbletnek a megtestesülése. Célja olyan áru termelése, amelynek értéke nagyobb, mint a termelésébe belefektetett értékösszeg. Hogyan lehet ezt véghezvinni?

Vegyünk egy adott árut, mondjuk pamutfonalat, és elemezzük a benne megtestesült munkamennyiséget. Tegyük fel, hogy 10 font fonal termeléséhez 10 font gyapotra van szükségünk, amelynek értéke 10 shilling (a hulladékot itt figyelmen kívül hagyjuk). Szükség van továbbá bizonyos munkaeszközökre, gőzgépre, kártológépekre és egyéb gépi berendezésre, szénre, kenőanyagokra stb. Egyszerűség kedvéért mindezt „orsó"-nak nevezzük, és feltételezzük, hogy 10 font fonal megfonásához szükséges kopás, szén stb. 2 shillinget képvisel. Tehát 10 shilling gyapot + 2 shilling orsó = 12 shilling. Ha 12 shilling 24 munkaórának, vagyis két munkanapnak a termékét képviseli, akkor a gyapot és orsó két napi munkát testesít meg a fonalban. Menynyit tesz mármost hozzá a fonás?

Tegyük fel, hogy a munkaerő értéke per diem* 3 shilling és ez a 3 shilling 6 órai munkát képvisel. Továbbá hogy 6 óra szükséges ahhoz, hogy egy munkás 10 font fonalat megfonjon. Ebben az esetben a munka 3 shillinget tett hozzá a termékhez, a 10 font fonal értéke 15 shilling vagy 1 shilling 6 penny fontonként.

Ez a folyamat nagyon egyszerű, de nem eredményez semmiféle értéktöbbletet. Nem is eredményezhet, mert a tőkés termelésben a dolgok nem ilyen egyszerűen mennek végbe.

„A munkaerő napi értéke 3 shilling volt, mert benne egy fél munkanap tárgyiasult, vagyis mert a munkaerő napi termeléséhez szükséges létfenntartási eszközök egy fél munkanapba kerülnek[...] Az, hogy a munkás 24 órai életbentartására *fél* munkanap szükséges, egyáltalában nem akadályozza meg a munkást abban, hogy egy *egész* napon át dolgozzék. A munkaerő értéke és a munkafolyamatban való értékesítése tehát két különböző nagyság. Ez az értékkülönbözet lebegett a tőkés szeme előtt, amikor a munkaerőt megvette. A munkaerő hasznos tulajdonsága, hogy fonalat vagy csiz-

* – naponta – *Szerk.*

mát készít, csupán conditio sine qua non* volt, mert a munkát hasznos formában kell kifejteni, hogy értéket képezzen. A döntő azonban ennek az árunak sajátos használati értéke volt, az, hogy érték forrása, mégpedig a saját értékénél nagyobb érték forrása. Ez az a sajátos szolgálat, amelyet a tőkés elvár tőle. És ebben a tőkés az árucsere örök törvényeinek megfelelően jár el. Valóban a munkaerő eladója, akárcsak bármely más áru eladója, realizálja az áru csereértékét és elidegeníti használati értékét. Az egyiket nem kaphatja meg anélkül, hogy a másikat oda ne adja. A munkaerő használati értéke, maga a munka, éppoly kevéssé az eladójáé, mint amilyen kevéssé az olajkereskedőé az eladott olaj használati értéke. A pénztulajdonos megfizette a munkaerő napi értékét, övé tehát használata a nap folyamán, a naphosszat tartó munka. Az a körülmény, hogy a munkaerő napi fenntartása csak fél munkanapba kerül, noha a munkaerő egész nap tud működni, dolgozni, hogy ezért az az érték, amelyet egy napi használata teremt, kétszer akkora, mint saját napi értéke, különös szerencséje a vevőnek, de egyáltalán nem jogtalanság az eladóval szemben."

A munkás ennélfogva 12 órát dolgozik, 20 font fonalat fon meg, amely 20 shillingnyi gyapotot, 4 shillingnyi orsót stb. képvisel, munkája pedig 3 shillingbe kerül, ez összesen 27 shilling. De ha 10 font gyapot 6 munkaórát szívott magába, akkor 20 font gyapot 12 munkaórát szívott magába, amely egyenlő 6 shillinggel. „A 20 font fonalban most 5 munkanap tárgyiasult, 4 a gyapot és orsó stb. alakjában, 1 a fonómunka alakjában; 5 munkanap pénzkifejezése 30 shilling; következésképp a 20 font fonal ára 30 shilling, vagyis fontja 1 shilling 6 penny, mint azelőtt. A folyamatba bedobott áruk értékösszege azonban 27 shilling volt." „A termék értéke a termeléséhez előlegezett érték $^1/_9$-ével megnövekedett. Ilymódon 27 shilling 30 shillinggé változott. 3 shillingnyi értéktöbbletet fiadzott. A bűvészmutatvány végre sikerült. Pénz átváltozott tőkévé.

A probléma minden feltétele megoldódott, és az árucsere törvényeit semmiképpen sem sértették meg. Egyenértéket cseréltek ki egyenértékre. A tőkés mint vevő minden árut – gyapotot, orsótömeget, munkaerőt értékén fizetett meg. Azután azt tette, amit minden más áruvásárló tesz. Elfogyasztotta használati értéküket. A munkaerő elfogyasztási folyamata, amely egyúttal az áru termelési folyamata, 20 font fonal terméket eredményezett, 30 shilling értékben. A tőkés most visszatér a piacra és árut ad el, miután árut vásárolt. A fonal fontját 1 shilling 6 pennyért adja el, egy garassal sem többért vagy kevesebbért értékénél. És mégis 3 shillinggel többet húz ki a forga-

* – elengedhetetlen feltétel – *Szerk.*

lomból, mint amennyit eredetileg beledobott. Az egész folyamat, a tőkés pénzének átváltozása tőkévé, a forgalom területén és *nem* a forgalom területén megy végbe. A forgalom közvetítése révén azért, mert feltétele a munkaerőnek az árupiacon való vétele. Nem a forgalomban azért, mert ez csak bevezeti az értékesítés folyamatát, amely a termelés területén zajlik le. És így »tout pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles«*."

Miután megmutatta, hogyan termelik az értéktöbbletet, Marx úr rátér annak elemzésére. Az előbbiekből nyilvánvaló, hogy bármely termelő vállalkozásba befektetett tőkének csak egyik része működik közre közvetlenül az értéktöbblet termelésében, mégpedig az a tőke, amelyet a munkaerő megvásárlására fordítottak. Csak ez a rész termel *új* értéket; a gépi berendezésbe, nyersanyagba, szénbe stb. fektetett tőke, azaz annak megfelelő része, újra megjelenik ugyan a termék értékében pro tanto**, fennmarad és újratermelődik, de nem származhatik belőle értéktöbblet. Ez arra indítja Marx urat, hogy a tőkének új felosztását javasolja: *állandó* tőkére, amely csak újratermelődik – a gépi berendezésbe, nyersanyagokba és a munka többi tartozékaiba fektetett rész –, és *változó* tőkére, amely nemcsak újratermelődik, hanem ugyanakkor az értéktöbblet közvetlen forrása – a munkaerő megvásárlására, munkabérre fordított rész. Ebből világos, hogy bármennyire szükséges is az állandó tőke az értéktöbblet termeléséhez, mégsem működik közre abban közvetlenül, sőt mi több, a valamely termelési ágban befektetett állandó tőke mennyiségének a legcsekélyebb befolyása sincs az ezen ágban termelt értéktöbblet mennyiségére.*** Következésképpen nem kell számításba venni az értéktöbblet *rátájának* megállapításánál. Ez utóbbi csak úgy határozható meg, ha az értéktöbblet mennyiségét a létrehozásában közvetlenül résztvevő tőke mennyiségével vetjük össze, azaz a *változó* tőke mennyiségével. Ezért Marx úr az értéktöbblet rátáját csak a változó tőkéhez való arányával határozza meg: ha a munka napi ára 3 shilling, és a naponta létrehozott értéktöbblet szintén 3 shilling, akkor az értéktöbblet rátáját 100%-osnak mondja. Hogy milyen furcsa melléfogások származhatnak abból, ha, a megszokott gyakorlat szerint, az állandó tőkét aktív tényezőnek tekintjük az értéktöbblet termelésében, azt mutatja egy példa „a közgazdasági tudományáról és szép stílusáról híres" N. W. Senior úrról, akit „az 1836. esztendő egy szép reggelén . . . Oxfordból Manchesterbe idéztek, hogy itt politikai

* – »minden a legjobban van ezen a lehető legjobb világon[215]« – *Szerk.*

** – ennyire meg ennyire; a megfelelő arányban – *Szerk.*

*** Itt meg kell jegyeznünk, hogy az *értéktöbblet* egyáltalán nem azonos a *profittal*. – *Engels jegyzete.*

gazdaságtant tanuljon" (a gyapotfonóktól), „ahelyett hogy Oxfordban tanítson".

Azt a munkaidőt, amely alatt a munkás újratermeli munkaerejének értékét, Marx úr *„szükséges munkának"* nevezi; azt az időt, amelyet ezen felül dolgoznak és amely alatt értéktöbbletet termelnek, *„többletmunkának"*. A szükséges munka és a többletmunka együttesen alkotja a *„munkanapot"*.

A munkanapon belül a szükséges munkához megkívánt idő adott, de a többletmunkára felhasználható időt semmilyen gazdasági törvény nem rögzíti, lehet hosszabb vagy rövidebb, bizonyos határokon belül. Sohasem lehet nulla, mert akkor nem volna indítéka a tőkésnek arra, hogy munkát alkalmazzon; de a munkanap teljes hossza, élettani okokból, sohasem érheti el a 24 órát. De egy – mondjuk – 6 órás és egy 24 órás munkanap között sok közbenső fok van. Az árucsere törvényei megkövetelik, hogy a munkanap hossza ne haladja meg azt, ami összeegyeztethető a munkás normális elhasználódásával. De mi az a normális elhasználódás? Napi hány órai munka egyeztethető vele össze? Ebben a tőkés és a munkás véleménye nagyon különböző, és mivel nincs valami magasabb tekintély, a kérdést *erőszak* dönti el. A munkanap hossza meghatározásának története annak a harcnak története, amely a munkanap határaiért az össztőkés és az összmunkás, a tőkések osztálya és munkások osztálya között folyt.

„A tőke, mint már megjegyeztük, a többletmunkát nem feltalálta. Mindenütt, ahol a társadalom egy része a termelési eszközök monopóliumával rendelkezik, a munkásnak, akár szabad ember, akár nem, az önmaga fenntartásához szükséges munkaidőhöz többletmunkaidőt kell hozzátennie, hogy a létfenntartási eszközöket megtermelje a termelési eszközök tulajdonosai számára; egyre megy, hogy ez a tulajdonos athéni *καλὸς κἀγαθός**, etruszk teokrata, civis romanus**, normann báró, amerikai rabszolgatartó, oláh bojár, modern landlord vagy tőkés-e." Világos azonban, hogy minden olyan társadalmi formában, ahol a termék használati értéke fontosabb, mint a csereértéke, a többletmunkát a társadalmi szükségletek szűkebb vagy tágabb köre korlátozza; és hogy ilyen körülmények között nem szükségszerűen létezik vágy többletmunkára önmaga kedvéért. Így azt látjuk, hogy a klasszikus korban a többletmunka a legszélsőségesebb formájában, emberek halálra dolgoztatásában szinte kizárólag az arany- és ezüstbányákban fordult elő, ahol a csereértéket független létezési formájában, mint pénzt termelték. „Mihelyt azonban olyan népeket, amelyeknél a termelés még a rab-

* – nemes – *Szerk.*

** – római polgár – *Szerk.*

szolgamunka, a jobbágymunka stb. alacsonyabb formáiban mozog, bevonnak egy a tőkés termelési módot uraló világpiacba, amely termékeiknek külföldre való eladását döntő érdekükké fejleszti, a rabszolgaság, a jobbágyság stb. barbár borzalmaihoz a túlmunka civilizált borzalma járul. Ezért van az, hogy a négermunka az amerikai Unió déli államaiban, amíg a termelés főként a közvetlen saját szükségletre irányult, megőrizte mérsékelt patriarchális jellegét. Amilyen mértékben azonban a gyapotkivitel ez államok létérdekévé vált, a néger túldolgoztatása, hellyel-közzel életének hét munkaév alatti elfogyasztása egy kiszámított és számító rendszer tényezője lett . . . Hasonló volt a helyzet a *robotmunkával*, például a dunai fejedelemségekben." Itt különösen érdekes az összehasonlítás a tőkés termeléssel, mert a robotmunkában a többletmunkának önálló, kézzelfogható formája van.

„Tegyük fel, hogy a munkanap 6 óra szükséges munkából és 6 óra többletmunkából áll. Akkor a szabad munkás hetenként 6 × 6, vagyis 36 óra többletmunkát szolgáltat a tőkésnek. Ez ugyanaz, mintha heti 3 napot önmagának, heti 3 napot pedig ingyen a tőkésnek dolgozna. Ez azonban nem látható. Többletmunka és szükséges munka egymásba folyik. Ugyanezt az arányt ezért például úgy is kifejezhetem, hogy a munkás minden percből 30 másodpercet dolgozik önmagának és 30 másodpercet a tőkésnek stb. Másképp áll a dolog a robotmunkával. Az a szükséges munka, amelyet például az oláh paraszt önmaga fenntartására végez, térbelileg elválik a bojár számára végzett többletmunkájától. Az egyiket saját földjén, a másikat az uraságí birtokon végzi. A munkaidő két része tehát önállóan van meg egymás mellett. A robotmunka formájában a többletmunka pontosan elkülönül a szükséges munkától."

El kell tekintenünk attól, hogy további érdekes példákat idézzünk a dunai fejedelemségek modern társadalomtörténetéből, amelyekkel Marx úr bebizonyítja, hogy a bojárok ott, az orosz intervenciótól támogatva, éppen olyan ügyesek az értéktöbblet kiszipolyozásában, mint bármelyik tőkés munkáltató. De amit a Règlement organique[209] – amelynek révén Kiszeljov orosz tábornok a bojároknak szinte korlátlan parancsnoklást biztosított a parasztok munkája felett – pozitíve fejez ki, ugyanazt fejezik ki az angol gyári törvények negatíve.

„E törvények a tőkének a munkaerő mértéktelen kiszipolyozására* irányuló törekvését megzabolázzák azáltal, hogy az állam, mégpedig egy olyan állam, amelyen a tőkés és a földtulajdonos uralkodik, erőszakosan korlátozza

* *Engels angol fordításában*: exploitálására – bocsánatot kérünk e francia kifejezés bevezetéséért, de nincs angol megfelelője – *Szerk.*

a munkanapot. A napról napra fenyegetőbben növekvő munkásmozgalomról nem beszélve, a gyári munka korlátozását ugyanaz a szükségszerűség diktálta, amely guanót szórt az angol földekre. A rablásnak ugyanaz a vak vágya, amely az egyik esetben a földet merítette ki, a másikban a nemzet életerejét támadta meg gyökerében. A periodikus járványok itt éppoly világosan beszéltek, mint Németországban és Franciaországban a csökkenő katonaérték."

Annak bizonyítására, hogy a tőke törekvése a munkanapot minden ésszerű határon túl kiterjeszteni, Marx úr bőségesen idéz a gyárfelügyelők jelentéseiből, a Children's Employment Commission, a Public Health jelentéseiből és más parlamenti okmányokból, és következtetéseit ebben foglalja össze:

„Mi egy munkanap? Mekkora időn át fogyaszthatja a tőke a munkaerőt, amelynek napi értékét megfizeti? Meddig hosszabbítható meg a munkanap a magának a munkaerőnek újratermeléséhez szükséges időn túl? Ezekre a kérdésekre, láttuk, a tőke így felel: A munkanap naponta teljes 24 órából áll, levonva ebből azt a kevés pihenőórát, amely nélkül a munkaerő teljességgel felmondja megújuló szolgálatát. Először is magától értetődik, hogy a munkás egész élete folyamán semmi más, csak munkaerő, hogy ezért teljes rendelkezésre álló ideje természet és jog szerint munkaidő, tehát a tőke önértékesítéséhez tartozik ... De mértéktelen, vak törekvésében, a többletmunkára irányuló olthatatlan farkasétvágyában a tőke átgázol a munkanap maximális korlátain – nemcsak az erkölcsi, hanem a tisztán fizikai korlátain is ... A tőkét nem érdekli a munkaerő élettartama ... Magának a munkaerőnek idő előtti kimerülését és elhalását is termeli. Meghosszabbítja a munkás termelési idejét egy adott időszakban azáltal, hogy megrövidíti életének idejét."

De nincs-e ez ellentétben magának a tőkének az érdekével? Nem kell-e a tőkének, huzamosabb időt tekintve, pótolnia e mértéktelen elhasználódás költségeit? Meglehet, hogy elméletileg így van. Gyakorlatilag a szervezett rabszolgakereskedelem a déli államok belsejében elismert gazdasági törvénnyé tette azt a gyakorlatot, hogy a rabszolga munkaerejét hét év alatt elhasználják; gyakorlatilag az angol tőkés a mezőgazdasági körzetekből érkező munkás-utánpótlásra épít.

„A tapasztalat a tőkés számára általánosságban nézve azt mutatja, hogy állandó túlnépesség van, azaz túlnépesség van a tőke pillanatnyi értékesítési szükségletéhez viszonyítva, ámbár ez satnya, éltüket hamar leélő, egymást gyorsan kiszorító, úgyszólván éretlenül leszedett emberi nemzedékekből tevődik össze. A tapasztalat az értelmes megfigyelő számára a másik oldalon mindenesetre megmutatja, hogy a tőkés termelés – amely, ha történetileg

nézzük, csak a minapról kelteződik – milyen gyorsan és mélyen ragadta meg gyökerében a nép életerejét, hogy az ipari népesség elkorcsosulását csak természetesen tenyésző életelemeknek a faluról való állandó felszívása lassítja, s hogy maguk a falusi munkások is, a szabad levegő s a köztük oly mindenhatóan érvényesülő principle of natural selection* ellenére, amely csak a legerőteljesebb egyéneket engedi felülkerekedni, már romlásnak indulnak. A tőkét – amelynek oly »jó okai« vannak az őt körülvevő munkásnemzedék szenvedéseinek letagadására – gyakorlati mozgásában éppolyan kevéssé és éppolyan nagyon befolyásolja az emberiség jövendő elrothadásának és a végül mégis feltartóztathatatlan elnéptelenedésnek a kilátása, mint az a lehetőség, hogy a Föld beleesik a Napba. Minden részvényszédelgésben mindenki tudja, hogy a viharnak egyszer ki kell törnie, de mindenki azt reméli, hogy a villám felebarátjába vág bele, miután ő maga már felfogta és biztonságba helyezte az aranyesőt. Après moi le déluge!** – ez minden tőkés és minden tőkésnemzet jelszava. A tőke tehát nincs tekintettel a munkás egészségére és élettartamára, hacsak a társadalom nem kényszeríti rá, hogy tekintettel legyen[. . .] Nagyjában és egészében azonban ez nem is az egyes tőkés jó- vagy rosszakaratától függ. A szabad konkurrencia a tőkés termelés benső törvényeit az egyes tőkéssel szemben mint külső kényszertörvényt érvényesíti."

A normálmunkanap meghatározása a munkáltató és a munkás között sok száz éven át folyó harcnak az eredménye. Érdekes ebben a harcban a két ellentétes áramlatot megfigyelni. Eleinte a törvényeknek az volt a céljuk, hogy a munkásokra hosszabb munkaidőt kényszerítsenek rá; az első munkás-statútum: 23-rd Edward III. (1349)*** óta egészen a XVIII. századig sohasem sikerült az uralkodó osztályoknak a munkásból a teljesíthető egész munkamennyiséget kierőszakolni. De a gőznek és a modern gépi berendezésnek a bevezetésével megfordult a kocka. A női és a gyermekmunka bevezetése oly gyorsan ledöntötte a munkaórák összes hagyományos korlátait, hogy a XIX. század a világtörténelemben páratlan túldolgoztatási rendszerrel kezdődött, és ez már 1802-ben arra kényszerítette a törvényhozást, hogy a munkaórák korlátozását rendelje el. Marx úr teljes beszámolót nyújt az angol gyári törvényhozás történetéről egészen az 1867. évi Workshops Act-ig, és ezeket a következtetéseket vonja le:

1. A gépi berendezés és a gőz először azokban az iparágakban idéznek elő túldolgoztatást, amelyekben felhasználják őket, és ezért a törvényes korlá-

* – természetes kiválogatódás elve – *Szerk.*

** – Utánam az özönvíz! – *Szerk.*

*** – III. Edward uralkodásának 23. esztendejéből, 1349-ből – *Szerk.*

tozásokat is először ezekre az ágakra alkalmazzák; de később azt látjuk, hogy a túldolgoztatás e rendszere átterjed csaknem minden szakmára, azokra is, amelyekben gépi berendezést nem használnak, vagy amelyekben a termelés legkezdetlegesebb módjai továbbra is fennállnak. (Lásd a Children's Employment Commission jelentéseit.)

2. A női és gyermekmunkának a gyárakban való bevezetésével az egyes „szabad" munkás elveszti ellenállóképességét a tőke túlkapásaival szemben és feltétel nélkül meg kell adnia magát. Ezért kollektív ellenállásra kényszerül; megkezdődik az osztálynak osztály elleni, az összmunkásnak az összetőkés elleni harca.

Ha most visszatekintünk arra a pillanatra, amikor feltételeztük, hogy „szabad" és „egyenlő" munkásunk szerződésre lépett a tőkéssel, azt találjuk, hogy a termelés folyamatában sok minden jelentősen megváltozott. A szerződés a munkás részéről nem szabad szerződés. Az a napi idő, amelyre szabadságában áll munkaerejét eladni, olyan idő, amelyre kénytelen azt eladni; és pusztán a munkásoknak mint tömegnek ellenállása erőszakkal éri el olyan állami törvény beiktatását, amely megakadályozza őket abban, hogy önmagukat és gyermekeiket „szabad" szerződéssel halálra és rabszolgaságra adják el. „Az »elidegeníthetetlen emberi jogok« pompázatos listája helyébe a törvényileg korlátozott munkanap szerény *Magna Chartája* lép."

A következőkben az értéktöbblet *rátáját* és a termelt értéktöbblet *egész mennyiségéhez* való viszonyát kell elemeznünk. E vizsgálatunkban, mint eddig is tettük, feltételezzük, hogy a munkaerő értéke meghatározott, állandó nagyság.

Ezt feltételezve az értéktöbblet rátája egyúttal meghatározza azt az értéktöbblet-mennyiséget is, amelyet az egyes munkás adott idő alatt szolgáltat a tőkésnek. Ha munkaerőnk értéke napi 3 shilling, amely 6 munkaórát képvisel, és az értéktöbblet rátája 100 %, akkor a 3 shillingnyi változó tőke naponta 3 shillingnyi értéktöbbletet termel, vagyis a munkás 6 óra többletmunkát szolgáltat naponta.

Minthogy a változó tőke a tőkés által egyidejűleg alkalmazott valamennyi munkaerő pénzkifejezése, a munkaerő által termelt értéktöbblet teljes összegét megkapjuk, ha ezt a változó tőkét megszorozzuk az értéktöbblet rátájával; másszóval, az értéktöbblet teljes összegét az egyidejűleg alkalmazott munkaerők száma és a kizsákmányolás foka közti viszony határozza meg. E tényezők mindegyike változhat, úgyhogy az egyiknek csökkenését pótolni lehet a másik növekedésével. 100 munkás alkalmazásához szükséges változó tőke 50 %-os értéktöbbletráta mellett (mondjuk napi 3 óra többletmunka) nem fog több értéktöbbletet termelni, mint fele akkora változó tőke, amely

50 munkást alkalmaz 100%-os értéktöbbletrátával (mondjuk napi 6 óra többletmunka). Ennélfogva bizonyos körülmények között és bizonyos határokon belül a munkának a tőke rendelkezésére álló kínálata függetlenné válhat a tényleges munkáskínálattól.

Van azonban egy abszolút határa ennek az értéktöbbletráta növelésével való értéktöbblet-növelésnek. Bármekkora a munkaerő értéke, akár két, akár tíz óra szükséges munka képviseli, a valamely munkás által nap nap után végzett munka összértéke sohasem érheti el azt az értéket, amelyben 24 munkaóra tárgyiasul. Ahhoz, hogy egyenlő értéktöbblettömegekre tegyenek szert, csak ezen a határon belül lehet változó tőkét a munkanap meghosszabbításával pótolni. Ez fontos elem lesz később különböző olyan jelenségek megmagyarázásánál, amelyek a tőke két ellentmondó tendenciájából fakadnak: 1. csökkenteni az alkalmazott munkások számát, azaz a változó tőke nagyságát, és 2. mégis a lehető legnagyobb többletmunka-tömeget termelni.

Ebből következik továbbá, hogy: „A különböző tőkék által termelt érték- és értéktöbblettömegek a munkaerő adott értéke és egyenlő kizsákmányolási foka esetén egyenes arányban vannak e tőkék változó alkatrészének [. . .] nagyságával. Ez a törvény nyilvánvalóan ellentmond minden *látszatra* alapozott tapasztalatnak. Mindenki tudja, hogy egy pamutfonógyáros aki [. . .] viszonylag sok állandó és kevés változó tőkét alkalmaz, ezért még nem zsebel be kisebb nyereséget, illetve értéktöbbletet, mint egy pék, aki viszonylag sok változó és kevés állandó tőkét hoz mozgásba. E látszólagos ellentmondás megoldásához még sok közbenső láncszemre van szükség, mint ahogy az elemi algebra álláspontjáról kiindulva sok közbenső láncszemre van szükség annak megértéséhez, hogy $\frac{0}{0}$ valóságos nagyságot fejezhet ki."

Egy adott országban és a munkanap adott hossza esetén az értéktöbbletet csak a munkások számának, azaz a népességnek a gyarapításával lehet gyarapítani; ez a növekedés alkotja a matematikai határt az illető ország össztőkéjének értéktöbblet-termelése számára. Másrészt, ha a munkások száma adott, ezt a határt a munkanap lehetséges meghosszabbítása szabja meg. Később látni fogjuk, hogy ez a törvény az értéktöbbletnek csak arra a formájára érvényes, amelyet eddig elemeztünk.

Vizsgálatunk e fokán azt látjuk, hogy nem minden pénzösszeg változtatható át tőkévé; van egy végső minimuma ennek: egyetlen munkaerőnek és a működtetéséhez szükséges munkaeszközöknek a költsége. Feltéve, hogy az értéktöbblet rátája 50%, kisded-tőkésünknek két munkást kellene alkalmaznia, hogy ő maga munkás módjára éljen. De ekkor nem tehetne félre semmit; pedig a tőkés termelés célja nem a gazdagság puszta megőrzése,

hanem és főleg annak gyarapítása. „Hogy csak kétszer olyan jól éljen, mint egy közönséges munkás, és a termelt értéktöbblet felét visszaváltoztassa tőkévé, a munkások számával egyúttal az előlegezett tőke minimumát is a nyolcszorosára kellene növelnie. Persze ő maga, akárcsak munkása, közvetlenül közreműködhet a termelési folyamatban, de akkor csak középény tőkés és munkás között, »kismester«. A tőkés termelés bizonyos foka feltételezi, hogy a tőkés az egész időt, amely alatt tőkésként, megszemélyesített tőkeként funkcionál, idegen munka elsajátítására, és ezért ellenőrzésére, valamint e munka termékeinek eladására fordíthassa. A kézművesmesternek tőkéssé való átváltozását a középkor céhrendszere azzal igyekezett erőszakosan megakadályozni, hogy a munkásoknak azt a számát, amelyet az egyes mesternek szabad volt foglalkoztatnia, nagyon csekély maximumra korlátozta. A pénz- vagy árutulajdonos csak akkor változik át valóban tőkéssé, amikor a termelésre előlegezett minimális összeg messze felette van a középkori maximumnak. Itt, akár a természettudományban, igazolódik ama törvény helyessége, melyet Hegel fedezett fel Logikájában, hogy pusztán mennyiségi változások egy bizonyos ponton minőségi különbségekbe csapnak át." Annak az értékösszegnek a minimuma, amely a pénz- vagy árutulajdonosnak tőkéssé való átváltozásához szükséges, a tőkés termelés különböző fejlődési fokain más és más; adott fejlődési fokon pedig ugyancsak különbözik a termelés különböző területein.

A fentebb részletezett termelési folyamat során a tőkés és bérmunkás viszonya jelentősen megváltozott. Mindenekelőtt a tőke a munka fölötti parancsnoklássá, azaz maga a munkás fölötti parancsnoklássá fejlődött. A megszemélyesített tőke, a tőkés, ügyel arra, hogy a munkás rendszeresen, gondosan és az intenzitás kellő fokán végezze munkáját. „A tőke továbbá kényszerviszonnyá fejlődött, amely a munkásosztályt arra szorítja, hogy több munkát végezzen, mint amennyit saját életszükségleteinek szűk köre előírt. És mint idegen dolgosság termelője, mint többletmunka kiszipolyozója és munkaerő kizsákmányolója, a tőke energiában, mértéktelenségben és hatékonyságban túlszárnyal minden korábbi, közvetlen kényszermunkán nyugvó termelési rendszert.

A tőke először azon technikai feltételek mellett rendeli maga alá a munkát, amelyek között azt történelmileg készentalálja. Nem változtatja meg tehát közvetlenül a termelési módot. Az értéktöbblet termelése abban a formában, amelyben eddig szemügyre vettük — amelyben a munkanap egyszerű meghosszabbítása révén történik —, ezért magának a termelési módnak minden változásától függetlenül jelent meg. A régimódi pékségben nem kevésbé volt hatékony, mint a modern pamutfonodában.

Ha a termelési folyamatot a munkafolyamat nézőpontjából vesszük szemügyre, akkor a munkás a termelési eszközökhöz nem mint tőkéhez, hanem mint célszerű termelőtevékenységének puszta eszközeihez és anyagához viszonylik. A cserzőműhelyben például a munkás a bőröket puszta munkatárgyaként kezeli. Nem a tőkés az, akinek a bőrt cserzi. Más a helyzet, mihelyt a termelési folyamatot az értékesítési folyamat nézőpontjából vesszük szemügyre. A termelési eszközök azonnal idegen munka felszívásának eszközeivé változnak át. Már nem a munkás alkalmazza a termelési eszközöket, hanem a termelési eszközök alkalmazzák a munkást. Ahelyett, hogy a munkás fogyasztaná el termelőtevékenységének anyagi elemeiként a *termelési eszközöket*, ezek fogyasztják el *őt* saját életfolyamatuk erjesztőjeként, a tőke életfolyamata pedig csak önmagát értékesítő értékként való mozgásában áll. Olvasztókemence és munkaépület, amely éjszaka pihen és nem szív fel eleven munkát, »tiszta veszteség« (mere loss) a tőkésnek. Ezért olvasztókemence és munkaépület a munkaerők »éjjeli munkájára való igényt« alkot." (Lásd Reports of Children's Employment Commission, 4th Report, 1865. 79–85. old.) „A pénz puszta átváltozása [. . .] termelési eszközökké ez utóbbiakat idegen munkára és többletmunkára jogcímet adó és arra kényszerítő tényezővé változtatja át."

Van azonban az értéktöbbletnek egy másik formája is. Elérkezve a munkanap legvégső határához, még egy eszköze marad a tőkésnek a többletmunka növelésére: a munka termelékenységének növelése, ezáltal a munka értékének csökkentése és ilymódon a szükséges munka időszakának megrövidítése. Az értéktöbbletnek ezt a formáját egy második cikkben fogjuk megvizsgálni.

A megírás ideje: 1868 május 22. és július 1. között
Eredeti nyelve: angol
Aláírás: Samuel Moore

[Karl Marx]

[Határozat az Internacionálé 1868-as kongresszusának áthelyezéséről[216]]

Tekintettel arra,

1. hogy a belga parlament éppen most három évre meghosszabbította azt a törvényt, amely szerint minden külföldi kiutasítható az országból a belga végrehajtó hatalom által;

2. hogy a Nemzetközi Munkásszövetség méltóságával összeegyeztethetetlen a kongresszust olyan helyen hívni össze, ahol ki lenne szolgáltatva a helybeli rendőrség kényének;

3. hogy a Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzatának 3. cikke úgy rendelkezik, hogy a Főtanács szükség esetén megváltoztathatja a kongresszus helyét;

a Főtanács elhatározza, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség kongresszusát 1868 szeptember 5-re Londonba hívja össze.

Elhangzott: 1868 június 2.
A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper", 1868 június 6. (347.) sz.
Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

[A Főtanács határozata Félix Pyat szereplésével kapcsolatban[217]]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa mindennemű felelősséget elhárít magától azzal a beszéddel kapcsolatban, amelyet Félix Pyat – akinek semmiféle kapcsolata nincsen a Szövetséggel – a Cleveland Hallban rendezett nyilvános gyűlésen mondott.

Elhangzott: 1868 július 7.

A megjelenés helye: „Liberté", 1868 július 12. (55.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

Plágiumom F. Bastiat ellen[218]

A .....*-ben egy Bastiat-követő felfedezi, hogy az áruk *értéknagyságának* a termelésükhöz *„társadalmilag szükséges munkaidő"* által való meghatározását Bastiat-tól csentem el – és ráadásul tönkrejavított formában. Ezt a qui pro quo-t** akár rá is hagyhatnám. Míg ugyanis ez az I. számú Bastiat-követő Bastiat értékmeghatározását és az enyémet lényegileg azonosnak látja, egy II. számú Bastiat-követő csaknem egyidejűleg kijelenti a lipcsei *„Literarisches Zentralblatt"* ... számában: „....."***

Ha tehát az I. számú Bastiat-követőt összeadnók a II. számú Bastiat-követővel, az a végeredmény adódnék, hogy a Bastiat-követők egész seregének most át kellene pártolnia az én táboromba és mindenestől el kellene fogadnia a tőkére vonatkozó fejtegetéseimet. Érthető, hogy csak kemény lelki tusa után mondok le ilyen annektálási örömökről.

Az *1867-ben* megjelent, *„A tőke"* c. írásomban foglalt értékmeghatározás már két évtizeddel előbbi, Proudhon ellen irányuló, *1847-ben Párizsban* megjelent, *„A filozófia nyomorúsága"* c. művemben (49. skk. old.°) is megtalálható. Bastiat érték-bölcsessége csak néhány évvel később jött a világra.[219] Ezért én nem írhattam le Bastiat-ról, ám annál inkább leírhatta Bastiat rólam.

Valójában azonban Bastiat semmiféle elemzését nem adja az értéknek. Csupán fogalomnélküli elképzeléseken kérődzik, annak vigasztaló bizonyítására, hogy „a világ telve van nagyszerű, pompás, mindennapos szolgálatokkal"[220]. Mint ismeretes, a német Bastiat-követők mind nemzeti liberálisok.

---

* *A kéziratban üresen hagyott hely a következő címnek*: „Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte". – *Szerk.*

** – személyek összecserélését – *Szerk.*

*** *A kéziratban üresen hagyott hely a dátumnak* – 1868 július 4. – *és a következő idézetnek*: „Az érték-elmélet elvetése az egyedüli feladata annak, aki Marx ellen harcol; mert ha ezt az axiómát elismerjük, el kell fogadnunk Marx csaknem valamennyi, szigorú logikával levont következtetését is." – *Szerk.*

° *V. ö. 4. köt. 93. skk. old.* – *Szerk.*

Tehát én is „nagyszerű, pompás szolgálatot" teszek nekik azzal, hogy rámutatok a Bastiat-féle bölcs felfedezés *specifikusan porosz eredetére.* Az öreg *Schmalz* ugyanis porosz kormánytanácsos volt, sőt, ha nem tévedek, porosz titkos kormánytanácsos. Azonkívül demagógszaglász[221]. Nos, ez az öreg Schmalz *1818-ban* Berlinben kiadott egy *„Államgazdaságtani kézikönyv"-et.* Kézikönyvének francia fordítása 1826-ban Párizsban megjelent *„Économie politique"* címmel. A fordító, Henri Jouffroy, a címlapon mint *„Conseiller au Service de Prusse"** szerepelt. Az alábbi idézetben nemcsak tartalmilag, hanem szószerint is megtaláljuk a Bastiat-féle értékelképzelés kvintesszenciáját:

„Le travail d'autrui en général ne produit jamais pour nous qu'une *économie de temps,* et [que] cette économie de temps est tout ce qui constitue *sa valeur* et *son prix.* Le menuisier, par exemple, qui me fait une table, et le domestique qui porte mes lettres à la poste, qui bat mes habits, ou qui cherche pour moi les choses qui me sont nécessaires, me rendent l'un et l'autre *un service* absolument de même nature; l'un et l'autre m'*épargne* et le temps que je serais obligé d'employer moi-même à ces occupations, et celui qu'il m'aurait fallu consacrer à acquérir l'aptitude et les talents qu'elles exigent."** (*Schmalz,* i. m. I. köt. 304. old.)

Most tehát tudjuk, honnan vette Bastiat a háját, akartam mondani, zsírját.***

Mein Plagiat an F. Bastiat

A megírás ideje: 1868 július 11. körül

Eredeti nyelve: német

* – *„Porosz kormánytanácsos"* – *Szerk.*

** [. . .] „Milyen *értéke* és *ára* van mások munkájának egyáltalában [. . .] csupán az, hogy *időt takarít meg* nekünk. Az asztalos, aki asztalt készít nekem, és a szolga, aki leveleimet a postára viszi, ruháimat tisztogatja és szükségleteimről gondoskodik, teljesen egyenlő *szolgálatot* tesz nekem; mindkettő időt *takarít meg* nekem, mégpedig kettős időt; először azt, amelyet most arra kellett volna ráfordítanom, hogy ezt magam tegyem meg, másodszor azt, amelyet ezelőtt arra kellett volna fordítanom, hogy az ehhez szükséges ügyességet megszerezzem magamnak." – *Szerk.*

*** Schmalz *szószerint*: zsír, háj. – *Szerk.*

[Karl Marx]

[A Főtanács nyilatkozata a brit kormánynak a cári Oroszország iránti magatartásáról[222]]

A Nemzetközi Munkásszövetség Tanácsa megbélyegzi a brit kormány Oroszország iránti szolgalelkűségének legújabb megnyilvánulását, hogy egy hónappal a Lengyelország elnevezést megszüntető orosz kormányrendelet megjelenése után a költségvetésben a *lengyel* melléknevet törölte az *emigránsok* szó előtt.

Elhangzott: 1868 július 14.

A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper", 1868 július 18. (352.) sz.

Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

[A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a gépek tőkés alkalmazásának következményeiről[223]]

Egyfelől a gépi berendezés a despotizmus és a kiszipolyozás egyik leghatalmasabb eszközének bizonyult a tőkésosztály kezében; másfelől a gépi berendezés fejlődése megteremti a szükséges anyagi feltételeket ahhoz, hogy a bérmunka rendszerét egy valóban társadalmi termelési rendszer váltsa fel.

Elhangzott: 1868 augusztus 11.

A megjelenés helye: „The International Working Men's Association, Resolutions of the Congress of Geneva, 1866 etc.", London 1868

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

Az Általános Német Munkásegylet elnökének és vezetőségének[224]

London, 1868 augusztus 18.

A brüsszeli kongresszus előkészítő munkálatainak befejezése végett augusztus 22-re kitűzték a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa végrehajtó bizottságának[225] ülését, augusztus 25-re pedig a Főtanács teljes ülését. Minthogy mindkét napra beszámoló tartásával bíztak meg, nem áll módomban eleget tenni annak a megtisztelő meghívásnak, hogy vegyek részt az Általános Német Munkásegylet hamburgi kongresszusán.

Örömmel látom, hogy kongresszusuk programja kitűzte azokat a pontokat, amelyeknek valóban minden komoly munkásmozgalom számára kiindulópontul kell szolgálniok: agitáció a teljes politikai szabadságért, a munkanap szabályozásáért és a munkásosztály tervszerű nemzetközi együttműködéséért annak a nagy, világtörténelmi feladatnak a megvalósításában, amelyet az egész társadalom érdekében meg kell oldania. Jó szerencsét a munkához!

Demokratikus üdvözlettel

Karl Marx

An den Präsidenten und Vorstand
des Allgemeinen Deutschen Arbeitervereins

A megjelenés helye: „Sozialdemokrat",
1868 augusztus 28. (100.) sz.

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

[A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a munkanap korlátozásáról[226]]

Minthogy az 1866-os genfi kongresszus egyhangúlag elfogadta azt a határozatot, hogy „a munkanap törvényes korlátozása minden további társadalmi javulás elengedhetetlen előfeltétele", a Tanács azon a véleményen van, hogy most eljött az az idő, amikor gyakorlati hatályt kell szerezni e határozatnak, és hogy valamennyi szekciónak kötelessége, hogy ezt a kérdést gyakorlatilag megtárgyalják a különböző országokban, amelyekben a Nemzetközi Munkásszövetség fennáll.

Elhangzott: 1868 augusztus 25.

A megjelenés helye: „The Bee-Hive Newspaper",
1868 augusztus 29. (359.) sz.

Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése[227]

Az 1867–68-as év korszakot alkot a Nemzetközi Munkásszövetségben. A nyugodt haladás időszaka után hatóköre elég hatalmasan megnövekedett ahhoz, hogy az uralkodó osztályok részéről keserű rágalmakat és a kormányok részéről üldözést* váltson ki. A harc stádiumába lépett.

A francia kormány természetesen elöl járt a munkásosztály elleni reakcióban. Már az elmúlt évben is le kellett lepleznünk egynémely ellenséges manőverét – levelek elsikkasztását, szervezeti szabályzatunk elkobzását, a genfi kongresszus okmányainak lefoglalását a francia határon.** Az utóbbiakat, miután sokáig hiába kértük vissza Párizsban, végül csak Lord Stanley angol külügyminiszter hivatalos nyomására adták vissza nekünk.

De az idén a császárság teljesen levetette álarcát. Rendőrsége*** és bíróságai útján nyíltan próbálta megsemmisíteni a Nemzetközi Munkásszövetséget. A decemberi dinasztia[228] létezését az osztályharcnak köszönheti, amelynek legnagyszerűbb jelensége az 1848-as júniusi felkelés volt. Szükségszerű volt ezért, hogy felváltva a burzsoázia megmentőjének és a proletariátus patriarchális pártfogójának szerepét játssza. Mihelyt a Nemzetközi Munkásszövetség növekvő hatalma az amiens-i, roubaix-i, párizsi, genfi stb. sztrájkokban[229] világosan megmutatkozott, az önmaga-kinevezte munkásoltalmazó az elé az alternatíva elé került, hogy vagy hatalmába keríti Társaságunkat, vagy pedig elnyomja. Azt a kiáltványt, amelyet a párizsi küldöttek a genfi kongresszuson (1866) felolvastak és a következő évben Brüsszelben nyilvánosságra hoztak[230], a francia határon elkobozták. Párizsi bizottságunk kérdésére, hogy mi ennek az erőszakos lépésnek az oka, *Rouher* miniszter meghívta az egyik bizottsági tagot személyes megbeszé-

* *A „Times"-ban*: és a kormányok ellenséges intézkedéseit – *Szerk.*

** *V. ö. 493. old.* – *Szerk.*

*** *A „Times"-ban*: Rendőrségi rajtaütések – *Szerk.*

lésre. A meghívást követő találkozáson elsősorban a kiáltvány egyes passzusainak enyhítését és módosítását követelte. Az elutasító válaszra ezt felelte: „Mégis megegyezésre juthatnánk, ha Önök beleszőnének néhány köszönő szót a császárhoz, aki olyan nagyon sokat tett a munkásosztályért."[231] Rouhernak, az alcsászárnak ez a gyengéd célzása nem talált a várt megértésre. Ettől a pillanattól kezdve a decemberi rezsim csak valamilyen ürügyre várt, hogy erőszakosan felszámolhassa a Szövetséget. Haragja még nőtt francia tagjainak a porosz–osztrák háború után folytatott antisoviniszta agitációja következtében. Kevéssel ezután, amikor Angliában tetőpontjára hágott a féniekkel kapcsolatos pánik[171], a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa petíciót intézett a brit kormányhoz, amelyben a három manchesteri vértanú küszöbönálló kivégzését bírósági gyilkosságnak nevezte*. Egyidejűleg Londonban nyilvános gyűléseket tartottunk Írország jogainak védelmében. A francia kormány, amely mindenkor aggodalmasan hajhássza Anglia kegyeit, most úgy vélte, a körülmények megértek arra, hogy a Csatorna mindkét oldalán csapást mérjenek a N. M. Sz.-re. Rendőrsége éjszaka betört párizsi bizottságunk tagjainak lakásába, átkutatta magánleveleiket és az angol sajtóban lármásan hírül adta, hogy végre megtalálták a féni összeesküvés központját. Ennek egyik legfőbb szerve, írták, a N. M. Sz.[232] Sok hűhó semmiért! A bírósági vizsgálat a legjobb akarattal sem találta corpus delictinek** még csak árnyékát sem.*** Miután ilyen csúfosan meghiúsult az a kísérlet, hogy a N. M. Sz.-et összeesküvők titkos társaságává változtassák, az első kínálkozó ürügyhöz folyamodtak. Mint engedély nélkül működő több mint 20 tagú társaságot üldözték a párizsi bizottságot.[233] A francia bírák, akikbe beleverték a császári fegyelmet, természetesen minden további nélkül feloszlatottnak jelentették ki a Társaságot és a bizottsági tagokat pénzbírságra és börtönbüntetésre ítélték.° Ám a bíróság eléggé naiv volt ahhoz, hogy ítéletének indokolásában egyrészt elismerje a N. M. Sz. növekvő hatalmát, másrészt kijelentse, hogy a decemberi birodalom összeegyeztethetetlen egy olyan munkástársaság létezésével, amely az igazságot, a jogot és az erkölcsöt őszintén vezérelvének vallja. Ezeknek az eseményeknek a következményei hamarosan érezhetővé váltak a départe-

* *A „Times"-ban*: amelyben a három manchesteri vértanú ítéletének enyhítését követelte, és kötél általi halálra ítélésüket a politikai bosszú cselekedetének nevezte – *Szerk.*

** – bűnjelnek – *Szerk.*

*** *A „Times"-ban*: Fáradságos vizsgálataik azonban semmire sem vezettek. Maga az ügyész undorral elejtette vádját. – *Szerk.*

° *A „Times"-ban*: A francia bírák, akikbe beleverték a császári fegyelmet, természetesen sietve elrendelték a Társaság feloszlatását és párizsi bizottságának letartóztatását. – *Szerk.*

ment-okban, ahol a párizsi ítéleteket a prefektusok részéről kicsinyes piszkálódások követték. De a N. M. Sz., ahelyett hogy megsemmisült volna a kormány e zaklatásaitól, csak új életerőt merített belőlük. Franciaországi befolyását semmi sem mozdította elő annyira, mint az, hogy végre a munkásosztállyal való nyílt szakításra kényszerítette a decemberi rezsimet.

Belgiumban Társaságunk nagy eredményekkel dicsekedhet. A charleroi-i medence bányatulajdonosai folytonos sanyargatással zendülésbe kergették szénbányászaikat, hogy aztán fegyveres erőt szabadítsanak rá a fegyvertelen tömegre. E kiprovokált pánik közepette a Nemzetközi Munkásszövetség belga ága kezébe vette a szénbányászok ügyét, a sajtóban és nyilvános gyűléseken leleplezte nyomorúságos gazdasági helyzetüket, támogatta az elesettek és sebesültek családjait és jogsegélyt szerzett a bebörtönzötteknek. Az esküdtszék végül valamennyiüket felmentette.[234] A charleroi-i események óta biztosítva volt a sikerünk Belgiumban. Időközben Jules Bara igazságügyminiszter a belga képviselőházban denunciálta a N. M. Sz.-et, és annak létezését az idegenek elleni törvény felújításának fő ürügyévé tette. Sőt a brüsszeli kongresszus betiltásával fenyegetődzött. A belga kormánynak végre be kellene látnia, hogy a kis államoknak Európában már csak az az egy létalapjuk van, hogy a szabadság menedékei legyenek.

Olaszországban a Szövetséget megbénította a mentanai mészárlást[235] követő reakció. Az egyik legközvetlenebb következmény az egyesülési és gyülekezési szabadság rendőri korlátozása volt. Kiterjedt levelezésünk azonban azt bizonyítja, hogy az olasz munkásosztály egyre inkább az összes régi pártoktól független individualitást vív ki magának.

Poroszországban a N. M. Sz. törvényesen nem állhat fenn, mert egy törvény megtiltja, hogy porosz munkásegyesületek bármiféle kapcsolatban legyenek külföldi társaságokkal.[236] Ráadásul a porosz kormány törpe méretekben megismétli a bonapartista politikát, például az *Általános Német Munkásegylettel* való akadékoskodásaiban. A militarista kormányok, amelyek mindig készen állnak arra, hogy egymás hajába kapjanak, mindig egyetértenek, amikor arról van szó, hogy kereszteshadjáratot indítsanak közös ellenségük, a munkásosztály ellen.

De minden törvényszabta akadály ellenére már régóta csoportosultak kicsiny, egész Németország területén szétszórt ágak genfi bizottságunk köré.[237]

Az Általános Német Munkásegylet, amely különösen Észak-Németországban igen elterjedt, legutóbbi hamburgi kongresszusán elhatározta, hogy a N. M. Sz.-gel összhangban cselekszik, ha törvényesen nem is áll módjában hivatalosan csatlakozni ez utóbbihoz.[238] A küszöbönálló nürnbergi kongresszus, amelyen körülbelül 100, főleg közép- és dél-németországi

munkásegylet képviselteti magát, napirendjére tűztè a Nemzetközi Munkásszövetséghez való közvetlen csatlakozást. A kongresszus irányító bizottságának kívánságára küldöttet menesztettünk Nürnbergbe.[239]

Ausztriában a munkásmozgalom egyre határozottabb* jelleget ölt. Bécsben szeptember elejére kongresszust tűztek ki a császárság különböző nemzetiségű munkásainak testvéri egyesítésére. Egyidejűleg közzétettek egy angoloknak és franciáknak szóló meghívólevelet, amelyben a N. M. Sz. alapelveit proklamálják. Az Önök Főtanácsa már kinevezett egy küldöttet Bécsbe[240], amikor a feudális reakcióval szemben már-már alulmaradó jelenlegi *liberális* osztrák kormány volt annyira előrelátó, hogy a munkáskongresszus betiltásával a munkások ellenséges érzületét is igyekezzék megszerezni.

A genfi építőmunkások harcaiban úgyszólván a N. M. Sz. svájci létéről volt szó. Az építtetők ugyanis a munkásoknak a N. M. Sz.-ből való kilépését mindennemű kompromisszum előzetes feltételévé tették. A munkások határozottan visszautasították ezt a jogtalan igényt. Hála annak a segítségnek, amelyet magában Svájcban, valamint a N. M. Sz. révén Franciaországból, Angliából, Németországból és Belgiumból kaptak, végül is kivívták a munkanap megrövidítését** és a munkabér emelését***. A N. M. Sz., amely már mély gyökereket eresztett a svájci talajba, ezután gyors növekedésnek indult. Többek között 50 német munkás művelődési egylet, talán a legrégibbek Európában, tavaly ősszel Neuenburgban tartott kongresszusán egyhangúlag elhatározta a Nemzetközi Munkásszövetséghez való csatlakozását.[241]

Angliában a politikai mozgalom,° a régi pártok felbomlása és az eljövendő választási harcra való felkészülés legjobb erőink közül sokat igénybe vett és ezért meglassította propagandánkat. Ennek ellenére élénk levelezésbe kezdtünk a vidéki trade-unionokkal. Egy részük már bejelentette csatlakozását. Londonban az újonnan megnyert ágazatok között taglétszám tekintetében a bőripari munkások és a citybeli cipészek trade-unionja áll az első helyen.

Az Önök Főtanácsa állandó kapcsolatot tartott fenn az *Egyesült Államok Országos Munkásszervezetével.* Az amerikai szövetség legutóbbi, 1867 augusztusában megtartott kongresszusán megszavazta, hogy elküldi egy kép-

* *A „Times"-ban*: forradalmibb – *Szerk.*

** *A „Times"-ban kiegészítve*: egy órával – *Szerk.*

*** *A „Times"-ban kiegészítve*: 10 százalékkal – *Szerk.*

° *A „Times"-ban*: a bizonytalan politikai helyzet, – *Szerk.*

viselőjét az idei brüsszeli kongresszusra, időhiány miatt azonban elmulasztotta a határozat kivitelezéséhez szükséges intézkedéseket.[242]

Az észak-amerikai munkásosztály lappangó hatalma kiviláglik abból, hogy a szövetségi kormány közüzemeiben törvényesen bevezették a nyolcórás munkanapot, valamint abból, hogy az államszövetség 8 vagy 9 államában általános nyolcórás törvényt bocsátottak ki. Mindazonáltal az amerikai munkásosztály e pillanatban, például New Yorkban, elkeseredett harcot vív a rebellis tőkével, amely valamennyi rendelkezésére álló hatalmas eszközzel igyekszik meghiúsítani a nyolcórás törvény végrehajtását. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a munkásosztály minden komoly sikere, még a legkedvezőbb politikai viszonyok között is, annak a szervezetnek az érettségétől függ, amely erőit neveli és összpontosítja.

Ám még országos szervezettsége is könnyen hajótörést szenvedhet, ha a határokon túl hiányos a szervezettsége, mert minden ország konkurrál a világpiacon és ennélfogva kölcsönösen befolyásolja egymást. Csak a munkásosztály nemzetközi szövetsége biztosíthatja végleges győzelmét. Ez a szükséglet teremtette meg a Nemzetközi Munkásszövetséget. Nem holmi szekta vagy elmélet melegházi növénye a Szövetség. Természetes képződménye a proletármozgalomnak, amely viszont a modern társadalom normális és feltartóztathatatlan tendenciáiból fakad. A N. M. Sz., amelyet mélységesen áthat hivatásának nagyszerűsége, sem megfélemlíteni, sem tévútra terelni nem hagyja magát. Sorsa ezentúl elválaszthatatlanul összefonódik annak az osztálynak a történelmi haladásával, amely méhében hordja az emberiség megújhodását.

A Főtanács nevében:

Robert Shaw, elnök
J. George Eccarius, főtitkár

London, 1868 szeptember 1.

Vierter jährlicher Bericht des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation
Eredeti nyelve: német

Friedrich Engels

A Schiller Intézet igazgatóságához[243]

Manchester, 1868 szeptember 16.

Davisson úrtól értesültem az igazgatóság szeptember 7-i ülésének arról a határozatáról, hogy Karl Vogt urat felkérik, tartson előadást az Intézetben.

Bármennyire sajnálom, ez a határozat arra kényszerít, hogy lemondjak tisztemről, amelyet mint elnök és mint az igazgatóság tagja betöltöttem.

Azokra a tárgyi okokra, amelyeknél fogva, ha jelen lettem volna, a fenti határozat ellen szavaztam volna, itt nem szükséges kitérnem. Nem ezen okok teszik kötelességemmé ezt az elhatározást.

Kilépésemnek egyetlen oka sem érinti az Intézetet. 1859-ben és 1860-ban politikai elvbarátaim és magam is bizonyítékokkal alátámasztott, politikai természetű súlyos vádakat emeltünk Vogt úr ellen. (Lásd Karl Marx „Vogt úr" c. írását, London 1860.) Vogt úr ezekre az azóta mások által is megismételt vádakra mind a mai napig nem válaszolt.

Ezt az egész ügyet, valamint a róla akkoriban folytatott polémiát az igazgatóság többi tagja valószínűleg nem ismeri vagy elfelejtette. Minden joguk megvan arra, hogy Vogt úr politikai jellemétől eltekintsenek és mások természettudományi felfedezéseinek többé-kevésbé kellemes népszerűsítőjét lássák benne. Én ezt nem tehetem meg. Ha a fenti határozat után is az igazgatóságban maradnék, ezzel megtagadnám egész politikai múltamat és politikai elvbarátaimat. Ezzel bizalmat szavaznék annak az embernek, akiről véleményem szerint bebizonyult, hogy 1859-ben fizetett bonapartista ügynök volt.

Csupán ez a kényszerítő szükségesség indíthatott arra, hogy megváljak egy olyan tisztségtől, amelyben kitartani a most már szerencsésen leküzdött nehézségek[244] között kötelességemnek éreztem.

Szívből köszönöm az igazgatóság tagjainak azt a bizalmat, amellyel oly

bőségesen megajándékoztak, s azzal a kéréssel válok meg tőlük, hogy őrizzék meg ugyanazokat a baráti érzelmeket irányomban, amelyeket én iránt uk mindig táplálni fogok.

Kiváló tisztelettel

F. E.

An das Direktorium der Schiller-Anstalt

Eredeti nyelve: német

[Friedrich Engels]

A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához[245]

„A kormányzat *tudja*, és a burzsoázia is tudja, hogy az egész mostani német munkásmozgalom csak *megtűrt* valami, csak addig él, amíg a kormányzatnak *tetszik*. Amíg a kormányzatnak hasznos, hogy ez a mozgalom fennáll, hogy a polgári ellenzéknek új, független ellenfele nőtt fel, addig megtűri a mozgalmat. Attól a pillanattól kezdve, amikor a munkásoknak ez a mozgalma önálló hatalommá fejlődik, amikor ezáltal a kormányzatra veszélyessé válik, a dolognak egyszerre vége szakad. Az a mód, ahogyan a haladópártiak agitációját a sajtóban, egyesületekben és gyűléseken megakadályozták, legyen figyelmeztetés a munkásoknak. Ugyanazok a törvények, rendeletek és intézkedések, amelyeket akkor alkalmaztak, bármelyik nap alkalmazhatók őellenük és végezhetnek az ő agitációjukkal; *sor is kerül erre, mihelyt ez az agitáció veszélyessé válik*. Igen fontos, hogy a munkások ebben a kérdésben tisztán lássanak, hogy ne essenek ugyanabba a tévedésbe, mint a burzsoázia az új éra idején, amikor szintén csak *megtűrték*, de már a nyeregben hitte magát. És ha valaki azt képzeli, hogy a mostani kormányzat meg fogja szabadítani a sajtót, az egyesülési és gyülekezési jogot mostani bilincseitől, az éppenséggel azok közé az emberek közé tartozik, akikkel kár minden szóért. Márpedig sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog nélkül nem lehetséges semmilyen munkásmozgalom."

E szavak Friedrich Engels „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c., Hamburgban 1865-ben megjelent brosúrájának 50. és 51. oldalán állnak*. Akkor kísérletet tettek arra, hogy az Általános Német Munkásegyletet – annak idején a németországi szociáldemokrata munkások egyetlen szervezett egyesülését – a Bismarck-kormány szárnyai alá juttassák, kilátásba helyezve a munkásoknak, hogy a kormány engedélyezi majd az általános választójogot. Hiszen Lassalle azt prédikálta, hogy „az általános, egyenlő, közvetlen választójog" az egyetlen és csalhatatlan eszköz arra, hogy a mun-

* *V. ö. 68–69. old. – Szerk.*

kásosztály meghódítsa a politikai hatalmat; csoda-e hát, hogy az olyan másodrendű dolgokat, mint sajtószabadság, egyesülési és gyülekezési jog, amelyekért a burzsoázia is síkraszállt, vagy legalábbis azt állította, hogy síkraszáll, lenézték? Ha a burzsoázia érdeklődött ezek iránt, nem volt-e ez éppen ok arra, hogy a munkások távol tartsák magukat az ilyen dolgokért folyó agitációtól? Ezzel a felfogással szállt szembe az említett brosúra. Ám az Általános Német Munkásegylet vezetői jobban tudták ezt, és a szerzőnek csak az az elégtétel jutott, hogy szülővárosának, Barmennak lassalleánusai őt és barátait kiközösítették.

És hogyan állnak a dolgok ma? Az „általános, közvetlen, egyenlő választójog" két éve fennáll. Már kétízben megválasztották a Reichstagot. A munkások, ahelyett hogy a kormányrúdnál ülnének és Lassalle előírása szerint „államsegélyt" rendelnének el, nagy keservesen fél tucat képviselőt juttatnak a Reichstagba. Bismarck szövetségi kancellár, *az Általános Német Munkásegyletet* pedig *feloszlatták*.

De hogy az általános választójog miért nem hozta meg a munkásoknak az ígért ezeréves birodalmat[6], afelől is felvilágosítást kaphattak volna már Engelstől. A fenti brosúrában, a 48. oldalon, ez áll:

„Ami pedig magát az általános, közvetlen választójogot illeti, csak Franciaországba kell menni, hogy meggyőződjünk arról, micsoda jámbor választásokat lehet lebonyolítani ezzel, ha nagyszámú ostoba falusi lakosságunk, jól szervezett bürokráciánk, alaposan megrendszabályozott sajtónk, a rendőrség által kellően fékentartott egyesületeink vannak, és egyáltalán nincs politikai gyűlésezés. Hány munkásképviselőt hoz hát be az általános, közvetlen választójog a francia kamarába? Pedig a francia proletariátus sokkal koncentráltabb, mint a német, és több harci és szervezeti tapasztalata van.

Ez átvezet bennünket még egy másik kérdésre. Németországban a falusi népesség kétszer akkora, mint a városi népesség, azaz az emberek kétharmada a mezőgazdaságból, egyharmada az iparból él. És mivel Németországban a nagybirtok a szabály és a kisparcellás paraszt a kivétel, ez más szavakkal azt jelenti, hogy míg a munkások egyharmada a tőkés parancsnoksága alatt áll, **kétharmada a feudális úr parancsnoksága alatt.** Azok, akik szakadatlanul a tőkésekre rontanak rá, de a feudálisok ellen egy haragos szavuk nincs, megszívlelhetnék ezt. A feudálisok Németországban kétszer annyi munkást zsákmányolnak ki, mint a burzsoák; ők Németországban éppúgy közvetlen ellenségei a munkásoknak, mint a kapitalisták. De ez még korántsem minden. A patriarchális gazdálkodás a régi feudális birtokokon a falusi napszámosnak vagy zsellérnek »nagyságos urától« való öröklött függőségét hozza létre, ami nagyon megnehezíti a mezőgazdasági proletár be-

kapcsolódását a városi munkások mozgalmába. A papok, a rendszeres butítás a falun, a rossz iskolai oktatás, az emberek világtól való elzártsága megteszi a többit. A mezőgazdasági proletariátus a munkásosztálynak az a része, amely a legnehezebben és a legkésőbben érti meg saját érdekeit, saját társadalmi helyzetét, másszóval az a része, amely a legtovább marad öntudatlan eszköz az őt kizsákmányoló kiváltságos osztály kezében. És melyik ez az osztály? Németországban **nem a burzsoázia, hanem a feudális nemesség.** Még Franciaországban is, ahol pedig szinte kizárólag csak szabad földtulajdonú parasztok léteznek, ahol a feudális nemesség régóta meg van fosztva minden politikai hatalomtól, az általános választójog a munkást nem vitte be a kamarába, hanem csaknem teljesen kizárta onnan. Mi lenne az általános választójog eredménye Németországban, ahol a feudális nemesség még tényleges társadalmi és politikai hatalom, és ahol *két* mezőgazdasági napszámos jut *egy* ipari munkásra? A feudális és bürokratikus reakció elleni harc – hiszen a kettő nálunk most elválaszthatatlan – Németországban egyet jelent a falusi proletariátus szellemi és politikai felszabadításáért vívott harccal, és amíg a falusi proletariátus nem sodródik bele a mozgalomba, addig a városi proletariátus Németországban a legcsekélyebbet sem érheti el és éri el, addig az általános, közvetlen választójog a proletariátus számára nem fegyver, hanem *csapda.*

Talán ez az igen szókimondó, de szükséges fejtegetés fel fogja bátorítani a feudálisokat arra, hogy az általános, közvetlen választójogért fellépjenek. Annál jobb."*

Az Általános Német Munkásegyletet nemcsak hogy az általános választójog uralma alatt oszlatták fel, hanem éppen *mert* az általános választójog uralkodik. Engels előre megmondta az Egyletnek, hogy el fogják nyomni, mihelyt *veszélyessé* válik. Legutóbbi közgyűlésén az Egylet elhatározta: 1. síkraszáll a **teljes politikai szabadság** kivívásáért és 2. együttműködik a Nemzetközi Munkásszövetséggel.[238] Ez a két határozat az Egylet egész múltjával való teljes szakítást foglalja magában. Általuk az Egylet eddigi szektás helyzetéből kilépett a nagy munkásmozgalom széles területére. De felsőbb helyen, úgy látszik, azt képzelték, hogy ez némiképp ellentmond a megállapodásnak. Más időkben ez nem számított volna ennyire; de az általános választójog bevezetése óta, amikor az embernek a maga falusi és kisvárosi proletariátusát gondosan meg kell óvnia az ilyen felforgató törekvésektől! Az általános választójog volt az utolsó szög az Általános Német Munkásegylet koporsóján.

---

* *V. ö. 67–68. old. – Szerk.*

Az Egylet becsületére válik, hogy éppen a korlátolt lassalleánizmussal való szakítás következtében ment tönkre. És bármi lépjen is a helyére, az ennek eredményeképpen jóval általánosabb elvi alapon épül majd fel, mint amit az államsegélyről szóló, örökösen ismételgetett néhány lassalle-i szólam nyújthatott. Attól a pillanattól kezdve, hogy a feloszlatott Egylet tagjai gondolkodni kezdtek, ahelyett hogy hittek volna, eltűnt az utolsó akadály is, amely útját állta valamennyi német szociáldemokrata munkás egyetlen nagy pártba való összeforrásának.

Zur Auflösung des Lassalleanischen Arbeitervereins

A megírás ideje: 1868 szeptember vége

A megjelenés helye: „Demokratisches Wochenblatt", 1868 október 3. (40.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Friedrich Engels]

A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához [Kiegészítés[246]]

A fenti cím alatt (az előző számban) megjelent cikkhez, az Engels-brosúrából vett, az általános választójogról szóló idézet végén, az alábbi megjegyzést kell hozzáfűznünk:

Az „emberiség elnöke", *Bernhard Becker*, akit Lassalle hagyott örökül az Egyletre, a „Marx-pártot", *azaz Marxot, Engelst* és *Liebknechtet* akkoriban a legocsmányabb szidalmakkal halmozta el.* Most, „Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's" c. szennyiratában, amely az ő saját szánalmas lelkét fedi fel és csak a benne kinyomtatott elsikkasztott okmányok miatt tarthat számot érdeklődésre, ugyanaz a Becker a következőképpen javítja tönkre Engelst:

„Nos, miért nem *agitálnak a feltétlen egyesülési, gyülekezési* és *sajtószabadság* mellett? Miért nem igyekeznek megszabadulni a munkások a reakciós időkben rájuk rakott bilincsektől?" (133. old.) „. . . A lassalleánizmus csak a demokratikus alap továbbfejlesztésével frissíthető fel és alakítható át valódi szocializmussá. Ehhez egyebek között az szükséges, hogy a *junkerek* vagy a módos földbirtokosok érdekeit *ne kíméljék többé*, hanem hogy a szocialista elméletet kiegészítsék és tökéletesítsék *a földmunkások nagy tömegére való alkalmazása* révén, amely Poroszországban jóval meghaladja a városi népességet." (134. old.)

Mint látjuk, az említett brosúra szerzője (F. Engels) elégedett lehet az ellenfeleire gyakorolt hatással.

Zur Auflösung des Lassalleanischen Arbeitervereins

A megírás ideje: 1868 október eleje

A megjelenés helye: „Demokratisches Wochenblatt", 1868 október 10. (41.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

* Ezt a tisztes foglalatosságot most *Hatzfeld* grófné, az Általános Német Munkásegylet Försterling–Mende-féle karikatúrájának „anyja" folytatja.[247] – *Engels jegyzete.*

[Karl Marx]

[A Nemzetközi Munkásszövetség kapcsolatai az angol munkásszervezetekkel[248]]

Az a rendkívüli komolyság, amellyel az angol és különösen a londoni sajtó a *Nemzetközi Munkásszövetséget* és annak *brüsszeli kongresszusát* kezeli (csupán a „Times" négy vezércikket közölt róla), valóságos vitustáncot idézett elő a német burzsoá sajtóban. Az utóbbi, a német sajtó, kioktatja az angol sajtót tévedése felől, hogy hisz a Nemzetközi Munkásszövetség angliai jelentőségében! Felfedezi, hogy az angol trade-unionok, amelyek a Nemzetközi Munkásszövetség útján jelentős pénztámogatást juttattak a tőke ellen harcoló párizsi, genfi és belga munkásoknak[249], egyáltalában *nem* állnak kapcsolatban ugyanezzel a Nemzetközi Munkásszövetséggel!

„Mindez" – írják nekünk Londonból – „állítólag bizonyos *M. Hirsch** állítására támaszkodik, akit Schulze-Delitzsch külön e botrány céljaira küldött Angliába. *M. Hirsch* mondja és *M. Hirsch* tiszteletreméltó férfiú![251] A tiszteletreméltó Hirsch gyanút keltett a londoni unionistákban (a trade-unionok, a szakszervezetek tagjaiban), mert *nem* volt ajánlólevele a Nemzetközi Munkásszövetségtől. Egyszerűen *ugratták*. Nem csoda hát, hogy Hirsch bakot lő.** Hiszen ha komolyan vették volna, a bizalmasságra való különösebb hajlam nélkül is közölhették volna vele azt, amit Londonban mindenki tud, azt ugyanis, hogy a trade-unionok Londonban székelő Általános Tanácsa[252] 6–7 tagból áll, akik közül három, *Odger* (az Általános Tanács titkára és a cipészek küldötte), *R. Applegarth* (az ácsok és asztalosok egyesült szövetségének küldötte) és *Howell* (a kőművesek küldötte és a Reformliga[150] titkára), egyben a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának is tagja. Megtudta volna továbbá, hogy a többi csatlakozott trade-uniont (csupán Londonban

* Ezen dr. *Max Hirsch*, a Duncker-féle „Volkszeitung"[270] „híres" nemzetgazdásza értendő. Londonban, úgy látszik, a számára ismeretlen angliai régiókba tett felfedező útja előtt sejtelmük sem volt az embereknek a társadalom ezen legújabb megmentőjének létezéséről. – *A „Demokratisches Wochenblatt" szerkesztőségének jegyzete.*

** Hirsch *szószerint*: szarvas. – *Szerk.*

körülbelül 50, eltekintve a vidéki trade-unionoktól) további *öt tag*, nevezetesen *R. Shaw*, *Buckley*, *Cohn*, *Hales* és *Maurice*, képviseli a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsában, ezenkívül pedig minden trade-unionnak megvan az a joga és szokása, hogy különleges alkalmakra delegátusokat küld ki a Főtanácshoz. Továbbá képviseltetik magukat angol részről a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsában:

szövetkezeti társaságok, amelyek három delegátust küldtek a brüsszeli kongresszusra, *John Weston* és *Williams* által;

a *Reformliga Dell, Cowell Stepney* és *Lucraft* által, akik mindhárman a Reformliga végrehajtó bizottságának is tagjai;

a *Nemzeti Reformszövetség*[253], az elhunyt Bronterre O'Brien agitátor alapítványa, elnöke, *A. A. Walton*, és *Milner* által;

végül az *ateista* népi agitáció, híres szónoknője, *Mrs. Harriet Law*, valamint *Copeland* úr által.

Mint látható, nincs a brit proletariátusnak egyetlen valamennyire is jelentős haladó pártja, amely ne képviseltetné magát közvetlenül, saját vezetői által, a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának kebelében. Végül a »Bee-Hive«, mely *George Potter* vezetése alatt áll és az angol trade-unionok hivatalos lapja, egyszersmind a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának is hivatalos lapja, és hetenként tudósít a Főtanács üléseiről.

A tiszteletreméltó Hirsch leleplezései és a német burzsoá sajtó rákövetkező örömrivalgása viszont kívánatos táplálékot szolgáltattak a »Weserzeitung«[254] londoni tudósítójának és az »Augsburger«[25] Δ jelzésű londoni tudósítójának. Ez a személy — a kettős ügyletet ugyanis egyazon személy látja el — bizonyos okokból, amelyeket ő maga ismer a legjobban, Londontól több órányi távolságban, egy félreeső zugban tanyázik. Itt készíti szemérmetes kivonatait a »Times«-ból, a »Morning Star«-ból és a »Saturday Review«-ból[255], közönségének ízlése szerint való esztétikai mártással. Időről időre, mint a jelen esetben is, a német újságok badarságait is elismétli hamis dátummal a »Weserzeitung«-ban és az »Augsburger«-ban. A »Weserzeitung« és az »Augsburger« említett tudósítója nem más, mint a hírhedt irodalmi lumpenproletár — *Elard Biscamp*. A szerencsétlen, akit minden rendes társaságból régóta kizártak, a pálinkában keres vigaszt azokra a szívbéli sebeire, melyeket Poroszország ejtett rajta hazájának, Kurhessennek, és barátjának, *Edgar Bauernak* annektálásával[256]."

A megírás ideje: 1868 október 4.
A megjelenés helye: „Demokratisches Wochenblatt", 1868 október 17. (42.) sz.
Eredeti nyelve: német
Aláírás nélkül

Karl Marx

Hogyan szerzett Gladstone úr 1866-ban az Angol Bankhoz intézett levele hatmilliós kölcsönt Oroszországnak[257]

Gladstone úr 1866 május 11-i levele felfüggesztette az 1844-es banktörvényt[258], az alábbi feltételek mellett:

1. A leszámítolási kamatláb-minimumot fel kell emelni 10 százalékra.

2. Ha a Bank túllépi bankjegykibocsátásának törvényszabta korlátozását, a többletkibocsátásból eredő nyereséget a Bank utalja át a kormánynak.

A Bank következésképpen 10 százalékra emelte leszámítolási kamatláb-minimumát (ami 15–20 százalékot jelent az átlagos kereskedők és gyárosok számára) és *nem* sértette meg az 1844-es törvény *betűjét* a *bankjegykibocsátás* tekintetében. Esténként összegyűjtötték a bankjegyeket bankbeli barátaiktól és egyéb citybeli üzletfeleiktől, majd reggel újra kiadták ezeket. De megsértették a törvény szellemét, amennyiben, a kormány levelének megfelelően, megengedték, hogy *tartalékuk* nullára apadjon, holott, az 1844-es törvény elgondolásai szerint, *ez a tartalék* alkotja a Bank egyedüli diszponibilis aktíváit a bankosztály passzíváival szemben.

Gladstone úr levele tehát olymódon függesztette fel a Peel-féle törvényt, hogy annak legrosszabb következményeit állandósította, sőt, mesterségesen fokozta. Ilyet sem Sir G. C. Lewis 1857-es, sem Lord John Russell 1847-es levelének nem róhatunk fel.[259]

A Bank a 10 százalékos leszámítolási kamatláb-minimumot több mint 3 hónapon át fenntartotta. Európában ezt a rátát a veszély jelének tekintették.

Miután Gladstone úr ilymódon igen egészségtelen bizalmatlanságot teremtett az angol fizetőképességgel szemben, színre lép Lord Clarendon, a párizsi kongresszus[260] hőse, a kontinensen levő angol nagykövetségekhez intézett magyarázó levéllel, amelyet a „Times"-ban közzétesz. Nagyon sok szóban közölte a kontinenssel, hogy *nem* az *Angol Bank* jutott *csődbe* (holott az

1844-es törvény értelmében *valójában* ez a helyzet állt fenn), hanem bizonyos fokig az *angol* ipar és kereskedelem. Levelének közvetlen hatása nem az volt, hogy a londoniak *„run"-t** intéztek volna a Bank ellen, hanem az, hogy *Európa „run"-t* intézett (pénzért) *Anglia ellen*. (Ezt a kifejezést annak idején Watkin úr használta az alsóházban.) Ilyesmi még nem fordult elő az angol kereskedelem történetében. Aranyat szállítottak Londonból Franciaországba, míg ugyanakkor a hivatalos leszámítolási kamatláb-minimum *Londonban 10 és Párizsban 3,5–3 százalék* volt. Ez bizonyítja, hogy az arany kivonása nem volt szabályos kereskedelmi ügylet. Kizárólag Lord Clarendon levelének eredménye volt.

Miután a 10 százalékos leszámítolási kamatláb-minimumot ilymódon több mint három hónapig tartották, bekövetkezett az elkerülhetetlen reakció. A kamatláb-minimum 10 százalékról rohamosan 2 százalékra süllyedt, ami néhány nappal előbb még a hivatalos bankkamatláb volt. Időközben minden *angol* értékpapír, vasúti részvények, bankrészvények, bányarészvények, mindenfajta belföldi beruházás módfelett elértéktelenedtek, és gondosan kerülték őket. Még az államkötvények is estek. (Egyízben, a pánik idején, a Bank *megtagadta* kölcsönök kifizetését államkötvényekre.) Ekkor ütött a *külföldi beruházások* órája. A londoni piacon a legkedvezőbb feltételek mellett kötöttek meg külföldi kormánykölcsönöket. Első helyen *egy 6 millió font sterlinges orosz kölcsön* állt. Ezt az orosz kölcsönt, amely néhány hónappal előbb a párizsi tőzsdén csúfosan megbukott, most a londoni értéktőzsdén isteni adományként üdvözölték. Oroszország csak múlt héten bocsátott ki egy 4 millió font sterlinges újabb kölcsönt. Oroszország 1866-ban, éppen úgy, mint most (1868 november 9-én), csaknem összeroppant pénzügyi nehézségeinek súlya alatt, s ezek az agrárforradalom következtében, amelyet átél, fölöttébb ijesztő jelleget öltöttek.

Ez azonban – hogy nyitva tartja számára az angol pénzpiacot – a legkevesebb, amit a Peel-féle törvény Oroszország érdekében tesz. Ez a törvény Angliát, a világ leggazdagabb országát, *a szó szoros értelmében kiszolgáltatja a moszkovita kormánynak*, Európa legfizetésképtelenebb kormányának.

Tegyük fel, hogy az orosz kormány 1866 májusának elején valamely – német vagy görög – magáncég nevében egy-másfélmillió font sterlinget deponált volna az Angol Bank bankosztályán. Ennek az összegnek a hirtelen és váratlan kivonásával arra kényszeríthette volna a bankosztályt, hogy nyomban állítsa le a kifizetéseket, jóllehet a jegykibocsátó osztályon több

* – *pénztármegrohanást* – Szerk.

mint tizenhárommillió font sterling arany volt. Ilymódon egy szentpétervári sürgönnyel ki lehetett volna kényszeríteni az Angol Bank csődjét.

Amire Oroszország 1866-ban nem volt elkészülve, arra kész lehet 1876-ban, ha nem helyezik hatályon kívül a Peel-féle törvényt.

How Mr. Gladstone's Bank Letter of 1866
procured a Loan of Six Millions for Russia

A megírás ideje: 1868 november 9.

A megjelenés helye: „The Diplomatic Review", 1868 december 2.

Eredeti nyelve: angol

Aláírás: Dr. Karl Marx

Karl Marx

[Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek[261]]

1868 november 23.
1, Modena Villas, Maitland Park,
Haverstock Hill, London

K. Speyer úrnak, a Német Munkás Művelődési Egylet titkárának

Tisztelt Barátom,

közölték velem, hogy az Egylet a német munkásoknak szóló üzenet kibocsátását határozta el, melynek indítóoka, úgymond, „Dél és Észak német munkásainak tömeges egyesülése a szeptember 26-i berlini kongresszus[262] következményeképpen".

Ilyen körülmények között kénytelen vagyok ezennel bejelenteni *kilépésemet a Munkásegyletből.*

Egy ilyen üzenet nyilvánvalóan azt célozza vagy foglalja magában, hogy a londoni Német Munkás Művelődési Egylet nyilvánosan állást foglal *Schweitzer* és annak szervezete *mellett*, a nürnbergi kongresszus szervezete *ellen*, amely utóbbi Dél-Németország legnagyobb részére és Észak-Németország különböző részeire kiterjed. Minthogy Németországban tudják rólam, hogy az Egyletnek tagja, valóban igen régi tagja vagyok, ezért a lépésért, minden elképzelhető ellenérv dacára, *engem* tennének felelőssé.

Be kell azonban látnia, hogy ilyen felelősséget nem vállalhatok.

Először: A Liebknecht, Bebel stb. által képviselt nürnbergi szervezet és a Schweitzer által képviselt berlini szervezet viszálykodásainak idején mindkét fél írásban hozzám fordult. Azt válaszoltam, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának Németország ügyeivel megbízott titkáraként *pártatlannak* kell maradnom. Mindkét félnek azt tanácsoltam, hogy ha nem tudnak és nem akarnak egybeolvadni, keressenek utat és módot arra, hogy békésen egymás *mellett* tevékenykedjenek a közös célért.

Másodszor: Von Schweitzer úrnak hozzám intézett levelére válaszolva részletesen kifejtettem neki, hogy miért nem helyeselhetem sem azt a módot, ahogyan a berlini kongresszust összehívták, sem az ott elfogadott szervezeti szabályzatot.[263]

Harmadszor: A nürnbergi kongresszus *közvetlenül* csatlakozott a Nemzetközi Munkásszövetséghez. A hamburgi kongresszus – melynek a berlini kongresszus folytatása volt – *csak közvetve*, rokonszenvnyilatkozattal csatlakozott, hivatkozva azokra az akadályokra, amelyeket a porosz törvényhozás ennek útjába gördít. Ám az újonnan megalakult Berlini Demokratikus Munkásegylet[264], mely a nürnbergi szervezethez tartozik, az említett akadályok ellenére nyilvánosan és hivatalosan csatlakozott a Nemzetközi Munkásszövetséghez.

Ismétlem, az Egylet határozata ilyen körülmények között nem hagy számomra más választást, mint hogy bejelentsem kilépésemet. Szíveskedjék soraimat az Egylettel közölni.

Készséges híve

Karl Marx

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség és a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése[265]

Körülbelül egy hónappal ezelőtt Genfben néhány polgártárs összeállt mint *Központi Kezdeményező Bizottsága* egy új nemzetközi társaságnak, amelyet *„a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülésé"-nek* neveztek el; az egyesülés „speciális küldetéséül tűzte ki politikai és filozófiai kérdések tanulmányozását az egyenlőség e nagyszerű elvének alapján stb.". E Kezdeményező Bizottság nyomtatott programját és szabályzatát a *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsával* csak ennek december 15-i ülésén közölték. Ezen okmányok szerint a fent említett *„Nemzetközi Egyesülés teljesen beleolvadt a Nemzetközi Munkásszövetségbe"*, s ugyanakkor teljesen e Szövetségen kívül *alapíttatott.*

A *Nemzetközi Munkásszövetségnek* a genfi, a lausanne-i és a brüsszeli munkáskongresszusokon megválasztott *Főtanácsán* kívül a Kezdeményező Bizottság szabályzata értelmében lesz majd egy másik, önmaga kinevezte *Központi Tanács* Genfben. A *Nemzetközi Szövetség* helyi csoportjai mellett ott lesznek majd a *Nemzetközi Egyesülés* helyi csoportjai, amelyek a *Nemzetközi Szövetség* nemzeti irodáin kívül működő „nemzeti irodáik útján" „az *Egyesülés Központi Irodájától* kérik majd *felvételüket a Nemzetközi Munkásszövetségbe*"; az Egyesülés Központi Bizottsága ezzel illetéktelenül követeli magának a *Nemzetközi Szövetségbe* való felvétel jogát. Végül majd még a *Nemzetközi Szövetség általános kongresszusa* is másodpéldányra lel a *Nemzetközi Egyesülés általános kongresszusában*, mert a Kezdeményező Bizottság szabályzata ezt mondja:

„Az évi munkáskongresszuson a *Szocialista Demokrácia Egyesülésének küldöttsége*, mint *a Nemzetközi Munkásszövetség ágazata, nyilvános üléseit külön helyen tartja majd.*"

Tekintettel arra,

hogy egy második nemzetközi szervezet léte, amely a *Nemzetközi Munkásszövetségen* belül és kívül tényked ik, a legbiztosabb eszköz volna ez utóbbinak a szétbomlasztására;

hogy egyének bármely csoportjának bármely helyen joga volna arra, hogy utánozza a genfi Kezdeményező Bizottságot, és többé-kevésbé tetszetős ürüggyel más nemzetközi szövetségeket, amelyeknek más a „*speciális küldetésük*", oltson bele a *Nemzetközi Munkásszövetségbe*;

hogy a *Nemzetközi Munkásszövetség* ezen a módon hamarosan a mindenféle fajú és nemzetiségű cselszövők játékszerévé válna;

hogy azonkívül a *Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata* csak helyi és nemzeti ágazatokat enged meg a Szövetség keretén belül (lásd a *szervezeti szabályzat* 1. és 6. cikkét);

hogy a *Nemzetközi Szövetség szekcióinak* tilos olyan szervezeti szabályzat, illetve ügyviteli szabályzat elfogadása, amely *ellenkezik* a *Nemzetközi Szövetség* általános szabályzatával és ügyviteli szabályzatával (lásd az *ügyviteli szabályzat 12. cikkét*[266]);

hogy a *Nemzetközi Szövetség* szervezeti szabályzatát és ügyviteli szabályzatát csak egy *általános kongresszus* revideálhatja, amelyen a jelenlevő küldöttek kétharmada ilyen revízió mellett szavaz (lásd az *ügyviteli szabályzat 13. cikkét*);*

a *Nemzetközi Szövetség Főtanácsa* 1868 december 22-i ülésén egyhangúlag így határozott:

1. a *Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése szabályzatának* mindazon cikkeit, amelyek a *Nemzetközi Munkásszövetséghez* való kapcsolatai felől rendelkeznek, semmisnek és érvénytelennek nyilvánítja;

2. a *Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülését* nem fogadja el a *Nemzetközi Munkásszövetség* ágazatának;

---

* *A Főtanács 1868 december 22-i ülésén, a határozati javaslat megvitatása során, Dupont javaslatára, az indokolásba felvették a következő kiegészítést, melynek végleges fogalmazása feltehetően Marxtól ered:*

hogy a kérdést már előre eldöntötte a brüsszeli általános kongresszuson a Békeliga ellen hozott egyhangú határozat[267];

hogy a *Kongresszus* ebben a határozatban kijelentette, hogy a Békeligának semmiféle létjogosultsága nincsen, mivel legutóbbi nyilatkozatai szerint célja és alapelvei azonosak a *Nemzetközi Munkásszövetség* céljával és alapelveivel;

hogy a Genfi *Kezdeményező* Csoport több tagja, mint a brüsszeli kongresszus küldötte, e határozat mellett szavazott; — *Szerk.*

3. ezt a határozatot közzéteszik a különböző országokban, ahol a *Nemzetközi Munkásszövetség* fennáll.*

A *Nemzetközi Munkásszövetség*
Főtanácsának megbízásából

London, 1868 december 22.

L'Association Internationale
des Travailleurs et l'Alliance Internationale
de la Démocratie Socialiste

Először megjelent: külön brosúrában, Genf 1872

Eredeti nyelve: francia

* *A 3. pontot a határozat végleges szövegébe nem vették fel. – Szerk.*

[Friedrich Engels]

Jelentés a szászországi szénbányák bányamunkásegyleteiről[268]

Akármelyik *bérszabályzat*, például a niederwürschnitzi társaságé, megmutatja nekünk a bányamunkások általános helyzetét az Érchegység szénbányáiban. A felnőtt bányamunkások hetibére 2 tallértól 3 tallér 12 ezüstgaras 6 pfennigig, az ifjúmunkásoké 1 tallér 10 ezüstgarastól 1 tallér 20 ezüstgarasig terjed. Az átlagos bányamunkás hetibére körülbelül 2 $^{2}/_{3}$ tallér. Kívánatra a munkásoknak darabbérért kell elszerződniök. Hogy a darabbér alig múlhassa felül a szokásos napibért, arról gondoskodik a *bérszabályzat*. Minden munkásnak ugyanis egy hónapra kell beadnia a felmondását, mégpedig minden hónap első napján. Ha tehát vonakodik a felajánlott feltételek mellett darabbérben dolgozni, akkor *kényszerítik* erre, legalábbis négy-nyolc hétre. Egyszerűen nevetséges ilyen körülmények között a darabbér kölcsönös megegyezés útján való szabályozásáról, munkás és tőkés közötti szabad szerződésről fecsegni!

A béreket két részletben fizetik, minden hónap 22-én egy előlegösszeget, a következő hónap 8-án az elmúlt havi bér hátralevő részét. A tőkés tehát azt a bért, amellyel munkásainak *tartozik*, átlag három teljes hétig visszatartja – nagyúri kényszerkölcsön ez, annál kellemesebb, mert pénzt csinálnak vele, de kamatot nem fizetnek érte.

A munkások műszakjai rendszerint 12 órásak, és a fent megadott hetibérek hat 12 órás munkanapra vonatkoznak. A 12 órás munkanapból 2 óra (két félóra és egy teljes óra) az étkezési idő, illetve úgynevezett *váratóidő*. Sürgős munka esetén a műszakok 8 órásak (azaz 48 óra alatt minden munkás 3 műszakot dolgozik), egy félóra étkezési idővel – sőt 6 órásak. Az utóbbi esetben „semmilyen váratóidőt nem engedélyeznek".

Már az elmondottak is komor képet nyújtanak e bányamunkások helyzetéről. Jobbágyi állapotuk megértésére azonban szemügyre kell vennünk a *bányászegyletek szabályzatait*. Nézzük meg I. a nemes és hatalmas *Schönburg herceg*, II. a *niederwürschnitzi* társaság, III. a *niederwürschnitz-*

kirchbergi társaság és IV. az *egyesült lugaui* társaságok szénbányáinak a szabályzatait.

A bányászegyletek bevételei 1. a munkások belépési díjaiból és járulékaiból, büntetéspénzekből, nem reklamált bérekből stb. és 2. a tőkések járulékaiból állnak. A munkások 3 vagy 4 százalékot fizetnek bérükből, a munkáltatók I.-ben havi 7 garas 5 pfenniget fizetnek minden járulékot fizető bányamunkás után, II.-ben 1 pfenniget minden scheffel eladott szén után, III.-ban első betétként és az egyleti pénztár megalapítására 500 tallért, egyebekben ugyanazokat a járulékokat, mint a munkások, végül IV.-ben, mint II.-ben, de az egyesült társaságok mindegyike 100 talléros alapítási befizetést eszközöl.

Nem megkapó-e a tőke és munka közötti barátságos harmóniának ez a képe? Ki mer itt még érdekeik ellentétéről locsogni? De mint a nagy német gondolkodó, Hansemann mondta, pénzkérdésekben nem ismerünk tréfát.[269] Kérdés tehát: Mibe kerül a munkásnak a „kegyes bányatulajdonosok" nagylelkűsége? Lássuk csak.

A tőkések az egyik esetben (III.) annyi járulékot fizetnek, mint a munkások, valamennyi többi esetben jóval kevesebbet. Ezért a következő jogokat követelik *az egyleti pénztár tulajdonát* illetően:

I. Az egyleti pénztárra az egyleti tagokat *tulajdonjog nem illeti meg*; úgyszintén nem kívánhatnak a pénztárból többet azoknál a juttatásoknál, amelyekre alkalomadtán a szabályzat szerint igényjogosultak, különösen *nem indítványozhatják a pénztárnak és készletének felosztását*, még abban az esetben sem, ha az egyik vagy másik bánya üzeme megszűnnék. „Ha a herceg Schönburg-féle ölsnitzi kőszénbányák üzeme egészen megszűnnék", akkor — a fennálló igények kielégítése után — „*a maradvány felett a hercegi bányatulajdonos rendelkezik*".

II. „Az esetben, ha a niederwürschnitzi kőszénbányászati egyesülés feloszlik, az egyleti pénztárszövetséget is egyidejűleg fel kell oszlatni. Az akkor még megmaradó készlet felett *az igazgatóság rendelkezik*." Az egylet tagjainak *az egyleti pénztárra nincs tulajdonjoguk*.

III. mint a II. alatt.

IV. „Az egyleti pénztár az egylet most élő és a jövőben még belépő tagjai *elidegeníthetetlen tulajdonának* tekintendő . . . Csak ha bekövetkeznék az a nem várt eset, hogy valamennyi részes kőszénbányászati egyesülés feloszlana, és ezért az egyleti szövetséget is fel kellene oszlatni" — nos, ebben a nem várt esetben azt várnók, hogy a munkások a netalán meglevő többletet egymás közt felosztják. A világért sem! Ebben az esetben „az utoljára feloszló egyesülések igazgatóinak indítványokat kell benyújtaniok a

kir. kerületi igazgatósághoz. A nevezett hatóságnak kell *döntenie* a felhasználás felől."

Másszóval: A munkások fizetik az egyleti pénztárba a járulékok legnagyobb részét, de a tőkések *maguknak követelik e pénztár tulajdonát.* A tőkések látszólag ajándékot adnak munkásaiknak. A valóságban a munkásokat rákényszerítik arra, hogy megajándékozzák tőkéseiket. A tulajdonjoggal együtt automatikusan a tőkéseket illeti a pénztár feletti felügyelet is.

A pénztárvezetőség *elnöke* a szénbánya üzletvezetője. Az ő kezében van a pénztár legfőbb igazgatása, ő dönt minden kétséges esetben, ő szabja meg a pénzbüntetések nagyságát stb. Utána következik az *egyleti írnok*, aki egyúttal a pénztáros. Őt vagy a tőkés nevezi ki, vagy ennek jóváhagyására van szükség, ha a munkások választják. Azután következnek a *vezetőség* közönséges *tagjai.* Általában a munkások választják őket, de egy esetben (III.) ezek közül a vezetőségi tagok közül hármat a tőkés nevez ki. Hogy ez egyáltalán miféle „vezetőség", mutatja az a rendelkezés, hogy *„legalább évenként egyszer ülést kell tartania".* Ténylegesen az elnök parancsol. A vezetőségi tagokat segédként használja fel.

Ez az elnök úr, azaz a bánya üzletvezetője, különben is hatalmas úr. Új tagok próbaidejét megrövidítheti, rendkívüli segélyeket adhat, sőt (III.) olyan munkásokat, akiket rossz hírűeknek tart, elkergethet, s mindig fellebbezhet a tőkésúrhoz, akinek döntése *az egylet minden ügyében* végérvényes. Így Schönburg herceg és a részvénytársaságok igazgatói az egyleti szabályzatokat módosíthatják, a munkásjárulékokat felemelhetik, a betegsegélyeket és járadékokat megkurtíthatják, a pénztárra való igényeket új gátakkal és formalitásokkal vehetik körül, egyszóval *azt tehetik a munkások pénzével, ami nekik tetszik,* azzal az egyetlen fenntartással, hogy ezt jóváhagyják a kormányhatóságok, melyek eddig sohasem adták semmiféle tanújelét annak, hogy akár csak meg *akarják* ismerni a munkások helyzetét és szükségleteit. A III. szénbányákban az igazgatók még azt a jogot is fenntartják maguknak, hogy minden munkást elkergethessenek az egyletből, aki ellen *ők bírói eljárást indítottak* ugyan, de akit *a bíróság felmentett*!

És milyen előnyökért vetik alá ilyen vakon a bányamunkások saját ügyeiket az idegen hatalmi parancsnak? Halljuk!

1. Betegség esetén orvosi kezelést és heti segélyt kapnak, az I. szénbányákban bérük egyharmadát, a III.-ban a bér felét, II.-ben és IV.-ben a bér felét, illetőleg kétharmadát és háromnegyedét, ha a betegséget munka közben történt baleset okozta. 2. Rokkantak járadékot kapnak, szolgálati idejük tartama – tehát egyben az egyleti pénztárba befizetett járulékaik – szerint, utolsó bérük egyhuszadától feléig. 3. Az egyleti tag halála esetén

özvegye segélyt kap, s a segély összege azon járadék egyötödétől egyharmadáig terjedhet, amelyre férje jogosult volt, jár továbbá egy parányi heti alamizsna minden gyermek után. 4. Temetési segély családtag halála esetén.

A főméltóságú herceg és a megvilágosult tőkések, akik ezeket a szabályzatokat kidolgozták, valamint az atyai kormányzat, amely jóváhagyta, tartoznak a világnak egy feladat megoldásával: Ha egy bányamunkás a heti $2\ ^2/_3$ talléros teljes átlagbéren csaknem éhenhal, hogyan tud élni ennek a bérnek például egyhuszadára rúgó járadékból, azaz heti 4 ezüstgarasból?

Hogy a szabályzat milyen gyengéden gondoskodik a tőke érdekeiről, az világosan kitűnik a bányaszerencsétlenségek kezeléséből. A II. és IV. bányák kivételével nem juttatnak semmiféle külön segélyt, ha a betegség vagy halál oka „szolgálat közben" történt baleset volt. *Egyetlenegy esetben sem emelik fel a járadékot*, ha a *rokkantság* bányaszerencsétlenség következménye. Ennek oka nagyon egyszerű. Ez a tétel veszélyesen megduzzasztaná a pénztári kiadásokat, és csakhamar a legrövidlátóbbak előtt is elárulná a tőkésúri *ajándékok* természetét.

A szász tőkések által oktrojált szabályzatok abban különböznek Louis Bonaparte oktrojált alkotmányától, hogy az utóbbi még mindig vár megkoronázó lezárására, az előbbieknek viszont ez már megvan, mégpedig a következő, valamennyiükben közös cikkelyben:

„Minden munkás, aki az egyesülés szolgálatát akár önszántából, *akár kényszerből elhagyja*, ezáltal kilép az egyletből és *elveszti összes jogait és igényeit mind annak pénztárára, mind az általa befizetett pénzre.*"

Tehát az, aki harminc évig dolgozott egy szénbányában és rótta le adóját az egyleti pénztárnak, elveszti minden, oly drágán megvásárolt járadékigényét, mihelyt a tőkés *méltóztatik* őt *elbocsátani*! Ez a cikkely a bérmunkást jobbággyá változtatja – röghöz köti, rákényszeríti, hogy eltűrje a leglealázóbb bánásmódot. Ha nem kedveli a rúgásokat, ha védekezik bérének az éhségszínvonalra való leszorítása ellen, ha nem hajlandó önkényes pénzbüntetéseket fizetni, ha éppenséggel a mértékek és súlyok hivatalos vizsgálatát sürgeti – mindig ugyanazt az egyhangú feleletet kapja: Hordd el magad, de pénztárjárulékaid és pénztárigényeid nem kelnek útra veled!

Paradoxnak látszik ilyen megalázó helyzetben levő emberektől férfias függetlenséget és önbecsülést várni. Mégis, ezek a bányamunkások, becsületükre legyen mondva, a német munkásosztály élharcosai közé tartoznak. Munkáltatóik ezért kezdenek nagy nyugtalanságot érezni, jóllehet a bányászegyletek mostani szervezete óriási támaszt nyújt nekik. Legújabb és legaljasabb szabályzatuk (III., 1862-ről kelteződik) a következő groteszk fenntartást tartalmazza sztrájkok és egyesülések ellen:

„Az egyleti tag *köteles a bérrendszabályzat szerint járó bérével mindenkor elégedettnek lenni*, sohasem vetemedhet jövedelme emelésének kikényszerítését célzó közös akciókra, nem is szólva arról, hogy társait felbujtva ő kezdeményezzen ilyen akciókat, hanem stb."

Miért nem kegyeskedtek a *niederwürschnitz-kirchbergi* kőszénbányarészvényegyesülés lükurgoszai, *B. Krüger, F. W. Schwamkrug* és *F. W. Richter* urak azt is elrendelni, hogy mostantól fogva minden *szénvásárló köteles* sajátkezűleg megállapított *szénáraikkal „mindenkor elégedettnek lenni"*? Hiszen ez még von Rochow úr „korlátolt alattvalói értelmét"[270] is túlszárnyalja.

A bányamunkások közötti agitáció következtében nemrégiben közzétettek egy *ideiglenes szabályzattervezetet* az összes szász szénbányák egyleteinek egyesítésére (Zwickau 1869). Ez egy munkásbizottság műve, amelynek elnöke *J. G. Dinter* úr volt. Fő pontjai: 1. Az összes egyleteket egy közös egyletbe kell egyesíteni. 2. A tagok érvényesíthetik igényeiket, amíg Németországban laknak és járulékaikat fizetik. 3. Az összes felnőtt tagok közgyűlése a legfőbb hatalom. Ez végrehajtó bizottságot nevez ki stb. 4. A munkáltatók egyleti pénztárba befizetett járulékainak el kell érniök a munkásaik által befizetett járulékok felét.

Ez a tervezet semmiképpen sem a legöntudatosabb szász bányamunkások nézetét fejezi ki. Ellenkezőleg, egy olyan szekciótól származik, amely reformokat szeretne bevezetni a tőke engedélyével. A gyakorlatiatlanság bélyegét viseli homlokán. Micsoda naiv elképzelés valóban, hogy a tőkések, akik mostanáig korlátlan urai a bányászegyleteknek, lemondanak hatalmukról egy munkásokból álló demokratikus közgyűlés javára, és mégis fognak járulékokat fizetni! Az *alapvető baj* éppen az, hogy a tőkések *egyáltalán járulékot fizetnek*. Amíg ez így lesz, addig a bányászegylet és az egyleti pénztár vezetését nem lehet kivenni a kezükből. A bányászegyleteknek ahhoz, hogy valódi munkástársaságok legyenek, kizárólag munkásjárulékokra kell épülniök. Csak így változhatnak trade-unionokká, amelyek az egyes munkást megvédik az egyes munkáltatók önkényétől. Vajon azok a jelentéktelen és kétes jelentőségű előnyök, amelyeket a tőkésjárulékok nyújtanak, egyensúlyozhatják-e valaha is a jobbágyságnak azt az állapotát, amelybe a munkást visszaszorítják? A szász bányászok mindig gondolják meg: akármennyit fizet be a *tőkés* az egyleti pénztárba, *ugyanannyit, sőt többet takarít meg a munkabéren*. Az effajta társaságoknak az a sajátságos hatásuk, hogy *a kereslet és kínálat törvényét felfüggesztik a tőkés kizárólagos előnyére*. Másszóval: azzal a *rendkívüli* hatalommal, amelyet a tőkének az egyes munkás felett biztosítanak, a béreket rendes átlagos szintjük *alá* szorítják le.

De hát ajándékozzák-e a munkások a meglevő pénztárakat – persze a szerzett jogok kielégítése után – a tőkéseknek? Ez a kérdés csak *bírói úton* oldható meg. A *királyi legfelsőbb jóváhagyás* ellenére a szabályzatok bizonyos cikkelyei arculcsapják a szerződésekre vonatkozólag általánosan érvényes magánjogi elveket. De minden körülmények között a munkások pénzének a tőkések pénzétől való elválasztása elengedhetetlen feltétele a bányászegyletek minden reformjának.

A szász szénbányatulajdonosoknak az egyleti pénztárakba fizetett járulékai magukban foglalják azt az önkéntelen beismerést, hogy a tőke egy bizonyos pontig felelős azokért a balesetekért, amelyek a bérmunkás életét vagy épségét munkafunkciója során, a munkahelyen veszélyeztetik. De a munkásokhoz az illik, hogy *a felelősség törvényes szabályozásáért* agitáljanak, nem pedig – mint most történik –, hogy ezt a felelősséget hagyják a tőke zsarnoksága kiszélesítésének ürügyévé tenni.

Bericht über die Knappschaftsvereine der Bergarbeiter
in den Kohlenwerken Sachsens

A megírás ideje: 1869 február 17. és 21. között

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a Szocialista Demokrácia Egyesülése Központi Irodájának[271]

London, 1869 március 9.

Polgártársak!

Szervezeti szabályzatunk I. cikke értelmében a Nemzetközi Munkásszövetség befogad minden munkásegyesületet, amely „ugyanarra a célra, tudniillik *a munkásosztály* védelmére, haladására és *teljes felszabadítására* törekszik".

Minthogy a munkásszekciók körülményei minden országban és a munkásosztály körülményei a különböző országokban, valamint jelenlegi fejlettségi fokuk igen különböző, ebből szükségszerűen következik, hogy elméleti nézeteik, amelyek a valóságos mozgalmat tükrözik vissza, szintén különbözőek.

A cselekvés közössége azonban, amelyet a Nemzetközi Munkásszövetség hív életre, a különböző nemzeti szekciók szervei által megkönnyített eszmecsere és az általános kongresszusokon lefolytatott közvetlen viták fokozatosan feltétlenül létrehoznak majd egy közös elméleti programot.

Nem tartozik tehát a Főtanács funkcióinak sorába, hogy kritikai vizsgálatnak vesse alá az Egyesülés programját. Nem kell kutatnunk, vajon adekvát kifejezése-e a proletár mozgalomnak vagy sem. Nekünk csak azt kell tudnunk, nem tartalmaz-e semmi olyat, ami ellenkezik Szövetségünk *általános tendenciájával*, vagyis *a munkásosztály teljes felszabadításával.*

Van programjukban egy mondat, amely ebből a szempontból hibás. A 2. cikkben ez olvasható:

(Az Egyesülés) „mindenekelőtt az *osztályok* politikai, gazdasági és társadalmi *egyenlővé tételét* akarja".[272]

Az osztályok egyenlővé tétele, ha szószerint értelmezzük, *a tőke és a munka harmóniájára* lyukad ki, amelyet a burzsoá szocialisták oly tolakodóan prédikálnak. Nem *az osztályok egyenlővé tétele* – amely megvalósíthatatlan logikai képtelenség –, hanem ellenkezőleg, *az osztályok megszüntetése*, a prole-

tármozgalomnak ez az igazi titka a Nemzetközi Munkásszövetség nagy célja.

Mindazonáltal ha a szövegösszefüggést tekintjük, amelyben ez „*az osztályok egyenlővé tétele*" mondat található, úgy tűnik, mintha egyszerű elírásként csúszott volna be oda, és a Főtanács nem kételkedik abban, hogy készséggel kiküszöbölnek programjukból egy mondatot, amely ilyen veszélyes félreértésekhez vezethet.

Szövetségünk, *alapelveinek* megfelelően, azon esetek kivételével, amelyekben általános tendenciáját sértenék meg, hagyja, hogy minden szekció szabadon fogalmazza meg a maga elméleti programját. Semmi akadálya tehát annak, hogy az Egyesülés szekciói átalakuljanak a Nemzetközi Munkásszövetség szekcióivá.

Ha majd véglegesen elhatározták az Egyesülés feloszlatását és szekcióinak az Internacionáléba való belépését, szabályzatunk értelmében szükségessé válik, hogy értesítsék a Főtanácsot minden új szekció székhelyéről és számbeli erejéről.

A Nemzetközi Munkásszövetség
Főtanácsának megbízásából

Le Conseil Général de l'Association
Internationale des Travailleurs
au Bureau Central de l'Alliance
Internationale de la Démocratie Socialiste

Először megjelent: „Les prétendues scissions etc.",
Genf 1872

Eredeti nyelve: francia

[Karl Marx]

A belgiumi mészárlások[273]

Európa és az Egyesült Államok munkásaihoz

Angliában ritkán telik el hét sztrájkok – mégpedig nagyarányú sztrájkok nélkül. Ha ilyen esetekben a kormány rászabadítaná katonáit a munkásosztályra, akkor a sztrájkoknak ez az országa a mészárlások országává változna, de nem hosszú időre. Néhány ilyen fizikai erőmutatvány – és ez a hatalom nem lenne sehol. Az Egyesült Államokban az utóbbi néhány év során a sztrájkok száma és mérete szintén állandóan növekedett, sőt e sztrájkok néha lázadás jellegét öltötték. De vérontás nem történt. Az európai kontinens egyes nagy katonai államaiban a sztrájkok korszakát az amerikai polgárháború végétől lehet számítani. De vérontás ott sem történt. Csak egy ország van a civilizált világban, ahol minden egyes sztrájkot mohón és örömest ürügyül használnak fel a munkásosztály hivatalos mészárlására. Ez az egyedül áldott ország *Belgium* – a kontinentális konstitucionalizmus mintaállama, a földbirtokos, a tőkés és a pap kényelmes, jól körülkerített kis paradicsoma. Hogy a föld elvégzi évi keringését, az nem olyan biztos, mint hogy a belga kormány elvégzi a maga évi munkásmészárlását. Az ez évi mészárlás a tavalyitól[274] csak áldozatainak még szörnyűbb számában, egy máskülönben nevetséges hadsereg még förtelmesebb kegyetlenségében, a klerikális és tőkés sajtó még zajosabb örömujjongásában és a kormányon levő mészárosok által felhozott ürügyek még nagyobb komolytalanságában különbözik.

Most már be van bizonyítva – a tőkés sajtó akaratlan tanúságával is –, hogy a seraing-i Cockerill-vasművek kavarómunkásainak teljesen jogos sztrájkját kizárólag a nép provokálása végett hirtelen a helyszínre vezényelt erős lovassági és csendőrosztagok változtatták lázadássá. E bátor hadfiak április 9-től 12-ig nemcsak a fegyvertelen munkásokat rohanták meg vakmerően karddal és szuronnyal, hanem válogatás nélkül ártalmatlan járókelőket is gyilkoltak és megsebesítettek, erőszakkal behatoltak magánházakba, sőt még azzal is szórakoztak, hogy többízben vadul rajtaütöttek a seraing-i

vasútállomáson tartózkodó utasokon. Amikor a borzalom e napjai elmúltak, kitudódott, hogy *Kamp* úr, a seraing-i polgármester, a Cockerill-részvénytársaság ügynöke, hogy a belga belügyminiszter, egy bizonyos *Pirmez* úr, egy szomszédos, ugyancsak sztrájkoló szénbánya legnagyobb részvényese, és hogy Ő Királyi Fensége, Flandria hercege[275] 1 500 000 frankot invesztált a Cockerill-konszernbe. Ebből az emberek azt a valóban furcsa következtetést vonták le, hogy a seraing-i mészárlás afféle részvénytársasági coup d'état* volt, amelyet a Cockerill-cég meg a belga belügyminiszter terveltek ki csendben, abból az egyszerű célból, hogy rettegésbe ejtsék elégedetlenkedő alattvalóikat. Ezt a rágalmat azonban valamivel később diadalmasan meghazudtolták a Borinage-ban lejátszódott későbbi események; ezen a szénvidéken a belga belügyminiszter, az említett *Pirmez* úr, úgy látszik, nem vezető kapitalista. Amikor e vidék bányászai között szinte általános sztrájk tört ki, számos csapatot vontak össze, s ezek hadjáratukat Frameries-ban sortűzzel kezdték meg, melyben kilenc bányászt megöltek, húszat pedig súlyosan megsebesítettek; e kis bevezető hőstett *után* felolvasták a Riot Act-et, amelyet franciául eléggé különös módon „sommations préalables"-nak[276] neveznek, majd a mészárlás folytatódott.

Egyes politikusok e hihetetlen gaztetteket magasztos hazafias indítékoknak tulajdonítják. A belga kormánynak – mint mondják –, amikor éppen egyes kényes kérdésekről tárgyal francia szomszédjával[277], kötelessége volt megmutatni hadserege hősiességét. Ezzel magyarázható a fegyvernemeknek az a tudományos megosztása, amely először a belga lovasság ellenállhatatlan lendületét mutatta be Seraing-nél, majd pedig a belga gyalogság szilárd erejét Frameries-nál. Az idegenek megrémítésére van-e biztosabb eszköz, mint az ilyen otthoni ütközetek, amelyeket egyszerűen nem lehet elveszteni, s mint az ilyen hazai csatamezők, amelyeken a megölt, megcsonkított és foglyul ejtett munkások százai oly dicsőséges fényt vetnek e sebezhetetlen hadfiakra, akik az utolsó szálig ép bőrrel kerültek ki a küzdelemből?

Más politikusok, éppen ellenkezőleg, azzal gyanúsítják a belga miniszereket, hogy a Tuileriák zsoldjában állanak s azzal a megfontolt szándékkal rendezik meg időszakonként egy polgárháborúnak ezt a szörnyűséges paródiáját, hogy ürügyet szolgáltassanak Louis Bonaparte-nak arra, hogy megmentse a társadalmat Belgiumban, ahogy megmentette Franciaországban. De megvádolták-e valaha Eyre exkormányzót azzal, hogy azért szervezte meg Jamaicában a négermészárlást, hogy elszakítsa ezt a szigetet Angliától és az Egyesült Államok kezére játssza? Nem kétséges, a belga miniszterek

* – államcsíny – *Szerk.*

kiváló Eyre-vágású hazafiak. Ahogy Eyre lelkiismeretlen eszköze volt a nyugat-indiai ültetvényesnek, úgy ők lelkiismeretlen eszközei a belga tőkésnek.

A belga tőkésnek világszerte jó hírnevet szerzett excentrikus rajongása azért, amit ő *a munka szabadságának* (la liberté du travail) nevez. Annyira szerelmes munkásainak abba a szabadságába, hogy korra és nemre való tekintet nélkül életük minden órájában az ő számára dolgozhatnak, hogy mindig méltatlankodva utasított vissza bármiféle gyári törvényt, amely csorbítja ezt a szabadságot. Megborzad még a gondolatára is annak, hogy egy közönséges munkás annyira elvetemült lehet, és jobb sorsot követelhet magának, mint azt, hogy gazdagítsa munkáltatóját és természetadta feljebbvalóját. A belga tőkés nemcsak azt akarja, hogy munkása agyondolgoztatott, éhbérrel fizetett nyomorult rabszolga maradjon, hanem, mint minden rabszolgatartó, azt akarja, hogy csúszó-mászó, szervilis, megtört, erkölcsileg elnyomorított, vallásosan alázatos rabszolga legyen. Ebből fakad a sztrájkok iránti őrjöngő gyűlölete. A sztrájk az ő szemében istenkáromlás, rabszolgalázadás, egy társadalmi kataklizma vészjele. Ha mármost az ilyen – merő gyávaságból kegyetlen – emberek kezébe adják az osztatlan, nem ellenőrzött, abszolút államhatalmat, ahogy ez Belgiumban történt, nincs mit csodálkozni azon, ha ebben az országban a kardot, a szuronyt meg a puskát a bérek leszorításának és a profitok felsrófolásának törvényes és normális eszközeként alkalmazzák. De csakugyan, mi más földi célt szolgálhat egy belga hadsereg? Amikor a hivatalos Európa parancsára Belgiumot *semleges országgá* nyilvánították[278], meg kellett volna tiltani neki, ahogy ez magától értetődik, azt a költséges fényűzést, hogy hadserege legyen, talán egy maroknyi katona kivételével, amennyi éppen elegendő a királyi testőrséghez és a parádéhoz egy-egy királyi bábjátékon. Ezzel szemben Belgium a maga 536 négyzetmérföldnyi területén nagyobb hadsereget tart fenn, mint amekkora az Egyesült Királyság vagy az Egyesült Államok hadserege. E semlegesített hadsereg hadiszolgálatát végzetes módon a munkásosztály elleni *razziáinak* száma szerint becsülik.

Könnyen megértheti jük, hogy a *Nemzetközi Munkásszövetség* nem volt szívesen látott vendég Belgiumban. A Szövetségnek, amelyet a papság kiátkozott, a tiszteletreméltó sajtó rágalmakkal halmozott el, hamarosan meggyűlt a baja a kormánnyal. Ez utóbbi mindenáron igyekezett megszabadulni tőle azáltal, hogy felelőssé tette az 1867–68-as charleroi-i szénbányász-sztrájkokért; e sztrájkokat egyébként, a változatlan belga szabály szerint, hivatalos mészárlásokkal számolták fel, amit aztán az áldozatok ellen indított bírósági eljárás követett. Ez a cselszövés azonban kudarcot vallott, sőt a Szö-

vetség aktív lépéseinek eredményeképpen a charleroi-i bányászokra *felmentő* ítéletet hoztak, következésképpen magát a kormányt *bűnösnek* nyilvánították. E vereség feletti bosszankodásukban a belga miniszterek azzal vezették le haragjukat, hogy a képviselőház szószékéről heves vádakkal illették a *Nemzetközi Munkásszövetséget*, és ünnepélyesen kijelentették: sohasem fogják megengedni, hogy a Szövetség általános kongresszusa Brüsszelben üljön össze. Fenyegetéseik ellenére a kongresszust Brüsszelben tartottuk meg. De most végre az *Internacionálénak* mégis alul kell maradnia az 536 négyzetmérföldes belga mindenhatóság előtt. A közelmúlt eseményeiben való bűnrészessége minden kétséget kizáróan bebizonyult. A brüsszeli Belga Központi Bizottság küldötteit és több helyi bizottságot rajtakapták számos nyilvánvaló bűntetten. Először is, igyekeztek lecsillapítani az izgatott sztrájkolókat, s óvni őket a kormány kelepcéitől. Egyes helységekben valóban megakadályozták a vérontást. S végül, de nem utolsósorban, ezek a gonosz szándékú kiküldöttek a helyszínen megfigyelték, tanúkkal hitelesítették, gondosan feljegyezték és nyilvánosan leleplezték a rend védelmezőinek véres hóbortjait. A bebörtönzés egyszerű eljárása vádlókból nyomban vádlottakká változtatta a kiküldötteket. Ezután brutálisan megrohanták a brüsszeli bizottság tagjainak lakását, összes irataikat lefoglalták, néhányukat pedig letartóztatták azon vád alapján, hogy egy olyan szövetséghez tartoznak, amelyet „*személyek élete és tulajdona elleni merényletek céljából alapítottak*". Másszóval, az volt a vád ellenük, hogy egy *thug-szövetség*[279] tagjai, amelyet közönségesen Nemzetközi Munkásszövetségnek neveznek. A klerikális sajtó zagyva papolásától és a tőkés sajtó vad üvöltésétől feluszított nagyzoló törpe-kormány mindenáron a nevetségesség mocsarába akarja vetni magát, miután a vér tengerében már megmerült.

A brüsszeli Belga Központi Bizottság már bejelentette azt a szándékát, hogy teljesen kivizsgálja a seraing-i és borinage-i mészárlások ügyét, s utána közzéteszi a vizsgálat eredményeit. Mi ezeket a leleplezéseket mindenütt terjeszteni fogjuk, hogy felnyissuk a világ szemét – mit takar a belga tőkés kedvelt szájhősködése: La liberté, pour faire le tour du monde, n'a pas besoin de passer par ici (la Belgique).*

A belga kormány talán azzal áltatja magát, hogy miként az 1848–49-es forradalmak után meg tudta hosszabbítani életét azzal, hogy a kontinens valamennyi reakciós kormányának rendőrügynöke lett, most ismét el tudja hárítani a fenyegető veszélyt, ha tüntetően a tőke csendőrének szerepét

* – A szabadságnak, ahhoz, hogy bejárja a világot, nem szükséges itt (Belgiumon) áthaladnia.[280] – *Szerk.*

játssza a munkával szemben. Ez azonban súlyos tévedés. Ezzel a katasztrófát ahelyett, hogy elodázná, csak meggyorsítja. Azáltal, hogy Belgiumot a néptömegek előtt világszerte megvetés tárgyává és gúnynévvé teszik, az utolsó akadályt is elhárítják a zsarnokok útjából, akik ennek az országnak a nevét le akarják törölni Európa térképéről.

A *Nemzetközi Munkásszövetség* Főtanácsa ezúton hívja fel Európa és az Egyesült Államok munkásait arra, hogy indítsanak gyűjtést a belga áldozatok özvegyeit, asszonyait és gyermekeit gyötrő szenvedések enyhítésére, valamint azon költségek fedezésére, amelyek a letartóztatott munkások jogi védelmével és a brüsszeli bizottság által javasolt vizsgálattal kapcsolatban felmerülnek.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának
megbízásából:

R. Applegarth, elnök
R. Shaw, Amerika ügyeivel megbízott titkár
Bernard, Belgium ügyeivel megbízott titkár
Eugène Dupont, Franciaország ügyeivel megbízott titkár
Karl Marx, Németország ügyeivel megbízott titkár
Jules Johannard, Olaszország ügyeivel megbízott titkár
A. Zabicki, Lengyelország ügyeivel megbízott titkár
H. Jung, Svájc ügyeivel megbízott titkár
Cowell Stepney, pénztárnok
J. G. Eccarius, a Főtanács titkára

London, 1869 május 4.

A belgiumi mészárlás áldozatai részére minden adományt szíveskedjenek a Főtanács irodájához, 256. High Holborn, London, W. C., küldeni.

The Belgian Massacres
A megjelenés helye: röpiratként, London 1869 május
Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

Üzenet az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetéhez[281]

Munkástársak!

Szövetségünk alapító programjában kijelentettük: „Nem az uralkodó osztályok bölcsessége, hanem Anglia munkásosztályának bűnös esztelenségükkel szemben tanúsított hősies ellenállása mentette meg Nyugat-Európát attól, hogy hanyatt-homlok belevesse magát egy becstelen kereszteshadjáratba, amelynek célja a rabszolgaság megörökítése és terjesztése lett volna az Atlanti-óceán túlsó oldalán."* Most rajtatok a sor, hogy megakadályozzatok egy háborút, amelynek legvilágosabb eredménye az lenne, hogy meghatározatlan időre visszaveti a munkásosztály felfelé ívelő mozgalmát az Atlanti-óceán mindkét oldalán.

Aligha kell mondanunk nektek, hogy vannak európai hatalmak, amelyek buzgón igyekeznek háborúba hajszolni az Egyesült Államokat Anglia ellen. Egyetlen pillantás a kereskedelmi statisztikára megmutatja, hogy az orosz nyerstermék-export – és Oroszországnak nincs más exportálni valója – gyorsan meghátrált az amerikai konkurrencia előtt, amikor a polgárháború hirtelen átbillentette a mérleget. Ha az amerikai ekevasakból kardot kovácsolnának, ez éppen most megmentené a fenyegető csődtől azt a zsarnoki hatalmat, amelyet a ti republikánus államférfiaitok bölcsességükben bizalmas tanácsadójukul választottak. De egészen eltekintve ennek vagy annak a kormánynak különös érdekeitől, vajon nem általános érdeke-e közös elnyomóinknak, hogy a mi gyorsan növekvő nemzetközi együttműködésünket testvérgyilkos háborúra fordítsák?

Abban a szerencsekívánó üzenetünkben, amelyet Lincoln úrhoz intéztünk elnökké történt újramegválasztásakor, kifejeztük meggyőződésünket, hogy az amerikai polgárháború ugyanolyan nagy jelentőségűnek bizonyul

* *V. ö. 10. old. – Szerk.*

majd a munkásosztály haladása, mint amilyennek az amerikai függetlenségi háború bizonyult a középosztály haladása szempontjából*. És valóban, a rabszolgaságellenes háború győzelmes befejezése új korszakot nyitott meg a munkásosztály évkönyveiben. Magukban az Államokban azóta életre támadt egy független munkásmozgalom, amelyre a régi pártok és hivatásos politikusaik rossz szemmel néznek. Hogy gyümölcsöt hozzon, békés évekre van szüksége. Hogy szétzúzzák, háborúra van szükség az Egyesült Államok és Anglia között.

A polgárháború legközelebbi kézzelfogható hatása persze az volt, hogy rosszabbodott az amerikai munkás helyzete. Az Egyesült Államokban, akár Európában, a nemzeti adósság lidércnyomásos terhét át- meg áthárították, hogy aztán a munkásosztály vállára nehezedjék. A szükségleti cikkek ára, mondja egyik államférfitok, 1860 óta 78 százalékkal emelkedett, miközben a tanulatlan munka bére 50 százalékkal, a tanult munkáé 60 százalékkal emelkedett csak. „A pauperizmus" – panaszolja – „most gyorsabban növekszik Amerikában, mint a népesség." Ráadásul a munkásosztály szenvedései mellett még kirívóbb a finánciarisztokraták, a shoddy-arisztokraták[282] és a háború szülte hasonló élősdiek újmódi fényűzése. Mégis a polgárháború mindezért kárpótolt a rabszolgák felszabadításával és az ebből fakadó morális impulzussal, amelyet saját osztálymozgalmatoknak adott. Egy újabb háború, amelyet nem szentesítene magasztos cél és nagy társadalmi szükségszerűség, hanem óvilági jellegű volna, a szabad munkásnak kovácsolna láncokat, ahelyett hogy a rabszolga láncait törné szét. A nyomdokaiban visszamaradó felhalmozott nyomor egyszerre indítékot és eszközt adna tőkéseiteknek ahhoz, hogy egy állandó hadsereg lélektelen kardjával elválassza a munkásosztályt merész és jogos törekvéseitől.

Rátok hárul tehát a dicső feladat, bebizonyítani a világnak, hogy a munkásosztály most végre nem mint alázatos csatlós lép a történelem színpadára, hanem mint független cselekvő, aki tudatában van saját felelősségének és békét tud parancsolni ott, ahol állítólagos urai háborút üvöltenek.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nevében:

Britek: *R. Applegarth*, ács; *M. J. Boon*, gépész; *J. Buckley*, festő; *J. Hales*, gumiszövő; *Harriet Law*; *B. Lucraft*, asztalos; *G. Milner*, szabó; *G. Odger*, cipész; *J. Ross*, csizmadia; *R. Shaw*, festő; *Cowell Stepney*; *J. Warren*, bőröndös; *J. Weston*, korlát-készítő

* *V. ö. 17. old. – Szerk.*

Franciák: *E. Dupont*, hangszerkészítő; *Jules Johannard*, litográfus; *Paul Lafargue*

Németek: *G. Eccarius*, szabó; *F. Lessner*, szabó; *W. Limburg*, cipész; *Karl Marx*

Svájciak: *H. Jung*, órás; *A. Müller*, órás

Belga: *P. Bernard*, festő

Dán: *J. Cohn*, szivarkészítő

Lengyel: *A. Żabicki*, szedő

B. Lucraft, elnök
Cowell Stepney, pénztárnok
J. George Eccarius, főtitkár

London, 1869 május 12.

Address to the National Labour Union of the United States

A megjelenés helye: röpiratként, London 1869;
„The Bee-Hive Newspaper",
1869 május 15. (396.) sz.

Eredeti nyelve: angol

Karl Marx

Előszó
[a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" második, 1869-es kiadásához[283]]

Túl korán elhunyt barátom, *Joseph Weydemeyer**, 1852 január 1-től kezdve egy politikai hetilapot szándékozott kiadni New Yorkban. Felszólított, hogy e hetilap számára írjam meg a coup d'état** történetét. Ezért február közepéig hetente írtam számára cikkeket a következő címmel: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája". Időközben Weydemeyer eredeti terve meghiúsult. Ezzel szemben 1852 tavaszán egy havi folyóiratot tett közzé *„Die Revolution"* címmel, amelynek első füzete az általam írt „Brumaire tizennyolcadiká"-ból áll.[284] Ennek néhány száz példánya akkoriban utat talált Németországba, de anélkül, hogy a tulajdonképpeni könyvkereskedelembe bekerült volna. Egy roppantul radikáliskodó német könyvkereskedő, akinek a terjesztést felajánlottam, igazi erkölcsi iszonyattal válaszolt erre az oly „időszerűtlen feltételezésre".

Ezekből az adatokból látható, hogy a szóbanforgó írás az események közvetlen nyomása alatt keletkezett és történelmi anyaga nem terjed túl február haván (1852). Mostani újramegjelenése részben könyvkereskedelmi keresletnek, részben németországi barátaim unszolásának tulajdonítható.

Azok közül az írások közül, amelyek az enyémmel körülbelül *egyidejűleg* ugyanezzel a tárggyal foglalkoztak, csak kettő érdemel említést: *Victor Hugo „Napoléon le Petit"* és *Proudhon „Coup d'état"* c. munkája.

Victor Hugo arra szorítkozik, hogy az államcsíny felelős szerkesztőjét keserű és szellemes szidalmakkal illeti. Maga az esemény derült égből villámcsapásként jelenik meg nála. Ő ebben csupán egyetlen egyén erőszakos tettét látja. Nem veszi észre, hogy ezt az egyént nem kicsinnyé, hanem naggyá

* Az amerikai polgárháború alatt a St. Louis kerület katonai parancsnoka. – *Marx jegyzete.*

** – államcsíny – *Szerk.*

teszi azzal, hogy a kezdeményezés olyan személyes erejét tulajdonítja neki, amely példa nélkül állna a világtörténelemben. Proudhon a maga részéről igyekszik az államcsínyt a megelőző történelmi fejlődés eredményeként ábrázolni. Ámde az államcsíny történelmi konstrukciója észrevétlenül az államcsíny hősének történelmi apológiájába csap át nála. Ilyenformán a mi úgynevezett *objektív* történetíróink hibájába esik. Én viszont azt mutatom ki, hogyan teremtett az *osztályharc* Franciaországban olyan körülményeket és viszonyokat, amelyek egy középszerű és groteszk szereplőnek lehetővé tették a hősszerep eljátszását.

Egy átdolgozás megfosztotta volna a szóbanforgó írást sajátos színezetétől. Ezért pusztán sajtóhibák kijavítására és most már nem érthető célzások törlésére szorítkoztam.

Írásom befejező mondata – „De ha a császári palást végre Louis Bonaparte vállára hull, ledől majd Napóleon ércszobra a Vendôme-oszlop tetejéről" – máris beteljesedett.[285]

Charras ezredes nyitotta meg a támadást a Napóleon-kultusz ellen az 1815-ös hadjáratról írt művében. Azóta, és főleg az utóbbi években, a francia irodalom a történetkutatás, a kritika, a szatíra és az élc fegyvereivel halálos csapást mért a Napóleon-legendára. Franciaország határain kívül ezt az erőszakos szakítást a hagyományos néphittel, ezt a roppant szellemi forradalmat kevéssé vették észre és még kevésbé értették meg.

Végül remélem, hogy írásom hozzá fog járulni az úgynevezett *cézárizmus* mostanában, főleg Németországban dívó iskolás frázisának kiküszöböléséhez. Ennél a felületes történelmi párhuzamnál megfeledkeznek a fődologról, tudniillik arról, hogy a régi Rómában az osztályharc csak egy kiváltságos kisebbségen belül, a szabad gazdagok és a szabad szegények között folyt, míg a népesség nagy termelő tömege, a rabszolgák, a csupán passzív talapzatot alkották ama harcolók számára. Megfeledkeznek *Sismondi* jelentős mondásáról: A római proletariátus a társadalom költségén élt, míg a modern társadalom a proletariátus költségén él.[286] Az ókori és a modern osztályharc anyagi, gazdasági feltételeinek ily teljes különbözőségénél fogva politikai szüleményeiknek sem lehet több közük egymáshoz, mint a canterburyi érseknek Sámuel főpaphoz.

London, 1869 június 23.

Karl Marx

Vorwort

A megjelenés helye: „Der achtzehnte Brumaire etc.", II. kiad., Hamburg 1869

Eredeti nyelve: német

[Friedrich Engels]

Karl Marx[287]

Németországban az emberek hozzászoktak ahhoz, hogy Ferdinand Lassalle-t tekintsék a német munkásmozgalom megindítójának. De mi sem tévesebb ennél. Ha hat-hét évvel ezelőtt minden gyári kerületben, minden nagyvárosban, munkáslakta központban tömegesen özönlött feléje a proletariátus, ha utazásai diadalmenetek voltak, amelyeket fejedelmek is megirigyelhettek – nem volt-e már korábban észrevétlenül előkészítve a talaj, amelyen oly gyorsan kalászba szökkent a termés? Ha a munkások lelkesen fogadták tanait, azért történt-e így, mert ezek a tanok újak voltak számukra, vagy mert a gondolkodók közülük már régóta többé-kevésbé ismerték ezeket?

A mai nemzedék gyorsan él és gyorsan felejt. A negyvenes évek mozgalma, amely tetőpontját az 1848-as forradalomban érte el, s amely az 1849–52-es reakcióval zárult le, már feledésbe merült, politikai és szocialista irodalmával együtt. Emlékeztetnünk kell ezért arra, hogy az 1848-as forradalom előtt és alatt a munkások között, főként Nyugat-Németországban, egy jól megszervezett szocialista párt állott fenn[288], amely a kölni kommunista per után felbomlott ugyan, de egyes tagjai titokban tovább dolgoztak annak a talajnak előkészítésén, amelyet azután Lassalle felhasznált. Emlékeztetnünk kell továbbá arra is, hogy volt egy férfiú, aki életének feladatául tűzte ki – e párt megszervezése mellett – az úgynevezett szociális kérdés tudományos tanulmányozását, azaz a politikai gazdaságtan bírálatát, és aki már 1860 előtt közzétette kutatásainak fontos eredményeit.[164] Lassalle rendkívül tehetséges, sokoldalúan képzett elme volt, nagy energiájú és szinte határtalanul hajlékony ember; teljesen arra született, hogy bármilyen körülmények közt politikai szerepet játsszék. De nem volt sem első kezdeményezője a német munkásmozgalomnak, sem eredeti gondolkodó. Írásainak egész tartalmát mástól vette át, mégpedig nem félreértések nélkül; volt egy szellemileg felette álló elődje, akinek létezését ő mindenesetre elhallgatta, miközben írásait vulgarizálta, s akinek neve – Karl Marx.

Karl Marx 1818 május 5-én Trierben született s ugyanott végezte el a gimnáziumot. Jogtudományt tanult Bonnban, később Berlinben, ahol azonban a filozófiával való foglalkozás csakhamar eltérítette a jogi tanulmányoktól. Miután öt évet töltött az „intelligencia metropoliszában", 1841-ben visszatért Bonnba azzal a szándékkal, hogy ott magántanári képesítést szerez. Abban az időben az első „új éra"[289] uralkodott Poroszországban. IV. Frigyes Vilmos kijelentette, hogy szereti a jószándékú ellenzéket, és különböző helyeken megkísérelték, hogy ilyet megszervezzenek. Így Kölnben megalapították a „*Rheinische Zeitung*"-*ot*; Marx a lapban abban az időben hallatlan merészséggel bírálta a rajnai tartományi Landtag tanácskozásait s cikkei nagy feltűnést keltettek.[290] 1842 végén átvette a lap szerkesztését, és annyi vesződséget okozott a cenzúrának, hogy megtisztelték és Berlinből küldtek külön cenzort a „Rheinische Zeitung"-hoz. Amikor ez sem segített, az újságnak kettős cenzúrán kellett átmennie, úgyhogy minden számát a szokásos cenzúrán kívül másodfokon még a kölni kormányprezidens cenzúrájának is alávetették. De ez az eszköz sem segített a „Rheinische Zeitung" „megátalkodott gonoszságával" szemben, és 1843 elején a kormány olyan rendelkezést adott ki, hogy a „Rheinische Zeitung"-nak az első évnegyed végén meg kell szűnnie. Marx azonnal lemondott a szerkesztői tisztről, mert a részvényesek közvetítési kísérletet akartak tenni, de ez sem járt sikerrel, s a lap megszűnt.

A rajnai Landtag tanácskozásainak bírálata arra késztette Marxot, hogy anyagi érdekeket érintő kérdéseket tanulmányozzon, s itt új szempontok merültek fel előtte, olyan szempontok, amelyekkel sem a jogtudomány, sem a filozófia nem számolt. A hegeli jogbölcseletből kiindulva, Marx arra a belátásra jutott, hogy nem az állam, amelyet Hegel mint „az építmény koronáját" ábrázolt, hanem ellenkezőleg a Hegel által oly mostohán kezelt „polgári társadalom" az a terület, amelyben a kulcsot az emberiség történelmi fejlődésfolyamatának megértéséhez keresnünk kell. A polgári társadalom tudománya azonban a politikai gazdaságtan, *ezt* a tudományt pedig nem lehetett alaposan tanulmányozni Németországban, hanem csak Angliában vagy Franciaországban.

Marx ezért, miután feleségül vette von Westphalen trieri titkos kormánytanácsos leányát (von Westphalen későbbi porosz belügyminiszter húgát), 1843 nyarán Párizsba költözött, ahol főképpen a nemzetgazdaságtan és a nagy francia forradalom története tanulmányozásának szentelte magát. Ugyanakkor Rugéval együtt elkezdte a „Deutsch-Französische Jahrbücher" kiadását, amelyből azonban csak egy kötet jelent meg.[291] 1845-ben, minthogy Guizot kiutasította Franciaországból, Marx Brüsszelbe ment és, ugyanazok-

kal a tanulmányokkal foglalkozva, a februári forradalom kitöréséig ott maradt. Hogy mennyire nem értett egyet az akkor dívó szocializmussal, még legtudóskodóbb formájában sem, megmutatta Proudhon nagy művéről, a „Philosophie de la misère"-ről írott bírálata, amely 1847-ben jelent meg „Misère de la philosophie" (Brüsszel–Párizs)* címmel. Már ebben az írásban sok lényeges pontja található meg most részletesen kifejtett elméletének. „A Kommunista Párt kiáltványa" (London 1848)**, amely a februári forradalom előtt íródott s amelyet egy munkáskongresszus fogadott el Londonban, lényegében szintén az ő műve.

Miután a februári forradalom keltette pánik hatására a belga kormány kiutasította, Marx a francia ideiglenes kormány meghívására visszatért Párizsba. A forradalom viharos áradata minden tudományos foglalatosságot háttérbe szorított; most arra volt szükség, hogy beavatkozzék a mozgalomba. Marx, miután az első izgatott napokban azoknak az agitátoroknak az esztelensége ellen harcolt, akik Franciaországban szabadcsapatokat akartak szervezni német munkásokból Németország köztársasággá alakítására, barátaival együtt Kölnbe ment, s ott megalapította a „*Neue Rheinische Zeitung*"-ot[75], amely 1849 júniusáig állott fenn és amelyre még most is jól emlékeznek a Rajnánál. Az 1848-as sajtószabadságot talán sehol nem használták ki olyan sikeresen, mint ez az újság, amelyet egy porosz erőd kellős közepén adtak ki. Miután a kormány hasztalan kísérletezett azzal, hogy bírósági eljárással hallgattassa el – Marx kétszer állt az esküdtek előtt sajtóvétségért és adómegtagadásra való felhívásért, s mindkét alkalommal felmentették , az újságot az 1849 májusi felkelések idején úgy szüntették meg, hogy Marxot kiutasították azzal az ürüggyel, hogy elvesztette porosz állampolgárságát; hasonló ürügyekkel kiutasították a többi szerkesztőt is. Marxnak ezért ismét vissza kellett térnie Párizsba; onnan újra kiutasították, s még 1849 nyarán mostani lakóhelyére, Londonba ment.

Londonban gyűlt össze akkoriban valamennyi kontinentális nemzet emigrációjának egész fine fleurje***. A legkülönfélébb forradalmi bizottságok alakultak, egyesülések, ideiglenes kormányok in partibus infidelium[91], mindenféle vitákra és viszályokra került sor, s azok az urak, akik részt vettek ezekben, most bizonyára úgy tekintenek vissza erre az időszakra, mint életük legszerencsétlenebb időszakára. Marx mindezektől az intrikáktól távol tartotta magát. Egy ideig folytatta „Neue Rheinische Zeitung"-ját havi szemle

* *V. ö. 4. köt. 59–174. old. – Szerk.*
** *V. ö. 4. köt. 437–470. old. – Szerk.*
*** – színe-java – *Szerk.*

formájában (Hamburg 1850)[292], azután visszavonult a British Museumba és az ottani óriási, nagy részében még ismeretlen könyvtárat kutatta át nemzetgazdaságtani szempontból. Ugyanakkor rendszeresen írt a „New York Tribune"-ba[293], az európai politika kérdéseiben úgyszólván szerkesztője volt ennek a legjobb angol-amerikai lapnak az amerikai polgárháború kitöréséig.

A december 2-i államcsíny Marxot a *„Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája"* (New York 1852)* c. brosúra megírására indította, amely éppen most új kiadásban jelenik meg (Hamburgban, Meissnernél) és nem kis mértékben fog hozzájárulni annak az ingatag helyzetnek a megértéséhez, amelybe ugyanez a Bonaparte most került. Az államcsíny hőse itt csupasz valóságában van ábrázolva, ahogy megjelenik, a dicsfény nélkül, amellyel pillanatnyi sikere övezte. A nyárspolgár, aki a maga III. Napóleonját a század legnagyobb emberének tartja s ezért képtelen megérteni, hogy ez a csodálatos zseni hogyan követhet el most váratlanul baklövést baklövés után és eshet egyik politikai hibából a másikba – ez a nyárspolgár tanácsot meríthet Marx fent említett munkájából.

Noha Marx egész londoni tartózkodása alatt nem tolta előtérbe önmagát, Karl Vogt az 1859-es olaszországi hadjárat után polémiára kényszerítette, amelyet Marx „Vogt úr" (London 1860)** c. könyve zárt le.

Ugyanebben az időben jelent meg nemzetgazdaságtani kutatásainak első gyümölcse – „A politikai gazdaságtan bírálatához", első füzet, Berlin 1859. Ez a füzet csak a pénz-elméletet foglalja magában, amelyet teljesen új nézőpontból tárgyal; a folytatás azért késett, mert a szerző közben oly sok új anyagot fedezett fel, hogy új tanulmányokat tartott szükségesnek.

Végre 1867-ben megjelent Hamburgban *„A tőke.* A politikai gazdaságtan bírálata", első kötet. Ez a mű egy egész élet tanulmányainak eredményét foglalja magában. Ez a munkásosztály politikai gazdaságtanának tudományos kifejezése. Itt*** nem agitációs frázisokról van szó, hanem szigorúan tudományos levezetésekről. Akárhogy foglaljon is állást valaki a szocializmushoz, mindamellett el kell ismernie, hogy először itt fejtik ki azt tudományosan, és hogy éppen Németországnak adatott meg, hogy ezt ezen a területen is elvégezze. Aki még most is harcolni akar a szocializmus ellen, annak Marxszal kell megbirkóznia, ha ez sikerül neki, akkor a dii minorum gentium-ot° persze nem is kell megemlítenie.

* *V. ö. 8. köt. 101–196. old. – Szerk.*

** *V. ö. 14. köt. – Szerk.*

*** *A kéziratban kiegészítve*: nem politikai propagandáról, – *Szerk.*

° – kisebb rendbeli isteneket – *Szerk.*

De Marx könyve még más oldalról is érdeklődésre tarthat számot. Ez az első írás, amely teljesen és áttekinthetően ábrázolja a tőke és a munka között fennálló tényleges viszonyokat abban a klasszikus formájukban, amelyet Angliában öltöttek. A parlamenti vizsgálatok szolgáltattak ehhez csaknem negyvenéves időszakot átfogó, bőséges és magában Angliában is jóformán ismeretlen anyagot a munkások helyzetéről szinte valamennyi iparágban, a női és gyermekmunkáról, az éjszakai munkáról stb. Mindez először itt vált hozzáférhetővé. Ehhez csatlakozik az angliai gyári törvényhozás története, amely az első, 1802-es törvény szerény kezdetétől most eljutott odáig, hogy a munkaidőt mind a gyári, mind az otthonmunka csaknem minden ágában a nők és 18 éven aluli fiatal személyek számára heti 60 órára korlátozták, a 13 éven aluli gyermekek számára pedig heti 30 órára. Erről az oldalról nézve a könyv szerfelett érdekes minden ipari vállalkozó számára.

Marx hosszú éveken át feltétlenül a „legtöbbet rágalmazott" német író volt, ezzel szemben senki sem tagadhatja, hogy derekasan vagdalkozott és vágásai mindig pontosan célba találtak. De a polémia, amelyben pedig oly sokat „vitt végbe", számára alapjában véve csak kényszerű önvédelem volt. Tulajdonképpeni érdeklődése végtére is mindig tudománya felé irányult, amelyet huszonöt éven át páratlan lelkiismeretességgel tanulmányozott és gondolt át, olyan lelkiismeretességgel, amely nem engedte meg neki, hogy következtetéseit rendszeres formában a nyilvánosság elé tárja, amíg formájuk és tartalmuk őt magát ki nem elégíti, amíg meg nem győződött arról, hogy nem maradt egyetlen könyv, amelyet ne olvasott, egyetlen ellenvetés, amelyet ne mérlegelt volna, hogy minden kérdést teljesen kimerített. Korunkban, az epigonok korában, igen ritka az eredeti gondolkodó; és ha valaki nemcsak eredeti gondolkodó, hanem a maga szakterületén példa nélkül álló tudással is rendelkezik, kétszeresen is rászolgált az elismerésre.

Tanulmányain kívül Marx, amint ez várható is volt, a munkásmozgalommal foglalkozik; egyik alapítója a Nemzetközi Munkásszövetségnek, amely az utóbbi időben annyit hallat magáról és amely Európa nem egy helyén már hatalomnak bizonyult. Azt hisszük, nem tévedünk, amikor azt mondjuk, hogy ebben a munkásmozgalom történetében mindenesetre korszakalkotó társaságban is – hála nevezetesen Marxnak – a német elem az őt megillető befolyásos helyet foglalja el.

A megírás ideje: 1869 július 28. körül

A megjelenés helye: „Zukunft",
1869 augusztus 11. (185.) sz.

Eredeti nyelve: német

Aláírás nélkül

[Karl Marx]

A Főtanács jelentése az örökösödési jogról[294]

1. Az örökösödési jognak csak annyiban van társadalmi jelentősége, hogy hátrahagyja az örökösre azt a hatalmat, amelyet az elhalt gyakorolt *életében*, nevezetesen azt *a hatalmat, hogy* tulajdona segítségével *önmagára átruházza mások munkájának a termékét.* Például a föld hatalmat ad az élő tulajdonosnak arra, hogy földjáradék címén magára ruházza mások munkájának a termékét, anélkül hogy valamilyen egyenértéket adna. A tőke hatalmat ad neki arra, hogy ugyanezt tegye profit és kamat címen. Az állampapírok tulajdona hatalmat ad neki arra, hogy munkátlanul éljen mások munkájából stb.

Az *öröklösödés* nem *hozza létre* ezt a hatalmat, amely az egyik ember munkájának termékét átviszi egy másik ember zsebébe, hanem csak az e hatalmat gyakorló személyek változására vonatkozik. Mint minden más polgári törvény, az örökösödési törvények sem *okai*, hanem *okozatai, jogi következményei a társadalom fennálló gazdasági szervezetének*, amely a termelési eszközök, azaz a föld, a nyersanyag, a gépi berendezés stb. magántulajdonán alapszik. Ugyanígy az a jog, hogy rabszolgákat lehetett örökölni, nem volt a rabszolgaság oka, hanem ellenkezőleg, a rabszolgaság volt a rabszolgák öröklésének oka.

2. Ami ellen küzdenünk kell, az az ok, és nem az okozat, a gazdasági alap, nem pedig annak jogi felépítménye. Tegyük fel, hogy a termelési eszközöket magántulajdonból társadalmi tulajdonná változtattuk át, akkor az örökösödési jog (amennyiben van valami társadalmi jelentősége) magától elhalna, mert az ember csak azt hagyja hátra halála után, amije életében volt.

A mi nagy célunk ezért szükségképpen azoknak az intézményeknek a megszüntetése, amelyek néhány embernek *életükben* megadják a gazdasági hatalmat arra, hogy sokak munkájának a gyümölcseit magukra ruházzák. Ott, ahol a társadalom állapota annyira előrehaladott, hogy a munkásosztálynak elegendő ereje van az ilyen intézmények felszámolásához, közvetlen úton kell ezt megtennie. Például azáltal, hogy eltörli az

államadósságot, egyszersmind természetesen megszabadul az állampapírok öröklésétől is. Másfelől, ha nincs ereje az államadósság eltörlésére, ostobaság lenne megkísérelnie az állampapírok öröklésére vonatkozó jog eltörlését.

Az *örökösödési jog eltűnése* természetes eredménye lesz egy olyan társadalmi változásnak, amely kiszorítja a termelési eszközök magántulajdonát, de az *örökösödési jog eltörlése* sohasem lehet egy ilyen társadalmi átalakulás *kiindulópontja*.

3. Egyike a nagy tévedéseknek, amelyeket Saint-Simon tanítványai negyven évvel ezelőtt elkövettek, az volt, hogy az *örökösödési jogot* nem a jelenlegi társadalmi szervezet *jogi okozataként*, hanem annak gazdasági okaként kezelték.[295] Ez egyáltalában nem gátolta őket abban, hogy társadalmi rendszerükben örökkévalóvá ne tegyék a föld és a többi termelési eszközök magántulajdonát. Természetesen úgy gondolták, hogy létezhetnek választott és élethossziglani tulajdonosok, mint ahogyan léteztek választott királyok.

Az *örökösödési jog* eltörlését nyilvánítani a társadalmi forradalom *kiindulópontjának*, ez csak elterelné a munkásosztályt attól a ponttól, amelyen a jelenlegi társadalmat valójában támadni kell. Ugyanolyan otromba dolog lenne, mint eltörölni a vevő és eladó közötti szerződésre vonatkozó törvényeket, miközben az árucsere jelenlegi állapota továbbra is fennmaradna.

Ez elméletileg hibás és gyakorlatilag reakciós lenne.

4. Az örökösödési törvényeket tárgyalva szükségképpen feltételezzük, hogy továbbra is fennáll a termelési eszközök *magántulajdona*. Ha nem állna fenn többé az élők között, akkor nem lenne róluk és általuk haláluk után átruházható. Ezért az örökösödési jogra vonatkozó minden rendszabály csak egy *társadalmi átmeneti* állapotra *vonatkozhat*, amikor egyrészt a társadalom jelenlegi gazdasági alapja még nem alakult át, másrészt azonban a dolgozó tömegek elegendő erőt gyűjtöttek olyan *átmeneti rendszabályok kikényszerítéséhez*, amelyek alkalmasak arra, hogy végül létrehozzák a társadalom gyökeres átváltozását.

Erről az álláspontról szemlélve az örökösödési törvények megváltoztatása csak része az egyazon célhoz vezető *sok más átmeneti rendszabálynak*.

Ezek az átmeneti rendszabályok, ami az örökösödést illeti, csak a következők lehetnek:

a) a sok államban már létező örökösödési adók kiterjesztése és az ebből eredő összegek felhasználása a társadalmi felszabadítás céljaira;

b) a végrendeleti örökhagyás jogának korlátozása, amely jog – a *nemvégrendeleti* vagy *családi örökösödési jogtól* megkülönböztetve – még maguk-

nak a magántulajdon alapelveinek is önkényes és babonás eltúlzásaként jelenik meg.

Report of the General Council

A megírás ideje: 1869 augusztus 2–3.

A megjelenés helye: „Report of the Fourth Annual Congress etc.", London 1869

Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban[296]

Polgártársak!

A különböző szekciók küldöttei részletesen be fognak számolni Önöknek arról, hogy Szövetségünk milyen haladást ért el országaikban. Főtanácsunk beszámolója főleg a tőke és a munka közötti gerillaharcokkal fog foglalkozni – értjük ezen a sztrájkokat, amelyek az elmúlt év folyamán nyugtalanították az európai kontinenst, s amelyekről azt mondották, hogy nem a tőkés zsarnokságából, hanem Szövetségünk titkos intrikáiból fakadtak.

Legutóbbi kongresszusunk után néhány héttel Bázelban kitört a szalagszövők és a selyemfestők emlékezetes sztrájkja. Bázel napjainkig sokat megőrzött a középkori városok vonásaiból, helyi hagyományaikból, korlátolt előítéleteikből, erszényükre büszke patríciusaikból és a munkáltatóknak a munkás fölötti patriarchális uralmából. Még néhány évvel ezelőtt valamelyik bázeli gyáros azzal kérkedett egy angol követségi titkár előtt, hogy „a főnök és az alkalmazott kölcsönös helyzete itt kedvezőbb, mint Angliában", hogy „Svájcban azt a munkást, aki egy jó főnököt jobb bérért otthagyna, *megvetnék* saját *munkástársai*", és hogy „előnyünk főleg a hosszú munkaidőben és a mérsékelt bérekben rejlik". Látják, a *patriarchalizmus*, modern hatásokra módosult formájában, erre lyukad ki – hogy a főnök jó, és hogy az általa fizetett bérek rosszak, hogy a munkás úgy érez, mint egy középkori vazallus, s úgy van kizsákmányolva, mint egy modern bérrabszolga.

Ez a patriarchalizmus továbbá megítélhető egy hivatalos svájci vizsgálatból, amelyet a gyermekek gyári foglalkoztatására és a nyilvános elemi iskolák állapotára vonatkozóan folytattak le. Megállapították, hogy a „bázeli iskolák levegője a legrosszabb a világon, hogy míg a szabad levegőben 10 000-ből csak 4 rész a szénsav, zárt helyiségben pedig nem haladhatná meg a 10 részt, a bázeli elemi iskolákban ez az arány délelőtt 20–81 és

délután 53–94 részre emelkedett". Erre a bázeli Nagy Tanács egyik tagja, Thurneysen úr, hidegen így válaszolt: „Ne engedjék magukat megrémíteni. A szülők éppolyan rossz tantermekbe jártak, mint a mostaniak, és mégis ép bőrrel kerültek ki belőlük."

Most már érthető, hogy a bázeli munkások gazdasági zendülése szükségképpen korszakot jelez Svájc társadalmi történetében. Mi sem jellemzőbb, mint a mozgalom kiindulópontja. Régi szokás volt, hogy a szalagszövőket Mihály-napkor néhány órás* munkaszünet illette meg. Amikor a szalagszövők a szokásos időben** kérték ezt a kis kiváltságot Dubary és Fiai urak gyárában, az egyik főnök nyers hangon és zsarnoki gesztusok kíséretében kijelentette: „Aki elhagyja a gyárat, azt azonnal egyszer s mindenkorra elbocsátom." Látván, hogy tiltakozásuk hiábavaló, a 172 szövő közül 104-en elhagyták a műhelyt, anélkül azonban, hogy hittek volna végleges elbocsátásukban, mivel a munkáltatót és a munkásokat írásbeli szerződés tizennégy napi felmondási időre kötelezte. Amikor másnap reggel visszatértek, azt látták, hogy a gyárat csendőrök zárták körül, és ezek feltartóztatták a tegnapi lázadókat, akikkel most már valamennyi társuk közösséget vállalt. Az ilyen hirtelen munkanélkülivé lett szövőket ugyanakkor családjukkal együtt kitették a viskókból is, amelyeket munkáltatóiktól béreltek, s az utóbbiak ráadásul körlevelet küldtek a boltosoknak, hogy tagadjanak meg minden élelmiszerhitelt a kilakoltatottaktól. Az így megindult harc 1868 november 9-től 1869 tavaszáig tartott. Beszámolónk keretei nem engedik meg, hogy e harc részleteibe bocsátkozzunk. Elég, ha megállapítjuk, hogy e harc a tőkés zsarnokság szeszélyes és rosszindulatú cselekedetéből, kegyetlen munkáskizárásból eredt, amely sztrájkokra vezetett – ezeket időről időre kompromisszumok szakították meg, amelyeket a munkáltatók újra meg újra megszegtek –, és hogy tetőpontját a bázeli „Magas és Tiszteletreméltó Államtanács" azon hiábavaló kísérletében érte el, hogy katonai rendszabályokkal és valami ostromállapot-félével félemlítse meg a munkásságot.

Zendülésük idején a munkásokat a Nemzetközi Munkásszövetség támogatta. De ez még nem volt minden. Ez a Szövetség – mondották a munkáltatók – csempészte be először a lázadás modern szellemét a jó öreg Bázel városába. Éppen ezért az lett legfőbb gondjuk, hogy újra kiűzzék Bázelből ezt a kártékony betolakodót. Mindenképpen – de eredménytelenül – igyekeztek rákényszeríteni alattvalóikra mint békefeltételt, hogy lépjenek

* *A német fordításban*: az őszutói vásár utolsó napján negyed napi – *Szerk.*

** *A német fordításban*: 1868 november 9-én – *Szerk.*

ki a Szövetségből. Miután az Internacionáléval vívott háborújukban minden vonalon a rövidebbet húzták, haragjukat furcsa csínyekben töltötték ki. Ezek a republikánusok, akiknek néhány fiók-iparvállalatuk volt Lörrachban (Baden), rávették a nagyherceg hivatalnokát, hogy oszlassa fel az Internacionálé ottani szekcióját; ezt az intézkedést azonban a badeni kormány hamarosan érvénytelenítette. Amikor az augsburgi „Allgemeine Zeitung", egy világszerte elterjedt újság, merészkedett a bázeli eseményekről pártatlan szellemben beszámolni[297], a dühös kiválóságok ostoba levelekben megfenyegették, hogy felmondják az előfizetést. Sürgősen Londonba küldtek egy ügynököt azzal a fantasztikus megbízatással, hogy derítse ki, mekkora az Internacionálé „főpénztára". Amilyen ortodox keresztények, ha a kereszténység születésének időszakában élnek, mindenekelőtt Szent Pál bankszámlái után kutattak volna Rómában.

Esetlen és barbár eljárásuk láttán a genfi tőkés sajtó néhány ironikus leckét adott nekik életbölcsességből. De pár hónappal később a faragatlan bázeli nyárspolgárok uzsorakamatostul visszafizethették a bókot a genfi világfiaknak.

Március havában Genfben kitört az építőipari munkások és a betűszedők sztrájkja – mindkét szervezet tagja az Internacionálénak. Az építőmunkások sztrájkját az provokálta ki, hogy a munkáltatók felrúgták a munkásaikkal egy évvel azelőtt ünnepélyesen kötött megállapodást. A betűszedők sztrájkja csupán lezárása annak a tízesztendős vitának, amelyet a munkások egész idő alatt hiába próbáltak öt egymás után következő bizottság útján rendezni. Miként Bázelban, a munkáltatók munkásaikkal való magánviszályukat itt is azonnal a Nemzetközi Munkásszövetség elleni állami kereszteshadjárattá változtatták.

A Genfi Államtanács rendőröket küldött a pályaudvarokra, hogy fogadják és a sztrájkolókkal való minden érintkezéstől elzárják azokat az idegen munkásokat, akiket a munkáltatók külföldről becsalogattak. Megengedte az aranyifjúságnak, a „Jeune Suisse"[298] reményteli léhűtőinek, hogy revolverrel felfegyverkezve az utcákon és nyilvános helyeken munkásokat és munkásnőket megtámadjanak. Különböző alkalmakkor bevetette a munkások ellen saját rendőrpribékjeit, nevezetesen május 24-én, amikor kisebb méretekben azokat a párizsi jeleneteket rendezte meg Genfben, amelyeket Raspail „les orgies infernales des casse-têtes"-nek* bélyegzett. Amikor a genfi munkások nyilvános gyűlésen feliratot fogadtak el az Államtanácshoz, kérve, hogy vizsgálja meg ezeket a pokoli rendőrorgiákat, az Államtanács gúnyos

* – „az ólmosbotok pokoli orgiáinak"[299] – *Szerk.*

rendreutasítással válaszolt. Tőkés gazdáinak parancsára nyilvánvalóan az volt a szándéka, hogy a genfi munkásokat émeute-re* izgassa, hogy ezt az émeute-öt fegyveres erővel eltiporja, hogy az Internacionálét kiseperje Svájc földjéről, és hogy a munkásokat egy decemberi rendszernek[228] vesse alá. Ezt a tervet genfi Föderális Bizottságunk energikus tevékenysége és mérséklő befolyása meghiúsította.[300] A munkáltatóknak végül is engedniök kellett.

És most hallgassanak meg néhányat a genfi tőkéseknek és sajtóbandájuknak az Internacionáléra árasztott szidalmai közül. Nyilvános gyűlésen az Államtanácshoz intézett feliratot fogadtak el, amelyben a következő mondat szerepel: „A genfi Internacionálé-bizottság Londonból és Párizsból küldött rendeletekre tönkreteszi a genfi kantont; lehetetlenné akar itt tenni minden ipart és minden munkát." Egyik lapjuk megállapította, hogy: „Az Internacionálé vezetői a császár titkos ügynökei, akik alkalmas pillanatban szíves örömest közvádlókként lépnek fel a mi kis Svájcunk ellen."

És mindezt azok az emberek mondják, akik éppen most olyan buzgóknak mutatkoztak abban, hogy azonnal átültessék a decemberi rendszert Svájc földjére, a finánccmágnások mondják — Genf és más svájci városok igazi urai —, akikről egész Európa tudja, hogy a Svájci Köztársaság polgáraiból már régen a francia Crédit Mobilier[301] és más nemzetközi szédelgő társaságok puszta hűbéreseivé lettek.

Azokat a mészárlásokat, amelyekkel a belga kormány áprilisban a seraing-i kavarómunkások és a borinage-i szénbányászok sztrájkjaira válaszolt, teljesen feltárta a Főtanácsnak Európa és az Egyesült Államok munkásaihoz intézett üzenete.** Ezt az üzenetet annál is inkább sürgősnek tekintettük, mert ennél az alkotmányos mintakormánynál az ilyen munkásmészárlás nem véletlen, hanem intézmény. A hajmeresztő katonai drámát bírósági komédia követte. Eljárást indítottak brüsszeli belga főbizottságunk ellen, amelynek helyiségeit a rendőrség brutálisan feltörte, s amelynek sok tagját szigorú őrizetbe vették; az eljárás során a vizsgálóbíró megtalálja egy munkás levelét, amelyben 500 „*Internacionálét*" kér, és ebből egyszeriben azt a következtetést vonja le, hogy 500 fegyveres embert szándékoztak a csata színhelyére küldeni. Az 500 „*Internacionálé*" az „Internacionale"-nak[302], brüsszeli bizottságunk hetilapjának 500 példánya volt.

Előkotortak*** egy Párizsba küldött táviratot, amelyben az Internacio-

* — felkelésre, zendülésre — *Szerk.*

** *V. ö. 341–345. old.* — *Szerk.*

*** *A német fordításban*: aufstiebern (*Stieber nevéből*) — *Szerk.*

nálé egyik tagja egy bizonyos mennyiségű port* kér. Hosszas kutatás után a veszedelmes anyagot valóban lefoglalták Brüsszelben. Féregirtó por volt. Végül, de nem utolsósorban: a belga rendőrség azzal áltatta magát, hogy egyik házkutatás során rábukkan arra a kincs-fantomra, amely állandóan kísért a kontinens tőkéseinek nagyszerű koponyájában, nevezetesen — az Internacionálé kincseire, amelyeknek legnagyobb részét Londonban biztos helyen rejtegetik, de amelyekből pénzmagok állandóan vándorolnak a Szövetség valamennyi kontinentális székhelyére. A belga nyomozótiszt azt gondolta, hogy ez a kincs egy bizonyos erős ládába zárva valami sötét helyen van elrejtve. Rábukkant a ládára, erőszakkal felnyitja és — néhány széndarabot talál benne. Lehet, hogy az Internacionálé színaranya rögvest szénné változik, ha a rendőrség keze hozzáér.

Azon sztrájkok közül, amelyek 1868 decemberében Franciaország több pamutipari vidékén elharapóztak, a Sotteville-lès-Rouen-i volt a legjelentősebb. Somme département gyárosai nem sokkal előbb összegyűltek Amiensban, hogy megbeszéljék, miként tudnának az angol piacon olcsóbban eladni, mint az angol gyárosok. Mivel meg voltak győződve arról, hogy a védővámokon kívül főként a francia bérek viszonylagos alacsonysága tette mindeddig lehetővé számukra Franciaország megvédelmezését az angol pamuttól, természetszerűleg arra a következtetésre jutottak, hogy ha a francia béreket még tovább csökkentik, akkor eláraszthatják Angliát francia pamuttal. Nem kételkedtek benne: a francia pamutipari munkások büszkék lesznek arra a gondolatra, hogy viselhetik egy hódító háború költségeit, amelyet munkáltatóik oly hazafias elhatározásból folytatnak majd a Csatorna túlsó oldalán. Nemsokára elterjedt a hír, hogy Rouen és környékének pamutgyárosai egy titkos konklávén megegyeztek ugyanabban az eljárásmódban. Ezután Sotteville-lès-Rouenban hirtelen erős bércsökkentést jelentettek be, és, akkor elsőízben, a normandiai szövőmunkások felkeltek a tőke túlkapásai ellen. A pillanat izgalmában cselekedtek. Nem alakítottak előzőleg szakszervezetet, és az ellenállás eszközeiről sem gondoskodtak. Nehéz helyzetükben az Internacionálé roueni bizottságához fordultak, amely azonnal szerzett nekik valamelyes segélyt Rouen, a szomszédos kerületek és Párizs munkásaitól. 1868 decemberének vége felé a roueni bizottság a Főtanácshoz fordult, egy olyan időpontban, amikor az angol pamutipari kerületek mind a legvégső szükségben voltak, amikor Londonban példátlan nyomor, s a brit ipar valamennyi ágában általános pangás uralkodott. Ez az állapot Angliában e pillanatban is tart. Ilyen szerfelett kedvezőtlen körülmények ellenére a Főtanács

* Powder: por; lőpor *Szerk.*

úgy vélekedett, hogy a roueni konfliktus különleges jellege cselekvésre fogja serkenteni az angol munkásokat. Ez nagyszerű alkalom volt arra, hogy megmutassák a tőkéseknek, hogy nemzetközi ipari hadviselésüknek, amelyet úgy folytatnak, hogy hol ebben, hol abban az országban nyomják le a béreket, végül is gátat tud vetni a munkásosztályok nemzetközi egyesülése. Felhívásunkra az angol munkások nyomban azzal válaszoltak, hogy elküldték az első hozzájárulást Rouenba, és a London Trades Council elhatározta, hogy a Főtanáccsal együtt monstre-gyűlést hív össze a fővárosban normandiai testvéreik javára. Ezeket az intézkedéseket a sotteville-i sztrájk hirtelen megszűnésének híre szakította félbe. E gazdasági lázadás balsikeréért bőven kárpótoltak erkölcsi eredményei. Ez a lázadás besorozta a normandiai pamutipari munkásokat a munka forradalmi hadseregébe, szakszervezeteket hívott életre Rouenban, Elbeufben, Darnétalban és környékükön; s újra megpecsételte azt a testvéri köteléket, amely az angol és a francia munkásosztályt összefűzi.

1869 telén és tavaszán Szövetségünk propagandamunkája Franciaországban megbénult párizsi szekciónk 1868-ban történt erőszakos feloszlatása, a département-okban folyó rendőrségi zaklatások, továbbá a minden érdeklődést lekötő francia általános választások következtében.

Alighogy a választások lezajlottak, számos sztrájk robbant ki a loire-i bányakerületekben, Lyonban és sok más helyen. A munkáltatók és a munkások közti harcok során napfényre került gazdasági tények hatására ködképekként foszlottak szét a munkásosztálynak a második császárság védnöksége alatti virágzásáról rikító színekkel festett ábrándképek. A munkások orvoslásra irányuló követelései olyan mérsékeltek és olyan sürgető természetűek voltak, hogy némi dühödt látszat-ellenállás után egytől egyig teljesíteni kellett őket. Az egyetlen furcsa vonás e sztrájkokban az volt, hogy egy látszólagos szélcsend után hirtelen robbantak ki és gyors ütemben követték egymást. De mindennek egyszerű és kézzelfogható oka volt. A munkások, akik a választások alatt sikeresen próbálták ki erejüket közéleti zsarnokaikkal szemben, a választások után természetszerűleg ki akarták azt próbálni magánzsarnokaikkal szemben is. Egyszóval, a választások felébresztették életkedvüket. A kormánysajtó persze, amelyet azért fizetnek, hogy a kellemetlen tényeket elferdítse és félremagyarázza, ezeket az eseményeket a londoni Főtanács titkos mot d'ordre-jára* vezette vissza; a Főtanács, mondották, városról városra küldte ügynökeit, hogy az egyébként roppant elégedett francia munkásokat megtanítsák arra, hogy rossz dolog, ha sok a munka, kevés a bér és brutális a

* - parancsszavára – *Szerk.*

bánásmód. Egy Londonban megjelenő francia rendőrségi lap, az „International"[303] (lásd az augusztus 3-i számát), előzékenyen feltárja a világ előtt ártalmas tevékenységünk titkos indítékait. „A legfurcsább vonás az" — mondja —, „hogy ezeknek a sztrájkoknak a kitörését olyan országokban rendelték el, ahol a nyomor korántsem érezhető. E váratlan kirobbanások annyira kapóra jönnek bizonyos szomszédainknak, akiknek elsősorban kell félniök egy háborútól, hogy sokakban felvetődik a kérdés, vajon ezek a sztrájkok nem valami külföldi Machiavelli kívánságára történtek-e, aki el tudta nyerni e mindenható Szövetség kegyeit." Ugyanakkor, amikor ez a francia rendőrségi sajtótermék azzal denunciált bennünket, hogy sztrájkokkal belső nehézségeket támasztunk a francia kormánynak, mert Bismarck grófot mentesíteni akarjuk egy külső háborútól, egy porosz lap azzal vádolt meg, hogy sztrájkokkal nehézségeket támasztunk az Észak-Német Szövetségnek[304], mert tönkre akarjuk tenni a német ipart idegen gyárosok érdekében.

Az Internacionálénak a francia sztrájkokkal való kapcsolatait két tipikus esettel világítjuk meg. Az egyikben, a St.-Etienne-i sztrájk és az azt követő ricamarie-i mészárlás esetében, maga a francia kormány sem meri többé azt állítani, hogy az Internacionálénak bármi köze volt hozzájuk. A lyoni esetben nem az Internacionálé sodorta sztrájkokba a munkásokat, hanem ellenkezőleg, a sztrájkok sodorták a munkásokat az Internacionáléba.

St.-Etienne, Rive-de-Gier és Firminy bányászai nyugodtan, de határozottan követelték a bányatársaságok igazgatóitól a munkanap — 12 óra kemény földalatti munka — tartamának csökkentését és a bértarifa felülvizsgálását. Mivel a békés megegyezésre irányuló kísérletük kudarcot vallott, június 11-én sztrájkba léptek. Természetesen életkérdés volt számukra azon bányászok együttműködésének biztosítása, akik még nem szüntették be a munkát. A bányatársaságok igazgatói, hogy ennek elejét vegyék, szuronyerdőt kértek és kaptak Loire département prefektusától. Június 12-én a sztrájkolók azt látták, hogy a tárnák szigorú katonai őrizet alatt vannak. Hogy biztosítsák a kormány által így kölcsönadott katonák buzgalmát, a bányatársaságok minden katonának napi egy frankot fizettek. A katonák ezt azzal fizették vissza a társaságoknak, hogy június 16-án elfogtak vagy 60 bányászt, akik igyekeztek szót váltani a tárnákban levő társaikkal. Ezeket a foglyokat aznap délután a 4. sorezred egy különítménye (150 fő) St.-Etienne-be kísérte. E bátor harcosok közt indulásuk előtt a Dorian-bányák egyik mérnöke 60 üveg pálinkát osztott ki, s ugyanakkor a lelkükre kötötte, jól tartsák rajta a szemüket a foglyok bandáján, mert ezek a bányászok vadak, barbárok, hétpróbás gonosztevők. A pálinka meg a figyelmeztetés aztán előkészítette a véres összeütközést. A menetet bányászok, asszonyok és gyermekek tömege kísérte,

s Ricamarie mellett, a Moncel magaslatain egy szűk hegyszorosban a tömeg körülvette őket, követelte a foglyok kiadását, majd ennek megtagadása után kőzáport zúdított a katonákra, mire ezek minden előzetes figyelmeztetés nélkül összevissza lövöldözni kezdtek a tömegre, megöltek 15 személyt, köztük 2 nőt és 1 csecsemőt, sokat pedig súlyosan megsebesítettek. A sebesültek szenvedései irtózatosak voltak. Az egyik áldozat egy szegény 12 esztendős leány, Jenny Petit volt, akinek neve örökké élni fog a munkásosztály vértanúinak könyvében. Két golyó érte hátulról, az egyik a combjába fúródott, a másik a hátán hatolt be, szétroncsolta a karját és a jobb vállán keresztül hagyta el a testét. „Les chassepots avaient encore fait merveille."*

Ezúttal azonban a kormány hamarosan rájött, hogy nemcsak gaztettet követett el, hanem baklövést is. A középosztály nem üdvözölte a társadalom megmentőjeként. St.-Etienne egész városi tanácsa beadta lemondását egy okmányban, melyben elítélte a csapatok gazságát, és követelte eltávolításukat a városból. A francia sajtó az iszonyat kiáltásaiban tört ki! Még az olyan konzervatív újságok is, mint a „Moniteur universel"[305], gyűjtést indítottak az áldozatok javára. A kormánynak a gyűlölt ezredet el kellett távolítania St.-Etienne-ből.

Ilyen nehéz körülmények között ragyogó ötlet volt feláldozni a közfelháborodás oltárán egy mindig kéznél levő bűnbakot – a Nemzetközi Munkásszövetséget. Az úgynevezett zendülők bírósági tárgyalásán a vádirat tíz kategóriára osztotta a vádlottakat, s nagyon leleményesen árnyalta bűnösségük fokát. A legsötétebb színekkel festett első csoport azokból a munkásokból állt, akik különösképpen gyanúsak voltak, hogy valami külföldről jött – az Internacionálé által kiadott – titkos mot d'ordre-nak engedelmeskedtek. A bizonyítékok persze teljesen meggyőzőek voltak, mint azt egy francia lapból vett következő rövid idézet mutatja: „A tanúk kihallgatása nem tette lehetővé, hogy »*precízen*« megállapítsák a Nemzetközi Szövetség részvételét. A tanúk *csak* azt állítják, hogy a bandák élén bizonyos fehérköpenyes és sapkás *ismeretlen* emberek álltak. *Az ismeretlenek közül* egyet sem tartóztattak le, *egy sem ült a vádlottak padján*. Arra a kérdésre: *hisz-e* a Nemzetközi Szövetség beavatkozásában? az egyik tanú azt válaszolta: *Hiszek benne, de erre semmiféle bizonyítékom sincs*!"

Nem sokkal a ricamarie-i mészárlások után Lyonban a selyemmotollálók – jórészt nők – kezdték meg a gazdasági lázadások táncát. Szükségükben az Internacionáléhoz fordultak, amely, főleg francia és svájci tagjai révén, győzelemhez segítette őket. A rendőri megfélemlítés minden kísérlete ellenére

* – „A Chassepot-puskák ismét csodát műveltek." – *Szerk.*

nyilvánosan bejelentették, hogy csatlakoznak társaságunkhoz, s formailag is beléptek azzal, hogy befizették a Főtanácsnak a szervezeti szabályzatban meghatározott járulékokat. Lyonban, ugyanúgy mint előzőleg Rouenban, a *munkásnők* nemes és kiemelkedő szerepet játszottak a mozgalomban. Azóta más lyoni szakmák is a selyemmotollálók nyomába léptek. Így néhány hét leforgása alatt mintegy 10 000 új tagot nyertünk meg magunknak abból a hősi lakosságból, amely több mint harminc esztendeje felírta zászlajára a modern proletariátus jelmondatát: „Vivre en travaillant ou mourir en combattant!"*

Közben a francia kormány folytatja kicsinyes piszkálódásait az Internacionálé ellen. Marseille-ben betiltották tagjaink gyűlését, amelyen küldöttet akartak választani a bázeli kongresszusra. Ezt az ócska fogást más városokban is megismételték. De a munkások a kontinensen ugyanúgy, mint másutt, kezdik végre megérteni, hogy az a legbiztosabb út az ember természetes jogainak eléréséhez, ha gyakorolja e jogokat személyes kockázatára.

Az *osztrák* munkások, s kiváltképpen a bécsiek – jóllehet csak az 1866-os események után[307] kezdték meg osztálymozgalmukat –, egy csapásra előtérbe léptek. Azonnal felsorakoztak a szocializmus és az Internacionálé zászlaja alá, amelyhez a minapi eisenachi kongresszuson[308] résztvett küldötteik útján most en masse** csatlakoztak.

Ha valahol, akkor Ausztriában kimutatta a liberális középosztály önző ösztöneit, szellemi alacsonyrendűségét és a munkásosztály iránti kicsinyes rosszindulatát. Kormánya – látván, hogy a fajok és nemzetiségek belharca megosztja és veszélyezteti a birodalmat – üldözi a munkásokat, akik egyedül hirdetik minden faj és nemzetiség testvériségét. Maga a középosztály, amely új pozícióját nem saját hősiességével, hanem csakis az osztrák hadsereg emlékezetes katasztrófája révén szerezte, s amely aligha képes – és ezt maga is tudja – megvédeni új hódításait a dinasztia, az arisztokrácia meg a klerikális párt támadásaival szemben, mindazonáltal arra a hitvány kísérletre pazarolja legjobb energiáit, hogy a munkásosztályt kirekessze az egyesülés, a gyülekezés, a szabad sajtó és a szabad gondolat jogából. Ausztriában, mint az európai kontinens valamennyi többi államában, az Internacionálé lépett a hajdani *spectre rouge**** helyébe. Amikor július 13-án egy kisebb méretű munkásmészárlást hajtottak végre Brünnben, Morvaország pamutipari központjában, az esetet az Internacionálé titkos bujtogatásának tulajdonították; az

* – „Dolgozva élni, vagy harcolva meghalni!"[306] – *Szerk.*
** – tömegestül – *Szerk.*
*** – *vörös kísértet* – *Szerk.*

Internacionálé ügynökei azonban sajnos azzal a ritka adománnyal rendelkeztek, hogy láthatatlanná tudtak válni. Amikor a bécsi munkásság néhány vezetője a bíróság előtt állott, az ügyész idegenek eszközeinek bélyegezte őket. Hogy megmutassa, milyen lelkiismeretesen tanulmányozta az ügyet, csupán azt a kis hibát követte el, hogy a burzsoá Béke- és Szabadságligát[161] összetévesztette a munkások Nemzetközi Szövetségével.

Ha a munkásmozgalmat így zaklatták a Lajtán inneni Ausztriában, *Magyarországon* kíméletlenül üldözték. Erre vonatkozólag igen megbízható pesti és pozsonyi jelentések érkeztek a Főtanácshoz. Egy példa eléggé megmutatja, hogyan bánnak a hatóságok a magyar munkásokkal. Von Wenckheim úr, a magyar belügyminiszter, hivatalos ügyben éppen Bécsben tartózkodott. A pozsonyi munkások, akiknek már hónapok óta megtiltották nyilvános gyűlések tartását, sőt még azt is, hogy egy betegpénztár alapjainak összegyűjtése céljából mulatságot rendezzenek, néhány nappal ezelőtt több munkást* Bécsbe küldtek, hogy panaszaikat a belügyminiszter úrnak előadják. Sok fáradságba került bejutni a magas urasághoz, és amikor végre megnyílt a miniszteri szoba ajtaja, a munkásokat a miniszter minden illendőséget megcsúfoló módon fogadta: „Maguk munkások? Szorgalmasan dolgoznak?" – kérdezte, füstölgő szivarral a szájában. – „Nos, másra ne is legyen gondjuk. Maguknak nem kellenek nyilvános egyesületek; ha pedig beleütik az orrukat a politikába, tudni fogjuk, hogyan bánjunk el magukkal. Nem teszek semmit az érdekükben. A munkások csak zúgolódjanak, ha kedvük tartja!" A munkásoknak arra a kérdésére, hogy továbbra is a rendőrség önkénye fog-e uralkodni, a liberális miniszter így válaszolt: „Igen, az én felelősségemre." Nézeteiknek kissé hosszas, de hiábavaló kifejtése után a munkások eltávoztak, de kijelentették a miniszternek: „Mivel az államügyek befolyásolják a munkások helyzetét, a munkásoknak foglalkozniok kell a politikával, s feltétlenül fognak is vele foglalkozni."

Poroszországban és Németország többi részén az elmúlt évet az jellemezte, hogy országszerte szakszervezetek alakultak. A nemrégiben tartott eisenachi kongresszuson 150 000 német munkás küldöttei, akik a tulajdonképpeni Németországból, Ausztriából és Svájcból érkeztek, egy új szociáldemokrata pártot szerveztek, amelynek programjába szóról szóra bekerültek a mi szervezeti szabályzatunk vezérelvei. Jóllehet a törvény akadályozza, hogy Szövetségünk szekcióját alkossák, mégis szabályosan beléptek, határozatot hozva arról, hogy egyéni tagsági jegyeket kérnek a Főtanácstól. Barmeni kongresszusán[309] az Általános Német Munkásegylet szintén megerősítette,

* *A német fordításban kiegészítve:*, köztük Niemtziket, az ismert agitátort, – *Szerk.*

hogy híve Szövetségünk elveinek, de egyidejűleg kijelentette: a porosz törvények megtiltják nekik, hogy csatlakozzanak hozzánk.

Új ágazatai alakultak Szövetségünknek Nápolyban, Spanyolországban és Hollandiában.

Barcelonában egy spanyol, Amszterdamban pedig egy holland nyelvű lapja jelenik most meg Szövetségünknek.[310]

A babérok, amelyeket a belga kormány Seraing és Frameries dicsőséges csatamezőin szerzett, úgy látszik valóban felébresztették a nagyhatalmak dühödt féltékenységét. Nem csoda hát, ha idén *Anglia* is dicsekedhet saját munkásmészárlásával. A Mold melletti Leeswood Great Pitben (Denbighshire) a walesi szénbányászoknak váratlanul bércsökkentést jelentett be a bányaigazgató, akit már régóta joggal tartottak teljesen javíthatatlan, kicsinyes zsarnoknak. Erre a szerencsétlen emberek segítséget kértek a szomszédos bányákból, az igazgatót megtámadták, házát megrohanták, s minden bútorát a vasútállomásra hurcolták, mert gyermeki tudatlanságukban azt képzelték, hogy így egyszer s mindenkorra megszabadulnak tőle. Természetesen bírósági eljárást indítottak a zendülők ellen; egyiküket azonban egy 1000 főnyi tömeg kiszabadította és kikísérte a városból. Május 28-án rendőrök a 4. sorezred, „The King's Own"*, egy különítményének kísérete mellett két főkolompost a moldi békebírák elé akartak állítani. Egy bányászokból álló tömeg megkísérelte kiszabadítani a foglyokat, és mikor ellenállásba ütközött, köveket zúdított a rendőrségre és a katonákra, mire a katonák minden előzetes figyelmeztetés nélkül Snider-típusú hátultöltő puskáikból golyózáporral viszonozták a kőzáport. 5 személyt, köztük 2 nőt**, megöltek, igen sokat pedig megsebesítettek. Mindeddig sok a hasonlóság a moldi és a ricamarie-i mészárlás között, de itt a hasonlóság véget ér. Franciaországban a katonák csak parancsnokuknak tartoztak felelősséggel. Angliában egy halottkémi esküdtszéki vizsgálaton kellett átesniök; ez a halottkém azonban egy süket, elhülyült vénség volt, aki hallócsővel hallgatta a tanúk vallomásait, a mellé állított walesi esküdtszék pedig korlátolt, elfogult osztálybíróság. A mészárlást „jogos emberölésnek" nyilvánították.

Franciaországban a zendülőket 3–18 hónapos börtönbüntetésre ítélték, s hamarosan amnesztiában részesítették. Angliában 10 évi kényszermunkát szabtak ki rájuk! Franciaországban az egész sajtó visszhangzott a csapatok elleni felháborodás hangjaitól. Angliában a sajtó csupa mosoly volt, ha a katonákról esett szó, és csupa rosszallás, ha áldozataikról! Mégis, az angol

* – „A király sajátja" – *Szerk.*

** *A német fordításban kiegészítve:* és 1 gyermeket – *Szerk.*

munkások sokat nyertek azzal, hogy szegényebbek lettek egy nagy és veszedelmes illúzióval. Eddig azt képzelték, hogy életüket megvédelmezi a Riot Act[276] formasága, továbbá az, hogy a katonaság alá van rendelve a polgári hatóságoknak. Most már tudjuk Bruce úrnak, a liberális belügyminiszternek az alsóházban tett hivatalos nyilatkozatából – először, hogy a Riot Act előzetes figyelmeztetésül való felolvasása nélkül is bármely vidéki tisztviselőnek, bármely rókavadásznak vagy plébánosnak joga van a katonasággal lövetni arra, amit ő zendülő csőcseléknek szíveskedik tekinteni; és, másodszor, hogy a katona, önvédelem ürügyén, saját szakállára tüzet nyithat. A liberális miniszter elfelejtette hozzátenni, hogy ilyen körülmények között mindenkit fel kellene fegyverezni közköltségen egy hátultöltő puskával, önvédelmül a katonákkal szemben.

Az angol trade-unionok imént tartott általános kongresszusán, Birminghamben a következő határozatot fogadták el: „Ahogy a munka helyi szervezetei csaknem teljesen háttérbe szorultak az országos jellegű szervezetekkel szemben, úgy meggyőződésünk szerint a szabadkereskedelem elvének térhódítása – amely olyan konkurrenciát von maga után a nemzetek között, hogy a munkások érdeke elsikkadhat és áldozatul eshet a tőkések közötti elkeseredett nemzetközi versengésben – megköveteli e szervezetek még további kiterjesztését és nemzetközivé tételét. S mivel a Nemzetközi Munkásszövetség a dolgozó tömegek érdekeinek – amelyek mindenütt azonosak – konszolidálására és kiterjesztésére törekszik, ez a kongresszus melegen ajánlja az Egyesült Királyság munkásainak és főleg valamennyi szervezett testületnek a Szövetség támogatását, s határozottan sürgeti őket, lépjenek be ebbe a testületbe, meg lévén győződve arról, hogy a Szövetség elveinek valóraváltása a föld nemzetei közötti tartós békéhez is vezet."[311]

Ez év májusában úgy látszott, hogy küszöbön áll a háború az Egyesült Államok és Anglia között. Az Önök Főtanácsa ezért üzenetet intézett Sylvis úrhoz, az amerikai Országos Munkásszervezet[242] elnökéhez, amelyben felszólította az Egyesült Államok munkásosztályát, parancsoljon békét ott, ahol állítólagos urai háborút üvöltenek.* Sylvis úrnak, ügyünk bátor harcosának váratlan halála miatt helyénvalónak érezzük, hogy mintegy emlékének hódolva, levelünkre adott válaszával fejezzük be ezt a beszámolót: „Tegnap kaptam meg május 12-i levelüket a benne foglalt üzenettel. Igen boldog vagyok, hogy ilyen baráti szavakat olvashatok tengerentúli munkástársainktól: a mi ügyünk közös ügy. Háború folyik szegénység és gazdagság között: a munka ugyanolyan alantas helyzetben van és a tőke ugyanolyan zsarnok a

* *V. ö. 346–348. old. – Szerk.*

világ minden részén. Ezért mondom, hogy a mi ügyünk közös ügy. Az Egyesült Államok munkássága nevében baráti jobbot nyújtok Önöknek és Önökön át azoknak, akiket képviselnek, és a munka minden elnyomott és kizsákmányolt fiának és leányának Európában. Folytassák a jó munkát, amelyre vállalkoztak, amíg dicsőséges siker nem koronázza erőfeszítéseiket. Mi is el vagyunk szánva erre. Legutóbbi háborúnk eredménye az volt, hogy kialakult a föld legaljasabb pénzarisztokráciája. Ez a pénzhatalom gyorsan felfalja a nép életerejét. Mi hadat üzentünk neki és győzni akarunk. Ha lehetséges, a szavazóurna révén akarunk győzni; ha nem, keményebb eszközökhöz folyamodunk. Néha, kétségbeejtő helyzetben, szükség van egy kis érvágásra."

A Tanács megbízásából

R. Applegarth, elnök
Cowell Stepney, pénztárnok
J. George Eccarius, főtitkár

London, 1869 szeptember 1.

Report of the General Council to the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association

A megjelenés helye: „Report of the Fourth Annual Congress etc.", London 1869

Eredeti nyelve: angol

[Karl Marx]

[A Főtanács határozati javaslata a brit kormány magatartásáról az ír amnesztia kérdésében[312]]

Kijelentjük,

hogy Gladstone úr a bebörtönzött ír hazafiak szabadonbocsátására vonatkozó ír követelésekre adott válaszában – amelyet O'Shea úrhoz stb. stb. írott levele* tartalmaz – szándékosan megsérti az ír nemzetet;

hogy a politikai amnesztiát olyan feltételekhez köti, amelyek egyaránt megalázóak a rossz kormányzás áldozataira és a népre, amelyhez tartoznak;

hogy Gladstone, miután felelős pozíciója ellenére nyilvánosan és lelkesen ujjongással fogadta az amerikai rabszolgatartók lázadását[313], most a passzív engedelmesség doktrínáját prédikálja az ír népnek;

hogy egész eljárása az ír amnesztia kérdésében annak a *„hódító politikának"* igazi és hamisítatlan sarjadéka, amelynek szenvedélyes megbélyegzésével Gladstone úr kiűzte hivatalukból tory riválisait[314];

hogy a *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa* csodálatát fejezi ki azon bátor, határozott és nemes mód iránt, ahogyan az ír nép a maga amnesztiamozgalmát folytatja;

hogy ezeket a határozatokat közölni kell a *Nemzetközi Munkásszövetség* valamennyi ágazatával és valamennyi vele kapcsolatban álló munkásszervezettel Európában és Amerikában.

Elhangzott: 1869 november 16.
Eredeti nyelve: angol

* *A Főtanács jegyzőkönyvében*: O'Shea úrhoz írott 1869 október 18-i és Isaac Butt úrhoz írott 1869 október 23-i levele – *Szerk.*

[Karl Marx]

A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz[315]

A *Főtanács* 1870 január 1-i rendkívüli ülésén a következőket határozta el:

1. Az „*Egalité*"[316] 1869 december 11-i számában ezt olvassuk:

„*Bizonyos*, hogy" (a Főtanács) „rendkívül fontos dolgokat elhanyagol . . . Emlékeztetjük ezekre" (a Főtanács *kötelességeire*) „az ügyviteli szabályzat 1. cikkével: »A Főtanács köteles végrehajtani a kongresszusi határozatokat.«" . . . „*Elég sok kérdésünk lenne a Főtanácshoz, úgyhogy válaszai* meglehetősen hosszú bulletint eredményeznének. *Kérdéseink később következnek majd*" . . . „Várva" . . . stb.

A Főtanács sem a szervezeti szabályzat, sem az ügyviteli szabályzat egyetlen olyan cikkét sem ismeri, amely arra *kötelezné*, hogy levelezésbe vagy polémiába bocsátkozzék az „Egalité"-val, vagy bárminemű újságok „*kérdéseire*" „*válaszoljon*".

Francia-Svájc szekcióit a Főtanácsnál *csakis a Francia-Svájci Föderális Tanács* képviseli. Ha a Föderális Tanács kérdésekkel vagy szemrehányásokkal fordul hozzánk, mégpedig az egyetlen jogszerű úton, vagyis *titkára* útján, a Főtanács mindenkor kész lesz a válaszra. De a *Francia-Svájci Föderális Tanácsnak* nincsen joga ahhoz, hogy *lemondjon* funkcióiról az „Egalité" és a „Progrès"[317] javára, sem pedig ahhoz, hogy megengedje ezeknek az újságoknak funkciói *bitorlását*. Általánosságban szólva, a Főtanácsnak a nemzeti és a helyi bizottságokkal való levelezését nem lehetne nyilvánosságra hozni anélkül, hogy ez nagy kárt ne okozna a Szövetség általános érdekének. Ha tehát az *Internacionálé* többi sajtóorgánuma utánozná a „Progrès"-t és az „Egalité"-t, a Főtanács az előtt az alternatíva előtt állna, hogy vagy elveszti hitelét a nyilvánosság előtt azzal, hogy hallgat, vagy pedig megsérti kötelességeit azzal, hogy nyilvánosan válaszol.*

---

* *A kéziratban törölve*: A „Progrès", amelyet nem küldenek meg a Főtanácsnak, ahogy ennek három egymást követő általános kongresszus határozatai értelmében meg *kellene* történnie, magához ragadta a kezdeményezést a Föderális Tanács funkcióinak bitorlásában. – *Szerk.*

Az „Egalité" csatlakozott a „Progrès"-hoz (amely lapot nem küldik meg a Főtanácsnak), hogy a „*Travail*"-*t*[318] (egy párizsi lapot, amely eddig még nem nyilvánította magát az *Internacionálé* lapjának és amelyet nem küldenek meg a Főtanácsnak) szólítsák fel arra, vonja kérdőre a Főtanácsot.* Ez csaknem afféle Közjóléti Liga[319]!

2. Feltételezve, hogy a kérdések, amelyeket az „Egalité" feltett, a *Francia-Svájci Föderális Tanácstól* indulnak ki, válaszolunk rájuk, de csak azzal a feltétellel, hogy ilyen kérdéseket többé nem ezen a módon intéznek hozzánk.

3. *A bulletin kérdése.*

A genfi kongresszusnak az ügyviteli szabályzatba felvett határozatai előírják, hogy a nemzeti bizottságok küldjenek a Főtanácsnak *okmányokat* a proletármozgalomról, és hogy a Főtanács aztán adjon ki egy bulletint a *különböző nyelveken*, „valahányszor *anyagi eszközei ezt lehetővé teszik számára*". („*As often as its means permit*, the General Council shall publish a report etc.")

A Főtanács kötelezettsége tehát olyan *feltételekhez* kapcsolódott, amelyeket sohasem teljesítettek. Még a szervezeti szabályzatban előírt *statisztikai vizsgálatot*, amelyet több egymást követő általános kongresszus elhatározott és amelyet a Főtanács évről évre kért, sem végezték el soha. Egyetlen okmányt sem terjesztettek a Főtanács elé. Ami az *eszközöket* illeti, a Főtanács az angliai helyi járulékok, valamint tagjainak személyes áldozatai nélkül már rég nem létezne többé.

Így a genfi kongresszus által elfogadott ügyviteli szabályzat holt betű maradt.**

Ami a bázeli kongresszust illeti, az nem e meglevő ügyviteli szabályzat *végrehajtásáról* tárgyalt, hanem csak arról, hogy célszerű-e kibocsátani egy bulletint, és erre vonatkozólag *nem hozott határozatot* (lásd a *német jelentést*, amelyet Bázelban a kongresszus szeme előtt nyomtattak[320]).

A Főtanács egyébként úgy véli, hogy a bulletin eredeti célját ez idő szerint tökéletesen betöltik az *Internacionálé* különböző nyelveken megjelenő és kölcsönösen cserélődő sajtóorgánumai. Idétlen dolog lenne költséges bulle-

* *A kéziratban törölve*: Valóban, úgy látszik, hogy ugyanazok a személyek, akik múlt évben, közvetlenül azután, hogy elkésve beléptek Szövetségünkbe, azt a veszedelmes tervet eszelték ki, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség keretén belül egy személyes ellenőrzésük alatt álló másik nemzetközi szövetséget alapítanak Genf székhellyel, visszatértek tervükhöz és még mindig hisznek abban, hogy különleges küldetésük a Nemzetközi Szövetség legfelső vezetésének bitorlása. A Főtanács emlékezteti a Francia-Svájci Föderális Tanácsot arra, hogy *felelős* az „Egalité" és a „Progrès" vezetéséért. *Szerk.*

** *A kéziratban törölve*: A bázeli kongresszus is így értékelte ezt. – *Szerk.*

tinek útján végezni azt, ami költség nélkül már elvégződik. Másrészről egy olyan bulletin, amely az *Internacionálé* sajtóorgánumaiban ki nem nyomtatott dolgokat közölne, csupán arra szolgálna, hogy ellenségeink bepillanthassanak a kulisszák mögé.

4. *A Főtanácsnak az angliai Regionális Tanácstól való elválasztásáról felvetett kérdés.*

Ezt a javaslatot jóval az „Egalité" megalapítása előtt magában a Főtanácsban időszakonként előterjesztette a Főtanács egy vagy két angol tagja. De mindig csaknem egyhangúlag elvetették.

Bár a forradalmi *kezdeményezés* valószínűleg Franciaországból indul majd ki, csakis Anglia szolgálhat egy komoly *gazdasági* forradalom *emeltyűjéül*. Ez az egyetlen ország, ahol nincsenek már *parasztok* és ahol a földtulajdon kevés kézben összpontosul. Ez az egyetlen ország, ahol a *tőkés forma* – azaz a nagy méretekben, tőkés vállalkozók alatt egyesített munka – csaknem az egész termelést hatalmába kerítette. Ez az egyetlen ország, *ahol a lakosság nagy többsége bérmunkásokból* (wages labourers) *áll*. Ez az egyetlen ország, ahol az osztályharc és a munkásosztály szervezettsége a *trade-unionok* révén bizonyos fokú érettségre és egyetemességre *tett szert*. Ez az egyetlen ország, ahol – világpiaci uralma következtében – a gazdasági viszonyokban bekövetkező minden forradalomnak közvetlenül vissza kell hatnia az egész világra. Ha a landlordizmus és a kapitalizmus klasszikus székhelye is ez az ország, másfelől itt értek meg a leginkább ezek *megsemmisítésének anyagi feltételei*. Minthogy a Főtanács most abban a *szerencsés* helyzetben van, *hogy közvetlenül a proletárforradalom e nagy emeltyűjén tartja a kezét*, micsoda dőreség, sőt, szinte azt mondhatnók, micsoda bűn volna hagynunk, hogy kizárólag angol kezekbe kerüljön!

Az angoloknak minden szükséges *anyagi* feltételük megvan a társadalmi forradalomhoz. Ami hiányzik nekik, az *az általánosítás szelleme és a forradalmi szenvedély*. Ezen csak a Főtanács segíthet, amely ezáltal meggyorsíthatja a valóban forradalmi mozgalmat ebben az országban és következésképpen *mindenütt*. A nagy eredményeket, amelyeket már elértünk ebben a tekintetben, az uralkodó osztályok legértelmesebb és legtekintélyesebb lapjai is elismerik, mint például a „*Pall Mall Gazette*"[321], a „*Saturday Review*"[255], a „*Spectator*"[322] és a „*Fortnightly Review*"[211], nem is szólva az *alsóház* és a *felsőház* úgynevezett radikális tagjairól, akik nemrégen még nagy befolyással voltak az angol munkások *vezetőire*. Ezek nyilvánosan azzal vádolnak bennünket, hogy megmérgeztük és csaknem kiöltük a munkásosztályból *az angol szellemet*, és hogy belehajszoltuk a munkásosztályt a forradalmi szocializmusba.

E változás elérésének egyetlen módja az, hogy mint a *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa* cselekszünk. Mint Főtanács olyan intézkedéseket kezdeményezhetünk (mint például a *Land and Labour League*[323] megalapítása), amelyek később, a végrehajtás során a nyilvánosság előtt mint az angol munkásosztály spontán mozgalmai jelentkeznek.

Ha egy *Regionális Tanács* alakulna a *Főtanácson* kívül, milyen közvetlen kihatásai lennének ennek? *A Regionális Tanács az Internacionálé Főtanácsa* és a *Trade-Unionok Általános Tanácsa*[252] *között* foglalna helyet és semmiféle tekintélye nem volna. Másrészt *a Főtanács* kiengedné kezéből *ezt a nagy emeltyűt.* Ha a vásári hangoskodást előnyben részesítenők a komoly és észrevétlen munkával szemben, akkor talán elkövettük volna azt a hibát, hogy nyilvánosan válaszoljunk az „Egalité" kérdésére, vajon „a *Főtanács* miért tűri el a funkcióknak ezt a terhes halmozását".

Angliát nem szabad egyszerűen úgy tekinteni, mint egy országot a többi ország között. Úgy kell tekinteni, mint a *tőke metropoliszát.*

5. *Az ír amnesztiára vonatkozó főtanácsi határozat* kérdése.*

Ha Anglia az európai landlordizmus és kapitalizmus bástyája, akkor *Írország* az egyetlen pont, ahol a döntő csapást rá lehet mérni a hivatalos Angliára.

Először is, Írország az angol landlordizmus *bástyája.* Ha Írországban elbukik, el fog bukni Angliában is. Írországban ez százszor könnyebben érhető el, mert ott a *gazdasági harc kizárólag a földtulajdonra összpontosul,* mert ott ez a harc egyidejűleg *nemzeti* harc is és mert ott a nép forradalmibb és elkeseredettebb, mint Angliában. A landlordizmust Írországban kizárólag *az angol hadsereg* tartja fenn. Abban a pillanatban, amint megszűnik a két ország közötti *kényszerunió*[182], Írországban nyomban társadalmi forradalom tör ki, ha elavult formákban is. Az angol landlordizmus nemcsak gazdagságának egyik nagy forrását veszíti el, hanem *legnagyobb erkölcsi erejét* is, vagyis azt, *hogy Anglia Írország fölötti uralmát képviseli.* Másrészt az angol proletariátus azzal, hogy fenntartja landlordjainak hatalmát Írországban, sebezhetetlenné teszi őket magában Angliában.

Másodszor, az angol burzsoázia nemcsak, hogy felhasználta az ír nyomort arra, hogy a szegény írek *kényszerű bevándorlásával* rontsa a munkásosztály helyzetét Angliában, hanem azonfelül két ellenséges táborra osztotta a proletariátust. A kelta munkás forradalmi tüze nem egyesül az angolszász munkás szolid, de lassú természetével; ellenkezőleg, *Anglia* valamennyi *nagy ipari központjában* mélységes ellentét van az ír és az angol proletár

* *V. ö. 372. old. – Szerk.*

között. Az átlagos angol munkás gyűlöli az ír munkást mint konkurrensét, aki leszorítja a munkabéreket és a *standard of life-ot**. Nemzeti és vallási ellenszenvet érez iránta. Csaknem ugyanolyan szemmel nézi, mint Észak-Amerika déli államainak *poor white-jei*** a fekete rabszolgákat. A burzsoázia mesterségesen szítja és fenntartja ezt az ellentétet a proletárok között magában Angliában. Tudja, hogy ez a szakadás *hatalma megtartásának igazi titka.*

Ez az ellentét az Atlanti-óceánon túl is újratermelődik. Az ökrök és juhok által szülőföldjükről elűzött írek újra találkoznak Észak-Amerikában, ahol a lakosság tetemes és egyre növekvő hányadát alkotják. Egyetlen gondolatuk, egyetlen szenvedélyük az Anglia elleni gyűlölet. Az angol és az amerikai kormány (vagyis az osztályok, amelyeket képviselnek) táplálják ezeket a szenvedélyeket, hogy örökössé tegyék a titkos harcot az Egyesült Államok és Anglia között; így akadályozzák az Atlanti-óceán két oldalán élő munkásosztályok őszinte és komoly szövetségét, és következésképpen közös felszabadulásukat.

Ezenkívül Írország az angol kormány egyedüli ürügye arra, hogy *nagy állandó hadsereget* tartson fenn, amelyet szükség esetén, mint láttuk, rászabadítanak az angol munkásokra, miután Írországban szoldateszkává képezték ki.

Végül pedig napjaink Angliájában megismétlődik az, amit a régi Rómában iszonyú arányokban láthattunk. Az a nép, amely egy másik népet elnyom, saját láncait kovácsolja.

A Nemzetközi Szövetség álláspontja az ír kérdésben tehát teljesen világos. Legelső feladata, hogy meggyorsítsa a társadalmi forradalmat Angliában. E célból a döntő csapást Írországban kell mérni***.

A Főtanácsnak az ír amnesztia kérdésében hozott határozata csak arra szolgál, hogy bevezessen más határozatokat, amelyek ki fogják mondani, hogy, minden nemzetközi igazságosságtól eltekintve, *az angol munkásosztály felszabadításának előfeltétele* a jelenlegi *kényszeruniónak* (vagyis Írország rabszolgaságának) átalakítása *egyenlő és szabad konföderációvá*, ha ez lehetséges, vagy *teljes különválássá*, ha úgy kell lennie.°

Egyébként az „Egalité" és a „Progrès" naiv doktrínáit a társadalmi és a

---

* – *életszínvonalat* – Szerk.

** – *szegény fehérei* – Szerk.

*** *A kéziratban törölve*: és minden lehetséges módon elő kell segíteni az írek gazdasági és nemzeti harcát – Szerk.

° *A kéziratban törölve*: A nehézségek, sőt, a személyes veszély, amelynek a Főtanács tagjai kiteszik magukat azzal, hogy erre a területre merészkednek, már abból az egyszerű tényből

politikai mozgalom összefüggéséről, vagy inkább össze nem függéséről, tudomásunk szerint soha egyetlen nemzetközi kongresszusunk sem ismerte el. *Ellentétben állnak szervezeti szabályzatunkkal.* Abban ez olvasható: „That the *economical emancipation* of the working classes is therefore the great end to which *every political movement ought* to be subordinate *as a means.*"*

E szavakat: *„as a means"*, *„mint eszközt"*, a francia fordításból, amelyet a párizsi bizottság készített 1864-ben[324], kihagyták. A Főtanács kérdésére a párizsi bizottság a maga politikai helyzetének nehézségeivel mentegetődzött.

A szervezeti szabályzat hiteles szövegének más csonkításaival is találkozunk. A szervezeti szabályzat bevezető részének első bekezdése így hangzik: „The struggle for the emancipation of the working classes means ... a struggle ... for *equal rights and duties*, and *the abolition of all class rule.*"**

A párizsi fordítás visszaadja az *„egyenlő jogok és kötelességek"* szavakat, vagyis az általános frázist, amelyet egy évszázad óta csaknem *minden demokratikus kiáltványban* megtalálunk, és amelynek a különböző osztályok szájában különböző az értelme, de elhagyja a konkrét követelést: *„the abolition of all class rule"* (*az osztályok megszüntetése*).

A szervezeti szabályzat bevezető részének második bekezdésében azután ez olvasható: „That the economical subjection of the *man of labour* to the *monopoliser of the means of labour*, that is the *sources of life etc.*"***

A párizsi fordítás *„tőkét"* tesz *„the means of labour, that is the sources of life"*° helyére, holott az utóbbi kifejezés éppúgy magában foglalja a földet, mint a többi munkaeszközt.

---

megítélhető, hogy a *„Bee-Hive"* az üléseinkről szóló beszámolóiban nemcsak *határozatainkat* hallgatta el, hanem magát azt a tényt is, hogy a Főtanács az ír kérdéssel foglalkozik. A Főtanács kénytelen volt kinyomatni határozatait, hogy külön elküldhesse minden *trade-unionnak*. Az „Egalité" orákulumai mármost mondhatják azt, hogy ez *„helyi politikai mozgalom"*, hogy az ilyen apróságokkal való foglalkozást ők teljesen rábízzák egy regionális tanácsra, és hogy nem kell „a fennálló kormányokat *megjavítani*". Ugyanilyen jogon azt is mondhatták volna, hogy szándékunkban állt *megjavítani* a belga kormányt, amiért megbélyegeztük mészárlásait. – *Szerk.*

* – „Hogy ezért a munkásosztály *gazdasági felszabadítása* a nagy cél, amelynek *minden politikai mozgalmat mint eszközt* alá kell rendelni." (Lásd 12. old.) – *Szerk.*

** – „A munkásosztály felszabadításáért folyó harc ... *egyenlő jogokért és kötelességekért, minden osztályuralom megszüntetéséért* vívott harcot jelent." (Lásd 12. old.) – *Szerk.*

*** – „Hogy ... a *munkás* gazdasági alávetettsége azoknak, *akik monopolizálják a munkaeszközöket*, azaz az *élet forrásait stb.*" (Lásd u. o.) – *Szerk.*

° – *„a munkaeszközöket, azaz az élet forrásait"* – *Szerk.*

Az eredeti és hiteles szöveget egyébként az 1866-ban Brüsszelben a „*Rive Gauche*" által közzétett francia fordításban helyreállították.[325]

6. *A Liebknecht–Schweitzer kérdés.*

Az „Egalité" ezt mondja: „*Mindkét csoport az Internacionáléhoz tartozik.*" Ez téves. Az eisenachiak csoportja (amelyet a „Progrès" és az „Egalité" Liebknecht polgártárs csoportjává méltóztatik átalakítani) az *Internacionáléhoz* tartozik. *Schweitzer csoportja nem tartozik hozzá.* Maga Schweitzer részletesen kifejtette lapjában, a „*Sozialdemokrat*"*-ban*, hogy *a lassalleánus szervezet* miért nem csatlakozhat az *Internacionáléhoz* anélkül, hogy meg ne semmisítené önmagát. Tudtán kívül igazat mondott. Az ő mesterséges *szekta*szervezete ellentétben áll a *munkásosztály történelmi* és *spontán szervezetével.*

A „Progrès" és az „Egalité" felszólították a Főtanácsot, mondjon nyilvánosan „*véleményt*" Liebknecht és Schweitzer személyes nézeteltéréseiről. Minthogy *Johann Philipp Becker* polgártárs (akit Schweitzer lapja éppen úgy *rágalmaz*, mint Liebknechtet) tagja az „Egalité" *szerkesztő bizottságának*, valóban igen furcsának tűnik, hogy a lap szerkesztői nincsenek jobban tájékozva a tényekről. Tudniok kellett volna, hogy Liebknecht a „*Demokratisches Wochenblatt*"*-ban* nyilvánosan felszólította Schweitzert, hogy ismerje el a Főtanácsot *nézeteltéréseik döntőbírájául*, és hogy Schweitzer, nem kevésbé nyilvánosan, megtagadta a Főtanács tekintélyének elismerését.[326]

A Főtanács a maga részéről mindent megpróbált, hogy véget vessen ennek a botránynak*. Megbízta Németország ügyeivel foglalkozó titkárát, lépjen Schweitzerrel levelezésbe; ez a levelezés két éven át folyt, de a Tanács minden kísérlete meghiúsult Schweitzer szilárd elhatározásán, hogy a szektaszervezettel mindenáron fenntartsa kényúri hatalmát.

A Főtanács dolga meghatározni azt a kedvező pillanatot, amikor *nyilvános beavatkozása* ebbe a vitába többet használ majd, mint amennyit árt.

7. Mivel az „Egalité" nyilvánosság előtt emelte vádjait, és feltehető, hogy ezek a Genfben működő Francia-Svájci Föderális Tanácstól származnak, a Főtanács a vele levelezésben álló valamennyi bizottsággal közli válaszát.

A Főtanács megbízásából

Le Conseil Général au Conseil Fédéral
de la Suisse Romande

A megírás ideje: 1870 január 1. körül

Eredeti nyelve: francia

---

* *A Jung másolta kéziratban hozzátéve*: ‚amely szégyent hoz a németországi proletárpártra – *Szerk.*

[Karl Marx]

[Nekrológ[327]]

Robert Shaw polgártárs, a londoni Főtanács Észak-Amerika ügyeivel megbízott titkára és az Internacionálé egyik alapítója, ezen a héten tüdővészben meghalt.

A Tanács egyik legaktívabb tagja volt, tiszta szívű, megingathatatlan jellemű, heves vérmérsékletű, valóban forradalmi szellemű férfiú, aki fölötte állt minden kicsinyes becsvágynak vagy személyi érdeknek. Szegény munkás létére mindig módot talált arra, hogy segítsen a nála szegényebb munkáson. A személyes érintkezésben gyermekien szelíd volt, a közéletben azonban megvetéssel elutasított mindenfajta kompromisszumot. Főképpen az ő szakadatlan fáradozásainak köszönhető, hogy a *trade-unionok* körénk tömörültek. De éppen ezzel a tevékenységével szerzett magának sok engesztelhetetlen ellenséget. Az angol *trade-unionok*, amelyek valamennyien helyi eredetűek és eredetileg kizárólag a munkabérek stb. megvédése céljából alapították őket, egytől egyig többé vagy kevésbé a középkori céhekre jellemző korlátoltságban szenvedtek. Volt egy kis konzervatív csoport, amely mindenáron meg akarta őrizni a trade-unionizmus eredeti korlátait. Shaw az Internacionálé megalapítása óta életcéljául tűzte ki, hogy széttöri ezeket az önkéntes bilincseket és a trade-unionokat a proletárforradalom szervezett központjaivá változtatja át. Fáradozásait csaknem mindig siker koronázta, de ettől a perctől fogva élete szörnyű harccá vált, amelyben gyenge egészségének alul kellett maradnia. Már halálos beteg volt, amikor elutazott a brüsszeli kongresszusra (1868 szeptemberében). Hazatérése után jóságos burzsoá gazdái száműzték őt műhelyeikből. Feleséget és egy leányt hagyott hátra szegénységben, de az angol munkások nem hagyják őket segítség nélkül.

A megírás ideje: 1870 január 8.

A megjelenés helye: „L'Internationale", 1870 január 16. (53.) sz.

Eredeti nyelve: francia

Aláírás nélkül

Friedrich Engels

Előzetes megjegyzés
[„A német parasztháború" második, 1870-es kiadásához[328]]

Az itt következő munkát 1850 nyarán, még az alig befejeződött ellenforradalom közvetlen benyomása alatt, Londonban írtam; a Karl Marx szerkesztette „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburg 1850[292], 5–6. füzetében jelent meg. – Németországi politikai barátaim újrakiadást kívánnak, és teljesítem kívánságukat, mivel a munka – sajnos – még ma is időszerű.

Munkám nem tart igényt arra, hogy önálló kutatások anyagát adja. Ellenkezőleg, a parasztfelkelésekre és a Thomas Münzerre vonatkozó egész anyagot Zimmermannból vettem. Könyve – habár itt-ott hézagos – a tényeknek mindmáig legjobb összeállítása. Ezenfelül az öreg Zimmermann szerette is tárgyát. Ugyanaz a forradalmi ösztön, amely itt mindenütt az elnyomott osztály mellett áll ki, később a frankfurti szélsőbal egyik legjobb emberévé tette őt.*

Ha viszont Zimmermann ábrázolása nem tárja fel a belső összefüggéseket, ha nem sikerül ama korszak vallási-politikai kontroverziáit (vitakérdéseit) az egykorú osztályharcok tükörképeként bemutatnia; ha ezekben az osztályharcokban csak elnyomókat és elnyomottakat, gonoszakat és jókat, s végül a gonoszak győzelmét látja; ha betekintése a társadalmi állapotokba, amelyek mind a harc kitörését, mind kimenetelét megszabták, fölöttébb fogyatékos, ez annak a kornak a hibája, amelyben a könyv keletkezett. Sőt, írása a maga korához képest még nagyon realista irányú, s dicséretes kivétel a német idealista történelmi művek között.

Ábrázolásom megpróbálta megmagyarázni – a harc történeti lefolyását csak fő vonalaiban vázolva fel –, hogy a parasztháború eredete, a parasztháborúban fellépő különböző pártok helyzete, azok a politikai és vallási elméletek, amelyekben ezek a pártok helyzetükkel tisztába jönni igyekeztek,

* *Az 1875-ös kiadásban kiegészítve*: Persze, azóta kissé megöregedhetett. – *Szerk.*

végül magának a harcnak az eredménye is szükségszerűen következik ezen osztályok történelmileg adott társadalmi életfeltételeiből; tehát megpróbálta kimutatni, hogy Németország akkori politikai berendezkedése, az ellene irányuló felkelések, a kor politikai és vallási elméletei nem okai, hanem eredményei annak a fejlettségi foknak, amelyen Németországban a mezőgazdaság, az ipar, a szárazföldi és víziutak, az áru- és pénzkereskedelem akkor álltak. Ez a történelemszemlélet – az egyedül materialista történelemszemlélet – nem tőlem származik, hanem Marxtól, és szintúgy fellelhető Marxnak az 1848–49-es francia forradalomról írt, ugyanabban a „Revue"-ben megjelent munkájában[329], valamint „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája"-ban.*

Az 1525-ös és az 1848–49-es német forradalom közötti párhuzam túlságosan kézenfekvő volt, semhogy akkor egészen elvethető lett volna. Mégis, lefolyásuk hasonlósága mellett – amikor mindkét esetben mindig egy és ugyanaz a fejedelmi hadsereg vert le egymás után különböző helyi felkeléseket, a városi polgárok fellépésének gyakran nevetséges hasonlósága mellett–, tisztán és világosan szökött szembe a különbség is:

„Ki húzott hasznot az 1525-ös forradalomból? A *fejedelmek*. – Ki húzott hasznot az 1848-as forradalomból? A *nagy* fejedelmek, Ausztria és Poroszország. 1525 kis fejedelmei mögött, őket az adók révén magukhoz láncolva, a kis nyárspolgárok állottak, 1850 nagy fejedelmei, Ausztria és Poroszország mögött, őket az államadósság révén gyorsan leigázva, a modern nagyburzsoák állnak. A nagyburzsoák mögött pedig a proletárok állanak."**

Sajnos, ki kell jelentenem, hogy ebben a tételben túlságosan nagy tiszteletet adtam a német burzsoáziának. Megvolt az alkalmuk mind Ausztriában, mind Poroszországban, hogy a monarchiát „az államadósság révén gyorsan leigázzák"; soha, sehol nem használták ki ezt az alkalmat.

Ausztria az 1866-os háború következtében ajándékként hullott a burzsoázia ölébe. De ez a burzsoázia nem ért az uralkodáshoz, tehetetlen és képtelen bármire is. Csak egyet tud: dühvel veti magát a munkásokra, mihelyt azok megmoccannak. Csak azért maradhat még kormányon, mert a *magyaroknak* szükségük van rá.

És Poroszországban? Igen, az államadósság csakugyan rohamosan nőtt, a deficit állandósul, az állami kiadások évről évre növekednek, a kamarában a burzsoáké a többség, nélkülük nem emelhetik az adókat és nem vehetnek fel kölcsönt – de hol a burzsoázia hatalma az állam felett? Még néhány hó-

* *Lásd 8. köt. 101–196. old. – Szerk.*
** *V. ö. 7. köt. 401. old. – Szerk.*

nappal ezelőtt, amikor ismét deficit mutatkozott, a legkedvezőbb helyzetben voltak. Már *némi* kitartással csinos engedményeket csikarhattak volna ki. És mit tesznek? Elegendő engedménynek tekintik, ha a kormány *megengedi nekik*, hogy mintegy 9 milliót, nem is *egy* esztendőre, hanem *évente* és az idők végtelenségéig a lábai elé rakjanak.

Nem akarom a kamarában ülő szegény „nemzeti liberálisokat"[330] jobban gáncsolni, mint amennyire megérdemlik. Tudom, hogy azok, akik mögöttük állnak, a burzsoázia tömege, cserbenhagyták őket. Ez a tömeg nem *akar* uralkodni. 1848-at még mindig a csontjaiban érzi.

Hogy miért tanúsít a német burzsoázia ilyen furcsa gyávaságot, arról alább lesz szó.

Egyebekben a fenti tétel tökéletesen beigazolódott. 1850 óta a kisállamok mind határozottabban háttérbe szorulnak, és már csak a porosz vagy osztrák cselszövések eszközeiül szolgálnak. Ausztria és Poroszország között egyre hevesebb harcok dúlnak az egyeduralomért, és végül ott van az 1866-os erőszakos vita, amely után Ausztria megtartja saját tartományait, Poroszország az egész északi részt közvetve vagy közvetlenül aláveti magának, a három délnyugati államnak pedig egyelőre kiteszik a szűrét.[331]

A német munkásosztály számára ebből az egész politikai színjátékból csak a következőknek van jelentősége:

Először, a munkások az általános választójog révén hatalmat nyertek arra, hogy magukat a törvényhozó gyűlésben közvetlenül képviseltessék.

Másodszor, Poroszország jó példával járt elöl és elnyelt isten kegyelméből való három másik koronát. De hogy Poroszország e procedúra *után* még ugyanazt az isten kegyelméből való, szeplőtlen koronát birtokolja, amellyel annak előtte dicsekedett, azt még a nemzeti liberálisok sem hiszik.

Harmadszor, Németországban ma már csak *egy* komoly ellenfele van a forradalomnak – a porosz kormány.

És negyedszer, az osztrák-németeknek most végre egyszer szembe kell nézniök azzal a kérdéssel, mik akarnak lenni: németek vagy osztrákok? Hova húznak inkább – Németországhoz, vagy pedig a német területen kívül eső, lajtántúli tartozékaikhoz? Az, hogy vagy az egyikről, vagy a másikról le kell mondaniok, már régóta magától értetődő dolog, de ezt a kispolgári demokrácia mindig elkente.

Ami azokat az 1866 körül forgó egyéb fontos vitakérdéseket illeti, amelyekről azóta egyfelől a „nemzeti liberálisok", másfelől a „néppárt"[332] unos-untig tárgyalnak, a legközelebbi évek története talán be fogja bizonyítani, hogy e két álláspont csak azért hadakozik egymással oly hevesen, mert mind a kettő egyazon korlátoltság két ellentétes pólusa.

Németország társadalmi viszonyain az 1866-os év úgyszólván semmit sem változtatott. Az a néhány polgári reform – az egységes mérték- és súlyrendszer, a szabad költözés, az iparszabadság stb., mindez a bürokráciához mért korlátok között – még csak azt sem éri el, amit más nyugat-európai országok burzsoáziája már régóta birtokol, a zaklatások legfőbbikét pedig, a bürokratikus koncesszió-rendszert[66] érintetlenül hagyja. A proletariátus számára a szabad költözésről, az állampolgárságról, az útlevélkényszer megszüntetéséről és hasonlókról szóló törvényeket az országban uralkodó rendőri gyakorlat amúgy is egészen illuzórikussá teszi.

Az 1866-os nagy politikai színjátéknál sokkal fontosabb a németországi iparnak és kereskedelemnek, a vasutaknak, a távírónak és az óceáni gőzhajózásnak 1848 óta történt fellendülése. Ha ez a haladás el is marad amögött, amit egyidejűleg Anglia, sőt Franciaország megtett, Németország számára mégis hallatlan, és húsz esztendő alatt többet nyújtott, mint máskor egy egész évszázad. Németország csak most kapcsolódott be komolyan és visszavonhatatlanul a *világkereskedelembe*. Az ipari vállalkozók tőkéje gyorsan növekedett, s ennek megfelelően emelkedett a burzsoázia társadalmi helyzete is. Az ipar virágzásának legbiztosabb jele, a *szédelgés*, bőséges mértékben jelentkezett, s grófokat és hercegeket láncolt diadalszekeréhez. A német tőke ma orosz és román vasutakat épít – legyen neki könnyű a föld! –, holott tizenöt esztendővel ezelőtt a német vasutak még angol vállalkozóknál koldultak. Hogyan lehetséges hát, hogy a burzsoázia nem hódította meg a politikai uralmat is, hogy a kormánnyal szemben oly gyáván viselkedik?

A német burzsoáziának megvan az a balszerencséje, hogy kedvelt német szokás szerint elkésik. Virágzásának ideje olyan időszakra esik, amikor a többi nyugat-európai ország burzsoáziája politikailag már hanyatlóban van. Angliában a burzsoázia a maga tulajdonképpeni képviselőjét, Brightot, nem tudta másképpen bejuttatni a kormányba, mint a választójog kiterjesztésével, s ez következményeiben szükségképpen véget fog vetni az egész burzsoá uralomnak. Franciaországban, ahol a burzsoázia mint olyan, mint egész osztály, csak két évig, 1849-ben és 50-ben, a köztársaság idején uralkodott, társadalmi létét csak úgy tengethette, hogy politikai uralmát Louis Bonapartenak és a hadseregnek engedte át. És Európa három leghaladottabb országának oly végtelenül felfokozódott kölcsönhatása mellett manapság már lehetetlen, hogy a burzsoázia Németországban kényelmesen berendezkedjék a politikai uralomra akkor, amikor Angliában és Franciaországban már túlélte önmagát.

Éppen a burzsoázia sajátossága minden korábbi uralkodó osztállyal szem-

ben az, hogy fejlődése során olyan fordulóponthoz érkezik, amelytől kezdve hatalmi eszközeinek, mindenekelőtt tehát tőkéjének bármilyen további növekedése csak arra jó, hogy egyre képtelenebbé tegye őt a politikai uralomra. *„A nagyburzsoák mögött a proletárok állnak."* Amilyen mértékben a burzsoázia fejleszti iparát, kereskedelmét és közlekedési eszközeit, olyan mértékben hoz létre proletariátust. S egy bizonyos ponton – amelynek nem kell mindenütt egy időben vagy egyenlő fejlettségi fokon bekövetkeznie – azt veszi észre, hogy ez a proletár hasonmása a fejére nőtt. Ettől a pillanattól kezdve elveszti erejét a kizárólagos politikai uralomra; szövetségestársakat keres, s a körülmények szerint uralmát vagy megosztja ezekkel, vagy egészen átengedi nekik.

Németországban a burzsoázia számára ez a fordulópont már 1848-ban bekövetkezett. Éspedig a német burzsoázia akkor nem annyira a német, mint inkább a francia proletariátustól rémült meg. A párizsi 1848 júniusi csata megmutatta neki, mit várhat; a német proletariátus már eléggé fel volt izgatva ahhoz, hogy bebizonyítsa a burzsoáziának: ugyanannak a természnek a magvai már itt is el vannak hintve, s ettől a naptól kezdve a burzsoázia politikai akciójának kicsorbult az éle. Szövetségestársakat keresett, minden lehetséges áron áruba bocsátotta magát nekik – és ma sem jutott egy tapodtat sem előbbre.

Ezek a szövetségestársak egytől egyig reakciós jellegűek. Ott van közöttük a királyság hadseregével és bürokráciájával, ott van a nagy feudális nemesség, ott vannak a kis parlagi junkerek, sőt még a papok is. A burzsoázia mindezekkel addig paktált és egyezkedett, csakhogy drága bőrét mentse, míg végül nem maradt már mivel kufárkodnia. És minél inkább fejlődött a proletariátus, minél inkább kezdte érezni a maga osztályvoltát, minél inkább kezdett osztályként cselekedni, annál nyúlszívűbbé váltak a burzsoák. Mikor a poroszok csodálatosan rossz stratégiája Sadowánál a csodálatosképpen még rosszabb osztrák stratégián győzelmet aratott[145], nehéz volt megállapítani, melyik lélegzett fel boldogabban – a porosz burzsoá, aki szintén vereséget szenvedett Sadowánál, vagy pedig az osztrák.

Nagypolgáraink 1870-ben még mindig ugyanúgy cselekszenek, mint a középpolgárok 1525-ben. Ami a kispolgárokat, kézművesmestereket és szatócsokat illeti, azok mindig hűek maradnak önmagukhoz. Remélik, hogy felkapaszkodhatnak a nagypolgárságba, és félnek attól, hogy letaszítják őket a proletariátusba. Félelem és remény között hányódva igyekeznek majd menteni nagybecsű irhájukat, míg a harc tart – utána pedig a győzteshez csatlakoznak. Ez a természetük.

Az ipar 1848 óta tartó fellendülésével lépést tartott a proletariátus tár-

sadalmi és politikai* akciója. Az a szerep, amelyet a német munkások ma szakegyleteikben, szövetkezeteikben, politikai egyesületeikben és gyűléseiken, a választásokon és az úgynevezett Reichstagban játszanak, egymaga bizonyítja, milyen átalakuláson ment át észrevétlenül Németország az utóbbi húsz esztendő alatt. A német munkásoknak a legnagyobb mértékben becsületére válik, hogy *egyedül ők* keresztülvitték, hogy munkásokat és munkásokat képviselő jelölteket a parlamentbe küldjenek, holott ezt eddig sem a franciák, sem az angolok nem tudták elérni.

De a proletariátus sem nőtt még ki az 1525-tel való párhuzamból. A kizárólag és életfogytiglan munkabérre utalt osztály még korántsem többsége a német népnek. Így tehát ugyancsak szövetségestársakra van utalva. Ezeket pedig csak a kispolgárok, a városok lumpenproletariátusa, a kisparasztok és a mezőgazdasági napszámosok között keresheti.

A *kispolgárokról* már beszéltünk. Ezek szerfelett megbízhatatlanok, kivéve egy-egy győzelem után – ekkor a sörözőkben óriási üvöltözést csapnak. De azért akadnak közöttük igen jó elemek is, amelyek önként csatlakoznak a munkásokhoz.

A *lumpenproletariátus*, ez az összes osztályok lezüllött tagjaiból álló üledék, amely főhadiszállását a nagyvárosokban üti fel, valamennyi lehetséges szövetségestárs közül a legrosszabb. Ez a népség abszolúte megvásárolható és abszolúte tolakodó. Ha a francia munkások minden forradalomban a házak falára írták: Mort aux voleurs! Halál a tolvajokra!, és egyeseket agyon is lőttek, ez nem a tulajdon iránti lelkesedésükből, hanem abból a helyes felismerésből fakadt, hogy mindenekelőtt ezt a bandát távol kell tartaniok maguktól. Az a munkásvezér, aki ezt a csőcseléket gárdaként felhasználja vagy reá támaszkodik, már ezzel a mozgalom árulójának bizonyul.

A *kisparasztok* – mert a nagyobbak a burzsoáziához tartoznak – különfélék. Vagy *feudális parasztok* és még robotot kell teljesíteniök a nagyságos úr részére. Miután a burzsoázia elmulasztotta – pedig az ő kötelessége volt –, hogy ezeket az embereket a robottól megváltsa, nem lesz nehéz meggyőzni őket arról, hogy megváltásukat már csak a munkásosztálytól várhatják.

Vagy pedig *bérlők*. Ebben az esetben többnyire ugyanaz a viszony áll fenn, mint Írországban. A haszonbért annyira felhajtották, hogy a paraszt közepes termés esetén éppen hogy szűkösen megél családjával, rossz terméskor majd éhen vész, a haszonbért nem tudja megfizetni, és ezáltal teljesen a földbirtokos kegyétől függ. Ilyen emberekért a burzsoázia csak akkor

* *Az 1875-ös kiadásban*: praktikus – *Szerk.*

tesz valamit, ha kényszerítik erre. Kitől várhatnának hát segítséget a munkásokon kívül?

Hátra vannak még a *saját kisbirtokukon* gazdálkodó parasztok. Ezeket többnyire akkora jelzálog terheli, hogy ugyanúgy függnek az uzsorástól, mint a bérlők a földesúrtól. Nekik sem marad meg egyéb, mint szűkös és méghozzá a jó meg rossz esztendők miatt fölöttébb bizonytalan munkabér. A legkevésbé a burzsoáziától várhatnak valamit, hiszen éppen a burzsoák, az uzsorázó tőkések szipolyozzák ki őket. De legtöbbjük nagyon csüng a tulajdonán, jóllehet az a valóságban nem is az övé, hanem az uzsorásé. Mégis meg lehet majd értetni velük, hogy az uzsorástól csak akkor szabadulhatnak meg, ha egy a néptől függő kormány az összes jelzálogadósságokat az állammal szemben fennálló adósságokká változtatja, és ezáltal a kamatlábat leszállítja. Ezt pedig csak a munkásosztály viheti keresztül.

A vidéken mindenütt, ahol a közép- és a nagybirtok uralkodik, a legnagyobbszámú osztály a *mezőgazdasági napszámosok* osztálya. Ez az eset egész Észak- és Kelet-Németországban, és itt találják meg a városok ipari munkásai *legnagyobbszámú és legtermészetesebb szövetségestársaikat*. Ahogy a tőkés az ipari munkással, úgy áll szemben a földbirtokos vagy nagybérlő a mezőgazdasági napszámossal. Azoknak a rendszabályoknak, amelyek az egyiken segítenek, a másikon is segíteniök kell. Az ipari munkások csak úgy szabadulhatnak fel, ha a burzsoák tőkéjét, azaz a termeléshez szükséges nyerstermékeket, gépeket, szerszámokat és létfenntartási eszközöket a társadalom tulajdonává, azaz sajátjukká, általuk közösen használttá változtatják át. Ugyanúgy a mezőgazdasági munkásokat is csak az válthatja meg borzalmas nyomoruktól, ha mindenekelőtt fő munkatárgyukat, magát a földet, kivonják a nagyparasztok és a még nagyobb feudális urak magántulajdonából, társadalmi tulajdonná változtatják át, és mezőgazdasági munkások szövetkezetei művelik meg azt közös számlára. S itt jutunk el a bázeli nemzetközi munkáskongresszus híres határozatához: hogy a földtulajdon átváltoztatása közös, nemzeti tulajdonná a társadalom érdeke.[333] Ez a határozat főleg azoknak az országoknak szól, ahol nagy földtulajdon áll fenn, ezzel összefüggésben nagy birtokokat művelnek meg, s ezeken a nagy birtokokon egy úr van és sok napszámos. De ez az állapot Németországban nagyjában és egészében még mindig uralkodó, s ezért a határozat, Anglián kívül, *éppen Németországra vonatkozóan fölöttébb időszerű* volt. A mezőgazdasági proletariátus, a falusi napszámosok — ez az az osztály, amelyből a fejedelmek seregeinek zöme regrutálódik; ez az az osztály, amely most az általános választójog révén a feudális urak és junkerek nagy tömegét küldi a parlamentbe; de egyúttal ez az az osztály, amely legközelebb áll a

városok ipari munkásaihoz, amelynek ugyanezek az életfeltételei, sőt amely még mélyebb nyomorban tengődik, mint ezek. Ezt a szétforgácsoltsága és szétszórtsága miatt tehetetlen osztályt, amelynek rejtett erejét a kormány és a nemesség olyan jól ismerik, hogy szándékosan lezüllesztik az iskolákat, csakhogy tudatlan maradjon, ezt az osztályt életre ébreszteni és a mozgalomba bevonni a német munkásmozgalom legközelebbi, legsürgősebb feladata. Attól a naptól, amikor a falusi napszámosok tömege megtanulja önnön érdekeit felismerni, Németországban egy reakciós, feudális, bürokratikus vagy polgári kormány lehetetlen.

Vorbemerkung

A megírás ideje: 1870 február 11.

A megjelenés helye: „Der deutsche Bauernkrieg", II. kiad., Lipcse 1870

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

Az angol kormány és a bebörtönzött féniek[334]

I

London, 1870 február 21.

A hallgatás, amelybe az európai sajtó ennek az oligarchikus-burzsoá kormánynak az aljasságait burkolja, különböző okokra vezethető vissza. Mindenekelőtt, az angol kormány *gazdag*, a sajtó pedig, mint tudják, *megveszthetetlen*. Azonkívül az angol kormány mintakormány, és mint ilyet elismerik a kontinens földtulajdonosai, tőkései és még Garibaldi is (lásd könyvét[335]); semmi rosszat nem szabad tehát mondani erről az eszményi kormányról. És végül a francia republikánusok eléggé korlátoltak és önzőek ahhoz, hogy egész dühüket a császárság számára tartogassák. Hiszen bűncselekményt követnének el a szólásszabadság ellen, ha tájékoztatnák honfitársaikat arról, hogy *a burzsoá szabadság országában* 20 évi kényszermunkával büntetik azt, amit *a kaszárnyák országában* 6 havi fogházzal büntetnek. Alább közlünk angol lapokból néhány részletet arról a bánásmódról, amellyel a bebörtönzött fénieket sújtják.

Mulcahyt, az „Irish People" („Ír Nép")[336] helyettes szerkesztőjét, akit a féni összeesküvésben való részvételért ítéltek el, Dartmoorban vas nyakörvvel egy kövekkel megrakott kordé elé fogták.

O'Donovan Rossát, az „Irish People" kiadóját, 35 napra sötétzárkába vetették úgy, hogy kezc éjjel-nappal a háta mögé volt bilincselve. Nem szabadították meg bilincseitől még a táplálék felvételéhez sem; ezt — híg levest — a börtön padlójára tették le számára.

Kickhamet, az „Irish People" egyik szerkesztőjét, aki jobb karját egy tályog miatt nem tudta használni, arra kényszerítették, hogy rabtársaival együtt egy törmelékhalmazra ülve, ködben, novemberi hidegben balkézzel köveket és téglákat daraboljon széjjel. Éjszaka tért vissza cellájába és táplálékul összesen 6 uncia kenyeret és egy pint meleg vizet kapott.

O'Learyt, egy 60 és 70 év közötti bebörtönzött aggastyánt, 3 héten át kenyéren és vízen tartották, mert nem akart lemondani *pogányságáról* (a porkoláb nyilvánvalóan a szabadgondolkodást nevezi így), és sem pápista, sem protestáns, sem presbiteriánus, sőt, még quaker sem akart lenni, sem pedig annak a számos vallásnak egyikét elfogadni, amelyek között a börtönigazgató választást engedett az ír pogánynak.

Martin H. Careyt egy millbanki tébolydába börtönözték be. A hallgatás és a rossz bánásmód, amelyben egyébként részesítették, eszét vette.

Richard Burke ezredes sincs jobb állapotban. Egyik barátja írja, hogy elméje elborult, emlékezőképességét elvesztette, s hogy magatartása, viselkedése, beszéde elmezavarra vall.

A politikai foglyokat egyik börtönből a másikba hurcolják, mintha vadállatok volnának. A legaljasabb gazfickók társaságát kényszerítik rájuk; kötelezik őket, hogy tisztogassák azt az edényt, amelyet ezek a nyomorultak használtak, e bűnözők ingeit és meleg alsóneműit hordják, akik közül sokan a legundorítóbb betegségekben szenvednek, és abban a vízben fürödjenek, amelyet ezek használtak. Mielőtt a féniek megérkeztek volna Portlandbe, mindezek a bűnözők beszélhettek a látogatókkal. A bebörtönzött féniek számára beszélgető ketrecet rendeztek be. Ez három részből áll, amelyeket sűrű vasrács választ el egymástól: a börtönőr ül a középső részben, a fogoly és barátai pedig csak e kettős rácssoron keresztül láthatják egymást.

A dokkokban vannak foglyok, akik mindenféle csigát esznek, a békát pedig Chathamben csemegének tekintik. Thomas Burke tábornok kijelenti, hogy nem lepődött meg, amikor döglött egér úszott a levesében. A fegyencek azt mondják, hogy szerencsétlen nap volt reájuk nézve az, amikor a fénieket börtönbe vetették (a bánásmód sokkal szigorúbb lett).

A fent idézett kivonatokhoz szeretnék néhány szót hozzáfűzni:

Tavaly meginterpellálták *Bruce* urat, a belügyminisztert, a nagy liberálist, a nagy rendőrszakértőt, a nagy walesi bányatulajdonost, a munka kegyetlen kizsákmányolóját, a rossz bánásmód miatt, amelyben a bebörtönzött fénieket és különösen O'Donovan Rossát részesítették. Először mindent tagadott, aztán beismerésre kényszerült. Erre aztán Moore úr, ír alsóházi tag, e dolgok kivizsgálását követelte. A vizsgálatot ez a *radikális kormány* – amelynek feje a félig szent Gladstone úr (nyilvánosan Jézus Krisztushoz hasonlították) és amelynek egyik legbefolyásosabb tagja John Bright, az öreg burzsoá demagóg – kereken megtagadta.

Minthogy a rossz bánásmódról szóló hírek az utóbbi időben ismét

szárnyra kaptak, a parlament több tagja engedélyt kért Bruce minisztertől arra, hogy meglátogathassa a foglyokat és *meggyőződhessen e híresztelések valótlanságáról*. Bruce úr az engedélyt megtagadta, mert, mint mondotta, a börtönigazgatók attól tartanak, hogy az effajta látogatások túlságosan felizgatnák a foglyokat.

Az elmúlt héten újra meginterpellálták a belügyminisztert. Megkérdezték, igaz-e, hogy O'Donovan Rossát, miután Tipperary képviselőjéül jelölték, testileg (azaz korbácsütésekkel) megfenyítették. A miniszter úr kijelentette, hogy ez 1868 óta nem történt meg (ezzel tehát beismerte, hogy két-három éven át politikai foglyokat korbáccsal büntettek).

Küldök Önnek kivonatokat (következő számunkban közöljük ezeket) Michael Terbertre vonatkozóan, akit mint fénit kényszermunkára ítéltek és büntetését az írországi Cork grófságban, a Spike Island-i fegyintézetben töltötte. Látni fogja, hogy még a coroner (halottkém) is az elszenvedett kínzásokra vezeti vissza halálát. A vizsgálatra a múlt héten került sor.

Két éven belül *több mint húsz* féni munkás halt meg vagy őrült meg, hála e jóságos burzsoák emberszeretetének, akiket a jóságos földtulajdonosok támogatnak.

Valószínűleg tudja, hogy az angol sajtó elszörnyülködik a visszataszító közbiztonsági törvényeken, amelyek a szépséges Franciaországot díszítik. Nos hát közbiztonsági törvények alkotják – néhány rövid megszakítástól eltekintve – Írország chartáját. Az angol kormány 1793 óta minden alkalommal rendszeresen és periodikusan hatályon kívül helyezi Írországban a *Habeas Corpus Billt* (a személyes szabadságot biztosító törvényt)[175], valójában pedig minden törvényt, a durva erőszak törvényének kivételével. Ilymódon Írországban többezer embert, *csupán azért, mert fénizmussal gyanúsították őket*, becsuktak, anélkül hogy valaha elítélték vagy bíróság elé állították, vagy akár csak vád alá helyezték volna őket. Ám az angol kormány nem elégedett meg azzal, hogy megfossza őket szabadságuktól, hanem a legkegyetlenebb módon megkínoztatta őket. Íme egy példa:

Az egyik börtön, amelybe a gyanúsított fénieket élve eltemették, a dublini *Mountjoy-börtön*. E börtön felügyelője, Murray, ocsmány gazfickó. Olyan kegyetlen módon bántalmazta a foglyokat, hogy közülük többen megőrültek. A börtön orvosa, M'Donnell – kiváló ember, aki Michael Terbert halálának kivizsgálása során is tisztességes szerepet játszott –, több hónapon át tiltakozó leveleket írt, amelyeket először magához Murrayhoz intézett. Minthogy Murray nem válaszolt, levélbeni feljelentésekkel fordult a fölöttes hatóságokhoz; de Murray, a tapasztalt porkoláb, elfogta ezeket a leveleket.

M'Donnèll végül egyenesen Lord Mayóhoz, Írország akkori alkirályához fordult. Ez abban az időben történt, amikor a toryk (Derby–Disraeli) voltak hatalmon. Mi volt lépéseinek eredménye? Az okmányokat, amelyek erre az ügyre vonatkoztak, a parlament rendeletére nyilvánosságra hozták és ... doktor M'Donnellt elbocsátották!!! Ami Murrayt illeti, ő megtartotta állását.

Ezután jön Gladstone úgynevezett radikális kormánya, azé a gyengéd, kenetteljes, nemeslelkű Gladstone-é, aki egész Európa előtt oly forró és őszinte könnyeket ontott Poerio és más, Bomba király által bántalmazott polgárok sorsa miatt.[337] És mit tett a haladó polgárságnak ez a bálványa? Ugyanakkor, amikor az íreket amnesztiakövetéseikre adott arcátlan válaszaival megsértette, a szörnyeteg Murrayt nemcsak hogy megerősítette hivatalában, hanem, hogy megmutassa, milyen különösen elégedett vele, annak főporkolábi tisztét még egy zsíros szinekúrával is megtoldotta. Ilyen a polgári filantrópia apostola!

De hát a közönségnek port kell a szemébe hinteni; azt a látszatot kell kelteni, mintha tennének valamit Írország érdekében, és ennélfogva nagy garral meghirdetnek egy törvényt a földkérdés szabályozására (Land Bill)[338]. De az egész csupán csalás, amely azt a végső célt szolgálja, hogy Európát megtévessze, az ír bírákat és ügyvédeket a földtulajdonosok és a bérlők közötti végtelen pereskedések kilátásával megnyerje, állami pénztámogatás ígéretével biztosítsa magának a földtulajdonosok kegyét és a gazdagabb bérlőket néhány félengedménnyel lépre csalja.

Fellengző és zavaros beszédének hosszú bevezetésében Gladstone beismeri, hogy még azok a „jóindulatú" törvények is, amelyeket a liberális Anglia száz év alatt Írországra kényszerített, mindenkor az ország tönkretételére vezettek. És e naiv beismerés után ugyanez az ember kitart amellett, hogy kínozzák azokat, akik véget akarnak vetni e káros és esztelen törvényhozásnak.

II

A következőkben egy angol lap nyomán közöljük a Spike Island-i börtönben rossz bánásmód következtében elhunyt Michael Terbert féni fogoly halálával kapcsolatos vizsgálat eredményeit.[339]

John Moore úr, a middletoni körzet *coronere*, február 17-én, csütörtökön, a Spike Island-i börtönben vizsgálatot folytatott le a kórházban elhunyt Michael Terbert elítélt ügyében.

Peter Hayt, a börtön igazgatóját, hallgatták ki elsőnek. Íme a vallomása:

Az elhunyt Michael Terbert 1866 júniusában került ebbe a börtönbe; nem tudom, milyen volt akkor az egészségi állapota; január 12-én 7 évi börtönre ítélték; egy idővel ezelőtt úgy látszik megbetegedett, mert a börtön egyik könyvéből kitűnik, hogy a börtönorvosok javaslatára át kellett szállítani egy másik helyiségbe mint olyat, aki nem képes elviselni a magánzárkát. A tanú ezután részletezi a gyakori büntetéseket, amelyeket az elhaltnak a fegyelem megsértése miatt el kellett szenvednie, gyakran azért, mert tiszteletlenül beszélt a börtönorvosokkal.

Jeremiah Hubert Kelly. Emlékszem, hogy akkor, amikor Michael Terbert a Mountjoy-börtönből idecérkezett, meg volt állapítva róla, hogy nem tudja elviselni a magánzárkát; az erről szóló igazolást doktor M'Donnell írta alá. Én mindazonáltal egészségesnek találtam és munkára küldtem. Emlékszem, hogy 1869 január 31-től február 6-ig kórházban volt; akkor szívbántalmakban szenvedett és ettől az időtől fogva már nem alkalmazták közmunkákra, hanem zárt helyiségben dolgoztatták. Március 19-től 26-ig szívbaja miatt volt kórházban, április 24-től május 5-ig vérköpés miatt, május 19-től június 1-ig, június 21-től 22-ig és július 22-től augusztus 15-ig szívbaja miatt, november 9-től december 13-ig nagyfokú gyengeség miatt; végül utoljára december 20-tól 1870 február 8-ig maradt a kórházban, ahol vízkórban halt meg. E betegség első tünetei november 13-án mutatkoztak, de aztán megszűntek.

Naponta meglátogatom a magánzárkákat és időről időre láttam, hogy Terbert büntetésben van; kötelességem, hogy elhalasszam a büntetést, ha úgy látom, hogy a beteg nem képes elviselni; vele kapcsolatban ezt kétízben tettem meg.

— Nem gondolja Ön, mint orvos, hogy öt nap kenyéren és vízen túlzott büntetés volt számára, még ha eltekintünk is mountjoyi és itteni egészségi állapotától?

— Nem gondolom; az elhunytnak jó étvágya volt, és nem gondolom, hogy ez a bánásmód okozta a vízkórt, amelyben meghalt.

Martin O'Connell, patikus, Spike Island-i lakos. A tanú múlt év júliusában mondta doktor Kellynek, hogy Terbertet nem szabad büntetni, mert szívbetegségben szenved; úgy véli, hogy ezek a büntetések károsan hatottak ki a fogoly egészségére, annál is inkább, mert Terbert az utóbbi tizenkét hónapban a rokkantak kategóriájába tartozott; sohasem hitte volna, hogy a rokkantakat így büntetik, ha nem kellett volna egy napon, amikor doktor Kelly távol volt, meglátogatnia a magánzárkákat; teljesen

bizonyos volt, hogy a betegnek, egészségi állapotát tekintve, az ötnapi magánzárka ártalmas lesz.

A *coroner* ezután erélyesen kikel az ellen a bánásmód ellen, amelyben a foglyot részesítették. Ez utóbbi, mondta, felváltva kórházban és magánzárkán volt.

Az esküdtszék a következő ítéletet hozza:

„Kijelentjük, hogy Michael Terbert a Spike Island-i börtön kórházában 1870 február 8-án vízkórban meghalt; 36 éves volt és nőtlen. Minthogy doktor M'Donnell nézete szerint Terbert nem tudta elviselni a magánzárkát, a legerélyesebben helytelenítenünk kell a többnapi magánzárkával, kenyéren és vízen tartással való gyakori büntetéseket, amelyeket Spike Island-ben, ahová 1866 júniusában a mountjoyi börtönből szállították, alkalmaztak ellene; elítéljük ezt a bánásmódot."

Le gouvernement anglais et les prisonniers fénians

A megjelenés helye: „L'Internationale",
1870 február 27., március 6. (59., 60.) sz.

Eredeti nyelve: francia

ГЛАВНЫЙ СОВѢТЪ МЕЖДУНАРОДНАГО ТОВАРИЩЕСТВА РАБОЧИХЪ

Членамъ Комитета Русской Секціи въ Женевѣ.

Граждане,

Въ своемъ засѣданіи 22-го Марта Главный Совѣтъ объявилъ, единодушнымъ вотомъ, что ваша программа и статутъ согласны съ общими статутами Международнаго Товарищества Рабочихъ. Онъ поспѣшилъ принять вашу вѣтвь въ составъ Интернаціонала. Я съ удовольствіемъ принимаю почетную обязанность, которую Вы мнѣ предлагаете, быть вашимъ представителемъ при Главномъ Совѣтѣ.

Вы говорите въ вашей программѣ:

... „что императорское иго, гнетущее Польшу, есть тормазъ, одинаково препятствующій политической и соціальной свободѣ обоихъ народовъ — какъ русскаго такъ и польскаго;"

Вы могли бы прибавить, что русскій насильственный захватъ Польши есть пагубная опора и настоящая причина существованія военнаго режима въ Германіи, и вслѣдствіе того, на цѣломъ континентѣ. Поэтому, работая надъ разбитіемъ цѣпей Польши, русскіе соціалисты возлагаютъ на себя высокую задачу, заключающуюся въ томъ уничтоженіи военнаго режима, которое существенно необходимо какъ предварительное условіе для общаго освобожденія европейскаго пролетаріата.

Нѣсколько мѣсяцевъ тому назадъ, мнѣ прислали изъ Петербурга сочиненіе Флеровскаго: „Положеніе рабочаго класса въ Россіи." Это настоящее открытіе для Европы. *Русскій оптимизмъ*, распространенный на континентѣ даже такъ-называемыми революціонерами, безпощадно разоблаченъ въ этомъ сочиненіи. Достоинство его не пострадаетъ, если я скажу, что оно въ нѣкоторыхъ мѣстахъ не вполнѣ удовлетворяетъ критика съ точки зрѣнія чисто теоретической. Это — трудъ серьезнаго наблюдателя, безстрашнаго труженика, безпристрастнаго критика, мощнаго художника и, прежде всего, человѣка, возмущеннаго противъ гнета во всѣхъ его видахъ, нетерпящаго всевозможныхъ національныхъ гимновъ; и страстно дѣлящаго всѣ страданія и всѣ стремленія производительнаго класса.

Такіе труды какъ Флеровскаго и какъ вашего учителя Чернышевскаго дѣлаютъ дѣйствительную честь Россіи и доказываютъ, что ваша страна тоже начинаетъ участвовать въ общемъ движеніи нашего вѣка.

Привѣтъ и братство.

Карлъ МАРКСЪ.

Лондонъ 24 Марта 1870.

Marx levele a genfi Orosz Szekció Bizottságának tagjaihoz (a „Narodnoje Gyelo" 1870 április 15-i számából)

Karl Marx

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a genfi Orosz Szekció Bizottságának tagjaihoz[340]

Polgártársak!

A Főtanács március 22-i ülésén egyhangú szavazattal kinyilvánította, hogy az Önök programja és szervezeti szabályzata megegyezik a Nemzetközi Munkásszövetség általános szervezeti szabályzatával. Sietve felvette szekciójukat az Internacionáléba. Örömmel vállalom azt a megtisztelő kötelezettséget, amelyet Önök nekem felajánlottak, hogy legyek képviselőjük a Főtanácsnál.

Programjukban azt mondják:

„. . . hogy a cári iga, amely Lengyelországot elnyomja, olyan akadály, amely egyaránt gátolja mindkét nép – az orosz és a lengyel – politikai és társadalmi szabadságát".

Hozzáfűzhetnék, hogy Lengyelország erőszakos meghódítása Oroszország által végzetes támasza és igazi oka a katonai uralomnak Németországban és következésképpen az egész kontinensen. Ezért az orosz szocialisták azzal, hogy Lengyelország bilincseinek széttörésén fáradoznak, magasztos feladatot vállalnak, a katonai uralom megsemmisítését, ami elengedhetetlenül szükséges mint az európai proletariátus általános felszabadításának előfeltétele.

Néhány hónappal ezelőtt megküldték nekem Pétervárról Flerovszkij „A munkásosztály helyzete Oroszországban" c. művét. Ez a könyv valóságos felfedezés Európa számára. Az *orosz optimizmust*, amelyet még úgynevezett forradalmárok is terjesztenek a kontinensen, kíméletlenül leleplezi ez a mű. Értékét nem csökkenti, ha azt mondom, hogy néhány helyen nem elégíti ki teljesen a kritikát tisztán elméleti szempontból. Komoly megfigyelő munkája ez, rettenthetetlen munkásé, elfogulatlan kritikusé és óriási művészé, mindenekelőtt pedig olyan emberé, akit az elnyomás minden fajtája felháborít, aki nem tűri el a különféle nemzeti himnuszokat és aki szenvedélyesen osztozik a termelő osztály minden szenvedésében és törekvésében.

Az olyan munkák, mint Flerovszkijé és az Önök tanítójáé, Csernisevszkijé, valóban becsületére válnak Oroszországnak és azt bizonyítják, hogy az Önök országa is kezd részt venni századunk általános mozgalmában.

Üdvözlet és testvériség

Karl Marx

London, 1870 március 24.

Главный Совет Международного Товарищества Рабочих — Членам Комитета Русской Секции в Женеве

A megjelenés helye: „Народное Дело", 1870 április 15. (1.) sz.

[Karl Marx]

Bizalmas közlés[341]

Az orosz Bakunyin (bár 1843 óta ismerem, itt most mellőzöm mindazt, ami nem feltétlenül szükséges az alábbiak megértéséhez) kevéssel az *Internacionálé* megalapítása után találkozott Londonban Marxszal. Az utóbbi felvette őt a Szövetségbe, melynek érdekében Bakunyin – így ígérte – legjobb tudása szerint működni fog. Bakunyin elutazott Olaszországba, ott megkapta Marxtól az *ideiglenes szervezeti szabályzatot* és *a munkásosztályhoz intézett üzenetet**, „igen lelkesülten" válaszolt, majd nem tett semmit. Évek múltán, melyek alatt semmit sem lehetett hallani felőle, ismét felbukkan Svájcban. Ott csatlakozik, nem az *Internacionáléhoz*, hanem a *Béke- és Szabadságligához*[161]. E Békeliga kongresszusa (Genf 1867) után Bakunyin bejut ennek *végrehajtó bizottságába*, de ott ellenfelekre bukkan, akik nemcsak hogy nem engedik „diktátori" befolyáshoz, hanem ráadásul ellenőrzik mint „gyanús *oroszt*". Kevéssel az *Internacionálé* brüsszeli kongresszusa (1868 szeptember) után a *Békeliga* megtartja berni kongresszusát. Bakunyin ezúttal mint firebrand** lép fel és – csak en passant*** jegyzem meg – abban a hangnemben denunciálja a nyugati burzsoáziát, amelyben a moszkovita optimisták szokták – saját barbárságuk megszépítésére – a nyugati civilizációt támadni. Egész sor határozatot javasol, amelyek *önmagukban idétlenek* és arra irányulnak, hogy a polgári kreténekben rémületet keltsenek, Bakunyin úrnak pedig lehetővé tegyék, hogy éclat-val° *lépjen* a Békeligából *ki* és az Internacionáléba *be*. Elegendő annyit mondanunk, hogy a berni kongresszuson előterjesztett programja olyan képtelenségeket tartalmaz, mint az „*osztályok egyenlősége*", „*az örökösödési jog eltörlése* mint a társadalmi forradalom *kezdete*" stb. – gondolatnélküli fecsegések, egy fűzérre való üres ötlet, ame-

* *V. ö. 3–14. old.* – *Szerk.*
** – lázító – *Szerk.*
*** – mellesleg – *Szerk.*
° – nagy garral, zajjal – *Szerk.*

lyek a megborzongatás igényével lépnek fel, egyszóval ízetlen rögtönzés, amely pusztán bizonyos múló hatásra irányult. Bakunyin barátai Párizsban (ahol az egyik orosz a „*Revue Positiviste*" társkiadója[342]) és Londonban Bakunyinnak a Békeligából való kilépését un événement-ként* jelentik be a világnak és groteszk programját — az elcsépelt közhelyeknek ezt az olla podridáját** — csodálatosan félelmetes és eredeti valaminek hirdetik.

Bakunyin időközben belépett az *Internacionálé* francia-svájci szekciójába (Genfben). Évekbe tellett, amíg elhatározta magát erre a lépésre. Ám napokba sem tellett, míg Bakunyin úr elhatározta, hogy az *Internacionálét* felforgatja és a *saját* eszközévé változtatja.

A londoni Főtanács háta mögött — ezt csak akkor értesítették, amikor látszatra már minden *készen* volt — megalakította az ún. *Alliance des Démocrates Socialistes-ot*[265]. E társaság programja nem egyéb volt, mint az, amit Bakunyin a berni Békekongresszus elé terjesztett. A társaság tehát ezzel eleve mint a sajátosan bakunyini titkos bölcsesség propagandatársulata jelentkezett, Bakunyin maga pedig, *egyike a legtudatlanabb embereknek a társadalmi elmélet területén*, itt egyszeriben mint *szektaalapító* szerepel. De ennek az Alliance-nak az elméleti programja puszta komédia volt. A komoly oldala gyakorlati szervezetében rejlett. Ez a társaság ugyanis *nemzetközi* akart lenni, *genfi*, vagyis Bakunyin személyes vezetése alatt álló központi bizottsággal, ugyanakkor azonban a *Nemzetközi Munkásszövetség „integráns"* alkotórésze. Ágazatai egyfelől legyenek képviselve az Internacionálé „következő kongresszusán" (Bázelban), ugyanakkor pedig külön üléseken tartsák meg *a másik mellett* saját kongresszusukat stb. stb.

Az emberanyag, amely fölött Bakunyin eleinte rendelkezett, az *Internacionálé* genfi *Francia-Svájci Föderális Bizottságának* akkori többsége volt. J. Ph. Beckert, akinek propaganda-buzgalma időnként elhomályosítja elméjét, tolták előtérbe. Olaszországban és Spanyolországban volt Bakunyinnak néhány szövetségese.

A londoni Főtanács mindenről értesült. De nyugodtan hagyta, hogy Bakunyin haladjon előre, egészen addig a pillanatig, amíg ez utóbbi arra kényszerült, hogy J. Ph. Becker útján jóváhagyás végett eljuttassa a Főtanácshoz az *Alliance des Démocrates Socialistes* szervezeti szabályzatát (és programját). Erre következett egy részletesen motivált határozat — teljesen „bírói" és „tárgyilagos", de „indokolásaiban" tele iróniával —, mely ezzel zárult:

1. A Főtanács az Alliance-t *nem* fogadja el az *Internacionálé* ágazatának.

---

* — eseményként — *Szerk.*

** — zagyvalékát — *Szerk.*

2. Az Alliance szabályzatának mindazon cikkeit, amelyek az *Internacionáléhoz* való kapcsolatai felől rendelkeznek, *semmisnek és érvénytelennek* nyilvánítja.

Az indokolás világosan és csattanósan bebizonyította, hogy az Alliance nem egyéb, mint az *Internacionálé* bomlasztására szolgáló gépezet.*

Ez a csapás váratlanul jött. Bakunyin az *„Egalité"-t*, az *Internacionálé* franciául beszélő svájci tagjainak központi lapját, már a *saját* lapjává változtatta, azonkívül *Le Locle-ban* megalapította a maga kis külön közlönyét, a *„Progrès"-t*. A „Progrès" Bakunyin egyik fanatikus hívének, bizonyos *Guillaume-nak* a szerkesztésében még ma is ezt a szerepet tölti be.

Az Alliance Központi Bizottsága többheti megfontolás után végül – egy Perron nevű genfi aláírásával – elküldi válaszlevelét a Főtanácsnak. Az Alliance a jó ügy iránti buzgalmában hajlandó *feláldozni önálló szervezetét*, de csak egy feltétellel, nevezetesen, ha a Főtanács kijelenti, hogy elismeri *az Alliance „radikális" alapelveit.*

A Főtanács válaszolt: nem funkciója, hogy elméletileg ítélkezzék a különböző szekciók programjáról. Csak arra kell ügyelnie, hogy azok ne tartalmazzanak *semmi olyat, ami egyenesen ellentmond a szervezeti szabályzatnak és szellemének*. Ezért ragaszkodnia kell ahhoz, hogy az Alliance programjából töröljék az *„égalité des classes"*** idétlen frázisát és helyére az *„abolition des classes"-t**** tegyék (ami meg is történt). Egyébként beléphetnek, *miután feloszlatták önálló nemzetközi szervezetüket* és miután (ami notabene° sohasem történt meg) eljuttatták a Főtanácshoz valamennyi szekciójuk listáját.°°

Ezzel elintéződött ez az incidens. Az *Alliance névleg* feloszlott és *tényleg* tovább létezett Bakunyin vezetése alatt, aki egyszersmind uralta az *Internacionálé* genfi *Francia-Svájci Föderális Bizottságát*. Addigi lapjaihoz csatlakozott még a barcelonai *„Federacion"* (majd a bázeli kongresszus *után* még a nápolyi *„Eguaglianza"*[343]).

Bakunyin ekkor más módon igyekezett elérni célját – azt, hogy az *Internacionálét* a saját magáneszközévé változtassa. Genfi francia-svájci bizottságunk útján azt a javaslatot tette a Főtanácsnak, hogy *„az örökösödési kérdést"* tűzze a bázeli kongresszus programjára. A Főtanács ebbe beleegyezett, hogy Bakunyinra mindjárt döntő csapást mérhessen. Bakunyin terve ez volt:

* *V. ö. 330–332. old. – Szerk.*

** – *„az osztályok egyenlősége"* – *Szerk.*

*** – *„az osztályok megszüntetését"* – *Szerk.*

° – megjegyzendő – *Szerk.*

°° *V. ö. 339–340. old. – Szerk.*

azzal, hogy a bázeli kongresszus elfogadja a Bakunyin által Bernben felállított „alapelveket" (?), megmutatják a világnak, hogy nem Bakunyin lépett át az Internacionáléhoz, hanem az Internacionálé Bakunyinhoz. Ennek egyszerű következménye, hogy a londoni Főtanácsnak (melynek a vieillerie *Saint-Simoniste** felmelegítésével való szembenállásáról Bakunyin tudott) le kell lépnie, s a bázeli kongresszus *Genfbe helyezi át a Főtanácsot*, vagyis az *Internacionálé* Bakunyin diktatúrája alá kerül.

Bakunyin egész *összeesküvést* szervezett, hogy a bázeli kongresszuson biztosítsa magának a többséget. Még *hamis* felhatalmazásokban sem volt hiány, mint például Guillaume úr Le Locle-i mandátuma stb. Maga Bakunyin Nápolytól és Lyontól koldult mandátumokat; a legkülönfélébb rágalmakat szórták a Főtanácsra. Egyeseknek azt mondták, hogy túlsúlyban van benne az *élément bourgeois***, másoknak pedig, hogy a *communisme autoritaire**** székhelye stb.

A bázeli kongresszus eredménye ismeretes. Bakunyin javaslatait nem fogadták el, és a Főtanács Londonban maradt.

Az e kudarc fölött érzett bosszúság – Bakunyin a sikerrel alkalmasint mindenféle magánspekulációkat kapcsolt össze „szívének szellemében és érzeményében" – az „Egalité" és a „Progrès" ingerült nyilatkozataiban tört utat magának. Ezek a lapok időközben egyre inkább hivatalos orákulumok alakját öltötték. Az *Internacionálénak* hol ezt, hol meg amazt a svájci szekcióját sújtották átokkal, mert Bakunyin határozott előírása ellenére részt vett a politikai mozgalomban stb. Végre nyíltan kitört a Főtanács ellen érzett, régóta visszafojtott düh. A „Progrès" és az „Egalité" gúnyolódott, támadott, kijelentette, hogy a Főtanács nem teljesíti kötelességeit, például a háromhavonkénti bulletin tekintetében; hogy a Főtanácsnak le kell mondania az Anglia fölött gyakorolt közvetlen ellenőrzésről és meg kell alapíttatnia maga mellett egy angol központi bizottságot, amely csak angol ügyekkel foglalkozik; a Főtanács a bebörtönzött féniekre vonatkozó határozatával túllépte funkcióit, mert nem feladata, hogy helyi politikai kérdésekkel foglalkozzék. A „Progrès" és az „Egalité" továbbá állást foglalt *Schweitzer* mellett és kategorikusan felszólította a Főtanácsot, hogy hivatalosan és publiquement° nyilatkozzék a Liebknecht–Schweitzer kérdésben. A (párizsi) *„Le Travail"-t*, amelybe Schweitzer párizsi barátai neki kedvező cikkeket csem-

* – *Saint-Simon-féle ócskaság – Szerk.*
** – *polgári elem – Szerk.*
*** – *tekintélyi kommunizmus – Szerk.*
° – nyilvánosan – *Szerk.*

pésztek, a „Progrès" és az „Egalité" megdicsérte ezekért, és az utóbbi felszólította, hogy lépjenek fel közösen a Főtanács ellen.

Most tehát eljött az az idő, amikor be kellett avatkozni. Ami itt következik, szószerinti másolata annak a levélnek, melyet a Főtanács intézett a genfi Francia-Svájci Központi Bizottsághoz. Az okmány túl hosszú ahhoz, hogy lefordítsuk németre.*

„A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz, Genfbe.

A *Főtanács* 1870 január 1-i rendkívüli ülésén a következőket határozta el:

1. Az »*Egalité*« 1869 december 11-i számában ezt olvassuk:

»Bizonyos, hogy a Főtanács rendkívül fontos dolgokat elhanyagol . . . Emlékeztetjük a Főtanácsot *kötelességeire* az ügyviteli szabályzat 1. cikkével: ‚A Főtanács *köteles* végrehajtani a kongresszusi határozatokat.'« . . .»*Elég sok kérdésünk lenne a Főtanácshoz, úgyhogy válaszai* meglehetősen hosszú bulletint eredményeznének. *Kérdéseink később következnek majd*«. . . »Várva«. . . stb.

A Főtanács sem a szervezeti szabályzat, sem az ügyviteli szabályzat egyetlen olyan cikkét sem ismeri, amely arra *kötelezné*, hogy levelezésbe vagy polémiába bocsátkozzék az »Egalité«-vel, vagy bárminemű újság »*kérdéseire*« »*válaszoljon*«.

Francia-Svájc szekcióit a Főtanácsnál *csakis a Francia-Svájci Föderális Tanács* képviseli. Ha a Föderális Tanács kérdésekkel vagy szemrehányásokkal fordul hozzánk, mégpedig az egyetlen jogszerű úton, vagyis *titkára* útján, a Főtanács mindenkor kész lesz a válaszra. De a Francia-Svájci Föderális Tanácsnak nincsen joga ahhoz, hogy *lemondjon* funkcióiról az »Egalité« és a »Progrès« javára, sem pedig ahhoz, hogy megengedje ezeknek az újságoknak funkciói *bitorlását*. Általánosságban szólva, a Főtanácsnak a nemzeti és a helyi bizottságokkal való levelezését nem lehetne nyilvánosságra hozni anélkül, hogy ez nagy kárt ne okozna a Szövetség általános érdekének.

Ha tehát az *Internacionálé* többi sajtóorgánuma utánozná a »Progrès«-t és az »Egalité«-t, a Főtanács az előtt az alternatíva előtt állna, hogy vagy elveszti a hitelét a nyilvánosság előtt azzal, hogy hallgat, vagy pedig megsérti kötelességeit azzal, hogy nyilvánosan válaszol.

Az »Egalité« csatlakozott a »Progrès«-hoz, hogy a »*Travail*«-t szólítsák fel arra, vonja kérdőre a Főtanácsot. Ez csaknem afféle Közjóléti Liga!

2. Feltételezve, hogy a kérdések, amelyeket az »Egalité« feltett, a *Francia-Svájci Föderális Tanácstól* indulnak ki, válaszolunk rájuk, de csak azzal a feltétellel, hogy ilyen kérdéseket többé nem ezen a módon intéznek hozzánk.

* *V. ö. 373–379. old. – Szerk.*

3. *A bulletin kérdése.*

A genfi kongresszusnak az ügyviteli szabályzatba felvett határozatai előírják, hogy a nemzeti bizottságok küldjenek a Főtanácsnak *okmányokat* a proletármozgalomról, és hogy a Főtanács aztán adjon ki egy bulletint a *különböző nyelveken*, »valahányszor *anyagi eszközei ezt lehetővé teszik számára*«. (»*As often as its means permit*, the General Council shall publish a report etc.«)

A Főtanács kötelezettsége tehát olyan *feltételekhez* kapcsolódott, amelyeket sohasem teljesítettek. Még a szervezeti szabályzatban előírt *statisztikai vizsgálatot*, amelyet több egymást követő általános kongresszus elhatározott és amelyet a Főtanács évről évre kért, sem végezték el soha. Ami az *eszközöket* illeti, a Főtanács az angliai helyi járulékok, valamint tagjainak személyes áldozatai nélkül már rég nem létezne többé.

Így a genfi kongresszus által elfogadott ügyviteli szabályzat holt betű maradt.

Ami a bázeli kongresszust illeti, az nem valamely meglevő ügyviteli szabályzat *végrehajtásáról* tárgyalt, hanem csak arról, hogy célszerű-e kibocsátani egy bulletint, és erre vonatkozólag *nem hozott határozatot*.

A Főtanács egyébként úgy véli, hogy egy általa kiadandó bulletin eredeti célját ez idő szerint tökéletesen betöltik az *Internacionálé* különböző nyelveken megjelenő és kölcsönösen cserélődő sajtóorgánumai. Idétlen dolog lenne költséges bulletinek útján végezni azt, ami költség nélkül már elvégződik. Másrészről egy olyan bulletin, amely az *Internacionálé* sajtóorgánumaiban ki nem nyomtatott dolgokat közölne, csupán arra szolgálna, hogy ellenségeink bepillanthassanak a kulisszák mögé.

4. *A Főtanácsnak az angliai Regionális Tanácstól való elválasztásáról felvetett kérdés.*

Ezt a javaslatot jóval az »Egalité« megalapítása előtt magában a Főtanácsban időszakonként előterjesztette a Főtanács egy vagy két angol tagja. De mindig csaknem egyhangúlag elvetették.

Bár a forradalmi *kezdeményezés* valószínűleg Franciaországból indul majd ki, csakis Anglia szolgálhat egy komoly *gazdasági* forradalom *emeltyűjéül*. Ez az egyetlen ország, ahol nincsenek már *parasztok* és ahol a földtulajdon kevés kézben összpontosul. Ez az egyetlen ország, ahol a *tőkés forma* – azaz a nagy méretekben, tőkés vállalkozók alatt egyesített munka – csaknem az egész termelést hatalmába kerítette. Ez az egyetlen ország, *ahol a lakosság nagy többsége bérmunkásokból* (wages labourers) *áll*. Ez az egyetlen ország, ahol az osztályharc és a munkásosztály szervezettsége a *trade-unionok* révén bizonyos fokú érettségre és egyetemességre *tett szert*. Ez az egyetlen ország,

ahol – világpiaci uralma következtében – a gazdasági viszonyokban bekövetkező minden forradalomnak közvetlenül vissza kell hatnia az egész világra. Ha a landlordizmus és a kapitalizmus klasszikus székhelye is ez az ország, másfelől itt értek meg a leginkább ezek *megsemmisítésének anyagi feltételei.* Minthogy a Főtanács most abban a szerencsés helyzetben van, *hogy közvetlenül a proletárforradalom e nagy emeltyűjén tartja a kezét,* micsoda dőreség, sőt, szinte azt mondhatnók, micsoda bűn volna hagynunk, hogy kizárólag angol kezekbe kerüljön!

Az angoloknak minden szükséges *anyagi* feltételük megvan a társadalmi forradalomhoz. Ami hiányzik nekik, az *az általánosítás szelleme és a forradalmi szenvedély.* Ezen csak a Főtanács segíthet, amely ezáltal meggyorsíthatja a valóban forradalmi mozgalmat ebben az országban és következésképpen *mindenütt.* A nagy eredményeket, amelyeket már elértünk ebben a tekintetben, az uralkodó osztályok legértelmesebb és legtekintélyesebb lapjai is elismerik, mint például a »*Pall Mall Gazette*«, a »*Saturday Review*«, a »*Spectator*« és a »*Fortnightly Review*«, nem is szólva az *alsóház* és a *felsőház* úgynevezett radikális tagjairól, akik nemrégen még nagy befolyással voltak az angol munkások *vezetőire.* Ezek nyilvánosan azzal vádolnak bennünket, hogy megmérgeztük és csaknem kiöltük a munkásosztályból *az angol szellemet,* és hogy belehajszoltuk a munkásosztályt a forradalmi szocializmusba.

E változás elérésének egyetlen módja az, hogy mint a *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa* cselekszünk. Mint Főtanács olyan intézkedéseket kezdeményezhetünk (mint például a *Land and Labour League* megalapítása), amelyek később, a végrehajtás során a nyilvánosság előtt mint az angol munkásosztály spontán mozgalmai jelentkeznek.

Ha egy *Regionális Tanács* alakulna a *Főtanácson* kívül, milyen közvetlen kihatásai lennének ennek? A *Regionális Tanács az Internacionálé Főtanácsa* és a *Trade-Unionok Általános Tanácsa között* foglalna helyet és semmiféle tekintélye nem volna. Másrészt *az Internacionálé Főtanácsa* kiengedné a kezéből *ezt a nagy emeltyűt.* Ha a vásári hangoskodást előnyben részesítenők a komoly és észrevétlen munkával szemben, akkor talán elkövettük volna azt a hibát, hogy nyilvánosan válaszoljunk az »Egalité« kérdésére, vajon »a *Főtanács* miért tűri el a funkcióknak ezt a terhes halmozását«.

Angliát nem szabad egyszerűen úgy tekinteni, mint egy országot a többi ország között. Úgy kell tekinteni, mint a *főke metropoliszát.*

5. *Az ír amnesztiára vonatkozó főtanácsi határozat* kérdése.*

Ha Anglia az európai landlordizmus és kapitalizmus bástyája, akkor *Ír-*

* *V. ö. 372. old. – Szerk.*

ország az egyetlen pont, ahol a döntő csapást rá lehet mérni a hivatalos Angliára.

Először is, Írország az angol landlordizmus *bástyája*. Ha Írországban elbukik, el fog bukni Angliában is. Írországban ez százszor könnyebben érhető el, mert ott a *gazdasági harc kizárólag a földtulajdonra összpontosul*, mert ott ez a harc egyidejűleg *nemzeti* harc is és mert ott a nép forradalmibb és elkeseredettebb, mint Angliában. A landlordizmust Írországban kizárólag *az angol hadsereg* tartja fenn. Abban a pillanatban, amint megszűnik a két ország közötti *kényszerunió*, Írországban társadalmi forradalom tör ki, ha elavult formákban is. Az angol landlordizmus nemcsak gazdagságának egyik nagy forrását veszíti el, hanem *legnagyobb erkölcsi erejét* is, vagyis azt, *hogy Anglia Írország fölötti uralmát képviseli*. Másrészt az angol proletariátus azzal, hogy fenntartja landlordjainak hatalmát Írországban, sebezhetetlenné teszi őket magában Angliában.

Másodszor, az angol burzsoázia nemcsak hogy felhasználta az ír nyomort arra, hogy a szegény írek *kényszerű bevándorlásával* rontsa a munkásosztály helyzetét Angliában, hanem azonfelül két ellenséges táborra osztotta a proletariátust. A kelta munkás forradalmi tűze nem egyesül az angolszász munkás szolid, de lassú természetével; ellenkezőleg, *Anglia* valamennyi *nagy ipari központjában* mélységes ellentét van az ír és az angol munkás között. Az átlagos angol munkás gyűlöli az ír munkást mint konkurrensét, aki leszorítja a munkabéreket és a *standard of life-ot**. Nemzeti és vallási ellenszenvet érez iránta. Csaknem ugyanolyan szemmel nézi, mint Észak-Amerika déli államainak *poor white-jei*** a fekete rabszolgákat. A burzsoázia mesterségesen szítja és fenntartja ezt az ellentétet a proletárok között magában Angliában. Tudja, hogy ez a szakadás *hatalma megtartásának igazi titka*.

Ez az ellentét az Atlanti-óceánon túl is újratermelődik. Az ökrök és juhok által szülőföldjükről elűzött írek újra találkoznak Észak-Amerikában, ahol a lakosság tetemes és egyre növekvő hányadát alkotják. Egyetlen gondolatuk, egyetlen szenvedélyük az Anglia elleni gyűlölet. Az angol és az amerikai kormány, vagyis az osztályok, amelyeket képviselnek, táplálják ezeket a szenvedélyeket, hogy örökössé tegyék *a nemzetek közötti harcot*; így akadályozzák az Atlanti-óceán két oldalán élő munkásosztályok komoly és őszinte szövetségét, és következésképpen közös felszabadulásukat.

Írország az angol kormány egyedüli ürügye arra, hogy *nagy állandó had-*

* – *életszínvonalat – Szerk.*
** – *szegény fehérei – Szerk.*

sereget tartson fenn, amelyet szükség esetén, mint láttuk, rászabadítanak az angol munkásokra, miután Írországban szoldateszkává képezték ki. Végül pedig napjaink Angliájában megismétlődik az, amit a régi Rómában iszonyú arányokban láthattunk. Az a nép, amely egy másik népet elnyom, saját láncait kovácsolja.

A Nemzetközi Szövetség álláspontja az ír kérdésben tehát teljesen világos. Legelső feladata, hogy meggyorsítsa a társadalmi forradalmat Angliában. E célból a döntő csapást Írországban kell mérni.

A Főtanácsnak az ír amnesztia kérdésében hozott határozata csak arra szolgál, hogy bevezessen más határozatokat, amelyek ki fogják mondani, hogy, minden nemzetközi igazságosságtól eltekintve, *az angol munkásosztály felszabadításának előfeltétele* a jelenlegi *kényszeruniónak* – vagyis Írország rabszolgaságának – átalakítása *egyenlő és szabad konföderációvá*, ha ez lehetséges, vagy *teljes különválássá*, ha úgy kell lennie.

Egyébként az »Egalité« és a »Progrès« doktrínáit a társadalmi és a politikai mozgalom összefüggéséről, vagy inkább össze nem függéséről, tudomásunk szerint soha egyetlen kongresszusunk sem ismerte el. *Ellentétben állnak szervezeti szabályzatunkkal.* Abban ez olvasható:

»That the *economical emancipation* of the working classes is . . . the great end *to which every political movement ought to be subordinate as a means.*«*

E szavakat: »*as a means*«, »*mint eszközt*«, a francia fordításból, amelyet a párizsi bizottság készített 1864-ben, kihagyták. A Főtanács kérdésére a párizsi bizottság a maga politikai helyzetének nehézségeivel mentegetődzött.

A szervezeti szabályzat hiteles szövegének más csonkításaival is találkozunk. A szervezeti szabályzat bevezető részének első bekezdése így hangzik:

»The struggle for the emancipation of the working classes means . . . a struggle . . . for *equal rights and duties*, and *the abolition of all class rule.*«**

A párizsi fordítás visszaadja az »egyenlő jogok és kötelességek« szavakat, vagyis az általános frázist, amelyet egy évszázad óta csaknem *minden demokratikus kiáltványban* megtalálunk, és amelynek a különböző osztályok szájában különböző az értelme, de *elhagyja* a konkrét követelést: »*az osztályok megszüntetése*«.

A szervezeti szabályzat bevezető részének második bekezdésében azután

* – »Hogy . . . a munkásosztály *gazdasági felszabadítása* a nagy cél, *amelynek minden politikai mozgalmat mint eszközt alá kell rendelni.*« (Lásd 12. old.) – *Szerk.*

** – »A munkásosztály felszabadításáért folyó harc . . . *egyenlő jogokért és kötelességekért, minden osztályuralom megszüntetéséért* vívott harcot jelent.« (Lásd 12. old.) – *Szerk.*

ez olvasható: »That the economical subjection of the *man of labour* to the *monopoliser of the means of labour*, that is the *sources of life etc.*«*

A párizsi fordítás »*tőkét*« tesz »*the means of labour, that is the sources of life*«** helyére, holott az utóbbi kifejezés éppúgy magában foglalja a földet, mint a többi munkaeszközt.

Az eredeti és hiteles szöveget az 1866-ban Brüsszelben közzétett francia fordításban helyreállították.

6. *A Liebknecht–Schweitzer kérdés.*

Az »Egalité« ezt mondja: »*Mindkét csoport az Internacionáléhoz tartozik.*« Ez téves. Az eisenachiak csoportja (amelyet a »Progrès« és az »Egalité« Liebknecht polgártárs csoportjává méltóztatik átalakítani) az *Internacionáléhoz* tartozik. *Schweitzer csoportja nem tartozik hozzá.* Maga Schweitzer részletesen kifejtette lapjában, a »*Sozialdemokrat*«*-ban*, hogy *a lassalleánus szervezet* miért nem csatlakozhat az *Internacionáléhoz* anélkül, hogy meg ne semmisítené önmagát. Tudtán kívül igazat mondott. Az ő mesterséges *szektaszervezete* ellentétben áll a *munkásosztály valódi szervezetével.*

A »Progrès« és az »Egalité« felszólították a Főtanácsot, mondjon nyilvánosan »*véleményt*« Liebknecht és Schweitzer személyes nézeteltéréseiről. Minthogy *Johann Philipp Becker* polgártárs (akit Schweitzer lapja éppen úgy *rágalmaz*, mint Liebknechtet) tagja az »Egalité« *szerkesztő bizottságának*, valóban igen furcsának tűnik, hogy a lap szerkesztői nincsenek jobban tájékozva a tényekről. Tudniok kellett volna, hogy Liebknecht a »*Demokratisches Wochenblatt*«*-ban* nyilvánosan felszólította Schweitzert, hogy ismerje el a Főtanácsot *nézeteltéréseik döntőbírájául*, és hogy Schweitzer, nem kevésbé nyilvánosan, megtagadta a Főtanács tekintélyének elismerését.

A Főtanács mindent megpróbált, hogy véget vessen ennek a botránynak. Megbízta Németország ügyeivel foglalkozó titkárát, lépjen Schweitzerrel levelezésbe, ami meg is történt, de a Tanács minden kísérlete meghiúsult Schweitzer szilárd elhatározásán, hogy a szektaszervezettel mindenáron fenntartsa kényúri hatalmát.

A Főtanács dolga meghatározni azt a kedvező pillanatot, amikor *nyilvános beavatkozása* ebbe a vitába többet használ majd, mint amennyit árt.

A Főtanács megbízásából stb."

A francia bizottságok (habár Bakunyin erőteljesen intrikált Lyonban és Marseille-ben és megnyert magának néhány forrófejű ifjút), akárcsak a

* – »Hogy . . . a *munkás* gazdasági alávetettsége azoknak, *akik monopolizálják a munkaeszközöket*, azaz az *élet forrásait stb.*« (Lásd 12. old.) – *Szerk.*

** – »*a munkaeszközöket, azaz az élet forrásait*« – *Szerk.*

Belga Főtanács (Brüsszel) *teljes egyetértésüket* nyilvánították a Főtanácsnak ezzel az értesítésével.

A Genfnek szánt másolat (*Jung*, a Svájc ügyeivel megbízott titkár nagy elfoglaltsága miatt) valamelyes késedelmet szenvedett. Ezért útközben keresztezte *Perret-nek*, a genfi Francia-Svájci Központi Bizottság titkárának a Főtanácshoz intézett hivatalos levelét.

Genfben ugyanis levelünk megérkezése előtt kitört a válság. Az „Egalité" néhány szerkesztője szembehelyezkedett a Bakunyin diktálta irányzattal. Bakunyin és hívei (köztük az „Egalité" hat szerkesztője) az ellenszegülők elbocsátására akarták kényszeríteni a genfi *Központi Bizottságot*. A genfi bizottság viszont régen megelégelte már Bakunyin zsarnokoskodását, és ellenérzéssel tapasztalta, hogy miatta ellentétbe került a többi, német-svájci bizottsággal, a Főtanáccsal stb. Ezért megfordítva, megerősítette az „Egalité" Bakunyinnak nem-tetsző szerkesztőit. Erre Bakunyin 6 embere elbocsátását kérte a szerkesztőségből, arra számítva, hogy ezzel leállítják a lapot.

Levelünkre válaszolva a genfi Központi Bizottság kijelenti, hogy az „Egalité" támadásai a bizottság akarata ellenére történtek, hogy a lapban hirdetett politikát sohasem helyeselte, hogy a bizottság most szigorúan ellenőrzi a szerkesztést stb.

Bakunyin erre Genfből visszavonult Tessinbe. Most már – ami Svájcot illeti – csak a „Progrès"-ban (Le Locle) van benne a keze.

Kevéssel ezután meghalt *Herzen*. Bakunyin, aki azóta, hogy az *európai munkásmozgalom vezetőjének* akarta feltolni magát, megtagadta régi barátját és védelmezőjét, Herzent, ennek halála után nyomban rázendített a dicsőítő énekre. Miért? Herzen, noha személy szerint gazdag volt, évi 25 000 frankot fogadott el propaganda céljaira a vele rokonszenvező oroszországi álszocialista pánszlávista párttól.[344] Dicshimnuszai révén Bakunyin *maga felé* irányította ezeket a pénzeket és ezzel „Herzen *örökségét*" – malgré sa haine de l'héritage* – pénzügyi és *erkölcsi* vonatkozásban sine beneficio inventarii[345] átvette.

Ugyanakkor letelepedett Genfben egy fiatal orosz refugee colony**, emigráns diákok, akiknek valóban becsületesek a szándékaik és akik azzal bizonyítják becsületességüket, hogy a *pánszlávizmus elleni harcot* fő pontként vették fel programjukba.

Lapot adnak ki Genfben „*La voix du peuple*" címmel.[346]

Körülbelül két héttel ezelőtt Londonhoz fordultak, megküldték szervezeti

* – az örökösödés iránti gyűlölete ellenére – *Szerk.*

** – menekült-kolónia – *Szerk.*

szabályzatukat és programjukat, és egy orosz szekció megalakításának jóváhagyását kérték. Kérésüket teljesítették.

Marxnak írott külön levélben felkérték őt, hogy ideiglenesen képviselje őket a Központi Tanácsban. Ez szintén elfogadtatott. Egyúttal jelezték – és emiatt mintha *mentegetődzni akarnának* Marxnál –, hogy rövidesen kénytelenek lesznek a nyilvánosság előtt leleplezni Bakunyint, mert ez az ember *két teljesen különböző módon beszél*, másképp Oroszországban és megint másképp Európában.

Ilymódon ez a fölöttébb veszedelmes intrikus hamarosan befejezi kisded játékait – legalábbis az *Internacionálé* területén.

Konfidentielle Mitteilung

A megírás ideje: 1870 március 28. előtt

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának határozata a „Bee-Hive" ügyében[347]

Tekintettel arra,

1) hogy a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa felszólította az európai és az Észak-Amerikai Egyesült Államokbeli nemzetközi* szekciókat, hogy fizessenek elő a „Bee-Hive"-ra mint a Főtanács hivatalos lapjára és a munkásosztály mozgalmának képviselőjére az angol sajtóban;

2) hogy a „Bee-Hive" nemcsak hogy kiirtotta a Főtanács hivatalos jelentéseiből a pártfogóinak nem-tetsző *határozatokat*, hanem az elsikkasztással rendszeresen meg is hamisította a Főtanács számos ülésének értelmét és tartalmát;

3) hogy a „Bee-Hive", kivált a tulajdonosának személyében nemrégen bekövetkezett változás óta[348], továbbra is az angol munkásosztály kizárólagos sajtóorgánumának adja ki magát, holott valójában a tőkések egy frakciójának lapja lett, amely a proletármozgalmat irányítani és azt a saját osztály- és pártcéljai érdekében kihasználni igyekszik;

a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa 1870 április 26-i ülésén egyhangúlag elhatározta, hogy minden kapcsolatot megszakít a „Bee-Hive"-val, és ezt a határozatát nyilvánosan közli az angliai, a kontinensi és az Egyesült Államokbeli szekciókkal.

A Nemzetközi Munkásszövetség
Főtanácsának megbízásából:

London, 1870 május 3.

Karl Marx,
a Főtanács Németország ügyeivel
megbízott titkára

A megjelenés helye: „Der Volksstaat",
1870 május 11. (38.) sz.

* *A jegyzőkönyvben*: különböző – *Szerk.*

[Karl Marx]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata [a francia szekciók tagjainak üldözéséről[349]]

A legutóbbi állítólagos összeesküvés alkalmával a francia kormány nemcsak letartóztatta párizsi és lyoni szekcióink több tagját, hanem sajtóorgánumaiban azzal gyanúsította a *Nemzetközi Munkásszövetséget*, hogy cinkosa ennek az állítólagos összeesküvésnek. Szervezeti szabályzatunk értelmében persze minden ágazatunknak Angliában, a kontinensen és az Egyesült Államokban sajátos küldetése, hogy necsak a munkásosztály szervezeti központjául szolgáljanak, hanem segítsék a különböző országokban mindazokat a politikai mozgalmakat, amelyek végső célunknak – *a munkásosztály gazdasági felszabadításának* megvalósítására törekszenek. Ugyanakkor ez a szervezeti szabályzat valamennyi szekciónkat arra kötelezi, hogy nyíltan cselekedjenek.

Ha szervezeti szabályzatunk ezen a ponton nem volna is világos, egy magát a munkásosztállyal azonosító szövetségnek már a természete kizárja a titkos társaságok minden formáját. Ha a munkásosztály (amely minden nemzet nagy tömegét alkotja, amely minden gazdagságát termeli, és amelynek nevében a bitorló hatalmak mindig uralkodnak) összeesküszik, akkor nyilvánosan esküszik össze, ahogyan a nap összeesküszik a sötétség ellen, teljes tudatában annak, hogy határain kívül nem létezik semmiféle törvényes hatalom.

Ha a francia kormány által bejelentett összeesküvés egyéb körülményei éppen annyira hamisak és alaptalanok, mint a Nemzetközi Munkásszövetség elleni gyanúsításai, akkor ez a legutóbbi összeesküvés méltóképpen sorakozik majd két torz emlékezetű elődje mellé.[350] A francia szekcióink ellen alkalmazott zajos és erőszakos rendszabályok kizárólag egyetlen célra irányulnak – *a népszavazás mesterséges befolyásolására.*

Declaration of the General Council of the International Working Men's Association

Elhangzott: 1870 május 3.

Eredeti nyelve: angol

who reiterated his assurance of support to, & sympathies with the Association. Cit. Jung announced the receipt of a letter from a young Belgian professor residing at present in Wales, who desired to become a member of the Association & act as one of its most devoted Champions.

A letter from Cit. Richard of Lyons announced the formation of a new section at Richard, & Cit. Varlin was travelling to establish new branches. The letter contained a cheque for 6 l. 7 s. 0. of which 10 fs were for the St. Etienne section the rest for Lyons.

Cit. Marx then called the attention of the ~~Council to~~ the circumstance that many members of the Association had been arrested in France & that the government papers had endeavoured to spread ~~it~~ abroad that the Association was implicated in a pretended plot against the emperor. To refute those insinuations he proposed the following:

On the occasion of the last pretended complot, the French government has not only arrested many members of our Paris and Lyons sections, but continues to insinuate in its organs that the International Working Men's Association is an accomplice of that pretended complot. According to the tenor of our Statutes it is certainly the special mission of all our branches in England, on the Continent, and in the United States, to act not only as centres for the organisation of the working class, but also to aid, in their different countries, all political movements tending to the accomplishment of our ultimate end, viz. the economical emancipation of the working class. At the same time, those statutes bind all the sections of our Association to act in open day light. If our statutes were not formal on that point, the very nature of an Association which identifies itself with the working classes, would exclude from it every form of secret society. If the working classes, who form the great bulk of all nations, who produce all their wealth, and in the name of whom even the usurping powers always pretend to rule, conspire, they conspire publicly, as the sun conspires against darkness, in the full consciousness that without their pale there exists no legitimate power.
If the other incidents of the complot denounced by the French government are as false and unfounded as its insinuations against the International Working Men's Association, this last complot will worthily range with its two predecessors of grotesque memory. The noisy and violent measures against our French sections are exclusively intended to serve one single purpose — the manipulation of the plebiscite.

Cit. Harris seconded the proposal and it was adopted unanimously.

A Főtanács jegyzőkönyvének egyik oldala, rajta a francia szekciók tagjainak üldözéséről szóló nyilatkozat Marx kézírásával

[Karl Marx]

[A Főtanács határozati javaslata a „Londoni Francia Föderális Szekció" ügyében[351]]

Tekintettel arra,

hogy a kontinens lapjai a közelmúltban leközöltek és a *Nemzetközi Munkásszövetségnek* tulajdonítottak felhívásokat, határozatokat és kiáltványokat, amelyek egy magát „Nemzetközi Munkásszövetség, Francia Föderális Szekció"-nak nevező londoni francia társaságtól származnak;

hogy a *Nemzetközi Munkásszövetséget* ez idő szerint kegyetlen üldözés sújtja az osztrák és a francia kormány részéről, amelyek a legcsekélyebb ürügyet is mohón megragadják ezen üldözések igazolására;

hogy ilyen körülmények között a Főtanácsra nagy felelősség hárulna, ha egy társaságnak, amely nem tartozik az *Internacionáléhoz*, megengedné, hogy nevét felhasználja és nevében cselekedjék;

a Főtanács ezennel kijelenti, hogy az úgynevezett *Londoni Francia Föderális Szekció* már két éve nem része az *Internacionálénak*, és nem áll semmiféle kapcsolatban e szövetség Főtanácsával*.

London, 1870 május 10.

A megjelenés helye: „The Penny Bee-Hive",
1870 május 14. (418.) sz.;
„L'Egalité", 1870 május 21. (21.) sz.;
„Der Volksstaat", 1870 május 21. (41.) sz.
Eredeti nyelve: angol

* *A határozat végleges szövegében* e szövetség Főtanácsával *helyett*: a Főtanáccsal Londonban, sem a Szövetség bármely szekciójával a kontinensen – *Szerk.*

[Karl Marx]

[A Főtanács határozata a kongresszusnak Mainzba való egybehívásáról[352]]

Tekintettel arra,

hogy a bázeli kongresszus Párizst jelölte meg a Nemzetközi Munkásszövetség idei kongresszusának színhelyéül;

hogy ha a jelenlegi franciaországi rezsim fennmarad, a kongresszus nem ülhet össze Párizsban;

hogy a kongresszusi előkészületek mindazonáltal szükségessé teszik az azonnali határozathozatalt;

hogy a szervezeti szabályzat 3. cikke értelmében a Főtanács, szükség esetén, köteles megváltoztatni az összeülésnek a kongresszus által kijelölt helyét;

hogy a Német Szociáldemokrata Munkáspárt Központi Bizottsága felhívta a Főtanácsot, hogy helyezze át az idei kongresszust Németországba;

a Főtanács május 17-i ülésén egyhangúlag elhatározta, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség idei kongresszusát, amely szeptember 5-én nyílik meg, Mainzba hívja össze.

Elhangzott: 1870 május 17.
Eredeti nyelve: angol

Karl Marx és Friedrich Engels

A Német Szociáldemokrata Munkáspárt Bizottságához[353]

86, Mornington Street,
Stockport Road, Manchester

London, 1870 június 14.

Kedves Barátaink!

Ma levelet kaptam Stumpftól (Mainz), melyben egyebek között ez áll:

„Liebknecht megbízott, írjam meg neked, hogy az éppen erre az időre eső Reichstag-választások miatt jobb lenne, ha a kongresszust október 5-én tartanók meg itt. A stuttgarti kongresszus[354] múlt hétfőn szintén elhatározta, hogy október 5. érdekében fog dolgozni. Geibet állítólag megbízták, hogy írjon neked erről."

Liebknechtnek és az Internacionálé többi tagjának legalább a Szövetség szervezeti szabályzatát ismerniök kellene, amely határozottan kimondja:

„3. §. A Főtanács szükség esetén megváltoztathatja *a kongresszus összeülésének helyét*, de *időpontját nem halaszthatja el.*"

Amikor a Főtanácsban támogattam sürgető felhívásotokat, hogy helyezzük át a kongresszust Németországba, természetesen feltételeztem, hogy minden körülményt tekintetbe vettetek. Az időpont elhalasztásáról a szervezeti szabályzat értelmében nem lehet szó.

Stumpf levelének egy másik passzusa szintén korántsem megnyugtató. Így hangzik:

„Éppen most jövök a polgármestertől. Egy fizetőképes polgárt kíván kezesnek, hogy *ha a schweitzeriánusok verekedést kezdenek*, a város visszkeresetet indíthasson az esetleges károkért, amelyek a kongresszus céljaira nekünk odaígért választófejedelmi márványteremben keletkeznének stb."

Ti javasoltátok Mainz, Darmstadt vagy Mannheim városokat, tehát ténylegesen vállaltátok a Főtanáccsal szemben a felelősséget azért, hogy a kongresszus e városok bármelyikében megtartható botrányos jelenetek nélkül, amelyek az Internacionálét és egészen speciálisan a német munkásosztályt az egész világ szemében nevetségessé tennék. Remélem, hogy ebben a vonatkozásban minden szükséges óvintézkedés megtörténik.

Mi a schweitzeriánusok és a ti embereitek számbeli aránya Mainzban és környékén?

Abban az esetben, ha a botrány nem kerülhető el, előre gondoskodni kell arról, hogy értelmi szerzőjére üssön vissza. A „Volksstaat"-ban, a „Zukunft"-ban és más hozzáférhető német lapokban le kellene leplezni *a porosz rendőrségnek* azt a *tervét*, hogy a mainzi nemzetközi kongresszust, amelynek összeülését közvetlenül megakadályozni nem tudja, eszköze, a Schweitzer-féle szervezet útján lehetetlenné tegye vagy megakadályozza üléseinek nyugodt megtartásában. Mihelyt ez Németországban megtörtént, a Főtanács gondoskodna arról, hogy hasonló újsághírek jelenjenek meg Londonban, Párizsban stb. Egy konfliktust Bismarck úrral még elviselhet az Internacionálé, de állítólagosan *spontán* „német-nemzeti munkásverekedéseket" „elvi harcok" címkéje mögött — ezt nem.

Stumpf, veletek együtt, bizonyára gondoskodik majd arról, hogy a küldöttek olcsó lakást találjanak.

Salut et fraternité*

Karl Marx

Felhasználom az alkalmat, hogy én is legszívélyesebb üdvözletemet küldjem a Bizottságnak. Amióta a forsti schweitzeriánus urak *előre* bejelentették a polgármesternek abbeli szándékukat, hogy verekedést kezdenek, a polgármester pedig hagyta, hogy a dolgok menjenek a maguk útján, ezeknek az uraknak a kapcsolata a rendőrséggel *megállapított* tény. Stumpf talán a mainzi polgármester útján megkérdezhetné a schweitzeriánus urakat, megbízásuk van-e arra, hogy „üssenek". Egyébként ideje volna már, hogy ezeket az embereket a sajtóban mindenütt leleplezzék mint puszta rendőrügynököket, és hogy ott, ahol ismét „ütni" próbálnak, kellően visszaüssék őket. A kongresszuson ez természetesen nem megy, addig azonban még annyi verést kaphatnak, hogy megelégelik. Hogy Bismarck úr hogyan ábrá-

* – Üdvözlet és testvériség – *Szerk.*

zolja ezeket a dolgokat az angol sajtóban, azt mutatja a mellékelt újságkivágás, mely körbejárja az összes lapokat. A „North German Correspondence" Bismarck egyik, a Welfenfonds pénzével alapított sajtóorgánuma.[355]

Szívélyes üdvözlettel

F. Engels

An den Ausschuss
der Sozialdemokratischen deutschen Arbeiterpartei

A megjelenés helye: „Der Volksstaat",
1872 június 26. (51.) sz.

Eredeti nyelve: német

[Karl Marx]

[A Főtanács határozata a Francia-Svájci Föderális Bizottságról[356]]

A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Bizottságnak

Tekintettel arra,

hogy bár a La Chaux-de-Fonds-i kongresszuson az új Francia-Svájci Föderális Bizottságot a küldöttek többsége megválasztotta, ez a többség csak névleges volt;

hogy a genfi Francia-Svájci Föderális Bizottság mindenkor teljesítette kötelességét a Főtanács és a Nemzetközi Munkásszövetség iránt és mindig betartotta a Szövetség szervezeti szabályzatát, úgyhogy a Főtanácsnak nincsen joga ahhoz, hogy címét megvonja tőle;

a Főtanács 1870 június 28-i ülésén egyhangúlag úgy határozott, hogy a Genfben székelő Francia-Svájci Föderális Bizottság megtartja címét és hogy a La Chaux-de-Fonds-ban székelő Föderális Bizottság tetszése szerinti más helyi címet vesz fel.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa nevében és megbízásából

H. Jung,

Svájc ügyeivel megbízott titkár

London, 1870 június 29.

Décisions du Conseil Général –
Le Conseil Général au Comité fédéral Romand

A megjelenés helye: „Le Mirabeau",
1870 július 24. (53.) sz.

Eredeti nyelve: francia

[Karl Marx]

A genfi építőipari szakmák munkásainak kizárása[357]

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa
Európa és az Egyesült Államok munkásainak és munkásnőinek

Munkástársak!

Genf építési vállalkozói érett megfontolás után arra a következtetésre jutottak, hogy „*a munka teljes szabadsága*" a legjobb feltétel a dolgozó szegények boldogságának előmozdítására. Hogy munkásaiknak ezt az áldást biztosítsák, június 11-én elhatározták, hogy átvisznek a gyakorlatba egy angolok kiagyalta fogást, nevezetesen több mint 3000 eddig alkalmazásukban álló munkás *kizárását.*

Mivel a szakszervezeti mozgalom friss hajtás Svájcban, ugyanezek a genfi építési vállalkozók felháborodottan szokták megbélyegezni mint angol behozatali cikket. Két évvel ezelőtt azzal kötöttek bele munkásaikba, hogy nincs bennük hazafiasság, amiért megkíséreltek svájci talajba átültetni egy olyan egzotikus növényt, mint a munkanap korlátozása és a rögzített órabérráta. Semmi kétségük nem volt afelől, hogy néhány buzgó bajkeverőnek kell lennie a színfalak mögött, mert az ő hazai munkásaik, ha rájuk bízzák, természetesen semmit sem szeretnének inkább, mint napi 12–14 órát robotolni, bármilyen fizetésért, amelyet a munkáltatónak kedve szotytyan engedélyezni. A félrevezetett emberek, jelentették ki nyilvánosan, londoni és párizsi parancsra cselekedtek, körülbelül ahogy a svájci diplomaták megszokták, hogy szentpétervári, berlini és párizsi utasításoknak engedelmeskednek. De a munkásokat sem hízelgéssel, sem kötekedéssel vagy megfélemlítéssel nem lehetett meggyőzni arról, hogy a napi robot óráinak 10-re való korlátozása és az órabérráta rögzítése csorbítja egy szabad állampolgár méltóságát, és nem lehetett őket semmilyen provokációval erőszakos tettekre csábítani, amelyek a munkáltatóknak elfogadható ürügyül szolgálnának arra, hogy a szakszervezetekkel szemben nyilvános elnyomó rendszabályokat erőszakoljanak ki.

Végül 1868 májusában Camperio úr, akkori igazságügyi és rendőrminiszter megegyezést hozott létre, amely szerint a napi munkaórák száma télen 9 és nyáron 11 legyen, és az órabérek 45-től 50 centime-ig váltakozzanak. Ezt a megegyezést a miniszter jelenlétében mind a munkáltatók, mind a munkások aláírták. 1869 tavaszán néhány munkáltató megtagadta, hogy több bért fizessen a 11 órás munkanapért, mint amennyit télen a 9 óráért fizetett. Az ügyben ismét kiegyezés született, úgyhogy 45 centime egységes órabért állapítottak meg az építőipari szakmunkások számára. Noha nyilvánvalóan benne foglaltattak ebben az egyezményben, a stukkózóknak és a festőknek a régi feltételekkel kellett tovább robotolniok, mert nem voltak eléggé megszervezve ahhoz, hogy kierőszakolják az újakat. Az idén május 15-én követelték, hogy helyezzék őket egy szintre a többi szakmákkal, és amikor a munkáltatók ezt megtagadták, a következő héten sztrájkba léptek. Június 4-én az építőipari vállalkozók elhatározták, hogy ha a stukkozók és a festők 9-én nem veszik fel újra a munkát, 11-én valamennyi építőipari munkást kizárják. Ezt a fenyegetést beváltották. Nem érve be a munkások kizárásával, a munkáltatók nyilvános falragaszon felszólították a szövetségi kormányt, hogy erőszakkal oszlassa fel a szakszervezetet* és űzze ki az idegeneket Svájcból.[358] A *munka szabadságának* helyreállítására irányuló jóindulatú és igazán liberális kísérletüket azonban meghiúsította a svájci nem-építőipari munkások hatalmas gyűlése és tiltakozása.

A többi genfi szakszervezet bizottságot alakított a kizárt munkások ügyeinek intézésére. Néhány háztulajdonos, aki új házakra szerződést kötött az építési vállalkozókkal, a szerződéseket megszegettnek tekintette, és felhívta az ott alkalmazott munkásokat, hogy folytassák a munkát, mintha mi sem történt volna. Ezt az indítványt azonnal elfogadták. Sok nőtlen munkás, amilyen gyorsan csak tudja, elhagyja Genfet. Még mindig marad itt vagy 2000 család megfosztva szokásos létfenntartási eszközeitől. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa ezért felszólítja az egész civilizált világ minden becsületes munkását és munkásnőjét, hogy segítsék mind erkölcsi, mind anyagi eszközökkel a genfi építőipari szakmákat a tőkés zsarnokság ellen vívott igazságos harcukban.

A Tanács megbízásából

B. Lucraft, elnök
John Weston, pénztárnok
George Eccarius, főtitkár

256, High Holborn,
London, W. C., 1870 július 5.

Eredeti nyelve: angol

* *A német és a francia szövegben*: Nemzetközi Szövetséget – *Szerk.*

[Karl Marx]

Bizalmas közlés valamennyi szekciónak[359]

1. A Főtanács kéri valamennyi szekciót, adjanak küldötteiknek formális utasításokat, célszerű-e megváltoztatni a Főtanács székhelyét az 1870–71-es évre.

2. Arra az esetre, ha a megváltoztatás mellett határoznak, a Főtanács Brüsszelt ajánlja a Főtanács székhelyéül az említett évre.

Communication confidentielle aux différentes sections

A megírás ideje: 1870 július 14.

Eredeti nyelve: francia

[Karl Marx]

[Az Internacionálé mainzi kongresszusának programja][360]

I. Az államadósság eltörlésének szükségességéről. Vita a kártalanításra való jogról.

II. A munkásosztály politikai akciójának és társadalmi mozgalmának összefüggéséről.

III. Gyakorlati eszközök a földtulajdonnak társadalmi tulajdonná való átváltoztatására (*lásd a megjegyzést*).

IV. A jegybankok átváltoztatása nemzeti bankokká.

V. A szövetkezeti termelés feltételei nemzeti szinten.

VI. *Az általános munkastatisztika* elkészítésének szükségességéről a munkásosztály számára, az 1866-os genfi kongresszus határozatainak értelmében.

VII. A háború kiküszöbölését szolgáló eszközök kérdésének újrafelvetése a kongresszuson.

Megjegyzés a III. ponthoz: A *belga Főtanács* a következő kérdést javasolta: „Gyakorlati eszközök *földmunkásszekciók* alakítására az *Internacionálé* keretén belül és a szolidaritás megteremtésére a mezőgazdasági proletárok és az egyéb iparágak proletárjai között." A *Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa* úgy véli, hogy ez a kérdés a III. pont alá tartozik.

A megírás ideje: 1870 július 14.
A megjelenés helye: „The Fifth Annual Congress etc.";
„La Liberté", 1870 július 31. (162.) sz.;
„Der Volksstaat", 1870 augusztus 13. (65.) sz.
Eredeti nyelve: francia

Friedrich Engels

[Írország története[361]

A megírás ideje: 1870 május – július közepe
Eredeti nyelve: német

Természeti feltételek

Európa északnyugati sarkában van az az ország, amelynek történetével foglalkozni fogunk, egy 1530 német vagy 32 500 angol négyzetmérföld területű sziget. De Írország és Európa többi része közé helyezkedett el az a háromszor akkora sziget, amelyet a rövidség kedvéért általában Angliának nevezünk; észak, kelet és délkelet felől teljesen körülveszi Írországot és csak Spanyolország, Nyugat-Franciaország és Amerika irányában hagy számára szabad kilátást.

A két sziget közötti csatorna, amely a legkeskenyebb részeken délen 50–70, északon egyhelyütt 13, egy másik helyen pedig 22 angol mérföld széles, északon már az V. század előtt lehetővé tette az ír scotusoknak a bevándorlást a szomszédos szigetre, és a skót birodalom megalapítását. Délen a csatorna túlságosan széles volt az írek és britek csónakjai számára, és még a rómaiak lapos fenekű parti járműveinek is komoly akadályt jelentett. Amikor azonban frízek, angolok és szászok és utánuk skandinávok tőkehajóikon a nyílt tengerre, a szárazföld látókörén kívül merészkedhettek, ez a csatorna nem volt többé akadály; Írország áldozatául esett a skandinávok rablóhadjáratainak és szabad prédaként hevert az angolok előtt. Mihelyt a normannok Angliában erős, egységes kormányzatot létesítettek, érvényre jutott a nagyobb szomszéd sziget befolyása – abban az időben ezt hódító háborúnak hívták.

Minthogy azután a háború folyamán egy olyan időszak következett, amikor Anglia kivívta a tengeri uralmat, ez kizárta eredményes idegen beavatkozás lehetőségét.

Minthogy végül az egész nagyobbik szigetet egy államban egyesítették, ennek arra kellett törekednie, hogy Írországot is teljesen asszimilálja.

Ha ez az asszimiláció sikerült volna, akkor az egésznek a lefolyása a történelemre tartozna. A történelem ítélete alá esne, de visszacsinálni már nem lehetne. Ha azonban az asszimiláció hétszázéves harc után *nem* sikerült, sőt ellenkezőleg, ha a betolakodóknak minden új hullámát, amelyek Írországot egymás után elárasztották, *Írország* asszimilálta; ha az írek még ma is éppoly kevéssé váltak angolokká, úgynevezett „nyugati britekké", mint a

lengyelek csupán százéves elnyomás után nyugati oroszokká; ha a harcot még mindig nem fejezték be és nincs kilátás arra, hogy befejezhető másként, mint az elnyomott faj kiirtásával – akkor a világ minden földrajzi ürügye sem lesz elegendő arra, hogy bebizonyítsa Anglia elhivatottságát Írország meghódítására.

Ahhoz, hogy a mai Írország talajának természetét megértsük, messzire vissza kell nyúlnunk, nevezetesen addig a korszakig, amikor kialakult az úgynevezett kőszénformáció.*

Írország közepe, a Dublin Galway vonaltól északra és délre, kiterjedt síkság, amely átlagban 100–300 lábnyira van a tenger szintje fölött. Ezt a síkságot, úgyszólván egész Írország fő sík felületét, az a nagytömegű mészkőréteg képezi, amely a kőszénformáció középső telepét alkotja (szénmész, carboniferous limestone) és amelyen a széntartalmú rétegek (a voltaképpeni szénkőzet, coal measures) Angliában és másutt közvetlenül elhelyezkednek.

Ezt a síkságot mind délen, mind északon hegykoszorú övezi, mely jobbára a tengerparthoz csatlakozik és csaknem kizárólag régebbi kőzetformációkból áll, amelyek áttörték a mészkövet: gránitból, csillámpalából, kambriumi, kambro-sziluri, felső-sziluri, devon-korszakbeli és a kőszénformáció legalsó rétegéhez tartozó agyagpalából és homokkőből, amelyek bővelkednek rézben és ólomban; ezenkívül tartalmaznak némi aranyat, ezüstöt, ónt, horganyt, vasat, kobaltot, antimonitot és mangánt.

Maga a mészkő csak kevés helyen emelkedik hegyekké: a síkság közepén, Queen's Countyban 600 láb magasságig, és nyugaton, a galwayi öböl déli partján, valamivel több mint 1000 láb magasságig (Burren Hills).

A mészkősíkság déli felén több helyütt találhatók a tenger szintje fölé 700–1000 láb magasságig emelkedő, tetemes kiterjedésű egyedül álló hegységek, amelyeket a széntartalmú rétegek alkotnak. A mészkősíkság völgyteknőiben fekszenek, amelyekből meglehetősen meredek peremű fennsíkként emelkednek ki.

„Ezen egymástól nagy távolságra levő kőszénvonulatok lejtői annyira hasonlítanak egymáshoz, és a rétegek, amelyekből állanak, oly tökéletesen

* Ott, ahol nincsen utalás másra, az itt idézett geológiai adatok a következő könyvből valók: J. Beete Jukes, „The Student's Manual of Geology", új kiadás, Edinburgh 1862. Jukes Írország geológiai felmérésének helyi vezetője volt, s ezért e területen, amelyet különös részletességgel is tárgyal, elsőszámú tekintély. – *Engels jegyzete.*

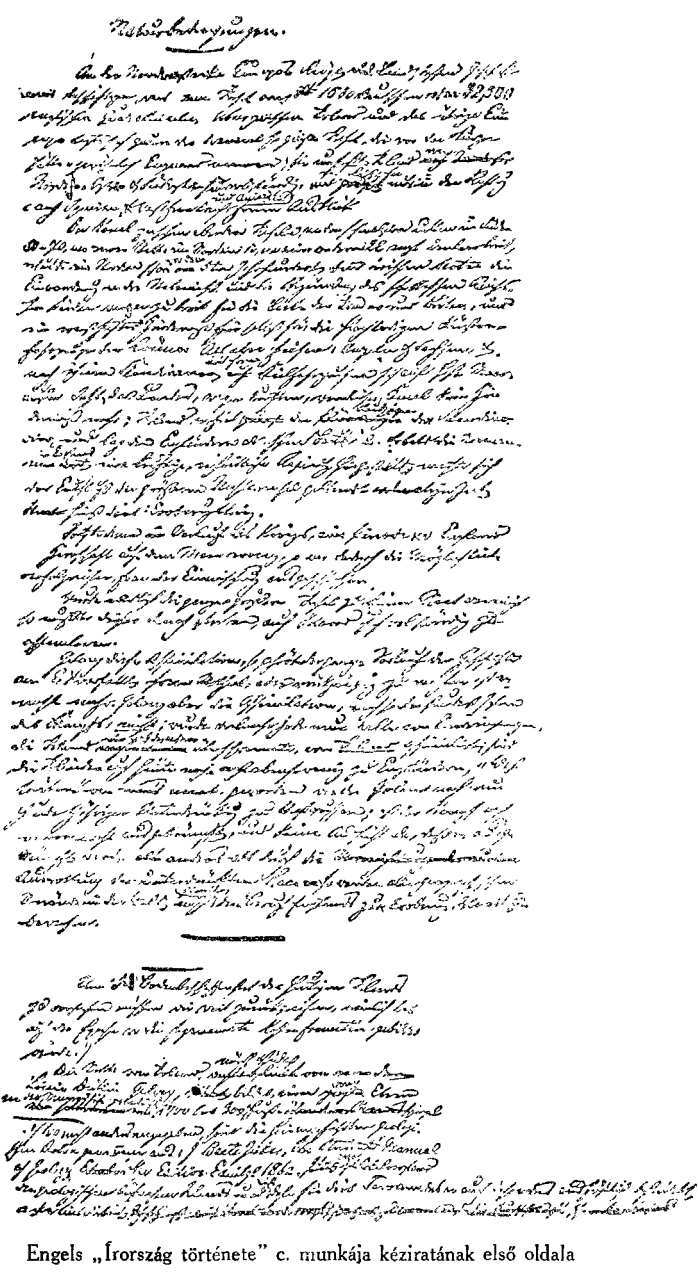

Engels „Írország története" c. munkája kéziratának első oldala

azonosak, hogy semmiképpen nem lehet mást feltételezni, mint azt, hogy régebben összefüggő telepekben terültek el az egész közbülső vidéken, habár most 60–80 mérföldnyire vannak egymástól. Ezt a nézetet még külön alátámasztja az, hogy a még fennmaradt szénmezők között itt-ott kis, elszigetelt dombok találhatók, amelyeknek a csúcsa szintén szénkőzetből áll, és hogy mindenütt, ahol a mészkősíkság a jelenlegi felszín szintje alá süllyed, a mélyedést a szénkőzet legalsó rétegei töltik ki." (Jukes, 286. old.)

További körülmények, amelyekkel foglalkozni számunkra itt túlságosan részletekbe menő volna és amelyeket Jukesnál a 286–289. oldalon el lehet olvasni, bizonyossá teszik, hogy, mint Jukes mondja, az egész központi ír síkság lepusztulás útján jött létre; úgy, hogy miután a szénkőzet és a felső mészkőtelepek – amelyeknek az átlagos vastagsága legalább 2000–3000, talán 5000–6000 láb volt – elmosás útján eltűntek, most főképpen a mész alsó rétegei kerülnek felszínre. Még a tiszta mészkőből álló és 1000 láb magasságú Burren Hills (Clare grófság) legmagasabb gerincén is talált Jukes (513. old.) egy kis kőszénréteget.

Írország déli részén még mindig marad tehát néhány, nem is jelentéktelen sáv, amely a szénkőzethez tartozik; ezek között azonban csak egynémely kisebb helyen található szén olyan vastagságban, amely kifizetődővé tenné a bányászatot. Ráadásul maga ez a szén antracitos, vagyis kevés hidrogént tartalmaz, és nem minden ipari célra használható fel vegyítés nélkül.

Írország északi részén szintén előfordul néhány nem nagy kiterjedésű szénmező, amelyeknek a szene bitumenes, azaz hidrogénben bővelkedő közönséges kőszén, s amelyeknek telephelyzete nem teljesen egyezik meg a délebbre levő szénvidékek telephelyzetével. Hogy azonban itt is végbement a szénkőzetnek ugyanaz az elmosása, az abból világlik ki, hogy az egyik ilyen szénmezőtől délkeletre, Belturbet és Mohill irányában fekvő mészkővölgy felszínén nagy széndarabok találhatók, ugyanahhoz a rétegeződéshez tartozó homokkő és kékagyag társaságában. Kútfúráskor gyakran ütköztek e vidék hordalékos talajában nagy széntömbökbe; néhány esetben oly jelentékenyek voltak a széntömegek, hogy úgy vélték, a mélyebb kiásás szénlelőhelyre vezetne. (Kane, „Industrial Resources of Ireland", 2. kiadás, Dublin 1845, 265. old.)

Amint látjuk, Írország balszerencséje ősrégi; közvetlenül a szénkőzet lerakódása után kezdődik. Egy országot, melynek széntelepeit az elmosás megszüntette, s amely egy nagyobb, szénben gazdag ország tőszomszédságában van, mintegy már a természet döntése ítélte arra, hogy ezzel a

jövőbeni ipari országgal szemben hosszú időn át a parasztország szerepét töltse be. Az évmilliókkal ezelőtt hozott ítéletet csak ebben a században hajtották végre. A későbbiekben egyébként látni fogjuk, hogy az angolok segítettek a természetnek, és az ír ipar majd minden csíráját azonnal erőszakkal eltiporták.

Fiatalabb, másod- és harmadkori lerakódások szinte csak északkeleten találhatók; bennünket itt főleg a Belfast környéki keuper-rétegek érdekelnek, amelyek 200 láb vastagságig többé-kevésbé tiszta kősót tartalmaznak (Jukes, 554. old.), valamint a kréta, mely az egész Antrim grófságot elborítja; magát a krétát pedig bazaltréteg fedi be. Írország geológiai fejlődéstörténete nagyjában-egészében a kőszénformáció végétől a jégkorszakig megszakadt.

Tudjuk, hogy a harmadkor befejeztével olyan korszak kezdődött, amikor Európa középső szélességeinek lapályai a tenger szintje alá süllyedtek és Európában olyan hideg uralkodott, hogy a még kiemelkedő hegyszigetek völgyeit egészen le a tengerszintig gleccserek töltötték ki. A gleccserekről leszakadt jéghegyek a hegyekről levált nagy és kis kőtömböket vittek ki a tengerre, amíg a jég elolvadt, és a tömbök meg a többi föld, amit a jég magával vitt, a fenékre süllyedt — olyan folyamat ez, mely a sarkvidéki partokon ma is naponta végbemegy.

A jégkorszakban Írország is a tenger szintje alá süllyedt, kivéve a hegycsúcsokat. A süllyedés maximuma valószínűleg nem mindenütt volt egyforma, de átlagban a mostani szint alatt 1000 lábnyira tehetjük; a Dublintól délre levő gránithegyek minden bizonnyal több mint 1200 lábnyit süllyedtek.

Ha a süllyedés csak 500 lábnyi, Írországból csak a hegyek maradnak fenn, amelyek aztán szigetekként két félkör alakú csoportban helyezkednek el egy széles, Dublintól Galway felé futó tengerszoros körül. A még mélyebb süllyedés csak csökkenti a szigetek területét és számát, míg 2000 lábnyi süllyedés esetén már csak a legmagasabb hegytetők emelkednének ki a vízből.*

Miközben lassan végbement a süllyedés, bizonyos, hogy a mészkősíkság és a hegyoldalak megtisztultak már egynémely rajtuk fekvő régebbi kőzettől; azután következett a jégkorszakra jellemző „hordalék" lerakódása a vízzel borított egész területen. A hegyszigetek mállási termékeit,

* Írország 32 509 angol négyzetmérföldnyi területéből a tengerszint és 250 láb tengerszinti magasság között van 13 243; 251–500 láb magasságban 11 797; 501–1000 láb magasságban 5798; 1001–2000 láb magasságban 1589; 2001 láb és afölötti magasságban 82 négyzetmérföld. — *Engels jegyzete.*

valamint a finomra morzsolt kőzetdarabkákat, amelyek a völgyeknek a bennük lassan, de súlyosan továbbcsúszó gleccserek által történt kikotrása során leváltak – föld, homok, kavics, kövek, simára csiszolt tömbök magában a jégben, éles szélűek a jég felszínén –, mindezt a parton leszakadó jéghegyek magukkal vitték a tengerbe, ahol fokozatosan a fenékre süllyedt. Az ezáltal kialakult réteg, a körülményektől függően, áll agyagból (mely agyagpalából ered), homokból (mely kvarcból és gránitból ered), mészkavicsból (melyet a mészkőzet szolgáltatott), márgából (ahol az agyaghoz finomra őrölt mész keveredik), vagy mindezen alkotórészek keverékeiből; de minden esetben tömegével tartalmaz nagyobb vagy kisebb, hol lekerekített, hol éles szélű köveket, egészen azokig a hatalmas vándorkövekig, amelyek Írországban még gyakrabban fordulnak elő, mint az Észak-Német Síkságon vagy az Alpok és a Jura között.

Amikor ezután a szárazföld ismét kiemelkedett a tengerből, ez az újonnan alakult felszín, legalábbis durván, elnyerte mai alakját. Emellett Írországban, úgy látszik, csak csekély elmosás ment végbe; a hordalék, csekély kivétellel, vastagabb vagy vékonyabb rétegben az egész síkságot befedi, a hegységekben végigvonul minden völgyön, és gyakran még magasan a hegyoldalakon is megtalálható. A benne előforduló kövek legtöbbször mészből állnak, amiért az egész réteget itt mészkőkavicsnak (limestone gravel) szokták nevezni. Szerte az egész alföldön tömegével vannak elszórva nagy mészkőtömbök is, majd minden mezőn akad egy vagy több; a hegyek közelében a mészkő mellett természetesen az ezekből eredő helyi kőzetek is megtalálhatók, főként nagymennyiségű gránit. A gránit a galwayi öböl északi oldalától a síkságon, délkeleti irányban, a Galton-hegyekig gyakran, Mallow-ig (Cork grófság) szórványosan fordul elő.

Az ország északi részét ugyanazon tengerszinti magasságig éppúgy hordalék fedi, mint a központi síkságot; a déli részen a rajta áthúzódó különböző, többé-kevésbé párhuzamos hegyvonulatok között jobbára sziluri formációjú helyi kőzetekből eredő hasonló üledék található, mely főként a Flesk és a Laune völgyében, Killarneynál lép fel tömegesen.

A gleccsernyomok az írországi hegylejtőkön és völgyfenekeken főként délnyugaton igen gyakoriak és félreismerhetetlenek. Úgy emlékszem, csak Oberhasliban és néhol Svédországban láttam élesebben kidomborodó jégnyomokat, mint a Killarneynál (a Black Valleyben és a Gap of Dunloeban) levők.

A talaj emelkedése a jégkorszak alatt vagy utána a jelek szerint annyira nagy volt, hogy Britanniát egy ideig nemcsak a kontinenssel, hanem Írországgal is szárazföld kötötte össze. Legalábbis csak ezzel magyará-

ható, a jelek szerint, ezen országok faunájának egyformasága. A kihalt nagy emlősök közül Írországban és a kontinensen egyaránt előfordult: a mammut, az ír óriásszarvas, a barlangi medve, egy rénszarvasfajta stb. Csakugyan, a felszínnek kevesebb mint 240 lábbal a jelenlegi szint fölé való emelkedése elegendő lenne ahhoz, hogy Írországot és Skóciát, és kevesebb mint 360 lábbal való emelkedése ahhoz, hogy Írországot és Walest széles földhátak kössék össze.* Hogy Írország felszíne a jégkorszak óta egyszer már magasabb volt, mint most, azt bizonyítják az egész partvidéken előforduló, függőleges fatönkökkel és gyökerekkel teli tenger alatti tőzeglápok, amelyek minden vonatkozásban olyanok, mint a szomszédos belvidéki tőzeglápok legalsó rétegei.

Írország talaját, amennyire a földművelés szempontjából számításba jön, ezek szerint csaknem kizárólag a jégkorszakbeli „hordalék" alkotja; ez itt, hála pala- és mészkőeredetének, nem az a terméketlen homok, amellyel a skót, skandináv és finnországi gránitok Észak-Németországnak olyan nagy részét elborították, hanem igen termékeny, könnyű agyagtalaj. Azoknak a kőzeteknek a sokfélesége, melyek lehulló részeiket e talajnak adták és adják át, ellátta ezt a vegetációhoz szükséges ásványi alkotórészek megfelelő sokféleségével; és ha a kőzetek egyike, a mész, magából a televényföldből sokszor hiányzik is, mégis mindenfelé tömegesen találhatók — az alapot képező mészkősziklától eltekintve — kisebb és nagyobb mészkőtömbök, úgyhogy könnyűszerrel hozzápótolható.

Amikor *Arthur Young*, az ismert angol agronómus, a múlt század hetvenes éveiben beutazta Írországot, nem tudta, min csodálkozzék inkább: a talaj természetes termékenységén, vagy azon a barbár módon, ahogy a parasztok kezelték. Ott, ahol egyáltalában jó a föld, „könnyű, száraz, puha, homokos agyagtalaj" van túlsúlyban. Tipperary „aranyvölgyében" és másutt is megtalálta „ugyanazt a homokos, vöröses agyagot, amelyet már leírtam mint a földművelésre páratlanul alkalmas talajt". Innen Clonmel irányába „egész úton ugyanazon a dús homokos vörös agyagsávon halad az ember, amelyet oly gyakran említettem; különböző földeken megvizsgáltam, és úgy találtam, hogy rendkívül termékeny, és a legkiválóbb répaföld, amelyet valaha láttam".

Továbbá: „A bőven termő föld a hegyek lábánál levő Charleville-től Tipperaryig" (a városig) „húzódik Kilfenannon át; ez 25 mérföld hosszú

* Lásd Stieler, „Handatlas", 1868, 15a. térkép. Ez a térkép, valamint a 15d. külön írországi térkép igen szemléltetően ábrázolja a terepalakulást. — *Engels jegyzete.*

és – Ardpatricktól Limerick előtt 4 mérföldnyi távolságig – 16 mérföld széles vonal." – „A legtermékenyebb talaj a »Corcasses«-ban van, a Maigue-folyó mellett, Adare-nál, egy 5 mérföld hosszú és 2 mérföld széles sávon, le egészen a Shannonig ... Mikor ezt a földet felszántják, először zabot vetnek és acre-enként 20 barrelt" (barrelenként 14 stone = 196 font), „azaz 40 közönséges hordót takarítanak be, s ez nem számít különösen bő termésnek; 10–12 évig megszakítás nélkül folytatják zabbal, míg a termések soványabbakká nem válnak; azután egyszer babot vetnek, és ezáltal a talaj annyira felfrissül, hogy ismét tíz egymást követő zabtermés préselhető ki belőle; a bab nagyon jól terem. Hát hallottak valaha ilyen barbárokról?"

Továbbá Castle Olivernél, Limerick grófságban: „Errefelé a legjobb talaj a hegység lábánál van; dús, lágy, porhanyós, homokos agyag, másfél-három láb vastag, vörösesbarna színű. Száraz talaj, és kiválóan alkalmas lenne répának, sárgarépának, káposztának, egyszóval bárminek. Mindent egybevetve a legtermékenyebb talajnak tartom, amelyet valaha láttam; minden elképzelhető célra használható. A legnagyobb ökröt is meg lehet hizlalni rajta, de ez a talaj éppoly jó a juhoknak, a földművelésre, répának, búzának, babnak, bárminek. Az ember nem hinné, amíg maga meg nem vizsgálta a talajt, hogy egy ilyen nyomorúságos külsejű föld ilyen gazdag és termékeny lehet."

A Blackwater-folyó partján, Mallow-nál „lapályos, negyed mérföldig terjedő szélességű sávok vannak, ahol mindenütt kiválóan szép a fű. Ez a legpompásabb homokos talaj, melyet valaha láttam, vörösesbarna, és ha felszántanák, a világ legbőségesebb terméseit adná. Öt láb vastag, és bár jó tégla égethető belőle, mégis tiszta homok. E folyó partjai a forrástól a tengerig tájuk szépségénél és termékenységüknél fogva egyaránt figyelemreméltóak." – „A porhanyós, homokos, száraz, de termékeny agyag igen gyakori, és az ország legjobb talaját adja mind földművelésre, mind juhtenyésztésre. Tipperary és Roscommon különösen bővelkedik benne. Mind közül a legtermékenyebbek a marhalegelők Limerickben és a Shannon partján, Clare-ben, az úgynevezett Corcasses ... Az a homok, amely oly gyakori Angliában és még gyakoribb egész Spanyolországban, Franciaországban, Németországban és Lengyelországban – Gibraltártól Pétervárig –, Írországban sehol sem található, kivéve keskeny tengerparti dűne-sávokat. Krétatartalmú talajt se láttam, és nem is hallottam róla sehol sem."*

* Arthur Young, „A Tour in Ireland", 3 köt., London 177... A fenti passzusok a II. kötet 28., 135., 143., 154. és 165. oldalán és a II. rész 4. oldalán találhatók. – *Engels jegyzete.*

Young a következő mondatokban foglalja össze véleményét Írország talajáról: „Ha meg kellene adnom egy kiváló minőségű talaj ismérveit, ezt mondanám: *az a* talaj, melyen éppúgy lehet ökröt hizlalni, mint jó répatermést elérni. Mellesleg szólva, Angliában emlékezetem szerint kevés ilyen föld van vagy egyáltalán nincsen, Írországban ezzel szemben nem szokatlan." (II, 271. old.) – „A természetes termékenység, acre-t acre-rel szembeállítva, határozottan Írország javára szól." (II, 2. rész, 3. old.) – „Amennyire ítéletet tudok alkotni a két királyság talajáról, Írországé messze elsőbbséget érdemel." (II, 2. rész, 12. old.)

1808 és 1810 között Edward *Wakefield*, egy az agronómiában szintén jártas angol, beutazta Írországot, és megfigyeléseinek eredményeit igen értékes műben fektette le.* Észrevételei rendezettebbek, áttekinthetőbbek és teljesebbek, mint a Young útleírásában találhatók; nagyjában azonban egyezik a kettő.

Wakefield úgy találja, hogy Írország talajának természetében egészében véve kevés az eltérés. Homok csak a tengerparton fordul elő (az ország belsejében olyan ritka, hogy a tőzeg- és agyagtalaj megjavítására nagymennyiségű parti homokot szállítanak a belvidékre), a krétatartalmú talaj ismeretlen (az antrimi krétát, mint már említettük, bazaltréteg fedi, melynek mállási termékei szerfelett termékeny televényföldet eredményeznek – Angliában a kréta a legrosszabb talajt adja), „és sűrű iszapos agyagtalajt, amilyen Oxfordshireben, Essex egynémely részein és egész Felső-Suffolkban található, Írországban sohasem tudtam felfedezni". Az írek minden iszapos agyagtalajt agyagnak (clay) neveznek; lehetséges, hogy Írországban is akad igazi iszapos agyagtalaj, de semmiképpen sem a felszínen, mint Anglia egyes részein. Mészkő és mészhordalék csaknem mindenütt található; „a mészkő hasznos dolog és a gazdagság forrásává változtatható, melyet mindig előnyösen lehet felhasználni". A hegyek és a tőzeges lápok persze jelentős mértékben csökkentik a termékeny felszínt. Északon, mondja Wakefield, kevés a termékeny föld; ám itt is akadnak minden grófságban szerfelett bőven termő völgyek, és még Donegal legészakibb részén, a legvadabb hegyek alján is váratlanul igen bőven termő sávot talált. Az északi nagy lentermesztés már önmagában a termékenység elégséges jele, minthogy ez a növény sovány talajon sohasem virul.

„Írország talajának nagyrészén dús fű terem, mely csaknem közvetlenül a mészkősziklán sarjad. Láttam tizennégy hundredweightos ökröket,

* Edward Wakefield, „An Account of Ireland, Statistical and Political", London 1812, 2 köt. 4°. – *Engels jegyzete.*

amelyek gyorsan híztak a csak néhány hüvelyknyi mélységű talajon, ahol a lópata a legnedvesebb időben sem hagyott nyomot. Ez az írországi dús talaj *egyik* fajtája, ilyen található egész Roscommonban, Galway, Clare egyes részein stb. Más vidékek viszont a leggazdagabb agyagtalajjal rendelkeznek, melyet valaha eke alatt láttam; különösen áll ez egész Meathre. Ott, ahol ilyen talaj előfordul, annyira nyilvánvaló a termékenysége, hogy az embernek az az érzése, a természet kárpótolni akarta a lakosságot otromba talajművelési rendszeréért. – A Shannon és a Fergus partjain megint másfajta a talaj, de éppoly termékeny, holott a felszíne csaknem mocsárnak látszik. Ezeket a vidékeket hívják »Caucasses«-nak" (Wakefield így írja a szót, ellentétben Younggal); „az altalaj finom, kék színű, a tengerből lerakódott agyag, melynek tulajdonságai a jelek szerint megegyeznek a televényföldével; mert ez a talaj a legmélyebb szántással sem tehető tönkre. – Limerick és Tipperary grófságokban ismét másfajta bőven termő talaj fordul elő; sötét színű, porhanyós, száraz, homokos agyag, mely egymás után több éven át teremne gabonát, ha megtisztítanák a gyomtól. Egyaránt alkalmas szántóföldnek vagy marhalegelőnek, és merem állítani, hogy ritkán akad év, mely túlságosan nedves, vagy nyár, mely túlságosan száraz lenne számára. E talaj termékenysége részben azzal magyarázható, hogy az eső talajdarabokat szakít le a dombokról és lerakja ezeket a völgyben. Az altalaj meszes, úgyhogy a legjobb trágya már alulról benne van az egész sávban, anélkül hogy bárminemű munkát adna a parasztoknak." (I, 79–80. old.)

Ha sűrűbb agyag fekszik, nem nagyon vastag rétegben, közvetlenül a mészkősziklán, akkor a talaj nem alkalmas földművelésre és csak nyomorúságos gabonatermést hoz; de kiváló juhlegelő lesz belőle, s ez egyre inkább megjavítja; sűrű füvet terem, amely fehérherével és . . .* vegyül. (I, 80. old.)

Nyugaton, főként Mayoban, dr. Beaufort** szerint sok turlough fordul elő – kisebb vagy nagyobb lapályos területek, amelyeket, bár nincsen látható összeköttetésük patakokkal vagy folyókkal, télen víz borít; ez nyáron a mészkősziklák föld alatti hasadékain át lefolyik és dús, szilárd legelőtalajt hagy hátra.

„A Caucasses-on kívül", folytatja Wakefield, „Írországban a legjobb talaj Tipperary, Limerick, Roscommon, Longford és Meath grófságok-

* *A kéziratban kihagyás*; *Wakefieldnél*: vad földitömjénnel – *Szerk.*

** Beaufort, Revd. Dr., „Memoir of a Map of Ireland", 1792, 75–76. old. Idézve Wakefieldnél, I, 36. old. – *Engels jegyzete.*

ban található. Longfordban van egy farm (Granard Kill), amely egymás után nyolc burgonyatermést hozott ki trágyázás nélkül. Cork egynéhány része rendkívül termékeny, és egészben véve elmondhatjuk, hogy Írországnak kiváló minőségű talaja van, habár nem tudok olyan messzire menni, mint egyik-másik író, akik azon a nézeten vannak, hogy, acre-t acre-rel szembeállítva, ez a talaj határozottan jobb, mint Angliáé." (I, 81. old.)

Ez utóbbi, Young ellen irányuló megjegyzés Young fent idézett kijelentésének félreértésén alapul. Young nem azt mondja, hogy Írország talaja termékenyebb Angliáénál, ha mindkettőt jelenlegi művelési állapotában vesszük, amely Angliában természetesen sokkal fejlettebb; Young csak azt mondja, hogy Írországban a talaj *természetes* termékenysége nagyobb, mint Angliában, és ezt Wakefield éppenséggel nem tagadja.

Caird urat, skót agronómust, a legutóbbi éhínség[362] után, 1849-ben, Sir* Robert Peel elküldte Írországba, hogy készítsen jelentést arról, milyen eszközökkel lehetne fellendíteni az ottani földművelést. Csakhamar nyilvánosságra hozott munkájában Írország nyugati részéről – a legtávolibb északnyugaton kívül ez az ország legrosszabb része – ez olvasható:

„Nagyon meglepődtem, amikor ilyen nagykiterjedésű szép, termékeny földet találtam. Az ország belseje nagyon sík és általában köves és száraz; a talaj száraz és porhanyós. Az éghajlat nyirkossága igen állandó növényzetet hoz létre, aminek megvannak az előnyei és a hátrányai. Előnyös a fű és a zöldségfélék** szempontjából, ugyanakkor azonban jelentős és tartós erőfeszítést igényel a gyom eltávolítására. Igen értékes az, hogy mindenütt bőségben van mész, egyfelől magában a sziklás kőzetben, másfelől a felszín alatt homok és hordalék alakjában."

Caird is megerősíti, hogy egész West Meath grófság a legpompásabb legelőből áll. A Lough Corribtól (Mayo grófság) északra fekvő vidékről ezt írja:

„A legnagyobb része" (egy 500 acre-es farmnak) „a legszebb juh- és marhalegelő, száraz, porhanyós, hullámos felületű föld, az egész a mészkősziklán nyugszik. A mezők, amelyeket dús, rég meggyökeresedett fű borít, jobbak, mint amivel mi, kicsiny területeket kivéve, Skócia bármely részén rendelkezünk, legalábbis amennyire visszaemlékszem. E talaj legjobb részei *túl jók, semhogy felszántsák* őket, de körülbelül a felét előnyösen lehetne felhasználni szántóföldnek . . . Igen figyelemreméltó az a gyorsaság, ahogyan

* *A* „Sir" *félé írva*: „minisztérium". – *Szerk.*

** Zöldségfélék (green crops) alá tartozik valamennyi termesztett takarmánynövény, mindenfajta répa és a burgonya; minden, ami nem gabona, fű és kerti növény. – *Engels jegyzete.*

ez a mészkősziklán nyugvó talaj regenerálódik, és magától, anélkül hogy bármit vetnének rajta, visszaváltozik legelővé."*

Hallgassunk meg végül még egy francia szaktekintélyt**:

„Írország két része közül az egyik, az északnyugati, a sziget egynegyedét öleli fel, vagyis egész Connaughtot a szomszédos Donegal, Clare és Kerry grófságokkal. Hasonlít Waleshez és még legrosszabb részein is a skót felföldekhez. Van itt azonkívül 2 millió hektár vadon, melynek szörnyű látványa szülte az ír szólást: Menj a pokolba vagy Connaughtba!*** A másik, délkeleti és jóval nagyobb rész magában foglalja Leinstert, Ulstert és Munstert, vagyis körülbelül 6 millió hektárt. Természetes termékenység dolgában *legalábbis egyenlő* a tulajdonképpeni Angliával. Ám a talaj nem mindenütt egyforma, a légköri csapadék ott még nagyobb, mint Angliában. A felszínnek körülbelül egytizedét nagy tőzeges lápok fedik; több mint további egytized tavakból és hegyekből áll. Írország 8 millió hektárából csak 5 milliót művelnek meg." (9–10. old.) – „Maguk az angolok is elismerik, hogy Írország, ami a talajt illeti, fölötte áll Angliának. Az előbb említett 8 millió hektárból a sziklás hegyek, a tavak és a tőzeges lápok körülbelül 2 milliót foglalnak el; további 2 millió meglehetősen rossz föld. A többi, tehát az egész országnak körülbelül a fele, meszes altalajú pompás föld. Mi jobbat kívánhatna magának az ember?" (343. old.)

Mint látjuk, valamennyi szaktekintély egyetért abban, hogy Írország talaja mind vegyi alkotórészei, mind mechanikai összetétele tekintetében rendkívüli mértékben egyesíti a termékenység valamennyi elemét. A szélsőségek – sűrű, áthatolhatatlan iszap, mely nem ereszti át a vizet, és laza homok, mely egy órán át sem tartja meg – teljesen hiányoznak. Ezzel szemben van Írországnak egy másik hátránya. Míg a hegyek legnagyobbrészt a tengerparton helyezkednek el, a különböző folyómedrek közötti vízválasztók az ország belsejében többnyire igen alacsonyak. A folyók nem képesek az egész esővizet a tengerhez vinni, és így az ország belsejében, különösen a vízválasztóknál, kiterjedt tőzeges lápok keletkeznek. Egyedül a síkságon 1 576 000 acre-t tőzeges láp borít. Ezek többnyire

* Caird, „The Plantation Scheme, or the West of Ireland as a field for investment", Edinburgh 1850. Caird úr 1850–51-ben a „Times"-ban útibeszámolókat közölt a földművelés helyzetéről Anglia legfontosabb grófságaiban. A fenti részek a 6., 17–18. és 121. oldalakon találhatók. – *Engels jegyzete.*

** Léonce de Lavergne, „Rural Economy of England, Scotland and Ireland", franciából fordítva, Edinburgh 1855. – *Engels jegyzete.*

*** A szólás, mint majd meglátjuk, eredetét nem Connaught sötét hegyeinek, hanem az egész ír történelem legsötétebb korszakának köszönheti. – *Engels jegyzete.*

terepsüppedések vagy teknők, nagyrészt korábbi sekély tavak medrei, amelyeket lassanként benőtt a moha és a mocsári növényzet és kitöltöttek ezek elhalt maradványai. A tőzeges lápok, mint a mi észak-németországi lápjaink, csak tőzegfejtésre szolgálnak. A földművelés a mostani talajművelési rendszer mellett csak lassan tudja hatalmába keríteni a lápok szélét. E régi tómedrek talaja mindenhol márga, mely a tó édesvízi kagylóinak héjából nyerte (5 és 90% között ingadozó) mésztartalmát. E tőzeges lápok mindegyike tehát saját méhében hordozza a megműveléséhez szükséges anyagot. Ezenkívül a lápok legtöbbje gazdag vasércben. A síkság e lápjain kívül van még 1 254 000 acre hegyi mocsár, a nedves éghajlati viszonyok között történt erdőirtás eredménye, a brit szigetek egyik sajátságos szépsége. Ahol itt lapos vagy enyhén domborodó hegykúpokon irtották ki az erdőt – ami a XVII. században és a XVIII. század első felében tömegesen történt, hogy a vashámorokat ellássák faszénnel –, ott az eső és a köd behatására mindenütt tőzegtakaró képződött, mely később, ha a viszonyok kedvezőek voltak, a lejtőkön folytatódott. Az Észak-Angliát északról dél felé, Derby irányában átszelő hegylánc egész hátát ilyen mocsarak borítják; és ahol Írország térképén nagyobb hegycsoportok szerepelnek, ott magas mocsár is bőségesen található. Ám az írországi tőzeges lápok önmagukban korántsem reménytelenül elveszettek a földművelés szempontjából; ellenkezőleg, annakidején meglátjuk majd, hogy megfelelő kezelés esetén e lápok egy része éppúgy, mint a Lavergne által megvetően tárgyalt 2 millió hektárnyi (= 5 millió acre-nyi) „meglehetősen rossz föld" milyen gazdag termésre képes.

Írország éghajlatát fekvése határozza meg. A Golf-áramlat és az uralkodó délnyugati szelek meleget juttatnak az országnak, és a telet enyhévé, a nyarat hűvössé teszik. Délnyugaton a nyár mélyen belenyúlik az októberbe, amelyet itt, Wakefield szerint (I, 221. old.), előszeretettel tekintenek a tengeri fürdőzés hónapjának. A fagy ritka és rövid ideig tart, a hó a síkságon szinte sohasem marad meg. Kerry és Cork délnyugat felé nyitott, észak felé védett öbleiben egész télen át tavaszi az időjárás; ott és néhány más helyen a mirtusz szabad ég alatt megterem (Wakefield említ egy példát, ahol egy kúrián a mirtusz 16 láb magas fákká nőtt s ahol seprűnek használták, I, 55. old.), a babér, az arbutus és más örökzöld növények pedig magas fákká nőnek. Délen a parasztok burgonyájukat még Wakefield idejében is egész télen át a szabadban hagyták, anélkül hogy 1740 óta egyszer is megfagyott volna. Ezzel szemben Írország szenvedi el a súlyos atlanti esőfelhők első heves lecsapódását is.

Az Írországot érő átlagos esőmennyiség legalább 35 hüvelyk, jóval több, mint az angliai átlag, de bizonyosan kevesebb, mint a lancashire-i és a cheshire-i, és alig valamivel több, mint a nyugat-angliai. Írország éghajlata ennek ellenére határozottan kellemesebb, mint Angliáé. Az ólomszínű égbolt helyett, amelyből Angliában oly gyakran napokig szakadatlanul csepereg az eső, itt legtöbbször kontinentális áprilisi égboltot látunk; a friss tengeri szelek gyorsan és váratlanul idehajtják, de éppoly gyorsan el is kergetik a felhőket, hacsak ezek nem csapódnak le azonnal heves záporokban. És még a késő ősszel előforduló napokig tartó esőnek sincsen meg az a krónikus jellege, mint Angliában. Az időjárásnak, akár a lakosságnak, akutabb a jellege, hevesebb, élesebb ellentétek között mozog; az égbolt olyan, mint egy ír női arc, eső és napsütés itt is hirtelen és váratlanul követik egymást, de a szürke angol unalom számára nincsen hely.

A legrégebbi tudósítást az írországi éghajlatról a római *Pomponius Mela* adja („De situ orbis") időszámításunk első évszázadában, a következőképpen: „Britannián túl fekszik Juverna, mely kiterjedésben csaknem egyenlő vele, egyebekben pedig hasonló hozzá; hosszúkás alakú, *éghajlata nem kedvez a vetések érésének*; ezzel szemben *duzzad a buja és édes fűtől*, úgyhogy a napnak egészen parányi része elegendő a jószág jóllakatásához, és ha nem viszik el a legelőről, megpukkad a mértéktelen falástól."

„Coeli ad maturanda semina iniqui, verum adeo luxuriosa herbis non laetis modo sed etiam dulcibus!" Ezt a passzust, modern angolra fordítva, egyebek között megtaláljuk *Goldwin Smith* úrnál, aki azelőtt Oxfordban volt a történelem professzora, most pedig az amerikai Cornell Universityn. Elmondja, hogy Írország nagyrészén nehéz búzatermést betakarítani, és így folytatja:

„Úgy látszik, Írország természetes útja a kereskedelmi prosperitáshoz az, hogy ellássa *Anglia lakosságát legelőinek* termékeivel, jószággal, vajjal stb."*

Melától Goldwin Smithig és máig hányszor ismételték el azt az állítást – 1846 óta[364] főként az ír földbirtokosok zajos kórusa –, hogy Írországot éghajlata arra ítéli, hogy ne íreket lásson el kenyérrel, hanem angolokat hússal és vajjal, és ezért az ír nép rendeltetése az, hogy átkerüljön az Óceán túlsó partjára és ezáltal hely legyen Írországban a teheneknek és juhoknak!

Mint látjuk, az írországi éghajlattal kapcsolatos tényállás megállapítása

* Goldwin Smith, „Irish History and Irish Character", Oxford és London 1861. – Nem tudjuk, mit csodáljunk jobban ezen a művön, mely a „tárgyilagosság" álarca mögött igazolja az Írországgal szemben folytatott angol politikát: a történelemprofesszor tudatlanságát, vagy a liberális burzsoá képmutatását. Mindkettővel találkozunk még. – *Engels jegyzete.*

egyszersmind egy napi politikai kérdésnek a megoldása. Az éghajlat pedig csak annyiban érdekel bennünket itt, amennyiben jelentősége van a földművelés szempontjából. Az esőt mérő természetbúvárok megfigyelései a mi céljaink szempontjából, a megfigyelések mostani hézagosságát tekintve, csak másodlagos értékűek; nem annyira azon fordul meg a dolog, hogy *mennyi* eső esik, hanem sokkal inkább azon, hogy *hogyan* és *mikor* esik. Itt mindenekelőtt az agronómusok véleménye esik latba.

Arthur Young Írországot határozottan nedvesebbnek tartja Angliánál; szerinte innen ered a talaj meglepően nagy hajlama arra, hogy füvet teremjen. Beszél olyan esetekről, amikor a felszántatlanul hagyott répaföld és tarló a következő nyáron gazdag szénatermést hozott, amire Angliában nem akad példa. Megemlíti továbbá, hogy az ír búza jóval könnyebb súlyú, mint a szárazabb országoké; a földeket a legjobb művelés esetén is benövi a fű és a gyom, a termés pedig olyan nedves és olyan nehéz betakarítani, hogy a terméshozam ezt nagyon megsínyli. (Young, „Tour", II, 100. old.)

Ugyanakkor azonban felhívja a figyelmet arra, hogy Írországban a talaj ellenhatást fejt ki az éghajlat e nedvességével szemben. A talaj mindenütt köves és ezért könnyebben átereszti a vizet.

„A sűrű, köves, kemény agyag (loam), amely nehezen megművelhető, nem szokatlan Írországban, de teljesen eltér az angliai iszapos agyagtól (clay). Ha az angol iszapos agyagra (olyan talajfajta ez, mely Írországban ritkán, és mindig sok kővel együtt fordul elő) annyi eső esne, mint a testvérsziget szikláira, akkor ezeket a sávokat nem lehetne megművelni. Itt azonban zöldbe öltöztek a sziklák, és ott, ahol mészből állanak, vékony televényrétegen a világ legpuhább és legszebb gyepszőnyegét hordozzák." (II, 2. rész, 3–4. old.)

A mészkőszikla, mint ismeretes, mindenütt tele van repedésekkel és hasadékokkal, amelyek gyorsan átveresztik a fölösleges vizet.

Wakefield az éghajlatnak igen részletes fejezetet szentel, melyben összegezi az összes korábbi megfigyeléseket, a saját koráig bezárólag. Dr. *Boate* („Natural History of Ireland", 1645) leírása szerint a tél enyhe, évente 3–4 fagy fordul elő, amelyek ritkán tartanak 2–3 napnál tovább, a Liffey Dublinnál alig fagy be 10–12 évenként egyszer. A március legtöbbször száraz és szép, utána azonban sok eső esik; nyáron ritkán fordul elő egymás után 2–3 egészen száraz nap; késő ősszel aztán megint szép az idő. A nagyon száraz nyár ritka, a rossz termést sohasem aszály, hanem jobbára nedvesség okozza. A síkságon kevés a hó, úgyhogy a jószág egész éven át a szabadban marad. De olykor jön egy havas év is, mint az 1635-ös, amikor aztán az emberek vesződhetnek a jószáguk elhelyezésével. (Wakefield, I, 216. skk. old.)

A múlt század elején dr. *Rutty* („Natural History of the County of Dub-

lin") pontos meteorológiai megfigyeléseket végzett, amelyek az 1716-tól 1765-ig terjedő ötven évet ölelték fel. Az egész idő alatt a déli és a nyugati szelek aránya az északi és a keleti szelekhez 73 : 37 volt (10 878 déli és nyugati 6329 északihoz és keletihez). Az uralkodó szelek a nyugatiak és a délnyugatiak voltak, utánuk következtek az északnyugatiak és a délkeletiek, a legritkábbak voltak az északkeletiek és a keletiek. Nyáron, ősszel és télen túlsúlyban vannak a nyugati és a délnyugati szelek; a keleti szelek tavasszal és nyáron a leggyakoribbak, amikor kétszer olyan sűrűn fordulnak elő, mint ősszel és télen; az északkeleti szelek többnyire tavasszal fordulnak elő, szintén kétszer olyan sűrűn, mint ősszel és télen. Ennek következtében a hőmérséklet egyenletesebb, a telek enyhébbek, a nyarak hűvösebbek, mint Londonban, a levegő viszont párásabb. A só, a cukor, a liszt stb. még nyáron is nedvességet szív magába a levegőből, és a gabonát kemencékben kell szárítani, ami Anglia *egynémely részén* nem fordul elő. (Wakefield, I, 172–181. old.)

Rutty akkoriban az ír éghajlatot csak a londonival hasonlíthatta össze, amely, mint egész Kelet-Angliáé, valóban szárazabb. De ha rendelkezésére álltak volna adatok Nyugat- és különösen Északnyugat-Angliáról, úgy találta volna, hogy leírása az ír éghajlatról, a szelek évszakonkénti eloszlásáról, a nedves nyarakról, melyek alatt a cukor, só stb. fűtetlen helyiségekben tönkremegy, teljes mértékben áll arra a vidékre, csakhogy az télen hidegebb.

Rutty az évszakok meteorológiai jellegét is jegyzékbe foglalta. Az említett 50 évben 16 hideg, kései vagy túl száraz tavasz fordult elő; valamivel több, mint Londonban. Továbbá 22 nyár volt forró és száraz, 24 csapadékos, 4 változékony időjárású; valamivel csapadékosabbak voltak a nyarak, mint Londonban, ahol a száraz és a csapadékos nyarak száma egyenlő; továbbá 16 ősz volt szép, 12 csapadékos, 22 változékony, ismét valamivel csapadékosabbak és változékonyabbak, mint Londonban; és 13 tél volt fagyos, 14 csapadékos és 23 enyhe, vagyis jóval csapadékosabb és enyhébb volt a tél, mint Londonban.

A dublini botanikus kertben az 1802 és 1811 között eltelt tíz évben végzett esőmérések szerint ebben az időben az egyes hónapokra jutó összes esőmennyiség hüvelykben számítva a következő: december 27,31; július 24,15; november 23,49; augusztus 22,47; szeptember 22,27; január 21,67; október 20,12; május 19,50; március 14,69; április 13,54; február 12,32; június 12,07; évi átlag 23,36 (Wakefield, I, 191. old.). Ez a tíz év kivételesen száraz; Kane („Industrial Resources", 73. old.) 6 év átlagát Dublinra vonatkozólag 30,87 hüvelykben jelöli meg, és *Symons* („English Rain Fall") 1860–62 átlagát 29,79 hüvelykben. Hogy azonban a gyorsan elvonuló, pusztán helyi jellegű

írországi záporesők körülményei között az ilyen mérések milyen keveset jelentenek, ha nem terjednek ki évek hosszú sorára és nem végzik nagyon sok állomáson, azt egyebek között az a tény bizonyítja, hogy magában Dublinban három állomás közül az egyik 24,63, a másik 28,04, a harmadik pedig 30,18 hüvelyket jelölt meg 1862-es esőmennyiségnek. Az Írország minden részében felállított tizenkét állomás évi átlagos esőmennyisége (25,45 és 51,44 hüvelyk között váltakozva) Symons szerint 1860 és 1862 között nem egészen 39 hüvelyk volt.

Dr. *Patterson* ezt mondja az írországi éghajlatról írott könyvében: „Záporaink gyakorisága, nem pedig maga az esőmennyiség szülte a kedvelt elképzelést éghajlatunk csapadékosságáról . . . Olykor tavasszal valamelyest késlelteti a vetést a nedves időjárás, de nálunk a tavasz oly gyakran hideg és kései, hogy mifelénk nem mindig tanácsos korán vetni. Ha nyáron és ősszel gyakori záporok kockáztatják széna- és gabonatermésünket, ilyen szükséghelyzetekben az éberség és a szorgalom éppolyan eredményes lenne, mint Angliában az ottani »gyors« aratásoknál (catching harvests), és a művelés megjavítása biztosítaná, hogy a vetés megjutalmazza a földműves erőfeszítéseit."*

Londonderryben az 1791 és 1802 között eltelt tíz évben az esőtelen napok száma évi 113 és 148 között váltakozott; átlagban meghaladta a 126-ot. Belfastban ugyanez volt az átlag. Dublinban a szám 168 és 205 között váltakozott, átlag 179. (Patterson, uo.)

Wakefield adatai szerint a termésbetakarítás ideje a következőképpen alakul: a búzáé legtöbbször szeptemberben, ritkábban augusztusban, ritkán októberben; az árpáé legtöbbször valamivel később, mint a búzáé, és a zabé körülbelül egy héttel később, mint az árpáé, tehát már gyakrabban októberben. Wakefield, aki hosszas vizsgálatok után arra az eredményre jut, hogy az anyag még korántsem elegendő az írországi éghajlat *tudományos* leírásához, *sehol* sem nyilatkozik olyan értelemben, hogy az éghajlat komoly akadályokat gördít a gabonatermesztés elé. Ellenkezőleg, úgy találja, hogy a veszteségeket, amelyek csapadékos aratáskor keletkeznek, ahogy ez majd megmutatkozik, egészen más okok idézik elő, és szó szerint ezt mondja: „Írország talaja olyan termékeny, *éghajlata olyan kedvező*, hogy a sziget, megfelelő földművelési rendszer esetén, nemcsak *elegendő gabonát* tud termelni a saját fogyasztására, hanem még *bőséges többletet* is, mely mindenkor, amikor erre szükség van, Anglia szükségleteire szolgálhatna." (II, 61. old.)

* Dr. W. Patterson, „An Essay on the Climate of Ireland", Dublin 1804, 164. old. – *Engels jegyzete.*

Igaz, akkor – 1812-ben – Anglia mindenkivel Európában és Amerikában hadban állt[365] és nagyon megnehezült a gabonabehozatal; a gabona elsőszámú szükséglet volt. Most Amerika, Románia, Oroszország és Németország elegendő gabonát szállít, és sokkal inkább olcsó *húsról* van szó. Ezért nem alkalmas ma már az írországi éghajlat a földművelésre.

Írországban a gabonatermesztés ősrégi. A legrégibb ír törvényekben, amelyeket jóval az angolok bejövetele előtt írásba foglaltak, a „zsák búza" már meghatározott értékmérő; a szolgáltatásokban, amelyekre az alárendeltek törzsfőik és egyéb főembereik irányában kötelezettek voltak, a búza, az árpamaláta és a zabliszt csaknem rendszeresen pontosan előírt mennyiségekben fordul elő.* Az angolok betörése után a folytonos harcok közepette csökkent a gabonatermesztés, de sohasem szűnt meg teljesen; 1660-tól 1725-ig ismét fokozódott, ettől kezdve 1780-ig megint csökkent; 1780-tól 1846-ig a túlsúlyban levő burgonyatermesztés mellett ismét több gabonát vetettek, és 1846 óta a gabona és a burgonya folytonosan háttérbe szorul az előtérbe nyomuló legelőgazdálkodás mögött. Ha az éghajlat nem alkalmas a gabonatermesztésre, tartotta volna ez magát több mint ezer éven át?

Igaz, vannak Írországban vidékek, különösen délen és nyugaton, amelyek a hegyek közelében mindig gyakoribb esők miatt kevésbé alkalmasak a búzatermesztésre. Ott a jó évek mellett gyakran követik egymást csapadékos nyarak, mint 1860–62-ben, amelyek nagy kárt tesznek a búzában. De a búza nem a fő gabonafajta Írországban, és Wakefield még panaszkodik is amiatt, hogy a felvevőpiacok hiánya miatt túl kevés búzát termesztenek; nem volt más piac, mint a legközelebbi malom; árpát is szinte csak a titkos pálinkafőzdéknek termeltek (amelyek kivonták magukat az adóztatás alól). Írországban a legfőbb gabonanemű a zab volt és maradt, ebből 1810-ben legalább tízszer annyit termesztettek, mint az összes többi gabonafajtából együttvéve; és minthogy a zabot később aratják, mint a búzát és az árpát, gyakrabban végzik ezt a – különösen délen – legtöbbször szép szeptember végi és októberi időben. És azonfelül a zab már jól tűri az esőt.

Már a fentiekben is láttuk, hogy Írország éghajlata, ami az esőmennyiséget és az esőzés évszakonkénti eloszlását illeti, csaknem teljesen megegyezik Északnyugat-Anglia éghajlatával. Cumberland, Westmoreland és Észak-

* „Ancient Laws and Institutes of Ireland – *Senchus Mor*", 2 köt., Dublin, Őfelsége Nyomdahivatalának megbízásából kinyomatva, kiadta Alexander Thom (London, Longmans), 1865 és 1869.[366] Lásd II. köt., 239–251. old. Egy zsák búza értéke egy 20–24 gran ezüstből vert screpall (denarius) volt, a screpall értékét dr. *Petrie* állapította meg „Ecclesiastical Architecture of Ireland, anterior to the Anglo-Norman invasion" c. művében, Dublin 1845, 4°, 212–219. old. – *Engels jegyzete.*

Lancashire hegyeiben sokkal több eső esik, mint bármely előttem ismert írországi állomáson (Conistonban 96,03, Windermere-ben 75,02 hüvelyk az 1860–62-es évek átlaga), és ott mégis kaszálnak szénát és termesztenek zabot. Ugyanezekben az években Lancashire déli részén az esőmennyiség a liverpooli 25,11 hüvelyktől a boltoni 59,13 hüvelykig váltakozott, és az összes megfigyelések átlaga körülbelül 40 hüvelyk volt; Cheshire-ben 33,02-től 43,40-ig ingadozott, az összes megfigyelések átlaga körülbelül 37 hüvelyk volt. Írországban ugyanezekben az években, mint láttuk, nem egészen 39 hüvelyk volt. (Valamennyi szám Symons könyvéből való.) Mindkét grófságban termesztenek mindenfajta gabonát, főként búzát; igaz, Cheshire-ben a legutóbbi marhavész-járványig túlsúlyban volt a szarvasmarhatenyésztés és a tejgazdaság, de amióta a jószág nagyrésze kipusztult, az éghajlat egyszeriben kiválóan alkalmas búzatermesztésre. Ha a marhavész átterjedt volna Írországra és ott éppolyan szörnyű pusztításokat végzett volna, mint Cheshireben, akkor most nem azt prédikálnák nekünk, hogy Írországnak természetes hivatása szerint legelőül kell szolgálnia, hanem Wakefield könyvének azt a passzusát, amely szerint Írország Anglia magtárául rendeltetett.

Ha az ember elfogulatlanul szemléli a dolgot, nem zavartatva magát az ír földbirtokosok és az angol burzsoák érdeksugallta kiabálásától, akkor úgy találja majd, hogy vannak Írországnak vidékei, amelyek talajuk és éghajlatuk szerint inkább szarvasmarhatenyésztésre, mások, amelyek inkább földművelésre, és ismét mások – a nagy többség –, amelyek mindkettőre alkalmasak, ahogy ez már mindenütt lenni szokott. Angliával összehasonlítva Írország egészében véve alkalmasabb a szarvasmarhatenyésztésre; de Franciaországgal összehasonlítva Anglia szintén alkalmasabb a szarvasmarhatenyésztésre. Az következik-e ebből, hogy egész Angliát legelővé kell átváltoztatni, hogy az egész földművelő lakosságot a gyárvárosokba vagy Amerikába kell küldeni – néhány pásztor kivételével –, hogy helyet csináljanak a jószágnak, amelynek a selyemszövet és a borok fizetségeként Franciaországba kell vándorolnia? De hiszen ez teljesen ugyanaz, mint amit a földjáradékukat fokozni akaró ír földtulajdonosok és a munkabéreket leszorítani akaró angol burzsoák Írországot illetően követelnek: Goldwin Smith elég világosan megmondta. És amellett a társadalmi forradalom, amely az ilyen, szántóföldből legelővé változtatásban benne foglaltatik, Írországban sokkal hatalmasabb lenne, mint Angliában. Angliában, ahol túlsúlyban van a nagybani művelés és ahol a béreseket már nagyrészt gépekkel helyettesítették, legfeljebb egymillió ember áttelepítését jelentené, Írországban viszont, ahol a kicsinybeni, sőt, az ásóval történő művelés van túlsúlyban, négymilliónak az áttelepítését, az ír nép kiirtását jelentené.

Láthatjuk, Anglia és Írország között még a természeti tények is nemzeti vitapontokká válnak. De azt is láthatjuk, hogy az Angliában uralkodó osztálynak a közvéleménye – és a kontinensen csakis ez hallható – hogyan változik a divattal és az érdekkel. Ma Angliának gyors és biztos gabonaszállítmányokra van szüksége – és Írországot mintha csak búzatermesztésre teremtették volna; holnap Angliának húsra van szüksége – Írország csakis marhalegelőnek alkalmas; az ötmilliónyi ír a puszta létezésével arcul csapja a politikai gazdaságtan valamennyi törvényét, el velük, takarodjanak innen!

Az ősi Írország

Az ókori görög és római írók, valamint az egyházatyák igen kevés tájékoztatást adnak Írországról.

Ezzel szemben van egy honi irodalom, amely még mindig bőséges, habár a XVI. és XVII. századi háborúkban sok ír okmány elveszett. Ez az irodalom tartalmaz verseket, nyelvtanokat, glosszáriumokat, annálészeket és egyéb történelmi írásokat, valamint törvénytárakat. De ez az egész irodalom, mely legalább a VIII. századtól a XVII. századig terjedő időszakot átfogja, igen kevés kivétellel csak *kéziratban* maradt fenn. Az ír nyelv számára a könyvnyomtatás csak néhány év óta létezik, csak azóta, hogy kezd kihalni. A gazdag anyag tehát csak nagyon csekély részében hozzáférhető.

Az annálészek közül a legfontosabbak *Tigernach* apáté (meghalt 1088-ban), az *ulsteri*, és mindenekelőtt a *négy magiszter* annálészei. Ez utóbbiakat 1632 és 1636 között, Michael O'Clery ferencrendi szerzetes vezetésével, három másik seanchaidhes (krónikás) segítségével állították össze a donegali kolostorban olyan anyagok alapján, amelyek ma már csaknem mind elvesztek. A fennmaradt donegali eredeti kézirat nyomán kritikai kiadásban, angol fordítással együtt kiadta ezeket 1856-ban O'Donovan.* A dr. Charles O'Conor-féle korábbi kiadások („A négy magiszter annálészeinek" első része, „Az ulsteri annálészek" stb.) szöveg és fordítás tekintetében nem megbízhatóak.[367]

Az annálészek legtöbbje Írország mítikus őstörténetével kezdődik; az alapot ősi népmondák képezik, amelyeket IX. és X. századi költők a végtelenségig továbbszőttek és krónikás szerzetesek aztán kronológiailag elrendeztek. Így „A négy magiszter annálészei" a világ teremtésétől számított 2242. évvel kezdődnek, amikor Ceasair, Noé egyik unokája, 40 nappal a vízözön előtt partot ér Írországban; mások a legutolsó írországi bevándorlók, a scotusok őseit egyenes ágon Jáfettől származtatják le, és Mózessel, az egyip-

* „Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters", kiadta angol fordítással dr. John O'Donovan, II. kiad., Dublin 1856, 7 köt. 4⁰. – *Engels jegyzete.*

tomiakkal és a föníciaiakkal hozzák kapcsolatba, ahogyan a mi középkori krónikásaink is Trójával, Aeneasszal vagy Nagy Sándorral hozták kapcsolatba a német törzsek őseit. A „négy magiszter" csupán néhány oldalt szentel ezeknek a meséknek (amelyekből mindeddig nem lehetett kihámozni az egyedüli értékes elemet, a valódi ősi népmondát); az „ulsteri annálészek" teljesen kihagyják; már Tigernach a maga idejében bámulatos kritikai merészséggel kijelenti, hogy a scotusok minden, (az állítólag 300 évvel Krisztus előtt élt) Cimbaoth királyt megelőző emléke megbízhatatlan. Ám amikor a múlt század végén Írországban új nemzeti élet, és ezzel együtt az ír irodalom és történelem iránti újult érdeklődés ébredt, éppen ezeket a szerzetesi meséket tekintették azok legértékesebb alkotórészének. Hamisítatlan kelta lelkesedéssel és sajátosan ír naivitással az e történetecskékben való hitet a nemzeti hazafiasság lényeges alkotórészének nyilvánították; ami a nagyokos angol tudósvilágnak – melynek saját teljesítményei a filológiai és történeti kritika terén a világ többi részén oly dicső hírnek örvendenek – persze kívánatos ürügyül szolgált arra, hogy mindent, ami ír, mint merő badarságot elvessen.*

E század harmincas éveitől kezdve azonban jóval kritikusabb szellem terjedt el Írországban, főként Petrie és O'Donovan révén. Petrie már említett vizsgálatai bizonyítják, hogy a fennmaradt legrégibb feliratok, a VI. és VII. századtól kezdve, a legteljesebben megegyeznek az annálészekkel, O'Donovan pedig azon a nézeten van, hogy ezek már időszámításunk II. és III. századától kezdve történelmi tényekről adnak hírt. A mi szempontunkból meglehetősen közömbös, hogy az annálészek hitelessége néhány száz évvel előbb vagy később kezdődik-e, mert a mi céljainkra e kort illetően, sajnos, csaknem teljesen haszontalanok. Rövid, száraz feljegyzéseket tartalmaznak halálesetekről, trónralépésekről, háborúkról, csatákról, földrengésekről, járványokról, skandináv rablóhadjáratokról, de igen kevés olyan dolgot, ami a nép társadalmi életére vonatkozik. Ha kiadták volna Írország teljes jogi iro-

* Az említett kor egyik legnaivabb terméke: „The Chronicles of Eri, being the History of the Gaal Sciot Iber, or the Irish People, translated from the original manuscripts in the Phoenician dialect of the Scythian Language by O'Connor", London 1822, 2 köt. A szkíta nyelv föníciai nyelvjárása természetesen a kelta ír nyelv, az eredeti kézirat pedig valami tetszőleges verses krónika. A kiadó Arthur O'Connor, 1798-as száműzött, az angol chartisták későbbi vezérének, Feargus O'Connornak nagybátyja, a régi O'Connoroknak, Connaught királyainak állítólagos utódja és úgyszólván ír trónkövetelő. A címlap előtt ott van az arcképe, csinos, jovíális ír ábrázat, meglepően hasonlít unokaöccsére, Feargusra, és jobbjában koronát tart. Alatta ez áll: „O'Connor – cear-rige, head of his race, and O'Connor, chief of the prostrate people of his nation: »Soumis, pas vaincus«" [„O'Connor – fajtájának feje, és O'Connor, országa elnyomott népének vezére: »Leigázva, de nem legyőzötten«"]. – *Engels jegyzete.*

dalmát, az annálészek egészen másfajta jelentőséget kapnának; egynémely száraz feljegyzés a törvénytárak magyarázó passzusai révén új élettel telítődne.

De ezeknek az igen nagyszámú törvénytáraknak majdnem mindegyike szintén várja még azt az időt, amikor napvilágra kerül. Az angol kormány 1852-ben több ír archeográfus sürgetésére beleegyezett abba, hogy kinevezzen egy bizottságot a régi ír törvények és institúciók kiadására. De hogyan? A bizottság állt három lordból (ezek sohasem hiányozhatnak, ha állami pénzek elköltéséről van szó), három igen magas rangú jogászból, három protestáns lelkészből, továbbá dr. Petrieből és egy tisztből, az írországi felmérések vezetőjéből. Mindezen urak közül csak dr. Petrie és két lelkész, dr. Graves (ez idő szerint limericki protestáns püspök) és dr. Todd léphettek fel azzal az igénnyel, hogy valamennyire értenek a bizottság feladatához, s közülük ketten, Petrie és Todd, azóta meghaltak. A bizottság arra kapott megbízást, hogy gondoskodjék a jogi tartalmú régi ír kéziratok lemásolásáról, lefordításáról és kiadásáról, és alkalmazza az ehhez szükséges embereket. A bizottság a fellelhető két legkiválóbb embert alkalmazta a munkára: dr. O'Donovant és O'Curry professzort, akik lemásoltak rengeteg kéziratot és elkészítették ezek nyers fordítását; mielőtt azonban bármi kiadásra készen állt volna, mindketten meghaltak. Utódaik, dr. Hancock és O'Mahony professzor aztán addig folytatták a munkát, hogy a mai napig megjelent a „Senchus Mor"-t tartalmazó, már említett két kötet. A kiadók bevallása szerint a bizottsági tagok közül csak ketten, Graves és Todd vettek részt a munkában azzal, hogy egy s más megjegyzést írtak a korrektúraívekre. A tiszt, Sir Th. Larcom, a helységnevek hitelesítése céljából a kiadók rendelkezésére bocsátotta az írországi földmérés eredeti térképeit; Petrie doktor hamarosan meghalt, a többi úr pedig arra korlátozta tevékenységét, hogy 18 éven át lelkiismeretesen felvegye a fizetését.

Ez az a mód, ahogyan Angliában, és még inkább az Anglia uralma alatt álló Írországban állami munkákat kiviteleznek. Jobbery* nélkül nem megy a dolog. Semmiféle közérdeknek nem szabad eleget tenni anélkül, hogy közben holmi csinos összeg vagy néhány zsíros szinekúra ne jusson a lordoknak és a kormány protezsáltjainak. Abból a pénzből, amelyet a teljességgel fölösleges bizottság felemésztett, Németországban az egész kiadatlan történelmi irodalmat kinyomtatták volna – és jobban.

* Jobberynek nevezik Angliában az állami tisztségeknek magánelőnyökre vagy rokonok és barátok előnyére való felhasználását, továbbá állami pénzek igénybevételét pártcélokból történő közvetett megvesztegetésre. Az egyes cselekedetet jobnak hívják. Az írországi angol kolónia a jobbery minden válfajának fő melegágya. – *Engels jegyzete.*

A „Senchus Mor" mindeddig legfőbb forrásunk az ősi ír állapotokra vonatkozóan. Ősi jogi rendelkezések gyűjteménye ez, amelyet – a később írott bevezetés szerint – Szent Patrick ösztönzésére állítottak össze és az ő tanácsadása mellett hoztak összhangba az Írországban gyorsan terjedő kereszténységgel. Írország főkirálya, Laeghaire (a „négy magiszter annálészei" szerint 428–458), az alkirályok – a munsteri Corc és Daire, valószínűleg ulsteri fejedelem –, továbbá három püspök: Szent Patrick, Szent Benignus és Szent Cairnech, végül pedig három jogtudós, Dubthach, Fergus és Rossa alkották állítólag a „bizottságot", mely a könyvet összeállította, és munkáját minden bizonnyal olcsóbban végezte, mint a mostani, amelynek pedig csak a kiadás a feladata. A „négy magiszter" a 438-as évet jelöli meg az összeállítás időpontjaként.

Maga a szöveg nyilvánvalóan ősrégi pogány anyagokon alapszik. A benne levő legrégibb jogi formulák mind versben készültek, meghatározott versmértékkel és az úgynevezett összhanggal, mely egyfajta alliteráció, vagy helyesebben mássalhangzó-asszonancia; ez az ír költészet sajátja, és gyakran teljes rímbe megy át. Minthogy bizonyos, hogy régi ír jogi könyveket az úgynevezett féni nyelvjárásból (Bérla Feini), az V. század nyelvéből, a XIV. században lefordítottak az akkor használatos ír nyelvre (Előszó, I. köt., XXXVI. old. és passim), ezzel magyarázható, hogy a metrum a „Senchus Mor" egyes részein is többé-kevésbé elmosódott; de időnkénti rímekkel és erősen összehangzó passzusokkal együtt még elég gyakran előfordul ahhoz, hogy a szövegnek bizonyos ritmikus lejtést adjon. Legtöbbször már a fordítás olvasása is elegendő ahhoz, hogy felfedezzük a versformulákat. Közben azonban, főként a gyűjtemény második felében, sok kétségtelenül prózai rész is van; míg a versformulák bizonyosan ősrégiek és hagyomány útján maradtak fenn, e prózai betoldások a jelek szerint a könyv kompilátoraitól származnak. A „Senchus Mor"-t egyébként többször idézi a Cormac casheli királynak és püspöknek tulajdonított, a IX. vagy X. századból származó glosszárium, és kétségtelen, hogy jóval az angol invázió előtt leírták.

E szöveghez valamennyi kéziratban (a legrégebbi a jelek szerint a XIV. század elejéről való vagy még régebbi) számos, többnyire megegyező glossza és hosszabb magyarázó jegyzet csatlakozik. A glosszák teljesen a régi glosszáriumok szellemében készültek, szójátékok helyettesítik az etimológiát és a szómagyarázatot; a jegyzetek igen különböző értékűek, gyakran erősen eltorzítottak és sokhelyütt, legalábbis a többi jogi könyv ismerete nélkül, érthetetlenek. A glosszák és a jegyzetek kora bizonytalan; legnagyobb részük azonban valószínűleg az angol invázió után keletkezett. De minthogy csak nagyon kevés nyomát mutatják a szövegen túlmenő jogfejlődésnek, és ezt is

csak a részletek pontosabb meghatározásában, nagyobbik, tisztán magyarázó részük némi óvatossággal a régebbi időkre vonatkozólag is feltétlenül forrásként használható.

A „Senchus Mor" tartalmazza: 1. a zálogolási jogot, vagyis nagyjából az egész bírói eljárást; 2. a különböző területekről származó emberek viszályaiban állított kezesek jogát; 3. a Saerrath-ra és a Daerrath-ra vonatkozó jogot (lásd lejjebb)[368] és 4. a családjogot. Sok értékes felvilágosítást kapunk belőle az akkori idők társadalmi életéről; de amíg még számos kifejezésre nincsen magyarázat és a többi kéziratot nem adták ki, sok minden homályban marad.

Az irodalmon kívül a fennmaradt műemlékek, templomok, kerek tornyok, erődök és feliratok nyújtanak felvilágosítást a népnek az angolok bejövetelét megelőző állapotáról.

A külföldi források közül csupán a skandináv sagák néhány Írországra vonatkozó passzusát és Szent Malachiásnak Szent Bernát által megírt élettörténetét kell megemlítenünk, amelyek kevés adattal szolgálnak, és máris elérkeztünk az első angolhoz, aki saját ismeretei alapján ír Írországról.

A *Giraldus Cambrensisnek* nevezett Sylvester Gerald Barry, brecknocki főesperes, unokája volt a gáláns Nestának, aki Rhys ap Tewdwr dél-walesi fejedelem lánya, I. Henrik angol király kedvese és az Írország első meghódításában résztvett normann vezetők csaknem mindegyikének ősanyja volt. Giraldus Cambrensis 1185-ben Jánossal (a későbbi „Földnélkülivel") ment Írországba és a rá következő években megírta először a „Topographia Hibernicá"-t, az országnak és lakosainak leírását, majd a „Hibernia Expugnatá"-t, az első inváziók erősen kiszínezett történetét. Bennünket itt főleg az első mű érdekel. A könyv igen mesterkélt latinsággal íródott, tele van a legvadabb babonákkal, és a kornak, valamint a hiú szerző fajtájának valamenynyi egyházi és nemzeti előítéletével, mégis igen fontos, mint olyan első és némiképpen részletes híradás Írországról, amelyet külföldi írt.*

Ettől kezdve természetesen gazdagabbak lesznek az Írországra vonatkozó angol-normann források; de továbbra is kevés az olyan adat a sziget függetlennek maradt részén uralkodó társadalmi állapotokról, amelyekből vissza lehetne következtetni a régi állapotra. Csak a XVI. század vége felé, amikor Írországot először igázták le szisztematikusan és teljesen, kapunk részletesebb, persze erősen angol színezésű beszámolókat az ír nép valóságos életviszonyairól. Később látni fogjuk, hogy a nép állapota az első invázió óta

* „Giraldi Cambrensis Opera", kiadta J. S. Brewer, London, Longmans 1863. – A történelmi művek, köztük a fent említett két írás (gyenge) angol fordítása („The Historical Works of Giraldus Cambrensis") 1863-ban Londonban, Bohnnál jelent meg. – *Engels jegyzete.*

eltelt 400 év alatt csak kevéssé, és nem a javára változott. De éppen ezért ezek az újabb írások – Hanmer, Campion, Spencer, Davies, Camden, Moryson stb. művei –, amelyekhez kénytelenek leszünk majd még többször is folyamodni, legfőbb forrásaink közé tartoznak egy 500 évvel régebbi időszak tekintetében, és nélkülözhetetlen, nagyon is hasznos kiegészítői a szegényes eredeti forrásoknak.

Írország mítikus őstörténete számos, egymást követő bevándorlásról számol be, amelyek legtöbbször azzal végződtek, hogy az új bevándorlók leigázták a szigetet. A három legutolsó a firbolgoké, a tuatha-de-danannoké és a milesieké vagy scotusoké, ez utóbbiak állítólag Spanyolországból jöttek. A közkeletű ír történetírás a firbolgokat (fir = írül fear, latinul vir, gótul vair, férfi) minden további nélkül belgákká változtatja, a tuatha-de-danannokat (tuatha = írül nép, táj, gótul thiuda) szükség szerint görög danaokká vagy germán dánokká. O'Donovannak az a véleménye, hogy legalábbis az említett bevándorlásoknak van valamelyes történelmi alapjuk. Az annálészek időszámításunk 10. évében megemlítik az aitheach tuathák felkelését (amelyet a XVII. században Lynch, a régi nyelv alapos ismerője „plebeiorum hominum gens"-nek fordított), tehát egy plebejus-forradalmat, amelynek során az egész nemességet (saorchlann) megölték. Ez arra utal, hogy scotus hódítók uralkodtak a régebbi lakosság felett. O'Donovan a tuatha-de-danannokról szóló népmesékből arra következtet, hogy ezek, akiket a későbbi néphit erdős hegységekben lakó manókká változtatott át, egyes hegyvidékeken még időszámításunk II. vagy III. évszázadáig is fennmaradtak.

Az kétségtelen, hogy az írek keveréknép voltak, még mielőtt az angolok tömegesen letelepedtek közöttük. Az uralkodó típus már a XII. században, mint ma is, világos hajú volt. Giraldus („Topographia Hibernica", III, 26.) két idegenről szólva azt mondja, hogy hosszú *sárga* hajuk volt, mint az íreknek. Ennek ellenére még ma is találkozunk, különösen nyugaton, két teljesen különböző fekete hajú típussal: az egyik magas, jó alakú, arcvonásai szépek, haja göndör, s az ember úgy véli, már találkozott ezekkel az olasz Alpokban vagy Lombardiában; ez a típus leginkább délnyugaton fordul elő. A másiknak a testalkata tömzsi és alacsony, fekete haja durva szálú, sima, arca laposra nyomott, csaknem negroid; ez a típus Connaught-ban gyakoribb. Huxley ezt az eredetileg világos hajú kelta lakosságban található sötét hajú elemet ibériai (azaz baszk) keveredésnek tulajdonítja[369], ami, legalábbis részben, valószínűleg helytálló. Arra az időre azonban, amikor az írek határozott formában megjelennek a történelemben, kelta nyelvű homogén néppé vál-

tak, és sehol sem találkozunk már idegen elemekkel, kivéve a harc vagy vétel útján szerzett, jórészt angolszász rabszolgákat.

A régi klasszikusok közlései e népről nem túlságosan épületesek. *Diodorosz* azt meséli, hogy azok a britek, akik az Irisznek (vagy Irin-nek? a szövegben a tárgyeset *Ἶριν*) nevezett szigetet lakják, embert esznek. *Sztrabón* részletesebben ír: „Amely országról" (Jerne) „nem mondhatunk semmi bizonyosat, kivéve, hogy lakosai vadabbak a briteknél, mivel emberevők és sokat evők" (*πολυφάγοι*, egy másik szövegvariáns szerint *ποηφάγοι*, fűevők), „és tisztességes dolognak tartják, ha valaki megeszi elhalt szüleit, és nyíltan testi érintkezést folytat más emberek feleségével, a saját anyjával és nővéreivel."

A hazafias érzelmű ír történetírás nagyon felháborodott ezeken az úgynevezett rágalmakon. Az újabb kutatásnak jutott az a feladat, hogy kimutassa, az emberevés, főként pedig a szülők megevése olyan fokozat volt, amelyen valószínűleg minden nép átment. Talán vigaszul szolgál az íreknek, ha megtudják, hogy a mai berliniek ősei még teljes ezer évvel később is ugyanezt a gyakorlatias nézetet vallották:

„Aber Weletabi, die in Germania sizzent, tie wir Wilze hei3ên, die ne scament" (schämen) „sih nieht ze chedenne" (zu gestehen) „da3 sie iro parentes mit mêren rehte e3en sulîn, danne die wurme."* (Notker, idézve Jacob Grimm, „Rechtsaltertümer" 488. old.)

Meglátjuk majd, hogy az angol uralom alatt az emberhús-fogyasztás többízben ismét előfordult Írországban. Ami pedig az írek szemére vetett phanerogámiát illeti – hogy Fourier kifejezésével éljek[370] –, ilyen dolgok minden vad népnél előfordultak, annál inkább tehát a különösen gáláns keltáknál. Érdekes, hogy a sziget már akkor is mai hazai használatú nevét viselte: Iris, Irin és Jerne azonos Eire-vel és Erinn-nel, ahogyan már Ptolemaiosz is ismerte Dublin főváros mai nevét, Eblanának (helyes hangsúllyal *Ἐβλανα*) nevezve azt. Ez annál különösebb, mert az ír kelták ezt a várost ősidők óta másként, Athcliathnak hívták, Duibhlinn – fekete mocsár – pedig náluk a Liffey-folyó egyik részének neve.

Ezenkívül *Plinius* „Természetrajz"-ában a következő részt találjuk (IV. 16.):

„Oda" (Hiberniába) „a britek fűzfaágakból való csónakon mennek, amelyek fölé összevarrt állatbőröket tesznek."

Később *Solinus* magukról az írekről mondja:

* „A veletabok, akik Germániában élnek és akiket mi vilceknek nevezünk, nem szégyellik bevallani, hogy több joguk van szüleik megevésére, mint a férgeknek." – *Szerk.*

„Hibernia és Britannia között a tengeren fűzfaágakból való csónakon járnak, melyeket marhabőrhuzattal vonnak be." (C. Jul. Solini „Cosmographia", 25. fej.)

Wakefield 1810-ben úgy látta, hogy Írország egész nyugati partvidékén „csak olyan csónakok fordulnak elő, amelyek ló- vagy ökörbőrrel bevont favázból állnak". A csónakok alakja az egyes vidékek szerint változó, de valamennyi kitűnik azzal, hogy rendkívül könnyű, úgyhogy ritkán fordul elő velük szerencsétlenség. Nyílt tengerre persze nem valók, ezért is űzik itt a halászatot csak az öblökben és a szigetek között. Malboyban (Clare grófság) olyan csónakokat látott Wakefield, amelyek 15 láb hosszúak, 5 láb szélesek és 2 láb mélyek voltak; egyhez két tehénbőrt használtak fel; a szőr belülre került, a külső oldalt bekátrányozták; két evezős számára volt megépítve. Egy ilyen csónak kb. 30 shillingbe került. (Wakefield, II, 97. old.) Fűzfafonat helyett — faváz! Micsoda haladás 1800 év alatt, miután a világ első hajós népe csaknem 700 éven át „civilizátori" kezelésben részesítette az országot!

Egyebekben hamarosan a haladás néhány tünete is mutatkozik. Cormac Ulfadha király alatt, akinek uralkodását a III. század második felére teszik, veje, Finn Mac Cumhal, a források szerint újjászervezte az ír milíciát — a Fianna Eirionn-t* —, valószínűleg a római légió mintájára, megkülönböztetve könnyű fegyverzetű és sorkatonaságot; minden későbbi ír hadsereg, amelyről részleteket tudunk, különbséget tesz kerne — könnyű — és galloglas — nehéz- vagy sorgyalogság — között. Az említett Finn hőstetteit sok régi dal megénekelte, egyik-másik máig is fennmaradt; ezek, és talán egy kevés skót-gael hagyomány képezi a Macpherson-féle „Ossian" (írül Oisin, Finn fia) alapját; Finn ebben Fingal néven jelenik meg, a színhely pedig Skóciába tevődik át.[371] Az ír nép ajkán Finn tovább él mint Finn Mac-Caul, az óriás, akinek a sziget csaknem minden helységében valamilyen csodálatos hőstettet tulajdonítanak.

A kereszténység Írországba, legalábbis a keleti partvidékre minden bizonnyal már korán behatolt. Mással nem magyarázható, hogy már jóval Patricius előtt annyi ír jelentős szerepet játszott az egyház történetében. Pelagiust, az eretneket, rendszerint Bangorból való walesi szerzetesnek mondják, de Bangor vagy inkább Banchor néven egy ősrégi írországi kolostor is létezett Carrickfergus mellett, és hogy Pelagius ideváló volt, Hierony-

* Feini, féniek az egész „Senchus Mor"-ban az ír nemzet neve. Feinechus-nak, fenchus-nak, a féniek törvényének nevezik gyakran vagy a „Senchus"-t, vagy egy másik, elveszett törvénykönyvet. Ugyanakkor feine, grad feine a plebs, a legalsó szabad néposztály megjelölésére szolgál. — *Engels jegyzete.*

mus bizonyítja, aki azt mondja róla, hogy „buta és a skót kásától elnehezült" („scotorum pultibus praegravatus"). Ez az első említése az ír zabkásának (írül lite, angol-ír nyelven stirabout), mely már akkor, mint később is, egészen a burgonya meghonosításáig, majd azzal együtt az ír nép fő tápláléka volt. Pelagius legfontosabb tanítványai, Cölestius és Albinus szintén scotusok, azaz írek voltak. Gennadius elbeszélése szerint Cölestius a kolostorából három részletes levelet írt szüleinek, amiből kitűnik, hogy Írországban a IV. században ismerték a betűírást.

Valamennyi korai középkori okmányban az íreket scotusoknak, az országot pedig Scotiának nevezik; ezzel a megjelöléssel találkozunk Claudianusnál, Isidorusnál, Bedánál, a ravennai geográfusnál, Eginhardusnál és még Nagy Alfrédnál is, aki így ír: „Hibernia, amelyet Skóciának nevezünk" („Igbernia the ve Scotland hatadh")[372]. A mai Skóciát idegen néven Caledoniának, honi néven Albának, Albaniának hívták; a Scotia, Skócia nevet csak a XI. században vitték át a keleti sziget északi csücskére. Az ír scotusok első nagyobbarányú bevándorlása Albába a III. század közepére tehető; Ammianus Marcellinus már 360-ban tud ottani létezésükről. A bevándorlás a legrövidebb tengeri úton történt, Antrimból Kintyre-félszigetre; már Nennius világosan említést tesz arról, hogy a briteket, akik akkor az egész Skót Alföldet birtokolták, a Clyde-ig és Forthig, a scotusok *nyugat felől*, a piktek pedig észak felől támadták meg. Az ówalesi történelmi „Triádák"[373] közül a hetedik szintén elbeszéli, hogy a gwyddyl ffichti (lásd lejjebb) Írországból a Normann-tengeren (Môr Llychlin) át jöttek Albanba és e tenger partján telepedtek le. Mellesleg az, hogy a Skócia és a Hebridák közötti tengert Normann-tengernek hívja, azt bizonyítja, hogy ez a „Triáda" később keletkezett, mint ahogy a normannok meghódították a Hebridákat. 500 körül újra nagyobb számú scotus kelt át, lassanként kialakították saját, Írországtól és a piktektől egyaránt független királyságukat, végül pedig Kenneth MacAlpin alatt, a IX. században, leigázták a pikteket és létrehozták azt a birodalmat, amelyre vagy 150 évvel később — valószínűleg először a normannok — átvitték a Skócia, Scotia nevet.

Az V. és VI. századi ówalesi források (Nennius, a „Triádák") említést tesznek a gwyddyl ffichti vagy gael piktek walesi betöréseiről, amelyeket általában az ír scotusok betöréseiként értelmeznek. Gwyddyl walesi alakja a gavidhealnak, mely névvel az írek jelölik önmagukat. Hogy a piktek megjelölés honnan ered, annak vizsgálatát másokra bízzuk.

Az V. század második negyedében Patricius (írül Patrick, Patraic, minthogy a kelták a *c*-t az ókori rómaiak módjára mindig *k*-nak ejtik) révén a kereszténység erőszakos megrázkódtatások nélkül uralomra jutott. A Britanniá-

val való érintkezés, amely már régóta fennállott, szintén élénkebbé vált ebben az időben; építőmesterek, kézművesek jöttek át, és az íreket, akik addig csak a *kötés nélküli* kőépítkezést ismerték, megtanították a habarccsal való építkezésre; az, hogy ez utóbbi a VII. századtól a XII. századig csak egyházi épületeken fordul elő, eléggé bizonyítja, hogy meghonosodása összefügg a kereszténység meghonosodásával, és továbbá, hogy ettől fogva a papság, a külföldi művelődés képviselője, intellektuális fejlődésében teljességgel elszakadt a néptől. Míg a nép semmiféle, vagy csak igen lassú társadalmi haladást tett, a papság kebelén belül hamarosan az akkori időket tekintve rendkívüli irodalmi műveltség fejlődött ki, amely az akkori szokás szerint többnyire a térítési és kolostoralapítási buzgalomban jutott kifejezésre. Columba megtérítette a brit scotusokat és a pikteket; Gallus (St. Gallen megalapítója) és Fridolin az alemannokat, Kilian a Majna menti frankokat, Virgilius a salzburgiakat; mind az öten írek voltak; az angolszászokat szintén főleg ír missziónáriusok nyerték meg a kereszténységnek. Emellett azonban Írország egész Európában a tudomány melegágyának számított, annyira, hogy Nagy Károly meghívta Albinus ír szerzetest tanárnak Paviába, ahol később egy másik ír, Dungal követte. A maguk korában fontos, de ma már jórészt elfelejtett sok ír tudós közül a legjelentékenyebb *Johannes Scotus Erigena* volt, a középkori filozófia atyja, vagy, ahogyan Erdmann nevezi, Carolus Magnus-a*. „Ő volt az első, akivel most már igazi filozófia kezdődik" – mondja róla Hegel. Ő volt az egyetlen IX. századi nyugat-európai, aki értett görögül; a Dionüsziosz Areiopagitésznek tulajdonított művek lefordítása révén az ókori filozófia legutolsó hajtásához, az alexandriai neoplatonista iskolához kapcsolódott. Tanításai, a kort tekintve, igen merészek; tagadja a kárhozat örök voltát, még az ördögre vonatkozólag is, és erősen súrolja a panteizmust; a korabeli ortodoxia nem is fukarkodott ezért a megrágalmazásával. Teljes kétszáz évig tartott, amíg az Erigena által alapított tudomány Canterburyi Anselmus személyében folytatóra talált.**

Mielőtt azonban a magasabb műveltségnek ez a fejlődése visszahathatott volna a népre, megszakították a normannok rablóhadjáratai. Ezek a rablóhadjáratok, amelyek a skandináv, különösen a dán hazafiasság legfőbb árucikkét jelentik, túl későn jöttek és túlságosan kis népektől indultak ki, sem-

* – Nagy Károlya – *Szerk.*

** Erigena tanításáról és műveiről bővebben lásd Erdmann, „Grundriss der Geschichte der Philosophie", 2. kiad., Berlin 1869, I. köt., 241–247. old. – Erigena, aki egyébként nem volt egyházi személy, már igazi hetyke ír elmésségről tesz tanúságot. Amikor egyszer az asztalnál vele szemben ülő Kopasz Károly francia király megkérdezte, mekkora a távolság egy scotus (scot) és egy tökfilkó (sot) között, Erigena így felelt: „Egy asztal szélessége." – *Engels jegyzete.*

hogy nagyarányú hódításokban, gyarmatosításban és államalapításban végződhettek volna, mint a germánok korábbi betörései. A történelmi fejlődésre gyakorolt előnyös kihatásuk elenyészően csekély a mérhetetlen, és még Skandinávia szempontjából is terméketlen zavarokhoz képest, amelyeket okoztak.

Írországot a VIII. század vége felé korántsem egységes nemzet lakta. Az egész szigetre kiterjedő főkirályi hatalom csak látszatra létezett, és még így sem mindig. A tartományi királyok, kiknek száma és birtoka folytonosan változott, hadakoztak egymással, és a kisebb helyi fejedelmeknek is megvoltak a magánháborúik. De úgy látszik, hogy ezekben a belső harcokban általában bizonyos szokásjog uralkodott, mely megszabott határok közé szorította a pusztításokat, úgyhogy az ország nem szenvedett tőlük túlságosan. De ennek meg kellett változnia. A normannok 795-ben, néhány évvel azután, hogy ez a rabló nép elsőízben meglátogatta Angliát, partra szálltak Rathlin szigetén, az antrimi tengerpartnál, és mindent felperzseltek; 798-ban Dublinnál szálltak partra, és ettől kezdve az annálészek csaknem minden évnél említést tesznek róluk mint pogányokról, idegenekről, kalózokról, mindig hozzáfűzve egy vagy több helység losccadh-ját (felperzselését). Településeik az Orkney-szigeteken, a Shetland-szigeteken és a Hebridákon (Déli-szigeteken, az óskandináv sagák Sudhreyjarjain) támaszpontul szolgáltak nekik Írország, valamint a későbbi Skócia, továbbá Anglia ellen. A IX. század közepe táján birtokukban volt Dublin*, amelyet, Giraldus szerint, csak ők építettek át rendes várossá, mint ahogy nekik tulajdonítja Waterford és Limerick megalapítását is. Maga a Waterford név csupán az óskandináv Vedhrafiördhr itt értelmetlen angolosítása; a skandináv név vagy viharöblöt (Wetterföhrde), vagy kosöblöt [Widderbucht] jelent. Mihelyt a normannok az országban letelepedtek, legelőször természetesen megerősített kikötővárosokra volt szükségük; e városok lakossága még sokáig skandináv maradt, de a XII. században nyelv és szokások tekintetében már rég asszimilálódott az írekhez. Az ír fejedelmek egymás közti viszálykodásai szerfelett megkönnyítették a normannoknak a fosztogatást, a letelepedést, sőt az egész sziget ideiglenes meghódítását is. Hogy maguk a skandinávok mennyire tekintették Írországot azon országok egyikének, amelyek rendszeres zsákmányt szolgáltatnak nekik, mutatja az 1000 körül keletkezett „Krâkumâl"[375], a northumberlandi Ella

* Snorrinak a „Haraldsagá"-ban[374] található állítása, amely szerint valamennyi normann közül elsőkként Harald Hårfagr fiai, Thorgils és Frodi birtokolták Dublint – tehát legalább 50 évvel később, mint ahogy megjelöltük –, ellentmond valamennyi, erre a korra vonatkozólag hitelesnek elfogadott ír forrásnak. Thorgilst, Harald Hårfagr fiát, Snorri nyilvánvalóan összetéveszti az alább említett Thorgilsszal, azaz Turgesiusszal. – *Engels jegyzete.*

király Kígyőtornyába zárt Ragnar Lodbrôk állítólagos halotti éneke. E dalban az ópogány vadság mintegy utoljára szedi össze minden erejét, és Ragnar király hőstettei megéneklésének ürügyén inkább az egész skandináv népnek saját országában, valamint a tengerpartokon Dünamündétől Flandriáig, Skóciáig (amelyet itt – talán elsőízben – már Skotlandnak neveznek) és Írországig viselt rablóhadjáratait írja le röviden. Írországról ezt mondja:

„Vívtunk a kardunkkal, heggyé nőtt a legyilkoltak teste,
Örvendezett a farkas testvére a véres lakomának;
Ércpajzsot ért a vas; Írország uralkodója,
Marstein, nem éheztetett farkast és sast sem;
Jutott áldozat Vedhrafiördhrben a hollónak.

Vívtunk a kardunkkal, reggel indult a játék,
A vidám harc, Lindiseyri előtt, három fejedelemmel;
Nem soknak sikerült ép bőrrel megúszni;
Sólyom vív farkassal a húsért, farkastorokba kerül jó pár;
Ír vér árja áztatta a harcban a partot."*

Egy normann vikingnek, Thorgilsnak, akit az írek Turgesiusnak neveztek, már a IX. század első felében sikerült egész Írországot leigáznia, de 844-ben bekövetkezett halálával birodalma is szétesett, és a normannokat kiűzték. A betörések és harcok váltakozó sikerrel folytatódtak, míg végül a XI. század elején Írország nemzeti hőse, Brian Borumha, aki eredetileg csak Munster egy részének volt királya, egész Írország uralkodójává emelkedett,

* „Hiuggu ver medh hiörvi, hverr láthverr of annan;
gladhr vardh gera brôdhir getu vidh sôknar laeti,
lêt ei örn nê ŷlgi, sâ er Îrlandi stŷrdhi,
(môt vardh mâlms ok rîtar) Marsteinn konungr fasta
vardh î Vedhra firdhi valtafn gefit hrafni.

Hiuggu ver medh hiörvi, hâdhum sudhr at morni
leik fyrir Lindiseyri vidh lofdhûnga threnna;
fârr âtti thvî fagna (fêll margr î gyn ûlfi,
haukr sleit hold medh vargi), at hann heill thadhan kaemi;
Ŷra blôdh î oegi aerit fêll um skaeru."

Vedhrafiördhr, mint mondottuk, Waterford; hogy Lindiseyrit megtalálták-e valahol, nem tudom. Semmiképpen sem jelenti Leinstert, ahogyan Johnstone fordítja; az eyri (homokos földnyelv, dánul öre) pontosan meghatározott helységre utal. Valtafn sólyomeledelt is jelenthet, és itt többnyire így is fordítják, mintha azonban a holló Odin szent madara, a szó nyilvánvalóan mindkét értelemben szerepel. – *Engels jegyzete.*

és az összpontosított erővel Írországba betörő normannokkal 1014 április 23-án, nagypénteken, Clontarfnál (Dublin közvetlen közelében) megvívta a döntő csatát, amely örökre megtörte a betolakodók erejét.

A normannok, akik letelepedtek Írországban és függőségükbe vonták Leinstert (Leinster királya, Maolmordha, 999-ben az ő segítségükkel jutott trónra, és azóta is ők tartották uralmon), előre látva a küszöbönálló döntő harcot, követeket küldtek a Déli- és az Orkney-szigetekre, Dániába és Norvégiába, hogy erősítést szerezzenek, amely nagy számban meg is érkezett. A „Niâlssaga"[376] elbeszéli, hogyan készülődött Sigurd Laudrisson jarl az Orkney-szigeteken a kivonulásra, hogyan ment vele Thorstein Siduhallsson, a Vörös Hrafn és a Straumeyi Erling, s hogyan érkezett meg virágvasárnap egész seregével Dublinba (Dyflinba):

„Akkor Brodhir is megérkezett egész seregével. Brodhir varázslattal megtudakolta, milyen lesz a csata kimenetele, és a válasz így hangzott: ha pénteken harcolnak, Brian király elesik és győz; ha pedig előbb harcolnak, mindenki elesik, aki ellene van; ekkor azt mondta Brodhir, hogy nem szabad harcolni pénteknél előbb."

Magáról a csatáról két változatot ismerünk: az ír annálészekét és a skandinávot, a „Niâlssagá"-ét. Ez utóbbi szerint „Brian király a teljes seregével a vár" (Dublin) „ellen jött; pénteken a sereg" (a normannok) „kivonult a várból és mindkét sereget csatarendbe állították. Brodhir az egyik seregszárnyon volt, és Sigtrygg király" (az „Annales Inisfalensis" szerint a dublini normannok királya) „a másikon. Brian királyról el kell mondani, hogy ő pénteken nem akart harcolni, és köréje pajzserődöt emeltek, seregét pedig ez elé állították fel. Ulf Hraeda azon a szárnyon volt, mellyel szemben Brodhir állt; a másik szárnyon pedig Ospak és fiai voltak, ott, ahol Sigtrygg állt szemben; s a középen Kerthialfadh állt és előtte vitték a zászlót." Amikor a csata elkezdődött, Ulf Hraeda egy erdőbe kergette Brodhirt, ahol ez oltalomra talált; Sigurd jarl nehezen állta a sarat Kerthialfadh-dal szemben, aki egészen a zászlóig hatolt, megölte a zászlótartót, majd a következőt is, aki a zászlót megragadta; ekkor senki sem akarta a zászlót vinni, Sigurd jarl pedig levette a rúdról és ruhái közé rejtette. Hamarosan dárda döfte át a testét, és ezzel, úgy látszik, csapatát is szétverték. Eközben Ospak hátba támadta a normannokat és ádáz harc után megfutamította Sigtrygg seregszárnyát. „Ekkor menekülni kezdett minden csapat. Thorstein Siduhallsson megállt, mialatt a többiek menekültek, és megkötötte saruszíját; ekkor Kerthialfadh megkérdezte tőle, miért nem fut, mint a többiek? Thorstein ekkor ezt mondta: »Ó, hiszen ma este én nem kerülök haza, kint Izlandban van az én hazám.« És Kerthialfadh hagyta, menjen békében."

Brodhir a rejtekhelyéről látta, hogy Brian serege üldözi a menekülőket és hogy a pajzserődnél kevesen maradtak. Ekkor kifutott az erdőből, áttört a pajzserődön és megölte a királyt (Brian 88 éves lévén, természetesen már nem tudott részt venni a harcban, és a táborban maradt). „Ekkor Brodhir harsányan kiáltott: »Adassék szájról szájra, hogy Brodhir megölte Briant.«" De az üldözők visszatértek, körülvették Brodhirt és élve elfogták. „Ulf Hraeda felmetszette Brodhir hasát, egy tölgy körül vezette, és beleit így kitekerte belőle, rá a fatörzsre, s nem halt meg, míg valamennyit ki nem húzták belőle, Brodhir embereit pedig mind megölték."

Az „Annales Inisfalensis" szerint a normann sereg három részre oszlott, az első a dublini normannokból és 1000 főnyi norvég erősítésből állt, akik mind hosszú páncélinget viseltek vértnek; a második a Maolmordha király vezette leinsteri ír segédcsapatokból; a harmadik a szigetekről és Skandináviából érkezett erősítésből, ezt Bruadhair, a csapatokat odaszállító hajóhad parancsnoka, és Lodar, az Orkney-szigetek jarlja vezette. Brian a maga seregét ugyancsak három csapatban állította fel ellenük; a vezérek nevei azonban nem egyeznek meg a „Niâlssagá"-ban említett nevekkel. Maga a csataleírás érdektelen; tömörebb és világosabb a „négy magiszter" beszámolója, amelyet itt közlünk:

„A. D. 1013" (végigvonuló hiba folytán ez a dátum szerepel 1014 helyett). „Az idegenek egész Nyugat-Európából összesereglettek Brian és Maelseachlainn ellen" (ez utóbbit rendszerint Malachynak nevezik, Meath királya volt Brian fennhatósága alatt), „és ezer páncélingest hoztak magukkal. Heves, tomboló, hatalmas és ádáz csata dúlt közöttük, amelyhez fogható addig nem volt; Cluaintarbh-ban vívták" (Ökörmező, most Clontarf) „éppen a húsvét előtti pénteken. Ebben a csatában megölték Briant, aki 88 éves volt, fiát Murchadh-ot, aki 63 éves volt, unokaöccsét Conaingot, unokáját Toirdhealbhachot . . ." (egy csomó név következik). „A csapatokat" (az ellenségét) „végre Tulcainntól Athcliathig" (Dublin) „visszavetette Maelseachlainn, heves harcban, bátran nekirontva az idegeneknek és a leinsterieknek; és elesett ott Maelmordha, Leinster királya, Murchadh-nak, Finn fiának fia . . . és ezenkívül volt még számtalan halott a leinsteriek között. És megölték még Dubhgallt, Amhlanibh" (akit rendszerint Anlafnak vagy Olafnak neveznek) „fiát, és Cillaciaraint, Gluniairn fiát, az idegenek két alvezérét (tanaisi), Sichfrith-et, Lodar fiát, az orkneyiek jarlját (iarla insi h Oirc), Brodart, a dániaiak vezérét, azt, aki megölte Briant. Az ezer páncélingest lekaszabolták, és legalább háromezer idegent öltek meg ott."

A „Niâlssagá"-t mintegy száz évvel a csata után Izlandban jegyezték fel; az ír annálészek, legalábbis részben, egyidejű híradásokon alapulnak. A két

forrás teljesen független egymástól, és a kettő nemcsak megegyezik a fő dolgokban, hanem kölcsönösen ki is egészíti egymást. Hogy ki volt Brodhir és Sigtrygg, azt csak az ír annálészekből tudjuk meg. Sigurd Laudrissont Sichfrith-nek, Lodar fiának nevezik; Sigfrith ugyanis az óskandináv Sigurd helyes angolszász alakja, Írországban pedig, érméken éppúgy, mint az annálészekben, a skandináv nevek legtöbbször nem óskandináv, hanem angolszász alakban szerepelnek. Brian alvezéreinek nevét a „Niâlssaga" a skandináv orgánumhoz idomította; az egyik, Ulf Hraeda, ráadásul egészen óskandináv, de merész dolog lenne ebből arra következtetni — mint ezt némelyek teszik —, hogy Brian seregében is voltak normannok. Ospak, úgyszintén Kerthialfadh kelta neveknek tűnnek; lehet, hogy ez utóbbi a „négy magiszternél" említett Toirdhealbhach eltorzított alakja? A dátum — a virágvasárnapot követő péntek az egyiknél, a húsvétot megelőző péntek a másiknál — pontosan megegyezik, éppígy a csata színhelye is; bár a „Niâlssagá"-ban Kantaraburgnak (egyébként = Canterbury)[377] hívják, világosan közvetlenül Dublin kapui elé teszik. A csata lefolyását a „négy magiszter" írja le a legpontosabban: a normannokat a clontarfi síkságról, ahol megtámadták Brian seregét, a közvetlenül Dublin északi oldala melletti kis folyón, a Tolkán át visszavetik a város felé. Arról mindkét forrás tud, hogy Brodhir megölte Brian királyt; közelebbi adatok erről csak a skandináv forrásban találhatók.

Láthatjuk, a csatáról szóló értesüléseink a kor barbár voltát tekintve meglehetősen részletesek és hitelesek; nem sok olyan XI. századi csatát találni, melyre vonatkozóan mindkét fél ennyire határozott és egybehangzó beszámolójával rendelkezünk. Ez nem akadályozza Goldwin Smith professzor urat abban, hogy „homályos (shadowy) konfliktusként" írja le (i. m. 48. old.). Igaz, a professzor úr fejében a legvaskosabb tények igen sokszor „homályos" alakot öltenek.

A clontarfi vereség után a normann rablóhadjáratok ritkábbakká és kevésbé veszélyesekké válnak; a dublini normannok hamarosan a szomszédos ír fejedelmek fennhatósága alá kerülnek, és egy vagy két nemzedéken belül összeolvadnak az őslakókkal. Egyetlen kárpótlásként pusztításaikért a skandinávok három vagy négy várost és a kereskedő polgárság csíráit hagyják az írekre.

Minél messzebbre megyünk vissza a történelemben, annál jobban elmosódnak az egyazon törzsből származó népeket megkülönböztető ismertetőjegyek. Ez egyfelől a források természetéből következik, mert minél régeb-

biek, annál szűkszavúbbak és a leglényegesebb dolgokra szorítkoznak, másfelől azonban maguknak a népeknek a fejlődéséből. A törzs egyes ágai annál közelebb álltak, annál jobban hasonlítottak egymáshoz, minél kisebb volt a távolságuk magától az eredeti törzstől. Jacob Grimm teljes joggal kezelte mindig az összes tudósításokat – kezdve a cimberek hadjáratát leíró római történészeken[378], egészen Adam von Bremenig és Saxo Grammaticusig –, az összes irodalmi emlékeket – kezdve a „Beowulf"-on[379] és a „Hildebrandének"-en[70], egészen az „Eddá"-kig[380] és sagákig –, az összes törvénytárakat – a leges barbarorumtól[381] az ódán és ósvéd törvényekig és a német reszponzumgyűjteményekig – a német nemzeti jelleg, a német szokások és jogviszonyok egyaránt értékes forrásaiként. Lehet, hogy a speciális jelleg csak helyi jelentőségű, ám a benne tükröződő jelleg az egész törzsben közös; és minél régibb a forrás, annál inkább eltűnnek a helyi különbségek.

Ahogyan a skandinávok és a németek a VII. és VIII. században kevésbé különböztek egymástól, mint ma, bizonyára az ír kelták és a gall kelták is eredetileg jobban hasonlítottak egymáshoz, mint a mai írek és franciák. Ne csodálkozzunk tehát, ha Caesarnak a gallokról nyújtott leírásában számos olyan vonást találunk, amelyeket tizenkét évszázaddal később Giraldus ismét az íreknek tulajdonít, és amelyeket, a hozzákeveredett germán vér ellenére, még ma is viszontlátunk az ír nemzeti jellegben . . .[382]

Friedrich Engels

[„Írország története" töredékeiből]

Az angolok a legkülönbözőbb fajú embereket ki tudták békíteni uralmukkal. A walesiek, akik olyan szigorúan ragaszkodnak nemzetiségükhöz és nyelvükhöz, teljesen összenőttek a brit birodalommal. A skót kelták, habár 1745-ig lázadók voltak[383], s habár azóta először a kormány, aztán a saját arisztokráciájuk majdnem teljesen kiirtotta őket, nem gondolnak felkelésre. A Normann-szigetek franciái még a nagy forradalom idején is dühödten harcoltak Franciaország ellen. És még a helgolandi frízek is, akiket Dánia eladott Angliának[384], elégedettek a sorsukkal, és alighanem sokáig eltarthat még, amíg a sadowai babérok[145] és az Észak-Német Szövetség[304] vívmányai jajkiáltást váltanak ki belőlük a nagy hazával való egyesülés után. Csak az írekkel nem boldogultak az angolok. Az ír faj roppant rugalmassága tehet erről. A legkegyetlenebb elnyomás, minden kiirtási kísérlet után az írek rövid időn belül ismét erősebbek voltak, mint valaha; sőt, fő erejüket az idegen helyőrségből szívták magukba, amelyet elnyomásukra ültettek a nyakukra; két, sokszor már egy emberöltő alatt az idegenek írebbek lettek az íreknél, Hiberniores ipsis Hibernis; és minél inkább felvették az írek az angol nyelvet és elfelejtették az írt, annál írebbek lettek.

A burzsoázia mindent áruvá tesz, tehát a történetírást is. Hozzátartozik a lényéhez, a létfeltételeihez, hogy minden árut meghamisítson: meghamisította a történetírást. És azt a történetírást fizetik a legjobban, melyet leginkább a burzsoázia szellemében hamisítottak meg. Teste* Macaulay, aki ezért is elérhetetlen példaképe az ügyetlenebb G. Smithnek.

Az írországi agrárgyilkosságok nem nyomhatók el, *mert* és *amíg* ez az egyetlen hatékony eszköz az ellen, hogy a landlordok kiirtsák a népet. *Segí-*

* – Tanú rá – *Szerk.*

tenek, és ezért vannak és lesznek továbbra is, minden kényszertörvény ellenére. Mennyiségileg ingadoznak, mint minden társadalmi jelenség; sőt bizonyos körülmények között járványszerűvé válhatnak, amikor egészen jelentéktelen alkalmakkor is előfordulnak. A járvány leküzdhető, de maga a betegség nem.

A megírás ideje: kb. 1870 május–július közepe
Eredeti nyelve: német

Friedrich Engels

[Megjegyzések egy ír népdalgyűjtemény előszavához[385]]

Az ír népi dallamok egynémelyike ősrégi, mások az utóbbi 300–400 évben keletkeztek, némelyik pedig csak a múlt században; különösen sokat alkotott akkoriban Carolan, az egyik legutolsó ír bárd. Ezek a bárdok vagy lantosok – költők, zeneszerzők és énekesek egy személyben – azelőtt sokan voltak, minden ír törzsfőnöknek megvolt a várában a saját bárdja. Sokan vándorénekesekként járták az országot, üldözve az angoloktól, akik joggal látták bennük a nemzeti, angolellenes hagyomány legfőbb hordozóit. E bárdok a nemzet eleven emlékezetében tartották a régi dalokat Finn Mac Cumhal győzelmeiről (akit Macpherson teljesen ezeken az ír dalokon nyugvó „Ossian"-jában[371] ellopott az írektől és Fingal néven skóttá változtatott át), Tara, az ősi királyi palota pompájáról, Brian Borumha király hőstetteiről, és a későbbi dalokat ír törzsfőnökök harcai róla Sassanach (angolok) ellen; és éppígy dalban dicsőítették az egykorú ír törzsfőknek a függetlenségi harcban véghezvitt tetteit. Ám amikor a XVII. században Erzsébet, I. Jakab, Oliver Cromwell és hollandiai Vilmos az ír népet teljesen letiporta, földtulajdonától angol betolakodók javára megfosztotta, számkivetette és páriák nemzetévé tette, a vándorénekeseket éppúgy üldözték, mint a katolikus papokat, s e század eleje táján fokozatosan kihaltak. Nevük feledésbe merült, költeményeikből csak töredékek maradtak fenn; a legszebb hagyaték, amelyet leigázott, ám le nem győzött népükre hagytak, dallamaik.

Az ír nyelvű költemények mind négysoros strófákban íródtak; ezért a legtöbb, különösen a régebbi dallamok mindig, ha sokszor némileg rejtetten is, ezen a négysoros ritmuson alapulnak, amelyhez gyakran refrén vagy hárfajáték csatlakozik. E régi dallamok némelyike még ma is, amikor az ír nyelvet Írország nagy részében már csak az öreg emberek, vagy senki se érti, csak ír nevén vagy kezdőszavairól ismeretes. A dallamok nagyobbik, későbbi részének azonban már angol neve vagy szövege van.

A mélabú, mely e dallamok legtöbbjét áthatja, még ma is a nemzeti hangulat kifejezője. Hogyan is lehetne ez másként egy olyan népnél, amelynek

uralkodói az elnyomásnak mindig új, mindig korszerű módszereit találják ki? A legújabb, negyven évvel ezelőtt bevezetett és húsz év óta a végletekig kiélezett módszer az, hogy az íreket tömegesen elűzik földjükről, és Írországban ez egyet jelent az országból való kiűzéssel. Az ország lakossága 1841 óta két és fél millióval csökkent és több mint hárommillió ír kivándorolt. Mindezt az angol származású nagybirtokosok előnyére és szorgalmazására. Ha ez még harminc évig így folytatódik, akkor írek már csak Amerikában lesznek.

A megírás ideje: 1870 július 5. körül
Eredeti nyelve: német

MELLÉKLETEK

I

[A Központi Tanács felhívása a munkástársaságokhoz[386]]

International Working Men's Association
Central Council
18, Greek Street, London, W.

Felhívjuk a szakszervezeteket, kölcsönös segélynyújtási egyesületeket és más munkástársaságokat, hogy testületileg csatlakozzanak; ennek egyedüli feltétele, hogy a tagok elismerjék a Szövetség alapelveit és hogy a belépési nyilatkozatért (fényezve, vászonra erősítve, lécekkel) 5 shillinget fizessenek. A csatlakozó társaságoktól járulékot nem *követelünk*, rájuk bízzuk, hogy eszközeiktől és belátásuktól függően járulékot fizessenek vagy sem, vagy pedig időről időre *támogassák a Szövetséget*, ha *annak erőfeszítéseit támogatásra érdemesnek* ítélik.

A Központi Tanács bármely társaságnak, amely ezt kívánja, szívesen megküldi az Üzenetet és a Szervezeti Szabályzatot, amelyek részletesen kifejtik a Szövetség alapelveit és céljait, a londoni kerületen belül pedig készséggel indít küldöttségeket, amelyek minden további kívánt felvilágosítást megadnak. A csatlakozó társaságoknak jogukban áll, hogy egy-egy képviselőt küldjenek a Központi Tanácsba. A járulék összege egyéni tagok számára évi 1 shilling, azonkívül 1 penny a tagsági jegyért; ez, továbbá a Szövetségre vonatkozó minden felvilágosítás megkapható a tiszteletbeli titkártól vagy pedig a Központi Tanács ülésein, amelyeket minden kedden este nyolctól tíz óráig a Greek Street 18. számú házban tartanak.

E. Dupont, Franciaország ügyeivel megbízott titkár
K. Marx, Németország ügyeivel megbízott titkár
E. Holtorp, Lengyelország ügyeivel megbízott titkár
J. Jung, Svájc ügyeivel megbízott titkár
L. Lewis, Amerika ügyeivel megbízott titkár
G. Odger, a Központi Tanács elnöke
C. W. Wheeler, tiszteletbeli pénztárnok
W. R. Cremer, tiszteletbeli főtitkár

Felvételi kérelem-formula
a Nemzetközi Munkásszövetséghez csatlakozni kívánó
társaságok számára

Mi, a ..... tagjai, akik összegyűltünk ..... -ben, teljes egyetértésünket nyilvánítjuk a Nemzetközi Munkásszövetség alapelveivel és céljaival, és kötelezzük magunkat, hogy terjesztjük és megvalósítjuk ezeket; őszinteségünk zálogául ezennel azzal a kéréssel fordulunk a Központi Tanácshoz, vegyen fel bennünket a testvéri kötelékbe mint a Szövetség csatlakozott fióktársaságát.

..... tag megbízásából alulírott

..... titkár
.....elnök
.....186....

2

Az albizottság módosított és a Központi Tanács 1865 július 25-i ülésén elfogadott jelentése egy kongresszus és egy konferencia kérdéséről[387]

Eleget téve franciaországi és svájci levelezőink sürgős megkeresésének, akik felszólítják a Központi Tanácsot, tegyen lépéseket annak a Szövetség megalapításakor tett ígéretének teljesítésére, hogy idén Brüsszelbe kongresszust hív egybe az európai proletárokat általánosan érdeklő kérdések megvitatására, Bizottságotok az egész kérdést megvizsgálta és a következő javaslatokat terjeszti elétek:

1. Ez idő szerint Brüsszelbe vagy Londonba kongresszust egybehívni nem lehetséges. Ehelyett konferenciát javasolunk, amely Londonban szeptember 25-én, hétfőn, ülne össze.

2. Az ügyünkkel rokonszenvező európai és brit lapokban jelenjék meg a következő nyilatkozat:

„A Nemzetközi Munkásszövetség Központi Tanácsa közli, hogy elhatározta az általános munkáskongresszus Brüsszelbe vagy máshová való összehívásának elhalasztását három okból:

először, mert tanácsosnak érezte, hogy előzetes konferenciát tartson, a kontinensen levő legfontosabb szekciók néhány küldöttével együtt, annak a programnak a megbeszélésére, amelyet az említett kongresszus elé kell terjeszteni;

másodszor, mert Nagy-Britanniában a reformmozgalom, az általános választások és az ipari kiállítás, Franciaországban pedig a sztrájkok annyira igénybe vették a munkásosztály energiáját és figyelmét, hogy ez késleltette a Szövetség fejlődését;

harmadszor, mert a belga parlament az idén olyan jellegű idegentörvényt hozott, amely akadályozza a Szövetség tervét, hogy kongresszust, vagy olyan esetleges tervét, hogy konferenciát hívjon egybe a belga fővárosba."

3. A konferencia összetétele legyen a következő: két küldöttet kell meghívni minden központi vezetőségből, úgyszintén kettőt Lyonból. A küldöttek útiköltségét az őket választó szervezet viseli. Londoni költségeiket a Központi Tanács fedezi.

4. Ami e költségek fedezésének módját illeti, a Bizottság azt a nagylelkű ajánlatot kapta Jung polgártárstól, hogy a svájci küldötteknek ellátást és szállást ad. A többi költségre vonatkozólag a Bizottság javasolja:

először, hogy a Központi Tanács tagjai következő évi járulékukat szeptemberben, a konferencia összeülését megelőzően fizessék ki;

másodszor, hogy a főtitkár kapjon utasítást, hívja fel a Szövetséghez már csatlakozott társaságok titkárait, hogy igyekezzenek az egyes tagoknak tagsági jegyeket eladni a konferencia kiadásainak fedezésére;

harmadszor, hogy javasolják a Központi Tanács tagjainak, vegyenek át tagsági jegyeket eladásra és az összeget fizessék ki a Tanácsnak készpénzben, s ezt a közvetlen kiadást vonják le az eladásból befolyó összegből.

5. A Bizottság javasolja a Központi Tanácsnak, fogadjon el és terjesszen a konferencia elé bizonyos programot, amelyet a Főtanács a következő formában módosított és fogadott el:

1) A kongresszusra vonatkozó kérdések.
2) A Szövetség szervezetére vonatkozó kérdések.
3) Az erőfeszítések egyesítése a Szövetség révén abban a harcban, mely a különböző országokban a tőke és a munka között folyik.
4) A szakszervezetek, múltjuk, jelenük és jövőjük.
5) A szövetkezeti munka.
6) Egyenes és közvetett adók.
7) A munkaórák számának korlátozása.
8) Női és gyermekmunka.
9) A moszkovita invázió veszélye Európára és a független, egységes Lengyelország helyreállítása.
10) Az állandó hadseregek, hatásuk a termelő osztályok érdekeire.

6. A küldöttek előkészítő üléseit a Bizottsággal, a döntő üléseket a Főtanáccsal egyetemben kell megtartani.

7. Szeptember 28-án estélyt adunk a következő három célból: 1) megemlékezésül a Szövetség megalapítására; 2) a kontinensről érkező küldöttek tiszteletére; 3) a föderalizmus és a szabad munka amerikai győzelmének megünneplésére.

Az estély programja: tea, beszédek, társalgás és tánc.

3

[Részlet Jenny Marx 1866 január 29-én Johann Philipp Beckernek írott leveléből[388]]

Egy január 29-én kelt londoni levélből vesszük a következő sorokat:

„Vallási tekintetben most jelentőségteljes mozgalom megy végbe az eltompult Angliában. A tudomány legjelesebb képviselői, élükön Huxleyval (Darwin iskolája), olyanok, mint Charles Lyell, Bowring, Carpenter stb., a St. Martin's Hallban fölöttébb felvilágosult, valóban merész, szabad szellemű előadásokat tartanak a nép számára, mégpedig vasárnap estéken, éppen abban az órában, amikor a báránykák egyébként az Úr legelőjére szoktak zarándokolni; a csarnokot nagy tömeg töltötte meg és a nép lelkesedése olyan nagy volt, hogy az első vasárnap estén, amikor családommal jelen voltam, több mint 2000 ember már nem jutott be a zsúfolásig megtelt terembe. A papok háromízben hagyták, hogy ez a szörnyűség megtörténjék. – Tegnap este azonban bejelentették az egybegyűlteknek, hogy mindaddig nem szabad további előadásokat tartani, amíg be nem fejeződik a lelkipásztorok pere a Sunday evenings for the people (Vasárnapi előadások a nép számára) ellen. A gyülekezet felháborodása határozottan kifejezésre jutott, és nyomban összegyűjtöttek több mint 100 font sterlinget a per vitelére. Milyen ostobaságot követtek el a papocskák, hogy beavatkoztak. E szenteskedő banda bosszúságára ezek az esték ráadásul zenével zárultak, Händel, Mozart, Beethoven, Mendelssohn és Gounod kórusait énekelték, és az angolok, akiknek vasárnap eddig csak az állott szabadságukban, hogy a »Jesus, Jesus, meek and mild«-et (Jézus, Jézus kegyes és szelíd) gajdolják, vagy pedig elvándoroljanak a Ginpalastba (pálinkamérés), lelkesen fogadták."

Ezek az események talán indítékot adhatnak arra, hogy Anglia számos szabadgondolkodó egyesülete[389] eddigi, inkább tartózkodó magatartását feladva, kutatásainak gyakorlati alkalmazására most mind a nép elé lépjen.

Az is az idők jele, hogy a féniek[171] ügye mélységes rokonszenvet kelt az angol munkásosztályban, egyrészt, mert a papok ellen irányul, másrészt, mert köztársasági.

4

[Levél az „Echo de Verviers"-nek[390]]

18, Bouverie Street, Fleet Street, London

Az „Echo de Verviers" szerkesztőjének

Uram,

az Ön igazságérzetére és arra a kívánságára számítva, hogy „igazságot és felvilágosodást terjesszen a munkásosztály soraiban", kérjük, közölje az alábbi levelet, amelynek másolatát elküldtük V.* polgártársnak.

Készséges híve

Jung

V. úr,

az „Echo de Verviers" 1865 december 16-i, 293. száma közölt egy cikket, amelynek állítólagos célja az, hogy felvilágosítsa a munkásokat a *Nemzetközi Munkásszövetség* Központi Tanácsának tagjait eltöltő szellemről; Le Lubez polgártárs, aki a cikket a Tanács elé terjesztette (ahogy ezzel megbízták), felismerte, hogy a cikk, bár névtelenül jelent meg, az Ön tollából származik.

A Központi Tanács, miután megvitatta a cikket, 1866 január 9-i ülésén a következő határozatot fogadta el:

„V. polgártársat felszólítjuk, hogy bizonyítsa az általa felhozott eseteket, amennyiben ezt megtagadja vagy nem tudja megtenni, ki kell zárni a *Nemzetközi Munkásszövetségből.*"

Minthogy lapjának cikke teljességgel eltér az igazságtól, a Központi Tanács kötelességének tartotta, hogy a tényállást teljes egészében helyreigazítsa; a Központi Tanács tudatában van küldetésének és a kapott felhatalmazásnak; nem fog rágalmakra rágalmakkal, sem pedig hazugságokra hazugságokkal válaszolni; nem alacsonyítja le magát személyes vádaskodásokra, hanem magukra a megvádoltakra bízza, hogy igazolják magukat; semmiféle akadálytól nem riad vissza és a hamis barátok ellenére nem tűr meg magán foltot, szennyet.

Egyebek között főként az alábbi részek érdemelnek figyelmet:

---

* Vésinier. – *Szerk.*

I

„Hamarosan valamennyi francia és olasz tag benyújtotta lemondását, amelyet Tolain és Fribourg uraknak a bizottságban való részvételével és intrikáival indokoltak." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

A 9 francia tag közül csak 2 lépett vissza, nevezetesen Denoual és Le Lubez urak, sőt az utóbbi kevéssel utána újra belépett; ami az olaszokat illeti, egyetlenegy (Wolff polgártárs) indokolta visszalépését, nem „Tolain és Fribourg uraknak a bizottságban való részvételével és intrikáival", hanem a Központi Tanácsnak egy az albizottság által beterjesztett, Lefort polgártársra vonatkozó határozatával*, amelyet ő maga néhány órával előbb, mint az albizottság tagja, megszavazott.

II

„A bizottság egészen a mai napig nélkülük folytatta tevékenységét." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

A két visszalépett francia tag közül Le Lubez polgártárs, aki a Franciaország ügyeivel megbízott titkár volt, nem sokkal később mint a deptfordi szekció küldötte visszatért; a bizottság tehát nem sokáig működött nélküle.

III

„Közzétett" (a bizottság) „egy kiáltványt és ideiglenes szervezeti szabályzatot; az előbbi egy kiváló, latin fajú publicista tollából származik stb." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

A kiáltványt és a szervezeti szabályzatot a két francia tag és az olasz tagok visszalépése előtt tették közzé; a kiáltvány nem egy kiváló latin fajú publicista**, hanem egy teuton fajú író*** tollából származik; a kiáltványt a Központi Tanács valamennyi tagja, a franciákat és az olaszokat beleértve, egyhangúlag elfogadta, még mielőtt a latin fajú publicista tudomást szerzett volna róla; nemcsak, hogy nem szerzője a kiáltványnak, hanem ha ismerte volna, akkor burzsoáellenes tendenciái miatt megopponáltatta volna az olasz tagokkal; ám túl későn érkezett és ez utóbbiakat már csak abban akadályozhatta meg, hogy olaszra lefordítsák; nyilvánvaló, hogy Ön sohasem olvasta ezt a kiáltványt, és a kiváló latin fajú publicista nemigen köszöni majd meg Önnek, hogy neki tulajdonítja szerzőségét.

IV

„Követte-e" (a bizottság) „azt a célt, amelyet maga elé kitűzött – a munkások teljes felszabadítását?

Nem! Ehelyett egy évnyi értékes időt arra vesztegetett, hogy egybehívjon egy kon-

* *V. ö. 76–77.* old. – *Szerk.*

** Giuseppe Mazzini. – *Szerk.*

*** Karl Marx. – *Szerk.*

ferenciát és kidolgozza egy kongresszus programját, amelynek Genfben kell majd lezajlania stb." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

A Központi Tanács csak 1865 eleje táján kezdte tevékenységét. Tehát 9 hónap telt el a konferenciáig; ezt a 9 hónapnyi „értékes időt" arra használta fel, hogy nemzetközi kapcsolatokat létesítsen és kiterjessze angliai kapcsolatait. Több hónapon át hetenként a Központi Tanács tagjaiból álló bizottságokat küldtünk ki a különböző munkástársaságokhoz, hogy felhívjuk őket a Szövetséghez való csatlakozásra. Íme az eredmény: a konferencia időpontjára a *Nemzetközi Munkásszövetség* Angliában 14 000 tagot számlált; egyebek között olyan fontos társaságok is csatlakoztak, mint a cipészeké és a kőműveseké; e hatalmas munkásszervezetek (trade-unionok) legbefolyásosabb és legkiválóbb képviselői a Központi Tanács tagjai voltak; egy újságot alapítottak, amelynek már a címe is („Workman's Advocate"[391]) jelzi feladatát, egy olyan újságot, amely mindig és mindenütt a munkásosztály érdekeit védelmezi.

Az általános választójogért küzdő társaságot alapítottak Angliában (Reformliga) — egy társaságot, amely többezer tagot számlál; titkárát és végrehajtó bizottsági tagjainak többségét körünkből választották.

Franciaországban többezer hívünk van.

Párizsban erős, aktív és feddhetetlen vezetőség működik több mint kétezer tagú szervezet élén; fióktársaságok vannak Lyonban, Rouenban, Nantes-ban, Caenban, Neufchâteauban, Pont-l'Evêque-ben, Pantinban, Saint-Denis-ben, Lisieux-ben, Puteaux-ban, Belleville-ben stb. stb. stb.

Svájcban: Genfben a legjobb elemekből álló vezetőség 500 tagú szervezet élén működik; fióktársaságok vannak Lausanne-ban, Veveyben, Montreux-ben és Neuchâtel kantonban.

Belgiumban a mozgalom a legkedvezőbb előjelek között alakult meg, és a Központi Tanácsnak oka volt hinni, hogy Spanyolország késedelem nélkül követni fogja Belgiumot.

V

„Nem! 1865 szeptemberi konferenciájára" (a bizottság) „nem hívott meg egyetlen küldöttet sem Németországból, amelynek olyan sok munkásszervezete van, egyetlenegyet sem Anglia számos társaságából, egyetlenegyet sem Olaszország oly jól szervezett társaságaiból, és egyetlenegyet sem a Franciaországban fennálló társaságokból, mert Tolain, Fribourg és Társaik nem valamely francia munkástársaság küldöttei; sajátmagukat jelölték küldöttnek, nem szolgáltatták bizonyítékát semmiféle mandátumnak, amellyel megbízták volna őket. Nemcsak, hogy nem küldöttei a francia munkásszövetségeknek, hanem jelenlétük volt az egyedüli ok, amely az utóbbiakat megakadályozta abban, hogy küldötteket menesszenek a londoni konferenciára. Több olyan társaságot tudnánk megnevezni, amelyek ebből az okból tagadták meg a konferencián való részvételt stb. stb." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

Elvileg csak a Nemzetközi Munkásszövetség szekciói és azok a társaságok képviseltethették magukat a konferencián, amelyek hitet tettek a Szövetség alapelvei mel-

lett; anyagi helyzetünk azt parancsolta nekünk, hogy a küldöttek számát minimumra korlátozzuk.

Németországból, „amelynek olyan sok munkásszervezete van", csak a Schulze-Delitzsch által alapított fogyasztási szövetkezetek és a lassalleánus társaságok, az Általános Német Munkásegylet, képviseltethették volna magukat; az előbbiek, tagjaik tudtán kívül, csupán a porosz liberális burzsoázia eszközei, amelynek Schulze-Delitzsch egyik matadora; a lassalleánus társaságok a teljes felbomlás állapotában voltak és vannak ma is; egy részük Bismarckkal szövetkezett, a másik pedig, amely még nem szerveződött újjá, J. Ph. Beckert, a konferencia svájci küldöttét ismerte el vezetőül; Becker a konferencia ülései alatt mandátumot kapott a solingeni gyári munkásoktól, és a genfi német társaság (Német Munkás Művelődési Egylet) is általa képviseltette magát; a londoni német társaságot (Német Munkás Művelődési Egylet) a Központi Tanácsban résztvevő küldöttei képviselték.[392]

Azokon az akadályokon kívül, amelyekkel a munkások Németországban egyesületek megalakítása során találkoznak, a törvényhozás is tiltja nekik, hogy külföldi társaságokhoz csatlakozzanak; mégis, Észak- és Dél-Németországban megalakult a Szövetség néhány szekciója.

Mindeme nehézségeket tekintve, vajon rendkívüli dolog-e, hogy Németország nem volt olyan jól képviselve, mint azt a Központi Tanács elvárhatta volna?

Az angol társaságokat igen jól képviselték a Központi Tanács angol tagjai: Odger elnök a Trades Councilnak (valamennyi angliai trade-union legfelső tanácsának) titkára; Cremer főtitkár az ácsok végrehajtó bizottságának tagja; Howellt, a Reformliga titkárát és a kőművesek végrehajtó bizottságának tagját, valamint Coulsont, a kőművesek társaságának titkárát, ez utóbbi társaság delegálta a Központi Tanácsba; Wheeler, egy kölcsönösségi életbiztosító társaság ügyvezetője, tagja a Központi Tanácsnak.

A cipészeket (akik 5500 tagot számlálnak) Odger, Morgan és Cope képviselte, míg Shaw a festőket képviselte stb. stb.

Wolff polgártársnak, aki 1865-ben részt vett az olasz munkások nápolyi kongreszszusán, és a Tanács többi olasz tagjának, habár igen tevékenyen részt vettek a Központi Tanács munkájában, soha nem sikerült Olaszországban akár csak egyetlen tagot is megnyerniök; a Központi Tanács nagyon sajnálja, hogy az olasz tagok még visszavonulásuk előtt sem élveztek annyi bizalmat „Olaszország oly jól szervezett társaságai" részéről, hogy akár csak egyetlenegyet is rávehettek volna a Nemzetközi Munkásszövetséghez való csatlakozásra.

„... egyetlenegyet sem a Franciaországban fennálló társaságokból, mert Tolain, Fribourg és Társaik nem valamely francia társaság küldöttei; sajátmagukat jelölték küldöttnek."

A lyoni szekció tagjai sajnálták, hogy a pénz hiánya megakadályozta őket küldöttek menesztésében, de csakúgy, mint a caeni és neufchâteaui szekciók, ők is kiáltványt küldtek és ezzel részt vettek a Központi Tanács munkájában.

Tolaint, Fribourg-t, Limousint és Varlint általános szavazással megválasztotta a párizsi szekció; ez a szekció a különböző szakmák munkásaiból és az Association du

Crédit au Travail többszáz tagjából áll. Béluze, e társaság ügyvezetője, szintén a szekcióhoz tartozik; mind részt vettek vagy részt vehettek a küldöttek megválasztásában; Limousin, a négy párizsi küldött egyike, az „Association", a szövetkezeti társaságok nemzetközi sajtóorgánuma vezetőségének titkára.

Clariol urat a párizsi szedők társasága küldte ki; a Központi Tanács meghívására Párizsból eljöttek a konferenciára Schily, Du Mesnil-Marigny és más urak, akik igen tevékenyen részt vettek annak munkájában.

Milyen más társaságokról beszél Ön, amelyeket Tolain, Fribourg és Társainak jelenléte megakadályozott abban, hogy küldötteket menesszenek a konferenciára? Talán a December 10-i Társaságról[393], az egyetlenről, amelyet a jelenlegi franciaországi rezsim engedélyez?

A konferenciáról szóló beszámoló valamennyi liberális párizsi lapban megjelent, anélkül hogy egyetlen panaszt vagy reklamációt váltott volna ki a Nemzetközi Szövetség vagy a francia szövetkezeti társaságok tagjai részéről; a mandátumot, amelyet a küldöttek kaptak, a Központi Tanács albizottsága megvizsgálta és rendben találta.

A párizsi küldöttek mindjárt a konferencia elején részletes és pontos jelentést tettek vezetőségük munkájáról és pénzügyeik intézéséről; e jelentés alátámasztására a Központi Tanács rendelkezésére bocsátották könyveiket és teljes levelezésüket. A Központi Tanács csak üdvözölheti azokat a hatékony intézkedéseket, amelyeket a párizsi vezetőség a Nemzetközi Munkásszövetség franciaországi megalapítása és propagálása érdekében alkalmazott.

VI

„Belgium egy igen rátermett küldöttet delegált, De Paepe polgártársat, de ő volt az egyetlen képviselője ennek az országnak, amelyben annyi társaság van." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

Sajnálatos, hogy Belgium csak egyetlen küldöttet delegált és hogy ez a küldött éppen a legkevesebb megbízót képviselte; mindazonáltal César De Paepe személyében méltó képviselőt kapott ez az ország.

VII

„Svájc, vagy inkább Genf két küldöttet delegált, egyikük sem svájci: tudniillik egy francia és egy badeni menekültet, akik a fent említett két állítólagos francia küldöttel érkeztek a konferenciára; összesen tehát 5 vagy 6 ugyanazon értékű, és egyetlen igazi és komoly küldött, Belgium küldötte." („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

A svájci küldötteket általános szavazással választotta meg a Nemzetközi Munkásszövetség különböző svájci szekcióinak, a csak svájciakból álló Grütli-egyesületnek[394] és a Német Társaságnak egész tagsága.

A Német Munkás Művelődési Egylet a Nemzetközi Munkásszövetség svájci szervezeteibe küldött képviselői útján szintén részt vett a választásokon. A Szövetség svájci tagjai küldötteik kiválasztásával tiszteletreméltó helyet vívtak ki maguknak a Nemzetközi Munkásszövetség történetében.

A svájci küldöttek nem „a két állítólagos francia küldöttel", hanem a négy párizsi küldöttel érkeztek a konferenciára.

Becker polgártárs, a konferencia egyik küldötte, több mint 20 éve svájci állampolgár; Biel városának polgárjogait azon szolgálatok elismeréseképpen adományozták neki, amelyeket az egyetemes demokrácia ügyének tett; munkás létére kitűnt mint agitátor, katona, szervező és író; oly sokrétű tehetségét mindig a munkások ügyéért vetette latba; nevetséges látvány, amint ilyen óriásokat törpék támadnak meg, és bizonyos, hogy értéküket csak elismerten becsületes és elfogulatlan emberek vitathatják meg.

VIII

„Kérdezzük, kielégítő ez az eredmény?" („L'Echo de Verviers", 293. sz.)

A Központi Tanács csaknem kizárólag munkásokból áll, akik a kalapács és a reszelő kezeléséhez szoktak és csak személyes áldozatok árán tudják ezeket a tollal helyettesíteni; ha tollat ragadnak, ezt mindig valamely nemes ügy védelmében vagy propagálására teszik, nem pedig azért, hogy eladják a bonapartizmusnak; és ha az eredmény nem olyan kielégítő, amilyet a munkások általában reméltek, meggyőződésünk, hogy számításba veszik majd a fáradságos munkával töltött hosszú nap utáni virrasztásokat, és a kínokat, amelyeket testvéreiknek ki kellett állniok, hogy az ügyet idáig juttassák.

IX

„Káros befolyásoknak engedve, a genfi kongresszus programjába a Szövetség céljától távol álló kérdéseket vett fel, mint amilyen az orosz befolyás felszámolása Európában." („L'Echo de Verviers", 294. sz.)

Miféle káros befolyásoknak engedett a Központi Tanács, amikor programjába belefoglalta, hogy szükség van a moszkovita befolyás (nem az orosz befolyás, ami egészen mást jelent) felszámolására Európában? Annak szükségességét, hogy „felszámolják a moszkovita befolyást Európában", elvileg elismeri kiáltványunk, amelyet egészen bizonyosan nem káros befolyások alatt tettünk közzé.

Mi a többi kérdés, amelyet káros befolyások hatására vettünk fel programunkba?

X

„Ez az óriási hiba máris végzetes következményekkel járt; a lengyelek tömegesen kérték felvételüket a bizottságba, és hamarosan ők lesznek majd túlnyomó többségben." („L'Echo de Verviers", 294. sz.)

A lengyelek nem kérték tömegesen felvételüket a Központi Tanácsba, és korántsem a túlnyomó többségét, hanem alig egyhuszad részét alkotják.

Hogyan lehet szót érteni egy szerzővel, aki kijelenti: „a bizottság kidolgozott és megszavaztatott egy tizenkét kérdésből álló programot, amely kérdések csaknem mind a politikai gazdaságtan legáltalánosabb problémáit ölelik fel, de nem vetnek fel egyetlen tudományos kérdést sem", és aki néhány sorral lejjebb egy szusszanásra elismeri ugyanezen kérdések „tudományos jelentőségét"?

A Központi Tanács nem zárkózik magába, sőt mindig arra törekedett, hogy a munkások ügyének őszinte barátaitól származó megismeréseket hasznosítsa; minden rendelkezésére álló eszközzel arra törekedett, hogy propagálja magasztos elveit és egyesítse a világ munkásait. E célból három lapot alapítottunk Svájcban: a „Journal de l'Association Internationale des Travailleurs"-t és a „Voix de l'Avenir"-t francia nyelven, a „Vorboté"-t[395] német nyelven, és egyet Angliában, a „Workman's Advocate"-et, az egyetlen angol lapot, amely a népek önrendelkezési jogából kiindulva elismeri, hogy az íreknek joguk van az angol iga lerázására.

A Központi Tanács nem lehet önnön cselekedeteinek bírája; a genfi kongresszus eldönti majd, méltó-e a Tanács a bizalomra, amellyel megtisztelték, vagy pedig könnyelműen cserbenhagyta a magasztos célt, amelyet eléje tűztek.

Maradok, Uram, kész híve

H. Jung

A Nemzetközi Munkásszövetség
Központi Tanácsa nevében

1866 február 15.

5

[Marx beszéde Mazzini kapcsolatairól a Nemzetközi Munkásszövetséghez[396]]

[A Központi Tanács 1866 március 13-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs beszédet mondott az előző ülésen követett eljárással kapcsolatban. Azt mondotta, Wolff őrnagy állítása, hogy Mazzini írta szervezeti szabályzatunkat, nem igaz. Ő, Marx írta a szabályzatot a bizottságban folyt vita után. Több tervezetet megvitattak, egyebek között Wolffét is.[397] Két pontban a tervezetek teljesen eltértek egymástól. Marx arról beszélt, hogy a tőke elnyomja a munkát. Wolff centralizációt akart, és munkásszövetségeken csupán segítőegyesületeket értett. Mazzini szabályzatát a nápolyi konferencia idején nyomtatták ki. Mazzini aligha láthatta a Marx-féle Üzenetet kinyomtatása előtt, minthogy az Marx zsebében volt, hacsak nem azután látta, hogy Le Lubez kezébe került, és azelőtt, hogy átadták a „Bee-Hive"-nak.

Mazzini továbbá írt egy levelet Brüsszelbe, Fontaine-nak, a belga társaságok számára; ebben óvta őket Marx szocialista nézeteitől. Ezt De Paepe jelentette a konferencián.[398]

Wolff őrnagy nem tagja a Tanácsnak. Levélben értesítenie kellett volna a Tanácsot, hogy elő akarja adni panaszát. Marx a saját nevében és a kontinens ügyeivel megbízott többi titkár nevében tiltakozott a legutóbbi ülésen követett eljárás ellen. Kérte, vegyék ezt jegyzőkönyvbe, minthogy a genfi kongresszuson esetleg szóba kerül.

6

[A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata és ügyviteli szabályzata[399]]

A Nemzetközi Munkásszövetségnek a genfi kongresszus 1866 szeptember 5-i ülésén elfogadott szervezeti szabályzata

Tekintettel arra,

hogy a munkásosztály felszabadítását magának a munkásosztálynak kell kivívnia; hogy a munkásosztály felszabadításáért folyó harc nem osztálykiváltságokért és monopóliumokért, hanem egyenlő jogokért és kötelességekért, minden osztályuralom megszüntetéséért vívott harcot jelent;

hogy a szolgaság minden formájának, minden társadalmi nyomorúságnak, szellemi elkorcsosodásnak és politikai függésnek alapja a munkás gazdasági alávetettsége azoknak, akik monopolizálják a munkaeszközöket, azaz az élet forrásait;

hogy ezért a munkásosztály gazdasági felszabadítása a nagy cél, amelynek minden politikai mozgalmat mint eszközt alá kell rendelni;

hogy az összes erőfeszítések, amelyek e nagy célra irányultak, azért hiúsultak meg eddig, mert hiányzott az összetartás minden egyes országban a sokfajta munkaág között és mert nem volt testvéri szövetség a különböző országok munkásosztályai között;

hogy a munka felszabadítása nem helyi vagy nemzeti, hanem társadalmi kérdés, amely valamennyi országra kiterjed, ahol modern társadalom áll fenn, és amelynek megoldása ezen országok gyakorlati és elméleti együttműködésétől függ;

hogy a munkásosztály mostani újjáéledése Európa haladott ipari országaiban, bár új reményt kelt, egyszersmind ünnepélyes figyelmeztetés is, hogy ne essenek vissza a régi hibákba, s azt követeli, hogy múlhatatlanul egyesítsék a még mindig össze nem hangolt mozgalmakat;

ezekből az okokból

a Nemzetközi Munkásszövetség 1866 szeptember 3-tól 8-ig Genfben megtartott kongresszusa kijelenti, hogy ez a Szövetség és a hozzá csatlakozó valamennyi egyesület és egyén az *igazságot*, az *igazságosságot* és az *erkölcsöt* ismeri el a minden ember iránti magatartás alapjául, tekintet nélkül színre, vallásra vagy nemzetiségre.

A kongresszus kötelességének tekinti, hogy követelje az emberi és polgári jogokat mindenki számára. *Nincs jog kötelesség nélkül, és nincs kötelesség jog nélkül.*

Ebben a szellemben fogadta el a kongresszus véglegesen a *Nemzetközi Munkásszövetség* itt következő szervezeti szabályzatát:

I. cikk. A Szövetség azért alakult, hogy a különböző országokban fennálló és ugyanarra a célra, tudniillik a munkásosztály kölcsönös védelmére, haladására és teljes felszabadítására törekvő munkásegyesületek érintkezésének és együttműködésének központjául szolgáljon.

II. cikk. E szövetség neve: *Nemzetközi Munkásszövetség.*

III. cikk. A Főtanács a *Nemzetközi Szövetségben* képviselt különböző országok munkásaiból áll. Saját tagjai közül megválasztja az ügyek viteléhez szükséges tisztségviselőket, mégpedig: elnököt, főtitkárt, pénztárnokot, a különböző országok ügyeivel megbízott titkárokat.

Az évenként összeülő kongresszus meghatározza a következő kongresszus helyét és időpontját, kijelöli a Főtanács székhelyét és tagjait, fenntartva az utóbbinak a jogot, hogy új tagokkal egészítse ki magát.

A küldöttek a kongresszus által meghatározott időpontban és helyen összegyűlnek, anélkül hogy ehhez külön meghívóra lenne szükség. *A Főtanács szükség esetén* megváltoztathatja a kongresszus összeülésének helyét, de időpontját nem halaszthatja el.

IV. cikk. A Főtanács az évenkénti kongresszusokon nyilvánosan beszámol az évi munkáról; sürgősség esetén a meghatározott időpontnál előbb is összehívhatja a kongresszust.

V. cikk. A Főtanács kapcsolatot létesít a különböző munkásszövetségekkel, úgy, hogy az egyes országok munkásai állandóan tájékozva legyenek osztályuknak valamennyi többi országban folyó mozgalmairól; hogy a társadalmi állapotokról egyidejűleg és azonos szellemben vizsgálat folyjék; hogy a valamely tagegyesületben felmerült, általános érdeklődésre számottartó kérdéseket valamennyi egyesület megtárgyalja, és hogy ha valamely gyakorlati javaslat vagy nemzetközi bonyodalom a Szövetség beavatkozását igényelné, ez utóbbi egységesen tudjon cselekedni. A Főtanács, valahányszor ezt szükségesnek látja, vállalja a különböző nemzeti vagy helyi egyesületek elé terjesztendő javaslatok kezdeményezését.

A Főtanács a szekciókkal való érintkezésének megkönnyítésére bulletint ad ki.

VI. cikk. Minthogy a munkásmozgalom sikere minden egyes országban csak az egyesülés és szervezettség erejével biztosítható, másrészt pedig a Főtanács hasznossága annál nagyobb lesz, minél kevésbé forgácsolja széjjel akcióit, a *Nemzetközi Munkásszövetség* tagjainak minden erejüket latba kell vetniök, hogy az egyes országok helyi ágazatait központi tanács által képviselt nemzeti szövetségekbe egyesítsék. Magától értetődik, hogy e cikk alkalmazása az egyes országok sajátos törvényeitől függ; de, a törvényes akadályoktól eltekintve, egyetlen helyi egyesületnek sincs megtiltva, hogy közvetlenül levelezzen a *Főtanáccsal.*

*Ügyviteli szabályzat**

1. cikk. A Főtanács köteles végrehajtani a kongresszusi határozatokat.

a) Ebből a célból összegyűjti mindazokat az okmányokat, amelyeket a különböző országok központi tanácsai neki elküldenek, vagy amelyeket más úton megszerezhet.

b) Kötelessége, hogy megszervezze a kongresszusokat, és programjukat a központi tanácsok útján közölje az egyes szekciókkal.

2. cikk. A Főtanács, valahányszor eszközei ezt lehetővé teszik, jelentést tesz közzé, amely kiterjed mindarra, ami a Nemzetközi Munkásszövetséget érdekli. Ez a jelentés főleg a munka kínálatával és keresletével, a szövetkezeti társaságokkal és valamennyi ország munkásosztályának helyzetével stb. foglalkozik majd.

3. cikk. A jelentést különböző nyelveken adják ki és megküldik a Főtanáccsal kapcsolatban álló bizottságoknak, amelyek kötelesek mindegyik szekciójuknak elküldeni egy példányt.

4. cikk. Hogy a Főtanács e határozatokat végrehajthassa, az 1866–67-es évre kivételesen 30 centime (3 penny) járulékot szedünk a Nemzetközi Munkásszövetség minden tagjától.

E járulékok fő rendeltetése az, hogy fedezzék a Főtanács számos kiadását, úgymint a főtitkár fizetését, a kiadványok, a levelezés, intézkedések és más kongresszusi előkészületek stb. költségét.

5. cikk. Mindenütt, ahol ezt a körülmények lehetővé teszik, központi tanácsokat alakítanak. Funkcionáriusaik, akiket az illető szekciók választanak és bármikor elmozdíthatnak, jelentéseiket havonta egyszer és szükség esetén gyakrabban is elküldik a Főtanácsnak.

6. cikk. A központi tanácsok költségeit a velük kapcsolatban álló különböző szekciók fedezik.

7. cikk. A Főtanáccsal kapcsolatban álló központi tanácsok, valamint a Főtanács csak akkor kötelesek elismerni a Szövetség tagjainak szekcióik részéről nyújtott hitelt, ha tagsági könyvüket aláírta annak a szekciónak a titkára, amelyhez a bemutató tartozik.

Ha az a szekció, amelyhez a bemutató fordul, hogy hitelét igénybe vegye, nem rendelkezik anyagi eszközökkel, jogában áll a hitelt kiállító irodára vagy szekcióra látra szóló váltót intézvényezni.

8. cikk. A központi tanácsok és szekciók kötelesek kívánatra a Szövetség minden tagjával ellenszolgáltatás nélkül közölni a Főtanács jelentéseit.

9. cikk. Minden szekció, akár kicsi, akár nagy, jogosult arra, hogy egy-egy küldöttet menesszen a kongresszusra. Ha valamely szekciónak nincsenek meg az eszközei ahhoz, hogy küldöttet menesszen, akkor összeállhat más szekciókkal közös küldött kinevezésére.

10. cikk. A küldött költségeit az őt kinevező szekció vagy szekciócsoport fedezi.

* *Az eredetiben*: Réglements spéciaux – *Szerk.*

11. cikk. A Nemzetközi Munkásszövetség minden tagja szavazásra jogosult és választható.

12. cikk. Minden 500-nál több tagot számláló szekció vagy csoport jogosult arra, hogy 500 tagonként egy-egy további küldöttet menesszen.

13. cikk. Minden küldött csak egy szavazattal rendelkezik a kongresszuson.

14. cikk. Minden szekciónak jogában áll, hogy ügyviteli szabályzatát és szervezeti szabályzatát összehangolja országának helyi körülményeivel és törvényhozási sajátságaival. E szabályzatok azonban nem tartalmazhatnak semmi olyat, ami ellentmond az általános szervezeti szabályzatnak és ügyviteli szabályzatnak.

15. cikk. A jelen szervezeti szabályzatot és ügyviteli szabályzatot minden kongresszus módosíthatja, ha a jelenlevő küldöttek kétharmada kívánja a megváltoztatást.

7

[Tudósítás Marxnak a londoni Német Munkás Művelődési Egylet jubileumi ünnepségén, 1867 február 28-án mondott beszédéről[400]]

Karl Marx beszélt a bérmunkáról és tőkéről, és igen világosan kimutatta, hogyan teremtik meg a munkások a tőkét, hogyan tartották őket rabszolgaságban önnön munkájuk terméke által, és hogyan használják fel a tőkések a tőkét folytonosan arra, hogy szorosabbra kovácsolják a munkások láncait. Az úgynevezett szabad munkásnak megvan ugyan az a tudata, hogy szabad munkás, de annál inkább a tőke hatalmában van, mert kénytelen eladni munkáját nyomorúságos bérért, hogy azon a legelemibb létszükségleti cikkekhez hozzájusson. A szabad munkás anyagilag legtöbb esetben a rabszolga és a jobbágy alatt áll. A munkásosztálynak nem kell megszüntetnie a személyi tulajdont, azt régesrég megszüntették és nap mint nap megszüntetik, amit azonban meg kell szüntetni, az a polgári tulajdon, hiszen az puszta csaláson alapszik.

A németországi társadalmi viszonyokat illetően megjegyezte Marx, hogy a német proletariátus elsőként képes győzedelmesen keresztülvinni egy radikális kúrát. Először is, a németek szabadultak meg leginkább mindenfajta vallási badarságtól; másodszor, nem kell végigmenniök azon a hosszadalmas polgári mozgalmon, mint a többi ország munkásainak, harmadszor pedig földrajzi helyzetük arra kényszeríti majd őket, hogy hadat üzenjenek a keleti barbárságnak, mert onnan, Ázsiából, indult ki mindenfajta reakció a Nyugat ellen. Ez a forradalmi talajra tolja a munkáspártot, amelyen mozognia kell, hogy magát teljesen felszabadítsa.

8

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete a tagokhoz, a csatlakozott társaságokhoz és valamennyi munkáshoz[401]

Proletárok!

A hozzánk érkezett tudósításokból azt látjuk, hogy a Szövetség tagjai folytatják elveink terjesztését és a Nemzetközi Szövetség szekciói számának gyarapítását. Ez a munka különösen Svájcban figyelemreméltó, ahol szekcióink nagy része azon buzgólkodik, hogy különböző fajtájú munkástársaságokat létesítsen és ezeket velünk kapcsolatba hozza.

Belgium a marchiennes-i mészárlás[402] óta dicséretreméltó erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy az egész belga proletariátust a mi égiszünk alá tömörítse.

Ám a többi országban különböző okok gátolták ezt a propagandát:

Németországban, amely 1848 előtt olyan nagy érdeklődést tanúsított a társadalmi kérdések tanulmányozása iránt, csaknem minden aktív erőt leköt a benne végbemenő egyesítési mozgalom.

Franciaországban a csekély szabadság következtében, melyet a munkásosztály élvez, elveink és Szövetségünk elterjedése nem ment végbe olyan gyorsan, ahogyan elvárható lett volna; azt hihettük ugyanis, hogy az a segítség, melyet az angol munkástársaságok *a mi közvetítésünkkel* a francia munkástársaságoknak legutóbbi sztrájkjaik[403] alkalmával nyújtottak, minden francia munkás támogatását megnyeri számunkra. Most, hogy Franciaországban a tőkésosztály és a munkásosztály harca abba a szakaszba lépett, amelyet mi *angolnak* nevezünk, azaz határozott jelleget öltött, a munkásoknak meg kellene érteniök, ahhoz, hogy sikeresen szálljanak szembe a tőkések erejével, a munkásközösség különböző tagjait egyesítő szövetség hatalmas kötelékére van szükség.

Anglia, amely a választási reformmozgalommal volt elfoglalva, egy pillanatra félretette a gazdasági mozgalmat. Most azonban, hogy ez a mozgalom abbamaradt, hogy a szakszervezetek ellen indított vizsgálat[404] a munkásosztály erejének megszámlálásához és tudomásulvételéhez vezetett, úgy gondoljuk, elérkezett az idő, amikor a munkástársaságok megértik Szövetségünk hasznosságát. A munkásosztály küldötteinek gyűlésein már nemegyszer helyesen értékelték Szövetségünk szerepét és számos társaság már csatlakozott hozzánk. Anglia, munkásosztályának hatalmas szervezete folytán, hivatott arra, hogy egyik legszilárdabb támaszunk legyen.

Az Amerikai Egyesült Államok, úgy látszik, megifjodott a véres háborúban, melyen az imént ment át: a munkásosztály már centralizálódott, hatást gyakorolt az Amerikában uralmon levő burzsoá kormányzatra, s néhány állam törvényhozó szerveit arra kényszerítette, hogy fogadják el a nyolcórás munkanapról szóló törvényt. Az eljövendő elnök megválasztása alkalmából a különböző politikai pártoknak hitvallást kellett tenniök; a radikális párt Wade-nek, a szenátus elnökének nyilatkozatával elismerte annak szükségességét, hogy mindenekelőtt és sajátosan a munka és a tőke kérdésével foglalkozzanak, és őszintén állást foglalt a tőkés- és a földtulajdon átalakítása mellett. Minthogy a munkásosztály ebben az országban jelentékeny szervezett erővel rendelkezik, képes lesz érvényre juttatni akaratát.

Ez idő szerint a munkásosztály valamennyi civilizált országban mozgásban van, s azokban az országokban, ahol, mint Amerikában és Angliában, a gyáripar a legfejlettebb, ott a legszilárdabb a munkásosztály szervezettsége és ott a leghevesebb a harc a burzsoá osztály és a munkásosztály között.

A tőke erejével szemben elvész az ember egyéni ereje, a gyárban a munkás csupán a gép egyik kereke. A munkásoknak, hogy visszaszerezzék egyéniségüket, egyesülniök kellett, szövetségeket kellett alakítaniok munkabérük és életük megvédésére. E szövetségek eddig helyi jellegűek voltak; ám a tőke ereje az új ipari találmányok következtében napról napra nő, sok esetben a nemzeti szövetségek is tehetetleneknek bizonyulnak. Az angol munkásosztály harcait tanulmányozva azt látjuk, hogy a munkáltatók, hogy ellenálljanak munkásaiknak, külföldi munkásokat hozatnak, vagy abban az országban végeztetik el a munkát, ahol a munkaerő olcsóbb. Így állván a dolgok, a munkásosztálynak, hogy harcát a siker valamelyes kilátásával folytathassa, nemzeti szövetségeit nemzetköziekké kell átalakítania.

Vizsgálja meg minden munkás figyelmesen a kérdésnek ezt az új nézőpontját és lássák be, hogy ha zászlónk alá tömörülnek, a maguk és gyermekeik kenyerét védelmezik.

Mi, a Főtanács, felhívunk mindenkit, hogy a következő kongresszus, amely 1867 szeptember 2-án kezdődik Lausanne-ban, váljék a munkásosztály fényes megnyilvánulásává.

(Az első kongresszuson elfogadott ügyviteli szabályzat szerint: Minden szekció, akár nagy, akár kicsi, jogosult arra, hogy egy-egy küldöttet menesszen a kongresszusra. Minden 500-nál több tagot számláló szekció jogosult arra, hogy 500 tagonként egy-egy további küldöttet menesszen. Ha valamely szekció nem elég gazdag ahhoz, hogy küldöttet menesszen, csatlakozhat más szekciókhoz, hogy közösen fedezzék egy küldött költségeit, akit megbíznak képviseletükkel.[405])

A kongresszus kérdései a következők:

1. Melyek azok a *gyakorlati* eszközök, amelyek a Nemzetközi Szövetséget a munkásosztály — nők és férfiak — közös cselekvési központjává tehetik a tőkés iga alóli felszabadulásért vívott harcában?

2. Hogyan használhatja fel a munkásosztály azt a hitelt, amelyet a burzsoáziának és a kormányoknak nyújt, a saját felszabadítására?

Üdvözlet és testvériség!

Az egyes országok ügyeivel
megbízott titkárok:

E. Dupont, Franciaország
K. Marx, Németország
Żabicki, Lengyelország
H. Jung, Svájc
P. Fox, Amerika
Besson, Belgium
Carter, Olaszország
P. Lafargue, Spanyolország
Hansen, Hollandia és Dánia

G. Odger, elnök
G. Eccarius, alelnök
W. Dell, pénztárnok
Shaw, pénztárnok-titkár
Peter Fox, főtitkár

16, Castle Street, Oxford Street

9

[Feljegyzés Marxnak az új Kékkönyv statisztikájával foglalkozó beszédéről[406]]

[A Főtanács 1867 július 23-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs felhívta a Tanács figyelmét egy parlamenti Kékkönyvre – „Reports by Her Majesty's Secretaries of embassy and legation on the manufactures and commerce of the countries in which they reside, 1867" –, és a következő kivonatot idézte belőle:

„Belgium 1864 első tizenegy hónapjában 7200 tonna megmunkálatlan öntöttvasat importált, ebből 5300 tonnát Nagy-Britanniából; 1865 megfelelő időszakában ez az import 18 800 tonnára emelkedett, ebből 17 000 Nagy-Britanniából származott; 1866-ban az import 29 590 tonnára emelkedett, amiből 26 200 tonna Nagy-Britanniából jött. Másfelől a belga öntöttvas-export 1864 első tizenegy hónapjában 24 400 tonna volt, amiből 17 200 tonna Franciaországba és 5900 tonna Angliába ment, míg 1866 megfelelő időszakában az export nem haladta meg a 14 000 tonnát; ebből 9600 tonnát exportáltak Franciaországba, és csak 241 tonnát Nagy-Britanniába. A belga sín-export szintén esett, az 1864 első tizenegy hónapjában elért 75 353 tonnáról 1866-ban 62 734 tonnára.

A következő táblázat pontos adatokat közöl a Nagy-Britanniából származó *mindenfajtájú* belga *vas- és acél*importról és a Nagy-Britanniába irányuló belga vas- és acélexportról 1866 első tizenegy hónapjában, összehasonlítva 1864 megfelelő időszakával.

Nagy-Britanniából származó belga import

	1866 első 11 hónapja tonnában	1864 tonnában
Terméscre és reszelék	0	1
Nyers-, öntött- és ócskavas	26 211	5 296
Megmunkált vas (szög, huzal stb.)	1 031	1 777
Öntvény	41	24
Kovácsoltvas	255	203
Rúd-, lemez- és huzalacél	3 219	1 227
Kovácsacél	522	0
Összesen	31 279	8 528

Nagy-Britanniába irányuló belga export

	1866 első 11 hónapja tonnában	1864 tonnában
Terméserc és reszelék	1 768	5 555
Nyers-, öntött- és ócskavas	241	5 920
Megmunkált vas (szög, huzal stb.)	6 727	9 436
Öntvény	5	7
Kovácsoltvas	12	0
Rúd-, lemez- és huzalacél	50	56
Kovácsacél	16	5
Összesen	8 819	20 979

Az eredményt röviden így foglalhatjuk össze:

Belgium 1864-ben (az év első tizenegy hónapjában) 20 979 tonna vasat és acélt szállított Angliába, 1866-ban azonban csak 8819 tonnát, míg a Belgiumba irányuló brit vas- és acélexport az 1864-es 8528 tonnáról 1866-ban 31 279 tonnára emelkedett."

Helyénvaló emlékeztetni arra, hogy tavaly néhány burzsoá lap nagy hűhót csapott, mondván, hogy a trade-unionok kártékony hatásúak, hogy tevékenységük következtében a vasipar Angliából átkerül a belga vasgyárosok kezébe. A lapok közül, amelyek ezt a hűhót csapták, egyetlenegy sem említette e Kékkönyv megjelenését, nemhogy tartalmáról tudósított volna.

10

[Feljegyzés Marxnak a Béke- és Szabadságliga kongresszusával foglalkozó beszédéről[407]]

[A Főtanács 1867 augusztus 13-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs felhívta a figyelmet a Genfben tartandó Békekongresszusra. Azt mondta, kívánatos lenne, ha minél több küldött részt venne a Békekongresszuson mint magánszemély, de meggondolatlanság volna, ha hivatalosan, mint a Nemzetközi Munkásszövetség képviselői vennének részt. A Nemzetközi Munkásszövetség kongresszusa önmagában is békekongresszus, minthogy a különböző országok munkásosztályának egyesülése végső soron szükségképpen lehetetlenné teszi a nemzetközi háborúkat. Ha a genfi Békekongresszus kezdeményezői valóban megértették volna a szőnyegen levő kérdést, csatlakoztak volna a Nemzetközi Munkásszövetséghez.

A nagy európai hadseregek mostani növelését az 1848-as forradalom idézte elő, a nagy állandó hadseregek a társadalom mostani állapotának szükségszerű eredményei. Nem a nemzetközi hadviselés végett, hanem a munkásosztály elnyomása végett tartják fenn e hadseregeket. Minthogy azonban nem mindig akadnak bombázandó barikádok és lelövendő munkások, néhanapján megvan a lehetőség nemzetközi viszályokra, amelyeket azért szítanak, hogy a katonák ne jöjjenek ki a gyakorlatból. A mindenáron békét akarók pártja kétségtelenül többségben lesz a kongresszuson. Ez a párt szívesen hagyná, hogy egyedül Oroszország birtokoljon olyan eszközöket, amelyekkel hadat lehet viselni Európa többi része ellen, de valamennyi többi ország számára egy ilyen hatalomnak, mint Oroszország, már a puszta létezése is elegendő volna hadseregeik fenntartására.

Több mint valószínű, hogy néhány francia radikális felhasználja majd az alkalmat és szónokias beszédet mond saját kormánya ellen, de ezek a beszédek hatásosabbak lennének, ha Párizsban hangzanának el.

Azok, akik nem akarnak minden erejükkel a munka és a tőke közötti kapcsolat megváltoztatásán fáradozni, figyelmen kívül hagyják az egyetemes béke igazi feltételeit.

11

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának jelentése az 1867-es lausanne-i kongresszusnak[408]

I. A genfi kongresszus (1866 szeptember) által kitűzött feladatok

A genfi kongresszus a következő feladatokkal bízta meg a Főtanácsot[409]:

1. A kongresszus határozatot hozott, melyben felhatalmazta az angol küldötteket, tegyék meg a szükséges lépéseket a svájci, a francia és az angol posta igazgatójánál a levelek és nyomtatványok szállítási díjtételeinek csökkentése érdekében.

A svájci miniszter egyetértett a küldöttséggel minden pontban, melyet ez utóbbi javasolt, de rámutatott arra, hogy a francia kormány akadályoz minden ilyen irányú reformot.

Franciaországban a küldötteket nem fogadta a posta igazgatója.

Angliában a kormány csak egy emlékirat átvételére volt hajlandó, mely ismerteti a tényállást. Az emlékiratot a Főtanács elkészítette, s várja a választ.

2. A kongresszusi anyagok, valamint levelek és jelentések több nyelven való kiadása.

3. Egy több nyelvű időszaki bulletin kiadása, mely tartalmazza mindazt, ami a Nemzetközi Szövetséget érdekelheti; mindenfajta tájékoztatást az egyes országokban folyó munkáról és jelentéseket a szövetkezeti társaságokról és a munkások szociális helyzetéről.

4. Felszólították továbbá a Főtanácsot, végezzen a munkásokra vonatkozóan statisztikai vizsgálatot, részletes és speciális jelentésekkel az ipar és a mezőgazdaság minden ágáról, valamennyi civilizált országra kiterjedően.

A kongresszus, hogy lehetővé tegye a Tanácsnak feladatai teljesítését, fejenként 30 centime évi tagsági díjat, és a főtitkár számára heti 2 font fizetést szavazott meg; az utóbbinak a megválasztását a Főtanácsra bízta.

Amikor a Tanács a küldöttek visszatérte után megkezdte munkáját, hírt kapott arról, hogy a francia határon rendőrök több fontos okmányt elkoboztak *Jules Gottraux-tól.*

Felszólították a főtitkárt, hogy írjon a francia belügyminiszternek a szóbanforgó

okmányok visszaadása érdekében. Minthogy ez a levél válasz nélkül maradt, kérvénnyel fordultak az angol külügyminiszterhez; Lord Stanley megfelelően utasította Lord Cowley párizsi angol nagykövetet, hogy eszközölje ki az okmányok visszaadását.

Néhány nap múlva visszajuttatták nekünk ezeket az okmányokat egy csomag „Tribune du Peuple"-lel együtt, amelyet nyilvánvalóan egy másik személytől koboztak el.

Ez az incidens okozta, hogy a Tanács néhány havi késéssel tette közzé a kongresszusi anyagokat.

Az okmányokat átadták az albizottságnak, hogy készítse elő a hivatalos jelentést. Minthogy a Főtanácsnak nem volt pénze főtitkár díjazására, a munka azokra a tagokra hárult, akik eléggé odaadók ahhoz, hogy rendes munkájuk mellett ezt is elvégezzék, ami viszont több időt igényelt.

Amikor ez a munka befejeződött, kitűnt, hogy a legalacsonyabb ár, amelyet a jelentésnek egyetlen nyelven történő kinyomtatásáért kérnek, 1000 példányért 1000 frank. Ahhoz, hogy a Főtanács végrehajtsa a kongresszus határozatát, 3000 frank azonnali kiadására volt szükség; a pénztárban abban a pillanatban 22 frank 90 centime volt.

A Főtanács tagdíjfizetési felhívással fordult a csatlakozott angol társaságokhoz. Csupán a *londoni szivarkészítők*, valamint a *coventryi és warwickshire-i szalagszövők* válaszoltak.

A szalagszövők végrehajtó tanácsa olyan buzgalmat tanúsított kötelességeinek teljesítésében, melyet ki kell emelnünk; minthogy pénztára üres, tagjainak nagy része pedig munka nélkül volt, rendkívüli gyűjtést rendezett azok között, akik dolgoztak.

Amikor a Főtanács Franciaországban és külföldön egyaránt kimerítette a kongresszusi jelentés kiadásának minden lehetőségét, elfogadta *Collet* polgártársnak, a „Courrier international" és a „Working man"[410] szerkesztőjének azt az ajánlatát, hogy ebben a két hetilapban francia és angol nyelven közli a jelentést; Collet ezenkívül kötelezte magát arra, hogy tömöntvényt készíttet, hogy e jelentést brosúraként ki lehessen adni, és minden nyereséget megoszt a Főtanáccsal, habár minden veszteséget előre magára vállal.

Amikor ezek a lapok bejelentették a genfi kongresszus anyagainak közlését, az angol kormány, mely évek óta semmivel sem akadályozta megjelenésüket, ürügyet talált a kiadás megakasztására, amennyiben két, többezer frankos óvadékot kívánt Collet polgártárstól. Ez a formaság március 9-ig késleltette a közlést. Collet polgártárs időközben biztos forrásból megtudta, hogy ez az incidens a francia kormány ösztönzésére történt.

Ez, valamint a párizsi küldöttek emlékiratának elkobzása világosan mutatja, hogy a francia kormány milyen álláspontot foglal el a Nemzetközi Szövetséggel szemben.

A „Courrier international"-nak a jelentést tartalmazó számait a Szövetség minden levelezőjének *ingyen* megküldték. A németre fordítás kényszerűségből elmaradt, minthogy a Főtanácsnak nem volt lehetősége elvégezni azt.

Bár az egészről tömöntvény készült, a pénz hiánya mind a mai napig akadályozta a jelentés brosúraként való kiadását, holott valamennyi levelezőnk sürgősen követeli.

A Tanács egyik tagja e nehézségek leküzdése végett 100 frankot előlegezett 1000 tagsági könyv kinyomtatására, amelyek tartalmazzák a szervezeti szabályzatot és az ügyviteli szabályzatot; e tagsági könyvek közül 800 darabot szétküldtünk, de a francia rendőrség elkobozta; ez a veszteség még súlyosbította a Főtanács helyzetét, mely annál kényesebb volt, minthogy minden oldalról zaklatták az 1865-ből és 1866-ból származó, több mint 1000 frank adóssága miatt; mert bár a genfi kongresszus egyetemleges felelősséget vállalt ezért az adósságért, kiegyenlítésére semmiféle hatékony eszközt nem jelölt meg.

A Tanács ilyen körülmények között teljességgel képtelen volt arra, hogy valamilyen jelentést vagy időszaki bulletint kiadjon, ahogy ezt a kongresszus megszavazta; ennek következtében 1867-re le kellett mondani a statisztikai vizsgálatról, mert ez csak akkor lehet hatásos, ha nem szorítkozik a csatlakozott társaságokra, hanem valamennyi helységben valamennyi termelési ágra kiterjed. Ezt a jelentékeny időráfordítást és igen nagy költségeket igénylő munkát a Főtanács, adott anyagi helyzetében, nem végezhette el.

II. A Nemzetközi Munkásszövetség szerepe a tőke és a munka közt folyó harcban

Az a sokféle szolgálat, amelyet a Szövetség a tőke és a munka között a különböző országokban lefolyt különféle harcokban tett, kellőképpen mutatja, hogy szükség van ilyen szövetségre. Amikor a munkások megtagadták az angol tőkések önkényes feltételeinek elfogadását, ez utóbbiak azzal fenyegetőztek, hogy a kontinensről odahívott munkásokkal helyettesítik őket. Az ilyesfajta behozatal lehetősége többízben elegendő volt arra, hogy meghátrálásra kényszerítse a munkásokat. A Tanács tevékenysége megakadályozta, hogy ezek a fenyegetések nyíltan hangozzanak el, mint azelőtt. Amennyiben ma hasonló tények előfordulnak, a legkisebb felvilágosítás elegendő a tőkések terveinek meghiúsítására. Ha a Szövetséghez tartozó társaságoknál sztrájkra vagy *lockoutra** kerül sor, nyomban tájékoztatják a dolgok állásáról valamennyi ország munkásait, s következésképpen óva intik őket a tőkések ügynökeinek ajánlataitól. Ez a tevékenység azonban nem korlátozódik a csatlakozott társaságokra, mert a Szövetség mindazoknak segítséget nyújt, akik ezt kérik.

A tőkéseknek időnként sikerül egynémely tudatlanokat magukhoz csalogatniok, de ezek nyomban elhagyják a tőkéseket, mihelyt megmagyarázták nekik jogaikat és kötelességeiket.

A tőke puszta termelő gépnek tekinti a munkást, semmi többnek; a londoni kosárfonók legutóbbi lockoutja csattanós példát szolgáltatott erre. Íme a tények. A londoni kosárfonó vállalkozók kijelentették munkásaiknak, hogy három napon belül fel kell oszlatniok társaságukat és bércsökkentést kell elfogadniok, mert ha ezt a határidő

* Így nevezik az angolok az üzemeknek tulajdonosaik részéről történő bezárását. – *A brosúra jegyzete.*

lejártáig nem teszik meg, bezárják műhelyeiket. A munkások felháborodtak ezen a brutális eljáráson és kijelentették, hogy nem fogadják el e feltételeket; a vállalkozók előre látták ezt az esetet, mert ügynökeik már elutaztak Belgiumba és munkásokat hoztak onnan ... Ezeket a munkásokat London egyik negyedében (Bermondseyben) a vasúti híd boltívei alá zsúfolták. Ott kellett dolgozniok, enniök és aludniok, el sem távozhattak, hogy elkerüljenek mindenfajta érintkezést a többi munkással. Ám a Főtanácsnak sikerült áttörnie a vállalkozók által létesített egészségügyi záróövezetet és hadicsellel behatolnia a belga munkásokhoz; másnap ezek a munkások, megértve kötelességüket, visszatértek Belgiumba; veszendőbe ment idejükért a londoni kosárfonók egyesülete kárpótolta őket. Amikor elutaztak, éppen megérkezett egy másik, munkásokkal megrakott hajó; ám ezúttal mi fogadtuk őket, és a következő hajóval visszautaztak. Ezek után a vállalkozók nem tudtak más munkásokat szerezni maguknak; kénytelenek voltak hát meghagyni a dolgokat úgy, ahogyan azelőtt voltak.[411]

A párizsi bronzművesek a Tanácsnak az angol társaságokhoz intézett felhívása folytán erkölcsi és anyagi támogatásban részesültek sztrájkjuk során; a londoni szabók viszont hasonló támogatást kaptak a kontinens munkásaitól.

A Tanács ugyanilyen sikerrel avatkozott bele a *kubikusok*, a *lécezők*, a *fodrászok*, a *cinkezők* és a *fametszők* sztrájkjába.

III. Az angol szekció

A. A propaganda

Ha Angliában a propaganda nem volt olyan aktív, mint az elmúlt évben, ennek okai könnyen levezethetők a következőkből: egyetlen liberális irányú lépés sem történik soha a kormány kezdeményezésére; csak amikor a huzamos agitáció már fellelkesítette a tömegeket, enged végül a kormány a nép nyomásának; bizonyíték erre a választójogi reformnak, valamint a parkokban való gyülekezés jogának kérdése.[412]

Az angol munkások joggal tulajdonítanak nagy jelentőséget a választójog kérdésének; idejüket és energiájukat impozáns tüntetések szervezésére áldozzák, amelyeknek erkölcsi ereje hatással van a kormányra és arra kényszeríti, hogy engedjen a nép akaratának.

Amíg a munkások polgári jogaikat követelték energikusan, a Főtanács nem tudta figyelmüket a szociális kérdésekre irányítani, melyek megoldását ők csak a távoli jövőben tartották lehetségesnek.

A Főtanács angol tagjai, akiknek leginkább kellett segíteniök bennünket propagandánkban, nem tarthatták távol magukat ettől a mozgalomtól, *amelyet mi teremtettünk és amelyet nekik kellett irányítaniok*. Fáradozásaik sikerrel jártak, és az 1867-es esztendő örökre dicsőséges időszaka lesz az angol munkásosztály történetének.

Ha a propaganda a fent jelzett okokból nem volt is olyan aktív, amilyennek lennie kellett volna, egyetlen pillanatra sem szünetelt. A munkástársaságok csatlakozásához

szükséges formaságok sok időt vesznek igénybe; a *trade-unionok demokratikus alkotmánya* nem engedi meg a végrehajtó bizottságnak, hogy valamely fontos kérdésben határozatot hozzon, mielőtt valamennyi ágazat meg ne vitatta volna.

Egy társaság csatlakozásának eléréséhez a következő rendet kell betartani. Írásban közlik a bizottsággal a kérelem célját. A bizottság megjelöl egy napot a küldöttség fogadására. Ha a kérdést fontolóra veszik, a bizottság az ágazatai elé terjeszti; ezután egy, két, néha három hónapig várni kell az eredményre. Az imént elmondottakból nem szabad azonban arra következtetni, hogy csak a társaságok bizottsága terjeszthet elő vagy utasíthat vissza valamely javaslatot, mert a Nemzetközi Szövetséghez sokszor csatlakoztak már ágazatok a bizottság részvétele nélkül.

A genfi kongresszus óta több mint húsz nagy munkástársaság fogadta már kedvezően a Főtanács küldöttségeit; a Főtanács napról napra várja az eredményt. Más társaságok alkalmasabb időpontra halasztották csatlakozásukat; egyetlenegy akadt csupán, mely visszautasította a csatlakozást azzal az indokolással, hogy a Nemzetközi Szövetség politikai kérdésekkel foglalkozik.

B. A tagsági díjak

Ez a kérdés hosszú időn át foglalkoztatta a Főtanácsot. Még mialatt vita folyt erről, a kőművesek végrehajtó bizottsága csatlakozott a Szövetséghez, és évi egy font sterling tagsági díjat szavazott meg.

A Főtanács 1865 márciusában küldöttséget menesztett az angol cipészek konferenciájára, ahol egyhangúlag megszavazták a következő, a birminghami és hulli küldöttek által javasolt határozatot:

„A konferencia elfogadja a Nemzetközi Szövetség alapelveit, kijelenti, hogy csatlakozik a Szövetséghez, és arra kötelezi a jelenlevő tagokat, tegyenek meg mindent az alapelvek propagálására."

A tagsági díjak kérdését felvetették, de nem oldották meg. A Főtanács valamivel később elhatározta, hogy a Szövetséghez csatlakozó minden társaság okiratot kap a csatlakozásról; a társaságnak 5 shilling* belépési díjat kell fizetnie, és a Főtanács a társaságok szabad belátására bízza annak eldöntését, hogy milyen mértékben tudnak segíteni bennünket.**

A társaságoktól befolyt pénz részükről adomány volt, hogy fedezzék a Főtanácsnak a genfi kongresszusra menesztett küldöttséggel kapcsolatos költségeit.

A cipészek bizottsága 5 fontot adományozott e célra.

A Főtanács, hogy e helyzetet szabályozza, minden tagra nézve egységes tagsági díjat javasolt.

A genfi kongresszus elhatározta, hogy az évi tagsági díjat 30 centime-ban állapítja meg.

---

* 1 shilling 1 frank 25 centime-ot, 1 font sterling 25 frankot, 1 penny 10 centime-ot ér. – *A brosúra jegyzete.*

** *V. ö. 469–470. old. – Szerk.*

E magas tagsági díj áthághatatlan akadályt jelentett azon küldöttségeknek, amelyeket a Tanács a kongresszus után az angol társaságokhoz kiküldött.

Ebben a helyzetben határozta el a Tanács október 9-i ülésén, hogy 5 centime-ra csökkenti az évi tagsági díjat. A cipészek társasága (*Amalgamated Cordwainers Association*) közölte velünk, hogy az 1865-ös konferencián elfogadott határozatot, mely jóváhagyta az évi 5 fontos tagsági díjat, az 1867-es konferencia hatálytalanította.

A kőművesek végrehajtó bizottsága 1867-re, mint már 1866-ra is, 1 fontot adott, de még nem közölte velünk, hogy az egész társaság csatlakozott-e vagy sem.

A cipészek társasága az elmúlt évben 5000, a kőműveseké 3000–4000 tagot számlált.

A Tanács két ízben szólította fel a csatlakozott társaságokat az 1867-es tagsági díjak befizetésére. Egyesek fizettek, mások még nem, de, a cipészek társaságát kivéve, egyetlenegy sem vonta ki magát kötelezettségeinek teljesítése alól.

Az ácsok és asztalosok egyesült társasága nemrég határozatot hozott, hogy évi 2 fontot fizet be a Főtanácshoz. Ebben a pillanatban az ágazatok vitatják meg azt a kérdést, hogy az egész társaság a Nemzetközi Szövetség részévé lesz-e. Ennek a több mint 9000 tagot számláló társaságnak ágazatai vannak egész Angliában, Walesben, Skóciában és Írországban.

Közöljük a csatlakozott angol társaságok, valamint a legutóbbi kongresszus óta eltelt évben általuk befizetett összegek listáját.

A brit szekció által befizetett összegek

	1866			1867		
	font sterling	shilling	penny	font sterling	shilling	penny
Arbeiterbildungsverein*	2					
Londoni francia szekció					4	9
Lengyel emigránsok központi szekciója					4	10
Kőművesek végrehajtó bizottsága			1			
Kőművesek első ágazata		8				
Műasztalosok (egyesült társaság)	10			1	13	4
Műasztalosok (West End)	5			1	7	
Könyvkötők		8	3		17	6
Kádárok	6				6	
Cipészek végrehajtó bizottsága	5					
Cipészek szekciója (Darlington)		5				
Cipészek szekciója (Nottingham)		5			2	1
Szivarkészítők	5			1	9	

* – Német Munkás Művelődési Egylet – *Szerk.*

Coventryi szalagszövők	5			1	9	
Bőröndkészítők	1	5	4			
Kendali cipészek		5			1	8
Női cipészek (West End)	6				10	
Londoni szabók	3					
Darlingtoni szabók		5			1	8

A kongresszus után csatlakozott társaságok

	Belépési díjak			Tagsági díjak		
	font sterling	shilling	penny	font sterling	shilling	penny
Londoni kosárfonók		5				
Lancashire-i textilnyomók		5		2	1	8
Londoni kocsikészítők		5				
A „Globe"-kocsmában gyülekező kocsikárpitosok		5			1	10½
A „Crown"-kocsmában gyülekező kocsikárpitosok		5			5	
Szövők (ruganyos szövetek)		5			5	
Egyesült kubikosok		5				
Bútorfényezők		5				
Orgonaépítők		5			2	1
Mintarajzolók és fametszők		5				
Ácsok végrehajtó bizottsága				2		
Egyesült cserzők						
Bádogosok						

A küldöttség számára befizetett összegek

Női cipészek (West End)	4 font	sterling	10	shilling
Londoni szivarkészítők	1	„	1	„
Szövők (ruganyos szövetek)	1	„		

Az összegek tekintetében a két év között meglevő különbség a következőképpen magyarázható: 1866-ban az összegeket a küldöttek Genfbe küldésére fizették be, míg ebben az évben csak ügyintézési költségekre szánták őket.

Az elmúlt évben, mint már mondottuk, adósságaink keletkeztek; a Főtanács törlesztette ezeket az adósságokat, amennyire erre lehetősége volt.

Az okok, amiért csatlakozott társaságok még nem fizették be tagsági díjaikat, mások pedig még nem szavazták meg anyagi hozzájárulásukat a kongresszushoz, a termelés pangásában, a nagyszámú sztrájkban, a lockoutokban és főleg a választójogi reformmozgalomban, végül pedig a londoni szabók sztrájkjában keresendők, mely e pillanatban felemészti a *trade-unionok* pénzforrásait.

A Főtanács számos levelet kapott a társaságoktól, amelyek megállapítják ezt a tényállást és sajnálkozásukat fejezik ki, amiért anyagilag nem tudnak segíteni bennünket.

IV. Szekciók a kontinensen és Amerikában

Franciaország

A Főtanácsnak feladata, hogy levelezzen azon országok önálló ágazataival, ahol a megszorító törvények nem teszik lehetővé akcióközpont biztonságos kialakítását; ilyen a helyzet, például, Franciaországban.

Az előzőkben elmondottuk már, hogy minden kísérlet, amelyet a Főtanács a Nemzetközi Szövetség szervezeti szabályzatát és ügyviteli szabályzatát tartalmazó tagsági könyvek Franciaországba juttatására tett, meghiúsult azon, hogy a francia hatóságok megkaparintották tulajdonunkat, holott ezt a jogsértést semmi sem igazolja. Ám a francia közigazgatás részéről támasztott akadályok nem korlátozódtak erre. Levelezőink hiába kértek engedélyt szervezeti szabályzatunk és ügyviteli szabályzatunk kinyomtatására: az egyetlen válasz, amit kaptak, mindenkor a legkonokabb visszautasítás volt.

A lyoni bizottság, amely 1866-ban több mint 500 tag részvételével rendezhetett gyűléseket, a genfi kongresszus után nem kapott engedélyt a közgyűlés megtartására.

A lyoni tagok bátor kitartása a kormánytisztviselőkkel szemben azzal az eredménnyel járt, hogy még a legkevésbé tisztánlátóknak is megmutatta, mennyire óhajtja a francia kormány a munkások felszabadítását.

Figyelemreméltó, hogy ezek az akadályok, ezek a kicsinyes zaklatások egyetlen pillanatra sem állították meg Szövetségünk haladását.

Vienne-ben (département Isère), ahol a tagok száma alig érte el a 80-at, ma több mint 500-an vannak.

Neuville-sur-Saône-ban egyik ágazatunk fogyasztási szövetkezetet alapított, s ezzel bevonta a társadalmi élet gyakorlatába a mezőgazdasági munkásokat, akiket addig ellenszenvvel szembenállóknak véltek.

Caeni levelezőnk közli velünk, hogy ebben a városban napról napra erősödik a munkások szövetsége. E szolidaritás eredményeképpen a *szíjgyártók*, a *műszerészek*, a *cserzők*, a *nyergesek*, a *kovácsok* stb. ki tudták vívni, hogy napi egy órával rövidebb legyen a munkaidő a bér csökkentése nélkül.

Fuveauban (département Bouches-du-Rhône) a Nemzetközi Szövetségnek számos híve van a bányászok körében, akiknek sztrájkja a közelmúltban olyan nagy feltűnést keltett.

Ez év augusztus 5-én a Főtanács hírt kapott arról, hogy magában Fuveauban bizottság alakult. Ez a siker *Vasseur* polgártárs, a marseille-i bizottság egyik tagja bátor propagandájának köszönhető; ez év július 21-én ezt írta nekünk: „A tőke és a munka között harc folyik, mely szomorú és egyszersmind komikus: az egyik oldalon hivatalnokok és alkalmazottak bandája utazgat és fejt ki propagandát, hogy eltérítse a

munkásokat a Nemzetközi Szövetségtől, a másik oldalon pedig energikus és odaadó emberek maroknyi csapata harcol szakadatlanul ellenfeleink támadásaival, és terjeszti a függetlenség és az igazságosság eszméit a munkások soraiban." Aztán befejezésül hozzáteszi: „Semmilyen emberi hatalom nem irthatja ki a felszabadulás eszméit, amelyeket elhintettünk az országban, mert ellenfeleinknek két, nehezen legyőzhető dolog ellen kell küzdeniök: *a jog és az akarat ellen.*"

Egyszóval, a munkás megérti, hogy *akarni annyi, mint tudni*, és hogy teljes politikai és társadalmi felszabadulásának kivívásában csak önmagára szabad számítania.

Közöljük a legutóbbi kongresszus idején fennállott ágazatok, valamint az általuk 1866-ban és 1867-ben befizetett összegek listáját.

	Befizetett összegek		
	font sterling	shilling	penny
Párizs	4		
Caen	1		
Lyon	11	12	
Bordeaux	3	9	
Rouen		4	5
Guadeloupe			
Vienne	5	7	6
Neuville-sur-Saône	1	5	3
Pantin			
Saint-Denis			
Puteaux			
Neufchâteau			
Lisieux			
Condé-sur-Noireau			
Thury-Harcourt			
Granville			
Argentan			
A kongresszus óta alakult új ágazatok			
Párizsi könyvkötők		14	4
Castelnaudary			
Auch			
Orléans			
Nantes			
Villefranche			
Marseille			
Fuveau			
Le Havre			
Algír			

Svájc

Svájcból csak a Központi Bizottság tudósításait kaptuk meg. Akár Angliában, itt is abban áll a Nemzetközi Szövetség munkája, hogy a munkástársaságokat és minél több egyes személyt csatlakozásra bírjon; csakhogy felhívjuk a figyelmet arra, hogy Svájcban az egyes munkástársaságok kevesebb tagot számlálnak, mint Angliában.

A következő városokban alakultak ágazatok:

Genf, Carouge, Lausanne, Vevey, Montreux, Neuchâtel, La Chaux-de-Fonds, Le Locle, Sainte-Croix, Saint-Imier, Sonvillier, Biel, Moutier, Beaucourt, Zürich, Wetzikon, Bázel, Bern, Tramelan, Les Breuleux és Les Bois.

Ezekből az ágazatokból 1866-ban és 1867-ben kapott pénzek

	Befizetett összegek		
	font sterling	shilling	penny
Genf (francia-svájci szekció)	4		
Genf (német szekció)	1	7	9
La Chaux-de-Fonds	2	4	
Le Locle		17	10

Belgium

A Belgium ügyeivel megbízott titkár jelentése a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának

Polgártársak!

Belgiummal való levelezésem a kosárfonók sztrájkjától datálódik. Ebből az alkalomból levelet írtam *Vandenhouten* polgártársnak, mely nyolc nappal később megjelent a „Tribune du Peuple"-ben[413]; a Főtanács nevében közöltem vele, hogy a kosárfonó vállalkozók egyik ügynöke elindult Londonból, hogy belga kosárfonókat toborozzon; közöltem vele, hogy szervezetünk erejével meg kell hiúsítani ennek az ügynöknek a terveit és hogy a szolidaritás arra kötelezi a belga munkásokat, hogy utasítsanak vissza minden toborzást s ezzel biztosítsák angol testvéreik győzelmét.

Azután tájékoztattam Vandenhouten polgártársat néhány belga kosárfonó visszatéréséről, akik Londonba jöttek, mert hittek a munkáltatók adott, de be nem tartott ígéreteiben, és írtam neki az angol kosárfonók testvéri érzelmeiről; kiemeltem e levélben, hogy a Főtanács tevékenysége mennyire hozzájárult a munkásoknak a munkáltatók fölött aratott győzelméhez.

Brismée polgártárssal levelezést folytattam a genfi kongresszus jelentésének kinyomatására vonatkozóan. Ez a levelezés nem vezethetett semmire abban az értemben, hogy a Főtanács megbízásából hitelt kértem tőle, melyet nem tudott

megadni. Legutóbbi ilyen tárgyú levelemre nem kaptam választ; a közismerten odaadó Brismée polgártársnak bizonyára túlságosan nehezére esett formálisan visszautasítani kérelmünket; így értelmezem hallgatását.

Elküldtem Vandenhouten polgártársnak a Főtanács levelét a belga szivarkészítők ügyében, és megkértem, ismertesse a lehető legszélesebb nyilvánosság előtt; ugyanezt tettem a Főtanácsnak a cár párizsi látogatásával kapcsolatos határozata[414] ügyében. Tájékoztattam a brüsszeli irodát a Főtanácsnak a londoni szabók sztrájkját illető határozatáról, amely megérteti a belga szabókkal, hogy semmiképpen se jöjjenek Londonba a sztrájktól érintett műhelyekben való munkára, és felszólít minden belga munkást, hogy legyenek szolidárisak és támogassák anyagilag a londoni szabókat.

De Witte polgártársnak, Liège, faubourg Saint-Gilles, 6. sz., és Vandenhouten polgártársnak, Brüsszel, megküldtem a Főtanácsnak a lausanne-i kongresszusra vonatkozó körlevelét, azzal a kéréssel, hogy a lehető legnagyobb figyelemben részesítsék és a lehető legnagyobb nyilvánosságot biztosítsák számára.

Megtettem tehát mindent, amivel a Tanács megbízott, és merem állítani, hogy belga részről soha nem illettek szemrehányással. E rövid jelentéshez csatolom azt a néhány levelet, amelyet kaptam. Ami a levelezés költségeit illeti, úgy véltem, hogy ezt a csekély áldozatot meghozhatom a Szövetségnek.

Üdvözlet és testvériség!

Besson

Németország és Olaszország

Németországban a helyzet még mindig nem normális, és kevéssé kedvez Szövetségünk fejlődésének. Mindazonáltal *J. Ph. Becker* polgártársnak, a genfi német szekció elnökének sikerült Németországban több ágazatot alapítania, ezekről eddig nem tudtunk meg semmi részletet.

Olaszországban reguláris munkástársaságok léteznek Nápolyban, Milánóban és Genovában; levelezésben állunk velük, de tagsági díjat még nem kaptunk tőlük.

Amerika

Amerikában két új szervezet csatlakozott a Nemzetközi Szövetséghez; levelezünk a *Labor National Union's Committee-val* (Országos Munkásszervezet)[242], valamint az *International Ironmoulders' Union* (Vasöntők Nemzetközi Szövetsége[425]) elnökével.

A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa Amerika ügyeivel megbízott titkárának évi jelentése (1866 szeptemberétől 1867 augusztus 27-ig)

Miután megkezdtem működésemet mint Amerika ügyeivel megbízott titkár, a hatáskörömbe tartozó első esemény az volt, hogy megérkezett Angliába az „Ironmoulders' International Journal" („Vasöntők Nemzetközi Lapja") 1866 szeptemberi száma; a lapot Philadelphiában adja ki W. H. Sylvis, aki egyszersmind a *Vasöntők Nemzetközi Szövetségének* elnöke.

Ez a szám részletes beszámolót tartalmazott az Egyesült Államok munkásainak az előző hónapban Baltimore-ban megtartott első nemzeti kongresszusáról. E kongresszus jegyzőkönyveinek és határozatainak összefoglalását 1866 októberében közöltük a londoni „Commonwealth"-ben („Köztársaság"). Ebből kitűnt, hogy a baltimore-i kongresszus értesült az óvilág munkásainak küszöbönálló analóg genfi kongresszusáról és egyhangúlag elhatározta, felhatalmazza az *Országos Munkásszervezetnek* a baltimore-i kongresszuson alakult végrehajtó bizottságát arra, hogy delegátust küldjön az 1867-es európai munkáskongresszusra, vagyis Lausanne-ba.

Ugyanebből a lapból értesültem arról, hogy az *Országos Munkásszervezet* külföldi ügyekkel megbízott titkára egy William Gibson nevű polgártárs, aki New Havenben, Connecticutban lakik. Csak ez év augusztusának elején fedeztem fel, hogy Gibson polgártárs címe körül tévedés történt, mert az *Norwich* (Connecticut), nem pedig New Haven. A kongresszusi jelentés összeállítóinak ez a tévedése csaknem végzetes következményekkel járt munkámra nézve.

Egyébként nem rögtön kíséreltem meg, hogy levelezésbe kezdjek Gibson titkárral, mert úgy véltem, a levelezést a genfi kongresszus munkájáról szóló hivatalos jelentés elküldésével kellene kezdeni. Az e jelentés kiadását késleltető okokat a Főtanács általános jelentésében már kifejtettük.

1866 decemberének elején Orsini polgártárs kapcsolatba lépett a Főtanáccsal, közölte velünk öt, New Yorkban élő európai szocialista nevét, és megkért bennünket, kezdjünk velük levelezni. Ezenfelül megkért bennünket, küldjünk nekik felhatalmazást arra, hogy az Egyesült Államokban a Szövetség érdekében tevékenykedjenek.

Öt levelet a megfelelő felhatalmazásokkal elküldtünk az Orsini által megnevezett öt polgártársnak, de sem én, sem a Főtanács nem kaptunk választ a levelek egyikére sem.

Így hát első kísérletem sikertelen volt. Orsini egyébként a Főtanács tudomására hozta, hogy New Yorkban kezdenek erősen érdeklődni Szövetségünk iránt, és Wendell Phillips, a massachusettsi nagy abolicionista szónok felajánlotta, hogy előadásokat tart Szövetségünk pénztára javára, miután meggyőzték arról, hogy a Szövetség céljai és vezetői méltóak erre az áldozatra.

Orsini közölte továbbá, hogy James Stephens ír demokrata és hazafi New Yorkban felvétette magát Szövetségünk tagjainak sorába.

A londoni „International Courier" 1867 márciusától kezdve folyamatosan közölte angol nyelven a genfi kongresszus munkájáról szóló beszámolót. Amint e sorozatból négy szám már megjelent, azaz áprilisban, elküldtem az „International Courier" e négy számát négy személynek, nevezetesen: egy sorozatot Gibson titkár vélt címére, egy másikat W. H. Sylvisnek, egy harmadikat a „Voice" c., Bostonban (Massachusetts) megjelenő és a munkások érdekei iránt odaadó napilap szerkesztőjének, és egy negyediket a „Workingman's Advocate"[416] c., Chicagóban (Illinois) megjelenő lap, az Amerikai Unió nyugati államaiban élő munkások legfontosabb sajtóorgánuma szerkesztőjének. A Gibson titkárnak küldött lapokhoz mellékeltem egy levelet, amelyben rámutattam arra, hogy a Főtanács nagy fontosságot tulajdonít az *Országos Munkásszervezet* végrehajtó bizottságával való szoros kapcsolatnak és gyakori érintkezésnek.

Ez a levél megválaszolatlanul maradt, és az újságok átvételét sem nyugtázták nekem. Ennek a balsikernek az az igen egyszerű magyarázata, hogy a levelet és az újságokat New Havenbe, nem pedig Norwichba címeztem.

E dokumentumok elküldése csupán egyetlen jó eredménnyel járt. A londoni „International Courier" szerkesztője május óta kapja a chicagói „Workingman's Advocate" példányait, és a két lap között csere jött létre. Joseph Collet, az „International Courier" szerkesztője, ettől az időtől kezdve olvasói számára hetenként kivonatokat közölt a chicagói „Workingman's Advocate"-ból.

A genfi kongresszus munkájáról szóló beszámoló közlése május 1-én befejeződött; a beszámoló folytatását elküldtem a fent említett négy címre.

A chicagói „Workingman's Advocate" átvett kivonatokat e beszámolóból. Nem volt módomban megtudni, hogy a másik két lap valamelyike közölt-e belőle kivonatokat vagy nyilatkozott-e róla.

A Főtanács a lyoni iroda kérelmére a tavasszal foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a városból nagyszámú selyemszövő kivándorolna az Egyesült Államokba. A lyoni iroda tudomásunkra hozta, hogy sok selyemszövő, minthogy elégedetlen ottani sorsával, szeretne kivándorolni az Egyesült Államokba és mesterségét ott meghonosítani. Csak azt szeretnék tudni, akadna-e néhány amerikai tőkés, akik előlegeznék nekik az utazás és a berendezkedés költségeit. Erre a Főtanács megbízott, írjak ebben az ügyben néhány amerikai lapnak és néhány államférfinak. Eleget tettem ennek az utasításnak; a leveleket egy New Yorkba utazó, Koszek nevű lengyel vitte Amerikába. Ismét semmi válasz! Koszektől, amióta elutazott, soha semmilyen hírt nem kaptam.

Júniusban azt a megbízást kaptam a Főtanácstól, írjak W. H. Sylvisnek, s kérjek segítséget a sztrájkba lépett londoni szabóknak. Június 11-én írtam. Felhasználtam ezt az alkalmat és sajnálkozásomat fejeztem ki Sylvisnek afölött, hogy soha egyetlen szó választ nem kaptam Gibson titkártól. Kértem, adja meg nekem az *Országos Munkásszervezet* valamely másik bizottsági tagjának nevét és címét.

Június 25-én kelt válaszában tudatta velem az okokat, amiért az amerikai vasmunkások nem tudták segíteni a sztrájkoló londoni szabókat. Közölte velem továbbá a New York-i William J. Jessupnak, az *Országos Munkásszervezet* egyik buzgó élharcosának nevét és címét.

Amint erről a levélről tájékoztattam a Főtanácsot, az megbízott, hogy haladéktalanul írjak William Jessupnak, értesítsem a lausanne-i kongresszus időpontjáról és közöljem vele, hogy a Főtanács örömmel üdvözölne Lausanne-ban egy amerikai küldöttet. Ennek megfelelően július 19-én írtam neki. Levelemben beszámoltam hiábavaló fáradozásaimról, hogy érintkezésbe lépjek Gibson titkárral; ugyanakkor megküldtem Jessupnak a genfi kongresszus hivatalos beszámolóját.

Erre a levélre augusztus 9-én kelt választ kaptam. A válasz szerint Jessup megelégedéssel vette tudomásul azt a tervet, hogy kapcsolat létesül a kontinens és Nagy-Britannia munkásaival. Sajnálja a Gibson titkár téves címe okozta késedelmet. Sajnálja azt is, hogy a chicagói kongresszus időpontja (augusztus 19.) annyira közel van a lausanne-i kongresszushoz, hogy nem lesz idő egy delegátust Európába küldeni, Nemrégiben azonban olvastam egy cikket a chicagói „Workingman's Advocate"-ban.

amely kijelenti, hogy a chicagói kongresszust foglalkoztató egyik legelső kérdés egy delegátus Lausanne-ba küldése lesz.

Jessup azt ígéri nekem, hogy július 19-i levelemet, „fontossága miatt", felolvassa a chicagói kongresszuson, és hogy megküldi a Főtanácsnak azokat a lapokat, amelyek a legjobb beszámolót tartalmazzák majd a chicagói kongresszus jegyzőkönyveiről. Azt írja, akkor is folytatni kívánja a Főtanáccsal való levelezést, ha nem választják meg újra az *Országos Szervezet* alelnökévé, mert ezenkívül még levelező titkára a *New York-i Munkások Szövetségének*[417]. Üdvözli javaslatomat, hogy cseréljük ki egymás között azokat a lapokat, amelyek a munkásosztály orgánumai. Ennyit hiányos kivonatképpen érdekes és szívélyes leveléről.

E hónap elején Marx polgártárs átadta nekem F. A. Sorge levelét, mely bejelenti, hogy Hobokenban, New Jersey, megalakult Szövetségünk egy ágazata.[418]

Körülbelül ugyanebben az időben a londoni „International Courier" szerkesztője megmutatta nekem az *Országos Munkásszervezet* végrehajtó bizottságának brosúra alakjában megjelent felhívását az Egyesült Államok munkásaihoz, hogy küldjék el képviselőiket a chicagói kongresszusra. E brosúra borítólapján megtaláltam William Gibson titkár kézzel felírt nevét és címét, és csak ekkor értettem meg, hogy címét illetően tévedésben voltam. Sajnálom a drága időt, amelyet e tévedés folytán elvesztettem. De vigasztalásul felidézem a közmondást: „Jobb későn, mint soha!"

Íme kísérleteim története; eddig nemigen koronázta ezeket siker. Ám olyan állapotban hagyom hátra a dolgokat, amely sokat ígér a jövőre nézve.

Most még két kérdést kell érintenem.

Az amerikai munkásoknak a több szabadidő kivívására irányuló erőfeszítései, amelyek a „nyolcórás mozgalom" néven ismeretesek, magukra vonták a genfi kongresszus figyelmét. Ezért úgy gondolom, nem lesz helytelen, ha egészen röviden összefoglalom azt, amit az utóbbi tizenkét hónapban e tekintetben elért haladásról tudok. Az agitáció igen gyorsan kibontakozott és azonnal visszhangra talált a washingtoni kongresszusban, valamint az egyes államok törvényhozó gyűléseiben. A szövetségi képviselőházban csak szavazategyenlőséggel napoltak el egy törvényjavaslatot, amely nyolcórás munkanapot vezetett volna be a szövetségi kormány megbízásából folyó munkáknál.

Több állam törvényhozó testülete elhatározta, hogy ha nincs külön szerződés erre, a munkanap nyolc órára korlátozódik. New York államban megszavazták ezt a törvényt, de a New York-i munkások még nem merték követelni a végrehajtását. A New York-állambeli munkások a közelmúltban külön kongresszusra gyűltek össze, hogy megtanácskozzák, milyen magatartást tanúsítsanak e körülmények között. Végül úgy határoztak, hogy november elsején mindenütt és egyidejűleg követelni fogják a törvény végrehajtását, ha lehet, bércsökkentés nélkül, de ha szükséges, elfogadva a bércsökkentést. A vitákból ítélve, a küldöttek többsége beleegyezett a bércsökkentésbe.

Kalifornia államban még nem szavazták meg a nyolcórás törvényt. Mindazonáltal a júliust megelőző 19 hónap során valójában a nyolcórás rendszer volt ott túlsúlyban. Az ebből az államból érkezett legutóbbi értesülések arról szólnak, hogy a munkáltatók lockouttal feleltek a dolgok új rendjére, és hogy a reakciós kísérletek következményeképpen nagyszabású munkabeszüntetésekre került sor.

Nagy örömmel közlöm a Tanáccsal, hogy a jövő év január 1-től fogya a közönséges levél díjszabása a felére, vagyis 1 shillingről 6 pennyre csökken. Kizárólag az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok között váltott levelekről beszélek. A két kormány szerződést kötött erre vonatkozólag.

Peter Fox
a Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának
Amerika ügyeivel megbízott titkára

V. Általános megjegyzések

A legutóbbi kongresszus óta eltelt évet a tőke és a munka szüntelen harca jellemezte: Amerikában, Angliában, Franciaországban, Belgiumban napirenden volt a sztrájk, a *lockout* és a munkások üldözése.

A tőke makacsul és dühödten üldözi a munkást, mert ösztönösen érzi, hogy közeleg a nap, amikor a munka elfoglalja az őt törvényesen megillető helyet.

Az Egyesült Államokban egy társaság 70 000 dollárt költött arra, hogy a tőke túlkapásaival szemben megvédje a léthez való jogát.[419]

Angliában a *Court of Law-k* (törvényszékek) úgy döntöttek, hogy a *trade-unionok* (munkásegyesülések) pénzeinek eltulajdonítása nem büntetendő. Hivatalos bizottságot létesítettek a *trade-unionok* vizsgálatára, hogy tönkretegyék, vagy legalábbis akadályozzák ezeket.

A legutóbbi per, amelyet a londoni szabómesterek indítottak a munkások ellen, a párizsi szabómunkások elítélése, a marchiennes-i (Belgium) bányászok lemészárlása, mindezek a tények világosan mutatják, hogy a társadalom csupán két ellenségesen szembenálló osztályból áll, az *elnyomókból* és az *elnyomottakból*, és hogy csak a világ valamennyi munkásának szolidaritása hozhatja meg nekünk a teljes felszabadulást; ez az a cél, melyre a Nemzetközi Munkásszövetség törekszik.

Szavainkat ezzel zárjuk: „Világ munkásai, *egyesüljünk*!"

A Főtanács nevében:

Odger, elnök — *W. Dell*, pénztárnok
Eccarius, főtitkár — *Shaw*, pénztárnok-titkár

Az egyes országok ügyeivel megbízott titkárok:

E. Dupont, Franciaország — *P. Fox*, Amerika
K. Marx, Németország — *Besson*, Belgium
Żabicki, Lengyelország — *Carter*, Olaszország
H. Jung, Svájc — *P. Lafargue*, Spanyolország
Hansen, Dánia

12

[Részlet Jenny Marx Johann Philipp Beckernek 1867 október 5. körül írott leveléből[420]]

Csatoljuk egy londoni barátnőnk levelének részletét, mely többek között hivatkozik a lausanne-i munkáskongresszusra, a genfi Békekongresszusra és Marx legújabb művére:

„. . .El sem hiszi, milyen nagy feltűnést keltett a lausanne-i kongresszus az egész itteni sajtóban. Miután a »Times« megadta a hangot és naponta közölt tudósításokat, a többi lap sem tekintette többé méltóságán aluli dolognak, hogy a munkáskérdésnek ne csak napihíreket, hanem hosszú vezércikkeket szenteljen. Nemcsak a napilapok, hanem valamennyi hetilap is megtárgyalta a kongresszust. Hogy ezek közül sokan előkelően és ironikusan tárgyalták, az egészen természetes. De hát nincsen-e meg minden dolognak a fennkölt mellett a maga komikus oldala is, és miért lenne ettől egészen ment a mi jó munkáskongresszusunk a maga beszédkóros franciáival? De mindezektől eltekintve egészben véve nagyon tisztességesen kezelték és au sérieux* vették. Még a »Manchester Examiner«, John Bright és a manchesteri iskola[421] voltaképpeni orgánuma is fontosnak és korszakalkotónak jellemezte egy igen jó vezércikkben. Ha pedig összehasonlították mostohafivérével, a Békekongresszussal[161], az összehasonlítás mindenkor az idősebbik fivér javára dőlt el, és ebben fenyegető sorstragédiát, a másikban pedig csak komédiát és bohózatot láttak.

Ha már birtokában van Karl Marx könyve, azt tanácsolom Önnek, hacsak nem verekedte már keresztül magát, mint én, az első fejezetek dialektikai finomságain, először az eredeti tőkefelhalmozásról és a modern gyarmatosítási elméletről szólókat olvassa el. Meggyőződésem, hogy ezt a részt, akárcsak jómagam, a legnagyobb megelégedéssel fogadja majd. Marxnak természetesen nincsenek kész sajátlagos gyógyszerei — melyekre oly hangosan áhítozik a magát most még szocialistának is nevező burzsoá világ —, nincsenek pilulái, kenőcsei, kötései, hogy meggyógyítsa társadalmunk tátongó, vérző sebeit; de úgy vélem, hogy, a modern társadalom keletkezési folyamatának természettörténeti kifejtése után, a legmerészebb következtetésekig levonta a gyakorlati eredményeket és hasznosítási módozatokat, és hogy nem volt csekélység statisztikai tények és dialektikai manőverek segítségével eljuttatni a meglepett filisztert a következő tételek szédítő magasságára: »Az erőszak a bábája minden régi

* – komolyan – *Szerk.*

társadalomnak, mely új társadalommal terhes. Maga is gazdasági potencia ... Sok tőke, amely az Egyesült Államokban ma születési bizonyítvány nélkül fellép, nem egyéb Angliában csak tegnap tőkésített gyermekvérnél ... Ha a pénz ... ‚félorcáján természetes vérfoltokkal jön a világra', akkor a tőke tetőtől talpig, minden pórusából vért és szennyet izzadva.« Vagy az egész »Út a tőkés magántulajdon végórája« passzus végig.

Őszintén meg kell vallanom, hogy engem megkapott a dolog egyszerű pátosza, és hogy a történelem világos előttem, mint a nap."

13

[Feljegyzés Marxnak az ír kérdésben tartott előadásáról[422]]

Karl Marx december 16-án a londoni Munkás Művelődési Egyletben előadást tartott az írországi állapotokról. Ebből kitűnt, hogy az angol kormánynak korábbi századokban az ír lakosság elangolosítására tett valamennyi kísérlete eredménytelen volt. A reformáció koráig bevándorolt angolokat, az arisztokratákat beleértve, az ír nők írekké változtatták, s utódaik Anglia ellen harcoltak. Az írek elleni hadviselés kegyetlenségei Erzsébet királynő idején, a vetések megsemmisítése, a lakosság áttelepítése egyik vidékről a másikra, hogy helyet találjanak az angol gyarmatosok számára, semmit sem változtatott a dolgon. Abban az időben gentlemanek* és merchant adventurerek** nagy földterületeket kaptak azzal a feltétellel, hogy angolokkal telepítik be ezeket. Cromwell idején e telepesek utódai az írekkel együtt harcoltak az angolok ellen. Sokat közülük Cromwell eladott rabszolgának Nyugat-Indiába. A restauráció idején Írország sokféle kedvezményben részesült. III. Vilmos idején olyan osztály került uralomra, mely csupán pénzt akart csinálni, és hogy az íreket arra kényszerítsék, hogy nyerstermékeiket bármilyen áron Angliának adják el, Írország iparát elnyomták. Az új arisztokraták Anna királynő idején a protestáns büntető törvény[194] segítségével szabad kezet kaptak. Az ír parlament[189] az elnyomás eszköze volt. Aki katolikus volt, nem tölthetett be közhivatalt, nem lehetett földtulajdonos, nem készíthetett végrendeletet, nem vehetett át örökséget; katolikus püspöknek lenni egyet jelentett a hazaárulással. Mindez eszközül szolgált arra, hogy az írektől elrabolják földjüket; az ulsteri angol utódoknak több mint a fele ennek ellenére katolikus maradt. A népet a katolikus papság karjaiba kergették, ezáltal tett szert hatalomra ez a papság. Ami az angol kormánynak sikerült, mindössze az, hogy arisztokráciát telepített Írországba. Az angolok építette városok írekké lettek. Ezért találunk a féniek között annyi angol nevet.

Az amerikai felszabadító háború idején valamivel lazábban fogták a gyeplőt. További engedményekre volt szükség a francia forradalom idején. Írország oly gyorsan emelkedett felfelé, hogy az a veszély fenyegetett, lakosai túlszárnyalják az angolokat. Az angol kormány lázadásba kergette az íreket, és megvesztegetéssel elérte az Uniót[182]. Az újraéledő ír ipar az Unió révén megkapta a kegyelemdöfést. Meagher egy alkalommal azt mondotta, az ír ipar minden ágát szétrombolták, csak a koporsókészítés ma-

* – nemesek – *Szerk.*

** – kalandor kereskedők – *Szerk.*

radt meg nekünk. A földtulajdon létfeltétellé vált, a nagy földtulajdonosok spekulánsoknak adták bérbe földjeiket, amelyek, amíg eljutottak a paraszthoz, a bérleti szerződések négy-öt fokán mentek át; ezáltal aránytalanul magasak lettek az árak. A földműves lakosság burgonyán és vízen élt; a búzát és a húst Angliába szállították; a járadékot Londonban, Párizsban és Firenzében élték fel. 1836-ban 7 000 000 font sterlinget küldtek külföldre távollevő földtulajdonosoknak. A terményekkel és a járadékkal együtt a trágyát is exportálták, a föld kimerült. Helyi éhínségek gyakran fordultak elő, de az 1846-os burgonyavész következtében általános éhínség tört ki. 1 000 000 ember halt éhen. A burgonyavész a talaj kimerülésének következménye, az angol uralom terméke volt.

A gabonatörvények eltörlése következtében Írország elvesztette az angol piac monopóliumát, a régi haszonbért nem lehetett többé megfizetni. A húsárak magassága és a még megmaradt kis földtulajdonosok csődje hozzájárult ahhoz, hogy a kisparasztokat elkergették és földjüket juhlegelővé változtatják. 1860 óta több mint félmillió acre föld művelésével hagytak fel. Csökkent az acre-enkénti hozam: a zabé 16%-kal, a lené 36%-kal, a burgonyáé 50%-kal. Most csak zabot termesztenek az angol piac számára, a búzát pedig behozzák.

A talaj kimerülésével romlott a lakosság fizikai állapota. A bénák, vakok, süketnémák és elmebetegek száma abszolúte növekedett, miközben a lakosság száma csökkent.

Több mint 1 100 000 embert 9 600 000 juhval helyettesítettek. Európában ez hallatlan dolog. Az oroszok az áttelepített lengyeleket oroszokkal, nem pedig juhokkal helyettesítik. Csak Kínában, a mongolok idején fontolgatták egyszer azt a kérdést, ne bontsák-e le a városokat, hogy helyet csináljanak a juhoknak.

Az ír kérdés ezért nem egyszerű nemzetiségi, hanem föld- és létkérdés. Pusztulás vagy forradalom — ez a jelszó; valamennyi írnek az a meggyőződése, hogy ha történnie kell valaminek, akkor történjék gyorsan. Az angoloknak követelniök kellene Írország különválását, és rá kellene hagyniok az írekre, hogy maguk oldják meg a földtulajdon kérdését. Minden egyéb haszontalan. Ha ez nem történik meg hamarosan, akkor az ír emigráció háborút idéz elő Amerikával. Az Írország feletti uralom manapság a haszonbér behajtása az angol arisztokrácia számára.

14

[Feljegyzés Marxnak a gépek tőkés alkalmazásának hatásával foglalkozó beszédéről[423]]

[A Főtanács 1868 július 28-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs nyitotta meg „A gépi berendezés tőkés alkalmazásának hatása" c. napirendi pont vitáját. Leginkább az hökkent meg bennünket, mondotta, hogy mindannak, amit a gépi berendezés alkalmazásának elkerülhetetlen eredményeként vártak, az ellenkezője következett be. A munkaórák csökkenése helyett a munkanap tizenhattizennyolc órára hosszabbodott meg. A normális munkanap azelőtt tízórás volt, az utóbbi száz évben Angliában és a kontinensen egyaránt törvény útján meghosszabbították. Az utóbbi száz év egész munkaügyi törvényhozása akörül forog, hogy a munkásokat törvény útján hosszabb időn át való munkára kényszerítse.

Csak 1833-ban korlátozták a gyermekek munkaidejét tizenkét órára. A túldolgoztatás következtében nem maradt semmi idő szellemi művelődésre. Fizikai állapotuk is romlott; járványos betegségek törtek ki közöttük, és ez arra indította a felsőbb osztály egy részét, hogy foglalkozzék ezzel a kérdéssel. Az idősebbik Sir Robert Peel volt egyike az elsőknek, akik felhívták a figyelmet erre az égbekiáltó bajra, és Robert Owen volt az első gyáros, aki gyárában korlátozta a munkaidőt. A tízórás törvény volt az első törvény, amely napi tíz és fél órára korlátozta a munkaidőt a nők és gyermekek számára, de csak bizonyos gyárakra vonatkozott.

Ez haladás volt, mert több szabadidőt biztosított a munkásoknak. Ami a termelést illeti, a korlátozás már rég kiegyenlítődött. A tökéletesebb gépi berendezés és az egyes munkások munkájának megnövelt intenzitása következtében most a rövid munkanap alatt több munkát végeznek, mint azelőtt a hosszú munkanap alatt. Az embereket ismét túldolgoztatják, és hamarosan szükségessé válik, hogy a munkanapot nyolc órára korlátozzák.

A gépi berendezés alkalmazásának egy másik következménye az volt, hogy nőket és gyermekeket a gyárakba kényszerített. A nő ezáltal társadalmi termelésünk aktív szereplőjévé vált. A női és gyermekmunka azelőtt a családi körben folyt. Nem mondom, hogy a nők és gyermekek részvétele társadalmi termelésünkben rossz dolog. Úgy vélem, minden kilenc éven felüli gyermeket idejének egy részében termelő munkával kellene elfoglalni, ám az a mód, ahogyan a fennálló körülmények között késztetik őket munkára, förtelmes.

A gépi berendezés alkalmazásának további következménye, hogy teljesen megváltoztak az ország tőkés viszonyai. Azelőtt voltak gazdag munkáltatók és szegény munkások, akik saját munkaeszközeikkel dolgoztak. Ezek bizonyos mértékig szabad cselekvők voltak, módjukban volt hathatósan ellenállni munkáltatóiknak. A modern gyári munkás, a nők és gyermekek számára ez a szabadság nem létezik, ők a tőke rabszolgái.

A tőkés folyton olyan találmányra áhítozott, amely függetleníthetné a munkástól; a fonógép és a mechanikai szövőszék függetlenné tették, az ő kezébe helyezték át a termelés hajtóerejét. Ez mérhetetlenül megnövelte a tőkés hatalmát. A gyárúr büntető törvényhozó lett a saját intézményén belül, tetszése szerint ró ki bírságokat, sokszor a saját meggazdagodására. A feudális bárót jobbágyaival való kapcsolataiban hagyományok kötötték, alá volt vetve bizonyos szabályoknak; a gyárúr nincs alávetve semmiféle ellenőrzésnek.

A gépi berendezés alkalmazásának egyik nagy eredménye a szervezett munka, mely előbb vagy utóbb feltétlenül meghozza gyümölcsét. A gépi berendezés hatása azokra, akiknek munkájával konkurrenciára lép, egyenesen pusztító. Itt és Indiában egyaránt a mechanikai szövőszék bevezetése a szó szoros értelmében megölt számos kéziszövőt.

Sokszor azt mondják nekünk, hogy a gépi berendezés előidézte nehézségek csak átmenetiek, ám a gépi berendezés fejlődése állandó, s ha ez a fejlődés sok embert von is be a termelésbe és ad nekik munkát, ugyanakkor állandóan meg is foszt sok embert a munkájától. Állandó többlet van kiszorított népességben, nem, ahogy a malthusiánusok állítják, túlnépesség az ország termeléséhez képest, hanem olyan többlet, amelynek munkáját termelékenyebb erők fölöslegessé tették.

A falun alkalmazott gépi berendezés állandóan növekvő túlnépességet termel, amelynek alkalmazása nem hullámzó. Ez a többlet a városokba sereglik és állandó nyomást, bércsökkentésre irányuló nyomást gyakorol a munkapiacra. A londoni East End állapota[424] egyike azon jelenségeknek, amelyeket ez előidéz.

A gépi berendezés alkalmazásának valódi következményei legjobban azokban a munkaágakban láthatók, amelyekben gépeket nem alkalmaznak.

Befejezésül: a gépi berendezés egyfelől társas, szervezett munkához, másfelől valamennyi eddig fennálló társadalmi és családi kapcsolat felbomlásához vezet.

15

[Feljegyzés Marxnak a munkaidő megrövidítésével foglalkozó beszédéről[425]]

[A Főtanács 1868 augusztus 11-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs nem tudott egyetérteni Milnerrel[426] abban, hogy a munkaidő megrövidítése a termelés csökkenéséhez vezetne; ez nem helyes, mert ott, ahol bevezették a munkanap korlátozását, sokkal jobban fejlesztették a termelési szerszámokat, mint más szakmákban. A munkanap korlátozása azzal a hatással járt, hogy több gépi berendezést alkalmaztak, és a kicsiben való termelést egyre lehetetlenebbé tette, ami viszont szükséges volt a társadalmi termelésre történő áttéréshez. A kérdés egészségügyi része világos. De a munkaidő csökkentése elengedhetetlen azért is, hogy a munkásosztálynak több időt adjanak szellemi művelődésre. A munkanap törvényes korlátozása az első lépés a munkásosztály szellemi és testi felemelkedéséhez és végleges felszabadulásához. Manapság senki sem tagadja, hogy az államnak a nők és gyermekek ügyében be kell avatkoznia; az ő munkaidejük korlátozása pedig a legtöbb esetben a férfiak munkaidejének csökkentéséhez is vezetett. Anglia volt a kezdeményező, más országok kénytelenek voltak bizonyos mértékig követni. Németországban komolyan megindult az agitáció, s a londoni Tanácstól azt várják, hogy álljon a mozgalom élére. Az elvről az előző kongresszuson határoztak; elérkezett a cselekvés ideje.

16

Felhívás a londoni német munkásokhoz[427]

Munkások!

Ez év szeptember 7-én Brüsszelben összeül a harmadik nemzetközi munkáskongresszus.

Ezen a kongresszuson meg akarjuk vitatni a munkások nemzetközi szövetsége kiterjesztésének, erősítésének és közös tevékenységének legjobb eszközeit; továbbá olyan kérdéseket, amelyek a legközelebbről érintik a munkásosztály érdekeit és sürgős megoldást követelnek. Végül kölcsönös megértésre kívánunk jutni a propaganda eszközeit illetően.

A Főtanács a következő kérdéseket terjeszti a kongresszus elé:

1. A munkanap megrövidítése és szabályozása;
2. a gépi berendezés tőkések által történő alkalmazásának hatása;
3. a földtulajdon természete;
4. a munkásosztály nevelése;
5. hitelintézmények létesítése a munkásosztály társadalmi felszabadulásának előmozdítására;
6. termelőszövetkezeti társaságok alapításának legjobb eszközei.

Hogy ennek az idő és a körülmények diktálta vállalkozásnak a megvalósításában közreműködjünk, felszólítunk benneteket, tegyetek meg minden tőletek telhetőt, akár mint egyesületek, akár mint egyes személyek. Önkéntes hozzájárulások útján össze kell hoznunk annyit, hogy a londoni német munkásokat egy vagy több küldött képviselhesse. Szégyenletes volna, ha a mostani, oly mozgalmas időkben a sokezer londoni német munkás között nem uralkodna annyi közösségi érzés, saját osztályérdekeik megértése, hogy biztosítsák képviseletüket a brüsszeli kongresszuson.

Ezért munkára fel! Legfőbb ideje, hogy valamennyi ország munkásai egyesüljenek és megértsék, hogy a tőkések uralkodói hatalma elleni sikeres harchoz a munkásosztály minden osztagának hatalmas szövetségére van szükség.

Ne felejtsük el, hogy az Észak-Amerikai Egyesült Államokban a *nyolcórás* munkanapot valamennyi állami üzemre vonatkozólag már *törvénnyé* nyilvánították.

Emlékezzünk azokra a történelmi jelentőségű, tartalmas szavakra, amelyeket Karl Marx „*A tőke.* A politikai gazdaságtan bírálata" (1867) c. művének előszavában leírt:

„Miként a XVIII. századi amerikai függetlenségi háború harci riadó volt az európai középosztály számára, úgy a XIX. századi amerikai polgárháború harci riadó az európai munkásosztály számára."

A hozzájárulásokat a Német Munkás Művelődési Egyletben minden hétfőn, szerdán és szombaton este 9 órától veszi át a titkár és a pénztárnok.

Windsor Castle, 27, Long Acre, W. C.

A Német Munkás Művelődési Egylet,
a Nemzetközi Munkásszövetség
német ágazata nevében

az elnökség

17

[Marx beszéde a pamutipari konkurrenciának a franciaországi munkások helyzetére gyakorolt befolyásáról[428]]

[A Főtanács 1869 január 5-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Úgy látszik, hogy a franciaországi pamutgyárosok szövetséget alakítottak abból a célból, hogy az angol gyárosokat saját piacaikról kiüssék: a francia gyárosok elismerik, hogy bár az angol gyárosoknak jobb a gépi berendezésük és nagyobb a tőkéjük mint a franciáknak, az utóbbiak a franciaországi munkásoknak fizetett alacsony bérek folytán tudják tartani magukat, és remélik, hogy a bérek további csökkentésével olcsóbban tudják termelni cikkeiket, mint az angol gyárosok. Bertel úr, Sotteville-lès-Rouen polgármestere és e város egyik legnagyobb gyárosa, elsőként indította meg ezt az új kereszteshadjáratot a munkásosztály ellen. Napi 3 ½ pennys bércsökkentést javasolt; a munkásokkal szemben, akik visszautasították e feltételeket, kizárást alkalmaztak, és ezek hamarosan a Nemzetközi Munkásszövetséghez fordultak segítségért.

18

[A Főtanács határozata a bázeli kongresszus programjáról[429]]

Az állandó bizottság jelentésének megfelelően a küszöbönálló kongresszusra a következő programot fogadjuk el:

1. A földtulajdon kérdése.
2. Az örökösödési jog.
3. Milyen mértékben használhat fel közvetlenül hitelt a munkásosztály.
4. A közoktatás kérdése.
5. A szakszervezetek befolyása a munkásosztály felszabadítására.

Napirend:

1. A mandátumok megvizsgálása.
2. A kongresszusi tisztségviselők megválasztása.
3. A Főtanács jelentése, a szekciók és ágazatok jelentései.
4. A programba felvett kérdések megvitatása.
5. A Főtanács következő évi székhelyének kijelölése.
6. A Főtanács tagjainak megválasztása.
7. A következő kongresszus idejének és helyének kijelölése.

19

[Feljegyzés Marxnak a földtulajdonnal foglalkozó két beszédéről[430]]

[A Főtanács 1869 július 6-i ülésének jegyzőkönyvéből]

I

Marx polgártársnak az volt a véleménye, hogy Milner nem egészen értette meg a vita jellegét. Senkinek sincsen ellenvetése az ellen, hogy a bányákat és az erdőket köztulajdonba vegyék. Mindenki elismeri, milyen káros a földnek kevesek kezében való koncentrálása, csak a szántóföld tekintetében vannak viták; az ellenvetések a kisüzemi gazdálkodás híveitől származnak, a kis földtulajdon a vita tárgya.

A társadalmi szükségszerűségre való hivatkozás erősebb érv, mint az absztrakt jog követelése. Mindent, az elnyomás minden formáját igazolták az absztrakt joggal; legfőbb ideje, hogy felhagyjunk az agitációnak ezzel a módjával. A kérdés az, hogy milyen formában valósítsuk meg ezt a jogot. A hűbéri tulajdon átalakítása paraszti tulajdonná társadalmi szükségszerűség volt. Angliában a tulajdonos már nem szükségszerűség a mezőgazdaságban.

Ami a természetes jogot illeti, az állatnak is természetes joga van a földhöz, minthogy nem tud élni nélküle. Ha ezt a természetes jogot logikailag végigvisszük, ahhoz az állításhoz jutunk el, hogy mindenki művelje meg a saját telkét.

A társadalmi jog és a társadalmi szükségszerűség szabja meg, hogy a létfenntartási eszközöket milyen módon szerezzük meg. A társadalmi szükségszerűség jut érvényre abban a folyamatban, amelyben elérkeztünk a gyárhoz, ahol a kooperáció kötelező. Az a tény, hogy senki nem termelhet semmit egyedül, társadalmi szükségszerűséggé tette a kooperációt.

Nem ellenzi, hogy a határozatnak tökéletesebb formát adjanak.

II

A kisparasztság nincsen jelen a kongresszusokon, de eszmei képviselői ott vannak. A proudhonisták igen szívósan ragaszkodnak ehhez a ponthoz, és ők ott voltak Brüsszelben. A Főtanács felelős a határozatért. A Brüsszeli Bizottság[431] fogalmazta, olyan emberek, akik jól tudták, hogy milyen ellenvetésekkel lesz dolguk. Nem vagyok a

határozat átdolgozása ellen. Weston polgártárs csak a társadalmi szükségszerűségről beszélt. Azt látjuk, hogy a föld magántulajdonának mindkét formája rossz eredményekre vezetett. A kisparaszt csak névleges tulajdonos, de annál veszedelmesebb, mivel még mindig tulajdonosnak képzeli magát. Angliában a földet parlamenti törvény által két hét alatt köztulajdonná lehetne változtatni. Franciaországban ez a földtulajdonosok eladósodása és adóterheik folytán vihető véghez.

20

[Feljegyzés Marxnak az örökösödési joggal foglalkozó beszédéről[432]]

[A Főtanács 1869 július 20-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs megnyitotta a vitát az örökösödési jog kérdéséről. Elmondta, hogy a kérdést a genfi Szocialista Demokrácia Egyesülése vetette fel, és a Tanács hozzájárult megvitatásához. A genfi Egyesülés mindenekelőtt az örökösödési jog teljes eltörlését követelte.

Az örökösödésnek két formája létezik. A végrendelkezési jog vagy végrendeleti örökösödés római eredetű, és jellemző volt Rómára. A római család feje abszolút hatalmat gyakorolt minden fölött, ami háztartásához tartozott. A római családfőt nem szabad egy mai családfőhöz hasonlítanunk. A római háztartás rabszolgákat és védenceket is magában foglalt, kiknek ügyeit és érdekeit a családfő köteles volt a nyilvánosság előtt védelmezni és képviselni. Az a babona uralkodott, hogy ha a családfő meghal, szelleme őrként a házban marad és figyeli, jól intézik-e a dolgokat, illetve gyötri az élőket, ha rosszul cselekednek. Róma korai időszakában áldozatokat hoztak ennek a házi istennek, sőt véres ünnepeket ültek a tiszteletére és haragjának kiengesztelésére. Idővel szokássá vált, hogy kiegyezzenek ezzel a szellemmel egy végrendeleti örökös útján. A rómaiak szemében ez volt a lélek halhatatlansága. Az örökös személye révén az elhunyt akaratát végrendeletben megörökítették, de ez a végrendelet nem szükségképpen hozott vagyont az örökösnek, akire csupán az elhunyt végakaratának teljesítése szállt, amit vallási kötelességnek tekintettek. Az idők folyamán ezek a végrendeleti örökösök a vagyonra is igényt tartottak, de a törvény még a császárság idején is legfeljebb egy negyedrészt ítélt meg nekik. Ez a pogány babona átkerült a keresztény országokba és alapja lett az Angliában és az Egyesült Államokban ma érvényes végrendelkezési jognak.

A germán örökösödési jog végrendelet-nélküli jog, családi örökösödési jog volt, a vagyont egyfajta társas tulajdonnak tekintette, melynek kezelője a családfő. Ha ez a kezelő meghalt, a vagyon valamennyi gyerekre szállt. A germánok nem ismertek másfajta örökösödési jogot. A római egyház bevezette a római jogot, a feudális rendszer pedig meghamisította a germán jogot, mert a katonai szolgálattal megterhelt feudális tulajdont nem lehetett megosztani. A francia forradalom visszatért a germán örökösödési joghoz. Angliában mindenféle értelmetlenséggel találkozunk; az egyénnek korlátlan joga van arra, hogy végrendelkezzék vagyonával, sőt kitagadhatja saját ivadé-

kait, és ezáltal még jóval az után is rendelkezhet, hogy megszűnt létezni. A burzsoáziára bízhatjuk, hogy ezzel a végrendeleti joggal foglalkozzék, minthogy ez olyan kérdés, amely az arisztokrácia ellen felhasználható. Poroszországban a vagyonnak csak kis részével lehet végrendelkezni. A munkásosztály, amelynek nincs mit átörökítenie, nem érdekelt a kérdésben.

A Szocialista Demokrácia Egyesülése az örökösödési jog eltörlésével akarja elkezdeni a társadalmi forradalmat. Azt kérdezzük, helyes politika lenne-e ez?

A javaslat nem új. Saint-Simon már 1830-ban javasolta ezt.[433]

Mint gazdasági intézkedés nem érne semmit. Olyan ingerültséget okozna, hogy egészen bizonyosan csaknem leküzdhetetlen ellenállásba ütközne, s ez elkerülhetetlenül reakcióra vezetne. Ha forradalom idején támasztanák ezt a követelést, nem hinném, hogy az általános értelmi színvonal biztosítaná e követelés támogatását. Azonkívül ha a munkásosztálynak elegendő hatalma van arra, hogy eltörölje az örökösödési jogot, akkor elég erős ahhoz is, hogy áttérjen a kisajátításra, ami sokkal egyszerűbb és hatásosabb eljárás.

Angliában a föld átörökítési jogának eltörlése érintené a földdel kapcsolatban levő örökletes funkciókat, a Lordok Házát stb. stb., s 15 000 lordnak és 15 000 ladynek meg kellene halnia, mielőtt eredmény mutatkoznék. Ha viszont egy munkásokból álló parlament elrendelné, hogy a járadékot a kincstárnak és ne a földtulajdonosnak fizessék, a kormány nyomban és mindenféle társadalmi zavar nélkül pénzeszközökhöz jutna, míg az örökösödési jog eltörlésével mindent összezavarnánk és semmit se nyernénk.

Erőfeszítéseinknek arra kell irányulniok, hogy semmilyen termelési szerszám ne maradjon magántulajdonban. A termelési szerszámok magántulajdona fikció, minthogy tulajdonosaik nem tudják ezeket maguk használni; csupán uralmat ad nekik a termelési szerszámok fölött, amely által arra kényszerítenek másokat, hogy értük dolgozzanak. Félbarbár állapotok közepette ez szükséges lehetett, de ma már nem. Minden munkaeszközt társadalmasítani kell, hogy minden embernek joga és lehetősége legyen munkaerejének kifejtésére. Ha ilyen állapotok uralkodnának, az örökösödési jog haszontalan lenne. Amíg ez nincsen így, nem lehet eltörölni a családi örökösödési jogot. Amikor emberek takarékoskodnak gyermekeik számára, fő céljuk az, hogy biztosítsák számukra a létfenntartási eszközöket. Ha a gyermekek ellátottsága az apa halála után biztosítva lenne, az apa nem igyekezne hátrahagyni nekik valamit, amiből megélhetnek; de amíg ez nem így van, addig ez csak nehézségekre vezetne, ingerelné és megfélemlítené az embereket és semmi jót nem tenne. Társadalmi forradalomnak nem a kezdete, hanem csakis a vége lehet ez. Kezdetként a munkaeszközök társadalmasításának feltételeit kell megteremteni.

A végrendeleti örökösödési jog ellenszenves a burzsoáziának, mert módot ad az államnak, hogy bármikor beavatkozzék. Nálunk már van örökösödési adó, csak fel kell emelni, progresszívvá tenni, mint a jövedelemadót, adómentesen hagyva a kisebb összegeket, mondjuk 50 font sterlingig. A kérdés csak ennyiben érinti a munkásosztályt.

Mindent, ami összefügg a jelenlegi állapotokkal, meg kell változtatni, de ha a vég-

rendelkezést megtiltanánk, ezt megkerülnék a halál előtti adományozásokkal; ezért jobb lenne, ha bizonyos feltételek között megtűrnők a végrendelkezést, semmint hogy még inkább elrontsuk a dolgot. Először meg kell teremteni a fennálló rend megváltoztatásának feltételeit, akkor az örökösödési jog magától eltűnik.

21

[Feljegyzés Marxnak a művelődéssel foglalkozó két beszédéről[434]]

[A Főtanács 1869 augusztus 10-i és augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyvéből]

I

Marx polgártárs azt mondta, hogy ezzel a kérdéssel sajátos nehézség kapcsolatos. Egyfelől a társadalmi körülmények megváltoztatására van szükség a megfelelő művelődési rendszer megteremtéséhez, másfelől pedig megfelelő művelődési rendszerre van szükség a társadalmi körülmények megváltoztatásához; ezért a fennálló helyzetből kell kiindulnunk.

A kongresszusok megvitatták azt a kérdést, hogy az oktatás állami legyen-e vagy magánjellegű.[435] Az állami oktatást a kormány ellenőrzése alatt álló oktatásnak tekintik, de ez nem szükségszerűen van így. Massachusettsban minden községtanács köteles valamennyi gyermek számára biztosítani az elemi iskolai oktatást. A több mint 5000 lakosú városoknak műszaki oktatást nyújtó középiskolákat, a nagyobb városoknak még magasabb fokú iskolákat kell fenntartaniok. Az állam hozzájárul valamivel, de nem sokkal. Massachusettsban a helyi adók $^1/_8$-át, New Yorkban $^1/_5$-ét oktatásra fordítják. Az iskolákat igazgató iskolabizottságok helyi szervezetek; ezek nevezik ki az oktatókat és választják ki a tankönyveket. Az amerikai rendszer hibája az, hogy túlságosan helyi jellegű, hogy az oktatás az egyes kerületek kulturális állapotától függ. Ezért felmerült a központi felügyelet követelése. Az iskola-adó kötelező, a gyermekek iskolába járása azonban nem. A tulajdont megadóztatják és az emberek, akik az adókat fizetik, azt akarják, hogy a pénzt gyümölcsözően használják fel.

Az oktatás lehet állami, anélkül hogy a kormánytól függne. A kormány kinevezhet felügyelőket, akiknek kötelességük, hogy ügyeljenek a törvények betartására – ahogyan a gyárfelügyelők ügyelnek a gyári törvények betartására –, anélkül hogy joguk lenne beavatkozni magába az oktatásba.

A kongresszus habozás nélkül elfogadhatja azt a határozatot, hogy az oktatásnak kötelezőnek kell lennie. Ami azt illeti, hogy gyermekeket nem szabad munkára alkalmazni, egy bizonyos: ez nem vezetne bércsökkentésre és az emberek hozzászoknának.

A proudhonisták azt állították, hogy az ingyenes oktatás értelmetlenség, mert az államnak fizetnie kell érte. Magától értetődik, hogy valakinek fizetni kell érte, de nem azoknak, akik ezt a legkevésbé tehetik. Az ingyenes főiskolai oktatást nem pártolja.

Ami az oly sokszor emlegetett porosz nevelést illeti, zárszóban meg kívánja jegyezni, hogy a porosz rendszer csupán jó katonák nevelését célozza.

II

Marx polgártárs elmondta, hogy bizonyos pontokban egyetértünk.

A vita azzal a javaslattal kezdődött, hogy erősítsük meg újra azt a genfi határozatot, amely követeli, hogy a szellemi oktatást kapcsolják össze testi munkával, tornával és technológiai képzéssel; ez ellen nem hangzott el semmiféle ellenvetés.

A technológiai képzést, mely mellett proletár írók síkraszállnak, arra szántuk, hogy kiegyenlítse a munkamegosztás okozta hiányosságokat; a munkamegosztás megakadályozza a tanoncokat abban, hogy alapos ismereteket szerezzenek szakmájukban. Ezt abban az értelemben ragadták meg és magyarázták félre, ahogyan a burzsoázia értelmezi a technikai oktatást.

Law asszonynak az egyházi költségvetéssel kapcsolatos javaslatát illetően[436], politikailag helyes volna, ha a kongresszus állást foglalna az egyház ellen.

Milner polgártárs javaslata[437] nem alkalmas arra, hogy az iskolákkal összefüggésben tárgyaljuk; ezt a fajta nevelést a fiataloknak a felnőttektől kell megkapniok a létért való mindennapi küzdelemben. A szónok Warrent nem fogadná el bibliaként, olyan kérdés ez, amelyben kevesen tudnának egyetérteni. Hozzátehetnők, hogy ezt a nevelést az iskola nem adhatja, azt a felnőtteknek kell megadniok. Sem az elemi, sem a felsőbb iskolákban nem lehet bevezetni semmit, ami párt- vagy osztályjellegű értelmezést tesz lehetővé. Iskolai oktatásra csak olyan tárgyak alkalmasak, mint a természettudományok, a nyelvtan stb. A nyelvtani szabályok például nem lehetnek eltérőek, akár egy vallásos tory, akár egy szabadgondolkodó magyarázza őket. Az eltérő következtetéseket lehetővé tevő tárgyakat ki kell zárni és meg kell hagyni a felnőttek számára, olyan tanárokkal, mint Law asszony, aki a vallásról ad elő.*

A hadsereg megszüntetéséről[438] a brüsszeli kongresszus már határozatot hozott. Nem tanácsos ismét megvitatni.

---

* *A „Bee-Hive"-ban*: Ami a politikai gazdaságtant, a hittant és más tárgyakat illet, ezeket sem az elemi, sem a felsőbb iskolákban nem lehet bevezetni. Az oktatásnak ez a fajtája a felnőtteket illeti és előadások formájában kellene megadni, olyan oktatók segítségével, mint Law asszony. – *Szerk.*

22

A Land and Labour League felhívása Nagy-Britannia és Írország munkásaihoz és munkásnőihez[439]

Munkástestvérek!

Azok az alaptalan reménységek, amelyeket harminc évvel ezelőtt keltettek országunk robotoló és szenvedő millióiban, nem teljesültek. Azt mondták nekik, hogy a vámkorlátozások megszüntetése megkönnyíti majd a dolgozó szegények sorsát; ha boldoggá és megelégedetté nem is teheti őket, legalábbis az éhínséget örökre száműzi soraikból.

Hatalmas mozgalom indult a „nagy cipóért"[440]; a landlordok dühöngtek, a pénzemberek megzavarodtak, a gyárosok ujjongtak – teljesült az akaratuk: a védővámrendszer megkapta a *coup de grâce-t**. Hallatlan prosperitás időszaka következett el. A toryk eleinte azzal fenyegetődztek, hogy megváltoztatják ezt a politikát, ám amikor 1852-ben elfoglalták a miniszteri székeket, fenyegetésük beváltása helyett csatlakoztak a korlátlan konkurrenciát dicsőítők karához. Ők, akik anyagi veszteségre készültek fel, legnagyobb meglepetésükre azt vették észre, hogy a bérleti díjak összege évi több mint 2 000 000 £-gel felemelkedett. Soha még az emberi faj történetében nem volt ennyi gazdagság – vagyis az emberi szükségletek kielégítését szolgáló eszköz –, mely et ilyen kevés kéz ilyen rövid idő alatt termelt volna, mint a gabonatörvények eltörlése óta. Húsz év leíorgása alatt a brit és az ír mezőgazdasági és ipari termékek – saját munkátok gyümölcsei – évi exportjának bevallott értéke 60 000 000 £-ről 188 900 000 £-re emelkedett. Húsz év alatt a brit föld lordjainak és ladyjeinek adóköteles jövedelme, saját bevallásuk szerint, évi 98 000 000 £-ről 140 000 000 £-re emelkedett; a nagy üzletembereké és nagyiparosoké évi 60 000 000 £-ről 110 000 000-ra. Vihet-e véghez ennél többet az emberi erőfeszítés?

Fájdalom! a brit családnak vannak mostohagyermekei. Egyetlen pénzügyminiszter sem fedte még fel a titkot, hogy ez a 140 000 000 £ hogyan oszlik meg a földbirtokos mágnások között, ezzel szemben mindent tudunk az üzletemberekről. A legsikeresebbek száma az 1846-os 16-ról 1866-ban 133-ra nőtt. Mindegyikük évi átlagjövedelme 74 300 £-ről 100 600 £-re emelkedett. A húsz évi jövedelememelkedés egynegyedét ők sajátították el. A következő kategória 319 személyről 959-re növekedett; mindegyikük évi átlagjövedelme 17 700 £-ről 19 300-ra emelkedett; további egynegyedet sajá-

* – *kegyelemdöfést* – Szerk.

títottak el. A fennmaradó fél 346 048 tiszteletreméltó polgár között oszlott meg, akiknek évi jövedelme 100 és 10 000 £ között van. A dolgozó milliók, e gazdagság termelői – Britannia hamupipőkéi – nemhogy egy félpennyt, de verést és rúgást kaptak.

1864-ben a D rovatbeli adóköteles jövedelem 9 200 000 £-gel növekedett. E növekedésnek csaknem a felét, 4 266 000 £-et, a lakosságnak nem egészen egynyolcadát tömörítő főváros nyelte el. Ebből 3 123 000 £-et, Nagy-Britannia jövedelememelkedésének több mint egyharmadát, a londoni City nyelte el, a kiváltságosok, a brit lakosság $^1/_{179}$ része: Mile End és Tower, melynek munkáslakossága a négyszerese ennek, 175 000 £-et kapott. A londoni citybeliek megfulladnak az aranyban; a Tower Hamlets háztulajdonosait agyonnyomják a szegényadók. A citybeliek természetesen, merőben a helyi önkormányzat elvéből kiindulva, ellenzik a szegényadók centralizálását.

Az 1861-gyel végződő tíz év alatt a pamutiparban foglalkoztatott munkások száma 12%-kal nőtt; termelésük 103%-kal. A vasbányászok száma 6%-kal, a bányák termelése 37%-kal növekedett. Húszezer vasbányász dolgozott tíz bányatulajdonosnak. E tíz év alatt az angliai és walesi mezőgazdasági munkások száma 88 147 fővel csökkent, és ebben az időszakban mégis többszázezer acre-nyi községi földet kerítettek be és változtattak magántulajdonná, hogy gyarapítsák vele a nemesség birtokait, és ez a folyamat még tart.

Tizenkét év alatt a szegényadó alá eső haszonbér összege Angliában és Walesben 86 700 000 £-ről 118 300 000 £-re emelkedett; a felnőtt munkaképes pauperok száma 144 500-ról 185 600-ra nőtt.

Ezek nem fantáziaképek, amelyek javíthatatlan forrófejűek vad képzeletéből erednek; ezek a landlordok és pénzemberek vallomásai, amelyek a saját Kékkönyveikben foglaltatnak. Egyik szakértőjük nemrégen kijelentette a Lordok Házában, hogy a vagyonos osztályok, fényűző élet mellett, évente körülbelül 150 000 000 £-et fektetnek be a ti munkátok termékéből. Néhány héttel később a Királyi Sebészkollégium elnöke egy esküdtszék előtt, mely azért ült össze, hogy kivizsgálja nyolc ember idő előtti halálának okát, beszámolt arról, amit a St. Pancras-i piszkos szegényházban látott.

Írországban is megnövekedett a kiváltságosok száma, jövedelmük is emelkedett, az ország robotoló fiainak és lányainak egyhatoda viszont az éhínséget ől és a vele együttjáró betegségektől elpusztult, a megmaradottak egyharmadát pedig bűnös, kínzó bitorlók elűzték, megfosztották földjüktől és száműzték hazájukból.

A példátlan ipari prosperitásnak ez az időszaka munkástársaink ezreit – becsületes, romlatlan, keményen dolgozó férfiakat és nőket – dologházba juttatta; álmaik roastbeefje ínséglevessé változott át. Százezrek, férfiak, nők és gyermekek, bolyonganak hajléktalan, megalázott kitaszítottakként abban az országban, ahol születtek, megtöltik a városokat, hemzsegnek az országutakon, munkát keresve, hogy táplálékot és hajlékot szerezzenek, de nem találhatnak. Más ezrek, akik merészebbek, mint amilyen becsületesek, a taposómalmot hajtják kis lopásokért bűnhődve, mert inkább a börtönfegyelmet választják, mint a dologházi életet, míg a nagystílű csalók szabadon járnakkelnek, és bűnös landlordok elnökölnek a békebírósági üléseken, hogy igazságot szolgáltassanak. A fiatalok és erősek ezrével szelik át a tengereket, úgy menekülnek a hazai tűzhelytől, mint a pestistől, az öregek és gyengék pedig az út szélén pusztulnak

el az éhségtől és a hidegtől. A kórházak zsúfolásig megteltek láz- és éhséggyötörte betegekkel; az éhhalál megszokott mindennapi eseménnyé vált.

Abban mindenki megegyezik, hogy a dolgozó szegények sohasem szenvedtek annyit, a nyomor még sohasem terjedt el annyira és az emberi szükségletek kielégítését szolgáló eszközök sohasem voltak meg olyan bőségben, mint most. Ez mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy minden államvezetés erkölcsi alapelvét, mely szerint *„az egész közösség jóléte a legfőbb törvény, és minden polgári törvényhozásnak ezt kell céljául tekintenie"*, teljességgel semmibe vették. Azok, akik a nemzet sorsáról határoznak, vagy könnyelműen elhanyagolták legelső kötelességüket, mivel a gazdagok különleges érdekeit szolgálták, hogy még gazdagabbá tegyék őket, vagy pedig társadalmi helyzetük, neveltetésük és osztályelőítéleteik folytán képtelenek voltak teljesíteni az egész közösség iránti kötelességüket vagy a megfelelő orvoslást alkalmazni; mindkét esetben visszaéltek a beléjük helyezett bizalommal.

Osztályuralom csak akkor lehetséges, ha az alávetettek meg vannak oltalmazva a végső ínségtől. Az uralkodó osztályoknak nem sikerült megoltalmazniok az iparkodó bérmunkást még élte virágjában sem a nélkülözéstől és az éhhaláltól. Orvosszereik teljes kudarcot vallottak, ígéreteiket nem váltották be. A közkiadások csökkentését ígérték, ehelyett mérhetetlenül megnövelték ezeket. Azt ígérték, leveszik vállaitokról az adóterheket, ám a gazdagok a megnövekedett kiadásoknak csak egy töredékét fizetik; a többit a ti létfenntartási eszközeiteken szedik be — még a zálogcéduláitokat is megadóztatják —, hogy állandó hadsereget tarthassanak fenn, melyet a ti soraitokból alakítanak, hogy halomra lőjenek benneteket, ha elégedetlenség jelét adjátok. Azt ígérték, hogy minimumra csökkentik a pauperizmust: a szűkölködést és a nincstelenséget tették meg átlagos állapototokká — a „nagy cipó" semmivé zsugorodott. Minden orvosszer, amelyet alkalmaztak, csak súlyosbította a bajt, és már nincs mit javasolniok — uralmuk pusztulásra ítéltetett. Folytatni annyit jelentene, mint mindenkit közös romlásba dönteni. Egyes-egyedül egy orvosszer van. Segítsetek magatokon! Határozzátok el, hogy nem tűritek tovább ezt a visszataszító állapotot; cselekedjetek elhatározástok szerint, és ez az állapot megszűnik.

Néhány héttel ezelőtt a londoni munkások egy csoportja megvitatta ezt a kérdést. Arra a következtetésre jutottak, hogy minden baj gyökere a társadalom jelenlegi gazdasági alapja, hogy csak a fennálló társadalmi és politikai rend átalakítása segíthet, és hogy ezt az átalakítást csak maguk a robotoló milliók végezhetik el. Következtetéseiket egy sor határozatban fektették le, és összehívták a munkások képviselőinek konferenciáját, ez elé terjesztették a határozatokat megtárgyalásra. Három egymást követő gyűlésen megvitatták és egyhangúlag elfogadták ezeket a határozatokat. Megvalósításukra új munkásszervezetet alapítottak *Land and Labour League* néven. Több mint negyven ismert munkásképviselőből álló végrehajtó tanácsot jelöltek ki, hogy a konferencián elfogadott előző határozatok alapján elvi platformot dolgozzon ki; ez szolgáljon az agitáció programjául, amellyel radikális változás idézhető elő.

A végrehajtó tanács érett megfontolás után a következőkben állapodott meg:

1. A föld államosítása.
2. Belföldi telepítés.

3. Általános, világi, ingyenes és kötelező oktatás.
4. A magán-jegybankok megszüntetése. Csakis az állam bocsáthat ki papírpénzt.
5. Közvetlen és progresszív vagyonadó, minden egyéb adó helyett.
6. Az államadósság felszámolása.
7. Az állandó hadsereg megszüntetése.
8. A munkaórák számának csökkentése.
9. Egyenlő választójog és a képviselők díjazása.

Erőfeszítéseink sikere attól függ, hogy milyen nyomást gyakorlunk a hatalmasokra; ez pedig számbeli fölényt, egységet, szervezettséget és összehangolt cselekvést kíván. Ezért felhívunk benneteket, egyesüljetek, szervezkedjetek, hangoljátok össze cselekvésteket és hirdessétek hangos szóval egész Írországban, Skóciában, Walesben és Angliában: *„A földet a népnek!"* – mely a természet adományainak törvényes örököse. Egy ésszerű társadalmi rend nem bízhatja a földet, az élet forrását, egy maroknyi magánszemély ellenőrzésére mint hangulataik és szeszélyeik tárgyát. Az olyan kormány, melyet az egész nép választ és ajándékoz meg bizalmával, az egyetlen hatalom, mely a földet az egész közösség javára kezelheti.

Ragaszkodjatok ahhoz, hogy az állam a föld államosításának kezdeteként követelje vissza a bevetetlen földeket és telepítse oda a munkanélkülieket. Egyetlen acre-nyi községi földet se engedjetek többé bekeríteni a nem-termelők magáncéljaira. Kényszerítsétek a kormányt, hogy a hadsereget, amíg végleg fel nem oszlatja, utászseregként a föld gyomtalanítására, lecsapolására, a pusztaságok termővé tételére alkalmazza, ahelyett hogy táborokat létesítene az élet elpusztításának előkészítésére. Ha a zöld mezők és konyhakertek összeegyeztethetetlenek a vadászat nemes sportjával, vándoroljanak ki a vadászok.

Tegyétek a Liga kilenc pontját, a munkások programját, a próbakővé, amelyen megvizsgáljátok a parlamenti képviselőjelöltek minőségét, és ha hamisnak találjátok, vessétek el őket, mint a hamis pénzt, mert aki nincs e pontok mellett, az ellenetek van.

Munkátok gyümölcseit kicsalják tőletek földtörvényekkel, pénzügyi törvényekkel és mindenféle egyéb törvénnyel. A nyomorúságos éhbérből, melyet meghagynak nektek, fizetnetek kell egy olyan adósság kamatait, melyet őseitek elnyomása végett csináltak; fenn kell tartanotok egy állandó hadsereget, mely a ti nemzedéketek esetében ugyanazt a célt szolgálja; ha alkalmaznak benneteket, rendszeresen agyondolgoztatnak, és mindig rosszul vagytok táplálva. Csak az olyan radikális reformok sora, amilyeneket programunk javasol, emel fel benneteket a csüggedés mocsarából, melybe most süllyedtetek. A cél és a cselekvés egységével le lehet küzdeni a nehézségeket. Mi sokan vagyunk, ellenfeleink kevesen. Ezért munkások és munkásnők, vallásra és foglalkozásra való tekintet nélkül egyhangúlag követeljétek jogaitokat, tömörüljetek és egyesítsétek erőiteket a *Land and Labour League* zászlaja alatt, hogy kivívjátok felszabadulástokat!

John Weston, pénztárnok
Martin J. Boon }
J. Georg Eccarius } titkárok

23

[Feljegyzés Marxnak az ír kérdésben tanúsított brit kormánypolitikával foglalkozó két beszédéről[442]]

[A Főtanács 1869 november 16-i és november 23-i ülésének jegyzőkönyvéből]

1

Marx polgártárs ezután megnyitotta a vitát a brit kormánynak az ír kérdésben tanúsított magatartásáról. Ezt mondta:

Politikai amnesztia kétféle forrásból fakadhat: amnesztiát adnak 1. ha a kormány a fegyverek ereje és a közvélemény révén elég erős és az ellenség elismeri vereségét, amint ez Amerikában történt; 2. ha a viszály oka a rossz kormányzás, és az ellenzék diadalra juttatja álláspontját, amint ez Ausztriában és Magyarországon történt. Ennek kellett volna történnie Írországban is.

Disraeli és Gladstone egyaránt kijelentették, hogy a kormánynak kellene megtennie Írország számára azt, amit más országokban a forradalom tesz meg. Bright ismételten hangoztatta, hogy Írország mindenkor érett lesz a forradalomra, ha nem történik radikális változás. A választások idején Gladstone igazolta a féni felkelést, mondván, hogy hasonló körülmények között minden más nemzet fellázadt volna. Amikor a Házban nekirontottak, azzal magyarázkodott, hogy a hódító politika elleni lángoló nyilatkozatai csupán azt jelentették, hogy Írországot ír elképzelések szerint kellene kormányozni. Hogy véget vessen a hódító politikának, neki is, mint Amerikának és Ausztriának, amnesztiával kellett volna kezdenie, nyomban mihelyt miniszter lett. Semmit sem tett. Ekkor Írországban a községtanácsok megindították az amnesztia-mozgalmat. Amikor éppen elutazni készült egy küldöttség a foglyok szabadonbocsátását kérő, 200 000 aláírással ellátott petícióval, Gladstone néhány személy szabadonbocsátásával megelőzte ezt az akciót, nehogy az a látszat keletkezzék, mintha az ír nyomásnak engedne. A petíció megérkezett, nem féniek állították össze, Gladstone azonban nem válaszolt rá. Azután a Házban felvetették, hogy a foglyokkal gyalázatosan bánnak. Ebben legalább pártatlan az angol kormány, írekkel és angolokkal egyformán bánik. Egyetlen európai országban sem bánnak a politikai foglyokkal úgy, mint Angliában és Oroszországban. Bruce kénytelen volt a tényt elismerni. Moore vizsgálatot követelt, visszautasították. Ekkor Limerickben népmozgalom indult az amnesztiáért. Gyűlést tartottak, amelyen 30 000 ember vett részt, és a feltétel nélküli szabadon

bocsátást követelő emlékiratot fogadtak el. Valamennyi északi városban gyűléseket tartottak. Ezután bejelentették a dublini nagygyűlést, melyre 200 000 embert vártak. Október 10-re hirdették meg hetekkel előbb. A szakszervezetek körmenetben akartak felvonulni. 8-án hirdetményt adtak ki, amely megtiltotta, hogy a körmenet bizonyos utcákon áthaladjon. Isaac Butt ezt a körmenet betiltásaként értelmezte. Kérdéssel fordultak Fortescue-hoz, de nem volt otthon, és Burke, a titkára, semmiről sem tudott. Levelet hagytak hátra, melyre választ vártak, de Fortescue kitért. A kormány összeütközést akart. Lemondtak a körmenetről, és utóbb kitűnt, hogy a katonákat fejenként 40 lövedékkel látták el erre az alkalomra.

Gladstone ezután kitérő választ adott az augusztusi limericki emlékiratra. Azt írta, hogy az emberek magatartása nagyon különböző. Van, aki lojális, mások viszont gorombán beszélnek és jogként követelnek olyasmit, ami csak irgalmas cselekedet lehet.

Szemtelenség egy fizetett közalkalmazottól, hogy kioktat egy nyilvános gyűlést, hogyan kell beszélni.

Gladstone következő ellenvetése az volt, hogy a foglyok nem mondtak le bebörtönzésük által meghiúsult terveikről.

Honnan tudhatja Gladstone, hogy mik voltak a terveik és hogy még fenntartják ezeket? Talán kínzásokkal vallomásra bírta őket? Azt akarja, hogy tagadják meg elveiket, erkölcsileg meg akarja alázni őket. Napóleon nem szólította fel az embereket *republikánus elveik megtagadására, mielőtt kegyelemben részesítette őket*, és Poroszország sem szabott ilyen feltételeket.

Gladstone azután azt mondotta, hogy az összeesküvés Angliában és Amerikában még mindig fennáll. Ha ez így lenne, a Scotland Yard hamarosan a nyomára bukkant volna. De ez nem egyéb, mint a 700 éve meglevő elégedetlenség. Az írek kijelentették, hogy a feltétel nélküli szabadságot a békülékenység aktusaként fogadnák. Gladstone nem fojthatja el a féniek amerikai összeesküvését, magatartásával csupán előmozdítja. Az egyik lap head centre-nek[443] nevezi Gladstone-t. Elégedetlen a sajtóval. Nincsen bátorsága ahhoz, hogy üldözze a sajtót, így hát a foglyokat akarja felelőssé tenni. A kívül levők jó viselkedésének kezeseiként akarja őket benn tartani? Azt mondja, „kívánságunk az volt, hogy a maximális elnézést tanúsítsuk". Ez tehát a maximum.

Amikor a Mountjoy-börtön megtelt bírósági eljárás nélkül bebörtönzött foglyokkal, dr. M'Donnell egyik levelet a másik után írta Joseph Murraynak amiatt, hogy hogyan bántak velük. Lord Mayo később azt mondta, hogy Murray elsikkasztotta a leveleket. M'Donnell erre a börtönök felügyelőjének, egy magasabb rangú hivatalnoknak írt. Ezután elbocsátották, Murrayt pedig előléptették.

Gladstone azután azt mondja, hogy „javasoltuk" a kisebb bűnözők szabadonbocsátását, de a fő vezetőket és szervezőket nem lehet szabadlábra helyezni.

Ez nyilvánvaló hazugság. A foglyok között volt két amerikai, mindkettőt 15 évre ítélték. Amerikától való félelmében a kormány szabadonbocsátotta őket. Careyt 1865-ben 5 évre ítélték, az őrültek házában van; családja kérte, engedjék haza, hiszen nincsen abban a helyzetben, hogy megdöntse a kormányt.

Azt mondja továbbá Gladstone, hogy ebben az országban mindig is bűncselekménynek tekintették, ha valaki fellázadt a közrend ellen. De csak ebben az országban.

Jefferson Davis lázadása jogosult volt, mert nem az angolok és kormányuk ellen irányult.[313] A kormányt, folytatja, nem érdekelheti más, mint a bűncselekmények megtorlása.

A kormány kiszolgálja Írország elnyomóit. Gladstone azt szeretné, ha az írek térdre borulnának, mert egy felvilágosult uralkodó és a parlament nagy igazságosságot művelt. Az ír nép szemében éppen ők követnek el bűncselekményt. Ám az ír kérdés volt az egyetlen, melynek segítségével Gladstone és Bright miniszterekké lehettek, megfoghatták a nem-anglikánokat és mentséget szolgáltathattak az ír állásvadászoknak arra, hogy eladják magukat. Az egyház csak cégérül szolgált a hódításhoz. A cégért eltávolították, de a rabság megmaradt. Gladstone kijelentette, a kormánynak továbbra is szándéka, hogy minden sérelmet megszüntessen, de el van határozva arra, hogy megvédelmezze az életet és a tulajdont, és hogy megőrizze a birodalom integritását.

Az életet és a tulajdont az angol arisztokrácia részéről fenyegeti veszély. Kanada maga hozza meg a saját törvényeit, anélkül hogy kárt tenne a birodalom integritásában, de az írek semmit sem tudhatnak saját ügyeikről, a parlamentre kell bízniok ezeket, ugyanarra a hatalomra, amely eljuttatta őket oda, ahol vannak. A legnagyobb ostobaság azt hinni, hogy a foglyok kiengedése a börtönből nagyobb veszély lehet, mint egy egész nemzet megsértése. A régi angol hódító szellem ütközik ki ebből a kijelentésből: adunk nektek, de kérnetek kell.

Isaac Buttnak írott levelében ezt írja Gladstone:

„Ön arra emlékeztet, hogy egy ízben síkraszálltam külföldiek mellett. Vajon egyezik-e ez a két eset? A féniek a joggyakorlat alapján kerültek bíróság elé és honfitársaikból álló esküdtszék mondta ki bűnösségüket. A nápolyi foglyokat letartóztatták és nem állították bíróság elé, s amikor aztán mégis bíróság elé kerültek, az különbíróság volt, és olyan bírák ítélték el őket, akik megélhetés tekintetében a kormánytól függtek."

Ha egy vadorzó fölött vidéki nemesekből álló esküdtszék ítélkezik, akkor honfitársai ítélkeznek fölötte. Közismert, hogy az ír esküdtszékek a kastélyok szállítóiból állnak, akiknek megélhetése attól függ, hogy milyen ítéleteket hoznak. Az elnyomás állandó joggyakorlat. Angliában a bírák függetlenek lehetnek, Írországban nem. Előléptetésük attól függ, hogy hogyan szolgálják ki a kormányt. Sullivan ügyészt főlevéltárossá nevezték ki.

A dublini Régi Erdészrendnek azt válaszolta Gladstone, nem tud arról, hogy olyan ígéretet tett volna, miszerint Írországot ír elképzelések szerint kell kormányozni.[444] És mindezek után megjelenik a városházán és panaszkodik, hogy feladata meghaladja erőit.

A következmény az, hogy minden, a bérlők jogainak védelmében tartandó gyűlést feloszlatnak, s az írek a foglyok szabadonbocsátását követelik. Szakítottak a klerikális párttal. Most önkormányzatot követelnek Írország számára. Moore és Butt emellett szálltak síkra. Elhatározták, hogy O'Donovan Rossa szabadonbocsátását a parlament tagjává való megválasztásával érik el.

II

Mottershead polgártárs elmondta Gladstone tevékenységének történetét, én ezt másképpen festettem volna le, de ennek semmi köze a tárgyalt kérdéshez. A gyűléseken elfogadott petíciók teljesen békések voltak, de Gladstone kivetni valót talált a petíciókat támogató beszédekben. Castlereagh éppen olyan jó ember volt, mint Gladstone, és a „Political Register"-ben[445] ma láttam, hogy ugyanazokat a szavakat használta az írek ellen, mint Gladstone, és Cobbett ugyanúgy válaszolt, mint én.

Amikor a választási hadjárat megindult, valamennyi ír jelölt amnesztiáról szavalt, de Gladstone nem tett semmit, míg meg nem mozdultak az ír községtanácsok.

Nem beszéltem a külföldön elesettekről, mert a magyar háborút nem lehet összehasonlítani a féni felkeléssel. Összehasonlíthatnók 1798-cal[187], és ez az összehasonlítás nem lenne előnyös az angoloknak.

Ismétlem, a politikai foglyokkal sehol se bánnak olyan rosszul, mint Angliában.

Mottershead polgártárs nem hajlandó közölni velünk véleményét az írekről; ha tudni kívánja, hogy mit gondolnak más népek az angolokról, olvassa Ledru-Rollint és a kontinens más íróit. Én a magam részéről mindig védelmembe vettem az angolokat és továbbra is ezt teszem.

Ezeket a határozatokat nem a foglyok kiszabadítása végett kell elfogadnunk; maguk az írek sem számítanak erre. A határozat a rokonszenv kifejezése az írek iránt és bírálat a kormány magatartása fölött; talán közel hozza egymáshoz az angolokat és az íreket. Gladstone-nak bele kell ütköznie a „Times", a „Saturday Review" stb. ellenállásába, ha bátran kimondjuk véleményünket; másfelől támogathatjuk is az ilyen ellenzékkel szemben, amely máskülönben megdönthetné őt. A polgárháború idején Gladstone hivatalban volt és felelős a kormány cselekedeteiért, és ha az északiak ügye rosszul állt, amikor nyilatkozatát megtette, ez annál rosszabb fényt vet hazafiságára.

Odger polgártársnak igaza van: ha a foglyok szabadonbocsátását akarnók, nem ez lenne a mód arra, hogy elérjük; fontosabb azonban, hogy az ír népnek, semmint hogy Gladstone-nak tegyünk engedményt.[446]

24

[Jenny Marx cikkei az ír kérdésről[447]]

1

London, 1870 február 27.

A „Marseillaise" február 18-i száma idézi a „Daily News" egyik cikkét, melyben az angol lap tájékoztatja a francia sajtót O'Donovan Rossa megválasztásáról. Minthogy ez a tájékoztatás meglehetősen zavaros és minthogy a félmagyarázatok csak arra jók, hogy hamis megvilágításba helyezzenek olyan dolgokat, amelyeket állítólag megmagyaráznak, arra kérem Önöket, szíveskedjenek közölni kommentáromat a fent említett cikkhez.

Először is a „Daily News" azt írja, hogy O'Donovan Rossát egy esküdtbíróság ítélte el, de nem fűzi hozzá, hogy Írországban az esküdtbíróság a kormány cinkosaiból áll, akiket többé-kevésbé közvetlenül ez utóbbi nevez ki.

Azután a „Daily News" liberáliskodói, akik szent borzadállyal beszélnek treason felonyról*, elfelejtik közölni, hogy az angol büntető törvénykönyvnek ezt az új kategóriáját külön azért találták ki, hogy az ír hazafiakat a legaljasabb bűnözőkkel egyenlő elbánásban részesítsék.

Vegyük O'Donovan Rossa esetét. Az „Irish People" egyik szerkesztője volt. Mint a legtöbb fénit, őt is azért ítélték el, mert úgynevezett felforgató cikkeket írt. A „Marseillaise" tehát nem tévedett, amikor analógiát vont Rochefort és Rossa között.

Miért nem beszél a „Daily News" – amely tájékoztatni kívánja Franciaországot az elítélt féniekről – a velük szemben alkalmazott gyalázatos bánásmódról? Remélem, Önök megengedik, hogy pótoljam azt, amit az angol lap óvatosan elhallgat.

O'Donovan Rossát egy idővel ezelőtt, hátára bilincselt kezekkel, sötétzárkába vetették. Se éjjel, se nappal nem vették le róla a bilincseket, úgyhogy kénytelen volt a földre feküdni, hogy fel tudja nyalni táplálékát, a vizes kását. Miután Pigott úr, az „Irishman" szerkesztője, a börtönigazgató és egy másik tanú jelenlétében Rossától tudomást szerzett ezekről a tényekről, lapjában közölte ezeket, ami arra indította Moore urat, a *House of Commons*** ír tagját, hogy a börtönökben uralkodó viszonyok

* – hazaárulásról – *Szerk.*
** – *alsóház* – *Szerk.*

parlamenti vizsgálatát követelje. A kormány erélyesen ellenezte ezt a követelést. Így 36 tag szavazott Moore javaslata mellett és 171 ellene; ez pendant-ja azoknak a szavazásoknak, amelyek lábbal tiporták a szavazati jogot.

És ez a jámbor Gladstone kormányzása alatt történt! Láthatják, hogy ez a nagy liberális vezér fittyet hány az emberségnek és az igazságosságnak. Vannak olyan Júdások is, akik nem viselnek szemüveget.

Íme egy másik eset, amely szintén becsületére válik Angliának. O'Leary, egy 60 és 70 év közötti bebörtönzött féni, három héten át csak kenyeret és vizet kapott, mert – a „Marseillaise" olvasói sohasem találnák ki – *„pogánynak"* nevezte magát és nem volt hajlandó magát *protestánsnak, presbiteriánusnak, katolikusnak* vagy *quakernek* vallani. Ez elé a választás elé állították: vagy e vallások egyike, vagy a kenyér. Az öt baj közül O'Leary, vagy, ahogyan nevezik, *„a pogány O'Leary"* azt választotta, amelyet a legkisebbnek ítélt – a kenyeret és vizet.

Néhány napja egy *coroner* (igazságügyi tisztviselő, akinek feladata, hogy a Korona nevében vizsgálatot folytasson olyan egyénekre vonatkozóan, akiket holtan találnak), miután megvizsgálta egy a *Spike Island-i* börtönben meghalt féni holttestét, igen éles szavakkal elítélte azt a bánásmódot, melyben az elhunyt részesült.

Egy ír ifjú, *Gunner Hood* múlt szombaton hagyta el a börtönt, ahol négy évig tartották fogva; 19 éves korában beállt az angol hadseregbe és Kanadában szolgálta Angliát. Felforgató cikkek írásáért 1866-ban katonai bíróság elé állították és kétévi kényszermunkára ítélték. Amint kihirdették az ítéletet, Hood a levegőbe röpítette sapkáját és felkiáltott: „Éljen az ír köztársaság!" Ez a szívéből fakadó kiáltás sokba került neki. További kétévi börtönre és ráadásul 50 korbácsütésre ítélték. Ezt a büntetést az elképzelhető legkegyetlenebb módon hajtották végre. Hoodot egy ekéhez kötötték, és két izmos kovács kezébe *cat-o'-nine-tails-t* adtak – a francia nyelvben nincsen rokonértelmű szó az angol *kancsukára*. Csak az oroszok és az angolok értik meg egymást ebben. A széplelkek találkoznak.

Carey úr, aki újságíró, ez idő szerint a börtön elmebetegeknek szánt részében lakik; a csönd és a kínzás egyéb formái, amelyeket el kellett viselnie, élőhalottá változtatták, eszét vették.

A féni Burke eredes, olyan ember, aki nemcsak az amerikai hadseregben szerzett katonai érdemeivel, hanem mint író és festő is kitüntette magát, szintén siralmas állapotban van; a legközelebbi rokonait sem ismeri már fel. Az ír mártírok e listájához sok nevet tudnék még hozzáfűzni. Elegendő ha annyit mondok, hogy 1866 óta, amikor az „Irish People" irodájában razziát hajtottak végre, *20 féni halt meg vagy őrült meg* az emberbaráti Anglia börtöneiben.

II

London, március 5

Az alsóház március 3-i ülésén *Stacpoole* úr meginterpellálta Gladstone urat a bebörtönzött féniekkel való bánásmód ügyében. Egyebek között elmondta, hogy *Lyons* dublini orvos nemrégiben kijelentette, „a börtönfegyelem, a koszt, a személyi korlá-

tozások és a többi büntetés szükségképpen állandó ártalmára vannak a foglyok egészségének".

Gladstone úr, miután kijelentette, hogy teljesen meg van elégedve a foglyokkal szemben tanúsított bánásmóddal, a következő ragyogó szellemességgel koronázta meg kis *speechét*: „Ami O'Donovan Rossa egészségét illeti, nagyon örülök, hogy elmondhatom: O'Donovan Rossa asszony, férjénél tett *legutóbbi* látogatása során, örvendezett *férje külsejének előnyös* változásán." Amire a nemes gyülekezet minden padjából homéroszi kacaj csendült fel. *A legutóbbi látogatás*! Vegyék figyelembe, hogy O'Donovan Rossa asszony nemcsak hogy évek óta el van szakítva férjétől, de bejárta Amerikát, hogy az angol irodalomról tartott nyilvános előadásokkal kenyeret keressen a gyerekeinek.

Arról se feledkezzenek meg, hogy ez a *Gladstone* úr – akinek tréfái annyira helyénvalóak – csaknem szentnek mondható szerzője a „Prayers"-nek (Imák), a „Propagation of the Gospel"-nek (Az evangélium terjesztése), a „Functions of laymen in the church"-nek (A laikusok funkciói az egyházban) és az „Ecce homo" c., nemrég megjelent erkölcsprédikációnak.

Vajon a fő-börtönőr nagy elégedettségében osztoznak-e foglyai is? Olvassák el az alábbi kivonatokat *O'Donovan Rossa* egyik leveléből, mely csodálatos módon kijutott a börtönből és hihetetlen késéssel megérkezett a rendeltetési helyére:

Rossa levele

Beszéltem Önnek ezeknek az angol uraknak a képmutatásáról, akik, miután olyan helyzetbe hoztak, hogy a táplálék felvételéhez kénytelen voltam térdre és könyökre ereszkedni, most éheztetnek, megfosztanak a világosságtól, és láncokat meg egy bibliát adnak nekem. Nem sopánkodom a büntetések miatt, amelyeknek uraim alá akarnak vetni – az én osztályrészem a szenvedés –, de fenntartom, hogy jogomban áll tájékoztatni a világot a bánásmódról, amelyben részesítenek, és hogy törvénytelenül tartják vissza leveleimet, amelyek erről a bánásmódról beszélnek. Azok a kicsinyes óvintézkedések, amelyeket a börtönhatóságok tettek, hogy megakadályozzanak a levélírásban, éppoly nevetségesek, mint visszataszítóak. A legfelháborítóbb eljárás az volt, hogy hónapokon át napjában egyszer meztelenre vetkőztettek és megvizsgálták karomat, lábamat és minden testrészemet. Ez *Millbankben* történt, mindennap, 1867 februárjától májusáig. Egy napon megtagadtam a levetkőzést. Erre jött öt börtöntisztviselő, agyba-főbe vertek és letépték rólam a ruhát.

Egy ízben ki tudtam juttatni egy levelet; ez meghozta nekem *Knox* és *Pollock police magistrate* (rendőrbíró) urak látogatását.

Micsoda irónia, két kormánytisztviselőt küldeni arra, hogy megállapítsák az igazságot az angol börtönökre vonatkozóan. Ezek az urak nem voltak hajlandóak tudomásul venni, ami fontos mondanivalóm volt a számukra. Ha olyan témát érintettem, amely nem felelt meg nekik, félbeszakítottak és azt mondták, hogy a börtönfegyelem nem tartozik rájuk. Igaz, *Pollock* és *Knox* urak? Amikor elmondtam Önöknek, hogy kényszerítettek olyan vízben megfürödni, amely már féltucat angol fogolynak szolgált erre, nem tagadták-e meg panaszom tudomásulvételét?

Chathamben bizonyos mennyiségű kócot adtak át nekem nyűvésre és közölték, hogy éheztetni fognak, ha munkámat egy meghatározott órára nem fejezem be.

– Talán – kiáltottam – éppígy büntetnek majd akkor is, ha teljesítem feladatomat. Ez már *Millbankben* is megtörtént velem.

– Hogy-hogy? – felelte a börtönőr.

Erre elmeséltem neki, hogy július 4-én 10 perccel a kitűzött idő előtt fejeztem be feladatomat, és elővettem egy könyvet. A tisztviselő meglátott és lustasággal vádolt meg; kenyérre és vízre ítéltek és negyvennyolc órára sötétzárkába zártak.

Egy napon megpillantottam *Edward Duffy* barátomat. Nagyon sápadt volt. Kevéssel ezután megtudtam, hogy Duffy súlyos beteg és hogy látni szeretne (Írországban nagyon közeli barátságban voltunk). Engedélyt kértem az igazgatótól, hogy meglátogathassam Duffyt. Kereken visszautasított. Ez 1867 karácsonyának idején történt; néhány héttel később egy fogoly egészen halkan beszólt cellám rácsán: „*Duffy* meghalt!"

Ha Oroszországban történik ilyesmi, micsoda patetikus elbeszélést kerekítettek volna belőle az angolok!

Ha Gladstone úr Nápolyban tanúja egy ilyesfajta halálesetnek, micsoda képet festett volna róla! Ó, ti édeskés farizeusok, akik képmutatással kufárkodtok, ajkatokon a biblia, testetekben az ördög!

Néhány szóval tartozom *John Lynch* emlékének. 1866 márciusában találkoztam vele a börtön udvarán. Annyira figyeltek bennünket, hogy csak ennyit tudott odasúgni nekem: „A hideg megöl." De mit tettek ezek az angolok? A karácsony előtti napon Londonba szállítottak bennünket. Amint megérkeztünk a börtönbe, elvették flanell alsóneműnket és hagyták, hogy hónapokig vacogjunk a hidegtől celláinkban. Igen, nem tagadhatják, megölték *John Lynchet*; és a vizsgálat során mégis tudtak találni olyan tisztviselőket, akik hajlandók voltak tanúsítani, hogy *Lynchcsel* és *Duffyval* nagyon enyhén bántak.

Angol elnyomóink hazugságai minden képzeletet túlszárnyalnak.

Ha börtönben halok meg, esdekelve kérem családomat és barátaimat, egy szót se higgyenek el abból, amit ezek az emberek mondanak. Nehogy személyes gyűlölködést tételezzenek fel rólam azok ellen, akik hazugságaikkal üldöztek. Csak a zsarnokság ellen emelek vádat, amely szükségessé teszi az effajta eljárások fenntartását.

A körülmények gyakorta emlékeztetnek Machiavelli e szavaira: „A zsarnokoknak különleges érdekük fűződik a biblia terjesztéséhez, hogy a néptömeg megtanulja a parancsolatait és hagyja magát kifosztani, anélkül hogy ellenállna a rablóknak."

Amíg egy szolgai nép azt az erkölcsöt és engedelmességet követi, melyet a papok prédikálnak neki, nincs mitől tartaniok a zsarnokoknak.

Ha ez a levél honfitársaim kezébe kerül, jogom van azt kívánni, hogy emeljék fel szavukat és követeljenek igazságot szenvedő testvéreiknek. Bárcsak ezek a szavak felkorbácsolnák az ereikben alvadni készülő vért!

Befogtak egy targoncába, kötelet hurkolva a nyakam köré. A hurkot egy hosszú

rúdhoz kötötték, és két angol fogolynak megparancsolták, akadályozzák meg, hogy a targonca megbillenjen; de ők elengedték; a rúd a levegőbe emelkedett és a hurok kioldódott. De ha megszorult volna, halott lennék.

Állítom, nincsen joguk ahhoz, hogy olyan helyzetbe hozzanak, amelyben az életem egy másik ember cselekedeteitől függ.

Egy fénysugár hatol át börtönöm rácsain és reteszein, s ez annak a napnak az emléke, amelyet *Newtownardsban* töltöttem; *orangemanekkel* és *ribbonmanekkel* találkoztam itt, akik megfeledkeztek vakbuzgóságukról!

O'Donovan Rossa,
politikai fegyenc[448]

III

London, 1870 március 16.

O'Donovan Rossa levele, melyet legutóbbi tudósításomban közöltem Önökkel, az elmúlt hét kiemelkedő eseménye volt.

A „Times" kommentár nélkül közzétette a levelet, a „Daily News" kommentárt közölt, a levél nélkül. „Amint ez várható volt" – írja a lap –, „O'Donovan Rossa úr levelének tárgyául a börtönszabályokat választotta, amelyeknek *egy időre* (for a while) *alá van vetve.*" Milyen kegyetlen dolog ez az *„egy időre"* olyan emberről szólván, aki már öt éve börtönben van és akit *életfogytiglani* kényszermunkára ítéltek!

O'Donovan Rossa úr egyebek között arról panaszkodik, hogy „hurokkal a nyakán egy targoncába fogták", éspedig olymódon, hogy élete társainak, az angol fegyenceknek a mozdulataitól függött. „De hát igazságtalan dolog-e" – kiált fel a „Daily News" –, „hogy egy embert olyan helyzetbe hoznak, amelyben az élete mások cselekedeteitől függ? Vajon egy kocsiban vagy egy gőzhajón nem mások cselekedeteitől függ az ember élete?" A kegyes kazuista ezt az erőmutatványt követően szemére veti O'Donovan Rossának, hogy nem szereti a *bibliát* és hogy előnyben részesíti vele szemben az *„Irish People"-t.* A bible-nak* és a people-nek** ez a szembeállítása alkalmas arra, hogy elragadtassa olvasóit.

„O'Donovan Rossa úr" – folytatja a lap – „úgy látszik azt képzeli, hogy a büntetésüket *felforgató írásokért* töltő foglyokat szivarral és napilapokkal kellene ellátni, és hogy mindenekelőtt jogot kellene adni nekik ahhoz, hogy szabadon levelezzenek barátaikkal."

Ó, maga erényes farizeus! Beismeri hát végre, hogy O'Donovan Rossát *felforgató írásokért* ítélték életfogytiglani kényszermunkára, nem pedig Viktória királynő elleni *gyilkossági* kísérletért, ahogy a francia sajtóhoz intézett első felhívásában galádul el akarta hitetni.

---

* – bibliának – *Szerk.*
** – népnek – *Szerk.*

„Végtére is" – fejezi be ez a ripők lap – „O'Donovan Rossát egyszerűen akként kezelik. ami, vagyis közönséges fegyencként."

Gladstone úr e speciális lapja után íme a liberáliskodó sajtó egy másik árnyalata, a „Daily Telegraph"[449], amely általában gorombább hangot üt meg.

„Ha leereszkedünk odáig" – mondja –, „hogy tudomást vegyünk O'Donovan Rossa leveléről, ezt nem a féniek miatt tesszük, akik javíthatatlanok, hanem kizárólag Franciaország minél nagyobb haszna érdekében."

„Tudják hát meg" – mondja –, „hogy Gladstone úr alig néhány napja az alsóházban formálisan megcáfolta mindezeket az arcátlan hazugságokat, és bizonyosan nem akad egyetlen olyan értelmes francia sem, bármely párthoz vagy osztályhoz tartozzék is, aki kétségbe merné vonni egy angol gentleman e szavát."

De ha Franciaországban, bármennyire lehetetlen, akadnának pártok vagy emberek, akik annyira elvetemültek, hogy nem adnak hitelt olyan angol gentleman szavának, mint Gladstone úr, Franciaország legalábbis nem tudna ellenállni Levy úr jóindulatú tanácsainak; Levy úr nem gentleman és e szavakkal fordul Önökhöz:

„Azt tanácsoljuk szomszédainknak, a párizsiaknak, hogy minden mesét az angliai politikai foglyok ellen elkövetett kegyetlenkedésekről arcátlan koholmányként kezeljenek."

Levy úr engedelmével újabb ízelítőt adok Önöknek abból, mit ér azoknak az uraknak a *szava*, akik a Gladstone-kabinetet alkotják.

Bizonyára emlékeznek, hogy első levelemben említettem *Rickard Burke* ezredest, egy bebörtönzött fénit, aki az angol kormány emberséges eljárásának eredményeképpen megőrült. Elsőként az „Irishman" közölte ezt a hírt. Ezután Underwood úr levélben fordult Bruce úrhoz, a belügyminiszterhez, s a politikai foglyokkal való bánásmód kivizsgálását kérte.

Bruce úr erre egy az angol lapokban közölt levélben válaszolt, melyben a következő mondat olvasható:

„Ami a wokingi börtönben levő Rickard Burke-öt illeti, Bruce úrnak vissza kell utasítania azt, hogy vizsgálatot indítson *olyan teljességgel alaptalan és extravagáns gyanúsítások* alapján, amilyeneket az »*Irishman*«-ből való, Ön által beküldött kivonatok tartalmaznak."

Bruce úrnak ez a kijelentése 1870 január 11-én kelt. Most az „Irishman" egyik legutóbbi számában közli ugyanennek a miniszternek a válaszát arra a levélre, melyet Barry asszony, Rickard Burke nővére írt, hírt kérve fivérének „nyugtalanító" állapotáról. A miniszter *február 24-i* válaszához csatoltak egy január 11-i hivatalos jelentést, melyben a börtönorvos és a Burke mellé külön kirendelt őr kijelentik, hogy Burke megtébolyodott[450]. Ugyanazon a napon tehát, amikor Bruce úr nyilvánosan hazugnak és teljesen alaptalannak minősítette az „Irishman" állításait, ezek súlyos hivatalos bizonyítékai ott lapultak a zsebében! Hadd jegyezzük meg mellékesen, hogy Moore úr, ír alsóházi tag, interpellációt fog intézni a miniszterhez a Burke ezredessel való bánásmód ügyében.

Az „Echo"[451] c., nemrégiben alapított lap a liberalizmus még erőteljesebb árnyalatát színleli, mint laptársai. Megvan a maga saját elve; ez az elv pedig az, hogy egy

souba kerül, míg a többi újság két, négy vagy hat souba. Ez az egy sous ár egyfelől látszólag demokratikus hitvallásokra kényszeríti, hogy ne veszítse el proletár előfizetőit, másfelől pedig állandó óvatosságra, hogy megnyerje konkurrenseinek tiszteletreméltó előfizetőit.

Az O'Donovan Rossa levelével foglalkozó hosszú fecsegésében arra az állításra ragadtatja magát, hogy „talán még a megkegyelmezett féniek sem lesznek majd hajlandóak hinni honfitársaik túlzásainak", mintha ugyan Kickham úr, Costello úr stb. nem közöltek volna már olyan beszámolókat börtönbeli szenvedéseikről, amelyek teljesen egybevágnak Rossa levelével! Ám mindezen kibúvók és zavaros kertelések után az „Echo" elárulja, mi fáj neki. „A »Marseillaise« közleményei" – írja – „botrányt idéznek majd elő, és ez a botrány bejárja majd az egész világot. A kontinentális ész talán túlságosan korlátolt, semhogy helyesen meg tudja különböztetni egy Bomba* gaztetteit egy Gladstone szigorú tetteitől. Ezért jobb lenne vizsgálatot folytatni stb."

A „Spectator" c. liberáliskodó gladstoniánus hetilapot annak az elvnek az alapján szerkesztik, hogy minden műfaj rossz, kivéve az unalmasat[452]. Ezért nevezik Londonban a hét bölcsek lapjának. Miután összefoglalót közölt O'Donovan Rossa leveléről és íróját a bibliával szemben táplált ellenszenve miatt megdorgálta, a hét bölcsek lapja meghozza a következő ítéletet:

„A féni O'Donovan Rossának nyilvánvalóan semmivel sem jutott több szenvedés, mint a többi fegyencnek, de bevalljuk, szívesen vennők ennek a rendszernek a megváltoztatását. Teljesen igazságos és sokszor még bölcs is, ha a lázadókat agyonlövetik. Még az is igazságos, ha bezárják őket, mint a legveszedelmesebb fajtájú bűnözőket. De sem nem igazságos, sem nem bölcs, ha megalázzák őket."

Helyesen szóltál, bölcs Salamon!

Végül itt van a „Standard", a tory párt, a konzervatívok vezető lapja. Önök tudják, hogy az angol oligarchia két frakcióból áll: a földbirtokos arisztokráciából és a plutokráciából. Ha családi vitáikban valaki a plutokrácia pártját fogja az arisztokrácia ellen, akkor liberálisnak, sőt, radikálisnak nevezik. Ha viszont valaki az arisztokrácia pártját fogja a plutokrácia ellen, akkor az illető neve tory.

A „Standard" O'Donovan Rossa levelét apokrif románcnak kezeli, melynek szerzője valószínűleg A. Dumas.

„Miért nem tette hozzá a »Marseillaise«" – kérdi –, „hogy Gladstone úr, a canterburyi érsek és a Lord-Mayor minden reggel jelen vannak O'Donovan Rossa kínzásánál?"

Az alsóházban az egyik képviselő „stupid party"-ként (ostoba pártként) jellemezte a tory pártot. Ugye, hogy a „Standard" kiérdemelte az ostoba párt vezető sajtóorgánumának címét!

Mielőtt ezt a levelet befejezném, óvnom kell a franciákat attól, hogy az újságok lármáját összetévesszék az angol proletariátus hangjával; ez mindkét ország – Írország és Anglia – szerencsétlenségére nem talál visszhangra az angol sajtóban.

---

* II. Ferdinánd. – *Szerk.*

Elegendő, ha annyit mondunk, hogy az angol munkásosztály több mint 200 000 tagja, férfiak, nők és gyermekek, követelte a Hyde Parkban ír testvérei felszabadítását, és hogy a *Nemzetközi Munkásszövetség* Főtanácsa, amely Londonban székel és az angol munkásosztály elismert vezetőit sorolja tagjai közé, élesen megbélyegezte a bebörtönzött féniekkel szemben alkalmazott bánásmódot és síkraszállt az ír nép jogai mellett, az angol kormány ellen.[312]

U. I. Ama nyilvánosság következtében, amelyet a „Marseillaise" adott O'Donovan Rossa levelének, Gladstone attól tart, a közvélemény kényszeríti majd, hogy nyilvános parlamenti vizsgálatot rendeljen el a politikai foglyokkal való bánásmód ügyében. Hogy ezt ismét elkerülje (tudjuk, hogy lealjasodott lelkiismerete már hányszor szegült szembe ezzel), ez a diplomata éppen most tette közzé a Rossa által idézett tények hivatalos, de névtelen cáfolatát.[453]

Tudják meg a franciák, hogy ez a cáfolat nem egyéb, mint a börtönőr, valamint Knox, Pollock stb. stb. rendőrök kijelentéseinek megismétlése. Ezek az urak nagyon is jól tudják, hogy Rossa nem válaszolhat nekik. Szigorúbban őrzik majd, mint valaha, én azonban következő levelemben *tényekkel* felelek Önnek, amelyeknek a megállapítása nem a börtönőrök jóakaratától függ.

IV

London, 1870 március 18.

Amint legutóbbi levelemben jeleztem, Moore úr, ír alsóházi tag, tegnap meginterpellálta a kormányt a bebörtönzött féniekkel szemben alkalmazott bánásmód ügyében. Utalt Rickard Burke és négy másik, a dublini Mountjoy-börtönben levő fogoly kérvényére, és megkérdezte a kormányt, összeegyeztethetőnek tartja-e a becsületével, hogy fogva tartsa ezeknek az embereknek a testét, miután eszüktől megfosztották őket? Végül ragaszkodott a „teljes, szabad és nyilvános vizsgálathoz.".

Így hát Gladstone úr most zsákutcában van. 1868-ban kategorikusan és fölényesen megtagadta a vizsgálat megtartását, melyet ugyanez a Moore úr követelt. Azóta a vizsgálatra vonatkozó, periodikusan megismételt követelésekre mindenkor ugyanígy válaszolt.

És miért engedne ma? Vallja be talán, hogy megijedt a La Manche csatorna túlsó oldalán támadt lármától? Ugyan kérem! Ami a fegyház- és börtöngondnokaink ellen emelt vádakat illeti, felkértük őket, szíveskedjenek nyilatkozni erről.

Egyhangúlag azt felelték nekünk, hogy mindez dajkamese. Erre miniszteri lelkiismeretünk természetesen megnyugodott. Ám Moore úr kijelentései után úgy tűnik – szószerint –, „hogy az adott kérdésben nem lehet a szó szoros értelmében megnyugvásról beszélni". A kormány lelkiismeretének megnyugvása (the satisfaction of the minds of the government) az alárendeltjeibe vetett bizalmából ered; „ezért" (therefore) ésszerű és méltányos lesz, ha vizsgálatot indítanak a börtönőrök állításainak igazsága ügyében.[454]

„Az ember, lásd, ilyen. Hol fehér, hol setét.
Megrója reggel azt, mit vallott este még.
Másoknak terhes és kényelmetlen magának,
Percenként váltogat nézetet, mint ruhákat."[455]

De ha végül rááll a dologra, ez újabb burkolt fenntartással történik.

Moore úr „teljes, szabad és nyilvános vizsgálatot" követel. Gladstone úr azt feleli neki, hogy a vizsgálat „formájáért" ő viseli a felelősséget, és mi már tudjuk, hogy ez nem „parlamenti vizsgálat" lesz, hanem ellenkezőleg, olyan vizsgálat, melyet királyi bizottság végez el. Másszóval, ebben a nagy perben, melyben Gladstone úr a fővádlott, a vizsgálóbírókat maga Gladstone úr választja és nevezi ki.

Ami Rickard Burke-öt illeti, Gladstone úr kijelenti, hogy a kormány már január 9-én tájékozódott nevezett elmezavarodottsága felől. Eszerint érdemes kartársa, Bruce úr, a belügyminiszter, arcátlanul hazudott, amikor január 11-i nyílt levelében azt állította, hogy ez a tény koholmány. De, folytatja Gladstone úr, Burke úr elmeháborodottsága nem annyira előrehaladott, hogy fel kellene szabadítani a fegyházbüntetés alól. Nem szabad elfelejteni, hogy ez az ember részese volt a clerkenwelli börtön felrobbantásának.[456] Hogyan? Rickard Burke vádlottként fogoly volt a clerkenwelli börtönben, amikor másoknak az az ötletük támadt, hogy kiszabadítása végett a levegőbe röpítsék ezt a börtönt. Ennélfogva részese volt ennek az őrült kísérletnek, melynek értelmi szerzőségével az angol rendőrséget gyanúsítják, s amely, ha sikerül, a börtön romjai alá temette volna Burke-öt! Egyébként, zárja szavait Gladstone úr, két fénit, akik angol fegyházainkban megtébolyodtak, már szabadlábra helyeztünk. Én azonban, szakítja félbe Moore úr, arról a négy elmeháborodottról beszélek, akiket a dublini Mountjoy-börtönben tartanak fogva. Nem tesz semmit, felelte Gladstone úr, mindenesetre két bolonddal kevesebb van a börtöneinkben!

Miért kerüli Gladstone úr ilyen gondosan a Mountjoy-börtönnek még az említését is? Majd meglátjuk. A tények ezúttal nem a foglyok leveleiben találhatók, hanem egy Kékkönyvben, melyet 1868-ban a parlament rendeletére adtak ki.[457]

Az angol kormány a féni csetepaté[458] után Írországot közbiztonsági törvény alá helyezte. Ezzel felfüggesztették a személyi szabadság minden biztosítékát. Mindenkit, aki „fénizmussal gyanúsítható", börtönbe lehetett tehát vetni, és a bírósági eljárásnak akár csak a látszata nélkül is ott lehetett tartani, a hatóságok kénye-kedve szerint. Az egyik, gyanúsítottakkal telezsúfolt börtön volt a dublini Mountjoy Convict-Prison, melynek felügyelője Joseph Murray és orvosa M'Donnell úr volt. Mit olvasunk hát az 1868-ban a parlament rendeletére kiadott *Kékkönyvben*?

M'Donnell úr először hónapokon át leveleket intézett Murray felügyelőhöz, amelyekben tiltakozott a gyanúsítottakkal való kegyetlen bánásmód ellen. Minthogy a felügyelő nem válaszolt ezekre, M'Donnell úr három-négy jelentést küldött a börtön igazgatójának. Az egyik levelében felsorol „különböző személyeket" — szószerint idézem —, „akiken az elmebaj kétségtelen tünetei mutatkoznak". Hozzáteszi: „A legcsekélyebb kétségem sincs afelől, hogy ez az elmebaj a börtönben uralkodó rendszer következménye. Minden humanitárius meggondolástól eltekintve, súlyos dolog volna,

ha e foglyok egyike, akik nem is elítéltek, hanem csak gyanúsítottak, öngyilkosságot követne el."

Mindezeket a leveleket, amelyeket M'Donnell úr az igazgatónak címzett, Joseph Murray elsikkasztotta. M'Donnell úr végül közvetlenül Lord Mayónak, az ír alkirály miniszterének írt. Egyebek között ezt írta:

„Senki sincs Önnél, Mylord, jobban tájékozva arról a kemény rendszerről, amelynek a bebörtönzött »gyanúsítottakat« régóta alávetik; ez a magánzárka-rendszer szigorúbb, mint az, amellyel a fegyenceket sújtják."

Mi volt ezeknek a parlament rendeletére közzétett leleplezéseknek az eredménye? Az orvost, M'Donnell urat elmozdították!!! Murray azonban megtartotta állását.

Mindez a tory kormány idején történt. Amikor Gladstone úrnak izzó szónoklatokkal, amelyekben az angol kormányt mint a fénizmus valódi okát bélyegezte meg, végre sikerült elmozdítania Lord Derbyt és Disraeli urat, nemcsak hogy megerősítette funkciójában a kegyetlen Murrayt, hanem különleges megelégedettségének jeléül felügyelői állását még megtoldotta egy zsíros szinekúrával, a „Registrar of habitual criminals"* tisztével!

Legutóbbi levelemben azt állítottam, hogy a Rossa levelére adott névtelen válasz, mely körbejárt a londoni lapokban, egyenesen a kormánytól származik.

Ma bevallják, hogy ez Bruce úrnak, a belügyminiszternek a műve. Íme némi ízelítő „miniszteri lelkiismeretéből"!

„Ami Rossának azt a panaszát illeti, hogy olyan vízben kényszerítették megfürödni, mely már a fegyencek tisztálkodására szolgált, Knox és Pollock biztosok kijelentették" – mondja Bruce úr –, „hogy lelkiismeretes vizsgálatuk után fölösleges elidőzni ilyen képtelenségeknél."

Knox és Pollock rendőrtisztviselők jelentését szerencsére a parlament rendeletére nyilvánosságra hozták. Mit mondanak jelentésük 23. oldalán? Azt, hogy a börtönrendtartás értelmében bizonyos számú fegyenc egyazon fürdővizet használja, egyik a másik után, és hogy „az őr nem adhatott elsőbbséget O'Donovan Rossának, ha nem akarta megsérteni a többieket". Tehát „fölösleges elidőzni ilyen képtelenségeknél".

Knox és Pollock rendőrtisztviselők jelentése szerint tehát nem O'Donovan Rossának az az állítása a képtelenség, mint Bruce úr mondja, hogy a fegyencek piszkos vízében kényszerítették megfürödni. Ellenkezőleg, ezek az urak egyszerűen képtelennek találják, hogy O'Donovan Rossa panaszt emelt e gyalázat ellen!

Az alsóháznak ugyanazon az ülésén, amelyen Gladstone úr kijelentette, hogy kész vizsgálatot folytatni a bebörtönzött féniekkel való bánásmód ügyében, egy új Coercion Billt nyújtott be Írország számára[459], azaz törvényjavaslatot az alkotmányos szabadságok felfüggesztésére és egy közbiztonsági törvény kihirdetésére.

Egy elméleti fikció következtében az alkotmányos szabadság a szabály és annak felfüggesztése a kivétel; ám az írországi angol rendszer hagyományai és szokásai szerint a közbiztonsági törvény a szabály, és az alkotmány a kivétel. Gladstone ürügyül használja fel az agrárbűncselekményeket, hogy Írországban ismét kihirdesse az

* – „Megrögzött bűnözők regisztrátora" – *Szerk.*

ostromállapotot. Valóságos indítóoka az a kívánsága, hogy betiltsa a független dublini lapokat. Ezentúl tehát minden ír lap élete vagy halála Gladstone úr kényétől függ. Egyébként ez a Coercion Bill kényszerű kiegészítése volt a Gladstone úr által nemrég benyújtott Land Billnek[338], annak a törvénynek, amely a bérlők megsegítését színlelve konszolidálja az írországi landlordizmust. E törvény jellemzésére elég annyit mondanom, hogy magán viseli annak a Lord Dufferinnak a kezenyomát, aki tagja a kabinetnek és írországi nagybirtokos. Ez a doktor Sangrado[460] csak a múlt évben publikált egy vaskos kötetet, melyben be akarta bizonyítani, hogy az ír lakosságon még nem hajtottak végre elég nagy érvágást, és még egy harmaddal csökkenteni kellene ahhoz, hogy Írország betöltse dicsőséges rendeltetését, vagyis, hogy a lehető legmagasabb járadékot hozza nagybirtokos urainak, és a lehető legtöbb húst és gyapjút termelje az angol piacnak.

V

London, március 22.

Van Londonban egy a nép körében igen elterjedt hetilap, a címe „Reynolds' Newspaper"[461]. Ez a lap a következőképpen nyilatkozik az ír kérdésről:

„A többi nemzet most a világ legképmutatóbb népének tekint bennünket. Oly hangosan és oly lelkesülten harsonáztuk önnön dicséretünket, annyira eltúloztuk intézményeink kiválóságát, hogy miután hazugságaink sorra lelepleződnek, ne csodálkozzunk, ha a többi nép kigúnyol bennünket és azt kérdi, hogyan lehetséges ez. De nem az angol nép felelős a dolgok ilyetén állásáért, mert a népet magát is becsapták és rászedték; a hiba az uralkodó osztályoknak és a megvásárolható és élősdi sajtónak tulajdonítható."

Az írországi Coercion Bill, amelyet csütörtökön este terjesztettek elő, förtelmes, iszonyatos, gyalázatos intézkedés. A nemzeti szabadság utolsó szikráját is elfojtja Írországban, és gúzsba köti ennek a szerencsétlen országnak a sajtóját, megakadályozva a lapjait abban, hogy tiltakozzanak egy olyan politika ellen, amely aljasság és korunk botránya. A kormány neheztel valamennyi újságra, mely nem lelkesedéssel fogadta nyomorult Land Billjét, és bosszút áll. A Habeas Corpus-törvényt[175] ténylegesen felfüggesztették, mert a jövőben azokat a személyeket, akik magatartásukat nem tudják majd a hatóságok megelégedésére megmagyarázni, hat hónapra vagy akár életfogytiglanra bebörtönözhetik.

Írországot kiszolgáltatták a jól idomított spionok bandájának, akiket a szép hangzás kedvéért „detektíveknek" neveznek.

Oroszországi Miklós cár sem hozott soha kegyetlenebb ukázt a szerencsétlen lengyelek ellen, mint amilyen Gladstone úrnak ez a törvénye az írek ellen. Olyan intézkedés ez, mellyel Gladstone úr elnyerhette volna a hírneves dahomeyi király[462] kegyét. És Gladstone a maga mérhetetlen arcátlanságában még dicsekedni merészel a parlament és a nemzet előtt, hogy kormánya milyen nagylelkű politikát szándékozik folytatni Írországgal szemben. Csütörtöki beszédének végén a sajnálkozás szavaira ragad-

tatta magát, s ezeket olyan szenteskedő és érzelgős ünnepélyességgel adta elő, hogy Stiggins főtisztelendő úrnak[463] is becsületére váltak volna. De hiába siránkozik – ez nem téveszti meg az ír népet.

Megismételjük, a Bill gyalázatos intézkedés, mely méltó volna *Castlereagh-hoz*, olyan intézkedés, amely minden szabad nemzet átkát vonja majd azoknak a fejére, akik kitalálták, és azokéra, akik szentesítették és jóváhagyták. Végül olyan intézkedés ez, mely jól megérdemelt szégyent hoz majd a Gladstone-kormányra és, őszintén reméljük, közeli bukását idézi elő. És hogyan képes Bright úr, a demagóg miniszter, negyvennyolc órán át hallgatni?

Habozás nélkül kijelentjük, hogy Gladstone úr a legádázabb ellenségnek és a legkönyörtelenebb zsarnoknak bizonyult, aki Írországot a gyalázatos *Castlereagh* napjai óta elnyomta.

Mintha a kormány szégyenpohara nem lett volna még csordultig tele, csütörtökön este – ugyanazon az estén, amikor beterjesztették a Coercion Billt – bejelentették az alsóházban, hogy Burke-öt és más bebörtönzött fénieket az angol fegyházakban a tébolyba kínoztak; de Gladstone és sakálja, Bruce, még e szörnyű eredmény ellenére is fennen hangoztatták, hogy a politikai foglyokkal a lehető legfigyelmesebben bánnak. Amikor Moore úr az alsóházban bejelentette ezt a szomorú tényt, minduntalan bestiális kacaj szakította félbe. Ha az amerikai kongresszusban kerül sor ilyen visszataszító és felháborító jelenetre, micsoda méltatlankodó kiáltozást csaptak volna nálunk!

A „Reynolds' Newspaper", a „Times", a „Daily News", a „Pall Mall", a „Telegraph" stb. stb. eddig vad üdvrivalgással köszöntötték a Coercion Billt, főleg az ír sajtó megsemmisítésére irányuló intézkedéseket. És mindez Angliában történik, a sajtó elismert szentélyében! De hát végtére nem szabad ezt túlságosan rossz néven vennünk ezektől az újdonsült íróktól. Ismerjük el, túlságosan nehéz volt látni, amint az „Irishman" minden szombaton szétszaggatja a hazugságoknak és rágalmaknak azt a szövedékét, melyet ezek a Pénelopék a hét hat napján arcuk verejtékében szőttek, és eléggé természetes, hogy frenetikus tetszésnyilvánításokat közepette üdvözlik a rendőrséget, amely éppen most köti meg rettenetes ellenségük kezét. Ezek a bátrak legalább a saját együttes értékükkel teljesen tisztában vannak.

Jellegzetes levélváltás zajlott le Rickard Burke ezredest illetően Bruce és M'Carthy Downing között.[464] Mielőtt közölném Önökkel, mellesleg megjegyzem, hogy Downing úr ír alsóházi tag. Ez a nagyravágyó ügyvéd azzal a céllal állt be a kormány seregébe, hogy karriert csináljon. Itt tehát nem holmi gyanús tanúval van dolgunk.

1870 február 22.

Sir,

amennyiben értesüléseim megfelelnek a tényeknek, Rickard Burke-öt, az egyik bebörtönzött fénit, aki azelőtt a Chatham-börtönben volt, elmebeteg állapotban átszállították Wokingba. 1869 márciusában voltam oly bátor felhívni az Ön figyelmét Burke nyilvánvalóan rossz egészségi állapotára, és ugyanazon év júliusában Blake úr – azelőtt Waterford parlamenti képviselője – és jómagam megírtuk Önnek azt a nézetünket, hogy ha a bánásmód, amelyben részesítik, nem változik meg,

a legrosszabb következményektől lehet tartani. Erre a levelemre nem kaptam választ; emberiességi okból írok Önnek, abban a reményben, hogy elérem Burke szabadonbocsátását, s családjának meglesz az a vigasza, hogy gondoskodhat róla és enyhítheti szenvedéseit. Kezemben van a fogolynak egy levele, melyet december 3-án írt fivérének; azt mondja itt, hogy rendszeresen *megmérgezik*; ez, feltevésem szerint, betegségének egyik fázisa volt. Őszintén remélem, hogy a jóindulat érzése, melyről Önt ismerik, arra készteti majd, hogy teljesítse ezt a kérést.

Fogadja stb. *M'Carthy Downing*

Belügyminisztérium, 1870 február 25.

Sir,

Rickard Burke-öt azért szállították át Chathamből, mert azt képzelte, hogy megmérgezik, vagy hogy a börtön tisztiorvosai kegyetlenül bánnak vele. Ugyanakkor, anélkül hogy kimondottan beteg lett volna, egészségi állapota romlott. Ezért utasítást adtam, hogy szállítsák át Wokingba, és ott megvizsgáltattam a Broadmoor-elmegyógyintézet orvosával, Meyers doktorral, akinek az volt a véleménye, hogy Burke képzelgése egészségi állapotának javulásával meg fog szűnni. Egészsége gyorsan javult és egy közönséges megfigyelő nem venné észre gyengeelméjűségét. Nagyon örülnék, ha reményt kelthetnék Önben közeli szabadonbocsátását illetően, de nem tehetem. Bűncselekménye és a kiszabadítására tett kísérlet következményei túlságosan súlyosak voltak, semhogy ilyen várakozást kelthetnék. Mindazonáltal megteszünk mindent, amire a tudomány és a jó bánásmód képes, hogy visszaadjuk szellemi és testi egészségét.

H. A. Bruce

1870 február 28.

Sir,

amióta megkaptam február 25-i levelét, válaszát arra a kérésemre, hogy Burke-öt adják át fivére gondoskodásának, azt reméltem, találok alkalmat arra, hogy e kérdésről Önnel az alsóházban beszéljek, de csütörtökön és pénteken annyira elfoglalt volt, hogy találkozásról szó sem lehetett. Leveleket kaptam Burke barátaitól. Izgatottan várják kérésem eredményét. Még nem közöltem velük, hogy nem járt sikerrel. Mielőtt kiábrándítanám őket, „jogosultnak" érzem, hogy még egyszer írjak Önnek ebben az ügyben. Úgy vélem, mint olyan ember, aki mindenkor és nem is minden kockázat nélkül elítélte a fénizmust, megengedhetem magamnak, hogy pártatlan és baráti tanácsot adjak a kormánynak.

Minden habozás nélkül kijelenthetem, hogy egy elmebajban szenvedő politikai fogoly szabadonbocsátását a nagylelkű nyilvánosság nem bírálná és még kevésbé ítélné el. Írországban ezt mondják majd: „Nos, a kormány nem is olyan kegyetlen, mint gondoltuk." Másfelől, ha Burke-öt visszatartják a börtönben, ez újabb anya-

got szolgáltatna a nemzeti sajtónak arra, hogy támadja a kormányt, mondván, hogy kegyetlenebb, mint a nápolyi uralkodók a legrosszabb időkben, és bevallom, nem tudom elképzelni, hogy mérsékelt nézetű emberek ilyen esetben hogyan tudnák megvédeni az elutasítást . . .

M'Carthy Downing

Sir,

sajnálatomra nem tudom javasolni Burke szabadonbocsátását.

Igaz, hogy mutatkoztak nála az őrület tünetei és hogy közönséges esetekben „jogosult" lenne a korona kegyelmébe ajánlanom. De az övé nem közönséges eset, mert nemcsak hogy megátalkodott összeesküvő volt, hanem részvétele a clerkenwelli robbantásban – amely, ha sikerül, még pusztítóbb lett volna – még jelenlegi helyzetében is „kegyelemre alkalmatlanná" (improper recipient of pardon) teszi őt.

H. A. Bruce

Mire nem képes az aljasság! Bruce nagyon is jól tudja, hogy Burke ezredest, ha a clerkenwelli merénylet ügyében indított per idején akár a leghalványabb gyanú is felmerül ellene, Barrett-tel együtt felakasztották volna; hiszen ez utóbbit olyan embernek a vallomása alapján ítélték halálra, aki előzőleg három másik embert vádolt meg hamisan e bűnténnyel, és mit sem törődtek annak a nyolc polgárnak a tanúvallomásával, akik Glasgow-ból odautaztak annak bizonyítására, hogy Barrett a robbantás idején ott tartózkodott. Az angolok nem feszélyeztetik magukat (Bruce úr alátámaszthatja ezt), ha arról van szó, hogy felakasszanak egy embert, különösen egy fénit.

De a kegyetlenségeknek mindez a halmozása tehetetlen az írek megtörhetetlen szellemével szemben. Dublinban éppen most ülték meg – és tüntetőbben, mint valaha – nemzeti ünnepüket, a Szent Patrick-ünnepet. A házakat ilyen feliratú zászlók díszítették: „Írország az íreké!", „Szabadság!", „Éljenek a politikai foglyok!", és mindenfelé felcsendültek a nemzeti dalok és – a *Marseillaise.*

VI

Az írországi agrárbűntény

London, 1870 április 2.

Írországban azt, hogy a landlord kifosztja, sőt kiirtja a földművest és családját, a tulajdon jogának nevezik, ezzel szemben annak, ha a kétségbeesett földműves fellázad könyörtelen hóhéra ellen, agrárbűntény a neve. Ezek az egyébként igen szórványos, de a parancsra cselekvő angol sajtó kaleidoszkópjában végtelenül megsokszorozott és eltúlzott agrárbűntények (agrarian outrages), mint Önök tudják, ürügyül szolgáltak a fehérterror rendszerének felújítására Írországban. Másfelől ez a terrorrendszer lehetővé teszi a földtulajdonosoknak, hogy büntetlenül fokozzák elnyomó intézkedéseiket

Mondottam már, hogy a Land Bill a földművesek megsegítése ürügyén konszolidálja a landlordizmust. Ennek ellenére Gladstone, hogy port hintsen a szemekbe és megnyugtassa a saját lelkiismeretét, arra kényszerült, hogy a földviszonyokban uralkodó despotizmusnak csak azzal a feltétellel nyújtsa ezt az újabb haladékot, ha bizonyos jogi formaságokat betartanak. Elegendő annyit mondanunk, hogy a landlord önkénye a jövőben éppúgy, mint eddig, törvényerővel bír majd, ha sikerül évi bérlőire (tenants at will) fantasztikus, megfizethetetlen járadékokat kényszerítenie, vagy pedig, bérleti szerződés esetén, rávennie bérlőit arra, hogy önkéntes rabszolgaságról írjanak alá szerződést!

És mennyire örülnek ennek a landlordok! A „Freeman"[465] c. dublini lap közli P. Lavelle atya, az „Irish landlord since the revolution" szerzőjének levelét, melyben ez áll:

„Egész halom levelet láttam, amelyeket egy landlord, derék kapitány, Angliában élő »absentee«, írt bérlőinek, közölve velük, hogy bérleti díjukat mostantól 25%-kal felemeli. Ez megannyi kényszerkilakoltatási végzéssel egyértelmű. És ezt olyan ember részéről, aki a földnek nem tesz egyéb szolgálatot, mint hogy évről évre megeszi a velejét!"

Másfelől az „Irishman" közli az új bérleti szerződéseket, amelyeket lord Dufferin diktált, a Gladstone-kabinet tagja, aki a Land Billt sugalmazta és a Coercion Billt a Lordok Háza elé terjesztette. Adják hozzá a feudális arcátlansághoz a tapasztalt uzsorás kapzsi számítását és a zugügyvéd aljas furfangját, és megközelítő fogalmat kapnak az új bérleti szerződésekről, amelyeket ez a nemes Dufferin agyalt ki!

Érthető most már, hogy a terrorrendszer éppen kapóra jött a Land Bill rendszerének felavatásához! Tegyük fel például, hogy valamelyik ír grófságban a bérlők nem engedik 25%-kal felemelni a bérleti díjakat, vagy megtagadják a *Dufferin*-féle bérleti szerződések aláírását! Ekkor a grófság landlordjai, amint ez már előfordult, komornyikjaikkal vagy valamilyen rendőrökkel névtelen fenyegető leveleket iratnak maguknak. Ez megannyi „agrárbűntény" lesz. A landlordok jelentik a történteket Lord Spencernek, az alkirálynak. Lord Spencer kihirdeti a kerületre a Coercion Actet, utána pedig ugyanezek a landlordok, mint békebírák, alkalmazzák azt saját bérlőik ellen!

Azokat az újságírókat, akik annyira óvatlanok, hogy tiltakoznak, nemcsak hogy felforgatás miatt üldözik, hanem nyomdájuk teljes berendezését minden bírósági eljárás mellőzésével elkobozzák!

Most talán már érthető, hogy az Önök végrehajtó hatalmának a feje* miért gratulált Gladstone-nak azokhoz a reformokhoz, amelyeket bevezetett Írországban, és hogy miért viszonozta Gladstone a szerencsekívánatokat azzal, hogy gratulált az Önök végrehajtó hatalmának az alkotmánnyal kapcsolatos engedményeihez. „Egy Rolandot egy Olivierért!",[466] mondják majd azok az olvasóik, akik ismerik Shakespeare-t, de mások, akik a „Moniteur" olvasásában járatosabbak, mint Shakespeare-ében, emlékeznek majd arra a levélre, melyet az Önök végrehajtó hatalmának feje a megboldogult

* III. Napóleon. – *Szerk.*

Lord Palmerstonhoz intézett, s amelyben ezek a szavak olvashatók: „Ne cselekedjünk útonállók módjára!"

Most visszatérek a politikai foglyok kérdésére, mégpedig okkal.

Angliában Rossa első levele, melyet a „Marseillaise" közölt, nagy hatást ért el, — vizsgálatot vont maga után.

Az Egyesült Államokban minden újság közölte az alábbi sürgönyt: „A »Marseillaise« azt írja, hogy O'Donovan Rossát napjában egyszer meztelenre vetkőztették és átvizsgálták, hogy éheztetik, hogy sötétzárkába zárják, hogy targonca elé fogják, és hogy társainak halálát a hideg okozta, melynek kitették őket." Az „Irishman" New York-i tudósítója ezt írja: „Rochefort »Marseillaise«-e feltárta az amerikai nép szeme előtt a bebörtönzött féniek szenvedéseit. Hálával tartozunk ezért a »Marseillaise«-nek, és remélem, hogy ezt az adósságot készséggel kiegyenlítik majd."[467]

Német újságok is közölték Rossa levelét.

Az angol kormány ezentúl már nem követheti el galádságait titokban. Hiába némítja el Gladstone úr az ír sajtót — semmit sem nyer ezáltal. Ha Írországban bebörtönöznek egy újságírót, száz újságíró lép a helyébe Franciaországban, Németországban, Amerikában.

Mit tehet Gladstone úr korlátolt és elavult politikája a XIX. század nemzetközi szellemével szemben?

VII

John Lynch halála

Szerkesztő polgártárs!

Kivonatokat küldök Önnek egy levélből, melyet egy ír politikai fogoly írt fogsága idején (most szabadlábon van) egy ausztráliai büntető telepről az „Irishman"-nek.

Arra szorítkozom, hogy lefordítsam a John Lynchre vonatkozó epizódot:

John Casey levele

Íme egy rövid és pártatlan beszámoló arról a bánásmódról, melynek bennünket, száműzött bajtársaimat (szám szerint huszonnégyet) és engem alávetettek, amikor a borzalmak azon barlangjának, az élők sírjának voltunk foglyai, melyet portlandi börtönnek neveznek.

Mindenekelőtt kötelességem, hogy lerójam tiszteletemet és igazságot szolgáltassak John Lynch barátom emlékének; barátomat rendkívüli bíróság ítélte el 1865 decemberében; a Woking-börtönben halt meg, 1866 áprilisában.

Bármilyen oknak tulajdonította is az esküdtszék Lynch halálát, állítom és bizonyítékokkal alá tudom támasztani, hogy halálát a börtönőrök kegyetlensége siettette.

A tél kellős közepén huszonnégy órából huszonháromban egy hideg cellába zárva, vékony ruhában; priccsen hálni, melyen egy fahasáb helyettesíti a párnát, két használt, körülbelül 10 font súlyú takaróval mint egyetlen védelemmel a rendkívüli hideg ellen; hallatlanul rafinált kegyetlenséggel még annak a lehetőségétől is

megfosztva, hogy dermedt tagjainkat ruhadarabjainkkal befedjük, mert arra kényszerítettek bennünket, hogy ezeket cellánk ajtaja elé helyezzük; egészségtelen és ki nem elégítő táplálkozásra szorítva; az egyetlen testmozgás napi háromnegyedórai séta, mindez egy körülbelül 20 láb hosszú és 6 láb széles, a legalávalóbb gazfickóknak szánt ketrecben – olyan nélkülözések és szenvedések ezek, amelyek egy vaserejű testet is szükségképpen megtörnek. Ne csodálkozzanak hát, ha egy olyan törékeny ember, mint Lynch, csaknem azonnal tönkrement ott.

Lynch, amikor megérkezett a börtönbe, kérte, hogy megtarthassa flanell alsóneműjét. Kérését durván elutasították. »Ha ezt megtagadják tőlem, három hónap se telik el és halott leszek«, felelte erre. Ó, nem sejtettem, hogy ez jóslat volt, nem képzeltem, hogy Írország ilyen hamar elveszti egyik leghívebb, leglángolóbb, legnemesebb fiát, én pedig egy hűséges barátot.

Március elején észrevettem, hogy barátom nagyon betegnek látszik, s egy nap felhasználtam a börtönőr pillanatnyi távollétét, hogy érdeklődjem egészsége iránt. Azt felelte nekem, hogy halálán van, hogy többízben felkereste az orvost, de az egyáltalán nem vette figyelembe panaszait. Köhögése olyan erős volt, hogy éjjelnappal hallottam visszhangozni a puszta folyosókon, jóllehet az övétől igen távoli cellában voltam. Még az egyik börtönőr is azt mondta nekem: „A hetes cella foglya hamarosan bevégzi, már egy hónapja a kórházban volna a helye. Sokszor láttam ott közönséges foglyokat, akik százszorta egészségesebbek voltak, mint ő."

Egy áprilisi napon cellám előtt kísérteties alakot vettem észre, aki keservesen vonszolta magát és a rácsokba kapaszkodott, hogy el ne essék; arca halálsápadt, szeme elvesztette fényét, orcája beesett. Lynch volt az. Alig ismertem meg, amíg csak rám nem nézett és mosolyogva nem mutatott a földre, mintha ezt akarná mondani: „Végem van."

Ekkor láttam Lynchet utoljára.

Így nyilatkozott Lynchre vonatkozóan Rossa, és Casey tanúsága alátámasztja őt. És ne felejtsük el, hogy Rossa egy angliai börtönben írta levelét, Casey pedig egy ausztráliai büntető telepen írta a magáét; lehetetlen volt tehát, hogy bárminemű érintkezés legyen közöttük. A kormány mégis éppen az imént azt hangoztatta, hogy Rossa állításai hazugságok. Bruce, Pollock és Knox még azt is kijelentették, hogy „Lynch flanell alsóneműt kapott, még mielőtt kérte volna".

Másfelől Casey úr éppoly határozottan állítja, amilyen határozottan Bruce úr tagadja, hogy Lynch panaszkodott, „kérését még akkor is visszautasították, amikor már nem tudott járni és kénytelen volt cellájának szörnyű magányában maradni".

De, mint Laurier úr mondotta szép beszédében: „Hagyjuk az emberek tanúságát és szólaltassunk meg olyan tanúkat, akik nem hazudnak, tanúkat, akik nem csalnak, a *néma tanúkat.*"[408] Tény az, hogy Lynch élete virágában érkezett Pentonville-be, tele életerővel és reménységgel, és hogy ez a fiatal ember három hónappal később hulla volt.

Amíg Gladstone és Bruce urak, valamint rendőrcsürhéjük nem bizonyították be, hogy Lynch nem halt meg, hiába vesztegetik idejüket esküdözésekre.

VIII

Levél Angliából

London, 1870 április 19.

„Ne engedjétek a papokat a politikához" – ez a kiáltás hangzik fel most mindenfelé Írországban.

Az a nagy párt, amely a protestáns egyház *„disestablishment"-je** óta minden erejével szembeszállt a katolikus egyház despotizmusával, napról napra bámulatos gyorsasággal növekszik és éppen most alaposan megverte a klérust.

A longfordi választások során Greville-Nugent úr, a klérus jelöltje, győzött John Martin, a nép jelöltje fölött, de a nacionalisták kétségbevonták megválasztásának érvényességét a törvénytelen eszközök miatt, amelyekkel elérték, – és felülkerekedtek ellenfeleiken. Fitzgerald bíró semmisnek nyilvánította Nugent megválasztását, és kijelentette, hogy Nugent kortesei, vagyis a papok, vétkesek a választók megvesztegetésében, mert elárasztották a vidéket – nem a Szentlélekkel, hanem a bor lelkével. Úgy látszik, a tisztelendő atyák egyetlen hónap alatt, december 1-től január 1-ig 3500 font sterlinget költöttek pálinkára!

A „Standard" a következő, igen furcsa megjegyzésekre ragadtatja magát a longfordi választások alkalmából:

„Azért a megvetésért" – mondja a stupid party orgánuma –, „amelyet a nacionalisták a papok megfélemlítéseivel szemben tanúsítottak, dicséretet érdemelnek ... A kivívott nagy győzelem arra bátorítja majd őket, hogy újabb jelölteket állítsanak Gladstone úr és ultramontán szövetségesei ellen."

A „Times" így ír: „Az Örök Városból érkezett püspöki dekrétumtól a falusi papok ármánykodásáig az egyház egész hatalma felsorakozott a fénizmus és a nacionalisták ellen. Sajnos, ez a buzgalom nem párosult bölcsességgel és eredménye egy második longfordi csata lesz."

A „Times"-nak igaza van. A longfordi csata újra megindul, és követni fogja a waterfordi, a mallow-i és a tipperaryi csata, mert e három tartomány nacionalistái petíciókat nyújtottak be a hivatalos képviselők megválasztásának érvénytelenítésére. Tipperaryben először O'Donovan Rossát választották meg, minthogy azonban a parlament képtelennek nyilvánította őt Tipperary képviseletére, a nacionalisták Kickhamet, az egyik féni hazafit javasolták helyette, aki éppen most jött ki egy angol fegyházból. Kickham választói most azt állítják, hogy jelöltjüket szabályszerűen megválasztották, holott Heronnak, a kormány és a papok jelöltjének, néggyel több szavazata van.

Hadd tudja meg mindenki, hogy Heron e négy választójának egyike szegény *elmebeteg*, akit egy tisztelendő atya vezetett a választási urnához – hiszen ismerik a papok előszeretetét a lelki szegények iránt, mert övék a mennyek országa. És hogy másik

* – *az államtól való elválasztása* – *Szerk.*

választója egy *hulla*, – bizony! A tiszteletreméltó és mérsékelt párt merte bemocskolni egy két héttel a választások előtt elhalt ember nevét azzal, hogy a Gladstone-jelölt mellett szavaztatta. A hazafias választók ezenkívül azt mondják, hogy szavazataik közül tizenegyet azért utasítottak vissza, mert Kickham nevének első betűje olvashatatlan volt, hogy sürgönyeiket eltüntették, hogy a hatóságok jobbra-balra vesztegettek és hogy aljas megfélemlítési rendszerhez folyamodtak.

A Tipperaryben gyakorolt nyomás még Írország történetében is egyedülálló. Az elöljáró és a rendőr, a kilakoltatási végzések e megszemélyesítői, ostromzár alá vették a bérlők kalyibáit, hogy megrémítsék feleségüket és gyermekeiket. A barakokat, ahol szavazni kellett, rendőrök, katonák, hivatalnokok, landlordok és papok állták körül.

Ez utóbbiak kővel dobálták meg azokat, akik Kickham-párti választási plakátokat készültek felragasztani. S ami a legundorítóbb, magába a barakba odaültették az uzsorást, aki felfalta szemével szerencsétlen adósait, amíg azok szavaztak. Ám a kormány hiába pazarolta ötleteit. Ezerhatszázhatvannyolc kisbérlő dacolt vele és, minthogy nem védelmezte őket a választási titok, nyíltan szavazott Kickham mellett!

Ez a bátor cselekedet a lengyelek hősies harcára emlékeztet bennünket.

A longfordi, mallow-i, waterfordi és tipperaryi csaták láttán meri-e még valaki azt mondani, hogy az írek a csuhások alantas rabszolgái?

25

[Feljegyzés Marxnak a „Bee-Hive" ügyében mondott beszédéről[469]]

[A Főtanács 1870 április 26-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártárs javasolta, hogy a Tanács szakítson meg minden kapcsolatot a „Bee-Hive"-val.

Elmondta, hogy a lap agyonhallgatta határozatainkat, megcsonkította beszámolóinkat, és olyan sokáig halogatta közlésüket, hogy a dátumok meghamisításához folyamodott; még csak meg sem említette, hogy megvitattunk bizonyos, az ír foglyokra vonatkozó kérdéseket.

Ráadásul a „Bee-Hive" hangja ellentmond a Szövetség szervezeti szabályzatának és programjának. A tőkésekkel való harmóniát prédikálja, a Szövetség pedig hadat üzent a tőkés uralomnak.

Ezenfelül külföldi szekcióink panaszkodtak, hogy beszámolóink megküldésével erkölcsileg támogatjuk a „Bee-Hive"-ot és azt a hiedelmet keltjük az emberekben, hogy politikáját helyeseljük. Jobban megvolnánk e lap nyilvánossága nélkül, mint vele.

Az ír Coercion Bill[459] kapcsán a lap egyetlen szót sem szólt a kormány ellen.

26

[A Szociáldemokrata Munkáspárt Bizottságának írott egyik Marx-levél ismertetése[470]]

A második levél a Nemzetközi Munkásszövetség hivatalos ügyeire, különösen a kongresszus elnapolására vonatkozik. Marx ebben határozottan visszautasítja Liebknechtnek azt az indítványát, hogy a kongresszust halasszák el októberig, habár ez a halasztás magának a Főtanácsnak igen kívánatos lett volna, mivel még nem készültek el a kongresszusi javaslatok. De a franciákat már az is rosszul érintette, hogy a kongresszus Mainzban ül össze, és nem legalább Verviers-ben, míg a párizsiak éppen azt szerették volna, ha Párizsban tartják. Nem szabad okot szolgáltatni a felindulásra. Marx attól tart, hogy ha beleegyeznek a Liebknecht-féle elhalasztási tervbe, a franciák és a francia-svájciak kisebbségi kongresszust hívnak majd össze Bakunyin vezetésével; ezt mondja: „A nemzeti féltékenykedések túlságosan mélyen az emberek vérébe szívódtak, semhogy máról holnapra érvekkel meg lehetne szüntetni őket."

27

[Feljegyzés Marxnak a Francia-Svájci Föderációban történt szakadással foglalkozó beszédéről[471]]

[A Főtanács 1870 június 28-i ülésének jegyzőkönyvéből]

Marx polgártársnak az volt a véleménye, hogy a Tanács csak egy dolgot tehet: a Genfi Bizottságot, amely a Szövetséget megalakulása óta támogatta, meg kell hagyni úgy, ahogy van. Minden vonatkozásban teljesítette kötelességét, és nagyobb tagságot képvisel, habár kevesebb küldöttje volt a svájci kongresszuson, mint a másik oldalnak. Az Alliance felvételének megszavazását is közölni kell vele. Az új bizottság valamilyen helyi nevet választhat.

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] 1864 szept. 28-án a londoni St. Martin's Hallban nagy nemzetközi munkásgyűlést tartottak, amelyet a londoni trade-unionok vezetői és a párizsi munkások egy proudhonista csoportja készített elő. Angol és francia munkásokon kívül részt vettek ezen a Londonban élő német, olasz és más munkások képviselői, valamint az európai kispolgári és forradalmi demokrata emigráció vezető egyéniségei. A gyűlés határozatot hozott a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalapításáról, és ideiglenes bizottságot választott. Marxot mint a német munkások képviselőjét beválasztották a bizottságba, ennek első, okt. 5-i ülésén pedig a Szövetség program-okmányait kidolgozó albizottságba. Az albizottság első ülésein, amelyeken Marx betegsége miatt nem vehetett részt, elkészült egy okmány, amely a következőkből állt: bevezető nyilatkozatból, melyet az owenista Weston fogalmazott és a francia kispolgári demokrata Le Lubez szerkesztett meg, valamint az olasz munkásegyletek Mazzini kidolgozta szervezeti szabályzatából, amelyet Luigi Wolff angolra fordított. (V. ö. 475., 481. old.) Marx az ideiglenes bizottság okt. 18-i ülésén értesült az okmány tartalmáról és alaposan megbírálta. Az okmányt végleges szerkesztésre visszaadták az albizottságnak, mely okt. 20-án Marxot bízta meg ezzel a munkával. Okt. 27-én az albizottság jóváhagyta a Marx által teljesen újonnan megfogalmazott két okmányt, „A Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenete"-nek nevezett kiáltványt és a Szövetség „Ideiglenes Szervezeti Szabályzatá"-t. 1864 nov. 1-én az ideiglenes bizottság, mely a Szövetség vezető szerveként Központi Tanáccsá alakult (1866 végétől Főtanács a neve), egyhangúlag elfogadta az Üzenetet és a Szervezeti Szabályzatot. – Az Alapító Üzenetet első ízben a „Bee-Hive Newspaper" 1864 nov. 5-i, 160. számában közölték, majd ugyanebben a hónapban a Szervezeti Szabályzattal együtt kiadták az „Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association, established September 28, 1864, at a public meeting held at St. Martin's Hall, Long Acre, London" c. brosúrában. A német fordítás, melyet Marx készített 1864 novemberének első felében, a „Sozialdemokrat" (v. ö. 31. jegyz.) 1864 dec. 21-i és 30-i, 2. és 3. számában jelent meg. Franciára 1866-ban fordították le az Üzenetet. Az első orosz fordítás 1871-ben jelent meg Genfben. Fennmaradt az Üzenet két kézírásos másolata; az egyiket Marx felesége, a másikat Jenny nevű lánya készítette. – *3*

[2] Gladstone pénzügyminiszter 1864 ápr. 7-i beszédét Marx a „Times" 1864 ápr. 8-i száma alapján idézi. – *3*

[3] A garrotterek (fojtogatók) angliai rablók, akiknek az volt a módszerük, hogy áldozataik torkának estek. A 60-as évek elején Londonban rablótámadásaik olyan gyakoriakká váltak, hogy 1863-ban a parlament foglalkozott az üggyel és megszigorította a büntetőtörvényeket. – *3*

---

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

[4] Kékkonyvek (Blue Books) – az angol parlament időszakos dokumentumközlő kiadványai. E kék borítólapjukról elnevezett könyveket Angliában a XVII. század óta adták ki. A szóbanforgó Kékkönyv: „Report of the Commissioners appointed to inquire into the Operation of the Acts relating to Transportation and Penal Servitude", London 1863. – *3*

[5] „Public Health. Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council. With Appendix. 1863", London 1864. – *4*

[6] Ezeréves birodalom – misztikus vallási hiedelem, amely a Biblia különböző helyeire hivatkozva (v. ö. pl. János Jel. 20, 4.) azt hirdeti, hogy Jézus vissza fog térni és ezer évig uralkodni fog a földön. Ez az „ezeréves birodalom" lesz az igazságosság, az általános egyenlőség és jólét megvalósulása. – *5 54 319*

[7] Ezzel a Gladstone 1863 ápr. 16-i beszédéből vett idézettel kapcsolatban Lujo Brentano német közgazdász a hetvenes években névtelenül rágalomhadjáratot indított Marx ellen. A vonatkozó mondatot ugyanis ápr. 17-én csaknem valamennyi londoni lap közölte, a parlamenti viták Hansard-féle félhivatalos kiadásából azonban – melynek szövegét a szónokok utólag módosíthatták – kihagyták. Brentano azzal vádolta meg Marxot, aki az újságok alapján idézett, hogy hamisított. Marx a „Volksstaat" c. lap szerkesztőségének írott két levélben (1872 máj. 23. és júl. 28.) válaszolt e rágalomra. Marx halála után Taylor angol közgazdász 1883 novemberében megismételte Brentano állításait; Eleanor Marx a „To-Day" c. folyóirathoz intézett két levelében, később pedig Engels a „Tőke" negyedik német kiadásához írott előszavában (1890) és „Brentano contra Marx etc." c. brosúrájában (1891) cáfolta meg a rágalmat. – *5*

[8] „Children's Employment Commission. First Report of the Commissioners. With Appendix", London 1863. – *5*

[9] „Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the grievances complained of by the journeymen bakers", London 1862. Összeállította Hugh Seymour Tremenheere. – *5*

[10] Godfrey's cordial – ópiumpreparátumokból, főleg laudanumból készült „szíverősítő" folyadék, amelyet dolgozó nők adtak gyermekeiknek, hogy csendben maradjanak; számos halálesetet okozott. – *6*

[11] A harc a munkanap törvényes korlátozásáért a XIX. század elején indult meg. A proletariátus egy sor részleges törvényhozási intézkedést vívott ki, ezeket azonban a gyárosok minden lehető és lehetetlen módon kijátszották. Az 1802-es torvény néhány iparágban 12 órára korlátozta a fiatal személyek munkanapját és eltiltotta éjszakai munkán való foglalkoztatásukat. A törvény betartásának ellenőrzését nem biztosították. Az 1819-es törvény egyes iparágakban megtiltotta 9 éven aluli gyermekek foglalkoztatását és a 16 éven aluliak éjszakai munkáját; a munkanapot ugyanezekben az iparágakban 12 órára korlátozták, amibe nem számítottak bele az étkezési szünetek. Az étkezési idők önkényes kijelölésével a tőkések megakadályozták az ellenőrzést, és a munkanapot ténylegesen 14 és még több órára nyújtották. Az 1825-ös törvény szabályozta az étkezési szüneteket és kimondta, hogy a munkanap szünetekkel együtt sem haladhatja meg a 13 ½ órát. Gyárfelugyelői ellenőrzést ez a törvény sem biztosított. A harmincas évektől a munkanap korlátozásáért vívott harc a proletariátus széles rétegeit ragadta magával. 1833-ban és 1844-ben új parlamenti torvényeket hoztak, de ezek nem jelentettek lényeges változást a fennálló gyakorlathoz képest. A negyvenes években a proletariátus a munkanap korlátozásáért vívott harcában fel tudta használni a burzsoázia és az arisztokrácia kozott a gabonatörvények kérdésében kiéleződött ellentétet; 1847 jún. 8-án a parlament – bizonyos megszorí-

tásokkal – elfogadta a tízórás törvényt (Ten Hours' Bill), amely a fiatal személyek és a nők munkanapját tíz órára korlátozta. – *8*

[12] Palmerston miniszterelnök ezt 1863 jún. 23-án mondta, amikor a parlament azt az ír képviselők által beterjesztett törvényjavaslatot tárgyalta, amely a bérlők védelmében korlátozni kívánta a landlordok önkényét; Palmerston a követeléseket „kommunista doktrínáknak" nevezte, amelyek „a társadalmi rend minden alapelvének aláásására" törekszenek. – *9*

[13] Az angol munkások 1861 végén és 1862 elején, az amerikai polgárháború idején, tiltakoztak azellen, hogy az angol kormány a rabszolgatartó déli államok oldalán beavatkozzék a háborúba. A munkások harca különösen kiéleződött a „Trent"-incidens idején. Az északiak átkutatták a „Trent" angol postagőzöst és letartóztatták a déliek követeit, akik ezen a hajón Angliába igyekeztek. Az angol burzsoázia ezt ürügyül használta fel arra, hogy háborút készítsen elő az északi államok ellen. Az angol munkások energikusan kiálltak az északiak mellett, számos gyűlésen követelték, hogy az angol burzsoázia szüntesse be a háborús előkészületeket; tömegmozgalmuk megakadályozta az intervenciót. – *10*

[14] Marx a Nemzetközi Munkásszövetség Ideiglenes Szervezeti Szabályzatát az Alapító Üzenettel egyidejűleg készítette el. Teljesen átírta az ideiglenes bizottság 1864 okt. 18-i ülése elé terjesztett okmány bevezető részét, 40-ről 10-re csökkentette a cikkek számát, és a szervezeti elven is változtatott, csak néhány formai szempontot véve át (a szervezet nevét, az 1865-ös brüsszeli kongresszus egybehívására vonatkozó részt, a más országokba költöző tagok segítését stb.). – Az albizottság 1864 okt. 27-én jóváhagyta az Ideiglenes Szervezeti Szabályzat marxi szövegét, nov. 1-én pedig az ideiglenes bizottság egyhangúlag elfogadta. A Szervezeti Szabályzat angol nyelvű kiadásban az Alapító Üzenettel együtt jelent meg. – A Szervezeti Szabályzat franciára fordítása során, 1864 végén, a párizsi szekció proudhonista vezetőségének kezdeményezésére a szöveget több helyütt elferdítették; bizonyos elemek e torzításokat később felhasználták a Főtanács elleni harcukban (v. ö. 377–378., 405–406. old.). Charles Longuet Marx irányításával 1866-ban új, javított francia fordítást készített, mely Brüsszelben jelent meg a „Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du règlement provisoire" c. brosúrában. Az első német fordítást a „Vorbote" 1866. évi 4., áprilisi és 5., májusi száma közölte. A genfi kongresszus 1866 szept. 5-i ülésén jóváhagyta a Szervezeti Szabályzat szövegét és Ügyviteli Szabályzattal egészítette ki, amelyet a szept. 8-i ülésen fogadtak el. – *12*

[15] Ezt és a megelőző, ugyancsak deklaratív jellegű bekezdést Marx, miként erről 1864 nov. 4-én Engelsnek írott levelében beszámol, az albizottság többi tagjának unszolására vette fel a Szervezeti Szabályzat bevezetésébe. – *13*

[16] A Nemzetközi Munkásszövetség első kongresszusa az eredeti tervtől eltérően nem 1865-ben Brüsszelben, hanem 1866 szept. 3-tól 8-ig Genfben ülésezett. Az Internacionálé szekciói 1865-ben sem ideológiai, sem szervezeti tekintetben nem voltak még eléggé szilárdak, ezért a Központi Tanács Marx javaslatára elhatározta, hogy a kongresszus helyett zártkörű előzetes konferenciát hív egybe Londonba (v. ö. 471–472. old.). – *13*

[17] E határozati javaslatokat Marx 1864 nov. 22-én terjesztette a Központi Tanács elé, amely egyhangúlag elfogadta őket; ezek alapján készült „A Központi Tanács felhívása a munkástársaságokhoz" (lásd 469–470. old.). – A határozati javaslatok a Központi Tanács jegyzőkönyvében maradtak fenn. A határozatokat a „Bee-Hive Newspaper" 1864 nov. 26-i, 163. száma közölte. – „The Bee-Hive Newspaper" – a trade-unionok hetilapja, 1861-től 1876-ig jelent meg Londonban, „The Bee-Hive", „The Bee-Hive Newspaper" és „The Penny Bee-Hive" címmel. Erős polgári radikális és reformista befolyás alatt állt; a Köz-

ponti Tanács 1864 nov. 22-i ülésén az Internacionálé lapjának nyilvánította. A lap közölte a Nemzetközi Munkásszövetség hivatalos okmányait és beszámolókat a Központi, illetve Főtanács üléseiről. Marx gyakran kényszerült tiltakozni amiatt, hogy a lap elferdítve vagy hiányosan közölte az Internacionálé okmányait. 1869-től a „Bee-Hive" polgári sajtóorgánummá lett. A Főtanács 1870 áprilisában Marx javaslatára minden kapcsolatot megszakított a „Bee-Hive"-val. – *15 409 553*

[18] Marx az Abraham Lincolnhöz intézett üzenetet 1864 nov. 22. és 29. között írta. A Központi Tanács a nov. 22-i ülésen Dick és Howell javaslatára határozta el, hogy Lincolnt újraválasztása alkalmából üdvözli. – Az üzenet megfogalmazásával azt a bizottságot bízták meg, amelyet eredetileg a program-okmányok kidolgozására választottak s ezek után a Központi Tanács állandó végrehajtó szervévé vált. A jegyzőkönyvben mint állandó bizottság (Standing committee) vagy albizottság (Subcommittee) szerepel; tagjai voltak: a Tanács elnoke (amíg ezt a tisztséget az 1867-es lausanne-i kongresszus után meg nem szüntették), a főtitkár, a pénztárnok és az egyes országok ügyeivel megbízott titkárok. Marx, aki e bizottságnak mint Németország ügyeivel megbízott titkár volt tagja, e szerv útján irányította a Központi, illetve Főtanács tevékenységét. – A Központi Tanács 1864 nov. 29-én egyhangúlag elfogadta az állandó bizottság által már jóváhagyott üzenetet, melyet Adams, az Egyesült Államok londoni követe útján juttattak el Lincolnhöz. 1865 jan. 28-án Lincoln nevében írott válasz érkezett a Központi Tanácshoz, amelyet ennek január 31-i ülésén felolvastak; a „Times" 1865 febr. 5-i száma közölte Lincoln válaszát. Marx 1865 februárjában Wilhelm Liebknechtnek írott levelében megjegyzi, hogy Lincolnnek a különböző szervezetek szerencsekívánataira adott válaszai közül csupán a Nemzetközi Munkásszövetségnek szóló volt több puszta formalitásnál. – A Lincolnhöz intézett üzenet első ízben a „Daily News" 1864 dec. 23-i számában, majd a „Reynolds' Newspaper" 1864 dec. 25-i, 750. számában és a „Bee-Hive Newspaper" 1865 jan. 7-i, 169. számában jelent meg. Német fordításban a „Sozialdemokrat" 1864 dec. 30-i, 3. számának melléklete, majd a „Berliner Reform" 1865 jan. 5-i, 4. száma és a „Hermann" 1865 jan. 7-i, 314. száma közölte. – *16*

[19] A Függetlenségi Nyilatkozatról van szó, amelyet 1776 júl. 4-én a philadelphiai II. Kontinentális Kongresszuson fogadtak el a 13 észak-amerikai angol gyarmat küldöttei, s amely leszögezi az emberi jogokat. – *16*

[20] John Bright 1862 dec. 18-i birminghami beszédéből. – *16*

[21] Konföderáltaknak az 1861–65-ös amerikai polgárháború idején a déli rabszolgatartó államok konföderációjának híveit nevezték. – *16 58*

[22] A gyapotválságot az idézte elő, hogy az északi államok flottája blokád alá helyezte a déli államokat, és ezért Amerikából nem érkeztek gyapotszállítmányok. A gyapotéhség egy túltermelési válság előestéjén támadt, és egybeolvadt ezzel. Az európai pamutipar nagy része megbénult. Az angol pamutipari munkásoknak több mint 75%-át két-három éven át részleges vagy teljes munkanélküliség sújtotta. A hatvanas évek elején egymást követő rossz termések még fokozták a nyomort. Az európai proletariátus azonban a nélkülözések ellenére határozottan síkraszállt az északi államok támogatása mellett. – *17*

[23] A „Beobachter" szerkesztősége csupán Marxnak ezt a kísérőlevelét, valamint a nyilatkozathoz fűzött saját „kommentárjait" közölte. – „Der Beobachter" – ezen a címen Stuttgartban 1833 óta megjelenő napilap; a XIX. század hatvanas éveiben a kispolgári demokraták orgánuma és az „Ein Volksblatt aus Schwaben" alcímet viselte, szerkesztője Karl Mayer volt. – *18*

[24] Marxnak ez a nyilatkozata folytatta a Karl Vogt bonapartista ugynok leleplezésével kapcsolatos polémiát. A kispolgári demokrata Karl Blind volt a Vogt ellen irányuló, „Figyelmeztetesul" c. 1859 júniusában névtelenul kozzetett roplap szerzoje. Blind nem akart nyíltan fellepni Vogt ellen es ezért letagadta szerzósegét Marx a „Vogt úr"-ban ostorozta Blind gyava magatartását. – A „Beobachter" 1864 nov 17-i számaban megjelent névtelen bradfordi tudosítás, melynek szerzoje ugyancsak Karl Blind volt, arra késztette Marxot, hogy ismételten leleplezze Blind hazugságait. Sophie v. Hatzfeld kérésére Marx szembefordult Blind Lassalle ellen intezett támadasaival is Erről 1864 nov. 25-én ezt irta Engelsnek. „Minthogy Lassalle halott és nem árthat tobbé, természetesen meg kell vedenunk ezzel a kispolgári csocselekkel szemben, amennyire ez lehetseges, vagyis anélkul, hogy onmagunkat kompromittalnok." Sophie v. Hatzfeldnak Marx 1864 dec. 22-en ezt irta: „Kívánságára megtettem ezt a nyilatkozatot, melynek megfogalmazása nehezemre esett, mert Lassalle *politikai* taktikajaval *nem* értettem egyet." Marx előrelátta, hogy a „Beobachter" szerkesztősége nem kozli majd a nyilatkozatot, ezért a szoveget megkuldte Sophie v. Hatzfeldnak, aki azt elhelyezte a „Nordstern"-ben. – „Nordstern" – 1860-tol 1866-ig megjeleno hamburgi napilap, 1863-tol kezdve lassalleánus.–*19*

[25] „Allgemeine Zeitung" – német napilap, 1798-ban alapították; 1810-től 1882-ig Augsburgban jelent meg. – *20*

[26] „Neue Deutsche Zeitung Organ der Demokratie" – német demokratikus napilap, 1848 jul. 1-tol 1849 ápr 1-ig Darmstadtban, majd 1850 dec 13-ig – betiltásáig – Majna-Frankfurtban jelent meg Otto Luning, Joseph Weydemeyer es Georg Gunther szerkesztesében – *20*

[27] Foderalistáknak nevezték az északiakat, mert az északi és deli államok szoros szovetségeert harcoltak a déliek elszakadási mozgalmával szemben. – *20*

[28] „Die Westliche Post" – német újság, 1858 óta jelent meg St. Louisban (USA) A hatvanas években az Egyesult Államokban elo német kispolgari demokrata emigránsok lapja. – *20*

[29] „Neue Frankfurter Zeitung" – demokratikus napilap, mely ezzel a címmel 1859-től 1866-ig Majna-Frankfurtban jelent meg. Blind cikket a lap 1864 szept 29-i, 270 száma kozolte – *21*

[30] „Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London" – a nemet kispolgari demokrata emigráció 1859 januárjától Londonban megjelent hetilapja Szerkesztoje G. Kinkel, később H Juch – *21*

[31] Marx ezt a cikket Proudhon halála alkalmából Schweitzernek, a „Sozialdemokrat" szerkesztojének felkeresere irta. Marx kezirásos tervezetenek egy része fennmaradt. – A cikk utánnyomásban megjelent Marx „A filozófia nyomorúsága" c muvenek 1885-os, illetve 1892-es Engels által atnézett nemet kiadásában Engels 1884-ben elkészítette a cikk francia fordítását, melyet Paul Lafargue átnézett és amelyen „A filozofia nyomorúsága" 1896-os francia kiadásában megjelent fordítas alapul – „Der Sozialdemokrat" – a lassalleánus Általános Német Munkásegylet organuma, 1864 dec 15-tol 1871-ig jelent meg, eleinte heti háromszor, 1865-től napilap; 1864–65-ben Johann Baptist von Schweitzer szerkesztesében Az 1865 júl 1-i, 79 számtol kezdve a lap címe „Sozialdemokrat". Marx és Engels, nem állvan rendelkezésukre egyeb sajtoorgánum, amelyben a német munkásokhoz szolhattak volna, megígertek, hogy a lap munkatarsai lesznek, Schweitzer 1864 novemberében ugyanis megkuldte nekik a lap programját ismerteto prospektust és ez nem tartalmazott lassalleánus tezíseket Nem-hivatalos formaban Wilhelm Liebknecht is részt vett a lap szerkeszteseben – A „Sozialdemokrat" a Proudhonrol szoló cikken kívul ko-

zölte az Alapító Üzenetet és a „Tidmann úr" c. ó-dán népdal Engels-féle fordítását. Marxnak és Engelsnek a „Sozialdemokrat" szerkesztőségéhez fűződő viszonyát illetően lásd Marx 1865 márc. 15-i nyilatkozatát (80–82. old.). – *22*

[32] Proudhon „Essai de grammaire générale" c. tanulmányáról van szó, amely megjelent Bergier „Les éléments primitifs des langues" c. könyvében, Besançon 1837. – *22*

[33] V. ö. 4. köt. 133–134. old. – *25*

[34] V. ö. 4. köt. 137. old. – *26*

[35] Proudhon a francia nemzetgyűlés 1848 júl. 31-i ülésén beszédet mondott, melyben előterjesztette kispolgári utopista javaslatait (a kamat eltörléséről stb.), majd elítélte az 1848 júniusi párizsi proletárfelkelés résztvevői ellen alkalmazott terrorintézkedéseket. E beszéd részletes értékelése megtalálható a „Proudhon beszéde Thiers ellen" c. cikkben (lásd 5. köt. 291–294. old.). – *26*

[36] „Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon", Párizs 1850. – *27*

[37] Proudhon: „Théorie de l'impôt", Párizs és Brüsszel 1861. – *27*

[38] Proudhon: „Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du futur congrès", Párizs 1863. – *28*

[39] Az ó-dán népdalt Engels fordította németre (magyarul József Attila fordításában közöljük) és 1865 jan. 27-én küldte el a „Sozialdemokrat"-nak. – Engels fordítása utánnyomásban megjelent 1883-ban a „Szocialdemokrat"-ban, a Németországi Szocialista Munkáspárt orgánumában, és 1893-ban a „Buch der Freiheit"-ben („A szabadság könyvé"-ben), amelyet Karl Henckell adott ki. – *29*

[40] A nyilatkozatot Marx írta; 1865 febr. 6-án aláírás végett megküldte Engelsnek. Marx és Engels ezt a nyilatkozatot utolsó figyelmeztetésül szánták Schweitzernek, aki lapjában a Bismarck-kormánnyal kacérkodott és Lassalle-kultuszt űzött. A nyilatkozat megtételére közvetlen indítékot Moses Hessnek, a lap párizsi tudósítójának febr. 1-i cikke adott. Marx és Engels először élesebb tiltakozásra készültek, utóbb ezt a nyilatkozatot adták, mivel arra a meggyőződésre jutottak, hogy a „Sozialdemokrat"-tal való szakításnak a lap általános politikai irányvonala, nem pedig Hess cikke miatt kell megtörténnie. Marx és Engels bírálata arra késztette a „Sozialdemokrat"-ot, hogy némileg változtasson hangnemén. Hess a lap 1865 febr. 12-i, 21. számában visszavonta rágalmazó kijelentéseit. Marx és Engels ennek következtében nem ragaszkodtak a nyilatkozat közzétételéhez, de mint Marx Engelsnek írott 1865 febr. 13-i leveléből kitűnik, elhatározták, nem írnak többé a lapba. Végleges szakításukat a „Sozialdemokrat"-tal 1865 febr. 23-án jelentették be (lásd 73. old.). – A nyilatkozat Schweitzernek küldött példánya nem maradt fenn. Az itt közölt szöveg alapja az a tervezet, melyet Marx 1865 febr. 6-án Engelsnek írott leveléhez csatolt. – *31*

[41] A párizsi Palais-Royal volt a rezidenciája Joseph Bonaparte-nak (gúnyneve Plon–Plon), III. Napóleon unokaöccsének, aki egy bonapartista csoport élén szociális demagógiával, látszatellenzékiséggel igyekezett eltéríteni a tömegeket attól, hogy harcoljanak a fennálló rendszer ellen. – *31*

[42] „L'Association" – francia folyóirat, a polgári republikánus befolyás alatt álló munkásszövetkezetek lapja; 1864–66 jelent meg Párizsban és Brüsszelben, szerkesztősége Párizsban volt. – *31*

[43] A Tuileriákban székelt III. Napóleon. – *31*

[44] „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" a hatvanas években támadt németországi forradalmi válság kapcsán foglalt állást a német munkásosztály stratégiájának és taktikájának kérdésében. A porosz hadsereg átszervezése a hatvanas évek elején ürügyet szolgáltatott a porosz kormány és a Landtag polgári liberális többsége között támadt úgynevezett alkotmány-konfliktusra. A képviselőház polgári liberális többsége 1860 februárjában nem volt hajlandó elfogadni a hadseregátszervezés tervét, melyet Roon hadügyminiszter terjesztett be. Nem sokkal ezután azonban a kormány elérte, hogy a burzsoázia megszavazza „a hadsereg további hadi készültségéhez és fokozott harcképességéhez" szükséges összeget, ami a tervezett átszervezés kezdetét jelentette. A kamarák liberális többsége 1862 márciusában nem volt hajlandó engedélyezni a katonai kiadásokat, a kormány erre válaszul feloszlatta a Landtagot és új választásokat tűzött ki. 1862 szept. végén megalakult az ellenforradalmi Bismarck-kormány, mely ugyanazon év októberében ismét feloszlatta a Landtagot és megkezdte a hadügyi reform végrehajtását anélkül, hogy az ehhez szükséges pénzt a Landtag megszavazta volna. A konfliktus csak 1866-ban ért véget, amikor a porosz burzsoázia az osztrákokon aratott porosz győzelem nyomán behódolt Bismarcknak. – Engels Marx tanácsára először arra gondolt, hogy a „Sozialdemokrat" számára ír cikket a porosz katonai reformról. Amikor a lap Bismarck előtti hajbókolását látta, Marxszal egyetértésben elhatározta, hogy művét brosúraként adja ki. A brosúra 1865 febr. végén jelent meg Hamburgban. Megjelenését számos demokrata és munkáslap jelezte. Liebknecht néhány berlini munkásegyletben vitát szervezett Engels művéről. A szociáldemokrata sajtó különböző időpontokban kivonatokat közölt a brosúrából: a „Sozialdemokrat" 1866 márc. 25-i, 71. száma, a „Sozialdemokratische Monatsschrift" 1890 nov. 30-i, 10–11. száma és a „Berliner Volkstribüne" 1891 jan. 3-i, 1. száma. – *33*

[45] A porosz hadsereg mozgósítását 1850-ben akkor rendelték el, amikor a németországi hegemóniáért vívott harc során Ausztria és Poroszország viszonya kiéleződött. A katonai rendszer ekkor feltárult fogyatékosságai, a porosz hadsereg elavult fegyverzete és a németországi konfliktusban Ausztriát támogató Oroszország erélyes fellépése arra késztették Poroszországot, hogy katonai akcióktól tartózkodjék és meghátráljon Ausztria előtt (olmützi szerződés, 1850 nov. 29.). A porosz hadsereg 1859-es mozgósítása Franciaország és Piemont Ausztria ellen viselt háborújával függött össze. Ez a mozgósítás is a porosz katonai rendszer komoly fogyatékosságait tárta fel. – *38*

[46] A franciaországi 1830-as júliusi forradalom nyomán Németország különböző részeiben is, így Szászországban, Braunschweigban, Hessenben, Bajorországban és Hannoverban forradalmi megmozdulásokra került sor. – *38*

[47] Landwehr – eredetileg általános felfegyverzés; az állandó hadsereg bevezetésével elvesztette ezt a jelentőségét, csak a napóleoni háborúk idején tértek ismét vissza hozzá; a tilsiti béke (1807) után Scharnhorst indítványára Poroszországban a Landwehr az állandó hadsereggel szoros kapcsolatba került. Az 1815-ös rendelet alapján a Landwehr főként tartalékosokból álló milíciaszerű külön alakulat volt, amely két korosztályra oszlott. Az első korosztály a katonai szolgálatból leszerelt és a tényleges szolgálatra be nem hívott 26–32 éves férfiakat (a kiszolgált tartalékosokat) ölelte fel; a második korosztály a 32–40 éveseket. Az utóbbit háború esetén helyőrségi és megszálló csapatoknak szánták. A porosz törvények szerint a Landwehrt csak háború alkalmával lehetett behívni. – *38*

[48] Dán háború – Poroszország és Ausztria 1864-es háborúja Dánia ellen, mely fontos szakasz volt a német egység porosz hegemónia alatt történő megvalósításában. Bismarck arra törekedett, hogy a dán uralom alatt álló, lényegében németlakta Schleswig és Holstein

hercegségeket bekebelezze Poroszországba, megerősítse Poroszország befolyását Németországban, és féken tartsa a liberális burzsoá ellenzéket. A háborúban Ausztria is részt vett, mely szintén annektálni óhajtotta Schleswiget és Holsteint. A háború Dánia vereségével ért véget. Schleswig és Holstein Ausztria és Poroszország közös birtoka lett; 1866-ban, a porosz–osztrák háború után, Poroszországhoz csatolták. – *39 155*

[49] Konskripció – a fegyverbíró férfiaknak törvényileg szabályozott besorozása katonai szolgálatra. A különböző korosztályok általános hadkötelezettségével ellentétben konskripció esetén a megváltás is lehetséges volt; a katonakötelesek ezenkívül helyettesíttethették magukat konskripció alá nem eső önkéntes helyettesek által. – Minthogy a katonaköteles korú férfiak összlétszáma egyes nyugat-európai országokban meghaladta a szükségletet, sorshúzás útján döntötték el, hogy ki teljesítsen katonai szolgálatot. A többiek alkották a tartalékot, vagy pedig – néhány országban – rövid gyakorlatra hívták be őket. – *40*

[50] „Allgemeine Militärzeitung" – a Német Tisztek és Katonai Hivatalnokok Társaságának lapja; 1826-tól 1902-ig jelent meg Darmstadtban majd Lipcsében; a hatvanas években közölte Engels néhány katonai cikkét. – *41*

[51] „Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus" – hivatalos statisztikai havi folyóirat; 1860-tól 1905-ig jelent meg Berlinben. – *41*

[52] V. ö. Horatius: „Epistula ad Pisones" (Ars poctica), 359. sor. – *45*

[53] A francia–osztrák katonai rendszert a XIX. század hatvanas éveiben a reguláris káderhadsereg túlsúlya, a hosszú szolgálati idő és a konskripció alkalmazása jellemezte. – *46*

[54] A francia kormány 1830-ban indította meg a gyarmati hódító háborút Algériában; a háború 40 évig tartott. – A krími háború 1853-tól 1856-ig tartott; az olasz háború 1859-ben volt. – *46*

[55] A napóleoni Franciaország 1804–06-os háborújában a negyedik koalíció (Anglia, Oroszország, Poroszország és Svédország) ellen Napóleon csapatai 1806 okt. 14-én Jénánál megsemmisítették a porosz Hohenlohe-hadtestet. A jénai és az ugyanazon a napon elszenvedett auerstedti vereség Poroszország fegyverletételét eredményezték. A hadicselekmények 1807 júl. 7-én a tilsiti béke megkötésével értek véget, melynek feltételei igen nehezek és megalázóak voltak Poroszországra nézve. Poroszország ennek értelmében területének csaknem a felét elveszítette és a napóleoni Franciaország vazallusává fokozódott le. – A Katzbach partján vívott csatában, 1813 aug. 26-án a franciák súlyos vereséget szenvedtek a Blücher vezette orosz–porosz csapatoktól. A háború a szövetséges csapatok 1814 márciusi párizsi bevonulásával és a napóleoni császárság bukásával végződött. – *47*

[56] A svájci Landwehrbe azok a hadkötelesek tartoztak, akik az időszakos gyakorlatokra behívott irreguláris svájci csapatoknál szolgáltak. A svájci Landwehr, éppúgy, mint a porosz, arra szolgált hogy háborús időkben erősítse a hadsereget. Háború esetén általános mozgósítást rendeltek el. – *47*

[57] A Dánia elleni háborúban a porosz csapatok 1864 ápr. 18-án rohammal bevették a Düppel melletti dán erődítményeket, az ún. düppeli sáncokat. A „belső Düppel" kifejezést első ízben a bismarcki „Norddeutsche Allgemeine Zeitung" 1864 szept. 30-i száma használta a „belső ellenség" megjelölésére; később állandó fogalommá vált. – *48*

[58] Az 1849-es badeni-pfalzi felkelés idején a badeni csapatok a felkelők oldalára álltak és a badeni forradalmi hadsereg magjává lettek. A badeni csapatok sorában a lovasság volt a

legkevésbé megbízható. 1849 jún. 21-én a waghäuseli csatában például a felkelő csapatok azért kényszerültek visszavonulásra, mert néhány badeni dragonyos század átállt a poroszok oldalára. – *49*

[59] „Új éra" – Vilmos porosz herceg (1861-től király) 1858 októberében, régensherceggé történt beiktatásakor „liberális" politikai irányt hirdetett meg, leváltotta a Manteuffel-kormányt és mérsékelt liberálisokat nevezett ki. A polgári sajtó ezt az irányzatot fellengzősen „új éraként" magasztalta. Valójában Vilmos politikája csupán a porosz monarchia és a junkerek hatalmi pozícióinak megszilárdítását szolgálta, ennek érdekében próbált megegyezni a gazdaságilag megerősödött burzsoázia vezetőivel. A burzsoázia, amikor a várt reformok egyike sem valósult meg, elutasította a katonai reformtervezetet. Az ebből keletkezett 1862-es alkotmány-konfliktus és Bismarck 1862 szeptemberi hatalomra jutása véget vetett az „új érának". – *50*

[60] Manteuffel-korszak – a szélsőségesen reakciós Manteuffel-kormány 1850-től 1858-ig volt uralmon Poroszországban. Ebben az időszakban felszámolták a forradalom vívmányait, a szólás-, sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot. A többször módosított alkotmány fikcióvá lett. A nemesség rendi előjogait helyreállították. A hatalom a junkerek és az udvari kamarilla kezében volt. – *51*

[61] A tartományi és járási rendeket (Landtagokat, rendi gyűléseket) Poroszországban 1823-ban hozták létre. Tagjai voltak a fejedelmi családok fejei, a nemességnek, a városoknak és a falusi községeknek a képviselői. A Landtag-választásokon való részvétel feltétele a földbirtok volt; ez kirekesztette a lakosság legnagyobb részét és biztosította a Landtagok nemesi többségét. A Landtagokat a király hívta egybe, illetékességük helyi gazdasági és közigazgatási kérdésekre szorítkozott. Politikai téren csak korlátozott tanácskozási funkcióik voltak. Miután a tartományi és járási rendek az 1848–49-es forradalom idején háttérbe szorultak, az ötvenes évek reakciós uralma idején ismét jelentőségre tettek szert. – *51*

[62] Ezt a megfogalmazást Marx tanácsolta Engelsnek (lásd 1865 febr. 11-én Engelsnek írott levelét). – *52*

[63] V. ö. Biblia, Lukács 15, 21. – *53*

[64] Az 1861 júniusában megalakított haladópártról van szó. A párt legismertebb személyiségei Waldeck, Virchow, Schulze-Delitzsch, Forckenbeck, Hoverbeck stb. voltak. A haladópárt programjában követelte Németország egyesítését porosz vezetés alatt, egy össznémet parlament egybehívását, valamint egy erős liberális kormány megalakítását, mely a képviselőháznak tartozik felelősséggel. A népi forradalomtól való félelmében nem támogatta az alapvető demokratikus követeléseket – az általános választójog, az egyesülési, a gyülekezési és a sajtószabadság követelését. 1866-ban a haladópárt jobbszárnya különvált nemzeti liberális párt néven; ez behódolt a Bismarck-kormánynak. – *53*

[65] „Neue Preussische Zeitung" – német napilap, 1848 júniusától jelent meg Berlinben; az ellenforradalmi udvari kamarilla és a porosz junkerek érdekeit képviselte. „Kreuzzeitung"-nak is nevezték, mert címlapján rajta volt a Landwehr-vaskereszt. – *58*

[66] Poroszországban a hatvanas évek közepén különböző iparágak üzése koncesszióhoz, külön hatósági engedélyhez volt kötve. E feudális-bürokratikus intézkedések gátolták a tőkés termelés fejlődését. – *59 384*

[67] Porosz vezetés (vagy „porosz csúcs" – „preussische Spitze") – IV. Frigyes Vilmos porosz király 1848 márc. 20-án kijelentette, hogy „Németország megmentése végett" kész az

egész haza csúcsára, élére állni. Ezzel a kifejezéssel jelölték meg azt a törekvést, hogy Németországot porosz hegemónia alatt egyesítsék. – Triász – a Német Szövetség újjászervezésének egyik terve; Ausztria és Poroszország mellett harmadik hatalomként a német kis- és középállamok szövetségének kialakítását célozza. A porosz és osztrák hegemóniát ellenző, elsősorban bajor és szász törekvések kifejezése. – *61*

[68] Marx tanácsolta 1863 febr. 11-i levelében Engelsnek e passzus ilyen megfogalmazását, hogy ne lehessen a lassalleánus jelszavak elfogadásaként értelmezni. – *63*

[69] A porosz Landtag 1865 januárjában tárgyalt az egyesülési jogról azzal kapcsolatban, hogy a munkások egyre határozottabban felléptek az érvényben levő ipartörvény ellen. A burzsoázia képviselői a munkásmozgalom fellendülését felhasználták arra, hogy az ipartörvénynek elsősorban a tőkéseket gátló paragrafusait érvénytelenítsék. Schulze-Delitzsch és Faucher haladópárti képviselők a képviselőházban indítványozták az ipartörvény 181. §-ának törlését, amely megtiltotta a vállalkozóknak, hogy a munkások engedékenységre bírása céljából szüneteltessék a termelést. Demagóg módon követelték a haladópártiak a 182. § törlését is, amely büntetőjogilag üldözendő cselekménynek nyilvánította a munkásoknak a munka beszüntetésére vagy akadályozására irányuló megállapodását. A munkások mindezen felül elsősorban a 183. § törlését követelték, mely rendőrségi engedélyhez kötötte a munkások egyesülését, továbbá a 184. §-ét, amely megtiltotta a munkabeszüntetést. A porosz Landtag 1865 febr. 14-én csak az ipartörvény 181. és 182. §-át törölte. – *65*

[70] Hildebrand-ének (Hildebrandslied) – töredékesen fennmaradt ó-felnémet hősi ének a VIII. századból. – *69 461*

[71] A Reform Billt 1831-ben szavazta meg a parlament és 1832 jún. 7-én erősítette meg a király. A törvény megszüntetett ötvenhat 2000 lakoson aluli lélekszámú szavazókerületet (azelőtt voltak vidéki kerületek, amelyekben 12 lakos választott egy-egy képviselőt, míg például Londonnak 1821-ben, amikor lakosainak száma már 1 379 000-re növekedett, csak négy képviselője volt), és megadta a választójogot azoknak, akik évente legalább 10 £ föld- vagy házadót fizettek. A reform a liberális burzsoázia kompromisszuma volt a földbirtokos és finánc arisztokráciával, amelynek politikai monopóliumát a törvény megtörte, kiküszöbölve az angol választójogból a legdurvább feudális maradványokat és bejuttatva az ipari burzsoázia képviselőit a parlamentbe. A proletariátus és a kispolgárság, amely a reformért folytatott harc főereje volt, nem kapott szavazati jogot. – *70*

[72] Marx ezt a nyilatkozatot 1865 febr. 18-án írta, majd elküldte Engelsnek, aki egyetértett vele és aláírásával ellátva visszaküldte Marxnak. Marx 1865 febr. 23-án elküldte a nyilatkozatot a „Sozialdemokrat" szerkesztőségének. A nyilatkozat megtételére akkor került sor, amikor Marx és Engels végleg meggyőződtek arról, hogy a „Sozialdemokrat" politikai irányvonalán nem lehet változtatni. Schweitzernek Marxhoz írott 1865 febr. 15-i levelén kívül bizonyította ezt „A Bismarck-kormány" c. cikksorozata is, amelyben nyíltan állást foglalt a német egység „vassal és vérrel" történő megteremtésének bismarcki politikája mellett (v. ö. Marx 1865 febr. 18-i levelét Engelsnek). Schweitzer cikksorozatával kapcsolatban Marx és Engels nyílt, politikai és a tömegeknek érthető jelleget adhattak a lappal történt szakításuknak. – Marx, amikor a nyilatkozatot elküldte a „Sozialdemokrat"-nak, arról is gondoskodott, hogy Schweitzer kénytelen legyen közölni. Megbízta Liebknechtet, helyezze el a nyilatkozatot a „Berliner Reform"-ban, amennyiben Schweitzer megtagadná a közlését. Ezenkívül két másolatát Karl Siebelnek is megküldte, azzal a kéréssel, hogy vétele után két nappal adja át közlés végett a „Rheinische Zeitung"-nak vagy a „Düsseldorfer Zeitung"-nak. Liebknecht és Siebel közbenjárására számos német lap közölte a nyilatkozatot. Siebel 1865 márc. 1-én Engelsnek írott leveléből kitűnik,

hogy először a „Barmer Zeitung"-ban, az „Elberfelder Zeitung"-ban, a „Düsseldorfer Zeitung"-ban és a „Rheinische Zeitung"-ban jelent meg; márc. 1-én megjelent a „Berliner Reform"-ban, a „Neue Frankfurter Zeitung"-ban, a „Breslauer Zeitung"-ban és a „Staatsbürger Zeitung"-ban, és utána még néhány lapban. Schweitzer ezek után kénytelen volt a „Sozialdemokrat"-ban is közölni a nyilatkozatot. A szerkesztőség elöljáróban egy mondatban közölte, hogy Liebknecht is bejelentette, hogy nem működik tovább közre a lapban. Marx és Engels nyilatkozatához csakhamar Georg Herwegh, Wilhelm Rüstow és Johann Philipp Becker is csatlakozott. A nyilatkozat a német munkások körében is erőteljes visszhangra talált: 1865 márciusában Liebknecht előadást tartott a berlini nyomdászsegédek egyesületében és ismertette Marx és Engels szakítását a „Sozialdemokrat"-tal; az egyesület egyetértését nyilvánította a nyilatkozattal. A lap elvesztette előfizetőinek jelentős részét, különösen a berlini munkások körében. – *73*

[73] „Deutsche Brüsseler Zeitung" – hetenként kétszer megjelenő német lap, 1847 januárjától 1848 februárjáig adták ki Brüsszelben a német demokrata politikai emigránsok. Szerkesztője, A. Bornstedt, eleinte igyekezett a lapban közös nevezőre hozni valamennyi radikális és demokratikus irányzatot. Marxnak és Engelsnek, valamint társaiknak befolyására azonban az újság 1847 nyarától kezdve mindinkább forradalmi demokratikus és kommunista eszmék hirdetőjévé vált. Marx és Engels közvetlen munkatársi részvétele a lapnál 1847 szeptemberében kezdődött, 1847 végén gyakorlatilag ők irányították az újság szerkesztését, és az alakuló forradalmi proletár párt, a Kommunisták Szövetsége lapjává tették. – „Rheinischer Beobachter" – konzervatív német napilap, 1844 óta adták ki Kölnben. Az 1848-as márciusi forradalom után megszűnt. – *73*

[74] Engelsnek ez az aláírás nélküli rövid híre Karl Siebel, Karl Klein és Wilhelm Liebknecht közvetítésével – néhány változtatással – még a következő lapokban jelent meg: „Düsseldorfer Zeitung", 1865 márc. 3., 62. szám, „Rheinische Zeitung", 1865 márc. 3., 62. szám, „Elberfelder Zeitung", 1865 márc. 3., 62. szám, „Oberrheinischer Kurier", 1865 márc. 7., 56. szám, „Osnabrücker Zeitung", 1865 márc. 9., 250. szám, „Neuer Hannoverscher Anzeiger", 1865 márc. 11., 70. szám, majd más újságokban is. – *74*

[75] „Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie" – német napilap, Marx szerkesztésében 1848 jún. 1-től 1849 máj. 19-ig adták ki Kölnben. A szerkesztőség tagjai voltak még Friedrich Engels, Wilhelm Wolff, Georg Weerth, Ferdinand Wolff, Ernst Dronke, Ferdinand Freiligrath és Heinrich Bürgers. A „Neue Rheinische Zeitung", mint a demokrácia proletár szárnyának harcos orgánuma, a néptömegek nevelője lett, a vezércikkeket általában Marx és Engels írták. A lap elszánt és következetes magatartása, harcos internacionalizmusa és politikai leleplező cikkei már megjelenésének első hónapjaiban ellenséges hajszára indították a feudális-monarchista és a polgári-liberális sajtót; a porosz kormány üldözte a lapot és szerkesztőit; az üldözés az 1848 november–decemberi poroszországi ellenforradalmi fordulat után még fokozódott. 1849 májusában, amikor az ellenforradalom általános támadásba lendült, a porosz kormány, miután előzetesen már megtagadta Marxtól a porosz állampolgárságot, parancsot adott az országból történő kiutasítására. Ez a körülmény és a lap többi szerkesztője ellen indított eljárások arra kényszerítették a szerkesztőséget, hogy szüntesse be a lap kiadását. – *74* *353*

[76] Marx ezt a dokumentumot azzal kapcsolatban írta, hogy az albizottság 1865 márc. 4-i és 6-i ülésein vita folyt az Internacionálé franciaországi szervezeteiről. Az Internacionálé párizsi szekciója 1864 végén megkezdte működését. Alapítói Tolain és Limousin proudhonista munkások voltak, akik részt vettek a szept. 28-i St. Martin's Hall-i gyűlésen. A szekciónak állandó helyisége volt Párizsban. 1865 januárjában kiadta az Ideiglenes Szervezeti Szabályzat francia fordítását (v. ö. 378., 405. old.). Henri Lefort francia ügyvéd, aki szintén részt vett az 1864 szept. 28-i gyűlés előkészítésében, azzal az igénnyel lépett fel,

hogy ismerjék el az Internacionálé egyik megalapítójaként és a francia munkások képviselőjeként. Lefort baráti kapcsolatban állt Le Lubez-vel, a Központi Tanács Franciaország ügyeivel megbízott titkárával és más londoni francia kispolgári emigránsokkal. A Központi Tanács első ízben 1865 jan. 24-én foglalkozott a párizsi szekció kérdésével. Erre Moses Hessnek a „Sozialdemokrat" jan. 13-i számában megjelent cikke adott indítékot, mely Tolaint azzal vádolta, hogy bonapartista körökkel áll összeköttetésben (v. ö. 31. old.). Marx megbízta Victor Schily Párizsban élő német emigránst az ügy kivizsgálásával. Kitűnt, hogy a vád rágalom és az „Association" c. folyóirathoz közel álló személyektől indult ki. A lap szerkesztőségi köréhez tartozott Lefort is. Marx arra törekedett, hogy a szövetkezeti mozgalom polgári képviselőinek befolyása alatt álló francia munkásokat is bevonja az Internacionáléba és az „Association"-t felhasználja az Internacionálé eszméinek propagálására. Sürgetésére a Központi Tanács 1865 febr. 7-én elfogadta Lefort javaslatát, hogy nevezzék ki őt az Internacionálé franciaországi „irodalmi védőjévé". A párizsi szekció tagjai helytelenítették Lefort kinevezését. Febr. 24-én Párizsban az Internacionálé 32 tagja összeült; teljes bizalmat szavaztak Tolainnek, Fribourg-nak és Limousinnak és követelték, hogy vezető funkcióval csak munkásokat ruházzanak fel. Tolain és Fribourg febr. 28-án ezekkel a határozatokkal Londonba érkezett. Még ugyanaznap este összeült a Központi Tanács, amely a párizsi szekció kérdését felülvizsgálat végett átadta az albizottságnak. Az albizottság márc. 4-i és 6-i üléseiről, amelyeken ezt a kérdést tárgyalták, nem maradtak fenn jegyzőkönyvi feljegyzések. Marx határozati javaslata 1864–65-ös jegyzetfüzetében maradt fenn. Az angol szöveg fölött német nyelven ez állt: „A következő határozatokat javasolom az albizottságnak." – *75*

[77] Marx remélte, hogy ha a párizsi szekció vezetőségébe bevonják Pierre Vinçard munkáspublicistát, az 1848-as forradalom veteránját, kapcsolat jön létre az Internacionálé franciaországi tagjai és a negyvenes évek francia munkásmozgalmának forradalmi és szocialista hagyományai között. Vinçard azonban betegségére és túlterheltségére hivatkozva nem fogadta el a kinevezést. – *75*

[78] A Központi Tanács 1865 márc. 7-én fogadta el ezeket a Marx által fogalmazott határozatokat. Fennmaradtak a Központi Tanács jegyzőkönyvében és Marx eredeti kéziratában, melyet 1865 márc. 13-án Engelsnek írott leveléhez csatolt, a Schilynek szóló magánutasítással együtt. – *76*

[79] A Központi Tanács 1865 febr. 7-i, 14-i és 21-i ülésein vizsgálta Tolain lemondó nyilatkozatát, amelyet a bonapartista kapcsolatok vádja miatt nyújtott be. – *76*

[80] Marx Hermann Jungnak írott 1865 márc. 13-i levelében sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a Központi Tanács ülésén a 11. határozat megfogalmazása során „túlságosan *nagy* engedményeket" tettek Lefort-nak. – *76*

[81] Ezzel a proudhonista követeléssel a francia küldöttség az Internacionálé 1866-os genfi kongresszusán is előállt; a kongresszus azonban hevesen megbírálta és elutasította. – *76*

[82] Banque du Peuple (Népbank) – a Crédit au Travail (Hitel a munkának) elnevezésű bankról van szó, melyet Jean-Pierre Béluze kispolgári szocialista alapított Párizsban 1863-ban. Hitelt nyújtott termelő- és fogyasztási szövetkezeteknek és a szövetkezeti mozgalom rendelkezésére bocsátotta a munkások megtakarított pénzét. 1868-ig állt fenn. – *77*

[83] Ezt a rövid recenziót Marx eredetileg a „Londoner Anzeiger"-nek szánta, amikor azonban Juch, a „Hermann" (lásd 30. jegyz.) szerkesztője ismertetést kért tőle Engels brosúrájáról, neki küldte el. – *78*

[84] Erre a nyilatkozatra az a hadjárat adta az indítékot, melyet Schweitzer 1865 febr. 23-i nyilatkozatuk (lásd 73. old.) nyomán indított Marx és Engels ellen. A „Sozialdemokrat" 1865 márc. 8-i számában Schweitzer a tények meghamisítása végett Karl Blindnek a „Neue Frankfurter Zeitung"-ban megjelent cikkéből is idézett. – Marx a nyilatkozatot egyidejűleg más lapoknak is megküldte; megjelent még a „Düsseldorfer Zeitung" 1865 márc. 20-i, 79. számában, a „Staatsbürger Zeitung" 1865 márc. 20-i, 79. számában és a „Hermann" 1865 márc. 25-i számában. – *80*

[85] Ez Marx 1865 febr. 2-án Wilhelm Liebknechtnek írott levelében történt, amely nem maradt fenn. Marx a levél tartalmát ismertette 1865 febr. 3-án Engelsnek írott levelében. – *81*

[86] Marx 1865 febr. 13-án Schweitzernek írott leveléről van szó. Ez nem maradt fenn, de Marx részletesen idéz belőle 1865 febr. 18-i Engelsnek írott levelében. Marx a levélben hevesen bírálta Schweitzer politikai taktikáját, rámutatott a munkásegyesülések és a belőlük kinövő szakszervezetek gazdasági és politikai fontosságára, kifejtette, hogy a lassalleánus elgondolás – a bismarcki államtól várni termelőszövetkezetek támogatását – a munkásosztály egy részének megvesztegetéséhez, a mozgalom elárulásához vezet. – *82*

[87] „Berliner Reform" – német kispolgári demokrata napilap, 1861-től 1868-ig adták ki Berlinben, szerkesztője Eduard Meyen volt. 1865-ben közölte Marx és Engels néhány nyilatkozatát és cikkét. – *83*

[88] Heinrich Heine: „Neuer Frühling", Prológus. – *83*

[89] A cikk Bernhard Beckernek a „Sozialdemokrat" 1865 márc. 26-i, 39. számában megjelent beszéde ellen irányult, melyet a lassalleánus Általános Német Munkásegylet elnöke 1865 márc. 22-én mondott el az Egylet hamburgi tagozatának gyűlésén. Becker beszédében rágalmazta az Internacionálét és különösen Marxot, Engelst és Wilhelm Liebknechtet. Még Marx cikke előtt, a berlini tagozat 1865 márc. 27-i gyűlésén Liebknecht is leleplezte Becker magatartását. Az Egylet egyszerű tagjai növekvő elégedetlenséggel szemlélték Becker vezetői tevékenységét; a berlini tagozat ezért határozatban követelte Becker kizárását, s felhívással fordult az Általános Német Munkásegylet minden tagjához, hogy támogassák a határozatot. Több más tagozatban is hasonló szellemű gyűléseket tartottak. Becker 1865 júniusában arra kényszerült, hogy ideiglenesen helyettesére, Fritzschére ruházza az elnöki tisztet; ugyanazon év novemberében végleg meg kellett válnia funkciójától. – Liebknecht 1865 ápr. 15-i Marxnak írott leveléből kitűnik, hogy a „Berliner Reform"-on kívül a „Rheinische Zeitung" is közölte Marx cikkét. – *84*

[90] Asafötida – kellemetlen szagú gyantás anyag. – *84*

[91] In partibus infidelium (a hitetlenek tartományaiban) – a nem-katolikus egyházmegyékbe kinevezett püspökök (címzetes püspökök) címének kiegészítése; átvitt értelme: csak látszólag létező, sehol sem létező, csak nevében vagy címében létező. – *84 353*

[92] Marx és Engels „A számkivetés nagyjai" (v. ö. 8. köt. 223–321. old.) c. pamfletjének kéziratáról van szó. – *84*

[93] Marx: „Hirsch önvallomásai" (v. ö. 9. köt. 36–39. old.). – „Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung" – német hetilap, 1852-től jelent meg német kispolgári emigránsok kiadásában; ezt a címet 1853 márc. 18-tól 1854 márc. 10-ig viselte. – *85*

[94] Utalás arra, hogy Lassalle végrendeletileg ruházta Bernhard Beckerre az Általános Német Munkásegylet elnöki tisztét. – *86*

[95] Marx Sophie v. Hatzfeldnak írt leveleinek kelte 1864 szept. 12.; okt. 16.; nov. 28. és dec. 22. Az 1864 okt. 16-i levél csak töredékesen maradt fenn. – *86*

[96] Wilhelm Liebknecht 1865 jan. 20. táján írott leveléről van szó. – *86*

[97] Marx 1859 jún. 10-én írta ezt Lassalle-nak, ez utóbbinak „Der italienische Krieg und die Aufgabe Preussens" (Az olasz háború és Poroszország feladata) c. névtelenül kiadott pamfletjével kapcsolatban, amely állást foglalt Németországnak porosz hegemónia alatt történő egyesítése mellett. – *87*

[98] Lassalle 1859 június közepén írt levele Marxnak, v. ö. F. Lassalle: „Nachgelassene Briefe und Schriften", 3. köt. Stuttgart–Berlin 1922, 221. old. – *87*

[99] 1855-ben Londonban francia, lengyel és német emigránsok megalapították a polgári demokrata Nemzetközi Szövetséget. Az 1859-ig fennállott Szövetség néhány belga demokratával és az Egyesült Államokban élő német kispolgári emigránsokkal tartott fenn kapcsolatot; „Bulletin de l'Association Internationale" c. lapja 1857 márciusától 1858 márciusáig jelent meg. – *87*

[100] Ezt a tényt maga Becker említette 1865 márc. 22-i beszédében. Panaszkodott, hogy mint Hatzfeld grófné titkárának háziszolgai teendőket is el kell látnia, és vajat, kenyeret kell vásárolnia a grófné számára. – *87*

[101] 1865 márc. 1-én a londoni St. Martin's Hallban az 1863–64-es lengyel felkelés évfordulója alkalmából gyűlést tartottak, melynek előkészítésében és lebonyolításában az Internacionálé Központi Tanácsa jelentős szerepet játszott. 1865 febr. 21-i külön határozatában minden tagját és hívét felszólította a gyűlés támogatására. Az angol polgári sajtó, egyebek között a liberális „Daily News", ismertette a polgári radikálisok (Beales, Leverson stb.) beszédeit, de elhallgatta az Internacionálé nevében benyújtott határozatot, valamint Foxnak és Eccariusnak, a Központi Tanács tagjainak beszédeit. A gyűlésről teljes beszámolót közölt a „Bee-Hive Newspaper" 1865 márc. 4-i, 177. száma. Marx ezt használta fel itt közölt jegyzetéhez. A helyesbítést a zürichi „Weisser Adler" c. lengyel emigráns lapnak szánta, amely az angol lapok nyomán, hiányosan tudósított a gyűlésről. Fennmaradt a helyesbítés eredeti kézirata, melyet Marx 1865 ápr. 13-án Hermann Jungnak írott leveléhez csatolt. Jungnak mint az Internacionálé Svájc ügyeivel megbízott titkárának jutott a feladat, hogy a helyesbítést, kísérőlevéllel együtt, eljuttassa a laphoz. A helyesbítés, csekély változtatással, Jung aláírásával, megjelent a „Weisser Adler" 1865 ápr. 22-i, 48. számában. – *88*

[102] „The Daily News" – az angol ipari burzsoázia napilapja, ezzel a címmel 1846-tól 1930-ig jelent meg Londonban; az ötven-es és hatvan-as években liberális irányzatú. – *88*

[103] 1865 ápr. 14-én egy Booth nevű színész, a déli ültetvényesek és a New York-i bankárok ügynöke, meggyilkolta Abraham Lincolnt. Andrew Johnson, az addigi alelnök, lett az Egyesült Államok elnöke. Az Internacionálé Központi Tanácsa 1865 máj. 2-i ülésén elhatározta, hogy üzenetet intéz az amerikai néphez. Marx a Tanács máj. 9-i ülésén beterjesztette „A Nemzetközi Munkásszövetség üzenetét Johnson elnökhöz", melyet ő írt. Az elnökhöz Adams londoni nagykövet útján juttatták el az üzenetet, amelyet a „Bee-Hive Newspaper" 1865 máj. 20-i, 188., a „Reynolds' Newspaper" 1865 máj. 21-i, 177. és a „New York Daily Tribune" 1865 jún. 1-i száma közölt. – *90*

[104] „Sajátságos intézmény" – Stephens, a déli államok konföderációjának alelnöke, így nevezte a rabszolgatartó rendszert az 1861-es szecesszionista kongresszuson mondott beszédében. – *90*

[105] Az 1858 okt. 25-i rochesteri gyűlésen beszélt Seward az „elháríthatatlan konfliktusról", amely az Egyesült Államokat szükségképpen vagy „rabszolgatartó nemzetté", vagy „a szabad munka nemzetévé" változtatja. Lincoln meggyilkolásának napján Seward ellen is merényletet követtek el, melynek során ő és fia súlyosan megsebesültek. – *91*

[106] Amikor a déli államok által megindított hadicselekményekre válaszul a Lincoln-kormány 1861 ápr. 15-én 75 000 önkéntest szólított fel katonai szolgálatra, a kormány úgy vélte, hogy három hónapon belül felszámolhatja a konfliktust; a polgárháború ezzel szemben 1865-ig tartott. – *91*

[107] Huszonhárom éves háború – az európai koalíciók háborúi a Francia Köztársaság és a napóleoni Franciaország ellen 1792-től 1815-ig. – *91*

[108] Ez az értekezés annak az előadásnak a leírt szövege, melyet Marx a Központi Tanács 1865 jún. 20-i és 27-i ülésén angol nyelven tartott. Az előadás megtartására Westonnak, a Központi Tanács tagjának máj. 2-i és máj. 23-i felszólalása adta az indítékot. Weston igyekezett bebizonyítani, hogy a munkabér általános emelése nem használna a munkásoknak; ebből azt a következtetést vezette le, hogy a szakszervezetek hatása „káros". Az előadás marxi kézirata fennmaradt. Első ízben Marx lánya, Eleanor adta ki Londonban 1898-ban „Value, price and profit" címmel, Edward Aveling előszavával. A bevezetésnek és az első hat fejezetnek a kéziratban nincsen címe; az Avelingtől származó címeket szögletes zárójelben közöljük. – *93*

[109] Maximum-törvények – a Konvent által 1793 máj. 4-én, szept. 11-én és 29-én, valamint 1794 márc. 20-án hozott törvények, amelyek megszabták a gabona, a liszt és más közszükségleti cikkek maximális árát és a munkabér maximumát. – *101*

[110] 1861 szeptemberében tartották Manchesterben a British Society for the Advancement of Science (Tudomány Előmozdítására Alakult Brit Társulat) 31. évi közgyűlését; Marx is jelen volt, minthogy akkor Engelsnél tartózkodott vendégségben. A közgyűlésen a többi között beszédet mondott William Newmarch, a Társulat közgazdasági tagozatának elnöke (Marx véletlenul elírta a nevét). Newmarch nyitotta meg a tagozat ülését és előadást tartott a következő címmel: „On the extent to which sound principles of taxation are embodied in the legislation of the United Kingdom" (Mennyire foglal magában az Egyesült Királyság törvényhozása egészséges adózási elveket); v. ö. „Report of the thirty-first meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Manchester in September 1861" (A Tudomány Előmozdítására Alakult Brit Társulat Manchesterben, 1861 szeptemberében tartott 31. évi gyűlésének jelentése), London 1862. – *102*

[111] Az 1853–56-os krími háborúról van szó. – *103*

[112] A mezőgazdasági munkások lakóházainak tömeges lerombolása Angliában a XIX. század közepén a tőkés ipar gyors növekedésének és a tőkés mezőgazdasági termelési mód meghonosításának kísérőjelensége volt; ez együttjárt a viszonylagos túlnépesedés jelentős emelkedésével. Különösen az a körulmény mozditotta elő a vidéki lakóházak tömeges lerombolását, hogy a földtulajdonosokat sújtó szegényadó mértéke lényegében a birtokukon lakó szegények számától függött. A földtulajdonosok ezért lebontatták azokat a lakásokat, amelyekre nem volt szükségük, amelyek azonban fedelet nyújthattak volna a „fölös" vidéki lakosságnak. – *103*

[113] „The Forces used in Agriculture" (A mezőgazdaságban alkalmazott erők) címmel 1861 januárjában John Chalmers Morton, az 1864-ben elhunyt John Morton fia tartott elő-

adást. – Society of Arts and Trades (Művészeti és Ipari Társulat) – a felvilágosodás eszméihez közelálló, 1754-ben alapított filantróp társaság. – *103*

[114] 1846 jún. 26-án a tory Peel-kormány eltörölte a nagy földbirtokosok érdekében 1815-ben hozott és a gabonabehozatalt korlátozó vagy eltiltó gabonatörvényeket. A gabonatörvények eltörlése a szabadkereskedelem jelszavával küzdő és az olcsóbb munkaerő megszerzésére törekvő ipari burzsoázia győzelme volt. – *103 203*

[115] Adam Smith: „An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations", 1. köt., Edinburgh 1814. 93. old. – *117*

[116] Thomas Hobbes: „Leviathan" (1651), „The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury", III. köt. London 1839, 76. old. – *119*

[117] Antijakobinus háborúnak nevezték a forradalomellenes európai hatalmak 1791-ben kezdődött háborúját a forradalmi, illetve forradalom utáni és napóleoni Franciaországgal. – Az angol kormány e háború idején terrorrendszert vezetett be az angol dolgozók ellen. Angliában ezekben az években több népfelkelést nyomtak el és a munkásegyesülések minden formáját tiltó törvényeket hoztak. – *131*

[118] „An Essay on Trade and Commerce; containing Observations on Taxes" (Tanulmány az iparról és a kereskedelemről; megjegyzésekkel az adókról). A névtelenül megjelent írás szerzőjének J. Cunninghamet tartják. – *131*

[119] 1832 februárjától márciusig zajlott az angol parlamentben a vita arról az 1831-ben beterjesztett törvényjavaslatról, amely a gyermekek és fiatalkorúak munkanapjának tíz órára való korlátozását indítványozta. – *131*

[120] Dzsagannáth (juggernaut) – „a világ ura"; e néven imádják Visnu hindu istent Puriban (Orissa). Fanatikus zarándokok ünnepeken tömegesen vetették magukat a Visnu képmását hordozó szekér alá, hogy a kerekek szétmorzsolják őket. – *132*

[121] A szegényellátásra vonatkozó, Angliában a XVI. század óta érvényben levő törvények értelmében minden egyházközség külön szegényadót vetett ki. Az egyházközségbe tartozó szegények, akik magukat és családjukat nem tudták eltartani, a szegények segélypénztárától segélyt kaptak. – *135 214*

[122] Miként a „Tőke" első kötetében, a 25. fej. 253. jegyzetében Marx leszögezte, itt szűzföldről beszél, amelyet szabad bevándorlók gyarmatosítanak. Miután a föld mindenütt magántulajdonba került, elzárul a bérmunkások előtt az önálló termelővé válás útja. – *136*

[123] Ricardo: „On the Principles of Political Economy and Taxation", London 1821, 479. old. – *136*

[124] Engels ezt a befejezetlenül maradt cikksorozatot Marx kérésére írta; a Központi Tanácsban ugyanis többen támadták az 1865-ös londoni konferenciának azt a határozatát, hogy a küszöbönálló genfi kongresszus elé kell terjeszteni Lengyelország függetlenségének kérdését. A nemzeti kérdésben egyfelől szembe kellett szállni a proudhonisták ez irányú nihilizmusával, másfelől pedig le kellett leplezni a bonapartista körök által hangoztatott úgynevezett „nemzetiségi elv" reakciós jellegét. – „The Commonwealth" – angol hetilap, az Internacionálé Központi, illetve Főtanácsának orgánuma; 1866 februárjától 1867 júliusáig adták ki Londonban. Marx 1866 júniusáig tartozott a szerkesztő bizottságba, 1866 februárjától áprilisáig Eccarius volt a szerkesztő. A lap beszámolókat közölt a Fő-

tanács üléseiről és ismertette az Internacionálé dokumentumait. A vezetőségébe bekerült trade-unionista funkcionáriusok megalkuvó politikája következtében a választójogi reformért vívott harc során a „Commonwealth" irányzata megváltozott: a lap lényegében a radikális burzsoázia orgánumává lett. – *139*

125 1848 máj. 15-én Párizsban 150 000 ember részvételével tömegtüntetésre került sor. A tüntetők az alkotmányozó nemzetgyűléshez vonultak, mely aznap a lengyel kérdést tárgyalta. Benyomultak az ülésterembe és katonai segítséget követeltek a függetlenségéért küzdő Lengyelországnak. A tüntetők követeléseit visszautasították, mire a tömeg megkísérelte a nemzetgyűlés feloszlatását és egy új ideiglenes kormány megalakítását. A katonaság és a nemzetőrség osztagai erőszakkal szétkergették a tüntetőket. – *139*

126 Engels a demokratikus és a munkássajtóra, különösen a „Neue Rheinische Zeitung"-ra (v. ö. 75. jegyz.) utal, amely határozottan síkraszállt Lengyelország függetlenségéért; az elnyomott ország felszabadítását összekapcsolta az oroszországi cári reakciónak, az európai ellenforradalom fő támaszának megbuktatásával. – *139*

127 Ez az Internacionálé 1865-ös londoni konferenciájának 9. napirendi pontja. A londoni konferencia 1865 szept. 25-től 29-ig ülésezett. Résztvevői a Központi Tanács tagjai és az egyes szekciók elnökei voltak. A konferencia meghallgatta a Központi Tanács jelentését, jóváhagyta pénzügyi beszámolóját és a következő kongresszus napirendjét. Marx a proudhonisták ellenállásával szemben keresztülvitte, hogy vegyék fel a kongresszus napirendjébe Lengyelország helyreállításának követelését. A londoni konferenciának, melynek előkészítését és lebonyolítását Marx irányította, nagy jelentősége volt az Internacionálé szervezeti és politikai megszilárdítása szempontjából. – *139*

128 A proudhonista Hector Denis-nek a lengyel kérdésről írott cikksorozatáról („Tribune du Peuple", 1864 márc.–júl.), valamint az „Echo de Verviers" hasábjain 1865 decemberében a Központi Tanács ellen emelt vádakról (v. ö. 474–480. old.) van szó. – *140*

129 Mazzini kezdeményezésére 1834-ben Svájcban megalakult az Ifjú Európa, a kispolgári emigráns szervezetek nemzetközi egyesülése; 1836-ig állt fenn. A titkos egyesülés, amelyhez több nemzeti politikai szervezet tartozott (Ifjú Itália, Ifjú Lengyelország, Ifjú Németország stb.), azt a célt tűzte maga elé, hogy megteremti a köztársaságot az európai államokban. – *142*

130 Ruténoknak nevezték a Galíciában, Kárpátalján és Bukovinában élő ukránokat. – A kisebb szláv és más népek sorsának megítélésében Engels, aki a nemzeti kérdést az európai forradalom általános problémájának részeként vizsgálta, az 1848–49-es forradalom közvetlen tapasztalataiból indult ki; nem vette figyelembe, hogy a kapitalizmus fejlődésének tendenciája nemcsak a központosítás, hanem a kis népek önálló állam alakítására irányuló függetlenségi harca is. – *144*

131 Lengyelország és Litvánia egyesülése az 1385-ös unióval kezdődött meg, amely tervbe vette a Litván Nagyfejedelemség Lengyelországhoz csatolását. – *145*

132 Nemesi köztársaság (Rzeczpospolita szlachecka) – így nevezték a XV–XVIII. századi lengyel nemesi államot, amelynek élén a király állt. – *145*

133 Moszkvát 1605 júniusában szállták meg a lengyelek, akiket az 1606 májusában kitört népfelkelés előzött. 1610 szeptemberében a lengyelek ismét hatalmukba kerítették a várost. Az orosz nép felszabadító harcot indított a betolakodók ellen. A Minyin és Pozsarszkij vezette népfelkelés 1612 októberében felszabadította Moszkvát. – *146*

[134] „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel; 1788 jan. 1. óta jelenik meg „The Times" címmel. – *146*

[135] Engels 1866 máj. 1-én értesítette Marxot, hogy 57 német szabó érkezett Edinburgh-ba és hogy további sztrájktörők érkezését várják. A kérdést még aznap megvitatták a Központi Tanácsban, ahol Lessner közölte, hogy néhány londoni vállalkozó is Németországból akar hozatni munkásokat. A londoni német szabók ezért bizottságot alakítottak, melynek vezetői Lessner és Haufe lettek; elhatározták, hogy a Központi Tanáccsal együttműködve meghiúsítják a vállalkozók és németországi ügynökeik terveit. A Központi Tanács két képviselőjét elküldte Edinburgh-ba; ezek rábírták az oda érkezett munkásokat, hogy bontsák fel szerződésüket és térjenek vissza hazájukba. – Lessner és Haufe máj. 3-án részletes jelentést küldtek Marxnak az edinburgh-i eseményekről a németországi sajtónak szánt közlemény céljaira. A „Figyelmeztetés"-t egyebek között az „Oberrheinischer Kurier", a „Mitteldeutsche Volkszeitung" és a „Deutsches Wochenblatt" közölte. Lessner és Haufe egyidejűleg Londonban röplapot adtak ki; ez ismertette a londoni német szabók bizottságának céljait és feladatait és pénzgyűjtésre szólította fel a londoni német munkásokat. 1866 júliusában megjelent a bizottság második röplapja, amely a németországi szabólegényekhez fordult. – *149*

[136] 1866 márciusában, egy megindult sztrájkkal kapcsolatban alakult meg a londoni szabólegények szakszervezete; ennek végrehajtó bizottsága az Internacionálé Központi Tanácsával együttműködve sikeresen irányította a sztrájkot. A szervezet 1866 áprilisában belépett az Internacionálébe. A szabók egyik küldöttje részt vett az Internacionálé genfi kongresszusának munkájában. – *149*

[137] Ez a nyilatkozat a Központi Tanács 1866 márc. 27-i határozata értelmében felhívta a szabólegényeket, hogy ne utazzanak Angliába és ne veszélyeztessék az angol szabók sztrájkját. Megjelent az Internacionálé több lapjában, egyebek között a belga „Tribune du Peuple" 1866 ápr. 29-i, 17. számában, a svájci „Vorbote" 1866 áprilisi, 4. számában és az ugyancsak svájci „Journal de l'Association Internationale des Travailleurs" 1866 ápr. 8-i, 5. számában, valamint a „Rive gauche" 1866 ápr. 15-i, 15. számában. – *149*

[138] A „Manchester Guardian"-ban megjelent cikksorozat az 1866-os porosz–osztrák háború eseményeivel foglalkozik. A háború eldöntötte a két állam sok éves harcát a németországi hegemóniáért és döntő szerepet játszott abban, hogy Németországot később Poroszország vezetése alatt egyesítették. Ausztria oldalán több német állam, így Hannover, Szászország, Bajorország stb. harcolt; Poroszország szövetségesei az olaszok voltak. Az osztrák seregek júl. 3-i königgrätzi veresége után aug. 23-án megkötötték a prágai békét. Ausztria ennek értelmében átengedte Poroszországnak Schleswiget és Holsteint, némi hadisarcot fizetett és lemondott Velencéről. Az 1815-ös bécsi kongresszuson alakított, több mint 30 államból álló Német Szövetség feloszlott. Helyette Poroszország vezetésével és Ausztria kihagyásával megalakult az Északi-Német Szövetség. Poroszország a háború további következményeként annektálta Hannover királyságot, Hessen választófejedelemséget, Nassau nagyhercegséget és Majna-Frankfurt szabad várost. – *151*

[139] A négyszög négy észak-olaszországi erődből: Peschierából, Mantovából, Veronából és Legnagóból állt. Az osztrákok az 1848-as forradalom után az akkori haditechnika követelményeinek megfelelően építették át ezt az erődítési rendszert. – *153*

[140] A custozzai csatában (1866 jún. 24.) Albrecht főherceg osztrák csapatai megverték a Viktor Emánuel vezette olasz hadsereget. – *161*

[141] Az észak-olaszországi Lonatónál és Castiglionénál vívott csatákban – 1796 júl. 29-én és aug. 5-én, Bonaparte Napóleon 1796–97-es olaszországi hadjárata idején – a francia csapatok legyőzték Wurmser tábornagy osztrák hadseregét. Az 1859 jún. 24-i solferinói csata volt az 1859-es olasz hadjárat utolsó jelentősebb csatája; az osztrákok döntő vereséget szenvedtek a francia csapatoktól. – *161*

[142] Arról az ezer önkéntesről van szó, akikkel Garibaldi 1860 májusában partra szállt Szicíliában. – *163*

[143] A porosz csapatok az 1866-os porosz–osztrák háború kitörése után csakhamar megszállták Hannovert, Kurhessent és Szászországot; ezek uralkodói elmenekültek. – *166*

[144] „Kölnische Zeitung" – német napilap, e címmel 1802-től 1945-ig jelent meg Kolnben; a XIX. század 30-as éveiben és a 40-es évek elején a katolicizmust védelmező, ugyanakkor a liberalizmussal kacérkodó újság; az 1848–49-es forradalom idején és azt követően a porosz liberális burzsoázia gyáva politikáját védelmezte; duhódt ellenfele volt a „Rheinische Zeitung"-nak, majd a „Neue Rheinische Zeitung"-nak. – *166*

[145] A porosz–osztrák háború legfontosabb csatáját 1866 júl. 3-án vívták Königgrätz mellett, Sadowa falu közelében. Az osztrák sereg dontő vereséget szenvedett. A harc során az osztrákokat a bekerítés veszélye fenyegette. Frigyes Károly herceg, porosz főparancsnok elmulasztotta azonban a pillanatot, és lehetővé tette az osztrákoknak, hogy az Elba mogé, Olmütz irányába visszavonuljanak. – *168 385 462*

[146] Lignynél (Belgium) 1815 jún. 16-án az I. Napóleon vezette francia hadsereg legyőzte Blücher tábornagy porosz csapatait. Ez volt Napóleon utolsó győzelme, melyet 1815 jún. 18-án a waterlooi vereség kovetett. Napóleon teljesen meg akarta semmisíteni a porosz hadsereget, hogy megakadályozza egyesülését a Wellington vezette szovetséges angol–holland sereggel. 1815 jún. 17-én azt a parancsot adta Grouchy tábornagy csapatainak, hogy vegyék üldözőbe a porosz sereget. Grouchy határozatlansága lehetőséget adott a porosz hadseregnek, hogy idejében egyesuljon az angol–holland sereggel. Ez eldontotte a waterlooi csata sorsát. – *170*

[147] Marx az Instrukciókat az Internacionálé első, 1866 szept. 3-tól 8-ig Genfben megtartott kongresszusának kuldottei számára írta. A Kozponti Tanács 1866 júl. 17-i ulésén elhatározták, hogy részletesen kidolgozzák es megvitatják a kongresszus napirendjét Marx a Tanács júl. 31-i ülésén az albizottság megbízásabol jelentést tett a napirendről; az Instrukciókat valamivel később írta angol nyelven; Paul Lafargue fordította franciára. – A genfi kongresszuson 60 kuldott vett részt, akik a Kozponti Tanácsot, az Internacionálé különböző szekcióit és angol, francia, német és svájci munkástársaságokat képviseltek. A kongresszuson Hermann Jung elnokolt. Marx Instrukcióit mint a Kozponti Tanács hivatalos jelentését olvasták fel. A proudhonisták, akik a kongresszuson a szavazatok egyharmadával rendelkeztek, az Instrukciókkal szembeállították a napirend minden kérdését felolelő saját programjukat. A kongresszus a marxi Instrukciók kilenc pontja kozul hatot határozatként elfogadott: az erőfeszítések nemzetkozi egyesítéséről, a munkanap korlátozásáról, a gyermek- és női munkáról, a szovetkezeti munkáról, a szakszervezetekről és a hadseregekről szólót. A lengyel kérdésben J. Ph. Becker kompromisszumos javaslatát fogadták el. A genfi kongresszus jóváhagyta a Nemzetkozi Munkásszovetség Szervezeti Szabályzatát és Ügyviteli Szabályzatát. – A kongresszusi anyagok hivatalos kozlésére a Kozponti Tanács – a kongresszus után már Főtanács volt a neve – kapott megbízást; az anyagot az „International Courier" 1867 febr. 20-i és márc. 13-i száma és a „Courrier international" 1867 márc. 9-i és márc. 16-i száma, valamint tobb más újság is kozolte. Németül az „Instrukciók" első ízben a „Vorbote" 1866. évi 10. és 11. számában jelentek meg. Fordításunk az „International Courier" alapján készült, egybevetve a „Courrier inter-

national"-lal. – „The International Courier" – hetilap, 1864 novemberétől 1867 júliusáig adták ki angol és francia nyelven Londonban; a francia kiadás „Le Courrier international" címmel jelent meg. 1867-ben a lap az Internacionálé orgánuma volt. – A Főtanács 1868 októberében elhatározta, hogy a genfi kongresszus legfontosabb határozatait az 1868-as brüsszeli kongresszus határozataival együtt brosúraként kiadja. A kiadvány összeállításával Marxot bízták meg. A brosúra előszavából kitűnik, hogy Marx a genfi kongresszusnak azokat a határozatait vette fel a brosúra anyagába, amelyek „az Internacionálé programja alkotórészeinek tekintendők", vagyis az „Instrukciók" 2., 3., 5. és 6. pontjának megfelelő határozatokat. A brosúra 1869-ben jelent meg Londonban „The International Working Men's Association. Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868" címmel. – *171*

148 A genfi kongresszus egyhangúlag elfogadta a munkásosztály helyzetének statisztikai vizsgálatára vonatkozó általános sémát, amelyet Marx javasolt. A gyakorlatban azonban nehézségekbe ütközött a statisztikai adatanyag gyűjtése és főtanácsi jelentések formájában, a megfelelő mellékletekkel történő kiadása, mert a Tanácsnak nem voltak meg a szükséges anyagi eszközei, a helyi szervezetek pedig nem törődtek eléggé a kérdéssel. Az Internacionálé következő kongresszusai – Lausanne-ban 1867-ben, Brüsszelben 1868-ban és Bázelban 1869-ben – szükségesnek nyilvánították, hogy megvalósuljon a munkásstatisztikáról szóló genfi határozat. Az 1871-es londoni konferencia az „Instrukciók" 2/c. pontját teljes egészében felvette az Internacionálé ügyviteli szabályzatába. – *173*

149 A polgárháború után az Egyesült Államokban új erőre kapott a nyolcórás munkanap törvényes bevezetéséért folyó mozgalom. Országszerte Eight-Hour-Leagues (nyolcóra-ligák) alakultak. A mozgalomba bekapcsolódott az Országos Munkásszervezet; 1866 augusztusi baltimore-i kongresszusán kijelentette: a nyolcórás munkanapra vonatkozó követelés szükséges előfeltétele annak, hogy a munka felszabadulhasson a tőkés iga alól. – *173*

150 Az angol trade-unionok nagymértékben részt vettek a második választójogi reformért indult demokratikus mozgalomban (1865–67). 1865 tavaszán Londonban megalakult a Reformliga. Az Internacionálé Központi Tanácsa nemcsak részt vett a Liga megalakításában, hanem kezdeményező szerepet is vállalt ebben, sőt, központilag irányította a munkások tömegmozgalmát a második reform kiharcolásáért. A Liga Tanácsában és Végrehajtó Bizottságában a Központi Tanács tagjai, elsősorban trade-unionista vezetők, is helyet foglaltak. A Liga vezette reform-mozgalom programját és a polgári pártokkal szemben alkalmazandó taktikáját maga Marx dolgozta ki. A burzsoázia követelése arra szorítkozott, hogy a választójogot terjesszék ki a saját házban vagy bérlakásban működő önálló háztartások fejeire; a Reformliga azonban, Marx kezdeményezésére, az ország egész felnőtt férfilakosságának választójogot követelt. Ez az Internacionálé által újra megragadott, de eredetében chartista jelszó az angol munkásosztály körében erős visszhangra talált és a Liga mellé állította a politikailag addig közömbös trade-unionokat. Valamennyi nagyobb angol iparvárosban és vidéken is működtek Liga-fiókok. A Reformliga vezetőségében résztvevő, a népmozgalomtól visszarettenő polgári radikálisok ingadozása és a trade-unionista vezetők opportunizmusa megakadályozta a Ligát abban, hogy a Főtanács által kijelölt feladatait teljesítse. Az angol burzsoáziának sikerült megosztania a mozgalmat; az 1867-es reform csupán a kispolgárságnak és a munkásosztály legfelső rétegének adott választójogot. – *177 323*

151 Az amerikai trade-unionok a polgárháború idején támogatták az északi államok harcát a rabszolgatartók ellen. 1864 tavaszán felléptek a Hastings–Folger-féle reakciós sztrájkellenes törvény ellen. – *177*

152 Az angol trade-unionok sheffieldi konferenciája 1866 júl. 17-től 21-ig zajlott le. 138 küldött képviselt 200 000 szervezett munkást. A fő kérdés, amelyet tárgyalt, a munkáskizárá-

sok elleni harc volt. A konferencia határozata, amely az Internacionáléba történő belépésre szólította fel a trade-unionokat, megjelent a „Report of the conference of Trades' delegates of the United Kingdom, held in ... Sheffield, on July 17th, 1866, and four following days", Sheffield 1866. c. kiadványban. – *177*

153 Marx 1867 jan. 22-én a londoni Cambridge Hallban mondotta el ezt a beszédét, azon a gyűlésen, amelyet az Internacionálé Főtanácsa és a lengyel emigránsok londoni szekciója rendezett az 1863–64-es lengyelországi felkelés negyedik évfordulója alkalmából. Marx tevékenyen részt vett a gyűlés előkészítésében és lebonyolításában. A lengyel emigránsok londoni szekciója köszönetet mondott a Főtanácsnak a gyűlés megrendezéséért, Marxnak és a többi szónoknak pedig beszédeikért. A „Głos Wolny" 1867 jan. 31-i, 129. és febr. 10-i, 130. száma részletes jelentést közölt a gyűlésről és leszögezte, hogy Marx beszéde, „amely találó megfigyeléseivel és logikus következtetéseivel tűnt ki, megérdemli a szószerinti közlést". Marx beszédét ezenkívül közölte még a „Socialisme" c. francia szocialista lap 1908 márc. 15-i, 18. száma; a beszéd francia fordítása Marx angol kézirata nyomán készült, melyet Marx lánya, Laura Lafargue, bocsátott a szerkesztőség rendelkezésére. A kézirat, amely nincs birtokunkban, a lap szerkesztősége szerint fogalmazvány jellegű volt és dátum nem szerepelt rajta; maga Marx törölt néhány bekezdést. A „Socialisme"-ban megjelent francia szöveg összehasonlítása a „Głos Wolny"-ban megjelent lengyel szöveggel azt mutatja, hogy Marx beszédében nem hagyta el a kéziratban törölt bekezdéseket, csupán sorrendjüket változtatta meg. A két változat szövege – a sorrendi változtatások kivételével – csaknem szószerint megegyezik. Fordításunk alapja a még Marx életében a „Głos Wolny"-ban megjelent szöveg. – „Głos Wolny" – lengyel lap, 1863 januárjától adták ki Londonban; havonta háromszor jelent meg; a lengyel emigránsok demokrata szárnyának orgánuma volt, Antoni Żabicki szerkesztette. – *180*

154 Moszkoviták – Marx a cári reakciós politika híveinek megjelölésére használta ezt a kifejezést (v. ö. 479. old.). – *180*

155 Nesselrodénak a német államokban akkreditált orosz követekhez intézett 1848 júl. 6-i körlevelével Marx részletesen foglalkozik „Az orosz jegyzék" c. cikkében (lásd 5. köt. 279–285. old.). – *181*

156 Marx a „Times" 1867 jan. 7-i vezércikkére utal. – *181*

157 „Gazette de Moscou" – „Moszkovszkije Vedomosztyi" – napilap; 1756-tól 1917-ig adták ki; a földbirtokosok és a papság reakciós monarchista nézeteit képviselte. – *181*

158 Kongresszusi Lengyelországnak nevezték Lengyelországnak azt a részét, amely Lengyel Királyság néven az 1815-ös bécsi kongresszus határozatainak értelmében Oroszországhoz került. – *182*

159 Utalás Victor Hugo kijelentésére, amelyet a francia nemzetgyűlés 1851 júl. 17-i ülésén tett. Hugo beszédét a „Moniteur" 1851 júl. 18-i száma közölte. – *184*

160 Marx ezt a helyreigazítást Ludwig Kugelmann-nak küldte el azzal a kéréssel, hogy helyezze el a hannoveri liberális „Zeitung für Norddeutschland"-ban vagy más helyi lapban. Különösen azért volt fontos, hogy a helyreigazítás megjelenjék, mert Marx néhány héttel később Németországba szándékozott utazni, hogy Meissnernek átadja a „Tőke" első kötetének kéziratát és megtárgyalja vele a mű kiadását. – A „Zeitung für Norddeutschland" 1867 febr. 21-én ezzel kapcsolatban a következő hírt közölte: „A Karl Marx úrtól Londonból hozzánk érkezett nyilatkozat értelmében az angol lapoknak az a híre, amely szerint őt szemelték ki arra, hogy a következő lengyel felkelés érdekében tényked jék és e

célból a kontinensre utazzék (v. ö. a „Zeitung für Norddeutschland" 5522. számával), légből kapott." – A helyreigazítás első ízben a „Neue Zeit" 20. évf. 2. köt. (1901–02) 3. számában jelent meg. – *185*

[161] Marx ezt a határozati javaslatot a Főtanács 1867 aug. 13-i ülésén a kérdésről mondott beszéde (v. ö. 492. old.) után terjesztette elő. A Főtanács által egyhangúlag elfogadott határozatot a „Bee-Hive Newspaper" 1867 aug. 17-i, 305. számából kivágva beragasztották a Főtanács jegyzőkönyvébe. – Béke- és Szabadságliga – polgári pacifista szervezet, síkraszállt az európai béke megőrzéséért, az állandó hadseregek megszüntetéséért stb. 1867-ben alapították Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi stb. részvételével. A Liga alakuló kongresszusát 1867 szept. 9-re, közvetlenül az Internacionálé lausanne-i kongresszusát követő időpontra hívták össze Genfbe (v. ö. még 331. old.). – *186 368 397 508*

[162] Ez a recenzió nyitotta meg Engels a „Tőké"-ről írott cikkeinek sorát, amelyekkel a mű megjelenését követő első évben meg akarta hiúsítani a hallgatás összeesküvését, mellyel a hivatalos tudomány a „Tőké"-re reagált. Maga Engels 1867 nov. 5-én Marxnak írott levelében ezt a recenziót a „legszelídebbnek" nevezte; úgy fogalmazta – írta Marxnak –, hogy bármely nemzeti liberális újság közölhesse. Ludwig Kugelmann a recenziót a „Zukunft"-ban helyezte el, melynek 1867 okt. 30-i, 254. száma közölte, igaz, „megrövidítve és megcsonkítva", amint ezt Engels ugyanabban a levelében megjegyezte. – „Die Zukunft" – polgári demokrata napilap, a Néppárt lapja. 1867-ben Königsbergben, 1868-tól 1871-ig Berlinben jelent meg. Ugyanez a lap szept. 4-én közölte a „Tőke" első kötetének előszavát is. – *187*

[163] François-Louis-Auguste Ferrier francia vulgáris közgazdász „Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce" (A kormányról, a kereskedelemmel való kapcsolatai alapján szemlélve) c. 1805-ben Párizsban megjelent művéről van szó. – *187*

[164] Karl Marx: „A politikai gazdaságtan bírálatához" (lásd 13. kót.). – *188 191 195 351*

[165] Engels ezt a recenziót a „Rheinische Zeitung" számára írta, amely azonban nem közölte. A lap egyik szerkesztője Bürgers, a Kommunisták Szövetségének egykori tagja volt, aki később átállt a liberalisokhoz. – „Rheinische Zeitung" – német polgári napilap; 1863-tól 1866-ig Düsseldorfban, 1867-től 1874-ig Kölnben jelent meg. – *190*

[166] Az 1867 aug. 15-én jóváhagyott Factory Acts Extension Act-ről (a gyári törvény kiterjesztéséről szóló törvényről) van szó. – *192*

[167] Ezt a recenziót Karl Siebel helyezte el az „Elberfelder Zeitung"-ban. – „Elberfelder Zeitung" – német napilap, 1834-től 1904-ig jelent meg Elberfeldben; a harmincasnegyvenes években konzervatív irányzatú; a hatvanas években a liberális burzsoázia lapja. – *194*

[168] A „Neue Rheinische Zeitung" 1849 márc. 22-től ápr. 25-ig (252., 255–256., 258., 264., 270–272. sz.) közölte a „Schlesische Milliarde" (Sziléziai milliárd) c. cikksorozatot, melynek szerzője Wilhelm Wolff, Marx és Engels közeli barátja és harcostársa. A cikkek 1886-ban, csekély változtatással, könyv alakban is megjelentek, Engels előszavával (lásd Wilhelm Wolff: „Die schlesische Milliarde", lenyomat a „Neue Rheinische Zeitung" 1849 március–áprilisi számaiból, Friedrich Engels bevezetésével, Hottingen–Zürich 1886). – *194*

[169] Ezt a recenziót Karl Siebel helyezte el a „Düsseldorfer Zeitung"-ban. – „Düsseldorfer Zeitung" – német napilap, 1826-tól 1926-ig jelent meg e címmel (1745-ben alapították

„Düsseldorfer Stadtanzeiger" címmel); a negyvenes évektől a hatvanas évekig polgári liberális irányzatú. – *196*

[170] Karl Marx: „Das Kapital", I. kot. 745. old. Itt és e kötet további cikkeiben az idézetek a „Tőke" első német kiadásából valók; az 1890-es negyedik német kiadás, amelyet a későbbi kiadások és a „Tőke" magyar fordításai is követnek, némileg eltér az elsőtől. –*196*

[171] Az ötvenes évek végén az amerikai ír emigránsok körében, később pedig magában Írországban létrejött a fémek titkos szervezete, amely ír forradalmi (vagy republikánus) testvériségnek nevezte magát. A fémek valójában az ír parasztság érdekeit képviselték, de főképpen a városi kispolgárság és a demokratikus értelmiség soraiból kerültek ki. Összeesküvő taktikájuk és szektás, polgári-nacionalista hibáik elszigetelték őket az ír tömegektől. Tevékenységüket nem kapcsolták össze az Angliában kibontakozó általános demokratikus mozgalommal, mindenekelőtt az angol munkásoknak a választójogi reformért vívott harcával. Marx és Engels sokszor rámutattak a féni mozgalom hibáira, de becsülték forradalmiságát, arra törekedtek, hogy a fenieket elvezessék a tömegharchoz és az angol munkásosztállyal kötendő szövetséghez. 1867 február–márciusában a fémek régóta előkészített fegyveres felkelését leverték; az elszigetelt megmozdulásokat elnyomták, a mozgalom számos vezetőjét letartóztatták és bíróság elé állították. Manchesterben szept. 18-án két letartóztatott féni vezető, Kelley és Deasy kiszabadítására fegyveresen megtámadták a rabszállító kocsit. Kelley és Deasy elmenekült, de az összeütközés során egy rendőr életét vesztette. Öt fénit, akiket a tett színhelyén elfogtak és gyilkossággal vádoltak, halálra ítéltek. Egyikük (Maguire) kegyelmet kapott, egy másiknak (Condonnak) a halálbüntetését életfogytiglani fegyházbüntetésre változtatták, a többieket (Larkint, Allent és O'Brient) 1867 nov. 23-án kivégezték. A halálos ítélet Írországban és Angliában nagy tiltakozást váltott ki. A tiltakozó mozgalomba a Főtanács tagjai is bekapcsolódtak, köztuk Dupont, a Franciaország ügyeivel megbízott titkár, aki a párizsi „Courrier français" 1867 okt. 14-i számába cikket írt a féni mozgalomról. A Főtanács angol tagjai azonban polgári-soviniszta nézetek befolyása alatt állva nem támogatták a fenieket. Bizonyíték erre Odger és Lucraft álláspontja a Reformliga Tanácsának 1867 okt. 23-i és 30-i, valamint nov. 1-i ülésén a fenieket mint felforgató elemeket elítélő határozat megvitatásakor. Marx, aki arra törekedett, hogy a proletariátus egységes taktikát kovessen a nemzeti kérdésben és hogy az angol munkások körében terjedjenek el a proletár internacionalizmus eszméi, ragaszkodott ahhoz, hogy a Főtanács tartson nyilvános vitát az ír kérdésről. A vitára, melyre 1867 nov. 19-én és 26-án került sor, az ír és az angol sajtó képviselőit is meghívták. A Főtanács 1867 nov. 20-i rendkívüli ülésén jóváhagyta az emlékirat szövegét, amelyet Marx angol nyelven írt meg. A Marx feleségének kézírásában fennmaradt másolat teljesen megegyezik a Főtanács jegyzőkönyvében leírt szöveggel. Angol nyelven az emlékirat – a trade-unionista vezetők ellenállása következtében – nem került kiadásra. Francia nyelven megjelent a „Courrier français" 1867 nov. 24-i, 163 számában. – „Le Courrier français" – politikai hetilap, 1867 jún. 18-tól napilap; 1851-től 1868-ig jelent meg Párizsban; 1866 máj. 20-tól a proudhonista O. Vermorel volt a lap szerkesztője. Ebben az időben a „Courrier français" ténylegesen az Internacionálé franciaországi sajtóorgánuma volt; közölte az Internacionálé dokumentumait, Dupont Angliából küldött tudósításait és – Paul és Laura Lafargue fordításában – a „Tőke" első kötetének előszavát. – *198 312*

[172] Utalás arra, hogy Lincoln elnök 1863-ban és Johnson elnök 1865-ben széleskörű amnesztiát hirdetett azok számára, akik a déli államok oldalán vettek részt az amerikai polgárháborúban. – *198*

[173] Ezt a vázlatot Marx az ír kérdés 1867 nov. 26-i főtanácsi megvitatására készítette. A nov. 19-én megindult vita folytatását (v. ö. 171. jegyz.) Marx javaslatára 26-ára, a következő főtanácsi ülésre halasztották, amelyen Marx felszólalni szándékozott. De időközben,

nov. 23-án Manchesterben kivégeztek hármat az elítélt féniek közül. Marx, tekintettel a kivégzés előidézte általános felháborodásra, átengedte a szót Peter Foxnak, mert célszerűbbnek tartotta, ha a kialakult helyzetben a Főtanácsnak egy angol tagja fejezi ki az írek iránti rokonszenvet és ítéli el az angol kormány véres eljárását. Amikor később előkészítette a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben mondott beszédét (lásd 206–218. és 510–511. old.), ezt a vázlatot és a hozzá gyűjtött anyagot használta fel. – *200*

[174] Az angol forradalom idején a Hosszú Parlament (v. ö. 6. köt. 10. jegyz.) 1652 aug. 12-én, az 1641–52-es ír felkelés leverése után, törvényt hozott, amely szentesítette az angol gyarmatosítók létesítette erőszak- és terrorrendszert, valamint az ír földek elrablását az angol burzsoázia és az „új", elpolgáriasult nemesség javára. A törvény az ír lakosság többségét „a lázadásban vétkesnek" nyilvánította és még azokat is a „vétkesek" közé számította, akik, bár közvetlenül nem vettek részt a lázadásban, nem tanúsították az angol állam iránt a „köteles" hűséget. A „vétkeseket" a lázadásban való részvételük mértéke szerint kategóriákba osztották és szigorú megtorló intézkedéseknek vetették alá: halálra ítélték, száműzték vagy vagyonelkobzással sújtották őket. Ezt az Írország rendjéről hozott törvényt 1653 szept. 26-án új törvénnyel egészítették ki, amely előírta a vagyonelkobzással sújtott írek áttelepítését a kopár Connaught tartományba és Clare grófságba, és szabályozta az írek elkobzott földjeinek felosztását a parlament hitelezői, valamint az angol hadsereg tisztjei és katonái között. – *200 208*

[175] A Habeas Corpus joga – minden angol alattvaló joga arra, hogy ne lehessen ítélet nélkül letartóztatni; a törvény kötelez minden hatóságot, hogy bírói parancsra (Writ of Habeas Corpus) a letartóztatott személy testét záros határidőn belül (3–20 nap alatt) a főtörvényszék elé állítsa a letartóztatás törvényességének megállapítására. A főtörvényszék azután vagy szabadon bocsátja a letartóztatottat, vagy óvadék ellenében szabadlábra helyezi, vagy határozatilag megerősíti a letartóztatást. A Writ of Habeas Corpus védelme az 1679-ben elfogadott Habeas Corpus Act értelmében mindenkit megillet, felségárulás esetét kivéve (a törvény hatályát a parlament időlegesen felfüggesztheti). – *200 391 544*

[176] Az angol királynőnek a parlamenthez intézett 1867 nov. 19-i üzenetéből. – „The Chronicle" – angol katolikus hetilap, 1867-től 1868-ig jelent meg Londonban. – *200*

[177] Louis Bonaparte 1840-ben, boulogne-i sikertelen államcsínyje alkalmával lövéssel megsebesítette a kormánycsapatok egyik tisztjét. Engels 1867 nov. 24-i levelében emlékeztette Marxot erre az epizódra és megjegyezte, hogy az angol uralkodó osztály hasonló cselekedet – méghozzá hamis – vádjával felakasztatja a fényeket, a koronás bűnözőnek, III. Napóleonnak viszont hízeleg. – *200*

[178] Corn-acre rendszer – az ír földhasználat jellegzetes rendszere; lényege, hogy a nagyobb bérlő – rendszerint közvetítő (middleman) – kis, fél vagy egy acre-es parcellákat uzsora feltételekkel bérbe adott a legszegényebb bérlőknek vagy földmunkásoknak. A corn-acre (gabonaföld) elnevezés azóta honosodott meg, amióta a XVIII. században törvényileg előírták, hogy a kis bérbe adott parcellákon gabonaféléket termesszenek. – *202 215*

[179] Minthogy a gabonatörvények eltörlése következtében Angliában csökkent az ír gabona iránti kereslet és estek a gabonaárak, a gyapjú és más állattenyésztési termékek iránti kereslet viszont fokozódott, a landlordok és a jómódú bérlők áttértek a nagyarányú legelőgazdálkodásra. Ezért a XIX. század közepén az ír kisbérlőket tömegesen elűzték földjeikről. Ezt nevezték „a birtok megtisztításának". – *203*

[180] A XVIII. század végén és a XIX. elején az angol-skót arisztokraták erőszakkal elűzték földjeikről a Skót Felföld lakóit, a gaeleket. Ezt a folyamatot Marx „Választások – Pénz-

ügyi fellegek – Sutherland hercegnő és a rabszolgaság" c. cikkében (lásd 8. köt. 481–487. old.), valamint a „Tőke" első kötetének 24. fejezetében jellemzi. – *203*

[181] Kerekfejűeknek nevezték az 1640–49-es angol forradalom idején a parlament híveit, mert, szemben a hosszú hajú királypártiakkal, puritán módra rövidre nyírták hajukat. – *203*

[182] Az angol–ír uniót az 1798-as ír felkelés után kényszerítette Írországra az angol kormány. Az 1801 jan. 1-én életbe lépett unió feloszlatta az ír parlamentet és felszámolta Írország autonómiájának utolsó maradványait is. Megszilárdította az írországi angol gyarmati uralmat. Az unió egyik következménye volt a védővámok eltörlése, amelyeket az ír parlament a XVIII. század végén a kibontakozó írországi ipar védelmében bevezetett. A védővámok eltörlése teljesen tönkretette az írországi ipart. – *203 376*

[183] A katolikusok emancipációja – a XIX. század első évtizedeiben harc folyt a katolikusok – többségükben írek – politikai jogait korlátozó rendelkezések hatálytalanításáért. Írországban a mozgalom élén a liberális burzsoázia, személy szerint O'Connell állt, aki a katolikusok emancipációjának jelszavával a paraszti tömegeket is magával ragadta. Az angol parlament 1829-ben hatálytalanította a korlátozó rendelkezéseket. A katolikusoknak megadták a jogot, hogy a parlamentbe kerüljenek és bizonyos állami tisztségeket elfoglaljanak; ugyanakkor a választhatósági cenzust ötszörösére emelték. Ezzel az angol kormányköröknek az volt a céljuk, hogy az ír burzsoázia és a katolikus földbirtokosok felső rétegét a maguk oldalára állítsák és ilymódon az ír nemzeti mozgalomban szakadást idézzenek elő. – *204*

[184] Birminghamben 1867-ben egy Murphy nevű szónok uszítására katolikus-ellenes, ír-ellenes zavargások törtek ki. – *204*

[185] A Reformliga (lásd 150. jegyz.) nem volt hajlandó támogatni az ír nemzeti felszabadító mozgalmat. A Reformliga Tanácsa 1867 nov. 1-i ülésén a polgári radikálisok javaslatára határozatot hozott, amely elítélte a féni mozgalmat (v. ö. 171. jegyz.). Az Internacionálé Főtanácsa 1867 novemberében, az ír kérdésről folyó vita idején, élesen megbírálta ezt a határozatot. – *205*

[186] Marx az itt közölt vázlat alapján 1867 dec. 16-án tartotta meg előadását. A másfélórás beszédet más londoni munkásegyesületek képviselői és a Főtanács tagjai is meghallgatták. Marxot felkérték, hogy más londoni német munkásegyletekben is tartson előadást a kérdésről. A kézirat, részletessége ellenére, csak vázlat, amely nem meríti ki Marx előadásának tartalmát (az előadásról készült feljegyzést lásd 510–511. old.). – *206*

[187] Utalás a három nagy ír nemzeti felkelésre. Az első (1641–52) az angol polgári forradalom idején zajlott le; az ír parasztság és a kisajátított nemesség ezzel válaszolt az angol abszolutizmus gyarmatosító politikájára, amelyet az angol burzsoázia és az „új", elpolgáriasult nemesség képviselői folytattak. A felkelésben részt vett az angol-ír klán-nemesség (az írországi angol feudális hódítók utódai, akik rokonságba kerültek az ír klán-nemességgel), amelyet birtokainak elkobzása fenyegetett, valamint a katolikus papság nagy része. Az ő soraikból került ki a felkelők legtöbb vezére. A felkelés vérbefojtása megszilárdította az „új" nemesség pozícióit és hozzájárult ahhoz, hogy Angliában 1660-ban helyreállították a királyságot. – A második felkelésre (1689–91) az 1688-as angliai államcsíny („dicsőséges forradalom") adta meg az indítékot. Nemesi-polgári alkotmányos monarchia jött létre, III., Óraniai Vilmossal az élén. Az Angliából elűzött II. Jakab hivatalosan az ír felkelés élére állt. Híveinek és az ír felkelőknek a céljai azonban eltérőek voltak. II. Jakab ez utóbbiak nyomására kénytelen volt ideiglenesen elismerni az ír parlament függetlenségét és az ír földek elkobzását szankcionáló gyarmati törvények eltörlését. A hadjárat a felkelők

vereségével ért véget. – A harmadik felkelést (1798 máj.–jún.) az angol kormány gyarmati elnyomó politikája, provokációs és terrorisztikus intézkedései, a gyarmatosító hatóságok és a landlordok által szervezett reakciós bandák túlkapásai váltották ki. Ez a felkelés az amerikai angol gyarmatok függetlenségi harcának és a francia forradalomnak a hatására megerősödött ír nemzeti felszabadító mozgalom csúcspontja volt. A felkelést a United Irishmen (Egyesült Írek) forradalmi szárnya vezette. Ez az 1791-ben Wolfe Tone által Belfastban alapított társaság a független ír köztársaság kikiáltását tűzte ki célul. A felkelés kudarcát az okozta, hogy a United Irishmennek gyenge volt a kapcsolata a felkelők többségét alkotó parasztsággal, továbbá, hogy a felkelés előestéjén szervezőinek nagy részét letartóztatták, végül pedig, hogy maga a felkelés csak szórványos és ösztönös volt. A felkelők segítségére küldött francia csapatok partraszállási kísérletei sem jártak sikerrel. Az angol kormány 1801-ben, a felkelés véres elfojtása után, Írországra kényszerítette az angol–ír uniót (lásd 182. jegyz.). – *206 533*

188 IV. Adorján pápa 1155 körül bullát bocsátott ki, amelyben „Írország ura" címmel ruházta fel II. Henrik angol királyt és az egyházi ügyek rendezésének ürügyén beleegyezett az ország meghódításába. Ennek fejében megígértette, hogy az ír egyház a pápai trónus alárendeltje marad. II. Henrik ezt a „hűbéri beiktatást" felhasználta 1171-es írországi hódító hadjáratának céljaira. Amikor kiéleződtek a protestáns Anglia és a katolikus hatalmak ellentétei, XIII. Gergely pápa 1576-ban kijelentette, hogy Erzsébet királynő elvesztette jogát az ír koronára. – Pale (palánk) Írország azon részének neve, amely a középkorban angol gyarmat volt. Ez a sziget délkeleti részében létesült, az angol-normann feudális urak XII. századi sikeres hódító hadjáratának eredményeképpen. Az erődítésekkel (innen az elnevezés) körülvett telep kiindulópontul szolgált az Írország még meg nem hódított része ellen folytatott angol hadjáratokhoz, amelyek a XVI–XVII. században az egész ország meghódításával zárultak le. – *207*

189 Az angol-ír parlamentet első ízben a XIII. század végén hívták össze; eredetileg a Pale (lásd 188. jegyz.) nagy hűbérurainak és felső papságának a képviselőiből állt. Később, amikor az angol uralom az egész szigetre kiterjedt, a parlament az angol és az angol-ír arisztokrácia képviseleti szerve lett az írországi angol helytartó mellett; hatásköre igen korlátozott volt. Az 1495-ös törvény értelmében a parlament összehívása és törvények kibocsátása a királyi Titkos Tanács engedélyétől függött. A reakciós összetételű angol-ír parlament, amelyet ténylegesen megfosztottak törvényhozói funkcióitól, hosszú ideig az angol gyarmati hatóságok eszköze volt. Az angol kormány csak a XVIII. század nyolcvanas éveiben, az erősödő ír nemzeti felszabadító mozgalom befolyására kényszerült arra, hogy beleegyezzék az ír parlament jogainak kiterjesztésébe. Az angol–ír unió létesítésével (v. ö. 182. jegyz.) 1801-ben teljesen megszüntették az ír parlamentet. – *207*

190 Amalekiták – a Bibliában beduin rabló nép; a zsidók megsemmisítették. – *208*

191 Az 1691 októberében az ír felkelők és az angol parancsnokság képviselői között létrejött és III. Vilmos király által jóváhagyott limericki fegyverletételi szerződés értelmében a felkelő katonák és tisztek jogot kaptak arra, hogy külföldi szolgálatba álljanak vagy belépjenek III. Vilmos hadseregébe. Írország lakosainak, köztük a katolikusoknak is, megígérték, hogy amnesztiát kapnak, biztosítják vagyonukat, választójogukat, lelkiismereti szabadságukat stb. Hasonló szerződéseket kötöttek a megelőző hónapokban Galway és más városok felkelőinek fegyverletételekor. – *208*

192 Yeomanek – szabad kisbirtokos parasztok, akik kezdetben katonai szolgálatokért, később pénzjáradékért földet kaptak a földesúrtól. – *208*

193 Absentee-nek (távollevőnek) nevezték azokat a landlordokat, akiknek birtokaik voltak Írországban, de állandóan Angliában éltek. Birtokaikat megbízottak kezelték, akik kegyet-

lenül kizsákmányolták a parasztokat, vagy közvetítőknek adták bérbe a földet, akik aztán felaprózták parcellákra és albérletbe adták. – *209*

194 Büntető kódex (Penal Code vagy Penal Laws) – törvények, amelyeket az angol gyarmatosítók a XVII. század vége óta, de különösen a XVIII. század első felében hoztak, azzal az ürüggyel, hogy a katolikus összeesküvések ellen, az anglikán vallás ellenségei ellen járnak el. E törvények a többségükben katolikus íreket lényegében minden politikai és állampolgári joguktól megfosztották; korlátozták az örökösödési jogot, a vagyonszerzés és átruházás jogát, és kis vétségeket vagyonelkobzással toroltak meg. Ezekkel a törvényekkel kisajátították azokat az íreket, akiknek még volt birtokuk. A büntető törvények szigorú bérleti feltételeket állapítottak meg a katolikus parasztokra vonatkozólag, és hozzájárultak ahhoz, hogy az angol földesurak és közvetítő bérlők rabszolgáivá váljanak. Az ír hagyományok eltüntetésére betiltották az ír iskolákat, szigorú büntetésekkel sújtották a tanítókat, katolikus papokat stb. A büntető törvények nagy részét csak az írországi nemzeti felszabadító harc hatására, a XVIII. század végén hatálytalanították. – *209*

195 Freehold (property) – teljes, független, egész életre szóló földtulajdon; eredete szerint a középkori yeomanekre (lásd 192. jegy.) vezethető vissza. – *210*

196 Fee simple – a freeholdnak az a fajtája, amely nemcsak örökíthető, hanem egészben vagy részben el is adható. – *210*

197 Cotter – zsellér, aki földtelen vagy kevés földű lévén hajlék (cottage) és kis darab föld fejében a földtulajdonosnak vagy bérlőnek dolgozik. – *212*

198 Repeal – az angol–ír unió (v. ö. 182. jegyz.) eltörléséért indított mozgalom. Az unió eltörlésének követelése a húszas évektől kezdve a legnépszerűbb követelés lett Írországban. A nemzeti mozgalom élén álló ír liberálisok (O'Connell stb.) az unió eltörléséért folytatott agitációban csak eszközt láttak arra, hogy az angol kormánytól kisebb engedményeket kapjanak az ír burzsoázia számára. O'Connell 1835 februárjában a whigek vezetőivel megkötötte a Lichfield-House-szerződést (a tárgyalások Lord Lichfield londoni házában folytak, innen az elnevezése); ebben az ír vagyonos osztályoknak juttatott néhány kedvezmény fejében kötelezte magát arra, hogy a parlamentben támogatja a whigeket és elősegíti az írországi tömegmozgalom korlátozását. O'Connell és hívei a szerződésnek megfelelően beszüntették az unió eltörléséért folytatott agitációjukat. A tömegmozgalom nyomására 1840-ben az ír liberálisok kénytelenek voltak megalakítani a repeal-szövetséget (Repeal Association), de ezt az angol uralkodó osztályokkal való kompromisszum útjára igyekeztek terelni. A szövetség a negyvenes évek végén feloszlott. – *213*

199 Az angol kormány, hogy az ínség hatására fokozódó ír tömegmozgalmat elfojtsa, 1847 nov. végén törvényt hozott a rendőri hatalom növelésére, az írek fegyvertartási tilalmának felújítására és az alkotmányos jogok felfüggesztésére. – *213*

200 A cikk Marx válasza a lassalleánusoknak arra a kísérletére, hogy a „Tőke" passzusait elferdítve felhasználják, anélkül hogy a mű címét és szerzőjét megemlítenék. – *219*

201 Engels ebben a recenziójában kevés változtatással felhasználta azt az útmutatást, amelyet Marx adott neki 1867 dec. 7-i levelében. A recenziót Kugelmann helyezte el a stuttgarti „Beobachter" (lásd 23. jegyz.) 1867 dec. 27-i, 303. számában. – *224*

202 A recenziót Kugelmann helyezte el a „Gewerbeblatt aus Württemberg"-ben. – „Gewerbeblatt aus Wurttemberg" – német hetilap, kereskedő- és ipari körök orgánuma: 1849-től jelent meg Stuttgartban. – *227*

[203] Az 1865 máj. 16-án és 1867 júl. 8-án kötött új vámegyleti szerződések célja a szabadkereskedelem előmozdítása volt. – *228*

[204] Ezt a recenziót Karl Siebel helyezte el a „Neue Badische Landeszeitung"-ban. – „Neue Badische Landeszeitung" – német demokratikus napilap; 1867-től 1933-ig jelent meg Mannheimban. – *229*

[205] Ez a recenzió 1871-ben ismét megjelent a „Volksstaat" ápr. 5-i, 28. és ápr. 8-i, 29. számában. – „Demokratisches Wochenblatt" – német munkáslap, amely Wilhelm Liebknecht szerkesztésében 1868 januárjától 1869 szeptemberéig jelent meg Lipcsében. 1868 decemberétől a német munkásegyletek szövetségének lapja. Kezdetben bizonyos mértékben a Néppárt kispolgári befolyása alatt állt, de Marx és Engels fáradozásainak eredményeképpen hamarosan harcot indított a lassalleánizmus ellen, terjesztette az Internacionálé eszméit és közölte legfontosabb dokumentumait. A „Wochenblatt" jelentős szerepet játszott a Szociáldemokrata Munkáspárt megalapításában. Az 1869-es eisenachi kongresszuson „Der Volksstaat" néven a Szociáldemokrata Munkáspárt központi lapjává nyilvánították. – „Der Volksstaat" – a Szociáldemokrata Munkáspárt (az eisenachi párt) lapja, 1869 okt. 2-től 1876 szept. 29-ig jelent meg Lipcsében (eleinte kétszer, 1873 júliusától háromszor hetenként). A lap a német munkásmozgalom forradalmi irányzatának nézeteit tükrözte. A rendőrség és a kormány folytonosan üldözte a lapot; a szerkesztőség összetétele a szerkesztők letartóztatása folytán gyakran változott; az általános vezetést azonban Wilhelm Liebknecht tartotta kézben. A lap általános jellegére August Bebelnek is nagy befolyása volt, aki a „Volksstaat" kiadóvállalatát vezette. – Marx és Engels a lapnak megalapítása óta munkatársai voltak; segítették a szerkesztőség munkáját és bírálatukkal előmozdították a forradalmi vonalvezetés fenntartását. A „Volksstaat", bizonyos gyengeségei és hibáitól eltekintve, a hetvenes évek egyik legjobb munkáslapja volt. – *231*

[206] A „Kivonat"-ot Engels 1868 folyamán készítette – valószínűleg a „Fortnightly Review" (v. ö. 211. jegyz.) számára tervezett hosszabb recenzióval kapcsolatban –; töredék maradt, a könyv első két harmadát öleli fel, a „Gépi berendezés és nagyipar" c. szakaszig bezárólag. Eredeti nyelvén először 1933-ban jelent meg, különkiadásként, amelyet az SZKP KB mellett működő Marxizmus-Leninizmus Intézet rendezett sajtó alá. – *239*

[207] A „Tőke" első kötete első kiadásának (1867) megjelenése után Marx megváltoztatta a mű beosztását és módosított egyes részek szövegén is. Hat fejezet és az első fejezethez kapcsolódó függelék helyett a második és a többi német kiadás hét szakaszból és ezen belül huszonöt fejezetből áll. A „Kivonat"-ban szereplő címek, idézetek, oldalszámok a „Tőke" első kötete első kiadásának felelnek meg. – *241 284*

[208] Hic Rhodus, hic salta! (Itt van Rhodosz, itt ugorj! Vagyis: Most mutasd meg, mit tudsz!) Aiszóposz egyik meséjében felelték ezt valakinek, aki azzal hencegett, hogy Rhodosz szigetén mekkorát ugrott. – *255 288*

[209] Az 1831-es Règlement organique (Alaprendelet) a dunai fejedelemségek (Moldva és Havasalföld) első alkotmánya. Miután az 1828–29-es orosz–török háborút lezáró drinápolyi szerződés (1829 szept. 14.) értelmében a fejedelemségeket orosz csapatok szállták meg, P. D. Kiszeljov, a fejedelemségek közigazgatási főnöke, kidolgozta az alkotmány tervezetét. A Règlement értelmében a törvényhozói hatalom mindkét fejedelemségben a földbirtokosok által választott gyűlést illette meg, a végrehajtó hatalmat pedig a fejedelmekre ruházták, akiket élethossziglan választottak a földbirtokosok, a papság és a városok képviselői. A régi feudális rend, s vele a robot fennmaradt. A robotmunkát névlegesen 14 napban állapították meg, valójában különböző fogásokkal ennek sokszorosát követelték. A Règlement ugyanakkor több polgári reformot is bevezetett: megszüntették a belföldi

vámsorompókat, bevezették a kereskedelem szabadságát, a bíráskodást különválasztották a közigazgatástól, és megszüntették a kínvallatást. Az 1848-as forradalom idején a Règlement érvényét vesztette. – *262 296*

[210] Luddíták – az első, ösztönös angliai munkásmozgalom résztvevői a XVIII. század második felében és a XIX. század elején; mozgalmuk a gépek összezúzására irányult. Elnevezésüket a legendás Ned Lud munkásról kapták, aki állítólag elsőként tört össze egy harisnyakötő gépet. – *279*

[211] Engels ezt a recenziót a „Fortnightly Review" c. folyóiratnak szánta, a szerkesztőség azonban nem vállalta a közlést. Marx és Engels, mint levelezésükből kitűnik, többízben tanácskoztak a cikk tartalmáról és formájáról. Marx tanácsokat adott Engelsnek és néhány passzushoz szövegváltozatokat is írt, amelyeket Engels teljes egészükben felvett a szövegbe. A cikknek Samuel Moore, Engels egyik angol barátja aláírásával kellett volna megjelennie.– „The Fortnightly Review" – angol történeti, filozófiai és irodalmi folyóirat; 1865-ben alapította polgári radikálisok egy csoportja; később liberális irányvonalat követett; a fenti címmel 1934-ig jelent meg Londonban. – *283 375*

[212] Th. Tooke: „An Inquiry into the Currency Principle", II. kiad. London 1844, 69–70. old. – *283*

[213] Currencysták – a „currency-principle" (forgalmi eszköz-elv) hívei; ez a XIX. század első felében Angliában erősen elterjedt pénzügyi elmélet a mennyiségi pénz-elméletből indult ki, amely azt állította, hogy a pénznek nincs saját, belső szubsztanciája, értékét és az áruk árát a forgalomban levő pénz mennyisége határozza meg. Currencynak (forgalmi eszköznek) tekintették az ércpénzen kívül a bankjegyeket is. Úgy vélték, hogy a bankjegyek teljes aranyfedezete útján stabil pénzforgalmat érhetnek el, tehát a papírpénzkibocsátást a nemesfémimport és -export alapján kell szabályozni. Az angol kormány megkísérelte, hogy erre az elméletre támaszkodjék (1844-es banktörvény, v. ö. 258. jegyz.); próbálkozásainak sikertelensége az elmélet tudományos és gyakorlati tarthatatlanságát bizonyította. – *283*

[214] Turgot: „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses", „Oeuvres" 1. köt. Párizs 1844, 43. old. – *283*

[215] Voltaire: „Candide". – *294*

[216] Az Internacionálé 1867-es lausanne-i kongresszusa a következő, 1868-as kongresszus színhelyéül Brüsszelt szabta meg. A Főtanács 1868 febr. 24-én valamennyi szekciót felszólította, hogy készítse elő e kongresszus programját. Jules Bara belga igazságügyminiszter azonban 1868 máj. 16-án a képviselőházban kijelentette, nem tűri, hogy a kongresszust Brüsszelbe hívják össze. Felszólította a képviselőket, szavazzák meg annak az 1835-ös törvénynek a meghosszabbítását, amelynek értelmében minden politikailag gyanús külföldi kiutasítható az országból. Marx ezért a Főtanács máj. 25-i ülésén felvetette a kongresszus színhelyének megváltoztatását. A Főtanács jún. 2-i ülésén felolvasták erre vonatkozó határozati javaslatát. Bara eljárása és a külföldiekre vonatkozó törvény meghosszabbítása nagy felháborodást váltott ki Belgiumban. Az Internacionálé brüsszeli szekciója tiltakozó levelet intézett Barához, melyet a „Tribune du Peuple" 1868 máj. 24-i, 5. száma közölt. Minthogy De Paepe és Vandenhouten, a brüsszeli szekció vezetői, levélben javasolták, hogy az Internacionálé ne tegyen engedményeket a belga kormánynak, mert ez veszélyeztetné további belgiumi létét, a Főtanács jún. 16-i ülésén visszavonta a jún. 2-i határozatot. A következő kongresszus helye Brüsszel maradt. – *303*

[217] A londoni Cleveland Hallban 1868 jún. 29-én a párizsi proletariátus júniusi felkelésének évfordulója alkalmából gyűlést tartottak, amelyen Félix Pyat francia kispolgári demokrata III. Napóleon elleni terrorakciókat surgetett. A „Cigale" c. brusszeli lap a gyulésről beszámolva az Internacionálé egyik vezetőjének nevezte Pyat-t; más lapok is megismételték ezt az állítást. Minthogy ez ronthatta volna az Internacionálé hitelét a munkások körében, s jó ürugyet adhatott volna a francia kormánynak arra, hogy Franciaországban és Belgiumban uldozze az Internacionálé tagjait, a Főtanács 1868 júl. 7-i ulésén Marx javaslatára elhatározta, hogy e határozat kozzétételével megtagadja a kozosséget Pyat beszédével. A londoni francia szekció, melynek Pyat tagja volt, a határozat kozzététele után kettészakadt. A proletár elemek (Eugène Dupont, Hermann Jung, Paul Lafargue és mások) kiléptek, mert helytelenitettek Pyat kalandor taktikáját. A Pyat koruli csoport, melynek tobbé semmiféle kapcsolata nem volt az Internacionáleval, továbbra is annak nevében lépett fel és tobbszor is támogatott olyan proletárellenes csoportosulásokat, amelyek harcoltak a Főtanács marxi vonala ellen. A Főtanács 1870 maj 10-én hivatalosan megtagadta e csoportot (v. o. 413. old.). A határozat szovege belekerult a Főtanács 1868 júl. 7-i jegyzőkonyvébe. Első izben a „Liberté" 1868 júl. 12-i, 55. száma, később a „Cigale" 1868 júl. 19-i, 29. száma, a „Tribune du Peuple" 1868 júl. 26-i, 7. száma és más lapok is kozolték. – „La Liberté" – belga demokratikus lap, 1865-től 1873-ig adták ki Brusszelben; 1867 óta az Internacionále egyik belgiumi lapja. – „La Cigale" – hetilap, 1867 decemberétől 1869 júliusáig jelent meg Brusszelben; baloldali francia republikánusok adták ki. Szoros kapcsolatban állt a londoni Pyat-csoporttal. – *304*

[218] Azt a vádat, hogy Marx Bastiat francia vulgáris kozgazdásztól vette át érték-elméletét, a „Tőké"-ről megjelent néhány recenzió hangoztatta, tobbek kozott egy anonim recenzió a Julius Faucher kozremukodésével megjelenő „Vierteljahrschrift fur Volkswirtschaft und Kulturgeschichte"-ben (1868, 5. évf. 20. kot.), és egy másik, szintén anonim recenzió a „Literarisches Zentralblatt fur Deutschland"-ban (1868 júl. 4., 28. sz.). – A cikk Marx életében nem jelent meg. – *305*

[219] V. ö. Frédéric Bastiat: „Harmonies économiques", Párizs 1850. – *305*

[220] Martin Luther: „An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen", Wittemberg 1540, 9. old. – *305*

[221] Demagógoknak nevezte Németországban a reakció 1848 előtt a haladó eszmék képviselőit. A német szovetségi államok miniszterei nek 1819 augusztusi karlsbadi konferenciáján Metternich osztrák kancellár szorgalmazására tobb határozatot hoztak (karlsbadi határozatok) a napóleoni háborúk idején kialakult viszonylagos liberalizálódásnak és a nemzeti és demokratikus mozgalmaknak a felszámolására. A határozatok előírták az egyetemek legszigorúbb felugyeletét, a diákegyesuletek betiltását, fokozott cenzúrát vezettek be a folyóiratokra és konyvekre, és kozponti vizsgálóbizottságot hívtak létre az ún. demagóg uzelmek felderítésére. Hasonló szellemben rendelkezett az 1832-es demagógtorvény (Demagogengesetz) is. – *306*

[222] A cári kormány 1867-ben és 1868-ban számos olyan intézkedést tett Lengyelországban, amelyeknek célja a lengyel intézmények felszámolása és az erőszakos oroszosítás volt. – A Marx által javasolt szoveg, amelyet a Főtanács 1868 júl. 14-én hagyott jóvá, belekerult a Főtanács jegyzőkonyvébe. A „Bee-Hive Newspaper" 1868 jul. 18-i, 352. száma kozolte. – *307*

[223] A Főtanács 1868 jan. 28-án javasolta, vegyenek fel a brusszeli kongresszus napirendjébe egy pontot a gépek tőkés alkalmazásának kovetkezményeiről. A kongresszus előkészítése során a Főtanács júl. 28-i és aug. 4-i ülésén tárgyalta ezt a napirendi pontot. Marx nyi-

totta meg a vitát a „Tőké"-ben kifejtett gondolatok jegyében (a beszédéről készült feljegyzést lásd 512–513. old.). Az aug. 4-i ülésen Marx javasolta, hogy rögzítsék határozatban a vitából levont következtetéseket. A Főtanács aug. 11-i ülésén jóváhagyta a határozat marxi szövegezését. A brüsszeli kongresszuson, 1868 szept. 9-én Eccarius előterjesztette az itt közölt határozatot. Bevezetésként belefoglalták a kongresszuson elfogadott határozatba. Lessner a „Tőke" néhány kivonatával támasztotta alá Marx álláspontját. A brüsszeli kongresszus által elfogadott határozat megjelent a genfi és a brüsszeli kongresszus határozatait tartalmazó, 1869-ben kiadott brosúrában. – *308*

224 Marx ezt a levelet válaszképpen írta arra a meghívólevélre, melyben Schweitzer kérte, hogy mint díszvendég vegyen részt az Egylet közgyűlésén. A meghívást munkások – a lassalleánus Egylet vezetőségi tagjai – is aláírták. Marx udvarias válaszában a kongresszus programjának azokat a pontjait emeli ki, amelyek Lassalle elveinek feladását jelentik (v. ö. 1868 aug. 26-i levelét Engelsnek). Az 1868 augusztusában Hamburgban tartott közgyűlésen kitűnt, hogy az Általános Német Munkásegylet haladó elemei a munkásmozgalom tapasztalatai alapján fokozatosan elszakadnak a lassalleánus dogmáktól. A közgyűlés elvileg elismerte a sztrájkok fontosságát, de a sztrájkharc gyakorlati előkészítése ellen foglalt állást. A lassalleánusok vezetői, hogy visszatartsák a munkásokat a szakszervezetek alapításától és hogy továbbra is befolyásuk alatt tarthassák őket, manőverekkel próbálkoztak. Schweitzer, valamint Fritzsche alelnök javasolták, hogy Berlinbe hívjanak össze német szakszervezeti kongresszust. Ezzel meg akarták előzni Bebelt és Liebknechtet, akik akkor már sikeresen fáradoztak szakszervezetek alapításán. A közgyűlés heves tiltakozása után Schweitzer és Fritzsche végül mégis engedélyt kaptak arra, hogy mint a Reichstag képviselői összehívják a kongresszust. A közgyűlés elvileg elismerte annak szükségességét, hogy más országok munkásaival egységben cselekedjenek. A vezetőség azonban gyakorlatilag továbbra is megakadályozta, hogy az Általános Német Munkásegylet csatlakozzék az Internacionáléhoz. – Marx levelét a közgyűlés 1868 aug. 24-i zárt ülésén felolvasták és nagy tetszéssel fogadták. Megjelent a „Sozialdemokrat" 1868 aug. 28-i, 100. és a „Demokratisches Wochenblatt" aug. 29-i, 35. számában; a „Sozialdemokrat" 1886 márc. 11-i, 11. száma Marx halálának harmadik évfordulója alkalmából ismét közölte. – *309*

225 Az Internacionálé Főtanácsának albizottságáról (állandó bizottságáról) van szó. – *309*

226 A Főtanács 1868 aug. 25-i ülésén, a brüsszeli kongresszus előkészítése kapcsán hagyta jóvá ezt a határozatot. A határozatot megindokoló Marx-beszédről készült feljegyzést lásd 514. old. – A brüsszeli kongresszuson Eccarius terjesztette elő a határozatot, amelyet a kongresszusi bizottság támogatott; a határozatot az 1868 szept. 12-i ülésen olvasták fel; belekerült az ülés jegyzőkönyvébe. – *310*

227 Marx ezt a jelentést az Internacionálé III. kongresszusa számára írta, amely 1868 szept. 6-tól 13-ig ülésezett Brüsszelben (az első évi jelentést az Internacionálé 1865 szeptemberi londoni konferenciája elé terjesztették). Marx közvetlenül részt vett a brüsszeli kongresszus előkészítésében, de a kongresszuson nem volt jelen. A kongresszus, amelyen csaknem 100 angol, francia, német, belga, svájci, olasz és spanyol küldött vett részt, határozatot hozott a vasutak, a természeti kincsek, a bányák, az erdők és a szántóföld társadalmi tulajdonba vételének szükségességéről. Ez a határozat arról tanúskodott, hogy a francia és belga proudhonisták nagy része áttért a kollektivizmusra és hogy az Internacionáléban a proletár szocializmus győzött a kispolgári reformizmus fölött. A kongresszus további, Marx által javasolt határozatokat is elfogadott: a nyolcórás munkanapról, a gépek alkalmazásáról, az Internacionálénak a polgári pacifista Béke- és Szabadságliga kongresszusával kapcsolatos álláspontjáról (v. ö. 186. és 492. old.), továbbá elfogadta azt a Lessner által a német küldöttség nevében előterjesztett határozatot, amely javasolta valamennyi

ország munkásainak, hogy tanulmányozzák Marx „Tőké"-jét és támogassák a mű lefordítását németről más nyelvekre. A Főtanács Marx készítette jelentését a kongresszus szept. 7-i ülésén olvasták fel. Első ízben Eccarius 1868 szept. 9-i „Times"-beli tudósításában jelent meg. Az itt közölt fordítás a Marx felesége által készített német nyelvű kézírásos másolatra támaszkodik, melynek szövege valamivel részletesebb, mint a fennmaradt angol szöveg. Az angol szövegtől való lényegesebb eltéréseket lábjegyzetben tüntettük fel. Német nyelven a jelentés a „Vorbote" 1868 szeptemberi, 9. számában, a „Sozialdemokrat" 1868 szept. 11-i, 106. számában, a „Demokratisches Wochenblatt" 1868 szept. 12-i, 37. számának mellékleteként, valamint a „Hermann" 1868 szept. 12-i, 506. számában jelent meg. Francia nyelven megjelent 1868-ban Brüsszelben, a „Peuple Belge" c. lap mellékleteként, a következő címmel: „Troisième congrès de l'Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu officiel" (A Nemzetközi Munkásszövetség harmadik kongresszusa. Hivatalos jelentés), valamint a „Liberté" 1868 szept. 13-i, 64. számában. – *311*

[228] III. Napóleon 1851 dec. 2-i államcsínyje után jött létre a második császárság, az a katonai-bürokratikus rendszer, amelyben durva erőszakkal felszámolták a demokratikus szabadságjogokat, szétverték a munkásszervezeteket és a polgári republikánusok szervezeteit, megszilárdították a klérus hatalmát és nyílt katonai-burzsoá diktatúrát vezettek be. – *311 362*

[229] Amiens-ban 1867 júliusában a kelmetestők sztrájkoltak, más szakmák munkásainak támogatásával. Roubaix-ban 1867 februárjában a fonók és a szövők szüntették be a munkát, mert számos társukat a gépek bevezetése következtében elbocsátották. Párizsban 1867 februárjában a bronzművesek léptek sztrájkba, azért, hogy a munkáltatók elismerjék szakszervezetüket. A Főtanács közbelépése révén anyagi támogatást kaptak az angol trade-unionoktól és sikerült megvédeniök szervezetüket. Genfben 1868 március–áprilisban 3000 építőmunkás sztrájkolt a munkaidő 10 órára való korlátozásáért, a bérek emeléséért valamint a napibér órabérrel való felváltásáért. A svájci, angol, francia és német munkások támogatásával a genfi munkások győzelemmel fejezték be sztrájkjukat. – *311*

[230] A kiáltvány 1866-ban jelent meg Brüsszelben „Congrès de Genève. Mémoire des délégués français" címmel. – *311*

[231] Lásd „Le Courrier français", 1868 máj. 1-i, 112. szám. – *312*

[232] Az Internacionálé párizsi szekciója vezetőinél 1867 decemberében házkutatást tartottak, amelyet vizsgálat és 1868 márciusában az Internacionálé ellen lefolytatott első franciaországi per követett. A rendőrség a házkutatások során egyebek között lefoglalta Eugène Dupont-nak, a Franciaország ügyeivel megbízott titkárnak A. Murat-hoz írott levelét, amely tájékoztatta a francia tagokat a bebörtönzött féniek védelmére indított kampányról. Ezt a levelet próbálták a francia hatóságok felhasználni arra, hogy az Internacionálét egy féni összeesküvés előkészítésével vádolják. – *312*

[233] A francia Büntető Törvénykönyv 291. cikkelye és az 1834 ápr. 10-i törvény értelmében 20 tagnál nagyobb létszámú társaság alapításához hatósági engedély volt szükséges. – *312*

[234] A charleroi-i bányászok 1868 tavaszán azért léptek sztrájkba, mert a bányatulajdonosok heti négy napra korlátozták a termelést és 10%-kal csökkentették a béreket. Az Internacionálé belga szekciója az országon belül és a határokon kívül is széles körű akciót indított a sztrájkolók érdekében; a Főtanács körlevélben az egész Internacionálé ügyének nyilvánította a belga bányászok ügyét és megszervezte a sztrájkolóknak nyújtandó segítséget. Mindennek következtében Belgiumban jelentősen emelkedett az Internacionálé tagjainak száma. – *313*

[235] Mentanánál a franciák és a pápai zsoldos seregek 1867 nov. 3-án megverték a Róma felszabadítására és Olaszországgal való egyesítésére induló Garibaldi szabadcsapatait. – *313*

[236] Az egyesülési szabadságot korlátozó, 1850 márc. 11-i porosz törvényről van szó. – *313*

[237] A svájci német szekciók központi bizottsága, amelyet Johann Philipp Becker vezetett, 1865 novembere óta mindazon szekciók szervezési központja volt, amelyek német munkásokat egyesítettek Svájcban, Németországban, Ausztriában és mindazokban az országokban, ahol emigráns német munkások éltek. Becker tevékenysége és a „Vorbote" c. folyóirat, melyet ő adott ki, jelentősen hozzájárult az Internacionálé eszméinek a német munkások közötti terjesztéséhez abban az időszakban, amikor magában Németországban még nem voltak meg az előfeltételek a szervezet megalapításához. – *313*

[238] Az Általános Német Munkásegylet 1868 augusztusi hamburgi közgyűlésén (v. ö. 224. jegyz.) elfogadott határozat a „Sozialdemokrat" 1868 szept. 2-i, 102. számában jelent meg. – *313 320*

[239] A Bebel vezette Német Munkásegyletek Szövetségének 1868 szept. 5–7-i kongresszusára a Főtanács Eccariust küldte hivatalos képviselőjeként. A kongresszus szótöbbséggel (69 : 46) elhatározta, hogy csatlakozik a Nemzetközi Munkásszövetséghez, és 16 bizalmiból álló bizottságot választott a határozat gyakorlati végrehajtására. A bizalmiakat a Főtanács 1868 szept. 22-én elismerte mint az Internacionálé németországi végrehajtó bizottságát. A kongresszus szakszervezetek alapításáról is hozott határozatot. – *314*

[240] A Főtanács a tervezett bécsi munkáskongresszusra Peter Foxot nevezte ki küldöttévé. – *314*

[241] A svájci német munkás művelődési egyletek neuenburgi (neuchâteli) kongresszusát 1868 aug. 9–11-én tartották. – *314*

[242] Az Egyesült Államok Országos Munkásszervezete (National Labor Union) 1866 augusztusában alakult meg a baltimore-i kongresszuson. Ebben tevékeny része volt W. H. Sylvisnek, az amerikai munkásmozgalom kiváló képviselőjének. A National Labor Union kezdettől fogva támogatta a Nemzetközi Munkásszövetséget; 1867 augusztusi chicagói kongresszusán az Internacionálé következő kongresszusának küldöttévé választotta meg Trevellicket, aki azonban nem volt jelen a lausanne-i kongresszuson. Cameron, a Labor Union küldötte, 1869-ben részt vett a bázeli kongresszus utolsó ülésein. 1870 augusztusában, a Labor Union cincinnati kongresszusán olyan határozatot fogadtak el, hogy a Labor Union egyetért a Nemzetközi Munkásszövetség elveivel és kijelenti, hogy csatlakozni kíván a Szövetséghez. A határozat azonban nem valósult meg. A National Labor Union vezetősége nem sokkal ezután utopisztikus pénzügyi reform-tervekbe bonyolódott, amelyek arra irányultak, hogy felszámolják a bankrendszert és az állam útján olcsó hitelt biztosítsanak. A szakszervezetek 1870–71-ben elszakadtak a Labor Uniontól, amely 1872-ben gyakorlatilag megszűnt. – *315*

[243] A Schiller Intézetet 1859 novemberében alapították Manchesterben, a Schiller születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken. Az Intézetnek az volt a törekvése, hogy a manchesteri német kolónia kulturális és társadalmi központja legyen. Engels kezdetben kerülte az Intézettel való érintkezést, mert annak tevékenységére még erősen rányomta bélyegét a porosz bürokratizmus. Csak 1864-ben, amikor az Intézet szervezeti szabályzatát némileg módosították, lett az igazgatóság tagja, sőt, később az Intézet elnöke. Sok időt szentelt az Intézetnek és tevékenyen befolyásolta működését. 1868 szeptemberében, amikor Engels nem tartózkodott Manchesterben, az igazgatóság elhatározta,

hogy Karl Vogtot meghívja előadás tartására. Ez indította Engelst az itt közölt levél megírására. Davisson, az Intézet jegyzője, 1868 okt. 2-án az igazgatóság nevében felkérte Engelst, vegye még egyszer fontolóra elhatározását, de Engels a kérést visszautasította. 1870 áprilisában ismét igazgatósági taggá választották Engelst, aki azonban többé nem vett részt tevékenyen az Intézet munkájában. – *316*

[244] Nehézségekkel járt a Schiller Intézet új helyiségének felépítése – *316*

[245] E cikk megírására az adott indítékot, hogy a lipcsei rendőrség 1868 szept. 16-án elrendelte az Általános Német Munkásegylet feloszlatását – az Egylet központja Lipcsében volt –, s ezzel egy időben bezárták az Egylet berlini fiókját. Egy lassalleánus csoport, Schweitzerrel az élén, már három héttel később, 1868 okt. 10-én, azonos névvel, berlini központtal ismét megalakította az Egyletet. Az új Egylet szervezeti szabályzatában, amelyet a „Sozialdemokrat" 1868 okt. 11-i, 119 száma közölt, megmutatkozott a vezetőség készsége arra, hogy szigorúan betartsa a porosz törvényeket és csak békés, törvényes utakon járjon. A vezetőség abban is engedelmeskedett a porosz törvényeknek, hogy feloszlatta a helyi fiókszervezeteket. – *318*

[246] A kiegészítést Engels Marx tanácsára írta, aki 1868 szept. 25-i levelében felhívta Engels figyelmét Bernhard Becker „Enthüllungen über das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's" (Schleiz 1868) c. írására – *322*

[247] Hatzfeld grófné befolyására a lassalleánusok egy kis csoportja kivált az Általános Német Munkásegyletből és 1867-ben megalakította a Lassalle-i Általános Német Munkásegyletet. Elemte Forsterling, később Mende volt az Egylet elnöke. A lassalleánus Egylet, melynek semmiféle befolyása a munkásokra nem volt, 1872-ben gyakorlatilag megszűnt – *322*

[248] Marx ezt a cikket a „Demokratisches Wochenblatt" számára írta (v. ö. 1868 okt. 4-i levelét Engelsnek). A lap szerkesztősége az első bekezdésben valószínűleg néhány változtatást végzett – *323*

[249] Az Internacionálé Főtanácsa az angol trade-unionokkal együtt megszervezte a sztrájkoló munkások támogatását. A párizsi bronzművesek sztrájkja idején (1867 febr.–márc.) az „International Courier" 1867 márc. 13-i számában a sztrájkolók anyagi támogatására buzdító felhívást intézett az angol munkásokhoz. A cipészek, szabók, ácsok stb. trade-unionjai a Főtanács útján több száz font sterlinget küldtek Franciaországba. A belga vasmunkásokra és bányászokra Marchiennes-ben leadott sortüzek (1867 febr.) után a Főtanács az „International Courier" 1867 márc. 13-i számában felhívást intézett „Nagy-Britannia bányászaihoz és vasmunkásaihoz", amelyben támogatásra szólította fel őket. Az áldozatok családjai ezáltal segítséghez juthattak. A genfi építőmunkások 1868 március–áprilisi sztrájkja és kizárása idején (v. ö. 229. jegyz.) az ácsok és asztalosok, a szövők, konyvkotók stb. trade-unionjai a Főtanács útján havi 40 000 frank segélyt küldtek Genfbe – *323*

[250] „Volkszeitung" – 1853-ban Berlinben alapított demokratikus napilap, kiadója Franz Duncker. – *323*

[251] V. ö. Shakespeare „Julius Caesar", 3. felv. 2. szín – *323*

[252] A Trade-unionok Londoni Tanácsát első ízben 1860 májusában, a londoni trade-unionok küldötteinek konferenciáján választották meg. A Tanács, melynek vezetése alatt több ezer fővárosi szakszervezeti tag egyesült, egész Anglia munkásosztályára be-

folyást gyakorolt. A hatvanas évek első felében a Tanács vezette az angol munkások tüntetéseit az egyesült államokbeli intervenció ellen, Lengyelország és Olaszország mellett, később pedig a trade-unionok legalizálása érdekében. A Londoni Tanácsban a fő szerepet a legerősebb trade-unionok vezetői játszották, vagyis az ácsok (Cremer és később Applegarth), a cipészek (Odger), a kőművesek (Coulson és Howell) és a gépgyártók (Allan). Közülük csupán Allan nem volt tagja az Internacionálé Főtanácsának. – Marx az Internacionálé megalapítása óta harcolt a trade-unionista vezetők reformizmusa és céhkorlátoltsága ellen és arra törekedett, hogy minél több angol munkást vonjon be az Internacionáléba. Ezért is fáradozott annak érdekében, hogy mind a trade-unionok alsóbb szervezetei, mind pedig a Trade-unionok Londoni Tanácsa – egy brit szekció jogaival – csatlakozzék az Internacionáléhoz. A Főtanács angol tagjainak kezdeményezésére a Londoni Tanács több ülésén megvitatták az Internacionáléhoz való csatlakozás kérdését. A Londoni Tanács 1867 jan. 14-én határozatot hozott, amely jóváhagyta ugyan a Nemzetközi Munkásszövetség alapelveit, de ugyanakkor világosan állást foglalt a szervezeti egyesülés ellen. A Trade-unionok Londoni Tanácsa továbbra is a Főtanácsban működő tagjai útján tartotta fenn a kapcsolatot az Internacionáléval. – *323*

[253] A Nemzeti Reformszövetséget O'Brien, Reynolds és más chartista vezetők alapították Londonban 1849-ben. A Szövetség az általános választójogért és szociális reformokért harcolt. 1866-ban csatlakozott az Internacionáléhoz és a Főtanács vezetése alatt működött, miután átalakult a Reformliga egyik ágává. Vezetői, Alfred Walton és George Milner, tagjai voltak a Főtanácsnak és részt vettek az Internacionálé több kongresszusán. – *324*

[254] „Weserzeitung" – német liberális újság, 1844-től 1930-ig jelent meg Brémában. – *324*

[255] „The Morning Star" – angol napilap, amely a szabadkereskedelmet pártoló mozgalom lapjaként 1856-tól 1869-ig jelent meg Londonban. – „Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art" – angol konzervatív hetilap, 1855-től 1938-ig jelent meg Londonban. – *324 375*

[256] Kurhessent (Hessen-Kassel választófejedelemséget) Poroszország az 1866-os porosz–osztrák háború után annektálta. – Edgar Bauer publicista, egykori ifjúhegeliánus, 1863-ban a porosz állami sajtóügyosztály szolgálatába lépett. – *324*

[257] Marx ezt a cikket C. D. Colletnak, a „Diplomatic Review" szerkesztőjének felkérésére írta. – „The Diplomatic Review" – angol külpolitikai folyóirat, ezzel a címmel 1866-tól 1877-ig évente négyszer jelent meg Londonban. A lap irányítója David Urquhart volt. Marx, aki következetesen harcolt az uralkodó osztályok titkos diplomáciája ellen, 1853-ban „Lord Palmerston" c. cikksorozatához és más írásaihoz egyebek között több olyan dokumentumot is felhasznált, amelyeket Urquhart hozott nyilvánosságra. Később néhány cikke meg is jelent Urquhart „The Free Press" c. folyóiratában. Marx azonban ezzel egyidejűleg élesen bírálta Urquhart antidemokratikus nézeteit és mindig hangoztatta a kettőjük álláspontja közti alapvető különbséget. – A „Diplomatic Review" szerkesztősége a cikk előtt jegyzetet közölt, amelyben bemutatta Marxot mint a „Tőke", valamint számos külpolitikai cikk szerzőjét. – *325*

[258] Az 1844 júl. 19-i banktörvényt az angol kormány Robert Peel kezdeményezésére, a currencysták (v. ö. 213. jegyz.) hatására fogadta el; a törvény az Angol Bankot két egymástól független és külön készpénzalappal rendelkező főosztályra osztotta: egy bankügyletekkel foglalkozó és egy bankjegykibocsátási főosztályra (banking department és issue department). A bankjegyek szilárd fedezetéül meghatározott aranyalapnak kellett rendelkezésre állnia. Az 1847-es, 1857-es és 1866 tavaszi gazdasági válságok idején, amikor különösen nagy volt a pénzhiány, az angol kormány ideiglenesen hatályon kívül helyezte az 1844-es

törvényt és felemelte az arannyal nem fedezett bankjegyek összegét. – Az 1866-os válság különösen a hitelügyletek terén jelentkezett erőteljesen. 1866 májusában, amikor a pénzügyi pánik a csúcspontjára hágott és az Angol Bankot a csődbejutás fenyegette, a bank vezetősége Russell miniszterelnöktől és Gladstone pénzügyminisztertől aláírt levelet kapott, amely szankcionálta az 1844-es törvény felfüggesztését. Ez lehetővé tette a kölcsönügyletek kiterjesztését és a pénzügyi pánik valamelyes enyhítését. – *325*

259 Russell miniszterelnök és Wood pénzügyminiszter 1847 okt. 25-i levele volt az első, Gladstone miniszterelnök és Lewis pénzügyminiszter 1857 nov. 12-i levele a második eset, amikor felfüggesztették az 1844-es banktörvényt. – *325*

260 A párizsi kongresszuson egyfelől Franciaország, Anglia, Ausztria, Szardínia, Poroszország és Törökország, másfelől Oroszország képviselői 1856 márc. 30-án aláírták a párizsi békeszerződést és ezzel véget vetettek az 1853–56-os krími háborúnak. Clarendonnak, aki az angol küldöttséget vezette, az angol–francia ellentétek, valamint a francia–orosz közeledés következtében nem sikerült teljes sikerre vinnie az angol diplomácia terveit. – *325*

261 A nyilatkozatot kiváltó okokról Marx 1868 nov. 23-i levelében ezt írta Engelsnek: „A Párizsból és Németországból importált lassalleánusok, akik titkon összeköttetésben állnak Schweitzerrel, felhasználták Lessnernek felesége betegsége miatti távollétét, hogy innen Schweitzer számára a nürnbergiekkel szemben bizalmi szavazatot csaljanak ki." Marx a továbbiakban is támogatta Lessner harcát az Egylet lassalleánus tagjai ellen. – A londoni Német Munkás Művelődési Egyletet 1840 febr. 7-én alapította Karl Schapper, Joseph Moll, Heinrich Bauer, valamint az Igazak Szövetségének más tagjai. Az Egyletben az Igazak Szövetségének, illetve a Kommunisták Szövetségének tagjai vitték a vezető szerepet. 1847-ben, úgyszintén 1849 szeptemberétől Marx és Engels tevékenyen részt vettek az Egylet munkájában. 1850 szept. 17-én Marx, Engels és több harcostársuk kilépett az Egyletből, mert a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének Marx és Engels vezette többsége, valamint a szektás kalandor kisebbség (Willich–Schapper frakció) közötti harcban az Egylet az utóbbiakat támogatta. – Az ötvenes évek végétől Marx és Engels ismét részt vettek az Egylet tevékenységében. A Nemzetközi Munkásszövetség megalapításával az Egylet, melynek vezetői közé tartozott Lessner, az Internacionálé egyik londoni német szekciója lett. Az Egylet 1918-ig állott fenn, amikor az angol kormány feloszlatta. – *328 486*

262 Az 1868 szept. 26-i berlini általános német munkáskongresszust Schweitzer és Fritzsche hívta össze a lassalleánus Általános Német Munkásegylet hamburgi közgyűlésének előzetes beleegyezésével (v. ö. 224. jegyz.). A kongresszuson 206 küldött volt jelen, akik több mint 142 000, túlnyomórészt észak-német munkást képviseltek (a Bebel és Liebknecht alapította szervezethez csatlakozott munkásegyleteknek megtiltották, hogy részt vegyenek a kongresszuson). Több szakszervezetet alapítottak, amelyeknek mintái a szektás lassalleánus szervezetek voltak, és amelyek az Általános Német Munkásszövetségbe tömörültek. Ezt a szervezetet, melynek élén Schweitzer állott, teljesen alárendelték az Általános Német Munkásegyletnek. A londoni Német Munkás Művelődési Egylet üzenete megjelent a „Vorbote" 1868 decemberi, 12. és 1869 januári, 1. számában. – *328*

263 Marx 1868 okt. 13-án válaszolt Schweitzer 1868 szept. 15-i és okt. 8-i leveleire. – *329*

264 A Demokratikus Munkásegylet 1868 októberében alakult meg, amikor a lassalleánus befolyás alatt álló Berlini Munkásegylet kettészakadt. Az új egylet csatlakozott a munkásegyletek Bebel és Liebknecht vezette nürnbergi szervezetéhez és hitvallást tett az Internacionálé alapelvein nyugvó programja mellett. Az Egyletnek csaknem valamennyi tagja

a Nemzetközi Munkásszövetségnek is tagja volt. Vezetőinek Wilcke és Kämmerer munkásokat választotta, hogy ezzel is hangsúlyozza a szervezet proletár jellegét. A Demokratikus Munkásegylet tevékenyen harcolt a lassalleánusok ellen. Több összejövetelén Wilhelm Liebknecht is beszédet mondott. 1869-ben az Egylet beleolvadt az eisenachi kongresszuson alapított Szociáldemokrata Munkáspártba. – *329*

265 Marx a Főtanácsnak ezt a körlevelét annak kapcsán írta, hogy a Főtanács megvitatta a bakunyinista Alliance felvételét az Internacionáléba. Mihail Bakunyin 1868 októberében, Genfben alapította a Szocialista Demokrácia Egyesülését (Alliance de la Démocratie Socialiste) mint nemzetközi szervezetet. Az ideiglenes bizottság tagjai voltak Bakunyin mellett Brosset, Duval, Guétat, Perron, Zagorszkij és Johann Philipp Becker. Ez utóbbi 1868 nov. 29-én megküldte a Főtanácsnak az Alliance programját és szabályzatát; ő maga kevéssel ezután szakított Bakunyinnal. A Főtanács 1868 dec. 15-i ülésén felolvasták az Alliance két dokumentumát. Marx még aznap elküldte ezeket Engelsnek és kérte, fűzzön kritikai megjegyzéseket hozzájuk. Engels dec. 18-án eleget tett a kérésnek. Marx, figyelembe véve Engels megjegyzéseit, elkészítette az Alliance-nak küldendő válasz tervezetét. A tervezetet a Főtanács dec. 22-i ülésén Hermann Jung olvasta fel, a Főtanács csekély változtatásokkal elfogadta. A körlevelet mint bizalmas közlést megküldték az Internacionálé valamennyi szekciójának. Első ízben a Főtanács Marx és Engels által összeállított bizalmas köriratában – „Les prétendues scissions dans l'Internationale" (Állítólagos szakadások az Internacionáléban) – 1872-ben jelent meg. Fennmaradt a körlevél néhány kézírásos példánya, amelyek csak kismértékben térnek el egymástól: kettő Marx kézírásában (az egyik 1868 dec. 22-i dátummal, a másik a Hermann Jungnak 1870 aug. 6-án írott levél mellékleteként); továbbá egy példány Jung, egy másik pedig Dupont és Engels kézírásában. Az itt közölt fordítás alapja Marx 1868 dec. 22-i kézirata, amelyet egybevetettünk a többi változattal és a brosúrával. – *330*

266 „Rules of the International Working Men's Association", London 1867. – *331*

267 Az Internacionálé brüsszeli kongresszusa 1868 szept. 12-én fogadta el a Béke- és Szabadságliga (v. ö. 161. jegyz.) elleni határozatot, abból az alkalomból, hogy az Internacionálét meghívták a Liga 1868 szeptemberi berni kongresszusára. A meghívást Bakunyin szorgalmazta, aki tagja volt a Liga Központi Bizottságának és arra törekedett, hogy az Internacionálét alárendelje a Ligának. A brüsszeli kongresszus határozata rámutatott arra, hogy a Liga, amely igényt emelt a nemzetközi munkásmozgalom vezetésére, a Nemzetközi Munkásszövetség létére való tekintettel fölösleges. Javasolta a Ligának, hogy csatlakozzék az Internacionáléhoz, tagjainak pedig, hogy lépjenek be az Internacionálé szekcióiba. – *331*

268 Engels Marx kérésére írta ezt a jelentést lugaui, niederwürschnitzi és ölsnitzi bányászok beküldött adatai és leírásai alapján. A bányászok a Főtanácshoz és személyesen Marxhoz fordultak és felvételüket kérték az Internacionáléba. Marx 1869 febr. 23-án terjesztette a Főtanács elé Engels angol nyelvű jelentését; a Tanács elhatározta, hogy angol és német nyelven közzéteszi azt. A „Bee-Hive" 1869 febr. 27-i, 385. száma rövid kivonatot közölt belőle; más angol lapok, amelyekhez Marx fordult, a „Times", a „Daily News" és a „Morning Advertiser", megtagadták a jelentés közlését. Marx 1869 márc. elején maga fordította le németre Engels kéziratát. A német fordítás megjelent a „Sozialdemokrat" 1869 márc. 17-i, 33. számában, a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 márc. 20-i, 12. számában és a „Zukunft" 1869 márc. 20-i és 21-i, 67. és 68. számában. A jelentés angol eredetije nem maradt fenn. – *333*

269 Hansemann-nak az első egyesült Landtag 1847 jún. 8-i ülésén mondott beszédéből (v. ö. „Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847", 3. rész). – *334*

270 Von Rochow porosz belügyminiszter 1838 jan. 15-i levelében többek között ezt válaszolta Elbing város lakóinak, akik helytelenítették, hogy hét ellenzéki professzort kizártak a hannoveri Landtagból: „Illő, hogy az alattvaló a kötelező engedelmességgel adózzék királyának és uralkodójának, de nem illő, hogy az államfő cselekedeteit a maga korlátolt belátásának mércéjéhez szabja és hogy nyilvánosan ítéletet merészkedjen mondani ezekről." – *337*

271 Miután az Alliance Központi Irodája kézhez vette a Főtanács 1868 dec. 22-i levelét (v. ö. 330–332. old.), 1869 febr. 27-én ismét a Főtanácshoz fordult. Készségét nyilvánította arra, hogy feloszlassa az Alliance-ot, ha a Főtanács jóváhagyja programját és helyi szekcióit felveszi az Internacionáléba. Az itt közölt levél a Főtanács válasza az Alliance második levelére. A levelet, Engelsszel való tanácskozás után, Marx írta. A Főtanács 1869 márc. 9-i ülésén egyhangúlag elfogadta a levelet; szövegét bizalmasan közölték az Internacionálé valamennyi szekciójának titkáraival. Első ízben a Főtanács „Les prétendues scissions dans l'Internationale" (Állítólagos szakadások az Internacionáléban) c. bizalmas köriratában, 1872-ben jelent meg. Fennmaradt a levél néhány kézírásos példánya, amelyek kevéssé térnek el egymástól: Marx egy angol és egy francia nyelvű kézírásos vázlata, Marx francia nyelvű kézírásos végleges tervezete és egy ismeretlen kézírású, Marx által javított francia nyelvű másolat. Marx az okmány tartalmát ezenkívül leírta Engelsnek küldött 1869. márc. 5-i levelében. Az itt közölt szöveg alapja Marx végleges tervezete, egybevetve az 1872-es brosúra szövegével. – *339*

272 Az Alliance programjának 2. cikkét már az a program is tartalmazta, amelyet Bakunyin a Béke- és Szabadságliga 1868 szeptemberi berni kongresszusa elé terjesztett. A cikket az itt közölt levél alapján 1869 áprilisában a következőképpen módosították: Az Egyesülés „mindenekelőtt az osztályok teljes és végleges megszüntetését és a mindkét nembeli egyének politikai, gazdasági és társadalmi egyenlővé tételét akarja". – *339*

273 A Főtanács 1869 ápr. 20-i ülésén meghallgatta Hinsnek, a Belga Föderális Tanács helyszínen járt képviselőjének részletes jelentését a seraing-i és frameries-i eseményekről. Marxot bízták meg azzal, hogy a Főtanács nevében írjon a belga kormány rémtetteit leleplező üzenetet. Az angol és francia nyelven megírt felhívást a Főtanács 1869 máj. 4-i ülésén olvasták fel; határozatot hoztak kinyomtatására és terjesztésére. A felhívás angol szövege röpiratként jelent meg; a francia szöveg az „Internationale" 1869 máj. 15-i, 18. számában, a „Liberté" 1869 máj. 16-i, 99. számában és az „Egalité" 1869 máj. 22-i, 18. számában; németül a felhívás Eccarius fordításában megjelent a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 máj. 22-i, 21. számában és a „Vorbote" 1869 júniusi, 6. számában. – *341*

274 1868 márciusában hasonlóan jártak el a charleroi-i munkásokkal (v. ö. 313. old.). – *341*

275 A belga sajtóban, mint De Paepe 1869 márc. 31-én megírta Marxnak, cenzúra-okokból elhagyták a Kamp, Pirmez és Flandria hercege (Fülöp) neveket, és e szavakkal helyettesítették: „személyek, akik Belgiumban magas posztot töltenek be". – *342*

276 Riot Act (zendüléstörvény) – angol törvény; 1715-ben lépett életbe. A törvény megtiltott minden „lázadó csoportosulást", amelyen több mint 12 ember van jelen; ilyen esetekben a hatóság képviselői kötelesek felolvasni egy figyelmeztetést, s ha a gyülekezők egy órán belül nem oszlanak szét, a hatóság erőszakot alkalmaz. Francia megfelelője „Les sommations préalables" – előzetes figyelmeztetés. – *342 370*

277 Franciaország és Belgium 1869 februárjától júliusáig tárgyalásokat folytatott a vasútépítési engedélyekről, ugyanis a belga parlament törvényt hozott, melynek értelmében vasút-

építési engedélyek csakis a kormány felhatalmazásával ruházhatók át. A váratlanul hozott törvény Franciaország gazdasági terjeszkedése és olyan irányú törekvései ellen irányult, hogy a belga vasutakat megkaparintsa. – *342*

[278] Kevéssel az 1830-as belgiumi polgári forradalom és az országnak Hollandiától való különválása után Belgiumot a londoni konferencián résztvevő öt nagyhatalom (Anglia, Franciaország, Oroszország, Ausztria és Poroszország) 1831 januárjában semleges államnak nyilvánította. – *343*

[279] Thug-szövetség – indiai vallási szekta, amely rituális gyilkosságokat követett el; áldozataikat megfojtották. A XIX. századi európai irodalomban a „thug" kifejezést gyakran használták hivatásos rablók és gyilkosok megjelölésére. – *344*

[280] N.-J.-A. Delfosse belga parlamenti képviselő mondotta e szavakat a kamara 1848 márc. 1-i parlamenti ülésén, válaszképpen arra a megjegyzésre, hogy az 1848-as francia forradalom eszméi bejárják az egész világot. – *344*

[281] A Főtanács üzenetét az Országos Munkásszervezethez (v. ö. 242. jegyz.) Marx abból az alkalomból írta, hogy 1869 tavaszán angol–amerikai háború veszélye fenyegetett; az üzenetet a Főtanács máj. 11-i ülésén olvasták fel. Az Országos Munkásszervezet elnökének, Sylvisnek a válaszát Marx a bázeli kongresszus számára készült főtanácsi jelentésben (v. ö. 370–371. old.) ismertette. Az üzenet angol szövege megjelent röpiratként, továbbá a „Bee-Hive" 1869 máj. 15-i, 396. számában. Német nyelven megjelent a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 máj. 22-i, 21., és a „Vorbote" 1869 augusztusi, 8. számában. – *346*

[282] Shoddy – rongyból tépett gyapjú; az addig értéktelennek tartott rongyok első feldolgozói óriási vagyonra tettek szert. Shoddy-arisztokratáknak azokat nevezték Amerikában, akik – különösen a háború idején – gyorsan meggazdagodtak. – *347*

[283] Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" c., 1852-ben írott művének (v. ö. 8. köt. 101–196. old.) második kiadása 1869 júliusában jelent meg Hamburgban. A polgári sajtó konok hallgatással reagált az új kiadásra. A „Volksstaat" (v. ö. 205. jegyz.) csak 1870 márc. 10-i számában adott hírt róla, és egyben közölte az előszó szövegét. Ezt az 1885-ben, Engels szerkesztésében megjelent harmadik kiadás is tartalmazza. – Az előszó francia fordítását első ízben a francia munkáspárt hetilapja, a „Socialiste" közölte 1891 januárjában. A mű ugyanazon évben, a második kiadás előszavával együtt, könyv alakban megjelent Lille-ben. Az előszó első orosz fordítása 1894-ben jelent meg Genfben, a marxi mű első orosz kiadásában. – *349*

[284] „Die Revolution" – hetilap, amelyet New Yorkban 1852-ben Joseph Weydemeyer adott ki. Anyagi nehézségek miatt csak két száma jelent meg 1852 januárjában. Marx javaslatára Weydemeyer 1852 májusában „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften" c. folyóiratának első füzetében közölte a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikáját"-t. – *349*

[285] A zsákmányolt ágyúkból öntött Vendôme-oszlopot 1806–10-ben emelték I. Napóleon 1805-ös győzelmeinek emlékére a párizsi Vendôme-téren. III. Napóleon 1863-ban az I. Napóleont tábori egyenruhában ábrázoló szobrot kicseréltette egy teljes császári díszbe öltözött szoborra. III. Napóleon trónfosztása után fél évvel, a Párizsi Kommün 1871 ápr. 12-i dekrétuma alapján, máj. 16-án ledöntötték a Vendôme-oszlopot, „mint a barbárság emlékművét, a brutális erőszak és a hamis dicsőség jelképét, a militarizmus helyeslését, a

nemzetközi jog tagadását, a legyőzöttek állandó megsértését a győző által". A Kommün leverése után helyreállították. – *350*

[286] Sismondi: „Études sur l'économie politique", 1. köt. Párizs 1837, 35. old. – *350*

[287] E rövid életrajz alapja az a fogalmazvány, amelyet Engels a „Gartenlaube" c. hetilap számára 1868 július végén írt, de a szerkesztőség nem közölt. Engels 1869 júliusában átdolgozta az életrajzot a „Zukunft" számára, amely 1869 augusztusában jelentette meg. Wilhelm Liebknecht a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 aug. 21-i, 34. számának mellékletében is közölte Engelsnek ezt az első Marx-életrajzát, de elhagyta belőle azt a fontos részt, melyben Engels kifejti, hogy Lassalle nem volt eredeti gondolkodó, hanem Marxtól vette írásainak tartalmát és ráadásul vulgarizálta Marx műveit. – *351*

[288] A Kommunisták Szövetségéről, a proletariátus első nemzetközi kommunista szervezetéről van szó, amely az 1836-ban alapított Igazak Szövetsége újjászervezésének eredményeképpen alakult meg 1847 jún. elején Londonban, Marx és Engels vezetésével. A Szövetség szervezeti szabályzatát (lásd 4. köt. 527–531. old.) Marx és Engels részvételével dolgozták ki. A Szövetség II. kongresszusa (1847 nov. 29–dec. 8.) egyhangúlag jóváhagyta a tudományos kommunizmus Marx és Engels által kidolgozott alapelveit és megbízta őket azzal, hogy írják meg a Szövetség programját, a „Kommunista Párt kiáltványá"-t (lásd 4. köt. 437–470. old.), amely 1848 februárjában jelent meg Londonban. – A februári forradalom kitörése után az új Központi Vezetőségnek, melynek Marx és Engels is tagja volt, Párizs lett a székhelye. 1848 márc. végén és ápr. elején a Központi Vezetőség megszervezte több száz német munkásnak – nagyobbrészt a Szövetség tagjainak – hazatérését, hogy részt vehessenek a német forradalomban. A Kommunisták Szövetségének programja az 1848-as forradalomban megfelelt azoknak a követeléseknek, melyeket Marx és Engels márc. végén fogalmaztak meg (v. ö. 5. köt. 1–2. old.). A Kommunisták Szövetségének tagjai számára az irányadó sajtóorgánum a „Neue Rheinische Zeitung" volt (lásd 75. jegyz.). – A forradalom veresége után a Kommunisták Szövetségét 1849–50-ben újjászervezték. „A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez" (lásd 7. köt. 236–245. old.), melyet 1850 márciusában Marx és Engels írt, az 1848–49-es forradalom mérlegét megvonva, kitűzte az önálló, a kispolgári demokratáktól független proletár párt megteremtésének feladatát. Ebben az üzenetben fejtik ki először a permanens forradalom eszméjét. – 1850 nyarán a Szövetség Központi Vezetőségében kiéleződtek az elvi, taktikai nézeteltérések. A Központi Vezetőség többsége, Marx és Engels vezetésével, határozottan állást foglalt a Willich–Schapper frakció szektás, kalandor taktikája ellen, mely a forradalom azonnali kirobbantását tűzte ki célul, és nem vette számításba sem az objektív törvényszerűségeket, sem a reális európai politikai helyzetet. A Willich–Schapper frakció tevékenysége 1850 szept. közepén kenyértörésre vezetett. Az 1850 szept. 15-i ülésen (v. ö. 7. köt. 513–516. old.) Marx javaslatára a Központi Vezetőség hatáskörét a kölni körzeti vezetőségre ruházták át. A Szövetség tagjainak üldöztetése és letartóztatása következtében a Kommunisták Szövetsége 1851 májusában beszüntette tevékenységét Németországban. 1852 nov. 17-én, a kölni kommunista per befejeződése után, Marx javaslatára a Szövetség kimondta feloszlását. – A Kommunisták Szövetsége mint a proletár forradalmárok iskolája, mint a proletár párt csírája, előfutára volt a Nemzetközi Munkásszövetségnek. – *351*

[289] IV. Frigyes Vilmos uralkodásának (1840–1857) kezdetéről van szó; a liberális burzsoázia igen nagy reményeket fűzött a királyhoz, de uralkodásának kezdeti időszaka, az „új éra", csak néhány jelentéktelen engedményt hozott a liberális burzsoáziának. A második „új éráról" lásd 59. jegyz. – *352*

[290] Marx cikkei „A 6. rajnai Landtag tanácskozásai" címmel jelentek meg a „Rheinische Zeitung"-ban (lásd 1. köt. 28–77. és 110–147. old.). – „Rheinische Zeitung für Politik,

Handel und Gewerbe" – német napilap, 1842 jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg Kölnben. Az újságot a porosz abszolutizmussal szemben ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították. Az újság munkatársai közé bevontak néhány baloldali hegeliánust is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októbertől főszerkesztője volt a lapnak, amely Engels cikkeit is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött. A kormány különösen erős cenzúra alá vetette a lapot, majd betiltotta. – *352*

291 A „Deutsch-Französische Jahrbücher"-t Marx és Ruge szerkesztésében adták ki Párizsban, német nyelven. Csak első (kettős) füzete jelent meg, 1844 februárjában. Magában foglalta Marx írásait: három levél Rugéhoz, „A zsidókérdéshez" és „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés", valamint Engels írásait: „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata" és „Anglia helyzete. Thomas Carlyle: »Past and Present«". (Lásd 1. köt. 339–391. és 497–549. old.) – A folyóirat megszűnésének fő oka a Marx és a polgári radikális Ruge között kiéleződő elvi nézeteltérés volt. – *352*

292 „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue" – német folyóirat, melyet Marx és Engels 1849 decemberében alapítottak és 1850 novemberéig adtak ki. A folyóirat a „Neue Rheinische Zeitung" folytatása volt. 1850 márciusától novemberig összesen hat füzet jelent meg, az utolsó dupla számként. A folyóiratot Londonban szerkesztették és Hamburgban nyomtatták, borítólapján New Yorkot is feltüntették, mert Marx és Engels azt remélték, hogy kelete lesz az amerikai német emigránsok körében. A folyóirat azt a feladatot tűzte maga elé, hogy történelmi materialista elemzés alapján levonja az 1848–49-es forradalom következtetéseit, meghatározza az új történelmi helyzet jellegét és kidolgozza a forradalmi proletárpárt további taktikáját. A lapban megjelent cikkek, irodalmi kritikák stb. nagy részét Marx és Engels írták, de harcostársaikat – W. Wolffot, J. Weydemeyert és G. Eccariust – is bevonták a munkába. Egyebek között megjelent a folyóiratban Marxtól az „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig", Engelstől „A német birodalmi alkotmány-hadjárat" és „A német parasztháború", valamint több más munka. A folyóirat a németországi rendőri megtorlások és a pénzhiány miatt kénytelen volt beszüntetni megjelenését. – *354 381*

293 „New York Daily Tribune" – amerikai polgári napilap, 1841-től 1924-ig jelent meg, alapította H. Greeley. A negyvenes, ötvenes években haladó, rabszolgaságellenes nézeteket képviselt. Munkatársai között számos jelentős amerikai író és újságíró volt. Az utopikus szocializmussal rokonszenvező Charles Dana a negyvenes évek végén lett a lap szerkesztője. Marx munkássága a lapnál 1851 augusztusától 1862 márciusáig tartott; az aláírásával ellátott cikkek egy részét – Marx kérésére – Engels írta. Marx és Engels az európai reakció újbóli megerősödése idején teret kaptak ebben a közismert lapban, hogy kifejthessék nézeteiket a munkásmozgalomról, a kül- és belpolitikáról, a közgazdasági és gyarmati kérdésekről, az elnyomott népek nemzeti szabadságharcáról stb. Marx munkatársi minősége 1862 márciusában, az amerikai polgárháború idején szűnt meg; ebben döntő szerepe volt annak, hogy a szerkesztőség összetétele megváltozott és a lap irányzata egyre inkább hajlott a rabszolgatartó államokkal való kompromisszum felé. – *354*

294 Marx jelentése annak a vitának az eredményeként született, amelyet a Főtanácsban 1869 nyarán, az Internacionálé bázeli kongresszusának előkészítéseképpen folytattak az öröklésödési jog megszüntetéséről. A kérdésnek a kongresszus napirendjére való felvételét a Genfben 1869 júniusában megalakult „Szocialista Demokrácia Egyesülése. Központi Szekció" elnevezésű szekció követelte. A szekció, melyben Bakunyin számos közvetlen híve helyet foglalt, ténylegesen az Alliance vezetősége volt. Bakunyin azzal, hogy az öröklésödési jog kérdését a kongresszusra kényszerítette, igyekezett elterelni a vitát az európai munkásosztály legsürgősebb elvi és taktikai kérdéseiről. Marx a Főtanács 1869 júl. 20-i

ülésén átfogó beszédet mondott a kérdésről (lásd 521–523. old.). A Főtanács aug. 3-i ülésén jóváhagyta Marx jelentését, amelyet Eccarius olvasott fel 1869 szept. 11-én a bázeli kongresszuson. A kongresszusi jelentést tartalmazó angol, francia és német nyelvű brosúrák („Report of the Fourth Annual Congress of the International Working Men's Association, held at Basle, in Switzerland. From the 6th to the 11th September, 1869", London 1869, 26–27. old.; „Association Internationale des Travailleurs. Compte-rendu du IV-e Congrès international, tenu à Bâle en septembre, 1869", Brüsszel 1869, 122–124. old.; „Verhandlungen des IV. Kongresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel", Bázel, 1869 szept. 7–14-i, 1–7. szám, 77–80. old.), valamint a „Vorbote" 1869 októberi, 10. száma, 150–152. old., teljes egészében közli a jelentést. – *356*

[295] Saint-Simon híveinek egy csoportja – Enfantin, Bazard, Rodrigues, Buchez és mások – a húszas évek végén Saint-Simon tanainak népszerűsítésén és továbbfejlesztésén fáradozva hangsúlyozta az örökösödési jog eltörlésének követelését. Lásd a Bazard párizsi előadásai alapján kiadott írásukat: „Doctrine de Saint-Simon. Première année. Exposition. 1829" (Saint-Simon tana. Első évfolyam. Expozíció. 1829), Párizs 1830, 143–169. old. – *357*

[296] Marx ezt a beszámolót a Főtanács megbízásából 1869 augusztusának végén és szeptemberének elején írta. Magán a bázeli kongresszuson nem volt jelen, de előkészítésében igen tevékenyen részt vett. Fennmaradtak az egyes kongresszusi napirendi kérdésekről mondott beszédeinek főtanácsi jegyzőkönyvei: az 1869 júl. 6-i beszéd a földtulajdonról, a júl. 20-i beszéd az örökösödési jogról és az aug. 10-i, illetve 17-i beszéd a művelődésről (lásd 519–525. old.). – A bázeli kongresszus, amely újra tárgyalta a földtulajdon kérdését, szótöbbséggel a föld magántulajdonának megszuntetése és társadalmi tulajdonba vétele mellett foglalt állást. Határozatot hozott továbbá a szakszervezetek nemzeti és nemzetközi összefogása, az Internacionálé szervezeti megerősítése és a Főtanács jogkörének bővítése ügyében. A bázeli kongresszuson került sor első ízben nyílt összecsapásra a marxi tudományos szocializmus hívei és a bakunyini anarchizmus képviselői között (v. ö. 294. jegyz.). – A Főtanács beszámolóját, melyet Marx angolul írt meg, az 1869 szept. 7-i kongresszusi ülésen német és francia nyelven olvasták fel. Német nyelven megjelent brosúraként: „Bericht des Generalrats der Internationalen Arbeiterassoziation an den IV. allgemeinen Kongress in Basel" (A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának beszámolója a bázeli IV. évi kongresszusnak), Bázel 1869. Angol és francia nyelven a kongresszusi ülések jegyzőkönyveivel együtt jelent meg Londonban, illetve Brüsszelben. Több újság és folyóirat is közölte a beszámolót, így az „Internationale" 1869 szept. 26-i, 37. és okt. 3-i, 38. száma, a „Progrès" 1869 dec. 11-i, 18-i és 25-i, 26., 27. és 28., valamint 1870 jan. 1-i, 8-i és 15-i, 1., 2. és 3. száma, a „Vorbote" 1869 szeptemberi, 9. száma, a „Demokratisches Wochenblatt" 1869 szept. 18-i, 22-i és 25-i, 41., 42. és 43. száma, a nápolyi „Eguaglianza" 1869 dec. 24-i és 31-i, 8. és 9. száma, valamint oroszul a „Narodnoje Gyelo" 1869 novemberi, 7–10. száma. — Fordításunk az angol szöveg alapján készült, amelyet egybevetettünk a helyenként bővebb német brosúrával. A legfontosabb eltéréseket lábjegyzetben közöljük. – *359*

[297] „Allgemeine Zeitung", 1869 január 9-i, 9. és 13-i, 13. szám. – *361*

[298] Jeune Suisse (Ifjú Svájc) – a Jeune Genève (Ifjú Genf) elnevezésű soviniszta ifjúsági szervezetről van szó. – *361*

[299] E szavakat Raspail a törvényhozó testületben 1869 júl. 8-án mondott beszédében használta, melyben tiltakozott a bonapartista rendőrségnek a párizsi választások során elkövetett erőszakos cselekedetei ellen (lásd „Annales du Sénat et du Corps législatif etc.", Párizs 1869, 203–205 old.) – *361*

[300] A Marx felsorolta tényeket az „Egalité" 1869 máj. 29-i, 19. száma ismertette. A Francia-Svájci Föderális Bizottság és az Internacionálé genfi szekciói 1869 tavaszán nagy munkát végeztek a genfi építőmunkások és betűszedők sztrájkjával kapcsolatban. A Francia-Svájci Föderális Bizottság több felhívással fordult a munkásokhoz. Ezek a felhívások 1869 márciusában és áprilisában megjelentek az „Egalité"-ben és röpiratokként is. – *362*

[301] Crédit mobilier (Société générale de crédit mobilier) – francia részvénybank, melyet a Péreire-fivérek alapítottak és az 1852 nov. 18-i dekrétum törvényileg elismert. Fő célja a hitelközvetítés és ipari stb. vállalkozások alapítása volt. Nagy érdeklődéssel vett részt franciaországi, svájci, ausztriai, magyarországi, spanyol- és oroszországi vasútépítkezésekben. Fő jövedelmi forrása az általa alapított részvénytársaságok értékpapírjaival űzött tőzsdespekuláció volt. A bank szoros kapcsolatban állt III. Napóleon kormányával, amely védelemben részesítette. A Crédit mobilier 1867-ben csődbe jutott, 1871-ben felszámolták. Marx több, a „New York Daily Tribune"-ban megjelent cikkben leleplezte a Crédit mobilier lényegét. – *362*

[302] „L'Internationale" – hetilap, az Internacionálé belgiumi szekciójának lapja; megjelent 1869-től 1873-ig Brüsszelben; egyik fő munkatársa De Paepe volt. – *362*

[303] „L'International" – francia nyelvű napilap, 1863-tól 1871-ig jelent meg Londonban; a francia kormány szócsöve volt. – *365*

[304] Az Észak-Német Szövetséget 1867-ben, Bismarck javaslatára alakították. 19 német államot és 3 szabad birodalmi várost foglalt magában Poroszország vezetése alatt. A Szövetség megalakulása döntő lépés volt Németországnak porosz hegemónia alatt történő egyesítése útján. – *365 462*

[305] „Le Moniteur universel" – francia napilap, 1789-től 1901-ig jelent meg Párizsban: 1799-től 1814-ig és 1816-tól 1868-ig hivatalos kormánylap. A „Moniteur" közölte a parlamenti tudósításokat és kormányrendeleteket. – *366*

[306] Ez volt 1831-ben a felkelő lyoni szövők jelszava. – *367*

[307] A porosz–osztrák háborúban, 1866-ban elszenvedett osztrák vereség után a Habsburg-monarchiában megerősödtek a nemzeti felszabadító törekvések, fellendült a munkásmozgalom; a kormány, amelybe néhány liberális is belekerült, alkotmányos reformokra kényszerült. – *367*

[308] Eisenachban tartották 1869 aug. 7–9-én a németországi, ausztriai és svájci német szociáldemokrata munkások általános kongresszusát, amelyen megalakult a Szociáldemokrata Munkáspárt. A kongresszuson elfogadott program II. szakaszának 6. pontja így szól: „Tekintettel arra, hogy a munka felszabadítása sem nem helyi, sem nem nemzeti, hanem társadalmi feladat, amely átfogja mindazon országokat, ahol modern társadalom létezik, a Szociáldemokrata Munkáspárt, amennyire ezt az egyesülési törvények megengedik, a Nemzetközi Munkásszövetség ágazatának tekinti magát és csatlakozik annak törekvéseihez." – *367*

[309] Az Általános Német Munkásegylet 1869 márc. 28-tól 31-ig Barmen-Elberfeldben tartott közgyűlésén kijelentette, hogy egyetért a Nemzetközi Munkásszövetség programjával és azt tanácsolta tagjainak, hogy egyéni tagokként lépjenek be az Internacionáléba. – *368*

[310] Az Internacionálé barcelonai szekciójának – későbbi föderációjának – hetilapja, „La Federacion", 1869 augusztusától 1873-ig jelent meg. – Az Internacionálé hollandiai

központi szekciójának lapja 1869 óta a „Werkman" c. hetilap volt, amely 1868-tól 1874-ig jelent meg Amszterdamban. – *369*

311 Ezt a határozatot az angol trade-unionok birminghami második általános kongresszusa Cremernek, az Internacionálé Főtanácsa küldöttének javaslatára fogadta el és a „Bee-Hive" 1869 szept. 4-i, 412. száma közölte. Az 1869 aug. 23-tól 28-ig ülésező kongresszus elhatározta, hogy a nyolcórás munkanapot az Egyesült Királyság területén keresztülviszi és egy hamarosan összehívandó újabb kongresszuson megvitatja a földtulajdon kérdését. – *370*

312 Írországban 1869 nyarán és őszén széles körű mozgalom indult a bebörtönzött féniek (v. ö. 171. jegyz.) szabadonbocsátása érdekében. A liberális Gladstone-kormány elutasította az amnesztia-követeléseket. Gladstone válaszát a „Times" 1869 okt. 23-i és 27-i száma közölte. A londoni munkások, tiltakozásul az amnesztia megtagadása ellen, 1869 okt. 24-én tüntetést szerveztek, amelyen Marx is részt vett. – A Főtanács Marx javaslatára nov. 9-én elhatározta, hogy megvitatja a brit kormánynak a bebörtönzött írekkel szemben tanúsított magatartását és az angol munkásosztálynak az ír kérdésben elfoglalandó álláspontját. Marx a vitában kétszer szólalt fel (v. ö. 530–533. old.), nov. 16-án benyújtott itt közölt határozati javaslatát 30-án a Főtanács egyhangúlag elfogadta; szövegét csak egy helyen változtatták meg: az első bekezdésből Odger indítványára törölték a „szándékosan" szót. A határozati javaslat fennmaradt Marx 1869 nov. 18-án Engelsnek írt levelében, valamint a Főtanács jegyzőkönyvében, Eccarius kézírásában. A határozat megjelent a „Reynolds' Newspaper" 1869 nov. 21-i számában, a „Volksstaat" 1869 nov. 27-i, 17. számában, a „National Reformer" 1869 nov. 28-i számában, az „Egalité" 1869 dec. 11-i, 47. számában, az „Internationale" 1869 dec. 12-i, 48. számában és másutt. – *372 541*

313 Gladstone 1862 okt. 7-i newcastle-i beszédében üdvözölte Jefferson Davist mint a rabszolgatartó déli államok konföderációjának elnökét. A Főtanács említett vitájában utalás történt erre a „Times" 1862 okt. 9-i számában közölt beszédre. – *372 532*

314 Gladstone liberális kormánya 1868 decemberében lépett a tory Disraeli-kormány helyébe. A liberálisok választási győzelmét elősegítette Gladstone azon ígérete, hogy megoldja az ír problémát. A választási harc hevében az ellenzéki képviselők az alsóház ülésein bírálták a toryk írországi politikáját és I. Vilmos XI. századi angliai hódító politikájához hasonlították. – *372*

315 Miután Bakunyinnak a bázeli kongresszuson nem sikerült a Főtanácsot Genfbe áthelyeztetnie és ezáltal magához ragadnia az Internacionálé vezetését, taktikát változtatott és nyílt támadásba lendült a Főtanács ellen. Híveinek egy csoportja többségbe jutott az „Egalité" szerkesztőségében. Már a lap 1869 nov. 6-i, 42. számának vezércikke azzal vádolta a Főtanácsot, hogy megsértette a szervezeti szabályzatnak azt a cikkét, amely tájékoztató bulletin kiadását írta elő. Az „Egalité" nov. 13-i, 43. számának vezércikke javasolta, hogy az Internacionálé alakítson külön angliai regionális tanácsot, állítólag azért, hogy a Főtanácsnak megkönnyítse funkcióinak gyakorlását. A lap nov. 27-i, 45. számának vezércikke a politikai tevékenységtől való tartózkodást prédikálta és ennek során a szervezeti szabályzat elferdített francia fordítására hivatkozott. Végül a lap dec. 11-i, 47. számának egy kommentárja hevesen támadta az ír amnesztiára vonatkozó főtanácsi határozatot (v. ö. 372. old.). A „Progrès" is közölt hasonló, a Főtanácsot támadó cikkeket. – A Főtanács először 1869 dec. 14-i ülésén tárgyalta a két lapban megjelent támadásokat. 1870 jan. 1-i rendkívüli ülésén hagyta jóvá a Francia-Svájci Föderális Tanácsnak írott körlevelet, amelyet Marx szövegezett meg. – Időközben a Francia-Svájci Föderális Tanács 1870 jan. elején, még mielőtt kézhez vette volna a körlevelet, határozottan szembe-

fordult a bakunyinistákkal, a harc eredményeképpen az Alliance hívei (Perron, Robin stb.) kiváltak az „Egalité" szerkesztőségéből (közelebbit erről lásd 407. old.). – A körlevél, amelyet eredetileg nem szándékoztak a sajtóban közölni, 1872-ben részben megjelent az „Állítólagos szakadások az Internacionáléban" c. Marx és Engels szövegezte bizalmas körlevélben. Teljes szövege első ízben 1902 júl. 12-én, a „Neue Zeit" 20. évf. 2. köt. 15. számában jelent meg, németül. Fennmaradt a szöveg több kézírásos példánya: egy másolat, amelyet Jenny Marx készített és Marx korrigált, és egy, amelyet Hermann Jung írt, továbbá Marx kézirata, amelyet Kugelmann-nak írott 1870 márc. 28-i leveléhez csatolt. Fordításunk alapja a Jenny Marx-féle másolat, egybevetve a Kugelmann-nak küldött Marx-kézirattal és a Jung-féle másolattal. – *373*

316 „L'Egalité" – svájci hetilap, az Internacionálé francia-svájci föderációjának lapja; Genfben jelent meg, francia nyelven, 1868 decemberétől 1872 decemberéig. – *373 399*

317 „Le Progrès" – francia nyelvű bakunyinista újság; Le Locle-ban jelent meg, Guillaume szerkesztésében, 1868 decemberétől 1870 áprilisáig. – *373 399*

318 „Le Travail" – francia hetilap, 1869 okt. 3-tól dec. 12-ig jelent meg Párizsban; legközvetlenebb munkatársai közé tartozott Eugène Varlin. – *374 400*

319 Közjóléti Liga – a francia feudális nemesség 1464-ben alakult szövetsége; harcolt XI. Lajos király központosító politikája ellen. A Liga tagjai Franciaország „közjólétének" harcosaiként léptek fel. – *374*

320 „Verhandlungen des IV. Kongresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel", 1869 szept. 7–14-i, 1–7. szám, 90. old. – *374*

321 „Pall Mall Gazette" – angol napilap, 1865-től jelent meg Londonban, szerkesztője Frederick Greenwood; konzervatív, Disraeli politikáját támogatta. – *375*

322 „The Spectator" – angol liberális hetilap, amely 1828-tól jelenik meg Londonban. – *375*

323 A Land and Labour League (Föld- és Munkaliga) 1869 októberében alakult meg Londonban, a Főtanács részvételével. A Liga végrehajtó bizottságában a Főtanácsnak több mint 10 tagja foglalt helyet. Programjába, amelyet Marx útmutatásai alapján Eccarius fogalmazott meg (v. ö. 526–529. old.), általános demokratikus követeléseken (a pénz- és adóügyek reformja, művelődésügyi reform stb.) kívül felvette a föld társadalmi tulajdonba vételének és a munkanap megrövidítésének követelését, valamint az általános választójogra és a mezőgazdasági kolóniák alakítására vonatkozó chartista követeléseket. Marx arra számított, hogy a Liga tevékenysége elősegíti majd az angol munkásosztály forradalmasítását, az angliai önálló proletárpárt megalapítását. De már 1870 őszén megerősödött a Ligában a polgári elemek befolyása és a szervezet fokozatosan elszakadt az Internacionálétól. – *376 526*

324 Lásd „Congrès ouvrier. Association Internationale des Travailleurs. Règlement provisoire", Párizs 1864, 1. old. – *378*

325 Az Ideiglenes Szervezeti Szabályzat 1866 nyarán közzétett francia fordítását Charles Longuet készítette. Megjelent a „Rive gauche" által kiadott brosúrában: „Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du règlement provisoire", Brüsszel 1866. – „La Rive gauche" – baloldali republikánus francia hetilap; 1864 októberétől 1866 augusztusáig jelent meg előbb Párizsban, majd Brüsszelben; közölte az Internacionálé dokumentumait; szerkesztője Charles Longuet volt. – *379*

[326] A „Sozialdemokrat" 1869 febr. 24-i, 24. számában. – *379*

[327] Robert Shaw 1869 dec. 31-én halt meg. Marxot a Főtanács 1870 jan. 4-i ülésén a temetésen résztvevő küldöttség tagjává választották. A Főtanács ugyanezen az ülésen elhatározta, hogy az Internacionálé szekcióit tudatja Shaw elhunytáról. Marx, aki abban az időben a Főtanács nevében levelezett De Paepe-pal, a belga szekciók elnökével, 1870 jan. 8-i leveléhez csatolta ezt a nekrológot. Az „Internationale" a következő bevezető megjegyzéssel közölte a nekrológot: „Londonból írják nekünk . . ." – *380*

[328] Engels ezt az előzetes megjegyzést „A német parasztháború" (lásd 7. köt. 319–401. old.) második kiadása elé írta, amely 1870 októberében jelent meg Lipcsében. Az előzetes megjegyzést még a könyv megjelenése előtt közölte a „Volksstaat" 1870 ápr. 2-i és 6-i, 27. és 28. száma. „A német parasztháború" 1875-ös harmadik kiadásában Engels az előzetes megjegyzést kiegészítette egy újabb szakasszal. – Fordításunk alapja az 1870-es kiadás, egybevetve az 1875-ös kiadással. – *381*

[329] Marx „Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig" c. művéről van szó (lásd 7. köt. 7–103. old.). – *382*

[330] A Nemzeti Liberális Párt 1866 őszén, a haladópártban bekövetkezett szakadás után alakult. A nemzeti liberálisok a burzsoázia anyagi érdekeinek kedvéért feladták a politikai uralomra irányuló követeléseiket, és Bismarcknak behódolva fő céljuknak a német államok porosz vezetés alatt történő egyesítését tekintették. – *383*

[331] Bismarck 1866-ban, a porosz–osztrák háború után megfosztotta trónjától a hannoveri királyt, a hesseni választófejedelmet és a nassaui herceget; államaikat, valamint Schleswig-Holsteint és Majna-Frankfurt szabad birodalmi várost Poroszország bekebelezte. A háború eredményeként megszűnt a Német Szövetség, amely 1815 óta valamennyi német államot magában foglalt, és Bismarck létrehozta az Észak-Német Szövetséget, amely a Majnától északra elterülő 22 kisállamot Poroszország vezetése alatt egyesítette; a három dél-német állam: Bajorország, Württemberg és Baden, valamint Hessen egy része a Szövetségen kívül maradt. Az Észak-Német Szövetség 1866 aug. 18-tól 1870 dec. 31-ig állt fenn. – *383*

[332] A Német Néppárt 1865-ben alakult; a kispolgárság demokratikus elemeiből, részben pedig – főleg a dél-német államokban – burzsoá elemekből tevődött össze. Ellenezte Poroszország hegemóniáját és a föderatív Nagy-Németország híve volt, melybe Poroszország és Ausztria egyaránt beletartozott volna. A poroszellenes politikát folytató és általános demokratikus jelszavakat hirdető párt egyben néhány német állam partikularista törekvéseinek szószólója volt, ellenezte Németországnak centralizált demokratikus köztársaságként való egyesítését. 1866-ban a Német Néppárthoz csatlakozott a Szász Néppárt, melynek magva munkásokból állt. A Néppárt e balszárnyának lényegében semmi más köze nem volt a Néppárthoz, mint hogy szintén poroszellenes volt és arra törekedett, hogy az ország nemzeti egyesítését demokratikus úton vigyék keresztül. Ez a szárny később szocialista irányban fejlődött tovább, nagyobb része, miután különvált a kispolgári demokratától, 1869 augusztusában az eisenachi kongresszuson csatlakozott a Szociáldemokrata Munkáspárthoz. – *383*

[333] Az Internacionálé bázeli kongresszusa 1869 szept. 10-én a földtulajdon kérdésében a következő – a marxista küldöttek által javasolt – határozatot fogadta el: „1. A társadalomnak jogában áll, hogy a föld magántulajdonát megszüntesse és kollektív tulajdonná változtassa. 2. Szükségszerűség, hogy a föld magántulajdonát megszüntessék és a földet kollektív tulajdonná változtassák." – *387*

[334] Miként Marx 1870 márc. 9-i levelében megírta Engelsnek, a cikk ebben a formájában csak adatanyag volt, amelyet magánlevélként küldött el a lap szerkesztőjének, De Paepe-nak, hogy használja fel egy cikkhez. A szerkesztőség azonban szószerint közölte Marx írását két részben. Az első részhez zárójelben néhány jelentéktelen szerkesztőségi magyarázatot fűztek és a következő befejezéssel látták el: „Következő számunkban közöljük majd a Michael Terbert *meggyilkolásával* kapcsolatos vizsgálat eredményeit, továbbá nézetünket a bebörtönzött féniek rendkívül fontos ügyében. Magától értetődik, hogy teljes szolidaritást vállalunk tudósítónk felháborodásával, amelyet az ennyire kegyetlen bánásmód fölött érez." – A cikk második részéhez, amely az „Internationale" 60. számában jelent meg, a szerkesztőség a következő befejezést fűzte:

„Foglaljuk össze: Terbertet a magánzárkás Mountjoy-börtönbe zárták; miután néhány hónapot ebben a börtönben töltött, dr. M'Donnell követelte, hogy a foglyot szállítsák át Spike Island-ba, ahol nincsen magánzárka-rendszer; javaslatát azzal indokolta, hogy a fogoly egészségi állapota folytán nem viseli el a magánzárkát.

Mit tettek az orvos javaslata után? A Spike Island-i börtönben a foglyok csakugyan közös zárkákban vannak, de létezik magánzárka is azok részére, akiket meg akarnak büntetni és Terbertet szorgalmasan büntették, hogy a számára halálos magánzárkában tarthassák. Valahányszor a szerencsétlen felkel betegágyából, kenyérre és vízre ítélik, jóllehet a teljes gyógyulásához ápolást igényelne. Egy gazember, dr. Kelly, a tudomány tekintélyével fedezi ezt a gyilkosságot. Figyeljék meg Peter Hay börtönigazgató vallomását. Azt mondja, hogy a büntetések legtöbbjét azzal indokolták, hogy a fogoly tiszteletlenül beszélt az orvossal, Dr. Kelly tehát nemcsak hogy nem tiltakozott a rossz bánásmód ellen, hanem ő adott ürügyet a büntetésekhez. Egyszerre volt besúgó és hóhér.

Az ítélet tehát megbélyegez két gyilkost: Peter Hayt és Kellyt; de ez minden; nemcsak hogy nem indítanak bűnvádi eljárást ellenük, hanem állásukat is megtartják; sőt valószínű, hogy Gladstone előlépteti őket, és élvezik majd bűntettük gyümölcseit, amíg csak fel nem virrad a népítélet napja. A bűnösök teljes biztonságban érzik magukat, de a nép már ácsolja az akasztófát; reméljük, az emberiség becsülete érdekében, hogy Hay és Kelly nem ágyban fog meghalni, hanem *meglincselik* őket – tanulságképpen az eljövendő gazfickók számára, ha a reakció még egyszer győzedelmeskedne.

Milyen bosszút vonnak a fejükre ezek a nyomorultak – kezdve az uralkodókkal és minisztereikkel, egészen aljas hóhéraikig! Tudjátok meg valamennyien, akik mások kínjaiban gyönyörködtök: nincsen egyetlen bűntény, egyetlen gaztett, egyetlen igazságtalanság, egyetlen könnycsepp sem, amelyet ne jegyeznénk fel; mindenkit felelősségre vonunk majd, és nem csekély azoknak a száma, akiknek a lelkét már sok bűn nyomja. Akik még nem jutottak túl messzire a bűn és a népelnyomás útján, álljanak meg és igyekezzenek jóvátenni vétkeiket, amíg még nincsen késő. Eljön a nap, amikor már nem lesz idő kegyelemért könyörögni; a nép kérlelhetetlen lesz, mert a meggyilkoltak millióiért kell bosszút állnia." – *389*

[335] Giuseppe Garibaldi: „The Rule of the Monk; or, Rome in the Nineteenth Century", London és New York, é. n. – *389*

[336] „The Irish People" – hetilap, a féniek fő sajtószerve; 1863-tól jelent meg Dublinban. Az angol kormány 1865-ben betiltotta a lapot és szerkesztőit letartóztatta. – *389*

[337] V. ö. Gladstone brosúráját II. Ferdinánd (Bomba király) nápolyi kormányának kegyetlenkedéseiről az 1848–49-es szabadságharc bebörtönzött résztvevőivel szemben: „Two Letters to the Earl of Aberdeen, on the state prosecutions of the Neapolitan government", London 1859. – *392*

[338] Land Bill – Írországra vonatkozó törvényjavaslat, amelyet az angol parlament 1870 első felében vitatott meg. Az angol kormány nevében Gladstone terjesztette be a törvényja-

vaslatot, amelyet állítólag az írországi bérlők megsegítésére szántak; a javaslat azonban a különféle korlátozások és fenntartások következtében lényegében érintetlenül hagyta az angol földtulajdonosok írországi nagybirtokának alapjait. A landlordoknak továbbra is lehetőségük volt arra, hogy emeljék a járadékot és előzzék a bérlőket. Csupán némi kártérítésre kötelezték őket a bérlőkkel szemben az időközben végzett talajjavítási munkákért, és be kellett tartaniok bizonyos jogi eljárást. A törvényt 1870 augusztusában elfogadták. A landlordok minden módon szabotálták a Land Billt. A törvény elősegítette a nagybérletek kifejlődését és koncentrációját Írországban, és a kis ír bérlők tönkretételét. – *392 544*

339 A vizsgálat eredményeit Marx az „Irishman" 1870 febr. 19-i, 34. száma nyomán ismerteti. – „The Irishman" – polgári nacionalista hetilap, 1858-tól 1885-ig jelent meg, eleinte Belfastban, majd Dublinban. – *392*

340 Az Internacionálé orosz szekcióját 1870 tavaszán alapította a Svájcban élő orosz politikai emigránsok egyik csoportja. A szekció megalakulásának előkészítésében nagy része volt A. A. Szerno-Szolovjevicsnek, az Internacionálé 1869-ben elhunyt tagjának. A szekció bizottsága 1870 márc. 12-én megküldte a Főtanácsnak programját és szervezeti szabályzatát, és levélben felkérte Marxot, hogy képviselje a szekciót a Főtanácsban. A Főtanács 1870 márc. 22-i ülésén az orosz szekciót felvette az Internacionáléba, Marx pedig vállalta képviseletét a Főtanácsban. Az orosz szekció támogatta Marxot és Engelst a bakunyinisták szakadár tevékenysége elleni harcukban. Nyikolaj Utyin, Anton Truszov, Jekatyerina Bartyenyeva, G. Bartyenyev, Jelizaveta Dmitrijeva és Anna Korvin-Krukovszkaja, a szekció tagjai, tevékenyen részt vettek a svájci és a nemzetközi munkásmozgalomban. A szekció igyekezett kapcsolatot létesíteni az oroszországi forradalmi mozgalommal. 1872-ben feloszlott. – Marxnak a Főtanács nevében írott levele a „Narodnoje Gyelo" 1870 ápr. 15-i, 1. számában jelent meg. – „Narodnoje Gyelo" – folyóirat (1870 áprilisától újság), amelyet 1868-tól 1870-ig adtak ki Genfben orosz forradalmi emigránsok. Az első számot Bakunyin készítette elő; 1868 októberében azonban a szerkesztőség, amelybe többek között Utyin is belépett, szakított Bakunyinnal és fellépett annak nézetei ellen; a lap 1870 áprilisától kezdve az Internacionálé orosz szekciójának orgánuma volt, Marx és a Főtanács vonalát képviselte; közölte az Internacionálé dokumentumait. – *395*

341 A „Bizalmas közlés" a Szociáldemokrata Munkáspárt bizottsága számára készült. Az okmányt, amely a Főtanács 1870 jan. 1-i körlevelét is tartalmazza, Marx mint Németország ügyeivel megbízott titkár Ludwig Kugelmann-nak küldte el 1870 márc. 28-i levelében azzal a kéréssel, hogy adja át Brackénak és a bizottság többi tagjának. A „Bizalmas közlés" teljes szövege először 1902 júl. 12-én, a „Neue Zeit" 20. évf. 2. köt. 15. számában jelent meg. – *397*

342 „La Philosophie Positive. Revue" – folyóirat, amely Auguste Comte filozófiáját, a pozitivizmust propagálta; 1867-től 1883-ig jelent meg Párizsban; egyik alapítója és szerkesztője G. Virubov volt. – *398*

343 „L'Eguaglianza" – olasz hetilap, az Internacionálé nápolyi szekciójának orgánuma; 1869 novemberétől 1870 januárjáig jelent meg; bakunyinista befolyás alatt állt. – *399*

344 P. A. Bahmetyev orosz földbirtokos 1858-ban pénzt adott át Herzennek propagandacélokra (az ún. Bahmetyev-alapot). Marx erről Johann Philipp Becker 1870 márc. 13-i leveléből szerzett tudomást. – *407*

345 Sine beneficio inventarii (leltározás kedvezménye nélkül) – az örökösödési jog régi alapelve. Az örökösnek jogában áll, hogy a bíróságnak benyújtsa az örökség leltárát; ebben az esetben az örökhagyó adósságaiért csak a hagyaték értékének erejéig felelős. – *407*

[346] A „Narodnoje Gyelo"-ról van szó (lásd 340. jegyz.). – *407*

[347] A „Bee-Hive"-ot (v. ö. 17. jegyz.) a Főtanács 1864 nov. 22-i határozata a Nemzetközi Munkásszövetség hivatalos lapjává nyilvánította, amit az Alapító Üzenet és az Ideiglenes Szervezeti Szabályzat első kiadásához csatolt melléklet is hírül adott. A trade-unionok reformista vezetőivel és a radikális burzsoázia képviselőivel szoros kapcsolatban álló lap azonban kitartott a liberális trade-unionizmus álláspontja mellett és kétértelmű magatartást tanúsított az Internacionáléval szemben. Halogatta az Internacionálé okmányainak közlését, meghamisította azokat és önkényesen bánt a főtanácsi ülésekről szóló beszámolókkal. Mint Engels 1869 nov. 1-i Marxnak írott levelében megjegyezte, a lap különösen aljasul viselkedett az ír nemzeti felszabadító mozgalom kérdésében; megtagadta a fénieket támogató határozat közlését. Miután a Főtanács többször figyelmeztette a szerkesztőséget és az Internacionálé különböző országokbeli tagjai sok panaszt emeltek a lap ellen, a Főtanács 1870 ápr. 26-án megvitatta a „Bee-Hive" szerkesztőségének magatartását. Marx részletes beszédet mondott, amelyről csak rövid jegyzőkönyvi feljegyzés maradt fenn (lásd 553. old.). Marxot bízták meg azzal, hogy szövegezze meg a határozatot a sajtó számára. Marx a Főtanács máj. 3-i ülésén terjesztette elő a határozati javaslatot; a „Volksstaat" 1870 máj. 11-i, 38. száma, a „Vorbote" 1870 májusi, 5. száma és az Internacionálé számos más lapja közölte a határozatot, amelynek szövege fennmaradt Marx kézírásos szövegezésében, beragasztva az 1870 máj. 17-i főtanácsi ülés jegyzőkönyvébe. – *409*

[348] A liberális burzsoá Samuel Morley 1869-ben megvásárolta a „Bee-Hive"-ot. – *409*

[349] III. Napóleon kormánya 1870 májusában népszavazást rendezett, hogy ingadozó helyzetét megszilárdítsa. A szavazásra bocsátott kérdéseket azonban úgy fogalmazták meg, hogy III. Napóleon politikájának helytelenítése egyben mindenféle demokratikus reform helytelenítését jelentette volna. Az Internacionálé párizsi föderációja és a munkásegyletek párizsi föderális kamarája 1870 ápr. 24-én kiáltványt bocsátott ki, amelyben leleplezte ezt a demagóg eljárást és felszólította a munkásokat, hogy tartózkodjanak a szavazástól. A népszavazás előestéjén letartóztatták a párizsi föderáció tagjait. Azzal vádolták őket, hogy összeesküvést szőttek III. Napóleon meggyilkolására. Ugyanakkor üldözni kezdték az Internacionálé tagjait Lyonban, Rouenban, Marseille-ben és más francia városokban. A párizsi föderáció tagjai ellen indított harmadik perben, amelyet 1870 jún. 22-től júl. 5-ig tárgyaltak, az összeesküvési vád megdőlt; a vádlottakat nem az állítólagos összeesküvésben való részvételért, hanem azért ítélték el, mert az Internacionáléhoz tartoztak. – A Főtanács az itt közölt nyilatkozatot 1870 máj. 3-i ülésén fogadta el. Az angol szöveg megjelent röpiratként, továbbá a „Daily Telegraph" 1870 máj. 4-i és az „Eastern Post" máj. 7-i számában, a Főtanács tagjainak aláírásával. A francia szöveg, melyet maga Marx fordított, megjelent többek között a „Marseillaise" 1870 máj. 7-i, 138. számában, a „Liberté" 1870 máj. 8-i, 150. számában és az „Egalité" 1870 máj. 14-i, 20. számában. Német nyelven megjelent a „Volksstaat" 1870 máj. 11-i, 38. számában és a „Vorbote" 1870 májusi, 5. számában. A kézírásos tervezetet beragasztották a Főtanács 1870 máj. 3-i jegyzőkönyvébe. – *410*

[350] Az Internacionálé párizsi vezetősége elleni első per 1868 márciusában, a második 1868 máj. 22-től jún. 19-ig zajlott le. – *410*

[351] A határozati javaslatot a betegsége miatt távollevő Marx megbízásából Hermann Jung terjesztette elő a Főtanács 1870 máj. 10-i ülésén. Jóllehet a londoni francia kispolgári emigránsok Félix Pyat köré tömörült csoportjának az 1868 júl. 7-i főtanácsi határozat (lásd 304. old.) elfogadása óta semmiféle kapcsolata nem volt az Internacionáléval, továbbra is „Londoni Francia Föderális Szekció"-nak nevezte magát és dokumentumait

az Internacionálé nevében adta ki. A Főtanács 1869-ben többízben napirendjére tűzte a csoporttól való hivatalos elhatárolódás kérdését. 1870 tavaszán ez az elhatárolódás annál is inkább szükségessé vált, mert Franciaországban ekkor készítették elő a harmadik pert az Internacionálé tagjai ellen. Vád tárgyává tették a „Londoni Francia Föderális Szekció" okmányait, különösen az 1868 okt. 20-i gyűlésen elfogadott felhívást, amely az Internacionálét azonosítja a „Forradalmi Kommün" nevű Félix Pyat vezette republikánus titkos társasággal. – A határozat angol szövegét, Marx kézírásában, beragasztották az 1870 máj. 10-i főtanácsi ülés jegyzőkönyvébe. Megjelent ezenkívül a „Penny Bee-Hive" 1870 máj. 14-i, 418. számában. Francia fordítása fennmaradt Auguste Serraillier másolatában; megjelent a „Marseillaise" 1870 máj. 14-i, 145. számában, az „Internationale" 1870 máj. 15-i, 70. számában és az „Egalité" 1870 máj. 21-i, 21. számában. A német fordítás a „Volksstaat" 1870 máj. 21-i, 41. számában jelent meg. – *413*

352 Az Internacionálé bázeli kongresszusán elfogadott határozatnak megfelelően a soron következő kongresszus színhelye Párizs lett volna. Marx a Főtanács 1870 máj. 17-i ülésén javasolta, hogy a kongresszust a fokozódó franciaországi elnyomás miatt ne Párizsba, hanem Mainzba hívják egybe. Minthogy 1870 júliusában kitört a német–francia háború, a kongresszust Mainzba se lehetett egybehívni. A Főtanács 1870 aug. 2-i ülésén Marx javasolta, intézzenek kérdést a helyi szekciókhoz és föderációkhoz a kongresszus elhalasztására vonatkozólag. A helyi szervezetek egyetértettek az elhalasztással. Ennek megfelelően a Főtanács 1870 aug. 23-án hivatalosan „alkalmasabb időpontra" halasztotta a kongresszus egybehívását. – A Főtanács 1870 máj. 17-én hagyta jóvá a Marx javasolta határozatot. Megjelent a „Volksstaat" 1870 máj. 25-i, 42. számában, a „Vorbote" 1870 júniusi, 6. számában, az „Egalité" 1870 máj. 28-i, 22. számában és a „Mirabeau" 1870 máj. 29-i, 45. számában. A határozat angol szövege fennmaradt a Főtanács jegyzőkönyvében és Eleanor Marx kézírásos másolatában. – *414*

353 Miután a Főtanács 1870 máj. 17-én elhatározta, hogy a következő, 1870 szeptemberére kitűzött kongresszus színhelye Mainz lesz, Stumpf, Liebknecht megbízásából, jún. 11-i levelében arra kérte Marxot, hogy a szeptemberi Reichstag-választások miatt a kongresszust halasszák el okt. 5-re. Jún. 12-én a Szociáldemokrata Munkáspárt bizottsága ugyanezt a kérést intézte a Főtanácshoz, Geib pedig Marxhoz, aki határozottan ellenezte az elhalasztást. Nézetét nemcsak az itt közölt dokumentumban, hanem a bizottságnak 1870 jún. 27-én írott levelében is kifejtette (lásd 554. old.). Marx és Engels levelét közölte a „Volksstaat" 1872 jún. 26-i, 51. száma, valamint a Lipcsében 1872-ben kiadott „Leipziger Hochverratsprozess" c. kiadvány. E kiadvány 1874-es és 1894-es kiadásai is közlik a levél szövegét; az 1894-es kiadást Németország Szociáldemokrata Pártja vezetőségének megbízásából Liebknecht rendezte sajtó alá. – *415*

354 A Szociáldemokrata Munkáspárt stuttgarti kongresszusa 1870 jún. 4-től 7-ig ülésezett. – *415*

355 A „North German Correspondence", a Bismarck-kormány angol nyelvű tájékoztatója, 1869-től 1870-ig jelent meg Berlinben. – A „Welfenfonds" elnevezésű pénzalap fölött Bismarck személyesen rendelkezett; ez a pénz a sajtó megvesztegetésére szolgált. – *417*

356 Miután az „Egalité" szerkesztősége átalakult (v. ö. 315. jegyz.), a bakunyinisták, elvesztett pozícióik visszaszerzésére törekedve, a Francia-Svájci Föderáció 1870 ápr. 4–6-i Chaux-de-Fonds-i kongresszusán névleges szavazattöbbséget biztosítottak maguknak. 21 mandátumuk volt, jelentéktelen és részben fiktív szekcióktól, szemben a genfi szekciók 12, és helyi szekciók 6 szavazatával. A kongresszus a politikai harc kérdését tárgyalta. A bakunyinisták, a Szervezeti Szabályzat meghamisított francia szövegére hivatkozva, a politikai harctól való teljes tartózkodást propagálták. A kongresszus, Bakunyin sürge-

tésére, azzal kezdte meg munkáját, hogy az újonnan alakult szekciókat felvette a Francia-Svájci Föderációba. Heves harc alakult ki a „Szocialista Demokrácia Egyesülése. Központi Szekció" (lásd 294. jegyz.) és a La Chaux-de-Fonds-i szekció felvétele körül. Utyin leleplezte Bakunyin szakadár tevékenységét. Szakadásra került sor: a genfi küldöttek és a Főtanács többi hívei önállóan folytatták munkájukat. Bakunyin hívei kisajátították a Francia-Svájci Kongresszus elnevezést, új föderális bizottságot választottak és annak székhelyét La Chaux-de-Fonds-ba helyezték át. Francia-Svájcban tehát két föderális bizottság alakult meg: a genfi és a La Chaux-de-Fonds-i. A bakunyinisták „La Solidarité" címmel új lapot indítottak, amely James Guillaume szerkesztésében 1870 ápr. 11-től 1871 máj. 12-ig, előbb Neuchâtelben, majd Genfben jelent meg és a „Progrès" folytatása volt. — Miután a Főtanács értesült a kongresszuson történtekről, megbízta Hermann Jungot, hogy gyűjtsön további adatanyagot. Ezek több áprilisi és májusi ülésen kerültek a Főtanács elé; jún. 28-án a genfi bizottság tagjainak sürgetésére a Főtanács elfogadta Marx határozati javaslatát. A határozatot Hermann Jung, a Svájc ügyeivel megbízott titkár megküldte mindkét föderális bizottságnak; megjelent a „Solidarité" 1870 júl. 23-i, 16. számában és a „Mirabeau" júl. 24-i, 53. számában. — *418*

357 A Főtanács 1870 jún. 21-i ülésén foglalkozott a genfi építőmunkások kizárásával. Marxot megbízták, hogy szövegezzen meg egy felhívást a szakszervezetekhez és az Internacionálé európai és amerikai szekcióihoz. A Főtanács júl. 5-i ülésén jóváhagyta a felhívást és röpiratként tette közzé angol, német és francia nyelven. A német szöveg ezenkívül megjelent a „Volksstaat" 1870 júl. 13-i, 56. számában, a „Volkswille" 1870 júl. 16-i, 25. számában és a „Vorbote" 1870 júliusi, 7. számában. — *419*

358 A genfi kanton építőmestereinek 1870 jún. 2-i, falragaszon közzétett nyilatkozata teljes mértékben az Internacionálét tette felelőssé a genfi sztrájkokért. Az építőmesterek követelték annak az alkotmánycikknek az alkalmazását, amely felhatalmazza a kormányt, hogy utasítsa ki „azokat a külföldieket, akik veszélyeztetik Svájc belső és külső biztonságát". — *420*

359 Marx a Főtanács 1870 jún. 28-i ülésén a következő kongresszus előkészítésével kapcsolatban javasolta, hogy minden szekció vitassa meg a Főtanács székhelyének esetleges áthelyezését; javaslatát azzal indokolta, hogy egyetlen ország munkásai számára sem szabad kiváltságos helyzetet teremteni. Marx javaslatát elfogadták, de Hales, a Főtanács egyik tagja, ellenezte. A Főtanács júl. 5-én és 12-én ismét megvitatta a kérdést, melynek felvetését Hales továbbra is helytelenítette. Marx júl. 14-én megküldte a bizalmas közlés szövegét Hermann Jungnak, azzal, hogy továbbítsa Svájcba. Az a példány is fennmaradt, amelyet Auguste Serraillier, mint Belgium ügyeivel megbízott titkár, elküldött De Paepenak. A szekciók a Főtanács székhelyének áthelyezése ellen foglaltak állást, mert Londont találták a legalkalmasabbnak. — *421*

360 Az Internacionálé 1870 szept. 5-ére tervezett mainzi kongresszusának programját, amelyet Marx szövegezett meg, a Főtanács 1870 júl. 12-én hagyta jóvá. Marx a program megvitatása során többízben felszólalt a Főtanácsban. A program megjelent angol nyelvű röpirat formájában. Marx Jungnak írott 1870 júl. 14-i levelében közölte a program teljes szövegét és javasolta, hogy tartsák be a kérdések általa választott sorrendjét. A program francia nyelven megjelent a „Solidarité" 1870 júl. 30-i, 17. számában és a „Liberté" 1870 júl. 31-i, 162. számában; német nyelven a „Volksstaat" 1870 aug. 13-i, 65. számában és a „Vorbote" 1870 júliusi, 7. számában. — *422*

361 Az itt közölt töredék annak a nagyobb történeti munkának a része, amelyet Engels erről a témáról írni szándékozott; 1869 utolsó hónapjaiban és 1870 első felében dolgozott e művén. Írország történetének példáján le akarta leplezni az angol gyarmati uralom rend-

szerét és módszereit, és be akarta mutatni, hogy ezek milyen súlyos következményekkel járnak mind az elnyomott, mind az elnyomó nemzet sorsára. Ezenkívül bírálni szándékozott az angol polgári történészek, nemzetgazdászok és földrajztudósok munkáit, akik soviniszta szellemben meghamisították az ír valóságot. – Engelst már 1869 nyara óta foglalkoztatta a gondolat, hogy könyvet ír Írország történetéről. 1869 szeptemberében beutazta az országot, hogy jobban megismerje. Tervezett könyvéhez terjedelmes irodalmat és számos történeti forrásmunkát dolgozott fel: ókori és középkori szerzők műveit, annálészeket, régi törvénytárakat, törvényeket, folklorisztikus és irodalmi emlékeket, útleírásokat, történeti, régészeti, gazdaságtörténeti, földrajzi, geológiai stb. műveket. Az a bibliográfiai jegyzék, amelyet Engels Írország történetéhez összeállított, több mint 150 címet foglal magában. Ebben az időben teleírt 15 kivonatfüzetének legnagyobb részét a tervezett könyv előkészületi anyaga tölti meg, nem számítva a különálló lapokra írott töredékeket, jegyzeteket és az újságkivágásokat. Engels az ír források tanulmányozásához megtanulta az ó-ír nyelvet. Az ír annálészek és ó-skandináv sagák egyes passzusait maga fordította le németre. Marx állandóan segítette Engelst Írország történetének tanulmányozása során és nagy jelentőséget tulajdonított a tervezett műnek. Közös vitáik során alakult ki nézetük az ír történelem legfontosabb problémáiról. – Engels 1870 májusában kezdte megszövegezni az összegyűjtött anyagot. A mű terve, amely fennmaradt, a következő volt:

„1. Természeti feltételek
2. Az ősi Írország
3. Angol hódítás
   1. Az első betörés
   2. Pale és Irishry
   3. Leigázás és kisajátítás. 152[. . .]–1691
4. Az angol uralom
   1. A büntető törvények. 1691–1780
   2. Felkelés és unió. 1780–1801
   3. Írország az Egyesült Királyságban
      a) A kisparasztok kora. 1801–1846
      b) A kiirtás kora. 1846–1870."

Engelsnek csak az első fejezet – „Természeti feltételek" – megírására volt ideje. A második fejezet – „Az ősi Írország" – befejezetlen maradt, és az utolsó két fejezet megírását Engels el sem tudta kezdeni, bár lényegében a mű valamennyi részéhez összegyűjtötte az anyagot. Az 1870 júliusával kezdődő fontos politikai események – a német–francia háború, a Párizsi Kommün, a bakunyinisták elleni harc, az Internacionáléban végzett jelentős gyakorlati munka – arra kényszerítették, hogy munkáját félbeszakítsa. Tudományos kutatásainak eredményeit azonban hasznosította. Különösen „A család, a magántulajdon és az állam eredete" egyes fejezeteiben támaszkodik sok olyan tudományos következtetésre, amelyeket az ó-írországi kelták társadalmi rendszerének tanulmányozásából szűrt le. – *423*

[362] Az 1846–47-es írországi éhínségről van szó. – *436*

[363] Az 1641–52-es ír nemzeti felkelés leverése után az 1652-es és 1653-as angol parlamenti törvényeknek (v. ö. 174. jegyz.) megfelelően „a lázadásban vétkesnek" nyilvánított ír földtulajdonosok egy részét erőszakkal áttelepítették a kopár Connaught tartományba és a mocsaras déli Clare grófságba. – *437*

[364] 1846-ban eltörölték a gabonatörvényeket (v. ö. 179. jegyz.). – *439*

[365] Anglia ebben az időben részt vett a napóleoni Franciaország és az ettől függő európai államok elleni háborúban. Ezenkívül 1812-ben kezdődött el a háború Anglia és az Egye-

sült Államok között, amelyben az angol uralkodó osztályok igyekeztek helyreállítani észak-amerikai gyarmati uralmukat. – *443*

[366] E kiadvány harmadik kötete, amely lezárja a „Senchus Mor" gyűjteményt, csak 1873-ban, Engels e sorainak megírása után jelent meg. – Engels volt az első, aki kellőképpen méltányolta ezt az ó-ír jogi emléket. – *443*

[367] A „Rerum Hibernicarum Scriptores" c. gyűjteményről van szó, amelynek négy kötete 1814-ben, majd 1825–26-ban jelent meg Charles O'Conor kiadásában. A kiadvány első ízben közölte az „Annales IV Magistrorum" egy részét, továbbá a XI–XV. században írott „Annales Tigernachi"-t, amelyek a III. század végétől ölelik fel az eseményeket, az „Annales Ultonienses"-t, amelyekben XV–XVII. századi krónikások írtak le eseményeket az V. század közepétől kezdve, valamint az Engels által később említett „Annales Inisfalensis"-t (ezek kezdetét általában kb. 1215-re teszik; az eseményeket 1318-ig követik) stb. – *446*

[368] Saerrath és Daerrath a birtoklás két fajtája az ősi Írországban; a birtokló – rendszerint a közösség egyszerű tagja – a klán vagy a törzs vezetőjétől, vagy a törzsi nemesség más képviselőitől főleg jószágot, de később földet is használatba vett. Ez a birtoklás a személyes szabadság részleges elvesztésével (a Daerrath esetében nagyobb, a Saerrath esetében kisebb mértékben) és a tulajdonos számára teljesítendő terhes kötelezettségekkel járt. A függőségnek ez a formája az ősi ír társadalom törzsi viszonyai felbomlásának és a feudalizálódás kezdetének időszakára jellemző; a föld még közös tulajdon, az állatállomány és a mezőgazdasági felszerelés azonban már magántulajdonban van és a föld magántulajdonának csírái is jelentkeznek már. Írországban az ilyen kapcsolatokat a brehonok – a régi jogszokások őrzői és kommentátorai – szabályozták; a „Senchus Mor" tükrözi őket. – A „lásd lejjebb" utalás a fejezet megíratlan részére vonatkozik. – *450*

[369] Huxley ezt a kijelentést egy nyilvános előadásban tette, amelyet 1870 jan. 9-én tartott Manchesterben „Az angol nép ősei és elődei" címmel. A „Manchester Examiner and Times" 1870 jan. 12-i száma részletes tudósítást közöl az előadásról. – *451*

[370] Charles Fourier: „Le nouveau monde industriel et sociétaire etc.", Párizs 1829, 399. old. – *452*

[371] A „Poems of Ossian"-t Macpherson skót költő írta; a legendás skót bárd, Ossian költeményeiként adta ki 1760–65-ben. A költemények egy ősi ír eposz későbbi skót feldolgozásán alapulnak. – *453 464*

[372] A következő művekről van szó: Claudianus: „De IV consulatu Honorii Aug. Panegyricus"; Isidorus Hispalensis: „Etymologiarum libri XX"; Beda Venerabilis: „Historiae Ecclesiasticae libri quinque"; Anonymus Ravennatis: „De Geographia libri quinque"; Eginhartus: „Vita et gesta Caroli Magni"; Alfred the Great: „Anglo-Saxon Version of the Historian Orosius". Engels az említett művekre a jelek szerint K. Zeuss „Die Deutschen und die Nachbarstämme" c. művének 1837-es müncheni kiadása nyomán hivatkozik. – *454*

[373] A „Triádák" középkori walesi művek; sajátságos, az ősi walesi kelták költészetéből átvett formában íródtak. Jellemzőjük a hármas szám alkalmazása a bennük előforduló személyeknél, tárgyaknál és jelenségeknél. A „Triádák"-at tartalmuk szerint történelmiekre, teológiaiakra, jogiakra, költőiekre és oktatókra oszthatjuk. A legkorábbiak nem keletkezhettek később a X. századnál, de fennmaradt írásos rögzítésük a XII–XV. századból való. – *454*

374 A „Haraldsaga" Harald norvég királynak, a Hårfagr (Széphajú) dinasztia megalapítójának hőstetteiről ad hírt. A XIII. század elején jegyezte fel Snorri Sturluson izlandi költő és krónikás. A „Haraldsaga" Snorri „Heimskringla" c. könyvében foglaltatik, amely a legrégibb időktől a XII. századig írja le a norvég királyok történetét. – *456*

375 „Krâkumâl" (Krâka dala) – Ragnar Lodbrôk fogvatartott dán viking (IX. század) haditetteit megéneklő halotti ének. A hagyomány szerint Krâka, Ragnar felesége, gyermekeinek énekelte e dalt, hogy buzdítsa őket Ella northumberlandi király által megölt apjuk halálának megbosszulására. Engels a dal szövegét Franz Eduard Christoph Dietrich könyve, „Altnordisches Lesebuch" (Ó-skandináv olvasókönyv), Lipcse 1864, nyomán használta fel. – *456*

376 „Niâlssaga" – az egyik legnépszerűbb izlandi törzsi saga; a legújabb kutatások szerint a XIII. század végén jegyezték fel szájhagyomány és régebbi írott emlékek alapján. A monda tárgya főképpen Gunnar izlandi hawding (törzsfő) és barátja, Niâl, a bölcs és békeszerető bond (szabad paraszt) életének és halálának elbeszélése. A „Niâlssagá"-ba két történelmi eseményt is beleszőttek: Izland keresztény hitre térítését (X. század vége, XI. eleje) és a normannok csatáját Brian Borumha ír király ellen; az utóbbinak leírása, mint Engels kimutatja, megbízható forrás a XI. századi ír történelem egyik legfontosabb eseményének, a normann betolakodók fölött 1014-ben aratott ír győzelemnek a tanulmányozásához. Engels a „Niâlssaga" vonatkozó részét Franz Eduard Christoph Dietrich: „Altnordisches Lesebuch", Lipcse 1864, nyomán használta fel. – *458*

377 Az újabb kutatások szerint a „Niâlssagá"-ban említett helység neve Kankaraborgnak vagy Kincorának, Brian király munsteri rezidenciájának olvasandó. – *460*

378 A cimberek dél-galliai és észak-itáliai betöréséről (i. e. 113–101) Plutarkhosz Marius életrajzában, Tacitus a „Germaniá"-ban ír; más ókori történészek is beszámolnak az eseményről. – *461*

379 „Beowulf" – költemény Beowulf mondai hős tetteiről, a régi angolszász költészet legjelentősebb fennmaradt emléke. Valószínűleg a VIII. században írták a VI. század első felében keletkezett germán törzsi mondák alapján. – *461*

380 „Edda" – skandináv mítikus és mondai tárgyú dalok gyűjteménye; a XIII. századból származó kéziratot 1643-ban fedezte fel Sveinsson izlandi püspök; ez a „régebbi Edda". Fennmaradt továbbá egy értekezés a szkáldok költészetéről, amelyet a XIII. század elején Snorri Sturluson költő és krónikás állított össze, ez az „újabb Edda". Az „Edda" dalai bemutatják a skandináv társadalmat a nemzetségi rend felbomlásának és a népvándorlásnak a korában; a germán mondák témáit dolgozzák fel. – *461*

381 Leges barbarorum – barbárok törvényei, germán népjogok; az V–IX. században keletkeztek és lényegileg a különböző germán törzsek (frankok, frízek stb.) szokásjogának írásba foglalásai. – *461*

382 Itt megszakad Engels kézirata. A fennmaradt tervből kitűnik, hogy ebben a második fejezetben („Az ősi Írország") még a klán-rendszert, a földtulajdont és a régi ír törvényeket akarta tárgyalni. – *461*

383 A Skót Felföld lakói 1745-ben felkeléssel válaszoltak az elnyomásra és a földjeikről való tömeges elkergetésre. A skót nemesség egy része, amely érdekelt volt a feudális-patriarchális klán-rendszer fenntartásában és támogatta a megdöntött Stuart-dinasztia trónkövetelését, kihasználta a felföldiek elégedetlenségét. A felkelés deklarált célja az volt,

hogy trónra ültessék Károly Edvárdot, II. Jakab unokáját. A felkelés leverése következtében a klán-rendszer teljesen felbomlott a Skót Felföldön és fokozott mértékben folytatódott a skót parasztok elűzése földjeikről. – *462*

384 Helgoland sziget, amelyet azelőtt frízek laktak, a XVIII. században a dánok tulajdona lett. 1807-ben, az 1807–14-es angol–dán háború idején, az angolok vették birtokukba, és 1814-ben, a kieli békeszerződés értelmében, a dánok át is engedték Angliának. Az 1815-ös bécsi szerződések később jóváhagyták az 1814-es szerződést. Anglia 1890-ben, cserébe Zanzibarért, átadta Helgolandot Németországnak. – *462*

385 Engels ezeket a megjegyzéseket Marx legidősebb lányának, Jennynek a felkérésére írta, az „Erins-Harfe. Irländische Volksmelodien nach Thomas Moore" (Erin-hárfa. Ír népi dallamok Thomas Moore nyomán) c. dalgyűjtemény előszava számára. Jenny Marx 1870 júl. 17-én elküldte a megjegyzéseket Hannoverba Kugelmann-nak, hogy továbbítsa Joseph Rissének, aki a gyűjteményt kiadta és sajtó alá rendezte. Az „Erins-Harfe" 1870-es hannoveri kiadásából ítélve, Engels megjegyzéseit az előszóban nem használták fel. Először 1955-ben, a „Movimento Operaio" olasz folyóirat 2. számában, később pedig 1957-ben, a „Pensée" francia folyóirat 75. számában jelentek meg. – *464*

386 A Központi Tanács ezt a felhívását akkor adta ki, amikor azon fáradozott, hogy a munkástársaságok, elsősorban az angol trade-unionok, csatlakozzanak az Internacionáléhoz. A Központi Tanács 1865 jún. 6-i ülésén megbízta az albizottságot a felhívás megszövegezésével. 1865 nyarán megjelent röplapként: „International Working Men's Association, Central Council, 18, Greek Street, London, W. Trade. Friendly, or any Working Men's Societies are invited to join etc." A felhívás alapját a Nemzetközi Munkásszövetségbe való felvétel feltételeit rögzítő határozatok képezték, amelyeket Marx javaslatára fogadott el a Központi Tanács (lásd 15. old.). – *469*

387 A jelentést, amelyet az albizottság az 1865 jún. 13-i központi tanácsi határozat alapján dolgozott ki, Peter Fox olvasta fel a júl. 25-i ülésen. Marxnak fáradhatatlan munkával sikerült meggyőznie a Központi Tanács tagjait arról, hogy az ideiglenes szervezeti szabályzatban előirányzott brüsszeli kongresszus helyett 1865-re előzetes konferenciát hívjanak egybe Londonba (lásd 127. jegyz.). Marx ugyanis azon a véleményen volt, hogy az Internacionálé helyi szekciói még nem szilárdultak meg eléggé és hogy a kongresszus összehívása még korai lenne. A jelentés megvitatása során nagy figyelmet szenteltek a megtartandó konferencia munkaprogramjának. A Központi Tanács némi módosítással elfogadta az albizottság által javasolt programot. Cremer és Eccarius javaslatára 10. pontként felvették a konferencia napirendjére az állandó hadseregek kérdését, amelyet a párizsi szekció vetett fel. A Központi Tanács jegyzőkönyvében a program szövege bele van ragasztva a jelentés szövegébe. A konferencia programját a Központi Tanács kiadásában megjelent két röplap közölte. Megjelent ezenkívül a „Bee-Hive Newspaper" 1865 aug. 12-i, 200. számában. A „Workman's Advocate" 1865 szept. 2-i, 9-i, 16-i és 23-i, 130., 131., 132. és 133. száma beszámolót közölt a konferenciáról. – *471*

388 A „Vorboté"-ból közölt két részlet (a másodikat lásd 508–509. old.) azokból a levelekből való, amelyeket Marx felesége, Jenny Marx, 1866 jan. 29-én, illetve 1867 okt. 5-én írt Johann Philipp Beckernek. – Az 1866 jan. 29-i levelet akkor írta Jenny, amikor Marx megbetegedett. Marx arra törekedett, hogy támogassa az éppen akkoriban megindult „Vorboté"-t. Ezért arra kérte Liebknechtet, Kugelmannt és más barátait és harcostársait, hogy adjanak a lapnak anyagot. – A „Vorboté"-ban megjelent részlet csak kismértékben tért el a levél kéziratától. A folyóirat szerkesztősége csak a bevezető mondatot és az utolsó két bekezdést fűzte a levélhez. – *473*

389 A XIX. század hatvanas éveiben az ateista társaságok élénk tevékenységet fejtettek ki Angliában. A mozgalomra nagy befolyással voltak a polgári radikálisok, Charles Bradlaugh stb., akik a „National Reformer" c. hetilap köré tömörültek és a munkások körében polgári reformer propagandát folytattak. – *473*

390 A levél a Központi Tanács határozata alapján született; Hermann Jung írta és Marx szerkesztette, amint ez Jung Marxnak írott 1866 jan. 15-i és 26-i leveleiből kitűnik. Az „Echo de Verviers" belga polgári demokratikus lap 1865 dec. 16-i és 18-i, 293. és 294. számában megjelent anonim cikket, amelyre a Központi Tanács ebben a levélben válaszolt, Pierre Vésinier francia kispolgári republikánus írta, aki emigránsként élt Belgiumban és a Marxszal és a Központi Tanáccsal ellenségesen szembenálló londoni francia szekció kispolgári elemeinek szócsöve volt. A Központi Tanács 1865 dec. 26-án és 1866 jan. 2-án és 9-én vitatta meg Vésinier cikkét; Marx követelte, hogy Vésiniert, amennyiben vádjait nem támasztja alá bizonyítékokkal, zárják ki az Internacionáléból. – *474*

391 „The Workman's Advocate" – munkáshetilap, amelyet Londonban adtak ki, az után, hogy a „Miner and Workman's Advocate" 1865 szeptemberében átalakult; az Internacionálé Központi Tanácsának orgánuma; a Központi Tanács más tagjai mellett Marx is a szerkesztőség tagja volt. Minthogy a szerkesztőségben a reformista elemek egyre nagyobb befolyásra tettek szert, 1866 februárjában ismét átszervezték a lapot és „Commonwealth"-nek nevezték el (lásd 124. jegyz.). – *476*

392 Az 1865-ös londoni konferencián résztvevő Marx, Eccarius, Lessner, Schapper stb. nemcsak az Internacionálé Központi Tanácsának, hanem a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek is tagjai voltak. – *477*

393 December 10-i Jótékonysági Társaság – a burzsoázia lezüllött, kalandor elemeiből és lumpenproletárokból 1849-ben létrehozott, titkos szekciókban szervezett társaság, amelynek segítségével Louis Bonaparte 1851-ben államcsínyjét végrehajtotta; elnevezése onnan ered, hogy a későbbi III. Napóleont, Louis Bonaparte-ot, 1848-ban ezen a napon választották meg köztársasági elnökké. – *478*

394 Grütli-egyesület (Rütli-egyesület) – munkások és iparosok felvilágosítására 1838-ban alakult svájci kispolgári-reformista szervezet; 1901-ben egyesült a svájci Szociáldemokrata Párttal és 1925-ben teljesen fel is szívódott benne. A „Grütli" elnevezés a szervezet svájci nemzeti jellegét hangsúlyozza. A hagyomány szerint ugyanis a három svájci őskanton: Schwyz, Uri és Unterwalden képviselői 1307-ben találkoztak a Grütli (vagy Rütli) mezején és esküvel fogadtak egymásnak örök hűséget az osztrák uralom elleni közös harcban. – *478*

395 „Journal de l'Association Internationale des Travailleurs" – az Internacionálé francia-svájci szekcióinak havi folyóirata; Genfben jelent meg, 1865 decemberétől 1866 szeptemberéig, Johann Philipp Becker közreműködésével. – „La Voix de l'Avenir" – hetilap, amely 1865-től 1868-ig jelent meg La Chaux-de-Fonds-ban. 1867-től az Internacionálé francia-svájci szekcióinak hivatalos orgánuma; a proudhonisták befolyása alatt állt. – „Der Vorbote" – az Internacionálé svájci német szekcióinak hivatalos folyóirata, Genfben jelent meg 1866-tól 1871-ig. Felelős szerkesztője Johann Philipp Becker volt. A folyóirat általában Marx és a Főtanács vonalát követte, rendszeresen közölte az Internacionálé okmányait és tudósított a különböző országok szekcióinak munkájáról. – *480*

396 Luigi Wolff, Mazzini híve, aki 1865 tavaszán kivált a Központi Tanácsból, megjelent a Tanács 1866 márc. 6-i ülésén és Marx távollétében bírálta az „Echo de Verviers"-nek írott levelet (lásd 474–480. old.), amely állítása szerint valótlanságokat közölt Mazzini-

ról. A Tanács, opportunista angol tagjainak befolyására, határozatot hozott, amelyben megkövette Mazzinit és Wolffot. Márc. 10-én Marx lakásán az európai országok ügyeivel megbízott titkárok (Dupont, Jung, Longuet, Bobczyński) megbeszélést tartottak, amelyen elhatározták, hogy Marx a Központi Tanács következő ülésén tiltakozni fog. – *481*

397 1864 okt. 8-án ült össze első ízben az a bizottság, melynek feladata volt az Internacionálé program-okmányainak kidolgozása; azt a szervezeti szabályzatot, amelyet Luigi Wolff itt beterjesztett, Mazzini szövegezte meg az olasz munkásegyletek általa tervezett egyesülésének céljaira. Ez a polgári demokratikus tervezet volt az alapja „Az olasz munkásegyletek testvéri szerződésé"-nek, amelyet 1864 júliusában közölt a „Giornale delle Assoziazioni operaie" és amelyet az olasz munkásegyletek 1864 októberi nápolyi kongresszusa elfogadott. – *481*

398 A Nemzetközi Munkásszövetség londoni konferenciájáról van szó (lásd 127. jegyz.). A konferencia jegyzőkönyvei nem tartalmazzák De Paepe említett bejelentését. – *481*

399 A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzatának és ügyviteli szabályzatának itt közölt szövege, amelyet 1866 őszén Marx és Lafargue rendezett sajtó alá francia nyelven, valamelyest különbözik az okmányoknak az 1866 szeptemberi genfi kongresszuson elfogadott szövegétől. A genfi kongresszus után, amikor a Főtanács még nem kapta vissza a francia rendőrség által elkobzott kongresszusi anyagokat, az Internacionálé franciaországi szekciói többször kérték, hogy küldjék meg nekik a szervezeti szabályzat és az ügyviteli szabályzat szövegét. A Főtanács ezért 1866 okt. 16-án elhatározta, hogy Londonban kiadja e dokumentumokat francia nyelven. A brosúra 1866 nov. végén jelent meg „Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements" címmel. A megjelent 1000 példányból 800-at a francia határon elkoboztak, úgyhogy ebből a kiadásból alig került valami terjesztésre. A Főtanács kevéssel ezután visszakapta a genfi kongresszus anyagát és megkezdte a kongresszusi jegyzőkönyvek és határozatok hivatalos kiadásának előkészítését. Angol nyelven az „International Courier"-ban, francia nyelven a „Courrier international"-ban jelentek meg az okmányok. A szervezeti szabályzat és az ügyviteli szabályzat különkiadása 1867-ben jelent meg Londonban („Rules of the International Working Men's Association", London 1867.). – A szervezeti szabályzat és az ügyviteli szabályzat Marx által elkezdett és Lafargue által folytatott francia fordításának kézirata fennmaradt; szövege megegyezik a londoni francia nyelvű brosúraszöveggel. – *482*

400 A londoni Német Munkás Művelődési Egylet (v. ö. 261. jegyz.) megalapításának 27. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségen nemcsak német munkások, hanem az Internacionálé Londonban élő francia tagjai és az angol munkásmozgalom képviselői is részt vettek. Marxon kívül Peter Fox, Georg Eccarius és mások is felszólaltak. Marx beszéde Friedrich Lessnernek a gyűlésről írt tudósításában maradt fenn, amelyet a „Vorbote" 1867 márciusi, 3. száma közölt. – *486*

401 A Főtanács itt közölt és az 1867 szeptemberi lausanne-i kongresszus előkészítését szolgáló üzenetét először angol nyelven szövegezte meg egy bizottság, amelyet a Főtanács 1867 jún. 4-én nevezett ki. A Főtanács júl. 9-i ülésén elfogadta ezt az angol változatot és ugyanakkor megbízta Lafargue-ot, készítse elő a francia fordítást. Az üzenet franciára fordítását azért határozták el, mert a párizsi szekció proudhonista vezetősége a Főtanácstól teljesen elkülönülten készítette elő programját a kongresszusra. – Az üzenet francia szövege lényegesen különbözik az angol változattól. Ezt Marx szerkesztette meg, és Londonban röpiratként jelent meg: „Adresse du Conseil Général de l'Association Internationale. Aux membres et aux sociétés affiliées et à tous les travailleurs". Ezenkívül közölte a „Tribune du Peuple" 1867 aug. 31-i, 8. száma és más lapok. Johann Philipp Becker németre fordította ezt a francia változatot és 1867 nyarán Genfben „Einladung zum zwei-

ten Kongress der Internationalen Arbeiterassoziation am 2–8. September in Lausanne" (Meghívó a Nemzetközi Munkásszövetség Lausanne-ban szept. 2–8-án tartandó második kongresszusára) címmel röplapként adta ki. Ez a német fordítás megjelent a „Vorbote" 1867 augusztusi, 8. számában is. – *487*

402 1867 februárjában Marchiennes-ban vasmunkásokat és bányászokat lőttek agyon. – *487*

403 A párizsi bronzművesek és szabók 1867 február–márciusi sztrájkjáról van szó. – *487*

404 1867 februárjában királyi bizottságot neveztek ki a trade-unionok vizsgálatára. A cél az volt, hogy törvényileg üldözzék és betiltsák, vagy legalábbis tevékenységükben korlátozzák a trade-unionokat. A trade-unionok a kormány intézkedésére azzal reagáltak, hogy országszerte gyűléseket szerveztek és 1867 márc. 5–8-án országos konferenciát tartottak. A királyi bizottságnak nem sikerült vádat emelnie a trade-unionok ellen. – *487*

405 Lásd „Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements", London 1866 (v. ö. 399. jegyz.). – *488*

406 A Marx beszédéről készült feljegyzés a „Working Man" 1867 júl. 27-i, 18. számából kivágva a Főtanács jegyzőkönyvében található, a jegyzőkönyv hitelesítésekor rávezetett korrektúrákkal. A Marx által idézett kivonat a „Reports by Her Majesty's Secretaries of embassy and legation on the manufactures, commerce, etc. of the countries in which they reside", London 1867, 5. sz. 594–595. oldaláról való. A Kékkönyvben is hibásan közölt számadatokat változtatás nélkül átvettük. A „Working Man" sajtóhibáit a Kékkönyv szerint kijavítottuk (a Kékkönyvekről lásd 4. jegyz.). – *490*

407 A beszéd végén előterjesztett határozati javaslatot lásd a 186. oldalon. – Marx 1867 szept. 4-én megírta Engelsnek, hogy beszéde nagy izgalmat váltott ki. Arra késztette a Béke- és Szabadságliga vezetőit, hogy alakuló kongresszusukra, amelyet 1867 szept. 9-én szándékoztak megnyitni Genfben, demokratikusabb programot állítsanak össze. A beszéd, írta Marx, fél óra hosszat tartott, de a jegyzőkönyvvezető Eccarius csak néhány mondatot közölt belőle az ülésről készült beszámolóban. Ez a beszámoló a „Bee-Hive Newspaper" 1867 aug. 17-i, 305. számában jelent meg. Eccarius kézírásos beszámolója nem áll rendelkezésünkre; a főtanácsi jegyzőkönyvben a Marx beszédéről készült feljegyzés beragasztott újságkivágásként található. A „Liberté" 1867 aug. 25-i, 8. száma és a „Courrier français" 1867 szept. 2-i száma még rövidebb kivonatban közölte Marx beszédét. – *492*

408 Az általános részből és az egyes országokról szóló beszámolókból álló jelentést a Főtanács 1867 aug. 20-án hagyta jóvá; a kongresszuson szept. 3-án Guillaume olvasta fel francia és Eccarius német nyelven. Megjelent: „Rapports lus au congrès ouvrier réuni du 2 au 8 septembre 1867 à Lausanne" (Az 1867 szept. 2–8-án Lausanne-ban összeült munkáskongresszus beszámolói), Chaux-de-Fonds 1867 (1868 áprilisában jelent meg). Fennmaradt az Amerikáról szóló beszámoló kézirata, amelyet Peter Fox szövegezett meg és a Főtanács jegyzőkönyvéhez csatoltak. Az Internacionálé lausanne-i kongresszusa1867 szept. 2–8-án ülésezett. Marx nem vehetett részt a tanácskozásokon, mert a „Tőke" első kötetének sajtó alá rendezésén dolgozott. A kongresszuson felolvasták a Főtanács és az egyes országok beszámolóit, amelyek arról tanúskodtak, hogy megszilárdult az Internacionálé az egyes országokban. A proudhonisták a Főtanács javaslataival szemben saját napirendjüket kényszerítették a kongresszusra: újra megvitatták a szövetkezeti kérdést, a női munkát, továbbá a művelődést és több más kérdést, úgyhogy a Főtanács napirendi javaslatában szereplő fontos kérdésekről elterelődött a figyelem. A proudhonistáknak sikerült elérniök néhány javaslatuk elfogadtatását. Ám az Internacionálé vezetését nem sike-

rült kezükbe kaparintaniok. A kongresszus a régi összetételben újraválasztotta a Főtanácsot és megtartotta annak londoni székhelyét. – *493*

409 A genfi kongresszus határozatai az említett kérdésekről az „International Courier" 1867 márc. 27-i, ápr. 17-i és máj. 1-i, 12., 15. és 17. számában jelentek meg. – *493*

410 „The Working Man" – hetilap, amely 1861-től 1867-ig – egyszeri megszakítással – jelent meg Londonban; szerkesztői között volt Joseph Collet francia demokrata emigráns. – *494*

411 Az említett események 1866 októberében és novemberében zajlottak le. – *496*

412 A választójogi reformért folytatott mozgalom során (lásd 150. jegyz.) a londoni munkásoknak harcolniok kellett azért a jogukért, hogy a főváros parkjaiban tömeggyűléseket rendezzenek. Az 1866 júl. 23-ra kitűzött Hyde Park-i gyűlést a kormány tilalma ellenére megtartották. A tömeg összeütközött a rendőrséggel. A belügyminiszter a néptömegek nyomására beleegyezett abba, hogy a Reformliga gyűléseire igénybe vegyék a parkokat. A Reformliga tanácsa ennek ellenére az 1866 júl. 30-ra kitűzött második gyűlés előkészítésével kapcsolatban elhatározta, hogy többé nem rendez szabadtéri gyűléseket; tartott a tömegek forradalmi aktivitásának növekedésétől. – *496*

413 Besson, a Belgium ügyeivel megbízott titkár levele a „Tribune du Peuple" 1866 nov. 4-i, 44. számában jelent meg. „La Tribune du Peuple" – demokratikus lap; a „Nép" elnevezésű munkásegylet orgánuma, Brüsszelben adták ki 1861-től 1868-ig; 1866 januárjától az Internacionálé belga szekcióinak lapja; szerkesztőségének De Paepe is tagja volt. – *502*

414 A Főtanács 1867 jún. 7-én határozatot hozott, amelyben üdvözölte Párizs dolgozó lakosságának II. Sándor orosz cár ott-tartózkodása során tanúsított magatartását és különösen a Lengyelország melletti szolidaritás-tüntetéseket. – *503*

415 A Vasöntők Nemzetközi Szövetsége az USA jelentős szakszervezete, amely 1859-ben jött létre és 1863-ban Sylvis vezetésével alakult meg véglegesen. Országos méretekben egyesítette a helyi vasöntő egyesületeket, de Brit-Columbiában és Kanadában is voltak szekciói. Harcolt a helyi egyesületek centralizált és koordinált tevékenységéért, szervezte és vezette a sztrájkmozgalmat és erős hatással volt más országos szakszervezetek megalakulására. – *503*

416 „The Workingman's Advocate" – amerikai munkáshetilap, az Országos Munkásszervezet lapja; 1864-től 1877-ig jelent meg Chicagóban; szakszervezeti kérdésekkel foglalkozott és közölte az Internacionálé dokumentumait. – *504*

417 A New York-i Munkások Szövetsége a New York-i szakszervezetek egyesülése volt, 1863-ban alakult meg. – *506*

418 Foxnak a Főtanács jegyzőkönyvéhez mellékelt kéziratában említés esik arról is, hogy Marx Sorge 1867 júl. 10-i levelén kívül az Internacionáléhoz csatlakozott New York-i Kommunista Klub szervezeti szabályzatát is átadta Foxnak. A New York-i Kommunista Klubot 1857-ben alapították Friedrich Kamm és Albrecht Komp német emigránsok kezdeményezésére. A klub munkájában Marx harcostársai, Joseph Weydemeyer, Friedrich Adolf Sorge, Hermann Meyer és August Vogt is részt vettek. – *506*

419 A Vasöntők Nemzetközi Szövetségéről van szó, amely 1866–67-ben, mint ez Sylvisnek a Főtanács 1867 júl. 9-i ülésén felolvasott leveléből kitűnik, jelentős összegeket költött a sztrájkoló munkások támogatására. – *507*

[420] A levél kézirata nem maradt fenn. Jenny Marx 1867 okt. 5-i leveléből és Becker 1867 okt. 7-i válaszából ítélve az itt közölt levél okt. 5. körül kelt. – *508*

[421] „Manchester Examiner and Times" – angol liberális napilap, 1848-ban jött létre a „Manchester Times" és a „Manchester Examiner" egybeolvasztásából; az ötvenes-hatvanas években John Bright volt a lap főszerkesztője és kiadója; 1894-ig jelent meg különböző címekkel. – Manchesteri iskola – a gazdasági élet teljes szabadságának szükségességét hirdető, az állam gazdasági beavatkozását elutasító közgazdasági irányzat a XIX. sz. első felében. Agitációjuk középpontja Manchester volt; a mozgalom élén két textilgyáros: Cobden és Bright állott, akik 1838-ban megalapították a Gabonatörvény-ellenes Ligát. Később a szabadkereskedelem hívei politikailag külön csoportosultak; belőlük alakult az angol liberális párt balszárnya. – *508*

[422] Eccariusnak az előadásról készített feljegyzését a „Vorboté"-ban való közlésre szánták. Friedrich Lessner elküldte Johann Philipp Beckernek Svájcba, aki azonban nem közölte. (Az előadás tervezetét lásd 206–218. old.) – *510*

[423] A Főtanács 1868 júl. 28-i ülésén (lásd 223. jegyz.) mondott beszédet Georg Eccarius jegyezte fel. Fennmaradt a Főtanács jegyzőkönyvében mint kivágás a „Bee-Hive" 1868 aug. 1-i, 354. számából. – *512*

[424] Az 1866-os válság után Londonban növekedett a pauperizmus, különösen a város kelet részében, az East Enden. – *513*

[425] A beszédről készült feljegyzés a Főtanács jegyzőkönyvében, a „Bee-Hive" 1868 aug. 22-i, 358. számából való kivágásként maradt fenn; látható rajta a titkár néhány korrektúrája. – *514*

[426] A jegyzőkönyvben Milner helyett tévedésből Eccarius neve szerepel. Milner mondott ellent Eccariusnak és ő állította, hogy a munkanap megrövidítése kívánatos ugyan, de a termelés csökkenését eredményezné. – *514*

[427] A felhívást Friedrich Lessner szövegezte meg és átolvasásra megküldte Marxnak, aki visszaküldésekor, 1868 aug. 11-én, ezt írta: „A helyesírási hibák miatt mellékelten leírtam az egész felhívást." A marxi felhívás kézírásos szövege, néhány jelentéktelen eltéréstől eltekintve, megegyezik a „Hermann" 1868 aug. 15-i, 502. számában közölt szöveggel. – *515*

[428] Marx 1869 jan. 5-i főtanácsi beszéde az albizottság nevében tett közlés volt. Az albizottság 1869 jan. 2-i ülésén megtárgyalta a roueni szekció levélbeni kérését, hogy nyújtsanak segítséget az elbocsátott roueni munkásoknak, és ezt vizsgálat céljából a Főtanács elé terjesztette. A Főtanács, Marx közlésének meghallgatása után, határozatot hozott, amelyben tiltakozott a francia vállalkozók intézkedései ellen és felszólította az angol munkásokat a roueni munkások támogatására. – *517*

[429] A Főtanács ezt a határozatot 1869 jún. 22-én hozta. Fordításunk alapja a Főtanács jegyzőkönyve, egybevetve a „Vorbote" 1869 júliusi, 7. számával, amely közölte a határozatot. – *518*

[430] Marx a bázeli kongresszus programjának megvitatása során a Főtanács 1869 júl. 6-i ülésén két ízben szólt hozzá a földtulajdon kérdéséhez. Bár a brüsszeli kongresszus szótöbbséggel határozatot hozott a földtulajdon társadalmi tulajdonba vételéről, a kérdést a proudhonista Tolain vezetése alatt álló, a kis földtulajdont pártoló csekély létszámú csoport követelésére a következő kongresszus napirendjére tűzték. – Első beszédében Marx Mil-

nernek válaszolt, aki a brüsszeli kongresszusi határozat helyességét megindokolni akarván, az embernek a földhöz való természetes jogára hivatkozott. Marx második beszéde válasz volt az ülésen vendégként résztvevő francia anarchista, E. Réclus felszólalására, aki kijelentette, hogy a parasztok nem vesznek részt az Internacionálé kongresszusain és nem szükséges velük törődni. A vita során a Főtanács szótöbbséggel megerősítette a földtulajdonról hozott brüsszeli kongresszusi határozatot. – Marx beszédeit Eccarius jegyezte fel a Főtanács jegyzőkönyveiben. A „Bee-Hive" 1869 júl. 10-i, 404. száma beszámol a Főtanács júl. 6-i üléséről és röviden ismerteti Marx beszédeinek tartalmát. – *519*

431 A brüsszeli kongresszusnak a földtulajdon kérdésével foglalkozó bizottsága két beszámolót terjesztett a kongresszus elé: Aubryét (roueni szekció) és De Paepe-ét (brüsszeli szekció). A bizottság egyhangúlag a bányák, csatornák, közutak stb. társadalmi tulajdonba vétele mellett döntött, és ezt közölte a kongresszussal. A szántóföld kérdésében azonban nem alakult ki egységes vélemény a bizottságban. Többsége De Paepe vezetésével határozatot javasolt az összes földek társadalmi tulajdonba vételére vonatkozóan, és a kongresszus ezt el is fogadta. A Tolain vezette kisebbség a kisparaszti földtulajdont védelmezte. – *519*

432 Marx ezt a beszédét a bázeli kongresszus programjáról tartott főtanácsi vita során tartotta meg. A Főtanács jegyzőkönyvében, Eccarius feljegyzéseként maradt fenn. – A „Bee-Hive" 1869 júl. 24-i, 406. száma beszámol a Főtanács üléséről és rövid tartalmi ismertetést közöl a beszédről. – *521*

433 Eccarius elírása; Saint-Simon tanítványairól, nem pedig magáról Saint-Simonról van szó, aki már 1825-ben meghalt (v. ö. 357. old.). – *522*

434 E beszédeket Marx a Főtanácsban a bázeli kongresszus programjának megvitatása során mondotta, a második beszéd e kérdés vitájának zárszava. Mindkét beszéd Eccarius feljegyzésében maradt fenn a Főtanács jegyzőkönyvében. A „Bee-Hive" 1869 aug. 14-i, 409. száma és aug. 21-i, 410. száma beszámol a főtanácsi ülésekről és röviden ismerteti a beszédek tartalmát. – *524*

435 A művelődésről az Internacionálé három előző kongresszusa – az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i és az 1868-as brüsszeli – is tanácskozott már. – *524*

436 Harriet Law a Főtanács 1869 aug. 17-i ülésén javasolta, hogy az egyház vagyonát és jövedelmeit közművelődési célokra kellene fordítani. – *525*

437 Milner a Főtanács 1869 aug. 10-i és 17-i ülésein azt javasolta, hogy az iskolák adjanak diákjaiknak politikai gazdaságtani ismereteket. Ez akkor a burzsoá ideológia fokozott befolyását jelentette volna. Milner elsősorban azt tartotta szükségesnek, hogy a diákoknak legyen fogalmuk a „munka értékéről" és az elosztásról. Ebben a tekintetben elsősorban Warren amerikai utopista szocialistára támaszkodott, aki „az igazságos csere" elméletét képviselte. – *525*

438 Marx ebben az összefüggésben azért érinti az állandó hadseregek kérdését, mert a vita során elhangzottak olyan javaslatok, hogy a közművelődéshez szükséges eszközöket az állandó hadseregekre fordított kiadások megszüntetése révén növeljék. – *525*

439 Az 1869 októberében alapított Land and Labour League (lásd 323. jegyz.) felhívását 1869 nov. 14. körül szövegezte meg Eccarius, aki tagja volt a felhívást előkészítő bizottságnak. A szöveget Marx szerkesztette. 1869-ben jelent meg Londonban brosúraként „Address of the Land and Labour League to the working men and women of Great Britain and Ireland" címmel. – *526*

[440] Az Anti-Corn-Law League (Gabonatörvény-ellenes Liga) hívei demagóg módon azt igyekeztek elhitetni a munkásokkal, hogy a szabadkereskedelem bevezetésével emelkedik a reálbérük és ugyanazért a pénzért kétszer akkora cipót vásárolhatnak. – *526*

[441] Az adófizetők D rovatába azok a személyek tartoztak, akiknek jövedelme a kereskedelemből vagy szabad foglalkozásokból származott. – *527*

[442] A Főtanács 1869 nov. 9-én Marx javaslatára elhatározta, hogy vitát rendez az angol kormánynak az ír foglyokkal szemben követett politikájáról, valamint az angol munkásosztály állásfoglalásáról az ír kérdésben. Marx nov. 16-i, első beszédével megnyitotta a vitát és határozati javaslatot nyújtott be ebben a kérdésben (lásd 372. old.). Nov. 23-án, amikor a vita különösen éles volt, az angol Mottershead felszólalt Marx javaslata ellen és igyekezett igazolni a Gladstone-kormány írországi gyarmatosító politikáját. Odger támogatta ebben. Marx második beszédében a Főtanács e két angol tagjának felszólalásával szállt vitába. Mindkét beszéd a Főtanács jegyzőkönyvében, Eccarius feljegyzésében maradt fenn. A nov. 16-i ülésről beszámolt a „Reynolds' Newspaper" 1869 nov. 21-i és a „National Reformer" 1869 nov. 28-i száma, a nov. 23-i ülésről a „Reynolds' Newspaper" nov. 28-i és a „National Reformer" dec. 5-i száma. E lapok csak röviden és kevéssé pontosan ismertették Marx beszédeit. – *530*

[443] Head Centre (fő központ) a féni szövetség belső felépítése szerint a titkos szervezet vezetőjének megjelölése volt. Marx itt a „New York Irish People" c. lapra hivatkozik, mely egyik cikkében rámutatott arra, hogy Gladstone a bebörtönzött féniek amnesztiájának megtagadásával erősíti a féni mozgalmat. A hivatkozás alapja az „Irishman" 1869 nov. 13-i, 20. száma. – *531*

[444] Az „Irishman" 1869 okt. 30-i, 18. száma közölte, hogy Gladstone válaszlevelet írt a Régi Erdészrend dublini ágának, amely csatlakozott az amnesztia-mozgalomhoz, és elevélben letagadta azt a választások előtt tett ígéretét, hogy javítani kíván Írország helyzetén. – Régi Erdészrend – kölcsönös segélynyújtási társaság Angliában; 1745-ben alakult meg mint a királyi erdészek társasága, majd 1834-ben felvette a Régi Erdészrend nevet. – *532*

[445] „Cobbett's Weekly Political Register" radikális hetilap; 1802-től 1835-ig adták ki Londonban. – *533*

[446] Marx arra törekedett, hogy kíméletlenül leleplezze az angol kormány gyarmati politikáját; Odger ezzel szemben azt kívánta, hogy a határozatban Gladstone politikáját értékeljék mérsékeltebb kifejezésekkel. Odger azzal indokolta meg követelését, hogy máskülönben nem lehet elérni a foglyok szabadonbocsátását. Emlékeztetett arra, hogy Gladstone a petíciókra adott válaszában nemtetszését fejezte ki egyik-másik petíció éles hangját illetően. A „Reynolds' Newspaper" 1869 nov. 28-i száma feljegyzést közölt Marx beszédéről, és az utolsó mondatot a következőképpen idézte: „Kérdés, hogy mi a fontosabb: hogy megszerezzük az írek bizalmát, vagy hogy Gladstone-nak tetsző határozatot szövegezzünk meg." – *533*

[447] Az ír kérdéssel foglalkozó, itt közölt cikkeket Marx lánya, Jenny, 1870 febr. 27. és ápr. 19. között írta a „Marseillaise" c. lap számára. Tartalmilag szervesen összefüggnek Marx „Az angol kormány és a bebörtönzött féniek" c. cikkével (lásd 389–394. old.). Marx nagy jelentőséget tulajdonított annak, hogy a „Marseillaise" révén a kontinens közvéleményét tájékoztassák az ír kérdésről; a harmadik cikket lányával együtt írta. A cikkek J. Williams aláírással jelentek meg, amely Marx konspirációs okokból használt álnevének, A. Williamsnek átalakítása. – „La Marseillaise" – francia napilap, a baloldali republikánusok orgánuma: 1869 decemberétől 1870 szeptemberéig jelent meg Párizsban; főszerkesztője

Rochefort. Közölt beszámolókat az Internacionálé tevékenységéről és a munkásmozgalomról. – *534*

448 O'Donovan Rossa levele az „Irishman" 1870 febr. 5-i, 32. számában jelent meg. A levél utolsó mondatában említett orangemanek a landlordok és a protestáns papság által alapított ír protestáns társaság (Órániai Vilmosról nevezték el így) tagjai, a ribbonmanek (szalagviselők; jelükről, a zöld szalagról) pedig a katolikus ír parasztok titkos társaságainak tagjai voltak. – *538*

449 „The Daily Telegraph" – eredetileg liberális, a nyolcvanas évek óta konzervatív angol napilap; ezzel a címmel 1855-től 1937-ig jelent meg Londonban; 1937 óta, amikor összevonták a „Morning Post" c. lappal, „Daily Telegraph and Morning Post" a címe. – *539*

450 A Rickard Burke megtébolyodására vonatkozó első közlemény az „Irishman" 1870 jan. 1-i, 27. számában jelent meg. Underwood levelét Bruce belügyminiszterhez a lap jan. 8-i, 28. száma közölte. A miniszter válasza erre a levélre az „Irishman" 1870 jan. 22-i, 30. számában, Burke nővérének, Catherine Barrynak írott válasza a lap 1870 márc. 12-i, 37. számában jelent meg. – *539*

451 „The Echo" – liberális napilap, amely 1868-tól 1907-ig jelent meg Londonban. – *539*

452 V. ö. Voltaire: „Minden műfaj jó, kivéve az unalmas műfajt" („L'enfant prodigue"). – *540*

453 A „Times" 1870 márc. 16-i számában anonim cikk jelent meg, amelynek szerzője – Bruce – megpróbálta cáfolni az O'Donovan Rossa által említett tényeket. – *541*

454 Moore 1870 márc. 17-i alsóházi beszéde és Gladstone válasza a „Times" 1870 márc. 18-i számában jelent meg. – *541*

455 Boileau: „Satyre VIII. à M. Morel". – *542*

456 A londoni Clerkenwell-börtönben a fogoly féniek kiszabadítására egy féni csoport 1867 decemberében robbantást hajtott végre. – *542*

457 Jenny Marx itt az „Irishman" közlését használja fel az 1868-ban megjelent „Report of Commission on the Treatment of certain Treason-Felony Convicts in English Prison, who have been transferred thereto at the Request of the Irish Government, 1867" c. Kékkönyvről. – *542*

458 Az 1867 február–márciusi féni felkelési kísérletről van szó. – *542*

459 Az 1870 márc. 17-én benyújtott és elfogadott Coercion Bill (Kivételes törvény) elrendelte az alkotmányos biztosítékok időleges felfüggesztését és ostromállapot bevezetését Írországban, s rendkívüli teljhatalmat adott az angol hatóságoknak az ír nemzeti felszabadító mozgalom elfojtására. – *543 553*

460 Doktor Sangrado – Lesage „Gil Blas" c. regényének egyik alakja, sarlatán orvos, aki betegeit érvágással és melegvíz-itatással halálra gyógyítja. – *544*

461 „Reynolds' Newspaper" – radikális hetilap, amelyet Reynolds alapított 1850-ben Londonban; az ötvenes évek elején a chartistákat támogatta. Jenny Marx itt egy „Gracchus" aláírású cikket idéz, amely a lap 1870 márc. 20-i számában jelent meg. – *544*

462 Dahomey afrikai államnak az volt a híre, hogy zsarnoki belpolitikai rendszerét csak kémkedéssel és besúgással tudja fenntartani. – *544*

463 Stiggins – Dickens „Pickwick Club" c. regényének egyik alakja, álszent és egyszersmind szemérmetlenül kapzsi, falánk és korhely lelkész. – *545*

464 Bruce és M'Carthy Downing levélváltását az „Irishman" 1870 márc. 19-i, 38. száma közölte. – *545*

465 „The Freeman's Journal" – ír burzsoá napilap, 1763-tól 1924-ig jelent meg Dublinban. – *548*

466 V. ö. Shakespeare: „King Henry VI.", Első rész, 1. felv. 2. szín. – *548*

467 Az amerikai lapokat a cikk az „Irishman" 1870 ápr. 2-i, 40. száma alapján idézi. – *549*

468 Laurier ügyvéd e szavakat 1870 márc. 25-én Pierre Bonaparte hercegnek, Victor Noir újságíró gyilkosának perében mondotta el. A beszéd a „Marseillaise" 1870 márc. 27-i, 97. számában jelent meg. – *550*

469 Marx ezt a beszédét a Főtanács 1870 ápr. 26-i ülésén, az általa javasolt határozat (lásd 409. old.) indokolására mondotta. – *553*

470 Marx 1870 jún. 27-én a Szociáldemokrata Munkáspárt bizottságának írott levelét a Wilhelm Liebknecht, August Bebel és Adolf Hepner ellen folytatott lipcsei hazaárulási perben, 1872-ben, a bíróság elnöke ismertette. Ugyanez a levél szerepelt 1871-ben, a Szociáldemokrata Munkáspárt braunschweigi bizottsága elleni perben is. A levél eredetije nincsen meg. Fordításunk a „Leipziger Hochverratsprozess etc.", Lipcse 1872, 245–246. old. alapján készült. A levél szövegét az 1874-es és 1894-es kiadások is tartalmazzák. Ez utóbbi kiadást Németország Szociáldemokrata Pártja vezetőségének megbízásából Wilhelm Liebknecht rendezte sajtó alá. A levél aláírása a lipcsei bíróság elnökének szavai szerint így hangzott: „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nevében, Karl Marx, Németország ügyeivel megbízott titkár." – *554*

471 Marx ezt a beszédét az általa javasolt határozat (lásd 413. old.) indokolására mondotta. Eccarius feljegyzésében maradt fenn. – *555*

Marx és Engels életének és tevékenységének adatai

(1864 szeptember – 1870 július)

1864

szeptember közepe — Marx elfogadja a szeptember 28-ára összehívott nemzetközi munkásgyűlés előkészítő bizottságának meghívását, hogy mint a német munkások képviselője részt vegyen a gyűlésen. A német munkások szónokául Marx Johann Georg Eccariust, a Kommunisták Szövetségének egykori tagját ajánlja; segít neki beszéde előkészítésében.

szeptember–december — Marx intenzíven dolgozik a „Tőké"-n.

szeptember 28 — Marx részt vesz a St. Martin's Hallban rendezett nemzetközi munkásgyűlésen, amelyen elhatározzák a Nemzetközi Munkásszövetség (I. Internacionálé) megalapítását. Marxot beválasztják a Szövetség Ideiglenes Bizottságába.

október 4 — Karl Klings solingeni munkásnak írott válaszlevelében Marx rámutat arra, hogy bár nem állna módjában elfogadni az Általános Német Munkásegylet Lassalle halála után megüresedett elnöki tisztségét, de hivatalos jelöltetését fel lehetne használni egyrészt politikai demonstrációra a porosz kormány ellen, amely megfosztotta őt állampolgárságától, másrészt a Nemzetközi Munkásszövetséggel való szolidaritás kinyilvánítására.

október 5 — Az Ideiglenes Bizottság beválasztja Marxot a Nemzetközi Munkásszövetség program-okmányait kidolgozó albizottságba.

október 6–17 — Marx beteg; ezért nem működhet közre a program-okmányok előkészítésében.

október második fele — Engels, miután Schleswig-Holsteinból visszatért Manchesterbe, tovább tanulmányozza a német filológiát és a germánok történetét.

október 18 — Az Ideiglenes Bizottság ülésén Marx támadja azt a programot és szervezeti szabályzatot, amelyeket betegsége alatt az albizottság előkészített és amelyek nagymértékben mazzinista és owenista szelleműek voltak. Marx bírálata nyomán az okmányokat átdolgozásra visszaadják az albizottságnak.

október 20 — Az albizottság Marx lakásán összeül, hogy megbeszélje az Internacionálé program-okmányait.

október 21 és 27 között — Marx a korábbi tervezeteket félretéve megírja a Nemzetközi Munkásszövetség program-okmányait – az Alapító Üzenetet és az Ideiglenes Szervezeti Szabályzatot; az albizottság jóváhagyja az okmányokat.

november 1 Marx felolvassa az Ideiglenes Bizottságnak az Alapító Üzenetet és az Ideiglenes Szervezeti Szabályzatot, amelyeket egyhangúlag elfogadnak. Az Ideiglenes Bizottság a szervezeti szabályzatnak megfelelően Központi Tanáccsá alakul (1866 végétől Főtanács néven); Marx mint Németország ügyeivel megbízott titkár vesz részt benne.

november 2 Engels Marxnak írott levelében leírja úti benyomásait és megfigyeléseit Schleswig-Holstein természeti viszonyairól és lakosságáról.

november 3 Marx 16 év után újra találkozik Bakunyinnal és többek között az 1863–64-es lengyel felkelés, a Nemzetközi Munkásszövetség és a szocialista mozgalom kérdéseit beszéli meg vele.

november 4 Marx részletesen beszámol Engelsnek az Internacionálé megalapításáról és az új proletárszervezet program-okmányainak történetéről.

november 7 Engels részt vesz a német politikai emigránsok manchesteri Schiller Intézetének igazgatósági ülésén; 1864 júliusában megválasztották az Intézet elnökévé.

november 8 A Központi Tanács Marx javaslatára elhatározza, hogy üléseiről minden jelentést a Tanács titkára útján juttat el a sajtóhoz, minthogy néhány lap a közlés során eltorzította a tudósításokat.

november 9 Engels elküldi Marxnak a szűkölködő gyári munkások támogatására alakult polgári segélybizottság beszámolóját; a munkásoknak nyújtott polgári „segélyről" kimutatja, hogy az a vállalkozók újabb eszköze a meggazdagodásra.

kb. november 14–24 Marxot és Engelst felszólítják, hogy működjenek közre az Általános Német Munkásegylet Hofstetten és Schweitzer szerkesztésében december 1-én Berlinben meginduló lapjában, a „Sozialdemokrat"-ban. Marx és Engels levélben tanácskozik erről és végül megígérik közreműködésüket, miután meggyőződtek arról, hogy az újság prospektusa nem tartalmaz határozottan lassalle-i téziseket. Azt remélik, hogy a lapot felhasználhatják a tudományos kommunizmus propagálására Németországban, valamint egy igazi proletárpárt megteremtésére.

november 15 és 22 Marx a Központi Tanács ülésein részt vesz annak megvitatásában, milyen feltételekkel vegyenek fel munkásszervezeteket az Internacionáléba, és határozati javaslatokat terjeszt elő, amelyeket egyhangúlag elfogadnak. A határozatok november 26-án megjelennek a „Bee-Hive Newspaper"-ben, az angol trade-unionok sajtóorgánumában, amelyet a Nemzetközi Munkásszövetség lapjává is nyilvánítanak.

november 18 Marx a „Tőké"-n folytatott munkájához Engelstől hivatalos adatokat kér a manchesteri „gyapotéhségről" és ennek a pamutipari munkások helyzetére való kihatásáról.

november 22 és 29 között Marx megírja a Főtanács üzenetét Abraham Lincolnhöz abból az alkalomból, hogy ez utóbbit újra megválasztották az USA elnökévé.

kb. november 24 Az Alapító Üzenet és az Ideiglenes Szervezeti Szabályzat brosúra formájában megjelenik. Marx több példányt küld Engelsnek. – Engels Joseph Weydemeyernek New Yorkba írott levelében elemzi az amerikai polgárháború lefolyását és hangsúlyozza e háború nagy jelentőségét az USA jövőbeni fejlődése szempontjából.

november 28 Marx elküldi a stuttgarti „Beobachter" szerkesztőjének a Karl Blind ellen irányuló nyilatkozatot. A lap szerkesztősége csak Marx kísérőlevelét és a saját „kommentárjait" közli. A nyilatkozatot a hamburgi „Nordstern" december 10-i száma hozza nyilvánosságra.

november vége–december eleje Marx levélben tájékoztatja kulonbozó országokban élő barátait – Joseph Weydemeyert, Ludwig Kugelmannt stb. – az Internacionálé megalapításáról és megkuldi nekik az Alapító Üzenet és az Ideiglenes Szervezeti Szabályzat példányait.

december 2 Marx hozzájárulást kér Engelstől ahhoz a részvényalaphoz, amelyet a Kozponti Tanács azért alapított, hogy megszerezze a „Bee-Hive" részvényeinek egy részét és ezzel befolyást gyakorolhasson e lap irányzatára

december 6 A Kozponti Tanács végrehajtó szervének, az albizottságnak (más néven állandó bizottságnak) ulésén Marx bírálja a lengyel néphez intézendő uzenet tervezetét, amelyet Peter Fox csupán az Internacionálé angol tagjainak nevében írt. Marx kimutatja, hogy Fox idealizálta a francia uralkodó osztályok hagyományos politikáját Lengyelországgal szemben, és leleplezi a cári orosz kormány, valamint a porosz és az osztrák kormány lengyel politikájának reakciós jellegét.

december 10 Marx levelben tájékoztatja Engelst az Internacionále ügyeiről és megelegedéssel kozli, hogy csatlakozott az Internacionálához a londoni kőmúvesek trade-unionja (tobb mint 3000 taggal), amely azelott soha nem csatlakozott egyetlen politikai mozgalomhoz sem.

december 13 A Kozponti Tanács ulésén, amelyen megvitatják Fox uzenet-tervezetét, Marx beszél a lengyel kérdésrol

kb. 1864 december 18–1865 január Marx tobb, Schweitzernek és Liebknechtnek írott levelben hevesen bírálja a „Szozialdemokrat" Lassalle-kultuszát és a lap szerkesztőségének kacérkodását a Bismarck-kormánnyal

december 22 Marx levélben felkéri Karl Siebelt, bírja rá Klingst arra, hogy az Általános Német Munkásegylet legkozelebbi rendes kozgyulésén bocsássa vitára az Egylet csatlakozását az Internacionálához.

1865

január 3 Marx a Kozponti Tanács ulésén ismét felszólal a lengyel kérdésben.

kb. január 7–14 Marx Engelsnél van Manchesterben, megbeszélik a Nemzetkozi Munkásszövetség és a német munkásmozgalom kérdéseit. Találkoznak Ernest Jones egykori chartista vezetővel.

január 16 Schweitzernek írt levelében Marx tiltakozik azellen, hogy a „Szozialdemokrat" közolte Moses Hess párizsi tudósítását, amely az Internacionálé párizsi szekciójának néhány tagját rágalmazó módon bonapartizmussal vádolja.

január 24 Marx Schweitzer és Liebknecht felkérésére cikket ír a „Szozialdemokrat" számára Proudhonról. A cikk élesen bírálja Proudhon kispolgári ideológiáját és tobb célzást tesz Lassalle opportunizmusára is. – Hogy megakadályozzák polgári elemeknek a Kozponti Tanácsba való behatolását és erősítsék a Tanács

proletár magvát, Marx javasolja, hogy a Központi Tanácsba csak olyanokat lehessen jelölni, akik már tagjai a Szövetségnek, és jelölésüknek legalább egy héttel a választás előtt meg kell történnie. Marx ezenkívül javasolja, hogy a Központi Tanács új tagjait a jelöltek távollétében válasszák meg. Marx javaslatait egyhangúlag elfogadják.

január 25 Marx levélben tájékoztatja Engelst az Internacionálé helyzetéről és azt ajánlja neki, írjon a „Sozialdemokrat" számára cikket a porosz hadügyi reform kérdéséről.

kb. január 27 Engels németre fordítja a „Tidmann úr" c. dán antifeudális népdalt és kommentár kíséretében elküldi a „Sozialdemokrat"-nak, hogy a feudális nemesség elleni kiállásra ösztönözze.

január 27 Engels Liebknecht egyik leveléből, amelyet Marx küldött el neki, tudomást szerez arról, hogy Lassalle megígérte Bismarcknak az Általános Német Munkásegylet támogatását Poroszország schleswig-holsteini hódító politikájához, amennyiben bevezetik az általános választójogot. Marxnak írott válaszlevelében Engels úgy értékeli Lassalle ígéretét, mint a német munkásosztály érdekeinek elárulását. Engels azt a szándékát is közli Marxszal, hogy a porosz hadügyi reformról írott cikkben éppen úgy állást foglal a kormánnyal, mint a polgári ellenzékkel szemben.

január 31 Marx a Központi Tanács ülésén beszél a Nemzetközi Munkásszövetségnek az angol választási reformmozgalommal kapcsolatos állásfoglalásáról. Síkraszáll amellett, hogy az Internacionálé vegyen részt a Reformliga alapító gyűlésén azzal a feltétellel, hogy az általános választójogot az egész férfilakosság számára követelik és hogy a Liga vezető szervébe beválasztják a Központi Tanács által javasolt jelölteket.

január vége–február 11 Engels megírja „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. cikkét. Minthogy a munka meglehetősen terjedelmes lett, és ezenkívül sem látszott tanácsosnak, hogy a „Sozialdemokrat"-ban közöljék, Engels elhatározza, hogy brosúra alakjában adja ki; ez 1865 február végén Hamburgban jelenik meg.

február Marx Jonesnak írott leveleiben körvonalazza azt a taktikát, amelyet az angol proletariátusnak a választójog reformjáért folyó harcban követnie kell.

február–március közepe Marx a Központi Tanácsban folytatott szorgos tevékenysége mellett megfeszített munkával, gyakran éjszaka dolgozik a „Tőké"-n.

február 6 Mivel a „Sozialdemokrat" közölte Hessnek egy második rágalmazó cikkét az Internacionálé ellen, Marx a lap szerkesztőségének nyilatkozatot küld, amelyet Engels is aláír. Minthogy azonban Marxnak és Engelsnek az a véleménye, hogy a „Sozialdemokrat"-tal való szakításnak a lap politikai taktikája, nem pedig Hess cikke miatt kell bekövetkeznie, aki végül visszavonta vádjait, elhatározzák, hogy nem ragaszkodnak a nyilatkozat nyilvánosságra hozatalához. – Engels részt vesz a Schiller Intézet igazgatósági ülésén.

kb. február 7 A londoni Német Munkás Művelődési Egylet alapításának évfordulóján mondott beszédében Marx bírálja a lassalleánusoknak azt az elképzelését, hogy a polgári állam segélyt nyújt majd a munkások termelőszövetkezeteinek. A beszéd tartalmát az ünnepségről szóló tudósítás, amelyet a „Sozialdemokrat" február 19-i száma közöl, teljesen eltorzítja.

kb. február 10 Marx részt vesz annak a bizottságnak az ülésén, amely az 1863–64-es lengyel felkelés évfordulója alkalmából szolidaritási gyűlést készít elő.

február 13 Schweitzernek írott levelében Marx rámutat arra, hogy a szakszervezetek nemcsak azért fontosak, mert a munkásosztály megszervezésének eszközei a burzsoázia elleni harcra, hanem mert Poroszországban az egyesülési jog kivívása a reakciós monarchia ellen folytatott általános demokratikus harc egy része.

február második fele–március eleje Marx foglalkozik az Internacionálé párizsi szekciójában Lefort hírlapíró és Fribourg, Tolain stb. proudhonista munkások között támadt konfliktussal.

február 18 Minthogy a „Sozialdemokrat" tovább kacérkodik a Bismarck-kormánnyal, Marx a saját és Engels nevében nyilatkozatot ír, amelyben a lassalleanizmust „királyi porosz kormányszocializmusként" jellemzi és bejelenti, hogy elutasítják a lapban való további közreműködést. A nyilatkozat március 3-án megjelenik a „Sozialdemokrat"-ban és más német lapok is közlik.

február 27 Engels újsághírt ír „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúra küszöbönálló megjelenéséről és elküldi németországi barátainak, hogy tegyék közzé a sajtóban. A hír március 3-án megjelenik a „Berliner Reform"-ban, a kispolgári demokrácia lapjában, valamint más német lapokban.

február vége Marx a lengyel gyűlés előkészítésén dolgozik. Az angol polgári radikálisok olyan irányú kísérleteire, hogy a gyűlést az időpont alkalmatlanságára hivatkozva elhalasszák, Marx a Központi Tanács nevében azt feleli, hogy a munkásosztálynak megvan a saját külpolitikája és a legkevésbé sem ahhoz tartja magát, hogy mit tekint a burzsoázia alkalmasnak vagy alkalmatlannak.

február vége–március első fele Marx a Reformliga megalakításával foglalkozik, amelynek vezető szervében az Internacionálé Központi Tanácsa kivívta magának a többséget.

március 1 Marx részt vesz az 1863–64-es lengyel felkelés tiszteletére rendezett ünnepségen.

március 6 Engels részt vesz a Schiller Intézet igazgatósági ülésén.

március 7 A Központi Tanács ülésén elfogadja a Marx által kidolgozott határozati javaslatokat a párizsi szekcióban támadt konfliktus elsimítására.

március 10 Weydemeyernek írott levelében Engels részletesen megvizsgálja az amerikai polgárháború hadműveleteit.

kb. március 13 Marx recenziót ír Engels „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúrájáról a Londonban megjelenő „Hermann" c. német hetilap számára.

március 15 Marx nyilatkozatot ír a lassalleánus „Sozialdemokrat"-hoz való viszonyáról és leírja az előzményeket, amelyek arra vezettek, hogy Engels és ő szakítottak a lappal. A nyilatkozat megjelenik a „Berliner Reform" március 19-i számában és más lapokban.

március 19–április 8 Marx Zalt-Bommelba (Hollandia) utazik rokonaihoz.

kb. március 23 Marx távollétében megérkezik Londonba Meissner hamburgi kiadó levele a „Tőke" kiadására vonatkozó szerződéssel.

március 28 Schweitzer kísérleteire, hogy elferdítse a „Sozialdemokrat"-tal való szakítás előtörténetét, Marx a „Berliner Reform"-nak írott – április 1-én megjelenő – nyilatkozatban felel.

március 29 Engels az újkantiánus Friedrich Albert Langénak írott levelében bírálja a polgári közgazdászoknak azt a tételét, amely szerint a gazdasági törvények nem történelmi, hanem természeti törvények; kiváltképpen azt mutatja ki, hogy a népesedési törvény az adott társadalomban uralkodó termelési viszonyok függvénye.

április 8 Marx megírja „Az emberiség elnöke" c. cikkét Bernhard Becker, az Általános Német Munkásegylet elnöke ellen. A cikket a „Berliner Reform" április 13-i száma közli.

1865 április 11–1866 január 16 Marx ideiglenesen a Belgium ügyeivel megbízott titkár tisztét is betölti a Központi Tanácsban.

április 12 Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egylet gyűlésén beszédet mond, amelyben leleplezi az Általános Német Munkásegylet lassalleánus vezetőségének opportunizmusát. – Engels levélben behatóan tájékoztatja Marxot a gyapotválság alakulásáról Angliában és más országokban.

április 13 Marx levélben felkéri Hermann Jungot, hogy mint Svájc ügyeivel megbízott titkár küldjön helyesbítést a „Weisser Adler" c. zürichi lapnak a március 1-i londoni lengyel gyűlésről közölt tudósításához, amely elhallgatta, hogy a gyűlés egyhangúlag elfogadott egy a Nemzetközi Munkásszövetség nevében javasolt határozatot. Marx a levélhez csatolja a helyesbítés szövegét, amely a „Weisser Adler" április 22-i számában Jung aláírásával jelenik meg.

április 25 Marx a Központi Tanács ülésén beszámol a lipcsei nyomdászok sztrájkjáról. Foxszal és Cremerrel együtt beválasztják abba a küldöttségbe, amelyet a londoni szedőkhöz indítanak, hogy a lipcsei sztrájkoló munkások anyagi megsegítésére bírják őket.

május 2 és 9 között Marx megírja a Nemzetközi Munkásszövetség üzenetét Andrew Johnsonhoz, az USA elnökéhez, Lincoln meggyilkolása alkalmából. A Központi Tanács egyhangúlag elfogadja az üzenetet, amelyet a „Bee-Hive Newspaper" május 20-i száma, valamint más lapok közölnek.

május 20 Marx Engelsnek írott levelében bírálja John Westonnak a Központi Tanácsban a bérekről tartott előadását. Weston ebben azt igyekezett bizonyítani, hogy a munkások harca a bérek emeléséért értelmetlen, és tagadta a tradeunionok pozitív szerepét a munkásmozgalomban.

június 20 és 27 Marx a Központi Tanács ülésein előadást tart a bérről, árról és profitról, amelyben megcáfolja Weston hibás felfogását és népszerű formában kifejti az értéktöbbletről szóló tanának lényegét.

június 24 Marx közli Engelsszel, sikerült meggyőznie a Központi Tanácsot arról, hogy 1865-re csak előzetes konferenciát hívjanak egybe Londonba a javasolt brüsszeli kongresszus helyett, amelyet ő korainak vél.

július 25 A Központi Tanács ülésén jóváhagyják az albizottság Marx irányításával előkészített jelentését egy londoni konferencia egybehívásáról.

július 31 Marx levélben tájékoztatja Engelst a „Tőké"-n folytatott munkájának állásáról és közli vele, hogy a három könyvre terjedő elméleti rész befejezéséig még három fejezetet kell megírnia; ezenkívül meg kell még írnia a negyedik könyvet, amelyben a politikai gazdaságtan történetével kíván foglalkozni.

augusztus Marx túlerőltette magát a „Tőké"-n végzett munkával és megbetegedett; betegsége idején csillagászati könyveket olvas.

augusztus vége Marxot a „Workman's Advocate", a Nemzetközi Munkásszövetség egyik sajtóorgánuma igazgatósági tagjává választják.

augusztus vége– szeptember közepe Engels beutazza Németországot, Svájcot és Olaszországot.

szeptember 12 Marx a Központi Tanács ülésén felszólal az Internacionálé küszöbönálló konferenciájának kérdésében.

szeptember közepe Marx felkéri Liebknechtet, hogy vegyen részt a londoni konferencián, vagy pedig küldjön oda jelentést a németországi munkásmozgalomról. Meghívja Ernest Jonest, hogy a londoni konferencia idején az Internacionálé megalapításának évfordulóján rendezendő estélyen mondjon beszédet.

szeptember 19 Marxot a Központi Tanács ülésén az új albizottság tagjává választják.

szeptember 25 - 29 Marx részt vesz az Internacionálé londoni konferenciáján; a konferencia valamennyi ülésén jelen van és többször felszólal a legfontosabb kérdésekben; elfogadják a következő kongresszus napirendjére vonatkozó javaslatát; beválasztják abba a bizottságba, amely a „Workman's Advocate" számára előkészíti az Internacionáléról szóló tudósításokat.

október 17 Marx a Központi Tanács ülésén támogatja a demokrata lengyel emigránsoknak azt a javaslatát, hogy ünnepeljék meg az 1830-as lengyel felkelés évfordulóját; azt tanácsolja, hogy a gyűlés előkészítésével bízzák meg az albizottságot.

október 20– kb. november 2 Marx Engelsnél időzik Manchesterben.

november 13 Theodor Metzner, Siegfried Meyer és August Vogt berlini munkások levélben felkérik Marxot, jöjjön Németországba és vegye át a munkásmozgalom irányítását; a levélírók kifejtik, hogy Marx személyes jelenléte hozzájárulhatna a német munkásosztály legjobb erőinek egyesüléséhez.

november 20 Marx megkéri Engelst, küldjön neki a „Tőké"-hez adatokat a manchesteri pamutipari munkások helyzetéről.

december Marx, mint a „Workman's Advocate" igazgatóságának tagja, harcot folytat a lap vezetőségében levő polgári elemek ellen. – A földjáradék kérdésével kapcsolatban Marx a British Museumban mezőgazdasági, különösen agrokémiai irodalmat tanulmányoz; Liebig és Schönbein műveit olvassa.

1865 december –1866 január Miután Marx Johann Philipp Becker leveléből értesült arról, hogy Becker 1866 januárjától lapot ad ki „Vorbote" címmel, felkéri Engelst, Liebknechtet és Kugelmannt, küldjenek tudósításokat a „Vorboté"-nak.

december 26 Marx a Központi Tanács ülésén megcáfolja az „Echo de Verviers"-ben Pierre

Vésinier névtelenül megjelent cikkében a Központi Tanácsra szórt rágalmakat.

december vége Marx elkészült a „Tőke" nyers fogalmazványával.

1866

január Marx elkezdi sajtó alá rendezni a „Tőké"-t.

január eleje Engels, természettudományos problémákkal foglalkozva, erősen érdeklődik a molekuláris elmélet iránt; elolvassa Tyndall „Heat, a mode of motion" (A hő, mint a mozgás egy fajtája) c. művét.

január 5 Marx tájékoztatja Engelst a londoni francia szekció kispolgári elemeinek és a brüsszeli proudhonistáknak a Központi Tanáccsal szemben elfoglalt ellenzéki álláspontjáról. Kéri Engelst, indokolja meg a sajtóban, miért kell a proletariátusnak küzdenie Lengyelország függetlenségéért.

január 9 Marx a Központi Tanács ülésén támadja Vésinier-t a cikkében foglalt állítások miatt és javasolja, hogy Vésinier támassza alá bizonyítékokkal adatait; amennyiben ez nem történik meg, zárják ki az Internacionáléból. A Központi Tanács elfogadja Marx javaslatát.

január 22 Az 1863–64-es lengyel felkelés évfordulójának megünneplésére rendezett gyűlésen Marx támogatja a Nemzetközi Munkásszövetség nevében javasolt határozatot, amely kifejezésre juttatja a munkásosztály rokonszenvét a lengyel nép felszabadító harca iránt.

január 26 Engels anyagot kér Marxtól az oroszországi jobbágyfelszabadítás feltételeiről és az orosz parasztok gazdasági helyzetéről.

január 27 Marx találkozik Junggal és megszerkeszti azt a választ, amelyet Vésinier-nek az „Echo de Verviers"-ben megjelent cikkére Jung a Központi Tanács megbízásából megfogalmazott. A válasz ugyanazon lap február 20-i számában Jung aláírásával jelenik meg.

január vége–március eleje Marx a „Tőké"-n végzett megfeszített munka következtében súlyosan megbetegszik. Amint valamelyest javul az állapota, fekve folytatja munkáját az első kötet kéziratán; megírja a munkanapról szóló fejezet történelmi részét.

január vége–április 6 Engels cikksorozatot ír a lengyel kérdésről; megindokolja a proletariátusnak az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmát támogató álláspontját és támadja a proudhonisták nihilizmusát a nemzeti kérdésben. A cikkek a „Commonwealth" március 24-i és 31-i, valamint május 5-i számaiban „Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz?" címmel jelennek meg.

február eleje A betegágyból Marx levelezik a Központi Tanáccsal és eléri, hogy Eccarius a „Commonwealth" egyik szerkesztője lesz és szerkesztőségi felügyelő bizottságot alakítanak, amelynek többsége a Központi Tanács tagjaiból áll. A bizottságnak Marx is tagja.

kb. február 13 Marx Engels tanácsára elhatározza, hogy elsősorban a „Tőke" első kötetét hozza nyomdakész állapotba.

február 14 és 18 között Engels Marxnál van Londonban.

március első fele Marx az Internacionálé proletár jellegének védelmében harcol a polgári befolyás ellen, amelyet a Központi Tanácsban az ellenzék érvényesít; ez mazzinista elemekből (Luigi Wolff és mások), kispolgári demokratákból (a londoni francia szekció tagjai) és az angol trade-unionok reformista vezéreiből (Odger, Cremer és mások) áll.

március 10 A kontinentális országok ügyeivel megbízott titkárok összeülnek Marx lakásán. A tanácskozáson elhatározzák, hogy fellépnek Wolff ellen, aki a Központi Tanács március 6-i ülésén megtámadta Jungnak az „Echo de Verviers"-ben megjelent cikkét és Mazzinit tüntette fel az Internacionálé szervezeti szabályzata szerzőjének. Az egybegyűltek megbízzák Marxot azzal, hogy a Központi Tanácsban válaszoljon Wolffnak és híveinek.

március 12 Marx részt vesz a „Commonwealth" részvényeseinek gyűlésén, ahol keresztülviszi, hogy Eccariust hagyják meg a szerkesztőségben.

március 13 Marx a Központi Tanács ülésén megcáfolja Wolffnak a március 6-i ülésen elhangzott nyilatkozatát.

március 15– kb. április 10 Marx Margate-ben pihen.

március vége – április 1 Engels Walesben pihen.

április 6 Marx levelében értesíti Engelst, hogy egy párizsi utazás lehetőségét fontolgatja; meg akarja győzni az Internacionálé francia tagjait arról, hogy el kell halasztani a májusra tervezett genfi kongresszust, mivel a Nemzetközi Munkásszövetség – főleg Angliában – még nem készült fel erre.

április 10 Marx, miután felépült hosszabb betegségéből, folytatja munkáját a Központi Tanácsban; részt vesz a Tanácsnak azon az ülésén, amelyen a genfi kongresszus összehívásának időpontjáról és más kérdésekről tárgyalnak.

április 17 Marx a Központi Tanács ülésén részt vesz a mazzinista Wolff beszédéről folytatott vitában; Wolff ugyanis újabb támadást kísérel meg Jungnak az „Echo de Verviers"-ben megjelent cikke ellen.

május 1 Marx a Központi Tanácsban támogatja azt a határozatot, amely a genfi kongresszust májusról szeptemberre halasztja el. – Engels levélben értesíti Marxot arról, hogy Edinburgh-ba német szabókat hoztak be sztrájktörőknek; arra kéri a Központi Tanácsot, foganatosítson intézkedéseket újabb német munkások behozatala ellen.

május 4 Marx a Központi Tanács nevében felhívást ír, amelyben figyelmezteti a németországi munkásokat, ne engedjék, hogy az angol vállalkozók sztrájktörőkként használják fel őket. A felhívást az „Oberrheinischer Kurier" május 15-i száma és más német lapok közlik.

május 8 Marx a Központi Tanács ülésén kétszer felszólal pénzügyi kérdések megvitatása során, amelyek főleg a genfi kongresszus előkészítésével függnek össze.

kb. május 14 Marx hosszabb megszakítás után, bár továbbra sem egészséges, folytatja a „Tőke" kéziratának sajtó alá rendezését.

május 15 Marx a Központi Tanács ülésén válaszol Fox kritikájára, amelyet Engels „Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz?" c. cikksorozatáról nyilvánított, és védelmébe veszi Engelsnek azt az álláspontját, hogy a lengyel arisztokrácia politikája hozzájárult Lengyelország felosztásához.

május 25 Engels Marx kérésére tájékoztatja ez utóbbit a gazdasági válság fejlődéséről a manchesteri és liverpooli textiliparban.

június 9 Marx kiválik a „Commonwealth" vezetéséből, minthogy abban fokozódott a polgári elemek befolyása.

június 19 és július 5 között Engels a porosz–osztrák háborúval kapcsolatban megírja „Jegyzetek a németországi háborúról" c. cikksorozatát. A cikkek a „Manchester Guardian" június 20-i, 25-i és 28-i, valamint július 3-i és 6-i számaiban jelennek meg.

június 19 és 26 Marx a Központi Tanács ülésein részt vesz a porosz–osztrák háború megtárgyalásában; vita bontakozik ki a nemzeti kérdésről. Az első ülésen Marx megbírálja a proudhonisták álláspontját a nemzeti kérdésben.

július első fele Marx foglalkozik Auguste Comte-nak, a pozitivizmus megalapítójának Angliában és Franciaországban – a munkások között is – elterjedt filozófiájával.

július 3 Marx a Központi Tanácsban támogatja Jung beszédét, aki védelmezi a proletariátus és a Nemzetközi Munkásszövetség forradalmi taktikáját a porosz–osztrák háború időszakában.

július 17 Marx a Központi Tanácsban beszél a munkásosztály álláspontjáról a porosz–osztrák háború kérdésében.

július 24 A Központi Tanács ülésén, amelyen a genfi kongresszus lebonyolítását és különösen napirendjét vitatják meg, Marx amellett foglal állást, hogy továbbra is London legyen a Központi Tanács székhelye.

július vége Marx a „Tőké"-hez tanulmányozza a nemrég megjelent hivatalos jelentéseket az angol iparban alkalmazott gyermekmunkáról és az angol proletariátus lakásviszonyairól.

július 31 Marx a Központi Tanácsban az albizottság nevében jelentést tesz a genfi kongresszus napirendjéről.

augusztus–november eleje Marx nagy anyagi szükségben; hollandiai rokonokhoz írott segélykérő leveleire nem kap választ; Engels pénzzel támogatja.

augusztus vége Marx a küszöbönálló genfi kongresszusra megírja az „Instrukciók"-at „az Ideiglenes Központi Tanács küldöttei számára".

augusztus 31 J. Ph. Beckernek írott levelében Marx útmutatásokat ad a genfi kongresszus munkájának megszervezésére vonatkozólag; határozottan felkéri Beckert, hasson oda, hogy ne Odgert válasszák meg a kongresszus elnökévé; főleg arra a megalkuvó szerepre utal, amelyet Odger és más trade-unionista vezetők a Reformligában játszottak.

szeptember 3–8 A genfi kongresszus megvitatja az Instrukciókat és ezekkel összhangban hozza meg legfontosabb határozatait. A kongresszus elfogadja az Internacionálé

Szervezeti Szabályzatát, amelynek alapja a Marx által megfogalmazott Ideiglenes Szervezeti Szabályzat. Az Instrukciókat és a Szervezeti Szabályzatot a kongresszusi jelentéssel együtt angol, francia és német nyelven közzéteszik az Internacionálé lapjaiban.

szeptember 8 A genfi kongresszuson Cremer és Carter angol küldöttek válaszolnak a proudhonista küldötteknek az értelmiség ellen intézett támadásaira és hangsúlyozzák Marx kiemelkedő szerepét az Internacionálé megalapításában; olyan emberként jellemzik Marxot, aki egész életét a munkásosztálynak szentelte. A kongresszus a Főtanács tagjává választja Marxot.

szeptember második fele Marx elolvassa a baltimore-i amerikai munkáskongresszusról szóló jelentést; nagyra értékeli e kongresszus eredményeit, különösen a nyolcórás munkanapért, az Internacionálé egyik legfőbb követeléséért való harcra szólító felhívást.

szeptember 25 A Főtanács ülésén Marxot újra megválasztják Németország ügyeivel megbízott titkárrá.

október 9 A Főtanács Marx javaslatára elhatározza, hogy a francia belügyminiszterhez intézett levélben tiltakozik a genfi kongresszus okmányainak a francia hatóságok által történt lefoglalása ellen. – Marx Kugelmann-nak írott levelében értékeli a genfi kongresszust és hangsúlyozza, hogy milyen komoly kihatásai vannak Franciaországban, Angliában és Amerikában; a proudhonistákat a proletariátus minden forradalmi és politikai mozgalma ellenségeinek nevezi és rámutat arra, hogy Proudhon kispolgári utopizmusa nagy kárt okozott a munkásmozgalomnak.

október 13 Marx közli Kugelmann-nal a „Tőke" felépítésének tervét, amely szerint műve négy könyvből áll majd: „I. könyv. A tőke termelési folyamata; II. könyv. A tőke forgalmi folyamata; III. könyv. Az összfolyamat alakulatai; IV. könyv. Az elmélet történetéhez".

1866 november– 1867 március közepe Marx segít Eccariusnak „A workingman's refutation of J. S. Mill" (Egy munkás megcáfolja J. S. Millt) c., a „Commonwealth"-ben közölt cikksorozata megírásában.

november közepe Marx elküldi Meissnernek Hamburgba a „Tőke" kéziratának első részét.

november 20 Marxot a Főtanács ülésén kinevezik a London Trades Councilhoz menesztendő küldöttség tagjává. Marx javasolja a Főtanácsnak, hogy ünnepeljék meg az 1863–64-es lengyel felkelés évfordulóját.

november 27 Marx a Főtanácsban beszél III. Napóleon munkásellenes politikájáról abból az alkalomból, hogy a francia kormány lefoglalta a genfi kongresszus okmányait.

december 18 Marx a Főtanács ülésén közli, hogy különböző polgári lapokban cikkek jelentek meg, amelyek kénytelenek elismerni, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség a század fontos jelensége.

1867

január első fele Marx tovább dolgozik a „Tőké"-n, főleg a tőkés felhalmozás általános törvényéről szóló fejezetet egészíti ki; ehhez elolvassa T. Rogers angol gazdaságtörténész „History of Agriculture and Prices fn England" (A mezőgazdaság és az árak története Angliában) c. könyvét, amelyet Engels küldött meg neki.

január–február Marx nagy anyagi szükségben; családját kilakoltatás és foglalás fenyegeti. Engels segít Marxon.

január 22 Marx az 1863–64-es lengyel felkelés évfordulóján megtartott londoni ünnepségen a Nemzetközi Munkásszövetség képviseletében beszédet mond és határozati javaslatot tesz. A lengyel demokrata emigránsok londoni lapja, a „Głos Wolny" febr. 10-i számában közli a beszédet és a határozatot.

január 29 Engels újabb adatokat közöl Marxszal a manchesteri pamutipari munkások helyzetéről és harcáról.

február 18 Marx Kugelmann útján a hannoveri liberális „Zeitung für Norddeutschland" c. laphoz cáfolatot küld e lap egy hírére, amely azt állította, hogy Marx a kontinensre szándékozik utazni, hogy egy lengyel felkelés érdekében agitáljon.

február 28 Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egylet jubiláris ünnepségén beszédet mond a bérmunkáról és tőkéről, valamint a németországi társadalmi viszonyokról.

március 5 A Főtanács ülésén Marxot megválasztják annak a küldöttségnek a tagjává, amelynek feladata, hogy a londoni trade-unionoktól anyagi támogatást szerezzen a sztrájkoló párizsi bronzművesek számára.

április 2 Marx közli Engelsszel, hogy befejezte a „Tőke" első kötetének megírását és személyesen akarja elvinni a kéziratot a hamburgi kiadónak.

április 10 Marx Londonból Hamburgba utazik.

április 12–kb. 16 Marx Hamburgban van és megbeszéli Meissnerrel az első kötet kinyomtatásával kapcsolatos kérdéseket.

április második fele–június Marx és Engels azon fáradoznak, hogy a sajtó hírül adja a „Tőke" első kötetének küszöbönálló megjelenését; igyekeznek előkészíteni a könyv angol és francia fordítását.

kb. április 17–május 15 Marx Kugelmann vendégeként Hannoverban tartózkodik.

április 29 Otto Wigand lipcsei nyomdájában megkezdődik a „Tőke" első kötetének nyomása.

május 5 Marx a nyomdától revízióra megkapja a „Tőke" első ívét.

május 16–17 Hannoverből Londonba visszatérőben Marx megáll Hamburgban, ahol további megbeszéléseket folytat Meissnerrel.

május 19 Marx megérkezik Londonba.

május második fele Alphonse Vandenhouten, az Internacionálé tagja, Brüsszelből ír Marxnak a charleroi-i szénmedencében kitört bányászzavargások okairól.

kb. május 21–kb. június 2 Marx Engelsnél van Manchesterben.

június Marx és Engels figyelemmel kísérik a bebörtönzött ír féniek ellen indított pert.

június első fele Engels a legújabb kémiai elméleteket tanulmányozza; elolvassa Hofmann „Introduction to Modern Chemistry" (Bevezetés a modern kémiába) c. művét.

június 3 Marx átnézésre elküldi Engelsnek a „Tőke" öt ívét és véleményét kéri arról, hogy az értékforma kifejtésének mely pontjait kell majd függelékben népszerűbben tárgyalni.

június 4 Marxot beválasztják a küszöbönálló lausanne-i kongresszusra felhívást készítő bizottságba.

június 16 Engels közli Marxszal véleményét a „Tőke" első íveiről; útmutatásokkal szolgál az értékformáról írandó függelékre vonatkozólag.

június 17–22 Marx, Engels megjegyzéseivel egyetértésben, megírja az „Értékforma" c. függeléket a „Tőke" első kötetének első fejezetéhez.

június 24 Engels a „Tőke" első kötetének angol fordítására Samuel Moore angol jogászt, az Internacionálé tagját ajánlja Marxnak; megígéri, hogy közvetlenül ellenőrzi majd a fordítást.

július 5 Engels svédországi, dániai és németországi utazásra indul; útinaplót vezet, amelyben röviden lejegyzi benyomásait; meglátogatja Kugelmannt Hannoverban.

július 9 Marx a Főtanácsban részt vesz a lausanne-i kongresszusra szóló, távollétében írott felhívás megvitatásában; megszövegezi a kongresszus napirendjének első pontját, amelyet belefoglalnak a felhívásba.

július közepe Marx megszerkeszti a lausanne-i kongresszusra szóló felhívás fordítását. A felhívás röpirat formájában megjelenik francia és német nyelven, valamint augusztus 31-én a „Tribune du Peuple"-ben és más lapokban.

július 16 Marxot a Főtanács beválasztja a London Trades Council évi közgyűlésére kiküldött deputációba.

kb. július 23 F. A. Sorge Hobokenből (USA) értesíti Marxot, hogy Internacionálé-szekciót akar ott alapítani. Arra kéri Marxot, küldje el neki az Internacionálé Alapító Üzenetét és Szervezeti Szabályzatát és közölje vele az Internacionáléba való felvétel feltételeit.

július 23 A Főtanács ülésén Marx, a nemrég megjelent parlamenti Kékkönyv statisztikai adataira támaszkodva, megcáfolja a polgári sajtó azon állításait, hogy az angol vasipart fejlődésében gátolja és pozícióitól megfosztja a trade-unionok tevékenysége. Ezenkívül Marx javaslatára, amely a párizsi vezetőségben helyet foglaló proudhonisták ellen irányul, elhatározzák, hogy csak a Főtanácsnak van joga kidolgozni az Internacionálé kongresszusainak napirendjét.

július 25 Marx befejezi a „Tőke" első kötetének előszavát és elküldi a kiadónak.

augusztus eleje Engels visszatér Manchesterbe.

augusztus 13 Marx a Főtanács ülésén beszédet mond, amelyben állást foglal azellen, hogy az Internacionálé hivatalosan részt vegyen a polgári pacifista Béke- és Szabadságliga szeptemberre tervezett genfi kongresszusán; azt javasolja, hogy az Internacionálé képviselői csak magánszemélyekként legyenek jelen a Liga kongresszusán. Marx javaslatát egyhangúlag elfogadják.

augusztus 16 Marx befejezi a „Tőke" első kötete utolsó ívének revízióját; levelet ír Engelsnek, amelyben megköszöni a műhöz nyújtott önfeláldozó segítségét.

augusztus 20 A Főtanács ülésén jóváhagyják a lausanne-i kongresszus elé terjesztendő jelentést, amelyet Marx is aláír.

kb. augusztus 24 Marx folytatja munkáját a „Tőke" második kötetén; az állótőke pótlásának kérdésével foglalkozik.

augusztus 26–27 Engels Marx kérésére az állótőke pótlásával és az amortizációs alap felhasználásával foglalkozik; manchesteri gyárak adatanyaga alapján néhány részletezett számítást küld Marxnak ezekről a kérdésekről.

augusztus 27 Marx a Főtanács ülésén néhány angol tagnak válaszol, akik szerint a Főtanács kevés figyelmet szentel általános kérdések megvitatásának; Marx hangsúlyozza a Főtanács gyakorlati tevékenységének fontosságát és ellenzi, hogy az Internacionálét vitaklubbá változtassák.

kb. szeptember 4 Marx a baloldali republikánus „Le Courrier français" c. lapnak jegyzetet küld, amelyben idézi Otto Hübnernek, a poroszországi Központi Statisztikai Archívum igazgatójának adatait a poroszországi tömegnyomorról. A jegyzet, némi torzítással, a „Courrier français" szeptember 6-i számában jelenik meg.

szeptember 6 Marxot a lausanne-i kongresszus a Főtanács tagjává választja.

szeptember 7–12 Lessner és Eccarius tájékoztatja Marxot az Internacionálé lausanne-i kongresszusának és a Béke- és Szabadságliga genfi kongresszusának lefolyásáról.

szeptember 13 Marx Paul Lafargue-gal néhány napra Manchesterbe utazik Engelshez.

szeptember 14 Megjelenik a „Tőke" első kötete.

szeptember 24 A Főtanács ülésén újra megválasztják Marxot Németország ügyeivel megbízott titkárrá; Marx, aki a Főtanácsban harcol a trade-unionok reformista vezetői ellen, keresztülvisz egy határozatot, amelynek értelmében megszüntetik a Főtanács elnöki tisztét. Ezt a tisztséget eddig mindig Odger töltötte be, aki a London Trades Council tagja volt.

október 12 Engels, hogy propagálja és népszerűsítse a „Tőké"-t, és áttörje „a hallgatás összeesküvésének" falát, amellyel a polgári sajtó körülveszi, névtelenül két recenziót ír a könyvről; az egyik október 30-án jelenik meg a polgári demokratikus „Zukunft" mellékleteként, a másikat, amelyet a polgári „Rheinische Zeitung"-ba szánt, nem közlik.

október közepe Marx leveleiben számos tanáccsal és útmutatással látja el Liebknechtet az észak-német Reichstagban végzendő tevékenységét illetően. Liebknecht megkéri Marxot, adjon neki felvilágosítást az angol parlamenti bizottságok felhatalmazásáról, minthogy az a szándéka, hogy a Reichstagban javaslatot tesz egy bizottság felállítására, amely megvizsgálná a németországi munkások helyzetét; Marx erre elküld Liebknechtnek néhány angol parlamenti ügyiratot.

október 22 Engels a „Tőke" első kötetéről recenziót ír, amely november 2-án megjelenik a polgári liberális „Elberfelder Zeitung"-ban.

november 2 Engelsnek írott levelében Marx nyilatkozik az ír nemzeti felszabadító mozgalom perspektíváiról és megindokolja Írország jogát arra, hogy különváljon Angliától.

november 3 és 8 között Engels a „Tőke" első kötetéről recenziót ír, amely a polgári liberális „Düsseldorfer Zeitung" november 17-i számában jelenik meg.

november 8 Engels Kugelmann-nak írott levelében az angliai politikai helyzetről szólva rámutat arra, hogy az angol munkások fokozódó rokonszenvvel kísérik az írek felszabadító harcát.

november 14 és 26 Joseph Dietzgen Marxnak írott levelével kapcsolatban Marx és Engels levélben értékelik ezt a munkásfilozófust.

november 20 A Főtanács rendkívüli ülésén egyhangúlag elfogadja az angol kormányhoz intézett, Marx fogalmazta emlékiratot, amely kegyelmet kér a halálra ítélt fénieknek.

kb. november 26 Marx a Főtanács soron következő ülésére vázlatot készít az ír kérdésről tervezett beszédéhez.

november 26 Marx a Főtanács ülésén elhatározza, hogy nem mondja el beszédét az ír kérdésről; Foxnak engedi át a szót, mert politikailag célszerűbbnek tartja, ha a három féni kivégzése után egy angol tiltakozik az angol kormány megtorló intézkedése ellen.

november 30 Engelsnek írott levelében Marx felvázolja az angol proletariátus taktikáját az ír kérdésben; az angol proletariátusnak harcolnia kell az írországi angol gyarmati uralom megszüntetéséért és el kell érnie, hogy Írország megkapja a nemzeti függetlenséget.

december 6 Marx a „Zukunft"-nak megküldi „Plagizálás" c. cikkét, amelyben leleplezi, hogy von Hofstetten az Általános Német Munkásegylet közgyűlésén mondott beszédében felhasználta és elferdítette a „Tőke" több passzusát, anélkül hogy a forrást megnevezte volna. A cikk a „Zukunft" decemberi 12-i számának mellékletében jelenik meg.

december 12–13 Engels a „Tőke" első kötetéről két recenziót ír, amelyek december 27-én megjelennek a „Beobachter"-ben (ez a recenzió Marx részletes útmutatása alapján készült), illetve a „Gewerbeblatt aus Württemberg"-ben.

december 16 Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben előadást tart az ír kérdésről. Részletesen kitér az írországi angol uralom történetére és megindokolja az Internacionálé álláspontját az ír nemzeti felszabadító mozgalom kérdésében.

december második fele–1868 április vége Marx, rossz egészségi állapota ellenére folytatja munkáját a „Tőké"-n. Statisztikai adatokat, parlamenti Kékkönyveket és J. Morton, K. Fraas és J. H. Thünen mezőgazdasági munkáit tanulmányozza.

1868

január első fele	Engels a „Tőke" első kotetéről recenziót ír, amely január 21-én jelenik meg a polgári demokrata „Neue Badische Landeszeitung"-ban.
január vége–március	Engels sok időt szentel a Schiller Intézet igazgatóságában vállalt munkájának.
február első fele	Marx és Engels levélben megtárgyalják Eugen Duhring „Die Verkleinerer Carey's", „Kapital und Arbeit" (Carey lekicsinylői, Tőke és munka) stb. c. munkáit.
március 2 és 13 között	Engels a „Demokratisches Wochenblatt"-nak recenziót ír a „Tőke" első kotetéről; a recenzió március 21-én és 28-án jelenik meg.
kb. március 13	Engels Liebknechtnek levélben útmutatásokat ad az új ipartorvény ellen a Reichstagban elmondandó beszédre vonatkozólag.
március közepe	Marx és Engels tanulmányozzák Maurer „Einleitung zur Geschichte der Mark-, Hof-, Dorf- und Stadtverfassung und der öffentlichen Gewalt" (Bevezetés a Mark-, telek-, falu- és városberendezkedés és a kozhatalom történetéhez) c. művét és más munkáit, amelyeknek nagy jelentőséget tulajdonítanak.
április	Engels konspektust készít a „Tőke" első kotetéről.
április 1–5	Engels Marxnál van Londonban Marx lányának, Laurának és Paul Lafarguenak az esküvőjén.
április 11–20	Marx és Engels levélben tanácskozik a genfi építőmunkások kizárásával kapcsolatos eseményekről.
április vége	Marx a profitráta és az értéktobbletráta kozotti viszony kérdésével foglalkozik. Tájékoztatja Engelst vizsgálatainak eredményeiről és kozli vele a „Tőke" kovetkező koteteinek témáját; kulonosen részletesen foglalkozik a harmadik kotet tartalmával.
május 5	Marx betegsége után ismét részt vesz a Főtanács ulésén.
május 12	A Főtanács ulésén egyhangúlag elfogadják Marxnak azt a javaslatát, hogy nyilvánosan lépjenek fel a charleroi-i sztrájkoló bányászokat lemészároltató belga kormány ellen.
május 20	A londoni Német Munkás Muvelődési Egyletben Marx előadást tart a munkabérről.
kb. május 22–július 1	Engels a polgári liberális „Fortnightly Review" számára recenziót ír a „Toke" első kotetéről. A recenzió nem jelenik meg.
május 25 és 29 kozott	Marx határozati javaslatot készít arról, hogy a kongresszust Brüsszel helyett máshol tartsák meg, mivel a belga kormány meghosszabbította az idegenek elleni torvényt és uldozi az Internacionale tagjait; a javaslatot a Főtanács június 2-án Marx távollétében elfogadja és a „Bee-Hive Newspaper" június 6-án nyilvánosságra hozza Marx azonban június 16-án visszavonja javaslatát, tekintettel a belga szekcióra, amely a kongresszus áthelyezését a belga kormánynak tett engedményként értékeli

május 29–kb. június 15 Marx lányával, Eleanorral Engelsnél van Manchesterben.

kb. június 26 Marx adatokat és részletes útmutatásokat kuld Wilhelm Eichhoffnak a Nemzetkozi Munkásszovetségról irando brosúrájához.

július 4 Marx Siegfried Meyertől anyagot kér az USA foldtulajdon- és foldművelési viszonyairól a foldjáradeknak a „Tőké"-ben valo tárgyalásához.

július 7 Marx a Főtanács ulésén javasolja, hogy nyilvánosan utasítsák el Félix Pyatnak a londoni francia szekció nevében elmondott provokációs és kalandor beszédét. A Fotanács elfogadja Marx határozati javaslatát, amely a „Liberté", „Cigale" és „Tribune du Peuple" c belga lapok július 12-i, illetve 19-i és 26-i számában jelenik meg.

kb. július 11 Marx „Plágiumom F. Bastiat ellen" c cikkében szembeszáll Julius Faucher vulgáris kozgazdász rágalmaival. A cikk nem jelenik meg.

július 14 Marx a Fotanacs ulésén nyilatkozatot olvas fel, amely megbélyegzi a brit kormánynak azt az eljárását, hogy az emigránsok támogatásáról szóló költségvetési tetelekben az „emigránsok" szó elott torolte a „lengyel" melléknevet A Főtanács Marx nyilatkozatát mint határozatot hagyja jóvá.

július 18 és 30 kozott Marx átnézi Eichhoff az Internacionalerol irt brosúrájának korrektúráját

július 28 Marx a Fotanács ulesen a brusszeli kongresszus napirendjenek megtárgyalása során beszél a gépek tőkés alkalmazásának kovetkezményeiről.

július 29–31 Engels a „Gartenlaube" számára megírja Marx rovid életrajzát es elkuldi Kugelmann-nak A cikk nem jelenik meg

augusztus 11 Marx a Fotanács ulesén a brusszeli kongresszus napirendjének megtárgyalása során határozati javaslatot terjeszt elo a gepek tőkés alkalmazásának kovetkezményeiről, majd beszel a munkaidő megrovidítéséről. A Főtanács elfogadja a hatarozati javaslatot. – Marx átszerkesztve visszakuldi Lessnernek a „Felhívás a londoni nemet munkásokhoz" c irást. A felhívás a „Hermann" augusztus 15-i számában, a londoni Német Munkás Művelődesi Egylet nevében jelenik meg.

augusztus 18 Marx az Általános Német Munkasegylet elnoksegéhez intezett levelében kozli, hogy az Egylet hamburgi kozgyulesere, ahová mint díszvendéget meghívták, nem tud elmenni, mert túlsagosan elfoglalják a kuszobonálló kongresszus elómunkálatai Örommel udvozli azt a tényt, hogy a kozgyúlés programja magában foglalja a proletariátus harcát a politikai szabadságért, a munkanap lerovidítéséért és a munkásosztály nemzetkozi egyuttmukodéséért. Marx levele a „Sozialdemokrat" augusztus 28-i és a „Demokratisches Wochenblatt" augusztus 29-i számában jelenik meg.

augusztus 21–kb. 24 Marx Ramsgate-ben udul

augusztus 25 A Főtanács elfogadja a Marx által irott határozati javaslatot a munkanap korlátozásáról. A hatarozat a „Bee-Hive" augusztus 29-i számában jelenik meg.

kb. augusztus 25– szeptember 1 Marx megírja a Főtanács jelentését a brüsszeli kongresszusnak, amelyet a Tanács szeptember 1-én egyhangúlag elfogad. A jelentés megjelenik a „Times" szeptember 9-i és a „Vorbote" szeptemberi számában, a „Peuple Belge" egyik mellékletében és más lapokban.

augusztus 29 Engels Manchesterben részt vesz egy munkásgyűlésen, amelyet Jones szervezett.

szeptember eleje Engels néhány napot Ostende-ban tölt anyjával, aki Németországból érkezett. Utazása során Londonban találkozik Marxszal.

szeptember 6–13 Az Internacionálé brüsszeli kongresszusán felolvassák és megvitatják a Főtanács jelentését, amelyet Marx írt. A gépek tőkés alkalmazásának következményeiről és a munkanap korlátozásáról szóló határozatokat a Főtanács marxi szövegezésében fogadják el. Marxot ismét Főtanács tagjává választják.

szeptember 10 Marx, akit Lessner részletesen tájékoztat a brüsszeli kongresszus lefolyásáról, Lessnernek és Eccariusnak levélben útmutatásokat ad a Főtanács küldötteinek a proudhonistákkal szemben követendő taktikájára vonatkozóan. Javasolja, fogadjon el a kongresszus határozatot, amely megbélyegzi azokat, akik egy francia–német háborúra bujtogatnak.

szeptember 11 A brüsszeli kongresszus német küldöttei határozatot fogadnak el, amely minden ország munkásainak ajánlja a „Tőke" tanulmányozását és kiemeli Marx felbecsülhetetlen érdemét, hogy elsőként adta meg a kapitalizmus tudományos elemzését.

szeptember 16 Marx és Engels arra a következtetésre jutnak, hogy a munkások számára ki kell adni egy népszerű brosúrát a „Tőké"-ről. A terv nem valósul meg. – Engels bejelenti, hogy lemond a Schiller Intézet elnöki tisztéről, mivel az igazgatóság felkérte Karl Vogtot, akit Marx 1859-ben és 1860-ban mint Louis Bonaparte ügynökét leleplezett, hogy tartson előadást az Intézetben.

szeptember 19– október 12 Marx és Engels levélben tanácskoznak a németországi munkásmozgalom kérdéseiről és kidolgozzák az Általános Német Munkásegylettel és Schweitzerrel szemben követendő taktikát.

szeptember 22 Marx a Főtanács ülésén részt vesz a brüsszeli kongresszus eredményeinek megvitatásában.

szeptember 23 Marx útmutatásokat küld Liebknechtnek a lassalleánusokkal szemben alkalmazandó taktikára vonatkozóan.

szeptember 29 A Főtanács ülésén Marxot újra megválasztják Németország ügyeivel megbízott titkárrá.

szeptember vége– október eleje Az Általános Német Munkásegylet Lipcsében történt rendőri betiltása és az Egylet berlini fiókjának bezárása alkalmából Engels két cikket ír „A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához" címmel. A cikkek október 3-án és 10-én jelennek meg a „Demokratisches Wochenblatt"-ban.

szeptember vége– november eleje Marx és Engels gondosan figyelemmel kísérik a spanyolországi forradalmi eseményeket.

október eleje– november eleje Marx és Engels elolvassák Dietzgen „Wesen der menschlichen Kopfarbeit" (Az emberi agymunka lényege) c. művének kéziratát, amelyet a szerző megbírálásra elküldött Marxnak.

október 4 Válaszul bizonyos német lapoknak arra az állítására, hogy az angol munkásszervezetek semmiféle kapcsolatban nem állnak a Nemzetközi Munkásszövetséggel, Marx cikket ír, amelyben rámutat a trade-unionok és más angol munkásszervezetek aktív részvételére az Internacionálé munkájában. A cikk október 17-én jelenik meg a „Demokratisches Wochenblatt"-ban. – Marx levelet kap N. F. Danyielszon orosz narodnyiktól, aki közli vele, hogy N. P. Poljakov kiadó orosz nyelven ki akarja adni a „Tőké"-t.

október 6 Marx a Főtanács ülésén részt vesz annak a kérdésnek a megvitatásában, hogy intézzenek-e felhívást a választókhoz Odger képviselőjelöltsége ügyében. Marx Jung javaslata mellett foglal állást, amely szerint helyes lenne ilyen felhívást kibocsátani, minthogy egy munkásnak a jelölése, aki egyszersmind a Főtanács tagja, hasznos az Internacionálénak. A Főtanács megbízza Marxot, hogy írja meg a felhívást, majd október 13-án elfogadja azt.

október 7 Marx válaszol Danyielszonnak, tájékoztatja a „Tőké"-vel kapcsolatos munkájának állásáról és, a kiadó kérésének eleget téve, életrajzi adatokat küld neki az első kötet orosz kiadásához.

október 13 Marx levelet ír Schweitzernek, aki felkérte, gondoskodjék arról, hogy Liebknecht szüntesse be harcát az Általános Német Munkásegylet ellen; Marx kijelenti, hogy mint Németország ügyeivel megbízott titkárnak kötelessége, hogy Schweitzer és Liebknecht kapcsolatában a pártatlan bíró szerepére szorítkozzék. Élesen bírálja a lassalleánusok reformista nézeteit és káros taktikáját, és hangsúlyozza, fenntartja magának azt a jogot, hogy nyíltan fellépjen nézeteik ellen, amennyiben ezt a munkásmozgalom érdekében szükségesnek tartja.

október 14 Marx mint a Főtanács küldötte jelen van a trade-unionok képviselőinek gyűlésén, amelyet a trade-unionokról szóló új törvénytervezet megvitatására hívtak össze.

október közepe Engels elolvassa Darwin „Variation of Animals and Plants under Domestication" (Az állatok és növények változásai háziasításuk során) c. művének első kötetét.

október második fele Marx a Főtanács tagjaival megbeszéli az úgynevezett londoni francia szekció kérdését, amely Pyat befolyására a kispolgári elemek intrikáinak eszköze lett. A Főtanács felhatalmazza Marxot, hogy ezt a csoportot, amely elvesztette minden kapcsolatát az Internacionáléval, szükség esetén nyilvánosan, sajtó útján, ítélje el.

november eleje Marx a földjáradékra és az agrárviszonyokra vonatkozó szakirodalom tanulmányozása során különös figyelmet szentel a faluközösségnek, a faluközösség különböző korszakokban betöltött szerepének és helyének az egyes népeknél, egyebek között a szláv népeknél, elsősorban Oroszországban. Borkheim segít neki az orosz forrásmunkák lefordításában.

november 3 A Főtanács ülésén Marxot megbízzák a brüsszeli kongresszus határozatai angol fordításának megszerkesztésével. A brüsszeli kongresszus határozatait a genfi kongresszus határozataival együtt a „Bee-Hive" november 21-i és december 12-i száma közli.

november 9 Marx a „Diplomatic Review" számára megírja a „Hogyan szerzett Gladstone úr 1866-ban az Angol Bankhoz intézett levele hatmilliós kölcsönt Oroszországnak" c. cikket. A cikk december 2-án jelenik meg.

november 14 Marx arra kéri Engelst, küldjön neki adatokat a bankok szerepéről az üzleti forgalomban; az adatokra a „Tőke"-hez van szüksége.

november 23 Marx a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek küldött nyilatkozatban bejelenti, hogy az Egyletnek a lassalleánusok iránti engedékeny magatartása miatt kilép tagjainak sorából.

november vége Marxot A. A. Szerno-Szolovjevics Genfben élő orosz forradalmár felkéri, legyen munkatársa az „Egalité"-nek, az Internacionálé francia szekciói 1869 január 1-től megjelenő lapjának. Marx nagy elfoglaltsága miatt nem vállalja az állandó közreműködést.

december 1 A Főtanács kinevezi Marxot a Nemzetközi Munkásszövetség okmányainak levéltárosává.

december közepe Marx és Engels elolvassák E. Ténot francia történész „Paris en décembre 1851" (Párizs 1851 decemberében) és „La province en décembre 1851" (A vidék 1851 decemberében) c. műveit és levélben kicserélik véleményüket e könyvekről, amelyek újabb részleteket tartalmaznak Louis Bonaparte államcsínyének történetéről.

december 15 A Főtanács Marx javaslatára elutasítja a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülésének (Alliance) azt a kérését, hogy mint önálló szervezetet vegyék fel az Internacionáléba.

december 18 Marx kérésére Engels elküldi neki a Szocialista Demokrácia Egyesülésének program-okmányaihoz fűzött kritikai megjegyzéseit és határozottan azellen foglal állást, hogy ezt a szervezetet felvegyék az Internacionáléba.

december 22 A Főtanács egyhangúlag elfogadja Marxnak a bakunyinista Alliance felvételét elutasító határozati javaslatát. A határozat hangsúlyozza, hogy egy nemzetközi szervezet felvétele az Internacionáléba ez utóbbinak dezorganizálódására vezetne. A határozatot elküldik Genfbe valamint az Internacionálé más országokban levő szekcióinak.

1869

január–február Marx a „Tőke"-n folytatott munkájához átnézi a „Money Market Review" és az „Economist" 1868-as számait és számos kivonatot készít ezekből.

január 5 Marx tájékoztatja a Főtanácsot arról, hogy a roueni pamutiparban a gyárosok munkáskizárást alkalmaztak; rámutat arra, hogy a francia gyárosok a munkabérek leszállításával arra törekszenek, hogy a konkurrenciaharcban megverjék az angol gyárosokat. Marx a sztrájkoló roueni munkások anyagi támogatását célzó javaslat mellett foglal állást.

január vége Marx előkészíti a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" második kiadását. A brosúra újból átnézett és megszerkesztett szövegét elküldi Meissnernek Hamburgba.

február 2 Marx a Főtanács ülésén javasolja, hogy szólítsák fel az angol trade-unionokat a sztrájkoló bázeli szalagszövők és selyemfestők anyagi támogatására.

kb. február 4–7 Engels Marxnál van Londonban.

február közepe De Paepe közli Marxszal, hogy hiába igyekezett kiadót találni a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" francia fordítása számára.

kb. február 13– augusztus Marx folytatja a „Tőké"-vel kapcsolatos munkáját, amelyet betegsége miatt több hétre félbeszakított; a hitel és a bankforgalom kérdéseivel kapcsolatban J. L. Foster, F. E. Feller és K. G. Odermann könyveit tanulmányozza és terjedelmes kivonatokat készít ezekből.

február 16 A Főtanács Marx javaslatára elhatározza, hogy a bázeli kongresszus napirendjének három pontját – földtulajdon, hitel és közművelődés – még a kongresszus előtt közli a szekciókkal.

február 17 és 21 között Lugaui bányászoknak a Főtanácshoz intézett levele alapján Engels Marx kérésére megírja „Jelentés a szászországi szénbányák bányamunkás-egyleteiről" c. beszámolóját. Marx a Főtanács február 23-i ülésén felolvassa Engels jelentését. A Főtanács által elfogadott jelentést Marx németre fordítja, s az megjelenik a „Sozialdemokrat" március 17-i, a „Demokratisches Wochenblatt" március 20-i és a „Zukunft" március 20-i és 21-i számában.

március– április Marx rossz egészségi állapota ellenére, a Nemzetközi Munkásszövetségben végzett óriási szervező és politikai tevékenysége mellett, folytatja munkáját a „Tőké"-n.

március eleje Marx meg akarja látogatni Párizsban leányát, Laurát, aki megbetegedett; utazását azonban el kell halasztania, mert a francia rendőrség tudomást szerzett tervéről.

március 4 Engels, arról értesülve, hogy „A német parasztháború" c. művét Liebknecht a „Demokratisches Wochenblatt"-ban újra akarja közölni, megírja Marxnak, hogy célszerűbb lenne ezt az írást külön brosúraként kiadni. Javasolja, hogy a lap közölje „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" utolsó fejezetét.

március 5 Marx bepillantásra elküldi Engelsnek a Szocialista Demokrácia Egyesülésének (Alliance) a Főtanácshoz intézett levelét, valamint a válaszlevél tervezetét, amely szerint a szekciók akkor kapnak engedélyt az Internacionáléba való belépésre, ha az Alliance feloszlik és ha programjában „az osztályok egyenlővé tétele" követelést „az osztályok megszüntetésé"-vel helyettesíti.

március 9 A Főtanács ülésén elfogadják az Alliance vezetőségéhez intézett választ Marx fogalmazásában. Köriratként megküldik az Internacionálé szekcióinak.

március vége– április eleje Engels a holland-fríz nyelvekkel foglalkozik.

március vége– április első fele Marx és Engels nagy figyelemmel kísérik a munkásmozgalom fejlődését Németországban, különösen pedig a Liebknecht és Bebel vezetése alatt álló munkásszervezet és Schweitzer egylete közötti fokozódó harcot.

április 10 Miután a „Fortnightly Review" közölte Ludlownak, a keresztényszocializmus egyik angliai megalapítójának cikkét Lassalle-ról, Marx elküldi Ludlownak a „Tőke" első kötetét. Kísérőlevelében utal a „Tőke" előszavában tett megjegyzésére, hogy Lassalle sok mindent átvett ő, Marx munkáiból, nézeteit azonban eltorzította; Marx hangsúlyozza, hogy határozottan elutasítja Lassalle politikai taktikáját.

április 13 Marx a Főtanács ülésén beszámol a munkásképviselőknek az észak-német Reichstagban kifejtett tevékenységéről és különösen kiemeli Bebel beszédét, amelyben a szónok nyíltan az Internacionálé hívének vallotta magát. Marx újólag megtámadja az úgynevezett londoni francia szekciót, amely kompromittálja az Internacionálét és ténylegesen az Internacionálén kívül áll.

április 27 A belgiumi sztrájkoló munkások soraiban rendezett mészárlások alkalmából Marx a Főtanács ülésén javasolja, hogy ne csak felhívást bocsássanak ki, hanem széleskörű tiltakozó hadjáratot is indítsanak.

május eleje Marx a „Tőké"-n végzett munkájához elolvassa a mezőgazdaságban alkalmazott gyermekmunkáról megjelent hivatalos angol jelentéseket. – Marx levelet kap Siegfried Meyertől, aki behatóan tájékoztatja az amerikai munkásmozgalomról. – Harney, egykori chartista vezér, aki Amerikába települt át, megkéri Marxot, hogy küldjön neki egy példányt a „Tőké"-ből; New Yorkban fordítót és kiadót akar keresni a mű számára.

május 4 A Főtanács ülésén elfogadják a Marx szövegezte angol és francia nyelvű felhívást az európai és amerikai munkásokhoz, amely felszólítja őket, hogy támogassák a belgiumi mészárlások áldozatait. A felhívás angol nyelven röplap formájában jelenik meg; a francia szöveg május 15-én az „Internationale"-ban, az Internacionálé belga szekcióinak lapjában, május 16-án a „Liberté"-ben és május 22-én az „Egalité"-ben jelenik meg. A felhívás német szövege a „Demokratisches Wochenblatt" május 22-i számában lát napvilágot.

május 10 Engels pénzt küld a belgiumi mészárlások áldozatainak családtagjai számára.

május 11 Marx a Főtanács ülésén szembefordul az amerikai republikánus párt vezetőinek Anglia ellen irányuló háborús előkészületeivel. A Főtanács egyhangúlag elfogadja Marx felhívását az amerikai Országos Munkásszervezethez, hogy harcoljanak a béke megőrzéséért. A felhívás angolul röpiratként, valamint a „Bee-Hive" május 15-i számában jelenik meg; a német fordítást a „Demokratisches Wochenblatt" május 22-i száma, valamint a „Vorbote" augusztusi száma közli.

kb. május 14–június 23 Marx átnézi a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" második kiadásának korrektúráját és megírja az előszót; a könyv 1869 júliusának végén jelenik meg.

május 25–június 14 Marx lányával, Eleanorral, Engelsnél van Manchesterben.

június 22 Marx a Főtanács ülésén beszámol arról, hogy a lipcsei könyvkötők egyesületétől levelet kapott, amelyben kérik, segítsen kapcsolatot létesíteni az egyesület és más országok könyvkötői között.

június 23 Marx részt vesz a trade-unionok egyik igen népes gyűlésén, amelyet a trade-unionok jogainak kiterjesztését célzó törvényjavaslat támogatására hívtak egybe.

kb. július–augusztus Marx és Engels levelezése rendőrségi ellenőrzés alatt áll; eleinte csak egyes leveleiket, később azonban csaknem valamennyit ellenőrzik.

július 1 Engels befejezi munkáját családjának manchesteri cégénél; ettől kezdve teljes egészében a pártmunkának, a tudományos és publicisztikai tevékenységnek szenteli magát.

kb. július 2 Marx elveti Liebknechtnek azt a javaslatát, hogy jelenjék meg a munkásegyletek eisenachi kongresszusán. Útmutatásokat ad Liebknechtnek, hogy milyen alapokra kell helyezni egy németországi önálló munkáspártot, szemben a kispolgári Néppárttal és a lassalleánusok szektás szervezetével. Javasolja ezenkívül, hogy váltsák valóra a Német Munkásegyletek Szövetsége nürnbergi kongresszusának határozatát az Internacionáléhoz való csatlakozásról.

július 6 Marx a Főtanácsnak a küszöbönálló bázeli kongresszus programjáról folytatott vitájában két ízben felszólal a földtulajdon kérdésében; hangsúlyozza, hogy gazdaságilag szükségessé vált a földnek kollektív tulajdonná való átváltoztatása.

július 6–12 Marx Williams néven Párizsban tartózkodik Laura és Paul Lafargue-nál.

július 20 Marx a Főtanácsnak a bázeli kongresszus előkészítésével foglalkozó ülésén megnyitja a vitát az örökösödési jog eltörléséről és elméleti valamint taktikai okokból állást foglal e bakunyinista jelszó ellen.

július 27 Marx Bebelnek írott levelében bírálja J. Ph. Beckernek azt a javaslatát, hogy tagolják az Internacionálét nyelvi alapelv szerint; óva int attól, hogy az eisenachi kongresszuson ebben a kérdésben esetleg hibás döntések szülessenek.

kb. július 28 Engels átdolgozza Marxról 1868 július végén írott életrajzi cikkét. A cikk a „Zukunft" augusztus 11-i számában és a „Demokratisches Wochenblatt" augusztus 21-i számának mellékletében jelenik meg.

augusztus 3 Marx a Főtanács ülésén felolvassa a jelentést, amelyet az örökösödési jogról készített. A jelentést elfogadják és a Főtanács nevében a bázeli kongresszus elé terjesztik.

augusztus 9 és 19 Liebknecht táviratban értesíti Marxot arról, hogy Eisenachban megalakult a Szociáldemokrata Munkáspárt; levélben tájékoztatja az eisenachi kongresszusnak arról a határozatáról, hogy a párt csatlakozik a Nemzetközi Munkásszövetséghez.

augusztus 10 és 17 Marx a Főtanácsban a bázeli kongresszus előkészítése során beszél a közművelődés kérdéséről és zárszót is mond erről a problémáról. Rámutat arra, hogy az iskolai oktatásnak államinak, kötelezőnek és ingyenesnek kell lennie, és hogy a szellemi képzést össze kell kapcsolni a testi munkával és a politechnikai oktatással; szembefordul az iskolai vallásoktatással.

augusztus 13 Marx nyomatékosan figyelmébe ajánlja Jungnak, hogy vegyen részt az ácsok és asztalosok egyesült szakszervezetének gyűlésén, amelyen megvitatják, kit küldjenek a bázeli kongresszusra.

augusztus 18 Marx közli Engelsszel, hogy Żabicki lengyel forradalmárnak, a Főtanács tagjának tájékoztatása szerint a poznańi lengyel építőmunkások a berlini munkások segítségével sikeresen fejezték be sztrájkjukat. Mint Marx írja, ez az eset mutatja, hogy milyen nagy jelentősége van a proletárszolidaritásnak a munkásosztály gazdasági harcában a nemzeti előítéletek leküzdése szempontjából.

kb. augusztus 19– szeptember eleje Engels Németországba utazik; néhány napot rokonainál tölt Engelskirchenben.

augusztus vége – szeptember eleje Marx angol és német nyelven megírja a Főtanács jelentését a bázeli IV. általános kongresszusnak.

szeptember 4 és 6 Marx elküldi a kongresszusnak a Főtanács jelentését, valamint a művelődésről és az örökösödési jogról szóló határozatokat.

szeptember 6–23 Engels feleségével, Lizzy Burnsszel, és Eleanor Marxszal beutazza Írországot.

szeptember 7–11 A bázeli kongresszuson felolvassák a Főtanács jelentését és az örökösödési jogról szóló jelentést. Marxot egyhangúlag újra a Főtanács tagjává választják.

kb. szeptember 8–9 Lessner Bázelből részletes levelekben számol be Marxnak a kongresszus lefolyásáról.

kb. szeptember 10–17 Marx lányával, Jennyvel, Hannoverba utazik Kugelmannhoz. Odamenet megállnak Brüggében és Liège-ben, egy napot Aachenban töltenek rokonoknál, Kölnbe utaznak, Siegburgban meglátogatják Dietzgent, majd Bonnba mennek, aztán egy napot Paul Stumpfnál töltenek, végül Wiesbadenba mennek, onnan folytatják útjukat Hannoverba.

kb. szeptember 18–október 7 Marx lányával, Jennyvel, Kugelmann-nál pihen Hannoverban.

szeptember 27 Engels Marxnak írott levelében leírja írországi úti benyomásait és arra kéri, tárgyaljon Meissnerrel egy Írország történetével foglalkozó könyv kiadásáról, amelynek megírását már elkezdte.

szeptember 30 A fémmunkások lassalleánus szakszervezetének küldöttsége, amelyet J. Hamann vezet, felkeresi Marxot, aki a beszélgetés folyamán hangsúlyozza a szakszervezeteknek mint „a szocializmus iskoláinak" jelentőségét és óvja a munkásokat a személyi kultusztól. A megbeszélésről a „Volksstaat" november 27-i számában megjelenő beszámoló elferdíti Marx szavait.

kb. szeptember vége Engels előkészíti a „Német parasztháború" második kiadását, amely 1870 októberében jelenik meg Lipcsében.

október–december Engels dolgozik az általa tervezett művön, „Írország története"-n. Hogy az ír nép történetének igazi képét, amelyet a polgári történészek és irodalmárok meghamisítottak, helyreállítsa, Engels számos történeti munkán kívül az eredeti ó-ír forrásokat is tanulmányozza.

október 3 Marxot Hannoverban felkeresik Bracke, Bonhorst és Spier, a Szociáldemokrata Munkáspárt bizottságának tagjai.

október 8–9 Marx Hamburgban tartózkodik; találkozik Meissnerrel.

október 11 Marx visszaérkezik Londonba.

október 12 Engels meglátogatja Marxot Londonban.

október 18 Marx átnézi annak a francia fordításnak a kéziratát, amelyet Charles Keller készített a „Tőke" első kötetének második fejezetéről; megírja megjegyzéseit és a kéziratot Lafargue útján visszaküldi Párizsba.

október 19 Marx a Főtanács ülésén beszámol a munkásmozgalom németországi eredményeiről.

kb. október 20 Marx Danyielszontól Pétervárról megkapja Flerovszkij „Положение рабочего класса в России" (A munkásosztály helyzete Oroszországban) c. könyvét.

október 24 Marx részt vesz a londoni munkásoknak a bebörtönzött féniek kiszabadításáért rendezett nagyszabású tüntetésén a Hyde Parkban.

október 26 Marx a Főtanács ülésén utal arra, hogy a polgári sajtó agyonhallgatja, illetve meghamisítja az angol munkásoknak Írország felszabadításáért indított mozgalmát. A Főtanács egy bizottságot alakít, amelynek élén Marx áll, és amelynek feladata, hogy határozatot dolgozzon ki az ír kérdésben.

október 30 Azzal kapcsolatban, hogy a németországi polgári sajtó hadjáratot indított a bázeli kongresszusnak a föld társadalmi tulajdonba vételéről szóló határozatai ellen, Marx Engelsnek írott levelében élesen elítéli Liebknecht és a „Volksstaat" határozatlan és ingadozó magatartását, azt, hogy engedményeket tettek a kispolgári Néppártnak, a bázeli határozatokat nem propagálták eléggé és ismételten kijelentették, hogy a föld államosítására irányuló követelés Anglia viszonylatában nagymértékben időszerű ugyan, Németországra azonban nem vonatkozik. Marx hangsúlyozza, az egyik fő feladat Németországban a nagybirtok felszámolása.

október vége Marx elkezd oroszul tanulni, hogy elolvashassa Flerovszkij könyvét és megismerhesse Csernisevszkij gazdasági munkáit.

kb. november–1870 január 9 Marx elolvassa Herzen „тюрьма и ссылка" (Börtön és száműzetés) c. művét.

november Marx kérésére, aki ebben az időben a földjáradék kérdésével foglalkozik, Engels elolvassa Carey amerikai vulgáris közgazdász „Principles of Social Science" (A társadalomtudomány alapelvei) c. könyvét. Marxnak írott leveleiben nyilatkozik az olvasottakról.

november 1 Bonhorst Marxnak írott levelével kapcsolatban, amelyben az előbbi útmutatásokat kér a német parasztok között folytatandó agitációhoz, Engels Marxnak írott levelében rámutat arra, hogy milyen óriási jelentőségűek a bázeli kongresszus határozatai a Szociáldemokrata Munkáspárt helyes parasztpolitikájának kidolgozása szempontjából. Figyelembe kell venni, hogy a parasztoknak különböző kategóriái vannak, amelyekhez különbözőképpen kell közeledni.

november 9 A Főtanács ülésén felolvassák a betegsége miatt távollevő Marx levelét, amelyben javasolja, vitassák meg az angol kormány és az angol munkásság álláspontját az ír kérdésben. A Főtanács elhatározza, hogy a kérdést a következő ülésen tárgyalja.

kb. november 14 Marx megszerkeszti a Főtanács által alakított angol munkásszervezet, a Land and Labour League (Föld- és Munkaliga) Eccarius készítette programszerű üzenetét.

november 16, 23 és 30 Marx részt vesz a Főtanácsnak az ír kérdéssel foglalkozó ülésein; megnyitja a vitát és beszédében leleplezi a Gladstone-kormány politikáját az ír foglyokkal szemben; határozatot terjeszt elő, amely támogatja az ír forradalmárok amnesztiájáért indított mozgalmat. Marx a vita során két ízben igen határozottan állást foglal Mottershead és Odger ellen, akik védelmezik Gladstone politikáját. A határozatot elfogadják és megküldik az Internacionálé valamennyi

szekciójának, valamint az angol trade-unionoknak. Megjelenik a „Reynolds' Newspaper" november 21-i, a „Volksstaat" november 27-i, az „Internationale" december 12-i számában és más lapokban.

december 3 Marx levelet ír Applegarthnak, a trade-unionok egyik vezetőjének, a Főtanács tagjának, és különös tekintettel az Internacionálé kongresszusainak határozataira, kifejti nézeteit a föld magántulajdonának eltörléséről és államosításának történelmi szükségességéről.

december 10 Marx közli Engelsszel, hogy Keller félbeszakítja a „Tőke" első kötetének francia fordítását, hogy előkészítse a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" francia kiadását.

december 14 Marx a Főtanács ülésén beszámol a bakunyinisták kezébe került genfi „Egalité" támadásairól a Főtanács ellen. Marx hivatalosan kijelenti, hogy Liebknecht tagja a Nemzetközi Munkásszövetségnek, Schweitzer pedig, akit a bakunyinisták védelmeznek, nem. Schweitzer nem volt hajlandó a Főtanácsot döntőbíróként elismerni a Liebknechttel támadt konfliktusában.

kb. december 17 Marx a Főtanács intézkedéseivel kapcsolatban, amelyeket az a bakunyinista Alliance bomlasztó tevékenysége ellen foganatosított, részletes levelet küld De Paepe-nak, hogy terjessze azt az Internacionálé Belgiumi Föderális Tanácsa elé.

december vége–1870 január eleje Engels rokonainál van Barmenban; útban Németországba Londonban meglátogatja Marxot.

1870

január–április Engels folytatja Írország történetének megírását, régi ír törvényeket tanulmányoz és Wakefield, Prendergast, Murphy stb. könyveit olvassa.

kb. január 1 Marx a Főtanács megbízásából körlevelet készít a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz, amely megcáfolja az „Egalité" hasábjain a Főtanács ellen emelt bakunyinista vádakat. A körlevelet elfogadják és megküldik az Internacionálé szekcióinak.

január 6 Engels Németországból visszatér Manchesterbe.

kb. január 8 Marx De Paepe-nak írott levelében részletesen ír az Internacionálé tevékenységéről, megküldi neki a január 1-i korlevél szövegét és közli vele, hogy meghalt Robert Shaw, a Főtanács tagja; temetésén ő mint a Főtanács küldöttségének tagja részt vett. A levélnek Shawról szóló részletét az „Internationale" január 16-i száma közli.

kb. január 15 A hannoveri műszerészek egyesülete levélben felkéri Marxot, legyen segítségükre abban, hogy kapcsolatot létesítsenek angol műszerészekkel; a megbetegedett Marx megbízásából Jung tájékoztatja a levélről a Főtanácsot, amely elhatározza, hogy intézkedik az ügyben.

január közepe –március eleje Marx beteg.

január 23 Az albizottság soron levő ülését Marx lakásán tartják meg.

január 24 Marx De Paepe-nak írott levelében részletesen foglalkozik a bakunyinisták bomlasztó tevékenységével. A „Tőké"-vel kapcsolatos munkájához felvilágosítást kér De Paepe-tól olyan konyvekről, amelyek a belgiumi földtulajdon és mezőgazdaság kérdéseivel foglalkoznak.

február 8 Engels anyagi támogatásban részesíti a termelőszövetkezetbe tömörült solingeni munkásokat.

kb. február 11 Engels megírja a „Német parasztháború" második kiadásának előszavát. A Marx által átnézett és jóváhagyott előszót elküldi Liebknechtnek. Első ízben a „Volksstaat" április 2-i és 6-i számában jelenik meg.

február 21 Marx adatanyagot küld az „Internationale"-nak arról az embertelen bánásmódról, amelyet az angol kormány az ír nemzeti felszabadító mozgalom részvevőivel szemben alkalmaz. Ez az anyag február 27-én és március 6-án cikkek formájában, „Az angol kormány és a bebortónzött féniek" címen jelenik meg.

február 27–április 19 Marx lánya, Jenny, apja segítségével cikksorozatot ír a „Marseillaise" c. francia baloldali republikánus lap számára az ír kérdésről; a bebörtönzott féniekkel való kegyetlen bánásmódot leleplező cikkek március 1. és április 24. kozott jelennek meg.

március–június Engels figyelemmel kíséri az ír kérdésről az alsóházban és a felsőházban folyó vitát, amelyre a Gladstone-kormány által beterjesztett, Írországra vonatkozó törvényjavaslatok – rendőri kivételes törvény és földtörvény javaslata – adtak okot.

kb. március 10 Marx folytatja munkáját a „Tőké"-n.

március 15 Marx a betegsége okozta hosszabb megszakítás után részt vesz a Főtanácsnak azon az ülésén, amelyen megtárgyalják a párizsi „Pozitivista Proletárok Társaságá"-nak felvételét az Internacionálébа.

március 16 A „Volksstaat" kozli Marx előszavát a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájá"-hoz.

március 24 Marx közli az újonnan alakult genfi orosz szekcióval, hogy kérésükre a Főtanács elhatározta a szekció felvételét az Internacionálébа és hogy ő hajlandó képviselni a szekciót a Főtanácsban. Hangsúlyozza, hogy Csernisevszkij és Flerovszkij műveinek nagy jelentőségük van az oroszországi szocialista mozgalom fejlődése szempontjából. Marx válasza április 15-én jelenik meg a „Narodnoje Gyeló"-ban, az orosz szekció lapjában. – Marx felszólítja a Szociáldemokrata Munkáspárt választmányát, hogy a Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzatának megfelelően negyedévenként kuldjön a Főtanácsnak jelentést a németországi munkásmozgalom állapotáról.

március 28 Marx, mint Németország ügyeivel megbízott titkár, a Szociáldemokrata Munkáspárt braunschweigi bizottságának Kugelmann útján „Bizalmas közlést" küld, amely az 1870 január 1-i körlevelet, valamint a bakunyinisták aknamunkájának és a Főtanács elleni intézkedéseinek részletes leírását tartalmazza.

április 9 Marx az Internacionálé USA-beli német szekciói vezetőinek, Siegfried Meyernek és August Vogtnak írt levelében megmagyarázza az Internacionálé álláspontját az ír kérdésben; felszólítja őket, hogy az Internacionálé ír vonat-

kozású határozatainak értelmében fejtsenek ki propagandát az amerikai munkások körében.

április 12 A Főtanács ülésén, amely a véresen elfojtott Le Creusot-i bányászsztrájkot tárgyalja, Marxot és Dupont-t megbízzák a sztrájkkal foglalkozó üzenet megírásával.

kb. április 19–27 Marx kétszer meglátogatja a nagybeteg Karl Schappert, a Kommunisták Szövetségének egykori tagját. Schapper halála után anyagot kér Engelstől a nekrológ megírására.

április 26 Marx a Főtanács ülésén javasolja, hogy az Internacionálé nyilvánosan szakítsa meg a kapcsolatot a „Bee-Hive"-val, mert az polgári lappá lett. A javaslatot egyhangúlag elfogadják. A Főtanács megbízza Marxot, fogalmazzon meg egy ilyen értelmű nyilatkozatot, amely május 11-én a „Volksstaat"-ban, utána pedig az Internacionálé más lapjaiban is megjelenik.

április 28 Engels Brackénak írott levelében hangsúlyozza annak jelentőségét, hogy a német munkások képviselőiket bejuttatták a Reichstagba. A jövőben is gondoskodni kell arról, hogy minél több munkásképviselőt választanak a Reichstagba. Engels levelét a „Volksstaat" május 14-i száma közli.

április 29 Marx Genfből megkapja „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak első orosz kiadását, amely a „Kolokol" nyomdájában jelent meg; Engelsnek elküld egy példányt belőle.

május–július első fele Engels folytatja „Írország története"-nek megírását. A tervezett négy fejezetből csak az elsőt, valamint a második egy részét tudja kidolgozni, mivel a német–francia háború, a Párizsi Kommün és az Internacionáléban végzett nagyarányú gyakorlati munka megakadályozza művének befejezésében.

május 3 A Főtanács ülésén elfogadnak egy Marx által fogalmazott nyilatkozatot a francia szekció tagjainak üldözéséről. Angol nyelven a nyilatkozat röpiratként és a „Daily Telegraph" május 4-i számában jelenik meg; a Marxtól származó francia fordítást a „Marseillaise" május 7-i száma és más lapok közlik.

kb. május 4 Liebknechtnek írott levelében Marx nyomatékosan tanácsolja, hogy a „Volksstaat" lépjen fel határozottabban Bakunyin és hívei ellen.

május 10 Marx megfogalmazza a Főtanács határozati javaslatát a londoni Francia Föderális Szekcióról; ebben a Főtanács elhatárolja magát ettől az Internacionálé nevében fellépő kispolgári emigráns csoporttól. Minthogy Marx megbetegedett, a Főtanács ülésén Jung olvassa fel a határozati javaslatot, amelyet egyhangúlag elfogadnak. A határozat megjelenik a „Penny Bee-Hive" május 14-i, az „Egalité" május 21-i, a „Volksstaat" május 21-i számában és más lapokban.

május 10–15 Marx és Engels levélben tanácskozik az Internacionálé legközelebbi kongresszusának székhelyéről.

május 17 Marx a Főtanács ülésén amellett emel szót, hogy fogadják el a német Szociáldemokrata Munkáspárt meghívását, és az Internacionálé soron következő kongresszusát Mainzban tartsák meg; határozati javaslatát egyhangúlag elfogadják; a határozat a „Volksstaat" május 25-i és az „Egalité" május 28-i számában, valamint más lapokban jelenik meg.

május 19 Engels Marxnak írott levelében értékeli a franciaországi népszavazás eredményeit, amellyel a francia uralkodó körök a második császárság ingadozó uralmát kívánták alátámasztani. A legnagyobb tisztelettel nyilatkozik a francia munkások magatartásáról, akik erélyesen kifejezésre juttatják elégedetlenségüket a bonapartista rendszerrel.

kb. május 23 Marx Sorgétól statisztikai közleményeket kap az USA munkásainak helyzetéről.

május 23–kb. június 23 Marx és lánya, Eleanor, Engelsnél vannak Manchesterben.

június 14 Marx és Engels az Internacionálé küszöbönálló mainzi kongresszusának előkészületeivel kapcsolatban a Szociáldemokrata Munkáspárt bizottságának írott levélben foglalkoznak azzal az eshetőséggel, hogy a lassalleánusok megkísérlik megzavarni a kongresszus munkáját. A levelet a „Volksstaat" 1872 június 26-i száma közli.

június 27 Marx a Szociáldemokrata Munkáspárt bizottságának írott levelében határozottan szembefordul Liebknecht javaslatával, hogy halasszák el az Internacionálé 1870 szeptemberére tervezett soron következő kongresszusát.

június 28 Marx a Főtanács ülésén beszél a Francia-Svájci Föderációban bekövetkezett szakadásról és olyan határozatot javasol, amely támogatja a Francia-Svájci Föderális Bizottság harcát a bakunyinisták ellen. A határozatot egyhangúlag elfogadják és a „Solidarité" július 23-i, valamint a „Mirabeau" július 24-i számában közlik.

július 3–4 Marxot kétszer felkeresi Lopatyin, aki az orosz forradalmi mozgalomról és mindenekelőtt Csernisevszkij szibériai száműzetéséről tájékoztatja őt.

kb. július 5 Engels – Marx lányának, Jennynek, kérésére – megjegyzéseket ír egy ír dalgyűjtemény előszavához.

július 5 Marx a Főtanács megbízásából felhívást ír Európa és az Egyesült Államok munkásaihoz, hogy támogassák a genfi építőmunkásokat a vállalkozók elleni harcukban. A felhívás röplapként angolul, németül és franciául megjelenik.

július 14 Marx, a Főtanács határozatával összhangban, „Bizalmas közlés valamennyi szekciónak" címmel felhívást ír a szekciókhoz, nyilatkozzanak arról, célszerűnek tartják-e, hogy a Főtanács székhelyét Londonból máshová helyezzék át. A szekciók amellett foglalnak állást, hogy London maradjon a Főtanács székhelye. – Marx megküldi Jungnak a soron következő mainzi kongresszus napirendjét. Ez júliusban angol nyelven mint röpirat, majd a „Liberté" július 31-i számában, a „Volksstaat" augusztus 13-i számában és az Internacionálé más lapjaiban jelenik meg.

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

ABERCORN, James Hamilton, Duke of (1811–1885) – Írország alkirálya 1866–68 és 1874–76. – *203 214 218*

ADAM von Bremen (Adamus Bremensis) (megh. kb. 1085) – középkori német krónikás. – *461*

ADORJÁN, IV. (Nicholas Breakspear) (megh. 1159) – angol származású római pápa 1154–1159. – *207* ([188])

AISZÓPOSZ (i. e. VI. sz.) – görög meseköltő. – *21* ([208])

ALBINUS (IV. sz.) – ír szerzetes és misszionárius. – *454*

ALBINUS (VIII. sz. 2. fele) – ír szerzetes; tanár a páviai egyetemen. – *455*

ALDOVRANDI, P. – a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet tagja; 1864–65-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

ALFRÉD, Nagy (849–901) – angolszász király 871–901. – *454*

»*Allgemeine Militärzeitung*« (Általános Katonai Újság), Lipcse–Darmstadt. – *41–46* ([50])

»*Allgemeine Zeitung*« (Általános Újság), Augsburg. – *20 324 361* ([25 297])

Alliance Internationale de la Démocratie Socialiste. Programme et règlement (A Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése. Program és Szervezeti Szabályzat), Genf 1868. – *330 339–340 398–399*

AMMIANUS MARCELLINUS (kb. 332–kb. 400) – római történetíró. – *454*
– *Res gestae* (Történelemkönyv). – *454*

Ancient Laws of Ireland. Senchus Mor (Írország régi törvényei. Régi idők nagy könyve), Dublin–London 1865–1873. – *443 448–450 453*

ANNA, Stuart (1665–1714) – angol királynő 1702–1714. – *203 208–209 510*

Annales du Sénat et du Corps législatif. Suivies d'une table alphabétique et analytique. (A Szenátus és a Törvényhozó Testület évkönyvei. Csatolt betűrendes és tárgymutatóval), 1869 jún. 28–szept. 6-i rendkívüli ülésszak, Párizs 1869. – *361–362* ([299])

Annales IV Magistrorum (A Négy Magiszter annálészei); „Rerum Hibernicarum Scriptores", III. köt., Buckingham 1826. – *448–449 460*

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

Annales Tigernachi (Tigernach annálészei), *Annales Inisfalensis*, *Annales Buellianos*; „Rerum Hibernicarum Scriptores", II. köt., Buckingham 1825. – *446–448 458–460*

Annales Ultonienses (Ulsteri annálészek), „Rerum Hibernicarum Scriptores", IV. köt., Buckingham 1826. – *446–448*

Anonymi Ravennatis qui circa saeculum VII. vixit de Geographia libri quinque (A VII. sz. táján élt Ravennai Névtelen Öt Könyve a Földrajzról), kiadta P. Porcheron, Párizs 1688. – *454*

ANSELMUS, canterburyi (1033–1109) – angol érsek és prímás, teológus; a skolasztika egyik megalapozója. – *455*

APPLEGARTH, Robert (1833–1925) – angol ács, trade-unionista, az ácsok és asztalosok egyesült szövetségének főtitkára, a London Tradés Councilnak és az Internacionálé Főtanácsának tagja (1865, 1868–72), 1869-ben küldött a bázeli kongresszuson; a Reformliga egyik vezetője; 1871-ben megtagadta a Főtanács „A polgárháború Franciaországban" című üzenetének aláírását; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – *323 345 347 371* (252)

»*L'Association*« (A Szövetkezés), Párizs–Brüsszel. – *31 478* (42 76)

B

BAGNAGATTI, D. G. – a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet titkára, 1864–65-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

BAKUNYIN, Mihail Alekszandrovics (1814–1876) – orosz forradalmár, az 1848-as német forradalom részvevője; később anarchista, harcolt a marxizmus és Marx politikai irányvonala ellen; 1872-ben kizárták az I. Internacionáléból. – *397–400 406–408 554* (265 267 272 294 315 340 356)

BANGYA, János (1817–1868) – magyar katonatiszt, részt vett a szabadságharcban, majd Kossuth megbízottja külföldön, egyidejűleg rendőrügynök; később Mehemed bej néven török szolgálatba lépett, a cserkeszek 1855–58-as Oroszország elleni háborújában a törökök megbízottjaként a Kaukázusban működött. – *84–85*

BARA, Jules (1835–1900) – belga liberális politikus, 1865–70 és 1878–84 igazságügyminiszter. – *313* (216)

BARRETT, Michael (megh. 1868) – ír munkás; féni, kivégezték. – *547*

BARTON, John (XVIII. sz. vége–XIX. sz. eleje) – angol közgazdász. – *137*

BASTIAT, Frédéric (1801–1850) – francia vulgáris közgazdász; szabadkereskedő. – *27 86–87 187 305–306* (218 219)
– *Harmonies économiques* (Gazdasági harmóniák), Párizs 1850. – *305* (219)
– *lásd még* Gratuité du crédit

BAUER, Edgar (1820–1886) – Bruno Bauer öccse, német ifjúhegeliánus filozófus és publicista. 1858–59-ben a londoni „Neue Zeit" szerkesztője; az 1861-es amnesztia után porosz állami tisztviselő. – *324* (256)

BEALES, Edmond (1803–1881) – angol jogász, polgári radikális; a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Liga elnöke, az amerikai polgárháború idején az északiakat támogató Brit Felszabadítási Társaság tagja; 1865–69 a Reformliga elnöke. – *88* (101)

BEAUFORT, Daniel Augustus (1739–1821) – francia származású ír lelkész, geográfus. – *435*
– *Memoir of a Map of Ireland* (Térképészeti tanulmány Írországról), London 1792. – *435*

BEBEL, August (1840–1913) – német esztergályos, a II. Internacionálé és a német szociáldemokrácia egyik alapítója és vezére; 1867-től Reichstag-képviselő. – *328* (205 224 239 262 264 470)

BECKER, Bernhard (1826–1882) – német publicista; 1864–65 az Általános Német Munkásegylet elnöke; 1872-ben kuldott az Internacionálé hágai kongresszusán. – *84–87 322* (89 94)

– *Enthullungen uber das tragische Lebensende Ferdinand Lassalle's* (Leleplezések Ferdinand Lassalle életének tragikus befejezéséről), Schleiz 1868. – *322* (246)

BECKER, Johann Philipp (1809–1886) – német kefekötő; az 1848–49-es forradalom aktív részvevője; a 60-as években az I. Internacionálé egyik szervezője és vezetője Svájcban, a „Vorbote" szerkesztője; az 1865-os londoni konferencia és az Internacionálé valamennyi kongresszusának kuldotte; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *86 379 398 406 473 477 479 503 508* (147 237 265 344 388 395 401 422)

BEDA Venerabilis (Tiszteletreméltó) (kb. 673–735) – angolszász szerzetes, történetíró és természettudós – *454*

»*The Bee-Hive Newspaper*« (Kaptár Újság), London. – *88 324 370 372 377–378 409 413 481 553* (1 17 18 101 103 161 222 268 281 311 347 348 351 387 407 423 425 430 434)

BEETHOVEN, Ludwig van (1770–1827) – német zeneszerző. – *473*

»*Belletristisches Journal und New-Yorker Kriminalzeitung*« (Szépirodalmi Folyoirat és New York-i Bünugyi Újság). – *85* (93)

BELUZE, Jean-Pierre (1821–1908) - francia muasztalos, kispolgári szocialista, Cabet tanítványa; 1862–68-ban a Crédit au Travail szovetkezeti bank igazgatója, az „Association"-nak, a szovetkezeti társaságok folyóiratának egyik alapítója; az Internacionálé tagja; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – *76–77 478* (82)

BEM, József (1794–1850) – lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel felkelés egyik vezetője; 1848 októberében részt vett a forradalmi Bécs védelmében; 1848 novemberétől a magyar honvédsereg tábornoka, végül főparancsnoka; a magyar szabadságharc bukása után belép a torok hadseregbe. – *181*

BENEDEK, Ludwig von (1804–1881) – osztrák tábornok; 1846-ban a galíciai parasztok felkelésének leverésében, 1848–49-ben az olaszországi és magyarországi forradalom leverésében vett részt; 1859-ben az olaszországi háborúban hadtestparancsnok, 1860-ban az osztrák hadsereg vezérkari főnoke, Magyarország polgári és katonai kormányzója; az 1866-os porosz–osztrák háborúban az osztrák hadsereg parancsnoka. – *154–156 159–160 163–168*

BENIGNUS (megh. 468) - ír pap, részt vett a Senchus Mor törvénygyüjtemény összeállításában. – *449*

»*Der Beobachter. Ein Volksblatt aus Schwaben*« (A Figyelő. Svábföldi néplap), Stuttgart. – *19–21* (23 24 201)

BERGIER, Nicolas-Sylvestre.
– *Les éléments primtifs des langues* (A nyelvek alapelemei), Besançon 1837. – *22* (32)

»*Berliner Reform*« (Berlini Reform). – *83* (18 72 87 89)

BERNARD, P. – belga munkás, festő; az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1868–69 Belgium ugyeivel megbízott titkár. – *345 348*

BERNÁT, clairvaux-i szent, (kb. 1091–1153) – francia teológus és hitszónok, az eretnekségek fanatikus uldozője. – *450*

BERVI, Vaszilij Vasziljevics (N. Flerovszkij) (1829–1918) – orosz közgazdász és szociológus, felvilágosító és demokrata, narodnyik utopikus szocialista. – *395–396*
– (N. Flerovszkij:) Положение рабочего класса в России (A munkásosztály helyzete Oroszországban), Szentpétervár 1869. – *395–396*

BESSON, Alexandre – francia lakatos, londoni emigráns; 1866–68 az Internacionálé Főtanácsának tagja; Belgium ügyeivel megbízott titkár, a londoni francia szekció egyik vezetője; csatlakozott Félix Pyat csoportjához. – *199 489 503 507* (413)

BISCAMP, Elard – német demokrata újságíró; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban, Londonba emigrált, 1859-ben részt vett a „Volk" szerkesztésében, amely lapnak Marx is közvetlen munkatársa volt. – *324*

BISMARCK, Otto, Fürst von (1815–1898) – német politikus, 1871–90 birodalmi kancellár. – *56 67 154 225 318 365 416–417 477* (40 44 48 59 64 72 304 330 331 355)

BLACKBURNE, Francis (1782–1867) – ír jogász és politikus, az írországi angol igazságszolgáltatás egyik vezetője. – *212*

BLAKE, J. A. – angol liberális politikus, a parlament tagja. – *545*

BLIND, Karl (1826–1907) – német író és újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848–49-es badeni forradalmi mozgalomban; az 50-es években a londoni német kispolgári emigráció egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *18–21* (24 29)
– *Warnung* (Figyelmeztetés), London 1859. – *19* (24)

BLOCKMOOR (Blackmore) – részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 a Központi Tanács tagja. – *17*

BOATE, Gerard (1604–1650) – holland származású angol orvos. – *440*
– *Ireland's Natural History* (Írország természetrajza), London 1852. – *440*

BOCQUET, Jean-Baptiste – francia tanár, forradalmi titkos társaságok tagja, a „Réforme" híve, az 1848-as franciaországi forradalom részvevője, majd londoni emigráns; Herzen barátja; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 a Központi Tanács tagja. – *17*

BOHN, Henry George (1796–1884) – angol könyvkiadó. – *450*

BOILEAU-DESPREAUX, Nicolas (1636–1711) – francia költő és kritikus.
– *Satires* (Szatírák). – *542* (455)

BOISGUILLEBERT, Pierre Le Pesant, Sieur de (1646–1714) – francia közgazdász, a fiziokraták előfutára. – *249*

BOLLETER, Heinrich – londoni német emigráns, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet tagja; 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja, az 1865-ös londoni konferencia részvevője. – *17 91*

Bomba király *lásd* Ferdinánd, II.

Bonaparte *lásd* Napóleon, I.; Napóleon, III.

BOON, Martin James – angol gépész, O'Brien híve; 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; a Land and Labour League titkára; 1872-ben a Brit Föderális Tanács tagja. – *347 529*

BOOTH, John Wilkes (1839–1865) – amerikai színész; a polgárháborúban a déliek híve; Abraham Lincoln gyilkosa. – *90* (103)

BORDAGE, P. – 1864–66-ban az Internacionálé Központi Tanácsának tagja; részt vett az 1865-ös londoni konferencián; a londoni francia szekció tagja. – *17 91*

BORKHEIM, Sigismund Ludwig (1825–1885) – német újságíró, demokrata; részt vett az 1849-es badeni-pfalzi felkelésben, majd emigrált; 1851-től kereskedő Londonban; baráti viszonyban volt Marxszal és Engelsszel. – *85*

»*Botschafter*« (Hírnök), Bécs. – *85*

BOWRING, Sir John (1792–1872) – angol politikus, közgazdász, nyelvész és irodalmár (Petőfit is fordította); Bentham tanítványa, szabadkereskedő; Anglia távolkeleti gyarmati politikájának képviselője. – *473*

BREITSCHWERT, Otto Ludwig (Ludwig Otto) (1836–1890) – német újságíró, 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

BREWER, John Sherren (1810–1879) – angol történész és filológus, a londoni Queen's College tanára. – *450*

BRIAN BORUMHA (Boroimhe) (926–1014) – Írország királya 1001–1014, az 1014-es clontarfi csatában végleges győzelmet aratott a normannok felett. – *457–460 464*

BRIGHT, John (1811–1889) – angol gyáros és politikus; a Gabonatorvény-ellenes Liga egyik vezetője, többízben miniszter; a 60-as évektől a liberális párt baloldalának vezére. – *384 390 508 530 532 545* (121)

– *Beszéd a birminghami Town Hallban*, 1862 dec. 18. – *16* (20)

BRISMEE, Désiré (1823–1888) – belga nyomdász, proudhonista, később bakunyinista; 1865-ben az Internacionálé belga szekciójának egyik megalapítója; 1869-től a belga Föderális Tanács tagja; 1868-ban a brüsszeli kongresszus kuldotte, 1869-ben a bázeli kongresszus alelnoke, 1872-ben a hágai kongresszus küldötte; később a Belga Munkáspárt vezetőségének tagja. – *502*

BRISSOT (de Warville), Jacques-(Jean-)Pierre (1754–1793) – francia politikus, a girondisták egyik vezetője és teoretikusa. – *24*

– *Recherches philosophiques sur le droit de propriété et sur le vol, considérés dans la nature et dans la société* (Filozófiai vizsgálódások a tulajdonjogról és a lopásról, a természetben és a társadalomban tekintve); „Bibliothèques philosophiques du législateur, du politique, du jurisconsulte etc." (A törvényhozó, a politikus, a jogtudós stb. filozófiai konyvtára), IV. köt., Berlin–Párizs–Lyon 1782. – *24*

Brodar *lásd* Brodhir

BRODHIR (megh. 1014) – normann viking, az 1014-es clontarfi csatában megolte Brian Borumha ir királyt. – *458–460*

BRONNER, Eduard – német orvos, kispolgári demokrata; 1849-ben a badeni alkotmányozó gyűlés képviselője; később Angliába emigrált. – *19*

BROWN, John (1800–1859) – amerikai farmer, a rabszolgafelszabadító mozgalom forradalmi szárnyának egyik legtekintélyesebb vezére; 1854–56 Kansasban részt vett a rabszolgatartók elleni fegyveres harcban; 1859-ben Virginiában kísérletet tett a néger rabszolgák felkelésének megszervezésére; bíróság elé állították és kivégezték. – *200*

Bruadhair *lásd* Brodhir

BRUCE, Henry Austin, (1873-tól) Lord Aberdare (1815–1895) – angol liberális politikus' 1868–73 belügyminiszter. – *370 390 530 539 542–543 545–547 550* (453 464)

BUCKLEY, James – angol trade-unionista, tagja az 1864–69 Internacionálé Főtanácsának és a Reformligának. – *17 91 324 347*

BURKE, Rickard (megh. 1870) – féni, az észak-amerikai hadsereg tisztje; az 1867-es irországi felkelés egyik szervezője; 1867-ben elfogták, a börtönben meghalt. – *390 535 539 541–542 545–547* (450)

BURKE, Thomas F. (szül. 1840) – féni, az amerikai polgárháborúban a déliek tábornoka; az 1867-es írországi felkelés egyik szervezője; 1867-ben életfogytiglani fegyházra ítélték. – *390*

BURKE, Thomas Henry (1829–1882) – angol politikus; a 60-as években az ír ügyek államtitkárának személyi titkára, 1869–82 az ír ügyek másodtitkára. – *531*

BUTT, Isaac(1813–1879) – ír ügyvéd és politikus, liberális, a parlament tagja; a 60-as években kiállt a bebörtönzött féniek mellett; a 70-es években az ír önkormányzatért küzdő (Home Rule) mozgalom egyik szervezője. – *372 531–532*

C

CABET, Etienne (1788–1856) – francia jogász és publicista, utopikus kommunista. – *26*

CAESAR, Cajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *461*
– *Commentarii de bello Gallico* (Feljegyzések a galliai háborúról). – *461*

CAIRD, James (1816–1892) – skót agronómus, liberális, a parlament tagja. – *436–437*
– *The Plantation Scheme; or the West of Ireland as a Field of Investment* (Telepítési terv, avagy Nyugat-Írország mint befektetési terület), Edinburgh–London 1850. – *436–437*

CAIRNECH (V. sz.) – a kereszténység hirdetője Írországban, részt vett a Senchus Mor törvénygyűjtemény összeállításában. – *449*

CAMDEN, William (1551–1623) – angol történész. – *451*
– *Britannia: or a Chorographical Description of Great Britain and Ireland, together with the Adjacent Islands* (Britannia; avagy Nagy-Britannia és Írország, valamint a szomszédos szigetek néprajzi leírása), II. kiad., London 1722. – *451*

CAMPERIO, Philipp (1810–1882) – olasz származású svájci politikus, jogász; 1847–70 a Nagy Tanács tagja, a genfi államtanács elnöke, az igazságszolgáltatás és a rendőrség élén állt. – *420*

CAMPION, Edmund (1540–1581) – a katolicizmus terjesztője Angliában. – *451*
– *History of Ireland* (Írország története); „Ancient Irish Histories. The Works of Spencer, Campion, Hanmer and Marleburrough" (Régi ír történeti munkák. Spencer, Campion, Hanmer és Marleburrough művei), Dublin 1809. – *451*

CAREY, Martin Henley – ír újságíró, féni, 1865-ben 5 év kényszermunkára ítélték. – *390 531 535*

CAROLAN (O'Carolan), Torlogh (1670–1738) – ír bárd, számos népdalt dolgozott fel. – *464*

CARPENTER, William Benjamin (1813–1885) – angol természetbúvár és fiziológus. – *473*

CARTER, James – angol fodrász; a Reformliga tagja, 1864–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1866–67 Olaszország ügyeivel megbízott titkár; részt vett az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi és az 1867-es lausanne-i kongresszuson. – *17 91 489 507*

CASEY, John – ír féni, 1866-ban 5 év kényszermunkára ítélték. – *549–550*

CASTLEREAGH, Henry Robert Stewart, Lord, (1821-től) Marquis of Londonderry, Viscount (1769–1822) – angol tory politikus; leverte az 1798-as ír felkelést, 1799–1801 az ír ügyek államtitkára, 1805–06, 1807–09 hadügyi és gyarmatügyi miniszter, 1812–22 külügyminiszter. – *204 533 545*

Census of England and Wales for the Year 1861 (1861-es angliai és walesi cenzus), London 1863. – *6*

CHARRAS, Jean-Baptiste-Adolphe (1810–1865) – francia ezredes, katonai író, mérsékelt polgári republikánus; az alkotmányozó és törvényhozó nemzetgyűlés tagja, részt vett a párizsi júniusi felkelés elfojtásában; később fellépett Louis Bonaparte ellen, az államcsíny után száműzték. – *350*

– *Histoire de la campagne de 1815. Waterloo* (Az 1815-ös hadjárat története. Waterloo), Lipcse 1857. – *350*

CHASSEPOT, Antoine-Alphonse (szül. 1833) – francia puskaműves; központi gyújtatú hátultöltő puskájával szerelték fel 1866-ban a francia hadsereget. – *366*

CHERBULIEZ, Antoine-Elisée (1797–1869) – svájci francia közgazdász; Sismondi követője. – *137*

Children's Employment Commission (A gyermekek foglalkoztatását vizsgáló bizottság).
First Report (Első jelentés), London 1863. – *5* (8)
Fourth Report (Negyedik jelentés), London 1865. – *302*

»*The Chronicle*« (A Krónika), London. – *200* (176)

CIALDINI, Enrico, duca di Gaeta (1811–1892) – olasz tábornok, 1848–49-ben részt vett az olasz nemzeti szabadságharcban, 1855-ben a Krímben egy piemonti dandár parancsnoka, 1859-ben az olaszországi háborúban hadosztály-, 1866-ban a porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *161 163*

CIMBAOTH (Cimbaeth) (i. e. kb. III. század) – az ősi Ulsternak krónikában említett királya. – *447*

CLAM-GALLAS, Eduard, Graf von (1805–1891) – osztrák tábornok, 1848–49-ben részt vett az olaszországi szabadságharc leverésében, 1859-ben az olaszországi, 1866-ban a porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *167*

CLARENDON, George William Frederick Villiers, Earl of (1800–1870) – angol politikus, whig, később liberális; 1847–52 Írország alkirálya, az 1848-as ír felkelés vérbefojtója; 1853–58, 1865–66, 1868–70 külügyminiszter. – *325* (260)
– *Levél*, 1866 máj. 12.; „The Times", 1866 máj. 22. – *325*

CLARIOL (Clarion) – a párizsi szedők szövetségének küldötte az Internacionálé 1865-ös londoni konferenciáján. – *478*

CLAUDIANUS (Claudius) (IV. sz.) – görög származású római költő. – *454* (372)
– *De IV consulatu Honorii Aug. Panegyricus* (Dicsőítő költemény a fenséges Honorius negyedik consulságáról). – *454* (372)

COBBETT, William (1762–1835) – angol politikus és publicista; kezdetben konzervatív, majd a chartisták előfutára az általános választójogért és a dolgozók helyzetének megjavításáért vívott harcban. – *533*

»*Cobbett's Weekly Political Register*« (Cobbett Heti Politikai Tudósítója), London. – *533* (445)

COHN (Cohen), James – angol dohánygyári munkás; a dohánygyári munkások londoni egyesületének elnöke, 1867–71 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1870–71 Dánia ügyeivel megbízott titkár, 1868-ban a brüsszeli kongresszus, 1871-ben a londoni konferencia küldötte. – *324 348*

COLLET, Joseph – francia újságíró, republikánus, londoni emigráns; 1866–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – *494 505* (410)

COLUMBA (kb. 521–597) – ír misszionárius Skóciában. – *455*

»*The Commonwealth*« (A köztársaság), London. – *139 142 504* (124 391)

CONDILLAC, Etienne-Bonnot de (1715–1780) – francia szenzualista filozófus, fiziokrata közgazdász. – *254 287*

Congrès de Genève. Mémoire des délégués français (A genfi kongresszus. A francia küldöttek emlékirata), Brüsszel 1866. – *311 494*

Congrès ouvrier. Association Internationale des Travailleurs. Règlement provisoire (Munkáskongresszus. Nemzetközi Munkásszövetség. Ideiglenes Ügyviteli Szabályzat), Párizs 1864. – *378 405* (324)

COPE, James – angol trade-unionista, a londoni cipészek szövetsége bizottságának és a London Trades Councilnak tagja; 1865–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja; 1865-ben részt vett a londoni konferencián. – *477*

COPELAND – angol ateista; 1868–69 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – *324*

CORC (V. sz.) – Munster királya, az ír krónika szerint részt vett a „Senchus Mor" törvénygyűjtemény összeállításában. – *449*

CORMAC MAC CUILENNAIN (836–908) – Cashel püspöke és királya 901–908. – *449*

CORMAC ULFADHA (III. sz.) – ír király. – *453*

CORNELL, Ezra (1807–1874) – amerikai tőkés és filantróp, az ithacai Cornell University megalapítója. – *439*

COSTELLO, Augustin – ír féni, az amerikai hadsereg tisztje; 1867-ben Írországba utazott, hogy részt vegyen a felkelésben; letartóztatták és 12 évi kényszermunkára ítélték. – *540*

COULSON, Edwin – angol trade-unionista, a londoni kőművesszövetség titkára, a London Trades Councilnak, a Reformliga végrehajtó bizottságának és 1865–66 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – *91 477* (252)

»*Le Courrier français*« (Francia Hírnök), Párizs. – *312* (171 231 407)

»*Le Courrier international*« (Nemzetközi Hírnök), London. – *494* (147 399)

COWLEY, Henry Richard Charles Wellesley, Earl (1804–1884) – angol diplomata, 1852–67 párizsi nagykövet. – *494*

CŐLESTIUS (CAELESTIUS) (IV. sz. közepe–V. sz. eleje) – ír szerzetes és misszionárius. – *454*

CREMER, William Randall (1838–1908) – angol trade-unionista, részt vett a pacifista mozgalmakban, reformista; az ácsok és asztalosok egyesült szövetségének egyik alapítója és vezetője, tagja a London Trades Councilnak, a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Ligának és a Land and Labour League-nek; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; a Központi Tanács tagja és 1864–66 főtitkára, részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; ellenezte a forradalmi taktikát, a választójogi reformért vívott harc idején lepaktált a burzsoáziával; később a liberális párt tagja lett; 1885–95, 1900–08 parlamenti képviselő. – *17 91 469 477* (252 311 387)

CROMWELL, Henry (1628–1674) – Oliver Cromwell fia, tábornok; 1650-ben részt vett apja Írország elleni büntető expedíciójában, 1654-ben az írországi hadsereg parancsnoka; 1657–58 írországi helytartó, 1658–59 főhelytartó. – *208*

CROMWELL, Oliver (1599–1658) – angol államférfi, az angol polgári forradalom vezetője; Anglia, Skócia és Írország lordprotektora (államfője) 1653–1658. – *203 206–208 464 510*

CSERNISEVSZKIJ, Nyikolaj Gavrilovics (1828–1889) – forradalmi demokrata, az orosz szociáldemokrácia egyik legjelentősebb előfutára. – *396*

CUCCHIARI, Domenico (1806–1900) – olasz tábornok, részt vett az 1859-es olaszországi háborúban, 1866-ban a porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *162*

D

»*The Daily News*« (Napi Hírek), London. – *88 534 538 545* (18 101 102 268)

»*The Daily Telegraph*« (Napi Távíró). London. – *539 545* (349 449)

DAIRE (V. sz.) – Ulster egyik uralkodója; részt vett a „Senchus Mor" törvénygyűjtemény összeállításában. – *449*

DARWIN, Charles Robert (1809–1882) – angol természetbúvár, a fejlődéstan megalapozója. – *197 224–225 473*

DAVIES, Sir John (1569–1626) – angol politikus, költő, Írország történelmével foglalkozó művek szerzője; 1609–19 Írország koronaügyésze; Írország gyarmatosításának híve. – *451*

DAVIS, Jefferson (1808–1889) – amerikai politikus, a Demokrata Párt tagja, a déli rabszolgatartók felkelésének egyik szervezője; részt vett az Egyesült Államok 1846–48-as háborújában Mexikó ellen; 1853–57 hadügyminiszter, 1861–65 a déli konföderáció elnöke. – *90 532* (313)

DAVISSON, A. N. – a manchesteri Schiller Intézet jegyzője. – *316* (243)

DELL, William – angol kárpitos, a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Liga tagja; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–69 a Főtanács tagja, 1865, 1866–67 pénztárnoka, részt vett az 1865-ös londoni konferencián; a Reformliga egyik vezetője. – *17 91 324 489 507*

DELLA ROCCA, Enrico Morozzo (1807–1897) – olasz tábornok, 1849-ben hadügyi és tengerészetügyi miniszter; 1859-ben az olaszországi háborúban az olasz vezérkar főnöke, az 1866-os porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *162*

»*Demokratisches Wochenblatt*« (Demokratikus Hetilap), Lipcse. – *322 379 406* (205 224 227 248 268 273 281 287 296)

DENOUAL, Juleş – francia kispolgári demokrata; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 Központi Tanács tagja. – *17 475*

DE PAEPE, César (1842–1890) – belga szedő, majd orvos; az Internacionálé belga szekciójának egyik megalapítója, a belga Föderális Tanács tagja, küldött az Internacionálé 1865-ös és 1871-es londoni konferenciáján, az 1867-es lausanne-i, az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; az 1872-es hágai kongresszus után egy ideig a bakunyinistákat támogatta; 1885-ben a belga munkáspárt egyik megalapítója. – *478 481* (216 275 302 327 334 359 398 413 431)

DERBY, Edward George Geoffrey Smith Stanley, 1851-től Earl of (1799–1869) – angol politikus, 1835-ig whig, majd a toryk, később a konzervatívok egyik vezére; 1852, 1858–59, 1866–68 miniszterelnök. – *392 543*

DERKINDEREN – 1866–67 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1867-ben Hollandia ügyeivel megbízott titkár. – *199*

DESTUTT DE TRACY, Antoine-Louis-Claude, comte (1754–1836) – francia szenzualista filozófus, liberális politikus és közgazdász. – *269*

»*Deutsch-Franzosische Jahrbucher*« (Német–Francia Évkonyvek), Párizs. – *352* (291)

»*Deutsche Brusseler Zeitung*« (Brusszeli Német Újság). – *73* (73)

DE WITTE, J – belga festőmunkás, tagja az Internacionálé 1867-ben alapított liège-i szekciója ideiglenes bizottságának. – *503*

DICK, Alexander – angol trade-unionista, a sutőipari munkások egyesített szovetségének tagja; 1864–65 az Internacionálé Kozponti Tanácsának tagja; 1865-ben Új-Zelandba koltozott és kinevezték az Internacionálé Új-Zeland ugyeivel megbízott titkárának – *17* (18)

DICKENS, Charles (Boz) (1812–1870) – angol regényíró.
– *The Posthumous Papers of the Pickwick Club* (A Pickwick Klub hátrahagyott iratai). – (463)

DIDEROT, Denis (1713–1784) – a francia felvilágosodás legkiemelkedobb filozófusa, az enciklopedisták vezetője, harcos materialista es ateista. – *146*

DIODÓROSZ SZIKELIOSZ (Diodorus Siculus) (i. e. kb. 80–29) – gorog történész. – *452*
– *Bibliotheca historica* (Történelmi konyvtár). – *452*

DIONÜSZIOSZ AREIOPAGITÉSZ (I sz.) – Athén első puspoke. – *455*

DISRAELI (D'Israeli), Benjamin, (1876-tól) Earl of Beaconsfield (1804–1881) – angol politikus és író, a 40-es években az Ifjú Anglia csoport tagja; később a toryk, majd a konzervatív párt egyik vezetője; 1852, 1858–59 1866–68 pénzugyminiszter, 1868, 1874–80 miniszterelnok, a brit gyarmati terjeszkedés egyik osztonzője és szervezője. – *392 530 543* (314 321)

DOWNING, M'Carthy – ír liberális politikus, a parlament tagja. – *545–546* (464)

DRONKE, Ernst (1822–1891) – német publicista és író, kezdetben „igazi szocialista", később a Kommunisták Szovetségének tagja; 1848–49 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a kolni biztonsági bizottsag tagja; Svájcba, majd Angliába emigrált; a Kommunisták Szovetsége kettészakadasakor Marx és Engels híve; utóbb visszavonult a politikától és kereskedőként élt. – *84* (75)

DUBTHACH (V. sz.) – ír udvari koltő és torvényhozó; részt vett a „Senchus Mor" torvénygyujtemény osszeállításában. – *449*

DUFFERIN AND AVA, Frederick Temple Hamilton-Temple-Blackwood, Marquess of (1826–1902) – angol liberális politikus és diplomata; 1868–72 a Gladstone-kormány tagja, írországi nagybirtokos. – *202 218 544 548*
– *Mr. Mill's Plan for the Pacification of Ireland examined* (Mill úr Írország pacifikálására vonatkozó tervének vizsgálóra vétele), London 1868. – *544*

DUFFY, Edward (1840–1868) – az Ír Forradalmi Testvériség egyik vezére, a nyugat-írországi féni mozgalom szervezője; 1867-ben 15 évi kényszermunkára ítélték; a bortonben meghalt. – *537*

DUMAS, Alexandre, sen. (Dumas père) (1803–1870) – francia regényíró. – *540*

DU MESNIL-MARIGNY, Jules – francia polgári kozgazdász és publicista; 1865-ben az Internacionálé tagja, részt vett az 1865-os londoni konferencián. – *478*

DUNCKER, Franz Gustav (1822–1888) – német konyvkiadó, a haladópárt tagja; 1868-ban Max Hirschsel megalapítottak a reformista Hirsch–Duncker-féle szakegyleteket, melyek 1933-ig álltak fenn. – *188 195 323* (250)

DUNGAL (megh. kb. 827) – ír szerzetes, tudós és koltő, kb. 820-ban meghívták Páviába tanárnak. – *455*

DUNOYER, Barthélemy-Charles-Pierre-Joseph (1786–1862) – francia vulgáris közgazdász és polgári politikus. – *26*

– *De la liberté du travail ou simple exposé des conditions dans lesquelles les forces humaines s'exercent avec le plus de puissance* (A munka szabadságáról, vagy egyszerű kifejtése azon feltételeknek, amelyek között az emberi erők leghatékonyabban működnek), Párizs 1845. – *26*

DUPONT, Eugène (kb. 1831–1881) – francia hangszerkészítő; részt vett az 1848-as párizsi júniusi felkelésben; 1862-től Londonban élt, 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1865–71 Franciaország ügyeivel megbízott titkár, részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson, 1867-ben a lausanne-i kongresszus alelnoke, kuldott az 1868-as brusszeli kongresszuson, az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson; Marx irányvonalát képviselte; 1870-ben Manchesterben alapított Internacionálé-szekciót; 1872–73 az Internacionálé Brit Föderális Tanácsának tagja; 1874-ben az Egyesult Államokba koltozott. – *17 91 198 345 348 469 489 507* (171 217 232 267 396)

DURANDO, Giacomo (1807–1894) – olasz tábornok, az 1866-os porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *162*

E

ECCARIUS, Johann Georg (1818–1889) – nemet szabó, publicista, londoni emigráns; az Igazak Szovetségének, majd a Kommunisták Szovetségének tagja; a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik vezetője; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén, 1864–72 a Főtanács tagja, 1867–71 főtitkára, 1870–72 Amerika ügyeivel megbízott titkár, az Internacionálé minden konferenciájának és kongresszusának küldotte; később csatlakozott a trade-unionok reformista szárnyához. – *17 88 91 199 315 345 348 371 420 489 507 529* (101 124 223 226 227 273 292 294 312 323 387 392 400 407 422 423 426 430 432 433 439 442 471)

»*The Echo*« (A visszhang), London. – *539–540* (451)

»*L'Echo de Verviers*« (Verviers-i visszhang). – *474 476 478 479* (128 390)

»*The Economist*« (A Közgazdász), London. *202 217*

EDELSHEIM, Leopold Wilhelm (1868-tól Edelsheim-Gyulai) (1826–1893) – osztrák tábornok, az 1866-os porosz–osztrák háborúban egy lovashadosztály parancsnoka. – *165 167*

EDWARD, III. (1312–1377) – angol király 1327–1377. – *263 298*

»*L'Egalité*« (Egyenlőség), Genf. – *373–379 399–407* (273 300 312 315 316 349 351 352 356)

EGINHARDUS (Einhart) (kb. 770–840) – frank történetíró, Nagy Károly krónikása. – *454* (372)

– *Annales Regum Francorum, Pipini, Caroli Magni et Lodovici* (A frankok királyainak, Pippinnek, Nagy Károlynak és Lajosnak évkönyvei). – *454*

»*L'Eguaglianza*« (Az egyenlőség), Nápoly. – *399* (296 343)

ELLA (Aella) (megh. 867) – Northumberland királya kb. 862–867. – *456*

ENGELS, Friedrich (1820–1895).

– *Der deutsche Bauernkrieg* (A német parasztháború); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", Hamburg, 5–6. sz., 1850 máj.–okt. – *381–388* (292 328)

– *Die preussische Militärfrage und die deutsche Arbeiterpartei* (A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt), Hamburg 1865. – *74 78–79 318–320 322*

ERDMANN, Johann Eduard (1805–1892) – filozófus, jobboldali hegeliánus. – *455*
– *Grunc'riss der Geschichte der Philosophie* (A filozófiatörténet alapvonalai), II. kiad., Berlin 1869. – *455*

ERIGENA, Johannes Scotus (kb. 810–kb. 877) – ír származású skolasztikus filozófus, teológus és fordító. – *455*

ERLANGER, Raphael von – frankfurti bankár. – *58*

ERNŐ (1824–1899) – osztrák főherceg, tábornok; az 1866-os porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *168*

Der Erste Vereinigte Landtag in Berlin 1847 (Az első egyesült Landtag Berlinben, 1847), Berlin 1847. – *334*

ERZSÉBET, I. (1533–1603) – angol királynő 1558–1603. – *203 207 464 510*

An Essay on Trade and Commerce: containing Observations on Taxes etc. By the Author of „Considerations on Taxes" (Tanulmány az iparról és a kereskedelemről, megjegyzésekkel az adókról stb. A „Megfontolások az adókról" szerzőjétől), London 1770. – *131* (118)

EYRE, Edward John (1815–1901) – angol gyarmati tisztviselő, 1864–66 Jamaica kormányzója, az 1865-ös négerfelkelés leverője. – *342–343*

F

»La Federación« (A Föderáció), Barcelona. – *369 399* (310)

FERDINÁND, II. (Bourbon Károly) (1810–1859) – Szicília és Nápoly királya 1830–1859; Messina ágyúzásáért a Bomba király nevet kapta. – *392 540* (337)

FERGUS (V. sz.) – ír költő, részt vett a „Senchus Mor" törvénygyűjtemény összeállításában. – *449*

FERRIER, François-Louis-Auguste (1777–1861) – francia közgazdász, vámügyi főtisztviselő, védővámos. – *187* (163)
– *Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce* (A kormányról, tekintettel a kereskedelemmel való kapcsolataira), Párizs 1805. – *187* (163)

FEUERBACH, Ludwig Andreas (1804–1872) – német materialista filozófus. – *22 183*

FITZGERALD, Edward, Lord (1763–1798) – ír polgári forradalmár, az Egyesült Írek Társasága egyik szervezője, az 1798-as írországi felkelés egyik fő előkészítője. – *206 210*

FITZGERALD, John David (1816–1889) – ír jogász és liberális politikus, a parlament tagja; az írországi angol közigazgatásban többször viselt magas állami tisztséget. – *551*

Flandriai herceg *lásd* Fülöp

FLEETWOOD, Charles (megh. 1692) – az angol polgári forradalomban a parlamenti hadsereg tábornoka; 1652-től az írországi angol hadsereg főparancsnoka, 1654–57 Írország helytartója. – *208*

Flerovszkij *lásd* Bervi

FLIES, Eduard (1802–1886) – porosz tábornok, az 1866-os porosz–osztrák háborúban lovasdandár-, majd hadosztályparancsnok. – *166*

FONTAINE, Léon – belga újságíró; részt vett a demokrata mozgalomban; 1862–65 Herzen „Kolokol"-jának francia kiadását szerkesztette; 1865-ben az Internacionálé Belga Központi Tanácsának ideiglenes levelező titkára; 1868-ban az Internacionálé brüsszeli kongresszusának küldötte. – *481*

FONTANA, Giuseppe P. – olasz politikus, részt vett az 1848-as olaszországi forradalomban, majd emigrált; a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet egyik vezetője; 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja; 1865-ben Olaszország ügyeivel megbízott titkár. – *17*

FORTESCUE-PARKINSON, Chichester Samuel, Baron Carlingford (1823–1898) – angol liberális politikus, 1847–74 a parlament tagja; 1865–66 és 1868–70 az ír ügyek államtitkára. – *531*

»*The Fortnightly Review*« (A félhavi szemle), London. – *280 375 403* (206 211)

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utopikus szocialista. – *22 194 231 452*

– *Le nouveau monde industriel et sociétaire etc.* (Az új ipari és társadalmas világ stb.) (1828), Párizs 1829–30. – *452*

FOX, Peter (Peter Fox André) (megh. 1869) – angol újságíró, pozitivista; a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Liga egyik vezetője; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–69 a Főtanács tagja, 1865-től a Főtanács hivatalos sajtótudósítója, 1866. szept.–nov. a Tanács főtitkára, 1866–67 Amerika ügyeivel megbízott titkár; 1866-ban a „Commonwealth" egyik szerkesztője; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja. – *17 88 91 489 507* (101 172 240 387 408 418)

FÖRSTERLING, Emil (1827–1872) – német rézműves, az Általános Német Munkásegylet tagja, 1867–68-ban megalakította a Lassalle-i Általános Német Munkásegyletet; 1867–70 az észak-német Reichstag képviselője. – *322* (247)

FRANKLIN, Benjamin (1706–1790) – amerikai politikus, természettudós és közgazdász, felvilágosító; részt vett az amerikai szabadságharcban; egyik szerzője és aláírója az Egyesült Államok Függetlenségi Nyilatkozatának. – *113*

– *A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of a Paper Currency* (Szerény vizsgálódás a papírpénz-forgalom jellegéről és szükségességéről) (1729), „The Works of Benjamin Franklin" (Benjamin Franklin művei), kiadta Sparks, II. köt., Boston 1836. – *113*

»*The Freeman's Journal*« (A Szabad Polgár Lapja), Dublin. – *548* (465)

FREMONT, John Charles (1813–1890) – amerikai politikus és felfedező, a Republikánus Párt balszárnyának tagja; az 1856-os elnökválasztáson elnökjelölt; a polgárháborúban az északi államok csapatainak parancsnoka 1861-ben Missouriban, 1862-ben Virginiában. – *20*

FRIBOURG, E. E. – francia vésnök, majd kereskedő; jobboldali proudhonista, az Internacionálé párizsi szekciójának egyik vezetője; küldött az Internacionálé 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson; 1871-ben az Internacionálé és a Párizsi Kommün ellen irányuló könyvet adott ki. – *75 77 475–478* (76)

FRIDOLIN (VI. sz.) – ír misszionárius, a felső-rajnai alemannok között hirdette a kereszténységet. – *455*

FRIGYES KÁROLY herceg (1828–1885) – porosz tábornok, később vezértábornagy, az 1864-es dán háborúban a porosz, majd a porosz–osztrák hadsereg főparancsnoka; az 1866-os porosz–osztrák háborúban az első porosz hadsereg parancsnoka. – *154–155 165 167–168* (145)

FRIGYES VILMOS (1831–1888) – porosz trónörökös, 1888-ban III. Frigyes néven porosz király és német császár; az 1866-os porosz–osztrák háborúban a második porosz hadsereg parancsnoka. – *154–155 165 167–168*

FRIGYES VILMOS, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – *154*

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861 – *352* (67 289)

FÜLÖP, II. (1525–1598) – spanyol király 1556–1598 – *90*

FÜLÖP herceg, Flandria grófja (1837–1905) – I. Lipót belga király fia. – *342* (275)

G

GABLENZ, Ludwig Karl Wilhelm, Freiherr von (1814–1874) – osztrák tábornok, részt vett az 1848–49-es magyarországi és olaszországi forradalom leverésében és az 1859-es olasz, majd az 1866-os porosz–osztrák háborúban – *168*

GALLUS (Gall, Gallo, Gilián) (kb. 550–kb. 645) – ír származású kereszteny prédikátor. – *455*

GARDNER, Robert – angol gyáros; 1844-ben prestoni vállalatainál 12 órárol 11-re csokkentette a munkanapot. – *278*

GARIBALDI, Giuseppe (1807–1882) – olasz forradalmi demokrata – *163 389* (142 161 235)
– *The Rule of the Monk; or, Rome in the Nineteenth Century* (A szerzetesi uralom, avagy Róma a tizenkilencedik században), 1–2. kot., London–New York é. n. – *389* (335)

GATHORNE-HARDY, Gathorne (1814–1906) – angol konzervatív politikus; 1867–68 belugyminiszter. – *198*

GEIB, August (1842–1879) – hamburgi konyvkereskedő, szociáldemokrata; az Általános Német Munkásegylet tagja; részt vett az 1869-es eisenachi kongresszuson; a Szociáldemokrata Munkáspárt egyik alapítója, 1872–78 a párt pénztárosa; 1874–76 a Reichstag tagja. – *223 415* (353)

GENNADIUS (V. sz.) – gall író – *454*

GERARD, Balthasar (1558–1584) – fanatikus katolikus; 1584-ben megolte Orániai Vilmos herceget, a németalföldi polgári forradalom vezeret – *90*

GERGELY, XIII. (1502–1585) – római pápa 1572–1585. – *207* (188)

GIBSON, William – az Egyesult Államok Országos Munkásszervezetének tagja; a szervezet nemzetkozi kapcsolatok fenntartásával megbízott titkára. – *504–506*

GIRALDUS CAMBRENSIS (Sylvester Gerald Barry) (1146–kb. 1220) – angol főesperes, író; részt vett az Írország ellen 1185-os katonai expedícióban. – *450–451 456 461*
– *Topographia Hibernica, et Expugnatio Hibernica* (Írország topográfiája és Írország elfoglalása), „Opera" (Muvei), London 1863 – *450–451*

GLADSTONE, William Ewart (1809–1898) – angol politikus, tory, majd peelista; később a liberális párt vezetője; 1852–55 és 1859–66 pénzugyminiszter, 1868–74,1880–85, 1886 és 1892–94 miniszterelnok. – *3 5 200 325 372 390–392 530–533 535–537 539–545 548–551* (258 259 313 314 338 442 444 446 454)
– *Two Letters to the Earl of Aberdeen, on the State Prosecutions of the Neapolitan Government* (Két levél Aberdeen grófjának a nápolyi kormány politikai bűnvádi eljárásairól), London 1859. – (337)
– *Alsóházi beszéd*, 1863 ápr. 16.; „The Times", 1864 ápr. 17. – *5–7* (7)
– *Alsóházi beszéd*, 1864 ápr. 7; „The Times", 1864 ápr. 8. – *3 5* (2)
– *Ecce homo* (Imhol az ember), London 1868. – *536*
– *Levél O'Shea-nek*, 1869 okt. 18, „The Times", 1869 okt. 23. – *372 531–532*
– *Levél Isaac Buttnak*, 1869 okt. 23; „The Times", 1869 okt 27 *372 532*
– *Alsóházi beszéd*, 1870 febr. 15.; „The Times", 1870 febr 16 – *392*

– *Alsóházi beszéd*, 1870 márc. 3.; „The Times", 1870 márc. 4. – *536*
– *Prayers* (Imák). – *536*
– *Propagation of the Gospel* (Az evangélium terjesztése). – *536*
– *Functions of Laymen in the Church* (A laikusok funkciói az egyházban). – *536*

GOTTRAUX, Jules – svájci származású angol állampolgár; az Internacionálé tagja. – *493*

GOUNOD, Charles-François (1818–1893) – francia zeneszerző. – *473*

Gratuité du crédit. Discussion entre M. Fr. Bastiat et M. Proudhon (A hitel ingyenessége. Fr. Bastiat úr és Proudhon úr vitája), Párizs 1850. – *27* (36)

GRAVES, Charles (1812–1899) – ír tudós, matematikus; 1852–69 az ó-ír törvények fordítására és kiadására alakított kormánybizottság tagja; 1866-tól limericki püspök. – *448*

GRAY, Roger – kőműves, a „Bee Hive"-ot kiadó részvénytársaság vezetőségének elnöke; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 tagja az Internacionálé Központi Tanácsának valamint a Reformligának. – *17*

GREVILLE-NUGENT, Reginald – ír katonatiszt, liberális. – *551*

GRIMM, Jakob Ludwig Karl (1785–1863) – német filológus, a germanisztika és az összehasonlító néprajz úttörője, a berlini egyetem professzora, mérsékelt liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (közép). – *452 461*
– *Deutsche Rechtsaltertümer* (Német jogi régiségek), II. kiad., Göttingen 1854. – *452*

GROSSMITH, John – 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

GRÜN, Karl (Ernst von der Haide) (1817–1887) – német kispolgári publicista, a 40-es években az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; 1848–49-ben kispolgári demokrata; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés tagja (balszárny), 1849-ben polgári biztos Badenban. – *24*

GUILLAUME, James (1844–1916) – svájci tanító; bakunyinista, az Internacionálé tagja, részt vett az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i, az 1869-es bázeli és az 1872-es hágai kongresszuson; az Alliance egyik szervezője, a „Progrès", a „Solidarité" és a „Bulletin de la Fédération Jurassienne" szerkesztője; a hágai kongresszuson bomlasztó tevékenysége miatt kizárták az Internacionáléból; az első világháború idején szociálsoviniszta. – *399–400* (317 408)

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus, orléanista; 1840–48 Franciaország bel- és külpolitikájának irányítója, a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. – *352*

GYÖRGY, III. (1738–1820) – angol király 1760–1820; hannoveri választófejedelem, 1814-től hannoveri király. – *209*

H

HALES, John (szül. 1839) – angol szövőmunkás, trade-unionista, 1866–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja; a Reformliga végrehajtó bizottságának és a Land and Labour League-nak tagja; küldött az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson; 1872-től az Angol Föderális Tanács reformista szárnyának élén áll; harcolt Marx és követői ellen, hogy az Internacionálé vezetését Angliában magához ragadhassa. – *324 347* (359)

HANCOCK, U. Nelson – ír jogász, O'Mahonyval közösen kiadták a „Senchus Mor" törvénygyűjtemény két kötetét. – *448*

HANMER, Meredith (1543–1604) – angol lelkész és történész. – *451*
– *The Chronicle of Ireland* (Írország krónikája), „Ancient Irish Histories. The Works of Spencer, Campion, Hanmer and Marleburrough" (Régi ír történeti munkák. Spencer, Campion, Hanmer és Marleburrough művei), Dublin 1809. – *451*

»*Hansard's Parliamentary Debates*« (Hansard Parlamenti vitái), London. – (7)

HANSEMANN, David Justus Ludwig (1790–1864) – német nagytőkés, a rajnai liberális burzsoázia egyik vezetője; 1848 márc.–szept. porosz pénzügyminiszter – *334* (269)

HANSEN, N. P. – dán származású, 1864–67-ben tagja az Internacionálé Főtanácsának, részt vett az 1865-ös londoni konferencián; 1866-ban Dánia, 1867-ben Dánia és Hollandia ügyeivel megbízott titkár. – *17 91 489 507*

HARALD, I. Hårfagr (kb. 850–kb. 933) – norvég király 872–930. – *456* (374)

Haraldsaga *lásd* Snorri

HARTWELL, Robert – nyomdász, chartista, a „Bee-Hive" egyik szerkesztője, részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; tagja a Reformliga végrehajtó bizottságának és 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának; a londoni munkásszövetség titkára. – *17*

HATZFELD, Sophie, grófné (1805–1881) – Lassalle híve és támogatója. – *81 85–86 322* (24 94 100 247)

HAUFE, Albert F. – Londonban élő német szabó, 1866-ban az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *150* (135)

HÄNDEL, Georg Friedrich (1685–1759) – német zeneszerző. – *473*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német objektív idealista filozófus. – *22 301 352 455*
– *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Előadások a filozófia történetéről), III. köt.; „Werke" (Művei), XV. köt., kiadta K. L. Michelet, Berlin 1836. – *455*
– *Die Wissenschaft der Logik* (A logika tudománya) (1812–16); „Werke" (Művei), III–V. köt., kiadta L. Henning, Berlin 1833–34. – *301*

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író; 1843-tól Marx barátja.
– *Neuer Frühling* (Új tavasz). – *83* (88)

HELVETIUS, Claude-Adrien (1715–1771) – francia filozófus, mechanikus materialista ateista. – *26*

HENNESSY, John Pope (1834–1891) – ír konzervatív politikus; a 60-as években a parlamentben javasolta több kisebb reform végrehajtását Írországban. – *218*

HENRIK, I. (1068–1135) – angol király 1100–1135. – *450*

HENRIK, II. (1133–1189) – angol király 1154–1189. – *207* (188)

HENRIK, VII. (1457–1509) – angol király 1485–1509. – *263*

»*Hermann. Deutsches Wochenblatt aus London*« (Hermann. Londoni német hetilap). – *21 92* (18 30 227 427)

HERON, Denis Caulfield (1824–1881) – ír jogász és közgazdász, 1870-ben a parlament tagja. – *551*

HERWARTH VON BITTENFELD, Karl Eberhard (1796–1884) – porosz tábornok, 1871-től vezértábornagy, részt vett az 1864-es dán háborúban, az 1866-os porosz–osztrák háborúban az elbai hadsereg parancsnoka. – *165 167*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német forradalmár költő. – *80* (72)

HERZEN, Alekszandr Ivanovics (1812–1870) – orosz forradalmi demokrata filozófus, publicista és író, emigráns; a „Kolokol" és a „Poljarnaja Zvjezda" szerkesztője és kiadója. – *407* (344)

HESS, Moses (1812–1875) – német publicista, a „Rheinische Zeitung" egyik alapítója és munkatársa; a 40-es évek közepén az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; a 60-as években lassalleánus; részt vett az Internacionálé 1868-as brüsszeli és 1869-es bázeli kongresszusán. – *31* (40 76)

HEYDT, August, Freiherr von der (1801–1874) – porosz politikus, elberfeldi bankár; 1848–62 kereskedelemügyi miniszter, 1866–69 pénzügyminiszter. – *222*

HIERONYMUS, Sophronius Eusebius (Szent Jeromos) (kb. 340–420) – dalmát származású teológus, latinra fordította a Bibliát. – *453–454*

Das Hildebrandslied (A Hildebrand-ének); „Denkmaler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII–XII. Jahrhundert" (A VIII–XII. századi német költészet és próza emlékei), kiadta K. Müllenhoff és W. Scherer, Berlin 1864. – *69 72 79 461* (70)

HIRSCH, Max (1832–1905) – kozgazdász, a haladópárt tagja; 1868-ban Franz Dunckerral megalapították a reformista Hirsch–Duncker-féle szakegyleteket, melyek 1933-ig álltak fenn; 1869–93 a Reichstag tagja. – *323–324*

HOBBES, Thomas (1588–1679) - angol filozófus, mechanikus materialista; az abszolút monarchia híve. – *119* (116)

– *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil* (Leviathan; vagy az egyházi és polgári közösség anyaga, alakja és hatalma); „Works" (Művei), III. kot., kiadta William Molesworth, London 1839. – *119* (116)

HOFSTETTEN, Johann Baptist von (megh. 1887) – bajor katonatiszt, lassalleánus, 1864–67 a „Sozialdemokrat" kiadója és egyik szerkesztője. – *219 221 223*

HOHENZOLLERNOK - uralkodóház; brandenburgi választófejedelmek 1415–1701, porosz királyok 1701–1918, német császárok 1871–1918 *183*

Hollandiai Vilmos *lásd* Vilmos, III.

HOLLINGER, Fidelio – londoni nyomdatulajdonos, nála nyomták a „Volk"-ot. – *19*

HOLTORP, Emile – londoni lengyel emigráns; 1864–66 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja, 1864–65 Lengyelország ügyeivel megbízott titkár; 1865-ben részt vett a londoni konferencián; 1866-ban belépett a Mazzini alapította Nemzetközi Republikánus Bizottságba. – *17 91 469*

HOMÉROSZ – legendás görög költő, akinek többek között az „Iliasz" és az „Odüsszeia" c. eposzokat tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX–VII. sz.). – *45*

HOOD, Gunner – ír féni, 1866-ban a katonai bíróság 4 évi kényszermunkára ítélte. – *535*

HORATIUS Flaccus, Quintus (i. e. 65–8) – romai költő

– *Epistula ad Pisones* (Levél Pisóékhoz). – (52)

HOWELL, George (1833–1910) – angol kőműves, egykori chartista, 1861–62 a London Trades Council titkára; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–69-ben a Főtanács tagja; részt vett az 1865-os londoni konferencián; a Reformligának és a Trades Union Congress parlamenti bizottságának titkára. – *17 91 323 477* (18 252)

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; az államcsíny után emigrált. – *349* (159 161)

– *Napoléon le petit* (A kis Napóleon). – *349*

HUXLEY, Thomas Henry (1825–1895) – angol természetbúvár, Darwin munkatársa; következetlen materialista. – *451 473*

I

»*L'International*« (Nemzetközi újság), London. – *365* (303)

»*The International Courier*« (Nemzetközi Hírnök), London. – *493 504–506* (147 249 399 409)

»*L'Internationale*« (Az Internacionálé), Brüsszel. – *344 362* (273 296 302 312 334 351)

IRETON, Henry (1611–1651) – angol politikus, az independensek egyik ideológusa, a parlamenti hadsereg tábornoka; 1649 -50 részt vett Cromwell Írország elleni büntető expedíciójában, 1650–51 Írország főparancsnoka és lordhelytartója. – *208*

»*The Irish People*« (Az Ír Nép), Dublin. – *389 534 535 538* (336)

»*The Irishman*« (Az Ír), Dublin. – *218 329–394 532 534 536–539 545–549* (339 443 444 448 450 457 464 467)

»*Ironmoulder's International Journal*« (Vasöntők Nemzetközi Közlönye), Philadelphia. – *503*

ISIDORUS, szevillai (kb. 570–636) – spanyol püspök, katolikus író. – *454*

IVÁN, III. (1440–1505) – moszkvai nagyfejedelem 1462–1505. – *146*

J

JAKAB, I. (1566–1625) – angol és ír király 1603–1625; IV. Jakab néven skót király 1567–1625. – *207 464*

JAKAB, II. (1633–1701) – angol és ír király 1685–1688. – *206 208* (187 383)

JANKS, A. – 1865-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *91*

JÁNOS, Foldnélküli (kb. 1167–1216) – angol király 1199–1216. – *450*

JELLACHICH (Jelačić), Josip, Graf (1801–1859) – horvát származású osztrák tiszt; 1848 márciusában tábornok, horvát bán és zágrábi főhadparancsnok, később altábornagy; a Magyarország ellen támadó császári hadsereg 1. hadtestének parancsnoka; 1849-ben táborszernagy. – *182*

JESSUP, William J. – amerikai hajóács; az Országos Munkásszervezetnek 1866-tól alelnöke, 1867-től New York állam ügyeivel megbízott titkára, a New York-i Munkásegylet egyik vezetője; síkraszállt az Internacionáléhoz való csatlakozás mellett. – *505–506*

JOHANNARD, Jules (1843–1888) – francia litográfus, blanquista; 1868–69, 1871–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1868–69 Olaszország ügyeivel megbízott titkár, 1870-ben Saint-Denis-ben megalapítja az Internacionálé szekcióját; 1871-ben a Párizsi Kommün tagja, ennek leverése után Londonba emigrál; 1872-ben küldött az Internacionálé hágai kongresszusán. – *345 348*

JOHNSON, Andrew (1808–1875) – amerikai demokrata párti politikus, 1853–57, 1862–65 Tennessee állam kormányzója, 1858–62 szenátor; a polgárháborúban az északi államok híve, 1864–65 az Egyesült Államok alelnöke, 1865–69 elnöke; síkraszállt a déli ültetvényesekkel való megegyezés mellett. – *90–91* (103 172)

JOHNSTONE, James (megh. 1798) – skót származású filológus, az ó-skandináv irodalom gyűjtője és kiadója. – *457*

– *Lodbrokar-Quida; or the Death-Song of Lodbroc* (Lodbrokar-Quida; vagy Lodbrok halotti éneke), London 1782. – *457*

JONES, Richard (1790–1855) – angol közgazdász, felismerí a kapitalizmus bukásának szükségszerűségét *137*

JOUFFROY, Henri – francia származású porosz közgazdász és jogtudós, Schmalz es más német közgazdászok muveinek francia fordítója – *306*

JOURDAIN, Gustave – francia kispolgári demokrata, az 1848-as forradalom után Londonba emigrál, a Félix Pyat-csoporthoz csatlakozik; 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja – *17*

»*Journal de l'Association Internationale des Travailleurs*« (A Nemzetközi Munkásszövetség lapja), Genf – *480* (395)

JUKES, Joseph Beete (1811–1869) – angol geológus, 1850–69 az írországi geológiai kutatásokat vezette – *426 429–430*

– *The Student's Manual of Geology* (Geológiai kézikönyv diákok számára), Edinburgh 1862. – *426 429–430*

JUNG, Hermann (1830–1901) – svájci órás, részt vett a svájci munkásmozgalomban, majd Londonba emigrált; 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja és Svájc ügyeivel megbízott titkára, 1871–72 a Főtanács pénztárnoka, 1865-ben a londoni konferencia alelnoke, a genfi, a brusszeli, a bázeli kongresszus és az 1871-es londoni konferencia elnoke, az Angol Foderális Tanács tagja; az 1872-es hágai kongresszusig Marx híve, később csatlakozott a trade-unionok reformista vezetőihez – *17 89 91 198 345 348 379 407 418 469 474 480 489 507* (80 101 147 217 265 311 351 356 359 360 390 396)

K

KANE, Sir Robert John (1809–1890) – ír kémia- es fizikaprofesszor – *429 441*

– *The Industrial Resources of Ireland* (Írország ipari erőforrásai), II kiad., Dublin 1845. – *429 441*

KANT, Immanuel (1724–1804) – nemet filozofus *23–24*

KARAMZIN, Nyikolaj Mihailovics (1766–1826) – orosz konzervatív történesz és író; I Sándor hivatalos történetírója – *181–182*

– История Государства Российского (Az orosz állam története), IV kiad., Szentpétervár 1835. – *181–182*

KÁROLY, I. (Nagy) (kb. 742–814) – frank király 768–800, római császár 800–814 – *455*

KÁROLY, I. (1600–1649) – angol király 1625–1649 – *207*

KÁROLY, II. (Kopasz) (823–877) – francia király 840–877 – *455*

KÁROLY, II (1630–1685) – angol király 1660–1685 – *208*

KÁROLY, X (1757–1836) – francia király 1824–1830 – *180*

KATALIN, II (1729–1796) – orosz cárno 1762–1796 – *147 182*

KAUB, Karl – nemet munkás, londoni, majd 1865-től párizsi emigráns, tagja a londoni Német Munkás Muvelődési Egyletnek; 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja, részt vett az 1865-os londoni konferencián – *17 91*

KENNETH MACALPIN (megh. 860) – a skot királyi dinasztia megalapítoja, uralma alatt egyesítette a skótokat és a pikteket – *454*

KICKHAM, Charles Joseph (1826–1882) – ír ujságíró, fémi, részt vett a 40-es évek nemzeti szabadságmozgalmaiban, az „Irish People" egyik szerkesztője; 1865-ben 14 évi kényszermunkára ítélték, 1869-ben szabadon bocsátották – *389 540 551–552*

KILIAN (megh. 697) – ír misszionárius, a frank birodalom keleti részén hirdette a kereszténységet; Würzburg első püspöke. – *455*

KISZELJOV, Pavel Dmitrijevics, gróf (1788–1872) – orosz politikus és diplomata; 1829–34 Moldva és Havasalföld kormányzója; 1835-től tagja a parasztkérdés vizsgálatára alakult titkos bizottságoknak, 1837-től a kincstári birtokok minisztere; a mérsékelt reformok híve. – *296* (209)

KLAPKA György (1820–1892) – magyar honvédtábornok, 1849-ben a felső-magyarországi hadsereg parancsnoka, 1849 jún.–szept. a komáromi vár parancsnoka; a kapituláció után emigrál; az 50-es években kapcsolata van a bonapartista körökkel; 1867-ben az amnesztia után visszatér Magyarországra. – *84*

KLIMOSCH, H. – 1865-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *91*

KLINGS, Karl – német munkás, tagja a Kommunisták Szövetségének, majd az Általános Német Munkásegyletnek; 1865-ben Amerikába emigrál és részt vesz az Internacionálé chicagói szekciójának munkájában. – *86*

KNOX, Alexander Andrew (1818–1891) – angol újságíró és rendőrbíró, tagja egy különbizottságnak, mely 1867-ben jelentést terjesztett be a parlamentnek az angol fogházak politikai foglyaival való bánásmódról. – *536 541 543 550*

KOLATSCHEK, Adolph (1821–1889) – osztrák újságíró és politikus, kispolgári demokrata, 1848–49 a frankfurti nemzetgyűlés tagja; a „Deutsche Monatsschrift" (1850–51) és a „Stimmen der Zeit" (1858–62) c. folyóiratok kiadója, a „Botschafter" alapítója (1862). – *85*

KOSSUTH Lajos (1802–1894) – a magyar liberális nemzeti mozgalom vezetője; 1848-ban az első független magyar kormány pénzügyminisztere, szeptembertől az Országos Honvédelmi Bizottmány feje; 1849 áprilisában Magyarország kormányzó-elnöke; a szabadságharc bukása után Törökországba emigrál, majd Angliában, Amerikában és utóbb Olaszországban él. – *84*

»Kölnische Zeitung« (Kölni Újság). – *166* (144)

Krâkumâl (Krâka éneke); „Altnordisches Lesebuch. Aus der skandinavischen Poesie und Prosa bis zum XIV. Jahrhundert" (Ó-skandináv olvasókönyv. A XIV. századig terjedő skandináv költészetből és prózából), összeállította F. E. Ch. Dietrich, II. kiad., Lipcse 1864. – *456–457* (375)

Kreuzzeitung *lásd* Neue Preussische Zeitung

L

LAEGHAIRE (Loeghaire) (megh. 458) – ír király 428–458. – *449* (31)

LAFARGUE, Paul (1842–1911) – francia szocialista; az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1866–69 Spanyolország ügyeivel megbízott titkár; részt vett az Internacionálé franciaországi, spanyolországi és portugáliai szekcióinak megalapításában; 1872-ben küldött a hágai kongresszuson; a francia munkáspárt egyik alapítója; Marx és Engels tanítványa és harcostársa. – *198 348 489 507* (147 171 217 399 401)

LAFAYETTE, Marie-Joseph-Paul, marquis de (1757–1834) – francia tábornok és politikus, a francia forradalom idején a nagyburzsoázia egyik vezetője, 1830-ban Lajos Fülöp trónralépésének egyik előkészítője. – *180*

– *Képviselőházi beszéd*, 1831 jan. 16.; „Le Moniteur universel", 1831 jan. 17. – *180*

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *249*

LAJOS FÜLÖP (1773–1850) – orléans-i herceg, francia király 1830–1848. – *6*

LAKE, George – angol asztalos, trade-unionista; 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja; a Reformliga tagja. – *17*

LAMA, Domenico – a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet elnöke; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 a Központi Tanács tagja. – *17*

LAMBERT, John (1619–1683) – az angol polgári forradalomban a parlamenti hadsereg tábornoka; 1652-ben írországi helytartóvá nevezték ki. – *208*

LAPLACE, Pierre-Simon, marquis de (1749–1827) – francia matematikus, csillagász és fizikus; Kanttól függetlenül kifejtette és matematikailag megalapozta a naprendszer gázszerű ködtömegből való keletkezésének hipotézisét. – *197*

LARCOM, Sir Thomas Aiskew (1801–1879) – ír kormánytisztviselő, később vezérőrnagy, 1826-tól részt vesz Írország hivatalos felmérésében, az ősi Írország történetét tanulmányozza; 1853-tól az ír ügyek helyettes államtitkára. – *448*

LASSALLE, Ferdinand (1825–1864) – német író és politikus; az Általános Német Munkásegylet megalapítója (1863), támogatta Németország „felülről" való egyesítését; a német szociáldemokráciában az opportunista irányzat első képviselője. – *20–21 80–81 83 86–87 187 190 194–196 225 318–319 351* (24 40 94 234 287)

– *Herr Bastiat-Schulze von Delitzsch, der ökonomische Julian, oder: Kapital und Arbeit* (Bastiat-Schulze von Delitzsch úr, a kozgazdasági Julianus, vagy: Tőke és munka), Berlin 1864. – *86–87*

– *Levél Karl Marxnak*, 1859 jún. közepéről; „Nachgelassene Briefe und Schriften" (Hátrahagyott levelek és írások), kiadta G. Mayer, Stuttgart–Berlin 1922. – *86–87*

– *Offenes Antwortschreiben an das Zentralkomitee zur Berufung eines Allgemeinen deutschen Arbeiterkongresses zu Leipzig* (Nyílt válasz a lipcsei általános német munkáskongresszus összehívására alakult központi bizottságnak), Zürich 1863. – *318–319*

LASSASSIE, F. de – francia fodrász, londoni emigráns; 1865 -68 az Internacionálé Főtanácsának tagja, részt vett az 1865-ös londoni konferencián. – *91*

LAURIER, Clément (1832–1878) – francia ügyvéd és politikus, republikánus; az 1870 szept. 4-i forradalom után a nemzeti védelem kormányának szolgálatában állt; később monarchista. – *550* (468)

LAVELLE, Patrick – ír lelkész, a feniekkel rokonszenvezett. – *548*

– *The Irish Landlord since the Revolution* (Az ír földesúr a forradalom után), Dublin 1870. – *548*

LAVERGNE, Louis-Gabriel-Léonce Guilhaud de (1809–1880) – francia kozgazdász és politikus; monarchista; mezőgazdasági műveket írt. – *437–438*

– *The Rural Economy of England, Scotland and Ireland* (Anglia, Skócia és Írország mezőgazdasága), franciából fordítva, Edinburgh–London 1855. – *437*

LAW, Harriet (1832–1897) – az angliai ateista mozgalom egyik képviselője; 1867–72 a Főtanács tagja, 1872-ben az Internacionálé manchesteri szekciójának tagja. – *324 347 525* (436)

LEDRU-ROLLIN, Alexandre-Auguste (1807–1874) – francia ügyvéd, publicista, a kispolgári demokraták egyik vezetője, a „Réforme" szerkesztője; 1848-ban az ideiglenes kormány belügyminisztere és a végrehajtó bizottság tagja; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja (hegypárti); az 1849 jún. 13-i tuntetés után Angliába emigrált. – *533*

LEFORT, Henri (1835–1917) – francia újságíró, polgári republikánus; az „Association" szerkesztőségi tagja; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésének előkészítésében, 1865 márciusában kivált az Internacionáléból. – *76–77 475* (76)

LE LUBEZ, Victor (szul. kb. 1834) – londoni francia emigrans, radikális, részt vett az Internacionálé alapító gyulesén, 1864–66 a Kozponti Tanacs tagja, 1864–65 Franciaország ugyeivel megbízott titkár, részt vett az 1865-os londoni konferencián, az 1866-os genfi kongresszuson intrikái és rágalmai miatt kizárták a Kozponti Tanácsból – *17 88 474–475 481* (176)

LE ROUX – londoni francia emigrans; 1864–65 a Kozponti Tanács tagja. – *17*

LESAGE, Alain-René (1668–1747) – francia iró
– *Gil Blas* – (460)

LESLIE, Thomas Edward Cliffe (kb 1827–1882) – angol kozgazdász – *202 217*

LESSNER, Friedrich (1825–1910) – weimari szabó, a Kommunisták Szovetségének tagja, reszt vett az 1848–49-es forradalomban; a kolni kommunista perben 3 évi várbortonre ítélik; 1856-ban Londonba emigrál, részt vesz az Internacionale minden kongresszusán és konferenciáján, tagja a Főtanácsnak, a londoni Német Munkás Muvelódési Egyletnek, az Angol Foderális Tanácsnak, egyik alapítoja az angol Fuggetlen Munkáspártnak; Marx es Engels barátja és harcostársa – *17 91 348* (135 223 227 261 392 400 422 427)

LEVERSON, Montegue – angol radikális, a Reformliga végrehajtó bizottsagának tagja. *88* (101)

LEVY, Joseph Moses (1812–1888) – a „Daily Telegraph" egyik alapítoja es kiadoja – *539*

LEWIS, Sir George Cornewall (1806–1863) – angol politikus, whig, 1850–52 a kincstári hivatal titkára, 1852–55 az „Edinburgh Review" kiadoja es szerkesztője, 1855–58 pénzugyminiszter, 1859–61 belugy-, 1861–63 hadugyminiszter – *325* (259)

LEWIS, Leon – amerikai újságíró, 1865-ben a Kozponti Tanács tagjává és Amerika ugyeivel megbízott titkárrá választották; nem vett részt a Tanács munkájában. – *469*

»*La Liberté*« (A Szabadság), Brusszel. – *366* (217 227 273 349 360 407)

LIEBKNECHT, Wilhelm (1826–1900) – nemet publicista; reszt vesz az 1848-as forradalomban, utána Svájcba, majd Londonba emigrál, Marx és Engels befolyása alatt szocialista lesz, tagja a Kommunisták Szovetségének, 1862-ben visszatér Németországba, a német szocáldemokrácia egyik megalapítója és vezére; Marx és Engels barátja – *85 322 328 379 400 406 415 554* (18 31 44 72 85 89 96 205 224 262 264 287 353 470)

LIMBURG, W. – német cipész, a londoni Nemet Munkás Muvelódési Egylet és 1868–69 a Főtanács tagja. – *348*

LIMOUSIN, Charles – francia nyomdasz, majd újsagíró, az „Association" igazgatósági titkára, a „Tribune ouvrière" szerkesztoségi tagja; kuldott az Internacionálé 1865-os londoni konferenciaján, 1870-ben a párizsi Foderális Tanács tagja; részt vett a szovetkezeti mozgalomban; tobb újság kiadója – *75 477* (76)

LINCOLN, Abraham (1809–1865) – amerikai politikus, a Republikánus Párt egyik alapítoja, 1861–65 az Egyesult Államok elnoke; a polgárháború alatt a tomegek nyomására tobb fontos polgári demokratikus reformot hajtott végre és áttért a forradalmi hadvezetésre; 1865 áprilisában a rabszolgatartók meggyilkolták. – *16–17 90–91 346* (18 103 105 106 172)

LINGUET, Simon-Nicolas-Henri (1736–1794) – francia iro, jogász; bírálta a felvilágosítók és a fiziokraták polgári liberális eszmenyeit – *28*
– *Théorie des lois civiles, ou principes fondamentaux de la societé* (A polgári torvények elmelete, vagy a társadalom alapvető elvei), London 1767. – *28*

LIST, Friedrich (1789–1846) – kozgazdász, az 1848 előtti nemet burzsoázia kepviselője, védővámos, a német vámegylet előharcosa – *187*

»*Literarisches Zentralblatt für Deutschland*« (Németországi Központi Irodalmi Lap), Lipcse. – *305* (218)

LOCHNER, Georg (szül. kb. 1824) – német asztalos; a Kommunisták Szövetségének és a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek, 1864–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, küldött az 1865-ös és 1871-es londoni konferencián; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *17 91*

LONGMAID, John M. – részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén, 1864–65 tagja a Központi Tanácsnak; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja. – *17 91*

Louis Bonaparte *lásd* Napóleon, III.

Louis-Napoléon *lásd* Napóleon, III.

LUCRAFT, Benjamin (1809–1897) – angol asztalos, trade-unionista; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–71 a Főtanács tagja; küldött az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; 1871-ben szembefordult a Párizsi Kommünnel és „A polgárháború Franciaországban" c. üzenettel, s kilépett a Főtanácsból. – *17 91 324 348 420* (171)

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére; a paraszthábor úval szemben szövetkezik a katolikus ellenforradalommal; a Biblia fordítója. – *305–306* (220)

– *An die Pfarrherrn wider den Wucher zu predigen. Vermahnung* (A papokhoz, hogy az uzsora ellen prédikáljanak. Intés), Wittenberg 1540. – *305–306* (220)

LÜNING, Otto (1818–1868) – német orvos és publicista; 1844-től az „igazi szocializmus" híve; a „Weser-Dampfboot", a „Westphälisches Dampfboot" és a „Neue Deutsche Zeitung" kiadója; 1866 után nemzeti liberális. – *20* (26)

LYELL, Sir Charles (1797–1875) – angol kémikus és geológus. – *473*

LYNCH, John (kb. 1599–kb. 1673) – ír lelkész, Írország történetéről szóló műveket írt és fordított. – *451*

LYNCH, John (1832–1866) – ír féni, a corki féni szervezet vezetője; 1866-ban 10 évi kényszermunkára ítélték; a börtönben halt meg. – *537 549–550*

LYONS, Robert Spencer Dyer (1826–1886) – ír orvos, liberális, 1870-ben tagja az ír politikai foglyok helyzetét vizsgáló kormánybizottságnak. – *535*

M

MACAULAY, Thomas Babington, Lord, Baron of Rothley (1800–1859) – angol történész és politikus, whig, a parlament tagja. – *462*

MACCULLOCH (McCulloch), John Ramsay (1789–1864) – angol közgazdász és statisztikus, Ricardo vulgarizálója; Smith és Ricardo egyik kiadója. – *267–268*

MACHIAVELLI, Niccolò (1469–1527) – olasz politikus, történész és szépíró; a feltörekvő olasz burzsoázia ideológusa. – *365 537*

MACPHERSON, James (1736–1796) – skót költő, a „Fingal" és a „Temora" c. költemények szerzője. – *453 464* (371)

MAELSEACHLAINN, II. (949–1022) – ír király 980–1002 és 1014–1022. – *459*

MAGUIRE, Thomas – ír tengerész, 1867-ben törvényellenesen letartóztatták és azzal vádolták, hogy ki akarta szabadítani a bebörtönzött fénieket; halálra ítélték, de nem sokkal utána szabadonengedték. – *198*

MALACHIÁS (kb. 1094–1148) – ír érsek. – *450*

MALTHUS, Thomas Robert (1766–1834) – angol pap és reakciós közgazdász; a dolgozók nyomorát szükségszerűnek feltüntető népesedési elmélet szerzője. – *23 131*

– (Névtelenül:) *An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet and Other Writers* (Tanulmány a népesedés elvéről, hogyan érinti az a társadalom jövőbeni tökéletesedését, megjegyzésekkel Godwin úr, Condorcet úr és más írók elmélkedéseire.), London 1798. – *23*

– *An Inquiry into the Nature and Progress of Rent, and the Principles by which it is regulated* (Vizsgálódás a járadék természetéről és előrehaladásáról, valamint azokról az elvekről, amelyek szabályozzák), London 1815. – *131*

»*Manchester Examiner and Times*« (Manchesteri Vizsgáló és Manchesteri Idők). – *508* (421)

»*The Manchester Guardian*« (Manchesteri Figyelő). – (138)

MANTEUFFEL, Edwin Hans Karl, Freiherr von (1809–1885) – porosz tábornok, 1873-tól vezértábornagy, az 1866-os porosz–osztrák háborúban a majnai hadsereg parancsnoka. – *166*

MANTEUFFEL, Otto Theodor, Freiherr von (1805–1882) – porosz reakciós politikus; 1848 nov.–1850 dec. belügyminiszter, 1850–58 miniszterelnök és külügyminiszter. – *51–54 57 59 67* (59 60)

MAOLMORDHA (Maelmordha) (megh. 1014) – leinsteri király 999–1014. – *458–459*

»*La Marseillaise*« (A Marseillaise), Párizs. – *534 540–541 549* (351)

MARTIN, John (1812–1875) – ír politikus, részt vett a 40-es évek szabadságmozgalmaiban, 1864-ben a Nemzeti Liga egyik alapítója, a Home Rule Liga tiszteletbeli titkára, 1871–75 a parlament tagja. – *551*

MARX, Jenny (szül. von Westphalen) (1814–1881) – Marx felesége és munkatársa. – *352* (1 171 227 388)

MARX, Jenny (1844–1883) – Karl Marx legidősebb leánya; 1872-től Charles Longuet felesége. – *508–509 534* (1 385 417)

MARX, Karl Heinrich (1818–1883). – *18–28 31 73 80–87 91 95–138 149–150 180–186 187–241 283 285 291–298 304–305 307–315 322 329 331 345 348–355 381–382 395–396 408–409 415–416 469 475 481 486 489–491 507–508 510 512 514 517 519–525 553–555*

– *Misère de la philosophie. Réponse à la Philosophie de la misère de M. Proudhon* (A filozófia nyomorúsága. Válasz Proudhon úrnak „A nyomorúság filozófiájá"-ra), Párizs–Brüsszel 1847. – *24–26 305 353*

– és Friedrich ENGELS (Névtelenül:) *Manifest der Kommunistischen Partei* (A Kommunista Párt kiáltványa), London 1848. – *353*

– *Die Klassenkämpfe in Frankreich 1848 bis 1850* (Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig); „Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue", I–VI. füz., Hamburg 1850. – *382*

– *Der 18te Brumaire des Louis Napoléon* (Louis Napoléon brumaire tizennyolcadikája); „Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften", I. füz., New York 1852. – *349 354 382*

– *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* (A politikai gazdaságtan bírálatához), Első füzet, Berlin 1859. – *27 86–87 188 191 195 351 354* (164)

– *Levél Ferdinand Lassalle-nak*, 1859 jún. 10.; „Ferdinand Lassalle, Nachgelassene Briefe und Schriften", kiadta G. Mayer, III. köt. Stuttgart–Berlin 1922. – *87* (98)

– *Herr Vogt* (Vogt úr), London 1860. – *19–20 84–85 316 354*

(Névtelenül:) *Address and Provisional Rules of the Working Men's International Association* (A Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenete és Ideiglenes Szervezeti Szabályzata), London 1864. – *77 171 339 346 374 377–379 395 405–406 469 475 479 481 553* (1 14 76 147 347)

– *Levél Sophie von Hatzfeldnak*, 1864 szept. 12.; „Ferdinand Lassalle. Nachgelassene Briefe und Schriften", kiadta G. Mayer, III. köt., Stuttgart–Berlin 1922. – *81 86*

– *Levél Sophie von Hatzfeldnak*, 1864 dec. 22. (uo.). – *86*

– (Névtelenül:) *Association Internationale des Travailleurs. Statuts et règlements* (Nemzetközi Munkásszövetség. Szervezeti Szabályzat és Ügyviteli Szabályzat), London 1866. – *488–489* (399 405)

– (Névtelenül:) *Manifeste de l'Association Internationale des Travailleurs suivi du règlement provisoire* (A Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenete és Ideiglenes Szabályzata), Brüsszel 1866. – *378–379* (14 325)

– *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie* (A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata), I. köt., Hamburg 1867. – *187–189 190–193 194–195 196–197 219–223 224–226 227–228 229–230 231–237 241–282 283–302 305 354–355 508–509 515*

– (Névtelenül:) *Rules of the International Working Men's Association. Founded September 28th, 1864* (A Nemzetközi Munkásszövetség, alapíttatott 1864 szept. 28-án, Szervezeti Szabályzata), London (1867). – (266 399)

– (Névtelenül:) *The International Workingmen's Association . . . Resolutions of the Congress of Geneva, 1866, and the Congress of Brussels, 1868* (Nemzetközi Munkásszövetség . . . Az 1866-os genfi és az 1868-as brüsszeli kongresszus határozatai). London 1868. – *310 422* (147)

– *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája), II. kiad., Hamburg 1869. – *349–350 354*

MAURICE Zévy – magyar szabó; 1866–72 a Főtanács tagja, 1870–71 Magyarország ügyeivel megbízott titkár. – *324*

Mayo *lásd* Naas, Richard Southwell Bourke

MAZZINI, Giuseppe (1805–1872) – olasz polgári demokrata forradalmár, az olasz nemzeti felszabadító mozgalom egyik vezére; 1849-ben a Római Köztársaság ideiglenes kormányának elnöke; 1850-ben Londonban az Európai Demokrácia Központi Bizottságának egyik szervezője; 1864-ben az Internacionálé alapításakor megpróbálta azt a saját befolyása alá vonni. – *21 475 481* (1 129 396 397)

M'DONNELL, Robert – dublini börtönorvos. – *391–394 531 542–543*

MEAGHER, Thomas Francis (1823–1867) – ír szabadságharcos, 1847-ben az Ír Konföderáció egyik alapítója; 1848-ban a felkelés előkészítésében való részvételért életfogytiglani kényszermunkára ítélték; 1852-ben Amerikába szökött, az amerikai polgárháborúban az északiak oldalán harcoló ír önkéntes-brigád parancsnoka. – *211 218 510–511*

MEISSNER, Otto Karl (1819–1902) – hamburgi könyvkiadó; a „Tőke" és más Marx- és Engels-művek kiadója. – *74 78 187 190 194 196 224 227 229 231 283 354* (160)

MELA, Pomponius (I. sz.) – római földrajztudós. – *439*

– *De situ orbis* (A világ fekvéséről), Lipcse 1831. – *439*

MENDE, Fritz (megh. 1879) – az Általános Német Munkásegylet tagja; 1869–72 a Hatzfeld grófné által alapított Lassalle-i Általános Német Munkásegylet elnöke; 1869-ben képviselő az észak-német Reichstagban. – *322* (247)

MENDELSSOHN-BARTHOLDY, Felix (1809–1847) – német zeneszerző. – *473*

MENENIUS AGRIPPA (megh. i. e. 493) – római patrícius. – *98*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *180–181 544*
– *Kiáltvány*, 1848 márc. 14.; „Szevernaja pcsela", Szentpétervár, 1848 márc. 15. – *180–181 544*

MILNER, George – ír származású szabó, a Nemzeti Reformszövetség, a Land and Labour League és 1868–72 a Főtanács tagja; küldött az 1871-es londoni konferencián; 1872 őszétől az Angol Föderális Tanács tagja. – *324 347 514 519 525* (253 426 430 437)

MOLTKE, Helmuth Karl Bernhard, Graf von (1800–1891) – reakciós porosz katonatiszt, vezértábornagy, katonai szakértő és író, a porosz militarizmus és sovinizmus egyik ideológusa; 1857–71 a porosz és 1871–88 a császári vezérkar főnöke. – *154*

MOLYNEUX, William (1656–1698) – ír filozófus, matematikus és csillagász. – *209*
– *The Case of Ireland's being bound by Acts of Parliament in England stated* (Megállapítások az angol parlamenti törvények Írországra kötelező voltáról), Dublin 1698. – *209*

»*Le Moniteur universel*« (Általános Értesítő), Párizs. – *548* (159 305)

MONTALEMBERT, Charles, comte de (1810–1870) – francia politikus és publicista; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, a katolikus párt feje, támogatta Louis Bonaparte államcsínyét; hamarosan átpártolt az ellenzékhez. – *184*

MOORE, George Henry (1811–1870) – ír politikus, a bérlők jogaiért küzdő mozgalom egyik vezetője; a parlament tagja; fellépett a bebörtönzött féniek érdekében. – *390 392 530 532 534–535 539 541–542 545* (451)

MORGAN, W. – angol cipész, a Reformligának és 1864–68 az Internacionálé Főtanácsának tagja. – *17 91 477*

MORISOT – 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

»*The Morning Star*« (A Hajnalcsillag), London. – *5–7 324* (255)

MORTON, John Chalmers (1821–1888) – angol agronómus és mezőgazdasági szakíró; 1844–88 az „Agricultural Gazette" szerkesztője. – *103* (113)

MORYSON, Fynes (1566–1630) – angol világutazó. – *451*

Moszkvai nagyfejedelem *lásd* Iván, III.

»Московские Ведомости« (Moszkvai Közlöny). – *181* (157)

MOTTERSHEAD, Thomas – angol szövőmunkás, 1869–72 az Internacionálé Főtanácsának tagja, 1871–72 Dánia ügyeivel megbízott titkár, küldött az 1871-es londoni konferencián és az 1872-es hágai kongresszuson. – *533*

MOZART, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – német zeneszerző. – *473*

MULCAHY, Denis Dowling (szül. 1840) – ír orvos és újságíró; a clonmeli féni szervezet vezetője, az Ír Forradalmi Testvériség egyik vezére, 1863–65 az „Irish People" helyettes szerkesztője; 1865-ben 10 évi kényszermunkára ítélték, 1871-ben amnesztiát kapott. – *389*

MURPHY (O'Leary) – féni, 1864-ben az Írországban szolgáló katonák között folytatott agitáció miatt 10 évi kényszermunkára ítélték. – *390 535*

MURRAY, Patrick Joseph – a dublini Mountjoy-börtön felügyelője. – *391–392 531 542–543*

MÜLLER, Anton – svájci órás, 1869-ben a Főtanács tagja. – *348*

MÜNZER, Thomas (kb. 1490–1525) – német prédikátor, a reformáció és a parasztháború egyik legradikálisabb vezetője, teljes vagyonközösséget hirdetett. – *381*

N

NAAS, Richard Southwell, Bourke Earl of Mayo, Lord (1822–1872) – angol politikus, tory; 1852, 1858–59, 1866–68 az ír ügyek államtitkára, 1869–72 India alkirálya. – *392 531 543*

Nagy Péter *lásd* Péter, I.

NAPIER, Sir William Francis Patrick (1785–1860) – angol tábornok, katonai író; 1808–14 részt vett a Pireneusi-félszigeten az I. Napóleon elleni háborúban. – *47*
– *History of the War in the Peninsula and in the South of France, from the year 1807 to the year 1814* (A félszigeti és dél-franciaországi háború története 1807-től 1814-ig), II. kiad., London 1833. – *47*

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *28 154 182 350 531* (55 141 146 285)

NAPÓLEON, III. (Louis Bonaparte) (1808–1873) – 1848–52 a második koztársaság elnoke; francia császár 1852–1870; I. Napóleon unokaoccse. – *28 66 81 143–144 200 312 336 342 350 354 384 548* (11 43 177 217 228 285 301 349 393)

»Народное Дело« (A Nép Ügye), Genf – *407* (296 340 346)

NENNIUS (VIII. sz.) – walesi történész – *454*
– *Historia Britonum* (A britek története). – *454*

NERO, Claudius Caesar Germanicus (37–68) – római császár 54–68. – *6*

NESSELRODE, Karl Vaszilijevics, gróf (1780–1862) – orosz politikus és diplomata, kancellár; 1816–56 külügyminiszter. – *181* (155)

»*Neue Deutsche Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Német Újság. A demokrácia orgánuma), Majna-Frankfurt. – *20* (26 72)

»*Neue Frankfurter Zeitung*« (Új Frankfurti Újság), Majna-Frankfurt. – *21 80* (29)

»*Neue Preussische Zeitung*« (Új Porosz Újság), Berlin. – *58* (65)

»*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*« (Új Rajnai Újság. A demokrácia orgánuma), Köln. – *74 194 352–353* (75 126)

»*Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue*« (Új Rajnai Újság. Politikai-gazdasági Szemle), London, Hamburg és New York. – *353–354* (114 292)

NEWMAN, Francis William (1805–1897) – angol kozgazdász, történész, nyelvész és matematikus; radikális. – *102 254*

Newman, William *lásd* Newmarch, William

NEWMARCH, William (1820–1882) – angol közgazdász és statisztikus, bankár; ricardiánus. – *102* (110)

»*New York Daily Tribune*« (New York-i Napi Híradó). – *354* (103 293 301)

New-Yorker Kriminalzeitung *lásd* Belletristisches Journal

Niâlssaga (Niâl-monda); „Altnordisches Lesebuch. Aus der skandinavischen Poesie und Prosa bis zum XIV. Jahrhundert (Ó-skandináv olvasókönyv. A XIV. századig terjedő skandináv költészetből és prózából), összeállította F. E. Ch Dietrich, II kiad., Lipcse 1864. – *458–460* (376 377)

NIEASS, John D. – angol stukkózó munkás, a London Trades Council, a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Liga és a Reformliga tagja: részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 a Központi Tanács tagja. – *17 91*

NIEMTZIK, Eduard Richard Julius (1838–1879) – szlovák munkás, a pozsonyi „Vorwärts" munkás művelődési egylet egyik szervezője. – *368*

»*Nordstern*« (Észak Csillaga), Hamburg. – *19–21* (24)

»*North German Correspondence*« (Észak-Német Tudósító), Berlin. – *416–417*

NOTKER, Labeo (kb. 952–1022) – német szerzetes; a szentgalleni kolostoriskolában tanított. – *452*

O

O'BRIEN, James (Bronterre) (1802–1864) – angol publicista, chartista; a 30-as években a „Poor Man's Guardian" szerkesztője; szociálreformista tervezeteket készített; az 1848–49-es forradalom után visszavonult a chartista mozgalomtól; 1849-ben megalapította a Nemzeti Reformszövetséget. – *324* (253)

O'CLERY, Michael (1575–1643) – Ír szerzetes, krónikás. – *446*

O'CONNELL, Daniel (1775–1847) – ír ügyvéd és politikus, az ír függetlenségi mozgalom jobbszárnyának (a repeal-mozgalomnak) vezére. – *204 206 213* (183 198)

O'CONNOR, Arthur (1763–1852) – az ír nemzeti szabadságmozgalom képviselője, 1797–98 az Egyesült Írek Társasága egyik vezetője és „Press" c. orgánumának szerkesztője; 1798-ban a felkelés előestéjén letartóztatták, 1803-ban Franciaországba emigrált. – *447*

– *The Chronicles of Eri; being the History of the Gaal Sciot Iber: or the Irish People; translated from the Original Manuscripts in the Phoenician Dialect of the Scythian Language* (Eri krónikája, mely a gaelok, skótok, iberek, vagyis az ír nép története; fordítás a szkíta nyelv főníciai nyelvjárásában íródott eredeti kéziratokból), London 1822. – *447*

O'CONNOR, Feargus Edward (1794–1855) – angol munkásvezető; 1832–35 ír parlamenti képviselő, majd a chartisták balszárnyának egyik vezetője, a „Northern Star" alapítója és szerkesztője; 1848 után reformista. – *447*

O'CONOR, Charles (1764–1828) – ír lelkész; lefordította és sajtó alá rendezte az ír krónikák első kiadását. – *446–447*

O'CURRY, Eugene (1796–1862) – ír történész; 1852-től tagja az ősi ír törvények fordítására és kiadására alakult kormánybizottságnak. – *448*

ODGER, George (1820–1877) – angol cipész, trade-unionista; egyik alapítója és 1862–72 titkára a London Trades Councilnak; tagja a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Ligának, a Land and Labour League-nek és a Munkásképviseleti Ligának; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–71 a Főtanács tagja, 1864–67 a Tanács elnöke, részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1866-os genfi kongresszuson; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja; az angol választójogi reformért folyó harc során kompromisszumra lépett a burzsoáziával; 1871-ben szembefordult a Párizsi Kommünnel és a Főtanács Üzenetével, kilépett a Főtanácsból. – *17 91 323 347 469 477 489 507 533* (171 252 312 442 446)

O'DONOVAN, John (1809–1861) – ír filológus és történész, a kritikai irányzat képviselője; 1852-től tagja az ősi ír törvények fordítására és kiadására alakult kormánybizottságnak. – *446–448 451*

Annala Rioghachta Eireann. Annals of the Kingdom of Ireland by the Four Masters, from the earliest period to the year 1616 (Az ír királyság évkönyvei. A legrégibb időktől 1616-ig a négy magiszter tollából), II. kiad., Dublin 1856. – *446 451*

O'DONOVAN ROSSA, Jeremiah (1831–1915) – az írországi féni társaság egyik alapítója és vezére, 1863–65 az „Irish People" kiadója, 1865-ben életfogytiglani börtönre ítélték,

1870-ben amnesztiát kapott; az Egyesült Államokba emigrált, ahol a féni szervezeteket vezette; a 80-as években visszavonult a politikától. – *389–391 532 534 536–543 549–551* (448 453)

O'DONOVAN ROSSA – Jeremiah O'Donovan Rossa felesége; 1865–66 gyűjtést szervezett az ír politikai foglyok családjainak támogatására; Irország asszonyaihoz írt felhívását a Főtanács határozatára közölte a „Workman's Advocate". – *536*

O'Leary *lásd* Murphy

O'MAHONY, Thaddeus – ír filológus, Hancockkal együtt kiadta a „Senchus Mor" törvénygyűjtemény két kötetét. – *448*

ORSINI, Cesare – olasz politikai emigráns; 1866–67-ben az Internacionálé Főtanácsának tagja; az Egyesült Államokban propagálta az Internacionálé eszméit; a III. Napóleon ellen megkísérelt merényletért 1858-ban kivégzett Felice Orsini fivére. – *504*

OSBORNE, John – angol stukkózó munkás; trade-unionista; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–67 a Főtanács tagja, aktív tagja a Reformligának, a Land and Labour League-nek és a Munkásképviseleti Ligának. – *17 91*

O'SHEA, William Henry (1840–1905) – ír liberális parlamenti képviselő, 1869-ben fellépett a bebörtönzött féniek érdekében. – *372*

Otto, Ludwig *lásd* Breitschwert

OWEN, Robert (1771–1858) – angol utopikus szocialista. – *9 102 231 512*
– *Observations on the Effect of the Manufacturing System: with Hints for the Improvement of those Parts of it which are most Injurious to Health and Morals etc.* (Észrevételek a gyárrendszer hatásáról; útmutatásokkal az egészségre és erkölcsökre legártalmasabb részeinek megjavítására stb.), II. kiad., London 1817. – *102*

P

PÁL, I. (1754–1801) – orosz cár 1796–1801. – *182*

»*The Pall Mall Gazette*« (Pall Mall Újság), London – *375 403 545* (321)

PALMERSTON, Henry John Temple, Viscount (1784–1865) – angol politikus; eleinte tory, 1830-tól a whigek jobbszárnyának egyik vezetője; 1830–34, 1835–41, 1846–51 külügyminiszter, 1852–55 belügyminiszter, 1855–58, 1859–65 miniszterelnök. – *9 139 204 548* (12 257)

PASZKEVICS, Iván Fjodorovics, herceg (1782–1856) – orosz tábornagy, 1831 júniusától a lengyel felkelést leverő hadsereg főparancsnoka; 1849-ben a Magyarország ellen harcoló cári sereg főparancsnoka. – *180*

PATRICK (Patricius) (kb. 373–kb. 463) – keresztény prédikátor, az írországi katolikus egyház megalapítója és első püspöke. – *449 453 454 547*

PATTERSON, William – ír orvos. – *442*
– *Observations on the Climate of Ireland* (Megfigyelések Írország éghajlatáról), Dublin 1804. – *442*

PEEL, Sir Robert (1788–1850) – angol politikus, a mérsékelt toryk (a róla elnevezett peelisták) vezetője; 1822–27, 1828–30 belügyminiszter, 1834–35, 1841–46 miniszterelnök; a liberálisok támogatásával 1846-ban keresztülvitte a gabonatörvények eltörlését. – *436 512* (114 258)

PELAGIUS, Eretnek (kb. 360–kb. 420) – angol teológus, az emberi akaratszabadságról szóló tanítása miatt eretnekké nyilvánították. – *454*

Penny Bee-Hive *lásd* The Bee-Hive Newspaper

PERRET, Henri – vésnök, az Internacionálé egyik vezetője Svájcban; 1868–69 az Alliance tagja, 1868–73 a Francia-Svájci Föderális Bizottság titkára, az „Egalité" szerkesztőségének tagja; küldött az 1866-os genfi, az 1869-es bázeli kongresszuson és az 1877-es londoni konferencián; 1869-ben szakított a bakunyinistákkal, de 1872-ben a hágai kongresszuson békülékeny álláspontot foglalt el velük szemben. – *407*

PERRON, Charles-Eugène (1837–1919) – svájci emailfestő, később térképész; bakunyinista; küldött az 1867-es lausanne-i és az 1868-as brüsszeli kongresszuson, az Alliance központi irodájának tagja; 1869-ben az „Egalité" szerkesztője és a „Solidarité" szerkesztőségének tagja, a Jurai Föderáció vezetője; később visszavonult a munkásmozgalomtól. – *399* (265 315)

PÉTER, I. (Nagy) (1672–1725) – orosz cár 1682–1725. – *27 182*

PETERSEN, Peter – 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17 91*

PETRIE, George (1789–1866) ír archeológus, a Királyi Ír Akadémia tagja, 1852-től tagja az ősi ír törvények fordítására és kiadására alakult kormánybizottságnak. – *443 447–448*
– *The Ecclesiastical Architecture of Ireland, anterior to the Anglo-Norman Invasion* (Az angol-normann invázió előtti írországi egyházi építészet); „The Transactions of the Royal Irish Academy" (A Királyi Ír Akadémia közleményei), XX. köt., Dublin 1845. – *443 447*

PFÄNDER, Karl (kb. 1818–1876) – német munkás, miniatűrfestő; az Igazak Szövetségének tagja, a londoni Német Munkás Művelődési Egylet egyik alapítója; a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetőségének, majd az Internacionálé Főtanácsának tagja (1864–67 és 1870–72); Marx és Engels barátja és harcostársa. – *17 91*

PHILLIPS, Wendell (1811–1884) – amerikai politikus, szónok, az abolicionisták forradalmi szárnyának egyik vezetője, a déli rabszolgatartók ellen forradalmi harci módszereket követelt; a 70-es években harcolt egy önálló munkáspárt létrehozásáért az Egyesült Államokban; 1871-ben az Internacionálé tagja lett. – *504*

»*La Philosophie Positive*« (A Pozitív Filozófia), Párizs. – *398* (342)

PIDGEON, W. – angol szövőmunkás, trade-unionista, részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864-ben tagja a Központi Tanácsnak és tagja a Reformligának. – *17*

PIGOTT, Richard (kb. 1828–1889) – ír publicista, 1865–79 a féniek mellett síkraszálló „Irishman" kiadója; a 80-as években átállt az angol kormány oldalára. – *534*

PIRMEZ, Eudore (1830–1890) – belga politikus, liberális; 1857–90 a parlament tagja, 1868–70 belügyminiszter, a Nemzeti Bank igazgatója. – *342* (275)

PLINIUS Secundus, Cajus, Sen. (23–79) – római tudós, közigazgatási tisztviselő és katona; a Vezuv kitörésénél halt meg. – *452*
– *Historia naturalis* (Természettörténet). – *452*

POERIO, Carlo (1803–1867) – olasz politikus, liberális, részt vett a nemzeti szabadságmozgalomban; 1848-ban nápolyi rendőrprefektus és közoktatásügyi miniszter, 1849–59 börtönben van, 1861–67 az Olasz Királyság parlamentjének alelnöke. – *392*

Political Register *lásd* Cobbett's Weekly Political Register

POLLOCK, George D. – angol katonaorvos, egy különbizottság tagja, mely 1867-ben jelentést terjesztett be a parlamentnek az angol fogházak politikai foglyaival való bánásmódról. – *536 541 543 550*

POTTER, George (1832–1893) – angol ács, a London Trades Council tagja, az Építőmunkások Egyesült Szövetségének egyik vezetője; alapítója és kiadója a „Bee-Hive"-nak, melyben a liberális burzsoáziával való egyezkedés politikáját folytatta. – *324*

POZZO DI BORGO, Karl Andrej Oszipovics, gróf (1764–1842) – korzikai származású orosz diplomata; 1814–21 párizsi követ, 1821–35 nagykövet, 1835–39 londoni nagykövet. – *182*

»*Le Progrès*« (A Haladás), Le Locle. – *373–374 377 379 399–401 405–407* (296 315 317 356)

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus megalapítója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *22–28 81 140 194 305 349–350 353* (31 32)
– Essai de grammaire générale *lásd* Bergier
– *Qu'est-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Premier mémoire* (Mi a tulajdon? avagy vizsgálódások a jog és a kormányzat elvéről. Első értekezés), Párizs 1841. – *22–24 26*
– *Système des contradictions economiques, ou philosophie de la misère* (A gazdasági ellentmondások rendszere, vagy a nyomorúság filozófiája), Párizs 1846. – *24 27 353*
– *Nemzetgyűlési beszéd*, 1848 júl. 31.; „Compte rendu des séances de l'Assemblée national" (Beszámoló a nemzetgyűlés üléseiről), II. köt., Párizs 1849–50. – *26–27* (35)
– *La revolution sociale démontrée par le coup d'état du 2 décembre* (A társadalmi forradalom a december 2-i államcsíny tükrében), Brüsszel 1852. – *28 349–350*
– *Théorie de l'impôt, question mise au concours par le conseil d'état du canton de Vaud en 1860* (Az adóügy elve; Vaud kanton államtanácsa által pályázatra 1860-ban kiírt kérdés). Párizs 1861. – *27*
– *Si les traités de 1815 ont cessé d'exister? Actes du future congrès* (Érvényüket vesztették-e az 1815-ös szerződések? A kovetkező kongresszus aktái), Párizs 1863. – *28* (38)
– *lásd még* Gratuité du crédit

PTOLEMAIOSZ, Klaudiosz (kb. II. sz.) – gorog matematikus, csillagász és földrajztudós, a geocentrikus felfogás kidolgozója. – *452*
– *Geographia* (Földrajz). – *452*

Public Health. Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council (Közegészség. A titkos tanács orvostisztviselőjének hatodik jelentése), London 1864. – *4–5* (5)

PULZ, Ludwig, Freiherr (szül. 1823) – osztrák tábornok, az 1866-os porosz–osztrák háborúban egy lovasdandár parancsnoka. – *162*

PYAT, Félix (1810–1889) – francia publicista, drámaíró és politikus, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as forradalomban; 1849-ben Svájcba, majd Belgiumba és Angliába emigrált; az önálló munkásmozgalom ellenzője, rágalomhadjáratot folytatott Marx és az Internacionálé ellen és ehhez a londoni francia szekciót is felhasználta; a Párizsi Kommun tagja. – *304* (217 351)

Q

QUESNAY, François (1694–1774) – francia orvos és közgazdász, a fiziokratizmus megalapítója. – *267*

R

RADETZKY, Joseph, Graf (1766–1858) – osztrák tábornagy, 1848–49 az Itália ellen harcoló császári sereg főparancsnoka; 1850–56 a Lombard-Velencei Királyság főkormányzója. – *161 182*

RAMMING, Wilhelm, Freiherr von Riedkirchen (1815–1876) – osztrák tábornok, 1848–49 részt vett a magyarországi és olaszországi forradalom leverésében; 1859-ben részt vett az olaszországi háborúban, az 1866-os porosz–osztrák háborúban hadtestparancsnok. – *166–167*

RAMSAY, Sir George (1800–1871) – angol filozófus és közgazdász. – *137*

RASPAIL, François-Vincent (1794–1878) – francia természettudós és publicista, szocialista republikánus; részt vett az 1830-as és az 1848-as forradalomban, 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja; 1855 után polgári demokrata. – *361* (299)

RAU, Karl Heinrich (1792–1870) – német közgazdász. – *187 195*

RAUMER, Friedrich Ludwig Georg von (1781–1873) – romantikus történész, a berlini és breslaui egyetem professzora, liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép). – *28*

Report addressed to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, relative to the Grievances Complained of by the Journeymen Bakers (Jelentés Őfelsége a Királynő belügyminiszterének a péklegények panaszairól), London 1862. – *5* (9)

Report of Commission on the Treatment of certain Treason-Felony Convicts in English Prison, who have been transferred thereto at the Request of the Irish Government (Bizottsági jelentés az angol börtönök bizonyos, az ír kormány kérésére odaszállított hazaáruló foglyaival való bánásmódról), 1867. – *542–543* (457)

Report of the Commissioners appointed to inquire into the Operation of the Acts . . . relating to Transportation and Penal Servitude (A deportálásra és fegyházbüntetésre vonatkozó törvények hatásának vizsgálatára kinevezett biztosok jelentése), London 1863. – *3* (4)

Report of the Conference of Trades' Delegates of the United Kingdom (Jelentés az Egyesült Királyság szakszervezeti küldötteinek konferenciájáról), Sheffield 1866. – *177* (152)

Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department for the half year ending 31st October 1863 (A gyárfelügyelők jelentése Őfelsége belügyminiszterének az 1863 október 31-vel végződő félévről), London 1864. – *5 8*

»*Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften*« (A Forradalom. Folyóirat, kötetlen füzetekben), New York. – *349 354* (284)

Revue Positiviste *lásd* La Philosophie Positive

»*Reynolds' Newspaper*« (Reynolds újsága), London. – *544–545* (18 103 312 442 446 461)

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai Újság – politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *352* (72 74 89 144 165 290)

»*Rheinischer Beobachter*« (Rajnai Figyelő), Köln. – *73* (73)

RHYS-AP-TEWDWR (megh. 1093) – Dél-Wales fejedelme 1078–1093. – *450*

RICARDO, David (1772–1823) – angol klasszikus közgazdász. – *25 87 111 136–137 187–188 190*

– *On the Principles of Political Economy and Taxation* (A politikai gazdaságtan és az adózás alapelveiről), (1817) III. kiad., London 1821. – *111 136–137* (123)

»*La Rive gauche*« (A Balpart), Brüsszel. – *379* (137 325)

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – a francia forradalom politikusa, a jakobinusok vezetője, 1793–94 a forradalmi kormány feje. – *101*

ROCHEFORT, Victor Henri, marquis de Rochefort Luçay (1830–1913) – francia publicista és politikus, baloldali republikánus; 1868–69 a „Lanterne", 1869–70 a „Marseillaise"

kiadója, 1870 szept -nov. a nemzeti vedelem kormányának tagja, a 80-as evek vegetől monarchista. – *534 549* (447)

ROCHOW, Gustav Adolf Rochus von (1792–1847) – porosz junker politikus, 1834–42 belugyminiszter – *337* (270)

RODBERTUS-Jagetzow, Johann Karl (1805–1875) – porosz foldbirtokos es kozgazdász, 1848-ban a porosz nemzetgyulés balkozépjének vezetője, a porosz junker „államszocializmus" teoretikusa – *187*

ROON, Albrecht Theodor Emil, Graf von (1803–1879) – porosz politikus es katona, 1873-tól vezértábornagy; 1859–73 hadugyminiszter, 1861–71 tengereszetugyi miniszter, átszervezte a porosz hadsereget – *41 43 45 49* (44)

– *Képviselőházi beszéd*, 1863 febr 10 „Stenographische Berichte uber die Verhandlungen der beiden Hauser des Landtages Haus der Abgeordneten" (Gyorsírásos jelentés a Landtag két házának tanacskozásairól. Kepviselohaz), 1 kot., Berlin 1863. – *41–49*

ROSCHER, Wilhelm Georg Friedrich (1817–1894) – nemet vulgáris kozgazdász – *187 195*

ROSE, George (1744–1818) – angol politikus, tory, 1782–83, 1784–1801 pénzugyminiszter, tobb állami hivatalt toltott be – *135*

ROSS, J. – angol cipész, 1869-ben tagja az Internacionálé Főtanácsának – *347*

ROSSA (V. sz) – ír jogtudós, részt vett a „Senchus Mor" torvénygyujtemeny osszeállításában – *449*

ROUHER, Eugene (1814–1884) – francia ugyvéd, politikus, bonapartista; az alkotmányozó és torvényhozo nemzetgyúlés tagja; 1849–52 tobb izben igazságugyminiszter, 1855–63 kereskedelem-, mezőgazdaság- és kozmunkaugyi miniszter, 1863–69 államminiszter – *311*

ROUSSEAU, Jean-Jacques (1712–1776) – francia felvilagosító, kispolgári demokrata – *28 146*

RUGE, Arnold (1802–1880) – nemet publicista, ifjúhegeliánus, kispolgari demokrata, 1848-ban a frankfurti nemzetgyules tagja (baloldal); az 50-es evekben az angliai német kispolgari emigracio egyik vezetője, 1866-tól nemzeti liberális – *352* (291)

RUSSELL, John, Lord, Viscount Amberley (1792–1878) – angol politikus, a whigek vezere, 1846–52, 1865–66 miniszterelnok, 1852–53, 1859–65 kulugyminiszter. – *325* (259)

– es William Ewart GLADSTONE. *To the Governor and Deputy-Governor of the Bank of England* (Az Angol Bank elnokenek és alelnokének); „The Times", London, 1866 máj 14 – *325*

– és Charles WOOD: *1847 okt 25-i kincstari level*; „Report from the Secret Committee of the House of Lords" (A Lordok Háza Titkos Vizsgálóbizottságának jelentése), London 1848. – *325*

RUTTY, John (1698–1775) – ír orvos és meteorológus – *440–441*

– *An Essay towards a Natural History of the County of Dublin* (Tanulmány Dublin grófság természetrajzáról), Dublin 1772 – *440–441*

RUSTOW, Friedrich Wilhelm (1821–1878) – német katonatiszt es katonai iró, demokrata, svájci emigráns; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnoke, Lassalle barátja. – *80* (72)

RYPCZIŃSKI, F. – londoni lengyel emigráns, 1864-ben az Internacionále Kozponti Tanácsanak tagja – *17*

S

SAINT-SIMON, Claude-Henri de Rouvroy, comte de (1760–1825) – francia utopikus szocialista. – *22 231 357 522* (295 433)

SALVATELLA, Narciso – a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet tagja; 1865-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *91*

SAXO GRAMMATICUS (XII. sz. közepe–XIII. sz. eleje) – dán krónikás. – *461*

SÁNDOR, Nagy (i. e. 356–323) – makedon király i. e. 336–323. – 447

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *182*

SÁNDOR, II. (1818–1881) – orosz cár 1855–1881. – *503* (414)

SÁNDOR LAJOS GYÖRGY, hessen-darmstadti herceg (1823–1888) – osztrák tábornok, részt vett az 1859-es olaszországi háborúban; az 1866-os porosz–osztrák háborúban a szövetségi hadsereg parancsnoka. – *160 166*

»*The Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art*« (Szombati Politikai, Irodalmi és Művészeti Szemle), London. – *324 375 403 533* (255)

SCHAPPER, Karl (kb. 1812–1870) – német forradalmár, az Igazak Szövetsége és a Kommunisták Szövetsége vezető tagja; 1850-ben a Kommunisták Szövetsége kettészakadásakor Willichhel együtt a Marx-ellenes frakció vezetője; 1856-ban újra csatlakozik Marxhoz; 1865-ben a Központi Tanács tagja és részt vesz a londoni konferencián. – *91* (261 288 392)

SCHILY, Viktor (1810–1875) – német ügyvéd, demokrata; részt vett az 1849-es badeni felkelésben, Franciaországba emigrált, az Internacionálé tagja; támogatta a Főtanácsnak a párizsi szekció megerősítéséért folyó harcát, részt vett az 1865-ös londoni konferencián. – *75–76 86 478* (76 78)

SCHMALZ, Theodor Anton Heinrich (1760–1831) – porosz titkos tanácsos, közgazdász, 1815 után a reakció egyik fő képviselője. – *306*

– *Staatswirtschaftslehre in Briefen an einen teutschen Erbprinzen* (Államgazdaságtan levelekben egy német trónörököshöz), Berlin 1818. – *306*

– *Economie politique* (Politikai gazdaságtan), ford. H. Jouffroy, Párizs 1826. – *306*

SCHULZE (-DELITZSCH), Franz Hermann (1808–1883) – kispolgári közgazdász és politikus; Németország porosz vezetés alatt való egyesítéséért harcolt, a Nemzeti Egylet egyik alapítója, a 60-as években a haladópárt egyik vezére; a forradalom után szövetkezeti rendszerével akarta ellensúlyozni a forradalmi munkásmozgalmat. – *52 86–87 187 323 477* (64 69)

SCHWEITZER, Johann Baptist von (1834–1875) – német ügyvéd, publicista, 1865–71 az Általános Német Munkásegylet elnöke, a „Sozialdemokrat" kiadója és főszerkesztője; Bismarck politikájának támogatója és képviselője a munkásmozgalomban; 1872-ben leleplezték a kormányhoz való viszonyát és kizárták az Általános Német Munkásegyletből. – *22–28 80–83 328–329 379 400 406* (31 40 72 86 224 245 261 263)

SENIOR, Nassau William (1790–1864) – angol vulgáris közgazdász, a kapitalizmus apologétája. – *8 101–102 262 268 294*

SETACCI, C. – a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet egyik vezetője; 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

»Северная пчела« (Északi Méh), Szentpétervár. – (155)

SEWARD, Frederick William (1830–1915) – amerikai újságíró és diplomata, William Henry Seward fia. – *91* (105)

SEWARD, William Henry (1801–1872) – amerikai politikus, a Republikánus Párt jobbszárnyának egyik vezére; 1839–43 New York állam kormányzója, 1849-től szenátor, az 1860-as elnökválasztáson elnökjelölt, 1861–69 külügyminiszter; a déli rabszolgatartókkal kötendő kompromisszumot pártolta. – *90–91*
– *Beszéd Rochesterben*, 1858 okt. 25.; „New York Daily Tribune", 1858 okt. 28. – *91* (105)

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *135 548* (466)
– *Julius Caesar*. – (251)
– *King Henry VI*. (VI. Henrik). – *548* (466)

SHAW, Robert (megh. 1869) – angol festőmunkás; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–69 a Főtanács tagja, a trade-unionokban propagálta az Internacionálé eszméit; 1867–68 a Tanács pénztárnoka, 1867–69 Amerika ügyeivel megbízott titkár; részt vett az 1865-ös londoni konferencián és az 1868-as brüsszeli kongresszuson. – *17 91 198 315 324 345 347 380 477 489 507*

SIDE, Robert Henry – 1864–66 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

SIEBEL, Karl (1836–1868) – német költő, propagálta a „Tőke" első kötetét; Engels távoli rokona. – *74* (72 74 167 169 204)

SIGTRYGG (megh. 1042) – a dublini normannok királya. – *458–460*

SIGURD LAUDRISSON (Sichfrith) (XI. sz.) – az Orkney-szigetek helytartója. – *458–460*

SISMONDI, Jean-Charles-Léonard Simonde de (1773–1842) – svájci francia közgazdász és történész, a politikai gazdaságtan romantikus kritikusa. – *137 188 350* (286)
– *Études sur l'économie politique* (Tanulmányok a politikai gazdaságtanról), Párizs, 1837–38. – *350* (286)

SMITH, Adam (1723–1790) – angol klasszikus közgazdász. – *87 111 117 136–137 225* (115)
An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Vizsgálódás a nemzetek gazdaságának természetéről és okairól) (1776), Edinburgh 1814. – *117* (115)

SMITH, Edward (kb. 1818–1874) – angol orvos és orvosi író; az angol kormány egészségügyi megbízottja. – *4*

SMITH, Goldwin (1823–1910) – angol történész, publicista és közgazdász; liberális, védelmezte Anglia írországi gyarmatpolitikáját; 1868-ban az Egyesült Államokba költözött, 1871-től Kanadában élt. – *439 444 460 462*
– *Irish History and Irish Character* (Ír történelem és ír jellem), Oxford–London 1861. – *439 460*

SNIDER, Jacob (megh. 1866) – amerikai fegyverműves, egy hátultöltő puskafajta feltalálója. – *369*

SNORRI STURLUSON (kb. 1178–1241) – izlandi költő és krónikás. – *456* (374 380)
– *Heimskringla* (Királyok könyve). – *456* (374)

SOLINUS, Cajus Julius (III. sz. első fele) – római író. – *452–453*
– *Polyhistor* (Polihisztor). – *453*

SOLUSTRI, F. – a Közös Haladás mazzinista londoni olasz munkásszervezet egyik vezetője; 1864–65 az Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

SORGE, Friedrich Adolf (1828–1906) – német kommunista, részt vett az 1849-es badeni felkelésben; az Internacionálé tagja, az amerikai szekciók szervezője; 1872-ben küldött a hágai kongresszuson; a Főtanács New Yorkba való áthelyezése után 1872–74 annak főtitkára; Marx és Engels barátja és harcostársa. – *506* (418)

»*Der Sozialdemokrat*« (A szociáldemokrata), Berlin. – *31 73 80–84 86 219 379 406* (1 18 31 39 40 44 72 76 89 224 227 238 245 268 326)

»*The Spectator*« (A szemlélő), London. – *375 403* (322)

SPENCER, Edmund (kb. 1552–1599) – angol költő; 1580–82 az írországi helytartó titkára. – *451*

– *A View of the State of Ireland* (Írország helyzetének áttekintése); „Ancient Irish Histories. The Works of Spencer, Campion, Hanmer and Marleburrough" (Régi ír történeti munkák. Spencer, Hanmer és Marleburrough művei), I. köt., Dublin 1809. – *451*

SPENCER, John Poyntz Spencer, Earl (1835–1910) – angol politikus, liberális; 1868–74 és 1882–85 Írország alkirálya, 1892–95 tengerészetügyi miniszter. – *548*

SPEYER, Karl (szül. 1845) – német asztalos, a 60-as években a londoni Német Munkás Művelődési Egylet titkára; 1872-től a Főtanács tagja Londonban, majd Amerikában. – *328–329*

STACPOOLE, William – ír katonatiszt, liberális, 1860–80 a parlament tagja. – *535*

STAINSBY, William D. – angol szabó, trade-unionista; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–68 a Főtanács tagja, részt vett a Reformliga végrehajtó bizottságában és a Munkásképviseleti Ligában. – *17 91*

»*The Standard*« (A Zászló), London. – *540 551*

STANLEY, Edward Henry, Lord, 1869-től Earl of Derby (1826–1893) – angol politikus, tory, a 60–70-es években konzervatív, majd liberális; a parlament tagja; 1852-ben a külügyminiszter helyettese, 1858–59 az indiai ügyeket ellenőrző hatóság elnöke, 1866–68 és 1874–78 külügyminiszter, 1858, 1882–85 gyarmatügyi miniszter. – *311 494*

STEPHENS, James (1825–1901) – ír féni, az Ír Forradalmi Testvériség vezetője; 1866-ban Amerikába emigrál. – *504*

STEPNEY, Cowell William Frederick (1820–1872) – a Reformliga és 1866–72 a Főtanács tagja, 1868–70 a Tanács pénztárnoka, küldött az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson és az 1871-es londoni konferencián, 1872-ben az Angol Föderális Tanács tagja. – *324 345 347 371*

STEUART (Stewart), Sir James Denham, Bart. (1712–1780) – angol klasszikus közgazdász, merkantilista. – *283*

STIEBER, Wilhelm (1818–1882) – német rendőrtanácsos, a porosz politikai rendőrség főnöke; a kölni kommunista per egyik megszervezője és koronatanúja. – *84*

STIELER, Adolf (1775–1836) – német térképész. – *432*

STUARTOK – uralkodóház; Skóciában 1371–1714, Angliában 1603–1649, 1660–1688. – *208*

STUMPF, Paul (kb 1827–1913) – német gépész; 1847-ben tagja a brüsszeli Német Munkásegyletnek és a Kommunisták Szövetségének; részt vett az 1848–49-es németországi forradalomban; az Internacionálé tagja, 1867-ben küldött a lausanne-i kongresszuson; a Szociáldemokrata Párt tagja. – *415–416*[353]

SULLIVAN, Sir Edward (1822–1885) – ír politikus, jogász; 1865-ben a féniek elleni per ügyésze; 1868–70 Írország főállamügyésze, az írországi bírósági levéltár főfelügyelője; 1883–85 Írország lordkancellárja. – *532*

SYLVIS, William (1828–1869) – amerikai vasöntő, 1859-ben a Vasöntők Nemzetközi Szövetségének egyik alapítója és 1863–69 elnöke; 1861–65-ben az északiak oldalán részt

vett az amerikai polgárháborúban; 1866-ban egyik alapítója az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetének, 1868–69 elnöke; pártolta a szervezet csatlakozását az Internacionáléhoz. – *370 503–505* (242 281 415 419)

SYMONS, George James (1838–1900) – angol meteorológus. – *441–442 444*
– *On the Fall of Rain in the British Isles during the years 1862 and 1863* (Az eső hullása a brit szigeteken az 1862-es és 1863-as években), London 1865. – *441–442 444*

SZ

SZEMERE, Bertalan (1812–1869) – magyar politikus, 1848-ban a Batthyány-kormány belügyminisztere, 1849-ben miniszterelnök és belügyminiszter; a szabadságharc bukása után emigrált. 1851-ben in contumaciam halálra ítélték; élesen bírálta Kossuth emigrációbeli magatartását. – *84*

Szent Bernát *lásd* Bernát

SZTRABÓN (i. e. kb. 63–i. sz. kb. 20) – görög földrajzi és történetíró. – *452*
– *Geographica* (Földrajz). – *452*

T

TALLANDIER (Talandier), Pierre-Théodore-Alfred (1822–1890) – francia újságíró, kispolgári demokrata; részt vett az 1848-as franciaországi forradalomban, az 1851-es államcsíny után Londonba emigrált; Herzen barátja; 1864-ben az Internacionálé Központi Tanácsának tagja; 1876–1880, 1881–85 francia parlamenti képviselő. – *17*

Telegraph *lasd* The Daily Telegraph

TERBERT, Michael – ír fémi, 1866-ban hét évi kényszermunkára ítélték, 1870-ben a bortönben meghalt. – *391–394* (334)

THIERS, Louis-Adolphe (1797–1877) – francia polgári történész és politikus, orléanista, több ízben miniszter és miniszterelnök; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja; 1871–73 köztársasági elnök, a Párizsi Kommün vérbefojtója. – *27*
– *Nemzetgyűlési beszéd*, 1848 júl. 26.; „Compte rendu des séances de l'Assemblée nationale" (Beszámoló a Nemzetgyűlés üléseiről), Párizs 1849–50. – *27*

THOM, Alexander (1801–1879) – ír könyvkiadó. – *443*

THORGILS (megh. kb. 844) – normann viking. – *456–457*

THORNTON, William Thomas (1813–1880) – angol közgazdász, John Stuart Mill követője. – *135*
– *Overpopulation and its Remedy etc.* (A túlnépesedés és orvoslása stb.), London 1846. – *135*

THURNEYSEN, Eduard (1824–1890) – svájci politikus, jogász; 1869-ben a bázeli nagytanács tagja. – *360*

TIGERNACH (Tighearnach O'Braein) (megh. 1088) – ír apát és krónikás. – *446–447*

»*The Times*« (Az Idők), London. – *146 156 159 181 323–325 437 508 530–532 536 541–542 545 551* (2 18 134 156 227 228 313 453 454)

TODD, James Henthorn (1805–1869) – ír filológus; 1852-től az ősi ír törvények fordítására és kiadására alakult kormánybizottság tagja, 1856–60 a Királyi Ír Akadémia elnöke. – *448*

TOLAIN, Henri-Louis (1828–1897) – francia vésnök, jobboldali proudhonista; az Internacionálé párizsi szekciójának egyik vezetője; küldött az 1865-ös londoni konferencián,

az 1866-os genfi, az 1867-es lausanne-i, az 1868-as brüsszeli és az 1869-es bázeli kongresszuson; 1871-ben nemzetgyűlési képviselő; a Párizsi Kommün idején átállt a versaillesiakhoz; 1871-ben kizárták az Internacionáléból. – *75–76 475–478* (76 79 430 431)

TONE, Theobald Wolfe (1763–1798) – ír forradalmi demokrata, az Egyesült Írek Társaságának alapítója és vezére, az 1798-as írországi felkelés egyik szervezője. – *206 210* (187)

TOOKE, Thomas (1774–1858) – angol közgazdász és statisztikus, a currency-elmélet ellenfele; ártörténész. – *102 117 283* (212)

– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1793 to 1837* etc. (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1793-tól 1837-ig stb.), London 1838. – *102 117*

– *A History of Prices and of the State of the Circulation, in 1838 and 1839* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1838-ban és 1839-ben), London 1840. – *102 117*

– *A History of Prices and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive* (Az áraknak és a forgalom állapotának története 1839-től 1847-ig bezárólag), London 1848. – *102 117*

– *An Inquiry into the Currency Principle; the Connection of the Currency with Prices and the Expediency of a Separation of Issue from Banking* (Vizsgálódás a currency-elvről; a forgalmi eszközök kapcsolata az árakkal, valamint a bankjegykibocsátás és banküglyet szétválasztásának célszerűsége), II. kiad., London 1844. – *283* (212)

– és NEWMARCH, William: *A History of Prices and of the State of the Circulation during the Nine Years 1848–1856* (Az áraknak és a forgalom állapotának története az 1848-tól 1856-ig terjedő kilenc év alatt), London 1857. – *102*

TORRENS, Robert (1780–1864) – angol tiszt és közgazdász, szabadkereskedő és a currency-elmélet híve. – *254*

»*Le Travail*« (A munka), Párizs. – *374 400–401* (318)

»*La Tribune du Peuple*« (A Nép Szószéke), Brüsszel. – *494 502* (128 137 216 217 401 413)

TREMENHEERE, Hugh Seymour (1804–1893) – angol tisztviselő és publicista; többízben tagja a munkások munkafeltételeit vizsgáló kormánybizottságoknak. – *5* (9)

Turgesius *lásd* Thorgils

TURGOT, Anne-Robert-Jacques, baron de l'Aulne (1727–1781) – francia államférfi és közgazdász, Quesnay híve; 1774–76 XVI. Lajos pénzügyminisztere, megpróbált reformokkal segíteni a katasztrofális pénzügyi helyzeten. – *283*

– *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (Észrevételek a gazdagság keletkezéséről és eloszlásáról) (1766); „Oeuvres de Turgot" (Turgot Művei), I. köt., Daire kiad., Párizs 1844. – *283* (214)

TÚRR István (1825–1908) – magyar katonatiszt, részt vett az olaszországi függetlenségi harcokban, a török és az angol hadsereg oldalán a krími háborúban, majd a cserkeszek harcaiban Oroszország ellen; 1860-ban Garibaldi vezérkari főnöke; 1867-ben visszatért Magyarországra, ahol mint csatornaépítő mérnök dolgozott. – *84*

U

UNDERWOOD, Thomas Nelson – ír közéleti személyiség, fellépett a bebörtönzött féniek érdekében. – *539* (450)

URE, Andrew (1778–1857) – angol vegyész és közgazdász, szabadkereskedő. – *8 101–102 268* (257)

URQUHART, David (1805–1877) – angol diplomata és író, Törökország mellett lépett fel az angol kormány (Palmerston) cárbarát keleti politikája ellen; 1847–52 a parlament tagja,

tory; 1855–77 alapítója és szerkesztője a „Free Press"-nek, mely 1866-tól „Diplomatic Review" címen jelent meg. – *104*
– *The Right of Search: Two Speeches* (A kutatás joga; két beszéd), 1862 jan. 20. és 27., London 1862. – *104*

V

VALLTIER, A. – francia, 1865-ben tagja az Internacionálé Központi Tanácsának. – *91*

VANDENHOUTEN, Alphonse – belga festőmunkás; 1865-ben az Internacionálé belga szekciójának egyik alapítója, a Belga Föderális Tanács tagja; a külföldi kapcsolatok titkára, a charleroi-i bányamedence több városának levelezője. – *502–503* (216)

VARLIN, Louis-Eugène (1839–1871) – francia könyvkötő, baloldali proudhonista; az Internacionálé franciaországi szekcióinak egyik vezetője; küldött az 1865-ös londoni konferencián, az 1866-os genfi és az 1869-es bázeli kongresszuson; tagja a Nemzetőrség Központi Bizottságának és a Párizsi Kommünnek; 1871 máj. 28-án a versailles-iak agyonlőtték. – *477* (318)

VASSEUR, T. (kb. 1838–1868) – francia bádogos; az Internacionálé marseille-i és fuveau-i szekcióinak szervezője, a Főtanács marseille-i levelezője; 1867-ben küldött a lausanne-i kongresszuson. – *500*

VAUBAN, Sébastien le Prêtre, marquis de (1633–1707) – francia marsall, hadmérnök és közgazdász. – *249*
– *Projet d'une dîme royale* (Egy királyi tized tervezete) (1707); „Economistes financiers etc.", Daire kiad., Párizs 1843. – *249*

Verhandlungen des IV. Kongresses des internationalen Arbeiterbundes in Basel (A Nemzetközi Munkásszövetség bázeli, IV. kongresszusának vitái), Bázel 1869. – 374

VESINIER, Pierre (1826–1902) – francia kispolgári publicista; az Internacionálé londoni francia szekciójának egyik szervezője; 1865-ben részt vett londoni konferencián, 1868-ban a brüsszeli kongresszuson a Főtanács megrágalmazása miatt kizárták az Internacionáléból; a Párizsi Kommün tagja, a Kommün után Angliába emigrált; a „Fédération" kiadója, a Marx, Engels és a Főtanács ellen harcoló Föderalista Világtanács tagja. – *474* (390)

»*Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft und Kulturgeschichte*« (Negyedévi Népgazdasági és Kultúrtörténeti folyóirat), Berlin. – *305* (218)

VIKTOR EMÁNUEL, II. (1820–1878) – szavojai herceg, Szardínia királya 1849–1861; olasz király 1861–1878. – *161–162*

VIKTÓRIA (1819–1901) – angol királynő 1837–1901. – *538*

VILMOS, I. (1797–1888) – porosz herceg, régens-herceg 1858–1861; porosz király 1861–1888; német császár 1871–1888. – *150 164* (59)

VILMOS, III., orániai (1650–1702) – németalföldi helytartó 1672–1702; angol király 1689–1702. – *206 208–209 464 510* (187 191)

VINCARD, Pierre-Denis (1820–1882) – francia munkás és publicista; részt vett az 1848-as forradalomban, a Luxembourg-bizottság tagja; tevékenyen részt vett a szövetkezeti mozgalomban; több írásban foglalkozott a munkásosztály helyzetével; az Internacionálé tagja. – *75–76* (77)

VIRGILIUS (megh. 785) – ír misszionárius, salzburgi püspök. – *455*

VIRUBOV (Wyrouboff), Grigorij Nyikolajevics (1843–1913) – orosz krisztallográfus, pozitivista; 1864-től Párizsban élt, egyik alapítója és kiadója a „Philosophie Positive"-nak; a Béke- és Szabadságliga tagja. – *398* (342)

VOGT, Karl (1817–1895) – német természettudós, vulgáris materialista; kispolgári demokrata; giesseni egyetemi tanár, 1848-ban az előparlament és a frankfurti nemzetgyűlés tagja (baloldal); 1849-ben az ideiglenes birodalmi régenstanács tagja, majd Svájcba emigrál és Genfben egyetemi tanár; a kommunista mozgalom ellensége, III. Napóleon fizetett ügynöke. – *19 84 316 354* (24 243 418)

»*Voice*« (Hang), Boston. – *504*

»*La Voix de l'Avenir*« (A jövő hangja), Chaux-de-Fonds. – *480* (395)

La voix du peuple *lásd* Народное Дело

»*Der Volksstaat*« (A Népállam), Lipcse. – *416* (7 205 283 312 328 347 349 352 353 357 360)

»*Volkszeitung*« (Népújság), Berlin. – *323* (250)

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író és történész, felvilágosító, deista filozófus. – *28 146–147* (215 452)
– *Candide, ou l'optimisme* (Candide vagy az optimizmus), Genf 1760. – *290* (215)
– *L'enfant prodigue* (A tékozló fiú). – (452)
– *La tragédie de Sémiramis et quelques autres pièces de littérature* (Szemiramisz tragédiája és néhány egyéb irodalmi mű), Párizs 1749. – *147*

»*Der Vorbote. Politische und sozialökonomische Monatsschrift*« (Az Előfutár. Politikai és társadalomgazdasági havi folyóirat), Genf. – (14 137 147 227 237 262 272 281 294 296 347 349 352 357 360 388 395 400 401 422 429)

VÖGELE, A. – 1859-ben a londoni Hollinger-nyomdában szedő. – *19*

W.

WADE, Benjamin Franklin (1800–1878) – amerikai jogász és politikus, a Republikánus Párt balszárnyához tartozott; 1867–69 a szenátus elnöke. – *488*

WAKEFIELD, Edward (1774–1854) – angol statisztikus és agronómus. – *434–436 438–444 453*
– *An Account of Ireland, Statistical and Political* (Statisztikai és politikai beszámoló Írországról), London 1812. – *434–436 438–444 453*

WALTON, Alfred A. (szül. 1816) – építészmérnök, a Reformliga tagja, a Nemzeti Reformszövetség elnöke; 1867–70 az Internacionálé Főtanácsának tagja; küldött az 1867-es lausanne-i kongresszuson. – *324* (253)

WARREN, J. – angol munkás, 1869-ben a Főtanács tagja; a Reformliga tagja. – *347*

WARREN, Josiah (kb. 1799–1874) amerikai utopikus szocialista, Owen követője. – *525* (437)

WATKIN, Sir Edward William (1819–1901) – angol gyáros, liberális, a parlament tagja. – *326*

»*Der weisse Adler*« (A Fehér Sas), Zürich. – *88* (101)

WENCKHEIM Béla, báró (1811–1879) – magyar politikus, liberális; 1867–69 belügyminiszter, 1871 a király személye körüli miniszter, 1875 rövid ideig miniszterelnök. – *368*

»*De Werkman*« (A Munkás), Amszterdam. – *369* (310)

»*Weserzeitung*« (Weseri Újság), Bréma. – *324* (254)

»*Die Westliche Post*« (A Nyugati Posta), St. Louis. – *20–21* (28)

WESTON, John – angol ács, majd vállalkozó; owenista; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–72 a Főtanács tagja, 1865-ben küldött a londoni konferencián; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja, a Land and Labour League egyik vezetője, az Angol Föderális Tanács tagja. – *17 91 95–98 100–104 106–110 136 198 324 347 420 520 529* (1 108)

WESTPHALEN, Ferdinand Otto Wilhelm von (1799–1876) – reakciós porosz politikus, 1850–58 belügyminiszter; Marxné féltestvére. – *352*

WESTPHALEN, Ludwig von (1770–1842) – trieri titkos tanácsos; Marxné apja. – *352*

WEYDEMEYER, Joseph (1818–1866) – német forradalmár, volt tüzértiszt, a Kommunisták Szövetségének tagja; Marx és Engels barátja, részt vett az 1848-as forradalomban; 1849–50 a „Neue Deutsche Zeitung" szerkesztője; 1851-ben Amerikába emigrált, az északiak oldalán részt vett az amerikai polgárháborúban; a marxizmus első propagandistája az Egyesült Államokban. – *20–21 349* (292)

WHEELER, George William – angol munkás, részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–67 a Főtanács tagja és két ízben pénztárnoka, 1865-ben részt vett a londoni konferencián; a Reformliga végrehajtó bizottságának tagja. – *17 91 469 477* (26 418)

WHITLOCK, J. – angol trade-unionista, részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén; 1864–65 a Központi Tanács tagja, pénzügyi titkára; tagja a Reformligának. – *17 91*

WIEHE, Johann Friedrich – 1859-ben a londoni Hollinger-nyomdában szedő. – *19–20*

WILLIAMS, Charles Owen – angol stukkózó munkás, trade-unionista; 1868–69 a Főtanács tagja. – *324*

Williams, J. *lásd* Marx, Jenny (1844–1883)

WINDISCHGRÄTZ (Windischgraetz), Alfred, Fürst zu (1787–1862) – osztrák tábornagy, 1848–49 az osztrák ellenforradalom egyik vezére; az 1848-as prágai júniusi felkelés és a bécsi októberi felkelés leverője, 1849 áprilisáig a Magyarország ellen harcoló császári sereg főparancsnoka. – *182*

WIRTH, Max (1822–1900) – német vulgáris közgazdász és publicista. – *195*

WOLF (Wolff), Luigi – olasz őrnagy, Mazzini híve; tagja a Közös Haladás londoni olasz munkásszervezetnek; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén, 1864–65 tagja az Internacionálé Központi Tanácsának, részt vett az 1865-ös londoni konferencián; 1871-ben leleplezték mint a bonapartista rendőrség ügynökét. – *17 475 477 481* (1 396 397)

WOLFF – 1864–65 az I. Internacionálé Központi Tanácsának tagja. – *17*

»*The Working Man*« (A Munkás), London. – *494* (406 410)

»*The Workingman's Advocate*« (A Munkás Szószólója), Chicago. – *504–505* (416)

»*The Workman's Advocate*« (A Munkás Szószólója), London. – *476 480* (387 391)

WORLEY, C. William – angol nyomdász, a Lengyelország Függetlenségéért Küzdő Brit Nemzeti Liga tagja; részt vett az Internacionálé alapító gyűlésén, 1864–67 tagja a Főtanácsnak és a Reformligának. – *17 91*

Y

YOUNG, Arthur (1741–1820) – angol író, közgazdász és statisztikus. – *432–436 440*
– *A Tour in Ireland* (Utazás Írországban), London 1780. – *432–434 440*

Z

ŻABICKI, Antoni (kb. 1810–1871) – lengyel betűszedő, demokrata, részt vett az 1830–31-es lengyel felkelésben és a magyar szabadságharcban; 1851-ben Angliába emigrált; a londoni Demokrata Társaság egyik vezetője, 1863-tól a „Głos Wolny" kiadója; a Lengyel Nemzeti Bizottság titkára; 1866–71 az Internacionálé Főtanácsának tagja, Lengyelország ügyeivel megbízott titkár. – *199 345 348 489 507* (153)

»*Zeitschrift des königlich preussischen statistischen Bureaus*« (A Porosz Királyi Statisztikai Hivatal folyóirata), Berlin. – *41*

»*Zeitung für Norddeutschland*« (Észak-Németországi Újság), Hannover. – *185* (51)

Zévy lásd Maurice

ZIMMERMANN, Wilhelm (1807–1878) – német történész, kispolgári demokrata, részt vett az 1848–49-es forradalomban, a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balszárny). – *381*
– *Allgemeine Geschichte des grossen Bauernkrieges* (A nagy parasztháború általános története), Stuttgart 1841–43. – *381*

»*Die Zukunft*« (A Jövő), Königsberg. – *416* (162 268 287)

Földrajzi nevek*

Biel	Bienne
Breslau	Wrocław
Brünn	Brno
Dünamünde	Daugavgriva
Düppel	Dybböl
Eipel	Úpice
Gitschin	Jičín
Glatz	Kłodzko
Glogau	Głogów
Hirschberg	Jelenia Góra
Iser	Jizera
Ivangorod	Deblin
Katzbach	Kaczawa
Modlin	Nowo Georgiewsk
Moldva	Moldova
Moldva	Vltava
Münchengrätz	Mnichovo Hradiště
Olmütz	Olomouc
Pardubitz	Pardubice
Pétervár	Leningrád
Posen	Poznań
Pozsony	Bratislava
Ratibor	Racibórz
Reichenberg	Liberec
Sadowa	Sadová
Tessin	Ticino
Tilsit	Szovjetszk
Trautenau	Trutnov
Trübau	Moravská Třebová
Turnau	Turnov
Waldenburg	Wałbrzych
Weisskirchen	Hranice

* A jegyzék felsorolja a szövegben előforduló földrajzi fogalmak közül azokat, amelyeknek neve különböző alakban vagy írásmóddal használatos, illetve közli nemzeti nyelvű változatukat vagy mai alakjukat. – *Szerk.*

AZ 1866-OS POROSZ-OSZTRÁK HÁBORÚ

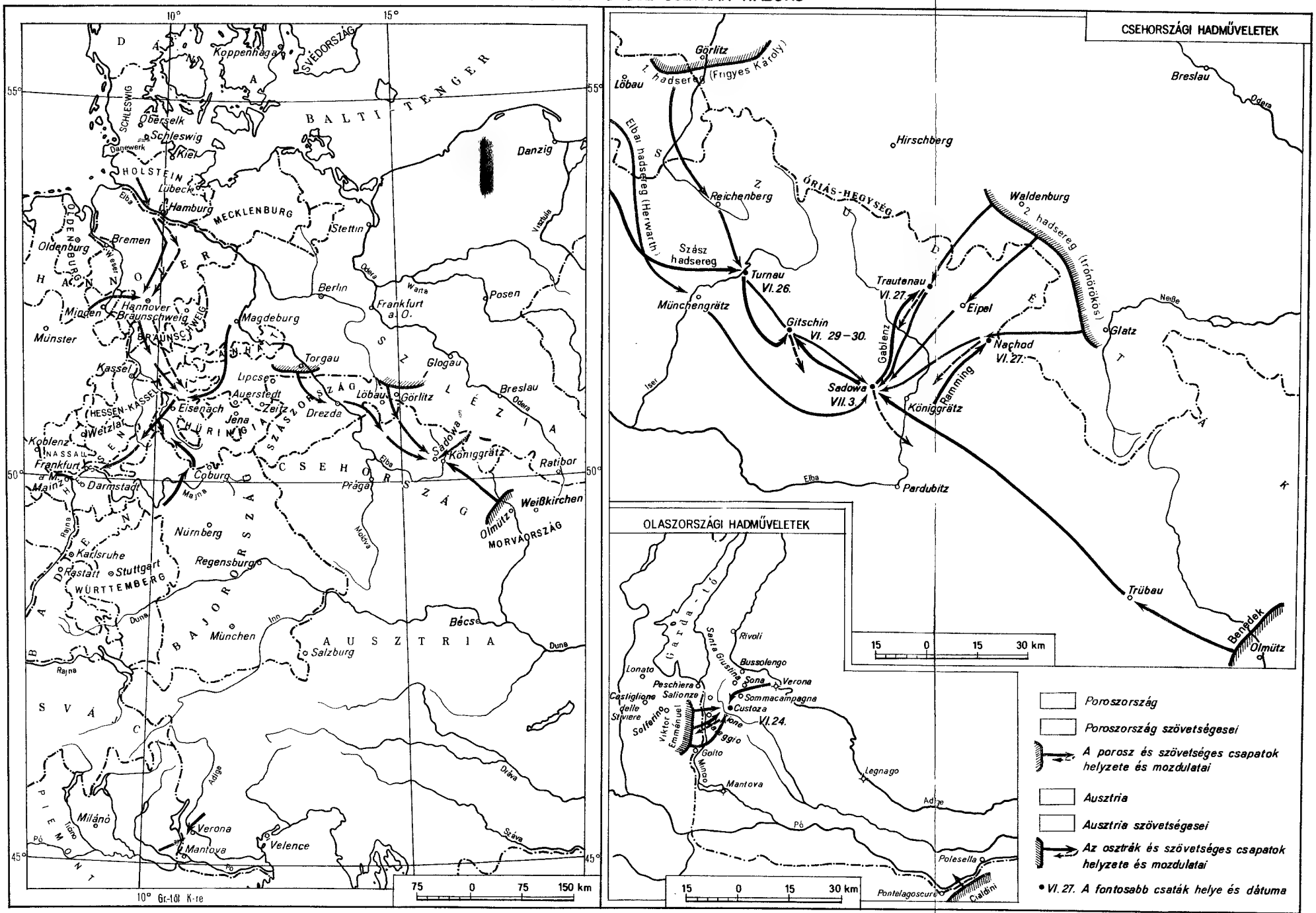

ÍRORSZÁG

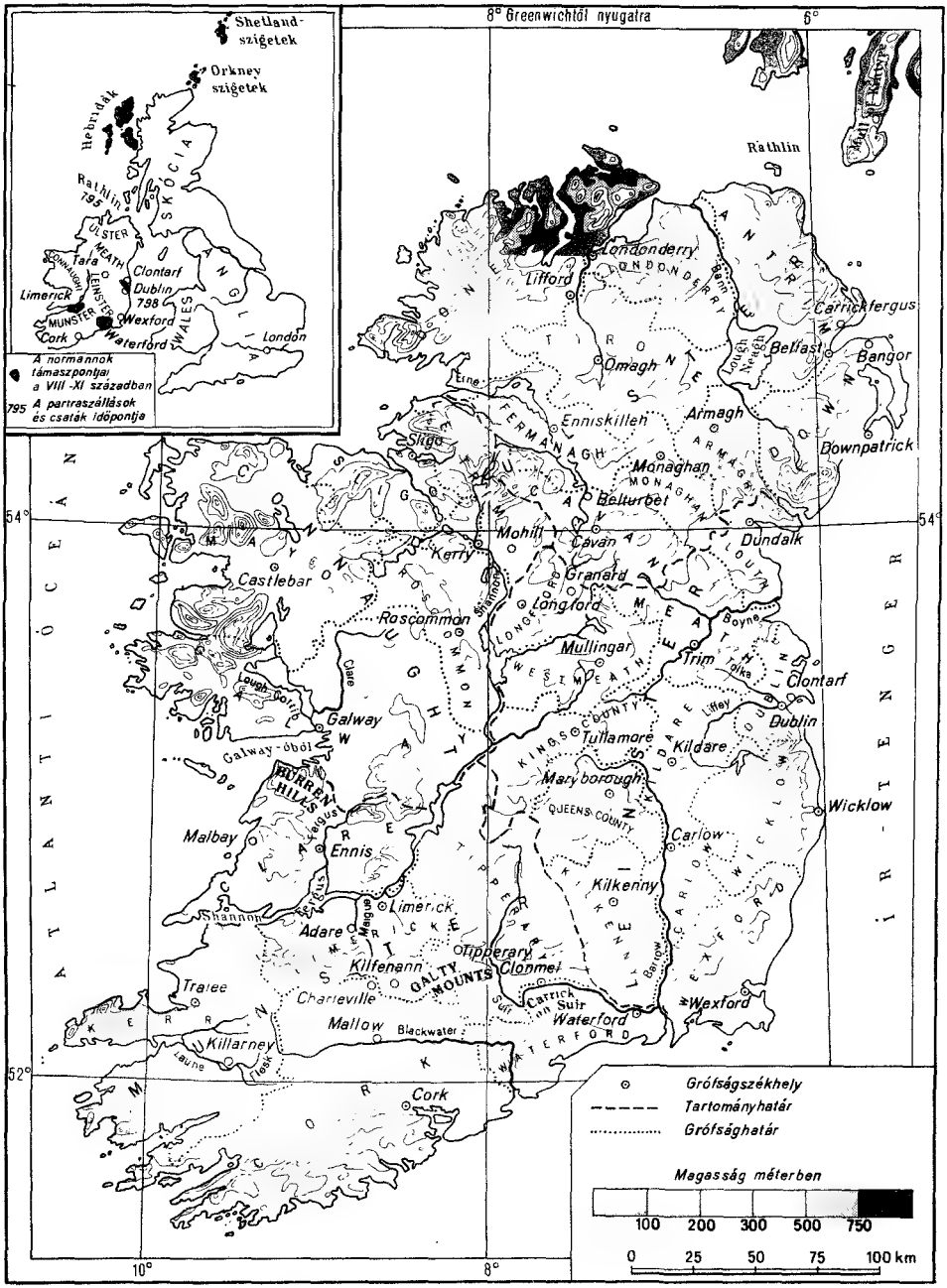

8° Greenwichtől nyugatra
6°
Shetland-szigetek
Orkney szigetek
Hebridák
SKÓCIA
Rathlin 795
ULSTER
MEATH
Tara
CONNAUGH
LEINSTER
Limerick
MUNSTER
Cork
Clontarf
Dublin 798
Wexford
Waterford
WALES
ANGLIA
London
A normannok támaszpontjai a VIII -XI században
795 A partraszállások és csaták időpontja
Rathlin
Londonderry
Lifford
LONDONDERRY
Bann
ANTRIM
Carrickfergus
Bellast
Bangor
Lough Neagh
TIRONE
Omagh
Erne
Enniskillen
Armagh
ARMAGH
DOWN
Downpatrick
FERMANAGH
Sligo
Monaghan
MONAGHAN
Belturbet
CAVAN
Mohill
Cavan
Dundalk
LOUTH
Kerry
Castlebar
Granard
Longford
Shannon
Roscommon
Boyne
Mullingar
Trim
Tolka
Clontarf
Dublin
Liffey
Lough Corrib
Clare
Galway
Galway-öböl
BURREN HILLS
Tullamore
Kildare
KINGS COUNTY
Maryborough
QUEENS COUNTY
Wicklow
Malbay
Ennis
Carlow
Kilkenny
Shannon
Limerick
Adare
Tipperary
Clonmel
Kilfenann
GALTY MOUNTS
Charleville
Carrick on Suir
Waterford
Wexford
Tralee
Mallow
Blackwater
Killarney
Laune
Flesk
Cork
54°
52°
10°
8°
ATLANTI ÓCEÁN
ÍR-TENGER
Grófságszékhely
Tartományhatár
Grófsághatár
Magasság méterben
100
200
300
500
750
0
25
50
75
100 km

Tartalom

Előszó a tizenhatodik kötethez V

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete 3

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség ideiglenes szervezeti szabályzata 12

Karl Marx: Határozati javaslatok munkásszervezeteknek a Nemzetközi Munkásszövetségbe való felvétele feltételeiről 15

Karl Marx: Abraham Lincolnnek, az Amerikai Egyesült Államok elnökének 16

Karl Marx: Levél a „Beobachter" szerkesztőjének 18

Karl Marx: A stuttgarti „Beobachter" szerkesztőjének 19

Karl Marx: Proudhonról. Levél J. B. v. Schweitzernek 22

Friedrich Engels: Tidmann úr. Ó-dán népdal 29

Karl Marx és Friedrich Engels: A „Sozialdemokrat" szerkesztőségének 31

Friedrich Engels: A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt ... 33

I. 38

II. 51

III. 61

Karl Marx és Friedrich Engels: Nyilatkozat 73

Friedrich Engels: Újsághír „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúráról 74

Karl Marx: Határozati javaslat a párizsi szekcióban támadt konfliktus ügyében 75

Karl Marx: A Központi Tanács határozatai a párizsi szekcióban támadt konfliktus ügyében 76

Karl Marx: Friedrich Engels: A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt (Hamburg, Otto Meissner) 78

Karl Marx: Nyilatkozat a „Sozialdemokrat"-tal való szakítás okairól 80

Karl Marx: A „Berliner Reform" szerkesztőségének 83

Karl Marx: Az „emberiség elnöke" 84

Karl Marx: Helyesbítés 88

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség üzenete Johnson elnökhöz 90

Karl Marx: Bér, ár és profit 93

Bevezetés 95
1. Termelés és bér 95
2. Termelés, bér, profit 97
3. A bérek és a pénzforgalom 104
4. Kínálat és kereslet 107
5. Bérek és árak 109
6. Érték és munka 111
7. A munkaerő 118
8. Az értéktöbblet termelése 120
9. A munka értéke 122
10. Profitra úgy tesznek szert, hogy az árut értékén adják el 123
11. A különböző részek, amelyekre az értéktöbblet oszlik 124
12. A profit, a bér és az ár általános viszonya 127
13. A főbb esetek, amelyekben megkísérlik a bérek felemelését vagy ellenállást fejtenek ki csökkentésükkel szemben 129
14. A tőke és a munka között folyó harc és eredményei 134

Friedrich Engels: Mi köze a munkásosztálynak Lengyelországhoz? ... 139

I. A „Commonwealth" szerkesztőjének 139
II. A „Commonwealth" szerkesztőjének 142
III. A nemzetiségi elv alkalmazása Lengyelországra 145

Karl Marx: Figyelmeztetés 149

Friedrich Engels: Jegyzetek a németországi háborúról 151

I. 153
II. 156
III. 160
IV. 164
V. 167

Karl Marx: Instrukciók az Ideiglenes Központi Tanács küldöttei számára. Különféle kérdések 171

Karl Marx: Beszéd az 1867 január 22-i londoni lengyel gyűlésen 180

Karl Marx: Helyreigazítás 185

Karl Marx: Határozati javaslat a Nemzetközi Munkásszövetségnek a Béke- és Szabadságliga kongresszusával kapcsolatos álláspontjáról 186

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Zukunft" számára 187

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Rheinische Zeitung" számára 190

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről az „Elberfelder Zeitung" számára 194

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Düsseldorfer Zeitung" számára 196

Karl Marx: A Manchesterben bebörtönzött féniek és a Nemzetközi Munkásszövetség 198

Karl Marx: Az ír kérdésre vonatkozó el nem hangzott beszéd vázlata 200

Karl Marx: Az ír kérdésről a londoni Német Munkás Művelődési Egyletben tartott előadás vázlata 206

Karl Marx: Plagizálás 219

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Beobachter" számára 224

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Gewerbeblatt aus Württemberg" számára 227

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Neue Badische Landeszeitung" számára 229

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Demokratisches Wochenblatt" számára 231

I. 231

II. 234

Friedrich Engels: Karl Marx: „A tőke". Első kötet (Kivonat) 239

Első fejezet. Áru és pénz 241

I. Az áru magán-valóan 241

II. Az áru cserefolyamata 243

III. A pénz vagy az áruforgalom 244

A) Értékmérő (feltételezve, hogy arany = pénz) 244

B) Forgalmi eszköz 245

a) Az áruk átalakulása 245
b) A pénz forgása 246
c) Az érme – Az értékjel 247
C) Pénz 248
a) Kincsképzés 248
b) Fizetési eszköz 248
c) Világpénz 250

Második fejezet. A pénz átváltozása tőkévé 251
I. A tőke általános formulája 251
II. Az általános formula ellentmondásai 253
III. A munkaerő vétele és eladása 255

Harmadik fejezet. Az abszolút értéktöbblet termelése 258
I. Munkafolyamat és értékesítési folyamat 258
II. Állandó és változó tőke 260
III. Az értéktöbblet rátája 261
IV. A munkanap 262
V. Az értéktöbblet rátája és tömege 265

Negyedik fejezet. A relatív értéktöbblet termelése 267
I. A relatív értéktöbblet fogalma 267
II. Kooperáció 268
III. A munka megosztása és a manufaktúra 271
IV. Gépi berendezés és nagyipar 274
a) A gépi berendezés magán-valóan 274
b) A munkaerő elsajátítása a gépi berendezés révén 276
c) A gyár-egész, klasszikus alakjában 278
c' vagy d) A munkások harca a gyárrendszer és a gép ellen 279
c" vagy e) Gép és értéktöbblet 281

Friedrich Engels: Recenzió a „Tőke" első kötetéről a „Fortnightly Review" számára 283

Karl Marx: Határozat az Internacionálé 1868-as kongresszusának áthelyezéséről 303

Karl Marx: A Főtanács határozata Félix Pyat szereplésével kapcsolatban 304

Karl Marx: Plágiumom F. Bastiat ellen 305

Karl Marx: A Főtanács nyilatkozata a brit kormánynak a cári Oroszország iránti magatartásáról 307

Karl Marx: A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a gépek tőkés alkalmazásának következményeiről 308

Karl Marx: Az Általános Német Munkásegylet elnökének és vezetőségének 309

Karl Marx: A Főtanács határozattervezete a brüsszeli kongresszusra a munkanap korlátozásáról 310

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának negyedik évi jelentése 311

Friedrich Engels: A Schiller Intézet igazgatóságához 316

Friedrich Engels: A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához 318

Friedrich Engels: A lassalleánus munkásegylet feloszlatásához. Kiegészítés 322

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség kapcsolatai az angol munkásszervezetekkel 323

Karl Marx: Hogyan szerzett Gladstone úr 1866-ban az Angol Bankhoz intézett levele hatmilliós kölcsönt Oroszországnak 325

Karl Marx: Nyilatkozat a londoni Német Munkás Művelődési Egyletnek 328

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség és a Szocialista Demokrácia Nemzetközi Egyesülése 330

Friedrich Engels: Jelentés a szászországi szénbányák bányamunkásegyleteiről 333

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a Szocialista Demokrácia Egyesülése Központi Irodájának 339

Karl Marx: A belgiumi mészárlások 341

Karl Marx: Üzenet az Egyesült Államok Országos Munkásszervezetéhez 346

Karl Marx: Előszó a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" második, 1869-es kiadásához 349

Friedrich Engels: Karl Marx 351

Karl Marx: A Főtanács jelentése az örökösödési jogról 356

Karl Marx: A Főtanács beszámolója a Nemzetközi Munkásszövetség IV. általános kongresszusának Bázelban 359

Karl Marx: A Főtanács határozati javaslata a brit kormány magatartásáról az ír amnesztia kérdésében 372

Karl Marx: A Főtanács a Francia-Svájci Föderális Tanácshoz 373

Karl Marx: Nekrológ 380

Friedrich Engels: Előzetes megjegyzés „A német parasztháború" második, 1870-es kiadásához 381

Karl Marx: Az angol kormány és a bebörtönzött féniek 389

I. 389

II. 392

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsa a genfi Orosz Szekció Bizottságának tagjaihoz 395

Karl Marx: Bizalmas közlés 397

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának határozata a „Bee-Hive" ügyében 409

Karl Marx: A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának nyilatkozata a francia szekció tagjainak üldözéséről 410

Karl Marx: A Főtanács határozati javaslata a „Londoni Francia Föderális Szekció" ügyében 413

Karl Marx: A Főtanács határozata a kongresszusnak Mainzba való egybehívásáról 414

Karl Marx és Friedrich Engels: A Német Szociáldemokrata Munkáspárt Bizottságához 415

Karl Marx: A Főtanács határozata a Francia-Svájci Föderális Bizottságról 418

Karl Marx: A genfi építőipari szakmák munkásainak kizárása 419

Karl Marx: Bizalmas közlés valamennyi szekciónak 421

Karl Marx: Az Internacionálé mainzi kongresszusának programja .. 422

Friedrich Engels: Írország története 423

Természeti feltételek 425

Az ősi Írország 446

Friedrich Engels: „Írország története" töredékeiből 462

Friedrich Engels: Megjegyzések egy ír népdalgyűjtemény előszavához 464

Mellékletek

1. A Központi Tanács felhívása a munkástársaságokhoz 469
2. Az albizottság módosított és a Központi Tanács 1865 július 25-i ülésén elfogadott jelentése egy kongresszus és egy konferencia kérdéséről 471
3. Részlet Jenny Marx 1866 január 29-én Johann Philipp Beckernek írott leveléből . 473
4. Levél az „Echo de Verviers"-nek 474
5. Marx beszéde Mazzini kapcsolatairól a Nemzetközi Munkásszövetséghez 481
6. A Nemzetközi Munkásszövetség szervezeti szabályzata és ügyviteli szabályzata .. 482
7. Tudósítás Marxnak a londoni Német Munkás Művelődési Egylet jubileumi ünnepségén, 1867 február 28-án mondott beszédéről 486
8. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete a tagokhoz, a csatlakozott társaságokhoz és valamennyi munkáshoz 487
9. Feljegyzés Marxnak az új Kékkönyv statisztikájával foglalkozó beszédéről 490
10. Feljegyzés Marxnak a Béke- és Szabadságliga kongresszusával foglalkozó beszédéről 492
11. A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának jelentése az 1867-es lausanne-i kongresszusnak 493
12. Részlet Jenny Marx 1867 október 5. körül Johann Philipp Beckernek írott leveléből 508
13. Feljegyzés Marxnak az ír kérdésben tartott előadásáról 510
14. Feljegyzés Marxnak a gépek tőkés alkalmazásának hatásával foglalkozó beszédéről 512
15. Feljegyzés Marxnak a munkaidő megrövidítésével foglalkozó beszédéről 514
16. Felhívás a londoni német munkásokhoz 515
17. Marx beszéde a pamutipari konkurrenciának a franciaországi munkások helyzetére gyakorolt befolyásáról 517
18. A Főtanács határozata a bázeli kongresszus programjáról 518
19. Feljegyzés Marxnak a földtulajdonnal foglalkozó két beszédéről 519
20. Feljegyzés Marxnak az orokösödési joggal foglalkozó beszédéről 521
21. Feljegyzés Marxnak a művelődéssel foglalkozó két beszédéről 524
22. A Land and Labour League felhívása Nagy-Britannia és Írország munkásaihoz és munkásnőihez 526
23. Feljegyzés Marxnak az ír kérdésben tanúsított brit kormánypolitikával foglalkozó két beszédéről 530
24. Jenny Marx cikkei az ír kérdésről 534
I. 534
II. 535
III. 538
IV. 541
V. 544
VI. 547

VII. 549
VIII. 551
25. Feljegyzés Marxnak a „Bee-Hive" ügyében mondott beszédéről 553
26. A Szociáldemokrata Munkáspárt Bizottságának írott egyik Marx-levél ismertetése 554
27. Feljegyzés Marxnak a Francia-Svájci Föderációban történt szakadással foglalkozó beszédéről 555

Függelék

Jegyzetek 559
Életrajzi adatok 623
Mutató 653
Földrajzi nevek 695

Képmellékletek

A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete és ideiglenes szervezeti szabályzata első kiadásának címlapja 1

Engels „A porosz katonai kérdés és a német munkáspárt" c. brosúrája első kiadásának címlapja 35

Engels Internacionálé-tagsági jegye 80/81

Marx levele a genfi Orosz Szekció Bizottságának tagjaihoz 394/395

A Főtanács jegyzőkönyvének egyik oldala, rajta a francia szekciók tagjainak üldözéséről szóló nyilatkozat Marx kézírásával 411

Engels „Írország története" c. munkája kéziratának első oldala 427

Az 1866-os porosz—osztrák háború (térkép) 696/697

Írország (térkép) 696/697

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS-LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

64/32111. Franklin-nyomda Budapest, VIII., Szentkirályi utca 28.

HIBAIGAZÍTÓ

Old.	Sor	*A szövegben*:	*Helyesen*:
VIII.	39.	amelye	amelyet
52.	26.	értle.	érte.
52.	27.	teljességge	teljességgel
57.	3.	maolása	magolása
57.	4.	tartamáa,	tartamára
64.	8.	vasúti	vasutai
81.	5.	urakv alamelyikén	urak valamelyikén
132.	16.	Dzsaggannath-	Dzsagannáth-
161.	6.	Emmánuelnak	Emánuelnak
162.	6.	Emmánuel	Emánuel
404.	18.	tűze	tüze
464.	14.	harcai róla	harcairól a
692.	11.	Нередное	Народное